

EMLÉKBESZÉDEK

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJAI

FELETT

SZERKESZTI

A FŐTITKÁR

HUSZONEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1934.

300822

TARTALOM.

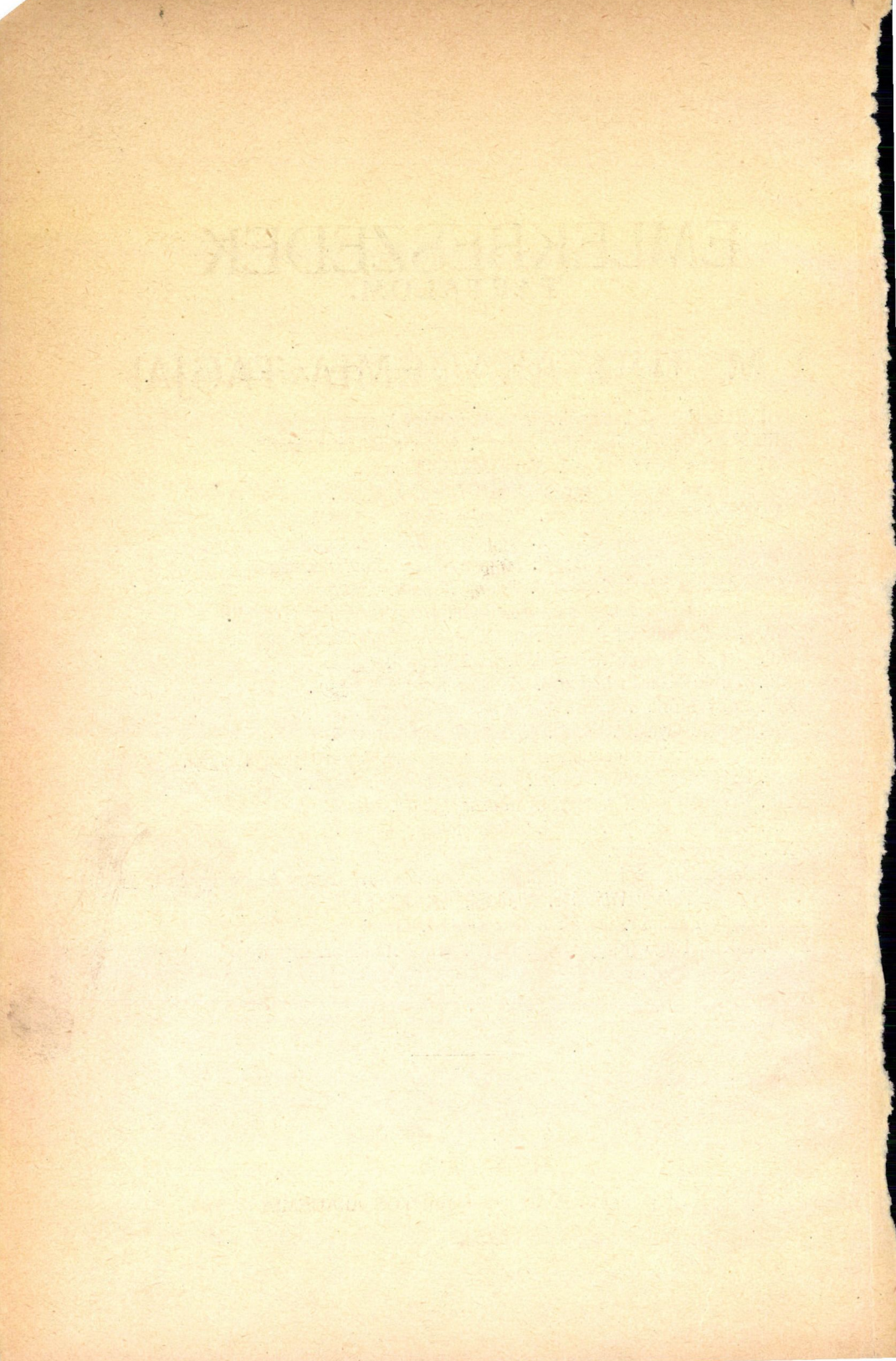
- I. Ifj. Gróf Andrássy Gyula ig. és r. tagról. *Gróf Apponyi Albert* ig. és t. tagtól.
- II. Rákosi Jenő t. tagról. *Hegedüs Loránd* l. tagtól.
- III. Nagy Gyula (Tasnádi) l. tagról. *Hóman Bálint* r. tagtól.
- IV. Sayous Ede k. tagról. *Nagy Miklós* l. tagtól.
- V. Darányi Ignác t. tagról. *Bernát István* r. tagtól.
- VI. Bánóczy József l. tagról. *Zlinszky Aladár* l. tagtól.
- VII. Óváry Kelemen l. tagról. *Kolosváry Bálint* l. tagtól.
- VIII. Istvánffy Gyula r. tagról. *Mágocsy-Dietz Sándor* r. tagtól.
- IX. Lechner Károly l. tagról. *Buday Kálmán* r. tagtól.
- X. Vargha Gyula t. t. másodelnökről. *Horváth János* r. tagtól.
- XI. I. Albert monakói fejedelem k. tagról. *Enzt Géza* l. tagtól.
- XII. Hegedüs István r. tagról. *Husztli József* l. tagtól.
- XIII. Kandó Kálmán l. tagról. *Zelovich Kornél* r. tagtól.
- XIV. Pálffy Móric l. tagról. *Vendl Aladár* r. tagtól.
- XV. Farkas Gyula r. tagról. *Ortvay Rudolf* l. tagtól.
- XVI. Wilamowitz Moellendorf Ulrik k. tagról. *Förster Gyula* l. tagtól.
- XVII. Pasteiner Gyula t. tagról. *Gerevich Tibor* l. tagtól.
- XVIII. Krenner József r. tagról. *Mauritz Béla* r. tagtól.
- XIX. Vadnay Károly r. tagról. *Badics Ferenc* t. tagtól.
- XX. Magyary Géza r. tagról. *Vinkler János* l. tagtól.
- XXI. Szily Kálmán ig. és t. t. főkönyvtárnokról. *Ilosvay Lajos* ig. és t. és *Tolnay Vilmos* r. tagoktól.
- XXII. Nagy Ferenc r. tagról. *Kuncz Ödön* l. tagtól.
- XXIII. Böckh Hugó (Nagysúri) l. tagról. *Vendl Aladár* r. tagtól.

EMIL KRIEGER

M. D. 1881

2.1731
20.0.01

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXI. KÖTET. — 1. SZÁM

IFJ. GRÓF ANDRÁSSY GYULA

IGAZGATÓ ÉS RENDES TAG

EMLÉKEZETE

ÍRTA

GRÓF APPONYI ALBERT

IG. ÉS T. TAG

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1930. MÁJUS 11-ÉN TARTOTT
ÜNNEPI KÖZÜLÉSÉN)

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1930

IFJ. GRÓF ANDRÁSSY GYULA EMLÉKEZETE

ÍRTA
GRÓF APPONYI ALBERT

(FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAK
1930 MÁJUS 11-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1930

Ifjabb gróf Andrassy Gyula jelentőségét a magyar nemzet életében talán legtalálóbban azzal lehet jellemezni, hogy ő a nemzeti politikának egy olyan módszerét képviselte, mégpedig jóformán egyedül, amelyet tettekbe átültetni nem adatott neki alkalom, mely azonban mégis fáklyaként kell hogy a jövőbe világítson, ha már nem tudtuk azt a multban kellőképpen érvényre juttatni. Ez a módszer a történelembölcsészeti módszer. Andrassy korán ismerte fel a magyar nemzet sorsának azt az alapvető tényét, hogy számára maga a fennállás is probléma, hogy tehát a lét biztosítása a magyar politikának első feladványa, mely mögött a miként-lét kérdései háttérbe szorulnak. Ez a felismerés uralkodik egész politikai és publicisztikai tevékenységén; ez sugallta az 1867. évi kiegyezésről írt könyvét, mely megnyitotta neki az Akadémia kapuit; ez indította őt a magyar alkotmányos szabadság fenntartásának okairól szóló nagyszabású, sajnos, befejezetlen tudományos munkájának megírására; ez a gondolat sugallta állásfoglalását minden konkrét kérdésben, úgy az aktív politika, mint a politikai irodalom terén. Örökbeesű dolgozatokkal gazdagította ezt az irodalmat, de elsősorban mégis politikus maradt. Tudományos kutatásai nem voltak neki öncél, hanem politikáját szolgálták, de nem a tudomány ama perverziójának értelmében, mellyel, sajnos, oly gyakran találkozunk jogi fejtegetésekben, statisztikai adatok összeállításában, történetírásban: hogy előre megállapított politikai tételekhez szolgáltassanak tudományos vagy annak látszó megalapozást, hanem úgy, hogy az elfogulatlanul keresztülvitt tudományos kutatás eredményeiből vezesse le

a politikai állásfoglalást ; de ezt sem doktrinér módon, azaz apriorisztikus elméletek bálványozásával, hanem tényeknek és azok jelentőségének felismerésével.

A politikai problémáknak ez a realizztikus felfogása azonban távolról sem jelentett sem cinizmust, sem hétköznapi gyakorlatiasságot ; össze tudott forrni az örök erkölcsi értékek, az etikai ideálok kultuszával, melyet senki sem tartott szentebbül, mint Andrássy. Nem beszélek arról, hogy saját személyét illetően a politikai etika legszigorúbb törvényeit vitte át az életbe, a habozásnak még lehetősége nélkül is ; azt a tulajdonságát akarom itt kiemelni, hogy hitt az erkölcsi tényezők hatályosságában és megóvandóknak tartotta azokat a nemzetek cselekvésében is. Hitt a jogban, a törvényességben, a szerződeshűségben, az emberi haladás nemes ideáljában. Talán a nemzetközi politika terén túlzott skeptícizmussal nézte azokat a törekvéseket, amelyek az állandó béke biztosítását nemzetközi bírói intézmények létesítésében keressik ; nem mintha a béke áldásai iránt közömbös lett volna : ezt már lelkének jósága zárta ki éppúgy, mint egészséges realizztikus felfogása ; láttuk is, hogy a világháborúnak egy aránylag még nem nagyon előrehaladott stádiumában ő volt az összes európai államférfiak között az első, aki nyíltan és nyilvánosan, a magyar képviselőházban, a béke helyreállításának kezdeményezését sürgette. De nem bízott a nemzetek abbeli őszinte készségében, hogy komoly összeütközéseket bírói döntés alá bocsássanak és esetleg ellenük szóló ítéleteket feltétlenül elfogadjanak. Életének utolsó éveiben azonban, a világháború borzalmainak hatása alatt, módosult ebbeli felfogása. A magyar ifjúsághoz 1920. április 14-én a Széchenyi-Szövetség gyűlésén intézett, a jövő külpolitikájáról szóló előadása során kifejezetten elismeri, hogy «az a rendszer, amelyben komolyabb nemzetközi viszályok esetén az utolsó szó az erőszaké volt s azokat csak háború dönthette el, a világháború iszonyai között erkölcsileg letörött», — s aztán így folytatta : «megengedhető-e, hogy az emberiség összes értékei, a tudomány fejlődésének arányában növekedő veszélyeknek legyenek kitéve ? Az emberiség elvesztené bizalmát önmagában, összes reményeit a jövőben, ha ezt aényt

küzdelem nélkül elfogadná. A nemzetközi anarchiából az igazi jogrend kifejlesztésére irányuló törekvés ezért elemmentaris erővel fog előtérbe jutni. A legjobbak mindenütt azon lesznek, hogy a háborút megnehezítsék, hogy a nemzetközi jog igazán joggá váljék, olyan joggá, melyet a jog eszközeivel lehet megvédeni, fenntartani és módosítani.»

Andrássy tehát ezt a törekvést nem nézi többé utópiának, hanem olyannak, mely «elementaris erővel fog előtérbe jutni». Vagyis reálpolitikai valóságnak, mely — igaz — teljes érvényesüléseig még sok akadállyal fog küzdeni, aminek folytán nem lehet úgy cselekedni, mintha már megvolna. A nemzetek szövetségében, amint az ma létesült, nem bízott; nem tekintette azt a nemzetközi jogrend biztosítására alkalmas eszköznek. És annyiban feltétlenül igaza volt, hogy ez az intézmény meg van terhelve születésének eredendő bűnével: együtt született a hirhedt békeszerződésekkel, és a benne uralkodó tényezőknek főgondja nem «a békének», hanem «ennek a békének» a fenntartása. Ők ezt a két gondolatot egyenlőnek veszik, holott azok ellentétesek. E fogalomzavar kiküszöbölésétől függ az intézmény jövője, amit Andrássy sem látott kizártnak, mert, ugyanabban az előadásban, Magyarországnak a nemzetközi béketörekvésekbe való beilleszkedéséről szólván, ezeket mondja: «Ha sikerül úgy megszervezni az emberi társadalmat, hogy ezentúl lehető legyen a nyomasztó igazságtalanságokat békésen a nemzetek ligájának közbenjárásával megszüntetni, akkor biztosra vehetjük, hogy mindazt, amire szükségünk van, elérjük, a nélkül, hogy újra fegyverhez kellene nyúlnunk.» Ezt mondta 1920-ban; igaz, hogy az akkor előlegezett feltételes bizalom a nemzetek szövetségének tízévi működése folytán nem öregbedett.

*

Hogy Andrássy fölényes jellem- és észbeli tulajdonságainak dacára nem tudott gyakorlatilag érvényesülni, — (mert sem a koalíciós kormányban viselt belügyminisztersége, sem a monarchia likvidálásával összeeső néhány napi külügyminisztersége nem bírt az érvényesülésnek, azaz: saját politikai ideáljai megvalósításának jellegével) — annak okai

nagyrészt a külső körülményekben kereshetők, melyek politikai működését kísérték. Mikor a vezérszerepre képesítő kort és politikai pozíciót elérte, akkor már az a párt, amelyhez közjogi hite szerint tartoznia kellett, a szabadelvű párt, kiélte magát — ami egy hosszú időn át élvezett tényleges hatalmi monopólium kimaradhatlan következménye — és főleg csak azért maradt a felszínen, mert ő képviselte egyedül a nemzeti politika azon alakját, amellyel az uralkodó meg tudott barátkozni; ez pedig Magyarországon, ahol a hatalmi egyensúly király és nemzeti képviselet között még erősen az előbbi javára billent, sorsdöntő jelentőséggel bírt. Ezen nincs mit megütközni; Angliában is jóformán csak a tizenkilencedik század második negyedében jutott a parlamentarizmus odáig, hogy a népképviselet határozott túlsúlyáról lehessen beszélni; a dualisztikus monarchiában pedig éppen azok kifogásolhatták logikailag legkevésbé az uralkodói hatalom reális érvényesülését, akik a két állam kapcsolatát kizárólag az uralkodó személyére akarták szorítani. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy ama pártnak nem voltak még akkor is a nemzetben erős gyökerei; de azok inkább egy negatív politikai követelmény talajából, semmint pozitív elgondolásból nőttek ki, abból t. i., hogy a kiegyezési aerának tagadhatatlanul fényes eredményeit a belső fejlődés terén nem szabad veszélyeztetni az uralkodóval támadható összeütközések által. Én nem vonok le semmit e gondolat mögött rejlő őszinte és sokszor önmegtagadással járó hazafiság elismeréséből. De kettőt állítok: először, hogy bizonyos természetes vágyak, aminők a nemzetek lélektanának forrásából szükségkép fakadnak, abban az időben már lehetetlenné tették az ilyen lemondó politikának normális alkotmányos eszközökkel való folytatását; másodszor pedig, hogy az nem szolgálhatott alkalmas keretül azon államférfiúi típus érvényesülésére, amilyen az Andrássy Gyuláé volt. Ez a típus nem mestere a napról-napra való leleményességnek és e leleményesség apró fogásainak; ez a típus csak egy összefoglaló koncepció alapján és a felismert valódi szükségletek után eligazodva, a tények objektív követelményei által parancsolt eszközökkel tud dolgozni, és nem bír eligazodni sem a köz-

véleménynek múltó áramlatain, sem az uralkodónak bármily tiszteletreméltó, de az idők követelményeivel ellentétben álló előítéletein. Amit respektál, amivel számolni tud, az a nemzeti lélek mélyéből, egy valódi anyagi vagy erkölcsi szükség érzéséből fakadó, állandóságot mutató közakarat és az uralkodónak olyan elhatározása, amely a reárott hivatás követelményeiből folyik ; jellemző képességeinek egyike, hogy ezeket a maradandó élettényezőket ki tudja hámozni ama múltó jelenségek sokaságából, éppen úgy, mint a történetíró az események sokaságának kuszátságában fel tudja ismerni és ki tudja deríteni a valódi mozgató erőket. Andrássy államférfiúi egyénisége nem hiába gyökerezett egész politikai gondolkozásával a történelmi bűvárlatban ; gyakorlati politikát is csak történelmi méreteken tudott felfogni és, mivel a napi politika követelményei ezekkel állandóan ellentétben állottak, nem tudott érvényesülni. Hiába : on a les défauts de ses qualités — mindenki meg van terhelve erényeinek hibáival. Andrássyban, mint gyakorlati politikusban talán a hibáig volt fokozva a nagyvonású gondolkozás, az egész elme lefoglaltsága a dolog lényege által. A hajóóriások csak némely kikötőben találnak elég mély vizet, hogy a rakpart mellé jussanak ; sokszor oly helyeken kell megközelíteniök a szárazföldet, ahol a víz erre túlsekély és ahol csónakokat kell leereszteni a parttal való érintkezés helyreállítására. Andrássy óceánjárója, mely büszke biztonsággal szelte a nyílt tenger hullámain és tartotta meg azokon az egyenes irányt, nem volt mindig kellőkép felszerelve ilyen csónakokkal és azok kezelésére alkalmas kisegítő legénységgel. Ez volt az ő egyik fátuma — talán hazánk egyik szerencsétlensége.

*

De nem akarok olyan térre tévedni, amelyen politikai kontroverziák beözönlése fenyeget ; egy nagy egyéniséget akarok jellemezni, elősegíteni az egységes felfogás kialakulását annak maradandó értékéről és nemzeti jelentőségéről ; követem tehát azt a fonalat, amelyen Andrássyt illetőleg a legbiztosabban igazodunk el : a történetbölcseleti felfogás uralkodásának megállapítását egész politikai és irodalmi

tevékenységén. Ez vezette őt, mint mondám, parlamenti pályája kezdetén a szabadelvű párt táborába, mellyel több napi kérdésben nem érthetett egyet, melynek kormányzati módszere nem lehetett előtte rokonszenves, de amely az akkori időben az ő felfogása szerint egyedül számolt elegendőképpen bizonyos történelmi szükségességekkel. Andrássy meg volt győződve, hogy a *pragmatica sanctio*ban megállapított összeköttetés az osztrák dinasztiaival és az uralkodása alatt álló többi országokkal ilyen történelmi szükség jelentőségével bír, és így közveszélyes dolognak tartotta annak a formának minden bolygatását, amelybe azt hosszú viták és összeütközések egész sorozata után az 1867-i kiegyezésben öltöztetni sikerült. Jellemző egész lelki habitusára nézve, hogy szükségét érezte e meggyőződése tudományos megokolásának; könyvet írt róla, az 1867-i kiegyezésről szóló művét, mely mélyen szántó érvekkel és hatalmas logikával támasztja meg a szerző gondolkodását. Bátran megy neki az alapvető kérdésnek, hogy miért kellett nekünk egyáltalán más nemzetekkel olyan közjogi összeköttetést létesíteni, mely mindenestre korlátozza teljes függetlenségünket és terheket ró reánk, miért nem állhattunk meg és fejlődhattunk tovább a Szent Istvánok, Nagy Lajosok, Hunyadi Mátyások hatalmi kereteiben, mint önálló tényezője a világpolitikának? És felel is a kérdésre, habozás és álszemérem nélkül, mégpedig ekként: mert ami akkor lehetséges volt, az ma többé nem az; és végigjárva a nemzetek elhelyezkedésén, a hatalmi feltételek átalakulásán, kimutatja ezt a fájó lehetetlenséget, melyből azután habozás nélkül vonja le a következtetést.

Hát legyen úgy, hogy a «lehetetlenség» állítása azon túlzások egyike volt, amelyekbe a polémia szelleme a legjobb elméket gyakran beleviszi, különösen ifjúkorunkban, amikor mindig hajlandók vagyunk valamely felfogott tételt logikailag kinyargalni. Hiszen később maga Andrássy is kénytelen volt a teljesen önálló, saját erejére utalt Magyarország számára külpolitikai vezérgondolatokat keresni. De hogy a probléma: egy teljesen önálló Magyarország biztonságának fenntartása a körülötte megjegecesedő, nagyrészt nem jóindulatú politikai alakulatok közé beékelt geográfiai helyzetben igen

nehéz, igen súlyos, azt már az eddigi tapasztalások alapján is meg lehet állapítani. Nem beszélek a trianoni «függetlenség»-ről, mely a leglealázóbb függések sorozatából áll; a dolog természetéről szólok, mely hasonló geográfiai elhelyezkedésben levő kis nemzeteket annak az állandó veszélynek tesz ki, hogy közjogi függetlenségük kiszámíthatatlan és egyoldalú politikai függésekben találjon gyakorlati meghazudtolást.

Andrássy azonban e művében nem csupán a *pragmatica sanctio* által létesített összeköttetés és a hatvanhetes kiegyezés lényege mellett érvel, hanem ridegen visszautasít minden olyan törekvést, mint veszélyest, mely ama műnek kiegészítését, alkalmazása megszokott módjának megváltoztatását kívánja. Ezt az álláspontját később módosította, mihelyt a tények őt meggyőzték annak gyakorlati keresztülvihetetlenségéről. Hogy ahhoz oly soká ragaszkodott, annak, úgy vélem, egy szubjektív lélektani oka is volt, melyet valóban nem szükséges véka alá rejteni: mert akinél csak ilyen szubjektivitások érvényesülnek, az bátran el is dicsekedhetik velük. Ez a lélektani mozzanat pedig Andrássy határtalan kegyelete és tisztelete volt atyjának emléke iránt, akit politikai mestérének tekintett, akinek alkotásaitól eltérni, vagy megengedni, hogy bennük bármily tökéletlenség lehessen, ellentétben állott érzelmi világának egyik legerősebb és legtiszteletreméltóbb alkotó tényezőjével. Emberileg megkapó a fiúi érzület ilyen fokozása egy nagy apa iránt; de politikailag — amint maga Andrássy azt későbbi magatartásában megmutatta — nem helytálló. Emberi mű nincs tökéletlenség nélkül és politikai mű nincs, mely magát a fejlődés és átalakulás szükségessége alól kivonhassa. Az 1867-i kiegyezés alkotóinak, köztük idősebb Andrássy Gyulának emléke a legkisebb csorbát sem szenved, ha ez a törvény az ő művökre nézve is érvényesült, illetve érvényesült volna, ha azt el nem söpri a katasztrófa. Minden nemzet történetében szinte páratlan az a fejlődés, az a fellendülés, a nemzeti energiáknak az az alkotó megnyilvánulása, melyet a hatvanhetes aera félszázada hazánk történetében jelent, és nincs az a kritika, mely elgáncsolhatná e mű alkotóinak történeti nagy-

ságát. A fiú méltán ápolhatta rajongással atyja emlékét ; most mind a kettő sírban fekszik és ez az óra a fiú emlékének van szánva ; de ő kívánná leginkább, hogy az atyának is égjen a fáklya, amelyet ma neki gyujtunk.

*

Andrássy ez első tudományos publicisztikai munkája csak előfutárja volt annak a nagyszabású tanulmánynak, amelyben egész politikai gondolkozásának alapjait mutatta be és amelyet akadémiai székfoglalójában a következő szavakkal jelentett be :

«Szándékom volt, hogy megkísérlem bámulnivaló ezeréves szabadságunk okait székfoglalóban kifejezni. Mindig lelkesültem hazánk ezen büszkeségeért ; a nemzeti hiúságnak szívemben élő szikrája ösztönzött talán reá, hogy azzal foglalkozzam, amit az elért eredmény tökéletlensége ellenére, nagy és dicső alkotásnak tartok, olyannak, amelyre bármely nemzet büszke lehet. Tanulmányaim eredményeit azonban nem voltam képes egy értekezés szűk keretei közé szorítani. Egész könyv lett belőle és ezt teszem tisztelettel az Akadémia lábai elé.»

Az akadémiai székfoglaló csupán az alkotmányos szabadságnak a középkorban való fennmaradásának okaival foglalkozott ; a könyv kiterjed magának a nemzeti lét fenntartásának erőtenyezőire és ezek közt egyik legfőbbnek mutatja be az alkotmány szilárdságát és fejlődésképeségét. Valóságos filozófiáját adja a magyar történelemnek, melybe a 67-es kiegyezésről szóló elmélkedések mint részlet illeszkednek be. Sajnos, a mű befejezetlen maradt ; csak Lipót korszakáig jutott el ; éppen az egyik sorsdöntő pillanatnak, a Pragmatica Sanctiónak keletkezését, már nem fejtegeti. De akik ismerik Andrássy gondolkozását, azok valamikép betölthetik ezt a folytonossági hézagot.

Az alkotmánytörténelem kétségtelenül a legnagyobb teret foglalja el a nagy összefoglalásban ; az előadás főbb vonásaiban az angol alkotmánytörténettel való párhuzam megállapításához fűződik, amelyet éppen az tesz érdekessé,

hogy a kettő közt a kölcsönös befolyásolásnak a legutóbbi időig semmi nyoma nincs ; hasonlatosságuk abban áll, hogy mindegyikük szervesen nő ki a nemzeti életből és ez magyarázza kivételes ellentálló képességüket. A magyar alkotmánynak a megindulástól kezdve megállapítható és — a nyugati szellem beözönlésével szemben — sikeresen fenntartott közjogi jellege domborodik ki Andrássy előadásából, mint ennek az ellentállóképességnek és egyszersmind a nemzeti fennmaradásnak egyik legfőbb erőssége. Ez adta a középkorban a királyi hatalomnak azt az egységesítő erőt, mely a nemzetet külső veszélyekkel szemben ellentállóvá tette és bent szabadságának megóvására képesítette. De az a hazafiúi lelkesedés és büszkeség, amellyel Andrássy nemzeti életünk e szervének fejlődését szemléli, nem teszi őt elfogulttá sem annak gyengéivel, sem egyáltalán a nemzet hibáival szemben. Az ő törekvése nem az, hogy dithyrambust zengjen, hanem az, hogy hű tükröt tartson a nemzet szemei elé, amelyben lássa multjának tévedéseit éppúgy, mint fényes oldalait. Történetünknek ama korszakát illetőleg, amelyre nézve a tisztánlátást és elfogulatlan ítélkezést a jelenbe is átnyúló küzdelmek és szenvedélyek leginkább zavarták meg : a Habsburg-korszakot illetőleg, egyenesen úttörő az ő fejtegetéseinek módszere. Nem szépíti a dinasztia-
 nak számos hibáját ; teljesen méltányolja azt a visszatetszést, amelyet belőle származott királyaink nagyobb részének idegensége s néha alkotmányellenes indulata a nemzetben keltett — keltenie kellett ; de másfelől látja a dinasztia e magatartásának világpolitikai magyarázatát és teljes pártatlansággal tárja fel a nemzeti visszahatás vezéreinek hibáit is. Ama korszak szereplőinek megítélésében pedig nem abból indul ki, hogy a rettenetes dilemmákban, melyekkel a magyar hazafi állandóan szembentalálja magát, ki hogyan helyezkedett el — közkeletű nyelven szólva : kuruc volt-e vagy labanc, hanem abból, hogy mekkora önzetlenséggel volt az egyik vagy a másik. Szóval : nem az a célja, hogy a nemzet szenvedélyeinek hízelegjen, hanem az, hogy a nemzet ítéletének világosságát alapozza meg, és épp ebben nyilvánul meg legjobban tiszta és önzetlen hazafisága.

De nem folytatom Andrásy nagy történeti művének tartalmi ismertetését, melyet úgysem tudnék kimeríteni; inkább megkísérlem ezen a helyen publicisztikai munkássága, irodalmi tulajdonságainak méltatását. Ha valakire, hát őreá alkalmazható az az ismert mondás, hogy: «Le style c'est l'homme» — az irány az ember; mert neki soha, mikor írt vagy beszélt, szépirodalmi vagy retorikai törekvései nem voltak. Csak az lebegett előtte, hogy amit egy bizonyos célból megírni vagy elmondani szükségesnek lát, az a lehető legjobban szolgálja ezt a célt, vagyis: mentül világosabban és meggyőzőbben juttassa kifejezésre azt az igazságot, amelyet olvasóinak vagy hallgatóinak lelkébe akar belevinni. Véleményem szerint pedig ez az igazi szépsége úgy az írott, mint a mondott szónak. Mihelyt észrevesszük, hogy valaki szép beszédet akar tartani vagy szép cikket akar írni, bezárkózik előtte elménk és szívünk, és bizalmatlanokká válunk; én legalább így vagyok vele; engem egyenesen visszataszít a szándékolt retorika. Stendhal valamely dolgozatában olvastam, hogy a szépnek fogalma tulajdonkép összeesik a célszerűséggel: az a tárgy szép, amely természetes rendeltetésének megfelelni leginkább alkalmas; ez áll épületről, lóról, mindenféle szerszámról és a művészetről is, mely utóbbinál, a gyönyörködtetés lévén a cél, a «szép» elvontan jön tekintetbe. De a politikai irodalom és szónoklat csak a politikai célhoz való simulása által válik széppé. Ezért mondhatjuk bátran szépeknek Andrásy dolgozatait és beszédeit: a meggyőzés célját tökéletesebben nem lehet szolgálni, mint ahogyan ezek szolgálják; ezt pedig azzal érik el, hogy hamisítatlanul tükrözik vissza szerzőjük egyéniségét. Stílje épp oly világos volt, mint gondolkozása, melynek szigorú logikáját és fegyelmezettségét tükrözi vissza. Kevés ember tudott, magánbeszélgetésben is, olyan meggyőzően érvelni, mint ő. Ha írói és szónoki képességeinek valamely különös kiválóságát akarom előtérbe állítani, akkor ezt a kivételes érvelési erőt emelném ki; ennek pedig, Isten adta szellemi luciditásán kívül, főleg az volt az alapja, hogy minden mondata mögött sok és komoly gondolkozás állott és éretlenül semmi sem jutott tolla alá vagy szóbeli előadásába. Őt hallgatni vagy olvasni

egyaránt szellemi élvezet volt és műveinek olvasása az fog maradni mindazok számára, akik korát akarják tanulmányozni, és nemcsak ezt, amely múlt, de a magyar nemzet maradandó léttörvényeit is.

De ha Andrássy nem is fordított külön gondot írásbeli és szóbeli közleményeinek formai szépségére, ha az mintegy önként született is magának a gondolkozásnak összhangzatos voltából, mégsem szabad megfelelkezünk egy segédtenyezőről, mely ennek az eredménynek előidézésében, talán Andrássy tudtán kívül, hatalmasan közreműködött: ez a tényező Andrássynak kiváló műérzéke volt. Képgyűjteménye tanuskodik arról a finom, elfogultságnélküli, de mégis szigorúan bíráló műérzésről, mely benne lakozott és melyet egyénisége lényeges alkotórészének kell tekintenünk. Akiben pedig ez lakozik, az ösztönszerűleg találja meg a formák összhangját, az arányok azon szükségszerűségét, mely a szépet alkotja minden szellemi megnyilatkozásában; azaz, hogy nem is kell megtalálnia, mert már benne van a gondolat őscellájában és vele együtt fejlődik az őscella irodalmi termékében.

*

Elérkeztem oda, ahol Andrássy pályafutásának pozitív tragikumával kell foglalkoznom, és teszem ezt abban a meggyőződésben, hogy semmivel sem szolgálhatom emlékét jobban, mint ennek kidomborításával. Az ő életének negatív tragikuma abban állott, hogy sohasem érvényesíthette képességeit forrón szeretett hazájának megmentésére, bár tudatában volt annak, hogy e képességekkel rendelkezik, tehát jogosan, sőt kötelességszerűen törekedett arra, hogy azokat felhasználhassa. Tetőpontját pedig akkor érte el és akkor vált pozitívvá ez a tragikum, mikor végre belátták, hogy szükség van reá és odaállították a süllyedő hajó kormányrúdjához: későn! Senki sem olvashatja benső megindulás nélkül *A világháború és a diplomácia* című könyvében azokat a lapokat, amelyek Andrássy néhány napi külügyminiszterségéről szólnak. Hívták, amikor már minden el volt veszve és ő ezt világosan látta, de kötelességérzete mégsem engedte, hogy a hívást visszautasítsa, bár tudta, hogy a sikernek

komoly esélye nélkül teszi kockára egész államférfíui hírnevét. Magára kellett vállalnia a szükséges szakítás ódiumát : őt, akit az entente mint a germanofil politika legpraegnansabb képviselőjét gyűlölt, most már a szövetség árulójaként fogják leszólani Németországban. Tudta mindezt és tudta azt is, hogy sem Ausztriában, sem Magyarországon — és főleg Magyarországon — nem számíthat biztos támaszra, hogy mindkét államban a belső bomlás tünetei nyomulnak előtérbe és nincs, aki azokat megfékezze. De úgy gondolkodott, — helyesen — hogy emberi dolgokban abszolút bizonyosság nincs, hogy, amint a biztosnak látszó sikert meghiusíthatja egy előre nem látott akadály, úgy reménytelen helyzetekbe is váratlanul behatolhat egy fénysugár. És ezt az egytized százalék esélyt sem vélte saját elhatározásából mellőzhetni. Vállalta tehát az állást, és cselekedett haladéktalanul, kíméletlen egyenességgel, minden irányban. És mintha egy pillanatra felvillant volna a reménysugár : nyugatról jött bizonyos tapogatózások alakjában ; de ennek véget vetett a történelem legfrivolabb és legbűnösebb forradalmának a kormányzati habozások fölött aratott könnyű győzelme, a teljes belső felfordulás.

Andrássy államférfíui hírnevén azonban nem esett csorba; midőn ő ezt jósolta önnönmagának, a kétségbeesett helyzetben vállalt külügyminiszterség átvételekor, tévedett. Még az emberi igazságtalanság sem lehetett állandóan annyira elfogult, hogy az ellenséges elemi erőkkel szemben beállott balsikert neki rója fel hibául, vagy hogy intézkedéseinek szükség-szerűségét utólag el ne ismerjék, még azok is, akik az első pillanatban rajtuk megütköztek. Az ő emlékét illetőleg nem maradt életének e tragikus epizódjából más, mint az a tisztelet, amellyel az önfeláldozás legmagasabb fokának, ha önkéntelenül is, mindenki hódol.

*

Nem tartozik ide annak fejtegetése, hogy miért szorult fokozatosan háttérbe az ő egyénisége a gyakorlati politika mezején a háborút követő tíz esztendő alatt. Ez a téma ma

még nem érett meg akadémiai tárgyalásra, mert senki sem tudná megközelíteni történetírói elfogulatlansággal, a napi politika érzelmi hullámzásaitól nem érintett tárgyilagossággal. Annyit azonban mondhatok, hogy azon okok közt, amelyek ezt a feltűnő tényt előidézték, nem szerepel az ő államférfiúi kiválóságának lebecsülése. Ő maga sem mondott le a politikai tevékenységről, a parlamentben, amíg annak tagja volt, a publicisztikában az utolsó óráig. Irodalmi hagyatékának némely legbecesebb része ebből az időszakból származik. Gondolkozása alkalmazkodni tudott a teljesen változott viszonyokhoz, de a változásnak alá nem vetett régi alapokon nyugodott továbbra is: a magyar nemzet létfeltételeinek kutatásán és az ebből levont következtetéseken. Amint a multban a magyar alkotmányfejlődés páratlan folytonosságát és a nyugati szellembe való bekapcsolódását tekintette azoknak a pilléreknek, amelyekén nemzeti létünk szilárdsága nyugszik, úgy a jövőre nézve is, bár változott alakban, ugyanezeket jelöli meg mint az életet fenntartó és új fellendülésre képesítő erőket. Nincs a jelennek az a problémája, melyet e magasabb szempontokból meg ne világított volna, és szavára felfigyeltek itthon is, kint is. Itthon nagyobb volt a szellemi irányítását követők száma, mint a külső eredményekből következtetve hinni lehetett volna; sokan lesték a tőle eredő ígét mint döntőt saját meggyőződésük kialakítására nézve; sokan keresték fel, tanácsot kérve tőle, néha politikai ellenfelei is, a kontroverzián felülálló nemzeti érdekekre nézve. Andrassy még élő politikai tényező volt, kit a körülmények bármikor ismét előtérbe állíthattak volna, és neve nem szűnt meg a haza reményeinek egyik szimbolumaként ragyogni. Mert van egy nemzeti élet a színpad mögött is, és ez az élet néha valóbb is annál, mely a színpadon folyik le; nem okvetlenül politikai halott tehát az, aki ideig-óráig a színpadon nem szerepel; ez attól függ, hogy magában bírja-e az élet feltételeit. Erre a kérdésre pedig Andrassyt illetőleg megadta a választ — a halál.

Alig terjedt el Andrassy halálának híre, a köztudatban újra megjelent élő nagyságának képe. A színpalak összedőltek és a valóság állott a nemzet előtt. Oly hirtelen, oly váratlan

volt ez a halál, hogy nem volt sem idő, sem lehetőség vele szemben valamely állásfoglalást tudatosan megállapítani: a hatás a nemzetre teljesen spontán volt és a maga őszinteségében nyilvánult a fájdalom, a megdöbbenés, a megbecsülés: ismét későn! A történelem nagyjai közül sokaknak ez a fátuma — vagy talán a nemzeteké? Több a koporsó, amely reményeket és lehetőségeket, mint amennyi teljesítményeket zár magába.

Ezt azonban Andrássyra nem akarom egészen alkalmazni, mert óriási tévedés és hiba volna az ő életét eredménytelennek mondani. Eredmény nem csupán az a sok becses politikai és irodalmi értekezés, amellyel irodalmunkat gazdagította, de eredmény az is, amire előadásomban mindig újra visszatértem: annak az államférfiúi típusnak megalkotása, melyet ő állított be a közéletbe és amely okvetlen követőkre talál, mert szükségessége nyilvánvaló: a történelem filozófiájából táplálkozó politikai elme típusa, amelyé a jövő, mert egyedül ez képes az események mélyebb okait felfogni és így a napi tapasztalásokból éppúgy, mint a múltból gyakorlatilag használható következtetéseket levonni. Ezt az értelmi típust szükségszerűen kiegészíti a feltétlen önzetlenség és becsületesség, mert a jellem e tulajdonságai nélkül az elme sem tud elfogulatlan lenni. Andrássy alakjának monumentalitása a kettőnek teljes összhangjából, az észnek és a jellemnek egyaránt átlátszó tisztaságából alakul ki, s elérte azt, ami műalkotásoknál a tökély legmagasabb fokát jellemzi: a magától értetődés hatását. Már nem is bámulták, mert senki-nek még csak eszébe sem juthatott, hogy máskép is lehetne.

Ez az ember pedig — és ezzel végzek — jó volt, a szó legkomolyabb értelmében. Külső ridegsége alatt meleg szív dobogott, mely szeretni és ragaszkodni éppúgy tudott, mint szeretetet és ragaszkodást nyerni azok körében, akik egyéni életével összeköttetésbe jutottak, — a legszerényebb sorsúak közt is. Emberi érzésből fakadt könny is hullott a koporsójára, emberi visszaemlékezésben is él tovább nemes egyénisége, és, amikor feladatommá tetetett, hogy Andrássy képét állítsam a magyar közönség elé, vajmi hézagosan teljesíteném feladatomat, ha ezt a vonást belőle kihagynám.

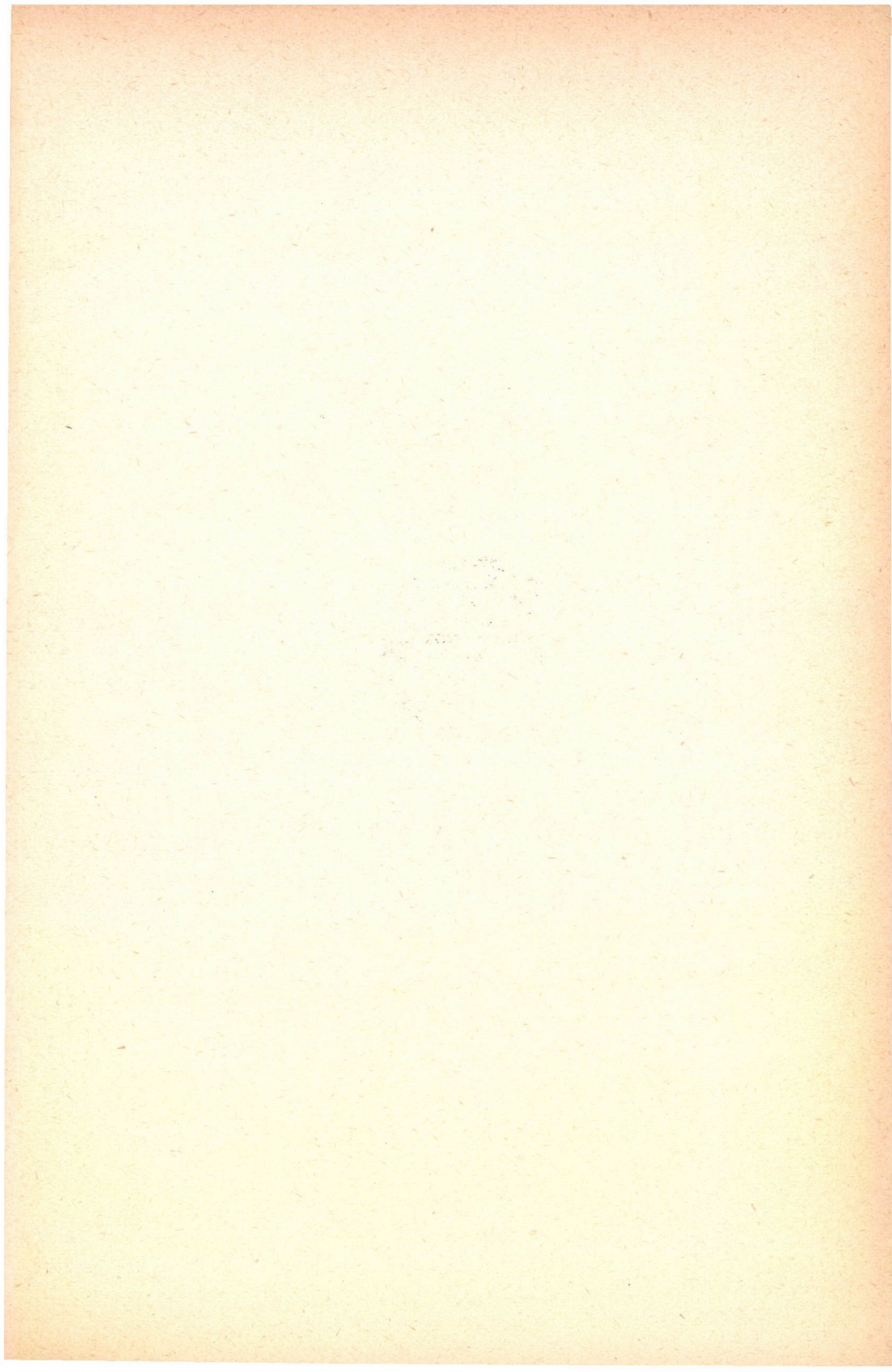
De nem időzhetek ezeknél a nekem drága személyi vonatkozásoknál, mert ma mindenkire szólókról : azokhoz is, akik életében barátai, azokhoz is, akik tőle idegenek vagy éppenséggel ellenfelei voltak : sőt, nemcsak mindezekhez, de mindezek nevében is óhajtok szólni és ezért nem a magam szavaival zárom előadásomat, hanem Vörösmarty Mihály azon gyönyörű versével, amelyet ő, aki más politikai környezetbe tartozott, Dessewffy Aurél emlékének szentelt :

Kétes uton jártál, kevesektől értve, s ha célod
Nagy vala, elfedezé azt kor előtti halál. — —
Nem vesztenk-e nagyot? Kérdjük most aggva magunkban,
S a szent nemzetiség angyala súgja : Igen!

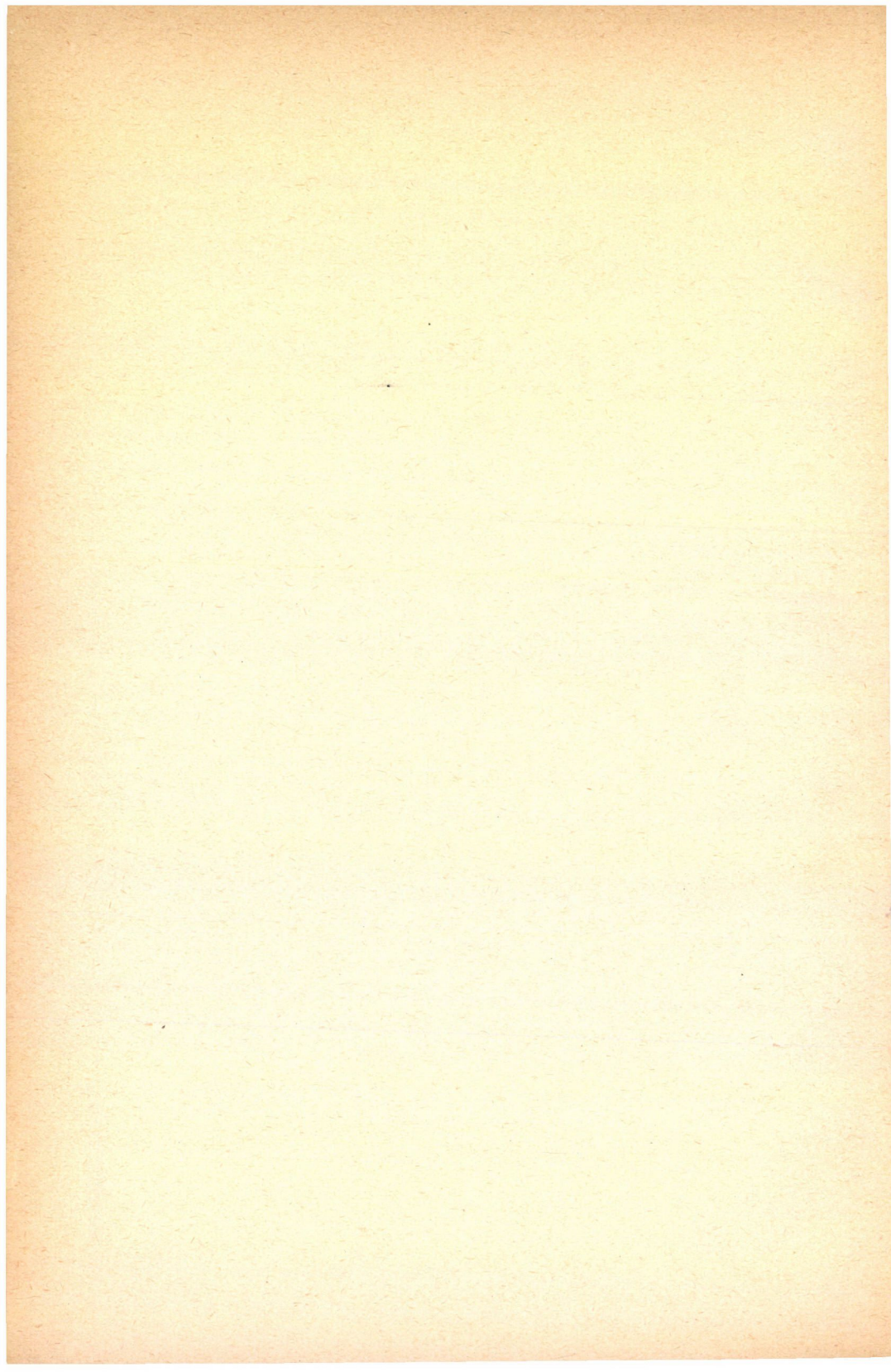

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 2. SZÁM.

RÁKOSI JENŐ IG. ÉS T. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA
HEGEDÜS LORÁNT
L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1929 OKTÓBER 27-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1930.

Rákosi Jenő emlékezete.

Irta: **Hegedűs Loránt.**

Tekintetes Akadémia!

A magyar irodalomnak legmélyebben járó elméje, az, kinek nagyszerű, zord tehetsége nem tudott fölolvadni a népszerűség lengő hullámaiban: *Báró Kemény Zsigmond* volt. *Kemény* történeti regényei »Az özvegy és leánya«, »Zord idők«, »Rajongók« és a ritkán olvasott »*Gyulai Pál*«, (amely pedig legalkalmasabb volna magyar renaissance-operák szövegére), a történelmi regényírás tökéletes remekművei. *Kemény* nagy elméjével azután az essay-íráshoz fordult s két tanulmánya, az egyik, amelyiket *gróf Széchenyi Istvánról*, a másik, amelyiket »*A két Wesselényi*«-ről írt, a magyar essay-irodalom utolérhetetlen magasságát képezik. *Kemény* még közelebb jutott a politikához akkor, amikor közvetlenül a szabadságharc leveretése után, 1850-ben kiadta »*Forradalom után*«, majd egy év múlva »*Még egy szó a forradalom után*« című könyveit, amelyekben bámulatraméltó éleslátással nemcsak az akkori nemzeti levertség láthatárát kémlelte körül, hanem olyan külpolitikai megállapításokat tesz, amelyek úgyszólván a világháború kezdetéig vezetnek el bennünket. Nem szabad elfelednünk, hogy ugyanez a *báró Kemény Zsigmond* még közelebb lépett a napi politikához akkor, midőn Kolozsvárt már 1843-ban kiadta »*Korteskedés és ellenszerei*« című mélyenjáró fejtegetéseit, majd a *Pesti Naplót* megalapítván, a magyar közírásnak (publicisztika) első harcosává lett elméjének hatalmas fegyverével.

Kemény e nagyszerű irodalmi ténykedését el kellett szemünk előtt léptetnünk azért, hogy vele szemben föl-

léptessük azt a tragikus megállapítást, hogy ez a lángelme nem tudta meghódítani a magyar közönséget, az olvasók széles rétegei ma is idegenkednek munkáitól, irodalmi iskolát nem hagyott maga után és zord tehetsége elszigetelten áll a könnyű sikerekre könnyen kapható magyar irodalomban. *Gyulai Pál* és báró *Kemény Zsigmond* többi megértő nagy barátja abban reménykedtek és reménykedhettek is, hogy későbbi korok majd igazságot fognak szolgáltatni *Keménynek* és népszerűvé teszik őt. Ma már azt kell mondanunk, hogy ez a prófécia nem következett be. *Kemény* föllépése óta az ország átélt egy szabadságharcot, egy konzervatív abszolutizmust, egy liberális föllendülést, egy pusztító világháborút s most ismét megcsönkulva konzervatív korszakába érkezett: de báró *Kemény Zsigmond* olvasókora nem nőtt meg, sőt mivel a legnagyobb írók munkái is részben alá vannak vetve a mulandóság levélhullató törvényeinek, *Kemény* még távolabb van az irodalmi közvéleménytől, mint valaha. Miután pedig ezek a korszakok úgyis szólván kimerítik a történelmi változandóság permutációját, ha nem aszerint állítjuk fel az irodalomtörténetet, amint kívánnók, hanem magunkra erőszakoljuk az objektív igazságokat, azt kell mondanom, hogy ezt az ítéletet *Keménnyel* szemben véglegesnek lehet tekintenünk. Ha irodalomtörténetünk nem lenne oly távol az exakt tudományos vizsgálattól, mint ma van még, ezt már régebben észrevette volna, hiszen matematikai nyelven szólva, annak a valószínűsége, hogy *Kemény* e tragikus elszigeteltségéből kimenthető, matematikailag elhanyagolható mennyiségnek mondható. Ha *Papp Ferenc* egyik szép dolgozatában (*»Kemény Zsigmond«. Irodalomtörténeti Füzetek, 1927.*) azt írja, hogy *Kemény* »regényköltészete nagy gondolatvilág foglalatja, mely a magyar szellemi életből fejlődött a világ-irodalomnak egyetemes jelentőségű alkotórészévé»: úgy ne feledjük, hogy erről s *Keményről* a külföld nem tud semmit. Ha azonban egy csillagász vagy fizikus rájön arra, hogy két tényező állandó jelenségsort képez, akkor nem e tények lemagyarázásával, hanem azzal fog foglalkozni, hogy e két állandó jelenségsornak közös okát keresi meg. Közös

okának kell tehát lenni annak is, hogy egy ily nagy tehetség merült fel a magyar szépirodalom és közírás terén és annak is, hogy ez a tehetség, hatását tekintve, tragikus egyedüllétben maradt.

Hogy ezt a problémát megfejthessük, le kell szállnunk *báró Kemény Zsigmond* lelkének legmélyére — s tennünk kell ezt ez alkalommal azért, mert az a remény biztat, hogy ott a mélységben rá fogunk akadni *Rákosi Jenő* megértésére.

Azt hiszem, hogy azon kitűnő tanulmányok által vezetettve, amelyek *báró Kemény Zsigmond*ról Papp Ferenc tagtársunk kiadott, a probléma nyitját megtalálhatjuk. *Kemény* nagyságának és egyedülvalósága tragikumának közös forrása az, hogy ő alapjában drámai tehetség volt, aki azonban soha drámát nem alkotott, hanem nagy drámai készségét az elbeszélő műfajban és a politikai irodalomban próbálta ki. A bizonyítása ennek könnyű. *Kemény* regényeiben nagyszerű mindaz, ami a drámában a hatást biztosítja: az alakok éles, sőt érdes rajzolása, a folyton gyorsuló cselekmény rettentő következetessége, a különféle, aránylag kis okokból induló események összetorlódása és az a mindig elháríthatatlan végzetszerű tragikus bukás, mely egyaránt jellemzi a nagy görög tragédiákat, *Shakespeare* alkotásait és *báró Kemény Zsigmond* regényeit. Ellenben hiányzik az elbeszélő művekből mindaz, ami a regényt regénnyé teszi: a humor, a himes mezőkön való elandalodás, a fantázia lepkéjének kergetése és az a megragadó lendület, amely viszont *Jókai* műveit tette halhatatlanná. A politikai irodalomban *Kemény*nek ugyanez a szerepe volt. Mig az ujságírás rendesen leíró műfaj, a meglevő eseményeknek lehető éles lencsébe való beállítás, addig *Kemény* minden tanulmánya és ujságírói működése mennyi drámai küzdelem az eseményekkel. Nem engedi, hogy az események kívülről reá hassanak, hanem maga tör reájuk, hogy azokat átalakítsa, a lelkeket rábeszélje, megnyugtassa, vagy más útra térítse. Vagyis *Kemény Zsigmond* a hirlapírást is a drámairó szemüvegén nézte, mert tényleg egész lelke így volt berendezve. Ha a Nemzeti Színháznak

Kemény idejében lett volna olyan igazgatója, ki báró *Kemény Zsigmond* nagyszerű tehetségét a tragédiairásra tudja átvenni, akkor a magyar tragédia épp úgy elfoglalja világhírét a világirodalomban, mint a magyar líra és részben a magyar regény. Mindez elmaradt és elmaradt *Kemény* megértése is azon egy okon, mert drámai lelke nem a drámában érvényesült, hanem más műfajokat választott leverődése anyagául, amelyekben egész ereje nem tudott a közönséggel találkozni.

Ha elég bátorságunk van ahhoz, hogy az idő mai távlatából *Keménynek* ezt a tragikus beállítást meglássuk, akkor rögtön egy másik tüneményt fogunk észrevenni, t. i. azt, hogy ez az egyedülálló lángész, ki a közönségtől távolmaradt és irodalmi iskolát nem hagyott hátra, egyetlen embert vitt be a magyar irodalomba, egyet, kinek tehetsége őt magához vonzotta, kit minden ellentétük dacára végtelen gyöngédséggel árasztott el, ki egész élete pályáján érezte és vallotta báró *Kemény Zsigmondnak* ezt a »fölfedező« erejét. Ez a tehetség, akit fiatalon ismert föl *Kemény*, drámaíró volt és mert az volt, azért *Kemény Zsigmond* őt ujságírónak, közírónak alkalmazta. Értsük meg, hogy semmi más *Keményt* nem vonzotta, mint az, hogy egy ujságíróban ő drámaírót sejtett és drámaíróban ujságírót, mert az a *Rákosi Jenő*, akit ő fölfedezett — hisz róla van szó — semmi más módon nem tartozott *Kemény* köréhez. Az erdélyi mágnás báró és elismert politikus előtt megjelent egy hórihorgas, torzonborz kinézésű, félszemű, szerény jogász, akit még gyermekkorában Kremser-nek hívtak, aki akkor, mikor ez történt, a kiegyezés esztendejében, »*Régi dal régi gyűlölségről*« című darabjával megbukott az Akadémia pályázatán, de egyik bírálója az a báró *Kemény Zsigmond* volt, akinek mélyenlátó szeme észrevette, hogy ebben az íróban drámai lélek s ennél fogva közíró (publicista) lakik. Az irodalomtörténelem vonzásai nem véletlenek, hanem épp oly törvényszerűek, mint ahogy *Taine* Hypolite mondja (*A művészetek filozófiájában*), hogy az irodalmi termékek épp oly törvényszerűek, mint a cukor, vagy a vitriol. Ez a vonzás, mely báró *Kemény Zsigmond* nagy

lelkén át Rákosi Jenőig ért, nevezetes törvényszerűséggel történt és kezünkbe adja azt a fáklyát, amelynek világánál a lelkek mély barlangjaiban e nagy tehetséget megismerhetjük.

Hogy *báró Kemény Zsigmond*nak és *Rákosi Jenő*nek ez a lelki összekapcsolása, amellyel emlékezésem megindult, nem írói mesterkedés, nem véletlenek kihasználása, hanem egész életre kiható nagy és szerintem törvényszerű jelenség, azt maga Rákosi Jenő bizonyítja. Rákosi, ki a vasmegyei Acsádon született 1842 november 12-én, csak élete alkonyán, 80. évén túl talált időt arra, hogy »Emlékezések«-et írjon, ezek első kötetében pályájának e nevezetes fordulóját (158. lap) a következőképen írja le, kezdven azon jelenetet, mikor bekerült *báró Kemény Zsigmond* elé:

»Még az életben nagyobb ember előtt nem álltam. Egy kis, zömök, majdnem tömzsi ember jön felém. Aránylag nagy fej ül a vállán, nagy szemekkel néz rám s minikutána bemutatkozta, hogy »hivatni tetszett«, meg is szólalt. — »Csak azért kérttem, mert szerződtetni akarom a Pesti Naplóhoz. Nem azért, hogy újságíró legyen, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen dráákat írni. Mert akadémiai pályázaton megbukott ugyan a darabja, de nálam nem bukott meg. Jelentkezzék csak Királyi Pálnál és üljön be a szerkesztőségbe«. Ennyi volt és nem több a beszélgetés. Én alig mondtam egy-két szót. Ellenben úgy jöttem ki onnan, mint az az ember, akit egy szál deszkán táncoltatott az óceán s ki most egyszerre partra lépett és szilárd földet érez a lába alatt. Az én existenciám kérdése és a családom sorsa itt néhány pillanat alatt elintéződött«.

Ugyanígy írja le e nagyjelentőségű találkozást a »*Rákosi Jenő élete és művei*« című, Rákosi halála után, 1930-ban megjelent enciklopédikus munkában *Sajó Aladár*.

Hogy pedig *Rákosi* maga, ki lírai kilengésekre nem igen volt hajlandó, mennyire lelke mélyén érezte ennek a tettnek *báró Kemény Zsigmond* által való fölfedeztetésének jelentőségét, azt ugyancsak Emlékezéseiben (161. oldal) így

vallja be: »Sokat hánytorgatták életemben komolyan is, gúnyosan is, hogy én vagyok a nagy felfedező, aki fiatal törekvőket, akikben tehetséget sejtek, szóhoz és levegőhöz juttatok. Itt van ennek a titka. Nem én segítettem, hanem segítette Kemény Zsigmond«.

Ha *Rákosi Jenőt* ebbe a *Kemény Zsigmondi* világításba állítjuk bele, akkor tudjuk csak megérteni tüneményes tehetségének igazi lényegét és több mint hatvan éven át hihetetlen erővel folytatott csatáinak belső összefüggését. Másképp ezt a tüneményt, ki *Rákosi Jenő* képében áll előttünk, sem szemlélhetni, sem hatását megérteni nem lehet. Mindenesetre azonban ez a megértés csak akkor sikerül nekünk, ha nem a fölszinnél maradunk. Nem külső jelenségben, még csak nem is irodalmi irányokban találkoztak a magyar közírás megalapítója, báró *Kemény Zsigmond* és a publicisztika legnagyobb mestere, *Rákosi Jenő*, ki a Pesti Naplóhoz való szerződésétől kezdve 1929 február 8-án bekövetkezett haláláig vezető egyénisége volt a magyar ujságírásnak. Külső összehasonlítást már csak azért sem lehet keresni kettőjük között, mert tudvalevőleg éppen az a nagytekintélyű irodalmi kör, amely báró *Kemény Zsigmond* elismertetéséért oly nemes hévvel küzdött és amelynek *Gyulai Pál* volt a vezére, egész pályáján át *Rákosi Jenő*vel szemben ellenfélnek mutatkozott. A goromba dorongolástól kezdve, a gúnyos csipésekig és tűszurásokig nem volt oly irodalmi fegyver, melyet a Kemény-hagyományok örököje, *Gyulai Pál* és *Kemény* közirodalmi vezérségének örököse, *Rákosi Jenő*, egymással szemben ki ne használtak volna. Az összeütközések a politikától kezdve egész a drámai bírálatokig mindenütt megtalálhatók, hol roppant heves összecsapásokban, hol pedig ama negédes évődésekben, melyeknek legjellegzetesebb esetét egy krónikairó (*Jónás Károly* »*Tarka könyv*«) abban jegyezte föl, hogy *Gyulai Pál* Karczag Jánost, ki nála hivatalos szolgálai állást kért, a következő levéllel küldte át *Rákosi Jenő*höz: »Ezt az embert ajánlották nekem szolgálai állásra; kérdésemre, hogy tud-e írni, azt felelte: Nem. Hát azt gondolom, hogy

ez éppen jó lesz Önnek, mert Ön sem tud írni». (Rákosi Jenő éppen ezért megfogadta Jánost szolgának.)

Ellenben megtaláljuk a magyar közirodalomnak ezt a nagy ércerét, mely Kemény Zsigmondnál kezdődik és Rákosi Jenőben folytatódik, akkor, ha abban a lelki mélységben kutatunk, melyet előbb fejtegettem. Ha igaz az, amit *Beöthy Zsolt* mond »*A tragikumról*« szóló nagy munkájának legvégén, hogy »Báró Kemény Zsigmond a mi meggyőződésünk szerint a legkiválóbb tragikai költők egyike« (XXXV. fejezet), akkor épp úgy igaz az is, hogy *Rákosi Jenő* egész temperamentuma éppoly drámai volt, mint Keményé, csakhogy ő benne ki is tombolta magát egészen ez a tehetség, még pedig egyszerre, a drámairás és a közirodalom terén. Mindezt teljesen meggyőzővé teszi és igazságunkat megerősíti az a megfigyelés, hogy *Rákosi* az ujságírásban épp oly romantikus drámairó volt, mint történelmi tragédiáinak megszerkesztésénél és viszont darabjaiban a szónoki művészetnek (amely drámai alkotást tekintve sokszor túlteng színpadi alakjaiban) ugyanazzal a tűzijátékával kápráztatta el a színház közönségét, mint ujságcikkeiben, amelyeket *Papp Ferenc* »*Rákosi Jenő a hírlapíró*« című munkájában ugyane szavakkal jellemez (43. old.). Ugyancsak *Papp Ferenc* fejezi ki a mi igazságunkat akkor, amikor így szól (123. oldal): »A vágnak szeszélyes játéka épp oly romantikus vonás Rákosinak politikai írói küzdelmében, mint volt drámáiban«. *Rákosi* éppen ezért testestül-lelkestül buplicista, közíró és a magyar közírásnak báró *Kemény Zsigmond* után utolérhetetlen mestere, mert az a tulajdonsága van meg, amelyet főntebb kiemelttem Kemény lelkének vizsgálatánál. Ő sohasem elbeszélő módon, hanem drámailag áll az eseményekkel szemben, vagy hogy ismétljem előbbi megállapításomat, birkózik velük. Ismét és ismét hangsúlyoznom kell ezt azért, mert szerintem a közirodalomnak egy sokat hányatott nemzet történetében, a nemzet lelkének kiépítésében fontossága s megrendítően nagy szerepe éppen ebben a drámai fölfogásban van. *Péterfy Jenő* »*A tragédiáról*« szóló klasszikus értekezésében azt írja, hogy: »Annyi bizonyos, hogy a műfajok

egyes határozott formáikban néha egyidőre letűnnek, erejüket veszítik, vagy átváltoznak». Ez az átváltozás szerény nézetem szerint abban nyilvánul, hogy míg a régi görög epos izgatott és folyton hányatott-forgatott korunkban az ujságírásban, a zsurnalisztikában jelenik meg, addig az igazi köziró lelke szerint a nagy, a nép kórusain felépülő görög tragédiairóknak a folytatása. *Báró Kemény Zsigmond* és később *Rákosi Jenő* közirodalmi műveiben ugyanaz a láthatatlan kórus hallható folyton, amelyet Aischylos az *Oresztiában* színpadra visz, hogy a népet s a királyt intellektuálisan lássa el. Ebből a drámai felofgásból következik Rákosi állandó nyugtalansága is. Valóban, az elbeszélő, a szemlélő művész nyugodhat, de nem pihenhet, sőt nem maradhat változatlanul egy oly lélek, amely közvetlenül kell, hogy odalépjen az eseményekhez s azokhoz hozzányúljon akkor, amikor még a tények, jellemek, háborus összecsapások vagy törvényhozói reformok nem hültek ki, hanem vulkanikus állapotban vannak, amint a sors vagy nemzet lelke földobta őket a fölszínre. Ez az izzó lávaömlés Rákosi lényében van. Legsikerültebb ujságcikkei éppen azok, amelyek annyira drámaiak, hogy rájuk illik *Hebbel* mondása, aki szerint »A drámaíró úgy jár, mintha lábai tüzes vason rohannának«.

Csak így magyarázhatjuk meg *Rákosi* közirodalmi munkásságának azt a monumentális vonását, amelyet *Sikabonyi Antal* »*Rákosi Jenő a publicista*« című dolgozatában helyesen tüntet fel akkor, amikor e nagy tehetség rendkívüli termékenységet példázza. Amint nevezett írónk mondja, »*Rákosi Jenő* hirlapi cikkeiből hat kötet válogatott gyűjtemény jelent meg eddig. Az első »*A magyarságért*« cím alatt. Aztán két kötet került az olvasók elé »*Tiszavirág*« címen. A tizenkét kötetben megjelent munkái sorában három kötetben vannak a »tárcák és cikkek«. A hetedik kötet most van megjelenőben »*Alakok a múlt kódében*« címmel. A »*Tiszavirág*« két kötetében 1916 november végétől 1919 március közepéig írott cikkeit találjuk együtt. Összesen, csupán e két kötetben négyszáztizenhat cikk! Két év és mintegy három hónap termése. *Rákosi Jenő* átlag

minden második nap írt egy cikket e kötet tanúsága szerint». E tanúság valóban nem csal, hajlott koráig ugyanez a termékenység jellemezte. És hogy ha *Rákosi Jenő Gyulai Pál*-lal folytatott egyik kemény polémiájában azt állította, hogy egy igazi költőnek vagy írónak folyton teremtenie kell, amit *Gyulai* tagadott, ebben a pontban *Rákosi Jenő*nek kell igazat adnunk, s az ő példája maga itt hangos bizonyosság.

Ha ezt az óriási irodalmi teljesítményt egységes szempontból akarjuk összefogni, valóban nem tehetünk egyebet, minthogy elővesszük azt a jelentést, amelyet 1915-ben, a világháború közepén a *Bródy*-jutalom odaitélésére kiküldött bizottság terjesztett Akadémiánk elé, azzal az indítvánnyal, hogy a jutalom *Rákosi Jenő*nek ítéltessek oda, amely indítvány aztán Akadémiánk által határozattá emeltetett. Ennek a jelentésnek szerzője a magyar elméleti politika legnagyobb mestere, *Concha Győző*, kinek munkásságáról méltán vallják azt tanítványai, hogy az egyetlen nagy politikai gondolkozó, kinek elmélete túlélte a modern írók közül a világháború katasztrófáját. *Concha* e kitűnő összefoglalásában így méltatja *Rákosit*:

»*Rákosi Jenő* az alkotmányát visszaszerzett Magyarországnak legnagyobb publicistája, akár eszközeit nézzük, melyekkel hivatását betölti, akár a nemzeti életnek területeit tekintjük, melyeken munkálkodását folytatja, akár a hatást mérlegeljük, melyet elért.

Klasszikus képzettséggel, költői érrel, de az emberi élet összes reális helyzetei iránt való nagy fogékonysággal is lép pályájára, melyen csakhamar megszerzi annak szakszerű, publicisztikai és technikai fegyverzetét.

Publicisztikai egyéniségének eredetiségét, sajátosságát, szinte kivételességét az teszi, hogy lelkét a nemzet közléte a maga egészében ragadta meg és nagy tehetségevel ennek mondhatni minden oldalát bírta és bírja lan-kadatlanul, egyenletesen, senkitől sem kölcsönzött egyéni eredetiséggel szolgálni.

A publicisztika rá nézve nem az állami hatalom irányzásának eszköze csak. E hatalom forrásaira: a faji, a gazdasági, az értelmi, a művészi, a vallási, az erkölcsi erőkre

hatni, a fajnak egyik alaptényezőjét, nyelvét védni, tökéletesíteni, előtte az elsővel egyenlőrangú cél volt és maradt.

Rákosi nagy hatásának titka abban áll, hogy van hozzá ereje a nemzeti élet mindezen részeiben egyéni erejével ébresztően, példaadással, ha kell fékezően, ha kell korholólag nemcsak föllépni, az ígét hirdetni, hanem a mindenkori helyzetben azt, ami a közönség lelkében szunnyad, ami a közérzésben, a közgondolkodásban alaktalanul forrong, egyéni divinációjával életre ébreszteni is.

A Budapesti Hírlap a magyar kultúrának így vált valóságos iskolájává, templomává, melyben a nemzetnek önkormányzó, politikai szükségletei mellett annak gazdasági, értelmi, erkölcsi, alkotó, produktív szükségletei is minden irányban kielégítésre találtak.

Ily templommá, a nemzet összes szükségleteinek kultushelyévé a költő Rákosi avatta, segítve írásainak formája, temperamentumának heve, eleven, szellemének ötletes frissesége által. Hasznos iskolává pedig hirdetett tanainak a józan okosság sugallta tartalmával tette.

Rákosi ily univerzális hatásának titkát egyéni zsenijén kívül azoknak az időknél körülményeiben is kell keresni, melyekben ifjúvá nőtt, midőn nemzetének egész életét, a nyelvit, a gazdaságát, a szellemét, a politikait részben lerontva, részben erősen megtámadva látta maga körül. A nemzeti élet újraébredésének első szakában, a hatvanas évek elején, minden magyar így egészében látta a jövőt, de Rákosinak volt meg a kivételes ereje, hogy egy félszázadon keresztül e nagy összefüggéseket ne csak soha szem elől ne tévessze, magát a nemzeti élet egyik oldalának kultuszába belé ne temesse, de mint költő, mint színházalapító, mint esztétikus, mint nyelvész, mint új tehetségeket felfedező, mint szociális együttműködéseket létrehozó, támogató, mint politikus a nemzeti élet összes irányait aktiv, egyéni erejével szolgálja.

A nemzeti élet egészének az akciólehetőséget, a teljes kibontakozás útját Deák műve nyitotta meg.

Rákosi teljes lélekkel állott be e mű harcosai közé és

elkeseredetten küzdött azok ellen, akik létrejöttét s amikor világra jött is, megszilárdulását a mai nemzedékre érthetetlen kicsinyes akadékoskodással meggátolni akarták, mert az általa elért eredményt szegényesnek, a nemzet jövőjét feladónak tekintették.

Rákosi a pályája első tizedében folytatott e harca egész életére erősen hozzáfűzte Deák gondolatához és magyarázza annak későbbi szakában néha kiméretlen élességét Deák művének egykori támadói ellen.

Deák műve a magyar népet visszahelyezve a nemzeti lét fokára, melyről Világosnál lehanyatlott, mi volt természetesebb, mint a magyarság szellemének az emberi élet minden szférájában való fölfegyverzésére törekedni. A magyar sajátosságnak erősítése, teljes kifejezése, kiterjesztése nyelvben, gazdálkodásban, irodalomban, művészetben, a jogi és politikai intézményekben, egyszóval a magyar faj mint öncél lebegett Rákosi lelke előtt, mert érezte, hogy nemzete nem bármilyen kulturáért, nem bármilyen szabadságért, hanem a magyar szellemért, a magyar szabadságért vívta százados harcait. S ő a magyarság ez öncéluságának lelkes eszközévé vált egész életén át. De azt is akarta, hogy a nemzet nem magyar fajú tagjai is hozzá hasonló eszközei legyenek. Dunántúlról való származása, ahol e készség a nem magyar fajúak részéről is meg volt, elhomályosították tiszta látását, a forró nemzeti érzése lángjából egyaránt lelkes és okos pályáján néha-néha sovíniszta füst is csapott ki.

Rákosi publicisztikai tehetségének — értelmi nagy fényoldalai, hazafiúi motívumai mellett — utoljára hagytuk legimponálóbb megnyilatkozását.

A maga emberségéből, tőke nélkül tudott a Budapesti Hirlapban nemzeti ideáljainak a nemzet hatalmas rétegeit irányító, pártoktól, gazdasági konzorciumoktól független, mondhatni tribuni orgánumot teremteni s egy emberöltőn keresztül állandó erőben fenntartani.

A tetterő hasonló példáját nemcsak a mi kis világunk nem mutatja, de a nagyvilágban is ily siker csak többszö-

rös milliomosoknak, nem is üzleti érdektől menten, jut osztályrészül.

Innen-onnan ötven esztendeje, hogy Rákosi publicista hivatásának él és pályáján folyton emelkedik. Őt a kor nem tudta megelőzni, még mindig előtte jár. Az Aesopus mesemondó naivsága és ötletessége, Endre és Johanna tüze, szenvedelme a mai világrendítő harc méreteihez illő arányban törnek elő mai megnyilatkozásaiban is, melyekkel nemzete jövőjébe vetett tántoríthatatlan bizalmát árasztja maga körül.

Az Akadémia koszorúja *magától hull* Rákosi Jenő fejére.«

Eddig *Concha* klasszikus megállapítása, mely mesteri ecsetvonásokkal *Rákosi* közirodalmi nagyságát jellemzi, minden további szó csak kevesebbet mondhatna. Ha most már annak a monumentális alkotásnak, melyet *Rákosi Jenő* hatvan éves cikkirása jelent, jellemző részleteibe akarunk behatolni, megint igen szerencsés módon járt mesgyére jutunk. Nevezetesen, midőn 1920 október 24-én a *Kisfaludy Társaság* megünnepelte *Rákosi Jenő* félszázados tagságát, *Berzeviczy Albert*, Akadémiánk elnöke, *Beöthy Zsolt* és *Bárd Miklós* avatott lélekkel, méltatták az ünnepelt működését. Midőn pedig *Rákosi Jenő* nekik felelt, bejelentette, hogy az ünnep alkalmával egyik tisztelője tizezer koronát adott át neki a Kisfaludy Társaság irodalmi céljaira. Ezt az összeget a Kisfaludy Társaság akként használta fel, hogy megbizta egyik rendes tagját, *Papp Ferencet*, egy, a magyar hirlapirodalom körébe vágó tanulmány megírásával, mely az 1922 október 4-i ülésen ily címet nyert: *Rákosi Jenő a hirlapíró*. 1924 áprilisában látott napvilágot 128 oldal terjedelemben. Papp Ferenc tagtársunk diszére legyen mondvá, bár Rákosi akkor élt, ő teljes őszinteséggel nemcsak dicsőítést adott e nagy tehetségről, hanem hibáit is föltárta. Ezek a hibák éppen azok, amelyek a legérdekesebbek és a legtanulságosabbak, miért is értekezésünk most következő részén ezekkel kívánunk foglalkozni. Azonban itt legyen utmutatásunk nemcsak az, hogy mint egész értekezésem mutatja, *Rákosi* közirodalmi munkássá-

gában is a drámaíró erejét látom lüktetni, hanem magának Papp Ferencnek következő kitünő meglátása: »A történelem távlatából ki ne látná a túlzásokat Rákosi politikai ítélkezésében? Eszményítései, torzításai sehogy sem ille- nek be történetnek, de ez nem is volt célja. Valójában a mozgó életre akart hatni és azért rajzolta meg politikai eszményképét, hogy mozgásba hozza a tömegeket. Minél inkább belelátott a magyar politikai élet örvényébe, az egy- mással versengő pártok végzetes tévedéseibe, annál inkább égett a vágytól, hogy pontosabban és igézöbben rajzolja meg az eszményi magyar politikát, vagy — mint nevezte — a nemzeti politikát«. (62. l.)

Miután ugyanekkor *Papp Ferenc* egy más megállapí- tást tesz, ideszegezzük, mert utunk végéhez vezet és sze- rény nézetem szerint befejezi *Rákosi* jellemzését. Ez a rö- vid megállapítás a következő (28. old.): »Ellenfelei nem alaptalanul vádolták elfogultsággal«. Most már kérdezzük, mi ez az elfogultság, amelyet az irodalomtörténet *Rákosi* egyik jellemzője gyanánt akar elfogadni? Ha nem feledjük el, hogy báró *Kemény Zsigmondból* kiindulva, mit talál- tunk *Rákosi* működése leglelke gyanánt, akkor ezt az elfo- gultságot is más szemmel fogjuk látni, sőt azt hiszem, éppen ebből tanulhat a mai írói nemzedék legtöbbet.

Elfogultságot mutat *Rákosi* egyes személyekkel szem- ben, még pedig heves és támadó elfogultságot. Ilyen volt állásfoglalása *Tisza Kálmánnal* szemben, akkor is, mikor a balközépnek volt vezére (s *Rákosi* őt a »*Reform*«-ban tá- madta), vagy mikor tizenöt éven át Magyarországot mint miniszterelnök kormányozta és *Rákosi* a *Budapesti Hirlap*-ban szállt vele szemben. Ilyen volt elfogultsága eleinte gróf *Tisza Istvánnal* szemben is, kinek később lándzsahordozó- jává szegődött, hiszen a koalíciót megelőző politikai harcok alatt, mikor *Tisza István* a katonai létszám felemelésére s az obstrukció leverésére vállalkozott, kevesen támadták oly elkeseredett hévvel, mint *Rákosi*, aki egy 1898 decemberi vezércikkében azt írja, hogy »rettegve gondolok arra a lehe- tőségre, hogy *Tisza István* gróf a kormányelnöki székbe kerülhet«. Ezekből az bizonyos, hogy *Rákosi* nem objektív

történetíró volt, hanem a közéletben is egy romantikus drámát látott és innét azok a különös tulajdonságai, amelyeket az irodalomtörténet az ő »elfogultságának« nevezhet. A romantikus drámát tudniillik jellemzi az, hogy költője beleszeret valamely túlerősen megvilágított alakba s azt vagy mérhetetlen szerelemmel, vagy mérhetetlen gyűlölettel veszi körül a köré csoportosított cselekményben. Ugyanez, amit *Rákosi* tett, mint hirlapíró. S hogy nála ez csakugyan szinpadi mestermű, mutatja, hogy a fentidézettek egy részével szemben élete későbbi folyamán teljesen megváltoztatta álláspontját, nem is szégyelte azt és minden emberi keserűséget félretéve, segítőkjévé, vagy éppen bálványozójukká változott, mint az gróf Tisza István esetében történt. Úgy hiszem ez a dramaturgiai szempont megmagyarázza *Rákosi*nak úgy ezt, mint többi, egymással ellentmondó viselkedését és egy különös megfigyelésre serkent ezenkívül. Ez nevezetesen az, hogy *Rákosi* bár éppen azért, mert rendkívüli lendülettel védett és támadott, nem egyszer megváltoztatta álláspontját és ennél fogva a közszereplőkről való vélekedését is. Ellenben egyetlenegy pontból nem engedett soha, még pedig különösképpen ugyanazon egyetlen pontból, melyet hagyományképpen báró Kemény Zsigmondtól vett át: tudniillik ő és báró Kemény Zsigmond voltak Magyarországon a legállandóbb és legmagasabb ellenzői az általános szavazati jog behozatalának.

*Rákosi*nak két publicistai boncolója, *Papp Ferenc* és *Sikabonyi Antal*, egyaránt súlyt helyeztek annak kimutatására, hogy ő állandóan valamely roppant erősen megvilágított gondolat fényvarázsa alatt állott s abból nem tudott kiszabadulni. Ilyen volt, midőn a Reformot szerkesztette, az a tétele, hogy a francia-porosz háboruban Magyarországnak Poroszországot hátba kellene támadnia és Franciaországnak segítségére sietni. Ilyen volt a »Magyar Imperializmusról« és »A harminc millió magyarról« odavetített ideálja. Nem más természetű az a törekvése, amelyet ezzel a jelszóval jelzett és töméntelen vezércikkben megszólaltatott: »Magyarul, magyarosan, magyarán« s élete végén amidőn az általa idealizált nemzet szörnyű katasztrófáját

látta, ily megtüzesedett szuggeráló csillag gyanánt hozta a nemzet láthatárára Trianon revíziójának gondolatát. Kétségtelen, hogy *Rákosi*nak mindezen törekvéseiben rendkívüli erő mutatkozott, de épp oly bizonyos, hogy az a drámaírói romanticizmus, amelyről mindig szoltam, akadályozta meg őt abban, hogy a való tények világával s a nemzetnek, sajnos, szerényebb anyagi és lelki eszközeivel számoljon.

Érdekes, hogy úgy *Rákosi*, mint *Kemény Zsigmond*, romantikusak voltak, de míg *Kemény* folyton pesszimista és mint életrajzírója mondja: »a romantika kedvelt tárgyaihoz, fogásaihoz csak azért jött vissza, hogy a realizmus felsőbb-ségével mondjon róluk ítéletet«, addig *Rákosit* állandóan optimizmus hevíti és a kezébe kerülő tényleges adatokat is egy romantikus jelszó érdekében áldozza föl. Hogy így gyakran lettek ideáljaiból ködképek, kétségtelen. Azonban ne feledjük el azt, hogy a nemzetet hevítették e cikkek, hogy úgy mondjam, a nemzeti lélek kalóriáinak tömegét növelték, sőt — ami még érdekesebb —, ha a romantika oly magasra hágott, hogy a magyarság érdekeit veszélyeztette, akkor *Rákosi* maga túllátott a ködfátyolon s a valóságot hirdette. Erre nézve legnevezetesebb az a tény, hogy a világháború második szakában a Budapesti Hirlapnak ugyanabban a számában, amely közli, hogy a parlamentben egy Apponyi, egy Vázsonyi üdvözlík a kitört orosz forradalmat, *Rákosi* mély szomorúsággal néz az orosz esemény kihatása elé és meglepő meglátással félti e világfelfordulástól Magyarországot. Ez az a pont, amely *Rákosi* lelkében és irodalmi működésében azt a nevezetes fordulatot jelenti, amely kommunista fogsága alatt lassan egész lelkét áthatotta s amelynek rövid méltatásával ez emlékezést be kívánjuk fejezni.

Mielőtt ezt tennők, azonban még három megállapítással tartozunk. Az egyik az, hogy *Rákosi* öntudatlanul fölismerie saját politikai tehetségének e dramatikus és romantikus alapvonását. Ezért van az, hogy nemcsak drámákat írt hirlapírói működése mellett, hanem »*A tragikumról*« szóló vitairatában amellet, hogy atyafiságos gorombasággal szedi szét *Beöthy Zsolt* hasonlócímű munkájának el-

méletét és *Katona József Bánk Bánján* csak azért sújt egyet, hogy dorongjával *Gyulai Pált* találja, hanem: mondhatlan vonzalmat érez a tragédia nagy kérdésének megoldásához, azért, mert saját lelkének összetételét ismeri föl az Arisztoteles óta 2200 éven át megoldhatlanul hagyott problémák fejtegetésében.

A második megállapításunk az a megfigyelés, hogy *Rákosi*, kinek »elfogultságát« és úgynevezett állhatatlanságát fentebb igyekeztem megmagyarázni, egyetlenegy ily túlzott álláspontját védi folyton, szinte rögeszméhez hasonló makacssággal s abból nem enged, ez tudniillik a germanizálással szemben való állásfoglalása. Ez nemcsak abban nyilvánul, hogy mint olyan, ki az osztrák abszolutizmust átélte, a németesítés ellen természetesen a legteljesebb erővel folytatja a harcot, hanem nyilvánul abban is, hogy a legkisebb tünetben, például a világháború után a német-osztrák csatlakozás kérdésében, valamely veszedelmes magyarelles törekvést lát. Eddig a dolog rendben volna és érthető. Ellenben mint láttuk fentebb *Rákosi* e téren annyira elfogult volt, hogy 1870-ben Poroszország megtámadására izgatta a nemzetet, ami kétségtelen végtelen katasztrófára vezetett volna s eléri ez elfogultsága tetőpontját akkor, mikor *Bismarckot*, a világ egyik legnagyobb politikai lángeszét, ugyane háború alatt bántó torzképben mutatta be a kevésbbé jól értesült magyar közönségnek. Itt már nem elég *Rákosi* romanticizmusára hivatkozni. Ennek a lelkébe beleiródott a verziónak mély, hogy úgy mondjam, születési gócpontja van nála, ez családjának német származása. Nemzetünk tudniillik a benne összevegyült különféle fajokból nincs még oly szerencsésen összeforrvá, mint azt például a lassan összevegyült angol, vagy a hirtelen óriási arányokban egy katlanban kiforrt amerikai társadalom mondhatja el magáról. A különféle beolvadó s a magyarság ereje által asszimilált vérségek között a varrok még meg vannak, a forradás helyei látszanak s ennek következménye az, hogy a germánok, szlávok beolvadt utódai túlozzák a saját eredeti fajukkal szemben magyarságukat abban a hitben, hogy így nagyobb szolgál-

latot tehetnek nemzetüknek. Ez volt szerény nézetem szerint *Rákosi* ama túlzásának, mely mindig a germanizáció ellen indult, eredő oka is.

Harmadsoron *Rákosi* egy oly jellemző vonását kell kidomborítanom, amely miatt annyiszor érte támadás és amelyet még legjobb barátai és bámulói is túlzásnak tartottak. Ez abban állott, hogy mind gyakrabban jelent meg irodalmi, politikai vagy közművelődési ünnepélyeken, ahol a beszélők vagy felköszöntők tömege rendszeren az ő személyével foglalkozott. Ezt a jellemvonását a nagy magyar közírónak nemcsak azért emelem ki, mert éppen hajlott korában figyelhettem meg, hogy mily bámulatos rögtönző erő lakott benne, hanem más okon. Ha helyes volt fentebb az a megállapításunk, hogy míg az ujságíró munkája a nagy eposoknak szakgatott maradványa, ellenben a közíró, a publicista a kórusos tragédiák művét folytatja mai közéletben, akkor ne feledjük el, hogy ennek a közírónak lelket az ad, írásra az lendíti, sőt kényszeríti, ha közvetlenül ott van az élet forrásánál s nem tudósi elzárt szobában várja meg az események kihülését, hogy azokat regisztrálja és szétbontsa, hanem test és lélek szerint nekijük rohan és beleveti magát az élő élet folytonos áradásába. Ez volt, ami *Rákosit* beszédeinek, fölköszöntőinek sorozatára csábította. Amint a szobrásznak anyaga a márvány, amely nélkül nem tud faragni, amint a festő nem alkothat, ha elveszik tőle ecsetét és a szintubusokat, azonképpen a közíró művészi anyaga az emberi lelkeknek ama megmozdulása, amelyekhez közvetlenül hozzá tud érni a saját lelkével, mert ezek teszik őt igazi közíróvá és tartják abban az izgalomban, amelyben egyedül képes nagy hivatását teljesíteni. Az élettől való eme folyton megújuló kapcsolatnak nagyobb mestere nem volt *Rákosi Jenő*nél.

Ha most, Tekintetes Akadémia, visszatekintünk ama töredékes jellemzésre, amelyet a magyar írás e nagy alakjának, *Rákosi Jenő*nek, elsősorban közírodalmi munkásságáról adni merészkedtem, akkor egész fejlődését *báró Kemény Zsigmond* által való felfedezésétől kezdve, a trianoni katasztrófa után bekövetkezett haláláig, egyetlen szem-

pontból láthatjuk: *Rákosi Jenő* saját lelkéből. Ez a rendkívüli tehetség romantikus drámairó volt, ki drámai erejét és csillogó költői szempontjait vitte bele a magyar ujságok hasábjain fáradhatatlanul, mindig újra alakulva s mindig ugyanaz maradvá, a nemzetbe. Minden munkássága csak így magyarázható. Így magyarázták azt már életében méltatói is, akik közül különösen *Concha Győzőre* és *Papp Ferenc*re hivatkoztam. Ez a drámai lélek éppen a dramaturgia szabályainak megfelelőleg folyton harcolt, ennél fogva senki semminemű öregedés jelét nála halála idejéig nem láthatta szellemi termékein. Ellenkezőleg, hogy ha *Rákosinak* egy zseniális kortársa emlékirataiban azt mondhatta, hogy »a test öregszik, de a lélek mindig fiatalabb lesz«: úgy ez senkire jobban nem illik, mint *Rákosira*. Ujságírói munkásságát a *Pesti Naplónál* kezdve, nagyobb hévvel folytatta a »*Reform*«-nál, majd még tüzeesebb lesz, midőn megalapítja a *Budapesti Hirlapot*, amely komoly, nagyszabású organumnak létrejövetele maga nagy tény irodalmunk történetében s ez a majdnem félszázad, amely alatt *Rákosi Jenő* volt a lap vezére, egységében rendkívüli alkotás. Mikor 1924-ben *Rákosi* megvált a *Budapesti Hirlaptól* s a *Pesti Hirlap* megcsodált vezércikkírója lett, tüze, heve nem hogy csökkent volna, hanem még csodálatosabb színekben ragyogott, néha szinte kápráztatott. Mig az öregség lelki elváltozását átlagembernél az jelzi, hogy az elaggó ember konzervatizmusa csökönységgé válik, láthatára összeszorul, szokásai és emlékei erősebbek mint reményei és vágyai, *Rákosinál* mindez megfordítva történt. Attól a lélekfordulótól kezdve, amelyet fentebb úgy jeleztem, hogy a kommunizmus elleni visszahatásként rázta meg *Rákosit*, lassan lehullatta konzervatív, sőt óvatos politikájának maradványait s egy konzervatív, vérszegény időszakában a nemzetnek ő mindig liberálisabbá változott. Ezt nemcsak azok figyelhették meg, akik a kommunisták börtönét vele megosztván, láttuk csodálatos lelkierejét s annak megifjodását, látta ezt minden olvasója, ki halála előtt négy-öt évig írt cikkeit olvasta, de nem maradt fiatalosan fellobogó lángjának hatása el e hazában, hiszen a nagy angol publi-

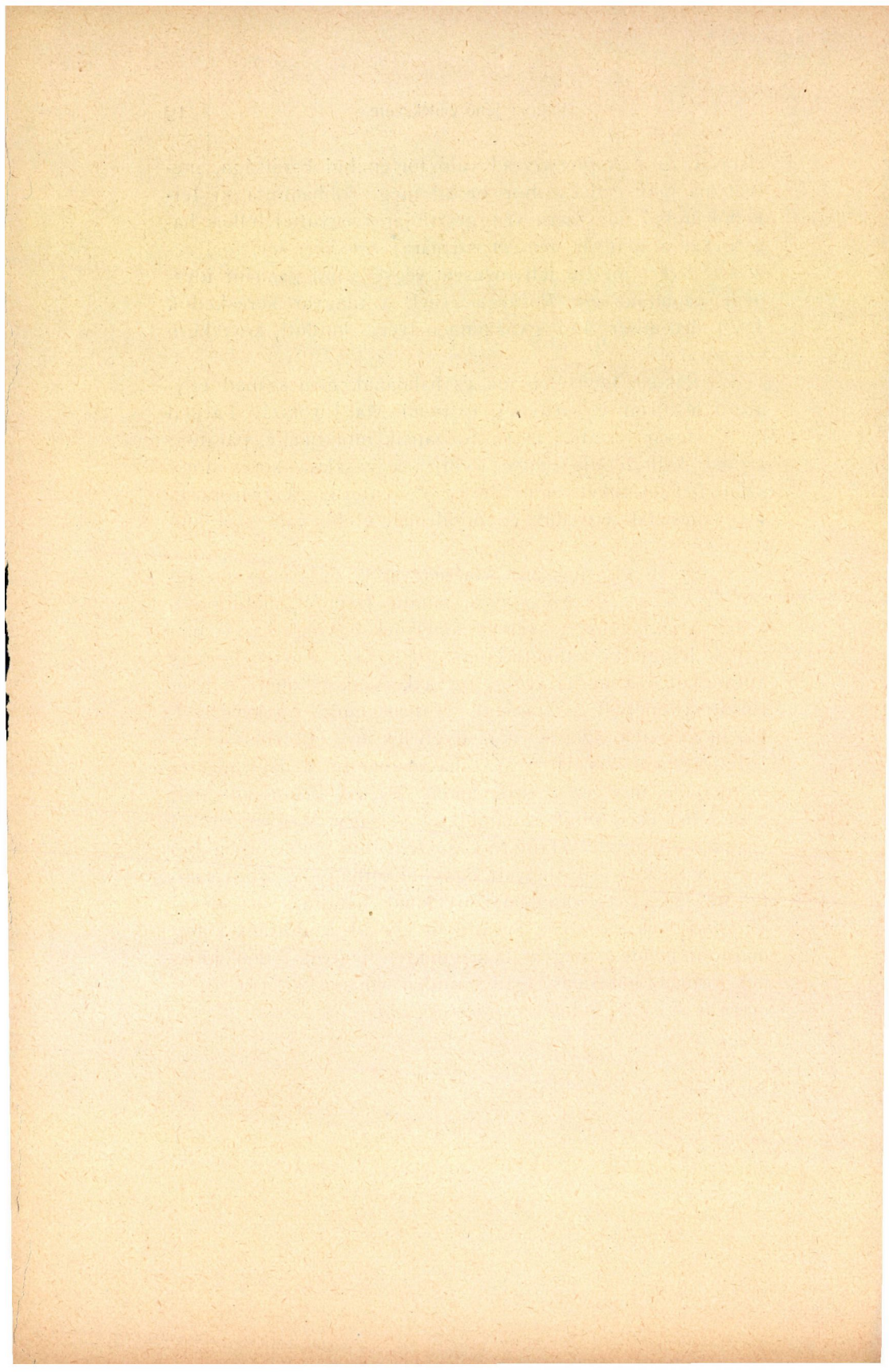

cistával, *lord Rothermere*el való történelmi barátsága, melyet ma már emlékszobor örökít meg, robbantotta ki lelkéből utolsó nagyszerű szuggesztióját s egyuttal lelkes hagyatékát a magyar nemzet számára: *revíziót, revíziót, revíziót!* Ezért merem jellemzésem végső sorai gyanánt idéznem magának *lord Rothermer*enek a magyar kereskedők 1929 december 15-i gyászünnepeére küldött következő szavaival:

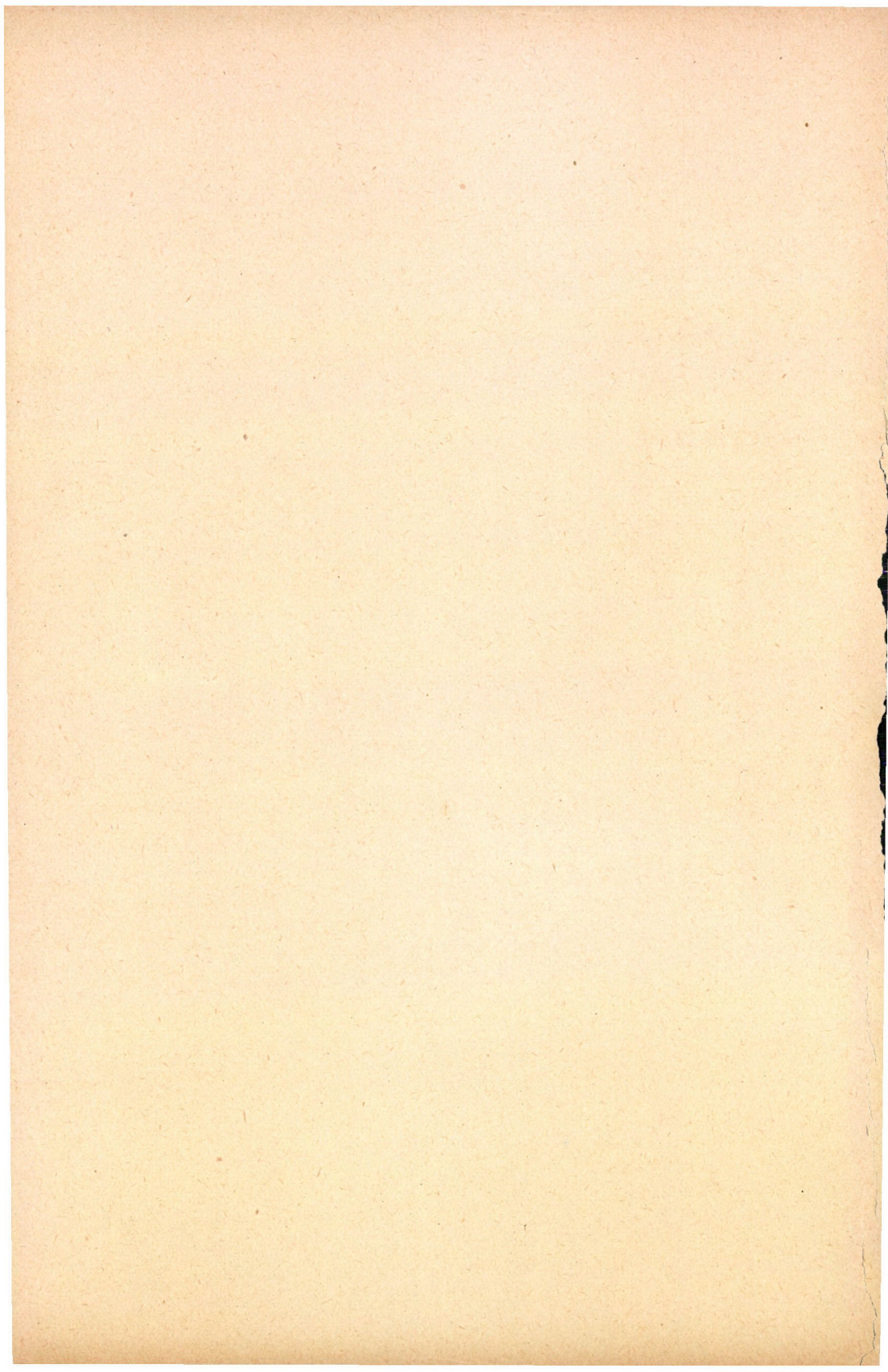
»Rákosi Jenő életének és halálának nem szabad egyszerű történelmi eseménynek maradni Magyarországnak barátai és a magyar hazafiak előtt. Szózatnak mondjam-e, parancsónak kell lennie, hogy gyűljenek zászlaja köré, hogy szenteljék életüket, mint ahogy ő szentelte, Magyarország megváltásának egyedüli és mindennél előbb való szolgálatának«.

Igy áll előttünk ma is a magyar közírás nagy mestereinek, *Rákosi Jenő*nek alakja, mindig fiatalon, mindig lelkesen, szeretve ezt a nyelvet, amelynek egy-egy szavát magának lefoglalta különösképen, ezt a fajt, amelynek nagy ábrándjait ő álmodta végig, ezt a korszakot, amelyet megtöltött eszméivel, akarásával, el nem muló törekvéseivel. Ha most utolsó szónak én is nyelvünk egy elfeledett s irodalmilag nem használt szavát használom fel a nagy mester munkájára, úgy ez a szó, amely *Rákosi Jenő*t jellemzi, nem lehet más, mint az, amellyel a Nagy Magyar Alföld egyes részein, melyekről *Rákosi Jenő* oly gyönyörűen beszélt, a kiirtott erdő helyett egyedül otthagytott óriási szálfát nevezik. Ezt a fogalmat nyelvünk hatalmas őseréjével »*Böhönc*«-nek mondják. S valóban így áll ő előttünk s fog maradni minden magyar nemzedékre: letarolt erdőn, időknék ormán, hatalmas ágait minden viharra kitérve áll a magyar írásnak böhönce: *Rákosi Jenő*.

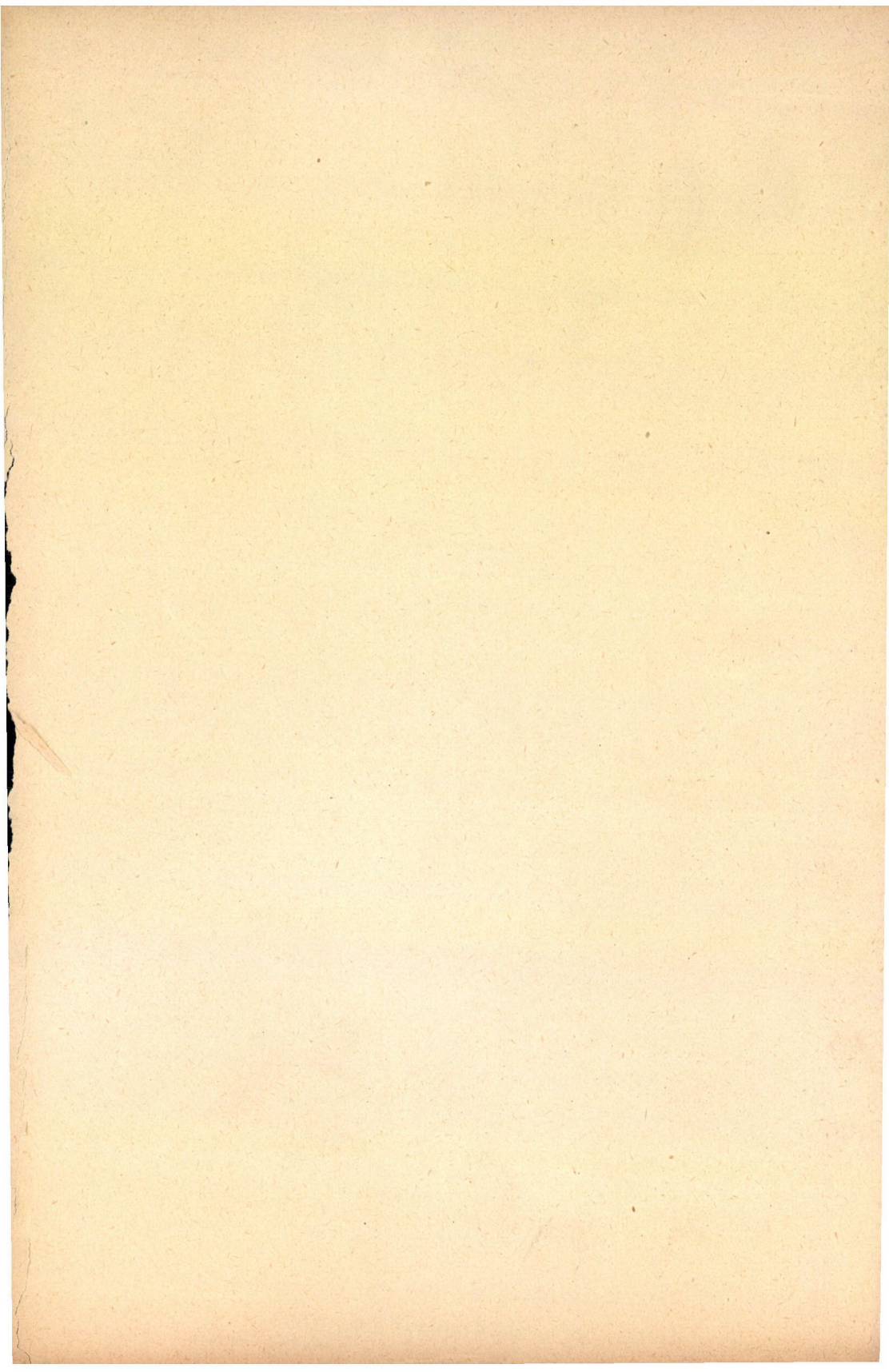

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.**

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 3. SZÁM.

**NAGY GYULA L. TAG
EMLÉKEZETE.**

IRTA

HÓMAN BÁLINT

R. TAG.

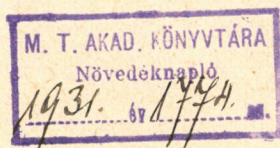
(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1931 MÁRCIUS 23-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1931.

Pápa, 1931. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Tasnádi Nagy Gyula emlékezete.

Irta : **Hóman Bálint** r. tag.

Tekintetes Akadémia!

Régi idők literátus hagyományaiban gyökerező akadémiai szokásaink közt legszebb és legfelemelőbb az elhunyt tagtársak érdemeit méltató emlékbeszédek intézménye. Az emlékbeszéd a jelen hódolata a tisztességes múlt előtt, az utódok zászlóhajtása a tudományban előttük járó nemzedék előtt, nyilvános elismerése az elődök munkásságának. Az emlékbeszéd történeti méltatása régi s gyakorta már túlhaladott irányok, elméletek és eredmények abszolút fejlődésbeli értékének, elvi hitvallás a folyamatos fejlődés, a folytonos tudományos haladás nagy gondolata mellett. Mint tudományos feladat próbaköve az altruizmusig emelkedő objektivitásnak s ezért kétségtelenül a legszebbek közé tartozik. De nehézségei is igen nagyok. Az objektivitás érvényesítésének nagy akadálya a történeti távlat hiánya s — ha a méltatott és méltató más-más nemzedék tagjai — a tudományos felfogásukban és világszemléletükben mutatkozó különbség, sőt ellentét. A kortárs nehezen szabadul a baráti visszaemlékezések érzelmes frazeológiájától és az öngazolásra kínálkozó alkalom csábításától. Az ifjabb generáció emberét viszont a méltatottétól eltérő felfogása gyakorta száraz lexikális adatfelsorolásra és obligát dicséretes alkalmazására csábítja. Mindkét hibának forrása ugyanaz a metodikai tévedés: hogyha t. i. a tudós pályáját méltatva csak mellékesen foglalkozunk egyéni életével, hogyha szétválasztjuk a tudóst az embertől s amarról szólva — a szakszerűség és tárgyilagosság helytelen értelmezésével — elhanyagoljuk a tudományos egyéniség kialakításában oly nagy mérték-

ben részes emberi sajátosságok vizsgálatát és méltatását, holott a tudós életének és tudományos munkájának értékelésénél az emberi tulajdonságok, egyéni jellemvonások, lelki sajátosságok ismeretének éppoly fontos szerepe van, mint az írók, művészek, államférfiak s általában minden történeti személy jellemzésénél. Az emlékbeszédben éppen e sajátosságoknak, az egyén lelkiségének színeivel kell élnékítenünk, az egész ember jellemzésével kell eloszlattunk a tudós pálya szürkességét. Nem a tudósról, hanem a tudományos pályán működő emberről kell képet rajzolnunk.

E tétel igazsága hatalmas erővel ragadja meg lelkünket tasnádi Nagy Gyula tagtársunk tiszteletreméltó emlékét idézve. Hiszen az ő egyhangúnak tetsző tudományos és hivatali pályáját szemlélve, hiába keressük a megszire látszó, élénk színeket, a meteorként szökellő pályák fényes ragyogását, de emberi tulajdonságait mérlegelve és lelke mélyébe tekintve, mindazt a színt és ragyogást megtaláljuk, ami az igaz ember s a hivatott tudós életét széppé, emlékét tiszteletkeltővé, életmunkáját harmonikussá és befejezetté teszi.

*

Tasnádi Nagy Gyula jómódu köznemes családok sarja volt. Szüleinek egyenesági ősei — Mészáros Nagy János tasnádi hajdú-vitéz és Ujházy Ábrahám rozsnyóbányai gazdag polgár — a XVII. század első évtizedének végén, szinte pontosan egyidőben jutottak címeres nemesi levélhez. Bocskay hajdúját Báthory Gábor fejedelem, a bányaváros szenátorát II. Mátyás király emelte nemesi rangra. A következő két évszázadban a hajdú-vitéz ivadéka — a tasnádi Nagyok — Szabolcs és Zemplén vármegyékben kis birtokukon gazdálkodtak, városi tisztviselők — városgazdák, városi jegyzők — és kálvinista papok lettek. A polgárcsaládból eredt rozsnyóbányai és budai Ujházysok nemes létükre is városuk polgárai maradtak, tanácsurakként vettek részt annak igazgatásában, de később nagyobb fekvőségeket szereztek és előkelő megyei nemesi családokkal — a Radvánszkyakkal, Spielenberg-

kel, lubóczi Pulszkyakkal, Benyovszkyakkal, Szakmáryakkal — házasodván össze, Gömörmegye legtekintélyesebb birtokos nemességének körébe emelkedtek, a vármegyei életben is szerephez jutottak, szűkebb hazájuk határain túl pedig fegyverrel kezükben szolgálták királyukat. A két család a XVIII. század végén sodródott egymás közelébe, mikor Pelsőc városa tasnádi Nagy Gedeont jegyzőjévé választotta s ez ősi pátriáját odahagyva, Gömörbe költözött és ott első feleségének — Zsolnay Sárának — halála után a gömöri előkelő családok egyikének leányát, zabari Szontagh Juliát vette nőül. Károly fiuk anyai rokonsága révén már teljes polgárjogot nyert Gömörmegye nemesi társaságában. Megyei pályára lépett s előbb a vármegye főjegyzője, majd az 1843—1844. évi cikluson annak országgyűlési követe lett. Ugyanez időtájt vette nőül első feleségének — Gömör Kamillának — halála után Ujházy László és Várady-Szakmáry Terézia leányát, ki anyja révén a lengyel szabadságért fogságot szenvedett, majd Madagaszkár szigetén francia gyarmatot alapító s a benszülöttek által királlyá választott gróf Benyovszky Mórícnak unokája volt. Tasnádi Nagy Károly és Ujházy Paulina házasságából négy gyermek született, kik közül két leány és egy fiú, a gömörmegyei Harkácson 1849 június 23-án napvilágot látott Gyula, maradt életben.

A szabadságharc idején Ujházy László és Nagy Károly, após és vő, együtt siettek a nemzeti ügy szolgálatára, de a politikában nem jártak egy úton. Mindketten a 40-es évek liberális ellenzékének táborába tartoztak, de vérmérsékletükhöz képest más-más pártárrnyalathoz csatlakoztak. Ujházy Kossuth Lajosnak volt törhetetlen híve. Szélső baloldali meggyőződése és szenvedélyes modora a Lovassy-ügyben Sáros vármegye közgyűlésén mondott beszéde miatt már 1837-ben felségsértési perbe keverte. 1848-ban Sáros vármegye főispánjaként éles összeütközésbe került a megye konzervatív nemességével. A debreceni országgyűlésen Kossuth mindinkább balra hajló politikájának lett egyik lehangosabb szószólójává. A főrendiház az ő javaslatára alakult át felsőházzá s az ő indítvá-

nyára tette magáévá az alsóház trónfosztó határozatát. A következő hónapokban kormánybiztosként működött a felvidéken és saját költségén önálló szabadcsapatot is szervezett. A világosi fegyverletétel híre Komáromban érte s a vár kapitulációja alkalmával ő is hozzájutott a védősereg részére kikötött menlevélhez, de nem élt vele. Kossuth példájára külföldre bujdosott, Amerikában talált új hazára. Másfél évtizeden át elhunyt felesége emlékére Sírmezőnek elnevezett farmján gazdálkodott. Az olasz-porosz-osztrák konfliktus hírére azonban az Egyesült Államok ankonai konzuljaként Itáliába ment s ott tevékeny részt vett a magyar légió megszervezésében és a Habsburg-uralom megdöntésére irányuló mozgalom előkészítésében. Königrätz után visszatért Amerikába s ott a kiegyezés hírének elkeseredve, 1867-ben önkézevel vetett véget életének. Kossuth Lajos szerint »a honvágy vett rajta erőt«, de az egykor javaslatára elfogadott függetlenségi nyilatkozat konzekvenciáit levonva, nem volt képes újra Habsburg-alattvalóvá lenni. »Nem akart — mondja Kossuth — a honvágy kínjaitól lelkiismerete tisztaságának árán szabadulni. Nem ment haza. De nem bírt honvágyával tovább küzdeni. Főbe-lötte magát.« Tasnádi Nagy Károly nem osztotta tragikus sorsú apósa szélsőséges felfogását. Kossuth helyett már a 40-es években is Deák Ferencet vallotta vezérének s az első felelős kormány megalakulásakor az igazságügyminisztériumban mellette vállalt osztályfőnöki állást. Mikor pedig Debrecenben a szélsőségek kerekedtek felül, az igazságszolgáltatás terén talált vérmérsékletének és jogérzékének megfelelő hivatáskört. Kossuth kormánya őt állította elnökül a rögtönítélő forradalmi törvényszékekkel szemben a legális és szakszerű bíráskodás elvét képviselő új országos főtörvényszék — a királyi táblának megfelelő másodfokú bíróság — élére. A szabadságharc bukása után a nemzet nagy többségével együtt ő is a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedett. Birtokára vonult vissza s 1860-ban bekövetkezett haláláig a gazdálkodásnak és gyermekei nevelésének élt. Kisfia az elemi tanulmányokat s a

két első latin oszfályt is odahaza, édesapja gondos irányítása mellett végezte.

Tasnádi Nagy Gyula tizenkettedik évében járt, mikor apja meghalt. A komorságig zárkózott, puritánjellemű és fegyelmezett modorú apa egyénisége és oktatásai mégis kitörülhetetlen nyomokat véstek lelkébe. Anyai őseitől — ifjonti verseinek tanusága szerint — érzelmes szívet, lírai hajlamokat, merészebb vágyakat is örökölt, de egyéniségének főjellemvonásává — az apát és anyai nagyapát egyaránt jellemző szilárd karakter mellett — apja hatása alatt mégis a szigorú zárkózottság és erős igazságérzet, a fellengős vágyakat, merész ambíciókat, művészi hajlamot fékező önkritika és a szenvedélyeket mérséklő önfegyelem lettek. De nemcsak kedélye és karaktere alakult édesapja hatása alatt. Világnézetének és politikai felfogásának kialakításában is döntő része volt apja tanításainak és a környezetében szerzett gyermekkori benyomásoknak. Ezekben a tanításokban és benyomásokban gyökerezett a régi kálvinista prédikátorok buzgalmára emlékeztető mély és benső vallásossága, hivalkodás nélküli komoly hazafisága, a nemzeti hagyományok és törvények feltétlen tiszteletén alapuló, konzervativizmus felé hajló eszmei liberalizmusa, tisztult jogérzéke és merőben etikus életfelfogása. A későbbi nevelés, a számkivetett apa szomorú sorsán és a nagyrahatott férj pályájának derékbaszakadásán kesergő anya intelmei, az iskolai oktatás és az elnyomatás éveiben végigélt serdülő kor tapasztalatai legfeljebb simítottak, de nem változtattak az édesapa művén, kinek kemény veretű és tiszteletreméltó egyéniségét fiáé — kissé lágyabb, melegebb, passzívabb színezettel bár — híven tükrözte vissza. Még pályaválasztásában is fel tudjuk ismerni apja szellemének irányító befolyását.

A régi nemes urak, gazdák, katonák, jogászok, politikusok ivadéka felserdülve, tudományos pályára lépett. Miután középiskolai tanulmányait a rimaszombati és budapesti református gimnáziumokban eminenter elvégezte, 1867-ben a budapesti egyetem bölcsészettudományi karára iratkozott be s a történelem tanulmányozására szentelte

magát. Mi volt az oka e családjában, sőt az egész közép-birtokos nemesi társadalomban szokatlan pályaválasztásnak? Családi hagyományok, odahaza serdülőkorban nyert ösztönzések semmiesetre. Ha fiatal lelkében ott szunnyadtak is papi őseinek, a kistrákosi és bodrogkeresztúri prédikátoroknak csendes búvárló és szemlélődő hajlamai, ezek felébresztésére odahaza ösztönzést nem igen kapott. Családja körében anyjától és rokonaitól a nemességszerző és vagyongyarapító elődök, a megyei és országos életben szerepvivő, a csatatéren, bírói széken és politikában dicsőséget szerző ősök tetteit hallotta dicsőíteni. Ezek példája nyomán inkább a politikai és katonai pálya, a jogi és gazdasági studiumok iránt kelhetett volna lelkében vonalom.

A politikához azonban nem érzett hivatást. A közszereplés nem volt inyére, elriasztotta attól nagyapjának szomorú sorsa, apja pályájának befejezetlensége s az elvesztett apa és férj életét megkeserítő politikától szükségszerűen irtózó édesanya féltő aggodalma is. Ifjúvá serdülve, meggyőződéses híve lett a zsenge gyermekkorban apjától dicsérni annyiszor hallott Deák Ferenc pártjának, a szabadelvűség eszméit, a 48-as vívmányokat a mérséklet jegyében realizáló kiegyezésses politikának, de a szülői házban szerzett kiábrándító benyomások, az elnyomatás korának még nagyon is élénk emléke és édesanyja intelmei végleg elvették kedvét a temperamentumának és ízlésének amúgy sem megfelelő aktív politizálástól.

A gazdasági pályát viszont szűknek és egyoldalúnak találta s bár anyja mindenáron gazdát szeretett volna belőle nevelni, vágyai magasabbra törtek. »Bizom Istenemben, van hitem, reményem, hogy a hon sorsában nekem is lesz részem«, így szól édesanyjához első éves egyetemi hallgató korában írt versében, ezzel menti magát előtte, hogy »intő szavára süketen, nem dőlt az eke szarvára«.

Tizenhét éves korában egyik versében a szépírói és katonai pályákért lelkesedik: »kettő van, mivel magyar ember bánni tanuljon: egyik a könnyű toll, másik az éles acél«, de másik verséből azt is megtudjuk, hogy a fegyver-

forgatást nem tekinti élethivatásának, csak a haza veszedelme esetén kíván »vért ontani«. Komolyabban foglalkozott a költészettel. Gyermekei kegyelettel őrzik versfüzetét, melynek darabjai a tizenhatodiktól huszadikig terjedő életéveiben járó ifjúnak lírai ihletettségeről tanuskodnak. Hangban, formában nincs — nem is lehet — bennük eredetiség; mindenestől a korukbeli lírának árjában úsznak, érzelmes német költők szerelmes verseinek, méginkább az akkor szélteben-hosszában utánzott Petőfi dalainak hatásáról beszélnek. Kicsendül belőlük a forradalmi Petőfi keményebb húrjának hangja is, mikor a hazáról írva, »testüket drága vérén hízaló, jogbitorló királyi tolvajokról« beszél. Hangon és formán túl azonban van bennük valami, ami az író sajátja, meleg szív és őszinte domesztikális érzés. Ez a családi melegség jellemzi Arany János költészetének hatására valló későbbi próbálkozásait is. Mert élte alkonyán újra megpróbált néhány futamot az ifjúkorban félretett lanton. Ezek az öregkori versek a jóságos és bölcs családfő ellágyulásai kedves halottainak emlékéen s aggódó szeretetének meleg érzelmekről tanuskodó megnyilvánulásai gyermekei iránt, átítatva nemes és mély hazafias érzéssel. Színpadra készülő lányához írt versében például »gonddal aggódva« hívja fel figyelmét a művészi pálya »tövisre«. Félti, »lesz-e ereje tüskés pályáját győzve futni meg?« s mégis küldi:

„menj, menj, ne szegje szárnyadat
kétkedő szó, aggódó gondolat;
hivatásod legyen művészeted,
.....
..... s majd a színpadon
ékes magyar szó, ha zeng ajkadon
s művészeted tapsot, sikert arat,
hazádra vet neved fénysugarat.“

Mennyi tiszta és meleg érzés, mily öreges báj s a színművészet nemzeti missziójának mily régies és nemes, ma már szinte idegenül ható értékelése nyilvánul meg az egyszerű sorokban!

A verseket Nagy Gyula sohasem hozta nyilvános-

ságra, még legközelebbi hozzátartozóinak sem szívesen mutogatta. Szigorú önkritikával pusztán íróasztalának szánta. Belőlük komoly és hivatásszerű költői készületre következőtünk nem lehet, csupán érzésvilága tisztaságának és kedélye lírikumának spontán megnyilatkozásait láthatjuk bennük. Ha első verseinek írásakor gondolt is arra, hogy költőként fog egykor babért szerezni, ezek a gyermekes ábrándok önkritikájának szigorú ítélőszéke előtt hamar szétfoszlottak s mikor tizenhétéves korában anyjához írt versében a »hon sorsának« irányításából kért részt magának, ezt már nem mint költő, hanem mint tudósjelölt tette. Pályaválasztásában mégis döntő erővel befolyásolta ez az ifjúkori költői kísérletezés, illetőleg a benne megnyilvánuló írói hajlam, a versében emlegetett »könnyű toll« forгатásának intenzív vágya. Lírai kedélye, minden nyilvános szerepléstől és hangos küzdelemtől irtózó ízlése, csendes szemlélődésre hajlamos zárkózott természete az irodalom, a könyvek világa felé vonzotta s ha már a szépirodalom terén saját ítélete szerint nem lehetett nagyot alkotnia, szükségképen kellett magát a tudomány művelésére szánnia.

Családja tradíciói a jogtudomány felé vonzották s tudós érdeklődésének jogtörténeti iránya és a jogtörténettel szoros kapcsolatban álló diplomatikához való vonzódása kétségtelenül e hagyományokban gyökerezett. Ha mégsem jogtudóssá lett, hanem historikussá, ebben középiskolai történettanárainak — a lelkes Thaly Kálmánnak s méginkább az oklevélbúvárlat és oklevélkiadás terén példaképül vett Géresi Kálmánnak — volt nagy része. Nem lehet véletlen, hogy az ő tanítványaik közül csupán a kiegyezés évében maturált osztályból négyen — Nagy Gyulán kívül Ballagi Géza, Lánczy Gyula és Beöthy Zsolt — lettek a történelem és irodalomtörténet munkásaivá. E tanárok példaadása, oktatásai és buzdításai igen nagy súllyal estek latba, mikor Nagy Gyula szeretett édesanyja óhajtásával szembeállva, a történet tanulmányozását választotta élete hivatásául. Bizonyos azonban, hogy a tanári befolyáson túl még valami erősebb tényező is közrejátszott tudós.

pályája történeti irányának kiszabásánál. Ez a tényező a hagyománytiszteletben Deák Ferencsel egyúton járó apa házából magával hozott történeti érzék, a régi nagyok, a nemzeti múlt, a történeti és jogfolytonosság rajongó tisztelete volt, ami késő öregkoráig egyik domináló érzése maradt Nagy Gyula lelkének.

*

Az egyetemre beiratkozva, Nagy Gyula voltaképen nem foglalkozást, életpályát, hanem élethivatást választott. Nem tanárnak készült, vagy hivatalnoknak, hanem — egzisztenciáját családi vagyonára alapítva — pusztán tudósnak, történetbúvárnak. Az egyetemen nagy szorgalommal hallgatta Kerékgyártó és Somhegyi történelmi, Wenczel jogtörténeti, Toldy irodalomtörténeti, Budenz magyar nyelvészeti, Télfy klasszika-filológiai, Kautz közgazdasági, Horváth Cirill filozófiai és különösen Horváth Árpád oklevéltani előadásait. Ez a leckekönyvben tanítványa kitűnő előmenetelét tanusítva, »hallgatói legjelesbbikének« nevezte. Az abszolutórium megszerzése után Nagy Gyula egy évre Münchenbe ment s az ottani egyetemen egészítette ki történeti és diplomatikai ismereteit, alapos tájékozódást szerezve az akkoriban már teljes kifejléshez jutott modern kutatási és forráskritikai módszerekben. Hazatérve, 1870 szeptemberében volt tanárai, Géresi Kálmán és Thaly Kálmán hívására, Frankl (Fraknói) Vilmos, Nagy Imre, Szabó Károly és mások társaságában részt vett a Magyar Történelmi Társulat vasmegyei kutatókirándulásán s a szombathelyi, csornai, győri és pannonhalmi levéltárakban megkezdte évtizedeken át tartó szorgalmas levéltári bűvárlatait. Egy hónappal később jelent meg a Századokban »A magyar nemzetségekről« írt első tanulmánya.

A tudóstársadalom nagy elismeréssel és rokonszenvvel fogadta a fiatal tudós első próbálkozásait. A »Századok«-at szerkesztő egykori tanára szerint: »a fiatal, de máris szép szakismerettel bíró történetbúvár tudományszeretete, szép képzettsége és szerénységeért közszeretetet nyert«. A fővárosban szép jövő várt az ifjúra, de ő nem keresett hiva-

tali érvényesülést. Édesanyja hívására hazament gazdálkodni ennek zemplénmegyei hazsinai birtokára. Egy évvel utóbb megházasodott. Sárói Szabó Albert jónevű pesti ügyvéd Mária leányát vette nőül, kivel harmincegy évig zavartalanul boldog életet élt. Házasságukból kilenc gyermekük született, de közülük csak hatot nevelhettek fel, három csecsemőkorban halt el. Családjának és a gazdaságnak élve sem szakított azonban Nagy Gyula tudományos törekvéseivel. Ha ideje engedte, feljött a fővárosba, résztvett a Történelmi Társulat munkájában, odahaza is írt, dolgozott s a zemplénmegyei levéltárakban szorgalmasan búvárkodott egészen 1876-ig, mikor édesanyja halála után életpályát kellett változtatnia. A három testvér közt felosztásra kerülő családi birtok ráeső része a rossz gazdasági viszonyok miatt nem lett volna biztos életbázis. Eladta tehát s Budapestre jött, hogy itt tudós hajlamának megfelelő hivatalt keressen. Próbálkozása szerencsével járt. A Magyar Nemzeti Múzeumban Fraknói Vilmos épp ezeit kezdte meg az Országos Széchenyi Könyvtár új, levéltári osztályának szervezését s nagy örömmel fogadta szárnyai alá a tudóskörökben már igen jóhírű ifjút, de végleges elhelyezésére mód nem kínálkozván, 1877-ben — alig egy évi múzeumi szolgálat után — kénytelen volt őt az Országos Levéltárnak átengedni. Ez alkalomból kiadott bizonyítványa szerint »Nagy Gyula az oklevél-gyűjtemény rendezésénél kiváló diplomatikai és történeti jártasságot és lelkiismeretességet tanúsított«.

A főbb állami levéltárak egyesítésével Pauler Gyula vezetése alatt 1874-ben felállított Magyar Királyi Országos Levéltár módszeresen képzett fiatal tisztviselőinek érdemes gárdájában tasnádi Nagy Gyula volt korban és rangban a legidősebb, mintegy áthidalója az öregebb és ifjabb nemzedéknek s egyben bölcs mérséklője az intézet életében éppen a korbeli, felfogásbeli és műveltségbeli ellentétek miatt nem egyszer kiélesedett vitáknak és küzdelmeknek. Harminchat évi szolgálatának ideje alatt, amiből 1908-tól 1913-ig, öt évet országos főlevéltárnokként az intézet élén töltött, nagy érdemeket szerzett a levéltári anyag szakszerű

rendezése körül s a tisztviselőtársak és kutatók munkálkodásának előmozdítása által. Hivatalos minőségben vett részt a hiteleshelyi levéltárak feletti felügyeletet rendező és gyakorló bizottság működésében, valamint az idők folyamán idegen betelepülők ajkán idegenre változott régi magyar helynevek visszaállítását célzó hivatalos akcióban is, melynek során sok magyar község régi nevének használatbavételét sikerült keresztülvinnie. Igazgatása idején már aktuálissá vált a kritikát nem tűrő, rossz elhelyezése miatt anyagában és fejlődésében veszélyeztetett Országos Levéltár új elhelyezésének problémája is, de Nagy Gyula előrehaladott kora miatt nem vállalkozhatott az építkezés, új rendezés és teljes újjászervezés előreláthatóan hosszú éveket igénylő munkájának lebonyolítására. Hatvannégy esztendőskorában miniszteri tanácsosi ranggal nyugalmomba vonult s a nagy munka kivételét utódjára, Csánki Dezsőre hagyta. Mint az intézet belső életében, itt is az áthidalás, az alkotást előkészítő átmeneti igazgatás hálátlan feladata jutott osztályrészéül. Ily áthidaló szerepet töltött be annyi más kortársával együtt a magyar történettudomány történetében is.

Tasnádi Nagy Gyula ahhoz a kiegyezésutáni historikus nemzedékhez tartozott, mely a múlt század derekának történelmi szintézise után analitikus részletmunkával, a levéltári források rendszeres felkutatásával, kritikájával és kiadásával, aprólékos részletkérdések monográfikus feldolgozásával igyekezett történetünk homályos lapjaira fényt deríteni, a szintézisben mutatkozó hiányokat pótolni, a hézagokat kitölteni, a tévedéseket helyreigazítani s ezzel az új összefoglalást előkészíteni. Többi kortársaihoz hasonlóan ő is hamar specializálta magát. Kezdetben az ősi történet problémái izgatták. 1870-ben megjelent első tanulmányában a 108 honfoglaló nemzetség problémáját tette vizsgálat tárgyává. Ha eredményei ma jórésben túlhaladtak is, kezdő létére meglepő világossággal ismerte fel a kérdés lényegét s a nemzetség — *genus, generatio* — fogalmát helyesen határozta meg. Három évvel később »A magyar őstörténethez« címmel Szabó Károly könyvét ismertette

adta tanujelét alapos tájékozottságának. E tárgykörbe vágnak a hetvenes években az Archaeológiai Értesítőben megjelent régészeti cikkei, a Turulról írt kis tanulmánya (Turul, 1888), a Történelmi Tárban és Századokban »Ukkon poharáról« írt megjegyzései és Kohn Sámuel könyvéről írt bírálata (1884), melyben elsőnek utasította vissza a történeti tudás biztonságával a honfoglaló magyarok állítólagos zsidó rétegének napjainkban újra kísértő, alaptalan hipotézisét. A hetvenes évek első lustrumában zemplénmegyei birtokán gazdálkodva, módja nyílt a vármegye nevezetesebb levéltárainak átkutatására s az ott talált kiaknázatlan források kimeríthetetlen anyagát megismerve, érdeklődése e vármegye multja felé fordult. 1880 és 1882 közt több helyi vonatkozású kisebb cikke jelent meg a Zemplén című lapban, 1888-ban pedig önálló kötetben adta ki »Zemplén vármegye a XVI. században« című művét. E speciális tanulmányok mellett azonban igazi feladatát, hivatását, kiadatlan középkori okleveles anyagunk rendszeres felkutatásában és publikálásában látta.

Munkásságának első tizenöt éve a szakadatlan szorgos bűvárkodás és anyaggyűjtés kora volt. A Magyar Történelmi Társulat évenként rendezett kutatókirándulásain az ország minden részében alkalma nyílt számos közhatósági, egyházi és családi levéltár anyagát megismernie. Hivataloskodása idején viszont a főváros két nagy oklevél-gyűjteményét, az Országos Levéltárat és a Nemzeti Múzeum levéltárát volt módjában átbúvárolni. A középkori oklevelek ezreinek másolatát vagy kivonatát készítette el s az eredményekből egyet-mást kisebb közleményekben a szakfolyóiratok hasábjain mutatott be. 1872 és 1885 között számos ily adatközlő, forrásismertető cikke jelent meg a Századok, Turul, Történelmi Tár, Magyar Könyvszemle, Figyelő és más lapok hasábjain. A magyar onomasztikon terve kapcsán és az Anjoukori Okmánytár egyik kötetét ismertetve, a forrásközlés módszeréhez szólt hozzá, mintegy előhangul későbbi mintaszerű kiadványaihoz. Kötetekre rúgó oklevél-másolatai egy részét 1879-ben a Magyar Történelmi Társulat megbízásából alsó-szopori Nagy Imre és Deák Farkas

társaságában szerkesztett Hazai Oklevéltárban, más részüket később az ugyancsak Nagy Imre szerkesztette Hazai Okmánytár V—VIII. kötetében s a Zichy-család Okmánytárának V—VI. kötetében tette közzé. 1885-ben a nagy publikációk szerkesztésének korszaka következett el. Nagy Imre és Véghely Dezső felhívására társszerkesztője lett a Zala vármegye megbízásából ezek által kiadott Zalamegyei Oklevéltárnak s ugyanezidőben gróf Sztáray Antaltól is megbízást kapott a család középkori okleveleinek kiadására. A Zalamegyei Oklevéltár első kötete 1886-ban, a második — Nagy Imre betegeskedése miatt voltaképen már Nagy Gyula szerkesztésében — 1890-ben jelent meg. Közben, 1887 és 1889-ben kikerült a sajtó alól életének egyik főműve: a forrásközlés elveit ismertető bevezetéssel, kimerítő jegyzetekkel, pontos mutatókkal felszerelt Sztáray Oklevéltár két hatalmas kötete is. 1891-ben a beteg Nagy Imrének segédkezett Sopron vármegye Oklevéltára második kötetének kiadásánál. E kiadványok elismeréseképpen választotta tasnádi Nagy Gyulát 1892-ben Akadémiánk levelező tagjává, miután a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, az Országos Régészeti és Embertani Társulat s a Protestáns Irodalmi Társaság már régebben választmányi tagjaik közé emelték, a Zemplén-megyei Orvos- és Gyógyszerészegylet pedig tiszteleti tagjává választotta érdemes munkásságáért. Akadémiai székét 1893-ban a középkori közjegyzői intézményről tartott alapos és szakszerű előadással foglalta el. A következő évben a Magyar Történelmi Emlékek elbeszélő kútfőket publikáló sorozatában lipóczi Keczer Ambrus, 1896-ban pedig czegei Vass György és László ismeretlen XVII. századi naplóját adta ki. A millenáris években a Franklin-Társulat új két nyelvű Corpus Juris kiadása (1899) számára fordította le és kommentálta az árpádkori legislatív emlékeket s ugyanekkor adta ki az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című időszakos kiadványban az 1598. évi adólajstromok zempléni vonatkozású adatait (1898—1899), a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében pedig a magyar kamaraigazgatás történetének két XVI. századi emlékét. A nagy pub-

likációk melléktermékeként jelent meg 1889-ben a Somossy-család okleveleit, 1899-ben a nagymihályi levéltárat ismerető közleménye. A nagy kiadványok másfélévtizedes korszakában — e néhány cikkről nem szólva — nem találkoztunk nevével a folyóiratok lapjain, 1899-ben pedig több mint másfélévtizedre vége szakadt a kiadói tevékenységnek is.

A Magyar Történelmi Társulat 1899-ben Szilágyi Sándor örökről rendelkezve, Nagy Gyulát — a Társulat addigi jegyzőjét és régi választmányi tagját — választotta meg a főtitkár és szerkesztő felelősséggel teljes tisztére s ő tíz esztendőn át a legnagyobb odaadással végezte feladatát, nemcsak megóvni, hanem emelni is tudta legelőkelőbb történelmi folyóiratunk színvonalát. E mellett az adminisztratív teendőket is maga látta el gróf Teleki Géza elnök és az ügyvezető-alelnöki tisztséget betöltő egykori tanára, Thaly Kálmán oldalán. A szerkesztés és társulati igazgatáson kívül ezidőtájt egyháza ügyei is sok idejét vették igénybe, melyekkel egyre intenzívebben foglalkozott. 1894-től tagja volt a budapesti református egyház presbiteriumának, nagy része volt az 1686-ban megszűnt budai református egyháznak, mint leányegyháznak életrekeltésében s 1896-ban önálló egyházzrészé fejlesztésében, továbbá a gyermekvédelem ügyét szolgáló Nagypénteki Református Társaság alapításában is. Mindez szükségképen elvonta a kutatómunkától, később pedig a ránehezedő csapások is bénították munkakedvét.

1901-ben meghalt kedvenc gyermeke, Julia, kinek elvesztése fölött még tizenkét év multán írt versében is a friss fájdalom eleven szavával kesergett: »Maradj velem édes jó kis leányom, maradj velem, ne hagyj el engemet!« Két évvel később a házi gondokat önfeláldozóan hordozó s a hat gyermek odaadó nevelésében őt teljes lélekkel segítő szerető hitvestársát is elvesztette. Ez idő óta feledést keresve, mindinkább elmerült a hivatali, társulati, szerkesztőségi adminisztráció gépies munkájában, de tudományos búvázkodásra alig volt kedve. 1908-ban megszabadult ugyan a társulati tisztségek terhétől, de ugyanekkor őt

évre rászakadt a régi helyiségben nagy adminisztratív nehézségekkel és személyi visszavonásokkal is küzdő Országos Levéltár vezetésének minden gondja. A nyugalom első évének csendjét pedig újabb csapás megrázó híre zavarta meg. Idősebb fia, tasnádi Nagy László egyetemi magántanár, a pozsonyi egyetem anatómiai tanszékére kizemelt, nagyrahivatott ifjú tudós a szerb harctéren — apja sok szép reményének szárnyát szegve — elesett. Nagy lelki megrázkódtatásának súlyát szinte elviselhetetlenné tette most már egyetlennek maradt András fiának háborús katonai szolgálata miatt kelt aggodalma. A csapások és aggodalom munkakedvét szinte teljesen elvették. 1900 és 1920 között csupán a Magyar Nyelv című folyóiratban jelent meg néhány kisebb nyelvészeti, nyelvtörténeti cikke. Kedves klasszikusainak — Horatius, Cicero, Tacitus, Shakespeare és Arany műveinek — olvasása, mi élte végéig egyik főszórakozása maradt, Mária és Ida leányainak szeretettel teljes gondos ápolása, Ilona leányának művészi sikerei, majd a harcvonalból sértetlenül visszatért András fia pályájának emelkedése és az egymásután érkező kis unokák szeretete végre mégis csak meghozták számára az enyhülést. Az élet utolsó lustruma újra a szorgos és fáradhatatlan kutatómunka jegyében telt el.

Akadémiánk megbízásából még a háborús években fogott hozzá az egykor Nagy Imre szerkesztésében megjelent, de a VI. kötettel az 1357. évnél megszakadt Anjoukori Okmánytár folytatólagos kiadásához. Noha a háborús viszonyok és az öregkorral mind érezhetőbbé váló mozgási nehézségek miatt régebbi másolatainak felhasználása mellett kutatását szinte kizáróan a budapesti levéltárak — az Országos Levéltár, Nemzeti Múzeum Levéltára, Egyetemi Könyvtár levél- és kéziratára — anyagára kellett korlátoznia, öt esztendő alatt három hatalmas kötetre való okleveles anyagot hordott össze, rendezett sajtó alá s a negyedik anyagának összegyűjtését is megkezdte. Kinyomatásra azonban a gazdasági viszonyok rosszrafordulta miatt csak a VII. kötet kerülhetett 1920-ban. A VIII. és IX. kötet ma is az Akadémia Történelmi Bizottságának irattárában vár kiadásra.

A szakfolyóiratokban 1870 és 1920 közt megjelent történelmi, régészeti, nyelvészeti cikkek és tanulmányok nemcsak a feldolgozott tárgy beható vizsgálatáról, hanem széleskörű és sokoldalú képzettségről, a történelemben való teljes elmélyedésről tanuskodnak. Alapos tudása és fejlett ízlése hivatása magaslatán álló szerkesztővé avatták Nagy Gyulát. Fél százados munkásságának központjában mégis a középkori oklevelek hosszú sorozatát közkézre adó, mintaszerű forráskiadásai állnak.

Nagy Gyula néhány évvel fiatalabb kortársaival — Károlyi Árpáddal és Fejérpataky Lászlóval — együtt a hetvenes években nyugaton már általánossá vált kritikai forrásközlés módszerének volt hazánkban hivatott előharcosa. A korábbi felületes és szabados szövegközlésekkel és az ennek visszahatásaként divatbajött teljesen betűhív publikációkkal szemben az új módszer hívei a kútfőket a forrásszövegek értelmének »helyreállításával«, a szöveg »következetes rendbeszedésével«, a középkori oklevélírók szubjektív szeszélyének tulajdonított írásbeli és interpunkciós »következetlenségeknek« rendszeres kiküszöbölésével, a hiányok kritikai kiegészítésével és teljes kritikai apparátussal, alaki és tárgyi magyarázatokkal, kimerítő mutatókkal felszerelve adták ki. Nagy Gyula szavai szerint: a kiadásra kritikai elvek, tárgyi szempontok szerint kiválasztott »okleveleket minden csonkítás nélkül«, tehát az oklevéltan és jogtörténet szempontjából fontos formuláris részekkel együtt közölték; »legfőbb törekvésük a hibátlan olvasás s a pontos másolás és hűség az eredeti szöveg rekonstrukciójában, de csak addig, ameddig az értelmes publikáció követelményei megengedik. A pontozást (interpunctio), minden tekintet nélkül a régi oklevélíróknak e részben már eléggé kitapasztalt következetlen szeszélyeire és szabálytalan önkényességére, ott alkalmazták, ahol a helyes értelem és a mondatok szerkesztése megkívánta«, eltérve azonban »a német diplomatikusok merev reguláitól«, melyek a mondatani értelem helyett az okleveles formulák alaki szempontjainak szereztek érvényt. Emellett az olvasás és megértés

megkönnyítése végett a hosszabb oklevélszövegeket az értelem szerint szakaszokra is tagolták.

A forrásközlésnek ez a módja — a forrásszövegekkel felületesen, önkényesen és szabadosan operáló s nálunk még a mult század nyolcvanas éveiben sem divatjukat mult régi szövegekölzésekkel szemben — igen nagy metodikai haladás jelölője; a módszeres kritika elveinek teljes és következetes érvényesítésével volt egyértelmű. A század hatvanas éveit óta Kubinyi, Knauz és más oklevélkiadók által éppen a régi felületes közlések reakciójaképen követett s az eredetihez alaki tekintetben is pontosan ragaszkodó »betűhív« közlési móddal azonban csak az esetben kelhetett versenyre, ha biztos szemű paleográfus, módszeresen képzett diplomatikus és a legszélesebb körű ismeretekkel bíró historikus élt vele, aki emellett a középkori latin és a magyar nyelvnek is szuverén ura. Nagy Gyula teljes mértékben rendelkezvén mindezekkel a kvalitásokkal s — a forráskiadással csak mellékesen foglalkozó Károlyival és Fejérpatakyval szemben — élte végéig főhivatását látván a publikációban, szükségképen lett az új irány vezérharcosává. Teljes filológiai akribiával, szigorú diplomatikai és paleográfiai kritikával megállapított szövegei, a tiszta magyarsággal írt, rövid, szabatos és kifejező regeszták, a széleskörű tudásról és komoly történeti érzékről tanuskodó kritikai és tárgyi jegyzetek, a pontos mutatók — Fejérpataky László negyven év előtt írt birálatának szavaival élve — »minden hasonló természetű kiadvány fölé emelik Nagy Gyula oklevéltárait«. Ugyanez a pontosság, szabatoság és megbízhatóság jellemzi az új Corpus Juris számára készült középkori törvényfordításait is, melyek értékét — néhány a korabeli történeti ismeretek fogyatékoságán alapuló apróbb tévedésről nem szólva — nem kisebbítik az efféle fordításokban másoknál oly gyakori tárgyi botlások. A történeti források megértéséhez és értelmes közléséhez szükséges tudós kvalitások teljessége a kritikai szövegekölzés iskolapéldáivá avatták Nagy Gyula forráskiadványait s a magyar történeti forráskiadás új irányt szabó, új módszert meghonosító, iskola-alapító mesterévé kiadójukat. Tasnádi

Nagy Gyula nem kapkodott a tudomány vezető egyéniségeinek kijáró babér után, nem foglalkozott nagy történeti problémák kibogozásával. Életét a kutatás és forrásközlés csupán szakkörökben méltányolt hálátlan feladatának szentelte. De a hivatásául választott szűkebb körben tökéletes és maradandó értékű munkát végzett: híven közölt kútfők ezreivel, szép törvényfordításokkal, középkori történetünk sok becses emlékével ajándékozta meg a magyar történettudományt s metodikai tekintetben irányt szabott az utána következő nemzedékek publikáló munkásságának. Ha élete munkája s annak látható eredményei tán színtelennek tünnek is fel a magyar történet élettel teli színes mezőin járkáló, nagy és nehéz problémákat fejtegető tudósok munkája és eredményei mellett, szerepe a magyar történettudomány történetében mégis jelentős, a forráskutatás és forráskiadás történetében pedig egyenesen korjelölő volt.

*

Tasnády Nagy Gyula a magyar történet két korszakának határmesgyéjén, a szabadságharc évében született. Ő maga, egyénisége és munkássága megszemélyesítője volt a két korszakot egybefűző átmeneti kornak. Külső megjelenésében, ruházatában, a társas érintkezésben, erkölcsében és érzéseiben a táblabíróvilág, a régi Magyarország fia; tudományos felfogásában, törekvéseiben, munkásságában a tudományos haladás harcosa, az új Magyarország előhaladásának buzgó építő munkása volt. Hivatalnok létere is igazi konzervatív magyar úr, e fogalom legnemesebb, régi mivoltában; gazdálkodó nemes úrként is vérbeli tudós e szó legmodernebb nyugateurópai értelmében. Egyéniségének ez a sajátos kettőssége harmonikus egységbe olvadt. A másokon bizarr különködésnek tetsző magyar ruha, filigrán csizmája, multat felidéző régies modora, sok kérdésben — így a magyar helyesírás kérdésében itt az Akadémián nyíltan kifejezett — merev konzervativizmusa, rajongó hagyománytisztelete szép összhangban értek meg a tudományos haladás utáni vágyával, a tudományos módszer legmodernebb eszközeinek mesteri kezelésével s a fia-

talabb nemzedék neki újszerű, sőt tőle idegen törekvéseinek és felfogásának bölcs és elnéző szemléletével. Fiatal szaktársaival szemben a bölcs megértés és elnéző jóindulat álláspontjára helyezkedett s mint a Századok szerkesztője, örömmel karolta fel őket. Jóindulatában magamnak is volt részem tudományos pályám kezdetén s azt hiszem nem véték az ízlés ellen, ha megemlékezésem végéhez érve, hálámnak kifejezést adandó s a Nagy Gyuláról rajzolt kép teljessége kedvéért felelevenítem ez élményeket. Hiszen e képhez éppen személyes élményeim tükrében tűntek elém a legszebb és legkifejezőbb vonások.

Huszonhárom év előtt, mint kezdő kutató kerestem fel első ízben tasnádi Nagy Gyulát, a Századok akkori szerkesztőjét, ki hozzá beküldött első tanulmányomról kívánt velem beszélni. Üzenetéből tudtam, hogy komoly kifogásai nincsenek, de mégis változtatásokat kíván s ez a tudat nagy aggodalommal töltött el. A húszévesek ösztönszerű bizalmatlanságával félttem, hogy felfogásom megmásítását fogja kívánni s tartottam az öregeknél, beérkezetteknél nem egyszer tapasztalt leereszkedő vállveregetéstől is. Aggodalmaim azonban alaptalanoknak bizonyultak. A magyarruhás szép öreg úr tartózkodó komolysággal, de szíves közvetlenséggel, vállveregető leereszkedés helyett jóindulatú elismeréssel fogadott. Több kisebb stiláris változtatást kívánt, mert a magyar nyelv tisztaságát féltő szelleme nem tűrhette, hogy lapjában pongyolaságok és magyartalanságok lássanak napvilágot. A javításokhoz örömezt hozzájárultam s oktatásait máig sem tudtam elfeledni. De nem feledhetem azt a finom és tapintatos modort sem, ahogy észrevétlenül áttért a dolgozat tárgyi bírálatára s a maga kutatási körétől oly távoleső területen is széleskörű ismeretet, komoly tudást eláruló megjegyzéseivel rávezetett a hibákra, hiányokra s reábírt tanulmányom önkéntes átdolgozására. Éppen elkészültem az átdolgozással, mikor híre jött, hogy Nagy Gyula megválik tisztétől s már a szerkesztésében megjelenő utolsó számot is nyomdába vitték. Sietve vittem vissza a kéziratot s nagyon elkedvetlenedtem, mikor asztalán tördelt korrektúra-íveket pillantottam meg s az első

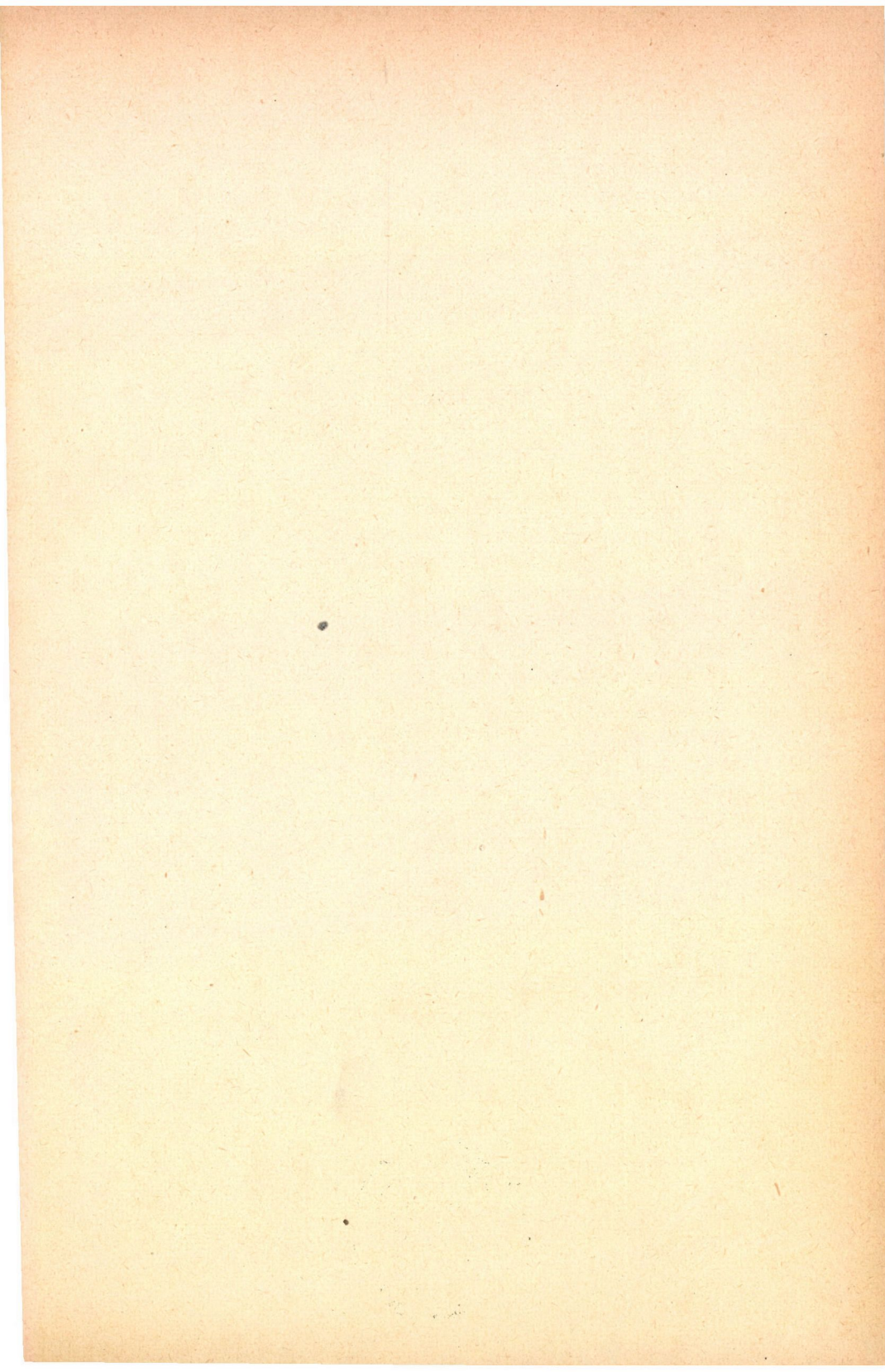
íven legtekintélyesebb tudósaink egyikének cikkét láttam kiszedve. »No öcsém, jó hogy elhozta« — riasztott fel gondolataimból az öreg úr —, »ezt csak azért szedtettem ki, hogy ha el találna késni, a lap mégis idejében megjelenhessék«. Azzal félretette a nagy tudós cikkét és nyomdába küldte a kezdő első kisérletét.

Az első találkozásokról zárkózott, de egyeneslelkű, kevészavú, de nemes érzésű, régies megjelenésű, de kifogástalanul finom modorú magyar úr, felfogásában konzervatív, de eszközeiben modern, kis körben dolgozó, de széles keretekben is biztos ítéletű tudós képét vittem magammal. S ez a kép később, sűrűbb találkozásaink során sem változott, csak kiegészült. Élete utolsó éveiben, mikor az Egyetemi Könyvtárban, majd a Nemzeti Múzeumban kutatgátván be-bejött egy-egy negyedórásckára szobámba beszélgetni, mikor az akadémiai és társulati ülésekről hazafelé útitársul hívott s mikor halála előtt íróasztala titkait feltárva, gondjaimra bízta tudományos jegyzeteit és készülő műve kéziratát, megnyílt előttem a szemérmességig zárkózott lelkének minden szépsége. Beszélt tudományról, irodalomról, politikáról, beszélt ifjúkoráról és kortársairól, beszélt nagyritkán, de annál nagyobb melegséggel gyermekeiről is, kiknek egyikéhez — tudta — ifjúkori benső barátság fűz. E beszélgetések során ismertem fel, hogy lelke mily meleg és mély érzésekkel, mennyi szeretettel, türelemmel és megbocsátással, mennyi mély értelemmel és bölcseséggel van tele. E beszélgetések tárták fel előttem harmonikus egyéniségének minden titkát. Ezek győztek meg arról, amit itt ma elmondottam, hogy Nagy Gyula csendes tudományos munkássága mögött a mi szürke tudós világunknak, a most letűnőben levő historikus nemzedéknek egyik legnemesebb, minden tiszteletre méltó egyénisége rejtőzött.

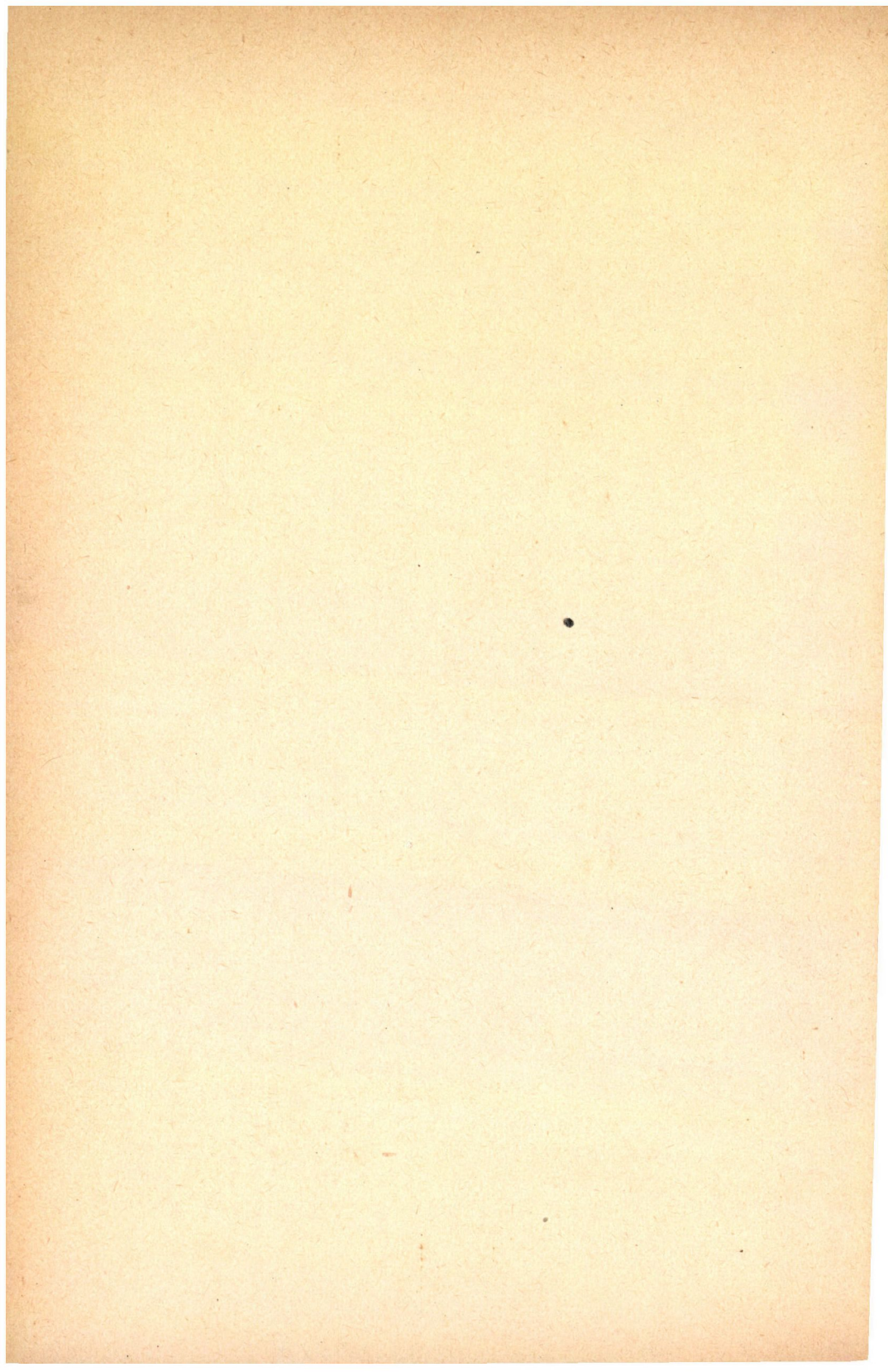
Emlékét idézve, méltán elmondhatjuk: nem élt hiába!

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXI. KÖTET. — 4. SZÁM

SAYOUS EDE

K. TAG

EMLÉKEZETE

ÍRTA

NAGY MIKLÓS

L. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1931. ÉVI ÁPRILIS HÓ 27-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

ARCKÉPPEL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1931

SAYOUS EDE

(1842—1898)

SAYOUS EDE

K. TAG

EMLÉKEZETE

ÍRTA

NAGY MIKLÓS

L. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1931. ÉVI ÁPRILIS HÓ 27-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

ARCKÉPPEL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1931

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

SAYOUS EDE EMLÉKEZETE.

1898 jan. 19.-én húnnya le örökre szemét nemzetünk lelkes barátja, nyelvünk, irodalmunk, történelmünk és hazánk jeles ismerője, Akadémiánknak 23 éven át kültagja : Sayous Ede.

Egy évvel utóbb, 1899 jan. 12.-én, követte őt a halálba öreg barátja, Szilágyi Sándor is, ki az Akadémia megbízásából hivatva lett volna elmondani Sayous fölött az emlékbeszédet. Szilágyi elhúnytával feledésbe merült Sayous emléke is, mígnem a mult évben megállapított ez, az Akadémiánk százéves történetében egyedül álló véletlen, fájdalom mulasztás.

Önként vetődik fel itt az a kérdés, vajjon illik-e majd egy emberöltő után újítani fel valakinek emlékezetét, akkor, amikor magánjogunk szerint 32 év alatt elévül minden nem érvényesített jogigény, és az a kérdés, vajjon lehet-e emlékbeszédet mondani annak a nemzetnek fiáról, mely az utolsó 16 esztendő alatt előbb a világháborúban, majd a belgrádi fegyverszüneti feltételektől a béketárgyalásokon át a trianoni békeparancsig, sőt azóta is a nemzetközi élet minden nyilvánulásában a legádázabb gyűlöletet tanusítja nemzetünkkel szemben?

A fölvetett kérdésekre egyszerű a válasz : az erkölcsi javak és kötelességek világában nincs elévülés, és másfelől minél ellenségesebb nemzetünk iránt a francia külpolitika, annál mélyebb hálával és kegyelettel kell őriznünk annak a francia férfúnak emlékezetét, aki fiatal korában önként, minden nyelvi nehézséget leküzdve, megtanult magyarul s irodalmunk és történelmünk lelkiismeretes tanulmányozása közben megismerte és megszerette nemzetünket s aki a mai

napig a legjobb francianyelvű történelmet írta nemzetünk-ről. A róla való megemlékezés tehát nemcsak illik, hanem régi tartozás köteles lerovása.

I.

Sayous Ede¹ 1842 januárius 10.-én született Genfben, régi hugenotta családból, mely eredetileg az egykori Béarn francia tartománynak, a mai Basses-Pyrenées megyének Lahontan nevű községében Sayous nevű birtokán élt, honnan kétségtelenül nevét is vette. 1750 körül azonban ősei a XV. Lajos uralkodása alatt kiűjult vallási üldöztetés elől menekülésre kényszerültek s a kálvinista reformáció központjában települtek meg, ahol egykor maga Kálvin is szívesen látta a hazájukból kiűldözött hugenottákat. Itt a család első és második nemzedékében iparral foglalkozott.

A harmadik nemzedék tagja volt Sayous André Pierre. Genfben született 1808-ban. A helybeli akadémia elvégzése után tanári pályára lépett. 1841-től rokonának, Toepffer Rudolf neves svájci írónak utóda a Kálvin által 1559-ben felállított (1873-ban egyetemmé alakult) már említett akadémia francia nyelv és irodalmi tanszékén. Ugyanez évben megnősült, feleségül vevén a Neufchâtel kantonbeli Besson Sophie Henriette-et és ez évben adta ki az 1838-ban még csak Kálvinról írt tanulmányát, *Études littéraires sur les écrivains français de la Réformation* címmel, melyben Kálvin mellett a többi francia református egyházi író : Farel, Viret, de Bèze, Hotman, a két Estienne, de la Noue, Duplessis-Mornay és Agrippa d'Aubigné műveinek irodalmi jelentőségével foglalkozik. (A mű második kiadása 1854-ben jelent meg két kötetben, Párizsban.) Itt kezdte írni második nagy munká-

¹ Forrásokul a következő műveket használtuk : Pingaud, Léonce : *Notice sur M. Édouard Sayous*. Besançon, 1898. 24 l. — Kont Ignác : *Sayous Eduárd*. Nekrológ. Megjelent az *Akadémiai Értesítő* 1900. januáriusi számában. 131—145. l. — Bary Ilona : *La vie et les oeuvres d'Édouard Sayous*. Szakdolgozat (kéziratban). 1930. — Olay Ferenc dr. : *A magyar történelemírás francia mestere : Sayous Eduárd*. (Nagymagyarország c. folyóirat 1931. évfolyamában.)

ját a külföldi francia irodalom történetéről. Az 1846 október 6—7.-i genfi radikális forradalom azonban, melynek élén Fazy Jakab hírlapíró, utóbb a genfi kormány feje állott, társaival együtt megfosztotta őt is katedrájától. Állásának elvesztése után a Genfben 1841 óta megismétlődő politikai zavargások miatt annyira reménytelennek látta szülővárosában a jövőt, hogy elhatározta a Franciaországba való átköltözködést. Az emberi alapjogokról szóló nyilatkozat 10. pontjában ugyanis a francia nemzetgyűlés még 1789 nov. 3.-án törvénybe iktatta a vallásszabadságot, dec. 24.-én a nem katolikusok hivatalviselési képességét, végül az 1790 május 2.-i törvény megadta a lehetőséget a külföldi születésűek honosítására is. Sayous Péter tehát feleségével, Ede fiával és két kis lányával Párizsba utazik s ezzel véget ér a család százéves számkivetése.

Addig végzett tudományos munkássága, de még inkább távoli rokonának, Dufour híres svájci tábornoknak, III. Napoleon egykori katonai nevelőjének ajánlása alapján megérkezése évében, 1852-ben megkapja a francia állampolgárságot, majd kineveztetését is a vallásügyeket is intéző igazságügy-minisztériumba, a nem katolikusok ügyeit intéző ügyosztályba, melynek 1859-ben helyettes vezetője is lett. Egyidejűleg folytatta irodalmi munkásságát is. 1853-ban kiadta a Genfben megkezdett *Histoire de la littérature française à l'étranger* c. művét, melyet a francia akadémia is megjutalmazott. 1861-ben jelent meg a *Le dix-huitième siècle à l'étranger*, 1863-ban a *Conseils à une mère sur l'éducation littéraire de ses enfants* és 1866-ban a *Principes de littérature* c. munkája. Ezekén kívül még 1851-ben közreadta Mallet du Pan neves svájci publicistának (1749—1800) emlékiratait (*Mémoires et correspondance de Mallet du Pan pour servir à l'histoire de la Révolution française*), sokat dolgozott folyóiratok számára is és szívesen látott vendége volt Párizs több irodalmi szalonjának. Szorgalmas munkásságban telt élet után 1870 februárius 22.-én halt meg Párizsban. Felesége kilenc nap múlva, március 3.-án követte sírjába.¹

¹ Emlékét életrajzával és munkásságának méltatásával szép cikkben örökítette meg fiatalabb kortársa: Edmond Scherer, a

Vallásukért üldöztetést és száműzetést szenvedett ősöknek s a férfikora kezdetén a radikalizmus genfi győzelme miatt Párizsba átköltözésre kényszerült, nagyműveltségű irodalomtörténetíró apának volt sarja Sayous Ede. A mély vallásosság, a szabadságszeretet, a komoly, zárkózottságra hajló, érzékeny kedély, a vonzalom az irodalom, a költészet és a történelem iránt gazdag szellemi örökségként szállottak rá s egyúttal el is döntötték életpályáját.

Tízéves koráig, mikor Párizsba került, a szülői háznál tanult atyja szerető vezetése alatt. Középiskolai tanulmányait a Lycée Louis le Grand-ban kezdte és a Lycée Bonaparte-ban (ma Condorcet) fejezte be. A történelem iránt érzett hajlandósága és kiváló tehetsége már líceumi tanuló korában kitűnt. 16 esztendő volt, mikor a minden tanév végén Párizs összes középiskoláinak részvételével tartani szokott zárthelyi versenyen elnyerte az első történelmi díjat. Szülei azonban gyakorlati pályára szánták. Kívánságukra két éven át jogot tanult, a nélkül, hogy ezt a szakot meg tudta volna kedvelni.

1860-ban végleg a tanári pályát választja. Leteszi a nehéz felvételi vizsgát és beiratkozik a párizsi tanárképzőbe, az École Normale Supérieure-re. A szabályok szerint három éven át bennlakója az intézetnek. Gyorsan és igen könnyen tanul, de nyugtalan kedélye, a vidámság után hirtelen, minden látható ok nélkül jelentkező szomorúsága — az üldözött ősök lelki hagyatéka — nem mindig engedi meg, hogy nagy képzettségét kellőképpen érvényesítse. Társai közt vannak Monod Gábor, Rambaud Alfréd és Lavissee Ernő, — az utolsó kettő vele egy évben is született — utóbb a francia történetírás büszkeségei és a Sorbonne nagyhírű tanárai, kikkel már akkor meleg barátságot köt, noha egyébként éppen nem volt barátkozó természetű. A szünidőket legtöbbször utazásokra

---

szintén svájci születésű és protestáns író, kritikus, utóbb francia képviselő, majd szenátor, 1861-től a *Temps* szerkesztőségének tagja — a *Temps* 1870. ápr. 18. és 19. számaiban. A cikk kézzel írott másolatát Sayous André-től, S. Ede legidősebb fiától 1898-ban szerezte be báró Forster Gyula, Akadémiánk tiszteleti és igazgató tagja. Szívességéért, mellyel Sayousra vonatkozó adatait átengedte, ez úton fejezem ki hálás köszönetemet.

használja fel. Sűrűn megfordul Svájcban s bejárja Olasz- és Franciaország egyes részeit. Lavisse följegyzése¹ szerint már tanárjelölt korában foglalkozni kezd a magyar nyelvvel. Egyébként is valóságos nyelvtelenség. Talán még Svájcból hozta magával a német és olasz nyelv ismeretét. A középiskolában megtanulja az angol és latin nyelvet is. Utóbbin bámulatos könnyedséggel és tisztasággal ír is.

Történeti érzéke és szabadságszeretete volt az a kapu, melyen át lelke megnyílt a magyar szellem előtt. «Kora ifjúsága óta vonzotta őt valami» a magyarokhoz és különösen a magyar nyelvhez és irodalomhoz. «Chassin² Petőfi, Thalès Bernard³ írásai és fordításai, egypár — akkor külföldön élő — magyarral való megismerkedés, költötték fel s táplálták benne a rokonszenvet», amint egyik találkozásuk alkalmával maga beszélte Szász Károlynak, utóbb a dunamelléki református egyházkerület nagynevű püspökének.⁴

Szorgalmas tagja volt az École Normale hallgatói közt 1860-ban alapított «Conférence du Rez-de-chaussée» nevű irodalmi társaságnak is. Egyik előadása, mely 1863-ban nyomtatásban is megjelent, egyik utazásának emlékeként, az olaszországi Sienáról szól. A Pingaud idézett visszaemlékezésében közölt részlet szinte meglep a 21 éves szerző finom megfigyelőképességével, történeti érzékével és színes nyelvvel.

1863-ban a legszebb sikerrel tette le a történelemből és a földrajzból képesítő vizsgáját. Mint évfolyamának legkitűnőbb hallgatója, két évre szóló utazási ösztöndíjat nyert az athéni archeológiai intézetbe. Ő azonban nem akarván szüleitől oly hosszú időre megválni, elfogadta a versailles-i

¹ Lavisse : *À l'École Normale* (Revue de Paris, 1914. évf. 230. l.). Idézi Baranyai Zoltán : *Édouard Sayous levelezése magyar tudósokkal*. (Budapesti Szemle, 1919. márc. szám, 199. l.)

² Chassin Károly Lajos Petőfi-fordítása (*Une traduction du poète révolutionnaire Hongrois Alexandre Petőfi*) 1860-ban jelent meg.

³ Bernard Thalès francia író és tudós magyar tárgyú regénye *La couronne de saint Étienne ou les colliers rouges, scènes de la vie hongroise au XVe siècle* címmel 1853-ban jelent meg.

⁴ Szász Károly — á — r — jelzésű cikke a *Vasárnapi Ujság* 1873. június 29.-i 26. számában, mely Sayous arcképét is közli.

liceumban felajánlott tanári állást. Két évig tanított itt, mikor a kormány a párizsi Lycée-Charlemagne-ba helyezte át. Elért sikerei gyors munkára ösztönözték. Alig három esztendő alatt két tanulmányt írt az irodalmi (bölcészeti) doktori fok elnyerése végett. Az első, latin nyelven írt tézisében (*De epistolis sive sancti Bonifacii sive ad sanctum Bonifacium*. — Thèse pour le doctorat des lettres, Paris, 1866) Bonifácusnak, a németek apostolának (675—755) levelezésével foglalkozik, kinek nagy alakjára valószínűleg a német kath. püspököknek az 1100. évforduló alkalmából 1855-ben tartott fuldai emlékünnepe vonta figyelmét. Másik munkájában (*La France de saint Louis d'après la poésie nationale*. — Thèse présentée à la faculté des lettres de Paris, Paris, 1866, VII + 208 l.), melyet édesatyjának ajánlott, arra a lehetetlen feladatra vállalkozott, hogy a IX. Lajos-korabeli (1215—1270) Franciaország viszonyait kizárólag az egykorú költészet adatai alapján rajzolja meg, a többi forrás mellőzésével. A Sorbonne ugyan, méltányolván a fiatal szerző szorgalmát és irodalmi felkészültségét, elfogadta a dolgozatokat és Sayoust az irodalom doktorává avatta, azonban három évvel idősebb kortársa, Paris Gaston, a középkori francia költészet kitűnő ismerője, az 1866-ban megindult *Revue critique* 1867. évfolyamában (I. köt. 109. l.) kemény bírálatban mutatta ki a mű hibáit.¹

Ez volt a Sayous első és utolsó francia tárgyú munkája. Kont szerint² az említett kritika vette el kedvét a francia történet művelésétől. Ezt a föltevést nem tudjuk magunkévá tenni. Még ha figyelmen kívül hagyjuk is Sayous nyugtalan természetét, sokkal közelebb álló okot találhatunk abban az önkéntes munkamegosztásban, mellyel az akkori francia történetíró-nemzedék kiváló tagjai a külföldi történet művelését megkezdték, illetőleg folytatták. Geffroy Mátyás Ágost (1820—1895) az 1850-es évek közepén mélyedt el a skandináv államok történetének tanulmányozásában. Sayous elindulásával körülbelül egyidejűleg kezd foglalkozni Rambaud a bizánci császársággal, majd Orosz- és Németországgal; Lavisse ugyancsak a német történelemmel; Leger Lajos, kit

¹ Kont I. i. m. 135. l.

² U. o.

szintén baráti szálak fűztek Sayous-hoz, a szláv népekkel, végül néhány évvel utóbb válik Denis Ernő (1849—1921) szinte kizárólag a csehek történetírójává.

II.

Így fordul Sayous érdeklődése a magyar nemzet felé, melynek nyelvével már tanárjelölt korában foglalkozni kezdett, amelynek bujdosó fiai nemrég Párizsból, Genfből és Nyugateurópa más központjaiból igyekeztek európai kérdéssé tenni a magyar ügyet, és amely a kevéssel előbb létrejött kiegyezés után már állami önállóságának birtokában vett részt az 1867. évi párizsi világkiállításon. Nem véletlenül választotta éppen ő a magyar történelmet. A menekültek és üldözöttek iránt lelke mélyén élt részvéte, igazságérzéke, szabadságszeretete és vallásossága egyenesen predesztinálták őt arra, hogy történetírója legyen annak a nemzetnek, mely egykor feltartotta a tatár és török áradatot, mely kelet felé utolsó képviselője a nyugati eszméknek, a germán és szláv önkényuralmi törekvések közt egyetlen védelmezője a szabadságnak és alkotmányosságnak, amely többet szenvedett, mint Európa valamennyi népe együtt, és amelynek jelentékeny református kisebbségében hittestvéreit is látta.

A francia történetírás előtte alig foglalkozott történetünkkel.¹ A francia diplomácia azonban annál gyakrabban

¹ Sacy : *Histoire générale de Hongrie*. I—III. Yverdon, 1780. — Dussieux : *Essai sur l'invasion des Hongrois*. Paris, 1839. — De Gérando, Auguste : *Essai historique sur l'origine des Hongrois*. Paris, 1844. — *La Transylvanie et ses habitants*. I—II. Paris, 1845. — *L'esprit public en Hongrie depuis la révolution française*. Paris, 1848. — Thierry, Amédée : *Histoire d'Attila et de ses successeurs, jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe*. I—II. Paris, 1856. V. éd. 1874. — Chassin : *La Hongrie, son génie et sa mission*. Paris, 1855. — Irányi et Chassin : *Histoire politique de la révolution de Hongrie 1847—1849*. I—II. Paris, 1859—1860. — Saint-René Taillandier : *Bohème et Hongrie du XV à XIX. siècle. Histoire, littérature, politique*. II. éd. Paris, 1869. — Végül néhány tanulmány a szabadságharc alkalmából a *Revue des deux Mondes*-ban és az *Illustration*-ban (l. ezekről Sipos Lajos *A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban 1848—1851*. 1929. 41. és 44—46. lapok.

vette nemzetünket számításába attól az időponttól kezdve, amikor I. Ferenc francia királynak nem sikerült elnyernie a német-római császári koronát (1519) és a Habsburgok Közép-európára, Spanyolországra és utóbbi révén az egész újvilágra támaszkodó hatalmi túlsúlyával szemben egyre inkább kellett igénybe vennie különféle szövetségesek támogatását. A mohácsi vész előtt három hónappal létrejött cognaci liga a török szövetséggel, majd a harmincéves háborúban a svéd szövetség, a legújabb szövetségek közül a világháborúban Orosz-, Angol-, Olaszországra, a Balkán-államok nagy részére, az Amerikai Egyesült-Államokra stb. kiterjedő szövetség-hálózat és jelenben a kisantant-államokkal, valamint Lengyelországgal fennálló szövetségei mind ennek a nagyvonalú külpolitikának mesterfogásai. E Habsburg-ellenes szövetségi rendszerekbe a mohácsi vész óta gyakran illesztette a francia diplomácia a politikai és vallásszabadságában, nemzeti létében Béctől annyiszor megtámadott magyarságot is Szapolyai Jánostól II. Rákóczi Ferencig. Napoleon 1809-ben Magyarország elszakításával akar halálos csapást mérni a Habsburg-birodalomra.

Közel negyven év telik el ezután, míg a franciák újból tudomást kezdenek venni nemzetünkről. Egy házasságkötés fűzi össze az első szálakat. 1840-ben az alig húszéves, nemes-szívű és kitűnő tollú De Gérando Ágost nőül veszi Teleki Emma grófnőt, s míg egyfelől büszkén vállalja új nemzetének a magyart, melyről és amelynek két hazájáról, Magyarországról és Erdélyről, három szép munkában tájékoztatja a franciákat, másfelől párizsi otthonában ismerik meg Michelet, a híres történetíró és mások a magyar történelmet és reform-törekvéseket.¹

Az 1848. februáriusi forradalom győzelme után néhány nappal, március 15.-én Dobsa Lajos író és későbbi képviselő és Hugó Károly író vezetésével 300 tagú küldöttség üdvözölte a Párizsban élt magyarság megbízásából az ideiglenes francia kormányt, melynek nevében Lamartine külügyminiszter, a girondiak költői lelkű történetírója, többek közt a következő szavakkal válaszolt :

¹ Sipos Lajos, i. m. 6. l.

«Ha Franciaországnak szüksége volna, hogy értesítések azon erényekről, bátorságról, szabadsági és testvériségi szellemről, mely az önök nemzetét lelkesíti, szerencsésnek tartanám magamat erről tanuságot tehetni. Én keresztülmentem az önök hazáján, tanuja voltam ezen nagy nemzet pásztori s egyszersmind hősi erényeinek, mely bár egy nagy szövetségi egységbe lépe, soha nem veszté el megkülönböztető jellemét ősi nemzetiségének. Ha önök szíves kívánságot hoznak nekünk azon szabadsághoz, mely a mi hazánkban új, mi önöknek tiszteletünket nyilvánítjuk azon régi szabadság iránt, melyet oly bölcsen és dicsőségesen fenntartottak hazájukban. Ezen testvérisége a két szabadságnak, a két népnek, még inkább növekszik azon rokonszenv által, melyet önök tanusítanak. Ha visszatérnek önök szép hazájukba, mondják meg annak, hogy annyi barátot számlál Franciaországban, ahány francia polgár van.»¹

Lamartine beszéde azonban csak szép szóvirág volt minden benső tartalom nélkül. A francia közvélemény ugyanis részben teljesen tájékozatlan volt, más részét pedig a lengyel emigráció révén erős szláv-barátság, sőt az állítólagos szláv elnyomás címén nagyfokú magyargyűlölet hatotta át. Alig néhány liberális és szélső radikális újság tette magáévá a magyar ügyet,² melynek szolgálatában De Gérando, Boldényi és gróf Teleki László — 1848 szeptembere óta Magyarországnak hivatalosan el nem ismert, bár egyébként rokonának, De Gérandonak, úttörő munkája, de egyéni kitűnősége miatt is mindenfelé szívesen látott követe — írták a lelkes cikkeket.

A vezető francia politikusok némelyikének tájékozottságára jellemző adatként jegyzi fel Pulszky, hogy Bastide volt külügyminiszter meg volt győződve arról, hogy a magyarság igen erősen katolikus szláv nemzet, L'Herbette képviselő pedig, aki állítólag legjobban ismerte a magyar viszonyokat, Erdélyről úgy tudta, hogy az a szultán tartománya.³ Csak az orosz beavatkozás után és Teleki fáradhatatlan munkássága nyomán, kinek a lengyel-barátság meg-

¹ Dobsa Lajos: *Az 1848. évi francia forradalom.* 1848. 52. 1.

² L. részletesen Sipos L. i. m.

³ Pulszky Ferenc: *Életem és korom.* II. köt. 249. és köv. l.

szilárdítása körül is nagy szerep jutott, javul a helyzet anynyira, hogy a konzervatív szláv-barát lapok is mellettünk foglalnak állást, sőt Drouyn de l'Huyst külügyminiszter 1849 május 12.-i beszédében a nemzetgyűlés előtt is igen sajnálatosnak nyilvánítja Oroszország fellépését.¹

A szabadságharc elbukásával az emigránsok egyéni kiválósága is számos új barátot szerez nemzetünknek, de még inkább az a rokonérzés, mely Nyugateurópa-szerte feltámadt a népszabadság mártírkoszorús hőse, a két nagyhatalom által brutálisan leigázott magyarság iránt s amelynek a francia parlamentben is akadtak bátor szószólói, főleg a baloldali pártokról, köztük Hugo Viktor is, a nagy regényíró.

Nemzetünk lelkes apostola Michelet is, kit köztársasági érzése és szabadságszeretete romantikus rajongással tölt el irántunk, kiket Voltaire még 1758-ban a történelem legszerencsétlenebb népének nevezett.² Készül a magyar történet megírására, melyhez ugyan nem jutott hozzá, de *Histoire de France* c. hatalmas műve VIII. kötetében néhány megkapóan meleg sort szentel népünknek és Hunyadinak, kiknek «hihetetlen hősiessége» mentette meg Európát 1458-ban a töröktől (46. l.). Magasztalja hazánkat, «a keresztyénség eleven falát», «ahol a hősiesség megszokott volt, ahol mindenki igazságosnak és természetesnek találta, hogy harcban essék el, mint egykor édesatyja» (53. l.), amely ország siralmas helyzete II. Lajos alatt «könnyekre indítja a követeket is». Szentnek mondja népünket, «Nyugat áldott megmentőjét», «melynek vallási áhítat tárgyává kellett volna lennie» (54. l.). «Meghalok-e hát, — kérdezi — miközben mindig halogatom azt, amivel a történelem nekik tartozik?» Örül a Chassin Hunyadijának és kérdi, «vajjon képes lesz-e kiegyenlíteni szívünk tartozását ennek a hősi népnek, amely tetteivel, szenvedéseivel, története hatalmas szavával fölemel és még nagyobbakká tesz minket. Ez az egész nemzet a hősiesség és a méltóság arisztokráciája.» (374. l. Az 1876. évi kiadás szerint.)

¹ Hajnal István: *Kossuth emigrációja Törökországban*. I. köt. 71. l.

² Idézi Angyal Dávid a *Revue Mondiale* 1927. febr. 15.-i számában megjelent *Un coin d'histoire oublié* c. cikkében.

Azonkívül Michelet tanítványai körében is magyar-barát költői iskolát nevelt. Az ő tanítványa volt Bernard Thalès, Petőfi egyik fordítója is, aki *La couronne de St. Étienne ou les colliers rouges* című regényében, mely — mint láttuk — a gyermek Sayous-ra is oly mély benyomást gyakorolt, a Hunyadiak korát dolgozza fel, mégpedig a szükséges néprajzi adatokat Csaplovics *Gemälde von Ungarn* c. műve alapján.¹

1856-ban Thierry Amadé, kinek fivére jól ismerte Telekit és Pulszkyt,² az Attila történelméhez írt előszavában e gyönyörű mondatokban emlékszik meg nemzetünkéről: «Ez a nemes magyar nép, bármily levertnek látszik is, az európai népek szerencséjére, tele van még étellel és erővel. Ő az, aki őrködik Európa és Ázsia kapuinál: legyen is azoknak hűségére! Gonosz és szerencsétlen politika volna egy művelt és katolikus német hatalom részéről elnyomni akarni egy oly nemzetet, mely védő őre arról az oldalról, hol a hódítás telhetetlen szenvedélye izzik a barbárságra támaszkodva. De akármi is történjék, Magyarország élni fog, hogy betöltse azt a hivatást, melynek öntőformáját nem akarta a Gondviselés összetörni. Egyetlen nép sem ment át keserűbb viszonytagságokon; megszállva a tatároktól, elárasztva a törököktől, elnyomva számtalanszor belső pártütésektől és nem egyszer elárulva saját királyaitól is, minden romlásából erősen és önbizalommal kelt fel. Ez az eleven életerő, amely tizenöt század óta, annyi ellenük esküdt törekvés mellett is, fenntartja a Tisza és Duna partjain a húnfajú népeket, ott él lelke mélyén a magyarnak és megtört büszkeségében is kisugárzik. Szent Istvánnak, Anjou Lajosnak és a Hunyadiaknak nemzete megmutatta, hogy tud tűrni, hogy bevárja a dicsőség napjait.»³

A sok szép és lelkes magyar-barát nyilatkozat azonban mind csak írott szó marad. Maga a hivatalos francia külpolitika csak mint eszközt méltatja figyelmére a magyar nemzetet. 1859 május 5.-én, az Ausztria ellen kezdett hadi készülő-

¹ A magyar-barát francia iskoláról l. Sipos i. m. 69. és köv. l.

² Pulszky i. m. II. köt. 258. l.

³ Thierry: *Histoire d'Attila etc.* V. kiadás, I. köt. XIII. l.

dések közben maga III. Napoleon császár fogadja Kossuthot és önt új reményeket a hazájuk felszabadítását váró magyar emigránsokba, hogy aztán váratlanul gyors és könnyű győzelme után, a július 11.-én Villafrancában kötött előzetes békeegyezményben cserbenhagyja őket megint.

1870-ben, a francia-német háború kitörése alkalmával a francia kormány ismét «foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy nem húzhatna-e hasznot . . . a magyarok hagyományos német-ellenszenvéből?»¹ Nemzetünk azonban ezúttal nem vállalkozott az eszköz szerepére.

A kiegyezés után a franciáknak amúgy se túlságosan erős magyar-barátsága fokozatosan halványulni kezd. Amily szívesen foglalkoztak nemzetünkkel, mint a Habsburg-monarchia belső ellenségével, épúgy fordult a francia külpolitika ellenünk attól kezdve, hogy a rebellis magyar az osztrák németiséggel együtt a dunai nagyhatalomnak, majd a kettős, utóbb a hármass szövetségnek egyik fenntartó oszlopává vált.

Az új francia külpolitikai elgondolás alapja a berlini kongresszuson megalázott Oroszországnak s ezzel együtt a monarchia nem német és nem magyar elemeinek felhasználása lett a négyszáz éves ellenség : a Habsburgok ellen. Így veszi a francia publicisztika és tudományos világ pártfogásába az «elnyomott» szláv és oláh fajokat, tőlük várván a monarchia belső szétmállasztását, feldarabolását.

A francia politikának a kárunkra bekövetkezett emez irányváltoztatása mellett értékelhetjük igazán Sayous-nak élte végéig tanúsított rendületlen magyar-barátságát. Mint láttuk, még tanárjelölt korában foglalkozni kezdett nyelvünkkel. 1867-ben újból, teljes erővel neki fekszik, hogy eredeti magyar művek és források alapján tanulmányozhassa történelmünket és irodalmunkat. Egy év alatt annyira jutott, hogy folyékonyan — mindent megértve — olvasott, sőt, bár hibásan, írt és törve beszélt is magyarul.

Ekként felkészülve, 1868 augusztusában Pestre jön, hogy itt a magyar írókkal és tudósokkal való személyes érintkezés útján is gyarapítsa és kiegészítse történelmi és irodalmi

¹ Pingaud i. m. 7. l.

ismereteit, melyeket Horváth Mihály *Magyarország történelme*¹ és Toldy Ferenc *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve*² c. műveiből merített. Ez évi, majd későbbi (1869, 1870, 1873, 1875) magyarországi tanulmányútjain mindenütt a legnagyobb szívességgel fogadták. Kutatásaiban készséggel állanak rendelkezésére Budenz József, akit porosz-gyűlölete mellett is sokra tartott, Csengery Antal, Gyulai Pál, Horváth Mihály, Hunfalvy Pál, Pulszky Ferenc, Szász Károly, Szilágyi Sándor és Toldy Ferenc, kik közül — mint Szász Károly följegyezte³ — a politika és történelem kérdéseiben főleg Csengerytől, az irodalomban pedig Gyulaitól és Toldytól kapott becses útmutatásokat. Az említetteken kívül a szíves barátság hangján emlékszik meg leveleiben⁴ Arany Lászlóról, Jókairól, Hegedüs Sándorról, Lechner Gyula festőművész, műfordítóról, Nagy Miklósról, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjéről, Toldy Istvánról, sőt alkalma nyílt megismerni Arany Jánost, báró Kemény Zsigmondot s a politikusok közül Deákot, Ghyezy Kálmánt, Irányi Dánielt és Tisza Kálmánt is.

Vajjon lehet-e csodálnunk, ha a kiegészítés korának imént felsorolt kitűnőségei, kiket mai elesettségünkben még nagyobbaknak látunk, valamint a faji hibáink mellett is szembeötlő erényeink és utóbbiak eredményeként a gyakori siralmas elbukásunkat követő talpraállásaink fölemelő erkölcsi tanulságai egy életre hozzánk láncolják az alig harminc éves, mély érzésű, éles ítéletű, rokonszenves francia tudóst, akinek munkáiban valamennyi honfitársa között a legmagasabb fokon és a legtökéletesebb formában jut kifejezésre De Gérando Ágost, Thierry, Chassin, Michelet vagy akár Reclus magyar-barátsága?

Az 1870. esztendő nagy eseményeket tartogat számára. Febr. 22.-én elveszti édesatyját, március 3.-án édesanyját is. Fájdalmából felocsudva folytatta és július 1.-én be is fejezte⁵

¹ I—VI. köt. I. kiadás, 1860—63.

² I—II. köt. 1855—57.

³ *Vasárnapi Ujság* 1873. június 29.-i számának első cikkében

⁴ E leveleit közli Baranyai Zoltán i. m. főleg 202. és 204. l.

⁵ 1870. júliusában Toldy Ferenchez intézett levele. (Közli Baranyai i. m. 202. l. V. ö. 1869. ápr. 10.-i levelét is u. o. 201. l.)

az *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815* című, még 1868-ban megkezdett művét, remélvén, hogy még ősszel ki is adhatja. Ugyancsak júliusban nőül veszi az elzászi születésű Dollfus Berta Fannyt. Augusztusban — mint Pingaud írja ¹ — Gramont herceg, III. Napoleon külügy-minisztere, Pestre küldi azzal a megbízással, hogy tanulmányozza a magyar nemzet és a politikai pártok hangulatát, abból a célból, hogyan lehetne hasznot húzni a magyarság hagyományos német-ellenszenvéből. Sayous tehát feleségével együtt Olaszországon és Trieszten át Budapestre utazik, ahol közel egy hónapot tölt. Kiküldetése, a hadat üzenő francia kormány siralmas tehetetlenségének és kapkodásának ez a jellemző bizonyága, azonban nem járt eredménnyel. A monarchia ugyanis, noha Beust és a katonai körök szívesen ragadták volna meg az alkalmat, hogy bosszút álljanak Königgrätzért, főleg a magyar államférfiak határozott fellépésére, semleges maradt. Így Sayous a bécsi francia nagykövethez naponként írt jelentéseiben legfőleg a magyar közönségnek a fájdalmas megpróbáltatások egész során átment franciák mellett nyilvánult részvételéről adhatott számot.²

A sedani fegyverletétel hírére Olaszországon át Genfbe utazik, ahol október folyamán hat előadást tart a monarchiáról, köztük kettőt csak Magyarországról a francia sebesültek javára, amely célra egyébként a lapok gyűjtése révén oly szépen áldozott a magyar nemzet. Innen (Genfből) okt. 14.-én kelt nagyérdekű levéllel keresi fel Csengery Antalt. «Boldogtalan francia nép! — írja tört magyarsággal többek közt — De nem reménytelenek vagyunk mi és a számos itthoni franciák . . . Láthat Európa egy hasznos s mindig jóakaró nemzetet a porosz talp alatt? . . . Nem értem, hogy az osztrák-magyar birodalom, mind előtt a magyar nép, természetes barátunk, valóban bátorsággal, szellemmel, nagy történelmi

¹ I. m. 7. l.

² L. *La Hongrie et les parties depuis la guerre* c. tanulmányát. (*Revue des deux Mondes*, 1872. június 1-én megjelent számában.) A jelentések ügyében megkerestük Pingaud Alfonz meghatalmazott miniszter urat, a francia külügyminisztérium levéltári osztályának főnökét is, de eredménytelenül.

viszonyokkal, nagy lélekkel rokonunk, a halálunkat csendes szemmel láthat, ha halálandunk?

...Sem pénzt, sem katonákat kívánunk, de miért nem mondhatjátok, hogy az európai egyensúlyt és Franciaország becsületét tartani akarjátok? Ha az érdekes hírlapítók ezt mondanák s a közvélemény egyenesen kitűn s minden Európának részében úgy mond a sajtó és vélemény, erőtlenn lesz a fegyver, korán vagy később győz az eszme.

...Sokat beszéltem, de kegyed nem csodálhat, ha szenvedem» stb. stb.¹

Visszatérvén hazájába, Párizst ostromzár alatt és kormányát Tours-ban találta, majd Bordeaux-ba követte, mint a külügyminisztérium sajtóosztályának a német és angol lapok cikkei fordításával megbízott tagja. A béke megkötése után folytatta tanári működését Párizsban, ahol március 1.-én szemtanúja volt a német csapatok a francia fővárosba történt bevonulásának. Erről, március 6.-i kelettel levelet is ír Gyulai Pálnak vagy Szász Károlynak, melyet azzal végez, hogy a nagy hadisarc szorgalomra és egyszerű életre fogja kényszeríteni a francia népet és arra, hogy «bosszúállásra készüljön s erőt gyűjtsön elszakított testvérei fölmentésére».² A commune márc. 18.-án kitört rémuralma is Párizsban találja őt. Erről szól május 9.-én írt levele. Vácsolja benne az okokat, melyek ezt a szörnyű fordulatot előidézték, a terrort, mely minden szólás- és sajtószabadságot bilincsbe vert, s a várható fejleményeket. «Szerencsétlenek vagyunk, — folytatja — de nem megvetésre méltók, s szenvedéseink Európa hasznára válnak.» Sorait ekként zárja: «Épen most tanulmányozom Horváth Mihály *Huszonöt év történetét* s azt kérdem magamban, leszünk-e mi is oly ügyesek, mint önök voltak, hogy a demagógia és a reakció közt meg bírjunk állani.»³ A commune végnapjait azonban nem várja be, hanem a svájci követség útlevele alapján, mely szerint ő genfi születésű, hivatásos órásmester, még idejében menekül.⁴

¹ Közölte Lukinich Imre a *Bpesti Hírlap* 1930. ápr. 10.-i sz.-ban.

² A levelet közli a *Vasárnapi Ujság* 1871. március 19. száma.

³ A levelet közli a *Vasárnapi Ujság* 1871. máj. 28. száma.

⁴ Pingaud i. m. 8. l.

A rend helyreálltával visszatér megint Párizsba s ami szabad időt tanári elfoglaltsága enged, azt — bár az 1790—1815. évek eseményeit felölelő magyar története kéziratához még mindig nem sikerült kiadót kapnia Franciaország súlyos helyzete miatt — magyar studiumaira fordítja, és pedig az 1815-től 1848-ig terjedő korszak tanulmányozására.¹ Ez évben (1871) kínálja fel neki a lyoni egyetem a megürült történeti tanszéket, de magyar történelmi tanulmányainak forrásai, melyeket vidéken alig találhatott volna meg, és bizonyára első fiának születése is Párizshoz kötötték.

Ugyancsak ez év végén, de már 1872-vel a címlapon, jelenik meg 1870 nyara óta nyomtatásra kész műve, a már említett *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815* a *Bibliothèque d'histoire contemporaine* c. sorozatban. A közel 300 lapra terjedő kötet egyes példányai még 1871 decemberében Budapesten lehettek, mert a *Hazánk és a Külföld* c. folyóirat 1872 jan. 4.-i 1. számában már olvasható Hindy Árpád megleghangú ismertetése róla.

Sayous művének előszavát ezekkel az ódai lendületű mondatokkal kezdi :

«Egy tatárfajú nép, mely azért foglalt helyet a művelt Európában, hogy azt több ízben megvédje a barbároktól; egy dacos nép, mely képes a legmeghatóbb hűségre balsorsba jutott királyai iránt, de kész a legféktelenebb ellenállásra hatalmas és győzelmes királyaival szemben; egy a fajára a babonássáig büszke nép, mely bámulatosan érti a nehéz és türelmes parlamenti kormányzatot; a tüzes lovasok és a meg nem győzhető törvénytudók népe: ez nagyságaival, hibáival és főleg ellentéteivel a magyar nemzet.

Nincs előttünk a magyarokénál ismeretlenebb történet. Mikor fogjuk — mondja Michelet — kiegyenlíteni tartozásunkat ez áldott néppel, Nyugat megmentőjével szemben?»

Mint ez az idézet is bizonyítja, Sayous e művével fel akarta hívni honfitársainak figyelmét az ismeretlen magyar nemzetre. Kissé különösnek tűnhetik fel, hogy mikor előtte állott már a független, kiegyezéskorabeli Magyarország, mint

¹ L. Baranyai i. m. 205. 1.

a Habsburgok birodalmának Ausztriával egyenlő rangú állama, és a kiegyezésnek ehhez a világtörténeti jelentőségű mozzanatához kitűnő háttérül rajzolhatta volna meg a szabadságharc dicsőségét, majd az abszolutizmus szenvedéseit át is győzelmeskedő magyar életerőt, a helyett olyan 25 év történetét adja, amely a magyar múltban nem külön korszak, mert hiszen 1815 nem volt határkő semminő vonatkozásban, és amelyben, kívülről nézve, Magyarország osztrák tartomány.

Egy ily műhöz azonban akkor hiányzott a történelmi távlat és hiányoztak a források. Azonkívül kétségtelenül sokkal közelebb hozhatta a magyar nemzetet francia olvasóinak lelkéhez, ha megismerteti velük a magyarság magatartását az emberiség történetének egyik legkimagaslóbb fejezete : a francia forradalom és a napoleoni háborúk idején. Kevés dolog érdekelhetette volna ugyanis jobban honfitársait a magyarsággal kapcsolatban, mint a francia forradalom eszméinek útja és visszhangja köztük.

De ennek megismertetése, mint előszavában kifejti, csak egyik célja volt. Másik célja volt megvilágítani Ausztria kitartásának háttérét a napoleoni hadjáratok idején, mikor Bécs maga is kétszer került francia megszállás alá, de ennek ellenére sem csüggedt, bízván a harcias magyar nemzet áldozatkészségében. Végül célja volt annak kifejtése, hogy az 1790-es évek eszméáramlatai készítik elő a magyar társadalmi, gazdasági és politikai reformokat. Ugyanakkor indul el hódító útjára a magyar nyelv s teszi első lépéseit a nemzeti sajtó is. Mindezek együttes munkájának eredménye a kiegyezésben újjászülető Magyarország.

Főforrásai — amire könyvészeti jegyzeteiben lelkiismeretesen utal maga is — Horváth Mihály *Magyarország történelmének* VI. kötete és Toldy Ferenc *A magyar irodalom kézikönyve*, mely utóbbiból sűrűn idézi prózai fordításban azokat a költeményeket, melyeket a közhangulat jellemzésére alkalmasoknak tart, végül az országgyűlési nyomtatványok. A 12 fejezetre osztott mű minden sorát teljes tárgyilagosságra és igazságosságra való törekvés s a költészet iránt tanúsított finom érzék hatja át. Bár eredetiség az önálló forráskutatások

híján kevés van a munkában, mégis egyéni színt ad neki a magyar eseményeknek az európai történet szempontjából való megítélése és a francia szellemi kapcsolatoknak folytonos, élénk kidomborítása.

Így az 1790. évi nemzeti ébredésről szólván, kiemeli a magyarság szabadságszeretetét és alkotmányához való ragaszkodását, s a magyar nemzeti törekvések és az egykorú francia mozgalmak közt az eltérések legfőbb okát abban látja, hogy Magyarországnak idegen az uralkodója, továbbá, hogy míg a francia forradalom — Tocqueville megállapítása szerint — a szabadság eszméjét feláldozta az egyenlőség eszméjének, addig a magyar nemesség esküdt ellensége maradt a forradalmi egyenlőségnek, bár a szabadságért kész volt meghalni is (19. l.). Az országgyűlések munkájának beható ismertetése során viszont a magyar és angol alkotmányfejlődés közt von párhuzamot (20. l.). Ellenben a nemzetiségi kérdés lényegével és okaival e művében, mint egy nyelvileg nagyjából egységes nép fia, nincs tisztában, de az erdélyi magyarság uniós törekvéseiben s a II. Lipót által támogatott szerbek elszakadásra törő mozgolódaásaiban jól látja a kérdés veszedelmeit, melyek még csak ezután fognak igazában jelentkezni (52. és köv. l.). Kitűnő jellemzést ad Thugutról (67. l.). Külön fejezetet szentel Martinovicznak és társainak, a magyar jakobinusoknak. «A mai magyar politikusok, — úgymond — akik oly előkelő helyet biztosítottak hazájuknak Európában, nagyon csalódnak, ha nem látják az 1795. évi elítéltekben az új Magyarország alapítóit» (107. l.). Sűrűn hangoztatja, hogy a napoleoni háborúban a magyar katonáké volt a dicsőség és a szenvedés oroszlánrésze. Itt olvassuk azt a megjegyzését, melyből minden fejtegetésnél szebben kiderül, mennyire megértette a magyar történelem lelkét. «Remegés nélkül elviselni a vereséget és a halált, — írja — ez természetes hősiesség a szörnyű katasztrófáiról — Várna, Mohács, Világos — híres népnél» (119. l.).

Részletesen ismerteti Napoleon terveit, hogy a Habsburgok mellett rendületlenül kitartó magyar nemzetet kiszakítsa állami kapcsolatukból. Mikor 1809-ben Napoleon másodszor foglalja el Bécsét és Ferenc a magyar nemzet hűségére bizza magát, e szavakkal jellemzi a helyzetet: «Ha

egy hirtelen fordulat Magyarországot Napoleon karjaiba hajtáná, az osztrák monarchiának vége volna» (225. l.). Napoleon spanyolországi szereplése azonban még csak fokozta a magyarság királyhűségét és így az Ausztria feldarabolására irányuló terv (245. l.) dugába dőlt. A nemzetnek súlyos vér- és vagyonáldozatait 1811-ben az osztrák kormány hirhedt pénzügyi pátensével hálálta meg. Ez az oka — vallja Sayous — annak, hogy az 1815. évi, Napoleon ellen indított háborúban a magyar nemzetnek nem akadt Gentz-e, Fichte-je, Koerner-je (273. l.). Nehogy azonban francia olvasója a szent szövetség-korabeli Magyarország elnyomottságának képével tegye le kezéből a könyvet, befejezésül újból kiemeli, hogy a magyar nemzet bámulatos emelkedését 1825 óta, melyet az 1848-as események csak félbeszakítottak, valamint 1867. évi talpraállását az 1790-től 1815-ig terjedő küzdelmes 25 esztendőnek köszönheti.

Sayous művét egyes tévedései mellett is — pl. a magyart tatár népnek tartja (V. l.), vagy a polgárság munkája eredményének tulajdonítja, hogy «a nemességnek és a jobbágy-ságnak ez az ősi országa teljes és művelt állam lett» (48. l.) — osztatlan elismeréssel fogadták a magyar és a francia tudományos körök.¹ Különösen becses volt ránézve a Kisfaludy-

¹ Ismertették: *Hazánk és a Külföld* 1872. évf. 1. sz., *Vasárnapi Ujság* 1872. évf. 3. és 4. sz., *Pesti Napló* 119. sz., *Budapesti Közlöny* 155. sz. (teljes szövegében közli hű fordításban a *Journal des Débats*-ban megjelent ismertetést, az Édouard nevet Ödönnel adván vissza), *Századok* 1872. évf. 63. l., *Budapesti Szemle* 1873. évf. II. köt. 427. l., *Athenaeum* 1873. évf. 48. sz. — A Kisfaludy-Társaságba történt megválasztatása után írtak róla: *Hazánk és a Külföld* 1872. évf. 14. sz. (Sayous arcképével), *Vasárnapi Ujság* 1873. évf. 26. sz.-ban Szász Károly (Sayous arcképével). — A francia sajtóban a *Journal des Débats* cikkén kívül elismerő bírálatokat írtak Perrot a *Revue des deux Mondes*-ban (1872. május 15.) és Leger a *Revue critique*-ben (1872. évf.). Figyelemre méltók azok a sorok is, melyeket Eichhoff, az Institut tagja 1871. dec. 19.-én írt Sayoushoz... «l'histoire des Hongrois peu connue, quoiqu'elle mérite évidemment de l'être, a été éclairée par vous d'un nouveau jour, qui fait ressortir la loyauté et l'héroïsme de ce peuple fidèle aux traditions glorieuses de ses ancêtres qui défendirent avec tant de bravoure la Chrétienté contre l'islamisme...», valamint melyeket Guizot, a nagyhírű államférfi és

Társaság állásfoglalása, mely pár héttel a munka megjelenése után, februáriusban tagjává választotta.¹

Az elismerés nagyban fokozta munkakedvét s még jobban elmélyedtt öt évvel előbb megkezdett tanulmányaiba. Most már módszeresen, az egész magyar történelem feldolgozására készül. Beható forráskutatásokat és nyelvészeti vizsgálódásokat folytat, hogy megírhasa egyelőre az Árpádok korát.² De hogy közönségének figyelmét ébren tartsa, addig is, míg nagy művét befejezheti, egymás után adja közre magyar tárgyú dolgozatait, közülök négyet még 1872-ben. Utóbbiak közül kettő ismertetés. Az egyik Budenz *Ugrische Sprachstudien*jéről, a másik Arany László és Gyulai Pál *Magyar népköltési gyűjteményéről*. (Megjelentek a *Revue critique* 1872. évf. I. köt. 174. l. és II. köt. 366. l.) Két más dolgozata pedig önálló tanulmány, méltók arra, hogy megemlékezzünk róluk.

Az első *La Hongrie et les partis magyars depuis la guerre*³ címen (megjelent a *Revue des deux Mondes* 1872. június 1. számában) az 1869—72. évi országgyűlés utolsó negyedfél hónapjának (jan. 1.—ápr. 15.) eseményei és parlamenti tárgyalásai alapján rajzolja meg a magyar politikai életet. Fejtegetéseit a francia rokonszenvnek azokkal a nyilatkozásaival kezdi, melyeket mint szemtanú 1870. augusztusában Budapesten tapasztalt. Megállapítja, hogy az első keresztetes hadjárat óta, mely az első békés találkozás volt a magyarok és franciák közt, soha két nép nem értette meg jobban egymást, mint mi és ők. Bármilyen erős is volt azonban a francia-porosz háború idején a magyarság francia-barátsága, arra nem gondolhatott, hogy megsértse a monarchia sem-

---

történetíró intézett dec. 25.-én Sayous-hoz: «J'ai lu avec un vrai intérêt, Monsieur, votre petite histoire des Hongrois modernes. Vous avez toute raison d'attirer sur eux l'attention publique. S'ils ne prennent pas une place considérable dans l'avenir de l'Europe, ils manqueront à leur destinée. J'espère que cela n'arrivera pas. Nous sommes las des mécomptes.» (Báró Forster Gyula gyűjtéséből.)

¹ *Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. Új folyam, VII. köt. 70. l.

² Baranyai i. m. 206. l.

³ Ismerteti a *Hazánk és a Külföld* 1872. XVII. évf. 24. sz.

legességét. Budapesten nem kívántak Franciaországnak vereséget, amely elnyomhatta volna Magyarországot és a bécsi udvart is, de nem kívántak győzelmet sem, amely Ferenc Józsefnek visszaadhatta volna az uralmat Németország fölött, elegendő erővel ahhoz, hogy visszavegyen minden, a magyaroknak adott engedményt. Óvatosságra inti a germán és szláv népek közé ékelt magyarságot – számbeli gyöngesége is, mert a se germán, se szláv oláhok is nemzeti egységükért küzdenek, melyet nem érhetnek el másként, mint Magyarország földarabolása árán. Nincs nagyobb faji különbség egész Európában, mint a «tatár-eredetű» (!) magyarok és indoeurópai nemzetiségeik közt. Utóbbiak, teljesen kioktatva e kérdésekről, melyek nálunk a tudósok számára vannak fenntartva, nem titkolják szándékukat, hogy eltiporják vagy kiűzzék «ezt a vad, ázsiai fajt». (Az utóbbi szavakat idézőjelek közé foglalja).

Nemzetiségeiktől, a szláv föderalista kísérletektől és a bécsi túlsúlytól való félelmük készíti a magyarokat arra, hogy Poroszországtól várják hazájuk megerősödését. E szövetségről viszont véleménye a következő: «A jövő és talán az egy-szerű okoskodás meg fogják mutatni a hasonló szövetség veszélyeit egy oly néppel, mely pillanatnyilag hízeleghet a magyaroknak, de amelyben nincs semmi neme a rokonságnak.»

Ezután a magyar politikai pártokat ismerteti. Kitérő rajzot ad az egyes pártokról: a balközépről, a 48-as és a Deák-pártról, kimagaslóbb tagjaikról, pl. Tisza Kálmánról, kiben már akkor a jövő miniszterelnökét látja, Ghyczy Kálmánról,¹ Irányi Dánielről. Nagy hozzáértéssel vázolja a pártok programját s a parlamenti viták anyagát. Így megemlíti többek közt az 1872. évi honvédelmi költségvetési vita alkalmából az önálló nemzeti hadseregért folytatott törekvéseket. De nyomban meg is jegyzi, hogy ha a közös hadsereg két részre oszlik, a monarchia tönkremegy, mert diplomáciai

¹ «A párt elragadó szónoka Ghyczy, ékesszólása teljes, gazdag és csengő, őszinte tekintettel, melyből katonás nyíltság sugárzik. Emlékeztet a régi magyar diéták követéire, kik fényes nemzeti viseletükben tanácskoztak és vitatkozásaikban is megőriztek valami gavalléros élénkséget és könnyedséget.»

tárgyalásokat sem folytathat komolyan. Talpraesett észrevételeket fűz a nemzetiségi kívánságokhoz s megállapítja a magyar és szláv népek kiegyenlíthetetlen ellentétét. Részletesen ismerteti a választójogi törvényjavaslat körül megindult harcot s bár a javaslatot nem tartja szerencsésnek, elítéli az obstrukciót. Van-e szomorúbb, — kérdi — mint a parlamenti elveknek ez a kigúnyolása, a szólásszabadságnak ez a paródiája, amelyből hiányzik a tisztelet a nemzeti képviselőlet iránt?»

Tanulmányát így fejezi be: «A magyar nemzet nem hagyhatja sokáig Európát ily benyomások alatt. Bármilyen is lesz a jövő országgyűlés többsége, konzervatív, reformpárti, vagy radikális, saját méltósága, Magyarország multja megkívánja az állandóan szilárdabb és mérsékeltőbb magatartást, a kevesebb erőszakot és szenvedélyességet... A nélkül, hogy tanácsokat akarnánk adni a különböző pártoknak, melyek Magyarországon a hatalomért vetélkednek, a magyarokat csak saját történelmük emlékeire figyelmeztetjük. Meg fogják látni abból, hogy ha Ausztria nem tehet nélkülük semmit, de ők sem tehetnek semmit Ausztria nélkül; hogy a szertelen dacosság és szenvedély mindig vesztükre volt s hogy a türelmes törvényesség szelleme és a bölcs engedmények tették lehetővé azt, hogy túléltek szerencsétlenségeiket.»

Míg most tárgyalt dolgozatában Sayous egykorú politikai viszonyainkról mond éles ítélettel véleményt, egyes kérdésekben szinte megdöbbentően előrelátva a jövőt, addig pár hónappal utóbb, ugyancsak a *Revue des deux Mondes*-ban (1872. aug. 15.) megjelent *La poésie populaire hongroise pendant la guerre de 1848—1849* c. értekezésében szabadságharcunk eseményeinek költői lelkű tolmácsa.¹ Kiindulópontja, hogy midőn a közelmúlt korról van szó, az összes hivatalos kiadványok, hírlapok sem tölthetik be az élő tanúnak: a népnek helyét, amely megénekli saját dicsőségét vagy veszteségeit. A népköltészet fogalma alá nemcsak az ismeretlen szerzőktől való, kétségtelenül népi eredetű verseket foglalja, hanem az ismert, kiváló költők (Arany, Czuczor,

¹ Ismertette a *Hazánk és a Külföld* 1872. évf. 35. sz.

Garay, Gyulai Pál, Petőfi, Tóth Kálmán stb.) alkotásait is, mint akiknek dalait énekelték az utcákon, a mezőkön és a táborozások alatt. (A Petőfi verseit azonban, mint amelyeket Chassin, Saint-René Taillandier, Ujfalvy és Desbordes-Valmore már megismertettek a francia közönséggel, mellőzi.) Hogy a költeményeket érthetővé tegye, előbb bevezetesként vázolja az ország politikai helyzetét, illetőleg a szabadságharc fordulatait, így a 48-as törvények megalkotását, a bécsi reakciót, a nemzetiségek megmozdulását, a magyarság hősi felbuzdulását, a honvédség megalakulását, harci kedvét, az 1849. évi tavaszi győzelmeket, az orosz beavatkozást, a fegyverletételt stb., majd e történeti mozzanatok után a vonatkozó verseket adja prózai fordításban. Vezérfonalul az Arany—Gyulai-féle *Magyar népköltési gyűjteményt* és az Áldor Imre *Aranyfurulya, a forradalom költészete* című antológiáját használta.

Közben meleg színekkel rajzolja Kossuth-egyéniiségét, de egyúttal Görgeit is megvédi az árulás vádjával szemben. Bár a dolgozat nem ment a tévedésektől, sőt az elfogultságtól sem (pl. német-gyűlöletből a magyar ügyért fegyvert fogott idegenek közül kihagyja a bécsi légiót), mindig bizonyossága marad a Sayous magyar-barátságának. A szabadságharc utolsó visszhangjaként Lugossy József (1812—1884) kiváló nyelvész, pap és tanár, akadémiai tag *Hiszkegy* című, 1850-ben «Felsőbányai» álnév alatt írt, méltatlanul feledésbe merült, de még ma is megrázó erejű versét ismerteti, mint amelyben benne van a minden szenvedésen átcsillanó reménység a magyar feltámadásban. Sayous-nak értekezése végén levont tanulságaira még visszatérünk.

Ugyancsak közönsége érdeklődésének ébrentartására adott közre 1873-ban újabb három dolgozatot. Az elsőben Donner Ottó finn nyelvésznek 1872-ben, svéd nyelven ¹ megjelent *A finn-ugor nyelvészet történetének áttekintése* (Histoire des études sur les langues ouralo-finnoises) c. munkáját ismerteti (közölte a *Revue critique* 1873. évf. I. köt. 43. l.), a másikon pedig Hunfalvy Pál: *Utazás a Balt-tenger vidékein*

¹ Oefversickt of den Finsk-Ugriska Sprakforskningens historia.

(«Voyage dans les provinces finnoises de la Baltique») c. két-kötetes művét (megjelent a *Bulletin de la Société géographique* 1873. évf. I. köt. 535. l.). Harmadik tanulmánya, melyet a francia protestáns történelmi társaság 1873 ápr. 29-i összes ülésén olvasott fel, *L'établissement de la Réforme en Hongrie* címmel, a magyarországi ref. egyház megalakulását vázolja főleg az Ember Pál, Lampe által, 1728-ban kiadott *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania* és Balogh Ferenc egyháztörténeti munkáinak felhasználásával. I. Ferdinánd és Szapolyai korával kezdi, mikor az ellenkirályok üldözései közben gyökeret ver magyar földön a reformáció. Behatóbban tárgyalja Melius Juhász Péter munkásságát s kiemeli, hogy az ő vezetése alatt 1566-ban, Debrecenben tartott egyházi gyűlés a Bèze Tódor által szerkesztett ugyanazon alaptételeket tette magáévá, amelyeket a francia ref. egyház már elfogadott volt. Majd párhuzamba állítva, ismerteti a magyar és a francia ref. egyházak multját, az üldöztetések korát és a békés jelent.

Mintha a finnekről írt dolgozataival azt akarta volna olvasóinak tudomására hozni, hogy a magyarság nem áll testvértelenül Európában, és utóbb említett felolvasásával arra óhajtotta volna hallgatóinak figyelmét felhívni, hogy a magyarságnak egy tekintélyes része már a XVI. században a kálvinista hitelvek és egyházalkotmány révén hittestvéri kapcsolatba jutott a hugenottákkal!

Ez év nyarának végén az ural-altáji népekre vonatkozó néprajzi ismereteinek kiegészítésére Dánián át nagyobb tanulmányutat tett Oroszországba,¹ ahonnan hazautazva, szept. közepén néhány napot töltött Budapesten² is, újabb kutatásokra használván fel az alkalmat.

Ilyen előzmények után bocsátotta közre 1874-ben évek óta készülő nagy munkájának első részét ily címmel: *Les origines et l'époque païenne de l'histoire des Hongrois*. Par Édouard Sayous, professeur d'histoire au lycée Charlemagne,

¹ *Musées ethnographiques de Copenhague et de Moscou et cartes ethnographiques de Russie et de Sibérie*. Paris, 1874.

² 1873. szept. 13.-án, Pesten kelt és Toldy Ferenchez intézett levelét közli Baranyai i. m. 210. l.

Membre de la Société Kisfaludy de Pesth. (Paris, Ernest Leroux éditeur, 1874. 8° 128 l.) Ezt a művét követték 1875-ben és 1876-ban a következő fejezetek, melyeket szép elismerés mellett mutatott be az Institut V. osztálya, az Académie des sciences morales et politiques, előtt: 1. *L'invasion des Mongols en Hongrie dans les années 1241 et 1242*¹; 2. *Les relations de la France avec les princes de Transylvanie pendant la guerre de Trente ans*; 3. *Les rois capétiens de Hongrie (1301—1382)*; 4. *La politique et les guerres de Mathias Corvin*. (Közöltettek a Comptes Rendus de l'Académie des sciences morales et politiques CIV. és CVI. köteteiben.) E fejezeteken kívül 1875-ben szép cikket írt a gályarabságba hurcolt magyar protestáns papokról is *Les pasteurs hongrois et les galères de Naples, 1674—1676* címmel. (Megjelent a *Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français*, 1875. évf. XXIV. kötetében.)

Ugyanez év tavaszán a francia közoktatásügyi miniszter Budapestre küldi, hogy — amint aug. 26.-án kelt jelentésében olvassuk — egyfelől kiegészítse a Magyarországra vonatkozó francia gyűjteményeket és másfelől befejezze saját magyar történeti kutatásait. Május 10.-e körül² érkezett meg és ezúttal volt leghosszabb ideig hazánkban. Dolgozott a könyv- és levéltárakban, eljárta a tudományos és irodalmi összefüggésekre, nagy figyelmet fordított a politikai élet hullámvéréseire, hallgatta a parlamenti tárgyalásokat s élénk érdeklődéssel kísérte az országgyűlésnek május 24.-én bekövetkezett feloszlását és az egyidejűleg megindult új választási küzdelmeket. Pünkösdi hétfőjén (május 17.) résztvesz egy vidéki városkában tartott képviselői beszámolón. Elmegy a bankettre is, ahol őt is felköszöntik, mire válaszolva, magyar beszédben dicsőíti a magyar-francia barátságot.

Május 25.-én az Akadémia kültagjává választja. A 30.-án

¹ Ismertette a *Századok* 1876. évf. 234. lapján Szilágyi Sándor. Magyarra fordította Takács István. Budapest, 1877. (Olcso könyvtár 35. Új sorozat 73. sz.)

² *Vasárnapi Ujság* 1875. évf. 16. sz. A többi adatra l. u. o. 22., 23. és 26. sz. és Sayous cikke a *Revue des deux Mondes*, 1876. ápr. 1.-i számában.

lefolyt közgyűlésen meg is jelenik. Mikor Arany János főtitkár az újonnan megválasztottak közt felolvassa nevét, a közönség lelkesen megéljenezte a 33 éves új kültagot. A közgyűlés után tartott ünnepi ebéden magyarul köszöntötte fel Horváth Mihályt, Fogarassy Jánost és Toldy Ferencet. Viszont ő reá Pulszky Ferenc üritette poharát.

Fővárosi kutatásainak végeztével megfordult a vidéken is. Így töltött Révész Imre vendégeként több napot Debrecenben, ahol megtekintette a kollégium épületét,¹ az egyházkerület levéltárát, fölkereste a reformátorok (Mélius Juhász Péter, Szikszai Hellopoeus Bálint stb.) sírját és behatóan érdeklődött a magyar protestáns egyház multja és jelene iránt.

Benyomásairól, tapasztalatairól és tudományos kutatásainak eredményeiről két nagybecsű dolgozatban számol be. Az elsőben, mely *L'état présent et l'avenir de la Hongrie, souvenirs de voyage* címmel a *Revue des deux Mondes*-ban (1876. évf. ápr. 1. sz.) jelent meg, gyönyörű sorokkal áldoz a hónapokkal előbb elhunyt Deák Ferenc emlékének, majd a magyarság szabadságszeretetéről, fejlett önkormányzati szelleméről ír. Megállapítja, hogy a magyar nemzetet két veszély fenyegeti: az egyik a közjogi kapcsolat ellen a szélsőbal által folytatott harc, mely sikere esetén a monarchia felदारabolását jelentené, a másik pedig a nemzetiségi kérdés. «Oly előnyös helyzetben vannak a magyarok, — írja — hogy csak veszthetnének bárminő felfordulásban.» A hibáikból is a nemzetiségek húznának hasznot. «A magyarok ereje és dicsősége abban rejlik, hogy a dunai nagy birodalom liberális nemzete legyenek, hogy ezt vezessék politikai tehetségük és dicső multjuk nevében, hogy magukba olvasszák a gyöngébb, de művelődésre alkalmas elemeket férfias intézményeik és hazafiságuk vonzóerejével.»

Tárgyilagos képet rajzol a magyar közgazdasági és felekezeti viszonyokról s a tudományos életről. Szépen jellemzi az Akadémia munkásságát, névszerint is felsorolva a hozzá közelálló tudományszakok művelőit. Magyarország jövőjére

¹ Sajátkezű bejegyzése a kollégium vendégkönyvében június 7.-i kelettel.

pedig ezt a következtetést vonja le : «A magyaroknak vannak hibáik és megpróbáltatásokon mennek át, de segélyforrásaik nagyobbak, mint megpróbáltatásaik, és képességeik jelentősebbek, mint hibáik. Egyetlen oly kisszámú nép sem oly szívós, és ellenségeik jóslatai nem fogják őket megakadályozni abban, hogy a haladásban új eredményeket mutassanak fel.»

Magyarországi tartózkodásának másik becses emléke az említett, 1875. aug. 26.-ról kelt jelentése, melyben, négy főcsoportra osztva, világos áttekintést nyújt a magyar történelem forrásairól és irodalmáról. Ez a jelentés egyúttal némi rövidítéssel főművének könyvészeti bevezetése.¹

Ezek után áttérhetünk említett főművének, az 1877-ben *Histoire générale des Hongrois* (par Édouard Sayous, professeur d'histoire au lycée Charlemagne, membre de l'Académie hongroise. Paris, Librairie académique, Didier et cie) címmel megjelent munkájának² méltatására, mely két kötetre osztva, közel 1000 lapon adja a magyar nemzet történetét az eredet kérdésétől 1848-ig, illetőleg egészen rövid átnézettel kiegészítve körülbelül 1870-ig. Az anyagot a következő hét fejezetre osztja : 1. A származás és a pogány korszak ; 2. Magyarország az árpádházi keresztyén királyok alatt ; 3. Az Anjou-ház ; 4. A választó királyság ; 5. Magyarország a törökök és Ausztria között (1526—1711) ; 6. Az osztrák Magyarország (1711—1815) és 7. A liberális Magyarország. A munkát a már említett és a maga korában egyedülálló könyvészeti ismertetés vezeti be. Előszavát azzal kezdi, hogy Magyarországról szóló munkáinak kedvező fogadtatása

¹ Egész terjedelmében megjelent *Mémoire sur une mission en Hongrie* címmel az *Archives des missions scientifiques et littéraires* 1877. évfolyamában. Magyarra fordította ifj. Szinnyi József. (Megjelent az *Olcsó könyvtár* 38. számában. Ismertette a *Budapesti Szemle* 1877. évf. II. köt. 416. l.)

² Ismertette Fraknoi Vilmos a *Budapesti Szemle* 1877. évf. I. köt. 189. l. és a *Hon* 1876. évf. 310. száma. Az egész munkát magyarra fordította Molnár Antal. Budapest (Athenaeum) 1880 — és új, olcsóbb kiadása 1884. — A művet Sayous halála után második kiadásban közrebocsátotta díszes melléklettel és 1867-ig kiegészítve, fia : André E. Sayous és Dolencz Gyula. Budapest (Athenaeum) — Paris (F. Alcan) 1900-ban egy szép kötetben.

a közönség, a sajtó, sőt az Institut részéről is bátorította őt fel arra, hogy megírja «egyetemes történetét a legderekbabb, a legékesszólóbb és a legszívósabb népek egyikének, melyekről a világ évkönyvei megemlékeznek.» (I. köt. I. l.)

Amikor a műről beszélünk, természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy megjelenése óta 54 esztendő telt el s hogy az utolsó évtizedek alatt történetírásunk nagyot haladt, számos, akkoriban még homályos kérdést tisztázott és az újabb adatok egész sorát hozta felszínre. Más oldalról az sem tagadható, hogy a műben oly megállapítások is vannak, melyek már akkor sem állották meg helyüket (pl. bebizonyítottnak veszi, hogy már a honfoglalás előtt itt laktak az oláhok s hogy «Magyarország és Erdély nagy része latin maradt» I. köt. 46., 47. l., noha elismeri, hogy államot nem alkottak 48. l.).

Van azonban a műnek három oly tulajdonsága, amely ma, egy félszázad multával is vonzó és tanulságos olvasmánnyá teszi. Az egyik, a szigorú tárgyilagosságra való törekvése mellett is, a magyarság iránt lépten-nyomon nyilvánuló rokonszenve, amelyet főleg a nemzetünkre alkalmazott jelzőivel juttat kifejezésre (pl. «a büszke és erős székely faj», I. köt. 22. l. — «alig van nép, melynek szépsége híresebb és amely e hírt inkább megérdemelné», I. köt. 24. l. — «türelmes, szívós, inkább jogász, mint lovag nemzet», I. köt. 346. l. — «Magyarország... gavalléros és arisztokratikus szelleme», I. köt. 352. l. stb. stb.).

Második ily vonása a magyarság öncélúságának erős kiemelése. (Bizony akadnak magyar történetírók is, akik e tekintetben tanulhatnának tőle.)

Harmadik nagy értéke a műnek, hogy a magyarság szereplését és sorsát európai szemszögből nézi és ítéli meg. Ebből a szempontból tárgyalja a honfoglalást és a magyar faj hivatását is. «Nem volt ez — mondja a honfoglalásról — egy új finn nép egyszerű beköltözése csak azért, hogy eltűnjék, mint a hunnok és az avarok, vagy hogy beolvadjon a legyőzött népbe, mint a bolgárok. A magyaroknak, az altáji fajok e virágának szellemi képességei, fizikai ereje, nagy száma, már akkor élénk hazafisága biztosította őket a lassú

vagy gyors pusztulás minden eshetőségével szemben. A balsors századokon át, főleg az újabb időkben rájuk zúdíthatott minden keserűséget és szenvedést, a nélkül azonban, hogy kitörülhetne volna őket a népek sorából, sőt azt sem akadályozhatta meg, hogy fokozódó jelentőséget nyerjenek Európában. Ezért ítélik meg majd mindig szenvedéllyel Árpád honfoglalását azok a népek, melyek következményeit érezték. A szlávokat halálos csapásként érte ez az acélék, amely behatolt sűrű tömegükbe és elszakította azt örökre.» (Itt Palackynak ismert sorait idézi, hogyan semmisítette meg a magyarság a szlávok reményeit.) Majd így folytatja: «A nyugateurópaiakra uralkodó szempontnak kell lennie azon szolgálatok elismerésének, melyeket Magyarország a polgárosodás érdekében teljesített, előbb, amidőn saját testét vetette a barbár népek útjába és utóbb rendületlen ragaszkodásával a szabadsághoz.» (I. köt. 69. l.) Hasonlóképen emeli ki a magyarság szerepét a nyugati műveltség védelmében a tatárjárás, a török háborúk és a bécsi abszolutizmus ellen vívott küzdelmek vázolásánál. Az 1830. évi országgyűlésről szólván, a magyarság békeszeretetének jellemzésére felhozza, hogy a diéta az újonclétszám emelését azzal a feltétellel szavazta meg, hogy az csak a birodalom megtámadtatása esetére állítható fegyverbe és nem használható a népek szabadsága ellen s idegen forradalmak elfojtására (II. köt. 435. l.). Éppígy emlékszik meg az országgyűlés nemes állásfoglalásáról 1833 novemberében az elbukott lengyelek érdekében «a hivatalos Európa csendjében az igazság és a szabadság ügye mellett» (II. köt. 445. l.), valamint az 1825—1848. évek közé eső országgyűléseknek felvilágosult szelleméről és törekvéseiről a jobbágyság felszabadítása, a vallások egyenjogúsága s az alkotmány demokratikus átalakítása ügyében, jóformán mindig szemben a bécsi kormány reakciós politikájával.

Az európai szempontok kidomborítása mellett arra is gondja van, hogy tekintettel olvasóira, a magyar történelem egyes alakjait, intézményeit, mozzanatait francia vagy más külföldi hivatkozásokkal, összehasonlításokkal tegye érthetőbbé. Így von többször párhuzamot az angol és magyar

alkotmányfejlődés között, vagy a magyar és francia hűbériség között, így méltatja egymás mellett a magyar és a francia kálvinizmust, vagy a XVIII. századvégi magyar és francia ébredés különbségeit. Székesfehérvár, királyaink koronázó és temetkező helye az a magyaroknak, ami a franciáknak Reims és Saint Denis. Károly Róbert és Nagy Lajos a magyar Capet-k. II. Lajos Gaston de Foix szerencsétlen unokaöccse. Bethlen Gábert báró Dona egykorú jelentésével ekként jellemzi: «Az új magyar király szegény nemesből emelkedett erre a nagy méltóságra; kiváló katona, aki személyesen negyvenhárom ütközetben vett részt; bölcs ítéletű, nyílt szavú, és, ami a legfőbb, istenfélő és a mi református vallásunk követője, úgyhogy a nagy Henrik után nincs több ily király a világon.» (II. köt. 141. l.) Bessenyei ugyanazt a szerepet töltötte be Magyarországon, amelyet Bellay, az *Illustration de la langue française* írója, Franciaországban. A magyarság ép úgy törekedett nyelvének terjeszkedésére, mint ahogy az Ile de France nyelve uralkodik a bretonok és elzásziak fölött. 1848. márc. 14.-e a magyar nemesség 1789. aug. 4.-je stb.

Gyönyörű szavakban magasztalja a magyar nyelv ősiségét, változatlanságát nyelvtani rendszerében és szavaiban (I. köt. 26—28. l.). «A helyett, hogy azonnal egész tökéletes nyelven beszéltek, daloltak és írtak volna, — kérdi — nem szebb-e lassanként csinosítani, gazdagítani egy kezdetleges nyelvet, amely igen alkalmassá vált a modern műveltség és tudomány eszméinek és szükségleteinek kifejezésére, egyúttal bámulatosan megmaradván eredetinek és költőinek?» (I. köt. 42. l.)

De nemcsak szempontjai érdemelnek figyelmet, hanem kitűnő megállapításai is. Egy-két mondattal találóan jellemez népeket, történeti helyzeteket. Pl. a magyarok és lengyelek — írja — gyakran azt képzelték, hogy testvérnépek, mert egyforma volt vitézségük és közös gyűlölet egyesítette őket néhány, hol gyászos, hol dicsőséges csatájukban, de valójában mindig nehéz volt jó egyetértésben tartani a misztikus, rajongó és állhatatlan lengyeleket a türelmes és látszólagos mozgékony-sága mellett is kitartó magyarral, amely nép inkább jogász, mint lovag (I. köt. 346. l.). Arra, hogy mily

magára hagyottan küzdött Magyarország a török terjeszkedése ellen, idézi Aeneas Sylviust, a későbbi II. Pius pápát, aki szinte kárörömmel vette hírül a várnai vereséget. Előbb ugyanis tévesen nagy győzelemről értesülvén, attól félt, hogy «a magyar király diadalától elkapatva, betör Ausztriába és Stájerországba» (I. köt. 414. l.). Élesen megvilágítja a nemzet fájdalmas meghasonlását Mohács után : a megoszlást a török elleni hagyományos vallási és a Habsburgok elleni hagyományos politikai gyűlölet között (II. köt. 55. l.), amidőn népünk az európai diplomácia hálójába került, amely gyakran kihasznált bennünket, hogy aztán áldozatul vessen oda ismét (II. köt. 56. l.). A francia külpolitika jellemzésére idézi a II. Rákóczi Ferencceel tárgyaló Hamel—Bruyninx holland követ nyilatkozatát, hogy «mily kevésbé lehet építeni a Franciaországgal kötött összes szerződésekre, amely ország feláldozza népeit, barátait, saját vérét, szövetségeseit, esküit és mindazt, ami a legszentebb, érdekének és nagyraavágásának» (II. köt. 188. l.).

Befejezésül az 1870-es évek politikai helyzetéről szól. Reméli a kiegyezés sikerét, de nyugtalanító jelenségekül tekinti az Ausztria ellen a szélső ellenzék által indított közjogi harcot és a nemzetiségi kérdést, de mindenekelőtt az európai Törökország küszöbön álló felosztását. Fájdalom, a következmények igazolták aggodalmait.

Mint a felsorolt idézetek is bizonyítják, Sayous, bár mélyreható forráskutatásai alapján, melyeket az erdélyi fejedelmek diplomáciai érintkezéseire vonatkozó, addig ismeretlen párizsi levéltári adatokkal is ki tudott egészíteni, a részletekben is talált a magyar történetírók által addig figyelemre alig méltatott vonásokat, főleg az összefoglalásokban nyújt sok tanulságot. Nincs még egy külföldi író, aki a nyelvi nehézségek mellett is annyira behatolt volna a magyar lélekbe és intézményeink szellemébe. Munkája francia nyelven ma is a legjobb összefoglaló magyar történet, melyet a francia akadémia Saint-René Taillandier jelentése alapján 1877. május 17.-én legnagyobb díjai egyikével, a Prix Thiersszel (3000 fr) jutalmazott. Saint-René Taillandier, Petőfi egyik francia fordítója, pedig ez alkalomból e szavakat

intézte hozzá : «Souplesse d'esprit, finesse d'analyse, sentiment des nuances psychologiques, vous avez tout cela, sans compter l'érudition qui est du meilleur aloi.»¹

III.

A mű nagy értéke és szép sikere azonban nem biztosította szerzőjének az egyetemen azt a helyet, melyre joggal számíthatott.² Abban a reményében tehát, hogy a Sorbonne-on tanszéket kap, csalódván, 1876 végén, 34 éves korában lemond líceumi tanárságáról és azzal a céllal, hogy teológiai tanár lehessen, a lelkészi pályára lép. Nyugtalanságra hajló lelkében ugyanis a mély vallásosság, mint egyik legszebb állandó tulajdonság volt munkásságának egyik hajtóereje, de egyúttal megnyugvásának is örök forrása. Foglalkoztatta őt akkor is, amikor még a tanári pályán működött s amikor legmélyebben volt elmerülve magyar történeti tanulmányaiban. Lozère département református lakosságának képviselőjeként résztvett a francia református egyháznak 1872. évi, Párizsban, az 1659.-i louduni zsinat után első ízben összeült nemzeti zsinatán s az egymással szembenálló orthodox és liberális táborok közt helyet foglaló, közvetítő párt tagjaként elmondott egyetlen beszédével nagy hatást gyakorolt az összes jelenvoltakra.³ Mennyire lelkéhez nőtt a nemzeti zsinat ügye, tanúsítja a *Le régime synodal et la conscience protestante* c. 1875-ben megjelent, nagy feltűnést keltett röpirata s a *Le synode national nécessaire et possible* címen a francia reformátusok folyóirata, a *Revue chrétienne* 1894. febr. havi számában közreadott cikke. Tevékeny részt vett a Presbyteri Világszövetség Edinburgh-ben tartott első ülésének előkészítésében is. Közvetítette a magyar kiküldöttek részvételét s ő fordította a Révész Imre által írt üdvözlő szöveget francia nyelvre.⁴

¹ Idézi Kont I. i. m.

² L. Pingaud i. m. 10. l.

³ L. Pressensé nemzetgyűlési képviselő cikkét a *Revue des deux Mondes* 1872. aug. 15. számában : *Le synode général du protestantisme français et les divisions des protestants*. 761. l.

⁴ L. Olay F. i. m. a *Nagymagyarország* c. folyóiratban 1931. márciusi szám, 15. l.

Papi tanulmányait Montauban (1598-ban alapított, újabban Montpellier-be átvitt) protestáns teológiai fakultásán végezte. A három tudományos fokozatot — baccalaureatus, licentiatus és doctoratus — *Le christianisme de Bacon, ses apologistes et ses adversaires* (1877), *De Tauroboliis apud gentes tempore crescentis ecclesiae* (1880) és *Les déistes anglais et le christianisme principalement depuis Toland jusqu' à Chubb, 1696—1738* (1882) című munkáival nyerte el. Ez utóbbi 211 lapra terjedő tanulmánya kitűnő képét adja a XVIII. századbeli angol szabadgondolkodók keresztényellenes bölcséleti irányának, mely oly súlyos nyomokat hagyott a francia és német szellemi életen is. Közben újabb keserű csalódáson esett át. Majdnem egyidejűleg két egyháztörténeti tanszéket is ajánlottak fel neki: az egyiket a montaubani, a másikat a strassburginak pótlására Párizsban felállított fakultáson. Bár a konzisztóriumok nagy többsége őt ajánlotta a miniszternek, ez az utolsó pillanatban egy ismeretlen pályázót nevezett ki. Ezalatt Montaubanban is mással töltetvén be az üresedés, a fakultáson nyitott szabad előadás-sorozatot, melyeken 1879 és 1884 között a görög, római és mohamedán vallásokról, az arab műveltségről tájékoztatta hallgatóit, illetőleg egy irodalomtörténeti előadás-sorozaton élénk összefoglaló képet adott az 1815—1830-as évek romantikus forradalmainak embereiről és munkáiról. Ezekre az évekre esik gyakorlati lelkészi szolgálata is, melyet azért kellett vállalnia, hogy teológiai tanár lehessen. Rövid ideig egyik papja volt a poissy-i kerületi börtönnek, amely munkakörében nemesen érző lelke mély bepillantást nyert az emberi bűnök fertőjébe. Montaubanban pedig gyakran prédikált; színes, fennkölt beszédeit elragadtatással hallgatták hívei.

1885—1886-ban a toulouse-i egyetem bölcsészeti karán az egyik rendkívüli történeti tanszéket töltötte be, mígnem végre 1886-ban kinevezte a kormány a kis besançoni egyetemre a középkori történelem rendes tanárává. A besançoni akadémia is sietve tagjává, majd elnökévé választotta. Tíz évvel előbb még azt remélte, hogy a Sorbonne-nak lesz tanára és az Institut egyik osztályának tagja. E helyett férfikora derekán révbe jut egy ma is csonka vidéki egyetemen

és tagja lesz egy helyi tudományos egyesületnek, holott egykori pályatársai közül egyesek, akiknek nem annyira tudományuk, mint inkább szerencsájuk volt nagyobb, legföllebb helyesebb beosztással használták fel képességeiket, már a francia tudományos élet vezéralakjaivá emelkedtek.

Lelke ugyan megnyugszik a vallásban, az isteni gondviselés rendelkezésében, sőt örömmel tölti el négy gyermeke, kik közül három fia jogi, papi és tanári pályaválasztásában élete művének folytatását látta, de ismételt csalódásai s utóbb elbetegedése miatt nem tudja többé fényes tehetségét egy tárgykorre szorítani. Valósággal szétforgácsolja erejét és idejét. Bámulatot sokoldalúsággal és egyforma könnyedséggel foglalkozik magyar történetének megjelenése után a legkülönbözőbb feladatokkal és kérdésekkel. Vallás- és egyháztörténeti tanulmányai mellett ír a börtönök lakóiról, s az angol börtönügy multjáról. Ír művészet- és irodalomtörténeti cikkeket, bírálatokat, esztétikai fejtegetéseket, életrajzokat és mint nagy utazó, aki bejárta Európának majd minden országát, ír színes útirajzokat. Munkatársa több folyóiratnak és napilapnak, köztük különösen a francia reformátusok *Revue chrétienne* c. szemléjének és a *Signal* c. napilapjának.¹

Külön is kell szólnunk angol történeti tanulmányairól. A Bacon-ról és az angol deistákról írt értekezései során kezd a nemzet multjával foglalkozni. Vonzotta őt az angolok szabadságszeretete, vallásossága és politikai érettsége. Mint egykor hazánkba, úgy tette most tanulmányútjait Londonba, hogy eredeti forráskutatások alapján megírhatta összefoglaló műben Anglia történetét a XVII. századtól. Ennek egyik részeként látott napvilágot 1888-ban a Quantin-féle *Bibliothèque d'histoire illustrée* c. sorozatban a *Les deux révolutions d'Angleterre (1603—1689) et la nation anglaise au XVIIe siècle* című kitűnő munkája, melyben főleg Hallam, Macaulay és Guizot nyomán adta elő e kor vallási, politikai és tudományos áramlatait s ezekből magyarázta a két forra-

¹ Irodalmi munkásságát részletesen felsorolja Pingaud i. m.

dalom okait.¹ E műve alapján bízták rá szerencsésebb pályatársai: Lavisse és Rambaud, a 12 kötetes *Histoire générale* szerkesztői, az angol történet egyes fejezeteinek megírását Cromwell korától a legújabb időkig, 1649-től 1870-ig. (A mű VI—XI. köteteiben; az utolsó kötet már halála után jelent meg.) A tervbe vett nagy angol történetből tehát csak e rövid fejezetek készültek el, meg néhány kisebb dolgozata.

Ezek után visszatérhetünk ismét Sayous-nak, mint magyar történetírónak életpályájához. A közbeeső részletekre nemcsak a teljesség kedvéért volt szükség, hanem még inkább azért, hogy megérthessük magatartását hazánkkal szemben életének utolsó két évtizedében. Ezek figyelembevételével nélkül ugyanis könnyen beleeshetnénk abba a hibába, melyet magyar életrajzírói nem tudtak elkerülni akkor, amikor annak a föltevésüknek ² adnak kifejezést, hogy irántunk érzett barátságát megbénította a Franciaországban lábrakapott magyarellenos agitáció. Ha ezt a vádszerű föltevést az igazság mérlegének egyik serpenyőjébe vetjük, a másikba viszont a következő tényeket helyezhetjük:

1. Magyarországról 1878 és 1898 között, vagyis elhunytáig megjelent dolgozatait. 1878-ban írta a Lichtenberger Frigyes Ágost francia protestáns teológus szerkesztésében 1876—1882 közt kiadott *Encyclopédie des sciences religieuses* c. vállalatban a *Hongrie* c. fejezetet, (VI. köt. 338. l.). 1883-ban olvasta fel az Académie des sciences morales et politiques előtt a Fraknoi nyomán írt *La Hongrie et la ligue de Cambray* c. értekezését. 1885 és 1898 között a *La Grande Encyclopédie* I—XXII. kötetében (A—L betűk) több mint 200 ³ cikket írt Magyarországról, a magyar írókról, tudósokról, államférfiakról, városokról stb. Valamennyi között leghosszabb és legbecsesebb a XX-ik kötetben 21 hasábon Magyarországról szóló cikke, melyben az általános, a gazdasági és politikai földrajzi, népességi és felekezeti viszonyok vázolása után tárgyilagosan, a nemzetiségi bajokat sem hallgatva el, ismerteti egészen új

¹ Kont I. i. m. 142. l.

² Kont i. m. 145. l. és nyomában Olay i. m. 15. l.

³ Kont 118 cikket említ, Bary Ilona 235-öt.

és önálló tárgyi és korhatárokkal a magyar politikai és irodalomtörténetet. 1889-ben beszámol előző évi budapesti útjáról. A magyar főváros, melyet 13 éve nem látott, elragadja őt fejlődésével. «Egy jó akadémikusnak — írja — nem szabad fél Európa átutazásától sem visszariadnia, hogy jelen legyen Akadémiája évi ülésén.» Az akadémia, — folytatja tovább — mint Széchenyi idejében, gyűjtőpontja a fajnak, a nyelvnek, a szellemi életnek». 1893 és 1895 közt három rövidebb és súlyban kevésbé jelentős dolgozatban foglalkozik Arannyal, Madách-csal és Petőfivel. 1894 és 1898 közt a már említett Lavisse—Rimbaud-féle egyetemes történelemben ő írja Magyarország történetét 1492-től 1847-ig (IV—X. kötet). Végül 1896-ban két cikkben foglalkozik az ezredévi kiállítással, mely alkalmából a francia közoktatásügyi miniszter megbízásából néhány hetet töltött Budapesten.

2. Az igazság serpenyőjébe kell tennünk a Plon kiadó céggel 1891-ben folytatott tárgyalását, melynek célja lett volna egy újabb kötet közreadása, mely 1870-ig egészítette volna ki a magyar történelmet.¹

3. A már vázolt csalódásai és pályaváltoztatása nyomán jelentkezett lelki hullámlását, mely megakadályozta, hogy hosszabb időn át egyetlen tárggyal foglalkozzék.

Végül legyen szabad Sayous magyar-barátságára néhány mondatot idézni Gyulai Pálnak a Kisfaludy-Társaságban 1898. febr. 23.-án Sayous elhunytát bejelentő beszédéből: «Rokonszenve nemzetünk iránt nem tette elfogulttá, mert ez nem a politikus, hanem a tudós rokonszenve volt, akit tárgya és tanulmányai lelkesítenek, s aki érzi, hogy nem hiába foglalkozott tárgyával, mert az megérdemelte a fáradságot. Sayous nemcsak a magyar történelmet szerette, hanem magát az országot is, ... sőt gyermekeibe is beleoltotta a magyar nemzet iránti szeretetet ... Senki a külföldiek közül nem szolgálta oly híven és önzetlenül hazánk érdekeit, mint ő.»³

Bármily sokat is írt, főműve a magyarok története marad,

¹ Kont i. m. 138. l.

² Gyulai Pál: *Emlékbeszéd* II. köt. 2. kiadás, 1902. 429—431. l.

melyhez hasonlót sem azelőtt, sem azóta francia tudós nem írt, amint Akadémiánknak sem volt még hozzá hasonlóan odaadó, lelkes kültagja.

* * *

Harminchárom éve alussza immár a touloni¹ temetőben örök álmát. Azóta nemzetünk, melyet találóan nevezett a nagy katasztrófák nemzetének, újabb, minden eddiginél súlyosabb csapás alatt szenved. Hallgassuk meg, minő tanulmányokat von le számunkra 1848/49. évi szabadságharcunkból: «Egy nemzet addig él, míg bízik önmagában... Magyarország, amely képtelennek látszott fölemelkedni egy ilyen küzdelemből, nem veszítette el hitét soha a jövőben és ez a mély hite elnyerte végül jutalmát. A magyarok számos követelésük közül megkapták mindazt, ami valóban észszerű. Pedig semmi sem hiányzott ez ország balszerencséjéből 1849-ben, sem az idegen hódítás egész területükre, sem a nemzeti zászló elbukása, sem a roppant adók, sem az elnyomás, sem a széthúzás... Amely nép megőrzi erkölcsi rugalmasságát és amely méltó a reménységre, az élni fog.»²

Aki ilyen tanulságokat tudott levonni a nagy katasztrófák nemzetének multjából, az nemcsak történetírója, hanem jóltevője is nemzetünknek, kinek tanításaiból az okulás mellett vigaszt és reményt is meríthetünk.

Áldott legyen emlékezete!

Függelék.

Sayous Ede magyar tárgyú műveinek jegyzéke:

Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815. Paris (Librairie Germer—Baillière), 1872. XIV+283 l.

Budenz: *Études linguistiques ougriennes.* Ismertetés, *Revue critique*, 1872. I. köt. 174. l.

La Hongrie et les partis magyars depuis la guerre. *Revue des deux Mondes*, 1872. jún. 1.

La poésie populaire hongroise pendant la guerre de 1848—1849. U. o. 1872 aug. 15.

Recueil de poésies populaires hongroises. Az Arany László

¹ Olay i. m. febr. 1. sz. 22. l.

² *Revue des deux Mondes*, 1872. aug. 15. sz. 793. l.

és Gyulai Pál Magyar népköltési gyűjteményének ismertetése. Revue critique, 1872. II. köt. 366. l.

Donner : Histoire des études sur les langues ouralo-finnoises. Ismertetés, u. o. 1873. I. köt. 43. l.

L'établissement de la Réforme en Hongrie. Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français. XXII. köt. 1873. (Felolvasta a társaság összes ülésén, ápr. 29-én.)

Hunfalvy : Voyage dans les provinces finnoises de la Baltique. Ismertetés, Bulletin de la Société géographique, 1873. I. köt. 535. l.

Musées ethnographiques de Copenhague et de Moscou et cartes ethnographiques de Russie et de Sibérie. Paris, 1874.

Les origines et l'époque païenne de l'histoire des Hongrois. Paris (Ernest Leroux éditeur), 1874. 128. l.

L'invasion des Mongols en Hongrie dans les années 1241 et 1242. Comptes rendus de l'Académie des sciences morales et politiques. 1875. CIV. köt.

Les relations de la France avec les princes de Transylvanie pendant la guerre de Trente ans. U. o. 1875. CIV. köt.

Les pasteurs hongrois et les galères de Naples (1674—1676.). Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français, 1875. XXIV. köt.

L'état présent et l'avenir de la Hongrie. Revue des deux Mondes, 1876. apr. 1.

Les rois capétiens de Hongrie (1301—1382.). Comptes rendus de l'Académie des sciences morales et politiques. 1876. CVI. köt.

La politique et les guerres de Mathias Corvin. U. o. 1876. CVI. köt.

Mémoire sur une mission en Hongrie, 1875. aug. 26-i kelettel. Beszámoló a magyar történet forrásairól. Archives des Missions Scientifiques et littéraires, 1877. évf.

Lichtenberger : Encyclopédie des sciences religieuses c. műben a «Hongrie» c. fejezet. 1879.

La Hongrie et la ligue de Cambray. Comptes rendus de l'Académie des sciences morales et politiques. 1883. CXX. köt.

La Grande Encyclopédie I—XXII. kötetében (A—L betűk) magyar írókról, tudósokról, államférfiakról, városokról stb. és hazánkról cikkek. 1885—1898.

Un voyage à Buda-Pesth. Bibliothèque universelle et Revue suisse, 1889. márc.

Arany, poète national hongrois. Revue chrétienne, 1893. febr.

Lavis, Ernest et Rambaud, Alfred : Histoire générale du IVe siècle à nos jours, c. 12 kötetes világtörténetben a IV. köt. 16. fejezete ; az V. köt. 19. fej. ; VI. köt. 16. fej. ; VII. köt. 20. fej. ; IX. köt. 20. fej. és X. köt. 17. fej. 3. §-ban Magyarország története 1492-től 1847-ig. 1894—1898.

Madách, poète hongrois et sa Tragédie humaine. Revue chrétienne, 1894. okt.

Les Magyars à la veille de leur exposition millénaire. Annales de géographie, 1896. apr.

L'exposition du millénaire hongrois. Revue de Paris, 1896. aug. 1.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 5. SZÁM.

DARÁNYI IGNÁC T. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

BERNÁT ISTVÁN

R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIAÉNAK 1931 MÁJUS 17-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1931.

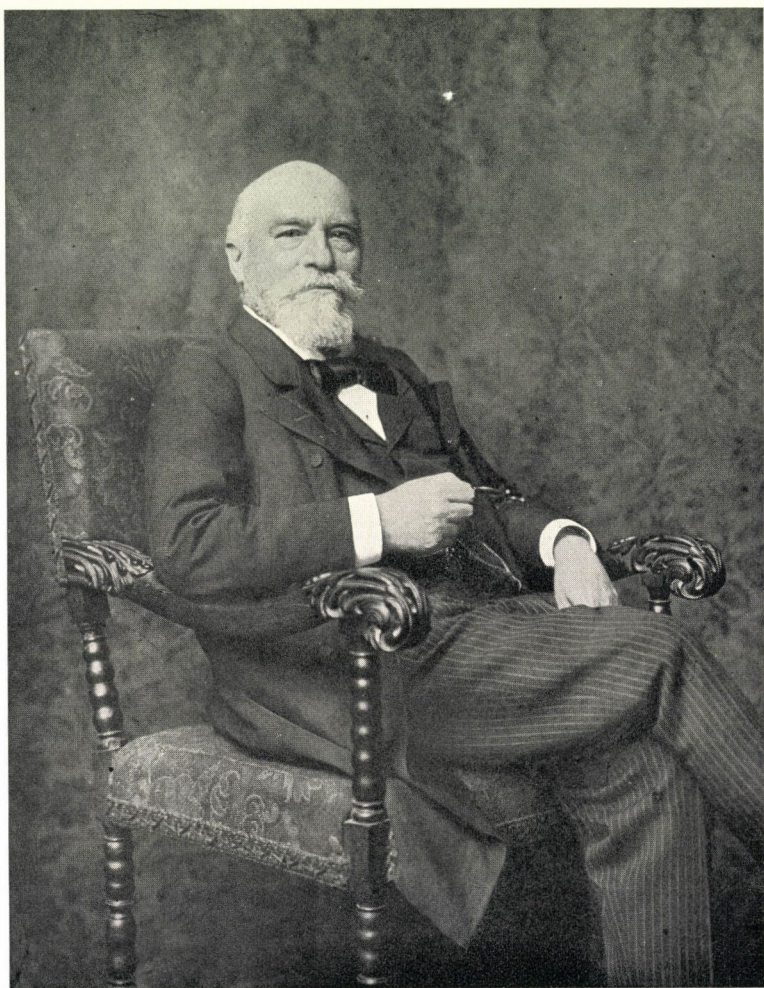

Pápa, 1931. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Parányi István

Darányi Ignác emlékezete.

1849—1927.

Irta : **Bernát István** r. tag.

Pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi Ignác Ó Felsége Ferenc Józsefnek v. b. t. tanácsosa, több mint tíz éven át eismert tekintélyű földművelési minisztere, a dunamelléki ref. egyházkerület 25 éven át munkáló főgondnoka, a Magyar Gazdaszövetség elnöki székében Károlyi Sándor gróf utóda, Akadémiáknak tiszteleti tagja, egyike volt legmunkásabb és legszerencsésebb kortársainknak. Szép és drágalátos dolog a külső elismerést megszerezni, polgártársaink előtt példaként kiemelkedni, de mind ennek valódi értékét csakis az ad, ha mögötte igazi és maradandó alkotások őrzik az elhúnyt emlékét.

Darányi Ignác megérte mind a kettőt. Fél századon át harcolt a rendelkezésére álló eszközökkel a politikai téren azért, mit jónak és helyesnek vélt, nem kerülhette tehát el a fórum zaját és összecsapásait. De mégis hajolt azon igazság felé, mit a *profunda silent* jelent. Becsületesen és őszintén igyekezett fegyverét úgy kezelni, hogy minél kevesebb sebet üssön. A kiegyenlítő megértést többre becsülte az ellenfél legázolása és kivégzésénél. Megjelenésében nem volt feltűnő, vagy hatást vadászó. Inkább visszahúzódo és szerfölött óvatos. Nagy célok lebegnek ugyan előtte, de ez nem gátolja őt, hogy a legkisebb részletre is aggódó gonddal ne ügyeljen. Eltér a *minima non curat praetor*-nak sokszor annyira kényelmes elvétől. Mindent megfontol, mérlegre tesz s aztán határoz. De e határozatát halálosan komolyan veszi. Ez sikereinek titka. Követ köre, téglát téglára rakva, türelemmel és szívósan közeledik

céljai felé. E munkájában nem zavarja az, hogy mások más eszközöket használva, talán gyorsabban jutnak sikerhez. Ez, szerinte, nem lehet tartós, nem fogja kiállni az idők bírálatát. Ha a közvéleményre a célok kitűzésénél figyelemmel kell is lenni, az utak és módok megválasztását a tömeg hangulatára bízni és az után indulni, az igazi államférfinak nem lehet. Nem kicsinyelte, sőt szívesen fogadta a külső elismerést, de az igazi jutalmat mégis abban látta, ha alkotásai beváltak.

A külső keret, életének folyása, drámai megrendítő eseményekben, regényes vivódásokban, megrázó fordulatokban nem gazdag, sőt szegény. De a belső fejlődés, az ideálok kiformalása, az ösvény és az eszközök kiválasztása, az értük folyó munka annak, ki látni tud és látni akar, tele értékes tanulságokkal. Nem érdekes játéka-e a fensőbb erőknek, hogy Darányi Ignác, akit a nyilvános élet legfelsőbb régióiban mozogva, a kitüntetésnek és elismerésnek szinte terhelő tömege borított el, 1849 januárjában a mai Váci-utca egyik bombáktól biztosnak ítélt régi polgári házának pincéjében látott világot, akkor, amidőn Henczinek bombái hullottak Pestnek még szerény házaira. Budán nő fel. A jogi pályára lép, ügyvédi irodáját a régi Kígyó-tér és Uri-utca sarkán épült, »*párisinak*« nevezett házban nyitja meg. E ház akkor egyike volt a város nevezetességeinek, s párisinak azért nevezték, mert a párisi *passageok* módjára beüvegezett udvarán számos apró iparos és kereskedő várta a vevőt és szerezte meg az élethez szükségeseket.

A képviselőházba 1881-ben a budai II. kerület szabadelvű programmal küldi be. Tisza Kálmánnak nemcsak személyes híve, hanem sokat dolgozó munkatársa is. Az egyházpolitikai harcok idejében tevékeny szerepet játszik. 1878-tól a Tiszavölgyi Társaság titkára, később a szabadelvű párt, majd a képviselőház alelnöke. 1896-ban titkos tanácsos, 1902 óta a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka. Károlyi Sándor gróf halálát némileg megelőzőleg, átveszi a Magyar Gazdaszövetség elnökségét. 1895-ben a Bánffy-kabinetnek földművelésügyi minisztere lesz.

A kinevezés sokaknak meglepetés, mert Darányi Ignácot jogásznak és politikusnak ismerték ugyan, de kevesen hitték, hogy a földművelésügyi tárca ügyeit kifogástalanul tudja majd intézni. De több évre terjedő első minisztersége alatt oly munkát fejtett ki, ami ezeket az aggodalmakat nemcsak eloszlatta, hanem az elismerésnek, itt-ott a csodálkozó tiszteletnek adott helyet még azoknak táborában is, akiket politikailag barátai közé nem számíthatott. 1902-ben Andrássy Gyula gróffal és a felsőház mai elnökével, Wlassics Gyula báróval elhagyja a szabadelvű pártot, résztvesz az alkotmánypárt megszervezésében. A Wekerle-féle kabinetben újból mint földművelésügyi miniszter szerepel és intézi ezen tárcának ügyeit a koalíció bukásáig. Akadémiánk tiszteleti tagjai sorába 1909-ben választja meg. Az élet napja kezd lefelé hajlani. Lassanként visszahúzódik a politikától, habár annak fordulatait élete végéig kitartó figyelemmel kíséri. E mellett nem szűnik meg tevékeny részt venni egyháza ügyeinek intézésénél. Megmarad 1918-ig a Magyar Gazdaszövetség élén és kiterjedt birtokainak, ezek között örsújfalusi kedves uradalmának ügyeit gonddal, a nála megszokott körültekintéssel és alapossággal végzi.

Munkásságának vázolásánál fel kell még említenünk azt a tevékenységet, melyet hosszú időn keresztül a *Vöröskeresztnél*, a *Magyar Földhitelintézetnél*, a háború alatt pedig, mint az idegen fogságba esett magyar katonák ügyeit intéző irodának elnöke és irányítója fejtett ki.

De immár a politikai események fölé emelkedve, megelégszik azok bírálatos méltatásával. Az összeomlott mult és nagy Magyarország romjai között, bármennyire fájhatott is ez neki, nem tartja ildomosnak és férfilhoz illőnek az asszonyos jajveszékelést egy-egy alkotásának pusztulása miatt. Megadva magát a helyzet követelményeinek, filozofushoz illő nyugodt öregséget él. De jól esik neki, ha meghittei bizalommal fordulnak hozzá tanácsért. E lépést megbánni nem is igen van okuk, mert a tanács rendesen megfontolt, alapos és ennél fogva sikerre vezető. 1927 április 27-én nagyon rövid betegség után hagy itt bennünket búcsú nélkül. Ravatalát koszorúk és az igazi elismerésnek jelei

borítják. Fölötte Ravasz László, Akadémiánk tiszteleti tagja mond gyászbeszédet, dicsérve bölcsességét, jóságát és reámutatva arra, hogy »ismerte a világot és kiengesztelődött vele, ismerte az embereket és mégis szerette őket, ismerte az életet és mégis bízott a jövőben«. Mindez annál nagyobb dicséret, mert színigaz és megfelel a valónak. Ragyogó májusi nap volt, a fák tele ezüstös virággal, a nap-sugaras ég teli tavaszi ígéretekkel, mikor a tassi temetőnek általa kiszemelt helyén hamvait a nemzet jobbainak igaz részvéte és gyásza mellett átadtuk az anyaföldnek és a halhatatlanságnak.

Családot nem alapított, de testvérei és kiterjedt rokonsága szeretettel és tisztelettel fogták körül, ami bizonyos fokig pótolta és helyettesítette azt a melegséget, mi a családi tűzhelyet oly vonzóvá és termékenyítővé teszi. A vörösuralom alatt a nemzet többi nagyaival együtt ő is élvezte a gyűjtőfogház örömeit, később a parlamenti épületben volt túszként letartóztatva, sőt még egy harmadik fogság is várt reá, melyet a fővárosi szanatóriumok egyikében azért kellett elszenvednie, mert nemzetének és hazájának hű fia és kiváló politikusa volt. E fogságnak különösen az a része érintette fájdalmasan, amit az országházban kellett eltöltenie, ahol összetört lelkű, kétségbeesett és halálfélelemmel eltelt társai tették még keserűbbé e szomorú napok perceit és óráit. Meg kell azonban jegyezni, hogy Darányi Ignác, aki a mindennapi élet során óvatosan és szinte nőies aggodalommal került minden kellemetlent és testileg vagy lelkileg fájdalmas ütődést, ezen fogsága idejében határozottabbnak, nyugodtabbnak és elszántabbnak mutatkozott, mintsem maga is hitte volna. Mert nem egyszer nyilatkozott az eseményeket megelőzőleg úgy, hogy a halált elszenvedni reá nézve nem olyan fájdalmas, mint sínylődni kímeletlen, durva és könyörtelen bánásmód napról-napra ismétlődő sérelmének súlya alatt.

*

Vázolva életének folyását, méltatva az általa elért eredményeket, reá kell térnünk arra, mily talajból fakad-

tak elhatározásai, milyen volt az a környezet, melyben felnőtt és férfiúvá fejlődött.

A M. Tud. Akadémia tagjai közül bizonyára sokan vannak, kik előtt ismeretesek azok a mélyremerő, sőt szenvedélyes viták, melyek a körül a kérdés körül folytak, vajjon az egyéni jellemek fejlődése s e révén a nemzetek jellege a környezetnek róható-e fel, vagy pedig ennél döntőbbek azok az indítékok, melyekhez az átöröklés révén jutunk el. A mult században többségben voltak az első nézetnek hívei. Ma azonban a gondolkodók számbavehető része az átöröklés erejét hangoztatja.

Ez utóbbi nézetet megcáfolni alig lehet, de bizonyos, hogy az átöröklés mellett mégis nagy szerepe van a környezetnek is, mi elősegítheti a nemes csírák fejlődését, ha el nem tapossa őket. Az átöröklés és a környezetnek szerencsés összeműködése által jó létre a siker, fejlenek és jutnak érvényre a jellemek. *Galton* e kérdésekkel behatóan foglalkozott, szerinte a siker, mit kiváló emberek elértek, szembeszökően *családi ügy* volt, azaz a család, tehát a környezet érdeme.¹ Darányi Ignác esetében talán jogosult az a feltevés, hogy a nagyapa, ki nemes Kecskemét városának polgára, az apa, ki nagy uradalmaknak teljhatalmú igazgatója volt, átörökíték a földhöz való ragaszkodást a fiúra, illetőleg unokára, így sikereinek tényezői voltak. E mellett előkészíték a kedvező környezetet a sokat emlegetett milieut is.

Meglepően érdekes, hogy a Darányi-család emelkedésének egyik fő tényezője maga Kossuth Lajos volt, ki idősb Darányi Ignácot a pozsonyi diétákon megismerve, az általa kiadott *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésénél igénybe vette. Ezen a révén a fiatal tehetség értékes összeköttetéseket biztosított magának és különösen kiérdemelte Teleki József gróf családjának figyelmét is. Özvegy Teleki József grófné Wenkheim Béla grófnak, a későbbi miniszterelnöknek (1875 március 2—október 20-ig) ajánlatára javainak igazgatójává őt nevezte ki. E kinevezést örökösei is

---

¹ *Hereditary Genius* című művében.

fenntartották. Szinnyei József *Magyar Írók Élete és Munkái* című műve második részének 626. lapján közli, hogy *idősebb* Darányi Ignác 1844 január 29-től özv. gróf Teleki Józsefné gyermekeinek jószágkormányzója volt. Ez a gróf Teleki József nem Akadémiánknak néhai nagynevű első elnöke (született 1790, elhunyt 1855-ben), hanem hasonló nevű főkormányszéki tanácsos, aki 1817-ben húnyt el és akinek fia gróf Teleki *Domokos*, Akadémiánk tiszteleti tagja (született 1810 április 1.), akiről Darányi Ignácunk nyilván atyjától hallott adatok alapján előttem is oly sokszor megemlékezett. Gróf Teleki Domokos irodalmi munkásságát Szinnyeinek említett műve részletesen ismerteti. A 48 előtti világban az ilyen nagy hatáskörrel járó állások ott, hol a kellő feltételek nem hiányoztak, a jellemek iskolái voltak. Százak sorsát tartva kezükben a földesurak, vagy megbizottaik, megtanulták e hatalommal a köznek érdekeit is szolgálni. Így nőtt fel a táblabírák nemzedéke, a Deák Ferencek, Bezerédj Istvánok és társaiké, akiknél közdolgozokban nem az önös haszon, hanem az általános érdek döntött. Az angol fejlődés megtermé a *gentleman* ritkuló fajtáját, a miénk azét a magyar úrét, aki jogosítványait csakis a nemzeti és emberi általános érdekekkel összhangban törekszik érvényesíteni.

Id. Darányi Ignác a letűnt kor tipikus alakja volt, ki az általa választott szerényebb kört, mint koporsójánál Török Pál elmondotta, egészen betöltötte és egész életén át a szigorú puritán kötelességérzetnek példája volt. Megbecsülte a jobbágyakat, sőt amint azt Hómann Bálintnak 1859-ben megjelent füzeté mondja, azoknak *hő pártolója* volt. A *tekintetes Darányi Ignác úrnak* ajánlott tanulmány címe: *Tájékozás az u. n. parasztgazdaságok rendezése körül*. Neje, a tassi Földváry-családnak egyik legértékesebb hajtása, aki túlélve férjét, hat gyermekének szentelte életét.

Ily ősökön keresztül sugárzott át Darányi Ignácba a föld és népének szeretete, a megbízhatóság, hűség és az állhatatosságnak megbecsülése. Ezekkel kapcsolatban az a vágy, hogy megszerezve a kellő hatáskört, ezeket az erkölcsi tulajdonságokat a hatalom kezelésénél párosítani kell

az igazság erényével és az egyének emelése révén szebb jövőt nyitni az egész nemzetnek. Pályája részleteiben és egészében ennek az ideálnak szolgálatában állott. Ezek a tényezők és hatások fejtik meg, hogy Darányi Ignác, aki az ország fővárosában született, ott töltötte fiatal éveit és ügyvédi pályára lépve, látszólag egészen más irányban indult, utóbb tehetségének és tudásának legjavát mégis a magyar föld és munkásainak javára igyekezett fordítani. Hasonlít ebben Melinehez, az egykori híres francia földművelésügyi miniszter és miniszterelnökhöz, aki maga is ügyvéd, de gondolkodó államférfiú is lévén, belátta az agrárkérdések döntő súlyát nemzetének jövőjére nézve és mindent megtett, hogy figyelmét visszaterelje az ősi rög-höz, amely alatt azok az elhunyt ősök pihennek, kiknek hamvaiból a hazafias érzések fakadnak.

Munkájának eredményeit méltatva, nem szabad felednünk, hogy Darányi Ignác azokban az években serdült fel, melyek a kiegyezéshez vezettek és azokban az időkben kezdett érvényesülni, amikor a nemzetnek jobbjai optimista reményekkel eltelve, sokkal szebbnek képzelték el a jövőt, mint amilyenné az alakult. Lelkesítve a megszerzett szabadság mindenhatóságába vetett hit által, mertek remélni minden jót, álmodtak nemzeti nagyságról és csaknem végtelen haladásról. Ebből az időből származik Andrássy Gyula grófnak az az emlékezetes mondása, amely szerint a kiegyezés annyira biztosította a jövőt, hogy csak pár évtizedes békére van szükség és a nemzet el fog jutni nemcsak létének biztos megalapozásához, hanem a nemzeti nagysághoz is. Ebben a mondásban benne van a hit, a remény és a szabadság felemelő, boldogító, sebeket orvosló hatásában gyökerező meggyőződés is.

Minden számbavehető egyén el volt akkor telve attól a felfogástól, hogy az első feladat az egyének érvényesülése és nemzeti szabadság körének bővítése. Sajnos, az erre irányuló munka később nagyon is szűk határok közé szorult és később épp ezért egyoldalúnak bizonyult. Mindinkább azt a felfogást kezdi igaznak tartani a magyar, hogy a szabadság biztosítása közjogi téren és pedig fő-

leg Béccsel szemben fontos. Ide irányulnak a politikai aréna legértékesebb erői, más mezőkön magára hagyván a fejlődést. Az 1868-as vívmányok biztosítása, esetleg kibővítése és szaporítása köti le a nemzeti élet erőit. Ezek mellett nagyon kevés erő és figyelem marad arra, hogy a belső egészséges fejlődést biztosítva, bevágjuk a téves utakat és szaporítsuk azokat a tulajdonságokat, melyek őrizve a szabadság uralmát a nemzeti élet egész területén, elég erőssé tesznek bennünket a fejlődő követelmények elbírására.

Az egyoldalúság, amiben tévedtünk, a nem közjogi kérdésekkel szemben mutatkozó közömbös érzéketlenség súlyos veszedelmek forrása lett. Félretolta és megbénította azokat, akik más feladatokra igyekeztek irányítani a nemzet figyelmét. Ezek és ezt saját tapasztalataimmal is igazolhatom, szerencséseknek érezhették magukat, ha sikerült az ostracizmust és a társadalmi bojkottot elkerülni. A helyzet urai kisebb vagy nagyobb nyomással biztosíták a közjogi feladatok túlsúlyát. Mintha a nemzeti élet tartalmát csak ezek adhatnák meg. Még sokáig azt sem vettük észre, hogy gazdasági szabadságunk, mi lényeges része a nemzeti szabadságnak, a haladó évekkel milyen csorbát szenvedhet és tényleg szenvedett is. Ezt nem volt elég megszerezni, gondoskodni kellett volna annak megőrzéséről is. A szabadság ára, mondják az angolok, az éber őrködés, a védelem, ellenségeivel szemben. Ezek nemcsak külsők, hanem belsők is lehettek. Ezek kihasználva azt a tévedést, hogy csak Bécs ellen kell küzdeni a szabadságért, megtámadták a magyarság fejlődésének feltételeit.

Megkísértem ezt mezőgazdaságunk történetéből vett érvekkel bizonyítani. Hazánknak a nemzet általános érdekeit felkaroló agrárpolitikára lett volna szüksége. Az agrárpolitika, szerintem, azt az állami tevékenységet jelenti, mely egyrészt a föld termelésének fokozására, a termékek minőségének javítására, másrészt ezzel kapcsolatosan a földből élő rétegek megerősítésére és érvényesülésére irányul. E feladatok első csoportja nem hív ki ellentmondást. A legutolsó időkig nem volt elfogadható érv, melyet a ter-

melés fokozása és javítása ellen felhoztak volna. Ma, amint tudjuk, némileg más a helyzet. Ellenben bekövetkezett az, hogy fokozódó termelés, okszerű gazdálkodás és munka mellett is az az osztály, mely ezt a tevékenységet végezte, a többi rétegekhez képest elmaradt, sőt politikai és társadalmi tekintetben inkább hanyatlott, mert erőfeszítéseinek kellő jutalmát megszerezni és magának megtartani nem bírta.¹ A politikai élet a különböző, bár egymásra utalt osztályok között nem egyszer ellentéteket szül. Ezek a hatalom megszerzésére és erősítésére irányuló törekvésekből fakadnak. Ebben a harcban a mezőgazdasági rétegek csaknem mindenütt a rövidebbet húzták. Nem tudták maguknak biztosítani azon tényezők feletti hatalmat, melyektől a mai viszonyok közt sikeres munkásságuk függött. Alárendeltebb, függő helyzetbe jutottak. Szabadságuknak tetemes részét elvesztették. Az értékesítésnél sem volt övék az utolsó szó. Ebben a tekintetben, azt hisszük, legmeggyőzőbb a mezőgazdasági hitel története.

A *hitel*, nagy Széchenyink mondása szerint az emelkedés tényezője és feltétele. De ezt száz hosszú év harcaival sem volt lehetséges olyan mértékben és olyan formában megszerezni, mi a mezőgazdaság céljainak megfelelő volna. A naturál gazdálkodás 1848 után a hitelgazdálkodásnak átmenet és előkészítés nélkül adott helyet. A jobbágmunkától megfosztott birtokosság a részére biztosított kárpótlást csak elkésve és akkor is súlyosan megcsonkítva kapta meg. Maga a volt jobbágy kénytelen volt mihamar észrevenni, hogy a réginél nem kevésbé súlyos terheket raktak rá a fokozott állami szolgáltatások, adók stb. képében.

Keleti Károly szerint 1848 előtt az országnak nem nemes népe 5.75 millió frt. adót fizetett. Öt évvel később,

---

¹ Mily erőfeszítéseket és sikert jelent az, ha, Keleti Károly akad. székfoglalója szerint, a múlt század első felében buzakivitelünk ritkán haladta meg a két millió (régi) mázsát. Összes gabonakivitelünk a legkiválóbb 1844-iki évben is alig öt millió mázsa. Ellenben már 1868-ban csak búzát 14.7 millió mázsát vittünk ki, gabonakivitelünk értéke meghaladta a 130 millió forintot. Csonka-Magyarország gabonakivitele volt 1929-ban 11 q, 284 millió pengő értékkel.

tehát 1853-ban pedig már 22.81 milliót volt kénytelen az állami kincstárba beszállítani, ma pedig, teszi hozzá, csak földadóban 35 milliót kell fizetnünk.¹

Ez nem jelent javulást a multtal szemben, sőt éppen ellenkezően, azt mutatja, hogy a birtok jövedelmének előbb szabad részére az állam nem kis mértékben tette reá kezét. Miután a tehermentesítést nem kielégítő módon vitték keresztül, nagy volt a hiány és élénk a kereslet a beruházható tőkék után. De a nagy *Földhitelintézet* is csak 1863-ban, a Kisbirtokosoké pedig 1879-ben kezdte meg működését. A kisemberek személyes hitelének kielégítését célzó szövetkezetek gondolatát Károlyi Sándor gróf és társai 1886-ban, tehát közel 40 évvel 1848 után, ültették át az életbe, az *Országos Központi Hitelszövetkezet* pedig a mult század végén kezdte meg működését. A nagy reform tehát nem sikerülhetett úgy, amint gondolva volt. Eltörölte a régi terheket, reá utalta úgy a volt földesurat, valamint a jobbágyot a hitelre, mint a fennmaradás és emelkedés eszközére, de nem tudott gondoskodni kellően arról, hogy ez a hitel kellő formában és kiterjedésben álljon rendelkezésére a reászorulóknak. Épp e miatt számtalan existencia ment tönkre és ezernyi család boldog otthona foszlott szét. Ne feledjük azt sem, hogy a hitel nemcsak a termelésnek és emelkedésnek lehet tényezője, hanem bizonyos esetekben az adós kárára is szolgálhat. Nálunk sok tekintetben ez történt. Az agrárhitel szervezésével elkéstünk, sőt e feladatot máig sem sikerült oly kielégítő módon megoldani, amint kívánatos lenne. Ma, több mint 100 évvel Széchenyi *Hitelének* megjelenése után, hitel szempontjából sok tekintetben rosszabbul állunk, mint állott a magyar földbirtok 1830-ban. Mérhetetlenül felszaporodott hiteligényeinket kielégíteni kellően ma nem tudjuk. Tudom, hogy ez nagyrészt a nemzetközi helyzetből folyik, de sokakat lehetett volna megmenteni, ha politikusaink e halálosan komoly probléma megoldását feladataik első sorába helyezik. Példa erre az

---

¹ Székfoglalója 1876-ban: *Visszapillantás közgazdaságunk egy negyedszázadára.*

Országos Központi Hitelszövetkezet története. E nagy és viruló intézetünk ki tudja mikor jött volna létre, ha *Darányi Ignác* bölcs beavatkozásának nem sikerül, a közérdekre való hivatkozással, legyőzni a létesülést gátló politikai ellentéteket a kormány és az ellenzékhez tartozó Károlyi Sándor gróf között. Darányi Ignácnak erről a nagy érdeméről még az O. K. H. kebelében is oly kevesen akarnak tudni.

Sok történt a termelés másik nagy tényezőjének, a gazdaságilag olyan értékes okos *munka* produktivitásának fejlesztése körül. Századunk elején Akadémiánk egy érdemes tagja vaskos kötetben tárgyalta annak a munkának jelentőségét, mely a társadalomnak és egyes alakzatainak megteremtője, fenntartója és megbontója. *Wekerle Sándor* és *Henry George*-ra utalva kiemeli, hogy a nagy eredmények sikere az okos munkához van kötve és azok az országok leggazdagabbak, melyekben a munka a leghatályosabb.¹ De utal arra is, hogy a munka a legtöbb embernél, sőt nemzetnél is nem népszerű és nem kívánatos tevékenység. Ha mögöttem magasabb célok és ezekre vágyó elhatározás nem állnak, kínzó nyűg, sőt az elkeseredés forrása is lehet. A vele járó erőfeszítés, lemondás és az egyéni erők megkötése csak akkor válik igazán a megelégedésnek, sőt boldogságnak forrásává, ha felismerjük benne azt az eszközt, mely fensőbb célok megvalósítására irányul.

E mellett nagy különbség van a munka és munka között, a társadalmi rétegződés szempontjából is. A gazda munkája befejezett egész, siker esetén meghozza a maga látható jutalmát. A gyáripár munkása a sokat dicsőített munkamegosztás révén a részletek kidolgozására van utalva. A gazda érzi, hogy egymaga tud egészet termelni, míg a gyári munkásnál hiányzik az a kielégülés, mi a befejezett alkotás fölött érzett örömből fakad. Innen van az, hogy az arató munkások a hosszú nyári nap estélyén dalolva térnek otthonukba, a gyárak munkása pedig jó ha nem ökolbe szorított kézzel siet bosszút és megtorlást hirdető szónoklatok meghallgatására a gyár urai és azzal a társadalmi

---

¹ Kunz Jenő: *A munka*. Budapest, 1901.

fejlődéssel szemben, melyből a gyáripár fakadt. Mennyi anyag lehet ez az elmélkedésre!

A különbség azonban itt nem szűnik meg. A gyárak embere ellátja a társadalmat az anyagi boldogulás eszközeinek jelentékeny részével, e közben azonban maga a gépies munka révén elveszti a jellemnek sok értékes vonását. Nem tudva belényugodni abba, hogy maga is géppé legyen, fellázad ez ellen és szervezkedve megbontja azt a harmóniát, mely az örömmel végzett egyetértő munkából fakadhatna. Abban a nézetben van, hogy a *boss* önző kapzsisága dönti el sorsát. Ennél fensőbb erőkre nem is gondol, de részt kíván a hatalomból, mi sorsát intézi. Feje és szíve tele van az egyenlőség és demokrácia eszméivel. Törekvéseit ezekre támaszkodva okolja meg. Kötelességének érzi, hogy tudását és anyagi erőit e célnak szolgálatába állítsa. Mintha ez a felfogás magában hordaná a bomlasztó ellentétek csiráit! E helyzetből erednek a strikeok, a folytonos versengés, a társadalmi és politikai rend felforgatására irányuló törekvések, az állandósuló nyugtalan-ság, mi az iparos államok életét jellemzi. Ezen a gyári munkások javuló helyzete sem bír segíteni, sőt a növekvő erő érzete új igényeknek és követeléseknek forrása lesz.

Ezzel szemben lehetetlen tagadni, hogy az a békés, egymást megértő szellem, mi a letűnt századokban a munkás és gazda, a jobbágy és a földesúr között uralkodott, a patriarchalis kapcsolat, mi a két réteget összeforrasztá és a válságos pillanatokban a haza sikeres védelmét lehetővé tette, biztosítá a fejlődés, termelés folytonosságát is. Az itt-ott fellángoló ellentéteket sikerült úgy elintézni, hogy a mérkőzés rendesen újabb haladásnak adott helyet.

Ez nemcsak annak tudható be, hogy akkor a rideg anyagi hasznon felül az erkölcsi és vallásos indítékok nagyobb súllyal bírtak, mint a XIX. században, hanem befolyt erre magának a mezei munkának természete is. Ez többnyire a szabad ég alatt, a szabad természet ölén folyik. E környezet, amelyben nincs korlátozva a látás, nincs megmérgezve a beszívott levegő, nem nyom bennünket az egyhangúság unalma és ingyen gyönyörködhetünk az égbolt

szépségében, az erdő és mező virágaiban, nem korbácsolja föl a vágyakat, sőt előkészíti a nyugalmas megelégedést. Mérsékelve az igényeket, könnyebbé teszi azok kielégítését. Nem kínozza a szívet a be nem tölthető vágyódások szűrő töviseivel. Végeredményében a nyugalom és megalkuvás bölcsőjévé lesz. Ellenben a szociálista izgatók őszinte pillanataikban bevallják, hogy céljuk ezzel teljesen ellentétes, ők az ipar munkásait nem békések és boldogakká, hanem elégedetlenekké akarják tenni, különben nem lehetnek kezükben eszközei a végső célnak, a *felforgatásnak*.

A mezei munka szerénységre is tanít. A szántó-vető sokszor tekint akarva nem akarva a fölé boruló égboltra, hiszen a munkájának sikerét biztosító napsugár vagy májusi eső onnan ömlik reá. Tudja, hogy a leglelküismeretesebb és okosabb munka is keveset ér, ha hiányzik az áldás. E tény előtt meg kell hajolnia a nélkül, hogy elvesztené a jobb jövőbe vetett reményét. E nélkül nem állaná a csapásokat s az elfagyott vagy jégverte mezőkön nem kezdené újra a munkát, nem veszítve el szívét és hitét.

Nem lévén barátja az újításoknak, szűk látókörének hibája, ha olykor nehezen bírható reá oly dolgokra, melyekből reá szemmel láthatóan nagy haszon fakadna. A burgonya meghonosítását a francia paraszt sokáig szívósan ellenezte és a szövetkezeti szervezkedés gondolata nem egy országban sokáig nem tudott népszerűvé lenni. A multból reá szállott hagyományokat azonban az erkölcsi és politikai világban is tiszteli. Előtte azok a mult bevált tapasztalatának értékes gyümölcse. Ez teszi a föld népét a trónok és oltárok, tehát a békés politikai fejlődés legbiztosabb támaszává. Ha belesodródik a forradalmakba, rendszerint eszközzé lesz és végül, amint ezt a francia és orosz példa mutatja, rendszeren a rövidebbet húzza.

Ha a közelmúltban annyi trón omlott össze és annyi oltáron olták ki a tüzet, azt mutatja, hogy a régi fenn tartó és államalkotó erők helyébe újak léptek, melyek kevésbé megbízhatók, mint a régiek. A falu a várost nem csak élelmiszerekkel, hanem pótolva a fogyatékos szaporodást, emberekkel is ellátja. Ennek biztosítása, a régi

erkölcsök erősítése, az agrárpolitikának oly feladata, mi az egész világra nézve életkérdés, de csak a jövedelmezőség emelésével kapcsolatban érhető el.

Mindezek legalább túlnyomó részükben ismert és sokszor elmondott dolgok. Ép ezért nem dicséret a politikusokra, ha mégsem voltak kellő figyelemmel azoknak az értékeknek megőrzésére, melyek az oltárokat és trónokat a vörös és egyéb felforgató áramlatoktól meg tudták volna védeni. Ami a földművelő rétegek belső szerkezetét, felfogását, erkölcsi érzését illeti, föltétlenül jobban állunk, mint az angolok vagy franciák, ahol szinte szégyenné vált a szülőfaluhoz való ragaszkodás. Nálunk is vannak ugyan a régi dicsőséget sirató, omladozó kúriák, de legalább nincsenek parlaggá tett mezők, mint Angliában. Sőt a faluk végén új utcasorok hirdetik a falusi nép élniakarását. A falu szépei nem fordítanak hátat a nép fiainak a városi utca-seprő vagy más hasonló functionarius kedvéért, mint Clemenceau és Tardieu hazájában. Mindamellet nem tagadhatjuk, hogy az idők járása megnehezült fölöttünk is.

A nyugatról kiindult társadalomellenes áramlatoktól mentesek mi sem vagyunk. A mezőgazdaság csekély jövedelmezősége ami lehetetlenné teszi a falusi munkabérek emelését, a drága, elégtelen és nem kellő formában nyújtott hitel, építés helyett a romlás tényezője. Nemcsak az egyes társadalmi rétegek jutnak így egymással ellentétbe, hanem Nyugat gazdasági haladása a vezető industrial-mercantil osztályban is kiélesíti az ellentéteket. A racionalizálás, mit a haladás feltételeként állítanak oda, megkimélve az embert a munkától, feleslegessé is teszi őt s így olyan veszedelmeket hord méhében, amiről szinte a beavatottak még maguk közt sem igen mernek fennszóval beszélni. Annál kevésbé a külvilág előtt. Ugy vannak vele, mint Voltaire, aki gondosan figyelt arra, hogy baráti körének fejtegetéseit inasai meg ne hallják, mert kedvük támadhatna azok nyomán az új társadalmi és jogi rendet a maguk izlése szerint megteremteni. Nyugat példája e téren nem lehet vonzó. Angolok és franciák sokat mulasztottak, mit az egyenlőség és humanismus nevében meg kellett volna

tenniök. Egyoldalunak és részrehajlóknak bizonyultak. Az uralkodó *haute bourgeoisie* nem egyszer helyezte saját érdekét a nemzeté fölé.

A mult század végén nálunk megindult agrármozgalomnak, melynek követeléseit Darányi Ignác mint kormányférfiú igyekezett megvalósítani, javára irandó, ha nálunk több történt az alsó rétegek érdekében, mint a nyugati demokrácia országaiban. Darányi Ignác érdeme, hogy felismerve a bajokat, melyekkel szemben a törvényhozás, sőt a mindent tudó és látó napi sajtó által irányított közvélemény is jónak látta sokáig a struccok politikáját folytatni, vállalkozott a helyesebb irányt megalapozó munka megkezdésére.

Elsőrangú feladatnak tekintve az egyén, a földmivesszét és a nemzet érdekében az értéket termelő *munka* megbecsülését, productivitásának emelését, aggódó gonddal ápolta és fejlesztette azokat a testi és lelki tényezőket, melyek ez értékes hajlandóságnak forrásai. Az embernek, mint a munka céljának és főeszközének érdekei lebegtek előtte. A termelés javítása és emelésének ide kellett irányulni. Arra törekedett, hogy a föld birtokosainak és művelőinek megadja az őket megillető súlyt és ébren tartsa bennük azt, hogy a nemzetnek a messze jövőbe nyúló érdekében folytatják tevékenységüket. Ezért tett sokat, nagyon sokat a falu társadalmi életének fellendítése, élénkítése és magasabb szintre emelése körül. Alapított népkönyvtárakat, rendezett aratóünnepeket, jutalmazta a hűséges cselédeket, igyekezett olcsóbb hitelt biztosítani és ezáltal fokozta a sikert. Teremtett lehetőségeket arra nézve, hogy a nincstelen nyugodt otthonhoz, családi házhoz és földbirtokhoz jusson.

A gazdasági munkásoknak otthont nyújtó 1907. évi XLVI. t.-c. szerint az állam 300.000 K-t szán e célra, melyből 1500 ház létesíthető. Mennyi örömet, boldogságot jelent ez azoknak, kik előbb összezsufolt, e mellett drága, levegőtlen lakásokban küzdöttek az élet feltételeiért!

Egy emlékbeszéd keretei nem elég bővek ahhoz, hogy mindazt felöleljük, mi ez irányban történt. Darányi Ignác

vezetése alatt a földművelési miniszterium, mint azt Czettler Jenő, a képviselőház érdemes alelnöke mondja, a mezőgazdasági szociálpolitika legfőbb szerve, felöleli mindazon intézkedéseket, melyekkel a kisgazdaosztály emelhető. Foglalkozik a mezőgazdasági kultúra előmozdításával, legfőbb tényezője az agrárpolitikának, emellett a mezőgazdasági szociálpolitika minden mozzanatában részt vesz mint kezdeményező, szervező, igazgató, felügyelő, felvilágosító, tanácsadó és tanulmányozó hatóság.¹

Darányi Ignác munkájának sokoldalúságát és mélyre menő alaposságát jobban feltüntetni alig lehet, mintha hivatkozom Dégen Árpádnak a kísérletügyi tanácsban 1927 június 15-én tartott igen szép emlékbeszédére, amelyben csak a hozzá közeleső részletekkel foglalkozva kijelenti, hogy lehetetlen az összes alkotásokat részletesen ismertetni. Maguknak a címszavaknak felsorolása másfél oldalt foglal le nála. A másik ide vonatkozó történeti okmány az 1909-ben a Magyar Tud. Akadémia elé terjesztett ajánlás, melynek alapján akadémiánk öt tiszteleti tagjai sorába igtatta. E szerint tíz évnél hosszabb miniszteri működése alatt a gazdasági szakértelemnek irodalmi, oktatási úton és nagy alkotásai révén való fejlesztése és terjesztése által annyit tett a tudomány és hazai közműveltség érdekében, mint előtte csak kevesen. Kiadott 300-nál több gazdasági munkát, alapított 2000-nél több népkönyvtárat, főiskolai rangra emelte az állatorvosi és a vidéki gazdasági intézeteket. Megteremté az egész világon egyedül álló mezőgazdasági muzeumot, melynek még II. Vilmos császár is bámulói közé szegődött.

Sokirányú munkásságának szerintem nincsen egyetlen ága sem, mi államférfiúi munkásságának és szíve meleg, az elesettekhez készséggel lehajló érzéseinek szőlőbb bizonyítéka volna, mint az u. n. *ruthén actio*.

Károlyi Sándor gróf egy alkalommal azt fejtegette, hogy minálunk, hol a nép faj, nyelv és gazdasági tekintetben oly nagy különbségeket mutat, az egyenlő elbánás,

¹ Magyar Mezőgazdasági Szociálpolitika. 316. l.

a törvények és kormányzati intézkedéseknek egyformasága, sokszor súlyos csapás és nagy károkat jelenthet. Több mint 30 év távlatából azt kell mondani, igaza volt! Az ebből folyó tarthatlan állapotok tették el nem kerülhetővé a ruthén actiót, mellyel a szükkeblűnek ítélt magyar többet tett a ruthénekért, mint saját véreiért.

Magyarország északkeleti részében az akkor uralkodott szabadelvű felfogás, tág teret nyitott a Galiciából tóduló, haszonra éhes és eszközeiben legfelebb in peius, a nép kárára válogató bevándorlóknak. Lelkiismereti és hazafias aggodalmak által nem korlátozva, kiméletlenül rávetették magukat a szegény, vezetőkre szoruló, de ezeket a legtöbb esetben nélkülöző falusi népességre, kihasználva az uzsora minden fajtájának lehetőségét. Rettenetes állapotokat teremtettek, amelyek feltárása borzalommal töltötte el azoknak szívét, akikből az emberi érzés ki nem halt. Ezeknek a tényeknek hatása alatt mozdult meg a nemzet lelkiismerete.

A Galiciából beözönlők, amint *Egan Ede* jelentéseiből tudjuk, pokoli leleményességgel használtak ki minden alkalmat, miből hasznót húzhattak, de ez rendesen a köz romlását jelentette. Új értékeket nem teremtettek, de a meglévők elsajátítását játszva tudták a gyámoltalan, jóhiszemű és szinte gyermekes jellemű néppel szemben keresztülvinni. Szinte teljesen megvalósíták a *sic nos non nobis* elvét. Mialatt a törvényhozás és a sajtó hirdette, hogy politikánk a szabadság és egyenlőségen alapúl, Máramaros és Bereg völgyeiben a modern rabszolgaság szinte korlátlanul szívta el a népnek vérét, törte le szabadságát.

E képmutatás ellen lázadt fel a nemeslelkűségnek egyik ritka pillanatában a közvélemény és került az ellentámadás élére Darányi Ignác, követelve a segítséget, ha szükséges, még kivételes rendszabályok igénybevételével is. A munka élére Egan Ede, egy hozzánk beszármazott irországi család sarjadéka került. Hatalmas ambícióval, munkát nem kímélve, fáradságot nem sajnálva, kezdte népmentő munkáját. Sajnos, hogy vérmérsékletének megfelelően sokszor túlzásokra adta magát, lehetővé téve a táma-

dásokat és megnehezítve miniszterének úgy sem könnyű helyzetét. Egan Ede élete virágában, teljesen máig sem tisztázott módon, helyet engedve a legsötétebb gyanúnak is, vesztette életét. A munka azonban tovább haladt, sőt kiterjedt később a felvidéknek még több vármegyéjére, majd Erdélynek, főleg a székelyek által lakott részeire is. A magyar vármegyékben az akció élére Darányi Ignác *Kazy Józsefet*, a későbbi államtitkárt állította. Erdélyben *Koós Mihály*, az Országos Mezőgazdasági Kamara ezidőszerinti érdemes igazgatója vette át a mentő munka vezetését és szerzett magának e téren nem könnyen feledhető érdemeket. Munkájukkal, mi a nálunk újszerű altruismus gyakorlati alkalmazása volt, érdemes már csak azért is foglalkozni, mert ezek hatása, ha minden jel nem csal, máig sem szűnt meg.

A baj forrása, amint említettük, a *laissez faire* kényelmes elvének a fennforgó esetben nagyon is kifogásolható alkalmazása volt. A magyar gazdaságtörténetnek szomorú lapjai beszélnek arról a pusztításról, amit ez átmenet nélkül bekövetkezett gazdasági liberalizmus a falvakon véghez vitt, véghez vitt különösen a határszéli távol vidékeken, amelyeket az akkor ébredező magyar gazdatársadalmi mozgalom és szervezkedés kevésbé tudott felölelni. Emlékezünk a rutén lakosság kétségbeesett helyzetére és emlékezünk azokra a jajkiáltásokra, amelyek az erdélyi magyarság, nevezetesen a székelység gazdasági pusztulására hívták fel az ország közfigyelmét a Királyhágón innen is. A magyar falu az ország belsőbb részein a Magyar Gazdaszövetségben és az ebből kisarjadzott szövetkezeti intézményekben fokozatosan több-kevesebb védelemhez jutott. Nem így az országnak nemzetiségek által vagy szórványosan, illetőleg elszigetelt csoportokban a magyarság által lakott távol vidékei. A gazdatársadalmi mozgalmaknak nem volt ehhez elég ereje, de e vidékek elmaradottabb kulturális helyzete sem volt hozzá eléggé megfelelő talaj.

Ez akciók lényege voltaképen abban állott, hogy az egész országra kiterjesszék a faluvédő társadalmi szervezeteket és anyagi eszközökkel is könnyítsék, fokozzák a

falugondozás eredményeit. Gazdavédelem és gazdaságfejlesztés, de egyuttal és ezekre támaszkodva a nagy nemzeti egység gondolata volt a kitűzött cél és a mozgató rugó, amely nemzeti egységben a magyar haza leggyengébb társadalmi rétege is védelmet talál. Ez a törekvés és ez a szellem mozgatta Darányinak a külön akcióit, ebből merítették azok erejüket és a szellemtől vezettetve érték el tiszteletreméltó sikereiket. Nem egy igen értékesnek bizonyult gazdaságfejlesztő kezdeményezés alakult ki ez akciókban kifejtett munkásság kereteiből, amik célszerű és értékes intézkedésekkel termékenyítették a földművelésügyi kormányzatot is. Azokon a vidékeken azonban, ahonnan kiindultak, szemmeláthatólag hozzájárultak úgy a gazdálkodás színvonalának, mint eredményességének emeléséhez. Ma már elárgultak azoknak a könyvtárak mélyén rejtőzködő jelentéseknek a lapjai, amelyek Darányinak a nemzeti és humanus törekvéseiről és azok eredményeiről adatszerűleg szólnak, de emlékük és hatásuk ott él ma is a haza testétől a történelmi sors által elszakított részeken és őrzik ott nemcsak a Darányi nevét, de őrzik annak a szeretetnek a nyomait, amivel Magyarország minden fiát és gazdátársadalmának leggyengébb rétegeit is olyan féltő gonddal felkarolta. De megőriznek még egyebeket is. Ezeknek a vidékeknek falusi népe mai elszakíttóságában egyházi szervezetin túl öntudatos és fejlődő életet a Darányi munkája révén keletkezett szervezeteiben, gazdaköreiben és szövetkezeteiben él. Sok tekintetben ennek köszönheti azt az ellenálló erőt, amit a megváltozott viszonyok között fokozottan ki kell fejtenie. Ennél nagyobb dicséretet mondani nehéz.

Vázolva a felhozottakkal, amikhez még sokat fűzhetnénk hozzá, Darányi Ignác tevékenységét a mező népe munkájának értékesebbé tétele körül és későbbre hagyva azt, mit a mezőgazdaság primatusáért kifejtett, át kell térnünk a termelés harmadik nagy tényezőjének, a *földbirtok* jelentőségének, illetőleg azoknak az intézkedéseknek méltatására, melyek itt Darányi Ignác munkáját örökbecsűvé teszik.

Az a nem szűnő izgatás, mi a háborút megelőző években a nagybirtok ellen folyt, igyekezett ugyan a nemzeti érdekek palástjába burkolózva népszerűvé lenni, de az igazi mozgató, az egyenetlenséget szító, a társadalom békéjét megbontó törekvés volt. Erőt adott neki a kétségkívül kifogásolható birtokmegosztás, a mezei proletárság szembe-tűnő szaporodása. E mellett a megtámadott rétegnek hallatlan közömbössége, sőt bűnös tehetetlensége e támadások visszaverésére és idegenkedése a szervezkedő gazdaosztály munkájának támogatására. Nehéz azokat megvédeni, akik saját védelmükre sem hajlandók.

A mindinkább erősebbé váló támadásokkal és a nem kevésbé veszedelmes közömbösséggel szemben ott állt Darányi Ignác azzal a kicsiny csoporttal, mely hajlandó volt őt munkájában támogatni. Törekvéseiknek az a meggyőződés adott irányt, kölcsönzött erőt, hogy Magyarország csakis akkor érhet el szebb jövőt, ha megóvjuk azoknak az alapoknak biztosságát, amelyekben fejlődött és ezer éven át fenn is állott. Ez a magyar föld és a belőle élő rétegek fejlődő jóléte. Amazt védeni kellett az eladósulástól, a szocialista izű támadásoktól, a szétporlasztó parcellázástól. Emezeknek megadni az emelkedés, a birtokszerzés lehetőségét, biztosítva jutalmazó árakkal termékeik értékesítését s ez úton a becsületes munka jutalmát.

Ez az egyetlen mondatba foglalható nagy feladat ép úgy ezer részletté bomlik szét az életben, mint a vízcsepp a mikroszkopon át tekintve, új világok foglalatává alakul át. Erő, elszánt lelkesedés, szivós, kitartó munka, diplomáciai érzék, a helyzet okos kihasználása, az emberi szív és lélek ismerete kell ahhoz, hogy e problémákat sikerrel oldhassuk meg. Mindenek fölött pedig komoly elszántság s az az elhatározás, hogy a közérdeket saját boldogságunk forrásává emeljük.

Honnan szerezte meg Darányi Ignác a sikernek ezeket a feltételeit, milyen talajból fakadnak indítékai és az az elhatározás, hogy vállalva a felelősség súlyos terhét, félretolva az *otium nobile* csábításait, feláldozza a nappal élvezeteit s az éjszakák nyugalját?

Érezte, hogy itt világnézetek ütköznek össze és a társadalom szerkezetét módosító problémákat kell megoldani úgy, hogy nagy értékek el ne vesszenek, a társadalmi béke meg ne bomoljon. Vállalkozott reá. Támadták innen, de túlról is. Szemére vetették, hogy a latifundiumok urai után jár, míg elég része volt oly gyanúsításban is, hogy csak a parasztok kedvét keresi. A középúton haladók rendes sorsa ez. Pedig amit a telepítések körül tett, a parcellázások, melyeket végrehajtott, egyaránt javára váltak az uradalmak eladóinak, de a kisgazdáknak is. Mindez azonban csak rész munka volt. Átfogó nagyszabású intézkedésekhez, melyek a birtok-megoszlást egészségesebben szabályozták volna, nem tudott eljutni. 1903-ban kész javaslata volt a kiterjedtebb telepítés és parcellázásra nézve. Törvénnyé tenni nem bírta. A munka azonban nem maradt abban. Idevágó tervének összefoglalása az a nagyon terjedelmes, mert 368 §-os törvényjavaslat, mely 1909-ben került a törvényhozás elé s amely a telepítés, ingatlanfeldarabolással és egyéb birtokpolitikai kérdésekkel foglalkozik. Célja a földbirtok arányos megosztását a telepítés és feldarabolás útján lehetővé tenni és siettetni. E mellett az ingatlanok árverését, a síkvidéki birtokoknak erdővel való kicserélését, az állami elővásárlási jogot, a földbirtoknak az eredeti birtokos vagy családja kezén való megtartását, haszonbérlo társulatok létesítését is hatáskörébe vonja. Gondoskodik középbirtokok teremtéséről, melyekre mint politikai tényezőkre is szükség van, de a középbirtok munkát is ad a törpebirtokos vagy teljesen vagyontalan munkásoknak. A járadék fizetése mellett vásárolt teleknél lehetővé akarja tenni, hogy a vásárló, még ha nem rendelkezik is nagyobb összeggel, a hozadékból fizethesse ki a birtok árát. Ez új ösztönzés a fokozott munkára és takarékosságra. A külföldön élő magyar honosok visszatelepítését különböző kedvezésekkel akarja előmozdítani. Intézkedik a járadéki kötvények kibocsátásáról. A haszonbérlo társaságok szervezése és működésének szabályozása különös részletességgel történik. A telepítési alapot a javaslat 12 éven át évi tizmillió, tehát összesen 120 millió koronával kívánta

dotálni és pedig legfőlebb 4%-os járadéki kötvények kibocsátása révén.

A munkálat hosszas, mert majdnem kilenc évi előkészítő munka után 1909-ben került a törvényhozás elé. Sokan örömmel és elismeréssel üdvözölték. A termelés emelésén kívül szociális eredményeket s a kisgazdaosztály megerősödését várták tőle. A kabinet napjai azonban meg voltak számlálva, a közjogi szempontok mellett újra elbukott a gazdasági érdek. A javaslat nemcsak hogy nem emelkedett törvényerőre, de még a bizottsági tárgyaláshoz sem jutott el. Mennyi elmaradt haszon, mennyi pozitív kár fakadt ebből!

Az elismerés Darányi Ignác iránt még csak fokozódik, ha reá lehet mutatni azokra a nagy nehézségekre, melyeket neki le kellett győzni, hogy a javaslat benyújtásához Ófelsége hozzájáruljon. A megokolásban nagy súlyt helyeztek annak kiemelésére, hogy a földművesosztály fejlesztése és erősítése, miután az adja a legtöbb és a legjobb katonát, milyen kíváncsatos katonai szempontból. Ezt Bécsben is kellően méltatta a király által meghallgatott katonai tekintély. Ellenben az az osztrák burokrata, akinek szintén hivatása volt véleményt mondani, mihamar arra a következtetésre jutott, hogy az igazi cél a magyarság erősítése, a többi mind csak másodlagos fontosságú. Darányi minden diplomáciai tudását mozgósítá, míg kínos és nehéz tárgyalások után sikerült elérni azt, hogy az ellenkezés elsimult s a királyi beleegyezés megérkezett. Mindez csak egyike volt azoknak a harcoknak, melyeket meg kellett vívni s amelyekről még beszélni sem lehetett.

Az 1907. XLV. t.-cikkbe foglalt cselédtörvény körül is nagy harcok fejlettek ki, melyeknek tűzét, mint a javaslat előadójának, közvetlenül volt alkalmam érezni. A birtokosság egy részét nem volt nehéz ellene hangolni, mert Darányi javaslata nem kevés terhet szándékozott vállaira rakni, másrészt a szociálisták, akiknek minden áldozat kevés volt, mit a birtokosságra raktak, minden követ megmozdítottak ellene. Egy kis csoport *Návay Lajos* és *gr. Esterházy Móric* vezetésével magában az alkotmánypártban igyekezett Darányi

javaslatát erősen módosítani. Darányi tárcáját kötötte hozzá s csak így sikerült javaslatát megmenteni s vele egyikét belejuttatni a törvénytarba a legokosabb szociális súlyú alkotásoknak.

A középbirtok lehanyaglása a minden hibája, gazdasági és erkölcsi fogyatkozása mellett is igen értékes középbirtokos réteg eltűnése, igazában csak ezután lesz érezhető. De sokak nézete szerint az 1918-iki összeomlás sem áll be, ha a vármegyékben még meg van a régi önbizalom, erő és az eszköz a központi hatalmat magukhoz kaparított uzurpálók ellen. Így haladva, el fogunk jutni Anglia sorsára, mely eltemette a *squirearchiát*, mi századokon át hatalmának és emelkedésének annyira értékes forrása vala. A föld új gazdája jobban gazdálkodhatik, mint a régi, okosabban élhet jövődelméből, de ha nem hajlandó vállalni a politikai és erkölcsi kötelességeket, melyek reá néznek, elveszett a társadalmi és állami rendnek az a támasza, amire épen a legnehezebb időkben oly nagy szükség van. Olyan férfiakat, akik a jognak, igazságnak és az elnyomottaknak, de a nemzeti szabadságnak is áldozatos hivei, nem nevel az a társadalom, melyben az anyagi előnyökért vívott harcokat nem nemesítik meg fenköltebb törekvések. Feltűnő, bár kevesen vették észre, hogy a háborúban a magyar megyei hivatalnokok mennyivel kifogástalanabbak voltak, mint a híres osztrák bürokrácia, melynél az atavisztikus vonások már nem játszottak szerepet.

Darányi Ignác birtokpolitikája várja a befejezést, mert az 1920. évi XXXVI. t.-cikk ezzel adós maradt.

*

A nemzetek közötti érintkezés a közlekedés eszközeinek fejlődése és az igények szaporodása folytán igen nagy fontosságú lett a nemzetek gazdasági érdekeinek kezelése tekintetében. Vele együtt emelkedett a *vámpolitika* jelentősége is, mert az áruk cseréjét, a piacok biztosítását ez úton lehetett fejleszteni, illetőleg elérni. Erre szüksége volt és van a mezői gazdálkodásnak is, ha feleslegeit megfelelően akarja értékesíteni. Épen ezért meg nem bocsátható mulasztás, hogy a múlt században a vámszerződések köté-

sénél jóformán csak az ipar és kereskedelem érdekeire voltak figyelemmel. Rendszerint csak ezeknek képviselőit, az ipar és kereskedelmi kamarákat vagy ezek megbízottait hallgatták meg. A mezőgazdasági érdekek elhanyagolása nem irható kizáróan a kormányzó férfiak terhére, mert része volt abban és pedig tán elhatározó része maguknak a földbirtokosoknak is, akik vagy éppen nem, vagy csak felületesen tárgyalták az idevágó kérdéseket. Jellemzésül fel kell hoznom azt, hogy hasonló mulasztást ír Smith Ádám a brit földbirtokosok terhére, amidőn azt mondja, hogy ők az ilyen kereskedelminek nevezett kérdéseknek intézését bizalommal engedik át maguknak a kereskedőknek, keveset törődve azzal, hogy — ilyen körülmények között — aztán nem egyszer kénytelenek a rövidebbet húzni. A megfejtés az, hogy a föld urai úgylátszik sehol sem fektettek oly súlyt az anyagi érdekek biztosítására, mint az u. n. merkantil rétegek. Nem csoda tehát, ha lassanként alólra kerültek.

Mikor a gazdaosztály, vagyis inkább ennek vezetői belátva a mulasztások súlyos voltát, igyekeztek befolyásukat érvényesíteni, ezt a mercantil körök sehogys nézték jószemmel. Megindultak a támadások, főképen az osztrák nagyipar részéről. Nálunk a kereskedelmi szerződések fontosságának az agrár körök részéről való felismerése csak a mult század utolsó éveiben következett be, addig az ipar és kereskedelem urai szinte korlátlan akarattal rendelkezettek e kérdésekben. Nagy változást jelentett a multtal szemben, mikor Ausztriában *Simitsch von Hohenblum* lovag megalapította Bécsben az ő vámpolitikai központját, nálunk megmozdult az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület és a földművelési minisztérium is kezdett előbb nem képzelt befolyást gyakorolni a mezőgazdaság érdekében.¹ Ez természetesen sokat jelentett más-

¹ *Simitsch* lovag egyike a legérdekesebb és értékesebb férfiaknak a letűnt Ausztria történetében. Fiatal és férfikorának java részét hazánkban élte át mint gyakorló gazdálkodó s életének csak második felében jutott el ahhoz a meggyőződéshez, hogy a mezőgazdaság felvirágzása és fenntartása szervezkedés és okos vámpolitika nélkül nem érhető el.

felé is, nálunk azonban a monarchia kettős szerkezete mellett kettős mértékben fokozta a nehézségeket és azoknak a bécsi Burgban székelő vagy akörül csoportosuló befolyásos köröknek méltatlankodó bosszankodását, amelyek rendszerint a gyors és sima megoldást óhajtva, rossz szemmel tekintettek minden olyan új vállalkozást, mely ennek útját állhatta. Innen a türelmetlenség Darányi Ignáccal szemben, kit hiába fenyeget meg még Őfelsége neheztelésével is Aerenthal. Erre támaszkodtak az osztrák iparnak képviselői és napilapjaik amidőn — még itt-ott ma is — hangoztatják, hogy a háború indító oka Szerbia elkeseredése volt, az ellene folytatott és gazdasági érdekeit sértő vámpolitika miatt. A felületesek elhihették ugyan ezt, de a tájékozottak előtt nem titok, hogy a szerb politika igazi döntő tényezője Nagy-Szerbia megvalósítására és az ipar teremtésére irányuló törekvés volt. A mezőgazdasági érdekek csak alárendelt szerepet játszottak. Ezért nem létesült a vámunió, mit Andrassy Gyula gróf Szerbiának a

---

Kitartással, lángoló lelkesüléssel és kétségben nem vonható önzetlenségével sikerült neki a nemzeti törekvések által szétdarabolt Ausztria gazdanépét egytáborba gyűjteni, sőt igazi belső barátságba lépni azokkal a körökkel is, kiket a Lajtán innen hasonló célok vezettek.

Egyetlen férfiú erőfeszítéseire elég eredmény. A hatalom mit így megszerzett, nem egy minisztert kényszerített meghajlásra és *Simitsch* lovag a monarchia agráriusaira támaszkodva meggátolhatta az argentinaiussal megrakott hajóknak kiürítését a trieszti kikötőben. Darányi Ignáccal benső érintkezésben volt, iránta nagy és igaz tiszteletet érzett s a monarchia *első agrárius földművelési miniszterének* nevezte el. Nem kis dicséret oly férfiú részéről, aki első sorban osztrák hazafiu volt, de e mellett az őszinteség barátja. Büszkén és boldogan emlékezett meg arról, az elfeledhetetlenül szép napról, melyen Darányi Ignácot muthmannsdorfi otthonának parkjában vendégeként tisztelhetette. Úgy éreztem, hogy a pohárköszöntők, melyek ez alkalommal elhangzottak, a két nemzet további békés megértését készíték mindkettő érdekében elő. A háboru aztán elsöpörte ezt a reményt is. Hohenblum érdeme, mondja róla *Auersperg* herceg egyik munkatársa, hogy a szétdarabolt gazdasztályba beleoltá az együttműködés szükségességét és azt, hogy a nemzeti élet alapjainak megszilárdítása, a romboló és bomlasztó áramlatokkal szemben feladata és kötelessége. Ime a lelki rokonság alapjai közte és Darányi Ignác között.

berlini kongresszus után felajánlott, ezért helyeztek nagy súlyt a Szaloniki felé vezető vasútra, mi Szerbiát a monarchia befolyásától meg fogja szabadítani.¹ Miután mindenáron ipart akartak fejleszteni a szerbek, igyekeztek maguk részére az ipar védelmét is biztosítani.²

Ugy látszik ezek a megfigyelések vezették Darányi Ignácot akkor, midőn Szerbiával szemben a gazdasági elzárkózás útjára lépett és elutasítá a kiegyenlítés politikáját.³

A szemrehányás, amit a vámszerződések elhanyagolása miatt a földbirtokosságnak tettünk, egyaránt érinti a Lajtán túli mezőgazdasági alakulatokat is. Milyen katasztrófális eredmények születtek ebből, mutatja az olasz borvámzáradék, amely az éles olasz versenyt lehetővé téve, a magyar szőlősgazdák érdekeit sokáig érzékenyen károsította. E vámkedvezmény előzményét még a múlt század első felében kell keresnünk, mondja Ottlik Iván, Darányinak nagyrabecsült és tehetséges vámpolitikai munkatársa. Az 1846. évi nápolyi, az 1852. évi szardíniai szerződések borra igen kedvező vámmérséklést biztosítottak, amelyek 1888-ig érvényben maradtak. Ekkor csak a szerződésnek záró jegyzőkönyvébe került bele az a kikötés, hogyha az olasz borvám 5.77 lirára leszállíttatnék, mi újból megadjuk Olaszországnak a 3.20 frtos kedvezményes vámot. Ez a záradék, habár a változott viszonyok folytán szinte katasztrófális fontosságúvá lett, változatlanul belé került az 1892. évi V. t.-cikkbe, mely az Olaszországgal kötött új szerződést tartalmazza. Ez az alacsony vámtétel lehetővé tette Olaszországnak, hogy olcsó termékeivel a magyar piacot elárassza, ami annál pusztítóbb hatású volt reánk nézve,

¹ Risztics a skupstina 1880. évi június 5-iki ülésén.

² E fontos kérdés bővebb kifejtése a Magyar Gazdák Szemléjében. 1915 szept. okt számában.

³ Mily alaposak az osztrák merkantilisták vádjai látható abból is, hogy M. E. Durham, ki a háboru okait alaposan kutatta és mint angol javunkra nem elfogult *The Crime of Serajevo* című művében részletesen kimutatja, hogy a háborut előidéző okoknak minden szála a nagy szerb ideal felé vezetett. Gazdasági megfontolásokról nem tud.

mert a filoxera elleni küzdelem akkor javában folyt és erősen megterhelte a magyar szőlősgazdákat és drágítá bortermésünket, kiszolgáltatván azt az olcsó olasz borok versenyének. Ez ellen az OMGE és a magyar agrár csoport kitartó harcot és küzdelmet folytatott és erre támaszkodva Darányi, habár a külügyminiszter és az osztrák kormány az olasz kereskedelmi szerződésnél az ellenkező álláspontra igyekezett is helyezkedni, a régi szerződés felmondását 1903 végére keresztül is vitte. Ekkor következtek az emlékezetes római, illetőleg a Firenze felett fekvő valambrusai kolostorban 1904-ben folytatott több óra terjedő tárgyalások. Ezeknek befejezése már Tallián Béla miniszteriségének idejére esik, de úgy a miniszterelnök Tisza István gróf, valamint Tallián Béla, teljesen magukévá tették Darányi meg nem alkuvó álláspontját és sikerült is keresztülvinni, hogy a híres záradék a monarchia szőlősgazdáinak nagy örömeire megszűnt és csupán szűkkörű átmeneti enyhítések engedélyeztettek.

A Németországban erőteljesen nyilvánuló törekvés, mely a mezőgazdasági érdekek részére biztosítandó vámvédelemben kulminált, nehézzé tette a helyzetet az Osztrák-Magyar Monarchia, illetőleg ennek mezőgazdasági népessége szempontjából. Németország az 1903-ban lejárt kereskedelmi szerződést némi automatikus meghosszabbítás után 1905-re fel is mondotta, új vámtarifát iktatott törvénybe s ezen az alapon az oroszokkal új szerződést kötött, amely reánk nézve sok tekintetben káros volt.

Küzdelmes tárgyalások után 1905 elején sikerült az új osztrák-magyar-német kereskedelmi szerződést megkötni, mi reánk nézve jóval kedvezőlenebb volt a réginél, s rákényszerített bennünket, hogy keleti szomszédainkkal szemben érdekeinket az eddiginél nagyobb határozottsággal védelmezzük, aminek természetesen igen kellemetlen következményei voltak.

Ha ezekhez a nehézségekhez hozzávesszük azokat, amelyek Darányi Ignác figyelmét az őrlési forgalomnak megszüntetésénél, továbbá a fedezetlen határidőüzlet megtiltásánál, az argentinai hús behozatalának meggátlásánál

lekötötték, fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy a magyar földművelésügyi minisztérium akkori időben mily jelentőségre emelkedett azoknak a vámpolitikai és az ezekkel kapcsolatos kérdéseknek intézésénél, amelyekre előbb jóformán semmi befolyást sem gyakorolt.

Az 1907-ben törvénybe iktatott autonom vámtarifa megokolása utal arra, hogy a mezőgazdaságnak van legnagyobb szüksége a belföldi, azaz a monarchia határain belül levő piacok védelmére. Ezek a belső piacok a mezőgazdaságra nézve fontosabbak mint az iparnál, mely mozgékonyaságánál fogva magát könnyebben kárpótolhatja, új piacokat keresve és találva magának. A mezőgazdaságot a többi állam is mind erősebben védi, úgy hogy erre mi is reá vagyunk kényszerítve. Megfelelő védelmet nyújt az új tarifa az egyenlő elbánás elvénél fogva az iparnak is, azaz a védelem szintjét itt is, ott is egyenlően igyekezik megállapítani.

Ez Darányi Ignácnak és azoknak a munkatársainak érdeme, akikre akaratának keresztülvitelénél s a nem egyszer igen bonyolult részletek kidolgozásánál támaszkodhatott. Az általuk teremtetett új vámpolitika alapján a közgazdasági élet fellendült. Az agráriusnak nevezett vámtarifa védelme alatt erősödött az ipar, fejlett a kereskedelem és alig remélt mértékben szilárdult meg a belső piac, mi a fogyasztás emelkedése nélkül lehetetlen lett volna. Erős bizonyítéka ez annak, hogy a gazdasági élet biztosított fejlődését legkönnyebben a különböző foglalkozási ágak összehangzó és egyenletes fejlesztésével lehet elérni.

A vámpolitikai téren kívül volt még egy másik nagy sikere, amelynek révén befolyást gyakorolva a nemzetközi problémák tisztázására, nemcsak saját nevét tette ismertté, hanem becsülést szerzett nemzetének is.

A múlt század végén a közgazdasági kérdések közül alig volt mi nagyobb mértékben foglalkoztatta volna a politikusokat és közgazdasági tekintélyeket az amerikai mezőgazdaság versenyénél s Európa gazdáinak ebből folyó nyomott helyzeténél. A búzában való *túltermelés* majdnem olyan fenyegető volt, mint ma. Van-e túltermelés és mimó-

don lehetne segíteni a gazdákon? Ezeknek a kérdéseknek tisztázása vált annak az 1896-ban Darányi Ignác és gr. Károlyi Sándor által rendezett nagy gazdakongresszusnak feladatává, mely az ezredéves kiállításnak egyik legtöbbet érő eredménye lett.

A nagy gyűlés rendezésében részt vett Rodiczky Jenő, Hampl Antal és Paikert Alajos, a Mezőgazdasági Múzeum későbbi igazgatója, aki ezidőszerint azon fáradozik, hogy a Darányi Ignác által teremtetett Mezőgazdasági Múzeum mintájára az egyiptomi király meghívása alapján hasonló alkotással gazdagítsa a Pharaók birodalmát, magával vive azt az örökséget, mi Darányi Ignáctól szállott reánk.

A kongresszus tanácskozásaiban Európaszerte ismert tekintélyek vettek részt. E tanácskozások, amint érintettük, kiterjedtek a *termelésnek* s ennek keretében a már akkor is sokat hangoztatott *túltermelésnek* nagy problémájára, a *termékek forgalmának* szabályozására, a *vámvédelemre*, végül a *valutakérdésekre* is. A felszólalásokon kívül igen sok értékes vélemény érkezett be, melyek érvényüket még maig sem veszíték el teljesen.

A kongresszuson a szervezett és kellően előre készült német agráriusok nagy tért hódítottak a túltermelés és a fedezetlen gabonahatáridő-üzlet ellen irányzott támadásaikkal. *Levasseur Emil*, *Schmoller Gusztáv*, *Sering Miksa*, *Blondel György*, *Klapper*, *Molinari* és *Hohenblum* nevei mutatják, milyen sokat érő európai társaságot sikerült Darányi Ignácnak a magyar fővárosban összegyűjteni. *Levasseur* kijelentése szerint, melynek igazságát mások is elismerték, túltermelésről a termelő szempontjából akkor lehet szó, ha az árak a rendes színvonal alá süllyednek és a termelés nem jár haszonnal. A fogyasztó szempontjából akkor van túltermelés, ha a gabona egy része semmi áron nem értékesíthető. De ez nincs így. Ha a gazdák készleteiket el nem adják, ez az alacsony árak miatt van. De a fogyasztás mégis megtörténik, ennek folytán a nép jobban táplálkozik, a szeszgyártás emelkedik, a gabonát takarmányozásra is felhasználják. Ily értelemben nincsen túltermelés.

lés, sőt tartósan nem is lehet, mert ha nem lesz vevő, a gazdák csökkenteni fogják a termelést.¹

Foglalkozott a kongresszus a mezőgazdasági termékek nemzetközi forgalmának szabályozásával, ennek keretében a fedezetlen határidőüzlet reformjával. Az itt elhangzott vélemények abban csúcsosodtak ki, hogy az egyes országok gazdáinak vállalva és egyetértve kell közös érdekeik védelmére síkra szállani.²

Maig is nem egy tekintetben értékes az, mit a résztvevők a vámok hatására nézve elmondottak és nemcsak történeti értékű *Mollinarinak*, a *Journal des Économistes* nagynevű szerkesztőjének előadása, aki Bismarckot az európai vámuniónak azzal igyekezett megnyerni, hogy a *Zollverein* bizonyosága szerint az Unió gazdasági, kincstári előnyöket nyújthat a részeseknek, anélkül, hogy *sértené politikai függetlenségüket*.

A résztvevők közt az érintetteken túl ott látjuk szerepelni *Ruhlandot*, *Ch. W. Smith*, a fedezetlen határidőüzlet esküdt ellenségét, az amerikai *Lubint*, a római nemzetközi mezőgazdasági intézet gondolatának megvalósítóját, *Ploetzöt*, a *Bund der Landwirte* közbeccsülésben álló elnökét.

Fel kell említenem azt is, hogy ez alkalommal létesült *Károlyi Sándor* gróf főti kastélyában a három ország, t. i. a német birodalom, Ausztria és a magyarok között az agrár irányban dolgozó politikusoknak az az összefogása, mi fennmaradt egészen a háborúig és sok ellentétet kiegyenlítve értékes eredmények forrása lett a képviselt nemzetekre nézve. E szövetség magva az a fölfogás volt, hogy a foglalkozási ágak fejlesztésének arányosan kell történni, tehát a mezőgazdaságot, mely a szilárd fejlődésnek legbiztosabb támasza, legalább oly figyelemben kell részesíteni, mint az ipart és kereskedést, a XIX. század elkenyézettett kegyeltjeit. Ha ehhez a célhoz a háború előtt elég közel jutottunk, abban része van az 1896-os tanács-

¹ L. a Kongresszus főjelentését, II. kötet, 165. l.

² Roesike a *Bund der Landwirte* elnöke, II. k. 193. l.

kozásokból folyt akcióknak. A további reményeknek azonban véget vetett a kereskedelem érdekében folytatott világháború és a Clemenceau és társai nevét megörökítő u. n. versaillesi szerződések, melyek Európa közgazdaságát oda juttatták, hol ma van.

Az állatok egészségügyének javítása körül Darányi Ignác oly munkát végzett, mely külön méltatást igényel és pedig nemcsak a nemzeti gazdaság, hanem a szociális béke szempontjából is.

Az idevágó igazgatás újjászervezése szükséges volt az állatállományban rejlő nemzeti vagyon megóvása és gyarapításán kívül azért is, mert az állatok javarésze kis emberek kezén volt és van, úgy hogy ami e téren történik, az egy darabja az okos magyar szociális politikának. Egyszerűbb és biztosabb hatású annál, amivel az állam az ipar munkásainak bajain segíteni törekszik.

Ezt a kettős célt szolgálta első sorban az állatorvosképzés színvonalának emelése s ez úton kellő tudományos készségű szakemberek nevelése. Darányi Ignác az állatorvosi akadémia tanári karának javaslata alapján ez intézetet az 1899. év elején az egyetemekkel egyenrangú főiskolává szervezte át. A következő években pedig kieszközölte a doktori fokozat és cím adományozásának jogát, valamint a rektor számára a »magnificus« címét. Lehetővé tette a tanárok és a segéderők létszámának gyarapítását, az intézeti épületek kibővítését és újak létesítését, a fokozottabb tudományos kutató munkát. E reform eredményeképpen a főiskola rövid idő alatt a legelső hasonló intézmények sorába illeszkedett.

A tanári kar, jóltevője iránti hálája jeléül, Darányit az állatorvosi tudományok tiszteleti doktorává avatta.

A tudomány megbecsüléséből fakadtak a többi nagyszámú tudományos intézmények (kísérletügyi intézetek, földtani intézet) is, melyek ércnél maradandóbb módon hirdetik megalkotójuknak azt a mély államférfiúi bölcseségre valló fölfogást, hogy az ország mezőgazdaságát a tudományos kutató munka vívmányainak gyakorlati értékesítésével lehet legbiztosabban és legeredményesebben fejleszteni.

Ezekkel szorosan kapcsolatos volt az állategészségügyi igazgatás átszervezése az állatorvosi közszolgálat államosításáról szóló 1900: XVII. t.-c. megalkotásával. Az átszervezés szabatosná tette az állategészségügyi szolgálatot s ez úton eredményesebbé a járványok elleni küzdelmet s nemzetközi viszonylatban általános bizalmat keltett Magyarország iránt, így nagyon hatékonyan előmozdította a nemzetközi állategészségügyi egyezmények megkötését és biztos alapra helyezte az állatok és állati nyerstermének külföldre irányuló forgalmát. További fontos alkotás volt az Országos Állategészségügyi Tanács megszervezése.

A magyar *vizek szabályozása* és hasznosításánál Darányi Ignác szintén maradandó érdemeket szerzett. Már minisztersége előtt tevékeny részt vett a tiszavölgyi társulat ügyeinek vezetésében, és közreműködött korszakot alkotó vízjogi törvényünk megalkotásában. Mint miniszter befejezte a nagyszabású ármentesítési munkálatokat, a meglevő társulati árvédelmi töltéseknek a legmagasabb vízszinhez viszonyított kiépítését és az árvédelmi készütség megfelelő fejlesztését előrevitte. Nagy súlyt helyezett a Duna és Tisza szabályozására, hogy azok úgy hajózás, valamint vízlefolysis és jéglevonulás tekintetében a követelményeknek minél tökéletesebben megfeleljenek. De ezen kívül figyelemmel volt az állami kezelés alá nem tartozó folyók szabályozására is. A folyók csatornázásának fontos kérdését éles tekintettel felismerte és nagyszabású tanulmányokat végeztetett a Duna-Majna, Duna-Odera csatornák létesítése érdekében. Belső csatornáink, köztük a Duna-Tisza csatorna, szintén állandó figyelmének tárgyát képezték. A Bega csatornának rendezésére vonatkozó törvény az ő minisztersége alatt került tető alá, s ezzel a Bega csatornának a hajózás igényeihez való átalakítást nyert. A Rába szabályozó társulat vízrendezési munkálatainak befejezése, a Rába toroki Rábagát kiépítése az ő nevéhez fűződik. Hogy mennyire óhajtott hazánkban az öntözés ügyét előbbre vinni, mutatja az általa megalkotott törvény, mely öntöző társulatok alakítására és támogatására irányul. Éppen így szíven viselte a talajjavítások ügyét is. A kultúr-

mérnöki intézményt erőteljesen fejlesztette s annak szolgálatát a gazdaközönség részére hozzáférhetőbbé tette. Mindezekben a munkákban mint szakértőre és elsőrangú elismert tekintélyre Kvassay Jenőre támaszkodhatott, kit érdemeiért Vásárhelyi Pál mellé emelt a mérnöki kar és a nemzet közvéleménye.

Mindezeknek a mélyremenő és szétágazó rendszabályoknak sikeres keresztülvitele nem lett volna lehetséges, ha nem lettek volna oly munkatársai, akikre támaszkodhatott és akikben a kellő tudás az ügy iránti odaadással nem párosult volna. E tekintetben Darányi Ignácnak szerencséje volt, mert *Mezőssy Béla*, politikai államtitkárja, *Kvassay Jenő* a víziügyek, *Tormay Béla* az állattenyésztés, *Molnár István* a borászat, *Ottlik Iván* a vámpolitika, *Bartóky József* a szociálpolitika terén hivatva voltak, hogy miniszterük alkotó készségét saját tehetségükkel hathatósan támogassák.

A Magyar Gazdaszövetség vidéki nagygyűlései, amelyeknek elnöke nem egyszer Darányi Ignác volt, a nagy tömegek vonzódását tartották ébren és nevelői lettek a föld egyszerű fiainak is, ellátva őket azzal az anyaggal, mit a romjaiból életre ébredett ország törvényhozásában mint képviselők s az állami akarat végrehajtói hasznosítottak.

*

Pályájának vázolásánál lehetetlen ki nem terjeszkedni arra a munkára, mit egyházi téren végzett. Annál a benső viszonynál fogva, amelyben Tisza Kálmánnal, a dunántúli egyházkerület akkori főgondnokával állott, a dunántúli egyházkerületnek már korán, 1885-ben központi ügyészévé választották. 1892-ben Darányi Ignác egyike volt azoknak, akiket a dunántúli egyházkerület, mint rendes tagot a zsinatra küldött. Következő évben a pápai főiskola világi gondnoka lett s 1895-ben a konvent tagja. Így képviselte konventen és zsinaton a dunántúli egyházkerületet egész 1902-ig, amikor a dunamelléki egyházkerület főgondnokává választotta. Ekkor lemondott a pápai főiskola gondnoki tisztéről, de az egyházkerület, hogy a kapcsolatot

tovább is fenntartsa vele, örökös tiszteletbeli főiskolái gondnokká emelte. Dunamelléki egyházkerületi főgondnoki tiszte dacára is megtartotta komáromi egyházmegyei gondnoki tisztségét, amelyre 1897-ben választatott s amelyről csak 1906-ban mondott le nagymérvű elfoglaltságára való tekintettel (ekkor volt másodizben földművelésügyi miniszter).

Igy egyházi pályafutását a dunántúli egyházkerületben kezdette meg s ott mindvégig a legnagyobb megbecsülésben állott, úgy, hogy ha a dunamelléki egyházkerületben 1902-ben főgondnokká meg nem választották volna, kétségtelen, hogy Tisza Kálmán 1902 március 23-án bekövetkezett halála után ő lett volna a dunántúli egyházkerület főgondnoka.

A Dunamelléki ref. egyházkerületben főgondnoki hivataloskodásának 25-ik évét azon év őszén töltötte volna be, amelynek tavaszán itthagyt minket. Alig kell érinteni, hogy itt is buzgó, pontos és értékes munkás volt, ki felekezete jövőjét a belső megújulásban látta ugyan, de nem feledkezett meg ennek anyagi feltételeiről sem. A Baár- és Madas-alapítványok, valamint a theol. akadémia székházának megszerzése körül nem hervadó érdemek őrzik sikeres munkájának emlékét.

Darányi Ignác sokoldalú munkássága, eredményekben gazdag életének vezető gondolatai Széchenyi István hagyatékához fűződnek. Ez a magyar föld művelőinek, tehát a nemzet azon részének felsegítése volt, mi erre szétszórtság, szervezkedni nem tudása mellett már azért is reá szolgált, mert a nemzet gerince, a magyarság jó és rossz tulajdonságainak letéteményese és az lesz minden időkben. Kifejteni lerényeit, visszaszorítani, ha lehet kiirtani hibáit szép, de nem könnyű feladat, hiszen egészen ezer év munkájának sem sikerült. Széchenyi a fokozatos és megfontolt haladás hive volt. Nem is lehetett más. Előtte főleg Anglia példája lebegett, amely ország politikája egészben véve konzervatív. Az angol nemzet, saját fiainak bevallása szerint, a változtatásoktól fél, sőt azokat legfőlebb szükséges rossznak tartja, amit lehetőleg ki kell tolni. Ha

már ki nem kerülhető, a nemzetnek komolyan átérzett vágyait lehet és kell megvalósítani, különben az új alkotás nem lesz hasznos, sőt talán életreképes sem. Az intézményeknek a nép szükségeiből organikusan kell fejlődni. Mi nem egy esetben másként cselekedtünk. Ártatlan felületességünkben azt hittük, elég a vágy és annak megvalósítása egy lelkesült törvényhozói megmozdulással. Feledtük, hogy csak az organikus, a multhoz kapcsolódó fejlődés lehet egészséges.

Más politika nem a biztosított haladást jelenti, hanem visszaesést, pusztulást, ártatlan egyének elbukását, nagy és híres családok bomlását, elzüllését vonja maga után.

Nem nagy ok a dicsekvésre, hogy a 48-as átalakulás előtt a király figyelmezteté a karokat és rendeket, felhiva őket, hogy részleteiben és komolyan foglalkozzanak a földesúri kártalanítás kérdésével, hisz az egész gazdasági élet jövőjéről van szó. A figyelmeztetés elhangzott, a gyors haladás vágya által elkapott törvényhozók nem értek reá, hogy utódaik sorsával komolyan foglalkozzanak.¹

Az örsujfalusi urilak egyik szobájában Széchenyi Istvánnak sikerült képe függ. A 60-as évek elején, a nagy tragédia után azt Darányi Ignác, mint gimnázista rajzolta meg. Úgy sejtem, hogy ez volt első érintkezése a legnagyobb magyarral s a vele foglalkozás közben éredett meg az elhatározás, hogy nyomába lép. Magunk részéről nem tudunk senkit, ki e feladatot komolyabban vette volna, mint ő. Abban a korban növe fel, amikor a szabadságot mindenek fölé emelték, természetes, hogy nagy súlyt kellett helyeznie a szabad és önkéntes társadalmi tevékenységre. Ennek folytán ott látjuk őt évtizedeken át szerepelni a budai születendő református egyházközség szervezőinek társaságán kezdve, a Magyar Földhitelintézet és Vöröskereszt munkásai között. De nem lephet meg az, hogy tevékenységének legjavát mint aktív miniszter fejtette ki. Egyéniségéből folyt, hogy a nagy gépezetet, mely rendel-

¹ Ez érdekes kérdésre nézve l. Bernát Gyula művét: A jobbágy felszabadítás eszme áramlatairól. Bpest, 1930.

kezésére állott, teljesen céljainak szolgálatába állítá. Tudjuk, hogy a kormányzás elvei korok és nemzetek szerint változnak, sőt változniuk is kell, mert a fejlődés ezt kívánja.

A XIX. században a szabadelvűség, az egyéni erők felszabadítása volt a vezető gondolat. Most az ellenkező irány érvényesül, a gyámkodásnak régi rendszere, a Colbert-féle mercantilismus újra ébred. Az állam feladatai kiterjednek mindenfelé, mert az egyéni erők elégtelenek a nehéz és bonyolult feladatok megoldására. E mellett hatalmas és mindinkább erősödő szervezetek alakulnak azzal az igényvel, hogy rájuk és a bennük szervezett erőkre mulhatlan szükség van a haladás biztosítása végett, még ha ez az egyéni szabadság megszükitését, sőt letörését jelentené is. A trustök és hason alakulatok biztosítják a termelés fokozását, kiküszöbölnék sok, az előbbi állapotok közt ki nem kerülhető surlódást és összeütközést. De nem tudják orvosolni az iparosvilág elemei közt kifejtett diszharmóniát, a munkások elkeseredését az ember mechanizálása ellen, a szociálizmus, kommunizmus által teremtetett ellentéteket s a bolsevikieknek a lelki világra is kiterjedő pusztításait. Kevés súlyt helyezve az erkölcsi indítékokra, a döntő pillanatokban kénytelenek nélkülözni ezek támogató erejét.

Abban az időben, midőn Darányi Ignác munkáját megkezdette, ezeknek az irányoknak ereje legalább nálunk még nem volt nagy. Azt véltük, hogy az egyének szervezett kitartó munkája, ha azt az állam támogatja, csudákat művelhet, biztosíthatja a legnehezebb célok megoldását. Ez volt Darányi Ignác meggyőződése is. Ez a vörös fonál, mely munkásságán átvonul, az a szempont, melyből azt egyedül lehet helyesen megítélni. A politikusnak számolni kell kora igényeivel, vágyaival, e nélkül a meglevő erőket maga mögé sorakoztatni és felhasználni nem lesz képes. Valljuk meg, hogy nemzetünknel nem új az a hajlandóság, mit már Széchenyi is korholt, átengedni a feladat tövises, nehezebb részét, vele az alkotás dicsőségét is az államnak.

Darányi Ignác nagy népszerűségének egyik alapköve

az, hogy mint miniszter, hajlandó volt szakmájában szinte mindent magára vállalni és megoldani.

Alkotnívágyása sokszor alig ismert határt, hiszen annyi volt a mulasztás, tehát a teendő is. Ez a szent ihlet azokat szállja meg, kik nemesebb énjük tartalmát kiárasztva, ezzel szebbé vagy jobbá és így értékesebbé akarják tenni az őket környező világot. De a sikerhez nemcsak a célok, hanem alkalmak és eszközök okos megválasztása is szükséges. Ennek azonban Darányi Ignác mestere volt. Kiérezte nemzetének még öntudatlan vágyait is.

Értékesebbé akarta tenni a magyar földet művelők munkáját s ezért tett sokat a hitelkérdés megoldására, főleg a szövetkezetek támogatása révén.

A magyar földbirtok tehermentesítéséről szóló dolgozatom, mi a Zálogba Tett Magyarország című tanulmányommal kapcsolatos, ösztönzése nélkül aligha valósult volna meg.

Méltányolta a termelő munka hatását, s amit szociális téren az ellentétek kiegyenlítése, a szakértelem és az irodalom fejlesztése körül elért, mind e cél felé irányult.

A munka megbecsülése és az általa elért eredmény nemzetek és társadalmak szerint különböző. Keletről nyugat felé haladva, értéke és ereje fokozatosan nő. Sohasem feledhetem azt a meglepetést, ami elfogott, amikor életemben először átlépve Orsovánál, illetőleg Zimonymál a határt, ad oculos demonstrálódott a távolság hazám és a Balkán civilizációja közt. Ellenben nálunk is meg volt, sőt bizonyos fokig meg van ma is, amit egy kiváló író az oroszokról mondott. Keletről jöve munkás és szorgalmas népnek tűnünk fel, mely időnként sokat tud és hajlandó is dolgozni, pl. a paraszt az aratáskor, vagy a hivatalnok sürgős szükség esetén, pl. mozgósításkor és háború alatt. Ha gyorsan menne, hajlandók lennénk feldönteni a világot egy rohammal. De hiányzik az a szabályos és folyamatos, nem lankadó munkára való készség, az apró időforgácsok és alkalmak felhasználása, nyugodt kitartás és makacs szívósság, ami nyugati szomszédaink erejének és emelkedésének egyik forrása.¹

¹ Mackenzie Wallace: Russia II. 283.

Darányi tudta és érezte, hogy itt még sok a teendő, de tudta azt is, mit jelent a szabadság és az a hajtó erő, mi a tulajdon érzetéből fakad. Ezért őrzé azt aggódó gond-
dal és csak azt a birtokpolitikát tartja helyesnek, mely érintetlenül hagyva a tulajdon szentségét, javára van a kis-, de a nagybirtokosnak, a vevőnek és az eladónak is. Szerinte csak így lehet teremteni olyan kapcsolatot az egyes rétegek között, ami lehetővé teszi a belső ellentétek elsimítását és a támadó ellenséggel szemben az egységes front létesítését. Irtózott a felforgató radikálizmustól, azt tartotta, hogy a gazdasági életben sincsen ugrás büntetés nélkül. Amikor nagy uradalmakat darabolt szét, nemcsak a kisembereken segített, hanem előmozdítani igyekezett a nagybirtokosok helyzetének javítását is.

Félt attól, hogy a lelkekben az erőszak dicsőítése foglaljon tért, de lehetővé tette, hogy a becsületesen szerzett fillérek révén birtokhoz és családi házhoz jusson a nincstelen.

A gazdasági erények fejlesztése legbiztosabb alapja a vagyoni emelkedésnek. Mert meg vagyon irva, hogy az emberiség fölfelé csak lépésről-lépésre, rendesen csak göröngyös utakon haladhat. Ez erőfeszítést, kitartást és türelmet kíván. Az e nélkül való optimizmus, a fiatal vér felángolása, az akadályok semmibevétele nem a sikernek tényezője, hanem a romlás forrása lehet. Sok tekintetben így jártunk mi is.

A nagy célok és a fogytékos eszközök, a fennrepülő vágyak és a hézagos tenniakarás közt mutatkozó hézagok pótlására irányul Darányi Ignác mindenre kiterjedő, még a legkisebb részletet is méltányoló, körültekintő munkája. Mit tett Darányi Ignác az alsó rétegek gazdasági tudásának gyarapítása, a népies oktatás fejlesztése körül, miként demokratizálta a gazdasági ismeretek terjesztését, bővebben elénk tárja *Magyar Kázmér az Országos Gazdasági Szakoktatási Tanácsban* elmondott megleghangu és lelkes emlékbeszédében, melyet a *Magyar Gazdák Szemléje* 1927. évi 5—6. száma közölt. Megemlékezik Darányi Ignácnak arról a hitvallásáról is, hogy lehet nálunk más érdekeket

a mezőgazdaság mellé állítani, de fölé semmit. Valóban, nem költői túlzás, amit egyik méltányolója róla elmond, hogy munkája nyomán »kopár szőlőhegyekről elillant az átok, megcsördült a nektár a friss venyigéken«. A harmónia, mit a munkás és a munkaadó, a kis-, nagy- és középbirtokos között helyreállítani folyton törekedett, nem csupán a társadalmi béke biztosítója, hanem fokozza a mezőgazdaság anyagi eredményeit is. Figyelme kiterjedt a testi munka mellett a lelki kielégültség megteremtésére is. Nemcsak azt akarta, hogy a jól művelt barázdákon gazdagabb termések fakadjanak, hanem arra is törekedett, hogy a föld urai és művelői gazdagok legyenek, munkaszeretet, takarékoság és a szolidaritás érzéséből fakadó elhatározásokban. Gazdaságilag erős, gyarapító és fenkölt kötelességtudással dicsekvő gazdaosztályt kívánt teremteni. Érezte, hogy az új rendnek a réginek bevált pilléreire kell nyugodni. Bármit is mondjanak róla, a mult és az a kor, melyben az anyagi haszon nem volt egyedül döntő, sok erkölcsi szépséggel dicsekedett. A jó földesúr és a hűséges jobbágy egymásra támaszkodhatott a megpróbáltatások napjaiban is. Enélkül e rend nem tarthatta volna fenn magát századokon át. Ehhez szükség volt igazság, jogérzet és kölcsönös megértésre, mert bűnökre és hazugságokra nemzetek létét alapítani nem lehet. Ez a fel-fogás vezeti Darányi Ignácot, mikor a borhamisítóknak hadat izen és a kérgestenyерű, de becsületes parasztot szárnyai alá fogja. A szociális békét a társadalmi igazságtalanságok kiküszöbölése, a nemzet egységét a választékok letörése révén igyekszik tökéletessé tenni. Gazdasági politikája tehát végső elemzésben erkölcsi elveket ural; annak az igazságnak szolgálatában áll, hogy a jog, igazság, lelkiismeretes munka, kötelességtudás, szóval a szív nemes érzései az emberi létnek nem üres és érték nélkül való díszítékei, hanem oszlopok és sarokkövek, melyeken a nemzeti lét bizton nyugodhatik. Ezért szükséges az erkölcsi reform, miről ma a helyzet urai, a franciák jobbjai annyit beszélnek, megállapítván, hogy ez az egyetlen, bár keserű orvosság a társadalmi bajok és nemzeti bűnök ellen. De

éppen mert keserű, nem igen nyúlnak hozzá. Jogokért cserébe kötelességeket vállalni sovány üzlet. Darányi Ignác épúgy mint mi is tettük a szövetkezeteknél, megkísérté gazdasági előnyök nyújtásával bizonyítani, hogy a tiszta erkölcs sokat ér s a becsületesség a legjobb politika.

Ezeket hirdette ő a fórumon és alkotásaival, a Magyar Gazdaszövetség nagygyűlésein, Örsűjfalu lombos fáin, nyíló virágai s asztalok hivatására emelt elhasznált malomkövei mellett. (Mily kedves szokás, hogy azokról a kövekről fogyasszuk az élet táplálékát, melyek segítettek lisztte örölni a búza magvát.) Ezt fogja nekünk hirdetni a tassi temető lombosuló fáival s a Darányi-múzeum előtt emelkedő szobor is.

Az emberek irtóznak az elmúlástól, a megsemmisülés lehetősége sötét és keserű érzelmeket szül. Ezért veszik igénybe a szó, az írás hatalmát, a márványt és bronzot emléküik megörökítésére. De mindezek, ha nem is oly gyorsan, mint az emberi hála és elismerés, mégis elmúlnak. De van, mivel ez nem történhet meg. Az, ki életét a lélek mélyén fakadó tiszta források gazdagítására, a társadalom és a nemzet erkölcsi megújulására használta fel, aki a mindennapi munkába bele igyekezett vinni a fenköltebb és tisztább törekvéseket és ezekkel megtisztítani és megnemesíteni azt, sub specie aeternitatis, az örökkévalóság útjain haladt, az örökkévaló erények munkása volt. Ha e szempontból nézzük, a földi sártól, portól, talán salaktól felszabadítva, Darányi Ignác alakja úgy fog előttünk állani, mint a becsület és odaadás athlétájáé, a jövőbe tekintő munka apostoláé.*

---

* A közel multban, ha a gazdaosztály válsága került szóba, sűrűn felhangzott az a vád, hogy mindennek forrása ez osztály maradisága, könnyelmű gazdálkodása és az, hogy munkája nem volt eléggé hathatós, nem haladt a korrallal. É vádak szem elől tévesztik azt, hogy mezőgazdasági termelésünk úgy a mennyiség, valamint minőség tekintetében szinte csodálatosan emelkedett. De ez a gazdaosztály hanyatlását meg nem tudta akasztani, az eladósodás ennek szóló bizonyítéka. Pedig 1871—1915-ig, azaz kereken majdnem 50 év alatt nálunk az eke alá fogott terület 18.2 millió kat. hold-

ról 22.5 millióra emelkedett és pedig a vizek szabályozása és az erdők irtása révén. E mellett a szemesek terméseredménye folyton javult s a jelzett 50 év alatt 48 millió q-ról 70-nél többre emelkedett fel. Az intenzív művelés terjed, az ugar csökken, helyét takarmánynövények foglalják le. A holdankénti eredmény magánál a búzánál több mint kétszeresre emelkedik. Történt pedig ez akkor, amidőn a filloxera és a sertésvész pusztított, az olasz borvámzáradék nyomta a bor-nak árát, amikor és pedig sokszor a tőzsde bűnei miatt drága volt a hitel s a nemzet értékesebb elemei szívesen cserélték fel a mezei gazdálkodást más, jövedelmesebb foglalkozással. Mennyire nem hozta meg e buzgó fáradozás a maga jutalmát, arra nézve bizonyosság a telekkönyvek C) lapjai, a vergődő nagybirtokosság, a tönkrement középbirtok, a kisgazdáknak kivándorlásra kész ezrei és százezrei. Ez adatok a *Köztelek* 1925. évi január 1-i számában jelentek meg. Még fájdalmasabban érinthet bennünket a mezőgazdaság hanyatlása, ha azt az ipar és kereskedelem helyzetével összemérjük. Az őstermelés jövedelme a Trianon előtti országban 5439 milliárd pengő, azaz az egész nemzeti jövedelemnek 64.40%-a volt. Csonka hazánkban pedig csak 2.266 milliárd, a nemzeti jövedelemnek 49.43%-a. Ellenben az ipar részesedése 23.24%-ról 37.12%-ra, a kereskedelemé 9.91%-ról 11.89%-ra emelkedett. Ezeket a számokat az 1928. év végéig terjedt utolsó három év átlaga alapján számította ki Fellner Frigyes *Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme* című jutalmazott művében. A kép még inkább elsötétül, ha figyelembe vesszük azt, hogy mezőgazdaságunk jövedelme 1924/25-ben, a szanálás első évében 2.2 milliárd pengő volt, 1928/29-ben már csak 1.66 milliárd. Az igazi árhanyatlás pedig csak ez után következett be, tönkretéve a gazdák minden számítását és reményét. A gazdák minden buzgalma és erőfeszítése sem volt elég ahhoz, hogy helyzetük biztosítassék.

Darányi Ignác országgyűlési munkássága.*

1881–84. országgyűlés.

Költségvetés 1882-re (részl.). III. 353. — Budapest kérv. a fővárosra rótt különleges terhek leszállításáért. IV. 164. — Temes-béga-völgyi vízszabályozási társulat ügyeinek állami kezelése és a Tisza-völgyet érdeklő egyéb intézkedések (előadó). VI. 223, 229, 230. — Köztisztviselők minősítése (előadó). VI. 257. — Meszlény Lajos, Justh György ifj., Bethlen Ödön gr., Nemeskéri Kiss Pál, Mészáros Nándor igazolása (előadó). VII. 10. — Uzsora- és káros hitelügyletek. IX. 202, 232. — Baross Gábor igazolása (előadó). XII. 385. — Költségvetés 1884-re (részl.). XIV. 263. — Szabadka-bajai vasút (előadó). XV. 68, 234, 237. — Munkács-beszkidí vasút (előadó). XV. 68, 244, 254. — Csaca-magyargácsországi vasút (előadó). XV. 70, 237, 238. — Tisza és mellékfolyói szabályozása, stb. (előadó). XV. 275, 358. — XVI. 21, 34, 37, 38, 50, 56, 57, 58, 273, 274. — Ármentesítés, 1881: LII. t. c. végrehajtása (előadó). XVII. 22. — Hatósági illetékességek, 1840: X. t. c. módosítása (előadó). XVII. 141, 210, 225, 216. — Szajol-kunszentmártoni vasút (előadó). XVII. 141, 199. — Ujszász-jászapáti vasút (előadó). XVII. 141, 199. — Marosludas-besztercei vasút (előadó). XVII. 141. — Csáktornya-Zágráb-zagorai vasút (előadó). XVII. 141, 199. — Szamos-völgyi vasútengedély okmányának kiterjesztése a Deés-besztercei és Deés-aknai vonalakra (előadó). XVII. 141, 204. — Államtisztviselői nyugdíjszabályzat, interpelláció. XVII. 226, 237. — Sövényháza-szegedi ármentesítő-társulat rendezése. XVII. 232.

1884–87. országgyűlés.

Nagyvárad-vaskóhi vasút (előadó). I. 206, 277. — Esztergom-nána-ipolysági vasút (előadó). I. 206, 276. — Duna-dévény-dunaradványi szakaszának szabályozása (előadó). III. 69. — V. 77, 95, 97, 110. — Állami tisztviselők nyugdíja. V. 124, 158, 169, 196, 202. — Rába s mellékfolyóinak szabályozása (előadó). V. 284. — VI. 62, 102, 116, 117, 121. — Lánchíd megváltása. VI. 134. — Vízjog. VI. 204, 233, 235, 238, 258, 260, 278, 281, 282. — Temes-Béga vízszab. Társ. VII. 109. — Országgyűlés tartalma. VII. 151, 162. — Mezőtúrtúrkevei vasút (előadó). IX. 226. — X. 3. — Taracsvölgyi vasút (előadó). IX. 226. — X. 3. — Marosludas-besztercei

* A római számok az országgyűlési napló kötetszámát, az arabs számok a lapszámot jelentik.

vasút (előadó). IX. 226. — X. 3. — Bihari vasút (előadó). IX. 226. — X. 3. — Vinkovcebreškai vasút (előadó). IX. 226. — X. 3. — Mátrai vasút (előadó). IX. 226. — X. 3. — Román vasúti egyezmény (előadó). IX. 226. — X. 9. — Általános postaegyesületi szerződés pótszerződése (előadó). X. 265, 345, 346, 347. — Postai megbízások teljesítése (előadó). X. 265, 347, 348. — Telekkönyvi betétek. XII. 337. — Sziklay Ede igazolása (előadó). XIII. 70. — Külföldi vasútak üzleteszközei mentesítése lefoglalás alól (előadó). XIII. 91, 138. — Mátrai vasút nováki szárnyvonala (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Budapest-szentlőrinci vasút (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Hajdunánás-büdszentmihályi vasút (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Varasd-lepoglavaocura-golubováci vasút (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Budapest-soroksári vasút (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Nyíregyháza-mátészalkai vasút (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Kúnszentmárton-szentesi vasút (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Héjjasfalva-székelyudvarhelyi vasút (előadó). XIV. 41. — XVI. 133, 134. — Nyitravölgyi vasút (előadó). XIV. 41. XVI. 135. — Költségvetés 1887-re (részl.). XIV. 386. — Szilágysági vasút (előadó). XVI. 263, 268. — Szigetkamara-rónaszéki-sugatagi vasút (előadó). XVI. 263. — Budapest-cinkotai vasút (előadó). XVI. 263. — Csata-lévai vasút (előadó). XVI. 263. — Szt. Anna-kisjenői vasút (előadó). XVI. 263, 266. — Polg. iskolai tanítók kérvénye tanári címért. XVI. 347. — Budapest-szentendrei vasút (előadó). XVI. 461. — Torontáli vasút (előadó). XVI. 461.

1887—92. országgyűlés.

Vasútak, helyérdekűek (előadó). II. 5, 20, 29. — Költségvetés 1888-ra (részl. — Előadó). II. 285, 299, 316, 317. — III. 202. — Kassa-oderbergi, északkeleti és magyargács-országi vasút állami biztosítása (előadó). IV. 327, 367. — V. 5. — Vaskapú szabályozása (előadó). V. 224, 269, 290. — Budapesti körvasút (előadó). V. 224, 263. — XXIII. 161, 187. — Italmérési jövedék (előadó). VI. 79, 150, 217. — Italmérési kártalanítás (előadó). VI. 292. — Mosztár-rámaszerajevói vasút. VII. 3. — Vaskapu szabályozási költségei. VII. 196. — X. 377. — Kassaoderbergi vasút kötvényei (előadó). IX. 206. — X. 386, 388. — Magyar-gácsországi és nyugati vasút átvétele (előadó). X. 368. — XI. 16. — Budapest-pécsi vasút megváltása (előadó). XI. 47, 55. — XIII. 347. — XV. 64. — Miniszteriumok elnevezése. XI. 74. — Költségvetés 1889-re (részl. — Előadó). XI. 392, 394, 401. — Magyar Földhitelintézet szabályozási költsönei (előadó). XII. 204, 365, 368, 369. — Ármentesítő Társulatokról szóló törvény módosítása (előadó). XII. 204. — XIII. 62. — Szegedi kölcsön (előadó). XIII. 60, 61. — Költségvetés 1890-re (részl. — Előadó). XIII. 373. — XIV. 298. — XV. 67, 81. —

XVI. 43. (Költs. tv.) XVII. 4. — Elnök tekintélye. XIV. 185. — Kassa-oderbergi, magyar északkeleti, magyar gácsországi vasút részére pénzügyi műveletek (előadó). XVI. 60. — XVII. 279. — Zágrábi vasúti állomás, stb. (előadó). XVI. 60, 330. — Vallás- és közoktatásügyi miniszterium helyiségei póthitel (előadó). XVII. 278. — Honvédelmi kiadások, 1889-ből fennmaradt összeg felhasználása 1889-ben (előadó). XVIII. 130. — Beleznay-kert eladása. XVIII. 130. — Északkeleti vasút beváltása (előadó). XVIII. 284, 443. — XIX. 54. — XXI. 167. — Győr-sopron-ébenfurti vasút (előadó). XVIII. 284, 444. — Pozsony-szombathelyi vasút (előadó). XVIII. 284, 445. — XIX. 54. — Máramaros-Sziget-szigetkamara, Szigetkamara-szlatinai, Szigetkamara-nagybocskói, illetve kisbocskói vasút (előadó). XIX. 54. — Arad-temesvári vasút átvétele (előadó). XIX. 54. — XXI. 167. — Költségvetés 1891-re (részl. — Előadó). XIX. 238, 262, 263, 265. — Métermérték tv. módosítása (előadó). XX. 307. — XXII. 68. — Erdély-részi Magyar Közművelődési Egyesület kérvénye sorsjegykölcsön iránt. XXI. 148. — Osztrák államvasút megváltása (előadó). XXIV. 290, 375. — XXV. 55, 65. — XXVII. 72, 204. — Dévai-brassói, stb. tanárok kérvénye illetményi ügyben. XXVI. 229.

1892–96. országgyűlés.

Igazoltatott 4. — Másodszor igazoltatott 510, 511, 528. — Osztályba soroltatott 5-be. 3. — 1-be 5. — 8-ba 118. — 6-ba 292. — 5-be 511. — VI. bíráló bizottság tagja. 7. — VI. bíráló biz. elnökévé vál. 8. — Válasz-felirati biz. tagja. 7. — Pénzügyi biz. tagja. 7, 119, 293, 459. — Vízügyi biz. tagja. 7. — 8. oszt. elnökévé vál. 119. — Ezredéves ünn. biz. tagja. 269, 357, 459. — Del. rendes tagja. 364, 480. — Orsz. Statisztikai Tanács tagjává kinevezte. 413. — Alelnökké vál. 458. — VI. bíráló biz. tagságról lemond. 460. — Földmiv. min. kinevezte. 496. — Lemond a képviselőségről 496. Lemond az alelnökségről 496.

Válaszfelirat I. 117. — Arany László választási ügye (előadó). II. 83. — Költségvetés 1892-re (részl. Előadó). IV. 91, 125, 141, 142, 143. — (Költs. tv.). IV. 294. — Költségvetés 1893-ra (részl.). VII. 228. — Orsz. középiskolai tanár-egyesület kérv. VII. 404. — Atzél Béla b. választási ügye (előadó). VIII. 3, 5, 49. — X. 273. — Állami tisztviselők és szolgák illetményei. VIII. 374. — Tiszaszabályozás XI. 23. — Budapesti két dunai hid (előadó). XII. 288, 379, 382. — Budapest előljárósága XIII. 337, 344. — József főherceg jubileuma XV. 139. — Francia képviselőházban történt merénylet. XV. 226. — Földművelésügyi bizottság XV. 408. — Házasságjog. XVI. 199, 219. — Költségvetés 1895-re (ált.). XX. 159. — (részl.) XXI. 444. — Bánffy-kormány beköszöntője. XXII. 12, 44. — Vajay István interpellációjára a mezei munkások helyzete tárgyában. XXVII. 209. — Molnár

Józsiás interpellációjára a kőbányai sertésvész ügyében. XXVII. 211. — Somogy megye, stb. kérv. a mezőgazdaság érdekeinek támogatása iránt. XXVII. 449, 456. — Makfalvy Géza interpellációjára a nagyatádi állami méntelep ménjeinél észlelt szembajok tárgyában. XXVII. 497. — Szőlők felújítása. XXVIII. 5. — XXXI. 171, 207, 223, 239, 241, 243, 247, 248, 250. — Bernát Béla interpellációjára a Franciaországban fellépett új szőlőbetegség tárgyában. XXVIII. 77. — Hont megye kérv. olcsó marhasó iránt. XXX. 25. — Költségvetés 1896-ra (részl.). XXX. 353. — XXXII. 11, 84, 92, 97, 99, 108, 109, 111, 112, 128, 136, 141, 143. — Lótenyésztési alap XXXII. 4.

1896—1901. országgyűlés.

Igazoltatott 4. — Osztályba soroltatott 5-be. 3, 5. — 1-be 220. — 8-ba 461, 615. — 9-be 568. — Lemond a földmiv. min. tárcáról 415. — Ujra kinev. 416.

Lótenyésztési alap I. 21. — Földművelésügyi miniszter működése 1894-ben és 1895-ben. I. 21. — 1896. ápr. 26.-iki népgyűlés kérv. önálló vámterület ügyében. III. 111, 113. — Ragadós tüdőlob kiirtása. III. 168. — Költségvetés 1897-re (részl.). IV. 79, 181, 188, 191, 197, 199, 211. — Monostorszegh-kupusztina-apatini öblözet ármentesítő társulattá történt alakítása. IV. 173. — Temes-Béga vízszabályozási Társulat. VI. 50. — Hock János interpellációjára az alföldi munkásmozgalmak ügyében. VIII. 68. — Sima Ferenc interpellációjára az aratási sztrájk ügyében. VII. 107. — Komlóssy Ferenc interpellációjára a Morva folyó szabályozása ügyében. VII. 215. — Wittmann János interpellációjára a hivatalos gazdasági tudósítások közzététele tárgyában. VII. 218. — Kötvények biztosítása. IX. 207, 219, 222. — Sima Ferenc és Hock János interpellációira az aratási sztrájk, illetőleg az alföldi munkásmozgalmak tárgyában. IX. 290. — Wittmann János interpellációjára a Nothsinal c. röpirat ügyében. IX. 377. — Inségesek segélyezése, Molnár János indítv. X. 61. — Sima Ferenc interpellációjára az inségesek segélyezése ügyében. X. 95. — Barta Ödön interpellációjára a máramarosi kincstári erdők fa-termékeinek értékesítése tárgyában. X. 173. — Munkaadók és mezőgazdasági munkások közti jogviszonyok szabályozása. X. 207, 316, 353. — XI. 357, 360, 362, 366, 368, 371, 372, 373, 378, 379, 380, 382, 384, 385, 387, 388, 389, 391, 392, 394, 396, 400, 401, 403, 407. — Közép-Duna szabályozása. XI. 265. — Költségvetés 1898-ra (részl.). XII. 364, 413. — (Költségv. tv.). XIV. 141, 281. — Erdők állami kezelése. XIV. 329. — XV. 315. — Rohonczy Gedeon interpellációjára a földművelési miniszternek a vetések állásáról szóló ideiglenes jelentése tárgyában. XV. 133. — Hitelszövetkezetek. XVI. 108, 137. — Földművelésügyi minisztérium működése 1897-ben. XVII. 106. — Bolgár Ferenc interpellációjára borhamisítások tárgyában. XVIII. 222, 223. — Boda Vilmos interpellációjára a bortörvény módosítása tárgyában. XVIII. 222,

223. — Sághy Gyula interpellációjára az Engel-féle pécsi cég állítólagos borhamisítása ügyében. XIX. 58. — Mohács-kölkedi öblözet ármentesítő társulattá alakulása. XXI. 127. — Margittaszigeti öblözetnek ármentesítő társulattá alakítása. XXI. 127. — Költségvetés 1899-re (részl.). XXI. 293, 310. — Szabó István interpellációjára a legutóbbi árvíz tárgyában. XXIV. 15. — Feszty Béla interpellációjára a vág-balparti ármentesítő- és belvíz szabályozó társulatnál fennforgó bajok tárgyában. XXIV. 15. — Gazdasági munkavállalkozók és segéd munkások. XXIV. 104, 161. — Vizimunkálatoknál az út és vasútépítésnél alkalmazott napszámosok és szakmányosok. XXIV. 104, 161, 165, 166. — Molnár János interpellációjára a vág-balparti ármentesítő társulat ügyében. XXIV. 175. — Papp Elek interpellációjára a kőbányai sertésletiltás tárgyában. XXIV. 246. — Kolozsmonostori gazdasági tanintézet területének biztosítása. XXVI. 11. — Egán Ede ruthén kormánybiztos beszéde. XXVI. 340, 430. — Költségvetés 1900-ra (részl.). XXVII. 236. — XXVIII. 29, 39, 41, 43, 47, 51, 53. — Állatorvosi közszolgálat államosítása. XXIX. 9, 221, 227, 228, 229, 231. — Dohánytermelők és dohánykertészek közti jogviszonyok szabályozása. XXIX. 74, 166. — Erdőmunkások. XXIX. 74, 166. — Birtokos és gazdatiszt közötti jogviszonyok szabályozása. XXIX. 166. — XXX. 33, 37, 41, 42, 44, 45, 46, 47. — Közérdekű öntözőcsatornák létesítése. XXIX. 210. — XXXI. 63, 84, 86, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100. — Gazdasági munkás- és cselédszegélypénztár. XXIX. 210, 248, 251, 253, 254, 256, 257, 258. — Napirendvita, Barta Ödön indítványa. XXXIII. 87. — Költségvetés 1901-re (részl.). XXXIII. 144, 147, 181, 190, 194, 199, 210, 215, 218, 220. — Barta Ödön interpellációjára a ruthén akció ügyében. XXXVI. 282. — Páder Rezső interpellációjára az üregi nyulak által okozott kártételek ügyében. XXXVI. 453. — Visontai Soma interpellációjára: szőlőkarók szállítási kedvezménye tárgyában. XXXVI. 454. — Molnár Józsiás interpellációjára az 1871. évi arányosítási törvénynek a székely érdekeket sértő intézkedései tárgyában. XXXVII. 14. — Molnár Józsiás interpellációjára az 1879. évi XXXI. t.-c. végrehajtásából a székelyekre háruló károsodások tárgyában. XXXVII. 14.

1901—1906. országgyűlés.

Igazoltatott 4, 7. — Osztályba soroltatott 3-ba 5. — 4-be 130. — 2-be 424. — Lemondása földművelésügyi miniszteri állásáról. 293, 321. — Földművelésügyi miniszterre újból kineveztetett. 295. — Delegáció rendes tagja. 345, 426. — Összeférhetetlenségi ítélő bizottság tagja. 427.

Sebess Dénes interpellációjára a tagosítási törvény módosítása tárgyában II. 64. — Csorbatői birtoknak az államkincstár részére történt megvásárlásának jóváhagyása. II. 102. — IV. 114, 117. — Haydin Imre interpellációjára a felvidéki

takarmányhiány tárgyában. III. 172. — Költségvetés 1902-re (részl.). IV. 287, 311, 319, 326, 340, 346, 367, 394, 399, 407. — Bedőházi János interpellációjára a székely kormánybiztos ki-nevezése tárgyában. VI. 415. — Gazdasági munkás- és cseléd-segély-pénztárról szóló 1900:XVI. t.-c. kiegészítése. VII. 53, 250. — Bega-csatornának a Temes-begavölgyi vízszabályozó társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezése. VII. 78, 332. — Kovács Gyula interpellációjára az alsó-szabolcsi tiszai ármentesítő társulat ártérfejlesztési ügyében. VII. 195. — Szederkényi Nándor interpellációjára a gazdasági és cseléd-rokkant- és nyugdíjpénztár általánosítása tárgyában. IX. 217. — Gresskowitz Vilmos interpellációjára Szeben vármegye területén fellépett száj- és körömfájás ellen alkalmazott hatósági intézkedések tárgyában. XI. 79. — Kovács Pál interpellációjára Ármentesítések és járulékok tárgyában. XII. 163. — Debrecen sz. kir. város, Bereg, Szabolcs, stb. vármegye kérvénye a bor-italadó leszállítása, illetve eltörlése iránt. XII. 230. — Somogy, Borsod stb. vármegye kérvénye a cigányügy rendezése iránt. XII. 233. — Interpelláció elhalasztása miniszter távolléte miatt. XIV. 143. — Interpelláció kitörlése az interpellációs könyvből. XIV. 143. — Szombathy György interpellációjára az arad-megyei nagyhalmágyi és borossebesi járások gazdasági üzem-terveinek revíziója és az itteni hegyvidéki román nép inség-viszonyai tárgyában. XIV. 225. — Indemnity meghosszabbí-tása 1903. augusztus végéig. XV. 65, 70, 96. — Pozsgay Miklós interpellációjára a bogysiszlói Dunapart kikövezése tár-gyában. XV. 152. — Mentelmi ügyek napirendretüzése. XV. 371. — Dunai halászat védelme és kihasználása tárgyában Romániával kötött egyezmény becikkelyezése. XVI. 198. — Szabó István interpellációjára Rába-szabályozás rendezése tár-gyában. XVI. 240. — Haydin Imre interpellációjára Vág és mellékvizjeinek áradása tárgyában. XVII. 294. — Bartal Aurél interpellációjára Pozsony megyei Alsó- és Felsőnyárasd, Vá-sárút és Vámosfalu községnek vízkára ügyében. XVIII. 39. — Esterházy Mihály gr. interpellációjára Pozsony megyei Nád-szeg község vízkárosultjai ügyében. XVIII. 39. — Udvary Ferenc interpellációjára Nádszeg község árvízveszedelme tár-gyában. XVIII. 39. — Állami birtokvételek a Tátrában. XXIV. 71.

1906—1911. országgyűlés.

Igazoltatott. 4, 13. — Osztályba soroltatott. 8-ba 5. — 6-ba 200. — 9-be 313. — Földművelésügyi miniszterré kinev. 1. — (Lemondása 451.) — Újra kinev. 453, 454. — Lemon-dása 455.

Német birodalommal 1905. január 25.-én kötött állat-egészségügyi egyezmény becikkelyezése. I. 43. — Olaszország-gal 1906. február 14.-én kötött állategészségügyi egyezmény becikkelyezése. I. 43. — Svájjal 1906. március 9.-én kötött állategészségügyi egyezmény becikkelyezése. I. 43. — Kül-

kereskedelmi és forgalmi viszonyok rendezése. I. 144. — Költségvetés részletes tárgyalásának sorrendje. II. 101. — Kecskeméti Ferenc interpellációjára békési arató-munkássztrájk ügyében. II. 173. — Költségvetés 1906-ra (részl.). II. 217, 223, 228, 240, 245, 250. — Kmetty Károly interpellációjára löversenyfogadások és egyéb szerencsejátékok korlátozása tárgyában. IV. 221. — Költségvetés 1907-re (részl.). IV. 327, 398, 405, 409, 414, 431. — V. 11. — Pinceszövetkezeteknek az 1904. évi XIV. t.-c. értelmében kamatmentes állami kölcsönnel való támogatására engedélyezett kétmillió korona felhasználása. IV. 345. — Személyes ügye Lázár Pállal. IV. 349. — Ipari, gyári és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosítása. VI. 446. — Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet létesítése iránt 1905. évi június 7-én Rómában kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezése. VII. 27. — Marokkói sáska irtása. VII. 139. — Szemerecsányi György interpellációjára Borosháza és Hegyesmajtény trencsénmegyei községek lakosai ellen kiírt bírói árverések tárgyában. VII. 234. — Gazda és gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozása. VIII. 4. — IX. 114, 118, 119, 120, 121, 123. — X. 4, 6. — Gazdasági munkaházak építésének állami támogatása. VIII. 4. — IX. 193, 318, 327, 333, 346, 350, 351, 352, 357, 359, 362, 367, 371, 373, 376, 377, 378, 405, 415, 423, 426, 475, 477, 479, 481, 483, 487, 499, 505. — Mecznér Béla interpellációjára Latorca és Tice között fekvő árvízzel sújtott községek érdekeinek megóvása tárgyában. VIII. 367. — Vlád Aurél interpellációjára bukovinai csángók visszatelepítése ügyében. VIII. 370. — Személyes ügye Bródy Ernővel. IX. 210. — Szabó István (zámolyi) interpellációjára györmegyei Alsószigetközben a belvizek áradása által okozott károk tárgyában. IX. 235. — Posgay Miklós interpellációjára Pestmegyei vadvizek lecsapolása tárgyában. X. 336. — Hirtenstein Lajos interpellációjára szernyei vízrendező és belvízszabályozó társulat által épített és kárt okozó csatorna ügyében. X. 337. — Quóta-bizottság kiküldése 1907-ben. X. 491. — Rudolfsgnádi ármentesítő- és belvízlecsapoló társulatnak nyújtandó rendkívüli segély. XV. 5. — Vízi beruházások. XVIII. 59. — XXI. 58. — Költségvetés 1908-ra (részl.). XVIII. 461, 467, 469, 471, 482, 488, 494. — Állattenyésztés fejlesztése. XIX. 416. — Szeszadó, valamint a szesztermeléssel együttesen készített sajtolt élesztő megadóztatása, továbbá a szeszkontingens megállapítása. XX. 33. — Borhamisításnak és a hamisított bor forgalombahozatalának tilalmazása. XXI. 44, 213, 215, 220, 226, 228, 232. — Költségvetés 1909-re (részl.). XXII. 22, 28, 33, 36, 38, 45, 52, 74. — Bella Mátyás interpellációjára Liptó vármegyében dúló ragadós marhabetegység tárgyában. XXII. 426. — Molnár János interpellációjára tejszövetkezetek cégjegyzése tárgyában. XXII. 427. — Telepítés, ingatlan feldarabolás és egyéb birtokpolitikai intézkedések. XXIV. 502. — Sümei Vilmos interpellációjára Csík vármegyei takarmányinség és a vármegye egyes helyein fenyegető éhínség ügyében. XXV. 213.

1910—1915. országgyűlés.

Igazoltatott 4, 10. — Osztályba soroltatott. 8-ba 5. — Földművelésügyi biz. tagja. 735. — Regnicoláris biz. tagja. 754. — Lemond. 784. — Összeférhetetlenségi ítélő biz. tagja. 735. — Pénzügyi biz. tagja. 735. — Lemond. 784.

Szerbiával 1910. évi július hó 14/27-én kötött kereskedelmi szerződés becikkelyezése. III. 200. — Személyes ügye Sándor Pállal. III. 288. — Montenegróval 1911. január hó 24-én (február hó 6-án) kötött kereskedelmi és hajózási szerződés és az ahhoz tartozó »Nyilatkozat« becikkelyezése. XIV. 176, 200. — Háború esetére szóló kivételes hatalom igénybevétele (6.-ik jelentés). XXXV. 124.

Darányi Ignác főrendiházi beszédei.**1896—1901. országgyűlés.**

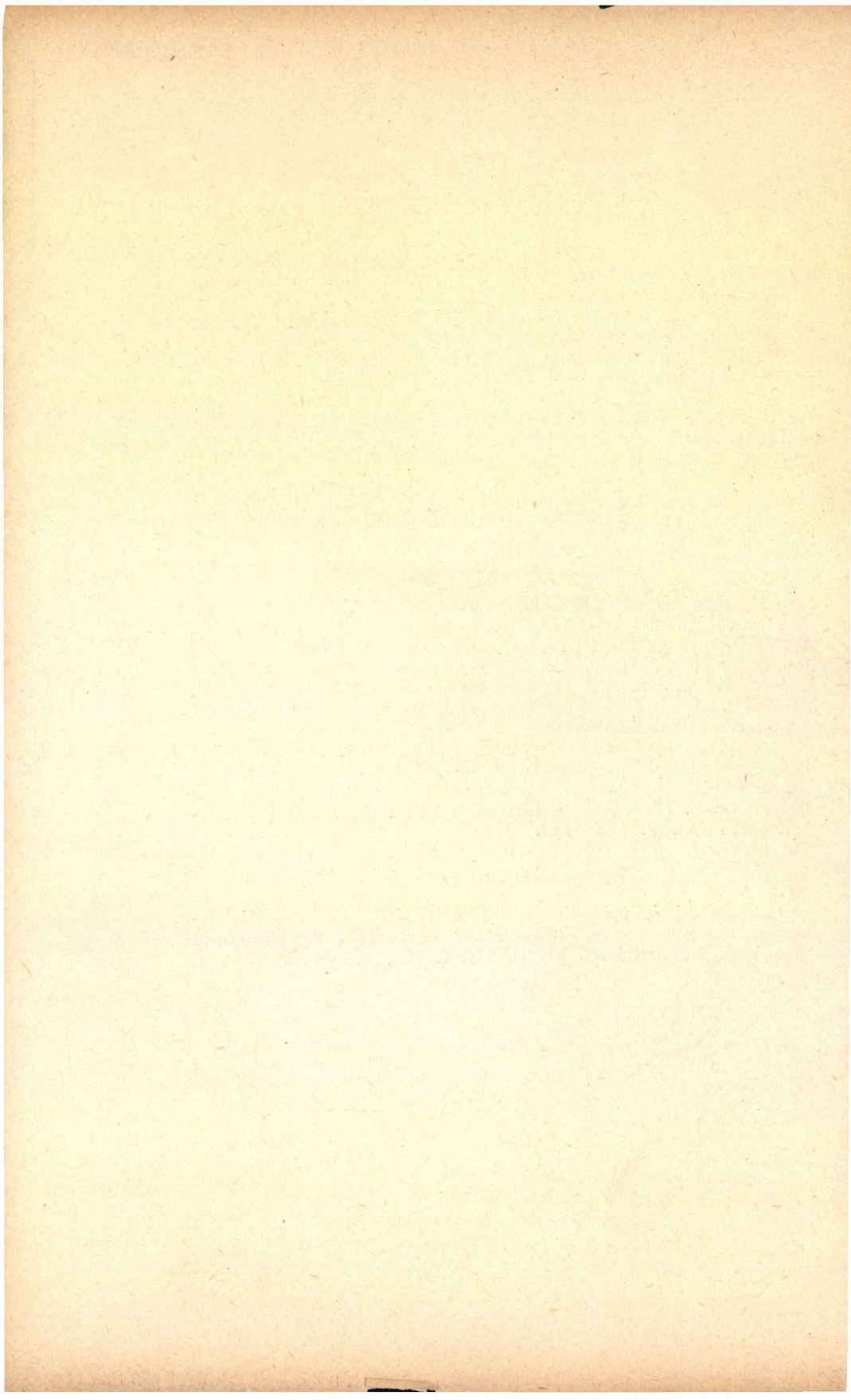
Pénztézetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról (parcellázás). I. 151. — Munkaadók és mezőgazdasági munkások közti jogviszony. I. 187, 192—193. — Állami költségvetés 1898-ra. II. 24. — Interpellációra adott válasz (aratási szerződések); Hitelszövetkezetek. II. 81—83, 99—101. — Állami költségvetés 1899-re. III. 83—85. — Állami költségvetés 1900-ra. IV. 96—97. — Interpellációra adott válasz (szőlővesszőkkel való visszaélések). V. 28—29. — Birtokos és gazdatiszt közti jogviszony. — Dohánytermelők és kertészek közti jogviszony. V. 62—66. — Állami költségvetés 1901-re. V. 121—122. — Interpellációra adott válasz (ojtványkereskedők). V. 183—184.

1901—1906. országgyűlés.

Állami költségvetés 1902-re. I. 101—102. — Gazdasági munkás- és cselédpénztár. I. 151—152. — Gazda és gazdasági cseléd közti jogviszony. I. 187, 192—193.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 6. SZÁM.

BÁNÓCZI JÓZSEF L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

ZLINSZKY ALADÁR

L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1931 JUNIUS 22-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1931.

Pápa, 1931. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Bánóczi József emlékezete.

Irta : Zlinszky Aladár 1. tag.

I.

Az 1879—80. év telén, a Wesselényi és Sip utca sarkán ma is álló házban, mint gimnazista diák, gyakran láttam három fiatalembert a fölöttünk lévő lakásba sietni. Nem egyszer vidám mulatozás zaja verte fel onnan szobáinkat s apám felvilágosított, hogy a fiatalemberek, kik ott egy nőrokonuk gondozása mellett élnek, máris nevezetes, a közélet terén szereplő férfiak: Alexander Bernát és Bánóczi József tanárok, Szalárdi Mór pedig orvos.

Még gyermekkori barátság kötötte össze hármukat a gimnázium padjain. Negyedik társuk, Salgó Jakab, a későbbi idegorvos, nem lakott velük, de ő is szövetségükhöz tartozott. Ritka, sirig tartó vonzalom volt az, mely e négy fiatalembert összefűzte: bizonyítéka egyrészt kiváló szellemi rokonságuknak, másrészt szívük melegségének, mely ily hosszú, egész életre szóló vonzalomra képes. Alexander Bernát kedves és megható képet rajzolt e négy gimnazista meghitt viszonyáról, abban a visszaemlékezésben, melyet Bánóczi halála alkalmából az Egyenlőség gyászszámában közölt. Akkor nem gondolta, hogy éppen egy évre rá ő is követni fogja a halálba barátját, ugyancsak hetvenhetedik életévében.

Alexandert mindenekelőtt Bánóczihoz fűzték a legmelegebb baráti kötelékek. Rokonlelkek voltak ők, bámulatosan ugyanazon célokkal, gondolkodásmóddal és amennyire emberileg lehet, jellemmel is. Legalább is megegyezett tudományszeretetük, cselekvő energiájuk és életrevaló emberismeretük. Kétségtelenül Alexander volt az erélyesebb,

Bánóczi az engedékenyebb, hisz két embernek, akár férfi, akár nő, tartós szövetsége csak ily feltétellel képzelhető el, de adott esetben mindenik szívesen engedett s vezettette magát, amint az két egymást őszintén szerető, megértő lélekhez illik.

Érdekesen írja le visszaemlékezésében iskolai pályáját Alexander Bernát.¹ A két fiút korán, már a gimnázium felső osztályaiban foglalkoztatta a pályaválasztás kérdése. Először az orvosi pályára gondoltak, mint a pesti zsidó családok előtt a legnépszerűbbre. Majd rabbik akartak lenni Hochmuth Ábrahám példájára, akit rendkívül tiszteltek s ki Bánóczinak atyai jóakarója is volt. Szorgalmasan tanultak héberül s a fiatal, de ekkor már tekintélyes Goldzieher vezette be őket a Talmud titkaiba. Azonban csakhamar más meggyőződésre jutottak. Nagy hatással volt rájuk egyik tanárjuk, Riedl Szende, Riedl Frigyes atyja, ki a gimnáziumban németet és filozófiát tanított. Csak egy évig, a VI. osztályban volt a lélektanban tanárjuk, a következő évben a germanisztika egyetemi tanára lett, de ez az év elég volt, hogy példája egész életükre lelkesítse őket. »Tanítása, modora, magatartása, egyénisége — úgy mond Alexander — az igazi, a nagy tanaré volt, ötle tanultunk gondolkodni, önálló lélekkel olvasni, tanulni; gyerekekből az ő hatása alatt lettünk egyszerre igazi ifjakká, majdnem azt mondanám férfiakká. Az iskolaszoba falai átlátszókká lettek az ő órái alatt, a világ tárult föl előttünk.« Elhatározták, hogy tanárok lesznek s életüket Riedl Szende tárgyának, a filozófia tanulásának fogják szentelni. Riedl Szende távoztával nem is bírták soká a középiskolát; az ott töltött időt elpazaroltnak érezték. A VII. osztály után kiléptek s magántanulókká lettek. Ősszel beiratkoztak az egyetem bölcsészeti fakultására, az első félév végén érettségit tettek; így beszámították részükre az egész esztendőt. Midőn többi barátaink érettségit tettek — írja Alexander — nekünk már két rendes félévünk volt az egyetemen.

¹ Bánóczi emlékalbum, 1919. és Egyenlőség, 1926.

A pesti egyetem azonban egyáltalán nem elégítette ki tudásvágyukat. A filozófia tanára Horváth Cyril volt; már öreg, fáradt, különben sem nagyszabású gondolkodó. Jó indulattal volt irántuk, ellátta őket könyvekkel s a két fiatal-ember mikor csakhamar külföldre távozott, még évekig levelezésben állt vele. E levelek nemrég napvilágot is láttak, úgy Alexanderéi, mint Bánócziéi a Magyar Zsidó Szemle 1928. évfolyamában.

A pesti egyetemen az első évet elvégezve fő vágyuk volt most már egy igazi nagyszabású külföldi filozofussal megismerkedni. Barátaik, Szalárdi és Salgó már Bécsben tanultak s nekik is ez az egyetem látszott legelérhetőbbnek. Magukra voltak utalva, szüleik alig segíthették őket; külföldi ösztöndíjat Toldy Ferenc közbenjárására később kaptak ugyan, de ez ekkor és még sokáig csak ígéret maradt. Pesten jó nevelői állásuk volt, ezt is készek voltak itthagyni s a bizonytalan veszélyei elé menni. Mindent föláldoztak és mindent mertek: meg akarták hódítani a filozófia aranygyapját, mint Alexander oly szépen mondja. Már életük e szaka is mutatja, hogy tehetségekkel állunk szemben. A pályaválasztás, amely sok ifjúra nézve csak a praktikum kérdése, nekik nagy és mély lelki probléma. Nem a pénz és hatalom képei vonzzák őket, hanem a tudományos munkásság lehetősége. Élelmesek és energikusak, de az ideál szolgálatában. S ami még bámulatosabb s a klasszikus barátságok évkönyveiben is ritkaság, mind e válságokon és célkitűzéseken együtt mennek át és jutnak közös megállapodásra. Anélkül, hogy összebeszéltek volna, külön-külön is ugyanazt határozták mindenkor.

Igy kezdődtek meg közös vándoréveik, melyek nem kevesebb, mint hat évig, 1868—1874-ig tartottak. Alexander Bernát visszatekintve e hat esztendőre, azt mondja, hogy inkább indításokat köszönhetnek neki s többet merítették magukból és az egymásra tett hatásokból, semmint mestereiktől. De ez talán minden önállóságra hivatott tehetségnél így van. Végül mégis úgy érezzük minden tanítás ellenére, hogy legtöbbet a magunk munkájának köszönhetünk. A kor és a viszonyok, melyek közt a tanulmányút

lefolyt, sem voltak ép a filozófia tanulmányára nézve kedvezőek. Átmeneti kor volt ez. A pozitivizmus virágzása az egyes szaktudományoknak kedvezett és nem a filozófiának: a részletkutatásnak és nem az összefoglalásnak. A nagy német metafizikai rendszerek Hegel hatásának bővölete után hitelüket veszítették: a világjelenségek egy principumból való levezetése ábrándnak bizonyult. A gondolkodó elme nem bízott többé a tények fölé emelkedő spekulációban, hanem józanul a tényekhez tapadt s csak tényeknek és tények összefüggésének megállapításában látta feladatát. Ifjaink Bécsben Zimmermann Róbert hatása alá kerültek. Riedl Szende után ő tette rájuk tanáraik közül a legmélyebb és legtartósabb benyomást. A bécsi egyetemen akkor a herbartizmus uralkodott s Zimmermann ez irány egyik kiváló és határozott képviselője volt. De nem annyira Herbart metafizikáját művelte, mint inkább etikáját s kiépítette az esztétikát, melynek Herbart csak körvonalait adta. Megírta az esztétika rendszeres történetét is. Bánóczi és Alexander nem lettek a Herbart rendszerének oly állhatatos hiveivé, mint Kármán Mór, ki néhány évvel előttük ugyancsak a bécsi egyetemen tanult. A rendszer negatív kritikája nagyobb hatást tett rájuk, mint pozitív részei. Az esztétika mellett a pszichológia vonzotta őket legerősebben. Ez a kor pozitív irányának megfelelőleg, ekkor kezd fiziologiai alapra helyezkedni hovatovább annyira, hogy egyenesen a természettudomány egyik ágának kezdik tekinteni. Bánóczi és Alexander, akik eleinte az orvosi pályát akarták választani, most szorgalmasan hallgatnak orvosi előadásokat, főleg anatómiát s tanulmányaikat oly komolyan veszik, hogy boncolnak is. Hiszen mint filozófusoknak is jártasoknak kell lenniök az emberi test ismeretében. Anatómiát Hyrtl-nél hallgattak, a fiziológiát Brücke adta elő s már megjelent Wundt könyve: *Über Menschen und Tierseele*, melyből később fiziologiai psychológiája kifejlődött. De ifjaink nem lettek a pozitivizmusnak sem rabjaivá, amint nem lett a német filozófia sem soha annyira, mint a francia és angol Comte és Spencer rendszerében.

Kant nemzete sohasem távozott el egészen a königsbergi bölcs tanításaitól, ki megírta prolegomenáit »minden ezen-től lehető metafizikához«. Támadnak e korban is szellemek, akik világosan látják, hogy vannak kérdések, melyeket egyetlen speciális tudomány sem képes megoldani, a pszichológia sem; a filozófia nem mondhat le az egyetemes jellegű kérdések valamilyen végső magyarázatáról; a filozófiára tehát mint rendszeres tudományra szükség van; és ezek az úttörők Kant filozófiájából merítik a fogalmi eszközöket problémáik megoldására. Ez az újkantianizmus jelenti a filozófiai hanyatlás kora után egy más korszak kezdetét.¹ Bánóczi és Alexander helyes ösztönüktől vezetve ez új irányba kapcsolódnak bele: mindkettőjüknek Kant lesz főstudiuma.

Három évi bécsi tartózkodás után Berlinbe mennek s itt ép azokkal a fiatal hallgatókkal kerülnek összeköttetésbe, részben barátságba, kikből a későbbi kantianusok válnak. Paulsen Friggyessel még évekig leveleznek hazulról is s az ő révén ismerkednek meg Benno Erdmannal is, aki a legnagyobb német Kant-tudós lett s egyéb munkái mellett a berlini Akadémia nagy Kant-kiadását is rendezte. Berlin egyébként nem elégítette ki ifjainkat. A balsors úgy hozta magával, — írja Alexander — hogy a nagy berlini egyetemen nem volt kit hallgatni a filozófiából! Trendelenburg csak a pedagógiát adta elő nyilvánosan és szemináriumi gyakorlatában Aristoteles művét a lélekről tárgyalta. »Mindketten hallgattuk, de csakhamar meggyőződünk róla, hogy inkább filológusoknak való.« Beteges, korán előregedett ember is volt már s még a szemeszter folyamán meghalt. A másik filozófus, Michelet, egy elkésett hegelianus, akinek szónokias, inkább népszerű, mint tudományos előadása szintén nem az volt, amit kerestek. Még legtöbbet Bonitz görög filozófia-történeti előadásából tanultak. Csakhamar oda is hagyták Berlint és Göttingában ütnek tanyát. Lotze hire vonzotta őket ide, ki e kornak a

¹ V. ö. Szemere Samu: Bánóczi József. Orsz. Izs. Tanítóképző-intézet értesítője. 1928. 7. 1.

legnagyobb német gondolkodója. De nála is inkább Mikrokosmosából és egyéb műveiből okulnak, semmint előadásaiból; ezek a mi előrehaladott ifjaink számára már túlságosan iskolaszerűek. Lotze tanító-gyakorlata az volt, hogy mintegy húsz percig adott elő s azután ugyanezt összefoglalva lediktálta. Szabadon, jegyzetek nélkül adott elő s ugyanígy diktált is. Azért e diktátumok kifejezéseikben egymásközt eltérők s csak tartalomban egyeznek. Kármán Mór néhány ily diktátumot le is fordított s ezekhez mint alaphoz fűzte saját tanításait; így hát a magyar közönség is ismeri őket.

A nyári szemeszter eltöltése után nem is mentek többé vissza ifjaink Göttingába, hanem a lipcsei egyetemre iratkoztak, azzal a céllal, hogy itt doktori oklevelet szereznek s így tanulmányaiknak formai befejezést adnak. Az egyetemre ekkor már nem igen jártak. Fechner, a legnagyobb filozófia-tanár, aki 86 évet élt meg, de élete nagy részét súlyos szenvedések közt töltötte s ma a pszichiáterek egyik kedvelt témája, csak néhány hétig adott elő, azután megvakult s csak évek múlva nyerte vissza szemvilágát. Drobisch jegyzeteit olvasta, Ziller, a híres pedagógus pedig, ki főként Kármán Mór és Rein Vilmos útján a magyar pedagógiára is oly erősen hatott, mint filozófus — ifjaink tanusága szerint — alig jöhetett számba. Előadások hallgatása helyett inkább disszertációikon dolgoztak. Mindketten Kantot választották tárggyul: a gondolkodásbeli harmónia ezuttal is megnyilvánul közöttük. Alexander Kant transcendentális deductióját, Bánóczi Kant tér és időelméletét dolgozta fel. Horváth Cyrillnek 1873 január 1-én ezt írja Bánóczi Lipcséből: »Disszertációm Kant ezen művét fogja tárgyalni: *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis*, mellyel a nagy bölcsező 1770-ben tanári székét elfoglalta. Kant ezen művét eddig, mi elég különös, nem méltatták úgy, amint fontosságánál kellett volna. Itt teszi először azon korszakalkotó fölfedezését, hogy tér és idő csak felfogásunk szubjektív formái, minden önálló realitás nélkül, — amit köztudomásúlag a tiszta ész bírálataba egészen úgy átvett«.

Miután nyaranként Bánócziék szentgáli otthonában, hol Alexandert szíves vendégül látták, felüdültek, fáradhatatlan ifjaink tudományszomja a három évi bécsi és két évi német egyetemi tanulás után most Franciaország és Anglia kultúrájára vágyott. A hatodik év első felét Párizsban, másikat Londonban töltik. Párizs nagy hatást tesz mindkettőjükre. »Ma is az a meggyőződése — mond Alexander —, hogy a görög kultúra folytatódott ugyan Rómában, de igazi második hazája mégis Franciaország. Ez a modern Graecia. Akkor talán még inkább az volt, mint ma. De most is a lélek legfinomabb rezgései, legősztönösebb vágyódásai itt születnek meg, itt formálódnak, itt öltenek művészi alakot, itt tesznek szert teremtetőre.« Személyesen is megismerkednek Taine-nel, akinek előadásait élvezettel hallgatják s mindkettőjükre nagy hatással is van. Nem lesznek ugyan pozitivistává, megmaradnak kantianusoknak, de Taine milieu-elmélete, mely az egyes nemzetek sajátosságait kutatja művészetükben és tudományukban, a nagy ismeretanyagok világos rendszerezése, a színes előadásmódra törekvés meglátszik mindkettejük későbbi írásain. Nem is ártott a sok nehézkes német filozófiai mű hatását a francia esprit kellemesebb formáival ellensúlyozni! Taine-n kívül Paul Janet-től tanultak sokat; a retorikus-royalista Caro-t nem szerették. Itt már művészekkel is ismerkedtek: Ébner Lajos hazánkfia arcképeiket is megfesti s bevezeti őket Munkácsy otthonába. Nehezen tudtak megválni a ville-lumièretől, de végre mégis elszánták magukat, hogy útjuk utolsó állomását, Londont is meglátogassák. Jobban szerettek volna Oxfordba, vagy Cambridge-be menni, mert Londonban akkor még egyetemi előadások nem voltak, de erre főként anyagi nehézségek miatt nem gondolhattak. Mindennapos vendégek voltak a British-múzeum könyvtárában, fölkeresték a gyűjteményeket, hallgattak prédikációkat, néha egy-egy színházi előadást s oly jól megtanultak angolul, hogy nem egyszer más vidékről való angoloknak nézték őket, Augusztusban, amikor a londoni évad is nyugovóra készült, elhagyták a várost és Antwerpenbe mentek. Onnét meg-

látogattak még néhány belga és holland várost, azután egyenesen hazafelé indultak.

Már külföldi útjuk alatt mindketten irodalmi működést is folytattak, részben anyagi szempontból is, hogy szűkös jövedelmüket emeljék. Leginkább a Pester Lloydot keresték fel cikkeikkel, hiszen mindketten jól írtak németül s Bánóczi már 1867-től fogva, még Pestről küldözött cikkeket a *Die Neuzeit* c. bécsi lapnak *Notizen aus Pest* összefoglaló cím alatt. A magyar lapok közül Rákosi Jenő *Reform* című lapjába írtak. E cikkek kulturális témákról szólnak s főleg külföldi mozgalmakat ismertetnek, de már vannak köztük filozófiai tartalmúak is.

Ez publicisztikai pályájukra való előkészülés számba mehet, mely aztán Alexandernél öltött nagyobb mértéket. Tudományos fejlődésükre inkább azok a felolvasások bírnak jelentőséggel, melyeket a külföldi egyetemi szemináriumokban tartottak. Bánóczi Horváth Cyrillhez írt leveleiben mindannyiszor lelkiismeretesen és kedvvel számol be ezirányú szerepléséről. Különösen Bécsben Zimmermann és Berlinben Trendelenburg szemináriumaiban dolgozott sikerrel. Így 1871 márciusában Louis Ferri nápolyi tanár franciául írt olasz bölcsészettörténetét ismertette. Ez a bírálat egy év múlva a Bergmann szerkesztette *Philosophische Monatschrifte*-ben nyomdafestéket is látott.

De nagyobb fába is vágta a fejszéjét Bánóczi ez évek folyamán. Horváth Cyrillhez 1870 július 25-én írt levelében arról értesíti mesterét, hogy: »Hosszas tanulmányok alapján az Aesthetikát önállóan és eredetien dolgoztam fel és az Akadémia pályakérdéseire beküldöttem. A három dolgozat közül az enyim találtatott ugyan legmegfelelőbbnek, azonban csak dicséretet sem bírt magának kivívni«. Az akadémiai Jelentés valóban: »Társai közt legjobbnak, tartalmilag gazdagnak, de szabályosság nélkül valónak« minősítette. E pályaműből való az a részlet, mely *A nyelv esztétikája* címen a *Reform* 1871 április 13. számában napvilágot is látott s talán Gerbernek akkor megjelent könyve *Die Sprache als Kunst* hatását mutatja. Mindenesetre az első tanulmány nálunk, mely a nyelvet

esztétikai jelenségnek nevezi s bár, mint Gerber is, még nem abban az értelemben, amelyben ma nyelvésztétikáról beszélünk, hanem csak a nyelvnek egyes esztétikai jelenségeiről szól, mégis megérdemli, hogy kiemeljük az ismeretlenség homályából. Az a megállapítás, hogy a nyelv mennyire elégtelen érzelmeink kifejezésére s hogy erről íróink is hányszor panaszkodnak: azt hiszem, itt van először megállapítva és találó idézetekkel igazolva irodalmunkban.¹

Mind e cikkek még Bánóczi eredeti neve *Weiss József* vagy csak W. J. kezdőbetűk alatt jelentek meg.

II.

Az eszmény, amelyért ifjaink hat évi odisszeájukat vállalták, az volt, hogy a filozófia egyetemi tanáraivá legyenek. Látták azonban, hogy ez nem megy úgy, ahogy fiatal idealizmusukban elképzelték s minthogy élni is kell, nagynehezen elhatározták, hogy középiskolai tanári állást vállalnak, hiszen képesítésük régen megvolt. Bánóczi a főváros VIII. ker. reáliskolájánál 1875-ben póttanár lesz, ugyanott a következő évben segédtanár. Alexander az V. kerületi állami reáliskolához kerül, melynek akkor Hofer Károly volt az igazgatója. Bánóczi azonban már a következő 1877. évben elhagyja a főváros szolgálatát, az orsz. izr. Rabbiképzőhöz hívják meg segédtanárnak. Itt lesz a következő évben rendes tanár, majd 1887-ben átmegy az izr. Tanítóképzőhöz mint annak igazgatója.

Egyetemi tanári pályájukat is igyekeznek előkészíteni s mindketten magántanárságért folyamodnak, amit 1878-ban el is nyernek. Bánóczi képesítése a filozófia történetére és propaedeutikájára szült s előadását még azon évben megkezdte s egy év kivételével egészen 1919-ig, tehát negyven éven keresztül megszakítás nélkül folytatta.

Irodalmi munkásságba is fog, amint Budapesten el-

---

¹ E tárgyról magam is irtam *Érzelemkifejezés a lírában* c. tanulmányomban (Minerva, 1926). Akkor Bánóczi e cikkét még nem ismertem.

helyezkedik. 1877-ben filozófiai társaság volt alakulóban s a kilenc-tíz férfiú közt, akik a szervezkedő ülésen megjelentek, ott találjuk Bánóczit is. A társaság nem jött létre; évtizedeknek kellett elmúlniok, míg megalakulhatott. Így hát az akkori folyóiratokat használja fel eszméi hirdetésére: a Kármán Mór szerkesztette *Magyar Tanügy*-et és a *Magyar Nyelvőr*-t. A Magyar Tanügy 1877-iki évfolyamában jelent meg *A philosophia Magyarországon* c. tanulmánya. Ebben mindenekelőtt azt az akkor még széles körökben elterjedt nézetet igyekszik cáfolni, mintha a filozófiai gondolkodás egyáltalán nem a magyar elme számára való volna. Hiszen még oly tudós is, mint Kerkapoly Károly, a politika egyetemi tanára, Lónyai Menyhért kabinetjének pénzügyminisztere is úgy nyilatkozott, hogy a magyar sokkal inkább gyakorlati tevékenységre termett, semhogy a meddő fogalmi vizsgálódás természetével kiegyeztethető volna. Bánóczi igen szépen fejti ki, hogy például az angol eléggé gyakorlati észjárású nemzet és mégis jelentékeny része volt a filozófiai gondolkodás fejlesztésében. De a magyarra sem áll, hogy ne volna meg nálunk a filozófiai hajlam és érdeklődés. Közönségünk ma is sok filozófiai művet olvas, mint ezt könyvkereskedőink tanúsítják, de magyarok hiányában, idegent. A magyar filozófiai gondolkodást nem is azokban találja meg, akik eddig nálunk szakszerűen foglalkoztak filozófiával. Nem Köteles, Fejér, Hetényi, Szontagh nevelték a magyart bölcselő elmélyedésre, hanem olyan nagy írói, mint Kölcsey, Eötvös, Madách. Ezeknek egész munkásságát filozófiai szellem hatja át s műveik az emberi léleknek, az erkölcsnek, a társadalomnak legfőbb kérdéseit ölelik fel, egészen a lét végső problémájáig. Ha a filozófia tudományának művelésére szánják magukat, Kölcsey valószínűleg ethikus, Eötvös psychologus, Madách metafizikus lett volna. Áttekintve a magyar filozófia eddigi történetét is s már ekkor megragadja figyelmét Apáczainak alakja, kiről később tanulmányt is ír, meg Erdélyi János, kinek művét *A bölcsészet Magyarországon*, majd a Filozófiai Írók Tárában ki-

adja s munkásságát általában a maga részéről folytatni szándékozik.

Nagy mértékben leköti azonban figyelmét ekkor mint a bölceleti irodalom készülő munkásának, a filozófiai műnyelvnek kérdése. E tekintetben ekkor igen rendezetlen állapotok uralkodtak. Nem volt megállapodott, általánosan elfogadott terminusokkal dolgozó műnyelv, mely pedig minden tudományos irodalom létfeltétele s még inkább az a filozófiában, melynek feladata ép a fogalmak tisztázása, precíz meghatározása. Filozófiai stílusunk általában rendkívül mesterkéltné, erőltetett, magyartalan, az élettől távolálló papirosnyelv volt. Álljon itt egy példa e nyelvből! Kerkapoly fentebb említett nézetét eredetileg úgy fejezte ki, hogy »a magyar a mélyengző szemlélődést nem tartja egyezőnek külreható cselekvékeny természetével«. A nyelvújítás is szörnyű dűlást vitt végbe a magyar nyelv-érzékben. A filozófiai nyelvnek is megvolt a maga Bugátja, a pesti egyetem fiatalon elhalt bölcelet-tanárának, Imre Jánosnak személyében,¹ aki épúgy, mint Bugát a természettudományok terén, minden idegen filozófiai műszót magyarral akart helyettesíteni. Szótára kéziratban maradt, de belekerült az Akadémiától kiadott Philosophiai Műszótárba (1834). Voltak előtte is, utána is filozófus nyelv-újítók, hiszen a magyar bölceleti nyelvet elvégre is meg kellett teremteni. Bánóczi sem ellensége a nyelvújításnak s maga is több új szót alkot, vagy hoz divatba. De ő már a Szarvas Gábor Magyar Nyelvőr-ének szellemében dolgozik. Itt jelennek meg nyelvészeti tanulmányai, újonnan alkotott filozófiai terminusai. Nem új szavak képzését tartja fontosnak, mint elődei, hanem a meglévő nyelvkincs felkutatását és értékesítését. »Nem vesszük eléggé figyelembe a meglévő nyelvkincset. Idegen nyelvű könyveket olvasván, az ott talált kifejezések fordításán erőlködünk s alig jut eszünkbe utána nézni, nincs-e saját nyelvünknek is erre szava? A nyelvünkben rejlő filozófiai kincs még

---

¹ Kornis Gyula: A magyar bölceleti műnyelv fejlődése (Mny. 1907. 199—200.)

távolról sincs felhasználva.« Például felhossa az »eszmélet« szót. »Mi az 'eszmélet' szónak értelme, tartalma? Ha idegen nyelvre akarnánk fordítani, bizony meggyűlne vele a bajunk.« (Nyör, V. 199.)¹

Mindenekelőtt aknázzuk ki a régi írók nyelvkincsét. A régibb írók nyelvérzéke megbízhatóbb, úgymond, mint a mienk, mert a latinizmus nem támadta meg annyira a nyelv szervezetét, mint a most divó germanizmus. Így foglalja le a »magán való« szót a kanti *Ding an sich* kifejezésre Apáczai nyomán. Apáczai persze még nem érthette rajta azt, amit Kant és azóta a filozófia, hiszen a phaenomenon és noumenon megkülönböztetése a kanti filozófiának egyik legsajátosabb tette. Apáczainál »magán való foglaltatás« a. m. axioma. Versegly Lexiconjában substantia: *maga való*. A *Ding an sich*-et a Tudományos Gyűjtemény 1840-ben (9. l.) *magalét* szóval adta vissza. Alexander azonnal elfogadja Bánóczi terminusát s minthogy a Bánóczival közösen készített Kant-fordításban alkalmazzák is, a szó ma filozófiai nyelvünk közkincsének tekinthető. Bánóczi így használja Lewes népszerű filozófiatörténetének fordításában, Pauler Ákos: *A magánvaló problémája* (Athenaeum 1901) és Simon József *Harc a magánvalóért* (U. o. 1902) című értekezésében.

Terjedelmes cikket ír Bánóczi az *elme* szóról is. Kodex és könyvirodalmunkból kimutatja, hogy általában a benső élet kifejezése; benne van az *értelem* meg *érzelem* egyformán. Az *elme* bölcséleti értelemben az, ami bennünk érez, fölfog, gondol és kíván. Kantnál hasonló a *mens* és a *Gemüt*, de nála inkább metafizikai s nem lélektani műszó; a magyarban az *elme* belső aktiv világunk összessége, belsők öntudatos működésének alanya. Más nyelvek közül legfeljebb az angol *mind*-nek felel meg; s minthogy a németben nincs meg, a nyelvújítás után nem is használatos. Kornis Gyula: *A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése* c. értekezésében (Mny. 1907. 349. l.) kimutatja, hogy

¹ Bánóczi cikksorozata (I.—X.) a Magyar Nyelvőr V.—VIII. kötetében jelent meg: *A bölcsélet magyar nyelve* címen. Ehhez még: U. o. XI. 158.

Bánóczinak nincs egészen igaza, mikor azt állítja, hogy filozófiai műnyelvünk e szót egészen elfeledte. Megvan Benyáktól Erdélyi Jánosig több filozófiai írónál, Hunfalvy Platon fordításában úgyszólván minden lapon használja. Mindazáltal megmarad Bánóczi tanulmányának az az érdeme, hogy e szép régi szó forgalombahozására újabb ösztönzést adott.

Különös sorsa volt az e tanulmányban fölvetett *elmemozdító* szónak. Ezt Bánóczi az Arany-Gyulai féle Népköltési gyűjtemény II. kötetében találta egy »pompás bordal«-ban. A kifejezés különösen Simonyi Zsigmondnak tetszett meg s Bánóczi nyomán lépten-nyomon használta cikkeiben. Így a Nyelvőr által a szó meglehetősen el is terjedt. Másoknak is, de különösen Lehr Albertnek kezdettől fogva gyanus volt a szó. Nem érezte népiesnek s utóbb is, megvizsgálva a kérdést, rájött, hogy az »elmemozdító« nem igazi népi termék. Sohase hallottuk, hogy a nép effélét mondana: »ez mozditja, megmozdítja az elmét«, »elmemozdító«, »megmozdul az elme«. Nem is népdalban, hanem egy tréfás vőfély-köszöntőben fordul elő, afféle lakodalmi rigmusban, amelyet a nép között élő, de már tanultabb emberek szoktak szerkeszteni. Másrészt jelentése is egészen más, mint Bánóczi gondolta. A vers egyéb változataiban az »elmemozdító« helyén *elmebódító*, *elmekábító*, *elmeháborító*, *elmebolondító*, *elmerontó* s hasonló szavak fordulnak elő. Az »elmemozdító« azt jelenti tehát, ami kimozdítja helyéből az elmét, azaz, hogy a borivás következtében valakinek nincs helyén az elméje, elmegy az esze.¹ Hozzátehetjük, hogy a német *verrückt* (eszeveszett, megháborodott) első jelentése is »elmozdított, félretolt« s ugyanilyen az angol *deranged* s a francia *déplacé*. Ez a szemlélet van a magyar elmemozdítóban is. Annyiban azonban igazat adhatunk Bánóczinak, hogy mai nyelvérzékünk azt a jelentést érzi ki belőle, amit ő tulajdonított neki.

¹ *Lehr Albert*: Elmemozdító. M. Ny. 1907. 318. és Még egyszer az »elmemozdító«. U. o. 1908. 355 1.

A concrète az *összevontat*, mint az abstract ellenértékét ajánlja. A thesis, antithesis: *tétel, ellentétel*. A kanti ítéletek elnevezései: catheticus: *tételes*; hypotheticus: *föltevése*; problematicus: *kérdéssé*; assertorius: *tényleges*. Substantia: *állomány*; accidens: *járuélék*; accidentalis: *járuélékos*. Az essentiára azelőtt a »belső, mily, belső, léte, léte, önség« voltak divatban, Bánóczi lefoglalja reá a *lényeg* szót. Attributum: *tulajdonítvány*. A *megokol* szót Budenz használta először a Fogarasi csinálta »indokol« helyett, de Bánóczi terjesztette el s az »indokol« ma jóformán kiveszett.

Gondot fordított a szók jelentésének precíz megállapítására is. Addig egy-egy fogalomra több szó is járta, viszont egy-egy szót több értelemben is vettek. Ugyyszólván minden filozófusnak meg kellett tanulni a műnyelvét, de maga a filozófus is egyszer így, egyszer úgy nevezte a dolgot. Bánóczi különbözteti meg először az *érzékel, érzéklés, érzéklet*: empfinden, az *érez, érzés, érzet, érzelem*: fühlen és *észlel, észlelés, észlelet*: wahrnehmen fogalmakat. Ezek a műszók azóta megállapodtak s ma nemcsak a filozófus, de minden művelt ember tudja, mi a különbség érzet és érzelem, képzet és képzelet, érzéklet és észlelet között. Az axiomát *sarktételnek*, a theoremát *tantételnek* nevezi; a syllogismus részei: *jelső tétel, alsó tétel, zártétel*.

Bánóczi József filozófusnak készült, filozófiai irodalommal kezdte és — egyszerre váratlan fordulatot tapasztalunk életében. Az Akadémia 1878-ban pályázatot hirdet Révai Miklós, a nagy magyar nyelvész életrajzára s a jelítség levél felbontatván, abból Bánóczi József neve kerül elő, mint nyertesé. Mi volt az oka e fordulatnak? Nem pillanatnyi szeszély, talán egy pályázati győzelem alkalmá, mert hiszen a következő irodalomtörténeti pályázaton 1882-ben, mikor Kisfaludy Károly életének és munkásságának a megírása volt a cél, a nyertes ismét Bánóczi lett kétkötetes pályamunkájával.

Kissé mélyebben kell beleereszkednünk a kor ismérétebe, mely e jelenségeket kitermelte.

III.

Az 1867-i kiegyezéstől a millenniumig terjedő korról újabban sajátságos nézetek vannak kialakulóban. Ugy tűntetik fel ezt a kort, különösen ifjabb krónikásai, mint a boldog béke korát, mely úszott a bőségben és jólétben, a forradalmat és abszolutizmust átszenvedett apái örökségében, s a puha henyélés között egyébben sem nyilvánult meg tevékenysége, mint meddő dáridózásban és hazafias frázisok puffogatásában. Eközben egyre halmozódtak körül a szociális bajok és veszedelmek, de ezekből mitsem vett észre, hacsak azt nem, mikor saját portája előtt jelent meg a végrehajtó és szólalt meg az árverező dobszó. A millenniumot méltatlan kor ünnepelte s joggatlanul sütkérezett önön dicsőségében. Oly kiváló történetíró is, mint Szekfű Gyula, *Három nemzedék* c. tanulmányában a XIX. század második felét a hanyatlás korának látja, mely különösen a harmadik generációban, tehát ezen évtizedek társadalmában süllyedt a mélypontra. Móricz Zsigmond regényei és szindarabjai, melyek iskolát teremtettek, ha a magyar középosztály életét rajzolják, egyébről sem tudnak beszélni, mint e nemzetvesztő mulatozásról, ha tán voltak rokon-szenves vonásai is. Babits Mihály *Halálfiái* c. regényében, amelyen a történelmi magyar középosztály értendő, egy kis diák képében (a költő 1896-ban 13 éves volt) kimegy atyjával az ezredéves kiállításra. Az apa lelkesedve mutogatja a kiállítás látványosságait s érdeklődést iparkodik benne kelteni a nemzet történeti multja iránt. A fiú azonban fanyarul áll szemben minden látvánnyal s az atyai unszólásra legfeljebb annyit felel: Elég szép! De teljes mértékben felkelti érdeklődését a Plasztikon, ahol az élet-nagyságú viaszbábokon az emberi test funkcióival ismerkedik meg, és Ósbudavára, ahol a nemi élet sejtelmei először ébrednek lelkében (285—288). Ady Endre is csak pusztulást és hanyatlást lát maga körül s Párizsba kell menekülnie kultúráért a »magyar ugarról«, melyben még halva sem szeretne pihenni. Nekünk, akik e kort akár mint

cselekvő részesei, akár mint szem és fültanui átértük, mást mondanak ez évtizedek.

A hetvenes-nyolcvanas évek magyarsága egybeforrt abban a gondolatban, hogy azt a Magyarországot, melyet a szabadságharc és abszolutizmus nemzedéke megálmodott, az ő feladata immár meg is valósítani. Ezek az évtizedek tették Magyarországot nemesi-katonai szellemű országból polgári-ipari kultúrájuvá. Ezek emelték Pestet Budapestté: nagyvárossá, majd világvárossá. A Széchenyi Magyarországa ekkor valósult meg: nem ép úgy, ahogy ő és kortársai elképzelték, csak amint a tényleges állapotok és erőviszonyok megengedték. Hiszen már Platon tudta, hogy a való világ csak viszfénye a magasságban tündöklő ideáknak! Nincs terünk itt e kor mindenoldalú képét megrajzolni; minket most csak a tudomány ügye érdekel, első sorban az irodalomtudományé. De kimondhatjuk, hogy tudományos életünk terén is ez a kor végezte el az alapvető munkálatokat, igazi tudományos élet ekkor indul meg Magyarországon, s ha ma majd minden tudományszakban európai színvonalon álló tudósaink vannak, ha egyetemünk katedráin oly nagyságok ülnek, mint ekkora számban még soha, ha tudományos irodalmunk mindinkább megfelel ama követelményeknek, amelyeket vele szemben jogosan támaszthatni: akkor ne feledjük, hogy ebben a kezdet ez évtizedek nemzedékének érdeme.

Ez a kor kezdte meg a tudomány *szervezését*, amely nélkül egységes, nagyobbbszabású tudományos élet nem képzelhető. Alig jött létre a kiegyezés s állt helyre az alkotmányos élet, már megalakult a *Történelmi Társaság* és megindult folyóirata: a *Századok* (1867). Ugyanazon évben alakul meg az *Országos Középiskolai Tanáregyesület* is és indul meg *Közlönye*. Két évre rá Szily Kálmán buzgósa újjaszervezi a *Természettudományi Társaságot*, s megindítja a *Természettudományi Közlönyt*. Mikor a fiatal Thewrewk Emil külföldi tanulmányaiból hazatér s itthon megkezdi tudományos munkásságát, eleinte ebben a társaságban tartja felolvasásait a nyelv optikájáról, a gyermeknyelvről, speciális filológiai társaság hiányában. Igaz, hogy

ez a kor sorolta be a nyelvet is a természettudományok közé. De már 1877-ben ugyancsak ő, Heinrich Gusztávval egyetemben, megalakítja a *Philologiai Társaság*ot és megindítja a ma is folyó *Egyetemes Philologiai Közlönyt*. 1873-ban Gyulai Pál föléleszti a régi Szalay-Csengery-féle *Budapesti Szemlé*-t s 1881 óta havi folyóirattá bővíti ki. 1890-ben megalakul az *Ethnographiai Társaság* és megindul folyóirata is az *Ethnographia*. Reánk nézve itt mindezeknél fontosabb a *Magyar Nyelvőr* megindulása (1872) Szarvas Gábor szerkesztésében. Szervezett társaság nem alakult körötte; a *Nyelvtudományi Társaság*ot csak Szily Kálmán hozza létre 1905-ben, miután a Természettudományi Társaságot már sorsára bízhatta. De Szarvas szuggesztív agitátori egyénisége, melyet későbbi szenvedő állapota és vaksága sem tudott megtörni, többet tett minden szervezetnél. Szerkesztői szobája, a baráti összejövetelek, a kartársi vacsorák s az a láng, mely még világtalan szemekből is kisugárzott, fölgújtotta a lelkeket és megvilágosította körülötte az elméket.

Azt szoktuk mondani s történelmi kézikönyvekben is gyakran olvassuk valamely kiváló kor jellemzésére, hogy abban a tudományok és művészetek virágoztak. Valójában azonban a tudományok és művészetek nem szoktak egyidőben virágozni. A művészetek megelőzik a tudományok fejlődését, mint azt már Csokonai jól látta, midőn felkiált: »Hol volt még akkor Thales, Plato, Aristoteles, midőn te, ó jóltevő Poesis, Orpheusszal a köveket énekeltetted, a halhatatlanokat dicsőítetted? A győzedelmes Róma előbb hallgatta a te szódat az Ennius rekedező kürtjén, mint a Cicero mély okoskodását. Előbb esmérte a csinos Olaszország a Petrarca Lauráját, mint Galilei által a Saturnus apró holdjait. Chaulieunek csak unokái ismerhették a nagy Montesquieut és Chaucer már porrá lett, mikor Newtonnal kevélykedni kezdett a mély Anglia. A darabos Opitz készítette el a német nemzetet arra, hogy egy század után közöttük a titkos Kant németül írhasson«. (Ö. M. 1922. II. 580.) Nem volt ez nálunk sem különben. Vörösmarty, Petőfi, Arany korának tudománya nem volt a költészetével egyen-

rangú. A mi tudományos életünk a hetvenes években lendül fel s ma van virágzása tetőpontján. Az ifjú, képzett, nagy tehetségű, tudós nemzedék láttára remélnünk kell, hogy a csúcson még sokáig meg fog maradni. A magyarság tragédiája, hogy ez akkor történik, mikor országunk meggyengül és elszegényedik s a tudományos fellendülést is veszély fenyegeti.

Nyelv- és irodalomtudósaink nagyrésze még a hetvenes-nyolcvanas években is naturalista volt, aki más szakban nyerte kiképzését s tehetsége hajtotta arra a pályára, amelyen voltaképp autodidakszis útján szerezte ismereteit. Irodalomtörténetünk megalapítója, Toldy Ferenc diplomás orvos volt s néhány évig folytatott is orvosi gyakorlatot. Hasonló pályát futott meg Henszlmann Imre, míg orvusból esztétikus és műtörténész lett. Hunfalvy Pál jogtanár a késmárki akadémián s a szabadságharcban állását elvesztvén, mint bújdosó Toldy Ferencről kér finn nyelvtant s az Strahlmannak munkáját küldi el neki (Hunfalvy Album XIV). Később ő hozza Budenzet, a jeles német klasszika-filológust hazánkba, hogy módszeresen képzett magyar nyelvészgárdát neveljen. Lehr Albert mint soproni evangélikus teológus lelkes örömmel lesi hétről hétre Arany Koszorúját s ez a magas színvonalú folyóirat adja meg esztétikai képzettségét s kelti fel érdeklődését a magyar nyelv szépsége iránt. A Nyelvőr fénykorában tűnik fel Szily Kálmán is Nagyszigethy álnéven (nemesi előneve volt) szellemes cikkeivel, amelyeket mint a Műegyetem mechanika tanára ír. De befejezetlen jogi tanulmányok után lesz nyelvészé maga a folyóirat szerkesztője, Szarvas Gábor is, ki szépirodalmi működését abbahagyva lép fel mint tanár és tudós. Imre Sándor is jogász és teológus, mielőtt a kolozsvári egyetem nyelv- és irodalom-tanára lesz. Ugyanezt az utat járja meg Gyulai Pál, aki költői és kritikusi munkásságával érdemli ki Toldy Ferenc tanszékét a pesti egyetemen. Még Beöthy Zsolt is mint pénzügyminiszteri fogalmazó kezd költői munkásság után irodalomtörténettel és esztétikával foglalkozni s igazában csak már

mint egyetemi tanár tanszékén képezi ki magát rendszeres esztétikussá.

Mi hajtotta e férfiakat más, választott életpályájukról a magyar nyelvi és irodalmi tanulmányok felé? Anyagi érdek bizonyára nem. Lehet része benne a később felismert valódi hajlamnak is, — ez minden korban bárkinél előfordulhat — de ily nagy szám láttára korjelenséget kell felismernünk benne. A nemzeti szellem eleven ereje volt az, mely elodázhatlan feladatul ismertette fel a magyar nyelv és irodalomtudomány művelésének szükségét. E tudományokat végre meg kellett indítani, az anyag meg volt hozzá: a klasszikus nemzeti irodalom s a nyelvújítás mozgalmában kiművelt magyar nyelv. Valamint néhány évtizeddel előbb földesurak, katonák, papok sereglettek a magyar költői irodalom megteremtésére, most a különféle intelligens pályákról jogászok, ügyvédek, orvosok, mérnökök állnak össze a magyar nemzeti tudományok kiművelésére. Szép és lelkes kor ez, mely a nemesen értett liberalizmus szellemében történelmi sarjat és új honpolgárt, magyart és magyarrá váltat, katolikust és protestánst, keresztényt és zsidót a nemzeti állam gondolatában egyesíteni törekedett. Nem tárgyilagos eljárás e kor liberalizmusát mai szempontból elítélni. A szabadelvűség nagyszabású kísérlet volt: e kornak époly illúziója, mint más koroknak más eszméirányok. Az újonnan beolvadt zsidóság mohó örömmel vette ki részét a különféle feladatokból; nem saját szellemében akarta irányítani a magyar közéletet, hanem inkább azt akarta saját szellemével is gazdagítani.

Ebben a korban élt s ebbe a miljöbe jutott bele a fiatal Bánóczi József. A tudós társaság, amelyet talált, nem filozófusokból állott, akiket talán inkább óhajtott volna, hanem magyar nyelvészek és esztétikusokból. Ezek körében uralkodott a humaniorák terén a legelevenebb élet; itt volt leghangosabb az eszmecsere, itt folyt legbuzgóbban az irodalmi munkásság. Nyelvészeti cikkei közel hozták Szarvas Gábor személyéhez és társaságához; nagyrészt középiskolai tanárokból állott az, kiknek sorába maga Bánóczi is tartozott. Az orthologia vitája volt az uralkodó

központ az eszmék tüzeiben. A Kazinczy költői nyelvét már megtisztította túlzásaitól Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai. Most a tudomány nyelvét kellett a második nyelvújítástól Bugát Pál és iskolájának korcsaitól megtisztítani. Ennek szavai már ellepték iskolakönyveinket is s Ballagi Mór szótárai a művelt közönség széles rétegeiben napról-napra jobban elterjesztették. Szarvas felveszi a harcot az Akadémia Nagy Szótára ellen is, amelyet Czuczor és Fogarasi szerkesztettek. Ők az u. n. metafizikai iskola hívei voltak, mely főleg a hangutánzásra építette elméletét s ez alapon a világ összes nyelveit kutatása körébe vonta a szavak eredetének nyomozásában. Szarvas a nyelvújításban a népi és régi nyelvet kívánja nagyobb szerephez juttatni, a szószármaztatás terén pedig a történeti és összehasonlító irányt sürgeti. Tanulni akartak a régi nagy magyar nyelvészek-től is, akiket még nem kapott el a nyelvújítás láza, sem Horvát István és Czuczor-Fogarasiék »délibábos« nyelvészkedése. Ezért tűz ki a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya díjat Révai Miklós életének és munkásságának megírására. Bánóczi Szarvas Gábor körében értesül a pályázatról s a mester, meg akarván nyerni a felismert fiatal tehetséget, buzdítja a feladat vállalására.

Bánóczi eleinte vonakodik, a tárgy mégis messze esik eddigi munkakörétől; nem tudja, elég lesz-e nyelvészeti ismerete a feladat megoldásához? De Szarvas és saját maga eloszlatják kétségét s meglehetősen későn bár, hozzáfog a munkához és rohamosan dolgozik rajta. »Én is sokat és sokszor intenzíven dolgoztam — írja Alexander — de Bánóczi néhány hónapon keresztül nap-nap után dolgozott ily megfeszülten és e hónapok alatt az anyagot is gyűjtötte, a gondolatokat megkoncipiálta és végleges, művészi formát adott a műnek. Bánóczi szorgalma olyan volt, mint a tűz, mely új táplálék meghódítása alkalmával hatalmas lángot vet.«¹ A munka elkészült a határidőre

¹ I. M. 31. l. A sietés leginkább a latin szöveg fordításában látszik meg. Ebbe több szarvas hiba csúszott. Így a 35. 172. 299. lapokon. L. ezekről Irodalmi Szemle, Eger. 1879 és Csaplár Benedek bírálatait (Figyelő VI.)

és megnyerte az akadémiai jutalmat. A bírálat igen elismerő volt: »Bánóczi biztos kézzel rajzolja Révaiban az embert, költőt és nyelvészt. Sok új adatot hoz napfényre, nem egy elfogadottat megcáfol; fejtegetései alaposak, a tényeket és eszméket nem egyszer helyezi új világításba; egyszóval a munka irodalmunknak valóságos díszére válik. (Ak. Ért. 12 k. az 1878. jan. 13.-i ülésről.) Az akadémiai bírálat értékelését többen túlzottnak találták, különösen a kath. papi körökből kikerült kritikák, kiket egyénileg is érdekelt szerzetestársuk életének rajza: így az egri Szépirodalmi Szemle —*i—l* jelzésű írójáé (1879. 1. 2. sz.), Csaplár Benedek pedig *Figyelő*-beli bírálata után (VI.) széles alapon megkezdte Révai életrajzát a maga adatai és felfogása alapján s azon halála napjáig (midőn sétája közben egy szociálista munkás öklével leütötte) dolgozott. Négy kötet készült el belőle.

Az az ötven év, mely e könyv megírása óta eltelt, nem mult el nyomtalanul felette. De alapfelfogása ma is helyes: Bánóczi Révait mint a történeti módszer megalapítóját ünnepli. E módszert Révai alkalmazta először a nyelvtudomány világában; előbb, mint Grimm Jakob, akinek e felfedezést közönségesen tulajdonítják s akit a jogtudós Savigny példája vitt reá; könyvét is neki ajánlotta. Révai *Antiquitates* 1803-ban jelent meg, Grimm Jakob történeti nyelvtana 1819-ben. Bánóczi könyve büszkén vallja: »A történeti módszerrel a magyar szellem gazdagította a tudományt. Föl fogja jegyezni a nyelvészet története a Révai nevét legnagyobb hősei közé; el fogja mondani, hogy e férfiú, kit nyugodt fejlődésében folyton megakasztottak az üldözések és elnyomások és küzködések, ép úgy, mint nemzetét is — ki rokontalanul és szegényen élt, de lelkesedéssel küzdött és vas szorgalommal dolgozott, ép úgy, mint nemzete is — hogy e férfiú, egy maroknyi nép fia, Európa tudósainak új eszméket hirdetett és új utat jelölt ki; — hogy pedig ezeket tekintetbe nem vették, az nem kisebbítheti sem a magyar szellemnek, sem a Révai nevének dicsőségét — hanem csak lassította e tudománynak fejlődését«. (322—23. l.) Ma már az elfogulatlan

külföld is elismeri XVIII. századvégi nyelvtudományunk magas színvonalát. Mind az összehasonlító, mind a történeti nyelvtudomány hazánkban önállóan érte el évekkel előbb azt a fokot, melyre a külföld nagynevű tudósai csak később jutottak el. Az összehasonlító nyelvészet megalapítása Gyarmathy Sámuel nevéhez fűződik. »Der Vater der grammatischen Sprachvergleichung ist... S. Gyarmathy« írja von der Gabelentz (*Die Sprachwissenschaft*. 26). Hasonló nyilatkozatot tesz Sandfeld-Jensen dán nyelvész Gyarmathy és Sajnovits munkásságáról. (*Die Sprachwissenschaft. Aus Natur und Geisteswelt*. 3. §.) Révai történeti dicsőségét oly tudósok ismerik el, mint Donner Ottó (*Öfversikt af den Finsk Ugriska sprakforskninges historia*. Helsingfors, 1872. 58. s köv. lap) és Setälä Emil Lisiä suomalais-ugrilaisen-kielentutkimuksen historiaan. Suomi. III. 5:299). Bízvást mondhatjuk, hogy Révai jelentősége átment az európai köztudatba.

A külfölddel a mi hátrányunkra való folytonos összehasonlítás nyavalyája okozza, hogy magunk sem merünk már saját szemeinknek hinni. Így történt, hogy Révai történeti módszerét, melyet Toldy és Bánóczi s utánuk számos más magyar nyelvtudós oly meggyőződéssel vallott s melyet ime a külföld is elismert, épen hazai tudósok vonták kétségbe: Szilasi Móric Simonyi Tüzetes magyar nyelvtanának bírálatában (*E. Ph-K.* XX. 687) és Rubinyi Mózes Grimm és Révai-ról szóló tanulmányában (*Nyelvészeti füzetek* 6. sz.). Az eltérő véleményeket Melich János tisztázta Révai halálának századik évfordulóján, 1907-ben tartott akadémiai emlékbeszédében (Révai Miklós nyelvtudománya, *Akad. Érték.* XX. 4.). Kimutatta, hogy Révai történeti felfogása ugyan nem a modern történeti módszer még, azonban a történeti felfogásban is vannak fokozatok. A mai genetikus történetíró nem tagadja meg a történetíró nevet a pragmatikus történetírótól, s nem az egyszerű időrendi krónikástól.¹ Révai történeti felfogással magyarázta az idő-

---

¹ Melich. Id. ért. 41. 1.

rendben felsorakoztatott nyelvtényeket, amint ezt Antiquitatesében főleg a Halotti beszéd fejtegetése bizonyítja.

Nem állta ki az idő próbáját ennyire Bánóczi könyvének az a megállapítása, hogy Révai mestere Adelung volt. Bánóczi nem bocsátkozott mélyebben e kérdés fejtegetésébe, annál inkább utána Rubinyi Mózes fentemlített értekezésében. Melich kimutatta, hogy Adelung már csak azért sem lehetett Révai mestere, mert ennek módszere már kialakult, mielőtt Adelungot ismerte volna. Révai Adelungot csak 1800 körül kezdte tanulmányozni s mikor 1780 előtt Bécsben járt, ott még Gottsched tanai uralkodtak. Nem Bécsből hozta tehát nyelvtudományát, mint Bánóczi hiszi (51. l.), ha Magyarország akkori szellemi fővárosából vett is hatásokat. Adelung inkább Verseghyre hatott, aki tudvalevőleg sok tekintetben Révai ellenlábasa volt. Más az ügy állása a stílustudomány terén; itt Révai erősen Adelung hatása alatt áll. *A magyar szép toll* című stilisztikai műve, melyet élete vége felé írt s csak kéziratban hagyott ránk, alig egyéb, mint Adelung Über den Stiljének fordítása. Bánóczi nem különbözteti meg e két területet Révai működésében. A nyelvész Révait élesen elválasztja Adelungtól a régi nyelvről való felfogásuk, Révai módszerének e sarkpontja. Adelung szerint a nyelvfejlődés az érzéki fogalmaktól felfelé halad az értelmi fogalmak irányában. Minél régiebb időbe megyünk vissza, annál több érzéki és kevesebb értelmi fogalmat találunk. A művelődés célja pedig a homályos érzéki fogalmak helyébe világos észfogalmakat állítani. Ebben korának filozófiai felfogása nyilvánul meg, mely Leibnitz elméletén alapul, aki először hangsúlyozta, hogy az elvont fogalmak elnevezései eredetileg érzéki jelentésű szavak voltak (Újabb vizsgálódások az emberi értelemről. Akad. 1930. 286. l.). A régi nyelvnél tehát értékesebb a műveltek nyelve s Adelung következetesen jár el, mikor a német irodalmi nyelv alapjául a művelt német társadalom, jelesen Szászország felsőbb köreinek nyelvét ajánlotta. A régi szavakat, mint a régi barbárság maradványait, szótárba is csak azért kell felvenni, hogy a régi írókat megértsük. Révai nyelvtörténeti felfogása szerint épen a régi nyelv

értékesebb a mainál s ahol különböznek, ott a régi nyelvhez kell visszatérnünk. A veneranda antiquitas ez elvét Révai Varrónál találta meg s így benne kell látnunk egyik vezető-mesterét, nem Gottsched, vagy Adelungban. Varróból azt tanulta, hogy a *consuetudo*, a *communis linguae usus* idővel megromlik: *Consuetudo loquendi in motu est itaque solet fieri ex meliore deterior*. E *consuetudo*, a nyelv közönséges használata, a magyarban is megromlott, azért vissza kell állítani. Ez vezette az ikes igék, a birtokviszony (magyarok királyuk), a szenvedő alakok (fogadtatott szolga) dolgában, hogy csak a főbb vitapontokat említsük. A népnyelvet is csak annyiban becsüli Révai, amennyiben régiebb nyelvalakokat őrzött meg; a mai nyelvet pedig, a *linguae communis usus*-t, melyet Verseghy a veneranda antiquitas-szal szembe állított, teljesen alárendeli a régiségnek, mint szabályozó értéknek.

Varro és Quintilianus mellett a régi héber grammatikusok voltak Révai mesterei. Révainak a héber nyelvtanhoz való viszonyáról Bánóczi is megemlékezik s könyvének ez a része (VII. 5.) ma sem mondható elavultnak. A héber nyelvre a reformáció irányozta a tudós világ figyelmét, mely az Ó-testamentumot tette a hit alapjává s a Vulgátával szemben az eredeti források alapján való fordítást követelte. Ez a filologia tudományát nagy mértékben kifejlesztette, számos tévedése ellenére is itt kell keresnünk az újkori filologia alapjait. E tudomány értelmében volt Révai híve a magyar nyelv zsidó rokonságának. Hiszen a Biblia szerint valamennyi nyelv egy közös nyelvből származik s melyik lehetne ez a nyelv, ha nem a Szentírás nyelve? Innen tanulta, hogy a nyelvek eleinte egyszótagú szókból álltak s összetétel útján fejlődtek, melyből később az utókor előtt már érthetetlen ragok és képzők keletkeztek. Itt találta azt a megállapítást is, hogy az ige személyragjai eredetileg a személyes névmásokból keletkeztek: oly eredmény, melyet a mai nyelvtudomány is teljes mértékben igazol.

Bánóczi mint esztétikus természetesen kedvvel foglalkozik Révaival, a költővel is. A XVIII. század végén

megindult irodalmi mozgalmakat vázolvá, a különféle iskolák közt azt az irányt, melyet Révai Baróti Szabóval és Rájnissal együtt követett, az irodalomtörténeteinkben óklasszikusnak nevezett költői iskolát »magyar renaissance«-nak nevezi (IV.). Nem kép ez nála, hanem szigorú valóság. Bánóczi abban a nézetben van, hogy a reneszánsz, mely a nyugati országokban a XV. századtól fogva virágzott, hozzánk csak a XVIII. század végére jutott el, épen a nevezett óklasszikus költészetben. »Az európai renaissanceban nekünk, mint nemzetnek nem volt semmi részünk. Ez a renaissance hitújítást eredményezett a germán népeknél — ezt befogadtuk mi is —, de az a szellemi mozgalom, mely amott azt megelőzte, nálunk meg sem volt, (147. l.)« E helyet már az akkori kritika is kifogásolta.¹ Ma már ismerjük reneszánszunk fényes képét s büszkén valljuk, hogy épen sehová sem jutott el oly korán, mint hozzánk: már a XV. század második felében. Irodalomtörténeteink kimutatták hatását irodalmunkra is s az erasmizmus, reformáció és barokk korszakain keresztül úgy szólván történeti folytonosságát egészen a Baróti Szabó megindította óklasszikus iskoláig. Más volt ez iskola forrása, mint a speciálisan reneszánsznak nevezett eszmemozgalom. Bánóczi ismeri és említi Kazinczy nyomán (Magyar utak, Ered. munkái II. k. 15—16. l.) azt az adatot, hogy Baróti Szabó közvetve bár, de Klopstock klasszicizáló költészete nyomán jő arra a gondolatra, hogy magyar nyelven kísérelje meg klasszikus formájú versek írását. Barótit egy jezsuita társa kéri fel, próbálna Klopstock példája szerint magyar verseket írni, hogy megítélhessék: a magyar hexameterek és lyrikumok a görög római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy pedig a némethez? Bánóczi azonban nem méltatja ez adat fontosságát. A reneszánsz klasszicizáló költészete a barokkban folytatódott s nálunk különösen az osztrák jezsuita barokk költészet hatott szerzeteseinkre. Annnyiban tehát igaza van Bánóczi-

¹ L. az Irodalmi Szemle (Eger 1879. VI. 1, 2. szám) és Csaplár Benedek (Figyelő VI. 210 l.) már említett bírálatait.

nak, hogy ó-klasszikus költői iskolánk a reneszánsz költészetig vezethető vissza, de nem közvetlen folytatása vagy ép kezdete annak.

IV.

1879 május 22-én választotta a Magyar Tudományos Akadémia Bánóczit levelező tagjává s ő 1882 március 20-án tartotta meg székfoglalóját *A magyar romanticizmus* címen. Ekkor már Kisfaludy Károly életrajzán dolgozott; az első kötet ez évben jelent meg, s a második kötet második fejezete szintén a magyar romanticizmust tárgyalja. Székfoglalója a romantika általános elveit foglalja össze. Bánóczi határozottan romantikusnak tartja Kisfaludyt, romantikusoknak az Aurora körül csoportosuló írókat, első sorban Vörösmartyt, de már előtte Kölcsy is, »kit csak a nyelvviták és barátsága kötnek Kazinczy iskolájához«.

A romantika fogalma s a romanticizmus elnevezés, bár korán merült föl, nehezen vert gyökeret irodalmunkban. Nálunk a romantika nem lépett fel oly forradalmi jelenségek közben, mint Németországban Schlegelék mozgalma, Angliában Byron, Franciaországban Victor Hugo kitámadása. Ennek oka, hogy nálunk udvari kultúra hiányában a klasszicizmus sem volt oly félelmes hatalom, melyet le kellett győzni, mint a nyugati irodalmakban, hol többszázados múltira és általánosan tisztelt remekművekre tekinthetett vissza. A romantika fogalmi kialakulásának bonyolult kérdését irodalmunkban meglehetősen tisztázta egy, a *Minervában* újabban (1929) megjelent értekezés Farkas Gyula tollából, valamint ugyancsak tőle *A magyar romantika* című könyvének (1930) III. 7. fejezete. A romanticizmus mint fogalom, először a költőknél fordult elő. Már Kisfaludy Sándor és Berzsenyi is használják *romántos*, *romános* alakban, a *romantisch* Kazinczy előtt sem ismeretlen. Kölcsy elméletileg is foglalkozik vele s Szemere Pál megalkotja a »regényes« magyar kifejezést. Bárány Eötvös József a Victor Hugo Angelójának fordításához írt előszóban azon értekezés elveit ismerteti, melyet a

mester Cromwell című drámájának Préface-aként közölt. Jókai Mór tanúsága szerint még Petőfi is a »magyar romantika iskola« művelőjének vallotta magát akkor, mikor a német romantika háttérbe szorulásával mindinkább a francia romantika lett a magyar költők iskolája. Az irodalomtörténetbe Toldy Ferenc vitte be Vörösmarty költészetével kapcsolatban, de ide tudta Kölcseyt és Kisfaludy Károlyt is.

Mindazáltal a romantika fogalma később elhomályosodott s inkább a *demokratikus, népies, nemzeti* jelzők lettek divatossa költészetünk ezidőbeli irányának jellemzésére. Esztétikusaink azontúl is foglalkoztak vele, most már különösen mint a klasszicizmus ellentétével. Henszlmann és Kemény Zsigmond inkább általánosságban, elméletüket a nyugati irodalmakon igazolva, Erdélyi János *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* című tanulmányában (Kisebb prózái, 1863), az 1830—55-ig terjedő magyar irodalomra alkalmazva. Hogy mindazáltal a romantika fogalma mennyire nem volt tisztázva, mutatja, hogy Toldy 1864—5-iki irodalomtörténetében visszavonja, amit 1827-ben megállapított (Aesthetikai levelek Vörösmarty epikus munkáiról. Tudományos Gyűjtemény, 1827.) és Vörösmartyt már nem a romantikusok közé sorolja, hanem a »költői klasszicizmus« korába (1807—1830), mely egybeesik Kazinczy korával, amely az öregedő Toldy szerint az irodalom fénykora. Brassai Sámuel pedig egyenesen azt állapítja meg *Classicismus és romanticismus* c. tanulmányában (Pesti Napló 1856), hogy: »a közkézen, vagy közszájon forgó romanticizmus, vagy Romantik egy üres eszme, egy tartalom nélküli fogalom, melyet nemhogy más, de még azok sem birtak az elfogulatlan, józan ész megelégedésére formulázni, vagy értelmezni, kik éltek, irodalmi munkásságukat szentelték rá, hogy lábrakapjon«.

Bánóczi értekezése nem kutatja a romanticizmus történetét a magyar esztétikában. Előzői közül csak Toldy Ferencre hivatkozik. Bánóczi, mint a német irodalom alapos ismerője látta meg a romanticizmus jellemvonásait a magyar irodalomban s ehhez szabja módszerét is, mikor a

német romantikából kiindulva azt vizsgálja, mely vonásai egyeznek meg a magyarral s melyek különböznek tőle. Így jut el a magyar romantika különös, jellemző jegyeiig. »A német romantika Fichte és Schelling filozófiájából vonja le elveit s inkább receptív természetű. Jellemzi a fantasztikus, példa rá Hoffmann és Brentano. Kleistban és Wernerben megvan a somnambulistikus, Novalis és Tieck ép úgy tanulják és bámulják a mystikus Böhmét, mint Schelling. De mint az angoloknál, e beteges elemek nálunk is hiányzanak. Nyomuk megvan, elfajzásuktól óvakodtunk. A magyar józan.

A német romanticizmusnak vallásos színezete van. Megvan benne a pantheistikus, de még erősebb a katolikus elem. Dantében a romantikusok az egyház költőjét dicsőítik, Stolberg, Werner és Schlegel Frigyes a római egyház kebelébe térnek. Nálunk a vallás e kor küzdelmeitől távolmarad s theológiánk az életre és irodalomra semmi közvetlen hatással nincsen. Nem mintha nem létezett volna, de a katolikus theologia Horváth Jánosban liberális és nemzeti, a protestáns meg Kolmár Józsefben rationalistikus — szóval igazán magyar lesz. Schleiermacher érzelmi és Görres mystikus theológiája ellenben nálunk teljesen hiányzik. A magyar türelmes.

Németországban a nemzeti jobbra csak mint elvi követelmény lép fel, a gyakorlatban inkább a középkori és idegen foglalt tért. Nálunk a nemzeti és népies kultusza megvolt már egy emberöltővel előbb Dugonics, Pálóczi Horváth Ádám, Gvadányi iskolájában; a nemzeti múlt dicsőségét pedig mindenkor hangoztatták költőink Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig. A romanticizmus nyitotta meg számunkra az európai eszmék áramlatát, a romanticizmus által emelkedtünk irodalmilag is az európai művelt népek szintjére. De amellet magyarak is tudtunk maradni.«

Nagy érdeme Bánóczi értekezésének az is, hogy a romantikus elemeket nemcsak szorosán vett szépirodalmunkban fedezi fel, hanem kultúránk egész területén. Ő ismeri fel először Széchenyiben a romantikus államférfit: oly felfedezés, melynek általános elismerésére Szekfü Gyu-

láig kellett várnunk, ki Három nemzedék című könyvének alapvetésül állítja oda Széchenyi István romantikus alakját. De romantikus történetíró volt Bánóczi szemében Horvát István is, romantikus mű Czuczor-Fogarasi Nagy Sztára és romantikus filozófia Szontagh és Hetényi »egyezményes« magyar bölcsellete.

Mindez alapvetés Kisfaludy Károly c. könyvéhez, mely ez öntudatosan új iskolát alkotó költő remanticizmusát fejti ki: azaz vizsgálja, mennyiben sikerült Kisfaludy Károlynak a romantika elveit saját költészetében megvalósítani.

Hogy mily nagy tett volt Bánóczi ez állásfoglalása, azt legjobban az a fogadtatás mutatja, amely elméletének a kritika részéről osztályul jutott. Kisfaludy Károly c. könyvének bírálói Gyulai Pál és Vadnay Károly voltak. Gyulai igen szép és alapos bírálatot írt, melyben szokása szerint inkább az életrajz hibáival és fogyatkozásaival, semmint erényeivel foglalkozik. Nemcsak az ő nézete volt, Bánóczi más bírálói is úgy találják, hogy Kisfaludy Károly alakja nem elevenedik meg eléggé előttünk. Acsádi szerint: »Kisfaludy Károly alakját, egyéniségét, jellemét művészileg kidomborítva nem látjuk. Nem az egész ember lép elénk, csak sok érdekes adatot hallunk egy érdekes és jelentékeny emberről«. (Pesti Napló 1882. 91. sz.) Badics szerint: »Jobb a második kötet. A magyar remanticizmus egész körét senki sem fejtegette még ily széles tárgyismerettel, Kisfaludy utolsó szerelmét, számos kisebb adattal együtt, itt olvassuk először«. (Fővárosi Lapok. 1882. 154. sz. és 1883. 296. sz.) Gyulai tiltakozik a remanticizmus fogalmának bevitele ellen irodalomtörténetünkbe: »Hogy Kisfaludy Sándoron kezdve egész Petőfiig a német és francia romantika hatással volt költészetünkre, senki sem tagadhatja; de az is bizonyos, hogy írói csoportozataink egyike sem nevezte magát romantikusnak s az irodalomtörténet sem jelöl egyetlen csoportozatot sem e névvel. Az Aurora-kör egy nemzetibb irányba olvasztotta az eddigi költői iskolák vívmányait, melyet azután Petőfi és Arany még nemzetibbé, azaz nép-nemzeti irányná változtattak. Hogy mindebbe belejátszott a német és francia romantika hatása is, természetes,

de a hatásból épen nem magyarázhatni az egész változást s az azt követő mozgalmakat. A szerző mindent a magyar romanticizmus kategóriájába erőltet. Széchenyi neki a magyar romanticizmus államférfia; az a férfiú, aki meggyalázza a magyar multját, hogy nagy jövőre lelkesítse, az a férfiú, ki modernné kívánja varázsolni középkorias társadalmunkat, — az a romanticizmus lovagja a politikában, annak a romanticizmusnak, mely egész Európában többé-kevésbé visszahatás volt a XVIII. század egyoldalú felvilágosító, egyenlősítő iránya ellen s a történeti fejlődésre s a nemzeti és egyéni sajátságokra, sőt előítéletekre támaszkodott.» (Kisf. társ. Évlapjai. XIX. 1883—4. 72—73. l.) Még szigorúbban ítél Vadnay Károly erősebb formában ismételve Gyulai vádjait: »Az, hogy szerzőnk Széchenyit, a praktikus nagy nemzetgazdát a politika romantikusának nevezi, oly eredetiség, melyből a valóság és komolyság egyaránt hiányzanak. Az olvasó vad állításnak fogja tartani s ép oly kevéssé fogadja el, mint az első kötet amaz eredeti kuriózumát, mely egy Kisfaludy sarjat becsempészett törvénytelen gyermeknek hirdet a sok hibájú matrikulák egy valószínű hibája nyomán«. (Kisfaludy Társaság Évlapjai. XIX. 1883—4. 75. l.) Mindkét bíráló hibája az, hogy a romanticizmusnak még ma is eléggé tisztázatlan fogalmából ép a múlt kultuszának reakciós irányát ragadják ki mint uralkodó jegyet. A középkor kultuszával kapcsolatban a politikai visszahatás a kor szabadelvű eszméi ellen egyidőben csakugyan uralkodott, főleg a német romantikában úgy, hogy akkor a romantikus a reakcionáriussal volt egyértelmű. De a múlt kultusza nem vonja maga után szükségképen a múltba való visszatérés vágyát is. A francia forradalom után a restauráció következett, de Victor Hugo romanticizmusa újra a jövő felé irányozza a tekinteteket: a Notre-dame-i toronyőr írója megírja a Nyomorultakat is. Bánóczi helyesen látta meg, hogy a nemzeti elem kultusza, amelyet a romanticizmus fejlesztett ki, egyszersmind a magyar élet folytonosságának tudatát is felkelti s így épen alapul szolgál annak a haladási váagnak, mely a nemzeti elemet a jelenben és a jövőben is jobban akarja érvényrejuttatni, mint

eddig. A mi romanticizmusunk míg kezdetben a múlton merengett és nem bízott a nemzet jövőjében, később épen a múltból merítette erejét a jövő nagyságára nézve. Vörösmarty azért idézi fel a régi nagyság képeit, hogy a jelent segítse vele felemelkedni s Kisfaludy Károly is elúzi a mohácsi vész fenséges, de szomorú képeit, hogy felkiáltson: A múlt csak példa legyen most. Égve honért bizton nézzen előre szemünk!

A romanticizmus fogalma Bánóczi kezdeménye óta is csak fokról-fokra szilárdult meg irodalmunkban. Beöthy Zsolt, Gyulai után irodalomtudományunk vezére, magáévá tette s példájára a többi irodalomtörténetíró is úgy, hogy irodalmunknak Kisfaludy Károlytól Petőfi és Arany föllépéséig terjedő korszakát ma romanticizmusnak szokás tekinteni.

De vajjon megáll-e itt valóban a romantika? Hiszen a realizmus, mely a romantikát mindenütt felváltotta, nálunk csak a hetvenes években kezd gyökeret verni a Jókai után fellépő elbeszélő költészetben. A közbeeső kort, a magyar irodalom fénykorát, épen Gyulai megállapítása szerint a népies nemzeti költészet foglalja el, mint a nemzeti és művészi elem végleges tökélyben való egyesülése. A mi romanticizmusunk tényleg abban különbözik a nyugati népekétől, hogy súlypontja nem a polgári osztályon, hanem a népen van. A klasszicizmus arisztokratikus költészetét mássutt a romantika polgári költészete váltotta fel. Nálunk magyar polgári osztály nem volt. A rendi alkotmányt nem ez döntötte meg, nem is a hazai német polgárság, hanem a nemesség maga a nyugati szellemi áramlatok nyomása alatt és mert tőle a nemzet megerősödését várta Ausztriával vívott harcaiban. Nálunk tehát a költészetnek, ha elfordult a kiváltságos osztályok ideológiájától, szükségképen a népre kellett találnia. De azért ekorbeli költészetünk nem népköltészet. A népet az európai romantika szempontjából nézi irodalmunk, ahogyan először Rousseau rajzolta meg képét. A nép a természet szabad gyermeke a társadalom konvencióitól megkötött osztályokkal szemben. Lelke: naiv érzésvilág a kiművelt ész mesterkélt kultúrájával

szemben. Arany Toldija reprezentatív műve e kornak. György és Miklós viszálya a kultúrától megrontott embert és a természet romlatlan fiát állítja szembe s benne egyszersmind a kor égető politikai kérdését, a nemes és jobbágy küzdelmét is példázza. Toldi Miklós személye a »szentimentális lázadók« ama csoportjának magyar terméke, melyet a romantika oly gazdag változatokban kitermelt. Miklós a természet fia, nyers erejű, bátor, harcrakész, de nemeslelkű, érzékenyszívű, szentimentális ifjú, ki meghatódik a kis farkaskölykök elárulásán, felolvad anyja szeretetében, kitől a könnyek árja közt búcsúzik, mikor világga megy; egy ismeretlen özvegy bánatán érzett részvéte elhatározó súllyal esik pályája mérlegébe és sorsfordulatként hat életében. A társadalomból kitaszított bujdosó ő, akit embernemjárta nádas rejt el az üldözők szeme elől, vadmadarak táplálnak tojásaikkal, szembekerül a kultúrával s győztes lesz felette, mert őseréje leveri a lovagi tornákon képzett idegen vitézt s szívének természetes erényei legyőzik az udvari árnyat, amelyet bátyja György képvisel.

Petőfi a romantika revolucionizmusának költője, Arany inkább historizmusát képviseli. De eleinte Arany is lázadó. Az volt az Elveszett alkotmányban, mely épűgy a régi nemesi megye ellen fordul, mint Eötvös Falu jegyzője. Az Toldiban és az a balladákban, e szabadságénekekben, melyek föllázadnak az elnyomás ellen akár királyi zsarnok legyen az, akár zord apa, ki a szív érzéseit akarja eltaposni. E lázadó irány terméke a keserű humorú Nagyidai cigányok is. Historizmusa az abszolutizmus folyamán fejlődik ki, mikor a nemzet ismét múltjában keresi létjogát. Buda Halálában a magyar hajdankor vonzó képeit rajzolja Attila hun népének életében; Toldi Szerelmében a Nagy Lajos korabeli főúri bandériumok seregszemléjén ő is meghajtja zászlóját a nemzeti múlt nagysága előtt. Mikor Arany a Toldi Szerelmét írja és hun eposzán dolgozik, ugyanakkor írja Victor Hugo a Századok legendáit, Tennyson Artus király mondakörébe merül el s Wagner Richárd a Nibelungok zenedrámaát költi. És nem a romantikusok közé sorozza-e Victor Hugót a francia, Tennyson az angol irodalom s Wagner Richár-

dot a német zenetörténet? Nálunk a romanticizmusban érte el irodalmunk művészi csúcspontját, mint a többi nyugati irodalom a klasszicizmusban. Ha Petőfit és Aranyt nemzeti klasszikusoknak nevezzük, csak a klasszikus szó »remek« értelmében tehetjük jogosan. Ha irodalomtörténetünk népiesnek nevezett költőinkre is elfogadná a romanticizmus terminusát, költészetünk fénykora megtalálná helyét az európai költészet szervezetében is, ahonnan ma ki van zárva. Úgy tekintik, mint egy primitív kultúrájú nemzet saját külön, tőlük idegen népköltészetét.

Bánóczi Kisfaludy Károlyát mint életrajzi műformát Beöthy Zsolt méltatta egy igen szép, mélyértelmű essai-ben, mely Bánóczi hatvan éves jubileuma alkalmából a Budapesti Szemlében jelent meg (1909) s a Bánóczi-emlék-könyv tíz év múlva újra lenyomatta. Beöthy értekezése úgy jelent meg, mint az utókor ítélete, hogy az egykorúakét helyesbítse és pedig a szerző javára. Ami a nyolcvanas évek olvasója előtt a tárgyhoz mérten könnyedségnek, a stílusban szellemeskedésnek, a felületesebb közönség izléséhez való alkalmazkodásnak tűnt fel, abban Beöthy az életrajz egyik újabb formájának jelentkezését ismeri fel. A régiebb fajta életrajz idealizálta hősét, mint Toldy Kazinczyt és Széchenyit, Gyulai Vörösmartyt. Ők hősükben inkább az író, mint az embert látják és láttatják, inkább az eszmények képviselőjét, mint a húsból, vérből való halandót; erényeit fennen magasztalják, gyengeségeit leplezik, vagy elhallgatják. Előadásukat mindvégig erkölcsi komolyság, emelkedett, numerosus stílus, helyenkint szónoki pathosz jellemzi. Bánóczi leszáll a szószékről, leveti a tógát s egy avatott, de játékos elmének könnyed eleven-ségével mesél hősének nemcsak életéről, küzdelmeiről és bajairól, hanem belső világáról, ennek kialakulásáról, megnyilatkozásáról és hatásáról is. Fejtegetéseit igyekszik mindenütt, ahol csak lehetséges, elbeszéléssé tenni, az elbeszélés folyamába és folyamatosságába foglalni; nemcsak leírásait, hanem fejtegetéseit is epikai formába öltözteti. Könnyed, fordultatos, néha tán nagyon is röpké stíllel minden mondanivalóját el tudja juttatni minden olvasójá-

hoz. Ötleteivel, ellentéteivel, fordulataival, gondolatjátékaival mitsem hagy mereven, amit lehet megelevenít. Elmésségei nem mindig sikerülnek; de a frissesség, a képszerűség, a változatosság végig megőrzi egész előadásának elevenségét és bizonyos művészi színét. Mikszáth még tovább megy a realitásba és az előadás közvetlenségében. Ő leül barátai közé s mesél nekik hősről. Gonddal gyűjti össze nagy anyagát, de könnyed, eleven, ötletes, sőt olykor tréfás módon közli; nagy események, nagy emberek útján vezet, de tisztelete is bizalmas, jókedvű, mosolygó. Ha Mikszáth elődei inkább az író adták, mint az embert, Mikszáth mindenekelőtt az embert adja, aki író is volt. Bánóczi műformája középhelyet foglal el a Toldy-Gyulai pathosza és Mikszáth kedélyessége között.

V.

Ily nagy és eredményes munkásság közben érte Bánóczit az a nagy csapás, hogy komoly betegség támadta meg s egyelőre minden gondját annak leküzdésére kellett fordítania. A negyvenhét éves férfiú tüdőbajba esett s barátai, elsősorban Szalárdi, ki orvosa is volt, aggodva látták rajta a baj gyors elhatalmasodását. Először egy hegyvidéki nyaralástól remélt enyhülést, de ez semmit sem használt. Éppen akkor járta be a világot Koch Róbert berlini egyetemi tanár felfedezésének híre, hogy megtalálta a tuberkulózis baktériumát s szérumoltásokkal sikeresen küzd a pusztító betegség ellen. Bánóczi örömmel kapott a reménysugáron és Schuschny doktorral, szintén barátjával, kiutazott Berlinbe, Koch Róbert klinikájára. Tudjuk, hogy a Koch felfedezéséhez fűzött remények nem váltak valóra, bármily korszakalkotó volt is máskülönben a baktériumteóriára; azóta más módszerek támadtak, de Bánóczi állapota mégis nagyot javult a pár téli hónap alatt, mit Berlinben töltött. Tavasszal már elhagyhatta a porosz fővárost, Meránba ment és május havában gyógyultan tért haza. Esetét csodakép emlegették orvosi körökben. A baj nem is tért többé vissza; igaz, hogy azóta Bánóczi is töb-

bet törődött egészségével s főként nyarait jó levegőjű hegyvidéken töltötte.

Ez a betegség mindazáltal határjelölő Bánóczi pályáján. Bánóczi ezentúl kevésbé foglalkozik a magyar irodalomtörténet művelésével, s inkább alaptudományának, a filozófiának szenteli munkaerejét, másrészt erősebben ápolja a zsidóság szellemi és anyagi kultúráját, amelyre, mint az izraelita tanítóképző igazgatója, a Magyar-Zsidó-Szemle szerkesztője és az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság titkára érzett magában erkölcsi elkötelezést. A magyar irodalomhoz való viszonya azért nem szűnt meg, de most más, inkább pedagógiai irányban érvényesült. Bánóczi, noha tanári képesítése német nyelvre és filozófiára szült, mindvégig magyar irodalmat és irodalomtörténetet adott elő a Tanítóképzőben. Egymásután jelennek meg tankönyvei, melyeket Weszely Ödönnel együtt ír: a *Stiliztika*, *Rhetorika*, *Poétika* és végül: *A magyar irodalom áttekintése* tanító és tanítónőképző-intézetek számára (1909). Szerkeszti a Magyar Könyvtár magyar irodalomtörténeti részét és kiadásában jelennek meg: Zrinyi Szigeti Veszedeleme (8. sz.), Kisfaludy Károly Válogatott költeményei (19.), Kármán: Fanny hagyományai (22.), Arany Toldi estéje (87—88.), Petőfi: A helység kalapácsa, János vitéz (163.), Mikes Kelemen Válogatott törökországi levelei (196.). A Remekírók Képes Könyvtárában tőle valók Berzsenyi Dániel (1902) és Kisfaludy Károly válogatott munkái (1903—4).

Mint a Magyar Tudományos Akadémia kiküldött bírálója is gyakran foglalkozott a magyar irodalom új termékeivel. E kritikákat is elvi magaslat, tárgyilagosságra törekvés és szellemes, az iróniától sem idegenkedő előadás jellemzi. Bánóczi tulajdonképen nem kritikus természet. Alaptermészete az életigenlés, mint Sebestyén Károly, kritikai munkásságának ismertetője a Bánóczi emlékkönyvben, helyesen állapítja meg. Végtelenül szereti a szépet, de élő és ép egésznek, melynek főszépsége a szép és egész voltában van, nem hidegen széjjelatomizált tetemnek! Áhítatosan elgyönyörködik a művészet nagy alkotásaiban, a köl-

tészet örök remekeiben, az emberi elmésség egy-egy ragyogó tűzijátékában, sőt kicsattanó szikrájában is. Mindebben az élet tetszik neki, a pezsgő elevenség, a meleg közvetlenség, a rokonérzést fakasztó humanitás. 1888-ban szerepel először mint akadémiai bíráló a Karácsonyi drámapályázaton, amikor a díjat nem adják ki. 1894-ben Somló Sándor a nyertes *Fra Girolamo* c. drámájával. 1906-ban Rákosi Viktor *Elnémult harangok* c. regényét bírálja, mint a Péczely regénypályázat nyertesét. Erről így ír: »Az Elnémult harangok újabb társadalmi regényeink legjobbjából való. Háttére jelentős, személyei és eseményei a magyarság egyik égető kérdésével kapcsolatosak. A szerző pesszimizmusát nem helyeselhetem, de értem. Oly őszinte aggodalomból, oly izzó szeretetből folyik, hogy szinte fölhí bennünket arra, hogy megcáfoljuk — munkával, kitartással, expansív és hódító hazafisággal«. De legnevezetesebb bírálatát az 1902-iki, a Gorove pályázatról, amikor a *Művészet és Erkölc*s viszonya volt a kitűzött kérdés. A bírálók Bánóczin kívül Hegedüs István és Pasteiner Gyula voltak. Bánóczi és Hegedüs ugyanazon mű mellett nyilatkozott, Pasteiner a maga részéről ellenvéleményt nyilvánított és külön jelentést írt. Bánóczi és Hegedüs véleménye a következő: »A 2. számú Nunquam aliud natura aliud sapientia dixit jellegű munka egészben a pozitív esztétika örvendtes hódítása Magyarországon. Az u. n. dogmatikus, vagy német esztétikától eltérő felfogások Angliában gyökeret vertek, Franciaországban elterjedtek s Németországban is mind több a szószólójuk. Ez a munka így a modern tudomány számos kutatását és föltevését, kérdését és magyarázatát közvetíti velünk. Közvetíti pedig óvatos módszerrel, modern pszichologiai alapon és széles szakirodalmi és kultúrtörténeti tudással. Más szempontokból nézi a dolgokat, mint megszoktuk s ezek akkor is tanulságosak, ha nem feltétlenül helyesek. Emellett szerző világosan, sőt helyelközzel igen szépen ír«. Pasteiner különvéleményében így szól: »Ha az lett volna a tétel, hogy adassék elő az evolúciós szociológia, akkor a munka két első fejezete talán igényt tarthatna a díjra, a három utolsó fejezete pedig

számbavehető kísérlet a művészet szociológiájának kifejtésére. A művészet és erkölcs viszonyát azonban elméleti és történeti ismeretek és mélyebbre ható szemlélet hiányában nem deríti ki, legkevésbé tudományos önállósággal. A díj kiadását nem javaslom». Az Akadémia azonban Bánóczi jelentését fogadta el, a díjat kiadta Jászi Oszkár művének.

Bánóczi írt tankönyv- és más bírálatokat is. 1877-ben Greguss Ágost *Arany balladáinak* magyarázatát behatóan ismerteti a Magyar Tanügy VI. évfolyamában, úgy a nagyobb, mint a kisebb kiadást, mely a Jeles Irók Iskolai Tárában jelent meg. 1881-ben Greguss Ágost *Magyar Költészettanát* bírálja a Nyelvőrben. Gregussról annak halálakor méltatás jelent meg tőle a Fővárosi Lapok 1899-iki évfolyamában (I. II.) s őt bízta meg a Magyar Tudományos Akadémia emlékbeszéd tartásával is. (Akad. Emlékbeszédek V. VIII.) Ferenczy József *Garay életrajzát* a Magyar Tanügy XII. évfolyamában ismertette. Szántó Kálmán Magyar irodalomtörténetét a Tanáregyleti Közlöny XXV. (1892), Góbi Imre hasonló művét ugyane folyóirat XXVI. évfolyamában bírálta. Cserhalmi Hecht Irén *A francia romanticizmus korszaka a magyar drámairodalomban* c. művét az Irodalomtörténeti Közlemények 1893-iki folyamában, Szily Kálmán *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez* c. művét a Keleti Szemle II. kötetében (1901), Kármán Mór *Elemző tanulmányát Madách Ember tragédiájáról* a Magyar Tanítóképző 1907-iki folyamában ismertette.

Bánóczi pályájának e második szakában, mint jeleztük, visszatért a magyar irodalomtörténettől a filozófiához. Teljesen nem szakított vele sohasem. 1878-ban nyerte el magántanári képesítését a filozófia történetéből és propaedeutikájából s ez idő óta egy évi megszakítással egészen 1919-ig tartott előadásokat. 1890—91-ben már említett betegsége kényszerítette szünetre, 1919 után pedig önként visszavonult. Magántanári működése szoros összefüggésben van a Filozófiai Irók Tárának 1880 óta megjelenő köteteivel. Ezek az ő és Alexander Bernát szerkesztésében készültek s legszorgalmasabb munkásai is ők

voltak. Itt jelentek meg Bánóczi tollából Schopenhauer *Válogatott Értekezései*, melyek 1906-ig három kiadást értek. Itt Alexander Bernáttal társúlva Kant nagy alapvető műve: *A tiszta ész kritikája*, első kiadása 1891-ben, a második 1913-ban. A Filozófiai Írók Tárának sikere a legoptimistább reményeket is felülmúlta szerkesztőinek, de a felnövekvő újabb nemzedéknek is dícséretére. Ezt a nemzedéket — másokkal együtt — épen Bánóczi és Alexander nevelték rá a filozófiai érdeklődésre. Bánóczi többnyire e köteteket, amint sorban napvilágot láttak, választotta filozófiai kollégiumainak alapjául. Így vezette be hallgatóit a filozófia irodalmába s értékesen egészítette ki Alexander előadásait, ki ez írókról a filozófia történetének keretében emlékezett meg, de akiket aztán Bánóczi szemináriumi kollégiumain — ő maga filozófiai konverzatoriumoknak nevezte — a hallgatók részleteikben is megismertek. Legszívesebben és legterjedelmesebben Kanttal foglalkozott itt is. Utána Spinoza szerepel legtöbbször, majd Schopenhauer, Descartes, Bacon, Hume, Berkeley, Giordano Bruno, Pascal, Comte, Taine, kinek Alexanderrel együtt mindvégig nagy tisztelője marad. Az ó-korból Aristoteles *A lélekről* és Platon *Gorgiasa* szerepeltek. Ezeken kívül, a magyarra nem fordítottak közül, fejtegette Mendelssohn *Phaedonját*, Schleiermacher *Über die Religion* és Leibniz *Theodicaea* című értekezéseit. Látjuk, hogy Bánóczi ritkán ismételte magát, folyton érdeklődő szelleme megújult előadásain tanítványai nyiladozó elméjével együtt.

Azonban ideje legnagyobb részét e tájt mégis hivatala és felekezetének ügyei foglalták le. Mindinkább ezeknek kezdett élni. Láttá a szükségleteket s élénk gyakorlati érzéke, szervező képessége, csakhamar meg is találta a megvalósítás módjait. Bánóczi működése korszakot alkot úgy az Izraelita tanítóképző, mint az Izraelita Irodalmi Társaság, valamint a Magyar Zsidó Szemle életében. 1887-ben lett az Orsz. Izr. Tanítóképző igazgatója. Az intézet ezidőben némi válságon ment keresztül. Amint a különféle tudós pályák fokozatosan megnyíltak a zsidóság előtt, régi jeles tanárai sorra otthagyták a képzőt, magasabb állásokban

helyezkedtek el s inkább csak a népiskolai képesítésű tanárok maradtak vissza. Bánóczy először is a tanári kart szervezte újjá s a természetszerűleg megürült helyeket egyetemi végzettségű, nevesebb középiskolai tanárokkal cserélte fel. Azután átalakította az iskola tantervét. Az általános műveltséget szolgáló tárgyakat az alsó két osztályba szorította, a tulajdonképeni neveléstani tárgyakat, melyek már némi befejezett műveltséget és nagyobb szellemi érettséget követelnek, a felsőbb osztályokba helyezte át. Ezt az újítását a később kiadott állami tanterv is jóváhagyta. Gondoskodott jó tankönyvekről is s a magyar irodalomtörténet és irodalomelmélet kötetét maga készítette el Weszely Ödön társaságában. Említettük már, hogy ő maga mindvégig magyar irodalmat tanított, s idevágó könyvei egyaránt születtek irodalomtörténeti, esztétikai tanulmányaiból, valamint pedagógiai gyakorlatából.

De mind e munka nem lett volna magában gyümölcsöző, ha nem jár vele karöltve a nagyobbára szegénysorsú tanulóifjúság fölsegélése is. Bánóczy, aki sohasem volt csak az elmélet embere, hanem kellő gyakorlati érzékkel is rendelkezett, ezúttal is átlátta a cselekvés szükségességét s előteremtette a hozzávaló anyagi eszközöket is. Személyes érintkezéssel, hírlapi cikkekkel mintegy 60.000 békebeli koronát gyűjtött s ezzel megvetette az Orsz. Izr. Tanítóképző Segítő Egyesületének az alapját, majd rövidesen internátussal is kiegészítette, 60 tanuló ifjúnak nyújtva állandó bennlakást.

Tudjuk, hogy az intézmények virágzása egyének odaadó működésétől függ. Bánóczy ilyen életet árasztó egyéniség volt. Málnai Mihály, az I. T. K. jeles pedagógusa, Bánóczinak éveken át munkatársa írja: »Vele együtt működni öröm és boldogság volt, megértő rokonszenvvel kísérté tanártársai minden törekvését, közötté és munkatársai között mindig a legtisztább egyetértés volt, melyet sohasem zavart visszavonás, torzsalkodás zaja. Mintaképe volt a jó tanítónak; ahová ő lépett, bevonult a tiszta, nemes derű, pedig derűtség a légkör, amelyben az iskola munkája gyarapszik; az ő társaságában az ember jobbnak,

megelégedettebbnek, okosabbnak érezte magát, pedig őt is megviselték az élet gondjai, de panaszt az ő ajkáról nem lehetett hallani». (B. Emlékkönyv 102.)

Akik a Bánóczi-émlékkönyvben Bánócziról a szerkesztőről s az Imit titkáráról írnak, csak ismétlik itt adott jellemzését. 1884-ben határozta el a rabbiképző tanári kara egy izraelita folyóirat kiadását s a szerkesztést Bacher Vilmosra és Bánóczi Józsefre bízta. Hét évig szerkesztették, amikor Blau Lajos és Mezei Ferenc váltották fel őket. Bacher volt a theologus, Bánóczi az irodalmi szakember. Bánóczi rátermett szerkesztő volt. Élénk szelleme, agilitása kiválóan képesítették e munkára. A hazai és külföldi tudósok legjobbjait nyerte meg céljára. Témákat tűzött ki, írásra buzdított olyanokat, kik nélküle sohasem szólaltak volna meg, cikkeket dolgozott át, megbeszéléseket folytatott, a levelek százait írta — fáradhatatlanul. De tudott új munkatársakat is nevelni. A tanítóképző növendégeit már zsenekorukban e szempontból figyelte s tanulmányaik végeztével munkakörébe vonta. Így lettek munkatársai Kecskeméti Lipót, Vajda Béla, Makai Emil, Gábor (Lederer) Ignác, hogy csak a kiválóbbakat említsük. Valamennyien jeles műfordítói lettek, elsősorban Makai Emil, a régi héber költészetnek is, melynek termékeit magyarul megszólaltatni a folyóirat egyik fontos feladatának ismerte.

Midőn Bánóczi két év elteltével a szerkesztéstől megvált, azért tette, mert munkaerejét immár az Imit titkársága és Évkönyvének szerkesztése foglalta le. Az Imit irodalmi bizottságának már megalakulásakor, 1894-ben tagja lett s a következő évben Mezei Ferenc helyére őt választották meg titkárrá s így reá hárult az Évkönyv szerkesztésének a feladata is az évenkénti titkári jelentéssel egyetemben. A század végeig még Bacherrel együtt szerkesztette, 1900-tól egyedül maga. A Szemlénél kifejtett szerkesztői tehetségét és buzgalmát most idevitte által. A titkárnak és szerkesztőnek tevékenysége egymásba szövődik: a titkár fogalmazza a pályázatokat azokra a művekre, melyeket a társulat kiadni készül; a tőle szerkesztett Évkönyvbe kerültek be (tíz éven át, 1898—1907) a megelőző év jegyzőkönyveinek

közérdekű határozatait, valamint gonddal megírt, hangulatos titkári jelentései. Ő tartja fenn a kapcsolatot az egyes bizottságok, meg a társulat és tagjai között. Minden bizottságnak munkájában részt vesz, gyakran szervezőleg, irányítólag.

Az Évkönyvben megjelent tanulmányok olyan szélesebb körök számára is tanulságos olvasmánnyá teszik azt, akik különben távol állanak érdekkörétől. Itt jelennek meg Kármán Mór, Acsády, Marczali egyes zsidó vonatkozású történeti tanulmányai, Alexander Bernáté a *Velencei Kálmár* problémájáról és *Spinozáról*, »aki bízott, mint a zsidóság mindig bízott, az ész győzelmében, a tudományban és az életben« (1910). Bernstein Béla *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc és a zsidók* Jókai Mór előszavával, a szombatos *Péchy Simon* Imádságos könyve, melyet Guttmann Mihály és Harmos Sándor tett közzé. Bánóczi cikkei közül itt látott napvilágot: *Arany Toldija és a Biblia* (1895), *Magyar zsidók külföldön* (1896), *Eötvös és az emancipáció* (1918). Arany és a Biblia viszonyát ép Bánóczi cikkétől ösztönözve Pollák Miksa tette aztán tüzetesebb tanulmány tárgyává, Arany egész költészetére kiterjeszkedve, s e munkáját Bánóczi ajánlatára a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1904-ben. Ugyancsak az Imit keretében vett részt abban a bizottságban, mely a Biblia fordítását tűzte ki céljául. A feladat tudományos részét Bacher Vilmos és munkatársai végezték. Bánóczinak jutott a fordított szöveg nyelvi szempontból való átvizsgálásának feladata. Ezt a munkát is közmegelegedésre végezte. A nagy mű az 1898—1907-ik évek folyamán négy kötetben meg is jelent.

Bánóczi sikereit pályáján tudományán és szorgalmán kívül szerencsés lelki alkatának is köszönhetette. Jelleme derűvel komolyságot, mélységgel szellemet, alkalmazkodó képességével vezetésre hivatottságot ritka harmoniában egyesített. De nem szabad mellőznünk még egy körülményt: azt, hogy Bánóczi közéleti szereplése után mindannyiszor egy meleg otthonba, szerető nő és szépen fejlődő gyermekek körébe vonulhatott vissza. Idejében házasodott, 1883-ban, 34 éves korában vette nőül Leipniker Szidóniát s 43 éven

keresztül haláláig élt vele boldog házasságot. Neje nemcsak házának asszonya, hanem megfelelő műveltségénél fogva munkáinak osztályosa is volt, ki azok előállításának nem egy terhét levette válláról. Főleg fordításaiban volt valóságos munkatársa. De tán még ennél is inkább az Izraelita Tanítóképző szegény diákjai ellátása ügyében s ezt a munkát akkor is a magáénak ismerte, mikor már nem állhatott férje oldala mellett. Hirlapilag is fordult a társadalom jószívéhez (V. ö. Egyenlőség 46:46, 47, 48. sz.), mikor a viszonyok zordonultával a szegény diákok ellátása hiányt szenvedett, de szűkös nyugdíjából maga is áldozott.

Bánóczi sokat elért az életben, annyit, amennyit csak kiváló tehetségek érhetnek el s azok is csak akkor, ha a szerencse is társul szegődik melléjük. Mégis pályája lezárta-kor felvethetjük a kérdést: elért-e mindent, amit elérhetett s végbevitt-e mindent, amire tehetsége képesítette? Mikor 1926-ban, 77 éves korában halála bekövetkezett s a nekrológok élete munkájáról beszámoltak, nem mindenki adott e kérdésekre egyöntetű feleletet. Volt aki sajnálkozott, hogy nem szentelhette tevékenységét egészen egyetemi katedrájának, egy ifjabb tudós nemzedék nevelésének, hogy idejét a serdületlen növendékek között, anyagi bajaikkal foglalkozva, irodai asztal fölé görnyedve is kellett pazarolnia.¹ Azok az elégedetlenek ezek, akik az élet egyedurdi boldogságát hatalmi vágyaik kielégítésében gondolkodják feltalálni. Bánóczi nem tartozott ezek közé. Bánóczi nemcsak bölcselő volt, hanem bölcs is: ismerte a körülmények hatalmát sorsunk intézésében s az el nem érhetőért nem vetette meg azt, amit tényleg elért. Tudta, hogy bármely körben jelentős lehet munkánk, ha egészen annak szenteljük magunkat és az emberek hálája munkánkért épúgy igaz jutalom, ha kicsinyek, mintha nagyok részéről ér bennünket. Bánóczi melegszívű ember volt, aki órákig el tudott kisgyermekkel játszazodni, aki lehajolt az ala-

---

¹ V. ö. Pesti Napló, 1926 nov. 21. és hozzá: Egyenlőség, 1927 nov. 12. 10. l.

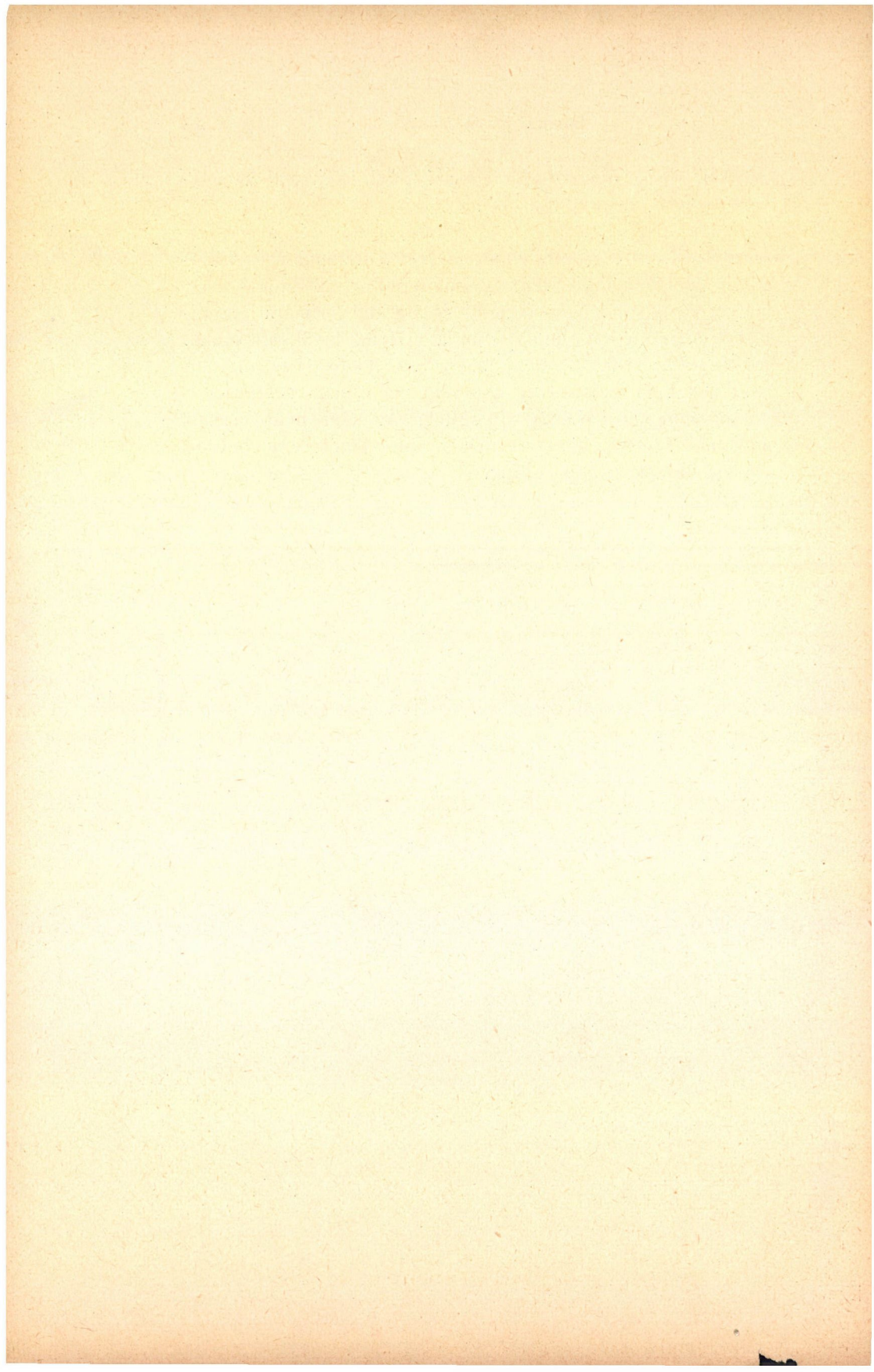

csonyak és ügyefogyottakhoz s aki előtt érték volt az egyszerű szívek megnyilatkozása.

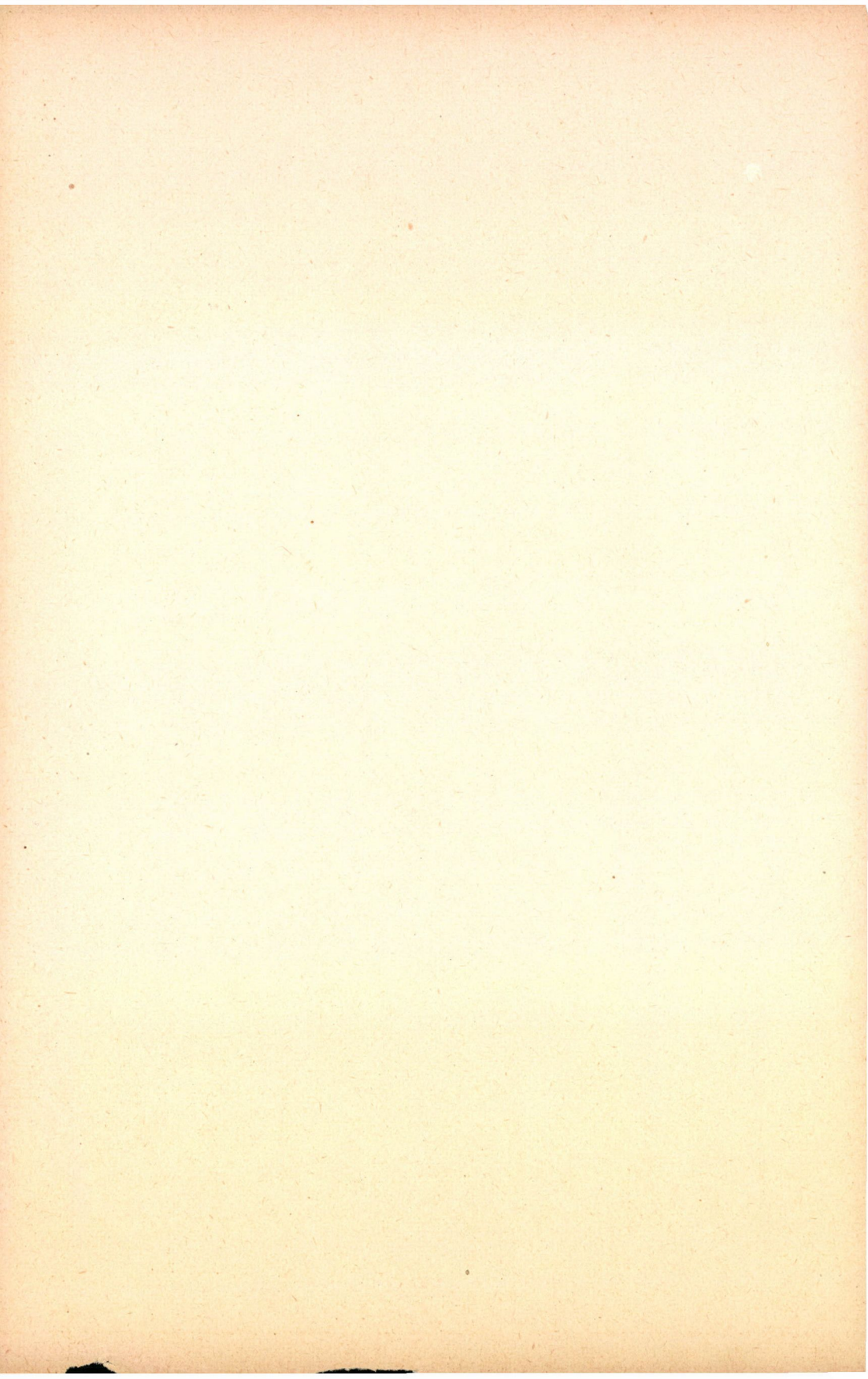
De hiszen őt érte hála és megtiszteltetés a nagyok részéről is. 70 éves jubileuma, melyet a tudomány és társadalom reprezentáns egyéniségei ünnepeltek, az Emlékkönyv, melyet ez alkalommal tisztelői és barátai számára átnyújtottak, oly jutalom, mely csak a közelet kiváltságosainak jut osztályrészül. Bánóczi, akkor az üdvözlő és méltató beszédek megköszönve, így végezte válaszát: »Elmondhatom magamról Lévy Józseffel: Az élet nem maradt adósom. Tisztelt hölgyeim és uraim! Önök egy boldog embert látnak maguk előtt«.

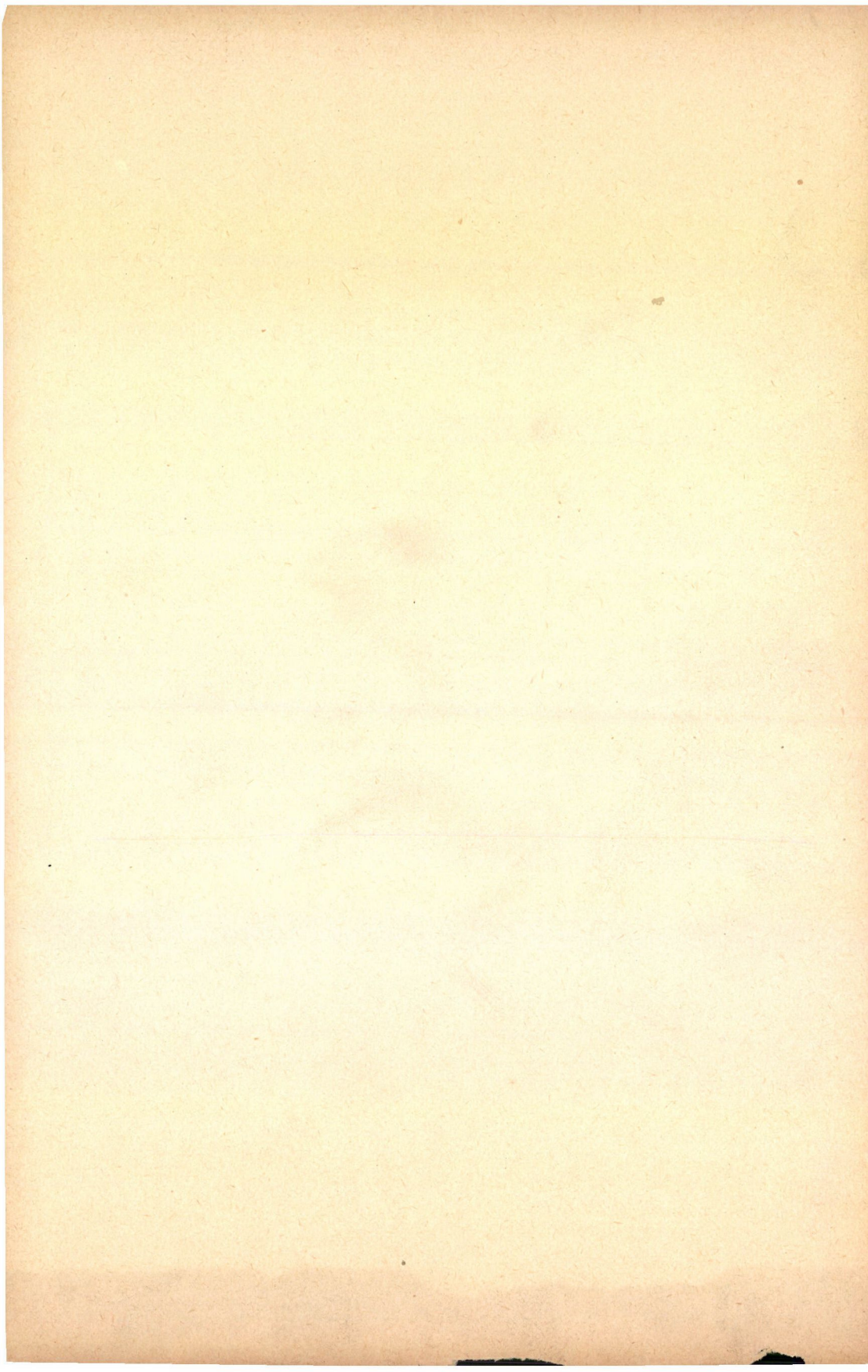

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — ~~6~~ SZÁM. — 7

ÓVÁRI KELEMEN L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA
KOLOSVÁRY BÁLINT
L. TAG.

(FEOLVASTA A M. T. AKADÉMIAÉNAK 1931 OKTÓBER 26-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1931.

Pápa, 1931. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Óvári Kelemen emlékezete.

Irta: Kolosváry Bálint I. tag.

Tek. Akadémia! A M. T. Akadémia levéltára Óvári Kelemenről nem őriz semmi életrajzi feljegyzést. Elhúnyt tagtársunknak a mai korszellem tükrében szinte érthetetlenül puritán egyénisége még attól is vonakodva húzódott, hogy önmaga állítsa össze azt a rövid curriculum vitae-t, mely életsorsára, s annak bizonyára nem egy megpróbáltatástól nehéz mozzanatára; — az ő soha nem szűnő, folytonos és fáradhatatlan munkásságára a leghitelesebb adatokat szolgáltathatta volna.

De ez a negativum, mely magában véve nem mond semmit: az Óvári Kelemen egyéniségére mégis sokatmondó jellemzéssé válik.

Utolsó, nemes veretű képviselői közé tartozott azoknak a ma már mindinkább tűnedező polyhistoroknak, kik a társadalmi élet történeti vonatkozásai kutatását és tanulmányozását tették életük óriási sokoldalúságot igénylő, kizárólagos munkatervévé és akiknek példátlan munkabírását és energiáját jórészen éppen az örölte fel, hogy míg egyfelől fanatikus buzgalommal merültek el a mult társadalmi és jogi fejlődésének elemzésébe, felderítésébe, magyarázatába és rekonstrukciójába — másfelől, épp' oly élénk érdeklődéssel fordultak a legújabb eszmeáramlatok és újszerű társadalmi életjelenségek felé s így bármily sokat és érdemest is tudtak alkotni — alkotásaikat terjedelemben messze meghaladta az ismeretgyűjtésnek, a tanulásnak és a megszerzett tudásnak az az egyre táguló és növekvő területe, amelyen bámulatraméltó biztonsággal mozogtak.

Ám, az a látókör, mely az ily irányú hivatásszerűségben sokkal tágabb, sokkal átfogóbb, mint a csak valamely

szorosan körülírott speciális szakmába elmélyedő kutatóé lehet: a még ismeretlennek, az eddig nem is sejtett problémáknak, az egymást végtelen sorban szülő megoldatlan kérdéseknek oly tömegét vetíti felszínre, hogy a felderített és tisztázott igazságoknak a felderítendőkhöz és megoldandókhöz való lesújtóan szegényes viszonylagossága, a kutató tudóst — minél gazdagabb a lelke, minél értékesebb a munkája: annál szerényebbé és a hangosan előretörékvők között annál hallgatagabbá és visszavonultabbá teszi.

Senkivel sem példázhatnám hűségesebben a mondotakat, mint éppen Óvári Kelemennel, akinek tudós egyéniségében az emberi hiúságnak atomnyi részecskéje sem jutott szóhoz s akinek még az is terhére esett, hogy önmagáról önmaga adja meg életrajzírójának a feltétlenül szükséges adatokat.

Mikor mélységes kegyelettel a Tek. Akadémia előtt emlékét ma felújítom: megpróbálom — egyfelől azoknak a közvetlen kapcsolatoknak alapján, melyekben Hozzá, áldott, jó professoromhoz állottam, — másfelől, hozzátartozóinak rendelkezésemre bocsátott szíves közlései felhasználásával — a tanítvány hálás tiszteleténél is nagyobb szeretettel Óvári Kelemen nemes alakját, az emberét is, a tudósét is — Hozzá fel nem érő gyöngye szavakkal megrajzolni.

Óvári Kelemen 1844 november 21-én született Pécsen. Szülei Óvári (eredetileg Fiché) József zenetanár és a lengyel eredetű családból származó Karlovitz Anna voltak. Az édesanyját korán, nagyon korán elvesztette s a nem könnyű anyagi körülmények közt élő kis család, melyhez Óvári Kelemen kívül még két idősebb testvér tartozott, t. i. József és Matild, később Bodroghi Károlyné, — már 1847-ben Szabadkára költözködött át. Az apa kenyérkeresetének új helyén másodszor is megnősült. A Gondviselés ezt a házasságot is megáldotta, még pedig négy gyermekkel, úgy hogy az élet Óvári Kelemennek zsenge ifjúságában megmutatta már és éreztette vele azokat a nehézségeket, amelyek a szűkös keresetű atya egyre növekedő család-

fenntartási kötelezettségei következtében a gyermekkor tiszta egét is gondok felhőivel tudták elborítani.

Elemi iskoláit és a négy alsó gimnáziumi osztályt Szabadkán végezte; az ötödik osztályt Temesváron; a három utolsót a budapesti piarista főgimnáziumban és ugyanitt állotta ki 1863. nyarán, *eximio modo* az érettségi vizsgálatot. Gimnáziumi évei alatt, ép úgy, mint a nála hét évvel idősebb bátyja, József: már önmaga tartotta fenn magát; a temesvári és budapesti tanulóévek során pedig különösen a jó testvérnek támogatásával, aki a hatvanas évek elején a pozsonyi jogakadémiára nyert tanári kineveztetést és így testvéröccsének iskolai tanulmányait anyagiilag is hathatósabban segíthette.

Budapesti gimnáziumi évei egyébként nagy befolyással voltak élete további sorsára és lelkiismeretes házitánítóskodása révén, de főleg végtelenül vonzó, rokonszenves egyéniségével szerzett sok értékes, utóbb benső barátságig fokozódó összeköttetésének erre az időre nyúlnak vissza a gyökérszálai. Így jutott közeli nexusba az akkori magyar társasági életben nagy szerepet vitt Geist Gáspár nagybirtokos családjával s annak csákói birtokán töltve a szünidőket, a magyar közélet számos nevezetes és jelentékeny képviselőjével nyílt alkalma közéről megismerni. Ennek a három évnek egyik epizódjaként — melyre mindig nagy melegséggel gondolt vissza — megemlítem, hogy a legnagyobb magyar költő egyetlen gyermekének, az oly korai véget ért Petőfi Zoltánnak, aki 1863. nyarat édesanyjával, akkor már Horváthné Szendrey Juliával, a Geist-család csákói birtokán töltötte: Óvári Kelemen volt a mentora s készítette elő az év őszén sikerrel kiállott gimnáziumi pótvizsgára.

A jogi facultásra 1863-ban iratkozott be és innen kezdve szövődik a budapesti egyetem nagynevű és Óvári Kelemennel annyi sok vonásban rokonlelkű híres professzorával, Pulszky Ágostonnal való, halálig tartó, hűséges, benső barátsága. Ez a barátság szorosan odakötötte az egész Pulszky családhoz. Hozzájuk költözött s a család ifjabb sarjait: Pulszky Károlyt, Garibaldit és Polixenát ő

vezette, mint házitanító, iskolai kiképeztetésük útján végig. A fiatal Óvári Kelement Pulszky Ferenc nagyon megkedvelte s háza, mely az akkori tudományos élet és a politika előkelőségeinek állandó találkozóhelye volt: az akkor fejlődése teljében álló fiatalemberre soha nem múló hatást tudott gyakorolni. Amíg az újonnan felállított Ferenc József tudományegyetem Kolozsvárra nem szólította: a Pulszky Ferenc háza volt kilenc esztendőn keresztül Óvári Kelemen ifjú korának legmelegebb, legnyugodtabb, igazi otthona.

Egyetemi tanulmányait 1867-ben fejezte be s ugyanezen év június 19-én kitűnő sikerrel állotta ki a jogtudományi — u. n. bírósági — államvizsgát. 1867. nov. 27-én a pesti törvényszékhez joggyakornokká nevezik ki; 1868. január 15-én leteszi, kitűnő sikerrel, az államtudományi államvizsgát. Ugyanezen év január 27-én, gyakornoki minőségben a pénzügyminiszteriumba helyezik át; 1869. febr. 7-én megszerzi a jogtudományi doktorátust; 1869. december 30-án váltótörvényszéki segédfogalmazó; 1870. január 9-én, ugyanezen minőségben az igazságügyminiszteriumban kap beosztást és 1870. május 14-én kir. táblai fogalmazóvá nyer kinevezést. 1870. aug. 26-án a polgári törvénykezési jogból a pesti egyetem jogi karán magántanárrá habilitálják és 1871. április 24-én a közügyvédi; május 8-án a váltóügyvédi vizsgát teszi le, mindkettőt kitűnő minősítéssel. Ugyancsak 1871. év november 1-én kir. táblai jegyző, majd 1872. január 22-én kir. kúriai fogalmazó lesz, de az igazságügyminiszteriumban való beosztásának megtartásával. Végül, 1872. október 19-én Ő Felsége I. Ferenc József királyunk, a kolozsvári egyetemre az európai és hazai jogtörténet nyilvános rendes tanárává nevezi ki.

Eredeti szaktárgya, melyet tudós pályája céljául tűzött ki, a törvénykezési jog volt. Ebből szerzett habilitatiót is és br. Eötvös József, aki a Pulszky-házból Óvári Kelemen jól ismerte: ezt a szakot szánta neki az alapítandó új egyetemen. Eötvös utóda Pauler Tivadar, a kereskedelmi és váltójogi katedrát óhajtotta vele — akkor megjelent első nagyobb munkája, a »Csödrendszer« alapján, betölteni. Ilyen értelemben interveniált az új közoktatásügyi

miniszternél, Trefortnál, Pulszky Ferenc is, — ám Trefort azzal a kijelentéssel, hogy — *»ismerem Óvárit és képességeit; őt fogom a jogtörténet tanárává kineveztetni, mert egyedül őt tartom erre alkalmasnak«*: valóban bámulatraméltó emberismerettel terelte Óvárit a tudományos működésnek abba az irányába, ahol egyéni rátermettségénél és hajlamainál fogva a magyar tudományosság és a felsőfokú jogi oktatás érdekében a legnagyobb és legeredményesebb szolgálatokat tehetette.

Kolozsvári professurájával Óvári Kelemen végleges révbe jutott. Egyetemi tanári kineveztetésének időpontjától, azaz 1872. októberétől kezdve Magyarország nagyarányú és villámgyors fejlődésének és egy csodálatos, alkotó erőttől át- megáthatott nagyszerű nemzedéknek tanúja, illetőleg részeseként, kiváló munkatársak és egyben nemeslelkű, jó barátok körében: zavartalanul szentelhette minden erejét és ambícióját az új egyetem felvirágoztatására, tudománya művelésére, a felső jogi oktatás szolgálatára és arra a társadalmi munkára is, melynek nobile officiumként való teljesítése, Erdélyben, a legnemesebb és legszentebb hagyományok közé tartozott. Legközvetlenebb kolozsvári környezetének tagjai, kikkel a szoros kartársi és baráti összeköttetést mindvégig változatlan melegséggel fenntartotta: Plósz Sándor, Concha Győző, Ajtay Sándor, Farkas Lajos, Kolosváry Sándor, Purjesz Zsigmond stb. voltak. Közülök ma már csak Concha Győző, akadémiánk tiszteletreméltó nestora az, aki a kolozsvári egyetem küzdelmes, de szerény külsőségek, egyszerű viszonyok ellenére is valósággal hősi-aranykorának még élő tanúja.

Az egyetemen kívüli társadalmi életben Óvári Kelemen csak annyiban vett részt, amennyiben ezt a családi élettel járó adottságok és az említett hagyományos erdélyi szellem megkívánta. Közgazdasági tevékenységet, melyet a professori palásstal összeférhetetlennek tekintett, — sohasem folytatott; ellenben annál nagyobb buzgósággal vett részt Kolozsvár városa jótekonysági, kulturális és emberbaráti mozgalmaiban s több ilyen vonatkozású társadalmi szervezetnek elnöki tisztét töltötte be. A kolozsmonostori

kat. egyházközségnek 1900-tól kezdve haláláig főgondnoka volt. 1873. június 20-án kötött házasságot Kolozsvárt, Vikol Polixenával, a kolozsvári előkelő társaság ünnepelt tagjával és félévszázadot meghaladó időn keresztül, mint férj, apa, majd nagyapa részese volt annak a legfőbb boldogságnak, amit a családi tűzhely a Gondviselés jóvoltából halandó számára biztosíthat.

Legkedvesebb gyermekének, Iluskának, dr. Horváth Károly kir. közjegyző nejének halálát nem érte meg. Ettől a csapástól, melyhez hasonló felesége 1924. évben történt elhunytá sujtotta — az isteni kegyelem megkimélte őt. Fiai közül Óvári Béla ny. cs. és kir. huszárezredes Ausztriában él; idősebb fia dr. Óvári Elemér, Kolozsvár sz. kir. város utolsó magyar tisztii főügyésze, az erdélyi magyar társadalom köztisztjeletben álló tagja és vezére. Hosszú tanári pályája alatt négy izben látta el kartársai bizalmából a jog- és államtudományi kar dékáni hivatalát, az 1892/3. tanévben pedig az egyetem rektori tisztségét viselte. Akadémiaánk 1892-ben választotta tagjai közé s egyetemi tanárságának 25 éves fordulóján Ő Felsége professori működéseért legmagasabb elismerését fejezte ki. 1910-ben újabb kitüntetés érte kir. udvari tanácsossá történt kinevezetésével s 44 évi tanári működése után, — de már a vilagháború nehéz éveiben — 1916. szeptember 1-én lépett a jól megérdemelt nyugalomba.

Nyugalombavonulása azonban Óvári Kelemen csak a tanítás teréről vonta el. Tudományos tevékenységét, kutatásait tovább folytatta. Nagy szorgalommal látott hozzá akadémiai székfoglaló értekezésének elkészítéséhez s hagyatékában 100 írott ívoldalnál több kézirat maradt vissza — de sajnos, befejezetlenül. A magyar állam katasztrofális összeomlása, és az idegen megszállás és az ezek nyomában kelt iszonyú lelki hatások, melyeket a maguk felmérhetlenségében csak azok érezhették át azonnal és egyszerre, akik a szabad, a nagy, a viruló Magyarország boldog korszakának ideáljain csüngtek és azok szolgálatában töltöttek el egy hosszú, munkás életet: letörte, testileg-lelkileg lesújt

totta, mint annyi, az élet határmesgyéje felé közeledő kortársát. Óvári Kelemen kezéből kiesett a toll.

Hátralevő pár esztendeje már szomorú, és gyors hanyatlás. A megszállás anyagi gondok közé hajtja. Elvész a Monostor-utcai kedves családi ház; kidől mellőle a hűséges élettárs s az egyre gyengülő, fogyó egészség aláássa Óvári Kelemennek, az öreg, kiérdemesült professornak életerejét. Ágynak esik és 1925. december 17-én, 81. évének betöltése után tüdőgyulladásban meghal. Haló porait kincses Kolozsvár egyetlen színmagyarnak megmaradt szent szigetje, a házsongárdi temető hantjai borítják.

Ime ez, T. Akadémia, Óvári Kelemen életének rövid összefoglalása. Egyéniségének másik oldala a tudósé, a magyar jogtörténelem nagyérdemű munkásáé.

*

Óvári Kelemennek első és méltó feltűnést keltett tudományos munkája 1871-ben jelent meg Pesten, »*A csődrendszer, tekintettel a nevezetesebb külföldi csődtörvényekre s különösen a magyar csőd- és csődeljárás részletes ismertetése*« címen. A munka több szempontból is úttörő jelentőségű. — Először is, mert valóban az *első* tudományos dolgozat, mely a magyar csődjognak rendszeres feldolgozását foglalta magában és így hézagpótlóként jelentkezett; másodszor, mert igen nagy és gazdag irodalmi háttérrel az az időtájt még újszerű *összehasonlító jogi* alapon készült s végül, mert az akkori magyar jogi irodalom még a compendiumok virágkorát élte s a részletekbe hatoló, analitikus monographiák számára töretlen volt a talaj. Előszavában maga a szerző mutat rá arra, hogy a tudományos jogfejtés feladata nem annyira a jog általános alapelveinek megállapítása, mint inkább a megállapított általános jogelveknek a határaikon belől elhelyezkedő egyes intézmények kiépítésében való minél teljesebb megvalósítása és érvényesítése. Tételesjogi vonatkozásaiban a munka — hiszen még az 1840:XXII. és 1844:VII. t.-cikkek hatálybanléte alatt készült — természetesen már elavult, de általános elvi szempontjainak értékét a múlt idő és az azóta alkotott

újabb csődtörvény nem érinthette, s azok a különben szintén avulásnak induló mai csődjog esetleges novelláris szabályozásánál a törvényhozó számára értékes tudományos eredményeket jelentenek. A csőd problémája nem egyedül jogi, de egyuttal közgazdasági is. Szerző, akiről csak legközvetlenebb ismerősei és tisztelői tudták, hogy elsőrangúan képzett közgazdász is, aki élete végéig lépést tartott a közgazdaságtan tudományának nagyarányú fejlődésével: már ebben az első munkájában ráutal a kérdés gazdaságtani vonatkozásaira s azoknak a csődrendszer mindenkori adottságában való fontos szerepét állandóan figyelemmel kíséri.

A »Csődrendszert«, 1871-ben, egy kisebb és erősen tételes irányú értekezése követi »*Telekkönyvi előjegyzés igazolása*« címen (megjelent a Jogtudományi Közlöny 1871. évf. 1. számában), majd, mikor már eredetileg választott studiumától, a törvénykezési jogtól professori kinevezetése révén megvált: közzéteszi első jogtörténeti tárgyú értekezését »*Milyen a jog, szervezetének kifejlődési időszakában*« (megj. Kolozsvárt, az Acta Universitatis stb. 1881. évi kiadványaiban) cím alatt. A dolgozat — megjelenésének időpontjából következtethetőleg már — a jog organicus felfogásából veszi kiindulási pontját és kifejezetten a természettudományi iskola hatása alatt áll. A jogtörténet tudománya szempontjából azt tanítja, hogy a jogtörténet, ha feladatának megfelelőleg a jog fejlődését a maga egészében akarja feltűntetni, nem elégedhetik meg az egyes jelenségek tisztán időrendi felsorolásával, hanem azokat belső összefüggésükben, mint olyanokat kell tárgyalnia, melyek a fejlődés egysége mellett tanuskodnak, amire ismét csak úgy lesz képes, ha sikerült felismernie azokat az egynemű erőket, melyek a fejlődés egységét s ezzel eme jelenségek belső összefüggését létesítik.

Párhuzamba helyezi azután a jog organicus fejlődését az emberi organizmuséval és ez alapon három evolúciós szakaszt különböztet meg, u. m. a kifejlődési éretlen kort (kiskorúság), a már kifejlett, megért kort (nagykorúság) és a visszafejlődő, túlérett kort (vénykorúság). Tüzetesen és

főleg a római jogra tekintettel — csak a jog első fejlődési fokozatával foglalkozik és részletesen elemezi azokat a determináns tényezőket, melyek a kezdetleges jogszervezetben praevaléálnak. Ezek a *vallás*, az *erkölcs*, különösen a *hűség* (hűbériség), a *gazdasági élet szükségletei*, az *anyagiaság*, *formalizmus* és a kiskorúság jellemző vonásainak legszebbike, mintegy koronálja, a *költőiesség* is.

Lényegében ugyanezen eszmekörben mozog Óvári Kelemen 1885-ben napvilágot látott újabb munkája: (Megj. az Acta Universitatis stb. 1885-iki kiadványaiban) »*A családi szervezet kezdetleges fejlődési szakai az úgynevezett patriarchalis család megalakultáig*« című dolgozat, melyben témáját a természettudományi iskola reális talajában fogózkodva törekszik megoldani. Bevezetésül áttekintő képet nyújt a Savigny-féle történeti iskola fellépéséről és jelentőségéről; kritikailag ismerteti ennek a hódítóként érvényesült elméletnek túlzóan egyoldalú empirizmusát s vele szemben a bölcséleti iskolának szintén egyoldalú racionalizmusát, majd a két ellentétes nézetnek a történet-bölcsészeti irányzat kialakulásában megvalósuló kompromisszumát s végül a természettudományok monisticus elméletének betörése révén a természettudományi alapra helyezkedő összehasonlító jogtörténet elvi álláspontját. Ebben a háttérben építi fel felfogásának alappilléreit és meggyőző erővel cáfolva azt a tételt, hogy a család fejlődésének ősi kiindulási pontja a patriarchalizmus lett volna, kimutatja, miszerint az emberi közületek legősibb, legprimitívabb formája a *törzs*, vagyis az a homogen és tagolatlan csoport, melyet az egymás közötti vérrokonság által összefűzöttek alkotnak. A vérrokonság criteriumai azonban egyelőre merő külsőségeken sarkallanak s befelé a törzs a lehető legmerekvebb kommunizmus szerint szervezkedik. A fejlődés legközelebbi fázisa a törzsben integrált egésznek desintegrációja, vagyis az addig osztatlan egységnek phratriákban való megosztódása. A testvérületek (phratriák) szintén a kommunizmust követik organikus törvény gyanánt, de sokkal szűkebb körre szorítva azt. A fejlődésnek ezen a fokozatán lép fel a totemizmus, mint a testvérületek önállósulá-

sának symbolikus közvetítője. Az evolutiót az egyéni vérrokonság tudatának kialakulása viszi tovább s létrehozza újabb étape gyanánt a *nemzetséget* (clan, gens), mint az egy közös őstől való leszármazásra fektetett organizálódás eredményét. A nemzetségen belől idővel az *individualis családok* különülnek el, de úgy ezeknél, mint a nemzetség-nél a közület tisztán matriarchalis jellegű, mert a vérközösség közvetítője más, mint a nő nem lehetett. Gyermekek csak nőtől születhetnek; az anya vérét csak a nők közölhetik másokkal, a vérrokonság csakis nők által, az első anyától származott anyák által terjedhet tovább. Ez az individualis család, valamint a törzs, a testvérület és a clan — a nemzetiség: collectiv individuum.

Közelebbről vizsgálva a matriarchalis család szervezetét és abban a férfi szerepét, a fejlődésnek azokat a mozzanatait veszi sorra, melyek a nemek promiscuitásának háttérbe szorításával a primitív házasság kialakulására vezettek. Döntő jelentőséget a nagy fordulatban a létért való küzdelem megnehezedésének és a férfi egyéni hatalma, egyéni ereje szükségkép való öntudatra ébredésének kell tulajdonítanunk. A primitív házasság tisztán physicali érzéki viszonyt jelentett, minden erkölcsi és szellemi tartalom nélkül s legelső formája a polygamia. A házasság megjelenésének következményeként bukik el a matriarchalis család s ad helyet a physicali erőn nyugvó patriarchalis családi szervezetnek, mely tehát szerző megállapítása szerint nem a fejlődés kezdetét, hanem éppen ellenkezőleg egy időben rendkívül hosszúra nyúló és a törzsön kiinduló evolutionalis folyamat betetőzését, végét jelenti.

Mint időrendben következő értékes munkát, azt a polemikus cikket kell megemlítenem, mely a br. Rozner Ervin »Régi magyar házassági jog« c. monographiája körül kialakult tudományos vitában szólaltatta meg Óvári Kelemen és a »Magyar Igazságügy« 1888. évi XXIX. kötetében látott napvilágot, hasonló cím alatt. Tartalmával, miután az az egész vitaanyag, az alapul fekvő munka és Kováts Gyula éles kritikája részletes ismertetését feltételezném: nem foglalkozhatom; röviden e helyütt csak annyit je-

lezhettek, hogy Óvári Kelemennek a szenvedéllyel vitatott kérdéseket több vonatkozásban sikerült nyugvópontra juttatnia.

Rectori székfoglalójául a *jogtudomány középkori történetét* választotta (Megj. az Acta Universitatis 1892. évi kiadványaiban) s bár röviden a germán jogokra és a germán jog tudományára is kitér, főleg mégis a római és egyházi jog tudományos művelésének akkori állapotaival foglalkozik. Élesen állítja szembe a glossatorok és postglossatorok tevékenységét és kiemeli, hogy míg a glossatorok a jogtudomány célját kizárólag az objectiv jog felismerésében és így tisztán tudományos szükségletük kielégítésében látták — addig a postglossatorok a római jognak a maga tisztaságában való alkalmazhatatlanságáról meggyőződve, megkezdték az átalakítás és az életviszonyokhoz való idomításnak munkáját. A fordulatnak nagy volt a kihatása a jogtudományra, mert míg a glossatorok munkája analitikus és exegetikai volt: a postglossatorok mesterseges mechanizmussá alakították azt át. E methodus következtében értelmezéseik egész commentárokka dagadtak s merőben formalistikus irányuknál fogva feladatukul nem a jogfogalomnak vagy egyes jogintézmények természetének, avagy az ezekben működő erőknek kifürkészését tekintették, hanem a puszta szavak és kitételek megértésére, s az egyes gyakorlati esetek eldöntésére használható tételek alakítására fektették a súlyt. Innen a gazdag casuistika, a sok üres disputatio; innen a körmönfont okoskodás, erőszakos értelmezés, amire szükségük volt, hogy jogtételeik vitatott érvényességét igazolhassák.

Egyik legérdekesebb és legértékesebb munkája Óvári Kelemennek az a kisebb terjedelmű értekezése, mely »*A királyi hatalom az Árpádok korában*« címmel a Farkas Lajos-féle Emlékkönyvben jelent meg s melyről elmondható, miszerint kár, hogy a szent korona tana körül a közelmúltban kifejlődött irodalmi vita során észrevétel nélkül maradt.

Kiinduló pontja az, hogy a törzsi államban a hatalom alanya maga a törzsi közület, a törzstagok összesége és nem a törzsfő, a törzsi fejedelem, aki ép úgy, mint a többi

törzstisztséget viselők (a gyulák és horkázok) nem mint a törzsi állam önálló szerve, hanem egyszerű megbízott közegként végezte a törzsi életben reáharuló functiókat — a hadban való vezérkedést, illetőleg a mindennapi kisebb, administratív jellegű, főleg pedig bíraskodási teendőket. Az utóbb szövetségben egyesült törzsnek laza szervezetében azonban a letelepedéssel egyre fokozottabban válik érezhetővé a központi hatalom hiánya s hogy a fejlődés épen ezért már a vezérek korának vége felé ebben az irányban halad: ezt szerző számos adattal bizonyítja. Az egyesült törzsek nemzetgyűlése helyébe a fejedelem lép; benne testesül meg a nemzet egysége és az eredetileg köztársasági jellegű államforma monarchikussá színeződik át. Ezen a ductuson alakul ki a királyi hatalom is, melyet azután a fejlődés Szt. Istvánt követőleg, de még az Árpádok alatt, alkotmányos korlátokkal vesz körül.

Ezen a ponton érinti meg szerző a szent korona tanát, melynek kifejlődése szerinte a XIII-ik században indul meg, de csak a XIV-ik században jut teljes kiformalódásához.

Óvári a jogtörténészek és közjogi írók uralkodó felfogásával szemben a királyi hatalmat kezdettől fogva származékosnak és nem átruházott hatalomnak vallja. A király ugyanis már eredetileg, mint az államnak (tehát az ősi állami felfogás szerint a nemzetnek), a szent korona elmélete szerint pedig a koronának: organuma. Ennek hatalmát gyakorolta az állam megbízásából és az állami jogrend erejéből. Az alkotmánytól nyert meghatalmazás alapján uralkodott és kormányzott. Hatalma tehát éppen nem volt átruházott természetű. Különben is a jogok átruházása elidegenítést jelent; az államhatalomban foglalt jogok pedig, mint közjogok elidegeníthetetlenek s a nemzet azokat nem is idegenítette el, amint azt a történelem számos adata igazolja, valahányszor oly királyokkal szemben, akik az államhatalmat a sajátjukul tekintették, a nemzet e törekvésekben önön jogalanyiségének súlyos sérelmét látta.

Óvári szerint a fejlődés menete nem lehetett más, minthogy a király és a nemzet állami felfogása a viszonyok

kényszerhatása alatt oda változott, hogy az államhatalom alanyául az egyesülésükből megalakult egységes egészet a *mai értelemben* vett államot, illetőleg az ennek egységét megtestesítő koronát ismerték el, s annak gyakorlásában király és nemzet, mint a korona szervei osztozkodtak.

A Tripartitum I. R. 3. c. 6. §-ának azt a tételét, hogy a nép (*communitas*) a maga akaratából ruházta a koronára és következésképp a királyra a főhatalmat (*imperium*), nem lehet a királyi hatalom átruházott jellegének megállapítására biztos támpontúl tekinteni. Werbőczy erre a nézetre a római jog és a középkori népsouverainitás hatása alatt jutott. Miután ugyanis az ő korában a szent korona volt már az államhatalom alanya, könnyen támadhatott benne a gondolat, hogy a hatalmat maga a nép ruházta rá a koronára, amely azt ismét a királyra vitte át.

Az a munkálat azonban, mellyel Óvári Kelemen nevét megörökítette és munkás életének aere perennius emléket állított: a M. T. Akadémia kiadásában megjelent hét kötetes nagy gyűjtemény, mely közel 6000 oldalon (1—5430 és I—DXXXIV) a magyar törvényhatóságok szabályrendeleteit a statutaris jogalkotás kezdeti ideitől fogva a XIX. század nagy fordulópontja, azaz egészen 1848-ig foglalja magában.¹

Közvetlen tudomásból erősíthetem meg, hogy az a jogtörténettudományi feladat, mely a publicatióban is két évtizedet vett igénybe: 35—36 évi fáradhatatlan gyűjtő munkásságot — mondhatnám azt is, hogy egy egész emberi életet jelentett. De nem is egyet, hanem két munkás életnek egyetlen nagy célra való felajánlását, mert Óvári Kele-

¹ „Magyarországi jogtörténeti emlékek. A magyar törvényhatóságok Jogszabályainak gyűjteménye. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták dr. Kolosváry Sándor és dr. Óvári Kelemen kir. egyetemi tanárok Kolozsvárt, Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. I. köt. Erdélyi törvényhatóságok jogszabályai, 1885; II. köt. 1. és 2. fele: Tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai, 1890; III. köt. Tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai, 1892; IV. köt. 1. és 2. fele: Dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai, 1896—1897; Dunántúli törvényhatóságok jogszabályai, 1902—1904.“

mennek a statutumok összeszedésében, felkutatásában és feldolgozásában osztályos társa volt Kolosváry Sándor, mivel csodálatos összhangban dolgozva egy életen át, most már mindketten csak a síron túl álmodhatják végig azt a programot, melyet a véges emberi élet teljesítőképességét talán túlbecsülve maguk elé állítottak.

A törvényhatóságok jogszabályainak összegyűjtését és a pusztulástól való megmentését; — a felvilágosító, összehasonlító és útaló jegyzetek tömegében való szakszerű feldolgozását: a törvényhatóságok bírói székei által hozott ítéletek összegyűjtése és feldolgozása követte volna. A feladatnak ez a második része az előbbit is meghaladó grandiózus jelentőségű vállalkozás lett volna; — ma már azonban elsüllyedt azok közé a tudományos célkitűzések közé, melyeknek megvalósulását a municipalis levéltárak pusztulása, sőt részben az új államalakulásoknak e némán vádoló régi jogemlékekkel ellenséges romboló szelleme is lehetlenné tette. A magyar jogfejlődés ismerete szempontjából pedig sajnálatos valóság az, hogy különösen a XVI., XVII. és XVIII. századok élő jogáról feltétlenül biztos képet alkotni a particularis bírói ítélezés tényeinek pontos ismerete nélkül kizárt dolog.

A Corpus Statutorum jelentősége a tudomány szempontjából ennek ellenére alig felmérhető. Nálamnál hivatottabbra, *Illés József* jellemzésére útalhatok, aki Óvári Kelemen munkatársáról, Kolosváry Sándorról tartott akadémiai emlékbeszédében kiemelten hangsúlyozza, hogy a Corpus Statutorum a magyar részszerű jogalkotást a jogélet legkülönbözőbb területein, mint hűséges tükörkép adja vissza.¹

Abban a három évszázadban, mely a gyűjteményben a leggazdagabban van képviselve, a jogalkotás igazi fórumának, az országgyűlésnek tevékenységét a szüntelen háborúk, a katonaiállítas és adózás terén jelentkező kielégít-

¹ Illés József: Kolosváry Sándor I. tag emlékezete. A M. Tud. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XX. köt. 11. szám. Budapest, 1929.

hetetlen igények, valamint a gravaminális politika teljesen megbénították. A jog fejlesztésének feladata ekként a törvényhatóságok egyre táguló autonom szabályalkotási jogkörére, a megyék és a városi municipiumok tanácskozó termeire szorult vissza, — s ezzel egyuttal jogforrási jelentőségében óriási mértékben emelkedett is.

Benne lüktet ügyszólván a gyűjtemény minden egyes darabjában az elmúlt századok társadalmi életének valamennyi vonatkozása, s igaza van *Illés Józsefnek*, mikor azt a meggyőződését fejezi ki, hogy valamint *Kovachich »Formulae solennes styli«*-jét, úgy a *Corpus Statutorum*ot is a magyar jogtörténészek nemzedékei fogják jogtörténeti monographiák megírásánál felhasználni.¹ Hozzátehetem: nemcsak a jog, hanem a gazdasági és társadalmi élet történetének kutatói is, kiknek számára régi helyhatóságaink szabályalkotása a feldolgozandó anyagnak valóságos kincses bányáját tartalmazza.

A *Corpus Statutorum* egyébként nem sablonos adat- és gyűjteménytár. A felvilágosító és összehasonlító jegyzetek, melyekkel a gyűjtők munkájukat kiegészítették: sokszor jogtörténeti essay-kké formálódtnak ki s a gyűjtemény használói számára a közölt adalékok nyers tömegén felül értékes segítséget és irányításokat nyújtanak.

A *Corpus Statutorum* Óvári Kelemen és hűséges munkatársa tudományos működését teljesen a jogforrások műveléséhez kötötte le. Azt a hangyaszorgalmat és fáradhatatlan munkásságot, melyet maradéktalanul a magyar jog legfontosabb forrásai publikálásának szolgálatába állítottak, a *Corpus Statutorum* közrebocsátásával párhúzóan a *Tripartitum*, a *Corpus Juris Hungarici* és *Erdély hármastörvényes könyvének* (Approbatae-Compilatae Constitutiones és Articuli novellares) szövegkiadásai, illetőleg fordítása tanusítják.

Időrendben elsőnek a *Werböczi-féle Tripartitum Óvári és Kolosváry-féle 1894-ben megjelent magyar fordítását* kell említenem, mely egyike azoknak a reprezentatív kiadvá-

¹ Id. c. emlékbeszéd 10—11. l.

nyoknak, amelyekkel a M. Tud. Akadémia a millennaris évfordulót megünnepelte. Egyfelől hódolt vele a legnagyobb magyar jogász fenkölt emlékének; másfelől mélyen érzett közszükségletnek tett eleget, mikor a magyar jogi irodalom legbecsesebb és legjelentősebb termékét a közép-kori latinságban hova-tovább kevésbé tájékozott jogász-közönség előtt hozzáférhetővé tette. — A Tripartitum magyar kiadása a magyar jogászvilágnak régi óhajta volt, amiről újabb és újabb kísérletek szolgáltatnak bizonyosságot; azt azonban, hogy a kísérlet 100%-ig sikerült s hogy a magyar nyelvű Hármaskönyv, szellemében, tartalmában Werbőczy István alkotásának valóban hűséges mása: egyedül erről a millennaris kiadásról lehet elmondanunk.

Óvári és munkatársa azonban a pusztá fordításon kívül egyebet is adtak. Az »Előszó« a Tripartitum keletkezése, akkori és mai jelentősége, a hozzá kapcsolódó tudományos irodalom méltatása, a nagy szerző élete és a különböző szövegkiadások variánsai tekintetében essay-szerű feldolgozásban vezeti be olvasóját a munka tanulmányozásába s összehasonlító és magyarázó jegyzeteivel, kiegészítve azokat az eredeti latin szöveg párhuzamos közlésével is: bizonyos, hogy a leghasználhatóbb és legértékesebb formában adták a jogtörténészek, de egyúttal a tételes jog kutatóinak is rendelkezésére a magyar jog alapvető és legkiválóbb kézikönyvét.

A Tripartitum fordítását követte Óvári és tőle elválaszthatatlan munkatársának egy kereteiben még nagyobb szabású vállalkozása a *Corpus Juris Hungarici* millennaris új kiadásában a régi törvények nagyobb részének (1301—1657) szövegkiadása és fordítása, valamint az 1657—1740 között alkotott és Tóth Lőrinc által fordítottaknak a nyelvezet és műkifejezések szempontjából való egyeztetése.

Az, aki a magyar jogélet és jogfejlődés bármely problémáját a múltba visszavetítve és a történelmi háttér felderítésével tanulmányozza: bizonyára teljes mértékben tudja méltányolni azt a hálátlan feladatot, amelyet szinte éjt s napot összetevő, idegölő munkában Óvári Kelemen és munkatársa a *Corpus Juris* fordításával megoldott. Is-

merni és mérlegelni fogja azoknak a tudományos előfeltételeknek nagyságát, mely a régies, de egyben különleges használatú latin nyelv tökéletes ismeretén kívül a jogtörténet minden elképzelhető vonatkozásában érvényesülő abszolút tudást: a munka sikerének *conditio sine qua non*-jává teszi.

De ez a munka sem lett volna teljes, ha ki nem egészül *Erdély hármass törvénykönyvének* vele kapcsolatos újabb közreadásával is. Óváriéknak ezt a vállalkozását a pusztán tudományos érdeken kívül az az elvi szempont is támogatta, mely szerint az *Approbatae-Compilatae Constitutiones* és a *Novellares articuli* joganyaga és a szoros értelemben vett anyaország törvényalkotása, azaz az erdélyi és a magyar jogrendszer egymással szerves összefüggésben állanak és ősforrásuk a külön politikai szervezkedés mellett is ugyanazonos. Mindkettőnél a Werbőczy-féle *Tripartitum* képviseli a szilárd fejlődési alapot s a királyságban és fejedelemségben egymástól elkülönült két ország a Hármasskönyv fundamentumán járta a továbbfejlődés és fejlesztés útjait. Erdélyben a *Tripartitum plane* alakilag is törvény erejével volt felruházva.

Az erdélyi törvények egyébként szintén a *Corpus Juris* millennaris kiadásának külön köteteként láttak napvilágot. Az *Articuli Novellares*-t a publikálók az eredeti mellett magyar fordításban is adják s kiadványuk értékét jegyzeteik és utalásaik nagy tömegével gazdagítják.

*

Tek. Akadémia! Óvári Kelemen életének és tudományos munkásságának ismertetése után nem válhatok meg emlékezetétől anélkül, hogy a közélet és a társadalom porondján mozgó férfiú és az íróasztalánál munkálkodó tudós érvényesülésének *külső* mozzanatain felül ne foglalkozzam Vele, a *belső* emberrel, az ő *belső énjének* vázlatos megrajzolásával is, hiszen egyéniségének vonzó tulajdonságai nem kis szerepet játszottak abban a mélyen és messze el-sugárzó hatásban, melyet környezetére s a vele bármilyen módon érintkezésbe jutottakra, de főleg tanítványaira gyakorolni tudott.

Külsőleg gyengének és törékenynek látszó, szikár alakja törhetetlen és erős léleknek volt a lakóháza. És ez az erős lélek nemcsak hihetetlen munkabírásában, soha nem lankadó energiájában jutott megvalósulásra és termelte ki belőle azokat az értékeket, melyek a tudomány számára jelentenek még évtizedekre szólóan felhasználható eredményeket, de át tudta plántálni, át tudta sajátítani azt, mint a szeplőtlen puritanizmusnak és a fanatikus kötelességteljesítésnek nemes példaképe — mindenkivel szemben készségesen előlegezett jóindulata, gyöngédsége és az egész lényéből kiáradó jóságos szeretete révén annak a sok ezeret számláló fiatalembernek lelkivilágába, akik a múlt esztendőök során, egymást felváltó nemzedékeként figyeltek rá, a tanszékén praelegaló professorra. Bár ex cathedra beszélt, mégis nemcsak tanított, de valójában nevelt is egyuttal. Modora behizelgően közvetlen volt és megkapó; élénk gestusai, mozgékonyága mintegy előre elárulták már, amit mondani fog; állandóan viselt szemüvege nem takarta el, nem tompította és nem fátyolozta el mélységes, meleg tekintetének lobogását, sőt mintha emelte, mélyítette volna azt; nem beszélt szónokiasan soha, de szavaiból annyi meggyőződés és meggyőző erő csillámlott elő, hogy előadásainak lekötő hatása alól sem az erősek, sem a gyengék, sem a szorgalmasak, sem a hanyagok nem tudták magukat emantipálni.

A jog- és államtudományi karnak valóságos »totum-fac«-ja volt. Minden dékánnak legjobb tanácsadója; a kari administratio legapróbb vonatkozásának legalaposabb ismerője és a hagyományok élő kútfeje. Rendkívüli sokoldalúsága révén: minden nehézségnek, fennakadásnak az áthidalója. Alig van studium a jog- és államtudományi fakultáson, melyet ideig-óráig ne helyettesített és vizsgákon ne kérdezett volna. Mint szigorlati és alapvizsga-censor az az ideál, melyet a tanári pálya kezdetén álló fiatalabb professoroknak követendő példának választania kellene. Hiszen, amint az eredményes tanításnak is elsősorban szív és méltányosság az előfeltétele: áll ez a tanulás eredményeit számonkérő vizsgálatokra is.

Óvári sohasem szentelt külön tanulmányokat vizsgálati kérdések kitervelésére, abból a célból, hogy jelöltjei egyre más és más formába öltöztetetten kapják feladatúl azt, ami lényegében előttük talán nem is volt ismeretlen. Nem kereste soha a censor és a rigorozáns egyenlőtlen viszonyában, hogy ki mit nem tud, hanem ellenkezőleg, vizsgázóinak tudását, készségük pozitív adottságait igyekezett felderíteni és megállapítani és az így nyert eredményeket classificálni. Bizonyos, hogy az ekként felfogott és kifejtett censori munka nem is kényelmes, nem is könnyű, hanem idegekremenő, fárasztó activitás; — nem csoda, hogy szív és szeretet nélkül gyakorolni nem is lehet.

Óvári Kelemen azonban jó tanár volt. Nem csak azért, mert hivatását a legmagasabb felkészültséggel és a legszigorúbb lelkiismerettel töltötte be, hanem azért is, mert lelke tele volt szeretettel és jósággal és szomorúságba hajolt utolsó éveitől eltekintve, derült életfilozófiáját, nemes idealizmusát csonkítatlan épségében öreg korában is, mindvégig meg tudta őrizni.

Azok közé a szerencsés emberek közé tartozott, kik felett évtizedek suhannak el anélkül, hogy akár külsőleg, akár belsőleg észrevehető változást idéztek volna elő rajtuk. Az idő mintegy megállott felettük és sem kedélyviláguk eleven frissességét, munkaerejük változatlan szívósságát nem érintette. — Tíz éven keresztül voltam abban a szerencsés helyzetben, hogy statutumgyűjtő útján, mint kisegítő, technikai munkatársa — nem egyszer fiával, Elemérrel együtt, elkísérhettem. Az elveszett Felvidék régi municipiumai kevés kivétellel pusztulásnak indult levéltáraiban közvetlenül lehettem tanúja annak a kora reggeltől késő estig, néha a hajnali órákba benyúló, szünetnélküli munkának, melyet az elért eredmények gyarapodása szerint fokozódó lelkesedéssel kifejtett. S mikor másfél évtized múltán sorsom ugyanabba a tudománykarba vezetett s hajdani professoromnak kartársává lehettem: még elevenebben érezhettem egyéniségének ellenállhatatlan varázsát, mely az eszményi összhangban dolgozó és jó részében már megújhodott testületnek szellemi központjába az iránta érzett

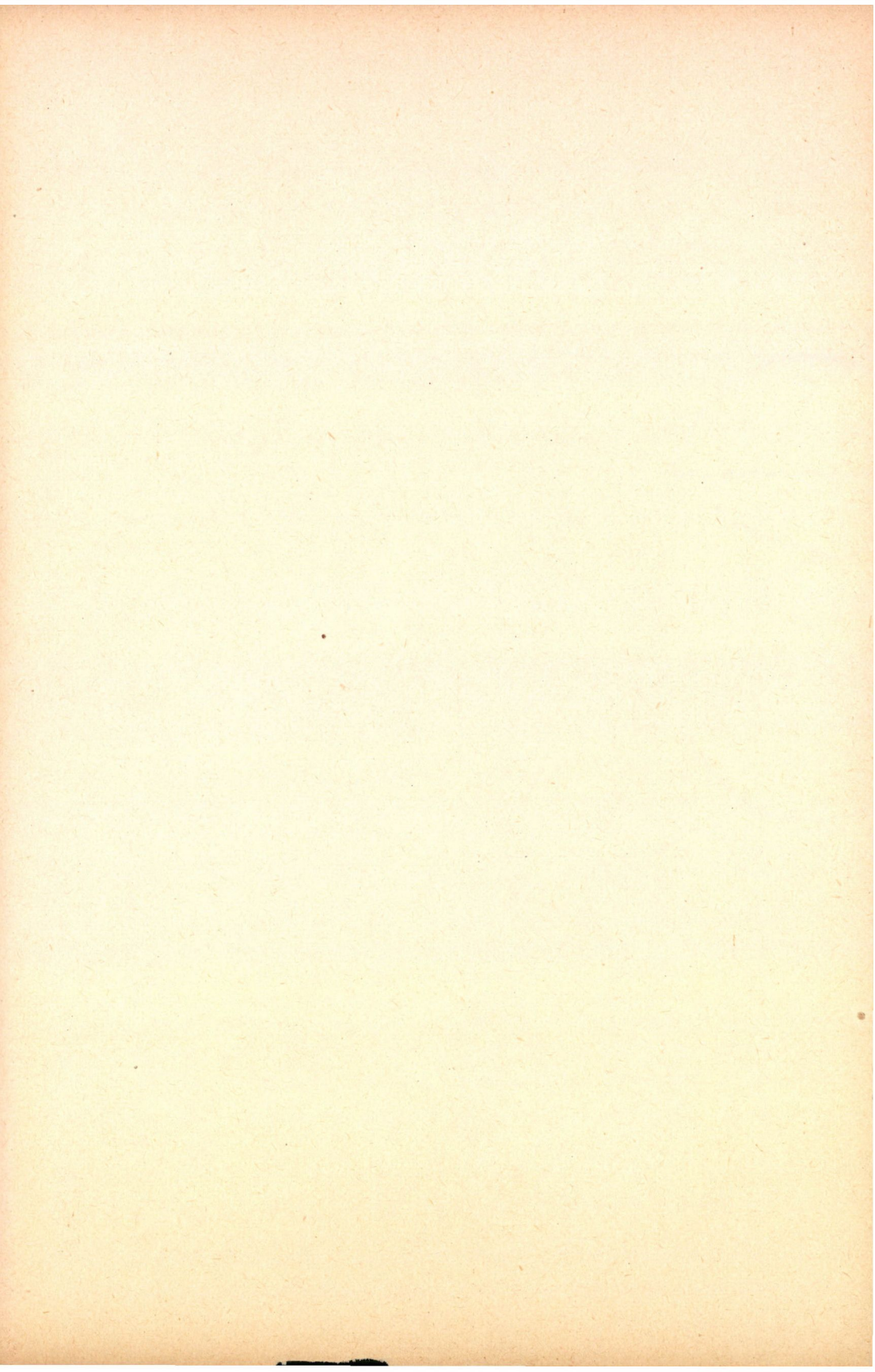
oszthatatlan nagyrabecsülés és gyakran a dédelgetésig menő szeretet révén a kar seniorát, Óvári Kelement állította.

A gyorsan múló évek meghozták a nagy háború súlyos megrázkódtatásait s még tovább a gyászos összeomlást, melynek fájdalmas mozzanatait kezdetben még bizakodó, utóbb hovatovább lemondásosabb, elfásult lélekkel — Óvári Kelemen, már a nyugállományban kísérte végig, — aggódó szívvel és gyötrődő érdeklődéssel.

1921. őszén találkoztam Vele utoljára. Meghajlott testtel és megtört lélekkel úgy járt-kelt az idegenné vált utcákon, mintha már csak egy vékonyka szál kötötte volna a föld rögéhez. Ez a vékony szál is rövidesen csak elszakadt és mint egyike a legnemesebbeknek, a legjobbaknak azok közül, akik végig élték Magyarország legboldogabb korszakát, hogy az élet koronája helyett a legtragikusabb sorscsapás martyriumával távozzanak: eltávozott a többi után ő is, de áldott emléke; munkájának gyümölcse örökké megmarad, mert oly értékeket képvisel, melyeket sem a halál, sem a nemzetekre és államokra katasztrofális történelmi válságok, meg nem semmisíthetnek, el nem törölhetnek soha.

- 50

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — *f* SZÁM.

ISTVÁNFFI GYULA R. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA
MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR
R. TAG.

(FEOLVASTA A M. T. AKADÉMIAÉNAK 1931 NOVEMBER 23-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1932.

Pápa, 1932. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Istvánffi Gyula r. tag emlékezete.

Irta : Mágocsy-Dietz Sándor r. tag.

Tekintetes Akadémia !

Akadémiánknak kegyeletes eljárása, hogy néhai értékes tagjairól megemlékezve méltányolja tudományos munkásságukat. Ezt az eljárást követve, a harmadik osztály megtisztelő bizalmából csikmádéfalvi Istvánffi Gyula mult évben elhunyt jeles tagtársunkról emlékezem meg.

A megemlékezésre nemcsak az nyújt alkalmat, hogy Istvánffi Gyula Akadémiánk rendes tagja volt, de alkalmat ad arra az is, hogy elhunytja után rámutathassak értékes életére, amellyel hazánk tudományos értéke is gyarapodott és a külföld előtt is hazánk, nemzetünk tudományos téren való tevékenysége elismerést aratott. Hiszen nemcsak mint szakember iparkodott a növénytan szakszerű művelésére, de mint kutató tudós tevékenyen kutatott a növényélet megismerése terén.

Fáradhatlan szorgalma, áldott tehetsége a növénytan több ágazatában jelentős eredményt ért el, amellyel a növénytan tudományát előbbre vitte. Jelentős munkálkodásával azonban még a növényekkel foglalkozó gyakorlati életnek is nagy szolgálatot tett. Áldozatkészségével is elősegítette a magyar tudomány művelését és annak a nagy világon való elismerését. De nemcsak mint tudós volt kiemelkedő, de mint ember is megállotta helyét; nemzetének, hazájának hűséges, lelkes fia volt.

De hogy ezeknek a jeles tulajdonságoknak az érvényesülésére rámutathassak, röviden vázolniom kell életének folyását.

Csikmádéfalvi Istvánffi Gyula 1860 április 5-én született Kolozsváron. Itt töltötte el gyermek- és ifjúsági éveit, elvégezve az elemi és középiskolát. Ez idő alatt szívta magába

fogékony gyermek- és ifjú lelke kincses Kolozsvár dicső történetét, magyar szellemét és itt vésődött lelkébe az a hazaszeretet, amely mindig visszahozta idegenből és végül is magához kötötte, hogy értékes életét a haza, a nemzet érdekének szentelje a tudomány terén. Érzékeny, minden szépre megnyíló lelkének ösztönös költői megnyilvánulásai azok a gyermekkori levelek, amelyeket szüleihez, rokonaihoz intéz egy-egy születés- vagy névnap alkalmából. Gyermekkorából megmaradt rajzai, egyéni kompozíciói beállításukkal, vonalazásukkal, eredetiségükkel a képzőművészet jövőjéé kiváló művelőjét sejtették benne. És hogy mégsem a művészi pályát választotta élete céljául, az kutatás vágyának, tudányszomjának köszönhető. Hajlama a természet virágos kertjének megismerésére vonzotta és a növénytan tudományának lett komoly, lelkes híve. A kolozsvári egyetem nagyrészt tanárainak: Entz Géza, Kánitz Ágoston, Koch Antal kalauzolása alatt elvégezte az 1881. évben a természetrajz-földrajzi szakot, 21 éves korában summa cum laude bölcsészettudományi doktorrá avatták, közben pedig megszerzvé a középiskolai tanári oklevelet. Ezután a bonni egyetemre megy, hogy tanulmányait folytassa, amit oly szép sikerrel végez, hogy csakhamar tanársegéd lesz Straszburger Ede, a növénytan hírneves bonni egyetemi tanára oldalán. De honvágya csakhamar hazatérésre készíteti és 1883-ban visszatér szülővárosába, ahol képzettségét és eddigi munkásságát egyetemi magántanársággal jutalmazták és mint a növénytani tanszék tanársegéde működik. Tudásvágya nem hagyja nyugton és 1885-ben Brefeld Oszkár meghívására Münsterbe megy, ahol 1885–1887. években mint tanársegéde, segítő munkatársaként működik a gombaszati kutatás jelentős munkájában. Közben rövidebb időre Krisztiania (ma Oslo) egyik legnagyobb sörgyárában tartózkodik, ahol az élesztő gombáknak az erjesztési iparban való szerepét tanulmányozza. 1886-ban az addig viselt Schaar-schmidt nevet, minthogy nagybátyja örökbe fogadta, felcserélte a csikmádéfalvi Istvánffi névvel. 1887-ben ismét visszatér Kolozsvárra és mint egyetemi magántanár képessége és munkálkodása révén mind ismertebb lesz, úgy hogy 1889 december 7-én a Magyar Nemzeti Múzeum növénytárának lesz

az igazgatója, de már nyolc évi igazgatói működése után megválnak a Muzeumtól, 1897 februárius 15-én a kolozsvári Ferenc József tudományegyetemen a növénytan tanári székét foglalja el. A rákövetkező évben dr. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter meghívása folytán Budapestre jön, hogy tervezze és megalkossa a m. kir. központi szőlészeti kísérleti állomást 1898-ban. Ezt teljes sikerrel elvégezte és értékét munkásságával nagy jelentőségre emelte, aminek bizonyága az is, hogy Akadémiánk 1901. évben levelező taggá választotta. Az intézet virágoztatásában egész lelkével és tudásának erejével ragaszkodott, úgy hogy amidőn dr. Apáthy István kolozsvári egyetemi tanár vezetésével küldöftség keresi fel 1912-ben, meghíva őt a Kolozsváron ismét megüresedett egyetemi növényteni tanszékre és az új növényteni intézet és növénykert létesítésére, amelynek megvalósítása az 1897–98. évi kolozsvári egyetemi tanárkodása idején az ő gondolata volt és amelynek alapját is ő vetette meg. A meghívást azonban nem fogadta el, mert szemei előtt magasabb célok lebegtek az ampelogiai intézettel kapcsolatban az önálló, általános biológiai intézet létesítése, megelőzve a hirneves Berлиндahlemi biológiai intézetet. Ennek tervezetével foglalkozott nagy lelkesedéssel, — de nagy fájdalomra eredménytelenül, mert a terv megvalósítására nem kerülhetett sor a háborus közgazdasági viszonyok közt. Ezért és a szőlészeti kísérleti állomást az előbb említett okból ért válsága miatt csakhamar megvált a szőlészeti kísérleti állomás igazgatói tisztétől és a budapesti kir. József műegyetem meghívására 1915 szeptember 15-én elfoglalta a műegyetemen a növényteni tanári széket, amelyen éveken át folytatta eredményesen tudományos munkásságát, aminek elismeréseül 1920-ban Akadémiánk rendes tagjává választatott. A sok folytonos megerőltető munka megtámadta szervezetét és súlyos bajokat okozott, ami miatt műegyetemi tanári állásától 1927. év júniusában megvált és nyugalomba vonult.

A nyugalom és a betegség rákényszerítette magány és tétlenség olyan emberre, aki egész életét munkában töltötte, csak pusztító hatású lehet; a félig mozdulatlan testbe zárt ép szellem, tiszta értelem küzdött a test fizikai tehetetlensége

ellen. Sokszor tragikusan megrázó volt ez a küzdelem, amely teste és szelleme között folyt és amely rendszerint elcsüggedéssel és szívbe markoló könnyekkel végződött. E néma, hangtalan szenvedés alatt volt mellette valaki, aki ugyancsak könnyezett... befelé, míg arcára mosolyt kényszerített — a felesége, Böheim Ilona úrnő. Az ő sokszor emberfeletti akaratának, türelmének, lelkesedésének, rendkívüli műveltségéből fakadó önbizalmának köszönhető, hogy a betegbe az utolsó pillanatig a gyógyulás reményét csepegtette. Annak az ideális házaséletnek, amely a két nemes lényt egybekötötte, utolsó szívbe markoló megnyilatkozása volt az a pillanat, amidőn a porhüvelyéből elszállni készülő lélek egy utolsó pillantásban, kezét szeretett hitvese fején nyugtatva küldi utolsó Istenveledjét, hogy a következő pillanatban az örök végtelenségbe merüljön 1930 augusztus 16-án.

Istvánffi Gyula élete folyásának ebből a vázolásából is kitűnik, hogy életének minden szakaszában rajta volt, hogy szorosán vett kedvenc tárgyának, a növénytanak élhessen és annak körében végezhesse kutató és alkotó munkáját, amire már kora ifjúságában nyert benyomásai és azután ifjúkori tanulmányai képesítették és serkentették. És ha végigtekintjük életének jelentős munkásságát, úgy annak négy szakaszát ismerhetjük meg: az első szakaszban (1880—1889) a jövőre való előkészület mellett is már jelentősen munkálkodik, a második (1889—1898) szakaszba esik a muzeumi munkálkodás, a harmadik szakaszba (1898—1915) a szőlészeti szakba vágó működése és a negyedik szakaszba esik műegyetemi tanári tevékenysége (1915—1927).

Az első szakaszba való munkálkodása során foglalkozik a sejtteni, a növénybonctani vizsgálatokkal, továbbá a moszatok rendszertanával, fejlődésével és alaktanával, de már az alsóbbrendű gombákkal is, végül kiterjed figyelme még a társadalom tágasabb köreit érdeklő növényteni kérdések ismertetésére is. E sokfelé irányuló munkálkodásának egyes ágai még a következő szakaszokba is átnyulnak, hogy azután különleges kutatási munkának adjanak helyet.

A sejtteni munkálkodás terén már egész fiatalon jelentős munkát végzett, amiről tanúbizonyságot szolgáltatnak

ez időben megjelent dolgozatai, minők A chlorophyll osztódásáról (Magyar Növénytani Lapok, 1880), A chlorophyll és a növényi sejtmag morphológiájáról (Kolozsvár, 1881), A protoplastok összeköttetésének és a sejtközi plasma előfordulásának néhány esetéről (M. Növt. Lapok, 1884), A protoplastok összeköttetéséről és a sejtközi plasmáról, különös tekintettel a Lanthaceákra és a Coniferákra (u. o. 1884), Az Euphorbiaceák, Rutaceák, Urticaceák (1881) és a pálmák, továbbá a *Stapelia fuscata* (1882), végül a *Galanthus nivalis*, *Echinopsis oxygena* és az Euphorbiaceák szerves sphaerokrySTALLJAIról (1884) és Olav Johan-Olsennel: A tökéletesebb penészek váladéktartói (M. Növt. Lapok és a Bot. Cíblatt 1887), amelyek nemcsak a tudományos vizsgálatokban való jeles jártassággal elért sok tekintetben jelentős és úttörő szép eredményeket foglalnak magukban, hanem a kitűnő mikroszkopi látással megállapított jelenségeknek a rajzolásban való nagy készséggel készült képeit is, tanúságot téve arról, hogy „igazán látni csak pontos rajzolás közben lehet“. (Lendl.)

A moszatokkal foglalkozva felsorolja öt közlésben Erdély legtöbb vármegyéinek a moszatait (1880—1882), azután „Jelentés a magyarországi tőzegtelepek algologiai megvizsgálásáról (Math. és Természettud. Közl., 1888) című művében felsorolja, mint első a tőzegtelepeinkben talált moszatokat, de foglalkozik a romániai, szerbiai és boszniai moszatok ismertetésével is (1880, 1883), továbbá Mongolia, Afganisztán, az egyenlítői öv moszatainak (1881) és az Amerikai Egyesült Államok Desmidiaceáinak felsorolásával (1885) amely utóbbit megelőzte a Tanulmányok a Magyarhoni Desmidiaceákról című dolgozata (Math. és Természettud. Közl., 1883).

Nem elégszik meg azonban csupán a megfigyelt moszatoknak felsorolásával, de megragadva az alkalmasan kínáló anyagokat, azokat bővebb sejtani és fejlődéstani megfigyelésekre használja fel. Így gazdagította a moszatokról szóló ismereteinket több értékes közléssel, mint aminők „A *Closterium intermedium* oszlása“. (M. Növt. Lapok, 1881), Adatok az activ és passiv endophytismus ismeretéhez (u. o. 1881), A *Vaucheria thallus*ának reductiojához és sporaképződéséhez (u. o. 1882), Adatok a *Synedra Ulna* (Nitsch)

Ehrenb. oszlásának bővebb ismeretéhez (u. o. 1883), Némely Chlorosporeák vegetatív alakváltozásáról (u. o. 1883), Adatok a Gongrosirák fejlődéséhez (u. o. 1883), Sejthártya-vastagodások és cellulín-szemek a Vaucheriák és a Charaknál (u. o. 1884), A Zygnemaceák telelése (u. o. 1884) és végül Adatok az Ulothrix zonata (Web. et Mohi) Kützing ismeretéhez (Kolozsvár, 1888).

A moszatok mikroszkopi vizsgálata kapcsán fordul az alsóbbrendű gombák kutatása felé. Erre megfelelő előtanulmányokat és előkészületeket is végez, aminek bizonyága, hogy dr. Brefeld Oszkár idevágó munkáját fordításban közli „Penészvizsgálati tenyészmódszerek“ cím alatt (M. Növt. Lapok, 1881). Ily módon elkészülve dolgozik e téren és számos közleményt bocsát közre. Ilyenek: Phlyctidium Haynaldi n. sp. (M. Növt. Lapok, 1883), Némely gyógyító anyagban és vegyszerben tenyésző penészekről (Orvosi Hetilap, 1885), Über das Präpariren des Pilze für wissenschaftliche Zwecke (Bot. Cblatt, 1888), de legértékesebb e téren való az a munkássága, amelyet Brefeld Oszkár oldalán a münsteri növényteni intézetben végzett. A megjelent munka voltaképpen Brefeld munkája, de hogy az elért eredményekben Istvánffinak jelentős szerepe volt, legjobban bizonyítja az, hogy maga Brefeld elismeri a címlapon, hogy munkája Istvánffi Gyula akkori kolozsvári egyetemi magántanár és dr. Olav Johan—Olsen tanársegédek segítségével készült. A kérdéses munka Brefeld O.: Untersuchungen aus der Gesammt Gebiete der Mycologie, amelynek VII. füzete a Protobasidiomyceten, VIII. füzete Autobasidiomyceten (1889), XI. füzete pedig az üszöggombák, különösen a gabonaneműek üszöggombája (1895), amely utóbbi különben már a csupán Istvánffi közreműködésével munkássága második szakaszában jelent meg, bár anyaga még ebben az első időszakban készült el.

A felsorolt tudományos munkákon kívül már ez időben is a népszerű, ismeretterjesztő cikkek közreadásával szolgálta szakjának, nemzetének érdekét. Ilyen cikkei: A kompasz növényről, Mi a gyászpírító? Új Zeelandiak növényi táplálékairól, Az ércz- és papírpénzekben élő alsóbb rendű növényekről,

amelyek legnagyobb részt a Természettudományi Közlönyben jelentek meg.

Istvánffinak eddigi munkássága felkeltette és magára vonta az érdeklődők és illetékesek figyelmét, akik már most is elismeréssel illették tudományos munkásságát, aminek következménye volt, hogy a Janka Victor nyugalomba vonulása után, 1889 december 7-én a Magyar Nemzeti Múzeum növénytani osztályának őrévé neveztetett ki. Ezzel új munkakörbe jutva köszönt be élete munkásságának második szaka, amelyet szorgalmas és jelentős munkásság fényes eredményével töltött el. Szervező képessége és alkotó tehetsége is kellő érvényesülést nyert az új munkakörben.

A növényi osztály anyagának hosszabb ideig tartó pontos átvétele után, az eddig kétszobából álló helyiségből a már erősen gyarapodó gyűjtemény és könyvtár 1892 január 22-én új helyiségbe költözött (V., Széchenyi-utca), ahol 17 helyiség állott rendelkezésre. Ennek folytán a gyűjteményeket megfelelően tudta rendezni és elhelyezni a szakkönyvtárral együtt, amely az átvételkor 758 számból állott és amelynek cédulás betűrendes katalógusát készítette el. Erre pedig azért mutatok rá, hogy bizonyosságot szolgáltatassak arról, hogy ő mindjárt kezdetben rendet óhajtván teremteni, a munka megindítására törekedett, amit még lehetővé tett a megszerzett és egyéb a kutatás, a vizsgálat szükségelte műszer. A megindított munka feladata volt még az 1892. év folyamán a növénytan negyevű munkása és pártfogója, néhai Haynald Lajos dr. biboros kalocsai érsek világhírű növénygyűjteményének és növénytani könyvtárának átvétele és megfelelő elhelyezése. A végrendeleti intézkedés folytán a növénytani osztály csekély számítással negyed millió forint értékű gyűjteménnyel gyarapodott.

Istvánffi érdeme még, hogy a növénytani osztály segédszemélyzettel való ellátását vívta ki. Ezek segítségével a rendezés, kiegészítés és az évente való gyűjtés folyt tovább; szorgalmasan dolgozott, úgy hogy a növénytani osztály gyűjteménye és könyvtára nemcsak vétel, de ajándékozás útján is gyarapodott, úgy hogy a helyiség kibővítéséről kellett gondoskodni.

A növénytani osztály szakszerű gondozását, bőséges gyarapítását Istvánffi 1898 március 15-ig végezte, amikor is megvált az osztály igazgatásától.

Istvánffi múzeumi gondos, buzgó, lelkes munkásságát misem bizonyítja jobban, mint az, hogy az osztály élén töltött kilenc év alatt e gyűtemény évenkénti szaporodása 6000—8000 számot tett ki és az egész gyűjtemény legalább 400.000 számot foglalt magában, a szakkönyvtár pedig az átvett 758 kötetről 3184 kötetre és a Haynald hagyatékával együtt körülbelül 6000 kötetre emelkedett, amelyről a cédulakatalogusok nyomán 11 ivnyi jegyzék meg is jelent.

Már ez adatokból is világosan kitűnik, hogy Istvánffi a növénytani osztály élén megállta a helyét, mint annak igazgatója. Amit különben az illetékes szakkörök is teljes mértékben méltányoltak, hiszen Moesz Gusztáv dr., az osztály mostani igazgatója, 1930. évi jelentésében is kifejezte ezt, mondván, hogy „mint a M. N. Múzeum növénytani osztályának vezetője, a növénytan fejlesztése érdekében igen sokat tett“.

A muzeális tevékenység nagyon természetesen a tudományos munkálkodást is befolyásolta és az eddigivel némileg összefüggő, de más irányba terelte, bár még az előbbi évek hajlandósága itt is megnyilvánul legalább kezdetben. Így nevezetesen a növénybonctan köréből jelenik meg „Adatok a gombák physiologiai anatómiájához“ (Természetr. Füzetek, 1891), azután „Újabb vizsgálatok a gombák váladéktartóiról“ (u. o. 1895), végül „Nouvelles recherches sur les organes conducteurs des Hydneés, Théléphorés et Tomentellés (Revue Mycologique“, 1896. és Pringsheim Jahrb. f. wiss. Botanik, 1896).

A moszatokkal való foglalkozás a múzeumi évek alatt is mind behatóbb és értékesebb lett, aminek bizonyosságai a következő munkák: A meteor papírról (Term. Füzt., 1890), Kitaibel herbariumának algái (u. o. 1891), A Balaton kryptogam növényzetének vázlata (Földr. Közl., 1891), A margitszigeti vizesés növényzete (M. Növt. Lapok, 1892), A Balaton mikroszkopos növényzetéről (Földrajzi Közl., 1894), Die Vegetation der Budapester Wasserleitung (Bot. Cíblatt, 1895), A

Balaton moszatflórája (1897), amely utóbbi betetőzi a moszatokkal való foglalkozását, de egyuttal értékes része a magyar növényvilág ismertetésének.

A gombákkal való eddigi foglalkozása, különösen a Brefeldnél töltött évek hatásaként további munkálkodásra készíti, így jelennek meg a következő gombászati közleményei: Újabb vizsgálatok az üszök-gombákról. (Term. tud. Közl., 1891), Franciscus von Sternbeck „Theatrum fungorum of the Toonnel der Campernoelien 1675,” című munkája és a Clusius magyarázók; megvilágítva a leydeni Clusius Codex-szel (Term. Füz., 1894 és a Bot. Cíblatt, 1894), Clusius, mint a magyar gombászat megalapítója (Math. és Term. tud. Értesítő, 1895), amelyek előkészítői egy nagyobb munkának. — A Magyar birodalom Geaster-féléi (Term. tud. Közl., 1896), A gabonafélék üszökbetegségéről (Term. tud. Közl., 1896), A magyar ehető és mérges gombák könyve. Budapest, 1899, amelynek értékét igazolja az is, hogy csakhamar teljesen elfogyott, mert nemcsak tudományos, de különösen gyakorlati szempontból is értékes és Istvánffi nevét a nagy közönség körében tette ismertté. A szerző munka- és áldozatkészségéből megjelent könyv nagy hiányt pótol. A 42 színes táblával és 138 tollrajzzal ékes munka mind általános, mind leíró részében igen alkalmas a gombáknak a szélesebb néprétegekben való megismertetésére, mert megtalálta a szerencsés középutat a tudományos szakszerűség és a népszerűsítés között.

Végül ez időszakban készült el, de már a következő időszakban jelent meg: A Clusius-Codex mykologiai méltatása adatokkal Clusius életrajzához, 22 szövegközti ábrával és 91 színes könyomatú műlappal Budapest, 1900 (francia szöveggel is). A munka összesen 105 gombafajt sorol fel és pedig 71 ehető és 26 ártalmas gomba nemét. Ez a munka általános tudományos, de különlegesen magyar szempontból is nagy jelentőségű, miért is néhány szóban még meg kell róla emlékeznem.

A belga Clusius (Charles de l'Escluse) a 16. században 1573—1577-ig a bécsi császári kertek felügyelője volt és mint ilyen gróf Battyányi Boldizsárnak többször és huzamo-

sabb időn át vendége volt Német-Újváron, ahol Beythe István társaságában sok növényt gyűjtött, de nemcsak virágos növényeket, hanem gombákat is, amelyeket Battyányi áldozatkészségéből le is festetett. Bécsből távozva hazánk nyugati részének növényeit ismertető munkáját Antwerpenben adta ki.¹ Érdekes ránk nézve, hogy a képeken ábrázolt gombák német növénynevét gróf Battyány Boldizsár, a magyar neveket pedig Beythe István szolgáltatta. Clusius munkájának legértékesebb része ránk nézve az, amelyben hazánk nyugati részének ehető és mérges gombáit ismerteti, de az elkészített festett képek nélkül, mert azok időközben elkallódtak. A munka értéke és jelentősége nagy, mert Clusius kísérelte meg az első gombamonographia közlését, miért is Istvánffi a gombák Linnéjének nevezi. A munka ránk magyarokra azért is jelentős, mert nálunk nyert rá szerzője indítékot és így a mycologiai tudomány kezdete a magyar föld szülötte.

Istvánffi Gyula nagy érdeme, hogy hosszú kutatás, utánjárás után sikerült a képeket a leydeni könyvtárban felfedeznie, ahol „Clusius Codex“ név alatt volt megőrizve. A képes táblákat azután hosszú utánjárással és nagy fáradsággal, előbb említett címmel kiadta saját költségén, nagy áldozattal.

Az utóbb említett két nagy munka nemcsak a szerző nagy áldozatkészségéről, de egyszersmind kitartó szorgalmáról és kiváló szakavatottságáról is tanuskodik. Clusiusról szóló munkájával nemcsak hazánkban szerzett jó hírnevet és teljes elismerést, hanem külföldön is a legilletékesebb helyen részesült elismerésben. Ennek bizonyága az is, hogy az 1901. évi párisi világkiállításon aranyéremmel lett kitüntetve, azután amidőn Istvánffi a munkáját a párisi Akadémia hirdette Desmazières-díj pályázata alkalmával benyújtotta — úgy az Akadémia a „mention très honorable“-lel tüntette ki 1901-ben. A munkáról az Akadémia jelentése a következő-

---

¹ Caroli Clusii Atrebatensis. Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas quosdam provincias observatorum historia, quatuor libris expressa. Antwerpiae, 1583. II. pars. Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia.

képen nyilatkozik: „E nagyszerű mű, amelynek magyar szövegét francia fordítás is kíséri, igaz becsületére válik mindannak, akinek agyában eszméje megfogant, mind pedig annak, aki reprodukálta. A bíráló bizottság elismeri Istvánffi ezen történelmi becsű mycologiájának igaz értékét és egyenesen, egyhangúlag ajánlaná neki a jutalomdíjat, ha az alapító szándékát nem kellene szem előtt tartania stb.“

A munka jelentőségét emeli még az is, hogy bizonyosságot szolgáltat a magyarság régi műveltségi állapotáról és a jelen században is elismerésre méltó módon való tudományos működéséről. Ezt a tanuságtételt Istvánffi is munkájával szerezte meg a magyarságnak, amiért hálás elismerés illeti.

E nagy jelentőségű munkája mellett életének e szakában sem szűnt meg a növényi ismereteket népszerűsíteni, aminek bizonyossága többek közt a következő közlései: A desztillált víz mérges hatása a növény életére (Term. tud. Közl., 1892), Az aszfaltgőzök hatása a rózsalevelekre (u. o. 1892), A városi köd hatása a növényekre (u. o. 1894), A világosság hatása a virágok kifejlődésére (u. o. 1894), A szerbtövis eredetéről (u. o. 1895), Gombatenyésztő hangyák, (u. o. 1894), stb.

Istvánffi Gyula életének e szakaszának, tehát az 1889—1898. évek végét és pedig 1897 február 15-étől részben Kolozsvárt töltötte, mint az ottani egyetemen a növénytan helyettes tanára, ahová azután 1898 március 15-én rendes tanárrá neveztetett ki, amikor a M. N. Múzeum növényteni osztályától megvált. Az utóbb említett két gombászati munkát is ez idő alatt készítette, a mellett azonban, mint kolozsvári egyetemi tanár és mint a növényteni intézet és növénykert igazgatója, első sorban a gondjaira bízott intézetet és kertet iparkodott a kor kívánalmainak megfelelő állapotba helyezni. Erre vonatkozó tervét megvalósítani is iparkodott, de Kolozsvárról való távozása ebben megakadályozta. De az általa készített alapon az utóda a tervet megvalósította, amiről tanuskodik Istvánffi két közlése: Une visite au jardin botanique de l'Université roy. Hongrois de Kolozsvár. Budapest, 1900. és Sur les nouveaux groupes alpins du jardin botanique

de l'Université roy. Hongr. à Kolozsvár. Actes du 1-er Congrès international de Botanique à Paris, 1900.

Alig kezdte meg azonban Kolozsvárott egyetemi tanári munkálkodását, már is elhagyja állását, hogy szakszerű tudományos képzettségét és kutatási készségét jobban szolgáló állással cserélje fel, amelyben tisztán tudományos hajlamának megfelelőleg a növénytan művelésének élhessen.

Erre pedig az szolgáltatott alkalmat, hogy dr. Darányi Ignác akkori földművelésügyi miniszter meggyőződve a mezőgazdasági kísérleti állomások nagy jelentőségéről és azoknak a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágazatának fejlődésére gyakorolt hatásáról, más kísérleti állomások fejlesztése és alkotásán kívül az 1896. évi V. t.-c.-ben kimondatja a szőlészeti kísérleti intézet megalapítását. Teljesen átérzve és teljes mértékben meggyőződve arról, hogy az intézet csak arra rátermett és a tudományos ismeretek teljes birtokában levő vezetőember kezében állhatja meg helyét, azért Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a szőlészeti kísérleti állomás megalapítására, szervezésére 1898. év szeptember havában a már akkor hírneves tudóst, Istvánffi Gyulát hívta meg és annak igazgatójává nevezte ki és ő rá bízta az intézet tervezetének elkészítését, valamint a szervezés és berendezés munkáját.

Istvánffi Gyula a meghívásnak eleget tett, bár jól tudta, hogy nem csekély munkára vállalkozott, amikor az összes biológiai és fiziológiai tudományágak rendszeres alkalmazásával, valamint a gyakorlati kísérletezésekkel a magyarországi szőlészet és borászat kérdéseit kellett tanulmányoznia a gyakorlat érdekeinek kielégítése végett.

A magára vállalt feladat nehézségei már kezdetben jelentkeztek, amidőn az első tervező és kutató munkát szerény budai magánlakásból alakított helyiségben kellett megkezdenie. De Istvánffi törhetetlen akaratereje és kutatási vágya legyőzte a nehézségeket. Az elég szűkös helyiségben megkezdte tudományos munkálkodását, amely mellett megtervezte az új intézetet és hozzáfogott az intézet szervezetének kidolgozásához. Az elgondolása és tervezete szerint indult meg 1900. év tavaszán az építkezés, amely azután 1904-ben befejezést nyert,

úgy hogy az intézet állandó helyiségébe költözhetett és az Istvánffi Gyula mélyreható tanulmányai és a külföldi tapasztalatok alapján készült szervezeti szabályzat keretében megkezdhetette az intézet nagyjelentőségű munkáját.

Az intézet 3·25 hektárnyi területének középpontjában áll a központi épület és a négy pavillon, a délnyugati sarokban a gépház, az északkeleti sarokban az üvegházak helyeztek el. Az épületeket parkszerű kert veszi körül, a többi kísérleti térül szolgál. Az épületek 172 helyiségéből laboratoriumi célokat szolgált 46, előadó-teremül 2. Az intézet üvegházaival, kísérleti telepével, gazdag felszerelésével, minden elképzelhető segédeszközökkel rendelkező valóságos ideális botanikai kutató-intézet, amely tervezőjének széleskörű ismerteről és kiváló gyakorlati érzékéről tett tanubizonyságot dr. Degeni Árpád kísérleti főigazgató közlése szerint is. A külföldi szakemberek az intézet meglátogatásakor arról teljes elismeréssel és elragadtatással nyilatkoztak.

Az épületekbe való beköltözéskor Istvánffi Gyula készítette szervezeti szabályzat is életbe lépett és az intézet négy osztályra tagozódott, u. m. a növény-élettani és -kórtani osztályra, a vegyészeti osztályra, az erjedéstani osztályra és a szőlészeti és borászati gyakorlati osztályra. A munkának ilyen megoszlása és központi egyesítésével megelőzte még a híres berlini-dahlemi biológiai intézetet is. Az intézet pedig, hogy tudományos jellegét még jobban kidomborítsa, M. K. Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet nevét nyerte.

Ilyen komoly és meggondolt előkészület után indult meg azután az állomás, illetőleg intézet kutató munkája és beható tanulmánya Istvánffi vezetése alatt. Az ő áttekintő éleslátása, tudományos kutatási irányítása és nagy növénytani, illetőleg gombászati képzettsége helyes irányba terelte és tudta foglalkoztatni az intézet munkásságát úgy, hogy egész sora készült el a tudományos értékű, de a gyakorlati életben is érvényesült munkálatoknak. Részletesen nem sorolhatom fel ezeket már nagy számuknál fogva sem, csak rámutatok arra, hogy 1900. évtől 1915-ig jelent meg a munkálatok összefoglalásaként Istvánffi Gyula szerkesztésében az intézet

közleményeinek öt kötete és évkönyveinek hat kötete, amelyek nemcsak terjedelmükénél fogva, de értékes tartalmuknál fogva és nemcsak az intézet felölelte anyag, de a hazai tudomány szempontjából is nagy jelentőségűek, sőt minthogy francia nyelven is megjelentek, még a külföld elismerését is elnyerték, amiről számos külföldi szakember nyilatkozata tanuskodik.

És hogy a kísérleti állomás működését a gyakorlati élet érdekelttségével szorosabb kapcsolatba hozza, Istvánffi helyt adott a m. k. felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyamnak és annak igazgatóságát vállalta.

Istvánffi Gyula, a tudós igazgató ebbeli sok idejét igénybe vevő fáradhatlan munkálkodása mellett és hazánk különböző vidékén a szőlészeti érdekelttség körében tartott előadásain kívül még tovább is folytatta önálló kutatásait és mondhatni, hogy ebben a minőségében megbízatásához híven egészen a szőlészet érdekében és terén munkálkodott, amelynek „teljesen odaadta magát“.

Ennek bizonyossága az is, hogy amint már említém, amidőn Apáthy István vezetésével küldöttség keresi fel 1912-ben, meghíván őt a kolozsvári egyetemi növényteni tanszékre, — a meghívást nem fogadja el, mert az ampologiai intézettel kapcsolatban magasabb cél lebegett előtte, az általános biológiai intézet létesítése.

Az intézetben való odaadásáról tanuskodik nemcsak fáradhatlan igazgatói munkája, de kutatásainak, vizsgálódásának nagy jelentőségű eredményei is. Munkálkodásának java-része a szőlőn élősködő kártékony gombák megismerését ölelte fel. Nagyszámú, kivált az Évkönyvek és Közlemények során és más helyeken megjelent dolgozatai sorában csak rámutatok a peronospora-ról Pálkás Gyulával együtt írott nagy jelentőségű dolgozatára, amelyben a lappangási idő fontosságára mutat rá, továbbá a szőlő fakó rothadásáról, valamint a szőlő szürke rothadásáról szóló terjedelmes és beható munkájára, amelyekkel a francia Akadémia (Institut de France) Prix Thore pályadíját nyerte el 1901, 1903 és 1905-ben.

Istvánffi Gyula életének e szakasza munkálkodása leg-szebb és legértékesebb korszaka. Hiszen kutatásainak nagy

eredményei nemcsak tudományos szempontból bírnak igaz értékkel, de még a gyakorlati életben is nagy jelentőségűek, mert hiszen nemcsak hazánkban, de külföldön is, kivált Németországban a szőlőnek az élőködők okozta betegségek ellen való védekezést az ő kutatásai alapján végzik.

E szép eredmények további gyarapodásának is azonban gátat vetett az 1914. év nyarán kitört háború. Ebből a szőlészeti kísérleti állomás is kivette a maga részét, amennyiben az állomás helyiségeit Istvánffi Gyula önzetlen, áldozatkész ajánlatára mind jobban és jobban vették igénybe hadi kórházi célokra. Ez által az állomás munkája korlátozódott, de méginkább akadályozta ezt még az a körülmény is, hogy személyzetének jó része katonaként bevonult. A tudományos problémákkal való foglalkozásnak ilyképen beállott korlátozása kedvetlenséget keltett Istvánffi lelkében, ami méginkább fokozódott a már régebben kezdődött kritika folytán, amely Istvánffi tudományos értékű munkálkodását kifogásolva, a szőlészeti állomás gyakorlatibb irányú tevékenységét sürgette — nem véve tekintetbe, hogy amaz emezt alapozta meg. A mind hangosabbá váló kritika és így a személye ellen irányuló törekvésekkel szemben való küzdelemben elfáradva, nemes lelkülete elkeseredett, ami méginkább fokozódott az által, hogy hivatalos részről mind erősebben kidomborodott az a kívánság, hogy az állomás első sorban azokat a gyakorlati célokat szolgálja, amelyeknek elérésére létesítettet.

Istvánffi Gyula ily körülmények között nem látva további kutatási munkálkodásának lehetőségét és messze menő szép terveinek megvalósíthatását, a szőlészeti kísérleti állomástól való elválást tartotta helyesnek és ennek folytán az időközben megüresedett műegyetemi növénytani tanszékre szóló meghívást elfogadta és 1915 szeptember 15-én megvált működése maradandó emlékü helyétől. Nagy alkotása azonban továbbra is, ha sokkal szűkebb keretek között is, de jóval kiterjedtebb munkakörrel, mint m. kir. szőlő- és borgazdasági központi kísérleti állomás a jövőben is hirdetni fogja Istvánffi Gyula elévülhetlen érdemeit.

Műegyetemi tanárságával kezdetét veszi munkásságának negyedik szakasza, amelyben állásának munkakörét itt is nagy

hivatottsággal tölti be. Mint a műegyetem tanára, feladatának megfelelően választja meg a technikai szakokat közvetve vagy közvetlenül érintő növénytani anyagot, amelyet maga készített megfelelő készítményeken, mintákon és rajzokban iparkodott megérthetővé tenni, hogy hallgatói a növénytan őket érdeklő anyagát minél könnyebben és behatóbban magukévá tehessék. Még inkább tette ezt lehetővé a növénytani, illetőleg mykologiai gyakorlatokon, amelyeken az 1886. évben a krisztianiai (ma oslói) sör és élesztőgyárban szerzett ismeretei és tapasztalatai alapján a mykologiai, különösen az erjedéstan körébe tartozó ismeretek és megfigyelések megszerzését tette hallgatói számára lehetővé.

Műegyetemi tanárságának munkakörét, tanári feladatát a várakozásnak megfelelően tölté be, aminek elismeréseül két ízben a vegyész- és általános mérnöki szakosztály dékánjává választották meg, amely tisztét lelkiismeretes buzgalommal teljesítette.

Műegyetemi tanári működése alatt is folytatta a tudomány terén való munkásságát, amely főképen mykologiai vonatkozású kutatásokat ölelt fel. Több éven át gyűjtötte és tanulmányozta a magyar gabonaneműek üszöksporáit, egyéb élősködő gombáit, az ezek okozta megbetegedések körülményeit és a betegségek elleni védekezést kutatta, aminek eredményeit már nem tehetette közzé, de feljegyzéseit a műegyetem birtokában hagyta. Ezenkívül még a szőlészettel való foglalkozásában szerzett tapasztalatait is közreadta. Még mykologiai tanulmányai körébe tartozik a közegészségi szempontból, de különösen építészeti szempontból igen értékes tanulmánya, amelyet a különféle házi gombákkal és a fa korhadását előidéző gombákkal kapcsolatban végzett és amelyeknek eredményeit időnként tette közzé. Gyakorlatilag nagy jelentőségű volt az a tanulmánya, amellyel a kukorica szárából nyert celluloznak papirosgyártás céljaira való felhasználását derítette ki. (Termtud. Közl. 50. k.) Ez a gyakorlatilag nálunk is fontos eljárás hasznosítása magyar töke hiányában külföldre, Amerikába került és így nem szolgálta azt a célt, amelyért Istvánffi dolgozott és amelyet elérni óhajtott a magyar gazdasági helyzet megjavításáért. Másik jelentős, de

tudomásom szerint közzé nem tett tanulmánya a papirospénz hamisításának meggátlását célozta. A háborús évek alatt pedig számos közleményében foglalkozott a különböző pótlószerekkel és az addig alig vagy nem is használt növényi származású anyagokkal. (Termtud. Közl. 49—52. k.)

Tanulmányai eredményeinek közlése azonban mind ritkább lett, jóllehet tudományos munkásságát még akkor is folytatta, amidőn jobb kezére béna lett és a balkezevel igyekezett pótolni azt, amit a jobb kéz már nem tehetett. Betegsége súlyosbodása, amely állandó mozdulatlanságra kényszerítette, végre arra készítette, hogy nyugalomba vonuljon 1927 június havában és életének nagyjelentőségű munkálkodását abbahagyja.

Istvánffi Gyula életének négy szakaszát végigtekintve, meggyőződhetünk lankadatlan lelkes munkásságáról, amelyet a tudomány és hazája érdekében végzett. Munkálkodásának tárgya pedig a növények sejtjeit és fejlődését illető kutatásain kívül különösen a moszatok és a gombák körét öleli fel. Nagy lelkiismeretességgel kutat, vizsgál, hogy a kíváncsú eredményt elérje, amire nagy segítségére van nagy gyakorlata és hozzáértése a mikroszkópi látás és megfigyelésben, amelyet csak fokoz még rajzoló tehetsége. Kitartását bizonyítja az is, hogy irodalmi közléseinek száma 200 körül van, amelyek közül csak a legjelentékenyebbekre mutattam rá. De a közléseknek nem a száma, de az azokban foglalt eredmények értékesek, amelyek ismereteinket bővítették és a növénytani tudományt gazdagították. Hazánk moszatainak jelentős ismertetését köszönhetjük neki, de kivált a szőlőnek peronosporájára, fakó és szürke rothadására vonatkozó ismereteket is, más egyéb jelentős eredményeken kívül. Ebbeli munkássága nagy jelentőségűvé vált a gyakorlati életre is, amit úgy a hazai, mint a külföldi szakemberek is kellőképen elismertek és iparkodtak ezt megfelelő módon kifejezésre juttatni különböző kitüntetésekkel, amelyekkel mint szakjának elsőrendű munkását hazánkban és a külföldön elhalmozták.¹

¹ Az eddigi méltatásomban említetteken kívül elnyerte a Ferenc József rend középkeresztjét, a Signum laudist, a II. osztályú polgári

Mint szakembert iparkodtam tőlem telhetőleg hozzá méltóan méltatni, mint tanárt is méltatni kíséreltem meg — rá kell azonban még mutatnom emberi mivoltára, már csak azért is, mert Istvánffi Gyulát hazánkban állítólag kevésbé ismerték és még kevésbé értékelték, sőt egyesek szerint sokaktól gáncsolt és csaknem senkitől sem méltányolt volt. Azok azonban, akik ismerték nemes egyéniségét, teljes mértékben nagyra becsülték és mint embert is méltányolták, hiszen számos hazai kitüntetése és a legfontosabb állásokra való meghívása is ennek bizonyítéka.

Istvánffi Gyula azon kevesek közé tartozott, akit a természet szépségei, valamint a művészetek és a tudományok iránt való fogékony lélekkel és képességekkel áldott meg az Isten. Ebbeli fogékonyságai késztették arra, hogy lehetőleg kerülje mindazt, ami megbontaná lelki harmóniáját. Így az emberekkel való érintkezésben tartózkodó maradt mindvégig és lehetőleg kerülte a nyilvánosságot, még a szakbeli összejöveteleket is, mert inkább érezni vélte, mint tudta azt, hogy az emberek nagy részétől nem várhat megértést. Sokan azért büszkeséggel vádolták, pedig nem volt az. Akik közelebb állottak hozzá és bepillanthattak lelkének kincses kamarájába — úgy egy minden szépért és jóért lelkesedni tudó, önzetlen, tisztalelkű, hazáját és nemzetét, a magyarságot mindenekfelett szerető ember lelkivilágát ismerhették meg. És amilyen volt lelkivilága, olyanok voltak cselekedetei: egyenesek, ön-

---

hadiérdemkeresztet; a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1901), majd rendes tagja (1930) és Laureat de l'Institut de France (1914) lett; a Mezőgazdasági Kísérletügyi Bizottság tagja, a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének igazgató-választmányi tagja, a kir. Magyar Természettudományi Társulat alapító és választmányi, a kolozsvári orvosi Természettudományi Társulat, az Országos Kertészeti Egyesület, a Magyar Földrajzi Társulat, a Deutsche botanische Gesellschaft, a párisi Société Mycologique rendes tagja, a cherbourgi Société des Sciences naturelles et Mathématiques, az arrasi Academie des Sciences et Lettres, a regensburgi Bayerische Botanische Gesellschaft, az Academie de Mâcon, az Academia Reale di Agricoltura di Torino, a Société Imperiale d'agriculture de Russie Meridionale levelező, a Comission Internationale Permanente de Viticulture bizottsági tagja.

zetlenek, a tudományt mindenek felett szolgálók. Aminek bizonyítéka az az áldozatkészség is, amellyel két nagy gombászati művét vagyonának feláldozásával jelentette meg.

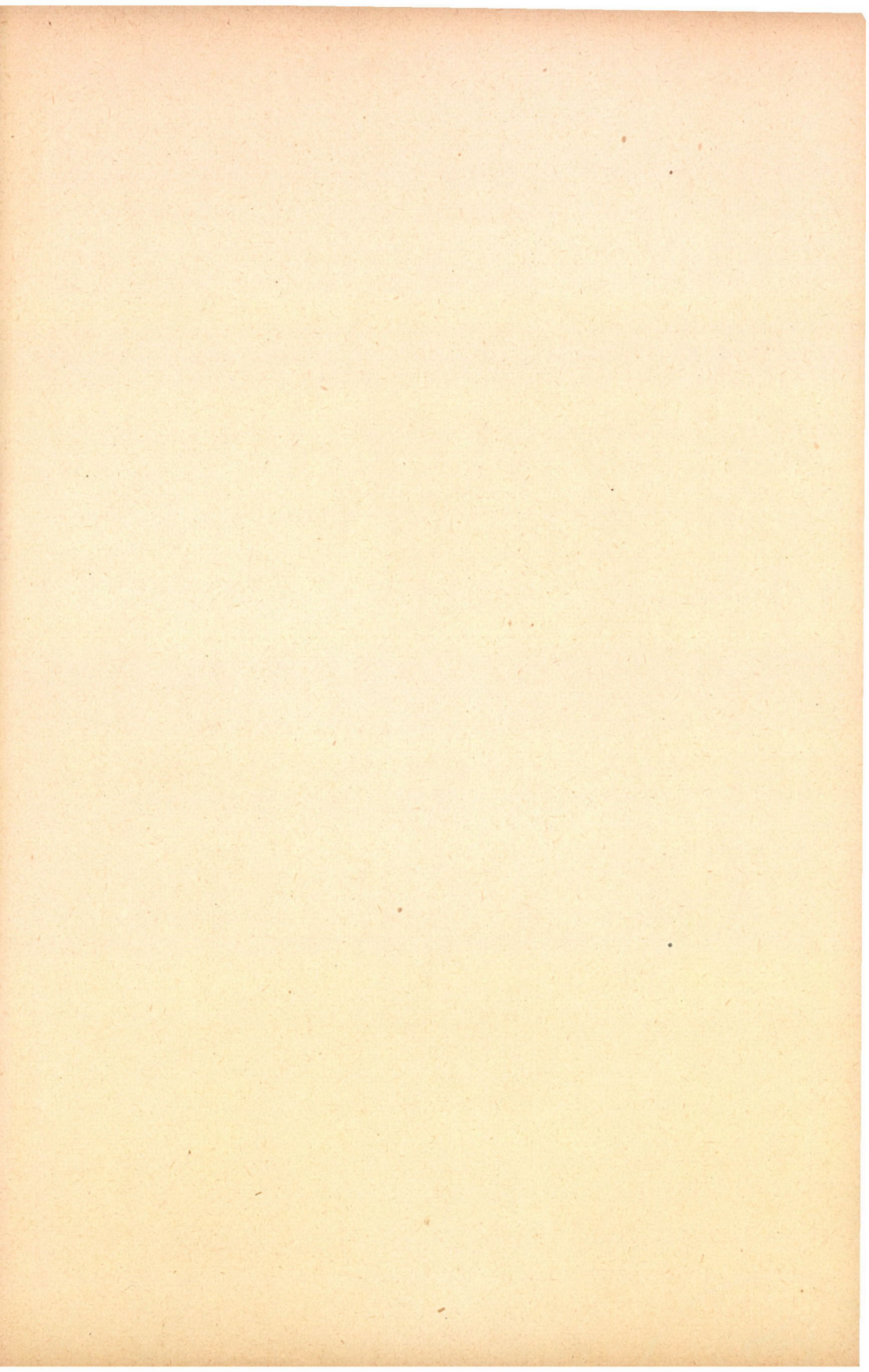
Istvánffi Gyulával egy nemes lelkületű, igaz magyar tudós szállott sírba, aki a tudomány érdekének szolgája és nemzetének önzetlen munkása volt. Munkálkodásának eredményei megmaradnak a tudomány értékeiül hazánk és nemzetünk javára, amelyekről mindig hálával fogunk megemlékezni és nagyértékű munkásságának, nemes egyéniségének hálás elismerésével fogjuk emlékét megőrizni.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 9. SZÁM.

LECHNER KÁROLY L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

BUDAY KÁLMÁN

R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1931 DECEMBER 21-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932.

Pápa, 1932. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Lechner Károly emlékezete.

Irta : Buday Kálmán r. tag.

Tekintetes Akadémia!

Az 1921.-iki akadémiai választások ajánlottjai közt volt Lechner Károly is, előbb a kolozsvári, majd a szegedi egyetemen az ideg- és elmekórtan tanára. Az ajánlás befejező sorai szerint: »Lechner egy személyben érzékeny lelkű művész, kutató tudós, társadalomnevelő és igaz emberies érzéstől áthatott orvos, akiben törhetetlen munkakedv ideális gondolkozással és áldozatkészséggel párosul«.

Ezekben a sorokban semmi túlzás nem volt, s mégis az ajánlók némi aggodalommal tekintettek a választás elé, mert a két megüresedett helyre öt jelölés érkezett be, s könnyen történhetett volna, hogy két más jelölt már a Lechnerre való szavazás előtt megkapja a többséget. Ekkor az egyik akadémiai tag, aki ugyancsak a kolozsvári egyetemnek volt régebben tanára, azzal az indokolással, hogy Lechner nemcsak jóval idősebb a többi négy ajánlottnál, hanem egyébként is egyike a magyar szellemi élet legkiválóbb, legtiszteltebb alakjainak, azt az indítványt tette, hogy a szokástól eltérőleg ne az ajánlás sorrendje, vagy sorshúzás útján történjék a szavazás, hanem szavazának legelőször Lechnerre. Ez az indítvány egyhangú helyeslésre talált, s ugyancsak egyhangú szavazással Lechnert meg is választották az Akadémia levelező tagjának.

Lechner, aki ekkor már 71 éves volt, nagy örömmel vette ezt a kitüntetést, s nemsokára az Akadémia felkérésére valamilyen szakkérdésben véleményt is adott, de székfoglaló értekezésének előadásában meggátolta közbejött súlyos betegsége, majd halála és székfoglaló értekezése csak halála után olvastatott fel az Akadémiában.

Akadémiánk megbízása folytán engem, Lechnernek Kolozsvárt 18 éven át volt tanártársát, ért a kitüntetés, hogy itt megemlékezzem a régi, nagyobb Magyarország tudományos életének egyik igen értékes munkásáról, eredeti alkotó tehetségéről és nemes érzésű emberéről, akinek élete utolsó éveiben a háború és összeomlás minden bánatát és keserűségét végig kellett szenvednie. Bár nem állok közel a Lechner által művelt tudományszakokhoz, mégis vállaltam ezt a megtiszteltetést abban a reményben, hogy ami a szaktudás terén nálam hiányzik, azt némileg pótolhatom a Lechner egyéniségéről éveken át szerzett közvetlen személyes benyomásaimmal.

Lechner Károly 1850 március 21.-én született Budapesten; atyja, Lechner János, régi pesti család sarja volt, aki Budapesten ügyvédi gyakorlatot folytatott, majd városi főbb hivatalnok lett, de állásáról a Bach-korszakban leköszönt és téglagyáros lett. Ez a téglagyár azután a Lechner-család vagyonának jelentékeny részét alkotta. Lechner Károly anyja, Schumayer Teréz, pesti német családból származott, de a gyermekek magyar szellemű nevelésben részesültek s a család, amint ezt Lechner önéletrajzában olvassuk, mindig igaz magyar érzésektől volt el-
töltve.

Lechner Károlynak két testvérbátyja volt, akiknek az életpályája élénk bizonyossága a Lechner-család magas szellemi és különösen művészi képességeinek. Idősebbik bátyja, Gyula, jogot végzett s eleinte ő is, mint atyja, ügyvéd volt, de később mint szobrász és festőművész ért el kiváló sikereket. E mellett a magyar irodalommal is behatóan foglalkozott, magyar műveket németre fordított; a Madách Ember tragédiájának az a német fordítása, mely a Reclam-féle Universal-Bibliothekben jelent meg, tőle való.

Lechner Károly ifjabbik bátyja, Ödön, még nagyobb nevet vívott ki magának. Általánosan ismert, hogy ő volt a műépítészetben a magyar stílus úttörője; a kőbányai templom, az iparművészeti múzeum, a kecskeméti városháza és sok más szép középületünk megörökítették nevét.

Építészeink kegyeletét mutatja, hogy emlékszobrának felállítására bizottságot alakítottak.

Lechner Károlyra, a legfiatalabb fiúra, kétségkívül nagy hatással volt a családi otthonban hagyományos erős művelődési érzék. Ő a gimnáziumot a piaristáknál elvégezve, az orvosi pályát választotta s az egyetemi előadásokat részint Budapesten, részint Bécsben hallgatta. Összes szigorlatait kitüntetéssel tette le s 1874-ben orvosdoktor lett, e mellett a sebészdoktori, szemész- és szülész-mesteri oklevelet is megszerezte.

Tanulmányait befejezve, gyakornok lett annak a Wagner Jánosnak belgyógyászati klinikáján, akit a Budapesti Orvosegyesület közel húsz éven át szakadatlanul elnökének választott meg. A gyakornoki idő után Wagnernek második tanársegédje lett s ezen időből származik barátsága Purjesz Zsigmonddal, aki ugyancsak Wagner tanársegédje volt s később a kolozsvári egyetem nagyhirű belgyógyász-professora lett.

Lechner törekvése és vágya akkor, és pedig, saját bevallása szerint, még gyermekkorától kezdődőleg, a közegészség terén való munkálkodás volt, azonban bizonyos személyes kötelékek nemsokára az ideg- és elmegyógyászati tanulmányok felé csábították s a lélek és értelem problémái, mint ő írja, csakhamar az egész életre lekötötték figyelmét, érzéseit és erőit. Ezen új eszméi szolgálatában elhagyva a belgyógyászati klinikát, 1877-ben a Dr. Schwartzter Ferenc-féle magán ideg- és elmegyógyintézetbe lépett be, mint főorvos.

Ugyanezen évben nősült először; feleségétől, aki Schwartzter Ferenc leánya volt, két gyermeke született, akik azonban anyjukkal együtt két éven belül elhaltak.

Lechner 1884-ig maradt a Schwartzter-intézet főorvosa; időközben elnyerte a Schordann-féle utazási ösztöndíjat, amely lehetővé tette számára, hogy megszakításokkal két évet töltsön külföldön, ahol az ideg- és elmegyógyászati körébe vágó tanulmányokat végzett. Így Bécsben a nagynevű Meynertnek, az agyrostozattan megalapítójának agyszövettani laboratóriumában, azután Berlinben Westfal

klinikáján dolgozott, majd tanulmányozta a psychológiát Lazarusnak a híres előadásain, a kísérleti psychophysiologiát pedig Wundt nyomán; végül bejárta Európa nevezetesebb ideg- és elme-kórtani intézeteit.

Amikor így tudományos tapasztalatokhoz gazdagon hazatért, a budapest-angyalföldi m. kir. országos elmebeteg-ápoló igazgatójává nevezték ki. Az újonnan épült, de még üres intézetet Lechner berendezte s annak működését megindította, már itt kiváló jeleit adva alkotó és szervező képességének. A volt tanítványa és utóda, Szabó József szegedi egyetemi tanár által írt megemlékezésben olvassuk ennek egy érdekes bizonyítékát. 1886-ban, amikor kolera-veszély fenyegette Budapestet, Lechner hiába kérte a miniszteriumtól sürgető felterjesztésekben, hogy intézete vizvezetékekkel és csatornázással láttassék el, s a végső szükségben mindezeket hivatalos engedélyezés nélkül önhatalmúlag csináltatta meg a szomszéd telken keresztül. Ebből 20 éves pör támadt, de a nagy budapesti kolerajárvány a Lechner intézetét majdnem teljesen megkímélte.

Angyalföldi működéséről több egymásutáni évben részletes jelentéseket adott ki s részint ezek, részint a sürűn egymást követő értékes tudományos közleményei annyira figyelmet keltettek, hogy a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetem orvosi kara, amikor az elme-kórtani tanszék felállítását elhatározta, erre a tanszékre őt hívta meg. Lechner a meghívást elfogadta és 1889-ben a kolozsvári egyetemen az ideg- és elme-kórtan és törvényszéki lélektan nyilvános rendes tanárává ki is neveztetett. Magyarországon ez volt az első rendszeresített ideg- és elme-kórtani tanszék; a budapesti későbbben létesült.

Még budapesti tartózkodása idején, Lechner másodszor is nősült; első feleségének unokanővérét vette el 1885-ben. Ezen második házasságából két fiú született; Lechnernek a későbbi idők súlyos megpróbáltatásaiban nagy támasza volt hitvesének szerető ragaszkodása és nagy lelki ereje.

Kolozsvárra érkezve, nehéz feladatokat kellett megoldania s az anyagi eszközök, amelyek rendelkezésére ál-

lottak, igen szegényesek voltak, de Lechner nagy hívvel és hozzáértéssel rövid idő alatt nemcsak klinikáját hozta működésbe, hanem meg is kedveltette hallgatóival az akkor még merőben új szaktárgyat, sőt olyan segédzemélyzetet is tudott összehozni, amellyel tudományos munkásságát az előbb már megkezdett irányban tovább folytathatta. Lechner maga így nyilatkozik erről: »Törekvésem a tan-szék elhelyezése után is az ideg-elmekórtani klinikai tanul-mányok fejlesztésén kívül a psychophysiologiai kísérlete-zés meghonosítása volt«.

Miközben nagy kitartással buzgólkodott azon, hogy ideiglenes klinikája helyett újat létesítsen, 1897-ben a ko-lozsvári egyetem rektorává választották Lechnert, aki jel-leme és tehetsége révén gyorsan nagy tekintélyre tett szert s már akkor, mint a kolozsvári egyetem egyik díszét emlegették.

Rektori székfoglalóját »Az egyetem énjéről« címen tartotta s ez a beszéd igen nagy hatást tett úgy témájá-nak felépítése, mint gondolatainak magas színvonala által. Alapeszméje az, hogy az egyetemnek is van énje, mint az egyes élő lényeknek, s hogy az egyetemnek is az érző, gondolkodó és reagáló énjét kellő harmoniában kell tar-tania, máskülönben, úgy mint az egyes ember, suggestiók-nak és automatáságoknak esik áldozatul. Ilyen suggestio az, hogy a kolozsvári egyetem a budapestinek a nevelő intézete, pedig az egyetemek közt rangsort felállítani annyi, mint a tudományok képviselőinek határt szabni a tudásban. A másik suggestio a közönség közönyössége az egyetemek iránt, holott a tudomány olyan erőforrás, amely annál gazdagabban buzog, minél hatalmasabb tekintélyben részesíti azt a köztudat. Az automatáság elkerülésére vi-szont halaszthatatlan szükség, hogy az egyetemek autonom szervezete azok kulturabeli küldetése érdekében a szabad-ság elvének megfelelőleg rendeztessék. Az egyetem tan-szabadságát annál sürgetőbben kellene rendezni törvény útján, mert az államhatalom az egyetemet nem a kultura politikájába foglalja bele, hanem a közoktatás politikájába s a népneveléssel akarja megteremteni az anyagot a ma-

gasabb iskolák számára. Már pedig a kultura útja fordított irányú; a művelődés, amióta a világ áll, mindig a felsőbb néprétegekből az alsóbbakba szállt alá. »Szabadság, függetlenség, szeretet«, végzi Lechner, »ezek kellenek a tudománynak, amely más ellenőrzést nem ismer, mint a nyilvánosságot«.

A rektori év után nemsokára Wlassics Gyulának, az akkori közoktatásügyi miniszternek (aki a helyszínen győződött meg az állapotok tarthatatlanságáról) az elhatározásából a kolozsvári egyetemi klinikák ósdi, düledező helyiségeiből új, modern épületekbe költözhettek át, s ekkor végre Lechner is láthatta az új klinika érdekében kifejtett fáradozásának eredményét. A régi klinikája öt apró magánház összetoldásából keletkezett a külső monostori úton s még kibővítésekkel is csak 30 beteget lehetett elhelyezni benne. Ezek a primitív állapotok gyökeresen megváltoztak, amikor 1901-ben a nagy orvostelep tözsomszédságában felépült az új elme- és idegklinika egymillió 250 ezer korona költséggel 200 elme- és 30 idegbeteg számára. A klinika 10 pavillonból állt, s annak terveit a legkisebb részletekig maga Lechner dolgozta ki, annyira, hogy Korb Flóris műépítész, aki a kolozsvári új klinikákat építette, a Lechner tervére azt jegyezte meg, hogy azt minden változtatás nélkül, amint van, fel lehet építeni. Csakugyan a klinika egészen Lechner elgondolása szerint létesült s az egyes épületek elrendezése, helyiségeiknek célszerű beosztása, arányossága, gondos felszerelése által annyira kitűnt, hogy a hozzáértők, köztük külföldiek is, a legjobb e nemű intézmények közé sorozták.

Szinte csodálatos, mennyi mindenre kiterjedt Lechner figyelme. Az oktatásnak, a tudományos vizsgálódásnak, a betegek jó elhelyezésének, ápolásának és kezelésének minden szempontja érvényesült és Lechnernek nemcsak helyes orvosi gondolkodására, hanem gyengéd lelkületére is vallott egyebek közt az is, hogy a betegszobákat, folyosókat szép acélmetszetekkel ékesítette fel. Minden pavillonnak meg volt a külön, szépen gondozott kertrésze, ahol a betegek sétálhattak s egyébként is az üdülés, szórakozás

mindenféle neméről gondoskodott betegek számára, kiknek ujságok, könyvek, torna- és játékszerek álltak rendelkezésükre.

Nagyon ügyelt arra is, hogy a betegek elhelyezésében az elzárttság látszatát kerülje, ami által elérte, hogy a betegekben a klinikán tartózkodás nem keltette a fogság érzetét, a közönségben pedig bizalmat ébresztett a klinika iránt. A nagyközönség sympathiáját különben a szeretetteljes bánásmódon kívül, amelyben a klinikán ápoltak részesültek, még azzal is megnyerte, hogy a klinika járó beteg osztályán, amely a gyógyítás minden lehető eszközével a legjobban fel volt szerelve, a szegénysorsú idegbetegek mint bejárók a legkülönbözőbb szakszerű kezelésben teljesen ingyen részesültek. Ez a klinika, amelyet Trianonnal elvesztettünk, nemcsak mintaszerűen volt megalkotva, hanem az alatt a 18 év alatt, amíg birtokunkban volt, hatalmas központja lett a magyar psychiatriai bűvárkodásnak is. Szabó József fent idézett megemlékezésében pedig azt mondja, hogy a nagy hírnévre jutott kolozsvári elme- és idegklinikát nemcsak a régi Nagymagyarország minden részéből, hanem a szomszédos országokból, így Szerbiából, Romániából is felkeresték a betegek s a klinika annyira zsufolva volt, hogy a betegeket hetekkel elő kellett jegyezni.

Pár évvel később a megüresedett budapesti elmeklinika tanszékére a közvélemény egy része Lechnert jelölte, de nem ő neveztetett ki; ez Lechnerre nézve, ki különben Kolozsvárt nagyon megszerette és új klinikáján a tudományos bűvárkodás minden feltételét magának megteremtette, annyiban bírt mégis jelentőséggel, mert mindkét kiváló tehetségű fia a műegyetemre iratkozott be s így a családi otthontól el kellett szakadniuk. Egyébként azonban ezen adó alatt Lechner hírneve és népszerűsége Kolozsvárt egyre fokozódott, amit legjobban bizonyít az, hogy 1909-ben, Szamosi János halála után, az Erdélyi Múzeumegylet Lechnert választotta meg alelnökének s ezen minőségben ő elnökkölt annak a vidéki városokban tartott vándorgyű-

lésein és vezette gróf Esterházy Kálmán elnök halála után ezen nagymúltú egyesület ügyeit.

A nemzetünkre végzetes 1914. évben kitört a világháború, amely Lechnernek mind a két fiát hadba szólította és nemsokára Lechner atyai szívére nagyon fájdalmas csapást mért. Idősebbik fia, Gedeon, vegyészdoktor és műegyetemi adjunktus volt, aki hadbavonulása előtt Akadémiánktól a Rózsay-jutalmat nyerte egy tudományos téma kidolgozásáért s így méltán keltett nagy várakozásokat jövője iránt.¹ Ugyanő már az egyik legelső hivatalos hadijelentés szerint vitéz magatartásáért hadi érmet kapott. Amikor Lechnernek levélben gratuláltam ahhoz, hogy fia úgy a tudományos munkában, mint a harctéren annyira kitüntette magát, Lechner azt válaszolta, hogy kettős örömébe nagy aggodalom is vegyül, mert fiáról egy idő óta semmi értesítést nem kapott s attól fél, hogy valami baj érte. Ez a balsejtelve valóra vált, mert fia az orosz fronton 1914 augusztus 24.-én megsebzetten eltűnt s azóta nyomaveszett. Lechnernek minden fáradozása, hogy fiáról közelebbit megtudjon, eredménytelen maradt, s mindinkább bizonyossá lett, hogy a nagyreményű ifjú a zivataros galíciai napokban hősi halált halt.

Lechner mély fájdalmára vigasztalást a munkában keresett, amelyre most fokozottan nyílt alkalmá, mert klinikája a világháború összes éveiben állandó szolgálatot teljesített a hadban idegbajossá vált tisztek és katonák részére. Munkája nemcsak azért volt súlyos, mert a klinikát a polgári betegeken kívül a beteg katonák is zsúfolásig elárasztották, hanem azért is, mert orvosi segédszemélyzetéből a férfiakat majdnem mind a hadba vitték s így Lechner főképpen csak orvosnők segítségére támaszkodhatott. Ekkor kapta (miután már jóval előbb udvari tanácsosi címmel is kitüntették) a vöröskereszt tisztí nagykeresztjét és a nagy polgári érdemrendet.

¹ Lechner Gedeonnak ezen munkája, már a szerző halála után, 1915-ben jelent meg az Akadémia Mat. Term. tud. Értesítőjének XXXIII. kötetében a következő címen: „Az áramgörbe alakjának befolyása a csendes kisülések kémiai hatására“.

A háború alatt töltötte be egyetemi tanári működésének 25. évét is, amit 1915-ben tanártársai, tanítványai és az egész kolozsvári társadalom nagy szeretettel ünnepeltek meg s az üdvözlések során neki egy emlékkönyvet nyújtottak át, amely 640 oldalon 46, ez alkalomra írt tudományos közleményt tartalmazott; a könyv előszavában Lechnert az igazság, szép és jó apostolának nevezi.

Az általános becsülés, amely Lechnert körülvette s a folytonos munkálkodás a közjó érdekében lassanként kissé enyhítették a fia elvesztése miatti nagy bánatát, a sors azonban még további megpróbáltatást is tartogatott számára. A világháborút elvesztettük és Kolozsvár, s vele az egyetem is, a románok kezébe került. Egy napon a román nemzeti tanács nevében fegyveres katonaság jelent meg a klinikán és Lechnert onnan erőszakkal eltávolította. Rövid idő múlva az általa épített igazgatói lakásból is kiűzték s Lechnernek tanító személyzetével együtt végleg ott kellett hagynia azt a klinikát, amelynek létesítésén annyit fáradozott, ahol annyit dolgozott, s amelyre olyan joggal büszke volt.

A bizonytalanság és hányattatás keserű két éve következett ezután, de Lechner lelki nagysága ezekben a súlyos időkben bontakozott ki leginkább. A 70.-ik életévébe jutva is olyan buzgalmat fejtett ki a hontalanná vált kolozsvári egyetemnek Csonkamagyarországon való újbóli felállítása körül, hogy tanártársai bízva az ő energiájában, bölcsességében, dékánjukká választották s Lechner fiatalos lelkesedéssel vállalta ennek a második otthonalapításnak nehéz munkáját és különösen arra törekedett, hogy a volt kolozsvári egyetem Szegeden nyerhessen elhelyezést. Legutoljára 1921 tavaszán látogattam meg a csalógan-utcai fővárosi iskolában, ahol a kolozsvári egyetem ideiglenes hajlékot kapott. Lechner a dékáni szobájában fogadott és bizakodva beszélt jövő terveiről, amelyek közé tartozott a szegedi elmeklinika elhelyezése is, megint csak ideiglenes szerény helyiségekben, épen úgy, mint 32 év előtt, amikor Kolozsvárt működését megkezdette.

Ezen évben választotta meg őt Akadémiánk levelező

tagjává; Lechnernek igen jól esett az Akadémia elismerése, bár az, mint ő mondta, élete alkonyán jött. Nagy buzgalommal készült székfoglalójának megtartására, amikor egy, már régebben lappangó s a korral járó betegségében olyan szövődmény lépett fel, hogy a fenyegető életveszélyt csak ideiglenes műtéttel lehetett elhárítani; a második nagyobb műtétet későbbre halasztották.

A súlyos betegség által megviselt állapotban kezdte meg 1921 őszén a tanítást Szegeden s hős lélekkel látta el a teendőket a félév végéig. Ezután alávetette magát a második műtétnek, de ezt nem követte a várt siker s Lechner hosszas szenvedés után 1922 január 19.-én élete 72. évében befejezte munkás életét. Végrendeletében, Szabó József megemlékezése szerint, könyvtárának tudományos művekből álló részét szegedi klinikájára hagyta, amelynek az egyik kincse. A kerepesi temetőben levő családi sírboltban helyezték örök nyugalomra; temetésén képviselte magát Akadémiánk, a magyar egyetemek, számos tudományos testület s ott voltak nagy számmal gyászba borult tanítványai.

Kéziratait az Akadémiánál helyeztette el, elkészített székfoglaló értekezését pedig »Közérzéseink az értelmi munka szolgálatában« címen Schaffer Károly tagtársunk olvasta fel az Akadémia 1923 április 9.-iki ülésén.

*

Lechner Károly *irodalmi munkássága* nagyarányú s nemcsak tartalmilag igen értékes, hanem mennyiségileg is olyan jelentékeny, hogy bátran lehet őt termékeny írónak nevezni. A saját összeállításában 129 művét sorolja fel, ezekhez járul posthumus akadémiai székfoglalója s annak német fordítása. Közleményeinek jórésze terjedelmes, több nyomtatott ívet tesz ki.

Egyáltalában nem érzem hivatottnak magamat arra, hogy ezeket a műveket érdemességük szempontjából bírálat alá vegyem, sem arra, hogy őket a nemzetközi irodalommal viszonylatba hozzam; ezekre a szakemberek lesznek hivatottak, ezért itt arra szorítkozom, hogy a legfonto-

sabb közlemények rövid ismertetése által némi képet adjak arról, milyen magas eszmekörben mozogtak Lechner gondolatai s milyen sok téren talált élénk, érdeklődő szeleme megörökítésre méltót.

Első nagyobb műve a *Korai syphilises agyvérzések-ről* szóló 78 oldalas tanulmány, amely 1881-ben jelent meg németül s egyelőre még csak a rendkívül gondos ki-dolgozás által tűnik ki, s nem árulja el tehetségének későbbi irányát.

Négy évvel később, már mint angyalföldi főorvos írja »*Adatok a hallucinatiók localisatiójáról*« című dolgozatát, mely annyiból nevezetes, hogy bár az elme-kórtan szempontjaira van tekintettel, mégis kiinduló pontja lett Lechner későbbi vizsgálatainak, amelyek őt mindinkább a psychologia felé terelték.

Bevezetőleg arra utal, hogy valamint minden téren az ép-élettani működések behatóbb ismerete előzte meg a kórtaniakat, ép úgy az agy kóros működésébe is csak akkor nyerhetünk alaposabb betekintést, ha annak ép élet-tanában otthonosságot szerzünk, ezért a psychologia, ez az új tudomány, előkészítője kell, hogy legyen az agy kór-tanának. Emiatt törekvése odairányult, hogy a psycholo-giát az elme-gyógyászat érdekében kiaknázza.

A hallucinatióról szóló vizsgálataiban éppen ezért igyekezett párhuzamba állítani a kóros észrevevést az ép élettannival. Az ép élettani észrevevésben a meglátással kapcsolatosan izomérzetek és zsigeri érzetek is kelnek bennünk, amelyek a reprodukált képpel szemben a valódi észrevevésnek a realitas ismertető jeleit adják. Tekintettel arra, hogy az oly állatok is, amelyek agykérgét műtétilag eltávolították, fény- és hangérzésekre képesek, mert sub-corticalis központjaik nem hiányoznak és így az észreve-vés realitásához szükséges izom- és zsigerérzéseik is meg-maradtak, ezekből Lechner azt következteti, hogy a hallu-cinatiók, ezek a kóros észrevevések nem keletkezhetnek tisztán az agykéregben, hanem egyszerre az agykéregben és a subcorticalis központokban.

Ugyancsak mint angyalföldi főorvos tartott előadást

az Orvosegyletben az *Érzéki észrehevés némely rendellenességeiről*. Az észrehevés szerint nem egyszerű képzet, hanem a képzetek tömege s már ítélet van benne. Az ítélet, amely az érzéki észrehevésben rejlik, csak akkor lesz téves, ha az öntudatba emelkedő emlékképek képzetcsoporthozátása megváltozik; vagy kiesnek egyes mellékképek, vagy oda nem való szokatlan képzetelemek fűződnek az összcsoporthoz.

Az elmebetegek érzéki csalódásai 41 kóresetben gyűjtött megfigyelései szerint nemcsak hogy külinger nélkül támadnak, hanem a tévedés bélyegét is hordják magukon, s annyiban sem egyenértékűek a szabványos észrehevéssel, hogy szokatlan mellékképzetek odacsatlakozása által kórosan kiegészítettnek, mintegy túlszíneződnek, vagy pedig emlékképek megcsonkítása által lesznek tökéletlenek.

Ebben a két munkában a psychologia még a psychiatria szolgálatában igyekszik maradni, de a későbbi művek jó részében a tiszta psychologia nyomul előtérbe; ezek mellett vannak kizárólag elmegyógyászati tárgyú munkák is, úgy hogy a Lechner későbbi munkássága mintegy bifurkálódik. Szóljunk előbb a psychologiai közleményeiről.

1890-ben már mint kolozsvári egyetemi tanár, tartotta Lechner a nagyváradi vándorgyűlésen »*Az izommunka szerepköre értelmi műveleteinkben*« című előadását, melynek alapgondolata a következő: Az izmok helyesen gyakorolt munkája értelmi fejlődésünket is szolgálja. Nem képzelhető ugyanis oly szellemi esemény, amelyet izommunka ne kísérjen. A látás, hallás, tapintás mindig izomműködésekkel és izomérzésekkel járnak. A figyelem sem vezethető vissza másra, mint izomfeszülésekből származó érzésekre. Mindenütt, ahol bármely ingerképzéshez külön izomérzet nem csatlakozik, az inger tudatossága megszűnik. Tehát minden öntudat izomérzetet követel, sőt az izommunka szabályozza az értelem associatiós tevékenységét is.

Az izomtevékenység egyúttal részes a fogalmak alkotásában, nemkülönben a kedélyérzelmek létrehozásában is, amennyiben a szervezetre kedvező ingerek az értágító, a károsak az érszűkítő izmokat hívják fel reflexactióra. A

szabadakaratos cselekvény szintén ezzel áll összefüggésben; végső sorban az akarat szabadsága tökélyében a bonyolult associatiós folyamatoknak egyszerű reflexekre való áthasonításában áll.

Az izommunka a psychomechanikai továbbfejlődésnek is első feltétele. Izommunka nélkül Lechner szerint lelkünk a tükör élettelen sivár lapjához volna hasonló, mely bár visszatükröz minden reá eső fényt, de arról tudomást nem vesz, azt saját céljaira nem értékesítheti.

Két évvel később, 1892-ben az Athenaeumban jelent meg Lechnernek a következő munkája: *»Tudatosság ténye szellemi életünk eseményeiben«*. Ebben a reflexek jelentőségét, amelyet már az előző tanulmányában is fejtegetett, még inkább hangsúlyozza. Alaptémája az, hogy az agy materialis folyamataiból fakadnak az érzések s ezekből a tudatosság. A tudatos érzések felfogó szerveink szerint minőségükben eltérnek, keletkezésükhöz azonban még izmaink érzése is szükséges. Így jutunk el ahhoz, hogy felismerjük a kiváló jelentőségét a reflexkörnek, mely érzéki felvétellel kezdődik és izommozgással végződik. Tehát a reflexpályák organikus szerkezete a nyitja végső sorban a magasabb szellemi működésnek, amit az alsóbb- és magasabbrendű állatok szellemi életének és reflexeinek párhuzamba állítása is igazol.

Ha az inger erős izomfeszüléseket vált ki, erős érzésünk is támad, de nem az izommunka nagysága, hanem a feszülés különbözete tájékoztat. Több egyszerre ható inger közül a figyelem tárgyát képező jó csak öntudatunkba, miközben arcizmaink feszülnek. Mivel izomfeszülés csak akkor keletkezik, ha az inger molecularis munkát váltott ki, ezért lehetetlen, hogy a tudatos érzés az agyi ducsejtek reintegratiós fázisába essék, amely izomfeszülések által sohasem kísértetik.

Minél többször észleljük figyelemmel ugyanazon ingerhatást, tehát minél jobban gyakoroljuk be magunkat az illető reflexfolyamatot betetőző izomfeszülésre, annál inkább sikerül az eredmény biztosítása. A begyakorlás bizonyos mozgássorokat akként létesít, hogy azok a tudatos

érzés kikerülésével gyorsabban, eredményesebben lépjenek életbe. Ez a szellemi működés automatismusa, amikor a gyakran végbemenő reflexesemények folytán az eleinte tudatos érzéssel járó szellemi műveletek öntudatlanokká lesznek.

Tehát a fejlődés során a gyermekkor minimális tudatossággal járó egyszerű reflexmozgásai később tudatos érzésekkel kapcsolt összetett reflexekké, akaratlagos mozgásokká változnak át, amelyek később automatákká, tehát újból minimális tudatossággal járó, bár bonyolódott reflexekké alakulnak.

Ugyancsak a reflexek jelentőségét fejtegeti Lechnernek egy 1903-ban megjelent dolgozata: »*A reflextypusokról*« címen. Ez az előadás megjegyzéseket fűz Hevesi Imrénék az inátültetésekről szóló előadásához, amelyet követő eszmecsereben az a kérdés merült fel, hogy az inátültetés után az illető izmok eredményének a módosulása miképpen befolyásolja az ezen mozgásokat kormányzó lelki működéseket. Az eszmecsere a központból kiinduló impulsusok tényében kereste a magyarázatot, míg Lechner szerint a lélek minden mozgásban megnyilvánuló impulusa a periferiáról származik. A reflexkör, amelynek tényeiben a lélek összes eseményei magyarázatukat lelik, három tagozatból áll: a bevetítésből, az érzések társításából és az érzésekre való visszahatásból, vagyis a kivetítésből.

Lechner megkülönböztet külső és belső reflexeket s ezek mindegyikében veleszületett és szerzett typusokat. Az öröklött külső typusok bevetítését érzékelésnek, társítását felismerésnek, kivetítését visszahajtó reflexnek nevezi, míg a veleszületett belső reflextypus hasonló elnevezései: közérzet, emlékezés és ösztön, a szerzett külső reflextypuséi: észrevevés, megítélés és összevágó mozgás, a szerzett belső reflextypusé pedig: hangulat, következtetés és akarat.

Az inátültetéskor mindegyik reflexkörben vannak módosulások, melyek együttesen jelentkeznek, míg oly erők feltételezése, amelyek a központi idegrendszerben magában székelnének s önként adnák az inátültetés okozta za-

vart helyreállító impulsust, szükségtelen és képtelenség is.

Az Erdélyi Múzeumegylet 1911. évi közgyűlésén Lechner, mint ezen egyesület alelnöke, az *Emlékezésről* tartott előadást, hivatkozva arra, hogy az egyesület minden intézménye az emlékezésnek szolgál. Az emlékezésnek orvosi-lélektani alapon való megmagyarázása céljából arra utal, hogy érzés alkalmával a sejtekben az ingerhatásra egyik oldalon erőfelszabadulás, a másikon erőkötés jelentkezik, vagyis az erőöltés tökéletes megújrodása. Így a sejt mindenkori megújrodása után mindig egyforma életnyilvánítást mutat, akárhányszor ingereltetik is. Egyenlő feltételek mellett tehát a sejtek munkája minden ismétlésben ugyanaz marad; mihelyt ez a munka valamely érzés alakját ölti fel, ugyanegy sejt izgalmanak ismétlődése az első ízben támadt érzés tükörképét eredményezi. Az anyagok és erők állandóságának ezen törvényében lelhető fel az emlékezésbeli hűség tényének, az emlékebe tapadásnak a magyarázata.

Lechner nagy kitartással vizsgálta hosszú időn át az álmot és az álmatlanságot; 1881-től 1910-ig kilenc dolgozata foglalkozik ezekkel. Legterjedelmesebb a Purjesz-emlékkönyvben megjelent nagy tanulmánya s ennek német kiadása: »*Die klinischen Formen der Schlaflosigkeit*«, amely önálló könyvformában 110 oldalra terjed s tartalma röviden a következő:

A munka és nyugalom váltakozó egymásutánja a szervezet változó életszükségleteiből fejlődött. Az alvás eddigi elméleteinek elégtelenségét kimutatva, Lechner azon nézetének ad kifejezést, hogy az alvásbeli nyugalomban vasomotoros reflexek szerepelnek, amelyek miatt az agyi idegrostok elégtelenül táplálódnak s az izgalom vezetésére alkalmatlanok lesznek. Az alvás s az e közben létrejövő üdülés az életjelenségeknek épen olyan különálló összessége, mint az ébrenlét.

Az alvást igen különböző normális és kóros ingerek váltják ki, s részben üdítő, részben öntudatlanító reflexek létesítik, amelyek különböznek az elalvás, alvás és ébredés ideje szerint. Az öntudatlanító reflex kiváltódásának köny-

nyűségét a reflexingerlékenység szabja meg. Az üdülést is érmozgató reflexek munkája eszközi.

Az álmatlanság az elmenyugalomnak a zavara és az elalvás, alvás és ébredés zavaraira különíthető. Megnyílvánulhat a veleszületett, öntudatlanságot kiváltó reflexnek, vagy a szerzett üdülési reflexnek kóros működésében és jelentkezhetik csökkent, fokozott, félszeg és fonák reflex-typus formáiban.

A részletes tárgyalás külön-külön kimerítően beszél meg a kóros elalvás, illetőleg álmosodás, azután a kóros alvás és ébredés különböző formáit. Lechner az álomnak kb. 70 különböző rendellenességét sorolja fel, melyek magyar és görög elnevezését ő alkotta meg s elmondja mindegyik gyakoribb kóros álomfajtának az előidéző okait, keletkezésmódját, tüneteit és gyógyítását.

1914-ben jelent meg a M. Filosz. Társaság közleményeiben Lechnernek nagy virtuozitással megírt tanulmánya: »Az impressiókról«. Bevezetőleg elmondja, hogy lelki életünk tele van impressiókkal s az impressió tényező lett az emberi kultúrában, politikában és tudományban, Lechner ezért természettudományi alapon igyekszik megfejtetni az impressio lényegét.

Az impressio az érzések közé tartozik, melyeknek négy typusa közül impressio tárgyait épen bonyolultságuk miatt főleg az észrehevés és az érzelem képezhetik. Ez utóbbiak szövevényes folyamataiban a régen átélt érzések visszaidézett emlékei, a képzetek is szerepet játszanak s az észrehevés és érzelem annál tökéletesebbek, minél több érzés, képzet vesz részt azok kialakulásában. De a találkozó sok képzet, érzés egy részében hiányok, vagy feleslegek s ezek folytán érzési, képzeti tévedések merülhetnek fel s így észrehevésbeli, emlékezésbeli csalódások jöhetnek létre.

Az impressiók akkor keletkeznek, ha a csonka észrehevést a visszahatás teljes érzése kíséri, mintha teljes reflexesemény, tökéletes ingerfelvétel volna jelen; ezek tehát olyan észrehevések, amelyek hiányos ingerfelvétel mellett túlerős, de összevágó reflex visszahatások folytán jönnek

létre. A reveláció pedig olyankor támad, ha tökéletlen reproductiós képzeteket igen heves reakciók kísérnek. Mindkettőben a tökéletlen ingerfelvétel mellett a visszahatás munkaérzése túlsúlyra jut. Ide tartoznak a költők, művészek, tudósok inspirációi is.

Úgy az impressio, mint a reveláció élettani határok közt is jelentkezhettek, s korrigálható. A nem korrigálhatók a kórosak, amelyek öröklött ideges alkat, vagy szerzett ideges hajlandóság talaján fejlődnek ki. Minden forrongó társadalomban, háborús időben nő a lelkiileg kimerültek, értelmileg meghibbantak száma s velük a kóros impressiók és revelációk is. Ilyen kóros impressiók- és revelációkból indul útnak a művészet, irodalom, tudomány sokféle csodálatos tévedése, a reformálók tömege.

Mivel úgy az eddigi, mint a később említendő elmekórtani munkákból is az tűnik ki, hogy Lechnert *reflex-elmélete* igen intenzíven foglalkoztatta, s ennek a pszichologia fejlődése szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított, azt hiszem, leghelyesebben járok el, ha erre vonatkozólag összefoglalásul a legilletékesebbeket szóltatom meg, nevezetesen ismertetem magának Lechnernek az önéletrajzában erre vonatkozó részt s hivatkozom tanítványára, Szabó Józsefre, aki Lechner fölött tartott szép emlékbeszédében a reflexteóriát is behatóan méltatja.

Lechner tudományos törekvéseinek, amint ő maga írja, mindenkor az a tudat adott irányítást, hogy az ideg- és elmekórtan mindeddig leginkább praktikus alapon fejlődött. Ezért igyekezett szigorúan tudományos alapot építeni ezen tanoknak és ezen alapon tovább dolgozni. Tanulmányozta e célból a lélek sajátosságait a legelemibb egysejtű lényeknél, azután az embernél és pedig a gyermekkorban, felnőttéknél és aggkorban, a nyugalom és a munka, a pihenés és a fáradás időszakaiban, a fejlődés (evolutio) és a visszafejlődés (involutio) állapotaiban, az öröklés tényeinek hatása folytán s a lelki fertőzések, nemkülönben a mérgek következménye gyanánt.

Mindezen kutatásainak eredményeképpen azon meggyőződésre jutott, hogy úgy az élettani, mint a kóros

lelki események, minden más életjelenséghez hasonlóan, a reflex tényeire vezethetők vissza. Összes irodalmi tevékenysége ezen reflexbeli munka sajátosságait iparkodott bizonyítani. »Ezen alapon«, írja Lechner, »egészen önálló psychopathológiát állítottam fel, egészen önálló alvás- és álmoteóriát alkottam és önállóan értelmeztem a gyermek, a nő s az ideges egyének különleges lelki vonásait. Nagy anyagot gyűjtöttem e végből össze«, így végzi »és szándékom ennek felhasználásával, ha megélem, a reflex tényeire felépített nagyobb ideg-elmekórtant, valamint törvényszéki lélektant írni. Hiszen sikerült a reflex eseményeivel az érzések, az érzelmek, az észrevévések, a képzetek, az ösztönök és az akaratos cselekvések, úgyszintén az ezek segedelmével létesülő értelmi munkának minden féleségét, az alvás, az öntudat sokszerű állapotait megvilágítani«.

Szabó József emlékbeszédében a Lechner reflexelméletének öt oldalt szentel; a beszéd ezen részét kivonatossan a következőben adhatjuk: Szabó értelmezése szerint Lechner a lelki élet alapját az egyszerű reflexben látta. A lelki események életjelenségek, amelyek minden egyes élő sejtben végbemennek. Az élő lényekre ható külső ingerek, valamint az öntestükben végbemenő folyamatok mint ingerek érzéseket keltenek, amelyek különböző visszahatást hozhatnak létre, mert az élő lény a visszahatás módjai közt válogatni képes. Az érzés az aktualis energiának egy különös alakja, amely csak az élő szervezetekben fordul elő és pedig mindig csak a dissimilatio stadiumában.

Az egysejtű lényben is keletkezik érzés, amely azonban még nem tudatos, mert a tudatos érzéshez szükséges az, hogy a többsejtű lény egyes sejtjeiben az érzések egy közös érzésben olvadjanak össze. Egysejtű lényeknél csak sejtreflexek lehetségesek, míg az ember magas fejlettségű idegrendszere miatt az emberi léleknek nagyszámú sejt részvételével lefolyó reflexei az érzések társítása által igen bonyolult folyamatok létrejöttét engedik meg. Több egyidejű, vagy egymást gyorsan követő reflex egymást módosítva az észrevévéseknek nevezett összetett érzéseket hozza

létre, míg a szervezetből magából eredő ingerek a köz-
érzéseket keltik.

Tehát az érzések, közérzet, észrehevés és hangulat mind a központi idegrendszerre ható ingerekből erednek s ezek a lelki élet első tényei. Ezek további bonyolult kapcsolása a bevetítés tényei alapján hozza létre a társítás műveleteit, amelyek alatt keletkező érzéseket képzeteknek nevezzük s ezekben nincsenek funkciós érzések, míg az aktualisakban vannak.

Az alvás is a vérerek beidegzését illető reflexek eredménye, amelyek az agykérget és agytörzset ellátó vérerek közti területen a nedvkeringést elzárják; a bevetítés tökéletlensége hozza létre az álomképeket. Kóros viszonyok közt a reflex lehet csökkent, túlságos, fonák, vagy pervers; ebbe a négy típusba oszthatók az elmeműködés és elmenyugalom zavarai is.

Megemlékezésének más helyén Szabó József elmondja még, hogy Lechner olyan összefoglaló nagy művet nem írt, amelyben reflex-elméletét részletesen kifejtette volna, de számos dolgozatában elméletének főbb alapvonásait megrajzolta és sok részletét úgy kifejtette, hogy az egésznek csak összefoglalására és néhány, nagyjában körvonalozott részlet kidolgozására volna szükség.

A nem orvosi, tehát laikus közönség számára is tartott Lechner sok *közérdekű* témáról előadásokat, amelyek később nyomtatásban megjelentek. Épen a pszichologia sokoldalú művelése által Lechner közelebbi érintkezésbe jutott Magyarországnak s főleg az erdélyi részeknek több tudományos társulatával, melyek versenyezve igyekeztek azon, hogy felolvasó üléseiken Lechner közreműködését megnyerjék. Így tartott előadást Lechner többek közt az Országos Tanügyi Kongresszuson, az Országos Középiskolai Tanáregyesületben, a Gyermektanulmányi Társaságban, az Alkoholelleses Szövetségben, a Pártfogó Egyesületben, az Erdélyi Irodalmi Társaságban, a Vöröskereszt-Egyesületben, a Magyar Társadalomegyesület Szabad Iskolájában s mindig nemcsak igen ügyesen választotta ki előadásainak tárgyát, hanem nagy tapintattal is tudott közönségének

felfogásához alkalmazkodni. E mellett minden előadásából magasabb életbölcsetség és nagy emberszeretet sugárzik s egyúttal valamennyi felszólalásába belecsendül a reflex-elméleten alapuló sajátos felfogása a lelki életről.

Lechnert ezen népszerű előadások tartásában épen-séggel nem szereplési vágy vezette, mert ez egész lényétől nagyon is távol állt; hogy mégis készséggel vállalt felkérésre ilyen felolvasásokat, azt abból magyarázhatjuk, hogy lelke olyan dúsan termelte a gondolatokat, megfigyelése oly éberén kiterjedt az emberi élet legkülönbözőbb momentumaira, hogy neki úgyszólván minden társadalmi réteg számára nagyon sok mondanivalója volt.

Itt csak pár kiválasztott példával szeretnék ezen előadásokról némi képet nyújtani.

A Pártfogó Egyesületben a *nők kriminalitásának és elzüllöttségének okairól* beszélt. Kiindul abból a tapasztalatból, hogy a nő lelkileg hol magasan fölötte áll a férfinak, hol mélyen alatta marad, de soha a két nem egy szellemi síkban nem találkozik. Ennek a különbségnek az okát abban találja, hogy a nő nemi élete sokkal bonyolultabb, mint a férfié s épen ezért a nőnek a közérzeti gazdagabbak, már pedig a közérzeteknek a lelki élet kialakulásában nagy szerepük van. A nő tökéletesebb ösztönök és hangulatos érzelmek fölött rendelkezik, mint a férfi, bár ezek a hangulatos érzelmek gyakran elnyomják észrevevéseit is. A hangulatok és ösztönök ezen túlsúlya sokszor a nőt helyesebben vezeti, mint a szemlélődésre, elmélkedésre hajlóbb férfit, viszont azonban néha túláradó indulatokba is sodorhatja.

Ugyanezek a sajátosságok érvényesülnek a kriminalitás terén. A bűntevő nőknél rendszerint valamilyen világra hozott idegrendszerbeli elfajulás is van, amelyek négy különböző alakját igen behatóan tárgyalja és színes példákkal illusztrálja; ez a négy kategória a következő: 1. Elmegyöngeség, amikor az érző és visszaható képesség egyaránt csökkent. 2. Hysteroepileptoid alkat, csökkent érző, de fokozott visszaható képességgel. 3. Neurastheniás alkat fokozott érző, csökkent visszaható képességgel.

4. Maniás-depressziós alkat, amikor úgy az érző, mint a visszaható képesség fokozott.

Hogy azonban ezen ideges elfajulások bűntevésre, vagy erkölcsi elzúllásra vezessenek, ahhoz még alkalmi okok is hozzájárulnak, így a hiányos műveltség, a rossz anyagi helyzet, a társadalom szervezetlensége és a kedvezőtlen családi viszonyok; az állam és a társadalom különösen ezen alkalmi okok csökkentésében fejthetnek ki áldásos működést.

Sokat munkálkodott Lechner az *alkoholelleses küzdelem* terén is; 1906-tól fogva hét cikke jelent meg az alkohol veszedelmeiről, amelyeket úgy foglal össze, hogy ez az élvezeti szer előbb a magasabb, majd az alacsonyabb érzéseket eltompítja. Az alkohol hatása következtében közérzéseink csorbulnak, belső hangulatvilágunk megváltozik, a központi idegrendszer elveszti vezérlő hatalmát a lelki események szabályozásában. Megrázó képeket fest az alkohol sokféle veszedelmeiről, melyek közül szinte a legfontosabbnak nem is az alkoholista testi-lelki lezúllását, bűntevő hajlamát, hanem az ivadékok degeneráltságát tartja.

A kolozsvári Tanári Kör felhívására tüzetes javaslatokat tesz arra nézve, hogyan lehetne már az iskolát felhasználni az alkoholelleses propaganda céljaira.

Van azután Lechnernek a *gyermekre és az iskolára* vonatkozó több munkája is, melyek gyengéd gondolkodásának, gazdag érzelmvilágának a bizonyosságai.

Abban az előadásában, amelyet a gyermek kóros szellemi világáról az anyák iskolájában tartott, bevezetőleg így jellemzi az anyai hivatás magasztosságát. »Valódi anya csak az, aki gyermeke érdekében elkeseredett harcot vív minden lelket rontó ellenséggel szemben és aki folyton plántál, folyton oktat, folyton int, folyton óv, hogy minél szebb életre izmosítsa gyermeke csirázó zsenge lelki képességeit.«

Röviden ismerteti ezután az agyvelő és idegrendszer fokozatos fejlődését. A csecsemőnek még csak testi közérzetei vannak, míg a gyermekkor az érzékelések, a serdülőkor az észrevevések, az ifjúkor az érzelmek kora. A

gyermekkori idegesség megjelenési formáit, leküzdésük módját oly híven és színesen tárja elének, hogy már ezért is érdemes volna ezt a kis ismertetést minden művelt anyának a kezébe adni. A serdülő kor szellemi eltérései s az ifjúkor melanchóliája és mániája szintén beható ismertetésre találnak s miután még elmondja, milyen jelekből ismerhetik fel az anyák gyermekük idegzetbeli abnormitáisait, azzal végzi, hogy az igazán kötelességtudó anyák félhistenek, mert gyermekeikben a családi szeretet templomait építik fel s a nemzeti szellem, hazafiság ki nem alvó őrüzeit élesztik.

Egy másik előadását az első magyar gyermektanulmányi kongresszuson tartotta »Germektanulmány és orvostudomány« címen s ebben megkívánja, hogy a gyermektanulmányozás irányításában az orvosok javaslatai is tekintetbe véssenek.

Két előadása a kolozsvári Tanári Körben és a brüsszeli nemzetközi paedagógiai kongresszuson az iskolai tanítás akkori módját vizsgálja a gyermek idegzete szempontjából. Sok kifogást emel a rideg szigorúság és a túlzott memorizálás ellen. Nagyon élénken írja le, hogy az iskolai félelem hatása alatt a gyermeknek nemcsak az idegzete, hanem a testi működései is milyen sok hátrányt szenvednek; a folyton feleltető és szívtelenül buktató tanító órája után az egész osztály testileg le van törve. Hibáztatja, hogy a tanulótársán segítő gyermeket megbüntetik, s ez által az egoismust, servilismust fejlesztik, ahelyett, hogy az amerikai iskolák szerint altruizmusra nevelnék a gyermekeket. A tanuló az iskolába való beiratkozással tulajdonképpen jogot szerez arra, hogy valamit tanuljon, míg az iskola átveszi a kötelezettséget a tanításra. A gyakorlatban mégis ennek a megfordítottja történik, amennyiben a tanulóra hárítják a tanulás kötelezettségét, az iskola pedig jogot vesz magának arra, hogy tanulást követeljen.

Számbavéve a kezdő tanuló idegzeti berendezését, főleg azt, hogy a fiatal gyermeket ösztönei inkább a mozgás és a játék felé vonzzák s benyomásai is gyorsan változnak, véleménye az, hogy az iskola nem is követelhet az

ilyen korban levő gyermektől szakadatlan figyelmet és korlátlan emlékezőtehetséget. Kíváncsinos azért, hogy a tanítás lehetőleg elbeszélő, demonstratív modorban, a tanulók állandó részvételével történjék; ez a módszer, egybekötve a tárgyak félóránkénti váltakozásával és közbeiktatott testi gyakorlatokkal, megóvjaa a gyermeket a figyelem kifáradásától. Mivel pedig a tanítónak bőven van alkalma a tanulók szellemi képességeit megítélni, ezért úgy az osztályzatra való felelést, mint az évváró vizsgálatokat eltör-
lendőknek tartja.

A gyengébb tehetségű, ideges gyermekeket, akik majdnem a harmadát teszik ki az összes tanulóknak, egész külön osztályokban kellene tanítani, amelyek kevésbé népeseek, s az ily gyermekek a többiekénél kevesebb napi leckeóra számban, tisztán szemléltető előadásokon tanuljanak 16 éves korukig s azután is felügyelet alatt maradjanak; ily módon ezek jó részét is munkaképesekké lehet nevelni.

Lechner ezen kívánalmainak jórésze azóta, tudomásom szerint, megvalósult, de neki nagy érdeme volt abban, hogy a közhangulatot a helyes irányba terelte.

A világháború kitörése után Lechner két ízben is írt a *háború és idegesség* közti összefüggésről. Legyen szabad jellemzőül az egyik közleményből pár mondatot idéznem: »Az idegesség«, így szól Lechner, »amaz erjesztő kovász a társadalomban, amely forrásba hozza azt, felderíti annak zavarosságait, kisöpri annak salakját és egészen új tartalmat önt beléje. Idegesség nélkül nem romlanék le a kultúra, de nem is haladna előre«. Majd később: »Meg kell változtatni valahára a »si vis pacem, para bellum« erkölcs-telen axiomáját, amelyet állítólag a béke érdekében állítottak fel, d emindig a háború céljait szolgált. Nyíltan kell hirdetni, mélységes érzésekbe kell beleoltani, a fogyasztékoságokat kiírtó eugenetikával kell körülbástyázni a békebiztosító altruista axiomát: »si vis pacem, para pacem« és akkor nem lesz többé világháború».

Lechner szerkesztett még egy tudományos eszközt is, amelyet »*Céphalographie*« címen az 1900.-iki párisi világ-

kiállításra elküldött s ott nagy érmet nyert vele. Ez a készülék az élő ember fejét és arcát méri le közvetlenül és szabatosan; a test ezen részének görbületeit minden irányban pontosan megadja. Helyettesítheti egyszerre a kranio-metert, a kranio-graphot s a mérőszalagot. Meg lehet vele határozni a fejnek az alakját, az arc típusát, a koponya részaránytalanságait.

Lechnernek az *elmeorvosászat* körébe tartozó munkái közül egyik legeredetibbnek s épen ezért legérdekesebbnek azt kell tartanunk, amelyet 1900-ban az I. országos elmeorvosi értekezleten mutatott be »*Psychomechanikai törekvések az elmeorvosászatban*« címen. Azzal kezdi, hogy a lélek kutatására való törekvésben a kórbonctan, szövettan és kísérletes élettan nyújtotta adatok nagy tömegre nőttek, anélkül, hogy tudásvágyunkat kielégítették volna, ezért újabb segédeszközök után kell néznünk. Ilyenül kínálkozik a biomechanika, az életenergetika tana.

A világegyetem erőváltozásaihoz hasonlóan az életjelenségek is erőkötés és erőfelszabadulás, más szóval erőgyűjtés és erőexplosio alakjában jelentkeznek, miközben alak- és anyagbeli változások jönnek létre. A psychére nézve ezek a nyugalom és a szellemi munka váltakozásából állnak, tehát a lelki erők expansiói az elmenyugalom és elmeműködés fogalma alá esnek és kóros formáikban is ezen két osztályra különíthetők el.

Az élő anyag önmagát öregbítő hatását anyaggyarapodásnak, míg a külső ingerre jövőt üdülésnek nevezi, épígy a dissimilatióban elkülöníti az inaktív szétesést, más-képen anyagfogyást az aktív széteséstől, amelyet kifáradás névvel illet s ilyenformán az erőkötés zavaaraival járó elmebetegségeket az üdülés és gyarapodás betegségeire, az erőoldódás zavaaraival járókat pedig a fáradás és fogyás betegségeire osztja.

A veszületett és szerzett elmekórságokat ezek után a szerint csoportosítja, hogy az elmemunka, tehát erőfelszabadulás, vagy pedig az elmenyugalom, vagyis erőkötés alatt keletkeztek-e, mindegyikben különválasztva az aktív és passív alakokat s azok fajbeli és egyéni formáit.

Ezen elgondolások szerint az elmébajok beosztására jó támasztékot adnak.

Lechner ezen alapgondolatát a részletekben is kidolgozta; kár, hogy nem hozta nyilvánosságra, de kéziratai közt meg vannak 1905-ből keltezve a lelki nyugalom és üdülés betegségei, azután a lelki munka és fáradás betegségei s végül a lelki kifejlődés (evolutio) és visszafejlődés (involutio) betegségei.

»Az *elmefogyatékokról*« cím alatt az Orvosegylet 1911. és 1912. évfolyamaiban Lechnernek egy-egy terjedelmesebb közleménye jelent meg, amelyek ezen folyóirat rendeltetésének megfelelően tulajdonképp a gyakorló orvosok számára kívánnak összefoglaló áttekintést nyújtani, s Lechner megoldhatta volna ezt a feladatot úgy, hogy egyszerűen regisztrálja az elmeorvostan akkori megállapításait, de ez ellenkezett volna szellemének eredetiségével, s csakugyan bármennyire igyekezett is az általános ismertek keretén belül maradni, lépten-nyomon utat tört az önálló felfogása, amely különösen a második közleményben szinte dominál.

Bevezetőleg hangsúlyozza, hogy az elmefogyatékosságokat olyan változások idézik elő, amelyek az agyvelő munkáját tökéletlenné teszik. Ezen változások idő-, anyag- és erőbeliek. Az időbeliek közt vannak öröklöttek és szerzetek; az anyagbeliek lehetnek elfajulásosak, korai elkopásból, kóros belső elválásból és az agyvelő betegségeiből származók. Az erőváltozás fogyatékosága pedig abban áll, hogy az erőgyűjtés és az erő kifejtés fázisainak váltakozása megzavartatik. Lechner az erőváltozás szempontjából az elmefogyatékosságok négy típusának megkülönböztetésére osztályozási alapul a reflexekben mutatkozó különbségeket ajánlja; nevezetesen idiotismusnak mondja az érzékelési reflexformák tökéletlenségét, anoiának a közérzetes reflexek hiányosságát, imbecillitásnak az észrevevési fogyatékoságait s végül debilitásnak a hangulatos reflexek hiányosságait.

A munka második része arról szól, hogy miképpen kell vizsgálni az elmefogyatékoság fokát; ez a rész majdnem

teljesen a Lechner saját felfogását tükrözi vissza. Szerinte az elme hasznavehetősége függ: 1. az értelmi erők felgyűlt tömegétől, azaz az erőgyűjtés ingerfelfogó tényétől; 2. az értelem visszaható erejétől, azaz az erőfelhasználás alkalmazkodó tényétől; 3. a meglevő erők egymáshoz való viszonyától, azaz az erőválogatás szabályozó tényétől. Mindhárom tényezőnek erőváltoztató hatása a reflexkészülék tökéletességében, vagy tökéletlenségében rejlik. Ingerfelfogó erőgyűjtés, alkalmazkodó erőfelhasználás és érzésszabályozó erőválogatás nélkül nincs lelki működés, ezek fogyatékosága szüli az értelem fogyatékoságát.

A részletes tárgyalás ebben a műben csak az erőgyűjtés fogyatékoságaival foglalkozik és pedig külön fejezetekben az érző képességgel, az emlékebe tapadással, a figyellel és az emlékebe hívás készségével. Leírja, hogy ezen képességek hogyan fejlődnek és alakulnak az újszülöttségtől kezdve az öregkorig, hogyan lehet fejlettségük fokáról meggyőződni normális embereknél és elmebajosoknál. Az elmebetegeknél ezen képességek fordított sorban pusztulnak el, mint ahogy keletkeztek: legelőször az érzelmek tompulnak el, azután az észrevevés finomságai, későbbben a közérzetek s legutoljára az érzékelések.

Az emlékebe tapadást az értelmi töke beraktározási eszközének mondja, míg a figyelő képesség az értelmi töke erőgyűjtésnek cselekvőleges eszköze, az emlékebehívás készsége pedig a lelki tehetségek depositumának mintegy a folyósító eszköze.

A mély elgondolású munka, sajnos, annyiból csonka maradt a nyilvánosságra nézve, hogy az erőfelhasználás és az erőválogatás fejezete nem jelent meg nyomtatásban, de a Lechner irodalmi jegyzéke a kéziratban levő munkák közt említi fel az erőválogatás rendellenességeit.

Ugyancsak kéziratban maradt Lechnernek egy 1898-ban készült német psychiatriai munkája is, amely »*Wahn- und Sinnestäuschung*« címen öt részből áll, s az ép és kóros észrevevéseket tárgyalja.

A psychologia és elmekórtan tudományos művelése

közben Lechner az elme-kórtannak egy fontos gyakorlati ágát, a *törvénytörvényeszkéi lélektant* sem hanyagolta el.

Már egész fiatalon, mint a Schwartzter-intézet főorvosa, hat éven át a pestvidéki törvénytörvényeszkéi területén törvénytörvényeszkéi orvosi teendőkkkel volt megbízva, a kolozsvári egyetemhez pedig az ideg- és elme-kórtan mellett a törvénytörvényeszkéi lélektan tanárának is kinevezetett s Kolozsvárt 1889-től 1912-ig mint a törvénytörvényeszkéi ideg- és elme-kórtani szakértője működött. A törvénytörvényeszkéi lélektant különben a joghallgatóknak is előadta.

Ugyanezen a téren irodalmilag is működött. Hagyatékában »*Kétes elmeállapotok*« címen hét füzet kézirat van, amely ezen tárgyú előadásait tartalmazza. Ezenkívül írt a beszámítás és jogorvoslás kérdéseiről a büntető törvénykönyv revisiója alkalmából, azután vannak a beszámításra és bűnösségre s a jogérzésekre vonatkozó közleményei.

Mennyire belevitte Lechner nagy és eredeti tehetségét a törvénytörvényeszkéi elmeorvosi működésébe is, erre nézve felemlíthetem egy, bár orvosi dolgokban laikus, de egyébként nagyműveltségű és erős ítéletű férfiúnak, Pákey Lajos építőművésznek, a kolozsvári Mátyás-szobor társkészítőjének kijelentését. Pákeyt ugyanis az esküdtszéki tárgyalások alkalmával többször behívták esküdti szolgálatra s ő nekem ismételt a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott Lechnernek a tárgyalásokon való szakértői felszólalásairól, amelyek eszmegazdagságukkal, magas színvonalukkal valóságos élményt jelentettek számára.

Ha most mindezek után megkísértem Lechner tudományos munkásságát általánosságban is jellemezni, előre kell bocsátanom, hogy én itt csak a saját személyes benyomásaimról számolhatok be, amelyeket a Lechner műveinek olvasása közben mint nem szakember szerezhettem, s nagyon valószínű, hogy a Lechner speciális szakmáinak művelői sokkal többet és érdekesebbet tudnának mondani és tehetségének olyan oldalait is méltányolnák, amelyek előttem rejtve maradtak.

Azt láttuk már, hogy Lechner a pszichologia felé vonzódott különösen. A múlt század nyolcvanas éveiben, ami-

kor Lechner irodalmi működése megindult, főleg Wundt kezdeményezésére a lélektant természettudományi módszerekkel kísérletesen kezdték művelni és Lechner egész lelkesedéssel ehhez az irányhoz csatlakozott.

Munkáiban, amint ezt már szintén említettük, abból az alapgondolatból indult ki, hogy a psychophysiologia fejlesztése adja meg a lehetőséget a kóros viszonyoknak, vagyis az elmebetegségeknek a megértésére. Csakugyan Lechner dolgozatainak a javarésze, közel kétharmada a psychophysiologia körébe tartozik; szinte azt lehet mondani, hogy nála az elmekutató felülmulta az elmeorvost. Művei részben a psychologia és philosophia határterületein mozognak. Jól mondja Szabó József, hogy benne eggyé olvadt a természettudós és a filozófus.

Eleinte még olvasmányainak befolyása alatt áll s első műveiben Wundton kívül sűrűn idézi Münsterberget és Herzent, akiknek a pszichológiai tárgyú munkái szintén hatással voltak reá. Ezenkívül első munkáiban sok részlet-megfigyelésről és pontosan észlelt kóresetről számol be. Csakhamar azonban mindinkább felszabadítja magát az idegen hatások alól; későbbi munkáiban íveken keresztül egyetlen szerző nevét sem említi, hanem majdnem kizárólag csak saját elgondolásait adja. Eközben az aprólékos részleteket is egyre jobban elejti, s hova-tovább nagyvonalú és synthetizáló lesz. (Synthetizáló törekvése meg látszik abból is, hogy munkáiban gyakran von párhuzamot az emberi elme jelenségei és a szervetlen világ erőnyilvánulásai, s különösen az egysejtű lények élettüneményei közt, amely utóbbiak épúgy erő-, anyag- és alakváltozásokkal járnak, mint az elmeműködések.)

Általában lehet mondani, hogy a 90-es évek közepétől Lechner egészen különálló, mások által nem járt nyomokon halad, eszméit úgyszólván önmagából fejleszti ki. A gondolatok sokasága szinte buzogva tör elő nála, az elképzelésben oly eredeti, hogy majdnem úgy tűnik: fel, mintha a mások bűvárlataival való kapcsolatnak a szükségét nem is érezné.

Nagy képessége volt arra, hogy tanulmányainak eredményét rendszerbe is foglalja s eredeti elnevezésekkel megjelölje. Egészben inkább az abstractiók felé hajló tehetség volt, akit minden olyan munka vonzott, ami által az életjelenségek magasabb egységét megközelíthetni vélte.

Ha szabad Lechnerre az ő saját ideológiáját alkalmaznom, azt mondhatnám, hogy az a reflexberendezés, amelytől megállapítása szerint a szellemi képességek is függenek, nála sok tekintetben szokatlan tökéletességet ért el. Hogy bevetítése milyen kiváló volt, azt elárulja megfigyeléseinek sokoldalúsága és gazdag színezése; kedélyének a mélysége pedig, épúgy mint érzéseinek nagy skálája és lelkiéletének finomsága föltételezi az érmozgató idegek subtilis munkáját. Hasonlóképen igen intensív lehetett nála a külső benyomások feldolgozása s a szövevényes érzések társítása nyomán kelt felismerés, emlékezés, megítélés és következtetés, sőt az associatiós gátlás is, hiszen olyan eredményesen tudott válogatni érzéseiben s olyan bölcsen tudta ismereteit az igaznak szolgálatába állítani. A kivetítéshez idegrendszere ugyancsak nagyon szerencsésen volt megalkotva, másképp nem lett volna képes azokat az igazságokat, amelyekre észlelései nyomán reájött, olyan tökéletes formában meg is szólaltatni.

A munkái ismertetésekor felhozott pár idézetünkből az is kitűnik, hogy Lechner munkáit kiváló stílusérzék, emelkedett hang és nagy szókézség jellemzi.

Mint már említettem, Lechnernek a tudományos alkotásairól a végső szót kimondani nem tartom magamat illetékesnek, de bárki vállalkozzék is a jövőben erre a feladatra, annak nem szabad szem elől tévesztetni, hogy a pszichologia és pszichiatria modernebb buvárkodási irányai lényegesen különböznek a Lechner tevékenységének idején uralkodóktól. Ma (különösen Kretschmer kezdeményezésére) a Lechner szakmaiban is a konstitutio tanulmányozása lett időszerű; tehát nem az általánosítás, hanem az individualisálás a jelszó. Ma nem iparkodnak az embert az egész szerves világgal egy nézőpont alá venni, hanem ellenkezőleg, azt keresik, mitől függ az egyes emberek egyéni

különbözősége akár testi, akár értelmi tulajdonságaik szempontjából.

De némely amerikai psychologusok ma sem tértek el a Lechner által követett iránytól s különben is az a jelenség, hogy a változó kor új eszmeáramlatokat hoz felszínre, annyira általános, hogy ez semmiképen nem ronthatja le Lechner nagy tudományos jelentőségét s nem tarthat vissza annak kimondásától, hogy Lechnert a magyar gondolkozók és különösen a magyar psychologusok közt egyik legelső hely illeti meg.

Az a magas és előkelő tudományos szellem, amelyet Lechner maga körül teremtett, buzdítólag hatott tanítványaira is, akiknek egész sora jeles irodalmi működést fejtett ki, s akik közül a nemrég elhunyt Szabó József Lechnernek a szegedi tanszékét örökölte, Benedek László pedig a debreceni elmekórtani tanszék professora lett. Ezenkívül két volt tanársegédje, Fabinyi Rudolf és Zsakó István tölti be jelenleg az ország két legnagyobb elmeegógyintézetének, a lipótmezeinek és az angyalföldinek az igazgató-főorvosi állását is.

Legyen szabad végül még Lechner egyéniségéről, jelleméről is pár szót szólnom. Hogy Lechner rendkívül munkás életet élt, azt az elmondottak után nem kell kiemelnem, ami pedig karakterét illeti, egész életével azt bizonyította, hogy a benne rejlő nobilitas, szívjószág és esztetikai érzék mindenhez vonzotta, ami nemes, jó és szép.

Önzetlenségének igen sok tanujelét adta; számtalanszor láttuk, hogy sem a hatalmat, sem az anyagiakat nem kereste. Mikor egyetemi rektorsága után az orvosi kar újból megválasztotta dékánnak, Lechner, aki előzőleg ezt a tisztséget is lelkiismeretesen és méltósággal töltötte be, most az újabb dékánválasztást, amely pedig nemcsak hatalmat, hanem jövedelmet is jelentett volna, nem fogadta el azzal az indokolással, hogy véleménye szerint neki, aki már rektor is volt, a dékáni tisztséget a fiatalabbaknak kell átengednie.

Amikor pedig az állam az új elmeklinika számára a telkeket megvásárolta, Lechner a szomszédos telken magának

igen szép villát építtetett, amelynek ékes magyar kapuzata, gyönyörű lépcsőháza, helyiségeinek kitűnő elrendezése megint a Lechner előkelő ízlését dicsérte. Ezt a villát az állam későbbben az elmeklinika igazgatói lakásának óhajtotta megszerezni; ennek az épületnek átengedésekor is egyéniségéhez méltó nagy önzetlenséget tanúsított, úgy hogy az állam igen előnyös feltételek mellett jutott az ideálisnak mondható igazgatói lakás birtokába.

A kolozsvári orvoskari tanártestületben Lechner fárasztó nobile officiumokat vállalt; így egyebek közt az állami költségvetés számára a terjedelmes, sok ívnyi kari előirányzatot évről-évre ő dolgozta ki igen alaposan több évtizedeken keresztül, ép így ő revideálta állandóan és igen nagy gondossággal a dékáni hivatal és az ifjúsági segélyegyletek számadásait is.

Lechnernek a jósága és humánus érzése is messze felülhaladta az átlagos mértéket, s ezt érezte nemcsak családjával, barátaival és intézetének személyzetével, hanem a betegeivel is, akik közül, amint ezt magam többször láttam, még a különben rakoncátlanok és értelmileg mélyen sülyedtek is, amíg egy szikrája maradt bennük az öntudatnak, a Lechner jóságos tekintetéből, szelíd szavaiból megértették, hogy javukat akarja s meglepő készséggel engedelmeskedtek neki. Csakugyan Lechner ténykedéseinek, ép úgy mint írásainak, egyik legfőbb rugója a mindent átfogó emberszeretet volt. Ebben a tekintetben Lechner emlékeztetett engem egyik legideálisabb nagy emberünkre, báró Eötvös Józsefre.

A szép iránti érzékét is minden téren érvényesíteni iparkodott; az irodalom élénken érdekelte, a művészeteket nemcsak élvezte és pártolta, hanem a saját művészi képességeit, ahol csak lehetett, az építkezésben, berendezésben megvalósította. Egyszóval Lechner a szép és harmonikus életnek a megismerésítője volt s példát adott nekünk, tanártársainak arra, hogy milyen magas mértékkel kell felfogni s milyen kifinomult ízléssel lehet leélni az életet.

Kifelé is mindenütt a színvonal emelése, az emberek megjavítása volt a célja; ezt sürgette műveiben, ezt ipar-

kodott elérni a saját hatáskörében. Természetes, hogy épen az ilyen érzékeny, gyöngéd lelkületű, eszméi által lekötvő tartott s inkább befelé élő ember a mindennapi élet önzését és durvaságait, sőt az apróbb töviseit is jobban érzi, mint a kemény harcokra teremtetten. Lechnert is sokszor elkésérítette betegeinek az elégedetlensége a klinikai konyha silány kosztja miatt, vagy az a küzdelem, amelyet neki a rosszul fizetett s ezért meg nem felelő ápoló személyzettel kellett folytatnia.

De ezekért a bosszúságokért kárpótlást nyújtott neki az az öröm, amit a szellemi munkában talált. Meg is őrizte az utolsó évek sok csapása és viszontagsága dacára, majdnem csorbítatlanul lelkületének minden vonzó tulajdonságát, amelyek közé tartozott a gerinces, meg nem alkuvó, mély hazafias érzés is.

Minden nemzetnek, amely erkölcsi alapjait meg akarja óvni, szüksége van az ilyen emberekre, akik szerénységükben nem törnek a szereplés után, de önzetlenül dolgoznak a közért, akik eszményeikért lelkesednek, azokat megalkuvás nélkül hirdetik s azok szellemében élni is tudnak; ezért a jövő nemzedékeknek is követendő példa gyanánt állíthatjuk oda Lechnert, kinek emléke köztünk mindig áldott marad.

Lechner Károly irodalmi működése.

(Az 1—129. számúak Lechner saját följegyzése szerint.)

1. Az éhségről. Fővárosi Lapok, 1872.
2. Érzékeink.   "   "   1872.
3. A magán- és közegészségügy és a betegségek megelőzésének módjai. (Bowditsch után) Közegészségügyi Lapok, 1875.
4. Dr. Belky János törvényszéki orvostanának ismertetése. Orvosi Hetilap, 1880.
5. Zur Pathogenese der Gehirnblutungen der luetischen Frühformen. Jahrb. f. Psychiatrie. Bd. II. 1880.
6. A bujakórosok álmatlansága s annak okai. O. H. 1881.
7. A központi idegrendszer bujakórtana. Ismertetések. O. Szemle, 1881.
8. A szellemi életünk fejlődéssorában felmerülő hiányok és azok okai. Magy. philos. Szemle, 1882.
9. A téboly agytáplálkozási zavarainak lokalizációja. O. H. 1882.
10. Zur Lokalisationsfrage der Ernährungsstörungen bei der Verrücktheit Kézirat, 1882.
11. E. Jankovszky: Phänomenologie u. Metaphysik der abnormen Sinnesbilder. Ismertetés. M. Philos. Szemle, 1883.
12. E. Jankovszky: Psychische Studien. Ismertetés. M. Philos. Sz. 1883.
13. A kéreggátlásról. O. H. 1884. Pester Med. Chir. Presse, 1884.
14. Az érzéki észrevevés elemi alkatrészei. M. Philos. Szemle, 1884.
15. Az álomról. Természettud. Közlöny, 1884.
16. Beiträge zur Lokalisation der Halluzinationen. Pest. Med. Chir. Presse 1884.
17. Adatok a hallucinációk lokalizációjához. O. H. 1885.
18. A bp.-angyal földi m. kir. elmebetegápolda évi jelentése 1885. évről.
19.   "   "   "   1886. "
20.   "   "   "   1887. "
21. Tébolydákban levő elmebetegek statisztikája. Gyógyászat, 1886.
22. Az érzéki észrevevés némely rendellenségeiről. O. H. 1888.
23. Über die Anomalien der Sinneswahrnehmung. Pest. chir. Med. Presse, 1888.
24. A kedély neveléséről. Gyógyászat, 1888.
25. A kedély nevelésének szükségéről. Egészség, 1890.
26. Dr. Salgó Jakab Elmekórtanának bíráló ismertetése. Gyógyászat, 1890.

27. A kolozsvári elmekórtani kóroda ideiglenes elhelyezése. Term. tud. Ért. 1890.
28. Az izommunka szerepköre értelmi működéseinkben. Előadás M. Orv. Természettud. XXV. Vándorgyűlés évkönyve 1890. Gyógyászat, 1890.
29. Az izommunka szerepköre az értelmi képességek kifejlődésében. Orv. Term. Tud. Értesítő, 1891.
30. A testgyakorlás befolyása szellemi működéseinkre. Egészség, 1891. Gyógy. 1890.
31. Über den Einfluss der Muskelarbeit auf die Geistesthätigkeit. Orv. Term. Tud. Értesítő, 1891.
32. Adatok az általános neurozisok alapján kifejlődő kóralakok ismeretéhez. M. Orv. Arch. 1891.
33. Beiträge zur Kenntniss der allgemeinen Neurosen. Ung. Arch. f. Med. 1881.
34. A psyche materialis alapja. O. H. 1892.
35. A tudatosság ténye szellemi életünk eseményeiben. Athenaeum, 1892.
36. Kétes elmeállapotok. Előadások. Kézirat, I. füzet. 1893. Bevezetés. Törvényes határozatok. Jogt. fogalmak. Általános elvek.
37. Ugyanaz II. füzet 1893. Bonctani viszonyok. Élettani viszonyok.
38. „ III. „ 1894. A beszámítást kizáró vagy enyhítő okok.
39. „ IV. „ 1894. Öntudatlan állapotok.
40. „ V. „ 1894. Az elmetehetség megzavarásai.
41. „ VI. „ 1895. Fiatal kor. Elmeéretlenség.
42. „ VII. „ 1895. Süketnémaság. Aggkor.
43. Dr. Konrád Jenő. Elmekórtánának bíráló ismertetése. Gyógyászat, 1895.
44. Dr. babarczi Schwartzter Ottó Közigazgatási elmekórtánának bíráló ismertetése. Gyógyászat, 1896.
45. Az Egyetem és a Társadalom közti termékeny érintkezés szükségessége és előkészítése a nemzet kulturális fejlődése és szociális szervezkedése szempontjából. II. Orsz. Tanügyi Kongr. Napló, 1897.
46. Az egyetem „én“-jéről. Előadás. Rectori beszéd. O. H. 1897. Egy. Almanach, 1897.
47. Wahn u. Sinnestäuschung. Kézirat, 1898. I. rész. Einleitung. Berechtigung des Lokalisationsversuches u. der Analyse.
48. Ugyanaz II. r. Die biologischen Evolutionsphasen der Psyche.
49. „ III. r. Die psychischen Elemente der Wahrnehmung.
50. „ IV. r. Mechanismus der Associationsvorgänge.
51. „ V. r. Die Sinnestäuschung. Das Wahn.
52. Céphalographie. Courte Description de l'appareil exposé à l'exposition universelle de 1903 à Paris. 1906.
53. Psychomechanikai törekvések az elmeorvosgyógyászatban. Előadás. Magyar elmeorv. orsz. értekezletének munkálatai, 1901.

54. Psychomechanische Bestrebungen auf dem Gebiete der Psychiatrie. Psychiatrische Wochenschrift, 1901.
55. Az elmebetegségek gyógyításának újabb elvei. Előadás, 1902. A Magy. elmeorvosok orsz. értekezletének munkálatai, 1903.
56. Az idegesség az iskolában. Előadás a kolozsvári Tanári Körben. Magyar Pädagógia, 1903.
57. A kolozsvári m. k. F. J. Tud.-egyetem Ideg- és elmeorvosi klinikája. A Magy. Orv. és Természettudományok XXXII. vándorgyűlése alkalmából kiadott emlékkönyv. 1903.
58. A reflextipusokról. Előadás. Orv. Term. Tud. Értesítő, 1903.
59. A psychopathológiás irány a gyógyászatban. Előadás a M. Orv. és Term.-vizsgálók XXXII. vándorgyűlésén. O. H. 1903.
60. A psychopathológiás irány feladata a gyógyászatban. Gyógyászat, 1903.
61. Az iskolai idegesség. Magy. Pestalozzi, 1904.
62. Kísérleti lélektan gyakorlatokkal. Előadások sorozata. Könyvnyomat, 1914.
63. Az évfáradó vizsgálatokról. Magy. Pestalozzi, 1904.
64. A lelki nyugalom és üdülés betegségei. Kézirat, 1905.
65. A lelki munka és fáradás betegségei. Kézirat, 1905.
66. A lelki kifejlődés (evolutio) és visszafejlődés (involutio) betegségei. Kézirat, 1905.
67. A reflex szerepe az élőnyelvek kifejlődésében. Nyelvészeti Tanulm. 1905.
68. A középiskola küzdelme az alkoholizmus ellen. Előadás az Orsz. Középisk. Tanáregyesület körében. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlönye, 1906.
69. Az álmotlanságról. Purjesz Zsigmond-Emlékkönyv. 1906.
70. Az agyvelő és idegrendszer bonctana. Magy. Filosof. Lexikon, 1906.
71. Az agyvelő és az idegrendszer élettana. Magy. Filosof. Lexikon, 1906.
72. Az énbomlásról. Előadás az Erd. Múzeum Egyes. I. vándorgyűlésén Marosvásárhely. Emlékkönyv, 1906.
73. Alvás és álom. Magy. Filosofiai Lexikon, 1906.
74. Az alvás betegségei. Álomkórságok. Magy. Filosof. Lexikon, 1906.
75. Rapport. Előadás. Közegészségügy, 1906.
76. Über negative Sinnestäuschungen. Vortrag. I. Internat. Kongress für Psychiatrie, Neurologie u. Psychologie zu Amsterdam, 1907.
77. Die Schlaflosigkeit infolge von Störungen des Vorschlafes. Klinik f. psych. u. nervöse Krankheiten, 1907.
78. Bűn és bűntevés. Magy. Filos. Lexikon, 1907.
79. Bűnök. Magy. Filos. Lexikon, 1907.
80. Műveltségünk. Erdélyi Hírlap, 1907.
81. Idegérzésein. " " 1907.
82. Beszámítás és bűnösség. Magy. Filos. Lexikon, 1908.
83. Ép és kóros érzéseinkről. Előadás. Orv. Term. Tud. Értesítő, 1908.
84. A várás ép és kóros érzéseiről. " " " " 1908.

85. A sugallásról. Előadás. az Erd. Muzeumegyes. IV. vándorgyűlésén Brassóban. Emlékkönyv, 1908.
86. Einige Anhaltspunkte für Behandlung der Schlaflosigkeit. Wiener med. Wochenschrift, 1908.
87. A lélek és az alkohol. Előadás. Erd. Muzeum Egyes. Kolozsvár, 1908.
88. Az idegélet köréből. A hivatalnokok idegessége. Előadás a kolozsvári magántisztviselők egyesületében, 1908.
89. Téves eszméink. Előadás az Erd. Irodalmi Társaságban. Erdélyi Lapok, 1909.
90. Die klinischen Formen der Schlaflosigkeit. Leipzig—Wien, 1909.
91. Az alkohol befolyása a gyermeklélek fejlődésére. Előadás az Alkoholellenes Egyesületben Kolozsvárt, 1909.
92. Zur Physiologie u. Pathologie der Empfindungen u. Gefühle. Vortrag am XVI. Internat. Mediz. Kongress zu Budapest, 1909.
93. La clinique des Maladies nerveuses et mentales à Kolozsvár, 1909. Les facultés de Médecine des universités hongroises = des universités hongroises.
94. Klinik für Nerven- u. Geistesranke zu Kolozsvár in Ungarn. Psych. Neurol. Wochenblatt, 1911.
95. Gr. Mikó Imre emlékezete. Az Erd. Muz. Egylet félszázados emlék-ünnepén. Erdélyi Lapok, 1909.
96. Alkohol és társadalom. Előadás a marosvásárhelyi alkoholelles szövetség ülésén. Antialkoholista könyvtár, 1910.
97. Az álmodásról. Alexander-emlékkönyv. Bpest, 1910.
98. Kóros izomérzés esete. Bemutatás az Erd. Muz. Egly. Orvostud. szakosztályában. Orv. Term. Tud. Értesítő, 1910.
99. Muzeumos érzéseinkről. Erd. Muz. Egly. jubiláris albuma. Kézirat, 1910.
100. Alkohol és szerelem. Előadás az Alkoholellenes Egyesületben Kolozsvárt, 1910.
101. Az emlékezésről. Előadás az Erd. Muz. Egly. közgyűlésén. Erd. Muzeum, 1911.
102. Az ideg- és elmebajok jelentősége a társadalomban. Sorozatos előadás a Magy. Társadalomtud. Egyesület szabad iskolájában, 1911. Kézirat.
103. Virágzások. Székfoglaló az Erd. Irodalmi Társaságban. Erdélyi Lapok, 1911.
104. Az elmefogyatékosságokról. Bevezetés. Orvosképzés, 1911.
105. Ugyanaz. Az erőválogatás elégtelenségei. Kézirat, 1912.
106. A gyermek kóros szellemi világa. Előadás az anyák iskolájában 1912. Gyógyászat, 1912.
107. Über die Mittel zur Verhinderung der geistigen Ermüdung in der Schule. Előadás az I. nemzetközi Pedagógiai kongresszuson Brüsszelben, 1913. Kongressus Annalesei, 1913.
108. Gyermektanulmány és orvosi tudomány. Előadás az I. magy. orsz. gyermektanulmányi kongresszuson 1913. A Gyermek, 1913.

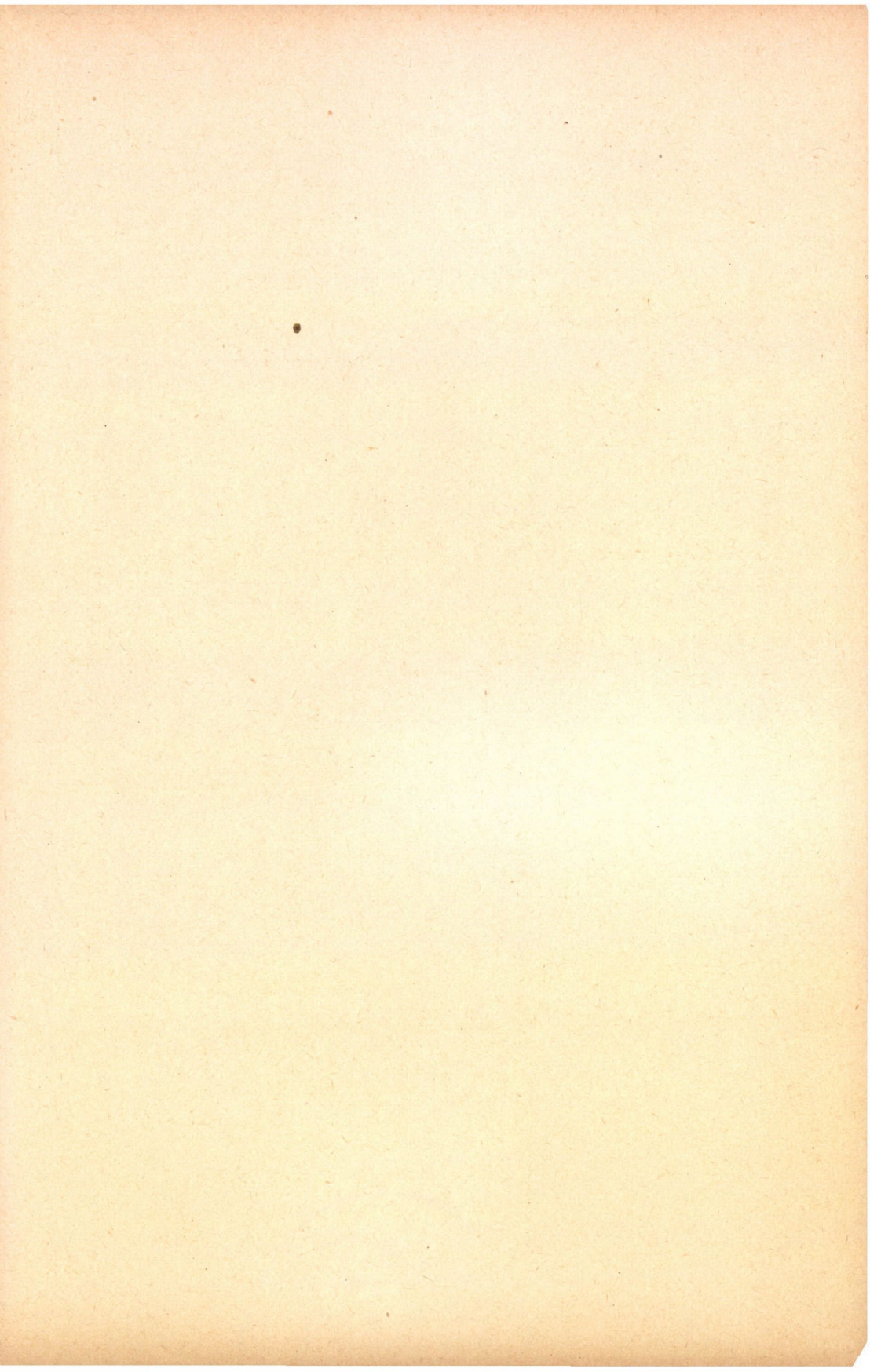

109. Az impressiókról. Előadás a Magy. Filos. Társ.-ban, 1913. A M. Fil. Társ. közl. 1914.
110. A beszámítás és a jogorvoslás kérdései a büntetőtörvénykönyv revíziója alkalmából. Előadás az Erd. Muz. Egyes. orvostud. szakosztályában. E. M. E. Értesítő, 1913. Gyógyászat, 1913.
111. Az impressiókról és a revelációkról. Előadás az Erd. Muz. Egy. Orvostud. szakosztályában, 1913. E. M. E. Értesítő, 1914.
112. A freudizmusról. Előadások az Erd. Muz. E. Orvost. szakoszt.-ban. 1914. E. M. E. Értesítő, 1914. Magyar Pedagogia, 1914.
113. A reflextheoriáról. Előadás a Böhm Károly Társ. közgyűlésén, 1914. A Böhm Károly Társ. évkönyve, 1914.
114. A nők kriminalitásának és elzüllesztésének okairól. Előadás a Pártfogó Egyesület hölgybizottságát előkészítő előadási sorozatban. 1914. Pártfogó Egyes. Évkönyve, 1914.
115. Az idegesség a háborúban. Bemutatókkal kapcsolatos előadás az Erd. Muz. Egy. orvostud. szakosztályában, 1914. E. M. E. Értesítő, 1915.
116. Das Wesen der Impressionen und Revelationen. Wien. Med. Woch. 1914.
117. A világ idegessége és a háború. A Vöröskereszt javára rendezett előadási sorozatban tartott előadás, 1915. Társaság, 1915.
118. Az alkoholkárok leküzdésének eszközei, tekintettel a fiatalok bűnösökre. Előadás. Kézirat. A Pártfogó Egyes. elmaradt orsz. kongr.-áról, 1914.
119. A szeretet és a szerelem a világegyetemben és a világháborúban. A Diákszövetség Emlékkönyve, 1916. Előadás az Erd. Irod. Társaságban, 1916.
120. Orvosi vélemény a néhai Ch. Gy. végrendeletének érvénytelenítése iránt lefolytatott perben. Kézirat, 1917.
121. Orvosi vélemény a néhai br. R. J.-féle örökösödési perben. Kézirat. 1917.
122. A tudatosságról és annak zavarairól. Dr. Szabó Dénes-Emlékkönyv, 1918. Erd. Muz. E. orvostud. szakoszt. Értesítője, 1917.
123. Szabadság és költöttség lelki életünkben. Előadás a kolozsvári tud. egyet. ünnepi közgyűlésén, 1918. Beszédok 1918. — Acta universitatis litterarum regiae Hungaricae F. J. Kolozsváriensis anni MCMXVII—VIII. 1918.
124. Az elmefogyatékok szerepe a társadalomban. Természettud. Közl. 1919.
125. Az alkoholizmus veszedelmei. Előadások a magy. honvédség védelmi tanfolyamában, 1920. A védelmi tanfolyam közleményei, 1920.
126. A freudizmus tanainak lélek-élettani bírálata. Természettud. Közl. 1920.
127. A gyermekek lelki tökéletlenségei és az azokból származó abnor-

- mitások. Előadások a Gyermektanulmányi Társaság előadási sorozatában, 1921. A Gyermek, 1921.
128. A női lélek és a feminizmus kérdései természettudományi megvilágításban. Kézirat a Természettud. Közlöny számára, 1921.
129. Véleményes jelentés Dobó Istvánnak a telepatiáról szóló elméletére vonatkozólag. A M. Tud. Akadémia felszólítására.
130. Közérzéseink az értelmi munka szolgálatában. Hátrahagyott székfoglaló értekezés. Magyar Tudományos Akadémia, 1923.
131. Die Gemeingefühle im Dienste der Verstandestätigkeit. Aus dem Ungarischen übersetzt von Stefan v. Máday. Jahrbücher für Psychiatrie, 1927.
-

50

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXI. KÖTET. — 10. SZÁM

VARGHA GYULA
TISZTELETI TAG, MÁSODELNÖK
EMLÉKEZETE

ÍRTA
HORVÁTH JÁNOS
R. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1932. ÉVI JANUÁR HÓ 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932

VARGHA GYULA

TISZTELETI TAG, MÁSODELNÖK

EMLÉKEZETE

ÍRTA

HORVÁTH JÁNOS

R. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAK
1932. ÉVI JANUÁR HÓ 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

VARGHA GYULA.

Az emlékbeszédnek nem egyszer már-már feledésbe merült érdemeket kell napvilágra bányásznia. A férfikor buzgó munkásságát, mely a névnek egykor tiszteletet szerzett, hosszú öregkor tele könnyen behavazza, elfeledteti ; a név fénye nem aludt még ki egészen, de jelentése kiveszett a köztudatból s kutató feltárássra : «megújításra» szorul.

Vargha Gyula, mikor idestova három esztendeje, 1929 május 2.-án meghalt, már jól betöltötte 75-ik életévét. De az ő virágkorára, melyben fényt szerzett nevének, nem kell emlékeztetni egyikünket sem. Költészete még váltig delett abban a tiszta magasságban, melybe szemünk láttára suhant fel mintegy másfél évtizeddel ezelőtt ; még biztos, tartósnak ígérkező lebegéssel szállt fenn, «álmok egét járva», mikor váratlanul összezsuklott szárnya s megadta magát a földnek, amelyből vétetett. A tiszteletére ma egybegyűlt közönség sokszor látta megjelenni őt e helyen, melyről megilletődve kél most utána az emlékezés szava. Láttá fürge léptekkel idesietni kissé szikár, magas, alig meghajlott alakját ; galamb-ősz szakálla koszorújából az érett búza színével kipirosló arcát ; látta felcsillanni fénytlövellő szemét, s figyelemmel várta, hogy csengő, tiszta hangján felroppenjen ajkáról a magyar szó méla, vagy harsogó zenéje. Lelkünkben e kép, e dallam emlékezete még el nem enyészhetett ; mesterséges élesztésre nem vár : él a maga erejéből s önként sugározza ki fényét, melegét.

I.

A «hegy-völgyes Cserhát» egy kis falujában, a pestmegyei Káván született, 1853 nov. 4.-én, az akkor már több mint

kétszáz éves nemességű «görzsönyi Vargha» törzsből. A család őse «végvári vitéz volt», «török-űző bajnok», s költőnk hálás volt az égnek, hogy oly őstől engedte származni, ki a haza szolgálatában hullatta vérért s kinek éber honszerelmét a címerébe foglalt vigyázó daru is intelműl példázza. A vespérménvármegyei eredetű (Felső- és Alsó-Görzsönyben birtokos) család utóbb több ágra szakadt, s mezőörsi ifjabb ágából származott költőnk atyja, János, ki 1848-ban Zsarolyáni Márton Sárát vette feleségül, egy szatmárvármegyei eredetű, de Pest megyébe áttelepedett család sarját. Vargha János, öröklött földjeit eladván, Káván és Bényén szerzett-birtokot; 1848-ig folytatott ügyvédi gyakorlatot; egyébként a kávai kastély urainak, a Puky-családnak volt ügyvédi tanácsadója, belső embere, bizalmasa. A szabadságharcban mint nemzetőr-káplár vett részt, utóbb vármegyei bizottsági taggá s pest-járási adószedővé választatott; 1886-ban halt meg 82 éves korában. Özvegye 13 évvel később, 86 éves korában. Mindketten Káván, a Puky-család sírkertjében vannak eltemetve. Első kis fiúk korán elhalván, két gyermeket nevelhettek fel: Idát (Straub Józsefnét) s a nála egy évvel ifjabb Gyulát.

Öreg, egyszerű ház a falu végén, a temető árka mellett, alacsony szoba, hosszú, hajlott mestergerenda, néhány cserép virág az ablakban, szép fehér fal, sikált tiszta padlat, széles, kemény körtefa-asztal, vén karszékek, kakukkos óra, a komoly csendet pajkosan gúnyoló: így emlékszik vissza szülőházára, e templomi tisztaságú otthonra, melyben soha egy léha szó el nem hangzott, tréfa is alig, hol Mikulás, karácsonyi angyal nem járt, de — ha a szűkölködés nem is — a gond gyakorta megjelent. A «békesség e szentegyházában» becsületes szegénységben, vallás, jóság és szeretet áhítatos légkörében élt a kis család. Az apa: «Jó ember vala, oly csupa szív, mint János apostol. Boldog is, a szeretet visszasugározza rá». Fiát maga tanította, egészen a gimnáziumi II. osztály bevégzéséig. Verselgetett is; esténként felolvasott családjának «régidőkről csodás könyvet»: történetet, Jósika regényét (A csehek Magyarországhban); felesége addig az orsót pörgette, majd pedig, szalagos gitárját levéve a szegről, dalt énekelt Kisfaludy Sándor Csobáncából: «Teli,

hallom, vitézekkel, Immár Mátyás udvara.» Olykor «régí nemes törzsből», a Puky-családból, tisztos vendégeket látott szerény asztalánál s ilyenkor — az abszolutizmus korában vagyunk — a gyermeknek alkalmá nyílt a magyar bánat és dac fel-feltörő hangjait is lelkébe vésni. Hű anyai szem mosolygott reá ; féltő szeretet, gyöngédség irányította lelki fejlődését s kért és remélt az Istentől fényes jövőt számára.

A kis fiú : «félénk, magános, sápadt gyermek», korán komolyodott :

Öreg szülék mellett nőttem, növekedtem,
Köztük kora-értté, öregessé lettem ;
Örömré nehézkes, bánatra fogékony ;
Komoly volt, ha volt is, gyermeki játékom.

— írja egyikében azon szép visszaemlékezéseinek, melyekből e rajz vonásait szedegetem. Hamar rákapott a könyvre, s amit olvasott, azt aratáskor, csépléskor az árnyékban hűsölőknek szívesen elbeszélte. De még jobban esett hallgatnia «mesemondó ajkról tündéri mesét». A falu népe is szerette : sohse látott mást, csak nyájas szemeket ; viszont ahol járt, úton, mezőn süvegelt maga is «váltig, becsülettudón».

A kertben állt, virágok között, zöld folyókával felfuttatva, a méhes ; tavasszal — mint afféle kis méhe-pásztor — ott leste a rajzást ; nyáron az volt könyvesháza, ott olvasgatott, ábrándozott.

Legmélyebb élményekkel a természet bővölte, ajándékozta meg. A házeresz jégcsapjairól gyöngyözve lepergő olvadás, lenn a buborékok a feccsenő cseppek nyomán ; a tavaszi tócsák, melyeken futó, recés hálót rezegtet a játszi, kósza szellő ; a zöld mohbársony királyi szőnyege a vén tetőkön ; az istálló déli falán rajzó piros bogárcák — «Isten tehénkéi» ; a tyúkok dús tollán a déli nap tűzében égő arany-zománc ; a lepkék, a szitakötők ; a kristálytisza légtől oly csodásan elmélyített kék ég ; a kora reggel még harmatos búzakalász ; a lángoló piros pipacsok, a nyíló mákföldek ; az érett szőlő rubin- meg aranytüze, amint áttör a héj üde hamván ; a hamvas gerezdek, mikor rózsás ujjak hósín fonálra kötözik ; csermely csevegése, szellő suhanása, a pacsirtaszó, a nyáj kolompja ; a langy légben

illatot ontó ákácvirág, a friss széna szaga, gyűjtéskor, kint a zsigri réten s mindaz, ami szín, fény, illat és hang, mindaz, ami által a természet titkos élete közli magát az emberi lélekkel: gyönyör, boldogság volt neki.

A «vadvirággal ékes» Cserhát egy életre szóló, mély, dús és lírai teltségű érzéklettel halmozta el, s mikor tizenkét éves korában először kellett kiszakadnia szülőotthonából, lelkében már ott szendergett mind az a gyönyörű költészet, melyet annyi magyar gyermek szeme, füle felivott már öntudatlan élvezettel, melyet azonban az ő öregkori lantja lett hivatva egész pompájában majdan kizengeni:

Nem suttoztak regét felettem
Nagy déli pálmák...
A mandulavirágból szötte lelkem
Legelső álmát.

*

Tanulmányait 1865 őszétől (a III. osztálytól) fogva a pesti ref. gimnáziumban folytatta. Tanárai voltak: Thaly Kálmán, Baráth Ferenc, Dömötör János. Legjobban ez utóbbihoz vonzódott. Az intézeti önképzőkör munkásságában tevékenyen résztvett, VIII. osztályos korában ő lett annak ifjúsági elnöke, Dömötör János tanár-elnöksége alatt.

Az 1870/71.-i tanév végén letette az érettségi vizsgát s aztán joghallgatónak iratkozott be a pesti egyetemen. Már mint első éves joghallgató belépett egyúttal, 1872 tavaszán a Statisztikai Hivatal szolgálatába, hogy — mint Barsi Józsefről szóló emlékezésében mondja — «a szerény apai háztól nem a legbővebben telő segítséget egy kis mellékeresettel pótolja». Ezzel hát még tanuló- és kezdő-költő korában megindult hosszú hivatali pályája, melynek, költészetével kapcsolatban, oly nagy és végzetes jelentősége lett. Önkéntesi évét 1875/76-ban szolgálta ki. A jog- és államtudományi doktorátust 1877-ben szerezte meg. A következő évben mint tartalékos hadnagy résztvett Bosznia megszállásában. 1882 jan. 16.-án nőül vette Szász Pólát, a későbbi ref. püspöknek, ekkor Trefort mellett miniszteri tanácsosnak, Károlynak leányát, kivel három évvel előbb ismerkedett meg. Ezzel lezárult az a közel két évtizednyi időszakasz,

mely először szakította el a szülői háztól, s mely tanulóéveit, pályakezdését, ifjúkorát s költői fejlődése első izületét ölelte magába. Ekkor már elmúlt 29 éves.

Verselni korán kezdett. Első kísérleteit atyjának mutatta meg, ki azokkal bizonyára meg volt elégedve, mert szép, gondos írással füzetekbe másolta a javát. A család máig kegyelettel őrzi e füzeteket; a legrégibb a tíz éves költő verseivel kezdődik! 16 éves korában már írt oly meglepő érettségre valló verset, melyet föl mert venni *Költeményei* 1915.-i gyűjteményébe. Már 1871-ben megjelent két költeménye (*Székelly Mózes; Pusztá háza*) Kiss József Képes Világában; 1875-től fogva Gyulai Pál Budapesti Szemléjének lett szívesen látott dalmoka, 1881-ben pedig kiadta, *Dalok* címen, első gyűjteményét. 1883-ban tagjává választotta meg a Kisfaludy-Társaság.

Családi fészke egyre népesedett; «a bibliai olajvessző módjára sarjadtak, nőttek oldala mellett a vidám csemeték, kikkel a Gondviselés kegyelme megáldotta»: Ilona, Zoltán, Erzsébet, Tamás és Gyula: 1895-re teljes lett a számuk s megadta Isten a szülőknek, hogy valamennyit felnevelhették.

Nemcsak az apa, a gyermekben annyira gyönyörködni tudó költő is gazdagodott lírai kincsekkel általuk, s mintha e naiv kis arcok és lelkek a természet üde benyomásaiért, a kávai virágokért és napsütésért is kárpótolták volna:

Mint fény fia, szőke hajával
Szép kis fiam áll vidosan,
S míg rásüt a nap sugarával,
Haja minden szála arany.

«Ez a boldog kis kör» volt az ő «erős vára», hová az élet küzdelme, harca nem hatolt be, s hol elméje feledhette napi vívódását, kétségét, honfi-aggodalmait s érezhette «a lét tiszta, szent nyugalma».

*

Az Orsz. m. kir. Statisztikai Hivatal kötelékében, hol, mint láttuk, már kezdő jogász korában munkába állt, egészen 1914-ig megmaradt. Keleti Károly, a hivatal első igazgatója 1892-ben meghalván, az addigi aligazgató, Jekel-

falusy József került helyére, Vargha Gyula pedig, miniszteri tanácsosi ranggal ez utóbbiéra; majd Jekelfalusy halála után, 1901-ben ő neveztetett ki a Hivatal igazgatójává.

Ha nem a hivatás vezette is e munkakörbe, a «kötelesség ösztönző szavát hallotta csengeni lelkében», s az a tudat élesztette munkaerejét, hogy nemzeti érdekű feladatot teljesít, hogy fontos őrhelyen áll, honnan a magyarság fejlődésének alakulását közvetlenül vizsgálhatja, ellenőrizheti, s jelt adhat, ha kell, veszedelmeiről. «Címere zöld halmán őrt áll a daru», írta ősapjáról, s úgy tetszik, a késő unoka e hosszú, terhes szolgálattal váltotta igazán magáévá családi címerét. Mint költő, utóbb nem egyszer érezte «elpazarlott s visszavonhatatlanul a semmiségbe tűnt meddő napoknak» itt töltött idejét. De mint hazafi megnyugodott a jól végzett munka tudatában. «Egy célom volt (mondja később itteni szolgálatára visszatekintve): hazámnak szolgálni; egy eszmény élt lelkemben: nemzetem nagysága. Erről álmodoztam, ezért küzdöttem a magam szűk körében.»

Ugyanezt a célt szolgálta szaktudományi munkásságával is, mely önként nőtt ki hivatalos foglalkozásából, s mely magában véve is elegendő volna arra, hogy az itt szóban forgó éveket meddőknek senki se mondhasssa. 1892-től fogva, mikor u. i. II. osztályunkba «mint statisztikus» levelező taggá választatott, tudományos pályája jelentékeny részben Akadémiánk életével szövődött össze. *A magyar hitelügy és hitelintézeteink története* c. nagy munkája (1896) a Marcziányi mellékjutalmat nyerte el; több, a népszámlálási eredményeket feldolgozó tanulmányát felolvasó asztalunknál mutatta be, a II. osztály bírálóbizottságaiban sűrűn (1902-től 1921-ig csaknem minden évben) szerepelt s elhunyt szaktársai legtöbbjéről ő mondott emlékbeszédet.

Tanulmányaiban, amennyire csak engedte anyaguk, stílusra, formára nagy gondot fordított, úgyhogy legnagyobb részük nekünk, laikusoknak is hozzáférhető olvasmány. Hasonló eredményeket kívánt volna meg bírálataiban a pályaművektől is; megróttá nyelvi gyarolásait (magyar olvasóknak szánt műben *Wien*, *Bécs* helyett; Németország *behozatala*, a helyett hogy *bevitele* stb.). Amiért — úgymond —

a nyugati nyelvek nem ismernek valamely árnyalati különbséget, «nem szükséges a mi nyelvünk gazdagságát megcsónkítani»; az Akadémia hagyományai is megkövetelik, hogy «nyelvünk tisztasága felett a tudományos irodalomban is őrkdjünk». Említett történeti műve ritka világossággal rajzolja meg Széchenyi előtti közgazdasági állapotainkat; bizonyos még ma is közkeletű felfogással szemben történeti tiszta látását jellemzi a török világról vallott felfogása: «a török hódításhoz fogható szerencsétlenség alig ért valaha nemzetet»; ép ezért tudja méltányosabban megítélni a XVIII. század fejlődéstörténeti jelentőségét is, melyet nem annyira a «nemzeti hanyatlás», mint inkább a «nemzeti erőgyűjtés korának» tart, mely lerakta gazdasági fejlődésünk alapjait s előkészítette a modern Magyarország kialakulását.

De hadd foglaljam össze említett értekezéseinek főbb megállapításait; fontosak azok elsősorban a költő jobb megértéséhez.

Központi kérdésük: haladunk-e a nemzeti egység megszilárdulása felé? Örömmel látja, hogy a magyarság fejlődése az utóbbi félszázadban (1850—1900) nemcsak állandó, hanem erősödő progressziót tüntet fel, s régi óhajításunk betelt, amennyiben a lakosságban a magyar anyanyelvűek száma immár többségre (51·4 %) emelkedett. A nemzeti egység munkáját nagy mértékben megkönnyíti az a tény, hogy a másajkúakkal nemcsak a közös történeti mult köti össze a magyarságot, hanem immár valóságos vérközösség is, hiszen a magyar faj, mai állapotában, már korántsem az ősi, hanem különféle népfajok vegyülete. A városokban különösen hatalmas emelkedést mutat a magyarság arányszáma. S ezt nem erőszak idézte elő, nem a régebben túlnyomólag németajkú polgárság megmagyarosítása, hanem magyarajkú vidékieknek betódulása a városokba; így Budapestet a dunántúli s duna-tiszaközi magyarság népfölöslege duzzasztotta fel.

De e nagyjában biztatónak ígérkező képen mennyi a sötét pont! A születési arány hanyatlik, a kivándorlás terjed. Az értelmiségben tetemesen megnövekedett a másajkúak, főképp az oláhok száma, nemcsak abszolute, hanem az idegen-

ajkú lakosság számához viszonyítva is. A középiskolákban hanyatlani kezd a magyar-, s megdöbbentő szaporulattal növekedni az idegenajkúak száma. Különösen sajnálatos, hogy a magyar ifjúság annyira idegenkedik a papi pályától, s átengedi a tért más, főképp szláv-ajkúaknak. Nemcsak idegenajkú, hanem idegen érzületű értelmiség van képződésben, magyarságtól, magyar állameszmétől eltávolodó, szakításra készülődő. A városok nyelvi átalakulásával szemben : az anyaország népességének jó 40 %-a nem beszéli az állam nyelvét, az idegen ajkúak több mint 83 %-a nem beszél magyarul, leglassúbb a magyar nyelv terjeszkedése az oláh-ságban, a görögkeleti hittani intézetekben egyetlen hallgató sincs, ki magyarnak vallaná magát. A vérközösség által nyújtott előnyök sokszor épen nem a magyarnak kedveznek : az túlságosan simulékony faj, könnyen megtanulja s átveszi az együttélők nyelvét.

A népesség áramlási iránya — általában hegyvidékről a síkságra, északról délre — nem volna kedvezőtlen. De a székelység Románia felé vándorol ki ; ha a helyett Erdély belseje felé áramlanék, megváltozhatna a Királyhágón túli részek nemzetiségi képe. Nagy mértéket ölt a galíciai bevándorlás, gátolva a már régebben honos zsidóság teljes beolvadását társadalmunkba és nemzetünkbe.

Az értelmiségi keresetűek túlprodukciója egészségtelen tünet. A jogi pálya még ma is a legkeresettebb : közép- s nagybirtokosaink túlnyomó része nem gazdasági főiskolát végez, inkább a jogi képesítés megszerzésével fejezi be tanulmányait, nem érezve át eléggé, hogy a mezőgazdaság sikeres folytatása külön szakképzettséget kíván. Birtokviszonyainkat a végletek túlzása jellemzi : túlteng a törpe- és a nagygazdaság, viszont csekély a középgazdaságok száma s a területben való részesülése ; pedig a multban a középbirtokos nemesség volt a nemzeti érdekek legfőbb támasza és hordozója.

Népességünk szaporodása nemsokára eléri a határt, mely kizárólagos mezőgazdasági jelleg mellett elérhető s ezentúl már csak mérsékelt növekedésre számíthatunk. A par excellence mezőgazdasági megyékben (Békés, Csongrád,

Csanád) a szaporodás csökkenése (nagyreszt elköltözés, kivándorlás folytán!) már is komoly mementó. A vidék népfőlösege a városokba tódul, de azok, ipar hiányában, nem tudják őket munkával ellátni. Csak anyagi haladás, gazdasági újjászületés biztosíthatná egészséges továbbfejlődésünket. A bajok leginkább Dunántúl, a magyarság erejének egyik főhelyén s a nagy alföldön, a magyarság olvasztó kohójában mutatkoznak. Az iparfejlesztésen kívül égető szükség van egy nagy nemzeti birtokpolitika segítségére.

A hosszú béke áldása mellett a nemzeteket sokszor ernyesztő álomosság fogja el: «a valódi nemzeti célok elhomályosodnak s káprázatok ejtik hatalmukba a lelkeket» — írja egyik legösszefoglalóbb látkörű tanulmánya végén, 1902-ben. «A figyelő látja, hogy, mint valami lázalom borzongása, bizonyos izgatottság fut át a magyar társadalmon. A kedélyek nyugtalanul háborognak, de nem tudják miért. A vallássság ébred . . . , de vele ébred a felekezeti türelmetlenség is . . . Érezzük, hogy az erők összetétele ad hatalmat; a rokonérdekek kezdenek is csoportosulni, de ellenséget látunk a más érdekek képviselőiben, egymást rontjuk, a helyett, hogy saját hibáinkat irtogatni, egymást pedig támogatni igyekeznénk.» «Nehéz idöket élünk, s hogy nemzetünk diadalmasan kiálljon minden megpróbáltatást, egész erkölcsi erejére van szükség. Ha önmagunkban megoszunk, ha felekezeti és társadalmi ellentétek ellenséges táborokba állítják a haza fiait, sorsunk meg van pecsételve s csak idő kérdése, hogy mikor töröltetünk ki a nemzetek sorából.»

Íme, itt az alapja, tudományosan megvetett alapja hazafias költészete sötétlátásának, baljóslatainak!

Akadémiánk méltányolta tudós érdemeit (1907-ben rendes taggá választotta meg), de azért . . . a költőt sem nyomta el benne, sőt a Kisfaludy-Társaság mellett egyike volt ama jótékony ösztönzőknek, melyek őt költeményeivel a nyilvánosság elé kényszerítették: közülésein, ünnepi ülésein sokszor felléptette, koronázási ódáját (1892-ben) 100 arany pályadíjjal jutalmazta, költeményeinek két vaskos kötetét (*Ködben*, 1922; *Hamvadó tüzek*, 1927) kiadta, követve ezzel a Kisfaludy-Társaság példáját, mely versei első, nagy fel-

tünést keltett gyűjteményét tette közzé (*Vargha Gyula költeményei* címen) 1915-ben. Akadémiánk végül, miután jó 30 esztendeig II. osztályában tartotta fogva, 1923-ban tiszteleti taggá választotta meg, egyhangulag, az I., a «nyelv- és széptudományi osztályba». «Midőn a tisztelt osztály engemet kebelébe fogadott, — szólt székfoglalójában — hanyatló éltém késő alkonyán végre ott találom magamat, hová tulajdonképeni hivatásom utalt.» 1924-ben «egész költészete méltánylásaképen» ő kapta meg a nagyjutalmat, s végül 1928 május 18.-án az összes Akadémia bizalma őt ültette a másodelnöki székbe. Ekkor már, 1923 óta (miután tíz éven át másod-, húsz éven át főtitkára volt), másodelnöke a Kisfaludy-Társaságnak is, s ott és emitt immár egyaránt a *költőt* látták benne.

Csak egy pár szót még életkörülményei további alakulásáról, hogy aztán mi is a költő felé fordíthassuk kizárólagos figyelmünket.

1914-ben vált meg a Statisztikai Hivataltól, hogy három éven át a Tisza-kormányban, mint a kereskedelmi minisztérium politikai államtitkára teljesítsen e nehéz években felelősségteljes szolgálatot. Ha eddig a jóslatok őrhelyén állott, most már a véres valóság beavatottjai közé került s kilátóhelyről szemlélhette, kétség s remény közt hanyódva, nemzete gigászi küzdelmét, jól látva a háttérben lappangó veszedelmeket is. A Tisza-kormány visszalépésével 1917-ben nyugalomba vonult, s innen fogva már többször kilátogathatott az ő kedves pusztalöbi birtokára, melyet még 1897 tavaszán szerzett meg, az előző évben eladott kávai birtok pótlásául. 1919 tavaszán véglegesen oda költözött ki.

Ísmét a természet ölen élhetett hát, s folyvást az otthon és a felszabadult ihletek melegében :

Az év megy és jön,
Most végre későn,
Elérte vágyam, amért epedt ;
A pusztá csendje
Susog fülembe
Szomorú, bágyadt, halk éneket.

Mi boldog tudott volna lenni, ha nem épen akkorára telik be baljósatai nagyja ; mily vidám, áldott öregkor jutott volna osztályrészül gyermekek s unokák immár huszonötöt kitevő egész kis seregében, ha nem épen vélt szabadulása küszöbén szakad rá nemzete végzete :

Szabadulás helyett rámszakad a romlás,
S nyögök halófélbe',
Mint az, akit élve,
Agyagásás közben eltemet az omlás.

Míg az ég derültnek látszott, ő nem tudott együtt örvezenni a fényben fürdőkkal ; mire legmagasabb becsvágya betelt, mire «meddőnek» érzett férfikora mulasztásait bőven kipótolva, költészete tetőpontra ért, beborult felette az égbolt s közelgett már az alkony :

A nap hanyatlik.
Óh, vár-e addig,
Míg elzemem késő dalom?

Várt még egy darabig ; s

Az a csüggedt, szomorú szellem
Alkotni erős vala sírig ;
Őszi virágainál szebben
A tavasz rózsája se nyílik.

II.

Nemcsak ösztön s veleszületett tehetség, hanem családi példa és hagyomány is vezette a költészet és irodalom felé. Atyja kísérleteit már említettem. Anyai ágon közeli atyafiság fűzte a nála húsz évvel idősebb Márton Ferenchez, kit Abonyi Lajos írói néven mint jeles népies elbeszélőt, *A betyár kendője* c. népszínmű szerzőjét s a magyar dal és zene nagy kedvelőjét ismerünk, s kiről Vargha Gyula később (a Kisfaludy-Társaságban, 1899-ben) egyik legszebb emlékbeszédét tartotta. Édesanyja családjából távolabbi multból intett feléje még Márton István pápai tudós tanárnak, a Kantiánus bölcselőnek, valamint a nagyérdemű szótáríró Márton Józsefnek, a bécsi egyetemen s a magyar testőrségnél a magyar nyelv és irodalom egykori tanárának buzdító példája. Mikor

megnősült, nemcsak irodalmilag művelt hitvestársat nyert oldala mellé, ki utóbb a vallásos irodalomnak buzgó s költői lelkeletű művelőjeként tette nevét ismeretessé, hanem apósa, Szász Károly révén, ki maga is kimutatható hatással volt költői fejlődésére, klasszikus irodalmunk vezérkarához is közeli kapcsolatot, mi felemelő s egyszersmind fegyelmező erővel hatott vissza mind világnézete, mind költői ízlése megszilárdulására. Gyermekai fölserdülésével e valóságos családi irodalmi kör egyre gyarapodott: nemcsak két idősebb fia, hanem leányai is részt kértek, ki a vallásos, ki a tudományos irodalom műveléséből, édesatyjuknak pedig csaknem valamennyi versét könyv nélkül tudták, szép rendben számon tartva azokat az utolsó darabig. E családban vallásos érzés, irodalmi kegyelet és a költészet kultusza mintegy elválaszthatatlan volt az otthon légkörétől s a költőnek is itt élt leghívebb, soha nem hiányzó, bírálni is tudó közönsége.

Neki is, mint minden igazi költőnek, szinte létfeltétele volt, hogy legyen, aki meghallgassa, legyen közönsége. Hozzá tartozik ez a költészet egészségtanához. Visszhang nélkül, mely becsvágyát szentesítné s tovább sugalmazná, csalódottnak érzi magát a költő s meddő erőfeszítésnek legszebb gerjedéseit. Az ihlet a maga kész alkotásában a beteltség, a kielégítettség elégtételét is óhajtja élvezni, s az csak a költeménynek élőszóban való kizengetésével válik teljessé, kivált ha a költemény eleve oly mélyen zenei fogantatású, mint az övéi az első perctől fogva. Öreg korából sokunk előtt ismeretes, hogy családi közönsége körét mintegy bizalommal kiterjesztve, szerette új verseit felolvasni barátai, tisztelői előtt, kikről feltehetette, hogy szeretik őt és a költészetet. Az említett okokon kívül része lehetett abban annak az «örök kétely»-nek is, mely oly bénítólag tudott hatni reá s melynek mintegy ellenszerét kereste, remélte versei hatásának kipróbálásával. Ha akadémiai, Kisfaludy-társasági ülés után együtt távoztunk (az alkony akkorára rendszerint leszállt), a Lánchídra érve, ég és víz csillagai között már kigyúltak az ő fényei is, s egyebek közt — jól emlékszem reá — ott hallottam tőle először *Szent Margit galambjai* című remekét.

Tudnunk kell ezeket, hogy egész súlyában felfoghassuk azt a végzetes visszahatást, melyet költői pályájának különös alakulása gyakorolt kedélyére, költészetére egyaránt. A költői közlékenysége buzgó ösztöne, a lírai hatás ez élénk becsvágya ugyanis, melyet tehetsége indokolt, családi körülményei és kapcsolatai jóltevőleg élesztettek, mintegy három évtizeden keresztül, az élet nyarán, az egész férfikoron át, sínylésresorvadásra volt kárhoztatva. A *Dalok* megjelenésétől, 1881-től 1906-ig—7-ig számíthatni e szűk esztendőik sorát. Azt megelőzőleg dalok sereglése, egy dúsan zsendülő tavasz, azt követőleg egy páratlan gazdagságú gyümölcsös ős; közbül — amazokhoz viszonyítva — valóságos aszály. Nyomtatásban megismerhető verseinek összes száma 900 körül jár. Nos, ebből a roppant mennyiségből csak 50—60 esik a megjelölt középső időre! A fordulat, mint mondtam, 1906/7 körül mutatkozik, de teljes kivirágzásának időpontja a világháború első évével, 1914-gyel esik össze.

S a magyarázat?

Életkörülményei azt csak részben adhatják meg. Annyi megállapítható, hogy hivatali pályája különösen az itt szóba jöhető időszakban volt reá nézve legterheesebb; az 1890-es években mint aligazgató, saját feladatán kívül többnyire másokénak a terhét is vonszolta, személyi kedvetlenségek is nyomasztották; viszont mikor 1901-ben igazgatója lett a Statisztikai Hivatalnak, a felelősség egész súlya az ő vállára szakadt s időbe telt, míg megfelelő elrendezkedéssel lélegzetvételhez jutott. Innen fogva aztán, körülbelül 1906/7 óta, szabadabb lélekkel élhetett költészetének. Államtitkársága pedig, melynek elvállalására nagyon nehezen szánta rá magát 1914 tavaszán (tehát még a háború előtt), bár szintén nagy elfoglaltságot jelentett számára, oly intézkedési és cselekvő szabadságot biztosított neki, melyben fölemelő érzéssel szolgálhatta a maga eszményeit. Ép erre az időre (1914—17) esik költői virágzása első nagy szakasza.

Mindez megmagyaráz valamit. Költői jellemének megismerése talán többet is megértet.

Költői jelleme alapvonásait keresve meglep ifjúkori költeményeinek az öregkoriakkal való erős rokonsága. Vonzalmuk, tárgyaik, zeneiségük csaknem a kész költőével azonosak. Még az öregkori lemondó, vagy mélán árnyaló hangszín előlege sem hiányzik belőlük. Kedélye borongásra, mélázásra hajlik; úgy érzi, szíve nem örömré, csak fájdalomra való; a sejtelméket, az éjt, az álmodást szereti; gyöngének, kishitűnek vallja magát; nem tud bízni; a boldogságot már kezdetén elmultnak látja, befejezettnek a pályát, kárba-vesztettnek az ifjú éveket; vonzza az ősz, a csendes elmúlás varázsa; titkos vágy csalogatja «halni a hulló virággal».

Reminiscentiákra, hatásokra könnyű volna rámutatnunk ama szerelmi dalokban, melyek két rendbeli csalódás s egy boldog szerelem ciklusain áthaladva, túlnyomó részét teszik ifjúkori költészetének. De ezt a passzív, balsejtelmes, aggályos kedélyt, e lírai pesszimizmusra való hajlamot nem vehette sem költő-elődöktől, sem az Európa-szerte akkoriban divatra kapó Schopenhauertől: az neki — öregedő szülők gyermekének — veleszületett sajátja, költői végzete.

A hazafias eszmekört érintő, mindössze két verse (*Rossz álom, Kishitűek*) már «enyésző népet», «pusztuló hazát és fajt» emleget, százados bűnökért várható bűnhődést s már reménytelen, csupán kötelességből való küzdést a hazáért.

Ugyane passzív, halálsejtelmes líraiság tövéről sarjad ekkori költészetének az a termése, melynek ihletői a gyermekkori benyomások, szín- és hang-élmények. Engedi hatni magára a természeti élet benyomásait, beolvasztja líraiságába a kedélyével rokon sötét hangulatúakat, viszont a megváltatás, a levertségből kiragadtatás gyönyörével élvezi az ellenkezőket: élet és természet cselekvő, eleven, szívet-lelket felüdítő behatásait. Bent a lélekben az enyészet, elmúlás emberi bús gondolata; kint a természet gazdag, örök, sugárzó élete; s a kettő közt a látás, hallás páratlan isteni adománya, mely nem engedi vígasztalan éjszakába elveszni a lelket: ez Vargha Gyula ú. n. természetérzésének, valójában költői impresszionizmusának már ily korán felismerhető s végig azonos létrendszere.

Kizárólag természeti benyomásokon alapuló költeménye

még ritka, de már kiforrott műveire emlékeztek a *Tavaszi kép*, s szimbolumba készül átringatózni az *Álomországban*. Csendéletei eleven, olykor egyéni életet, sőt jellemkomikumot fedeznek fel a majorság életében, s a humor érdeklődésével mosolyogják körül az alsóbbrendű élettipusokat. Már ekkor kész mestere a pusztulás humorának-fájdalmának egyaránt (*Pusztai ház; A lebontott kastély*). Mindezek nagy része, s a szüleiről szóló egy-két vers, már az őt annyira jellemző emlékező líraiság szülöttei: gyermekélményekből kivirult költészet.

Még meglepőbb, e korai években, verselése feddhetetlensége, formafegyelmé és változatossága. Mintha minden megszólamlásához új dallam ihletét keresné. Mintha a formák zenéje volna az az eszményi, belső érzéklet, mely a külvilág benyomásaival társulva, legfőbb ingere költészetének. E zenei hajlam az ő legösztönszerűbb s mégis leglégiesebb sajátja. Jellemző a dallam e szinte hallucinatív bűverejére egy öregkori versének ez a vallomása: «Szívem ha néha megtelik, Egyetlen dalt dalolva folyvást, El tudnék sírni reggelig.» Tiszteleti tagsági székfoglalója (1925) mutatja, hogy ebbeli eredetiségét teljes öntudattal számon is tartotta:

«Tárgyamat, — úgymond — legyen az érzés, gondolat, történet vagy mese-motivum, sohasem kényszerítem előre megállapított versformába. Míg fülemben meg nem csendül a költemény saját hangja, ritmusa, mondhatnám muzsikája, egy sort sem tudok írni belőle; de ha megcsendül, sokszor szinte magától ömlik a vers. A külső és belső, a test és lélek ily módon szervesen összeforrva egyszerre születik, a versformák nagy változatossága pedig jóformán külön egyéni életet ad minden egyes költeménynek.»

Aranynak is ismerjük — Szemere Pálhoz intézett leveléből — hasonló vallomását. S bizonyos is, hogy Arany formaművészete nagy hatással volt az övére. Zeneisége azonban, mely főképp a hangzat, a zengés minőségében érvényesül, még rokonabb a Vörösmartyéval s e részben Vörösmartyóta nincsen is hozzá fogható. S ez a rokonság, ez a zeneiség szintén jelt ad magáról már első verseiben (*Tünde képek*), folyvást, örökké, minden versalakban, idegenben, magyarban egyaránt. Maga nagy tisztelője volt Vörösmarty költé-

szetének s mint centenáriumi szép tanulmányából látni, kiváló értelmezője is. Nyelve legfőbb jellemvonását zeneiségében látta s e zenei nyelvre vonatkozik következő megjegyzése: «A nyelv a költészetben nem külső ruhája a gondolatnak, több annál, a szépség istenasszonyának teste az, mely csupa eszme, csupa bűbáj, csupa harmónia». A nyelvet azonban ily eszményi költőiséggel csak az kezelheti, ki teljes birtokában van. S ő Arany utáni költészetünkben a magyarul legtökéletesebben tudók egyike volt.

Ismeretes, hogy kedvenc ritmusfaja valamely szabad lebegésű időmérték, melyben mintha jámbus és anapaestus idegen lejtése a magyar zene és gyermekversikék úgynevezett «lengedező» képleteibe folyna át észrevétlenül. Nos, ez a mesteri átjátszás már ifjúkori jámbusaiban megindul, amint az a *Vége van* c. dalon jól megfigyelhető.

E tündéries zenei folyást (a vers legéteiribb elemét) a lehető legszabatosabb rímekkel (a vers legkülsőbb elemével) köti meg, zárja korlátok közé. A rímelésben kezdettől fogva elsőrangú mester, szigorúan tökéletes és nagyleleményű. E részben sokat is mer kockáztatni. Viszont a rím játékos elhelyezésével az éneklős gyermekversikék naiv dallamoságát tudja mesteribbül érvényre juttatni:

Óh be kedves téli kép!
Szállongnak a hópihék.
Utca, tér, házfedél,
Mind fehér, itt a tél.

Költői jellemének ez állandó azonossága tette lehetővé gyermek- és ifjúkori ihleteinek úgyszólván konzerválását az öreg korig; ifjúkori töredékeknek befejezését 30—40 évvel utóbb, a forradás, a felemáság áruló nyomain nélkül. Magát is meglepte versei rendezésekor (1914-ben) a régi és új részeknek nyelv és verselés, szín és hang tekintetében zavartalan egyöntetősége.

Látnivaló: e költői jellem sokkal passzívabb, sem hogy önerejéből alkotásra ihlesse magát. Az a cselekvő spontaneitás, mely Petőfit jellemzi, neki nem sajátja. Vagy jelentékenyebb izgalmakra, vagy élénk benyomásokra van szüksége, hogy megszólaljon. Ifjúkori egyik ihletője, az

ábrándos szerelem érzése, célhoz érve kibuzogta magát s átengedte a tért ikertestvérének, a családi élet, az otthon lírai érének, mely az érzelmek mindennapivá valósult világában már ritkábban nyer ösztönt megáradásra. Másik ihletőjét viszont, a szabad természet, a kertek és a határ üdítő, életre szító friss benyomásait, állandó városi életre kárhoztatva, csaknem egészen elvesztette, s ezzel épen legkiválóbb tehetsége, költői impresszionizmusa maradt táplálék nélkül. Említett életrajzi körülményei mellett alighanem ez lesz egyik oka ama hosszú évek viszonylagos meddőségének. Csak a hajdani benyomások emléke maradt meg neki, hogy hivatalból szabadulva, fáradtan, elalvás előtt álmodozzék róluk, elringassa őket a csend zenéjében. E benyomások lényege gyönyör-érzet; s a gyönyör-érzetek emléke, ha elegendő alkalmi inger nem ösztönöz művészi megkötésükre, kedves, de szétfolyó ábrándozásba szokott elveszni. Tanuságot tesz róla maga, *Barátomhoz* c. versében (1891).

*

Mi tölti ki mégis azt a terméketlen, hosszú időszakaszt, azt a benyomások és nagyobb lírai izgalmak híjján támadt hézagot?

Kitöltik részben közvetett ihletek (egy sorozat népdal — a «Károg a holló a jegenyén» kezdetűt mindenki ismeri; — egy sereg kitűnő műfordítás német és francia költőkből); kitöltik részben alkalmiak (karácsony, újév; ünnepi ódák; pályaművek, köztük *A boszuló kard* c., formai szempontból érdekes dalmű); egy nagyobb, Vörösmartyra, Aranyra egyaránt emlékeztető epikus kísérlet (*Bodoglár*), egy-egy emlékezés gyermekkorára, szüleire, néhány, az otthonban s gyermekekben megnyugvást kereső, vagy a költészete meddősége miatti önvádat és tépelődést megnyilatkoztató költemény.

Nem gazdag erű ugyan, de e korszakban mégis legállhatatosabb sugalmazója a magyarság jövőjéért való aggodalma. Ez bezzeg talált magának folyvást táplálékot! Talált a történelem tanulságaiban; azon számadatokban, melyeket Hivatala: «nemzeti erőink és gyöngeségeink e nagy leltározó intézete» tárt eléje; főképp azonban a magyar közélet, köz-

erkölcs és politika ellenszenves tapasztalataiban. A kiegyezésnek, az uralkodóval való békességnek magyar érdekből s erőviszonyaink tiszta ismerete alapján szilárd híve volt: az ugyanazért küzdő Tisza Istvánnak első bukása, majd a koalíciós kormány uralma aggodalommal töltötte el; Bosznia-Hercegovina annexiója, az azt követő bonyodalmak, az 1912—13-i balkáni háború növelték s igazolni is látszottak aggodalmait, s ez események, a szenvedélyessé fajult párt-harcok fokozódásával megannyi vészjelekként riasztották fel benne a nemzeti költőt. Sokáig tétovázó költői pályájának ere, mely — saját szavai szerint — «meg-megindult, majd meg félénken, bizonytalanul el-elveszett, mint a sivatagban bujdosó patak», most kezdett már sötét, keserű habokkal megtelni.

Íme, ha meddősége egyik okát a passzív kedély táplálékhiányában ismertük fel, akkor költészetének újraélesztésében e fokozódó hazafiúi aggodalmaknak kell fő részt tulajdonítanunk, s az időszakasz (1906—1914), melyben e lírai izgalmak megnyilatkozásai egyre nyilvánvalóbban jelzik teljes kivirágzása közeledtét, körülbelől összeesik azzal, melyet hivatali pályáján a megkönnyebbedés, a fellélegzés fordulataként üdvözölhattünk.

A hazafi izgatottsága aztán sorra áterjed a lélek más-nemű ihleteire. Költészetének a *Dalok* óta kiszáradni látszott medrei megtelnek, hogy soha többé ki ne apadjanak. Egyre határozottabban felcsendül egy új hang, az újjászületett költőé, ki Isten-engedte önnön nagy csudáján, másodvirágzása áldott ígéretén hálátelt szívvel álmélnokva egyszersmind tudatában van virágzása későiségének s kedveszelve érzi, hogy már nem a tavasz, hanem az ős szele kapkodja el csodálatos virága szirmait.

III.

Azon kevesek közé tartozott, kik a Deák—Kemény—Arany—Gyulai-féle nemzeti klasszicizmus erkölcsi és világnézeti alapjairól nem tévelyedtek le, — a jobboldal felé sem! — jól tudva, hogy biztonságunkat minden túlzás

veszélyezteteti. Nemhogy nem tévelyedett le, sőt túlérzékeny képzelettel folyvást a lesiklás veszedelmeit latolgatta s élte át borzadva előre, mintegy a Szózat «lét-nemlét» izgalmainak már-már korszerűtlen örököseként. Ő a klasszicizmusnak nem harmóniáját élvezi, hanem felbomolhatása aggodalmait szenved. Mint a fecske, mely riadtan repkedik körül a nyugalom számára épített fészket, mert fényes nappal ragadozót lát leselkedni közelében. Ily sajátságos módon válik ő, lelkiismereti és érzelmi túlfinomultságánál fogva, klasszicizmusunk egy modernebb képviselőjévé, megmaradva annak lélektani s világnézeti alapján s mégis új irányban fejlesztve azt tovább.

Aggodalmas hazafisága, mint már ifjúkori költészetében, továbbra is tele baljóslatokkal. A *Dunaparton* (1894) már «egy nagy halott» felett véli kongani a vár harangjait; a *Jövel, Megváltó!* (1897!) — nem megdöbbenő-e? — már a «vörös rémet» látja kelni, mely oltárt, hitet, hazát romlással fenyeget. 1912-ben már (mily gyorsan haladunk az «elvégeztetett» felé!) rettenve hallja «A végzet mind közelb dübörgő Vaslába súlyos, tompa dobbanását, Mely eltiporja ezt a nemzetet», s ugyanez évben már kimondja a szörnyűt: «Ne álmodozzál nagy, dicső hazáru!; Néped halott. Története, Mint egy koporsó, szomorún bezárul.»

A világháborúval e hajlam, e képesség a sötétben látásra megkapta a maga súlyos reális táplálékát s költői megnyilatkozása a maga konkrét támasztékát. Sötét pompával csillog elő egész serege a fájdalom gyöngyeinek. Egyes események is (az erdélyi oláh betörés, a cseh amnesztia, Tisza István meggyilkolása; a családját érintők közül fia önként harcbaindulása) megrázó vagy fölemelő erővel szólaltatják meg, állandó ihletője azonban maga a nagy tény, hogy kockán forog a nemzet léte s áradattal foly el a drága magyar vér. Nemcsak odakinn, itthon is arat a halál; éhség, ínség riaszt, kalász helyett sárga gyermekfejek érnek kasza alá. S míg anyák és árvák siralma kél, míg vész és pusztul minden szerte az országban: cifrálik, dőzsöl a léhaság, s «a sápadt ínség kiaszott erét Vigyorgva szívják vámpír uzsorások.»

Saját lelkiállapota e látományoktól függetlenül, önként is sűrűn megnyilatkozik. Megvakult, porlepte tükörnek érzi lelkét; másszor mintha vérző lábbal vonszolná magát a reménytelenség gyászos útján; majd mintha már elmerülőben vergődne; hol bosszúra szít, hol átkozódik, mint egy Athéni Timon; most siratja, most korholja nemzetét, majd meg nyomorúságától lelke gyökeréig meghatva magához ölelné, hogy együtt haljanak. Keserves elégtételnek érzi látásai betelését; egykori vérködös álmai ma már a való vértengere; most még szörnyűbbeket lát a jövő méhében rejleni, majd teljesen eltompul, csak köd és homály szeme előtt, vágya sincs többé. Kiábrándul az egész emberfajból, s látja a végzetet, mely felé istenített ész, önzés, meg a Szabadság posványba csaló lidérce vezetik, hajtják a sátán örömére. Érzi veszteségét a «költő» is, — hogyne érzene! — nincs többé remény, hogy felderüljön dala:

Dalom szomorú, mindig szomorú volt,
Az ősz szele búsan beledudolt:
Volt benne folyvást valami fájó,
Mint ha levél hull ősszel a fáról.

Dalaimat szomorún kezdtem,
De még szomorúbban kell végeznem,
S ajakomon az utolsó dal
Félig zokogás, félig sohaj.

Időbe telt, míg fájdalma lehiggadt vagy elfásult annyira, hogy helyt adhatott az öregkor magukban véve is méla hangulatainak, humorának, epigrammákban kiélezett bölcsességének, végül (1923) — amit a még életerős férfiú meg nem tagadhatott magától — a reménységnek: «Élnem kell!» — úgymond —

S bár vén vagyok, bár únt teher az éltém,
S rólam a kedv viselt rongyként levásott,
Meg nem halok hazám, míg meg nem értem
Feltámadásod.

Hazafias lírája ekként a maga született jelleme szerint kibuzogván magát, minden eddiginél nagyobb arányokban fordult az elbeszélő költészet felé, tárgyért a magyar tör-

ténelemhez, s 1923-ban megírta a Vitézi énekeket Thúry Györgyről, 1922-től 1926-ig pedig az Árpád-ház történetének bő forrásából a Királyok könyvét. Mindkettőn meglátszik, hogy lírai érdeklődés válogatta ki tárgyaikat. Thúry György jellemébe, kinek hazafiúi törekvéseit tulajdon királya bénítja meg, mélyen megsértve a hősnek alattvalói önzetlen hűségét, mintha Tisza Istvánéból vegyített volna valamit. A Királyok könyve pedig, a mellett, hogy lírai megjelenítésben tár elénk regényesen rendkívüli, lobogó indulatokkal, bűnnel, lelkiismeretfurdalással teljes egyes történeteket és képeket, elvegyítve közéjük hazaszeretet, tiszta áhítat és gyöngédség tüneményeit: egészben véve, mint sorozat, a magyar végzet történeti alapjait, mintegy útnakindulását példázza. Végső jelenete, mikor Kézai Simon mester, az utolsó Árpádfi haláláról értesülve, összetöri tollát, szinte a magyar történelem lezárulását látszik jelenteni.

*

Az a magában véve anyagtalan, egynemű fájdalom, mely e versek örök forrása, s melyet a versformák zenéje különféleltséget elsősorban, nem afféle művészi eltökéltségből szólamlík meg oly gyakran ; s nem árjong testetlenül, mint Kölcsey érzelmessége, hanem azáltal érezteti magát, hogy soha nem szünetelvén, minden egyéb gondolatát, szemléletét, benyomását : emléket, képzeletet és tapasztalatot átítat, megfürösz, sajátjává színezi. Ez nem az a sablonos hazafias vagy háborús költészet, melynek haza és háború kimondott témája, hanem *költészet*, melyen még szándéka ellenére is meglátszik a nemzete sorsáért aggódó lélek állandó elfogódottsága.

Sokszor ki sincs mondva, meg sincs nevezve a hazáért való bánat és aggodás, de ott van a szomorúságban, mellyel a nyár oly hirtelen eltűntén csodálkozik ; ott sötétlik a ködben, mely a már őszi tájt megüli, míg ő «nagy könnyes fák alatt, dérharmonatos fűvön» halad ; ott van a borzongásban, az ismeretlen félelemben, mellyel a szélzilálta fellegek közt úszó holdat nézi, amint «bukdácsolva föl- s letűnik, Mintha ezüst réce volna», s menekülne, menekülne új vizekre. Ott

van a *Kevés a vetés* felejthetetlen, megúnhatatlanul csüggeteg képeiben, melyek vonaton utaztában futnak el szeme előtt: a tarló, az ugar képében, melyről varjak röppennek fel; a kihalt mezőében, mely csak gazt és kórót terem s melyen alig látni élő lelket; ott van, ott sír a refrainben s a végső sorok kérdő sóhajában:

Kihalt a mező, elvétve ha egy-két
Gyerek zavarász kócos tehenecskét,
Vagy roskatagon öreg ember ballag,
Kevés a vetés, sok a parlag.

Szomorú ősz, a felleg a tájra
Ködesőjét egyre szítálja,
Siratja talán, kik többé nem aratnak...
Kevés a vetés, sok a parlag.

Van-e háborús költészet, mely igazabb, korszerűbb lehetne, mint e halhatatlan szomorúságú költemény?

S ki ne emlékeznék a *Szőlőhegyen* címűre? Alig van vers, mely a szőlőhegyek szüret utáni fáradt elpihenését, szélsóhajával és sárga meg vérvörös levélszíneivel már télváró hangulatát kevés szóval, szuggesztív zenével ily valószínűleg meg tudná éreztetni. Való szemlélet ez maga is. De íme, belelopódzott már az örök sugalmazó, az egyetlen nagy gond, a belső, nem szűnő látomás:

Sárga halálszín közepett
Szanaszét véres szigetek.

Elfog a kétség, hogy a nyár
Vissza nem is tér soha már.

A gyermek egykori, üde benyomásai, ha emlékként csodálatos hűséggel felmerülnek a multból, szintén nem maradnak érintetlen a *ma* lehangoltságától. Három szép költemény hadd mutassa meg ezt.

Egyik a *Cséplés*. Szinte hallani a gép bűgását a búzasztag mellett, látni, amint rázza, rázza ki sárga szalma duzzadozó halmát, — villájával az öreg béres már alig mozog tőle — majd a petrencéseket, amint viszik a szalmát fel a hosszú nagy kazalra, majd amint kacagva hemperegnek

vissza. «Az idei cséplés beh más, beh más!» Hallgat mindenki, csak a gép zakatol ;

Némán teszi tisztét a muszka fogoly,
Az arca hideg, az arca komoly,
Csak a keze jár itt, a lelke pedig
Száll, mint a vadlúd, mely fölkerelkedik.

S a lány, a magyar lány? Tekintete révedt,
Lelke a lengyel föld fele téved.
Ott vérzik a harcon a barna legény
Vagy porladoz is tán a sír fenekén.

A muszka fogoly képe, vadlúdként fölkerelkedő honvágya : nemcsak kitűnő korjelző jegy a költeményen, a megértő részvétnek is költői szépségű remeke az.

Másik : a *Régi szüretetek*. A szedők seregélyhada, a hetyke puttonosok, a kádak habzó méz-leve, a rajta dőzsölve csemegéző karcsú darazsak, méhek serege, a sötét csikorgása, a megcsorduló must sárga aranya : maga a testi jelenlétel. Még egy vonás, s kész lenne a kép, de az már a ma leverő ellentétére eszméltet s elrebbenti a szép mult emlékét :

Amott a pohár cseng s a banda vigan
Rárántja a tust ...
De húrja szakadt-é? Elnémul a banda ...
A kép tovább ...
Hadd tűnök el én is, hónom alá csapva
Kopott hegedűm.

A *Szélmalom* a harmadik : idézi az egykor a körül látott sürgölődés jeleneit, táji környezetét ; egyszerre mintha homály szállna szemére, eltűnik minden egyéb, csak a malom képe rögzik igézetesen szemébe :

Csak a malmot látom. Mintha nőttön-nőne,
Nagy, sötét, morajló felhőkre vetődve ;
Az éjbe bukó nap vörösen süt rája,
S forog, forog, forog véres vitorlája.

Így vált a kávai szélmalom igénytelen gyermekkori emlék-képe a világháború hatalmas, véres szimbolumává.

Folyvást ezt tapasztaljuk : kép, kép mindenütt : a magyar élet megszokott, keresetlen szépségű jelenei, melyek

mintegy önmagukért, saját szépségükben igyekeznének életre kelni a költő lantján: kelnek is szépen, üdén, tévedhetetlen biztossággal, de van már azon a lanton egy húr, egy minden dallamba belezendülő, amely csak sírni tud.

E szinte akaratlanul nyilatkozó líraiság jóformán el is hallgat, amint észreveszi magát. Vannak azonban huzamosabb jelentkezései is (*Harcba induló harangok*; *Erdély*; *A kassai harangok*), melyekben képek, értelmező képzelet, vívódó tépelődés, emelkedett gondolkodás mintegy kézzől-kézre adják egymásnak az érzelm szikráját, hogy kiki maga módján szítsa. A Gondolatok a könyvtárban, Vörösmarty nagyarányu költeménye, e lírai típus őse.

Hadd mutassak még rá háborús költészete végső kizen-géseiben képnek és érzelemnek az imént megismerthez képest másszerű viszonyára.

Az előbbi költői eljárás kívülről vett benyomásoknak saját hangulatával való átszínezésében állott. Most a régóta zaklatott képzelet lázas, dúlt, Vörösmartyas visszahatásainak a körébe lépünk: maga teremt szemléletet magának, maga gyúrja át a valóságot a maga keserű pesszimizmusa szerint, testet, szimbolumot teremtve magának. Mutogatja magát már e sötét hatalom a *Népem* c. versben (1919), mikor nyomorult népét már-már borzasztó valóságossággal formálja át egy fekéllyel borított, kigúnyolt, megrugdalt Jóbbá, kit hitvány rongy alig takar, száraz kenyérből sincs elege, cserép azonban, törött cserép van itt elég, mellyel rut sebét vakarhatja. A tragikus páthosz keserű metaforizmusa ez. Saját szenvedései kifejezésére is talált már hasonló megdöbrentő képet a *Látományban* (1918; véresen fekszik, még él, meglepik a hollók, kopácsolják koponyáját, vájják agyvelejét). Még szörnyűbb a *Hazám* (1920) képlátása; ebben a haza szimboluma egy orvul meggyilkolt anya, kit haramja-gyilkosai vérbe-fagyva bedobtak egy sötét gödörbe, s utánadobták eleven kis csecsemőit. A most következő hatásánál megdöbrentőbb, vérfagyasztóbb csak a fájdalom lehet, mely sugalmazta: «Az istenadta síró porontyok Most ott mászkálnak véres testeden, Emlőidet keresve S a tápláló tejet... De hasztalan, Az életosztó Szent, drága

forrás elapadt, Örökre, mindörökre.» Kieszelni ily képet nem lehet, ilyet csak az átérzés ijesztő mélysége vethet ki magából, hogy égbe kiáltson.

Valódi Vörösmartyas képzelet szülte a *Megvénült föld*. Címe is az Előszó költőjét juttatja eszünkbe. A Földnek, az elvénhedettnek, a magáéhoz hasonló, töprengő visszaemlékezést tulajdonít ifjú korára, midőn keblében forrva forrt a tűz, s ujjongva szórta lángoló vörös csóváit a csillagok felé, az ég ellen, s szilaj játékait elúnva, új meg új világot teremtve a régi romjain, végül előhívta piciny játékszerét, a törpe embert, ki aztán nyakára nőtt, döllyfös zsarnoka lett, önző, irigy — «bűn és gonoszság minden gondolatja»:

Meg-megrázkódol s a bűnben fogant
S bűnben tobzódó törpe férgeket
Leszörni próbálsz, de hasztalan.
Nehány viskója összedőlhet, ő
Tovább is él, tovább is úr marad.

Most csöndesen várod halálodat.
Oly jól esik tudnod, hogy a kevély
Emberfaj is, megútált zsarnokod,
Csak addig él, vén föld, amíg te élsz,
Mihelyt kihalsz, eltűnik, mint az árny.

Sokáig azt hittük, Vörösmarty a világháborúnak az emberiség szempontjából egyetlen, — eleve elhívott költője: Vargha Gyula, keserű látomásaival társul emelkedett közelébe. Az átok nagyszerűségében is ő közelítette meg leginkább *A trianoni béke megkötésekor* c. rövid, de annál erőteljesebb költeményével.

IV.

Hazafias és háborús költészete, mint láttuk, főképp azáltal különült el költészete egészétől, amennyiben aggodalmi és lelki szenvedései sötétre színezik benyomásait, vagy éppen a lehangolóbb benyomások iránt teszük fogékonyabbá. De az ő önmérsztő, passzív kedélye, mint kezdettől s főképp 1906-tól fogva, úgy e nehéz másfél évtized folyamán, az üdülés, a feléledés balzsamát, költői vitalitása bizonyítékát is kereste, üdvözölte a benyomások élet-üzeneteiben, s valóban azoknak

egy egész gyönyörű szigetje ment maradt a sötét hullámoktól. Ebben a csoportban kereshetjük az ő tiszta impresszionizmus remekműveit, legszebb festményeit és zenéjét. Nem mintha ezek közelében is ott nem borongana valami árnyék, az elsötétedés veszedelme; hiszen ugyanazon lélek tava tükrözi őket, melyben az előbbiek megfürödtek; de csak tükrözi, hogy jótekonny ellentéteiként gyönyörködjék bennök. Ott borong közelükben az öregedés, az időmúlás mélabúja, a meddő évek bánata, a költői becsvágy titkolhatatlan kételye. De ott mélylik mögöttük egyfelől az élet, a világ, a végtelenség titka, melynek hírnökei, másfelől a lélek rejtelme, mely befogadja őket. Az érzéklés gyönyörében, mely elválaszthatatlan tőle, a lélek fürkészi a teremtés csodáit, hálával telve el a Mindenható iránt, hogy ily sokat közölt vele műveiből. Nem üres képek, nem puszta érzékletek az övéi akkor sem, ha egy szónyi értelmezés vagy lírai vallomás nélkül tétetnek elének; szépségük akkor is sejtet, hangulatot sugalmaz, lényegét szuggerál, bár olykor csak egy álom, egy lehellet tünékenységgel.

Erkölcsei alapérzete: a megtisztulás a természettel való érintkezés folytán. Nyári hajnalon, zöld mezőben bolyongva ott látja húzódni árnyékát a szőke harmaton: «Olyan nemesnek érzem s tisztának magamat, Árnyékomon sugárból dicsfényt körít a nap.» Ez a «gloria», a természettel való testvériség e boldog tudata, áhítata ott díszlik egész benyomásköltészete körül. Himnuszi szárnyalással áldja a «látás szent kútfejét, a fényt», neki köszönve, hogy elméje ég s föld csodáival színig teletölt, s általa költővé lehetett. A színek pompája, a fény nagyszerű játéka, amint «virágok égő, tarka tengerén» habokká törnek, szinte az öröklét forrásából ittasítja, s álomszerű ellankadással ringatja át lelkét fényszerelme örök kútfejéhez:

Leültem ott a dűlőút gypére,
Körültáncolt a nyár színes lepéje,
S pillangóként szállt az omló szírom,
Ha jött egy fuvalom.

A nyíló mák felett álomlehellő
Illattul ittasan bolygott a szellő,

S dallal verdesve fönn a kék eget,
Pacsirta lebegett.

Virágzó föld, sugárzó tiszta égbolt,
Amerre néztem, minden csupa fény volt ;
E fényből egy-egy sugaracska még
Lelkemben most is ég.

A két mélység rejtelve : a természeté meg a léleké látszik összefolyni benyomások és érzés ölelkezésében, ha közös nagy értelmük nem fedi is fel magát a tudat számára.

Érzékletei leggazdagabb forrása a tavasz, melynek jelenségeiben áradatszerűleg ad hírt magáról az élet hatalma, s melynek hatása megifjít, mert a gyermekkor élettelttségével rokon : «Boldog tavasz, belőled él, A nyár, az ősz, a tél.» Mindaz, ami szép, ami szín és fény, a tavasszal zsendül ki, ott bimbóznak a költészet virágai is.

Az *élet* lényegét, titkait, az élet tisztító italát s leggazdagabban buzogó forrását üdvözli ő a természettől nyert benyomásaiban, s várja «felszolgáló fejedelmeitől», az érzékektől. Bölcselmi költeményeinek minden kérdése — mint hasonlít ebben is Vörösmartyhoz! — a «fény» körül forog. «Elég a gyáva siralomból, — inti magát egyik költeményében — Lantodról tépd le már a gyászt, A földfeletti fényre gondoldj, Mit az beszél, azt magyarázd.» De a filozófiai költészet nem magyaráz, csak kérdez. Tele van ő is kérdésekkel : hová lesz a sugár, mely a földet elkerülve száll a végtelenbe? ; hová lesz «ez a kis fény», mely bennünk világol, ha elmúltunk? ; elszárnyal-e az ember a fény honába, vagy ez a föld nemcsak bölcsője, hanem sírja is örökre? ; mennyi csillag az égen, egész káosz, s mégis összhangba zeng, millió kereke láthatatlan süvöltő szíjakon forog törvény szerint : «mit fon, mit szó ez óriási gyár? S vajjon mi lesz, ha egyszer csak megáll?!» De csak vergődik lelke a kérdéseken, mint a kalitkába zárt sólyom, mely riadtan csapkod börtönében :

Túl a mennybölt kék nyílásán
Vonva vonz a Végtelen,
S csillagoknak arany rácsán
Véresre zúzom fejem.

Vajjon megkapja-e kérdéseire a feleletet a halál után?

A természet kérdéseimre néma.
Ki fel, a nap felé, a fényre törtem,
Világosságot ott találok-é, a
Sötét gödörben?

Mint a fény, minden más érzéklete is a végtelen élet hírnöke : kivált a hangok. Lelke, mint a húr, minden hanggal együtt rezeg ; ég haragja, kalász zizegése, távoli harangszó, kolomp, fecske-ficsérgés, lomb suttogása, döngicsélő méh, nádzúgás, pacsirtadal, a falevél paskoló, suhogó kövér eső — mind kész gyönyör neki :

A hangok milliója, mely
Átrezdül a természetén,
Bennem rokon érzésre lel,
De nem hal el oly hirtelen.
Hallok csodás hármóniát,
Mely sír, nevet, játszik, busong,
S lelkemben egy egész világ,
A hangok ősvilága zsong.

Minden fénnel együtt ragyog, minden hanggal együtt rezeg a költő lelke is. Igen, mert fény és hang nemcsak az örökkévalóság titokteljes üzenetei a halandó emberhez, hanem hozzánk hasonlóan mulékony tüneményeknek testvéri jelbeszédei. Az érzéklés gyönyörérzetében nemcsak a Végtelen-nel való érintkezés áhítata sugalmaz bennünket, melegít az egyetemes testvériség fölismerése is.

E magas származású testvériség rokonnak érzi magát a természet élő jelenségeivel, együtt vigad, hervad fűvel, vetéssel, virággal, együtt szenved velök a szárazságot, issza a harmatot, várja a megváltó esőt, s velök borzong a ködös ős fuvalmain. Belőle fakad a részvét költészete. Sok szép nyilatkozása közül halljuk ez egyszerű párbeszédet :

«Szörnyű hideg! Megfagy a földön a vad,
A madár is a fán.
Mi az a síró hang ajtónk előtt?»
«A két kis kutya sír, apám.»

«Az istenadták, ott künn reggelig
 Meg is fagynak talán . . .
 Édes lányom, ne eresszük be őket?»
 «Erresszük be, apám.»

Maga mondja : nemcsak az ember, még az állat is testvére, hogyha szenved. A részvét költészetének egyik remeklése *A vén komfortáblis ló* (1908) : a maga egykori, költészetelen robotolásának egyik legmerészebb, de legmeghatóbb szimboluma. Amint neki egyetlen vigasza a boldog gyermekkori emlékek, részvéttel veti fel a kérdést, vajjon a szegény vén lónak van-e hasonló vigasza, s helyette, számára nagy művészettel visszaidézi vidám csikó-kora képét : látja, amint gyors, könnyű szekér zörög az úton s ő nyargal előtte, utána «Kis csengettyűjét magasan rázva, Iramodva, szokellve, cicázva»; be-bevágat a zöld gabonába, átkarikáz a gyenge kalászon ; rakodáskor csak egy harapást fal a virágszagú friss szénából ; megint toványargal, rét közepén beszőkken az érbe : «A vizet gázolja, tapossa,

Fölfreccsen a gyöngye magosra.»

Szegény, szomorú gebe, téged
 Kísérnek-e vajjon e képek?
 S ha ügetsz nyomorún, elepedve,
 Van-e balzsam néma sebedre?

Ez a «benyomás-költészet», mint látni, sokkal több egyszerű érzéklésnél. Benyomásait nem önmagukért örökíti meg, hanem jelentésükért, melyet mögöttük sejt, kutat, ellenállhatatlanul megérez. Gondolkodó nézés, átlelkesített érzékelés, erkölcsi mélységű gyönyörérzet a lényege. Képei, a legtárgyibb hűségűek is, szimbolumba vannak átmenőben, vagy kész szimbolumok ; de nem, vagy csak kivételesen a költő saját alkalmi líraiságát kifejezni hivatott szimbolumok ezek (mint a közönségesen úgynevezett szimbolista lírában rendszerint), hanem elsősorban képek, valóságos érzékletek, melyek ezerféle egyedi változatosságában is ugyanazt az egy nagy értelmet látja, sejtí, keresi a költő : az életet, az örökkévalót, a végtelent. Életszimbolumok, objektív szimbolumok, ha szabad így mondanom ; s az érzéklés határozottsága, erkölcsi emelkedettség és világos értelem jár velők.

Még oly képek is, melyekben látszólag alig van egyéb hű rajzolatnál, pusztá érzéklésnél, elemi erővel éreztetik, hogy nem önmagukért vannak, hanem lélekkel, élet-értelemmel teljesekek. A *Gyorsvonat*, mely a szilaj vasszörnyeteg tova-viharzását érekelletti páratlan szuggesztív erővel, voltaképp a vonat eldübörgése után helyreálló csendet hatályosítja felfoghatóbbá, meglepő, önálló érekelletté és sejteti benne a méltóságos, nagy szent nyugalmú természet lényegét. A *Tavaszi éj* a természet ébredését érezteti szinte varázslatosan ; hallga, itt a kikelet tündére jár — «A vadgesztenyefák virág-gyertyáit végig meggyujtogatta már». Egy másikban (*Nyári hajnal a pusztán*) mindössze ennyit látunk : szürke fátyol az ég leg-alján ; még álomban elvesző nagy sík határ ; amott keletre füst kanyarog, a cséplőgép füstje ; — nagy asztag, mint önmagának kékes árnya : «Az asztag ormáról serényen Két árnyalak a kévét hányja.» Mi ez? Egy néma képben az élet, a munka ébredése. Az *Aratás felé*: a színekben, termésígéretekben oly királyi gazdagságú földnek, életnek felmagasztalása, megkoronázása. Amott csak egy vázlat : a tengeri kibontotta selymes, szőke haját : mi ez? Készülés a nászra ; íme, ünnepi díszben, tárt karral futnak már ölelésére nyoszolyólányai : a fehér, lila babvirágok (*Mezei nász*). A *Rozsvirágzás*kor ihletője az illat, melyet a rozsvirág felpattanó pora bíz a tavasz fuvallatára : «az új kenyér szülemelő lelke» lengi már körül a még egy-szín zöld tájat ; hozsánna ez előre is az aratáshoz, az ajándékozó élethez.

De mintegy fejedelmük e többnyire mezei képeknek a *Nyári dél*. Nem idézem fel e «fényes, vakító, forró nyári déli» hangulat részleteit, melyeknél elképzeltetőbb csendéleti vagy életképi szakaszokat Flaubert vagy Maupassant leg-gondosabb megfigyelései közt sem találhatni. Legyen elég éreztetésére három végső szaka :

Szőlővirágzás most volt, a szemek
Ma még csak apró gombostűfejek,
De egy-egy fürtön megláthatni már
Hogyan növeszti a bogyót a nyár.

Ifjú reménység a szőlőgerezd ;
De a szegény rozs már szőkülni kezd,

Hajlott a szára, vesztí erejét,
S halálra hajtja fáradt ősz fejét.

S a nyár vakítva ég és tündököl,
Hatalma éltet, szent hatalma öl;
De a halálban sem tesz soha mást:
Készíti folyvást a feltámadást.

A kép jelentése, gondolati magva, mint látni, a végső strófában ki is van fejezve.

Legdiszkrétebb, teljesen magyarázat nélküli képe a *Pasztell-kép*. Mégis, jól megnézve, mintha ez volna a legbeszéde sebb. A gyermek ébred; szótlán, tágranyílt szemmel nézi, amit a szobában felderengni lát. Mit lát? Két székre tett teknő előtt egy édesarcú nőt, az édesanyját, amint kalácsot dagaszt:

Az arca, hósín lisztől hamvasan
Mint ért barack, oly finom és puha,
Dús haja kontyra kötve gondosan,
Fehér karján feltúrva a ruha.

Egy sápadt gyertya ég az asztalon,
De a kelő nap már bemosolyog,
S a kettős fénytől a fehér falon
Világoskék nagy árnyék imbolyog.

Ez a gyermek, ki ébredve, tágranyílt szemmel issza a kettős fénynél láthatót, minden bizonnyal ő. S amit lát, a remek «pasztell-kép», szinte szülemelését szimbolizálja az ő fényköltészetének, melyben az érzéklés szomjúsága és képfigyelő gyönyörérzete mintegy újra meg újra ráeszmél, ráébred a tőlünk függetlenül, titkosan és örökké munkás, drága ajándékait készíteni nem szűnő élet jelenlétére.

Az áttelekesítő, szimbolummá avató nézés eddigi példái mind a nagy pozitívum, az *élet* benyomás-költészetét képviselik. Csak futólag említtem az életpusztulás, a halál szimbolumpéldáiként a *Támadó vihar*, az *Északkeleti szél* című verseket, melyekben a pusztító hatalom előtti szorongás és félelem érzete váltja fel az előbbi csoport fényélet-benyomásainak gyönyörérzetét; különösen azonban a *Halott világ* címűt, mely a tagadásnak, az ártalomnak, a halálnak valóságos megelevenítése s Vörösmarty nagyszerű Rom-istenére emlékeztet.

Ez egyetemes életszimbolizmus — benyomások pillanat-

nyiségében az örök végtelenség megérzése — jóformán az ő egész benyomás-költészetére kiterjed. Vannak azonban alkalminak mondható szimbolumai is. Ilyen az elképzelésében oly nemes gyöngédségű *Szent Margit galambjai*, a gondolkodó nézés ez egyik szép példája. A napsugaras égből galambokat lát leszállani a Margit-sziget partjára; ott állnak szelíden, félénken, be-bemártva piciny csőrüket a ropant folyam vizébe. Hajdan is — így kél a történeti helyszíntől sugallt gondolat — hány szép leány élt sugárcsón, fényben atyja várakában, de egyszerre szomjúság fogta el lelköket, s jöttek ide, hol szűz Margit gyöngé teste szeges övtől sebezve vérzett,

S az íge végtelen vizéből,
Világtól elvonulva, távol,
Úgy ittak égő szomjas ajkkal,
Mint a galambok a Dunából.

De vigyázzunk s ne túlozzuk az ő gyönyörű képeinek értelmi oldalát a páratlan finomságú szemléleti elem rovására. Van lelke mindeniknek, kétségtelenül, de teste is van, s az általában meglehetősen egynemű jelentést, lírai sejtelmet az színezi, az sokfélesíti, a dallammal karöltve, oly végtelenül változatossá. Ez a «testi» elem az érzékelhető valóság legnagyobbanyagtalanabb jelentkezései közül való: annál bámulatosabb a megkülönböztető felfogás finomsága. Plaszticitásban Arany Jánossal vetekszik; de nem a «vaskos, reális» konkrétumokat fogja fel előszeretettel, hanem a valóságnak inkább látszatos, szinte towarezgő, átlégiesedő elemeit: a színt, a fényt, az illatot, a hangot, magát a láthatatlan, de titkos érzékekkel oly teli levegőt, s mindezeknek száz meg százféle, prózában szinte kifejezhetetlen finomságú változatait: a valóságnak mintegy arkifejezéseit, megannyi hangulat-tüneményeit.

V.

A végtelennek a költészete a magát végesnek tudó ember életáhítatából fakad. Pillanatnyi, halandó tüneménye maga is az örökkévaló életnek, mint testvérei, kiket annyira szeretett, távoli sejtelmek hírnökei: a benyomások, alig fel-

fogott s máris elenyészett édes érzéketek. Röpke kifejezés maga is a nagy, az örök valóság ábrázatán, egyszeri csillanás soha ki nem aluvó szemében, kelő s máris tovahalt hang az ajkáról zengő, időtlen ének dallamában.

Az öregkor költészete Vargha Gyula lantján három húron szól : egyik — az imént hallgattuk meg — az élet benyomásaira felel, a másik az embernek, a harmadik a költőnek búcsúdalait zengi-borongja.

*

Az a rendkívüli energia, melyet többnyire panaszos énekei alapján talán nem tennénk fel benne, amely azonban jelt adott magáról a hivatalos évek önmehtagadó kötelességteljesítésében, ugyanakkor ihletének, becsvágyának csorbítatlan fenntartásában évtizedek mostohaságain keresztül, majd pedig párját ritkító költői termékenységeben : nem hagyta őt cserbe öregkorára sem s megóvta az igazi elaggás, a tehetetlen vénség nyomorúságaitól, mik helyett inkább választotta volna a rögtöni halált. «Sanyarú paraszti munkába» törte magát, azzal tompítva kétségbeesését is a haza sorsa felett. Naphosszat képes volt kapálni, ásni, nem kímélve magát. Végzetessé vált meghülését is azzal szerezte vagy súlyosbította. Míg verejtékes munkával művelte a talajt, melyben költészete virágai is gyökereztek, egynek érezte magát földművelő fajtájával s *Az alföld szélén*, meg az *Ősparaszt* című képeiben büszke szolidaritással mintázta meg annak eszményi típusát. Nyaranta gyermekei s unokái egész hada rajzott haza ; s lett nagy zsongás a pusztalöbi házban, akár a méhkasban. A nagyapa gyönyörködött bennök, enyelgett, évdődött velök, biztatta őket játékaikban s oktatta is szinte észrevétlen. Gyomlálni hívta őket s már zengett benne s megszületett a *Gyomlálók dala*. Felbiztatta őket pillangót űzni : «Gyerekek, csak erős türelemmel Űzzétek a kertben, a réten! . . Át az egész élten Pillangót kerget az ember.» Némi iróniával gondolva a politikai jelszavakra, úgy érezte, s egy kedves epigrammjában meg is írta, hogy ő az «igazi fajvédő». Máskor meg, tréfásan hangolva, mintha sokallná az «áldást», «érték szerint» kezdte mustrálgatni őket :

A kisebb-nagyobb unokákat
 Ha boltban árulnák, mint a babákat,
 E tizennyoleből, igazat szólva,
 Hatot-hetet ha tán megvettem volna.

A leány-unokák — kis «gyöngycsibék», «beszédes pitty-palattyok» — csacsкасága, eggyé-kettőé — úgy látszik — különösebbképen, évődő humorra hangolta :

Jó vér buzdulása hajt így titeket,
 Asszonyi természet már kiütöget ;
 Hogyha férjetek lesz, jaj, szegény feje,
 Reggeltől napestig csenghet a füle.

De ha kis kacsótok, csacska nyelvesek,
 Oly serény s ügyes lesz, mint a nyelvetek,
 Hálát ad az égnek, kinek levesét
 Ti sózzátok egykor, mint jó feleség.

Magát, kelleténél jobban öregítve, szintén tudja még a humor szemével nézni : mit sopánkodik, hogy nem úgy van már, mint volt régen ; ma is ép oly tiszta az ég kékje, mind megvan rajta a régi csillag — «Fülemile ma is ép úgy zeng még, Csak a kelmed szeme, füle gyengébb». Máskor viszont már mélabb rezignációval küldözgeti magát : álljon félre, valami enyhe zugocskából hallgasson tücsökszót, üljön ki az őszi verőfény melegére, nézegesse a szín-váltott lombokat, gondolkozzék a multról ; ha szükség lenne rá : «van jobb menedék is!» Így, vagy amúgy, de folyvást foglalkoztatja az a gondolat. «Őszi betakarításkor», zuhogó esőben ballagva hazafelé lecsüggesztett fővel, egyhangún tapossa lába az avart ; sötétedik — «Csakúgy botorkálok . . . Nem kerül-e vajjon lábam elé árok?» Még költői termékenysége, költeményeinek fogyhatatlan rajzása is baljóslatú jel már neki : madárrajokra, elköltözni készülő madarak őszi sereglésére emlékezteti. Úgy érzi, mintha régi, gyermekkori vágy éledne újra lelkében : repülni a költöző madárként egy szebb, melegebb világba, nagy pálmafák, narancsvirágok délhonába : lelke ott, mint lomb alatt fészkebül a madár, kiülne, egy édes dalt dalolna még, «minőt a fülmilék dalolnak», s aztán fény-s illatszárnyon ellebegne porsátorából. S hasonlóan, de ez-úttal inkább a menekvés ösztönérzetével :

Búcsút mondani dérnek, avarnak
 Jó volna nekem,
 S a déli egen
 Szállni, amint szállnak a darvak.

Képzelettel ekként folyvást előtte járva a múlt időnek, költészete gyakran odaállítja már a nagy út elé; zúgolódás nélkül, megnyugvással, sőt hideg eltökéltséggel kész reálépni. Megrázó erővel fejezi ki a nagy pillanat líraiságát *A halál hídjánál*. A benyomások, a passzív kedély nagy lírikusa felfogja szemébe az utolsó láthatót: rozoga rossz híd, alatta jégtorlatokat ragad a bömbölve rohanó ár, a túlsó part nem látszik, de a hóban a nyom mind, mind odatart; itt fordul a rövid költemény megrendítően cselekvő jellegűvé, a végső eltökélés szolgálatába riasztva fel minden energiáját; «Szememet behunyom, Ajkamat összeszorítom, Úgy megyek által a hídon.»

E hatalmas szimbolum minden magasztalást megérdemel. Mégis, azt hiszem, fölért vele egy másik, a *Születésem napján* (1923). Ebben a gondolat teste nem képzeletbeli, hanem életvalóság; lelke pedig, a gondolat, Vargha Gyula szokott módja szerint csak a sejtelem diszkréciójával ad jelt. A kép: vendégség; a vendég, kit születésnapja örömére hívtak meg, már búcsúzkodik:

Leborult az őszi este,
 Maradnánk még örömet, de
 Nyugtalanok künn a lovak,
 Kaparják a jeges havat.
 Hogy' maradna hát a vendég?
 Bár marasztják: «jaj, ne menj még».

Jól esik, hogy meg nem unták,
 De fölvette már a bundát,
 Ott kezét fog, itt ölelget,
 S a Rákóczi hangja mellett
 Beleül a deszka-szánba
 S indul a vak éjszakába.

Az előbbi vérfagyasztólag hirtelen hatású; ennek hosszas, sejtelmes kizengése van; amaz absztrakt, kitalált kép; ez élet, magyar életdarab, valóságos élmény, de szimbolummá személytelenítve, s tele oly kísérő jegyekkel (nyugtalan lovak,

jeges hó, «induló», *deszka-szán*), melyek rejtelmes értelme csak a búcsúzkodónak világos, s melyek intésének szótalan engedve jól érezteti, — hívebben az előbbinél — hogy a meghalás nem valami magában álló feladatot, hanem *az életből* való kiszakíttatást jelent.

*

Neki ezenkívül még egyet jelentett: kiejtését kezéből a lantnak, melyet — más költőkkel ellentétben — még csak az imént, öreg korára játszhatott ki mester hangszerré, s melynek húrjaiban még annyi dal szunnyadt. Kiejteni legszébb, legbővebb zengései friss emlékével, kiejteni a nélkül, hogy költői becsvágya teljes kielégülést nyerhetett volna.

Vargha Gyulát mindenki szerénynek ismerte s még inkább mondta. Az is volt, oly értelemben, hogy nem szorgalmazta az elismertetést. Várni azonban várta, önérzettel, tiszta tudatában a maga értékeinek. Egyik versében (*Töredelem*) kimondja, hogy nem tud elég alázatos lenni: zokszó bántja, örül, ha dicsérik. Egy másikban (*Híű föllebbezés*): hogy az emberek kevesebbre nézték, mint amennyit ért; mások diadalát harsonázók tetézték, —

Óh, hány haladt tovább,
Nálam silányabb, tapsa közt korának;
Én mézes mámorát
Nem ismerém a dicsőség borának.

Valóban úgy van: a költői dicsőséget, az általános méltánylást, országos hírnevet nem nyerte el. A közönség, mely előtt verseit felolvasta, megtapsolta; Kisfaludy-Társaság, Akadémia minden telhető kitüntetéssel elhalmozta; köteteiről rendszerint helyes, többször valóban méltányoló bírálatok láttak napvilágot, — s ő hálás is volt mindezekért, nem keveselte ezt; — de élenken érezte, hogy volna még valami ezen kívül is: egy nagy, valóban országos közönség: a nemzet lelkes egyetértése költészetével, fölemelő bizonyságaként annak, hogy *hatott*.

Nem itt a helye, hogy az okokat fölfejtjük. A másokkal való összemérést el fogja végezni —, a nem is annyira ízlésbeli, mint inkább világnézeti ellentétek szerepét az irodalmi értékelésben meg fogja ítélni a higgadt történelem.

Egy azonban világos ma is. Az ő becsvágya szinte végzet-szerűleg csalódásra volt kárhozthatva. Lett volna bár sokkal kiválóbb költő, mint amilyen volt Isten kegyelméből, végzetes lett volna reá nézve az, ami költői pályájának legszokatlanabb csodája: kivirágzása későisége. Ezzel megfosztatott mindazon kísérő jelenségek örömétől, melyek jeles költők feltűnésekor máskülönben sokszor tapasztalhatók. «A hírnév bűvösarcú tündér, Ki nem kegyel, csak ifjakat!» Ő nem léphetett fel új idők ígérete s prófétájaként: az irodalomban nem jelenthetett forradalmat, nem lehetett vezér, nem gyülekezhetett köréje ifjú költőtársak egész iskolája: ő beteljesedés volt, kihangzás, a nemzeti költészet aranykorának egy végső szép virága, mely teljes kinyíltakor már egy neki idegen világot talál maga körül.

E végzetszerűség fájdalmas tudatában kell olvasnunk s felfognunk becsvágya csalódottságával, az elpazarlottnak vélt, meddő évtizedek bánatával foglalkozó, tépelődő szép költeményeit s lantjától való megható búcsúzkodásait, az *Elhaló dalt*, a *Tavaszi fagyok földjét*, a *Későn teljesült vágyat*, az *Elkésétt dalokat*, a *Szürke madárt*, a *Mesebeli embert* s a legmeghatóbbat, a *Kinek daloltam* címűt. Ebben végigpillant közönségein; első verseinek volt egy hű hallgatójuk: apja; majd: égő dalai zenéjére egy drága szív figyelt; akadt néhány megértő lélek, sőt később — s későn! — lelkesült közönség zúgó tapssal becsülte; de mindez elmúlt, dalára senki sem figyel:

Mindent halló nagy Isten, alkotóm,
Te vagy ma már egyetlen hallgatóm.

Hadd zengek hát magamnak és neked,
Még egy-két halk, borongó éneket,
Míg újjaim megdermednek a lanton,
S fáradt fejem te szent kezedre hajtom.

Mintha imádságként fogná fel búcsúzó költészetét, és sorsában megnyugodva, csalódást, becsvágyat feledve, az Úrhoz kívánná elrebegni végső hangjait, ahhoz, aki mindazt a csodát teremtetten, mi őt költészetre ihlette valaha, kinek akarata intézte az ő sorsát is, s kihez — a hasztalan kérdezett titkok kútfejéhez — immár megtérendő volt.

Valóban, az ő egész, szép tiszta költészete semmihez sem hasonlítható jobban, mint imádsághoz, mely a világ minden jelenségében az isteninek a megnyilatkozását látja, köszöni s keresve rajtok túl a megnyilatkozót, Hozzá igyekszik eljutni és fölemelkedni, hálát rebegve ajándékaiért.

Mi is, ha költészetének eszményi szépsége fölemelt, ha költői sorsának végzetes szomorúsága meghatott bennünket : ebben a gondolatban találjunk vigaszt és engesztelődést. Zengjen vissza lelkünkben az ő hála-zsoltárának mély alázata, s találja meg végső soraiban az ő költői halhatatlanságába vetett reményünk is a maga megnyugtató kifejezését :

Fáradt napom nyugat felé tért,
Uram, hálát adok a létért ;
Bűnös, nagy bűnös volt a szám,
Hogy annyiszor megátkozám.

Okom dehogy volt lázadásra,
Csak hála-, hála-, háladásra,
Kegyelmed annyi jót adott :
Gyümölcsös ágként roskadok.

Adtál, Uram, áldott szülöket . . .

hű nőt, víg gyermekeket, kenyért, hol barnábbat, hol fehérebbet, — mindig eleget ; . . .

De mégis dússá tett a lelked,
Belém dalok lelkét lehelted,
Zengő, csodás hármóniát,
Kisérti hűn az élten át.

Egem borongott, vagy derengett,
Az eolhárfa egyre zengett ;
Nem a világnak szólt dala,
Szivem lett könnyebb általa.

S ha néha tán az úti porban
Keresztemet görnyedve hordtam :
Az összeroskadás előtt
Adtál, Uram te, új erőt.

Az utat most már megfutottam,
Lerázhatom porát nyugodtan ;
Új ég és új föld tűn elé . . .
Megyek, örök fényed felé.

Legyen áldott emlékezete !

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.**

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 11. SZÁM.

**I. ALBERT MONACOI FEJEDELEM
KÜLSŐ TAG
EMLÉKEZETE.**

IRTA
ENTZ GÉZA
L. TAG.

(FEOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1932. MÁRCIUS 21-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1932.

Pápa, 1932. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Megemlékezés I. Albert monacoi fejedelemről.

Irta: Entz Géza I. tag.

A Tek. Akadémiától azt a megtisztelő megbízatást kaptam, hogy néhai külső tagjáról, I. Albert monacoi fejedelemről én tartsak megemlékezést. Ez a határozat első hallásra talán meglepő; a fejedelemnek a biológiában elért sikerei, majdnem azt mondhatnám, másodsorban jöhetnek számításba, a köztudatba átment oceanographiai kutatásai és nagy alapításai mellett. De, mert Akadémiánkban a III. osztálynak két egymás után következő elnöke zoologus volt és ez a két biológus is ajánlotta őt tagul, nem jogosulatlan, ha e helyen róla biológus emlékezik meg.

I.

A Grimaldi-család, melyből a fejedelem származott, olasz eredetű hajós család, mely őseinek sorát Szent László koráig tudja visszavezetni. Származása őt Genuához, a tengernek ahhoz a szögletéhez köti — olvassuk életrajzában —, ahonnan azok a tengerjárók indultak ki, kik felfedezéseikkel megnövelték az ismert világot. Apja III. Károly Monaco fejedelme, anyja Antoinette Ghisilaine de Mérode. Mint uralkodó, koronás fők között mozgott, lépéseit napjainak krónikái, az ujságok jegyezték fel. Életrajza adatait, ha telegrammstílusban is, közölnöm kell, mert ez az ő tudományos pályája, vagy mint ő írta, hajós karrierje megértése szempontjából, fontos.¹

¹ Életrajzi adatai megtalálhatók a következő összeállításban: Notes biographiques sur S. A. S. le prince Albert I-ier de Monaco, melyet halála után névtelenül adott ki az elárvult oceanographiai intézet. Továbbá: Discours prononcé aux obseques de S. A. S. Albert I-ier, Prince de Monaco. Bulletin de l'Institut Oceanographique No. 420. 1922. X. 26., és Mayer, L. S. A. S. Albert I-ier, Prince de Monaco l'homme et l'oeuvre. Bulletin de l'Institut Océanographique No. 421. 1922. XII. 25.

A forradalom évében, 1848-ban, november 13.-án született Párisban, iskoláit a Stanislas kollégiumban itt végezte. Utána pár hónapra Keletre utazott, s ezzel megkezdődött magasabta pályája.

Alig 18 éves korában a spanyol tengerészetbe lépett, de Izabella királyné detronizálása után azt otthagyta. A francia-német háborúban a francia tengerészetben szolgált, s a köztársaság elnöke, Thiers, elismeréssel tüntette ki. Az 1880-ik évben A. Milne Edwardssal ismerkedett meg. 1884-ben vitorlášhajót épített, uszókkal a Golf-áramot tanulmányozta. A sardínia halászatát és biológiáját kutatja. 1889-ben, szept. 10.-én, apja: III. Károly halála után, mint Monaco új uralkodójának, nagy pompával tartják meg beiktatását. Reorganizálja az ország alkotmányát, igazságügyét, nagyszerű közegészségi intézményeket létesít. Tengeri mélységméréseket végez; kongresszusokra megy; a párisi akadémiában közli tanulmányait; tudósokat visz magával tengerkutató útjára. Medvére vadászik a Sziklás-hegységben. Új halászati eszközöket konstruál. Az őseimber maradványait ásatja a monacoi Grimaldi barlangban. A világ minden részéről jövő kitüntetések koszorúzzák működését.¹ Monacóban oceanographiai múzeumot alapít. A Spitzbergákat tanulmányoztatja norvég tudósokkal. Őseimbertani intézetet alapít Párisban, múzeumot Monacóban. Kiadja az Altamirai barlang falfestményeit. Birtokát Marchaisben mintagazdasággá fejleszti ki, a környék jólétét a tetőfokra juttatja. Levéltárából mintegy 20 kötetet adat ki. A sarki rókával tenyésztési kísérleteket, Hergeseller strassburgi tanárral pedig magaslégtörő kutatásokat végez. Mélytengeri kutató eszközöket konstruáltat. Physiologiai kísérleteket tesz tengeri szervezeteken; kutatja a tengeri szervezetek táplálkozását, a tenger anyagforgalmát. Előadásokat tart az oceanographiából Berlinben, kongresszusokat hív meg palotájába, Párisban oceanographiai intézetet alapít. Kutatóhajóján Vilmos császárt látja vendégül. A francia

¹ Cimeinek felsorolása a Gothai almanachnak egy oldalát foglalja el, mint fejedelemnek és mint tudósnak kitüntetései, rendjelei nagy sorozatot tesznek.

akadémia halhatatlanjai közé iktatja. Előadásokkal vezet be oceanographiai intézetében tartott kurzusokat. Monaco-ban nemzetközi békeintézetet alapít. Sorozatát adja ki a tőle gyűjtött s a világ minden részéből származó szakférfiaktól megvizsgált tudományos dolgozatoknak fejedelmi kiállításban. Spanyol ellentengernagy lesz. Könyvet ad ki saját élete folyásáról. Monacóban kereskedelmi kikötőt építtet és ipartelepek számára a tengerből hasít ki területet. Kísérleteket végez helicopterrel. Hajóján órákig követi a nagy ceteket. Huszonnégy nagy lapon kiadja a tengerfenék térképét. Együttműködésre szólítja fel a művelt világ tudósait oceanographiai problémák megoldására. 1914-ben, a világháború kitörése előtt monacoiak, olaszok, franciák és belgák lelkesen ünneplik meg trónralépése 25 éves jubileumát.

A háború alatt Monacóban kétszázezer francia gyermeket táplál, a háborúban elhelyezett aknák útjait ismer-teti és utasításokat ad a hajósoknak azoknak kikerülésére. Előadásokat tart Washingtonban az oceánról, megköszönve munkatársai nevében az Agassiz-díjat. Könyvet ír a német háború és a világ lelkiismerete címen (*La guerre allemande et la conscience universelle*). Ismerteti tudományos kutatásai eredményét és ezek továbbfejlődésére alapított intézetek célját és munkásságra szólítja fel a művelt világ fiait. 1919-ben az akadémiák szövetségétől alapított nemzetközi bizottság oceanographiai sectiójának elnökévé választják. Kirándulást tervez a Pyreneusokba. 1922 júniusában (meghalt június 26.-án Párisban) az előkelő világ és a francia tudományos testületek nagy részvételével állják körül ravatalát Monacóban.

Kaleidoskopszerűen változatos élete gazdag élményekben s tényekben.

Családja évszázadok óta volt Grimaldi ura, de apja életében a hercegség tekintélyes része elvált tőle; Monaco hű maradt. Ez a kis földrög bevált, bár nem kifogástalan, pénzügyi és nagyszabású kultúrpolitikája következtében föl-virágzott, földi paradicsommá vált.

Népének patriarkális vezetője volt és az ő anyagi és

szellemi jólétük előmozdítására mindent megtett. Kikötőt, gyárakat építtetett, kórházakat emelt és a közegészséget megjavította, iskolákat, könyvtárakat, csodás múzeumokat és kutató intézeteket alapított. Népének alkotmányát dolgoztatta ki, polgári és büntető törvénykönyvét szerkesztette meg, újjászervezte egész kicsiny országát.

Mint koronás fő is nagy ünnepnek tartotta, midőn országában és palotáiban üdvözölhette a világ minden részéből odasereglett tudósokat a IX. nemzetközi zoologiai kongresszus alkalmával 1913 áprilisében.

A kongresszuson a fejedelem elnökölt, a tudósokat palotája termeiben mint fejedelem is fogadta. A fejedelem a tudósok közt kollégákat keresett, a tudósok pedig kollégájukban a fejedelmet ünnepelték.

A tengerkutató intézetet a világ tudósai részére megnyitotta, kiadványaiban pedig szintén minden nemzet fia szerepelhetett. Vallotta, hogy a tudománynak nincs hazája, *de van a tudósnak*. Csarnokaiba mindenki fiát befogadta, de tudományos nagy alapítványaival hazája dicsőségét mozdította elő, a párisi akadémiára hagyta oceanographiai intézetét, mert ő nem ősei hosszú sorára, se nem címére, de arra volt büszke, hogy a francia tudós társaság — az Institut — tagja, mert ezt tudományával szerezte.¹

II. A Maecenas.

Aki 1909 után került Monacoba s megállt a tágas terrason, szeme egy hatalmas modern renaissance palotán akadt meg: az oceanographiai múzeumon; a tenger felől 85 m, 5—7 emeletnyi magas, oldalról keskeny, szemből 100 m. széles épület, paradicsomi környezetben. A hely méltó Athene új akropolisára. Rendeltetése és külseje is tiszteletet parancsol; a tudományos munkálkodás márvány-csarnoka fölséges természetben.

¹ Számbavett mindenkit, aki a tudománnyal komolyan kívánt foglalkozni, minket magyarokat is. Nem egy tudósunkkal csereviszonyban volt, s az Adria Egyesület ügybuzgó elnöke fáradozására fényes kiadványai sorozatát küldötte meg.

A dolgozóhelyek minden tudományos készséggel fel vannak szerelve, mellettük vannak a pompás aquariumok, előadási és gyűjteménytermek. A gyűjteményben minden megtalálható, amit a tenger nyújt. A szó nemes értelmében vett valóságos ritkasággyűjtemény. Tengeri termények, növények és oly állatok gazdag múzeuma, amelyeket csak nagy költséggel, áldozatok árán lehetett megszerezni. A tengeri sóktól és moszatoktól kezdve a cetekig lehetőleg minden össze van ott gyűjtve.

Ehhez csatlakoznak az oceanographiai és az anthropologiai intézet Párisban, múzeum Monacóban. Kiegészítik ez alapítványokat a kiadványok, az expedíciók, tengeri- és barlangkutatások.

III. A tudós.

A fejedelmi Maecenas külön e célra épített hajójával (Hirondelle, Princess Alice I. és II.) kutatta a tengert; Monacóban a világ minden tájáról odafolyó kincsekből mesés parkot létesített és fejedelmi palotákat építtetett a tudomány és művészetek számára; jólét és vagyonosodás, közegészségügy és nevelés érdekében nem kíméli a pénzt sem Monacóban, sem pedig Párisban, vagy hogyha kell, máshol. Mint fejedelem, a filozófus császárral, Marcus Aureliussal hasonlítható össze, mint uralkodó Periclessel, ki írók, művészek, filozófusok, tudósok társaságában érzi magát legjobban. De, hogy ő, a bíborban született, valóban tudós, mélyen gondolkodó bölcselelő, költői lelkű, nemesen gondolkozó ember volt, talán nem mindnyájunk előtt ismeretes. Erről is meg akarok emlékezni a Tek. Akadémia előtt.

A kérdés, amelyre felelnem kell ez, tudós volt-e a monacoi fejedelem és ha igen, mi érdekelte és miben alkotott maradandót?

Sokat foglalkozott a fejedelem oceanographiával, annak fizikai és biológiai fejezeteivel. De vajjon tudomány-e, amit ő végzett, tudományszámba mehetnek-e biológiai kutatásai, vagy csupán egy passionatus és gazdag ember

dilettantizmusa mindez? Nehéz kérdés, melyre bajos feleletet adni, mert velejében azt akarjuk meghatározni vele, mi a tudomány? Ki a tudós?

Sokkal jobban ismerem filozófiai képzettségem korlátait, semhogy én, mint simplex naturae observator arra a kérdésre, mi a tudomány, másként, mint hogy az, amit Akadémiánk képvisel, feleletet adni merészelnék. Azt is hangsúlyozni akarom, hogy arra a meddőnek látszó munkára, vajjon egyáltalában értékelhetők a tudományok, legtávolabbról sem törekszem. De nem térhetek ki az elől a kérdés elől, kit tartunk mi, biológusok, ma tudósnak, helyesebben, mely csoportja a biológiai kutatásoknak az, amely ma az érdeklődésnek mindjobban középpontjába kerül.

A publikum szemében a tudós sokáig megcsodált lény volt, ki valamely szent tűztől hajtva, rengeteg ismeretre tesz szert. Eleven könyv, adatok iszonyú tárháza. Ha biológusról, botanikusról, zoológusról van szó, oly csodabogár, aki növényei gyűjtésére, állatai összefogdosására, azok meghatározására, neveik megadására törekszik. Ma mindenki tisztelettel hajlik meg ez önfelelálkozó, lelkes, szükséges és ezért feltétlenül fontos és értékes munkásság előtt, de nem ő képviseli azt, akit a ma tudós biológusának tartunk. Valóban tudós biológusnak ma azt tartjuk, aki felismeri, hol van valamely, az élettel kapcsolatos oly kérdés elrejtve, melyet mai vizsgálati eszközeinkkel a megoldáshoz közelebb vihetünk, s amely új kérdések halmazát rejtí magában. A ma tudósa kérdést feltevő, azok megoldását kereső, a rejtélymegoldóhoz, a gondolkozó és számító játékoshoz, s nem a türelemjátékot játszóhoz hasonló. Nem tényeket konstatál, hanem kérdéseket old meg. Aki a kérdést helyesen tette fel, felismerte a kérdés megoldható vagy meg nem oldható voltát, tudós akkor is, ha nincsen rengeteg tudása. Tudománya van, mely az összetartozások felismerésére és nem tudása, mely elkülönítésekre törekszik.

A fejedelem irodalmi hagyatékában mindig problémákról van szó; de kérdés vajjon úgy, hogy e munkák tudományos műveknek tekinthetők, vagy csupán nemes.

kedvteléseinek? Hogy ezt a kérdést eldönthessük, szemlét kell tartanunk tudományos munkássága felett. Vegyük sorra őket.

Kutató útjairól való jelentés van hat. Ezek közül az első a Golfstromra vonatkozó essai-szerű tanulmány. Ebben az ismeretek fejlődésének előadása és a Golfstromra vonatkozó elméleteknek kritikája után saját, mint Krümmel írja, nagyszabású kutatásait ismerteti. Közben előadja az Azorok körüli kaselot vadászatot. Kitér az Azorok lakói nagy vonásokban való ismertetésére is és részleteket közöl naplóiból. Mindezek a kitérések a tanulmányt elevenné teszik, mely mint eredeti forrástanulmányokon, kísérleteken nyugvó és elmélkedéseket tartalmazó igazi tudományos dolgozat, nagyjában csíráját rejti azoknak az oceanographiai, meteorologiai, biologiai és anthropologiai tanulmányoknak, melyek őt később is foglalkoztatják.

A Hiredell 2-ik és 3-ik tudományos útjáról való jelentés oly expedíciókról szól, amelyekhez hasonlók azontúl 25 éven át úgyszólván megszakítás nélkül folytak, ezek sorozatát csupán a világháború szakította meg. E tanulmányban előbb uszóival végzett kísérleteiről számol be, majd mélytengeri kutatásairól, amelyek nem egy műszerét először ő használta; felsorolja a tőle gyűjtött és munkatársaitól feldolgozandó zoologiai zsákmányt is. Ismerteti a kaselot gyomortartalmát, megemlíti a szokatlan nagyságú lábasfejűeket; a sargasso kérdése és a holdhal biológiája (*Orthogoriscus mola*) is leköti figyelmét.

Második útja ismertetése felöleli a halak táplálkozásának és egész biológiájának kérdését (*Orthogoriscus*, Sardinia), a pelagicus lények verticalis vándorlását (Pelagia, Sardinia), kutatja a vándorlásokat és reáutal ebben a víz hőmérsékletének és a tápláléknak szerepére.

Egyik tanulmányában a sardinia-iparról értekezik, mely kis tanulmány értékesebb, mint amilyen terjedelmes. Alkalmat az adott rá, hogy a sardiniának tömeges megjelenése a nyugateurópai partokról a 70-es évek derekától kezdve hosszabb időre — több mint egy évtizedre — elmaradt. Ez azt vonta maga után, hogy e hal halászatá-

ból és ipari feldolgozásából élő szegény népnek úgyszólván életerét fenyegette elvágás. A kérdést minden irányból tanulmányozta, számbavette és tanulmány tárgyává tette a sardinia életmódját táplálkozásával és szaporodásával együtt. Hogy ezt elvégezhesse, mint később szokássá vált, segítő társakat vett maga mellé, akikkel a kérdés részleteit dolgoztatta ki, így Pouchettel és de Guerrerrel a sardinia táplálkozását. Számbaveszi és külön e célra tanulmányozza az e célra szervezett expedícióval (Hirondelle, 1886) a terület áramlási, hőmérsékleti stb., egyszóval physiographiai viszonyait. Erről ő maga külön is beszámolt a francia akadémia CR-iben, 1887-ben. Majd a halászat és feldolgozása módjait vizsgálja meg. Mindezek után arra a végeredményre jut, hogy a nemzetgazdaságilag oly fontos kérdés szabályozása és állandóan figyelemmel kísérése szempontjából szükséges egy állandó bizottság összeállítása. És ebben az érdekelteken kívül a tudomány képviselőinek, biológusoknak és hydrographusoknak stb.-nek is részt kell venniök.

Egyik dolgozatának címe a Tengeri teknős (*Thalassochelys caretta*) fejlődése. Az alig két nyomtatott oldalra terjedő jelentés a Comptes rendus des séances de la Société de Biologie 1898-iki kötetében jelent meg. Ebben a pár soros dolgozatban három kérdés van felvetve, s e három kérdésre kísért meg a szerző feleletet adni.

Az első kérdés biológiai és oceanographiai és azt keresi, mi okozhatja, hogy az Azorokon olyan sok teknős (*Thalassochelys caretta*) van? Vajjon csak a tenger áramlása erőszakkal hozza oda őket azokra a partokra, ahol, mint ismeretes, tojásaikat lerakják? Hogy ezt eldönthesse, áramlási kísérleteket végez. A kísérlet azt bizonyította, hogy az áramlás sodorta oda a teknősöket.

Érdekli a teknősök életkora, növekedése és táplálkozása közötti összefüggés. Ezt megállapítandó, fiatal teknősöket fog, azokat gondosan táplálja, megfigyeli, hogy hónaponként súlyban hogyan gyarapodnak és megállapítja, hogy nyári gyarapodásuk nagyobb, mint a téli, amit a nyári fokozott táplálékfelvétellel magyaráz.

Harmadik kérdés, ami ugyanebben a dolgozatban

érintve van, a mélytengerek lakottságának kérdése. Tudjuk, hogy éppen ő fejtett ki ilyen kutatásokban nagy tevékenységet és bebizonyította, hogy 1260 méter mélyen az Azorok mentén oly sűrű még a lakottság, hogy kihelyezett varsájában 24 óra alatt mintegy 1200 állat gyűlt össze, amelyeknek legnagyobb része (1198) hal volt. (5310 m mélyről halat és szokatlan nagyságú Amphipoda rákot gyűjtött.)¹

Vitatott kérdés, vajjon eljutnak-e a Golfstrom ágak tényleg az európai partokra, mint a régi megfigyelésekből föltételeztetik és tényleg olyan nagy hatással van-e a Golfstrom Európa klímája kedvező kialakulására, mint azt föltesszük? A herceg uszóival megállapította, hogy a föltételezett circularis áramlás tényleg meg van. A Golfáramba elhelyezett uszók eljutnak Bergenbe (Norvégia), Irlandba, a spanyol és marokkói partokra, a Kanári szigetekhez, Island, a Hebridák és a grönlandi keleti partokra, sőt a Földközi tengerbe is, mert az egyik uszót Tunisnál fogták ki.

A Golfstrom leírásának (p. 12) ismertetése messze vezetne, a dolgozat e részéből csak azt közlöm, hogy itt tűzi ki programmul az oceán ama részének, amely Európát legközelebről érdekli, minden irányú kikutatását.

Egyik² tanulmánya a 7-ik nemzetközi geographiai kongresszus kiadványai során 1900-ban jelent meg Berlinben. Ebben az értekezésben összefoglalja azt, amit munkatársai segítségével főleg a mélytengeri szervezetek biológiájából megállapítania sikerült. Az összefoglalásban, amely a szivacsoktól kezdve egészen a cetekig felölel minden megfigyelt szervezetet, mindig külön kiemeli *munkatársainak* érdemeit. És hangsúlyozza, hogy amit közölhet, az úgyszólván *előzetes jelentés*, hiszen a rengeteg tudományos anyag feldolgozása a művelt világ szakférfiainak egész *hadát* foglalkoztatja. Ez előzetes jelentés óta ötven-

¹ Expériences de flottage sur les courants superficielles de l'Atlantique Nord. Congr. internat. des sciences geographiques 1889.

² Notes de géographie biologique marine.

nél több kötete jelent meg az ilyen irányú földolgozásoknak. Ezenkívül pedig 600 kisebb-nagyobb cikk a monacói jelentésekben (Bulletin). Hangsúlyozza, hogy megállapításai a mélytenger életére nézve fontos adatokat tartalmaznak ugyan, de mert kutatásai aránylag kis területre szorítkoznak, eredményeit általánosítanunk nem szabad.

Útjain állandóan végzett mélységi és hőmérsékleti mérést, gyűjtött a felületen úgy, mint dredgelt és zsákmányolt nagyszámú állatot. Új gyűjtőmódokat is vezetett be. 1902-ben jelent meg az a jelentése, melyben Richet és Portier a csalánzó állatok mérgét tanulmányozta és állapította meg annak sajátságos zsongító hatását (hypnotoxin). Ugyanők bacteriológiai vizsgálatokat is végeztek és számos mérést tengeri szervezetek hőmérsékletére nézve is.

Kutatásait, bevallása szerint (Bulletin Bd. I. p. 3.), a Challenger és Talisman expedítio példájára és A. Milne Edwards biztatására kezdte meg. 1904-ben írja, hogy 18 éve azzal foglalkozik, hogy az ocean élőlényei biológiáját és physiológiáját kutassa minden mélységben és minden szélességben. Ezért kezdett mélységi fenék-kutatásaihoz és áramlási kutatásokhoz, mert az áramlások a táplálék elosztásában és a szervezetek tovajuttatásában is szerepet játszanak.

Vizsgálta a cetek táplálkozását. Ezért vizsgálta a kaselot gyomortartalmát, megfigyelte egy alkalommal, hogy egy megszigonyozott kaselot egy óriás Cephalopoda roncseit hányta ki. Rámutatott arra, hogy a nagy kaselotok — nagy mélységből — oly területről gyűjtik táplálékukat, amelyek a mi gyűjtőeszközeinkkel ma még meg nem közelíthetők. Közli a kaselotról, hogy ez a nagy cet 10—40 percig marad a víz alatt, ezután 4—5 percre bukik fel lélegzeni. Érdekli a cetek tápláléka: sziláscetek planktonfajnak, a kaselotok Cephalopodákat kutatnak fel, a mélységieket is felkeresik és ezekkel, ha igen nagyok, valósággal viaskodnak is. Grampsus, Globiceps és kaselot nagy mélységekben is üldözik a Cephalopodákat, a fogazatuk is ahhoz alkalmazkodott, hogy a nyálkás test ki ne siklódjon fogaik közül. Az Orca delphineekkel, fókákkal él, fogazata

is erre alkalmas. A delphineek felületi halakkal és Cephalopodákkal élnek.

Munkatársaival végeztet légköri magassági megfigyeléseket, épen úgy, mint folytatja mélységi méréseit és áramlási megfigyeléseit. Vizsgálta a tenger bacterium-tartalmát; tengeri gerincesek vérének cukortartalmát határozza meg. Folytatja a tengeri teknős táplálkozására vonatkozó adatgyűjtéseit, a felboncolt *Thalassochelys caretta* egy 29 kg-os példánya gyomrában Cephalopodák csőreit, a *Janthina* nevű pelagicus tengeri csiga vázrészeit és *Lepasok* roncsait ismeri fel.

Egy, a háború előtt írt cikkében¹ egész addigi munkásságáról beszámol. Látjuk ebben a cikkben, hogy milyen célok felé hogyan törekedett és mit ért el.

1885 óta kutatja a tengert, műveli az oceanographiát. 1885-ben a kis *Hirondelle* nevű vitorlással kezdte meg kutatásait és 1908-ban olyan 1400 tonnás gőzhajóval dolgozott, melyen rajta és személyzetén kívül még hét tudós dolgozhatott.

Az oceanographiában, melynek költséges műszereit és módszereit még ki kellett találni és meg kellett konstruálni, először a felületi áramlásokkal foglalkozott (Golf áram), mely célból 1700 különböző uszót helyezett ki, belőlük 1908-ig 130 érkezett be (1923-ig 227. Krümmel p. 438). Ezekből az áramlás irányát és sebességét tudta megállapítani. Majd a mélységi áramlásokra tért át, ahol Thoulet alkalmas módszereivel tudott eredményt elérni, azután a vízben elnyelt gázok nyomását tanulmányozta, majd a fenékvíz hőmérsékét. Ezek után és eközben a tengerfenék térképének elkészítése végett a mélységmérési adatokat gyűjtötte és a tengerfenék geológiájának kérdése céljából vett fenékpróbákat.

Kiterjesztette tanulmányait a fénynek a tengerbe való nyomulása kérdésére és a tengeri szervezetektől szolgáltatott fény kérdésére is.

A tenger biológiájában a felületi, majd különösen a

---

¹ Der Fortschritt der Meereskunde. Die Umschau 1908. No. 15.

mélyiségi faunát kutatta. A mélyiségi faunánál azoknak regionális elterjedése és elterjedésének a víz physiographiájával való kapcsolata és a tengeri szervezetek alkalmazkodása a különböző létfeltételekhez (hőmérséklet, nyomás) kérdései érdekelték.

A mélyiségi fauna kutatásában a benthoson kívül a plankton, a bathypelagikus élet és a pelagicus szervezetek mélység-felületi vándorlása érdekelte, valamint a tengerben levő szervezetek táplálkozási viszonyai, a táplálék egész körforgalma, az egysejtűektől kezdve fel a nagy cetekig. Tudóstársaival behatóan foglalkozott a tengerben élő bacteriumok életével és ezek anyagforgalmának szerepével a tenger egész anyagforgalmában.

A Cnidariák mérgén kívül az arzénnek az élő szervezetekben való előfordulása is érdekelte. Foglalkozott tengeri szervezetek hőmérsékleti viszonyaival is. Különösen kutatta a tengeri szervezeteknek tájékozódási képessége kérdését.

Mindezeket a kutatásokat kevesedmagával kezdette meg és 1908-ban már negyvenen voltak azok a tudósok, akik kutatásaiban résztvettek.

A meteorológiai kérdések megoldásában Hergesell strassburgi tanár segítette, a Spitzbergák belsejének kikutatását pedig Isachsen norvég kapitány és az ő segítő társai, köztük a botanikus Dieset nevű hölgy vette ki részét férfiasan a fárasztó munkából.

Hogy mindazokat a vizsgálatokat, amelyeket ő megkezdett, folytatni is lehessen és azok a problémák, amelyek felmerültek, a megoldáshoz közeledhessenek, alapította azokat a tudományos intézeteket, amelyekben ezt a bűvörök megtehetik. Arra törekedett, hogy ezeket jól felszerelhesse vizsgálati és gyűjtő tudományos eszközökkel és szerekkel és hogy a tudományhoz méltóan legyenek elhelyezve. Ezek az intézetek az oceanographiai múzeum és a gyűjtőhajó, Prancess Alice, Monacóban, az oceanographiai intézet Párisban. Mindezekben az intézetekben minden nemzet fiait szívesen látja dolgozó társként és reméli, hogy a nemzetközi együttműködés, a közös munka közelebb fogja

hozni embert az emberhez. Hogy a program kidolgozható legyen, az intézményeket pénzügyileg is megalapozta, a kutatást és azok kiadását egyaránt.

További jelentéseiben és beszédeiben a mélytengeri halászattal foglalkozik, s egyik dolgozatában azoknak eszközeit is ismerteti, melyeknek nagy részét ő konstruáltatta. Az anaphylaxis kérdése az ő kutatásai folyamán vetődött fel és a mélytenger fenekének térképfelvételét ő végezte. Megállapították munkatársai, hogy a mélységi szervezetek 4500 m mélységből éjjel 200 m magasra felnyomulnak.

Ha munkássága eredményét akarnók ismertetni, tárgyalnunk kellene mindazokat a kiadványokat, melyek az ő gyűjtésének eredményeit dolgozzák fel. Korlátozott téren ez lehetetlen vállalkozás volna, hiszen egy egész könyvtár ismertetéséről lenne szó. Egyedül az oceanographiai múzeumnak 1904 óta megjelent apróbb-nagyobb értekezései száma ma 600-nál jóval többre tehető. Hát még a külön díszes kiadványok! 64 kötet »Resultates de la campagne« pazarul illusztrálva. Szerencsére munkánkat megkönnyíti az, hogy egyfelől a fejedelem maga adott ki oly művet, amelyből gondolatvilágáról fogalmat alkothatunk; másfelől pedig munkatársai közül egyik, Joubin foglalta össze magyarra is lefordított művében azt, ami a tengerkutató fejedelmet biológiai szempontból a legjobban érdekelte: a mélytengerek életét. (Joubin, L.: *La vie dans les Océans*. Paris, 1912. Joubin, L.: *La fond de la mer*. *Bibliothèque des merveilles*. Paris, 1920.) A monacoi herceg pedig maga is vázolta élete folyását: *La carrière d'une navigateur*. Ebben a saját sorsát ismerteti költői lendülettel, meleg érzéssel. Életrajz írója, Mayer szerint ez a kiadvány tulajdonképpen összefoglalása azoknak a jelentéseknek, amelyek a *Revue des deux mondes*-ben (1888-ban, *La nouvelle revue*-ben 1895., 1896., 1897., 1900-ban) utazásairól és expedícióiról megjelentek. Ennek az 1902-ben megjelent könyvalakú összefoglalásnak olyan nagy sikere volt, hogy 1905-ben második kiadása jelent meg, több nyelvre lefordították és 1914-ben még egy utolsó kiadása jelent meg, gazdagon illusztrálva, díszes és igazi amateur kiállításban.

A fejedelem gyűjtött és gyűjtetett, de emellett kérdéseket is vetett fel, amelyek őt és munkatársait foglalkoztatták. A kérdések: az oceánok physikája, az emberiség őstörténete, a tengeri élőlények biológiája, mind olyan komplexek, hogy ezek új kérdések egész sorát ölelik fel, melyeket egy ember nem, de egész tudós gárdák több generációja tud csak a megoldáshoz közelebb juttatni. A monacoi fejedelem érdeme, hogy felismerte mindeme kérdések bonyolult voltát és mert ezeket a kérdéseket méltónak tartotta további analysisre, gyűjtött maga rengeteg anyagot, gyűjtetett másokkal is. A gyűjtés rendszerezését lehetővé tette, munkatársak egész testületét foglalkoztatta és gondoskodott alapítványaival arról, hogy a kutatás tovább zavartalanul folyhasson és az eredmények megjelenhessenek. Vegyen részt a munkában minden nemzet fia, mert az emberiség boldogulása csak a műveltségen alapulhat, ennek pedig egyik pillére a tudomány. A valódi kultúrát, a testi, értelmi és lelki nemességet közkinccsé akarta tenni, a tudást a nemes érzéssel és egészséges test arányos ki-fejlesztésével akarta egybekapcsolni.

Mint tudós, a fejedelem vezér volt; oly programot tűzött maga elé, amelynek keresztülvitele nem egy ember, de nemzedékek közös munkájával oldható meg csupán. Ő az általa életrekeltett intézményeknek csak első vezetője volt, láncszem a folytonosságban, elnöke a tudósok társaságának, akit sorban másoknak, egész sornak kell követni.

Tudománya nem rákényszeredésből elvállalt pálya, hanem nemes lelke szükséglete volt. Irányt mutatott, amelyben dolgozni lehet és kell. A szervező erő volt benne nagy. Sokak munkáját tette lehetővé. Nemcsak maga dolgozott, de munkaalkalmat adott. Iskolát alapított kathedra nélkül.

A tudósok köztársaságában a monacoi fejedelem előkelő helyet foglalt el. E tekintetben hű maradt ősei örökségéhez, mint tudós is politikát űzött, azaz biztosította, lehetővé tette szaktársai munkásságát, nemcsak a jelenben, de a jövő nemzedékre nézve is, mint jó és politikus, a jelenen át a jövőbe nézett, ennek érdekében cselekedett.

Munkásságán egynéhány vezérgondolat vonul végig, oly gondolat, mely munkásságra serkent, amely programot ad s ez a program maga oly tág látókörre utal és oly magas szempontoktól vezéreltetik, hogy már mint program tiszteletet érdemel s parancsol. Ez a program az, ami fejedelmi. A módszer pedig, amellyel a programot kidolgozni törekedett, tudományos és oly sikeres, hogy ugyanezzel a módszerrel, ennek következetes keresztülvitelével Johannes Schmidt, a híres dán biológus, az angolna fejlődése kérdése megoldásában ért el világraszóló sikert.

De tudományos működése program megadásában nem merült ki. Tudjuk, hogy a természetnek az a szakszerű és nagyszabású leltározása, amely Linné munkásságával kezdődött, ma még korántsem tekinthető befejezettnek, de hogy ez a tengermélyi szervezetekre nézve is nagyarányban megkezdődhetett, ebben a monacoi fejedelem érdeme nem az utolsó.

A fejedelem biológus volt abban az értelemben, amilyen a maga idejében olyan nagynak tartott Plinius, mint Réaumur, Buffon, majd Brehm és napjaink nagy kutatója, Johannes Schmidt. Nem volt zoologus, mert nem az értelmező morphologiai, sem az elemző physiologiai problémák nem kötötték le érdeklődése körét teljesen, de érdekelték maguknak az élőlények egész életének complex, ezidőszerint elemezhetetlen tényei. Igazi biológus volt, akit úgy érdekelt az élőlény, amint élt, nem szétbontottan, analitikus vizsgálatokként, hanem mint harmonikusan működő egységes egész jelenség, mely életközegében és környezetében harmoniában, annak beletartozó szerves tagjaként él. Ezt, az életnek ilyen vizsgálatát, még ma is sokszor kicsinylik, s ez úgynevezett biológusokról ma még sok esetben vállvonogatva nyilatkozik a morphologus és a physiologus is. Ma ez még így van, de lehet, hogy holnap már másképp lesz. Linné (Schierbek: van Aristoteles tot Pasteur p. 346.) a physiologusokat is csak a botanika barátainak, más szóval dilettánsoknak tartotta. Ma másképp gondolkodunk. És vajjon a szervezetek biológiájának kutatása nem a jövő tudománya-e? Mintha Johannes Schmidt-

nek az angolna kutatására vonatkozó expedíciója a Thorral már ezt igazolná.

I. Albert neve ma már az oceanographia és biologia történetébe mint klasszikus név van beírva, tudományos hagyatéka mindnyájunk kincse, alapítványai pedig a haladó tudomány jövőjét biztosítják. A jövő tudománya a biológiában se tervetlen minden-adat-gyűjtés, hanem, mint a monacoi herceg és Johannes Schmidt tette, egy felvetett kérdés megszervezett tanulmányozása és megoldási kísérlete lesz.

A vizsgálódásnak ez a módja nem új. Mert ugyanez az, mint az a természetszemléleti mód, mely a természetnek naiv művészi felfogásában gyökerezik és állatmesék után tudákos anekdotákba ment át Plinius közvetítésével a középkorban. Buffon ugyanezt a módszert alkalmazta és irodalmi magaslatra emelte. A németeknél ez a szemléleti mód bizonyos ábrándos érzelésben nyilatkozott meg a XIX. század derekán. E század végén és a XX. század elején tudományos expedíciók eredményeinek vizsgálata, állatphysiologiai és pszichologiai vizsgálatok útján mint tudományos biologia — kritikus formában — újra alakot öltött. Ezek közé a szemlélők közé, akik így művészien egységesen, mint egységes meglevőt, biologiai jelenségeket törekszenek leírni, tartozott a monacoi fejedelem is. Ismételjük, nem elemző anatomus, nem leltározó systematicus, nem is fejlődést kutató embryologus, vagy történetet kutató phylogenicus, hanem egészben szemlélő, művész-biologus volt.

Mi lehet egy tudós, egy gondolkodó fő életében az, mi tudóstársait legközelebből érdekli? Gondolkodásának története, tudománya. Ez a történet azonban ritkán vigasztaló. A fejedelemé sem az. Mint ifjú, az egész emberiség javára törekvő szellem, akinek tudománya életkorával haladóan tágul és mélyül, előbb csak pár problémára szorítkozik, utóbb az életnek nagy kérdései egyre több szerepet játszanak gondolkozásában. A természettudományok minden irányú mélyítésére törekszik, melyeknek kutatásában vegyesen résztvesz minden nemzet fia és áldását élvezi.

az egész emberiség. A világháború csapásaira megváltozik olympusi gondolkozásmódja. Az a fejedelem, aki minden ember, az emberiség javát tűzte ki életcélul, a háború borzalmaitól megiszonyodva, annak minden szörnyűségét az ellenség barbár voltában keresi, aki ellen fogjon fegyvert mindenki a tudomány, a műveltség megmentése érdekében. Nagyszerű konceptiójú terveit már csak a »valódi műveltség« javára akarja gyümölcsoztetni.

Ez is tragédia, de keveseket érdekel, mert nem világ-felforgató tettekről, nem korlátlan érzelemről, de a csendes tudóseMBER gondolat- és érzésvilága kifejlődése történetéről és összeomlásáról szól. Tragédia, mely csendes magányban folyik le. De igazi tragédia, mert bukásának okát önmagában, az emberi természet kettősségében rejtli: a higgadt gondolkodás megszűnik egy érzélem felülkerekedtével.

IV. Az író.

A fejedelem mint író is jelentékeny. Szigorúan tudományos dolgozatai, mint a francia szellem termékei, nemcsak hogy mind elolvashatók elalvás veszedelmé nélkül, de egyesek irodalmi becsűek. Eleven stílusa szereti a természeti képeket, ezek lyrikus hangulatot keltenek benne, melynek úgyszólván refrainje, hogy az emberiség végre a valódi kultúra mezején haladjon, ne a nyers erő, de a tudomány, művészet, lelki nemesség legyenek vezérei. E tekintetben legértékesebb műve: *Carrière d'un navigateur*. Megnyitó beszédei mind átgondoltak, sokszor költői lendülettel, érzésekkel telten irottak. Stílusa nemes érzületű emberre vall.

V. Az ember.

I. Albert öles ember volt. Testalkata arányos, vonásai szabályosak. Sugár termetét arányos fő koronázta, átható, intelligens, de jóságos tekintetű szemekkel. Akik vele közelebbről érintkeztek, jósága mellett közvetlenségét, igazságszeretetét és pártatlanságát hangsúlyozták. Hajóján minden formalitást mellőzött, de méltóságát sohasem tette le, ez

veleszületett volt: emberi méltóság. Lelkülete költői, erős természetszeretettel, amiről hangulatos leírásai és előadásaiba beleszőtt megjegyzések tanuskodnak. Mint filozófus, sokáig optimista, ki hisz az egész emberiség együttműködésén alapuló általános boldogulásában. Magáról élete végén is azt mondja, hogy boldog volt, mert sokat tehetett a tudomány haladása és az emberek boldogulása érdekében. Sok jót is tett, a pazarlók elfecsérelt pénzét juttatva oda, ahol az emberiségnek a legtöbbet használhat: a tudománynak. Sok hálátlanságot tapasztalt, ez rezignálttá tette. Energikus volt, aminek tanújelét utazásain és vadászatain adta. Évekig kitartó kutatásai következetességét és jellemsszilárdságát tüntetik fel. Sok nemzetközi kapcsolata volt, de a háború kiváltotta erős hazafias érzését.

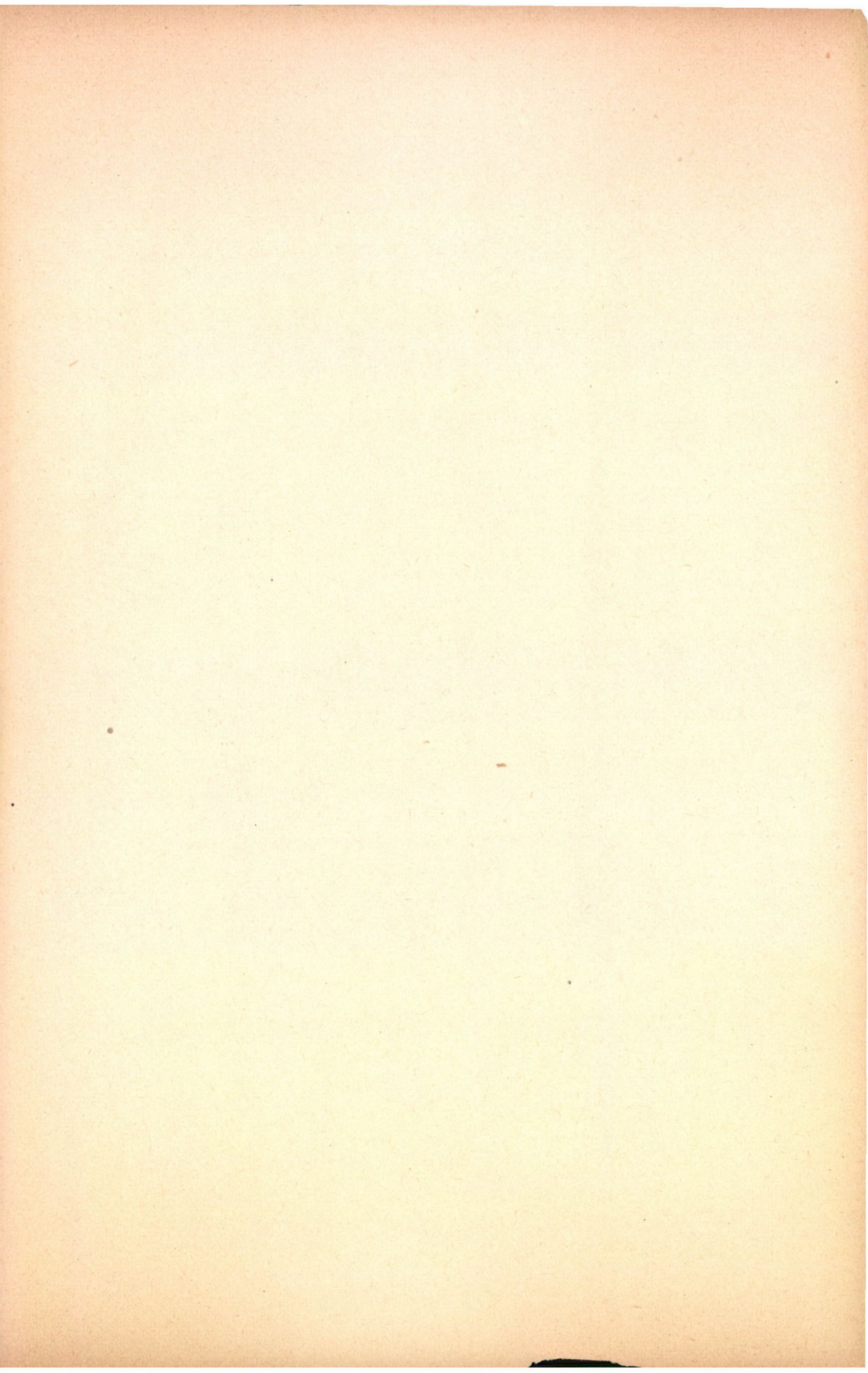
Lelke érzéseit magába zárta. Azt írja, hogy a tenger olyan, mint az emberi szív, mely kedélyhullámzását rendes lüktetése alá rejti. Családja iránti meleg érzését csak hajójának neve — Princess Alice — árulja el.

Hogy nagylelkű, emelkedett gondolkodású, nagyszabású jellem volt, arra nagystílusú alapítványai, kiadványai és kutatása egyaránt utalnak. Tudásvágya kora ifjúságától élete alkonyáig fokozódó erővel, mélyüléssel és nagyobb kört felölelően kísérte.

Születése katonának, családi öröksége hajósnek prae-destinálta. Hajlama a természet költői felfogására ösztönözte, a XIX. század végének eszméi hatása az oceán biológusává tette. A tengerjárást őseitől örökölte, de a tudományos problémákkal való foglalkozás egyéni sajátosságából származott. Élete és működése arról tanuskodik, hogy ő a XIX—XX. század egyik fenköltén gondolkodó, philoszophiai hajlamú, költői lelkű, nemesen érző biologusa volt.

A fejedelem tiszteletreméltó tudományos törekvése, vezérgondolatainak tudósra valló nagy conceptiója, azok következetes keresztülvitele, egyéniségének nagy és nemes jellemvonásai megérdemlik azt, hogy tudósok testületei hazájától távol évek multán is áldozzanak emlékének.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 12. SZÁM.

HEGEDÜS ISTVÁN R. TAG
EMLÉKEZETE.

ÍRTA
HUSZTI JÓZSEF
L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1932. JÚNIUS 20-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1932.

Pápa, 1932. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Hegedüs István emlékezete.

Irta : Huszti József I. tag.

Hegedüs István, akinek emlékét az Akadémia színe előtt felújítani ünnepi tisztem, ahhoz a kiváltságos nemzedékhez tartozott, mely a magyar történelemnek egyik, alkotásokban legtermékenyebb korszakát, a kiegyezés utáni időt, megteremtette és a magyar históriába beleírta. 1848-ban Kolozsvárt született, 1925-ben Orosházán halt meg: az az időköz, melyet ez a két dátum határol, történelmünk folyamatát tekintve, szinte egyedül álló a maga nemében. Hegedüs gyermekora, az öntudatlanság, az első benyomások, majd az öntudatra ébredés korszaka, a szabadságharc utáni idő. A férfivá serdülés már összeesik a kiegyezés korának minden téren szinte ellenállhatatlan lendületével. Ez a lendület vitte, ragadta magával Hegedüs Istvánt is, aki viszont a maga részéről később, magas szellemi vezető állásba emelkedve, a felfelé törést a maga területén irányította s annak erejét fokozni igyekezett. Életének alkonya összeesik a világháborúval és a nemzeti összeomlással. Szomorú igazság, hogy a magyar történelem katasztrófákkal dolgozik: a fellendülés, az erőgyűjtés, az értékhalmozás után váratlanul le-lecsap ránk a bukás, a mélybezuhanás, a nagy munkával összehordott értékek szétrablása, a reménytelennek látszó pusztulás. A mi nemzedékünknek osztotta ki a könnyörtelen végzet, hogy a legnagyobb csapások egyike, amit egy nemzet egyáltalán megérhet, éppen minket sújtson: olyan magasságból, olyan hirtelen, olyan mélyre, mint mi, talán még egy nemzedék sem zuhant alá. S velünk, fiatalabbakkal együtt, akik a nagy távlatokba, a letagadhatatlan eredményekbe mintegy

beleszülettünk s a fellendülésnek csak mintegy haszonélvezői voltunk, bukott alá az öregebb generáció, amelyik ezt a korszakot annak minden eredményével együtt a maga művének tekinthette s amelynek fájdalma — ha lehet — még a mienkét is túlszárnyalhatta, hiszen a maga legsajátosabb alkotását látta összeomlani. A ránk zúdult anyagi, szellemi, erkölcsi nyomorúság közepette az igazi veszteseknek mindig őket éreztem, a nagy nemzedéknek korszakunkra maradt s e tekintetben magukat mintegy túlélő, életük összes eredményeit sirató, sokszor reménytelenül sírba szálló képviselőit, akik ösztönösen érezték, hogy ők az élet-halál kérlelhetetlen törvényei következtében a feltámadást már aligha láthatják s akik közül bizonyára sokan hazájuk sorsán kétségbeesve néztek szembe a halállal.

Nem tudnám elhinni, hogy Hegedüs István a legszomorúbb helyzetben is a reménytelenek közé tartozott volna. Jellemének alapvonása, amely a legfordulatosabb életkörülmények között sem hagyta őt el, derűs optimizmus volt. Nem akart reménytelen lenni, nem is tudott volna kétségbeesni, mint ahogyan nem tudott tulajdonképpen ellenségeskedni, haragot tartani, önmagát esetleg bosszúvágygal emészteni sem. Mindig bízott a sorsban, sőt a legnagyobb csalódások ellenére az emberekben is, nem rövidlátásból, hanem a harmónia utáni vágyánál fogva. Nem lehet őt életművésznak mondani a szó köznapi értelmében; ez vele szemben, akit az élet olyan sokszor és olyan kegyetlenül megtépzött, szinte sértésszámba menő megállapítás lenne. De életművész volt olyan magasabb értelemben, mint a lelki sztoikusok, akik sztoikusoknak rendeltettek. Egyéni életének kisebb-nagyobb kellemetlenségeit, csapásait olyan lelki emelkedettséggel viselte el, ami barátait szinte megrendítette. Életének egyik legszomorúbb fordulópontján, amikor — mint utólag kiderült — nyilvánvalóvá lett előtte, hogy el kell hagynia régi otthonát, katedráját, barátait, kedves könyveit, tehát jóformán mindent, amit az átlagember pótolhatatlan értéknek szorított tekinteni, véletlenül többen néhány órát társaságában

töltöttünk. Köztünk volt Hegedüs egyik legrégibb, leghívebb barátja, Beöthy Zsolt, akivel a legbizalmasabb, évtizedes barátság fűzte össze. Hegedüs egész délelőtt tréfálkozott, belemerült kedvelt szellemi problémáiba, a maga szelíd módján vitatkozott: nemhogy egyetlen panaszos szó nem hagyta el ajkát, de még azt sem vettük rajta észre a legbizalmasabb körben, hogy egyáltalán valami nyomná a lelkét. Csak jó idő múlva tudtuk meg, mekkora tragédiát hordozott azon a napon lelkében. Nem közömbösség, vagy éppen érzéktelenség volt ez a magatartás nála, hanem mélységes lelki kultúra, szelíd jóság és a gondviselésbe vetett vallásos hit.

Ennek a lelki finomságnak, megzavarhatatlan embe-riességnek legmélyebb gyökérszálai elpusztíthatatlan munkakedvébe, szorgalmába, tudásvágyába furódtak bele. Tevékenyebb, szorgalmasabb, kötelességtudóbb, szolgálatkészebb »öreg diákot« nehéz lenne elképzelnünk. Egyetemi tanárságának második, harmadik évtizedében, amikor már halomszámra álltak rendelkezésére régóta felhalmozódott jegyzetek, még mindig ugyanazzal a lelkiismeretességgel készítette elő tanári munkáját, mint ahogyan valószínűleg annakidején kis gimnazista korában napról-napra készülhetett. Sokszor találhatták látogatói úgy a tanári szobában, hogy fel-alá járva félhangosan gyakorolta az aznapi textust. Előadásait szorgalmasan előre lejegyezte s folyton revideálta. A tudományos irodalom legújabb termékeit igyekezett előadásaiban értékesíteni, még akkor is, ha esetleg a szakszerűen száraz fejtegetések áttanulmányozása neki, a szellem epikureistájának, mérsékelt egyéni gyönyörűséget ígért. Szorgalmát, munkakedvét mi sem mutatja szemléletesebben, mint műveinek a jegyzéke: 1870-től kezdve haláláig kisebb-nagyobb műveinek száma szinte megszakítás nélkül szaporodott.

Ennek a nagy szorgalomnak a tárgyköre a lehető legszélesebb. Hegedüs mindent szeretett, ami szép volt, ami esztétikai érdeklődését lekötni tudta s nem tudott, nem is volt hajlandó bezárkózni a szakszerűség szűkebb börtönébe. A kiveszőfélben levő uomo universale-k közül

az egyik utolsó volt ő tudományos életünkben: költő, drámaíró, műfordító, esztétikus, műkritikus, filológus, aki szívesen foglalkozott filozófiai és pedagógiai problémákkal is. Az irodalomban elsősorban az ókori, főleg a görög írók érdekelték, de sokat foglalkozott, a magyar irodalom mellett, még a németekkel, főleg Goethe-vel és a Goethe-korabeli írókkal, továbbá az angolokkal, olaszokkal és a franciákkal is. A germán népek irodalmához vonzotta őt a mély gondolatok szeretete, az ó-korhoz és az újabb latin népekhez az a finom érzék a retorikai szépségek iránt, mely szellemi lényének egyik legmélyebb s egyúttal legszembeötlőbb sajátossága. Talán a legkevésbé volt az, akit a pozitívista áramlat sodrában úszó XIX. sz. második felében a szó legteljesebb értelmében filológusnak, speciálisan klasszikus filológusnak elismerni szoktak. S a sors mégis úgy akarta, hogy ő, aki először 1886-ban a kolozsvári egyetemen az esztétika magántanára volt, először (1887-től) Kolozsvárt, majd (1890-től) Budapesten a klasszika filológiai tanszéket töltse be. Ez a fordulat s az ezzel járó sajátos feladatok körüli ingadozás eleinte valószínűleg sok problémát, sok kisebb-nagyobb érzékenykedést okozhatott volna neki, ha egyáltalán érzéke lett volna ahhoz, hogy mondvacsinált problémákkal gyötörje magát. Az esztétikus és a filológus abban a légkörben könnyen összeütközésbe kerülhetek volna egymással. A jövő azonban kétségtelenül azt a szellemi irányzatot igazolta a klasszika filológiában is, amit Hegedüs ösztönösen a magáénak vallott s amitől tágitani nem volt hajlandó. Kétségtelen, hogy Hegedüs egész lényével mintegy anticipálta azt a klasszika filológiát, amely a XX. század első, de különösen a második és harmadik évtizedében a szellem-történeti irányzat szükségességét hirdeti és synthesist követel.

Hegedüs István tulajdonképpen a szó legigazibb és legtágabb értelmében humanista volt, aki az esztétikai értékekért rajongott s mint ilyen került először szorosabb kapcsolatba az ó-korral, főleg a görögökkel. Már pedig ettől a humanizmustól, ami az ó-kori nagy emberi értékek

feltétlen megbecsülését, mindenek fölé helyezését jelenti, a klasszika filológia, mint tudomány, talán soha nem állt távolabb, mint éppen a XIX. század második felében, a historismus fénykorában. Előtte is, utána is, Hegedüs István a klasszika filológia egyetemi tanszékén valószínűleg otthonosabban érezhette volna magát. »Másként olvassák a gyermekek Terentiust és másként Hugo Grotiust«: másként viselkedett a humanismus lényegét alkotó görög *παιδεία*-val szemben a humanitas fogalmát megalkotó római nép, ismét másként a renaissance humanistái, megint másként a Goethe-Schiller - Winckelmann - Herder - A. Humboldt - Fr. August Wolff nevéhez fűződő neo-humanismus, mint pl. a XIX. század második felének pozitívista filológiája. Ha ezek közül csak az utolsó előtti nagy hullámot, a neo-humanismust vesszük kiinduló pontul, a későbbi felfogáshoz képest igen jelentékeny különbségeket állapíthatunk meg. A neo-humanismus a görögségben — mert ez a korszak főleg a görögöket tartotta szem előtt — az általános emberit s ennek megfelelően a követésre méltó, sőt követendő eszményképet látta, amely mindenütt, minden körülmények között érvényes s bármilyen vegyületbe felveendő. Hegedüs, aki lelke legmélyén mindvégig esztétikus maradt s az esztétikai szempontot ösztönszerűen az első helyre tette, szintén ennek a felfogásnak volt a híve. Számára is, akárcsak Goethe vagy Schiller kortársai számára, az ó-kori irodalom legsikerültebb alkotásaiban *norma*, azaz bámulatra, tehát utánzásra méltó. Az esztétikai értékelésben nála is azok a szempontok a mérvadók, amik a neo-humanistáknál annyit szerepelnek, mint a klasszikus eszmény közismert követelményei: nemes egyszerűség, zavartalan nyugalom, harmonia, derű, naívság, egyensúlyozottság. Ez a lelki kapcsolat magyarázza Hegedüs álláspontját Goethe-vel szemben, akihez, mint ő maga mondja, »évek során át műveinek hatása alatt átélt magasztos benyomásai miatt érzett hála és ragaszkodás« fűzi. Ez magyarázza *jelentékeny számú* fordításait Goethe és Schiller műveiből, továbbá ugyancsak *nagyszámú* tanulmányait munkáikkal kapcsolatban.

A neo-humanismus klasszika filológiájából — mint mások is kifejtették — a XIX. század második felétől kezdődőleg pozitívista szellemű történettudomány lett, mely az általános formuláktól és az esztétikai értékeléstől lehetőleg tartózkodva, a másfél évezredet átfogó antik mult műveit, emlékeit, rekonstruálható személyiségeit, életformáit a legapróbb részletekig a maguk individuális, sokszor csak külsőleges megjelenési formáiban igyekezett felkutatni. E hidegen kutató szellem semmit sem tekintett örök, időtlen értéknek, hanem mindent történetileg kimutatható, vagy legalább kimutatandó időpontban keletkezett, történetileg megmagyarázandó erőktől függő, meghatározott, konkrét feltételektől körülhatárolt produktumnak. Új antik világ merült fel szemeink előtt e kutató munka eredményeként. Ez is nagyszerű ugyan, de mégsem önmagában való, hanem szorosan összekapcsolódik a környező régibb kultúrákkal is. Nem időtlen, hanem egy része az egyetemes történelemnek; az igaz, hogy egészen sajátos, különleges értékű tanulságokkal jár gazdasági életének, vallásának, filozófiájának, jogi életének, tudományos- és szépirodalmának, művészetének tanulmányozása.

Megállapítható, hogy a rendkívüli arányú tudományos munkásságnak, mely olyan vállalatokat indíthatott meg, mint a *Corpus Inscriptionum Graecarum*, *Latinarum*, vagy mint a *Thesaurus Linguae Latinae*, voltak árnyoldalai is, amelyek nem egy tehetséget gondolkodóba ejtettek a nagyüzemmé fejlődött klasszika filológiával szemben, sőt el is riasztottak attól. A tudományos kutatásban kezdtek mindinkább elszaporodni a személytelen feladatok: a tudományos nagyüzem munkásainak nem jelentéktelen része a tudományban is mindenki számára kötelező szeretet, melegség, Eros nélkül szinte gépiesen önmagára eszmélés, magasabbrendű öntudatosság híjján, legfőljebb az öntudatos, a célokat kitűző munkavezetők irányítását lesve dolgozott. Ezzel megsemmisült az igazi filológiai munkásság legszebb gyümölcse, a bensőséges átélés. A filológiai munka ugyanis — mint azt sokszor kifejtették — bármi

legyen is tanulmányának tárgya, legbensőbb mivoltában csak humanisztikus jellegű lehet s humanistának lenni — legáltalánosabban megfogalmazva — annyit jelent, mint abszolútnak érezni s ilyennek elfogadni a szellemnek, az ember belső alkotottságának *önértékét*. Ez az érzés, minden filológiai munkásság legszebb jutalma, a historismus túlzásai között abban a légkörben sok klasszikus filológusnál megfogyatkozott, vagy teljesen elveszett s Nietzsche, e korszak klasszika filológiájának »enfant terrible«-je, maga is egyetemi tanszéken ülő, de lelkiileg renegát klasszikus filológus, több alkalommal, de különösen a »Wir Philologen« című művében, megsemmisítő gúnnyal tud beszélni az »Andacht zum Kleinen« légköréből kibontakozni nem tudó, e jelszóval visszaélő öregebb és fiatalabb filológus-generációról, mely — szerinte — synthesisre törekvés nélkül s minden értékeléstől irtózva, lélekölő aprólékosságokba temetkezik, mert így kényelmesebb, így legföljebb utánozni kell a többit s nem kell megerőltetni szellemi képességeit — ha ugyan ilyenek vannak — s mert így, kitaposott utakon járva, minden zökkenő nélkül lehet előrehaladni a tudományos s ezzel az anyagi érvényesülés ösvényén.

Hegedüs István költői lelke, szépséget áhító szelleme nem tudott beletörni abba, hogy nagyüzemi alkalmazott legyen. Őt a szépség kultusza vezette el az ó-korhoz, neki — úgy érezte — joga volt továbbra is a kezdeti áhítattal közeledni a maga-építette szentélyhez. Ment előre a maga útján, pedig, mint Moritz Hauptnak berlini és Ritschlnek lipcsei tanítványa, valószínűleg nagyon is jól tudta, mit kívánna tőle a korszellem. Nem volt lázadó: ehhez hiányzott nála, a legszelidebbnél, a harci készség. De szívós volt a passzív ellenállásban. Bizonyára fájtak neki a szigorú kritikák, fájt neki, hogy a szép belföldi és külföldi elismerések mellett (a Magyar Tudományos Akadémiának előbb l., majd r. tagja, a Kisfaludy-Társaság, az arezzói Petrarca Akadémia tagja, a Budapesti Philológiai Társaság alelnöke stb.) nem maradtak el a tövissek sem, de azért felfogásából nem tudott engedni, legbensőbb lénye-

gét egy átmeneti korszak múltó nézőpontja kedvéért nem tudta megtagadni. A speciális klasszika filológiából első-sorban azok a tárgykörök érdekelték, melyekből esztétikai élvezetet meríthetett, vagy amelyekből etikai vagy pedagógiai okulást remélt. E tekintetben a volt teológus és a volt gimnáziumi tanár, majd igazgató érdeklődése mindvégig eleven maradt nála. Buzgó volt a műfordításban: Pindaros fordításának terve, melyet talán még Hóman Ottó előadásai érlelhettek meg lelkében, szinte egész életét végig kísérte s valóban ránk is hagyta kéziratossá teljes magyar Pindarosát; mellette többek között lefordította a frissen felfedezett Bakchylidest és Menandrost. A klasszikus irodalom remekeinek fordításától irodalmunk megtermékenyítését várja: »...a költői nyelv fordulatos gazdagsága, a gondolatok plasztikus ábrázolása, mélységeket tükröző kristálytisztaság kifejezése, de főként egyetemes értékű, örök emberisége és eszmegazdagsága ma is sok, nagyon sok tanulságot rejt magában és kifogyhatatlan termékenyítő erővel hathat«. Szívesen védi meg a humanisztikus tanulmányok nagy pedagógiai értékét, melyről kevesen tudnak melegebb, őszintébb lelkesedéssel beszélni: mindig emlékeztet pl. az az 1914-ben a Budapesti Philológiai Társaság elnöki székéből elhangzott beszéde, melyben a latin nyelv tanulmányi értékét fejtegette. Fáradhatatlan volt a népszerűsítésben, — ezért az érdeméért emelte őt az Erzsébet Népakadémia hosszú évekre az elnöki székbe, — mert úgy érezte, hogy tudományozása nagy, maradandó emberi értékek őrzője, melyeket kár lenne egyszersmindenkorra a kizárólagos szakszerűség vékaja alá rejteni. Ellenérzése a korszak uralkodó filológiai áramlatával szemben munkáiból itt-ott enyhén, de mégis határozottsággal kiütözik. Irtózik attól a felfogástól, mely szerint az lenne az irodalmi kritika feladata, »hogyminden bokrot megüldözzön«. Szerinte az a fontos, hogy a kritika »a szép mű élvezését öntudatossá« tegye. Fiatalabb korában egyszer kikelt a filológiai »szörszálhasogatás« ellen. Később, enyhült felfogással, már csak az ellen tiltakozott, hogy a hatalmas német klasszika filológiai irodalom mintegy bekebelezze,

beolvassza a magyar törekvéseket: »Nekünk óvakodnunk kell, — írja egy alkalommal, — hogy ne csak a német filológiai irodalom segédcsapataként szerepeljünk. Nem elfogult sovinizmus ez nálam, azt sohasem éreztem... Mikor Horatius görög verset kezdett irogatni, Quirinus megjelent*álmában s figyelmeztette: In silvam non ligna ferres insanius: nekünk meg kell minden alkalmat ragadnunk a mi tudományos törekvéseink ismertetésére«. A lapangó ellentétet legbensőbb lelki hajlandósága és a korszak kíváncsi között azonban sehogyan sem sikerült zökkenők nélkül áthidalnia: csodálhatjuk-e ilyen körülmények között, hogy sokszor tévovázott, hogy annyszor más területeken, ahová a szíve visszatartóztathatatlanul vonzotta, keresett magának megfelelőbb feladatot. S bár kevesen szerették és bírták jobban a munkát, mint ő, s bár a klasszika filológia szűkebb körébe vágó munkái így is igen nagy számúak, mégis bizonyos tekintetben szétforgácsolódott a tevékenysége. Viszont, amire ebben a korban kevesen hivatkozhatnak, synthesisre szívesen vállalkozott, s ő írta meg magyarul az első olyan görög irodalomtörténetet, mely e nevet megérdemli.

Érdekes felvetni a kérdést: mi lett volna, ha Hegedüs egy-két évtizeddel később születik s ha az ő virágkorára esett volna az a kétségtelenül megállapítható irányváltás, mely a klasszika filológiát kb. az utóbbi két évtizedben a maga feladatkörének revíziójára készítette. »Nem szabad továbbra is — írja Spranger, — elvesznünk a monografikusban és speciálisban. Az anyag együtt van, most ezt össze kell fűznünk. Elporladt egyéniségek képét kell megalkotnunk a portré-rajzoló művészet plasztikus vonásaival úgy, hogy az egyénin átüssön az általános vonások megsejtése. Egész korszakokat kell megrajzolnunk úgy, hogy mozgalmas életük önmagunkban is kiváltsa a ritmus érzését. A századok folyamán át meg kell vonnunk a belső értelemről áthatott fejlődés vonalát, hogy megközelíthessük a nyugati szellem életrajzát. De sehol sem az extenzív a fontos. A látszólag jelentéktelen jelenségek mikrokozmoszában is elfoghatók az egész szellemi universum

sugárai». Meg vagyok róla győződve, hogy Hegedűs István az így definiált filológiai célkitűzés mellett, mely az egyéniség érvényesülésének jelentékenyen nagyobb teret enged, inkább megtalálta volna a maga feladatkörét s nagy munkaerejével, az Erosnak szinte túltengő, lelkesedésbe átcsapó melegével azon a helyen, ahová a sors állította, még több szolgálatot tehetett volna a hazai klasszika filológiának. Mert így is, a vázolt nehézségek ellenére, nagy, feledhetetlen érdemei vannak az egyetemi klasszika filológiai oktatás és a középiskolai tanárképzés körül. Az a hév, az a szeretet, amellyel tárgyáról, az antik élet és irodalom szépségeiről beszélt, gyújtott, a szent tűz másokat is lángra lobbantott. Ha szabad ez ünnepélyes alkalommal egyéni élményekről beszélnem, engem is, aki a mester hálás tanítványának vallom magamat, ez a láng kapott meg egynegyed évszázaddal ezelőtt s ma is annál a lángnál melegszem, amelyet valamikor ő gyújtott. A részletek a nagyobb vonalakon belül helyenként talán elmosódtak; ezeket szerette rábízni a tanítványok önszorgalmára: iskolamester lenni nem tudott, nem is akart, s akik ilyesmire szorultak volna, azok kevés reménnyel kereshették fel óráit. De az a tűz, mely a historismus szenvtelen, a hideg tudományos objektivitást maga számára kötelezőnek tartó légkörében a klasszika filológia egyetemi előadó helyein már csak itt-ott pislákol, az ő óráin töretlen fénnel lobogott s ez a lobogás hosszú évtizedeken át világítani fog tanár-tanítványai százainak lelkében, akik viszont az ő általa gyújtott szent tüzet a tanítványok ezreinek lelkében élesztgetik.

De talált magának Hegedűs István még erejének teljében egy olyan munkaterületet, amely hajlamainak és képességeinek még inkább megfelelt, mint a szorosabb értelemben vett klasszika filológia. Elődjét, a csodálatos Ábel Jenőt, a budapesti egyetem tanszékéről, munkája közepéből nagyon korán elragadta a halál. Azt a hatalmas anyagot, amit Ábel a XV—XVI. század magyar humanizmus történetére vonatkozólag összegyűjtött, nemcsak feldolgozni, de még nyersen publikálni sem tudta. Hegedűs, a tanszék

örököse, először talán erkölcsi kötelességnek, később azonban örömmek, hálás munkakörnek érezte a humanizmus, speciálisan a magyar humanizmus emlékeivel való tudományos foglalkozást. Találóa írta róla Vári Rezső: »Hegedüs nemes buzgalommal törekszik betölteni az ürt, melyet Ábel maga után hagyott: mintha csak a halott manesei időről-időre feljárnának hevülékeny és könnyen gyúló lelke elé«. Tudományos munkásságának egészét mérlegre téve itt, ezen a területen, amely igazán csak a budapesti tan-székre jutás után nyílt meg előtte, alkotott kétségtelenül legtovábbra maradandót. A magyar művelődéstörténet há-lásán tartja számon ezt a hatalmas kutató munkát, ami ezen a területen Hegedüs István nevéhez fűződik.

Újabb tudományos irodalmunkban ismételten szóba került a magyarországi klasszika filológia feladatköre. A kérdéshez többen hozzászóltak. Anélkül, hogy a felvetett problémákra vonatkozólag elvileg állást kívánnék fog-lalni, Hegedüs István életeredményeinek megvilágítása kapcsán csak azt hangsúlyozom, ami az u. n. humanista kutatóknak a klasszika filológiához való viszonylatát illetőleg a fejlődésből, az eddigi gyakorlatból tanulságként leszűrhető.

Hazai tudományos klasszika filológiánk kezdettől fogva — kezdetnek véve a Budapesti Philologiai Társaság megalakulását, — kettős feladatot tűzött maga elé: egy-részt az egyetemes klasszikai filológiai munkásságba való hathatós bekapcsolódást, másfelől azonban az u. n. im-manens klasszika filológiai feladatok munkálása mellett a speciális nemzeti feladatok megoldását is. Ábel Jenőnek hatalmas munkaereje, filológiai lángelméje lehetővé tette, hogy mindkét feladatkörből egyformán, sőt mindkettőből szinte emberfeletti mértékben kivegye a maga részét. Az utána következőknél az egyensúly természetesen nem ma-radt meg, aminthogy általában a tudományos munka ter-mészetéből következik, hogy ezen a téren a belső hajlan-dóság parancsszava, mely a probléma-látást determinálja, nyomatékosabb minden, akármilyen szépen kikerekített elvi programnál. A speciális magyar feladatok — amint

azt más alkalommal kifejtettem, — elég szép számmal vannak: ide tartozik a népszerűsítés, elsősorban a fordítás nemzetnevelő munkáján kívül a pannoniai, dáciai, általában a magyar földön található, római eredetű feliratos és archaeologiai anyag feldolgozása, a könyvtárainkban levő görög-latin kéziratoknak leírása és értékesítése, a magyar vonatkozású közép-görög munkák felkutatása, kritikai kiadása és tudományos feldolgozása és végül — ami talán a legtagabb munkakört jelenti, — a magyarországi latinság, a hazai latin irodalom alapos átbúvárlása. E tekintetben klasszika filológiánk vezető egyéniségei szívesen adtak programot is. Ponori Thewrewk Emil pl. a hazai latin irodalomról szólva megállapította, hogy »amíg ez alaposan feldolgozva nincs, országunk, ahol a latin nyelv oly sokáig uralkodott, szellemi életének teljes képét sohasem vázolhatjuk«. Hasonló értelemben nyilatkozott, talán még nyomatékosabban, kb. három évtizeddel ezelőtt Vári Rezső is. Pecz Vilmos rendszerének ugyanez volt az alapgondolata. A fejlődés menetét figyelembe véve, kétségtelenül megállapítható, hogy a klasszika filológia magyar munkásai nem mindnyájan, — hiszen az ilyesmi elvégre hajlam dolga, — de mintegy ösztönös munkamegosztással mindig kivették részüket a nemzeti vonatkozású, amellet mégis speciális klasszika filológiai elmélyülést is kívánó tudományos feladatok megoldásából. Ezt kívánta tőlük a nemzeti s egyúttal a nemzetközi tudományos kötelezettség-érzet. Arról már lehetne vitatkozni s fel is vetődött a kérdés, hogy az a klasszikus filológus, aki közép-görög vagy neo-latin problémakörre specializálta magát, igazán klasszikus filológus-e, vagy sem. Kétségtelenül klasszikus filológus, még akkor is, ha az, amit csinál, szorosabb értelemben nem tartozik a klasszika filológiához. Éppen ezért a kérdés, szerintem, teljesen meddő: a tudományos kutatás szabadsága elé senki számára tilalomfát felállítani nem lehet azzal, hogy, ha a tilalomfán túllép, akkor átjutott egy más korszakba s megszűnt klasszikus filológusnak lenni. Az egyes kutatási területeken lehetnek és vannak is olyan történetileg adott organikus összefüggések, amelyek nem respek-

tálják a mi ókort, középkort és újkort megkülönböztető időbeosztásunkat: bizonyos eszmék és azok kifejezési formái vámmmentesen átjutnak egy másik távoli korszakba, s makacsul továbbra is a legszorosabb összefüggésben maradnak az előzményekkel. Hogy példával világítsam meg a dolgot: egy Pontano, Poliziano, egy Guarino Veronese, vagy Erasmus élete művének tudományos feldolgozása sokkal inkább klasszika filológiai feladat lehet, mint pl. jó egynéhány antik keresztény íróé, annak ellenére, hogy az utóbbiak az ó-korban éltek, az előbbiek pedig a XV—XVI. században. Az utóbbiaknak szellemi kapcsolata általában lazább a szorosabb értelemben vett görög-latin civilizációval, mint az említett humanistáké, akik szellemileg s a szellem kifejezési formáiban is nem a saját korukban éltek, hanem egy maguk választotta antik eszmei világban. Azt a kérdést is fel lehetne vetni, hogy nem lenne-e célravezetőbb, a tudományos specializáltság követelményeinek is megfelelőbb, ha az említett kutatási területek, a középgörög és a neo-latin, amelyeknek a képviselői tudományos életünkben személyileg esetleg klasszika filológiai tanszékeken találták meg a módot tudományszakuk egyetemi képviselésére, külön katedrákon, a klasszika filológiától külsőleg is elválva teljesítenék fontos nemzeti hivatásukat. Ez elvégre csak költségvetés-technikai, illetőleg tudományos szervezési kérdés, amit kedvezőbb körülmények között nagyon üdvös lenne egyszer megoldani. Nemzeti szempontból és a magyar tudományosság érdekében a lényeges az, hogy ezek a tudományszakok az egyetemen eddig is valóban szóhoz juthattak: kétségtelenül kisebb szépség-hiba — ha ugyan ilyesmiről egyáltalán beszélni lehet; — e tudományos probléma-köröknek a klasszika filológia keretein belül való elhelyezkedése, mint amekkorára hiányt jelentene e kutatások esetleges szünetelése, vagy az egyetemi oktatásból való, akár ideiglenes, kimaradásuk. Ábel Jenő és Hegedüs István pl. éppen azzal tettek nagy szolgálatot a magyar humanizmus ügyének, hogy azt személyükben és munkásságukban egyetemi klasszikai filológiai tanszékükön az ó-korral párhuzamos

magyar kutatási területként képviselték. Példájukkal, életük eredményeivel igazolták azt is, hogy a humanizmus tudományos kutatásához nem elegendő az általánosságban való u. n. klasszika filológiai iskolázottság, hanem feltétlenül szükséges hozzá, ha igazi eredményeket akarunk biztosítani, a klasszika filológiai kutatás menetével fenntartott állandó kontaktus, sőt a klasszika filológiai kutatásból való állandó részt-kérés. Az, hogy az efajta anyag esetleg nem olyan értékes, mint az antik, legfeljebb az antik anyagnak egy, azonban feltétlenül a jelentősebb részére áll, mert főleg a kései antik termésben elég bőven akad olyan munka, aminek az értéke a legjobb esetben csak történeti. Egyébként szigorúan tudományos szempontból a filológiai kutatás nemcsak a belső gazdagodást elősegítő öncél, hanem az ember multjának megismerésére vonatkozó kötelezettség is: sokszor jellemzőbb bepillantást enged egy korszaknak, s így az emberiségnek lelkébe az, ami esetleg formailag kifogásolható, vagy tartalmilag kevésbé emelkedett. Az ember tanulmányának legméltóbb tárgya, ha filológiáról van szó, maga az ember: s az ember akkor is sokat mondhat nekünk, akkor is érdekes lehet, ha nem a végletet, a lángészt, hanem a gyakoribb típust, a köznapit lényt revelálja.

Szerencsére Hegedüs frissen, egyenesen, a határátlépési problémán való töprengés nélkül munkához fogott: azok az eredmények, amiket Ábel Jenő maga után hagyott, eléggé megnyugtathatták őt útírányra helyességét illetőleg. 1903-tól kezdve, amikor az *Analecta Nova* megjelent, egészen haláláig, tehát több mint két évtizeden át, munkaerejének javát a magyar humanizmus, általában a magyarországi latin irodalom tanulmányozásának szentelte. Már előzőleg szívesen foglalkozott az e tárgykörbe eső feladatok megoldásával, de igazi, szinte lázasnak nevezhető tevékenysége nagyobb arányokban csak ez után bontakozik ki. Mellette tovább foglalkozik szorosabb értelemben vett klasszika filológiai problémáival is, — ebben Ábel példáját követte, — de a súlypont határozottan áttelődött nála a humanizmusra. A költő itt sem tagadta

meg magát: szívesen fordít abból az elvi álláspontból kiindulva, hogy a jelesebb neo-latin költők műveinek magyar nyelvre való »visszaváltása« nemzeti kötelesség. Janus Pannonius különösen sokat foglalkoztatta s kisebb-nagyobb műveiből keveset hagyott fordítatlanul. Igazi nagy érdeme azonban nem fordításaiban van, nem is nagyszámú, egyébként igen értékes cikkeiben, hanem a két kötet *Analecta*-ban és a Beöthy Zsolttól szerkesztett magyar irodalomtörténet számára írt jeles összefoglalásban.

Az *Analecta Nova* (1903) anyagát még Ábel gyűjtötte össze; Hegedüs a gyűjtött anyagot sajtó alá rendezte. A kiadásnak vannak hiányai, megállapíthatók bizonyos egyenetlenségek. Ez annál érthetőbb, mert a kiadó olyan anyaggal dolgozott, amit, mint gyűjtőnek, nem volt alkalmja átélnie. A hiányok ellenére az *Analecta Nova* még sokáig szinte bibliája, nélkülözhetetlen segédeszköze marad mindazoknak, akik a Mátyás és Jagellók alatti humanista kultúrát tanulmányozzák. Azzá teszi főleg az a gazdag anyag, amit kéziratokból, hozzáférhetetlen régi kiadásokból, sokszor unikumokból egybefoglal. Hasonló nagy értékű gyűjtemény az 1906-ban megjelent *Analecta Recentiora*, mely a XIV—XVI. századból tartalmaz a magyar humanizmus történetére vonatkozó ritka, több esetben a kéziratokból itt első ízben kiadott adalékokat. Az anyag túlnyomó részben Hegedüs gyűjtése, de becses hozzájárulással emelte a kötet értékét Récsey Viktor is. Ez a második kötet nagyon előnyösen abban tér el az előzőtől, hogy a szövegeket bevezetés előzi meg, amely az olvasónak a legszükségesebbre szorítkozó tájékoztatást nyújtja. Sok tekintetben úttörőnek mondható a Beöthy-féle irodalomtörténet számára írt, a magyarországi latin irodalom történetét tárgyaló összefoglalása. A dolog természetéből következik, hogy inkább csak vázlatról lehet szó, melyet a későbbi kutatásnak kell kiegészítenie, hiszen pl. a XVII—XVIII. század gazdag latin nyelvű irodalmának feldolgozására vonatkozólag a kezdő lépéseket máig sem tettük meg, annál messzebb vagyunk attól, hogy párhuzamosan fejlődő magyar és latin nyelvű

irodalmunkat egységes szempontból, eltéréseiben és kölcsönhatásaiban áttekinthessük. Annál nagyobb érdeme Hegedűsnek, hogy a magyarországi latin kultúrának addig legteljesebb, legeggyöntetűbb feldolgozását tőle kaptuk.

Megható az a buzgóság és szeretet, amellyel Hegedűs kedvelt humanistáinak munkásságát a feledésből kiemelni igyekezett. A szorosabb értelemben veendő tudományos érdeklődésen kívül szerepe lehetett ebben a vonzódásban bizonyos lelki rokonságnak is. Hegedűs maga is egy kései korba szakadt humanista volt. Humanista vonás nála az a mélységes rajongás az ó-korért, mely oly élesen s szerintem előnyösen üt el a historismus légkörében élő pozitivistáknál nem ritkán megfigyelhető langymelegségtől, vagy éppen közömbösségtől, akik az ó-korban csak problémát, csak megoldandó tudományos feladatokat voltak hajlandók látni. Humanista vonás nála a finom retorika iránti érzék, a szép szavak szeretete, a szép szavak varázserejébe vetett őszinte hit. Az egyetemen pl. azokra a növendékekre, akiknek a természet a kifejező erőből, a szép szavak hatalmából az átlagnál többet juttatott, rögtön felfigyelt s azokról többet nem vette le a szemét. Ez a hajlama magyarázza azt is, hogy szívesen vállalkozott, akár csak szellemi ősei, a humanisták, ünnepi szónoklatokra, amiket fölényes készséggel s láthatólag legbensőbb lényét élve abszolválta. Humanista vonás az is, hogy, bár esztétikai érzéke a görög irodalom felé vonzotta, mégis szívesen próbálta meg erejét a latin verselésben, különösen magyar költők (pl. Petőfi) munkáinak latinra fordításában.

Önmagára talált tehát, amikor élete utolsó évtizedeinek munkájából a legnagyobb részt arra fordíthatta, hogy szellemi őseinek tevékenységét tudományosan megvilágítsa. Törekvéssel elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar tudomány történetében. Az abszolút értéken kívül, amit kutatásai ezen a területen jelentenek, még azt az érdemét is meg kell állapítanunk, hogy az Ábel Jenő kezéből idő előtt kihullott fáklyát, még mielőtt az kialudhatott volna, frissiben felragadta s évtizedeken át szinte egyedül emelte

magasra. E tekintetben az a körülmény, hogy a budapesti egyetem tanszékén ült, nagy helyzeti energiát biztosított e kutatási kör számára: jelentette új erők megnyerésének lehetőségét és jelentette a központi irányítás nagy előnyét. Hegedüs István emlékét mindazok, akik a magyar művelődés folytonosságát pótolhatatlan értéknek érzik, hálával, kegyelettel, szeretettel fogják őrizni.

Hegedüs István irodalmi munkássága.*

1870. Gondolattörödékek a drámáról. Szépirodalmi Közlöny.
 A katholicismus jelene és jövője. — A keresztyénség átalakulásairól. II. — Schleiermacher, Spinoza nyilatkozata a Krisztusról. Prot. Tudományos Szemle.
1871. Eszmény a művészetben.
 Újabb kor iránya és az irodalom. Figyelő.
 Goethe »Wertöstlicher Divan«-járól. Fővárosi Lapok. Hadifogoly. (Beranger.) Költemény. Fővárosi Lapok, 26. sz.
 Páris. Költemény. Fővárosi Lapok, 49. sz.
 Egy menyasszonynak. Fővárosi Lapok, 85. sz.
 A görögökhöz, akik eljöttek Franciaországért harcolni. (De Laprade Viktortól.) Költemény. Vasárnapi Ujság, 94. l.
1872. A kivégzettek. (Hugo Viktortól.) Költemény. Vasárnapi Ujság, 502. l.
 Saissy előadásai. Magyar Polgár, 118—128. sz.
 Berlińi levél. Tárca Fővárosi Lapok, 11, 21, 25, 32, 45, 57, 82, 94, 100. sz.
 Magyarok külföldön. Költemény. Fővárosi L., 14. sz.
 A berlini czimer-ünnep. Tárca. Fővárosi Lapok, 70. sz.
 A lipcsei életből. Tárca. Főv. Lapok, 107, 143. sz.
 Allerlei tárca Lipcséből. Főv. Lapok, 116. sz.
 Lipcsei tárca. Főv. Lapok, 131.
 Lipcsei tárca. Fővárosi Lapok, 151. sz.
 Müncheni tárca. Fővárosi Lapok, 158. sz.
 Ki a hibás? (Hugo Viktor »L'anné terrible«-jéből.) Költemény. Fővárosi Lapok, 179. sz.
 Beteg gyermeknek. (Hugo Viktor »L'anné terrible«-jéből. Költemény. Fővárosi Lapok, 185. sz.
 A száműzetés. (Hugo Viktor »L'anné terrible«-jéből.) Költemény. Fővárosi Lapok, 215. sz.
 A gyász. (Hugo Viktor »L'anné terrible«-jéből.) Költemény. Fővárosi Lapok, 262. sz.
1873. Mulandóság. (Shelley-től.) Költemény. Vasárnapi Ujság, 330. l.
 Hídon. (Longfellow-tól.) Költ. Vasárnapi Ujs., 450. l.

---

* Az összeállítás, tekintettel Hegedüs Istvánnak több irányban szétágazó munkásságára, csak viszonylagos teljességre tarthat igényt.

1874. Maradj velem. Költemény. Fővárosi Lapok, 16. sz. Verőfény. (Longfellow után.) Költemény. Fővárosi Lapok, 24. sz.
A dal hatalma. (Pindartól.) Költemény. Fővárosi Lapok, 136. sz.
A tücsök. (Beranger-től.) Költemény. Fővárosi Lapok, 189. sz.
Psyche. Költemény. Athenaeum, 1929—37. hasáb. A görög idealismus a művészetben. Hon, 52, 53. 55. Sappho-ból. 1. Aphroditéhez. 2. Sappho, barátnőjéhez. Athenaeum, 3319—20. hasáb.
Pestalozzi előtt és után. Erdélyi Protestáns Közlöny.
1876. Emlékezésd hidvégi gróf Mikó Imre felett. Kolozsvár.
Apáczai Csere János beszéde az iskolák igen nagy szükségéről és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak. 1656. Fordítás. A kolozsvári ev. ref. főtanoda Értesítőjében.
1878. Schiller »Wallenstein«-ja. Kelet, 81, 82. sz.
A hellen eszmék és a keresztyénség. Az Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei, II. 7.
1879. Utilismus a nevelésben.
Epikuros tana az örök megsemmisülésről. Erdélyi Múzeum, V. k.
- 1879/80. Euripides és Goethe Iphigeniája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam, XV.
1880. Goethe Iphigeniája magyar színpadon. Tárca. Magyar Polgár, 78. sz.
Költemény. Havi Szemle, VII. k.
Egy kolozsvári műteremben. Látogatás Melka Vincénél. Ellenzék, 13. sz.
Arany János »Aristophanes«-éről. Tárca. Magyar Polgár, 102. sz.
- 1880/81. Család és Iskola című lapot szerkesztette 1880 szept. 1—1881 okt. 15.
1881. Költemények. Budapest.
Br. Eötvös József emlékezete stb. Család és Iskola. A költő leánya. Drámai költemény. Kolozsvár. Előadták a kolozsvári színházban.
Éjféli párbaj. Drámai költemény. Előadták a kolozsvári színházban.
Hermann és Dorottya. Irta Goethe. Ford. Budapest, Olcsó Könyvtár, 276—77, 277a. (2102.)
Igazgatói megnyitó és záróbeszéd. A kolozsvári ev. ref. főtanoda Értesítőjében.
Beköszöntő beszéd. Tartotta Üllön, 1881 április 24. Budapest.
A munkás. Delpit A. után. Költ. Vas. Ujság, 311. 1. Könyvismertetés. Ellenzék.

1882. A 14-ik olympiai óda (lyd hangnem). Pindaros. Ford. 1. és 2. versszak. EPhK., 178—79. l.
1883. Wallenstein halála. Szomorújáték öt felvonásban. Irta Schiller Frigyes. Budapest, Olcsó Könyvtár, 409—11.
- Plautus »Trinummus«-a és Lessing »Schatz«-a. Nemzet, 326—28.
- Török István hivatalba igttatásakor mondott beszéd. A kolozsvári ev. ref. főtanoda Értesítőjében.
- Antiszemiták. Ellenzék, 237. sz.
1884. Két Iphigenia. (Doktori értekezés.) (Kézirat gyanánt.) Kolozsvár.
- Emlébeszéd Sámi László felett. Magyar Polgár, 239. sz.
- Arany »Fülemile« pöre. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, I.
- Pindaros IV. pythiai odája. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, I.
- Bánk-bán jelleméről. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, I.
- Emlékezés gróf Majláth Henriettére. Dal a boldog Jettiről. Költ. Vasárnapi Ujság, 19. l.
- Költemények Bayard név alatt és vegyes cikkek. Élet és Irodalom.
- Az első összekocczanás. Tennyson Alfréd után, angolból. Költ. Budapesti Szemle, 38. k., 431—37. l.
- Zaklatott szív. Költemény. Fővárosi Lapok, 5. sz.
- Arany »Katalin«-ja és ennek forrása. Tárca. Fővárosi Lapok, 14—15. sz.
- Tisztelet az öregkornak. (Legouvé-tól.) Költemény. Fővárosi Lapok, 61. sz.
- Egy faragó-műhelyben. Tárca. Fővárosi L. 182. sz.
- Egy igaz ember emléke. Tárca. Fővárosi L. 242. sz.
- 1884/85. A helyi tanterv. Tanáregylet Közlönye, XVIII.
1885. A tragicum lényege és a görög tragicusok. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, II.
- Delpit és Tompa két költeménye. Keresztény Magvető, 100—08. l.
1886. Polemia a tragicum kérdése felett. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, III.
- Aiskhylos Persák című tragédiája. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, III.
- Emlébeszéd báró Bánffy Albert ev. ref. kollégiumi főgondnok felett. Kolozsvár.
- Bélteki Ferenc stb. Erdélyi Protestáns Közlöny.
- A pápák síremlékei. A pápaság történetének határkövei. Irta Gregorovius Ferdinánd. Ford. Budapest, Olcsó Könyvtár, 204. (517—18.)
- Az Erdélyi Múzeum Egyletről. Fővárosi Lapok.
- Pindaros VI. olympiai ódája. Egyetemes Philologiai Közlöny, 57—63. l.

- Még egyszer a latin nyelv kérdéséhez. Tanáregylet
Közlönye, XIX.
Költemény. Fővárosi Lapok.
- 1886/87. Még egy szó kartársaimhoz. Tanáregylet Közlönye,
XIX.
1887. A halhatatlanság kérdése a klasszikus irodalomban.
(Különlenyomat a Protestáns Közlönyből.) Dávid
Ferenc-egylet kiadványai, VIII. Felolvasások, 7.
Mennyei kar. (Correggio képe.) A költő. Correggio.
Költ. Magyar Salon, 273—74. l.
1888. Medea. Szomorújáték öt felvonásban. Grillparzer
Ferenc. Ford. Budapest, Olcsó Könyvtár, 242.
612—14.)
Egy lap az összehasonlító irodalomtörténetből. Erdélyi
Múzeum Egylet kiadványai, V.
A testvérgyűlölség tragikuma Aiskhylosnál, Euripi-
desnél és Schillernél. Erdélyi Múzeum Egylet ki-
adványai, V.
Coppée Fr. Költemény. Ford. Erdélyi Híradó.
A görög hazaszeretet. Erdélyi Híradó, 68—70. sz.
Mátyás király. Erdélyi Híradó, 119. sz.
1889. A kolozsvári Nemzeti Színház pályadíja. Kolozsvár.
Bevezetés Aiskhylos »Orestia«-jához. EPhK. 337—
51, 444—71, 519—36, 651—65.
Goethe és Byron Prometheusa. Nemzet, 355. sz.
Könyvismertetés. Ellenzék, 33. sz.
Könyvismertetés. Erdélyi Híradó, 35. sz.
1890. Shelley és Ackermann Prometheusa. Erdélyi Mú-
zeum, VII. 5.
Gróf Széchenyi István, mint a magyar társadalom
reformátora. A kolozsvári »Kereskedők és Keresk.
Ifj. Társulatá«-ban folyó év ápr. hó 8-án tartott
Széchenyi-ünnepélyre. Kolozsvár.
Quinet Prometheusa. Kelet Virágai.
1891. Az élet eszmény nélkül. Erdélyi Protestáns Közlöny.
Összefüggő részek. Thukydidesből. Budapest.
Egy adoma vándorútja, pár szó Arany Fülemiléről.
Budapesti Szemle, 68. kötet, 461—70. l.
Megemlékezés Ábel Jenőről. Fővárosi Lapok.
Költemény. Fővárosi Lapok.
Vértanúk hamvai. Luther Mártontól Longfellow pa-
raphrasisa után. Költemény. Vasárnapi Ujság,
711. l.
Nagyfalvi Gergely ismeretlen Carmene. Irodalom-
történeti Közlemények, 402—03. l.
1892. Persius. EPhK. 281—97, 376—83, 465—81.
Horatius Ars poeticája. Erdélyi Múzeum, IX.
Janus Pannonius. Budapesti Hírlap, 265. sz.
A görög nyelv és az egységes középiskola. Egyet-
értés, 73. sz.
Kérdések kérdése. Nemzet, 108. sz.

- Bartal Antal úrnak válaszul. EPhK. 542—3. l.
 A kolozsvári theologiai fakultás. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.
 Költemény, stb. Prot. Egyh. és Isk. Lap.
 Janus Pannonius elegiája anyja haláláról. Ford. Budapesti Szemle, 72. k., 435—42. l.
 Aiskhylos Leláncolt Prometheusából. Erdélyi Múzeum, IX.
1893. Thukydides műve keletkezésének idejéről. EPhK. 81—91, 161—72. l.
 Görög historiás ének Mihály vajdáról. Irodalomtörténeti Közlemények, 37—66. l.
 Élet és irodalom. Fővárosi Lapok.
 Pásztor-kút. Erdélyi Protestáns Közlöny.
 A testvérgyűlölés tragikuma Aischylosnál.
 Aischylos Perzsák c. tragoediája.
 Gyermekkorházban. Tennyson Alfréd után, angolból. Budapesti Szemle, 76. k., 127—31. l.
 Krisztus és a gyermek. Paraskhos Achilles után új görögből. Vasárnapi Ujság, 246. l.
 Kuun Géza gr.: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orient. originis historia antiquissima. Ism. EPhK., 475—76.
1894. Seneca mint drámaíró. EPhK., 89—106, 185—200, 361—74, 449—67. l.
 Lucretius Carus. Athenaeum, 84—108, 183—208, 309—331.
 Jósika Miklós autograf-albuma. Nemzet, 124. sz.
 Jósika Miklós emlékezete. Nemzet, 155. sz.
 A Miatyánk képbén. Hajnal c. belmissziói folyóirat.
 Csengeri János: Aischylos Orestíája. Ism. EPhK., 42—52. l.
1895. Janus Pannonius. Kisfaludy-Társaság Évl. Új Folyam, XXVIII. 110—35.
 Quaedam observationes de infinitivo historico. EPhK. 211—13.
 A görögpótló tantárgy reformjáról. Magyar Paedagogia, 333—36. l.
- 1895/96. A Pindaros előtti görög lyra. H. I. előadásai után kiadják Dánczer B. és Szlávník Gy. Budapest. (Könyvomat.)
1896. Guarinus és Janus Pannonius. Értekezések a nyelv- és széptud. köréből, XVI. k., 361—447., VIII. sz.
 Janus Pannonius és a humanisták. Beöthy Irod. Tört. I. kiadás, I. kötet, 90—100. l. (Több kiadásban.)
 Humanista hagyományok a XVI. században. Beöthy Irod. Tört. I. kiadás, I. kötet, 175—78. l. (Több kiadásban.)
 Ezer év. Ünnepi beszéd, melyet az országos kisded-
 óvó-egyesület ezredéves ünnepélye alkalmával
 1896. május 9-én tartott. Budapest.

1897. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannnonius. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XVI. k., 495—613. l., X. sz.
Aristophanes Madarai és a comoedia antiqua. EPhK., 201—21, 302—18, 385—99, 487—97, 682—92.
Ókori lexikon. Ism. EPhK. 347—51.
- 1897/98. Görög irodalomtörténet. H. I. előadásai után kiadott. I. rész. Budapest.
1898. Bacchylides újonnan felfedezett költeményei. EPhK., 497—515.
A Bacchylides-irodalomhoz. EPhK., 909—18.
Classikus írók műfordításainak sorrendje. EPhK., 148—51.
Euripides Alkestise. EPhK., 117—29, 251—58, 347—58, 420—32.
Irodalomtörténeti tárlózsok az olasz könyvtárakban. Irodalomtört. Közl., VIII., 192—201. 353—62, 465—80.
1899. A »Szelek versenye«. Janus Pannoniustól. Irodalomtört. Közl., IX., 72—82.
A homerosi kérdéshez. EPhK., 385—401, 490—502.
A philologia az egyetemen. EPhK., 865—69.
Párhuzamos helyek. EPhK., 720—23.
Ábel Jenő emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. X., 4.
Szauner Zsigmond: M. Porcius Cato mint szónok. Ism. EPhK., 555—57.
Nicola Festa: Le odi e i frammenti di Bacchilide és Hugo Jurenka: Die neugefundenen Lieder des Bakchylides. Ism. EPhK., 65—73.
Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Összegyűjtötte, a latin beszédeket fordította és jegyzetekkel ellátta H. I.
1900. Dudith András életéhez. Irodalomtörténeti Közlemények, X., 474—80. l.
Joannes Pannnonius éneke. Irodalomtört. Közl., X., 243—45. l.
Aischylos »Perzsák« című drámájáról. (Kivonat.) Akadémiai Értesítő, 465—68. l.
Emlékbeszéd Ábel Jenő lev. tagról. Emlékbeszédek a M. Tud. Akadémia tagjai felett, X. 4. (1901.)
Emlékbeszéd Szász Béla felett. Budapest.
Thewrewk Emil Ilias-fordítása. Ism. EPhK., 71—78. l.
Simon József Sándor: Platon Enthyphronja, Sokrates védőbeszéde, Kritonja és Phaidonja. Ism. EPhK., 394—401. l.
1901. Themistios és Dudith András. Irodalomtört. Közl., 189—99. l.

- Themistios XII. beszéde, állítólag Dudith munkája. Irodalomtört. Közl., 230—35. l.
- Gyászbeszéd Mátyás király felett. Irodalomtört. Közlemények, 296—307. l.
- Themistios és Dudith András. (Kivonat.) Akad. Ért., 20—22. l.
- Pindaros epinikiosainak műfordításai. (Kivonat.) Akad. Ért., 457—68. l.
- Garzoni gyászbeszéde Mátyás király felett. (Kivonat.) Akad. Ért. 535—38. l.
1902. Mátyás király és a latin költők. Mátyás király Emlékkönyv, 190—202. l.
- Igazság és Hamisság. Ind. mese. Panchatantra I. 19. meséje. EPhK., 29—33. l.
- Bartal Antal. EPhK., 81—90. l.
- Bartolomeo della Fonte. (Bartholomaeus Fontius.) Irodalomtört. Közl. XII., 1—19. l.
- Symbolae ad supplementum Glossarii Mediae et Infimae Latinitatis regni Hungariae. EPhK., 117—18, 216—18.
- Némethy Géza ford.: M. Tullius Cicero: A legfőbb jóról és rosszról. EPhK., 512—26.
- 1902/03. Egy olasz költő Mátyás királyhoz. Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XXXVII., 87—92. l.
- Műfajok eredete és fejlődése az ó-görög irodalomban. Népszerű főisk. tanf. kiadv. 2. sor.
1903. Bacchylides költeményei. Budapest. Görögül és magyarul. Akadémia.
- Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit St. H. Budapestini.
- Egy olasz költő Mátyás királyhoz. Irodalomtörténeti Közlemények. XIII., 79—85. l.
- Egy angol humanista Janus Pannoniushoz. Akad. Ért. XIV., 452—60. l.
- A görög irodalom szelleme és korszakai. EPhK., 1—15. l.
- A görög bölcsészet, főképp a műalak szempontjából. (Kivonat.) Akad. Ért., 20—26. l.
- Niavis: »Epistolae breves«. Akad. Ért. 638—50. l.
- A görög irodalom szelleme és korszakai. EPhK., 1—15. l.
- Az Egyetemes Irodalomtörténetben (szerk. Heinrich G.) a hellének (ókor) irodalmának legnagyobb részét (378—579., 632—52. l.) H. I. írta.
- Elnöki beszéd a Budapesti Philologiai Társaság XVIII. közgyűlésén. EPhK., 168—76. l.
- Josephus Ulrich: De vita et operibus Commodiani Gazaei. Ism. EPhK., 247—49. l.

- Némethy Géza: Vergilius élete és művei. *Ism. EPhK.*, 781—87. l.
- 1903/04. A görögpótló irodalmi tárgyak értéke és jelentősége. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 77—86, 102—11. l.
- A görög és latin nyelv. H. I. előadásai. (Könyvmatos előadás.)
- Ifjabb Peczely József emlékezete. (1789—1848.) *Kisfaludy-Társaság Évl.*, XXXVII., 51—54. l.
- Beszéd Tolnai Lajos koporsójánál. *Kisfaludy-Társaság Évl.*, XXXVII., 109. l.
1905. Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. *Ért. a nyelv- és széptud. köréből.* XIX., 6.
- Ragusai emlékbeszéd Mátyás király felett. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 317—26, 431—44. l.
- A classica-philologia encyclopaediája. (Könyvmatos előadás. H. I. előadásai. 1905. I. félév.
- Arezzói emlékek. (Jelentés a Petrarca-ünnepről.) *Felolvasva az 1904. szept. 28-iki ülésen. Kisfaludy-Társ. Évl.*, XXXIX., 109—20. l.
- J. Edmund Mills: Petrarchesca. The Secret of Petrarch. *Ism. EPhK.*, 149—56. l.
- Geyza Némethy: Albii Tibulli carmina. Accedunt Sulpicii elegidia. *EPhK.*, 796—802. l.
- 1905/06. Schesaeus Keresztély latin költeménye. »De capto Zigeetho.« *Kisfaludy-Társaság Évl.*, 158—76. l.
1906. *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit St. H. Budapestini.*
- Újabb adalékok a magyar humanizmus történetéhez. (Kivonat.) *Akad. Ért.*, 287—89.
- József főherceg emlékezete. *Költemény. Akad. Ért.*, 443—46. l.
- Széchy Károly. (Halotti megemlékezés.) *EPhK.*, 177—79.
- Geyza Némethy: Lygdami Carmina. *Ism. EPhK.*, 613—22.
1907. Geyza Némethy: P. Ovidii Nasonis Amores. *Ism. EPhK.*, 857—66.
- Achille Vogliano: Ricerche sopra l'ottavo mimiambo di Heronda. (Milano, 1906.) *Ism.* 874—80.
- 1907/08. A hellenizmus kora a görög irodalomban. H. I. egyetemi tanár jegyzetei alapján kiadja Nichi Lázár, Budapest. 1907/908. tanév első félév. (Könyvmatos előadás.)
1908. Aristoteles a görög tragédia karénékéről. Beöthy-emlékkönyv, 112—25. l.
- Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius. (Kivonat.) *Akad. Ért.* 25—34. l.
- Menander redivivus. (Kivonat.) *Akad. Ért.*, 529—37.

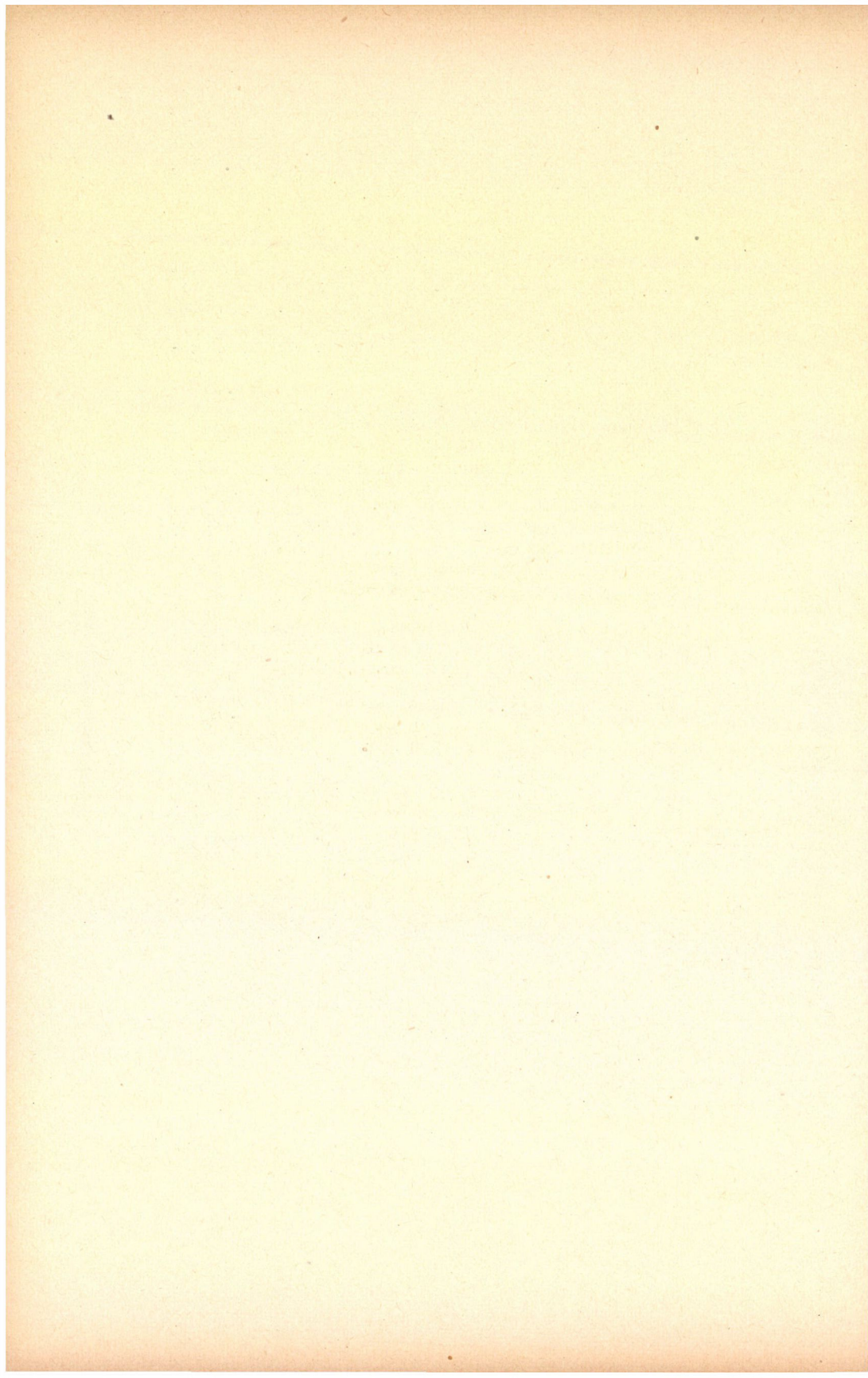

- Katona Lajos: Petrarca. *Ism. EPhK.*, 122—27.
 Szana Tamás r. tag ravatalánál. *Kisfaludy-Társ. Évl.*, XLIII., 260. l.
1909. Menander redivivus. *Ért. a nyelv- és széptudományok köréből*, 21. k., 3. f.
 Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. *EPhK.* 321—34. l.
 Ünnepi beszéd. H. I.-nak, a Szabad Lyceum ügyvivő alelnökének 1909. ápr. 25-én tartott ünnepi beszéde. Budapest.
 Georges Dalmeyda: Euripide, Les Bacchantes. *Ism. EPhK.*, 694—97. l.
 Geyza Némethy: Ciris Epyllion Pseudovergilianum. *EPhK.*, 612—20. l.
 Némethy Géza: Ovidius és Lygdamus. *EPhK.*, 433—36. l.
- 1909/10. Két sicíliai ifjú legendája. (Aetna, 594—643.) *Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, 96—97. l.
1910. Brooke és Shakespeare Romeo és Júliája. Különlenyomat a Magyar Shakespeare-Tár III. kötet 4. füzetéből. Budapest.
 Goethe és a Prometheus-monda. Alexander Bernát Emlékkönyv. (Dolgozatok a modern filozófia köréből, szerk. Dénes Lajos.) 297—304. l.
 Sylvester János latin versei. (Kivonat.) *Akad. Ért.* 177—181. l.
 Sylvester János latin versei. *Irodalomtört. Közl.* 385—97. l.
 Némethy Géza: Vergilius VI. eclogája. *Ism. EPhK.*, 41—47. l.
 Vértessy Jenő: Homeros Odysseíája. *Ism., EPhK.*, 102—05. l.
 Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás története. Hippokrates. *Ism. Budapesti Szemle*, 145. k., 463—75. l.
1911. Geyza Némethy: P. Vergilii Maronis Catalepton. *Ism. EPhK.*, 748—53. l.
1912. Shakespeare két utolsó sonettje. (Kiv.) *Akad. Ért.*, 501—03. l.
 A klasszikai oktatás védelme. *Magyar Paedagogia*, 66—71. l.
 Csengeri János: Euripides drámái. Alkestis, Jon, A két Iphigenia, Bacchansnők. *Ism. EPhK.*, 457—61. l.
1913. Aristoteles, Erasmus és Shakespeare. *Magyar Shakespeare-Tár*, 299—302. l.
 Janus Pannonius vallásos költeményei. *Akad. Ért.*, 159—71. l.
 Geyza Némethy: Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia. *Ism. EPhK.*, 600—05. l.

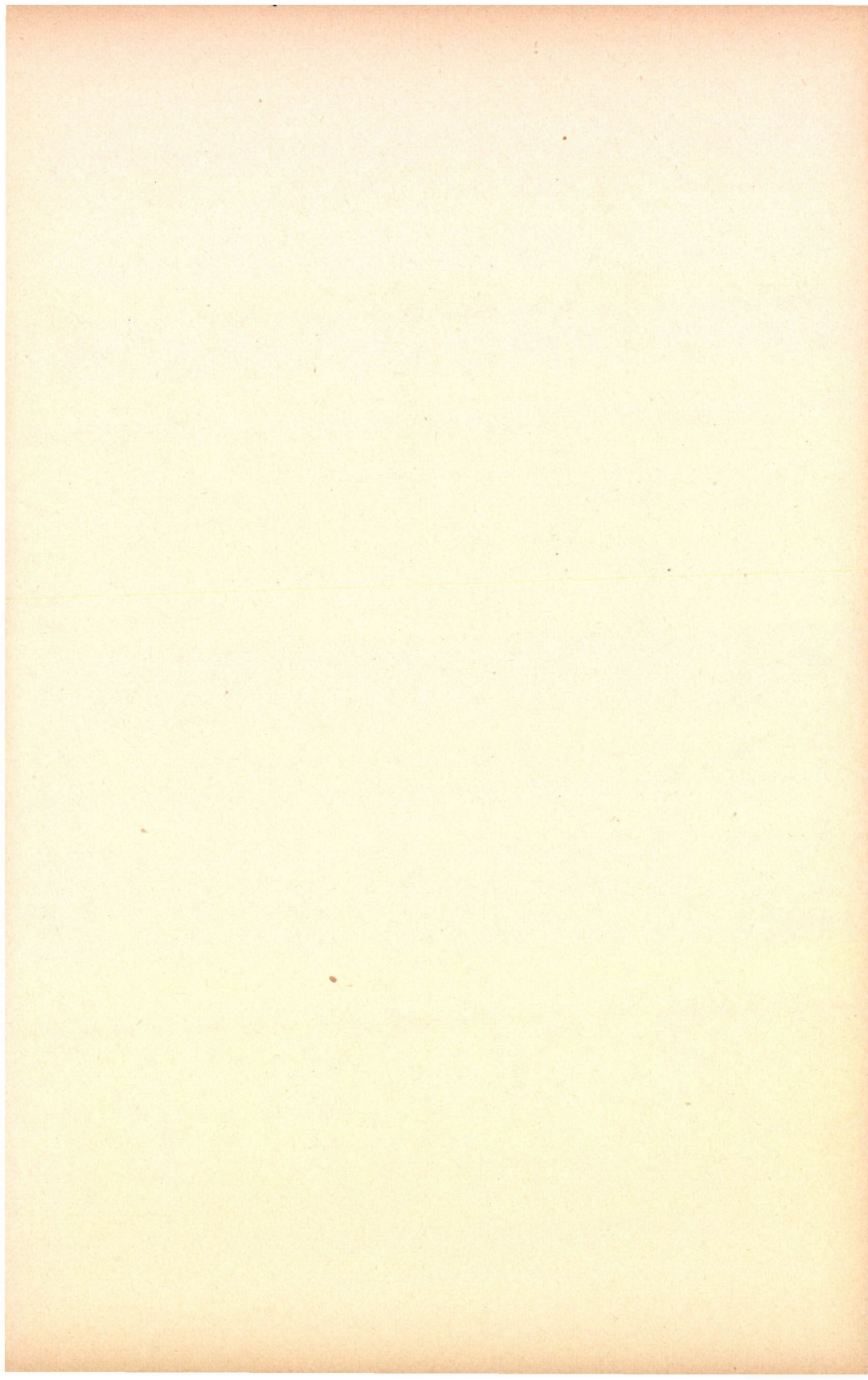

1914. A magyarországi latin »coelestis lyra«. Akad. Ért., 18—41. l.
A latin nyelv kérdése. EPhK., 81—90. l.
Vértesy Jenő: Homeros Iliasa. Ism. EPhK., 791—94. l.
1915. Önfeláldozás az antik irodalomban. A Vörös-Kereszt Egyesület javára 1915. június 25-én Debreczenben rendezett matinén előadta H. I. Debr. Prot. Lap 27—29. sz.
A szabadoktatás lényege és módszere. Magyar Paedagogia, 145—48. l.
A harcos halála. (K. Karthaios.) Újgörögéből. Költemény. Vasárnapi Ujság. 267. l.
Hermann Hienz: Fünf Gedichte von Jacob Piso. Ism. EPhK., 43—45. l.
Geyza Némethy: Commentarius exegeticus ad Ovidii Epistulas ex Ponto. Ism. EPhK., 646—49. l.
1916. Schesaeus Ruinae Pannonicae című epikus költeménye. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. XXIII., 5.
A sententia Senecanál és Shakespearenál. Magyar Shakespeare-Tár, 1—20. l.
Förster Aurél: Aristoteles, A lélekről. Ism. Athenaeum, 312—17. l.
Schröder Imre: Propertius hatása Ovidiusra; Letics Péter: Tibullus hatása Ovidiusra. Ism. EPhK., 390—93. l.
1917. Arany János és Aristophanes. EPhK., 73—82. l.
Beszéd P. Thewrewk Emil ravatalánál. 1917. febr. 26. Akad. Ért. 140—42. l.
A Magyar Humanisztikus Gimnázium Hívei Egyesületének alakuló közgyűlésén tartott előadás. (Kivonat.) Magyar Gimnázium, 1. füzet.
Fógel Sándor: Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. Ism. EPhK., 216—21.
- 1917/18. Búcsúztató beszéd P. Thewrewk Emil ravatalánál. Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 319—21.
1918. Apponyi Balázs latin zsoltárkönyve. EPhK., 1—16. l.
- 1919/21. Hieronymus Balbus dicskölteménye Mátyás királyról. Irodalomtörténeti Közlemények, 150—55.
1921. Bevezetés Pindaros ódáinak fordításához. Akad. Ért., 255—62.
A szabadoktatás új korszaka. Magyar Paedagogia, 145—48. l.

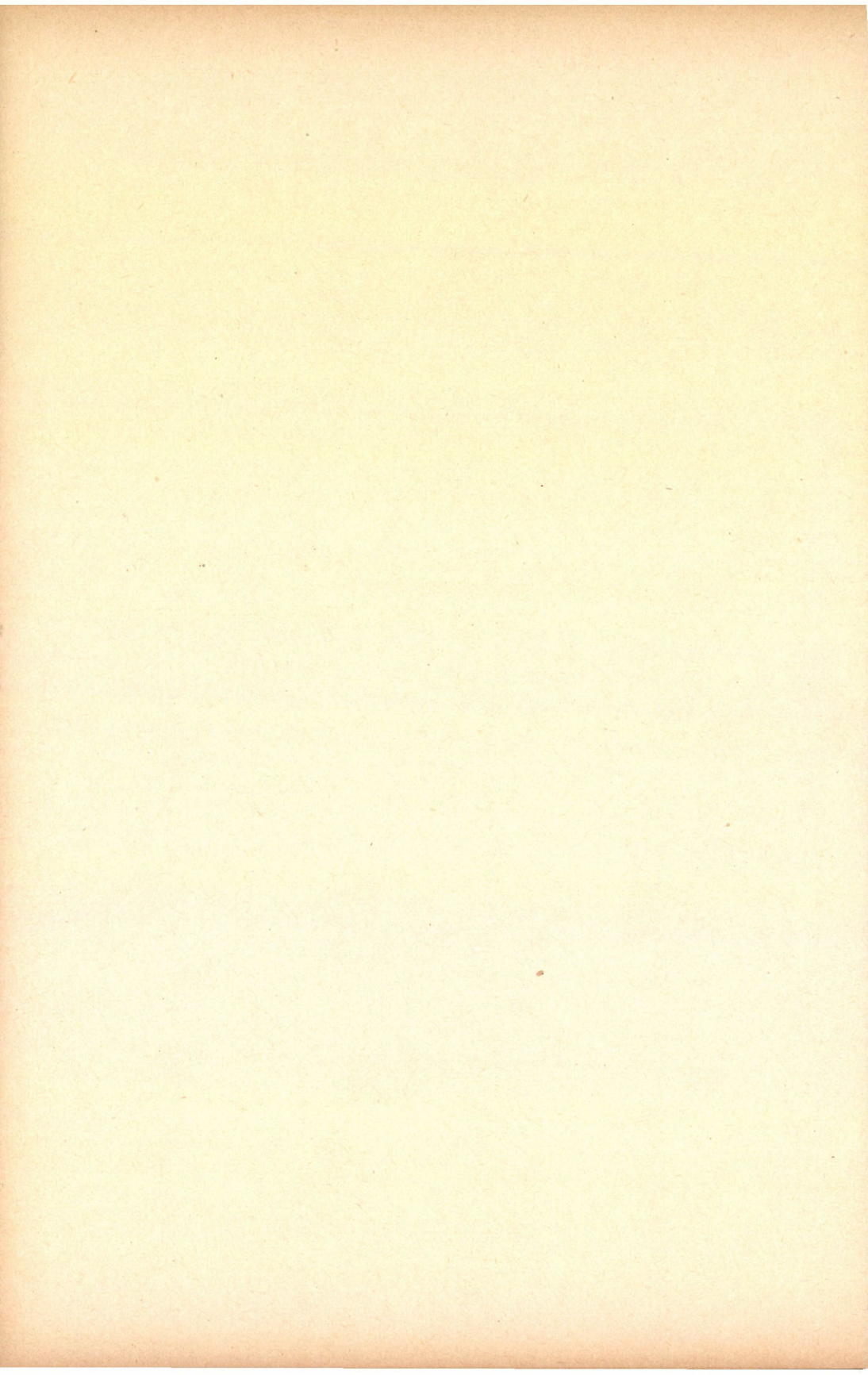

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXI. KÖTET. — 13. SZÁM

KANDÓ KÁLMÁN
L. TAG
EMLÉKEZETE

ÍRTA
ZELOVICH KORNÉL
R. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1932. ÉVI ÁPRILIS HÓ 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932

KANDÓ KÁLMÁN

L. TAG

EMLÉKEZETE

ÍRTA

ZELOVICH KORNÉL

R. TAG

FEOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1932. ÉVI ÁPRILIS HÓ 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

KANDÓ KÁLMÁN EMLÉKEZETE.

Bevezetés.

Kandó Kálmán, a hírneves magyar mérnök, úttörő alkotásaival beírta nevét a világ történetébe.

Horatiusnak büszke szavai reá is vonatkoznak:

Exegi monumentum, aere perennius,
— — — — —
Quod non imber edax, non Aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series et fuga temporum.

Valóban ércnél maradandóbb emléket emelt magának, melyet sem a pusztító zápor, sem a féktelen szélvihar, sem az évek számtalan sora, sem az idő gyors futása nem tud megsemmisíteni.

Magyarország legnagyobb építőmestere, Széchenyi, aki a magyart faji tulajdonságainak nemesítése által kívánta a nyugateurópai nemzetek szintjára fölemelni, amikor Angliában a gépgyárakat tanulmányozza, fölveti a kérdést: vajjon a technika vívmányai, a gépek, illenek-e a magyar nemzeti sajátosságaihoz. Lehet-e a magyar kiváló mérnök?

A feleletet erre a kérdésre mindenekelőtt ő maga adta meg. A tudományos technika vívmányaival, mint a nemzetnek első tanácsadó mérnöke, ő ismerteti meg nemzetét, és csakhamar tapasztalja, hogy a magyar génusz a technika terén is világraszólót tud alkotni.

Leghívebb munkatársa, kézdivásárhelyi Vásárhelyi Pál, kezdi meg a világraszólót alkotó nagy magyar mérnökök díszes sorát s közöttük kimagasló helyet foglal el egerfarmosi Kandó Kálmán.

Ősi magyar nemesi családból származott és ennek a nemes fajtának egyik legkiválóbb hajtása lett.

Kandó Kálmán a pálya kezdetén.

Kandó Kálmán Budapesten 1869 július 10-én született.

1888-ban a budapesti gyakorló főgimnáziumi érettségi bizonyítványa alapján, hajlamát követve, a kir. József-műegyetem gépészmérnöki fakultására iratkozott be.

Már itt kitűnt kiváló tehetségével, valamint kitartó szorgalmával. Tanulmányait nagy sikerrel végezte. 1892-ben kitűnő minősítésű oklevelet szerzett.

Műegyetemi tanulmányainak befejezése után katonai kötelezettségének a haditengerésznél tett eleget.

Mérnöki tevékenységét a Compagnie de Fives Lille párizsi elektromos ipari gyárban kezdette meg. Ennek a gyárnak akkoriban jelentős szerepe volt az elektromos gépek gyártása terén.

Kandó működése a gyárban igen hamar elismerést aratott. A forgóáramú motoroknak akkor bevezetett gyártásában ugyanis megmutatta a helyes utat, úgy hogy a fiatal mérnököt a szerkesztési osztály vezetésével bízták meg.

Nem csoda, hogy Mechwartnak, a Ganz-gyár széles látkörű vezérigazgatójának, figyelme ráterelődött a jó nevet szerzett 25 esztendőes fiatal mérnökre.

Hazánkban alig van idősebb neves gépészmérnök, akinek nem a Ganz-gyár volt gyakorlati iskolája s akinek kiképzésére Mechwart szelleme közvetlenül vagy közvetve befolyást ne gyakorolt volna.

Az elektrotechnika nagy jövőjét fölismerve Mechwart már 1878-ban megalapította a Ganz-gyár elektromos osztályát. Világhírű munkatársaival fölvirágoztatta a gyárat, amely «az elektromos világítás és erőátvitel terén a nemzetközi versenyben az egyik diadalt a másik után aratta».¹

A Ganz-gyár tudós magyar mérnökei: Bláthy, Déri és Zipernovszky, szerkesztették és az 1885. évi budapesti országos kiállításon mutatták be világgraszoló találmányukat, a változó áramú transzformátor-rendszert, amellyel lehetővé tették az elektromos áramnak nagy távolságra kevés veszteséggel átvitelét, nagy területen gazdaságos szétosztását.

¹ Akad. Ért. 1897. 238. o.

Az első nagyvárosi telep, amelyet ezen áramelosztó rendszer szerint a Ganz-gyár 1886-ban épített, a római volt, és itt létesült az első munkaátvitel is, Tivoli és Róma között (1892).

Érthető, hogy minden törekvő fiatal mérnök igyekezett a hírneves gyárba jutni. Természetes tehát, hogy Kandó 1894-ben örömmel fogadta Mechwart fölhívását, hogy lépjen be a Ganz és Társa elektromos gyárának szerkesztési osztályába, amelynek már a következő évben, 1895-ben, főnöke lett.

A háromfázisú indukciós motorok számítására szolgáló eljárás módszerét ekkor alapozta meg. Az első háromfázisú motorokat nálunk Kandó szerkesztette 1895-ben.

A Ganz-gyár elektromos osztályában Kandó 1894-től 1905-ig korszakalkotó úttörő működést fejtett ki a nagyvasutak elektromos vontatása terén.

Az elektromos vasút fejlődése.

Az elektromos vasút félszázados multa tekint vissza.

A dinamó principiuma, amelyet Jedlik Ányos, a pesti egyetem és az Institutum Geometricum neves fizika-tanára, már 1861-ben fölfedezett, de sajnos, fölfedezése dolgozószobájában rejtve maradt és így a fölfedezés dicsősége hat esztendővel később, 1867-ben, a hírneves és nagyérdemű német mérnöknek, Siemens Wernernek jutott, vetette meg a tudományos elektrotechnikának alapját s adta meg az elektromos vasútnak előfeltételét.

Tizenkét évi fejlődés után, 1879-ben, a berlini iparkiállításon jelent meg a Siemens Werner terve alapján épült első elektromos lokomotív. Kisméretű, a mai elektromos lokomotívokhoz viszonyítva játékszernek látszó, három lőerejű gépecske volt. A kiállítás ideje alatt 600 m hosszú keskenyvágányú körvasuton ezzel a kis elektromos lokomotívval továbbított három nyitott kocsiból álló vonattal több mint 80 ezer utast szállítottak.

Két esztendőre rá, 1881 május 15-én, a világ első közforgalmú elektromos vasútján, Berlin mellett, az anhalti

vasút Gross-Lichterfelde állomásától az ottani főkadétkiskoláig vezető közúti vasúton futott az első elektromos üzemű motoros kocs.

Az elektrotechnika akkori helyzetének megfelelően a vontatás rajta, valamint a későbbi közúti vasutakon is, egyenárammal történt.

Az elektromos vasút fölfedezése az egész technikai világ figyelmét fölkelte. Voltak, akik kétkedéssel fogadták; voltak, akikben túlságos nagy reményeket keltett. Az utóbbiak a vasúti vontatásban a gőzüzemű lokomotívok mielőbbi teljes kiküszöbölését sürgették.

A fölcsigázott reményeket Siemens Werner 1882-ben a berlini elektrotechnikai egyesületben tartott tárgyilagos előadásában¹ a kellő mértékre szállította le.

Meggyőzően fejtette ki, hogy a nemzetközi fővonalakon akkoriban még az elektromos vontatóerő a gőzüzemű lokomotívval nem tud versenyezni. Az elektromos üzem ott óhajt tért foglalni, ahol az addigi berendezés vagy nincs helyén, vagy pedig nem tud eleget tenni a követelményeknek.

A nagy föltaláló világosan látta, hogy az elektromos vontatás jelentősége fokozottabb lesz a nagy emelkedésű vasúti vonalakon, valamint általában a hosszú alagutakban, továbbá a magas és földalatti városi gyorsvasutakon. Mindenekelőtt pedig a városok lóvasútjait kell elektromos közúti vasutakra átalakítani. Ez az átalakítás alig két évtized alatt meg is történt.

Az elektromos közúti vasút első kísérleteinél az áramnak az elektromos áramfejlesztő teleptől a motoros kocsiba és visszavezetése a vágány két sínvonalának segítségével történt.

Lovaknak a vágányon keresztülhaladásakor azonban ilyen módon sokszor rövidzárlat keletkezett. Az üzem tehát veszélyes volt. Ezt a veszélyt küszöbölte ki a fölsővezetékes elektromos vasút, amely e mellett lehetővé tette a feszültségnek lényeges fokozását is.

¹ *Ueber die dynamo-elektrische Maschine und deren Verwendung zum Betriebe von elektrischen Eisenbahnen.* 1882.

Ilyen főlővezetékes elektromos közúti próbavasutat még ugyancsak 1881-ben, szintén Siemens tervei szerint, Párizsban a világkiállítás alkalmából létesítettek. A Place de la Concorde-ot kötötte össze a Palais de l'Industrie-vel.

Állandó jellegű ilyen rendszerű közúti vasutat pedig első ízben 1884-ben Sachsenhausen és Offenbach között építettek.

Németországban az első főlővezetékes elektromos közúti vasutak létesítése után az áram vezetésének ezt a módját azzal az indokolással, hogy a város képét elcsúfítja, sokan kifogásolták. Ennek a mozgalomnak volt az eredménye, hogy egyes városok nem engedélyeztek főlővezetékes elektromos közúti vasutakat, hanem alsóvezetékeseket kívántak.

Az első alsóvezetékes elektromos közúti vasutat a Thompson Houston amerikai cég építette Németországban, Hallében. A hallei példát követte több német és angol város, valamint Budapest is.

Az alsóvezetékes elektromos közúti vasút azonban általában sok balesetnek és még több forgalmi zavarnak lett okozója, úgyhogy idővel fokozatosan átépítették őket főlővezetékesekké.

A főlővezetékekkel szemben tanúsított ellenszenv azonban azzal a hátránnyal is járt, hogy az elektromos közúti vasúti üzem Európában egy évtizeden át alig mutatott haladást.

Más volt a helyzet Amerikában.

Az amerikai gyorsan fejlődő városoknak nagy teljesítő-képességű közlekedő eszközre volt szükségük és ezt megtalálták az elektromos közúti vasútban. Esztétikai aggodalmak a főlővezeték alkalmazása ellen ott nem merültek föl. Az amerikai mérnökök a szerzett tapasztalatok fölhasználásával a főlővezetékes elektromos vasúton valóban lényeges javításokat tettek.

A múlt század végén kezdték az elektromos üzemet bevezetni a nagyvárosi gyorsvasutakon, valamint a nagyvárosok környéki vasutain.

A vontatás céljaira ezeken a vasutakon is általában egyenáramot használnak.

Az egyenáramú mótór vasúti vontatásra felettébb al-

kalmas. Nagy indító nyomatékot tud kifejteni, jó a határfoka és csekély a súlya.

Az egyenáramú vontatási rendszer előnye továbbá, hogy átalakító telepe közvetlenül csatlakozhatik az esetleges meglevő háromfázisú 50 periodusú ipari elosztó vezetékhez. Világvárosok gyorsvasutainak üzembehelyezésekor ezt az előnyt mérlegelni kell. Legutóbb a német birodalmi vasút, amikor a berlini gyorsvasut elektrifikálásakor az egyenáramú rendszert választotta, az említett előnyt vette figyelembe.

Az egyenáramnak vontatásra való alkalmazását azonban eleinte korlátozta a munkavezeték kis feszültsége. Nagy feszültséget itt a múlt század végén még nem lehetett alkalmazni, mert akkoriban a motorok nem voltak erre alkalmasak. Minthogy pedig a vonatok indításakor, főképpen nagy súlyú vonatoknál, nagyobb feszültségsökkenés történik, hogy a kisfeszültségű munkavezeték megfelelően táplálni lehessen, a vonalon sűrű egymásutánban kell a táplálásra szolgáló átalakító állomásokat, az ú. n. alállomásokat alkalmazni.

Nagyobb kiterjedésű hálózaton ennél fogva a sok transzformátor alállomás nagyobb mértékű tőkebefektetést igényelt. Távolsági nagyvasutak elektrifikálásakor éppen ezért előtérbe lépett a nagyfeszültségű váltakozó, illetőleg forgóáramú vontatási rendszer alkalmazása.

Időközben, 1885-ben Galileo Ferraris, a kiváló olasz elektrotechnikus, a torinói iparmúzeum és hadi iskola tanára, föltalálta a többfázisú forgóáramú motor elvét.

A forgóáramú motor, a nélkül hogy áram-irányváltoztatásra volna szüksége, nagy feszültségekre képezhető ki és közvetlenül alkalmazható vontatási célokra.

Elektromos vontatás nagyvasutakon nagyfeszültségű váltakozó árammal.

Kandó Kálmánnak a tudományos elektrotechnika fejlesztése terén kifejtett eredményes működését a Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben a Wahrmann-díjjal tüntette ki.

«Kandó Kálmán korszakot alkotó érdeme, hogy a nagyvasutak elektrifikálására először mert alkalmazni nagyfeszültségű áramot», — mondja a vonatkozó bírálati jelentés.¹

Rendszerét az olasz Valtellina-vasúton alkalmazta első ízben.

Merész lépését a szakkörök eleinte kétkedéssel kísérték, amikor azonban a Valtellina-rendszer technikai és gazdasági sikere ismeretes lett, az úttörő munkálkodásért nem hiányzott az elismerés sem.

Kandónak e téren elért kiváló eredményeit már az 1903. évi Wahrmann-díjra vonatkozó jelentésben kiemeli Lipthay Sándor:²

«Kandó a nagyfeszültségű forgóáramot a fővasutak elektromos vontatására alkalmassá tette és az ő rendszere szerint felszerelt 106 km hosszú Valtellina-vasúton fényesen beigazolta a rendszer gazdaságos voltát, idegen földön becsületet szerzett a magyar munkásságnak és tág látókört nyitott a nagyvasutak további fejlődéséről.»

Az 1921. évi akadémiai bírálat megállapítja, hogy az 1903. évi jelentésben kifejezésre jutott remények valóban be is váltak.

A Német Vasút Egyletnek magas színvonalú tudományos technikai folyóirata az *Organ für die Fortschritte des Eisenbahnwesens* 1904. évi folyamában a Valtellina-vasút elektrifikálásáról közölt részletes ismertetés³ végén arra az eredményre jut, hogy a mintaszerűen végrehajtott nagyszerű vállalkozás teljesen sikerültnek mondható és hasonló telepek számára már is mintául szolgál, még akkor is, ha az áramtermelés nem olyan kedvező, mint a Valtellinán.

Kandó Kálmán *Az elektromos vontatás nagyvasutakon nagyfeszültségű váltóárammal* című alapvető tanulmányát 1900 november 10-én a Magyar Mérnök és Építész Egyletben tartott előadásában mutatta be.

Ebben a tudományos elektrotechnika fejlesztése szem-

¹ *Akadémiai Értesítő*. 1921. 95. o.

² *Akadémiai Értesítő*. 1903.

³ *Die Valtellina-Bahn und der elektrische Betrieb von Hauptbahnen*.

pontjából nagyjelentőségű értekezésében ¹ kifejti, hogy a nagyvasutakon az elektromos vontatás a XIX. század végén már aktuális kérdéssé vált.

«Nem, mint ahogy évekkel ezelőtt várni lehetett, — írja — a közönség fokozódó kényelmi igénye, hanem technikai és gazdasági előnyei tették azzá.»

Az elektromos vontatásnak kérdését, tanulmánya szerint, az elektromos üzemnek három nagy előnye érlelte meg.

Kettő közülük a közönséget közelebből érinti: a szénfüst elmaradása és a sebességnek fokozása.

Az utóbbi a közlekedésben minden haladásnak a rugója, mégis eleinte a füst elmaradása bizonyult fontosabbnak. Ez volt ugyanis indító oka az elektromos vontatás legelső nagyobb szabású alkalmazásának a Baltimore—Ohio vasút baltimore-i alagútjában.

Fölemlíti Kandó, hogy Európában is számos a baltimore-ihez hasonló olyan eset van, ahol a nehezen szellőztethető hosszú alagutakban a sűrű forgalom következtében annyi füst gyűl össze, hogy a lokomotív személyzetének fűládása forgalmi zavarokat, sőt baleseteket is okozott.

Hivatkozik az Itáliában a giovi alagútban Torino és Genova között 1899-ben történt balesetre és utal arra, hogy hazánkban a buccari—fiumei vonalrészről kiágazóan, Susak alatt közvetlenül a Brajdicára vezető, akkoriban épülőfélben levő forduló alagútban kellene az elektromos vontatást bevezetni.

A sebességnek elektromos vontatás útján növelése akkoriban még akadémikus értékű volt, minthogy az addigi kísérletekben a gőzlokomotívok sebességét sem érték el.

Megállapítja azonban Kandó, hogy a fejlődés folyamán az elektromos vontatás a sebességnek növelését fogja eredményezni.

Az elektromos vontatásnak, mint elektromos munkátvitelnek, harmadik, az előbbi kettőnél még fontosabb

¹ a) *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*. XXXIV. kötet, XXI. füzet (525—532. o.).

b) *Nagy vasutak elektromos vontatása*. Ganz és Társa. 1901.

előnye a helyhez kötött természeti erőknél, mindenekelőtt a vízierőknek — a fehérszénnek — kihasználása.

Ez az előny különösen Itáliában nagy jelentőségű, ahol a silány minőségű, lokomotívfűtésre nem alkalmas, toskánai ligniten kívül ásványi tüzelőanyag nincs, de, amint tanulmányában Kandó fölemlíti, «több mint másfélmillió lóerőnyi megbízható nyers vízierő van kihasználatlanul a vasúti vonalak mentén».

Itáliában tehát az elektromos vontatás bevezetése közgazdasági érdek volt, minthogy a vízierőknek erre a célra való kihasználása a vasúti közlekedést függetleníti a külföldi széntermelés konjunktúráitól s e mellett jótékony befolyást gyakorol a kereskedelmi mérlegre.

Valóban elsősorban a vízierőkben meddőn heverő természeti vagyon értékesítése céljából szólította fel az olasz kormány 1897-ben a Società Italiana per le Strade Ferrate Meridionali, Esercente la Rete Adriatica és a Strade Ferrate del Mediterraneo két nagy vasúttársaságot, hogy tanulmányozzák az elektromos vasúti vontatásnak kérdését és tegyenek javaslatot ilyen irányú nagyszabású kísérletre.

A feladat nem az volt, hogy rövid szakaszon elektromos vontatással tramwayszerű forgalmat bonyolítsanak le, — erre ugyanis már volt példa akkoriban Amerikában és Franciaországban — hanem, hogy nagyvasúti forgalom igényeit kielégítő oly rendszert dolgozzanak ki, amely nagyvasutakon a gőzvontatás helyettesítésére alkalmas lesz.

Az olasz kormány által kiküldött szakbizottság azt javasolta, hogy a Rete Adriatica társaság által üzemben tartott 106 km hosszú Valtellina-vasutat (Lecco—Sondrio és Colico—Chiavenna között) forgóáramú rendszer bevezetésével elektrifikálják.

A vasúttársaság kiküldött képviselője a terv megvalósítása céljából sorban fölkereste a nevezetesebb külföldi elektromos gyárakat. A nagy feladat megoldásától azonban mindegyik húzódozott. Körútja végén 1898 januárjában jutott el a budai Ganz-gyárba, ahol azután megértésre talált.

A gyárnak lángeszű mérnöke, Kandó Kálmán, ugyanis a nagyvasutak elektromos vontatásának jelentőségét föl-

ismerve, már az olasz terv fölmerülése előtt, 1895 óta, foglalkozott a többfázisú váltakozó áramnak vasúti vontatásra alkalmazásával.

A vontatási kísérleteket már 1896 október havában megkezdte a Ganz-vagógyár mellett fekvő telken épült egy méter nyomtávú próbapályán.

Ezeknek a tudományos szempontból nagyfontosságú kísérleteknek első gyakorlati eredménye a genfi tó partján fekvő Evians les Bains fürdőhely forrásaitól a fürdőszállodáig vezető háromfázisú kisvasút volt. 1898 júniusában helyezték forgalomba. Hossza 300 m, legnagyobb emelkedése 102 ‰ .

Ezt követték a m. kir. állami vasgyárak vajdahunyadi és percesi bányavasútja, továbbá a franciaországi Compagnie des Mines de la Mure bányavasútja számára Kandó tervei alapján létesített háromfázisú elektromos lokomotívok.

Mindezeket a vasútakat azonban még 500 Volt-ot meg nem haladó feszültségű forgóáram hajtotta.

Kandó már akkor tisztában volt azzal, hogy ilyen kis-feszültségű árammal a nagyvasúti vontatás célszerűen nem oldható meg.

Rendszerének kidolgozása előtt azonban még szükségesnek tartotta, hogy 1897-ben tanulmányútra menjen az északamerikai Únióba, ahol a mult század végén a vasúti vonalakon az elektromos vontatás már nagyobb mértékben volt elterjedve.

Az ott kizárólagosan alkalmazott, akkor még maximumban 600 Volt-os, egyenáramú rendszernek a helyszínén tanulmányozása azután megerősítette őt abban a meggyőződésében, hogy nagyvasutak elektromos vontatását gazdaságosan nagy-feszültségű váltakozó árammal lehet megoldani.

Hazatérte után azonnal hozzáfogott a megfelelő elektromos berendezések szerkesztéséhez.

Tudományos kutatásaira és tapasztalataira támaszkodva azután vállalta az úttörő föladatot, a Valtellina-vasút elektrifikálását és azt, rendkívüli nehézségek legyőzése után, fényesen oldotta meg.

A magyar névnek soha el nem évülő dicsőséget szerzett.

A szerződés értelmében a Rete Adriatica a Valtellina-

vasúton az elektromos vontatást akkor tekintette kielégítőnek, ha az új rendszer a teljes üzem két első esztendejében a forgalom biztossága és rendszeressége szempontjából ugyanazt a garanciát nyújtja, amelyet a gőzüzem biztosít.

E szerint a Valtellina-vasút elektrifikálásakor első sorban az volt a feladat, hogy az alkalmazott rendszer technikai szempontból próbáltassék ki.

Erre a célra a Valtellina-vonal valóban alkalmas volt, minthogy rajta $22\frac{0}{100}$ -ig terjedő emelkedések, hosszú alagutak és kissugarú kanyarulatok sűrűn követik egymást.

A vontatási szempontból igen kedvezőtlen pályán Kandó rendszere kiállotta a tűzpróbát.

Az üzemkezelő vasút a rendszer megbízhatóságáról meggyőződést szerezve a Valtellina-vasút elektromos üzemét a kétesztendei próbaidő lejárta előtt átvette, a nagyfeszültségű forgóáramú rendszernek nagyvasutak vontatására alkalmas voltát tehát elismerte. Ez az elismerés még inkább fokozódott a nagyobb teljesítőképességű lokomotívok üzembehelyezésével. A milánói műegyetem hírneves tanára, Arno, 1904 májusában az első ilyen lokomotívval végrehajtott próbák eredményét «csodálatraméltó»-nak nyilvánította.

Természetes azonban, hogy a Valtellina-rendszer életképes csak akkor lehetett, ha nem csupán technikai, hanem gazdasági szempontból is megfelelőnek mutatkozik.

A Valtellina-vasút aránylag gyér forgalmánál fogva az üzem gazdaságosságának bizonyítására nem látszott alkalmasnak.

Amikor 1902 októberében az elektrifikálási munkálatokat az olasz közlekedési miniszter megtekintette, az üzemkezelő Rete Adriatica vezérigazgatója üdvözlő beszédében hangsúlyozta, hogy az elektromos üzem gazdaságos voltát majd olyan nagyforgalmú vonalon fogják bebizonyítani, amilyen a lecco—milánói, ahol a forgalmat gőzüzemű lokomotívokkal már alig tudják lebonyolítani.

Az üzem gazdaságosságának bizonyítására azonban nem kellett megvárni a lecco—milánói vonat elektrifikálását.

A Valtellina-vasúton ugyanis, noha a forgalom gyér volt, az elektromos vontatás a gőzvontatással szemben már

a két első, az 1903. és 1904. évi teljesítmények alapulvételével tetemesen olcsóbb volt és az aránylag csekély sűrűségű forgalom ellenére is az elektromos üzem által elért megtakarítás fődőzte a befektetett tőke kamatait és törlesztési hányadát.¹

Az első nagyfeszültségű váltakozó áramú nagyvasúti elektrifikálás, a háromfázisú áramnak nagyvasúti vontatásra sikeres alkalmazása Kandó nevét ismertté tette az egész világon.

A Valtellina-vasút elektrifikálásával szerzett kedvező tapasztalatok azután arra indították az olasz kormányt, hogy ezt a rendszert nagyobb kiterjedésben alkalmazza és a Firenzétől északra fekvő vasúti vonalak elektrifikálására a háromfázisú rendszert fogadta el szabvány gyanánt.

A világon az első nagyfeszültségű váltakozó áramú elektromos vontatást a Como-tó partján végighaladó vasúton vezették be.

Ennek a tónak déli szögletében, Como városában alussza örök álmát Alessandro Volta, az áramló elektromosság forrásának föltalálója, a tudományos elektrotechnikának egyik előőse.

Kandó Kálmán, hálával emlékezve reá, gondoskodott arról, hogy a kisdud makkból merész sudárba szökkent elektrotechnikának diadala, a nyugvóhelyéhez közel járó elektromos nagyvasút, megnyugtassa szellemét.

Kandó működése Vado-Liguréban.

A Valtellina-vasút elektrifikálása után az időközben állami üzembe vett olasz vasúti hálózatban mindenekelőtt a Genova és Torino közötti ú. n. Giovi-vonal elektrifikálására került a sor.

A munkálatok végrehajtására az olasz államvasutak Kandót kérték föl.

Az olasz állam azonban súlyt vetett arra, hogy az

¹ Cserháti Jenő: *A Valtellina-vasúttal szerzett tapasztalatok.* M. M. és É. E. Közlönye. 1904. XI. füzet.

elektromos lokomotívokat, valamint a vonal berendezését belföldön állítsák elő.

Ilyen körülmények között Kandó 1906-ban megvált a Ganz-gyártól és a felsőitáliai vonalak elektrifikálását Westinghouse György, a hírneves amerikai mérnök, segítségével hajtotta végre.

Westinghouse ugyanis erre a célra Vado-Liguréban gyárat alapított, amelynek Kandó lett a vezérigazgatója.

Maga a gyár is magyar szellemi munkával, Kandónak és kitűnő magyar mérnök munkatársainak tervei alapján, épült föl.

A vadói gyárban, amelynek kiváló működése Itáliában követendő például szolgált, Kandó vezetése alatt és tervei szerint több száz elektromos lokomotívot gyártottak.

Tehervonati lokomotív típusát ismertette Kandó 1909-ben, *Neue elektrische Güterzuglokomotive der Italienischen Staatsbahn* című értekezésében.¹

W. Heyden erre az értekezésre vonatkozó bírálatában Kandó rendszerével szemben a nagyvasúti elektromos vontatásban az egyfázisú rendszer elsőbbségét vitatta.² Időközben ugyanis Németországban, Svájcban, Ausztriában és Svédországban eredményes próbákat végeztek az egyfázisú váltakozó áramú vontatással is.

Kandó *Über Drehstrombahnen*³ című értekezésében Heyden érvelését meggyőzően cáfolja. Főlemlíti, hogy a szakirodalomban többé-kevésbé elméleti vizsgálatokra támaszkodó olyan vélemények látnak napvilágot, amelyek a forgóáramú motorok lényeges hátrányául róják föl az állandó sebességet. E téren szerzett bő tapasztalataira hivatkozva megállapítja, hogy az állandó sebesség a gyakorlatban figyelemreméltó előny. Hangsúlyozza, hogy a forgóáramú motornak a súlyegységre vonatkoztatott nagy teljesítőképessége a forgóáramú lokomotívokat felettébb alkalmassá teszi nagy emelkedésű szakaszokon.

1912-ben a Gotthard-vasút elektrifikálásának kérdésével

¹ *Zeitschrift d. Vereines deutscher Ingenieure*. 1909. (1249—1253. és 1320—1325. o.)

² és ³ *Elektrotechnische Zeitschrift*. 1910. Heft 28.

kapcsolatban dr. W. Kummer svájci mérnök, a zürichi technikai főiskola későbbi tanára, *Der Kraftbedarf der Gotthardbahn* című értekezésében¹ az egyfázisú és háromfázisú rendszert összehasonlítva a Giovi-vonal üzemi eredményeit nem egészen tárgyilagosan bírálta.

Kandó *Gotthardbahn und Giovi-Linie*² című tartalmas tanulmányában egy évtized alatt szerzett kedvező üzemi eredményekre hivatkozva sikeresen védte meg rendszerét.

A Westinghouse-cég megbízásából ebben az időtájban Kandó az olasz államvasutak vonalainak elektrifikálásán kívül több elektrifikálást hajtott végre Európa különféle országaiban.

Felső-Itáliában manapság több mint 600 háromfázisú váltakozó áramú Kandó-lokomotív teljesít igen nehéz viszonyok között kitűnő eredménnyel szolgálatot.³

Immár három évtizedes tapasztalat szerint ennek a rendszernek a gazdaságos üzem mellett kiváló előnye a nagy üzembiztosság.

Hogy ennek ellenére ez a geniálisan kigondolt rendszer Itálián kívül nem igen terjedt el, annak okát elsősorban a fűlővezeték szűvevényes voltában találjuk meg.

A fűlővezeték ugyanis két munkadrótból áll, amely a sínnel együtt a háromfázisú táplálásnak három vezetékét alkotja.

A tapasztalat egyébként azt mutatta, hogy ha valamely vasút vonalai elektrifikálásának megkezdésekor a háromféle — egyenáramú, egyfázisú vagy háromfázisú — rendszer valamelyikét bevezette, az elektrifikálásnak az összefűgű hálózaton való folytatásakor ragaszkodott a választott rendszerhez és törekedett annak mennél tökéletesebb kifejlésére.

Az ilyen irányú törekvések rendszeren sikerrel jártak, úgy-hogy a háromféle rendszer mindegyike mellett hozhatók fűlő előnyök.

Az egyenáramú rendszernek, amelynél a munkavezeték

¹ *Schweizerische Bauzeitung*. Bd. LIX. 127. o.

² *Schweizerische Bauzeitung*. Bd. LX. 91. o.

³ *Ganz-Közlemények*. 1931. október, 11. o.

feszültsége ma már maximálisan 3000 Volt, előnye, hogy a lokomotív hatásfoka kedvező, berendezése egyszerű, áramsértékelte. Hátránya, hogy az állomások mind a jó karbantartás, mind a befektetési tőke szempontjából igen költségesek és e mellett fölső vezetéke is nagy befektetést igényel.

Az egyfázisú rendszer előnye a fölsővezetékben és az állomásokban, hátránya a lokomotívban jelentkezik.

A háromfázisú rendszer lokomotívja a legjobb, de fölsővezetéke szövevényes.

A Kandó-féle fázisváltós rendszer.

Kandó sikereiben gazdag olaszországi működésének a világháború vetett véget. 1916-ban újra sorozták. Rögtön be kellett vonulnia és — saját kifejezése szerint — mint «öreg mérnököt» a közös hadügyminisztériumban a Központi Szállítási Vezetőséghez osztották be, ahol csakhamar vezető állásba jutott.

«Abban az időben — írja Kandó¹ — a vasutaknak még nagy szénkészleteik voltak, azonban a széntermelés folyamatosan csökkenése és e mellett az állandóan növekedő fogyasztás feltétlenül szénkatasztrófát idézett volna elő, ha a háború még sokáig tart. Mint a helyzettel tisztában levő előadónak, kötelességem volt, hogy erre a hadügyminisztert figyelmeztessem. Egy előterjesztésben javaslatokat tettem, amelyek a szénpazarlás csökkentését célozták és ebben természetesen a legnagyobb szénpazarlóra, a vasútra is rámutattam és annak elektrifikálását sürgettem.»

E szerint már a világháború folyamán kialakult az a meggyőződés, hogy a vasutak elektrifikálásában nem csupán a vasútüzemi szempontokat kell figyelembe venni, hanem arra a céltudatos energia-gazdálkodás szempontjából is szükség van.

Akkor még hazánkban a helyzet aránylag kedvező volt.

Az integer Magyarország vízierőiből, noha nem tartozott a fehérszénben gazdag országokhoz, tekintélyes energiát tudtunk volna nyerni a vasutak elektrifikálására is s ilyen

¹ Ganz-Közlemények. 1931. október, 13. o.

módon elég hamar kimerülő szénvagyonunkat bizonyos mértékig pótolhattuk volna.

Kandó, átértékelve az energia-gazdálkodás nagy jelentőségét, erre a célra természetesen első sorban a vízierők kihasználását vette tervbe. Összegyűjtötte az addig készült vízerőmű-tervezeteket. Fölhívására maga a Ganz-Danubius-gyár 1916 márciusában és áprilisában nyolc ilyen tervezetet mutatott be neki. Ezek közül hat magyarországi, egy horvátországi és egy bosznia-hercegovinai volt. Ezeknek kiépítése esetén 220 ezer lóerőt túlhaladó energiát lehetett volna nyerni.

Budapest székesfőváros üzeminek olcsó elektromos árammal való ellátása céljából dolgozta ki 1917. év végén a korán elhunyt Bánki Donát műegyetemi tanár, a világhírű hidrotechnikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja a Vaskapu-vízerőmű tervezetét. Ez a vízerőmű a turbinák tengelyén mérve 365 ezer lóerőt szolgáltatott volna. Az általa nyerhető energia a székesfővároson kívül egész országreszt ellátott volna elektromos árammal s azonkívül az elektrifikálendő vasúti vonalaknak egyik fő erőtelepe lett volna.

Nagymennyiségű energiát lehetett volna nyerni az Alduna grébeni szakaszán levő vízesés kihasználásával is. Ezzel a tervezettel akkoriban a Ganz-gyár foglalkozott.

A székesfőváros szükségletének kielégítésére 1918 tavaszán még számításba vették a Vág-vízerőművet az Árva-folyó torkolata alatti Vág-szakasz, valamint az Árva-folyó kihasználásával. Ez a vízerőmű kereken 220 ezer lóerőt szolgáltatott volna.

Dr. Benedek József földművelésügyi miniszteri tanácsos értékes tervezete szerint ennek a vízerőműnek szerves része lett volna az Árva völgyében létesítendő 850 millió köbméter befogadó képességű nagy tároló medence.

Az integer Magyarországon az akkor rendelkezésre álló vízierőkből tárolással és az aldunai zuhatagok kihasználásával 3·3 millió lóerő energiát lehetett volna nyerni. Egy lakosra esett volna 0·158 lóerő.

A trianoni szörnyűségnek gyászos következménye, hogy az említett nagyszabású tervekről ma csak mint álmokról beszélhetünk s hogy az integer Magyarországon vízierőkből

nyerhető 3·3 millió lóerő a csonka hazában ennek 5⁰/₀-ára, azaz kereken 170 ezer lóerőre, az egy lakosra eső lóerő pedig 0·02-re szállt le.

Ilyen módon megnyomorított hazánk a kihasználható vízierőkben is a legszegényebb ország lett.

Az erkölcsi világrend megköveteli, hogy a trianoni gonosz tetteinek szerzőit a korbáccsal suhintó bősé Erynnisek üldözzék még a halálon túl is.

A víz és szél természeti erők mellett évezredek óta, egészen a XIX. századig az energiának főforrása a fa. A világ-gazdaságban a szilárd éghető anyagok közül a szén után ma is a fa következik az energianyerésnek 18⁰/₀-ával.

A világháború előtt a világnak fatermelő országai közül az első helyet foglalta el az osztrák-magyar monarchia. Egyetlen kikötőnk, a fumei, volt a világnak legnagyobb faforgalmú kikötője, nagykiterjedésű farakodó helyekkel a Fiumaracsatorna és a Recina-folyó alkotta ú. n. Deltán, valamint Susak alatt, a tengertől szívós magyar munkával elhódított Brajdicán. A kikötő egyik részének, a Baross-kikötőnek, fa-kikötő volt a neve.

Nemcsak hazánknak, hanem Krajnának is, kiviteli fája a fumei kikötőbe jutott, ahonnan évenként átlagban 250 ezer tonna fűrészelt és bárdolt fát szállítottunk el.

A trianoni békediktátum megfosztott vízierőinknek 94, szénvagyonunknak 60 és erdőterületünknek 84⁰/₀-ától. Trianon tönkretette a világnak legnagyobb faforgalmú kikötőjét. Amíg azelőtt nagymennyiségű fát szállíthattunk ki, manapság nyomorúságunkban behozatalra szorulunk.

Ha valahol, nálunk van tehát szükség céltudatos energiazdálkodásra, a még megmaradt szénvagyonunkkal takarékoskodásra.

Természetes e szerint, hogy Trianon után Kandó, a fajszereztettől is hevítve, még fokozottabb buzgalommal foglalkozott ezzel a nagyfontosságú kérdéssel.

Katonai szolgálata alól való fölmentése után, 1917-ben, mint technikai igazgató ismét a Ganz-gyár kötelékébe lépett.

Már ugyanebben az esztendőben nagyszabású tanulmányában kifejtette, hogy a vasutak elektrifikálása csak

egy fejezete az energia-gazdálkodás nagy problémájának és csak annak keretén belül oldható meg helyesen».

«Ha a vasutak elektrifikálása miatt külön csupán a vasút vontatási célját szolgáló erőközpontokat kellene építeni, akkor azokban az országokban, ahol vízierők hiányában csak hőerő-központok jöhetnek számításba, mint pl. megcsónkított házánkban is, az elektrifikálás által elérhető szénmegtakarítás lényegesen csökkenne.»¹

Olyan rendszert kellett ennél fogva megteremtenie, amely-nél a világítás és ipari fogyasztás céljaira termelt áramot nagyvasúti vontatásra is föl lehet használni.

Nem vehette tehát alapul sem az általa világhírre szert tett háromfázisú, sem pedig az egyfázisú kis periódusú vasút-elektrifikálási rendszert, mert egyik sem csatlakozhatik az 50 periodusú országos energiaelosztó távvezetékhez.

A nagyjelentőségű föladatot Kandó új, fázisváltós, vontatási rendszernek kidolgozásával mesterien oldotta meg.

Ennek a rendszernek lényege, hogy a lokomotívhoz a rendes, 50 periodusú, nagyfeszültségű váltakozó áram alak-jában jutó elektromos energiát a lokomotívon elhelyezett forgó gép, az ú. n. fázisváltó, átalakítja többfázisú és a terhe-lés szerint változó kisfeszültségű elektromos energiává.

A kisfeszültségű többfázisú áram indukciós mórtort táp-lál, amely forgását rudas hajtóművel adja át a lokomotív kerekeinek.

A Kandó-féle fázisváltós rendszer egyesíti magában a háromfázisú lokomotív, meg az egyfázisú fölsővezeték elő-nyét. Ezenfelül az iparral való kooperációnak olyan lehető-ségét biztosítja, amilyent semmi más rendszer nem tud adni.²

A tudományos elektrotechnika fejlődése során kevés

¹ Ganz-Közlemények. 1931. október. 5. o.

² Ganz-Közlemények. 1931. október, 17. o.

Fázisváltós rendszerét Kandó angol, francia és német nyelven maga is ismertette. Ez az ismertetés kézirat gyanánt pár példányban van forgalomban.

A német ismertetés címe: *Einphasen-Wechselstrom-Lokomotive mit Synchron-Phasenumformer.*

embernek adatott meg, hogy két korszakalkotó fölfedezéssel örökítse meg nevét.

Kandó ezek közé a kevesek közé tartozik.

Fázisváltós rendszerének kialakításán Kandó 1923 óta páratlan energiával dolgozott.

Az e rendszer alapján épített első kísérleti lokomotívval a m. kir. államvasutaknak e célra berendezett budapest-alagi szakaszán két esztendőn át tartott az a próbaüzem, amelyet a szakembereknek lázas érdeklődése kísért.

Az itt szerzett tapasztalatok fölhasználásával Kandó számos újítással együtt egyszerűsítette lokomotívját és az ily módon tökéletesbített lokomotív 1928 augusztus óta üzemben tartva fényesen igazolja a rendszerhez fűzött reményeket.¹

Az elért kedvező eredmények alapján a m. kir. államvasutaknak elektrifikálásra kerülő legfontosabb nemzetközi fővonalán, a budapest—hegyeshalmi vonalon, amelynek mentén halad a bányászati erőközpont 100 ezer Volt-os távvezetéke, Kandó-féle fázisváltós lokomotívokkal tervezik a forgalom lebonyolítását.

Kétségtelen, hogy Kandó a nagyvasutak elektromos vontatása terén fázisváltós rendszere megteremtésével új mesgyét tört.

Az 1921. évi Wahrmann-díjra vonatkozó akadémiai bírálat már megfelelően értékeli ezt a rendszert és kiemeli, hogy Kandó az elektromos lokomotívok szerkezetét nagymértékben tökéletesítette.

A gyakorlatban jól bevált a róla elnevezett hajtómű: a Kandó-keret vagy Kandó-háromszög is.

Kandó újabb külföldi sikerei.

Időközben az elektromos lokomotív szerkesztése terén Kandó újabb dicsőséget szerzett a magyar névnek.

A párizs—orleans-i vasút elektrifikálása előtt francia bizottság járt az északamerikai Űnióban az ottani elektromos nagyvasutak tanulmányozása céljából.

¹ *Ganz-Közlemények.* 1931. október, 17. o.

Észak-Amerikában az elektromos nagyvasutak számára első sorban ú. n. «gearless»-hajtású, hajtórúd nélküli gyorsvonati lokomotívokat építettek, mert hajtórudas megoldások esetén azt tapasztalták, hogy az elektromos lokomotívok bizonyos sebességnél rezonanciába jönnek, menetük nyugtalanná válik.

A franciákat Észak-Amerikában fölvilágosították, hogy a Kandó-szerkesztette olasz gyorsvonati lokomotív-típus rezonanciától ment.

A párizs-orleans-i vasút 1921-ben pályázatot hirdetett egyenáramú gyorsvonati lokomotívok szállítására. A pályázaton a Ganz-gyáron kívül egy amerikai és egy svájci cég vett részt. A nemzetközi versenyben a Ganz-gyárnak Kandó szerkesztette lokomotívja, amelyben a nevét viselő hajtóművet, a Kandó-keretet is, javított alakban alkalmazta, nagy elismerésben részesült. A vasúttársaság megvette a Ganz-gyár pályázati terveit és ezek alapján két egyenáramú gyorsvonati lokomotívot rendelt meg nála.

A próbamenetek alkalmával ezek a lokomotívok a rendkívül szigorú minőségi feltételeknek teljes mértékben megfelelték, úgyhogy a kitűzött prémiumot is elnyerték.¹

Ezeket a lokomotívokat, amelyek óránkénti 130 km sebességgel is rázkódás nélkül, nyugodtan jártak, a nem eléggé tájékozott francia lapok akkoriban mint a gall szellemnek világhírű sikerét dicsőítették.²

A párizs—orleans-i vasút vontatási igazgatójának, Parodi mérnöknek, kívánságára írta meg Kandó 1923-ban *Étude sur les vibrations du mécanisme moteur des locomotives électriques* című értékes tanulmányát.

Tudományos technikai irodalmunkban hiányt pótolna ennek az értekezésnek magyar nyelven való közzététele.

Fölöttébb becses Kandónak a *Villamos mozdonyok hajtóműveinek dinamikus igénybevétele kerékcúszás következtében* című tanulmánya. Ebben az értekezésében beható vizsgálat alá veszi az elektromos lokomotívszerkesztőknek már sok gondot okozott rezgő csúszás (chattering slip) jelenségét.

¹ Ganz-Közlemények. 1931 október, 8. o.

² V. ö. Pesti Hírlap, 1927 febr. 8.

Minthogy az elektromos hajtóművekben a legnagyobb erők legtöbbször rezgő csúszással kapcsolatban lépnek föl, ennek a jelenségnek lényegét elméletileg megvizsgálni technikai szükséglet volt.

Ezt a mélyreható tanulmányát Kandó akadémiai székfoglalónak szánta. Előadását azonban hirtelen halála megakadályozta.

A fázisváltós rendszer kidolgozásával egyidőben Kandó a Nicola Romeo milanói (később Cerná) cég számára is szerkesztett háromfázisú és fázisváltós lokomotívokat.

Fázisváltós rendszerére vonatkozó szabadalmait az amerikai Westinghouse Co. is megvette. Ezzel kapcsolatban ennél a vállalatnál mint consulting engineer 1927-ben pár hónapot töltött Pittsburgban.

Hosszabb ideig nem tudott ott maradni és az olasz államvasutak újabb fölszólításának sem tett már eleget. Fázisváltós rendszerének kifejlesztése ugyanis tevékenységét itthon teljes mértékben igénybevette — 1931 január 13-án váratlanul bekövetkezett haláláig.

Kandó Kálmán föltalálási tehetsége.

Lángész, alapos tudományos képzettség, páratlan kitartás és saját értékének tudatában bámulatos bátorság Kandó világraszóló sikereinek titka.

A technikai tudományok széles területén nem elvont főladatok megoldásával foglalkoznak.

Itt mindig a valósággal kell számolni.

Éppen ezért a tudományos technikának haladását nem kizárólag az elmélet, hanem igen sokszor a gyakorlati szükséglet táplálja.

Világosan megmondotta Siemens Werner a berlini Tudományos Akadémián székfoglaló értekezésében: «Főadataimat rendszeren hivatásom szabta meg, minthogy az utamba eső tudományos hézagok kitöltése technikai szükségletnek bizonyult.»

Kandó Kálmán mélyreható tudományos munkával oldotta meg korunknak egyik nagyfontosságú technikai szükségletét, a nagyvasutak elektromos vontatásának kérdését.

Maradandó becsű fölfedezéseit első sorban annak köszönhetjük, hogy isteni szikrával, a föltalálás tehetségével volt megáldva.

A tudományos megfigyelésen és módszeren kívül ugyanis minden nevezetes fölfedezéshez szükséges még valami, ami csak a kiválasztottak tulajdona: a föltalálás tehetsége.

Találóan mondotta du Bois Reymond, a berlini Tudományos Akadémia fizika-matematikai osztályának hírneves titkára, az emlékezetes fölavató ülésen Siemens Wernernek: «Tiéd a mechanikai föltalálás tehetsége, amelyet az ősnépek joggal neveztek isteninek és amelynek kiképzése adja meg a modern kultúrának fölényét.»

Kandó Kálmán öntudatos bátorsága.

Dr. Ing. Lello Pontecorvo-nak, Kandó több mint három évtizeden át hű munkatársának, hozzám juttatott meleghangú megemlékezése, amelynek megküldéséért ezen a helyen is hálás köszönetet mondok neki, közvetlen megfigyelések alapján mutatja be Kandó valódi nagyságát.

«Első ízben nagy olasz hazánkfiától, Galileo Ferraristól hallottam említeni Kandó Kálmán nevét — írja Pontecorvo. Szívemnek kedves ezt a nagy nevet idézni, mert ez a név végigkísérte Kandó munkálkodását egész életén át.

Az a vontatási rendszer ugyanis, amellyel Kandó nagy és jól megérdemelt diadalait aratta és amellyel nevét elválaszthatatlanul összekapcsolta, a Ferraris-féle motor elvének alkalmazásán alapszik, legújabb vontatási rendszere pedig, amelyet Kandó olyan mesterien fejlesztett ki, a Ferraris-Arno rendszeren.

E visszaemlékezések szerény írója, amikor 1896-ban a Ganz-cég fölvette mérnökei sorába, Torinóban elbúcsúzott Ferraristól, akinek asszisztense volt, s ekkor hallotta tőle azoknak a nagy érdemeknek fölsorolását, amelyeket az elektromosság alkalmazásának terén a Ganz-cég és mérnökei szereztek, valamint egy kiváló magyar mérnök kimagasló értékének méltó dícséretét, aki már akkor, 36 évvel ezelőtt, világhírű volt, Bláthy Otto Titusét.

Amikor azután a beszélgetés a Ferraris-féle motor szerkezetére fordult, Ferraris elmondta, hogy kevéssel azelőtt a Ganz-gyár egyik fiatal mérnöke, Kandó Kálmán, volt nála látogatóban, aki kifejtette előtte az említett motor szerkezetére vonatkozó néhány ideáját. Ezek alapján Ferraris már akkor elismerte Kandó hatalmas ingeniumát, kiváló tehetségét, alapos fölkészültségét, és megjósolta, hogy ez a fiatal ember dicsőséges lapokat fog beírni az elektrotechnika történetébe.

Az első perctől kezdve, amikor Kandó abban a megiszteltetésben részesített, hogy felszólított: lépjek munkatársai közé, mélységesen meghatottak jellemének kivételes tulajdonságai. Ezek között is a legfőbb a határtalan bátorság, teljes tudatában annak, hogy a legsúlyosabb felelősséget vállalja magára.

Nagyon nehéz ma szemléltetően leírni a Kandó által vállalt föladat nehézségeit.

Nem arról volt szó, hogy egy vagy több gépet szerkeszsen, hanem hogy olyan rendszert teremtsen meg, amely meglevő szerkezetekre egyáltalában nem támaszkodhatott, amelynek a semmiből kellett megszületnie.

A 30 éves fiatal mérnök azonban — írja Pontecorvo — nem habozott, nemcsak fölötteseibe tudott bizalmat önteni, hanem magára vállalta a berendezés minden egyes részének kidolgozását, tehát oly föladatra vállalkozott, amely intenzív munkát adhatott volna öt-hat tapasztalt tervező-mérnöknek.»

Amikor Kandó az első nagyfeszültségű váltakozó áramú nagyvasúti elektrifikálásra vállalkozik, töretlen út van előtte. Megelőzően sem Európában, sem a világ más helyén nem végeztek ilyen egészen különleges természetű, fölöttébb nehéz mérnöki munkát.

És azt se szabad elfeledni, hogy a nagyfeszültségű áram vontatásra alkalmazásától idegenkedtek az ilyen áram életveszélyessége miatt. Ügyelnie kellett tehát arra, hogy mind a kezelő személyzetet, mind az utazó közönséget teljesen megbízható szerkezettel védje meg.

Horatius Vergiliushoz intézett búcsúdalában (Ad navem,

qua vehebatur Vergilius Athenas proficiscens) az első hajós-
nak merészségét ezekkel a szavakkal dicsőíti:

Illi robur et aes triplex
Circa pectus erat, qui fragilem truci
Commisit pelago ratem
Primus . . .

(. . . háromszor volt vértézve annak a keble, aki először
bízta a törékeny hajót a tengerre.)

De mekkora merészsége volt annak, aki a mechanikai
erők királyát, a nagyfeszültségű elektromos áramot először
fogta igába és kényszerítette hasznos munkára!

És milyen szárnyaló dicsőítő sorokat írt volna Horatius,
ha megpillanthatta volna az emberész által alkotott hatal-
mas mozgó gépet, Kandónak nagyszerű elektromos loko-
motívját!

Főadata sikeres megoldására Kandónak valóban ember-
feletti erőt kellett kifejteni.

«Mennél több nehézség gördül elé, annál nagyobb szilárd-
ságra fejlik a férfiúi erő.» Széchenyinek Vásárhelyi Pál műkö-
désére gondolva tett ez a kijelentése teljes mértékben jellemző
Kandónak a Valtellina-vonal elektrifikálásakor kifejtett nagy-
szabású munkálkodására is.

Bolyai János, az abszolút geometriának lángeszű föl-
találója, 1823-ban «a semmiből egy új más világot teremtett.»
Ugyanezt tette nyolc évtizeddel később a nagy vasúti elek-
tromos vontatás terén Kandó Kálmán.

Kandó Kálmán fáradhatatlan munkaszeretete.

Mindazoknak a fölfedezéseknek, amelyeket az ember
a természeti erők értékesítése terén elér, előföltétele: hatal-
mas szellemi munka, energia.

A nagy embereknek, amelyenek a lángeszű föltalálók,
szellemi energiája sohasem merül ki. Alkotásaikban haláluk
után is fönnmarad. Nemzedékről nemzedékre adódik át
s nőttön nő tiszta fénye.

Épen ezért az emberi szellemnek via triumphalis-án
ellenállhatatlan a haladás.

Nem szabad azonban azt gondolni, hogy a hírneves föltaláló technikusok nagy gondolatai rövid idő alatt kifejtett szellemi munkával öltenek testet.

A tudományos technika és más tudományok sikerei között lényeges különbség van.

Amíg ugyanis más tudományterületeken kiváló tudós-nak egyetlenegy tette lehet korszakalkotó, a tudományos technika területén ez ritkán lehetséges.

A tudományos technika annyi sok korszakos jelentőségű találmányának gyakorlati kihasználásra alkalmas kialakítása legtöbbször hosszadalmas, lépésről-lépésre fáradságos előrehaladással történik.

Innen van, hogy a tudományos technika terén majdnem mindegyik nagy föltaláló, Kandó Kálmán is, eklektikus.

Lángeszűk foglalja rendszerbe a részlettalálmányokat és egyesíti harmonikusan működő nagy egésszé.

Helyesen mondotta a szerény nagy Stephenson : A lokomotív nem egy embernek, hanem a mérnökök egész seregének találmánya.

Ha azokra a nagy technikai alkotásokra gondolunk, amelyeket magyar mérnökök szellemi ereje hívott létre, Kandónak a Valtellinán teljesített hatalmas művét Vásárhelyi Pálnak száz esztendővel ezelőtt az Alduna szabályozása érdekében kifejtett örökbecsű munkálkodásához hasonlíthatjuk.

Mindkettőjüknek meg kellett küzdeni a vonatkozó technika fejletlenségével, a munkálatok újszerűségével s ezenfelül a természeti nehézségekkel is.

Mind a ketten éjt és napot egygyé téve, teljes energiájukat fejtették ki nagy feladatuk megoldására.

A legnagyobb magyar az aldunai munkálatok folyamán intette is Vásárhelyit, hogy kímélje egészségét, s ekkor írta neki az emlékezetes sorokat : «A magyart, ha hazafi, nem arra kell inteni, hogy kötelességét teljesítse, hanem arra, hogy lelkiismeretes munkálkodásával túlságba ne menjen.»

Ugyanerre a megállapításra teljes mértékben rászolgált Kandó is.

Egészségének kímélésére megfelelő intést jóságos hitvétől többször kapott.

Az intésnek azonban sem Vásárhelyinél, sem Kandónál nem volt eredménye. A mindkettőjüket átható törhetetlen energia, Széchenyi kifejezését használva, a «vis motrix», nem ismert saját maguk iránt kíméletet.

A túlságba vitt munkálkodás bizonyára hozzájárult mindkettőjük időelőtti elhúnytához.

Kandó valóban mesébe illő fáradhatatlan munkaszere-tettel és munkaképességgel volt megáldva.

«Olyan lázasan dolgozott, hogy gondolatai még éjszaka sem hagyták nyugodni.»¹

Munkatársai alig bírták vele az iramot.

«Életét a munkának szentelte. Éveken át azt se tudta, mi a szórakozás vagy az üdülés. Itáliában Vado-Ligurében töltött számos éven át csupán egy szenvedélyére emlékszem : — mondja Pontecorvo — a színes fotográfiára, de ez is rövid ideig tartott. Hasonlóan hamar föl hagyott a vitorlás csónakázással is, amellyel később az utolsó években a Balatonon foglalkozott.»

De amikor Gloria vitorlásán szelte a Balaton hullámain, agya akkor sem pihent, mert folytonosan számításokat végzett.

Lázás tevékenységét csak fokozták azok a nagy csapások, amelyekkel a sors őt sújtotta.

1913-ban elvesztette feleségét, azt a ritka nemeslelkű asszonyt, «aki diszkrét hallgatásával és kedvességével ott-hon meg tudta adni férje állandó feszültségben élő szellemének azt a pihenést és nyugalmat, amelyre szüksége volt.»¹

Jött azután nemsokára a világháború.

«Ettől kezdve minden gondolata a hazának szólt, amelyről tudta, hogy nagy veszélyben van, és állandóan azon töprengett : miképen járulhatna hozzá valamivel annak mentéséhez.»¹

A világháború szomorú eredménye okozta szenvedéseit nem elégette meg a kérlelhetetlen sors. 1921-ben elvesztette egyetlen fiát.

¹ Pontecorvo : *Kandó emlékére.*

Mérhetetlen fájdalomának csillapítószerét csupán a munkában találta meg. Lelki szenvedései még intenzívebb munkálkodásra sarkalták.

Követte a középkori szerzetesek szép mondását: *labore est orare*. Valóban a munka volt imádsága.

Szellemi ereje, munkakészsége azonban messze túlszárnyalta testi erejét. A nagy igénybevétel megtörte ezt. Agyondolgozott szervezetét váratlanul, hirtelen halál ölte meg.

Az alkotás gyötrelmei Kandónál.

Az emberiség haladása rendszeresen a merész úttörők szenvedései árán történik. A görög mythologiában a sziklához láncolt Prometheus nagy szenvedése ennek legszebb ki-fejezője.

Bizony az alkotásnak vannak gyötrelmei. Kandónak addig nem volt nyugalma, amíg a problémának tökéletes megoldása agyában alakot nem öltött.

A kötelelességérzet és a constructeuri lelkiismeretesség — írja Pontecorvo — nála a legmagasabb fokra hágott, de természetesen hallatlan lelki kínok árán.

Az alkotó munka közben szellemének pathosa hihetetlen fokokat ért el. Az ember érezte: mennyire rabja a teremtés kínokkal vegyes örömeinek, hogy agya mintegy malomban őrlődött és ideges érzékenysége olykor a leghevesebb módon nyilvánult meg.»

«A teremtés, bárki elgondolhatja, nem lehet könnyű — mondja Carlyle. — Még Jupiter feje is erősen fájt és láng csapott ki belőle, amidőn abból a fegyveres Pallas megszületett.»¹

Fázisváltós rendszere szerint épített elektromos próbalo-komotívjának minden elismerést kiérdemelt teljesítménye, szembeállítva azzal a szívós, szinte emberfölötti, munkával, amelyet Kandó ezen a téren teljesített, csak szerény gyakorlati eredményt jelent.

Ennek a rendszernek, amely ipar és vasút között minden

¹ *Scott Walter*. Ford. Baráth Ferenc. Olcsó Könyvtár. 79. o.

eddiggi módszerénél célszerűbb energiamegosztást biztosít, a budapest—hegyeshalmi fővonalon rendes üzemen teljes sikerrel való alkalmazását nem érhetette meg. Pedig áhítozott erre a kétségtelenül nagyhorderejű eseményre.

A munka végrehajtását késleltető azok a nehézségek, amelyeknek elhárítása nem tőle függött, lelki szenvedéseit fokozták. Ismételten ki is fakadt: «Csodának kell történnie, hogy a fázisváltós rendszer bevezetését megérhessem.»

«Ha visszagondolok — mondja megemlékezésében Pontecorvo — Kandó életére, amelyben agyát csaknem kizárólagosan egy nagy idea foglalta el, és annak valósággal emberfölötti eredményeire, nem tudok szabadulni attól a hittől, hogy ő azért volt e földön, hogy hivatást teljesítsen... Sokszor volt az a benyomásom, hogy valamely magasabb parancsnak engedelmeskedik. Lázás, fáradhatatlan tevékenysége, az a bizonyos belső néma lázadozás a végzet ellen, amely egyrésztől folytonos küzdelemre kényszerítette, másrésztől ebben a küzdelemben engedte megtalálnia életének egyetlen célját, nem egyszer emlékeztetett Michel Angelo munkásságának bensőséges és rettenetes tragédiájára.»

Kandó ép úgy, mint száz esztendővel ezelőtt Vásárhelyi és négyszáz esztendővel ezelőtt Michel Angelo, valóban sokszor érezte, hogy «a pálya bére égető, mint Nessus vére».

Kandó Kálmán szerénysége és tekintélytisztelete.

Kandó Kálmán a szerénység mintaképe volt. Ebben a tekintetben is méltó utódja az elektromágneses motor és a dinamógép föltalálójának, a tudományos elektrotechnika magyar úttörőjének, Jedlik Ányosnak, valamint nagy szellemrokonainak, minden idők egyik legnagyobb természettudosának, Faradaynek, meg a gőzlokomotív föltalálójának, a nagy Stephensonnek.

Faraday halálakor (1867) a londoni *Times*nek nekrológja a nagy tudós jellemét s különösen szerénységét dicsérve annak az óhajnak ad kifejezést: Vajha a tudósok mind olyan szerények volnának, mint Faraday volt.

Magyarországon, amint Jedlik és Kandó példája is

mutatja, az elektrotechnika terén úttörő munkálkodást kifejtő tudósok szerénységben is versenytársai Faradaynek.

Jellemző Kandó igénytelenségére és szerénységére, hogy amikor nagy művét, az elektrifikált Valtellina-vasutat ünnepélyesen megnyitották (1902 szept. 4-én), a vonal végállomásán, Sondrióban, tartott ünnepi lakomán Balenzano kereskedelemügyi miniszter a nap hőjét nem tudta fölköszönteni, mert az a lakomáról észrevétlenül eltávozott és a visszamenet előkészítése érdekében a lokomotívszínbén a motorokat vizsgálgatta.

Mielőtt akadémiai tagságra jelöltük, fölkerestem Kandót s megkérdeztem tőle: vállalja-e a jelöltséget. Mélyen meghatotta, a legnagyobb megtiszteltetésnek vette, hogy az Akadémiában reá is gondoltak. Köszönettel fogadta a jelölést, de megjegyezte, hogy ugyanannál a vállalatnál, ahol ő működik, van egy már évtizedek óta világhírű nagy magyar elektrotechnikus, aki még nem tagja az Akadémiának.

Valósággal fölvilanyozódott, amikor tudomására hoztam, hogy őt megelőzően ugyanabban az épületben már fölkerestem és megkérdeztem azt a tiszteletreméltó világhírű magyar elektrotechnikust: vállalja-e az akadémiai tiszteleti tagságra való jelölését.

Kandó Kálmán föllépésében másokkal szemben mindig szerény volt. Beszédközben nyugodt és világos tekintetéből bölcsesség és jóság sugárzott. És a maga is nagytekintély, amint a most említett eset is mutatja, tekintélytisztelő volt.

Kandónak ifjú korától fogva férfiúi ideálja volt: Tisza István, akit mint az akkor élő legnagyobb magyart tisztelt.

Felsőházi taggá történt megválasztásáig a politikai működéstől távol tartotta magát. Képviselőválasztásokon aktív szerepet nem vállalt, kivéve azt az egy esetet, amikor Tisza István a székesfőváros egyik kerületében mint képviselőjelölt lépett föl. Ekkor szívvel-lélekkel korteskedett ideálja megválasztása érdekében.

Mélyen megható az a ragaszkodás és hódolat, amely Kandót Tisza Istvánhoz fűzte. Állardóan magánál hordta és íróasztalára helyezte arcképét. Mintha azokról a kemény,

elszánt arcvonásokról akart volna a maga titáni munkájához erőt és ihletet meríteni.

Érzékeny lelkületére Tiszának tragikus halála megrendítő hatást gyakorolt.¹

Olasz barátai igaz örömeire rokonszenvvvel kísérte és a kevésbbé tájékozott idegenek előtt meggyőzően védelmezte az új Olaszországnak minden nemesre törekvő mozgalmát, az olasz fascizmust.

Mélységes tisztelettel gondolt a fascizmus megteremtőjére, a Duce-ra.

Tekintélytisztelete azonban nemcsak a kiváló államférfiakra és technikusokra terjedt ki. A szó valódi értelmében igazi mérnök meglepő tárgyilagossággal értékelte a más eszmekörben kitűnt férfiakat is.

Kandó Kálmán közéleti működése.

Kandó Kálmán közéleti működését a jó gondolat, a jó szó meg a jó tett háromsága irányította.

Önzetlen, hatalmas munkálkodást fejtett ki a haza, egyháza és a mérnök-társadalom érdekében.

Erre a célra nagymértékű elfoglaltsága ellenére tudott időt szakítani.

Egyházának, hasonlóan mint nagy szellemrokona, Faraday, hű fia volt.

Nagy lelkesedéssel karolta föl az angyalföldi református munkás egyházközségben a templom, a parochia és különösen a tanoncotthon építését. A magyar iparfejlesztés és iparoktatás érdekében fölöttébb jelentősnek tartotta, hogy egy ilyen intézmény, iparos-tanonciskolával kapcsolatban, angyalföldi megbízható vezetés alatt létesüljön. Sajnos, halála meggátolta abban, hogy ezt a célt elérhesse.

Az angyalföldi református egyház érdemeinek elismeré-

¹ Ezeket a fölöttébb értékes adatokat Takács Ede, ganzgyári tisztviselő úr, volt szíves velem közölni. Öneki köszönhetem Pontecorvo olasz nyelven fogalmazott megemlékezésének magyar fordítását is.

séül presbiternek választotta és küldötte be a budapesti református egyházközség presbiteriumába.

Itt is, mint minden munkájában, a hűség, a szolgálat és a szerénység jellemezte.

A felsőház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint pénzügyi bizottságában mint «a villamos energia fejlesztéséről, vezetéséről és szolgáltatásáról» szóló törvényjavaslatnak előadója klasszikus példáját adta a pártatlan, csupán a közös előmozdítására irányuló munkásságnak.

Hirtelen bekövetkezett elhunytja miatt el nem mondott felsőházi beszédének tervezetéből, amelyben kifejti, hogy «a problémát nemcsak a közérdekkel ellentétes magánérdekek, de bizonyos tekintetben a különböző közérdeki szempontok összeütközése is komplikálja», kitűnik bölcs mérséklete és puritán szelleme.

Közéleti tevékenységét valóban mindig a közérdek előmozdításának szelleme hatotta át.

Családi örökség volt ez nála.

Hasonló szellemben munkálkodott nagybátyja, id. Kandó Kálmán, Deák Ferenc hűséges barátja is.

Legjobban jellemzi ezt a szellemet az az instrukció, amelyet a haza bölcse id. Kandó Kálmánnak akkor adott, amikor Andrásy Gyula miniszterelnök mellé miniszteri tanácsosnak neveztetette ki.

Mikszáth Kálmán mesteri tolla ezt az instrukciót így írta le:¹ «Neked pedig az lesz a dolgod, Kálmán, hogy amit nálam vagy Andrásynál hallasz, okosan átgyúrod elmédben s beadod nekünk a szájunk íze szerint. Mert, tudod, gyarló emberek vagyunk s mindenféle konfliktusok fognak időjárástával támadni. Ha Andrásynak valami akciója lesz, én arra dühösen fölpattanok és azt találom üzenni: «Mondd meg Andrásynak, hogy abból semmi se lesz, vagy elsőpröm az egész kormányt», te akkor elmégysz az üzenettel és azt úgy adod elő Andrásynak: «Tiszteltet az öreg úr, említettem előtte akciódát, helyesli is, de úgy vettem ki, hogy még némi aggályai vannak.» Ha pedig Andrásy papri-

¹ *Az én kortársaim.* I. k. 80. o. Jubileumi kiadás.

kázódik föl ellenem, hogy «mit okvetetlenkedik mindig az a vén salabakter, ezt nem tűröm tovább», te azt másnap úgy hozod meg: «Tiszteletét küldi Andrássy, szeretné ugyan keresztülvinni azt a dolgot, de ha ellenvetésed van, akaratodnak magát aláveti.»

Ilyen különös követé lett id. Kandó Kálmán a két hatalmas államférfinak s hordozta hosszú időközben elváltozó üzeneteket az «Angol királyné»-tól Budára és onnan vissza, megkönnyítve Andrássynak az ország kormányzását.»

Id. Kandó Kálmán valóban bámulatos eredményt ért el az üzenetek transzformálásában. Nem kevésbé sikeres volt ifj. Kandó Kálmánnak a természeti erők transzformálása terén kifejtett nagyszabású munkálkodása.

Közeleti működésükben mindkettőjüket Kölcsey igéje hatotta át: «A haza minden előtt.»

Kandó kiváló munkálkodásának elismerése.

Kandó Kálmánt kiváló tudományos technikai működéséért Akadémiánk 1921-ben a Wahrmann-díjjal tüntette ki, 1927-ben pedig levelező tagjának választotta.

Az alma mater, a kir. József-műegyetem 1922-ben, egyetemi rangra emelésének ötvenedik évfordulója alkalmából, «a gépészmérnöki és elektrotechnikai gyakorlat és tudomány terén» szerzett kiváló érdemeinek elismeréseül a technikai tudományok tiszteletbeli doktorává avatta.

1923-ban az államfő kormányfőtanácsosi címmel tüntette ki.

1924-ben az Országos Mérnöki Tanács elnökévé nevezték ki.

Alelnöke volt az Országos Középítési Tanácsnak.

1927-ben a Mérnöki Kamara a törvényhozás felsőházának tagjává választotta. Az energia-gazdasági törvényjavaslatot a felsőház bizottsági ülésén mint előadó pár nappal halála előtt még nagy fölkészültséggel ismertette. Ez az előadás volt hattyúdala.

A Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége

1930. évi jubiláris közgyűlésén tiszteleti tagjává választotta.

Utolsó kitüntetését 1930 októberében kapta. Magyarország kormányzója a technikai tudományok fejlesztésében kifejtett kiváló munkásságának elismerésül a Corvinkoszorút adományozta neki. Ő volt az egyetlen mérnök, aki ebben a kitüntetésben részesült.

Itália sem feledkezett meg úttörő működéséről. Az olasz kormány ritka kitüntetésben részesítette, amikor az olasz korona parancsnoki tisztségével, a commendatore ranggal ruházta föl.

Kandó ezeket a kitüntetéseket nem kereste. Saját értékének bizonyára tudatában volt, a nélkül azonban, hogy elbizakodott lett volna.

Mindig szem előtt tartotta Newtonnak bölcs kijelentését, aki hatalmas fölfedezésére gondolva, magát a tengerparton színes kavicsokat és csillogó kagylókat találó gyermekhez hasonlítja, miközben az igazság óceánja még majdnem föl-kutatlanul végtelen területre terjed ki tőle.

Jól tudta, hogy a tudomány csak közelebb vezet ahhoz a határhoz, ahol a fölfoghatatlan kezdődik és hogy aki elbizakodva tovább akar jutni, csalódásában végre is igazat fog adni Byron *Manfrédjében* az «első végzet» mély értelmű kijelentésének: . . . . «a tudomány csak a nemtudás neme, cserében a nemtudás más neméért».¹

Azt szokták mondani, hogy a híres föltalálókat a szerencse kedveli.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy kiváló fölfedezésekhez nem szakadatlan szellemi munka, nem rátermettség, hanem szerencse kell.

A lángésznek, amint Kandónál is nyilvánvaló, nem a szerencse, nem az ú. n. bölcsék köve segít, hanem az el mélyedő, kitartó szellemi munka s a rátermettség hozza a sikert, a szerencsét.

Találóan mondja Goethe *Faustjában* Mephistopheles:

¹ Byron: *Manfréd*. II. felvonás, 4. jelenet.

Érdem s szerencse frigyben álltát
 A balgaság nem sejtí árn.
 Bölcsök kövét ha megtalálnák,
 Kő lenne már, de bölcs híján.¹

(Wie sich Verdienst und Glück verkettten,
 Das fällt den Toren niemals ein.
 Wenn sie den Stein der Weisen hätten,
 Der Weise mangelte dem Stein.)

Kandó Kálmán alkotásainak értéke.

Kandó Kálmánnak mind a két nagy alkotása céltudatos törekvés racionális energia-gazdálkodásra.

A Valtellina-vasúton megkezdett elektrifikálás Itália vízierőinek okszerű kihasználását mozdította elő, fázisváltós rendszerének itthon alkalmazása pedig megmaradt szén-vagyonunk kímélésére, energia-szükségletünknek a külföldtől lehetőleg független kielégítésére irányult.

Nyilvánvaló e szerint, hogy mindkét alkotásának igen nagy a kulturális értéke, amely egyenes arányban van a megteremtésükre fordított óriási szellemi munkával.

Ez a megállapítás ellentétben van azzal az újabban ismételve megnyilatkozó nézettel, hogy a technika vívmányainak következménye a materiális világfölfogás és hogy ezek a vívmányok az emberiséget testi és szellemi rabságba döntik, tehát kultúraellenesek.

Oswald Spenglernek *A nyugati kultúra pusztulása*, meg ennek kiegészítője: *Az ember és a technika* híres művei azokat, akiknek ideálja a technika nélküli ember, hitükben megerősítette.

Azok a fölületes kritikusok, akik szerint a technika vívmányai kultúraellenesek, amikor a kultúrára gondolnak és a technikáról beszélnek, nem veszik észre azokat a szellemi erőket, amelyekből a tudományos technika az ő hatalmas életerejét meríti.

Az embernek a szellemi munka előnyére a fizikai munká-

¹ Goethe : *Faust*. II. R. Fordította : Kozma Andor.

tól való fölszabadítását, ezt az ideális kultúrmunkát a tudományos technika vitte diadalra.¹

Az ókori kultúra a szabad polgár szellemi munkáját a rabszolgák testi munkája által szabadította föl.

Ma a tudományos technika 2500 millió rabszolga munkarejének megfelelő energiát szolgáltat a kultúrnépeknek. Mit jelent ez? Ha a motorokat nem mechanikai erő hajtáná és ennek ellenére vasúti vonataink, automobiljaink, hajóink stb. járnának, világítási üzemeink, vízvezetékeink, gyáraink stb. működnének, akkor — ha ez egyáltalában lehetséges volna — két és fél milliárd embernek kellene egész életét szakadatlanul hajtókerekek forgatására, teheremelésre és teherhordásra fordítani, tehát pokoli kinszenvedések között hasonlóan kellene dolgozniok, mint a «korbácsolt háttal jajgatott» rabszolgatömegeknek kellett az ókorban.

Manapság a tudományos technika az embert a hozzá nem méltó szolgálatnak legnagyobb részétől fölszabadította.

A tudományos technikának, «Isten e fölszabadító követének a mai kor nem tud eléggé hálás lenni és köszönetet mondani» — írja Dessauer, a frankfurti egyetem hírneves tanára.²

Valóban nagy vakmerőség azt állítani, hogy a technika vívmányai kultúra-ellenesek.

Spengler alaptétele, amelyből következtetéseit megvesztegető tudással és fényes szónoki tehetséggel vezeti le, lényegében az, hogy a teremtő ember minden új találmányával messzebb és mindinkább ellenségesebb indulattal távolodik el a természettől. Már pedig a természet ellen a harc reménytelen.

Ez a megállapítás alapja Spengler katasztrófa-elméletének. Nyilvánvaló, hogy ha ez az alap nem elég szilárd, Spengler minden áron pesszimiztikus világnézetének nincs jogosultsága.

¹ Max Maria Weber: *Die Entlastung der Kulturarbeit durch den Dienst der physikalischen Kräfte.*

² Friedrich Dessauer: *Philosophie der Technik.*

Kandó Kálmán korszakalkotó működését lehetetlen ilyen pesszimiztikus világnézet alapján értékelni.

A tudományosan képzett technikus hatalmas építményt csak sziklaszilárd alapra mer építeni és csak akkor kezdi meg a fölépítést, ha meggyőződött az alapnak jó minőségéről.

Vajjon meggyőződött-e Spengler arról, hogy az ember a technikának segítségével a természet ellen küzd? Ellenkezően, nem éppen az ember próbálja-e meg a természettel való együttműködést?

Ezt a tételt világosan bizonyítják a nagy mérnökök, köztük Kandónak hatalmas alkotásai.

Egyikben a természettől nyújtott vízierő, a másikban a föld sötét mélyében koncentrált napenergia, a szén, segítségével éri el kitűzött célját.

A valódi mérnök-szellem nem Spenglernek fáradt lemondása, hanem az alkotásnak szelleme. Ez hatotta át Kandót is.

A technika életerejét az életnek legmélyebb forrásaiból: a természetből és szellemből, az ingeniumnak teremtő erejéből meríti. És az embernek alkotó vágya, előretörekvése mindaddig nem fog megszűnni, amíg az ember az lesz, ami: olyan lény, akibe a nagy alkotó saját teremtő erejének egy szikráját helyezte el.¹

A tudományos technikai munka az emberben a valóság szeretetének, a pontosságnak, a tárgyilagosságnak, a felelősségérzetnek erényét kelti föl, tehát erkölcsi fölfogását nemesíti.

Spenglernek laza, ingoványos alapon fölépített katasztrofa-elmélete felelősségérzet nélkül szűkölködik.

A mai szomorú időkben, amikor az emberek fáradtak és nyugalom, béke után áhítoznak, valóban nincs szükség a Spengler-féle pesszimizmusra, az aggkor hangulatára, amely az elvesztett ifjúságot siratja; ellenben szükség van tetterős, bátor, alkotó férfiakra.

Kandó Kálmán ezek közé a férfiak közé tartozott.

¹ Max Eyth: *Lebendige Kräfte. Zur Philosophie des Erfindens.*

Alkotó működése bizalmat gerjesztett, vigasztalta a csüggedőket.

Fázisváltós rendszere mintha figyelmeztető lett volna: elvesztettük fizikai energia-forrásaink nagy részét, szellemi energiánk azonban nem kevesbedett. Célszerű energia-gazdálkodás megfelelő szellemi energia kifejtése nélkül el sem képzelhető. Nincs még veszve minden. Föl a fejfel! Küzdj és bízva bízzál!

Amikor Kandó alkotásainak értékét vizsgáljuk, ezt a szempontot se szabad elfeledni.

Az a többször hangoztatott megjegyzés sem helytálló, hogy a technika vívmányainak következménye a materiális világfölfogás.

«Azt mondják és gyakran el is hiszik, — mondja Max Eyth — hogy a technika a materializmus karjaiba kergeti az embert. Mintha a munka valaha materialisabbá tette volna az embert, mint amilyen az természeténél fogva. A tétlenség, a spekuláció teszi azzá.»¹

Vigasztalan megállapítása Schmollernak,² hogy az utolsó száz esztendő folyamán a vezető gazdasági körökben a fennkölt gondolkodásmód, a vallásos lelki fogékonyság és az előkelő érzület egyáltalán nem növekedett.

A társadalom kiterjedt rétegében mérhetetlen nagy az önzés. A legtöbben az aranyborjú körül táncolnak és azt hiszik, hogy az élet célja csak a pénzszerzés bármi módon.

A materiális világfölfogásnak és az általában észlelhető elszomorító állapotoknak első sorban ez az oka.

Ma az úgynevezett művelt világ igen nagy része erkölcsi és vallási érzék hiányában kultúra nélküli.

Már pedig a világháború előtti egyensúly mindaddig el nem képzelhető, amíg az emberek vissza nem nyerik elvesztett lelküket, amíg a világ etikai szempontból nem mutat föl haladást.

Nem a technika vívmányaiban kell tehát a mai kor önzését, az anyagias világfölfogást keresni. A gazdaság bűneit nem szabad átvinni a tudományos technikára.

¹ Max Eyth: *Wort und Werkzeug*.

² *Grundriss*. S. 128.

Sombart szerint irtózatos tévedés, amelyet manapság ismételve elkövetnek, hogy a technika befolyását a kultúra fejlődésére nem választják el egyéb befolyásoktól, így pl. a gazdaság befolyásától.¹

Nagy mérnökök alkotásainak értékelésekor sohase szabad elfeledni, — írja meggyőzően Max Maria Weber — hogy «minden nagy fölfedezés, új természeti erőknek, új törvényeknek föltalálása egyszersmind a humanitás új mesgyéinek föltárását jelenti.

Ha a villám a villámhárítón leszalad, ha a hatalmasan hullámzó tengerből a horizonton a váltakozó fényű világítótorony fölmerül, ha mélyen a földben a széntáró aggodalmas levegőjében a vihedernek kékes lángja a Davy-féle biztossági lámpa dróthálóját ártalmatlanul tölti meg: megrendülve érezzük közelünkben a humanitás szellemét.»²

A humanitás szellemének, a fennkölt gondolkodásmódnak, az idealizmusnak nem kiváló példája-e Kandó hatalmas műve: a fázisváltós rendszer?

Trianon elrabolta fizikai energiánk túlnyomó részét. A megmaradt kevésnek takarékos fölhasználását mozdítja elő Kandó rendszere.

Hívta külföldre világhírű vállalat. Ajánlatában nagy anyagi jutalmat ígért. Az ajánlatot nem fogadta el. Itthon maradt s minden erejét, egészségének rovására, a nagy célnak szolgálatába állította, hogy nemzetének használhasson.

És ezt a céltudatos munkálkodást olyan időszakban fejtí ki, amely Spengler hívei szerint sokban hasonlít ahhoz a korhoz, amelyről egyike a legnemesebb embereknek a trónon, Marcus Aurelius, lemondóan írja: ebben a világban nincs már többé helye alkotásvágytól eltelt emberi természetnek.

A hazának válságos időszakában nem vonzotta Kandót korábbi nagy sikereinek színhelye, Itália sem, ahol a gazdag föld ezer virágtól mosolyog.

¹ Sombart: *Verhandlungen des ersten Dt. Soziologentages*. Tübingen 1911.

² Max Maria Weber: *Der Pfandfinder des Meeres*.

Nem ezek között volt futkározó gyerek!

Ide kötötte a hazai rög, a haza szeretete.

Kandó alkotásai az egész világon nagy értékek. Nálunk ezeket még fokozza az őket átható nemzeti érzés.

Befejezés.

Kétségtelen, hogy a föltalálás tehetségével megáldott Kandó nem mindennapi erényeinél fogva a kiválasztottak közé tartozott.

Öntudatos bátorsága, fáradhatatlan munkássága, áldásos alkotó szelleme, szerénysége, tekintélytisztelete, humánus gondolkodása, önfeláldozó hazaszeretete, ezek a magasztos erények benne egyesülve a lelki nagyságot, a lelki nemességet jellemzik, amelyet Aristoteles *μεγαλοφυχία*-nak, a rómaiak pedig *magnanimitas*-nak neveztek.

Kandó Kálmán világraszóló alkotásait verejtékes, ernyedetlen munkával vetett sziklaszilárd etikai alapon építette föl és a *μεγαλόφυχος* nagy mérnök ideális célok iránti érzékkel vitte előre a reális kultúrát.

Emléke mindenha tisztelt lesz Itáliában, ahol nevét együtt emlegetik az elektrotechnika kiváló olasz képviselőivel: Galvanival, Voltával, Ferrarisszal, Marconival.

Eggyel több záloga ez is a két nemzet közti barátságnak.

De itthonn is páratlan világhírű gárdában foglalja el méltó helyét.

A kis Magyarországnak az elektrotechnika terén olyan világító fáklyái voltak és vannak, mint az elektromotor és dinamógép föltalálója: Jedlik Ányos, a váltakozó áramú elektromos transzformátor rendszernek nagy lelki örömeinkre ma is sorainkban levő alkotói: Bláthy, Déri és Zipernowszky, a gyorstelegráfia létrehozói: Pollák és Virág.

Ezek között a világhírű, tiszteletreméltó nevek között is kitűnik Kandó Kálmán, aki az elektromos nagyvasutak terén az úttörők és magvetők dicsőségének nagyobbik részét magának foglalta le.

A világ nagy emberei közé tartozik, akiknek alkotásai halhatatlanok.

«Ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος» (Nagy embereknek temetője az egész világ) — mondja Thukydides. — «Dicsőségüket nemcsak a hazájukban fölállított emlékkövek magasztaló föliratai hirdetik. Síriratra nem szoruló emlékeztük a haza határain túl is lelkesítő hatással él nem a lelketlen kőben vagy ércben, hanem mindenkinek szívében.»¹

Kandó Kálmán dicsőséges emlékezete fokozottabb mértékben lelkesítő hatással él minden magyar szívében, mert «lámpást adott kezébe az Úr», hogy bevilágítson a sötét magyar éjszakába.

A magnanimitas-szal rendelkező férfit áthatotta a nemes érzelem, amelynek Vörösmarty fölött tartott emlékbeszédében báró Eötvös József adott megkapó kifejezést: «A nemzet, mely a szellemi hatalmat fölfogni s méltányolni képes, de előtte csak akkor hajol meg, mikor az férfias erényekkel párosul, . . . méltó arra, hogy érte a legjobbak fáradjanak s bízva jövőjében élteket neki szenteljék.»²

A szellemi hatalmánál és férfias erényeinél fogva a magyar életnek legnagyobb értékei közé tartozó Kandó bízott a nemzet jövőjében s életét a hazának szentelte.

Legyen áldott emlékezete!

¹ Thukydides: *Historiae*. II. 43. (Perikles híres halotti beszéde.)

² Báró Eötvös József emlékbeszéde Vörösmarty fölött. Akad. Értesítő. IX. 1859.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 14. SZÁM.

PÁLFY MÓRIC L. TAG
EMLÉKEZETE.

ÍRTA

VENDL ALADÁR

R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1932. ÉVI NOVEMBER HÓ 28-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1933.

Pálffy Móric emlékezete.

Irta: Vendl Aladár r. tag.

Tekintetes Akadémia!

1930 augusztus 19-én kísértük utolsó útjára a keresi-úti temetőben *Pálffy Móricot*. Rokonok, jóbarátok, ismerősök serege zarándokolt el a végtisztességre. Csak azok nem lehettek ott valamennyien, akik családja után nemcsak érző szívéhez legjobban hozzánőttek: a magyar királyi Földtani Intézeti kartársai, kikkel évek hosszú során át együtt dolgozott. Ők nem tudtak mindannyian eljönni elbúcsúzni, mert akkor is — mint mindig a nyári félévben — szétszórva, országunk különböző részeiben végezték a geológiai felvételeket, részben olyan területeken, ahová még a sürgöny is késve érkezik meg. De akiknek el kellett maradniok, azok is a legfájóbb érzéssel gyászoltak ott kinn, az erdők, puszták mélyén, mert az elhunytban a legjobb, leghűbb kartárs távozott el.

Mélyen megrendült lélekkel búcsúztunk tőle, hiszen négy nappal ezelőtt még a legnagyobb munkakedvvel róttá *Recsk* bányaterülete környékének bérceit, a régi lankadaltan kitartással kalapálta a kőzeteket, kereste az ércnyomokat s készítette aprólékosan pontos térképét. Váratlanul hirtelen rosszul lett fogta el munkaközben. Másnap reggel szerető felesége hazahozta. A már évek óta benne lappangó kór azonban még ugyanazon a napon: augusztus 16-án éjjel kioltotta életét.

Pálffyban a magyar geológusok egyik legtehetségebbje és legmunkabíróbbja hagyott itt bennünket, kinek sokoldalú, kiváló geológiai tudását nemcsak a geológia tudományának különböző ágazatai, hanem az e tudomány-

nyal kapcsolatos gyakorlati munkakörök is nehezen tudják nélkülözni.

Mert *Pálffy* elsősorban vérbeli tudós volt, ki fényes tehetségével és lelkes, lankadatlan munkakedvvel kereste az igazságot. Emellett azonban erős gyakorlati érzékénél fogva a geológiával összefüggő különböző irányú gyakorlati kérdéseket is kiváló eredménnyel oldotta meg.

Várjalvi Pálffy Móric, Pálffy Máté és Bíró Izabella gyermeke, 1871 október 21-én született a torda-aranyos-megyei Bágyonban. Gyermekéveit a szülői házban töltötte, középiskoláit Tordán és Kolozsvárott végezte. A szülői ház meleg szeretete s szüleinek nemesen egyszerű, becsületes jelleme és példás vallásossága alapozta meg jellemét. Zárkózott, igazi puritán édesatyjának egyénisége kitörülhetetlenül belevésődött lelkébe. A szilárd jellemet, az erős igazságérzetet, a zárkózottságot s a szigorú önkritikát édesapjától örökölte. A szülői ház hatásában és tanításai-ban gyökerezett bensőséges mély vallásossága, komoly hazafisága, törhetetlen magyar érzése s a külsőségeket és minden látszatot kerülő tisztult életfelfogása, legfőképen pedig természetszeretete.

Már zsenge gyermekkorában, mikor a középiskolát Tordán és Kolozsvárott végezte, erősen vonzódott a természettudományokhoz. Ezt a hajlamát követte akkor, mikor a kolozsvári tudományegyetem mennyiségtan-természettudományi karára iratkozott be. Az egyetemen hallgató korában nem életpályát választott, nem tanárnak készült, hanem természettudósnak. Szorgalmával, tehetségével s természetszeretetével csakhamar magára vonta *Koch Antal*-nak, az ásvány- és földtan tanárának a figyelmét. Már harmadéves hallgató korában ösztöndíjas gyakornokként *Koch* mellé került. Egyetemi tanulmányainak befejezése után, 1894 szeptember 1-én már Koch tanszékén működött tanársegédi minőségben.

A kolozsvári egyetem, — a nehéz körülmények ellenére is, — lelkes és kitűnő tanárai révén már a múlt szá-

zad hetvenes és nyolcvanas éveiben hatalmas tudományos központtá fejlődött ki s a magyar művelődés egyik legfontosabb erősségévé vált. *Koch Antal* az egyetem egyik legkitünőbb tanára volt, ki 1872-től kezdve már elég jól felszerelte intézetét. Alig van Erdélyben olyan terület, melyet ásványtani, geológiai és paleontológiai szempontból *Koch* ne tanulmányozott volna.

A kiváló tanár és tudós oldalán indult meg *Pálffy* tudományos munkássága, melyen mindvégig meglátszott az a sokoldalúság, melyet mesterének keze alatt megszokott.

A fiatal bölcsészetdoktor (1895 június havában, fő-tárgy: ásványtan, melléktárgy: közettan-földtan és vegytan) rövid tanársegédi szolgálata után 1895 október 1-én *Koch Antal* ajánlatára a Magyar Királyi Földtani Intézet egyik geológusi állását nyerte el. Ezzel *Pálffy* leghőbb vágya teljesedett be: olyan helyre került, ahol egész életén át tudományos kérdésekkel foglalkozhatott.

A M. Kir. Földtani Intézet a mult század utolsó tizedében fénykorát élte. A magyar geológusok legjobbjainak gárdája működött ekkor az intézetben, melyet *Böckh János* vezetett. *Hofmann Károly*, *Inkey Béla*, *Schafarzik Ferenc*, *Pethő Gyula* voltak akkor a legkiválóbbak az intézetben. Az ő hatalmas munkabírásuk és élénk tudományos munkásságuk erősen fokozta a fiatal erőtől duzzadó, tudmányszomjas ifjú munkakedvét.

Ebben a munkától izzó légkörben a fiatal geológus tehetségével, szorgalmával és sokoldalúságával csakhamar az intézet egyik legkiválóbb tagjának bizonyult. És ebben a környezetben fejlődött ki igazi tudóssá, aki rövid idő múlva a geológiának mindegyik ágában tökéletesen otthon volt.

Eleinte főképen közettani és őslénytani kutatásokkal foglalkozott, később azonban teljes erejét és tudását a földtani térképezés és egyes területek részletes leírására fordította. Közben széleskörű ismeretei révén mindjobban tárguló körben igen különböző irányú gyakorlati geológiai kérdések megoldására is kiváló példákat nyújtott. Nem

geológusok körében főként ezt a gyakorlati irányú munkásságát ismerték legjobban s becsülték legtöbbre.

A M. Kir. Földtani Intézet élesezű akkori igazgatója, *Böckh János* hamar felismerte *Pálffy* kiváló képességeit és törekvéseit minden tekintetben és mindig támogatta. Utóda, id. *Lóczy Lajos* is igen nagyra becsülte képességeit. Rövid idő múlva *Pálffy* a földtani intézetben mindenkinek a tiszteletét és becsülését élvezte s gyorsan elérte a ranglétrán a legmagasabb helyet. Már 1901. június 17-én osztálygeológussá, 1908 október 9-én főgeológussá lépett elő, 1918-ban főbányatanácsosi címet és jelleget kapott. 1926 szeptember 30-án igazgatói ranggal nyugdíjba vonult.

Legelső geológiai felvételét 1896-ban a *Gyalui-havasokban* végezte a *Hideg-* és *Meleg-Szamos* környékén azon a területen, melynek a folytatását már előbb *Koch Antal* és *Primics György* tanulmányozta. A következő években is folytatta munkáját a *Gyalui-havasok* területén. E területnek legnagyobb része teljesen lakatlan, nehezen megközelíthető erdős hegység, hol testet-lelket megerőltető munkát kellett végeznie. 1898. nyarán e nehéz területen, — amint maga mondja, — a rossz megélhetési viszonyok miatt megbetegedett, úgy hogy a tervezett munkánál kevesebbel be kellett érnie.

A *Bihar-Vlegyásza* vonulatának észak-déli irányú főgerincéhez kelet felől csatlakozik a *Gyalui-havasok* kristályos tömege. Ennek központi tömegében a gránitlakkolitot övalakban veszik körül a kristályos palák, melyek csapása mindenütt párhuzamos a gránittömeg szélével. A gránittömeg déli széle bázisosabb s ezen a részen gyakoriak az injiciált palák. Dél felé a palák mindig kevésbé kristályosak s egyes helyeken agyagpalajellegűek. A havasok e központi része az egész geológiai ókoron és középkoron át érintetlen terület volt, csak a délnyugati szélére nyúltak be a Bihar-hegység területéről a perm, triász és liász üledékek.

Pálffy kimutatta azt is, hogy az *Albákpatak-Aranyos-jolyó* vonulatától nyugatra levő terület délkelet felől

megtolódott. E nyomás hatása az *Aranyos* és *Albákpatak* közti gerincig tartott. E megtolás nyomát a kristályos palák fölé települt fiatalabb kőzeteken is észrevesszük; legfeltűnőbbben látszik azonban ez a hatás a permi és a rájuk települt triász üledékeken. A délkelet felől ható nyomás irányára merőlegesen az *Aranyos folyó* völgyének baloldalán két párhuzamos szakadás ment végbe a triász mészkőveken s ezekbe a triász alatt levő permi kőzetek megnyúlt redők alakjában beszorultak. A déli szakadási vonal mentén *Albáktól* nyugatra nemcsak a permi kőzetek, hanem a kristályos palák is a triász mészkővek közé nyomódtak. A nyomás eredményeként erősen megnyúlt ráncok keletkeztek, melyekben egyes kőzetsoportok nemcsak erősen elvékonyodtak, hanem teljesen kihengerelődve, egészen ki is szorultak. A *nyágrai* völgy baloldalán, a *Burzesci* táján az említett nyomás hatására a kristályos palák a fölöttük levő permi képződményekkel együtt a felső krétakőzetek fölé tolódtak.

Az e vidékre ható nyomás a felső krétakor után nyilvánult, mert még a felsőkrétakori rétegek is eredeti helyzetükből túlnyomó részben ki vannak billentve. *Pálffy* valószínűnek tartja, hogy e mozgások ugyanakkor mentek végbe, mint az erdélyrészi Érc-hegységben észlelhető nagyobb méretű elmozdulások, melyek eredménye gyanánt alakult ki az Érc-hegység erupciós területe.

Rövid idő múlva megjelent a *Gyalui-havasok* mintaszerű geológiai térképe is a »*Magura környéke*« és az »*Abrudbánya környéke*« 1:75000 méretben a hozzájuk való magyarázó szöveggel együtt (1907 és 1908).

Már 1901-ben megkezdte *Pálffy* az erdélyrészi Érc-hegység területének tanulmányozását. A következő években folytatta e munkát, úgy hogy 1903. őszén már az érces területekig jutott s még négy nyáron át dolgozva, 1907-ben befejezte a hegység felvételét. 1910-ben pótlólag még néhány bányát tanulmányozott (*Verespatak*, *Brád környéke*).

Eközben be is fejezte az *Érc-hegység* bányáiról ké-

szült monumentális munkáját, mely mindenkor a geológiai irodalom egyik remekműve fog maradni.

Nemcsak tudományos, hanem a bányászat szempontjából is egyik legfontosabb alkotása e műve, »Az erdélyi részi Érchegység bányáinak földtani viszonyai és ércfeléi« címen jelent meg a M. Kir. Földtani Intézet Évkönyve XVIII. kötetében. A munkát a Magyarhoni Földtani Társulat legnagyobb elismerésével, a Szabó-éremmel tüntette ki.

E munkájában sztratigrafiai, tektonikai, genetikai s gyakorlati bányászati szempontból egyaránt fontos eredményeket közölt, melyeket egy évtizedes tanulmányaiból szűrte le.

Tisztázta a *Pošepny* szerint »Lokalsediment«-nek nevezett kőzetek kérdését. Ezeket már *Inkey* mediterránkoriaknak tekintette. *Nopcsa Ferenc* és *Szádeczky Gyula* e rétegcsoport legalsó részét még a felsőkrétához tartozónak vélte.

Pálffy kimutatta, hogy ezek a rétegek mediterránok és hogy bennük három szintáját lehet megkülönböztetni. Az alsó szintáját a piroxénandezitok, amfibolandezitok és dácitok áttörték. A középső szintáj a mediterrán slier, a felső szintáj a tortonien.

A harmadkori eruptív kőzetek sorrendjét *Pálffy* a következőnek találta: legelőször törtek ki a riolitok, azután a piroxénandezitok, majd az amfibolandezitok s végül a dácitok. A sorrend mindenütt ugyanez, de a kitörések időpontja területenként változik. Kimutatta, hogy az erdélyi részi Érchegységben a harmadkori vulkáni kitörések a hegység déli részében kezdődtek s a vulkáni működés észak felé folytatódott.

A déli részen, *Nagyág* környékén a daciterupciók a felső mediterránban folytak le. Az amfibolandezitok itt még korábban törtek, a riolitok pedig az alsó mediterránban, esetleg az oligocénban. Északabba, *Brád* környékén a piroxénandezitok a felső mediterrán végén törtek ki, a dácitok a szarmata, vagy esetleg a pannóniai emeletben.

A *Fehér-Körös* völgyében, *Kristyor* környékén a zöld-

köves piroxénandezitok a felső mediterrán vége felé törtek ki. Ezután a normális piroxénandezitok ömlöttek ki, azután az amfibolandezitok s legutoljára a szarmata emeletben, vagy esetleg még később, a dacitok.

Tovább Északra, *Verespatak* környékén a riolitok valószínűleg a felső mediterránban törtek ki, az amfibolandezitok és dacitok később.

Fontos összefüggést állapított meg a tektonika és az erupciók színhelye közt: kimutatta, hogy a tektonikai vonalak ÉNy-i és erre merőleges irányúak s az erupciók e vonalak mentén mentek végbe. Négy ilyen tektonikai vonalat ismert fel: 1. A *Csetrás-Karács* ÉNy-i irányú vonulat; 2. a *Zalatna-Sztanizsa* környéki, az előbbivel parallel vonulat; 3. a *Brád-Sztanizsa* környéki vonulat, melynek iránya az előbbi irányra merőleges; 4. a *Verespatak-Vulkoj* környéki vonulat, ennek iránya ÉÉNy-i.

A harmadkori erupciók termékeiről megállapította, hogy az andezitok és dacitok területén meg lehet különböztetni a *kürtökitöltéseket* és a *lepelképződményt*. A kürtökitöltések közete, még ha zöldkövesedett is, a mállásnak erősen ellenáll s kiálló kúpokat alkot. A lepelképződmény a kiszórt vulkáni törmelékből és kifolyt lávaárakból áll s a kürtők körül laposabb hátaik alakjában fordul elő.

Az Érchegység eruptív kőzeteit *Pálffy* a következő típusokba foglalta össze: riolitok, piroxénandezitok, amfibolandezitok, dacitok. A riolitok a biotit helyett néha amfibolt tartalmaznak. A piroxénandezitokban a hipersztén és az amfibol jellemző, tehát lényegében hypersztén-amfibolandezitok s gyakran kvarcot és biotitot is tartalmaznak. A tiszta amfibolandezit aránylag ritka, mert az amfibolandezitok nagyrésze átmenet a piroxénandezitok és a dacitok felé, másik része biotit-tartalmú. A dacitok főként az első vonulatban fordulnak elő, gyakran annyi augitot tartalmaznak, hogy átmenetek a piroxénandezitok felé. A dacitokban az amfibol s gyakran a biotit jellemző.

Az andezitok és a dacitok normális és zöldköves állapotban fordulnak elő. A kétféle állapot gyakran átmenet-

tekkel összekötött. Megfigyelései szerint a normális és a zöldköves kőzetek kitorésében nem volt lényeges időkülönbség. A zöldkövesedés egyes vulkáni kürtők mentén ment végbe, más kürtők környékén pedig a zöldkövesedésnek nyoma sincs.

A harmadkor közepétől, körülbelül az oligocéntól kezdve az *Érchegység* területén hatalmas tektonikai mozgások játszódtak le különösen az alsó és a felső mediterrán határán és a felső mediterránban.

Két irány mentén történtek süllyedések. Az egyik irány ÉNy-i s ennek mentén képződött a *Nagyág-Brád*, a *Nagyalmás-Zalatna* s az ÉNy-i irányú *Verespatak-Bucsum* környéki medence. A második irány erre nagyjában merőleges és *Kristyor* környékétől *Offenbánya* felé húzódik. Az egész hegységet a két irányban húzódó vetődések hálózata szeli át.

A vulkáni működés többnyire hamu, rapilli és bombaszórással kezdődött s azután következett a lávafolyás. A hamueső és a láva kifolyása a piroxéndezit-vulkánokon többször ismétlődött. Az amfibolandezit-, főleg pedig a dácitvulkánokon ez a gyakori ismétlődés többnyire nem mutatható ki. A vulkánok utolsó heves működése után már nem volt több kitorés, hanem a krátert kitöltő magma a kráterben hült le s belőle képződött az a kürtőkitöltés, mely ma kúpok alakjában mered ki a térszínből. A kürtő szélén a mediterrán rétegek gyakran magasra felpréselődtek a feltörő magmának a kürtő falára gyakorolt nyomása folytán.

Páljy az erdélyi érchegységi munkájában még az igen régi idők óta vitás »glauch«-problémát is tisztázta.

Az erdélyi *Érchegység* több bányaterületén régóta ismertek voltak vékony sötétszürke vagy fekete homokos agyagtelérek. Az agyagtömegben dácit, fillit, homokkő vagy kvarckavics darabkái fordulnak elő. E telérek néhol csak papírvékonyak, máshol több méter vastagságot is elérnek, igen különböző kőzeteket járnak át s gyakran elágaznak. Ezt a kőzetet a nagyági bányászok »glauch«-nak nevezték. E kőzet származását igen sokan igyekeztek megfejtetni. *Höfer* vulkáni eredetű kőzetnek tekintette. *Posepny*

kezdetben iszapvulkán termékének tartotta a glauchot. Később azonban azt a nézetet vallotta, hogy a glauch úgy képződött, hogy a kőzetek hasadéakai felülről töltődtek ki agyagos törmelékkal. Majd még egy harmadik esetet is lehetőnek tartott, azt, hogy a glauch a hasadék két falának dörzsölődése folytán keletkezett törmelékek vízzel való keveredése útján állt elő. *Inkey*, majd *Semper* is igyekeztek a glauch képződését megfejtetni.

Pálffy kimutatta, hogy a glauchnak nevezett kőzetek egy része iszapos dacitbreccsa, mely rendesen közvetlenül a dacitlepel alatt fordul elő, vagy a kettő közé tufaréteg iktatódott. Ez az iszapos dacitbreccsa lankás dőlésű.

Ezzel szemben az igazi glauch telérei vékonyak, — legfeljebb egy méter vastagok, — alapanyaguk homokos agyag, melyben némely helyen zárványként fehér szögletes dacitdarabkák, esetleg fillit, vagy a mediterrán kőzetek törmelékei is előfordulnak. A glauchtelérek meredek dőlésűek.

A glauchtelérek képződését *Pálffy* a vulkáni utóhatás forró vizének és vízgőzének feltörésével magyarázta meg. Szerinte a feltörő forró víz és vízgőz a mediterrán agyagos kőzeteit a tektonikus repedések mentén fellazítja, a finom agyagrészecskéket magával ragadja s a vékony hasadékokba jutva, ott azokat lerakja. A nagyobb hasadékok kitöltődését, melyekben nagyobb dacitdarab-zárványok is vannak, a következőképen fejtette meg: a feltörő vízgőz a mediterrán rétegeket annyira fellazította, hogy iszapos agyag képződött, mely a keskeny hasadékot eltömte. Bizonyos idő elteltével az iszap alatt összegyűlt vízgőz feszítőereje akkorára megnőtt, hogy az összegyűlt iszapot oly nagy erővel nyomta bele a dacit hasadékába, hogy a lökés folytán a hasadék falának lazább darabkái leváltak s belegyúródtak az iszapos-agyagos lágy masszába. Hasonló módon kerültek bele a glauchba a fillitdarabkák is.

Munkájának további legnagyobb részében az *Ércheység* bányáinak részletes geológiai ismertetését foglalta össze. Minden bányavidéken különös figyelemmel kísérté a telérek helyzetét s éleslátásával a vulkáni kürtők, a telé-

rek helyzete és a tektonika között szoros összefüggést fedezett fel.

Nevezetesen megállapította, hogy az erdélyrészi Érc-hegység összes telérei mind tektonikai hasadékok s irányuk egyező azokkal a tektonikai irányokkal, melyeket az egész hegységben ki lehet mutatni.

A fő tektonikai irányok: 1. ÉK—DNy-tól ÉÉK—DDNy-ig ingadozik; 2. az előbbi többé-kevésbé nagyobb hegyesszög alatt metszi s ÉNy—DK-tól ÉÉNy—DDK-ig ingadozik.

Az egész Érc-hegységben »egyetlen művelésre méltó telért sem ismerek, melynek iránya ne egyeznék meg a fent említett irányokkal; legfentebb az apró zsinórok közelednek a K—Ny-i irányhoz«.

A telérek képződése után csak kisebb tektonikai mozgások voltak; ezért csak kisebb vetődéseket találunk a teléreken. Az ércképződés kérdésében kimutatja, hogy csak az aszcenzióval értelmezhető az Érc-hegység érceinek a keletkezése. Eszerint a telérek érc kitöltése a hegység harmadkori erupcióinak postvulkános hatásaiból származott. Mindezeket az összefüggéseket a részletes geológiai vizsgálatok kapcsán mindegyik bányaterületen megvizsgálta s általános érvényűnek találta.

Ugyancsak az erdélyrészi ércek aranyelőfordulásával kapcsolatos geológiai megfigyeléseinek eredményeit foglalta össze az 1916 március 13-án tartott akadémiai székfoglalójában: »Az arany előfordulási viszonyairól az erdélyi Érc-hegységben és Nagybánya környékén«. Elsősorban összefoglalta a zöldkővesedésre vonatkozó vizsgálatainak eredményeit. E fontos kérdést az imént méltatott munkájában is behatóan tárgyalta.

Már hetven év óta ismeretes, hogy a harmadkori eruptív kőzetekkel összefüggő aranyérc telérek olyan andezitokban és dácitokban fordulnak elő, melyek a telérek mentén zöldszínűek. E kőzeteket legelőször *Richthofen* észlelte hazánkban s »propylit« néven önálló kőzetfajnak írta le őket. *Szabó József* azonban már 1873-ban kimutatta, hogy a propylit nem külön kőzetfaj, hanem a nor-

mális kőzeteknek kénes és vízgőzös exhalációk okozta elváltozásai. Ezt az elváltozást zöldkövesedésnek nevezték. Szabó felfogása lassanként elterjedt, bár az átalakulás okára nézve bizonyos mértékben eltérő vélemények alakultak ki. Mivel a zöldköves módosulat néha kaolinnal együtt, vagy kaolin mellett fordul elő, sokan a kaolin képződését s a zöldkövesedést közös okra igyekeztek visszavezetni. Ez a felfogás még jobban megnehezítette a kérdés megoldását. Később kiderült, hogy a zöldkövesedés, a kaolinosodás és a kvarcosodás gyakran együtt megy végbe, de semmi okozati összefüggés nincs e folyamatok közt.

Mindezek a magyarázatok postvulkáni hatásokkal igyekeztek a zöldkő képződését megoldani.

Schumacher dinamikai hatásokkal próbálta a zöldkő képződését megmagyarázni.

Pálffy vizsgálatai alapján kimondotta, hogy a zöldkövesedés már a kráterben nem nagy mélységben végbemegy akkor, mielőtt a magma még tökéletesen megszilárdult volna. Az átalakulás szerinte a periferikus magmafészekben, vagy az igen magasra felnyúló tömzs tetején megy végbe. Az átalakulást a vízgőz végzi a már kikristályosodott sötétszínű ásványokon akkor, mikor a földpátok még nem váltak ki.

A kaolinosodást Pálffy is a felszínen végbementnek tartja hidrotermális hatásokra, úgy, mint Inkey, Lazarevic és Schumacher is tette.

Pálffy eredményei sokáig nem keltettek nagyobb figyelmet. A legújabb időben — tehát csaknem húsz évvel vizsgálatai után — végzett tanulmányok teljesen igazolták felfogásának helyességét. Ugyhogy ma, miután Niggli, Schneiderhöhn, Bürg is elfogadta eredményeit, a zöldkövesedés problémájának megoldójául mindenütt Pálffy emlegetik.

A zöldkövesedett kőzetekről Pálffy több érdekes új tulajdonságot állapított meg. Így kimutatta, hogy az üde zöldköves kőzetekben a pirit igen gyakran teljesen hiányzik. A kloritot, epidotot és a klinozoizitot a zöldkövesedéssel együttesen a mélyben képződöttnek tartja. Azóta

már tudjuk, hogy primér epidotos magmatikus kőzetek is vannak, ilyenek a helsinkitek.

Az andezitok és dacitok mellett levő telérekről *Brád* környékén *Muszáribányán*, *Felsőkajanelen*, *Troicán*, *Porkurán*, *Vulkoj-Karábián*, *Nagybányán*, *Nagyágon* kimutatta, hogy a telérek azokon a szakaszaikon a leggazdagabbak aranyban, ahol az *andezitok és dacitok kürtői közelében* vannak, vagy az *andezitok és dacitok kürtőit metszik*. Azaz a telérek az eruptiós kürtőkhöz szorosan hozzá vannak kötve. Mégpedig az aranytartalmú telérek vagy a kürtők szélén haladnak, esetleg két eruptió összeolvadásának határán, vagy oly helyeken, hol magát a vulkáni eruptiót is törés szelte, vagy oly hasadéokban képződtek, melybe — legalább a felszínen — egymással össze nem függő telérszerű eruptiók szorultak. Az eruptiók törésein képződő telérekben is az aranytartalom az eruptiós kőzet közelében a legnagyobb. Amint a telér a kürtőtől távolodik, olyan mértékben — gyorsabban vagy lassabban — apad nemesértartalma is és meddővé válik.

A riolitokkal kapcsolatos telérek közül csak a verespatakiak mutatnak rokonságot az andezitokkal és a dacitokkal összefüggő telérekhez. A verespataki telérek, a telérekben kifejlődő székek (a meredeken álló teléreket keresztező lapos telérek) és a tömzsök, melyek tulajdonképpen a teléreket sűrű rövid vertikális távolságban keresztező székek, valamennyien az eruptiós kürtők széléin, vagy az eruptiós kürtők érintkezésén lépnek fel.

A *boicai*, a *nagybányai kereszthegyi*, a *borpataki* és a *felsőbányai* riolittal kapcsolatos telérek egészen eltérő helyzetűek. A riolitokhoz kötött telérek kibúvási rendszerint a vulkáni kúpok közelében vannak. E helyeken a riolitmagma keskeny hasadékon nyomult a felszínre s a vulkáni hasadék fölött szétterülve, ma kúpot alkot. Némelyik hasadékból az eruptió a riolitmagmát részben vagy egészen ki is szorította. A kőzet megszilárdulása után beállt tektonikai mozgások a vulkáni hasadékot újra felszakították s a riolit szélén létrehozták a telérhasadékot. Ott, hol a vulkáni hasadék részben vagy egészen üresen maradt, az

új felszakadáskor az üresen maradt részen nem képződött új telérhasadék, csupán a riolittal kitöltött részen s a kiömlött kúpban. Ennek megfelelően itt a telérek kibúvásai is a vulkáni kúpok közepén vannak.

Az aranytartalom vízszintes elterjedése a riolitokban »a vulkáni hasadék hosszával kapcsolatos«. Mivel ez a csapás irányban a mélység felé rendszerint rövidül, »rövidül a telérekben az érces köz hossza is«.

Az ércek függőleges elterjedéséről megállapította, hogy az andezitokhoz és dácitokhoz kötött telérek aranytartalma nagyjában abban a szintben fogy el, melyet *Krusch* a cementációs zóna alsó határának jelölt meg. A keskeny hasadékokon feltört riolitokkal kapcsolatos telérek azonban még jóval a cementációs zóna alsó határa alatt is aranytartalmúak. Az érctartalom némileg csökken ugyan, de ez a csökkenés nem hirtelen, hanem a mélységgel együtt lassan, egyenletesen következik be.

Ebből arra következtetett *Pálffy*, hogy az a zóna, melyben az ércek lerakódtak, az andezitoknál és a dácitoknál kisebb mélységre terjedt, a riolitokkal kapcsolatos telérekben ellenben nagyobb mélységig nyúlt le.

Pálffy e megállapításainak nagy a gyakorlati jelentősége is. A brádi aranybányákban az ő felvételei alapján kezdték a teléreket az erupciós csatornáknak a mélységben való megközelítésével felkutatni. Ez úton több gazdag telért fedeztek fel. »Érchegységeinkben az évezredek kutatásai után alig lehet reményünk arra, hogy új érces területeket a telérek gazdag kibúvásai után még fel lehessen fedezni. Reményem van azonban arra, hogy a céltudatos kutatás a vulkáni erupciók szélein még sok olyan gazdag telért fog felkutatni, amelyeket a felszínen szegénységük miatt feltárni nem tudtak.«

Az erdélyi érces területek tanulmányozását még 1916-ban is folytatta. Ekkor a *Nagybánya* környéki területen, *Ilobabánya*, *Miszbánya* és *Láposbánya* vidékén végzett megfigyeléseket. Kimutatta, hogy e területen a pannóniai agyagmárgára települt az idősebb piroxéndezit lávája és tufája és hogy ezek az érces területeken zöldkövesedettek.

Ezután a riolitkitörések következtek s a riolitláva a piroxén-andeziton nyugszik. A riolitkitörés után ismét piroxén-andezit tört ki; ez erupciók termékei főként kürtők alakjában maradtak meg, de a tufák is elterjedtek. A fiatalabb andezitkitörések nagyrésze szintén propylitos, de a teljesen normális állapotban levő andezitok is gyakoriak. A zöldköves andezitok itt is, mint az erdélyi Érchegységben, gyakran több-kevesebb kvarcot tartalmaznak s e kőzetek már átvezetnek a dácitokhoz. A dácitok is részben zöldkövesek, részben normálisak. E területeken is azt tapasztalta Pálffy, hogy a telérek ott leggazdagabbak aranyban, hol a telérek a kürtökhöz a legközelebb vannak. Az erupcióktól távol levő telérek, mint például az ilobabányai Jakabtárna ólom- és rézérces telérei nem tartalmaznak nemes ércet.

Legkedvesebb tanulmányait, az erdélyi érctelepek titkainak a kifürkészését megakasztotta a megszállás. Legutoljára a délafrikai geológiai kongresszus (1929.) számára írt rövid összefoglalásában, melyben a hazai előfordulásokat és hazai aranybányákat ismertette, tért vissza újból az erdélyi bércek ércteléreihez. (Gold occurrence and gold mining of the territory within the Karpathian Range.)

Pálffy az erdélyi Érchegység tanulmányozása közben valósággal beleszeretett az érces geológiájába. Megcsónkítottságunkban is legnagyobb előszeretettel az érces területeket tanulmányozta.

1921 és 1922 nyarán a *Rudabányai hegység* geológiai viszonyait és vasérctelepeit a legapróbb részletességgel vizsgálta s eredményeit tömör monografiában foglalta össze. E munkájában valósággal példát mutatott arra, hogy miként kell az ily területek geológiáját röviden s mégis a legnagyobb részletességgel feldolgozni. (*A rudabányai hegység geológiai viszonyai és vasérctelepei.* M. Kir. Földtani Intézet Évkönyve XXII, 1924, 1–24.)

E hegyvonulat szerkezetével Koch Antal foglalkozott behatóan 1904-ben a Matematikai és Természettudományi Értesítőben megjelent munkájában, de nem részletes tanulmányok alapján. Pálffy a legnagyobb részletességgel ki-

dolgozta a hegység sztratigrafiáját, különösen igen gondosan részletezte a triásképződményeket, melyek közül a campili mészkövek az ércartalom szempontjából fontosak.

A vasércutatások feltárásai alapján kimutatta, hogy nagyjában a hegység tengelyével párhuzamos ÉÉK-i irányú pikkelyes feltolódások jellemzik e területet. A pikkelyek keleti oldalról nyomódtak egymásra. A triásképződményekben két ilyen pikkelyes feltolódási vonalat a hegyvonulat mentén egész bizonyossággal kimutatott. A hegyvonulat déli végének keleti oldalán a triász- és karbonképződmények között szintén húzódik ilyen tektonikai vonal; ezt azonban a pliocén üledékek jórészt elfedik.

Ezeket a pikkelyvonulatokat harántirányú vetődések szelték keresztül.

A feltolódott werfeni és dolomitrétegek a pikkelyes feltolódási sík mentén erősen gyűrtek; távolabb a gyűrődések enyhébbek és átmennek lapos redőzésekbe. A pikkelyes feltolódási sík mentén hévforrások szálltak fel s a források vize az itt levő összes kőzetek közt a legjobb vízvezető campili mészkövekbe hatolt be s a mészkövet metaszmatozisz útján szideritté alakította. A felszálló hévforrások a vason kívül réz-, ólom-, bárium- és higanyvegyületeket is tartalmaztak.

Vizsgálatai alapján hangsúlyozta, hogy a hegységben gyakorlatilag felhasználható vasérc csak ott várható, hol a metaszmatozisz erős volt és a campili mészkövet érte.

Ugyancsak az ércesedés kérdése vonzotta Pálffy-t az *Eperjes-Tokaji-hegységbe* is. Itt különösen a *Pálháza* környéki riolitterületet, majd a *telkibányai* régi aranybányák vidékét tanulmányozta. E munkáiról alig közölt valamit, fontos azonban az a közleménye, melyben az erupciók egymásutáni időrendjét állapította meg.

Életének utolsó éveiben nagy előszeretettel tanulmányozta a pénzügyminisztérium megbízásából a *recski* bányaterületet és környékét. A nyomtatásban meg nem jelent jelentései számos fontos eredményét őrzik.

Még 1909-ben megkezdette Pálffy a Biharhegység s a belőle kiágazó *Béli* (Kodru) *hegység* és *Móma* tanulmá-

nyozását. E munkát részben egyedül, részben *Szontágh Tamással* és *Rozlozsnik Pállal* együtt végezte. A végső cél a Biharhegység geológiájának monografikus feldolgozása volt. Az évről-évre végzett geológiai felvételek főbb eredményei a M. kir. Földtani Intézet évi jelentéseiben jelentek meg. E jelentések — természetüknél fogva — csak igen szűkszavú összefoglalások, mégis kitűnik belőlük, hogy *Pálffy* önállón, vagy *Rozlozsnikkal* együtt sztratifrafiai és tektonikai szempontból egyaránt nagyon fontos eredményeket állapított meg.

A *Béli-hegységről* a közös felvételek alapján kitűnt, hogy a mezozoikum legfelső része más kifejlődésű, mint a Biharhegységben és a Királyerdőben: a Béli-hegységben a liász-dogger képződményekre vastag agyagpalacsoport rakódott, a Királyerdőben és Biharban az agyagpala helyett hatalmas malm-mészkő fordul elő. Kitűnt, hogy nagy területen a perm rátolódott a mezozói képződményekre.

Kimutatta *Pálffy*, hogy a Biharhegységben (Biharfüredtől keletre, Mézged vidékén) és a Vlegyása keleti oldalán a riolitok nem lakkolitszerűen szorultak a felső krétarétegek közé, amint *Szádeczky Gyula* vélte, hanem sztratovulkáni termékek. A riolitvulkáni tevékenység iszapvulkáni kitoréssal kezdődött s ekkor a riolitot még nem tartalmazó breccsa került a felszínre. A vulkáni tevékenység további szakában a breccsába már riolitdarabok is kerültek; később a riolitanyag megszaporodott, azaz riolitbreccsa képződött. Azután a zárványokat tartalmazó riolit ömlött ki. Közben zárványmentes riolitláva is folyt ki.

Megállapította *Pálffy*, hogy a rhétikum kösseni faciese e területek felépítésében fontos szerepet játszik. Munkatársaival együtt a Bihar több területéről kimutatta, hogy fekvő redők fordulnak elő, s ennek folytán a perm sok helyen a mezozói képződmények fölött helyezkedik el (fericsei Magura, Valea rea, Valea sirca, Melegszaamos forrásvidéke, Szárazvölgy, Prizlophegy, stb.). Rámutatott *Pálffy* arra, hogy a Bihar e régi áttolódásokkal kapcsolatos szerkezete a Béli-hegység és Móma felépítéséhez hasonlít. Az eltolódások a hauterivien és a felső kréta között mentek

végbe s a granodioritos sorozat kőzetei már az áttolt területeket törték át.

A Bihar arculatának kialakulásában fontos szerep jutott azoknak a hatalmas vetődéseknek is, melyek főleg a granodioritos sorozat kőzeteinek kitörésével kapcsolatosak. E vetődések két irányú rendszere különösen a nyugati részt rögökre darabolta fel. Sok helyen, például a Meleg-Szamos forrásvidékén az egész terület sakktáblaszerűen táblákra tört szét s az egyes táblák részben egymásra tolódtak. A pikkelyek egymást részben fedő helyzetéhez hasonlóan előforduló képződmények helyenként át is vannak buktatva. (Girdu-patak környéke.) Hangsúlyozza, hogy sok esetben igen nehéz eldönteni, vajjon ezek a fordított sorrendben előforduló rétegcsoportok valóban átfordított pikkelyek-e, vagy esetleg átfordított redők szárnyai?

A mezozoi képződmények taglalása alapján vizsgálatai kimutatták, hogy geológiai szempontból a *Királyerdő* a Bihar folytatása.

A háború megakasztotta a további helyszíni tanulmányokat. De ekkor már annyi részletmegfigyelést gyűjtött össze Pálffy, munkatársaival együtt, hogy hozzáfoghatott a Biharhegység geológiájának részletes, monografikus leírásához.

E munkán, melyet *Rozlozsnik Pál* kollégájával együtt akart megírni, különösen élete utolsó éveiben nagy lelkesedéssel és szorgalommal dolgozott, megkezdett művét azonban nem tudta befejezni. E munkának egyik kész fejezetét azonban 1926 május 22-én mutatta be ezen a helyen »*A kösseni rétegek facieskifejlődései és sztratigrafiai helyzete a Bihar- és Béli-hegységben*« címen.

E dolgozat eredményeiből következtethetünk arra, hogy a készülő monografia mennyi fontos új megállapítást ölelt fel.

A Bihar- és Béli-hegység területét a permtől az alsó kréta közepéig tenger borította, melyből a tenger mélységeinek megfelelő üledékek rakódtak le. A tenger visszahúzódása folytán a felső triász végén e területen egy sekélyebb öböl képződött. Ez öböl keleti és nyugati szélén

a keuper kontinentális kőzetei rakódtak le, az öböl közepe felé pedig a tengeri üledékek. A rhétikumban beállott transgressio folytán leülepedett kösseni rétegek eszerint részben a keupert, részben a vele egyenértékű tengeri üledékeket fedik. Ez a transgressio a *Biharhegységet* csak a középső liászban érte el.

Az öböl közepén lerakódott üledékek, — az alattuk levő idősebb és a fölöttük levő fiatalabb kőzetekkel együtt, — az alsó krétakorban közel vízszintes irányú összenyomás folytán kelet felé a *Biharhegység*, nyugat felé a *Béli-hegység* hasonló korú, de más fáciesű képződményeire pikkelyszerűen feltolódtak.

A *Béli-hegység* fővonulatának északi részében a keuper vastag, dél felé tengeri eredetű mészkőpadok közbeiktatása folytán vékonyabb. A hegységnek különösen a déli részében a keuper fokozatosan átmeny a kösseni rétegek sváb és kárpáti fáciesébe, felfelé pedig a kösseni rétegek átmennek fokozatosan a liászba.

A Béli- és Biharhegység feltolódott pikkelyeiben a keupert tengeri üledékek (sötétszínű mészkövek licodusokkal) helyettesítik; a fölöttük levő kösseni rétegek jellegzetes kösseni faciesben fejlődtek ki s fokozatosan átmennek a triászba, a liásztól ellenben élesen elütnek.

E megfigyelésekből *Pálffy* a következő összefüggést vezette le: partközeli területeken, hol a kösseni transgressio a keuper kontinentális lerakódásait érte, a kösseni rétegek tovább tartó transgressio folytán a liással függnek össze. A parttól távol levő területeken, hol a keupert tengeri facies képviseli, a kösseni rétegek a triással függnek össze s a liásztól elütnek.

Ezek az eredmények tisztázták a rhétikumi és a kösseni rétegek sztratigrafiai helyzetét, melyet a különböző vizsgálók különbözőképen fogtak fel.

A háború alatt még egyszer alkalma nyílt rövid ideig erdélyi területen dolgozni: 1916-ban megkezdte a *Per-sányi-hegység* tanulmányozását az Olt áttörése területén. A terület néhány fontos kérdését sikerült is tisztáznia, de

az oláh hadüzenet már augusztus közepén gátat vetett további munkájának.

És bármennyire vágyott is a szíve arra, hogy újból Erdély kincses területén dolgozzék, — hová húsz éven át tartó munkásság kötötte, — többé nem mehetett oda a megkezdett munkát folytatni!...

Pálffy a szorosán vett geológiai munkákon kívül, főleg ez évszázad kezdete körül, speciális paleontológiai tanulmányokat is végzett.

Miután már Szászcser és Sebeshely környékének felsőkréta-kövületeit tanulmányozta, 1902-ben megjelent »*Alvinc környékének felsőkréta-korú rétegei*« című munkája. E művet a Kir. Magy. Természettudományi Társulat 1900-ban a Bugát-díjjal tüntette ki.

E munkájában a Poklos és Alkenyér között előforduló krétarétegek települési viszonyait foglalta össze s e rétegek gazdag kagyló- és csigafaunáját írta le. E tanulmányában egy új nemet és fajt, azonkívül 30 új fajt s egy új varietást állapított meg.

A következő évben két új óriási inocerámust írt le a szohodoli és a banicai alsó szenon rétegekből.

Pálffy hidrogeológiai munkássága is becses eredményeket termelt. Az első e természetű munkája Székelyudvarhely környéke hidrogeológiájának összefoglalása volt 1899-ben.

Valóságos kis mestermű az a közleménye, melyben *Borszék-fürdő* hidrogeológiai viszonyait írta le.

A borszéki medencében egy keskeny dolomit-vonulat húzódik nyugat-keleti irányban az Arany János-kúttól a Kerekszék kristályos paláira. Ez a vonulat a Bükkhavas dolomitjának egy fönnakadt darabja, míg a déli és északi folytatása levetődött. E vetődések mentén keletkezett a borszéki medence, melyben a felszínen a lápon kívül csak a mésztufa tűnik fel. A láp alatt levantei kori homokos agyag helyezkedik el.

A borszéki források három vonal irányában törnek a felszínre. E három vonal nyugati vége a József főherceg-kútban fut össze. E vonalak vetődési vonalak s a források

mind a levetődött dolomit határvonalán fakadnak. A Bükk-havas mészkövétől és dolomitjától összegyűjtött víz nagy része a borszéki medencében az agyag alatt gyűlik össze s a dolomit törésvonalán felszálló szénsavval telítve jut a felületre azokon a helyeken, hol a víz — hidrosztatikai nyomásánál fogva — átmoshatta az agyagtakarót. E források mind dolomitból fakadnak, sok kalciumhidrokarbonátot tartalmaznak s ezért mésztufa-kúpokat raktak le.

Kimutatta azt is, hogy a források eredetileg a Bor-patak felé eső hegyszoldalon törtek fel és később, talán már a holocénban törtek csak fel a Főkut-Lobogó vonalán.

Foglalkozott a melegforrások felszállásának kérdésével is.

A Magyarhoni Földtani Társulat hidrológiai szakosztályának megalakulása óta hidrogeológiai munkái főként a szakosztály folyóiratában jelentek meg.

A kékkúti forrás környékének tanulmányozása alapján a forrás medencéjét mélyíttette a campili mészkőbe s ezzel a szénsav mennyiségét a forrás vizében erősen megnövelte.

Becses megfigyeléseken alapuló adatokat közölt a budapesti hévforrások vízmennyiségének ingadozásáról. A Rudas- és Rácfürdő vízmennyiségének mérése alapján kitünt, hogy a Duna vízállásának emelkedésével együttjár a fürdők vízmennyiségének a növekedése, süllyedésével pedig csökkenése. A források vízmennyiségének emelkedése rendszeren egy-két nap múlva, esetleg már ugyanazon a napon követi a Duna vízemelkedését. Kitünt azonban az is, hogy a források vízmennyiségére nemcsak a Duna vízállása hat, hanem valami más tényező is, melyet csak akkor fogunk tisztán látni, ha évtizedekre terjedő pontos mérések s a forrásokat befolyásolható különböző tényezők megfigyelési adatai összegyűlnek.

Pálfy általában nagy szeretettel és kitartással vett részt a budapesti forrásokkal összefüggő geológiai kérdések tanulmányozásában s a források tanulmányozásának és fejlesztésének nagy fontosságát mindig hangoztatta: »Az, hogy a budapesti hévforrások ne csak jelen állapotukban maradjanak fenn, hanem, hogy fejlesszenek is,

nemcsak magánérdek, hanem anyagi érdeke fűződik ahhoz az egész fővárosnak, a főváros környékének, sőt — lévén a főváros az ország szíve — az egész országnak is.

A M. Kir. Földtani Intézet megbízásából különböző vízellátási kérdésekben (artézi kút, fúrt kút, vízvezeték stb.) igen sok területet tanulmányozott hidrogeológiai szempontból. Ezek a szakértői jelentések igen becses adatokat tartalmaznak s csak sajnálhatjuk, hogy ezek nyomtatásban nem jelentek meg. Több gyógyfürdő és gyógyvíz védőterületének a megállapítására készített igen részletes tanulmányokat (Málnási siculia-forrás, Vihnye, Kászon-jakabfalva, vasmegyei Sós-kút). Pécs város vízellátásának fejlesztésére vonatkozó vizsgálatainak az eredményeit nyomtatásban is közölte a Hidrológiai Közönyben.

A székesfőváros mérnöki osztályai már régen hiányát érezték e főváros részletes, nagyméretű geológiai térképének. Ezt a hézagot fontosabb esetekben geológus bevonásával szokta a főváros betölteni. Mérnökeink azonban mindinkább szükségét látták annak, hogy egyszerűbb, mindennapi mérnöki munkájuk közben is pontosan tájékozódhassanak az altalajról. E cél elérésére sürgették őket a nagyméretű és pontos geológiai térkép készítését.

E kívánságoknak engedett a főváros tanácsa akkor, mikor 1919-ben elhatározta a főváros területéről 1:5000 méretű geológiai térkép készítését. Elhatározta a főváros tanácsa azt is, hogy erről az eredeti térképműről 1:25000 méretű lapokat sokszorosíttat a mérnökök és a nagyközönség számára; továbbá, hogy a térképhez készülő részletes geológiai leírás kiadásának költségeit is fedezni fogja.

E nagyméretű térképet *Schafarzik Ferenc*, *Pálffy Móric*, *Horusitzky Henrik* és *Schréter Zoltán* a legnagyobb gondal el is készítette. *Pálffy* a budai terület északi részét tanulmányozta. Az eredeti felvételtől készült 1:25000 méretű lapok 1929-ben jelentek meg.

Sok szénbányaterület vizsgálatán és becslésén kívül *Pálffy* ama geológusok egyike volt, kiket a kereskedelemügyi minisztérium 1923-ban és 1924-ben a hazai szénterü-

letek pontos vizsgálatával s az ország szénkincsének becslésével megbízott. E munkában is nagy lelkesedéssel és kitartó munkával vett részt s a *Mecsek* liász széntelepeit igen behatóan tanulmányozta. A térkép elkészült, az összefoglaló részletes munka azonban, sajnos, már nem jelent meg.

Pálffy a Magyar Kir. Földtani Intézet megbízásából 1898-tól 1904-ig állandó tagja volt annak a bizottságnak, mely a földművelésügyi minisztérium rendeletére a magyarországi folyók mentén feltárt kőbányák termékeit vízépítési és útéépítési célokra megvizsgálta és osztályozta, kőzetét és területét tanulmányozta. E vizsgálatokat többnyire néhai *Schaffer Antallal*, a kincstári kőbányák kezelőségének vezetőjével együtt végezte. *Schaffer* nem volt geológus, ő inkább üzemi szempontból vizsgálta a kőbányák kérdését. A geológiai viszonyok pontos megállapítása *Pálffy* feladata volt. E vizsgálatai egy részének eredményei a jegyzőkönyvekhez csatolt jelentéseiben foglaltatnak, nyomtatásban nem jelentek meg. Tekintélyes részük azonban 1900-ban nagyobb szakvélemény alakjában kinyomtatva a Duna jobb és bal partján, Dévény, illetve Dévényújfalutól Krce-dinig feltárt és üzemben levő kőbányák vizsgálatának eredményeit közli. E munkát *Pálffy Schafferral* együtt írta. E mű a hazai kőbányák szempontjából igen fontos és nélkülözhetetlen, mert a dunamenti kőbányák kőzeteit minőségük, vízépítési célokra való használhatóságuk és termelhető mennyiségük **szempontjából** igen részletesen és mégis röviden ismerteti.

Néhány évvel később *Schaffer* »A Duna és nagyobb mellékfolyói mentén feltárt kőjejtőtelepek és művelésök leírása« című munkája jelent meg. Ezt a munkát *Schaffer* a bányák vizsgálatára vonatkozó jegyzőkönyvek alapján állította össze. E munka geológiai része *Pálffy* vizsgálatai alapján készült el.

Mint munkáinak hosszú sorozatából kitűnik, valóban a geológiának minden ágában: a kőzettanban, a sztratigráfiában, tektonikában és paleontológiában egyaránt eredményesen dolgozott. Neki nem az volt a célja, hogy egyet-

lenegy irányban fejlessze ki képességeit, hanem az, hogy az ország egyes területeinek geológiáját átfogón tanulmányozza. És ehhez *Koch Antal* kolozsvári intézetében a legjobb alapot kapta meg.

E széleskörű, hatalmas tudományos munkásságban gyökerezett az a képessége, hogy a geológia minden ágával összefüggő bányászati, vízügyi, mérnöki, közgazdasági kérdésben mindig a legbiztosabban rátalált a gyakorlat követelményeinek legjobban megfelelő megoldásra. A bányaterületekkel s a gyakorlati bányászatokkal való sokszoros érintkezése révén valóban igen korán erős gyakorlati érzék fejlődött ki benne.

Hatalmas tehetségét, széleskörű munkásságát és a gyakorlati kérdések megoldásában való biztonságát igen nagyra becsülték mindazok, akik bármely vonatkozásban a geológia valamely ágának gyakorlati alkalmazásával kapcsolatba kerültek. A minisztériumok, a székesfőváros, a vidéki városok, a bányavállalatok és magánosok mindig teljes bizalommal fordultak hozzá. És ő mindig rövidesen megtalálta a helyes megoldást. Geológus kollégái is gyakran kérték véleményét vagy tanácsát. S tudásának óriási tárházát minden alkalommal a legnagyobb készséggel és lekötelező szíveséggel nyitotta meg a hozzáfordulóknak. Különös kedvvel támogatta fiatalabb kollégáit, ha bennük valóban tehetséget látott.

Pálffy tudományos működését a szigorúan helyes észlelés, a megfigyelések pontos leírása és az erős kritika jellemzi. A hegyszerkezeti problémák megoldásában a helyi viszonyoknak még a legapróbb részleteit is mindig figyelembe vette. Ezzel elkerülte azt, hogy a tanulmányozott terület szerkezetének értelmezésében túlzásokra ragadtassa magát. A legmodernebb tektonikai elméleteket minden részletükben méltányolta ugyan, de nem igyekezett azokat mindenütt alkalmazni. Mindig csak a megfigyelések adataiból építette fel valamely terület szerkezetét. Épen ezért vizsgálatainak eredményei a tektonika tekintetében is feltétlenül helytállóak. Különösen fontosnak tartom ennek hangsúlyozását ma, mikor a tektonikai elméletek

divatják éljük s látjuk, hogy a túlkapások, a kevés megfigyelésen alapuló általánosítások épen e téren gyakoriak.

Ennyi és eredményekben ilyen gazdag munka végzéséhez első sorban istenadta tehetség és a geológiai munkával járó, sokszor igen erős megerőltető fáradalmakat elviselni képes, erős, acélszervezet szükséges. *Páljyt* ezenkívül még vasszorgalma is jellemezte. Ő valóban a munka embere volt, s csak akkor érezte igazán jól magát, mikor kedvére dolgozhatott.

Nyáron a pitymallat már talpon találta őt. Késő estig lankadatlanul járta a hegyeket s este visszatérve sátrába, a legfrissebb munkakedvvel készítette el jegyzeteit, vázlatait. Az esőt, hideget, meleget egyaránt oly könnyen tűrte, hogy mindig bámultuk szívósságát. Még életének utolsó évében is, mikor már tudta, hogy szervezete nem a régi többé, bámulatossá kintartással és szünet nélkül végezte a fárasztó külső munkát. Télen mindennap az első volt a M. kir. Földtani Intézetben s valóban minden percet felhasznált arra, hogy a magyar föld titkait kifürkéssze.

Közéleti szereplésre sohasem vágyott. De ha fontosabb geológiai kérdésekben tevékenységére szükség volt, tudását mindig a közérdek szolgálatába állította. Ahol a geológia terén alkotni kellett, ahol az igazságért kellett küzdeni, ott az ő szava mindenütt döntő volt. Nagy szeretettel ragaszkodott a *Magyarhoni Földtani Társulathoz* s ennek *Hidrológiai szakosztályához*. Tudományos előadásainak zömét ezek kebelében tartotta meg s közleményeinek egy része is a Társulat s a Szakosztály folyóiratában jelent meg.

A külsőségeket nem szerette. Mégis a tudományos körök minden alkalmat megragadtak, hogy érdemeit kitüntetésekkel elismerjék: A *Magyarhoni Földtani Társulatnak* hat évig volt titkára, évek hosszú során át választmányi tagja, hat évig alelnöke, majd 1921-től 1923-ig elnöke; 1926-ban a Társulat tiszteleti tagjává választotta. Mint választmányi tag élénk tevékenységgel vett részt a *Hidrológiai Szakosztály*, a *Kir. Magyar Természettudományi Társulat* s a *Bányászati és Kohászati Egyesület*

életében is. A *Magyar Tudományos Akadémia* 1915. május 6-án választotta levelező tagjává. A *Bányászati és Kohászati Egyesület* geológiai munkásságát az aranyéremmel tüntette ki.

Mindezekon a kitüntetésekön kívül megszerezte azt a legnagyobb elismerést is, melyet nagysikerű tudományos munkásság elérhet, megszerezte a magyar geológusok általános tiszteletét és szeretetét s ez a tisztelet és szeretet napról-napra mindig jobban erősödött és mindig jobban általánossá vált. Pedig — mivel az alakiságoknak, szertartásosságnak nem volt barátja — első találkozáskor ridegnek, zárkózottnak látszott. Akik azonban nemcsak egyszer találkoztak vele, azok csakhamar felismerték, hogy ebben a külső benyomás szerint szigorúnak és ridegnek látszó, fizikailag és erkölcsileg kemény, puritán emberben a legnemesebben érző, leglágyabb szív és a legnagyobb nyíltság lakozott.

Mindenki előtt nyíltan feltárta lelkét, közölte tudományos törekvéseit s mindenkit igaz barátjának nyert meg. Ez a nyíltság volt látszólagos zárkózottsága mellett egyéniségének egyik fő jellemvonása. Ez a közvetlensége és páratlan szerénysége mindenkinben rokonszenvet ébresztett, ki többet érintkezett vele. Lelke tele volt kedéllyel és szívjósággal.

Melegszívű és megértő volt azokhoz, kiket támogatásra érdemesnek tartott. Nyíltan kifejezte azonban azt is, ha valakinek szándékában nagyképszerűsködést vagy törtetést látott. Áldozatkészségre, pártfogásra, segítségre mindig készen volt, ha igaz ügyről volt szó. Mindenkinnek segíteni óhajtó jóságát a hozzá közel állók igen jól ismerték; de tudták azt is, hogy nem igaz ügyet nem támogat. Józan ítélőképessége mindent helyesen világított meg s minden gyengeséggel szemben felvértezte.

Lelkének finomsága s az igazságot kereső tudós gyakori tehetetlenségének érzete a geológiai problémákkal szemben, magyarázza meg végtelen szerénységét és bámulatos puritánságát.

Pálffy a tudomány mellett egyedül családjának élt.

1904 február havában nőül vette *Szmick Margitot*, akivel a legteljesebb ideális boldogságban élt. Azt a meleg szeretetet, ami őt annyira jellemezte, határ nélkül terjesztette ki rajongásig szeretett családjára. Az igazi boldogságot családjában: nemeslelkű feleségében s négy gyermekében: Ilonában, férjezett Horváth Kálmánéban, ki levéltári tiszt, Margitban, Annában és Miklósban találta meg.

Tekintetes Akadémia! *Páljy Móric* hivatott természet-tudós volt, ki igazi, örömmel tele lelkesedéssel csodálta a természetet s hódolattal hajolt meg a természet rendjét szabályozó törvények előtt. Ez az erősakarátú, szakadatlan munkához szokott acél-ember csöndes megnyugvással viselte sorsát akkor is, mikor már tudta, hogy menthetetlen s épen olyan kedéllyel dolgozott tovább is, mint azelőtt, mindaddig, míg a kalapács ki nem hullott kezéből.

Életében és halálában díszére vált a magyar anyaföldnek, melyet mindenek fölött szeretett s melynek legtitkosabb rejtelseit igyekezett kifürkészni élete utolsó percéig. Elért tudományos eredményei emlékét ércnél maradandóbban meg fogják őrizni.

Pálffy Móric megjelent munkái.

1895. *A Hargita andezites kőzeteiről.* Petrográfiai tanulmány. Kolozsvár, 1—36.
A Hargita hegység andezites kőzetei. Értesítő az erdélyi múzeumegylet orvos-természettud. szakosztályából, II. XVII., 145—178.
Petrographische Studie über die Andesite des Hargita-gebirges. Értesítő der mediz. naturw. Section d. Siebenbürgischen Museumvereins, II. XVII., 262—264.
A pyrrhotin előfordulása Borévnél. Értesítő az erdélyi múzeumegylet orvos-természettud. szakosztályából. II. XVII., 55—57.
1897. *A Hideg- és Meleg-Szamos környékének geológiai viszonyai.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1896-ról. 59—81.
1898. *A Gyalui-havasok nyugati részének geológiai viszonyai.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1897-ről. 52—61.
Geologische Verhältnisse d. Hideg- u. Meleg-Szamos-Gegend. Jahresbericht d. kgl. Ung. Geol. Anstalt für 1896. 64—90.
1899. *Adatok Székelyudvarhely környékének geológiai és hydroológiai viszonyaihoz.* Földtani Közlöny. XXIX., 6—12.
Beiträge zu den geolog. und hydrologischen Verhältnissen von Székelyudvarhely. Földtani Közlöny. (Geologische Mittheilungen.) 1899. XXIX., 99—106.
Die geologischen Verhältnisse des westlichen Theiles des Gyaluer Hochbirges. Jahresberichte d. Kgl. Ung. Geol. Anstalt für 1897. 55—66.
1900. *Geológiai jegyzetek a szkerisorai mészterületről és a Gyalui havasok déli és délkeleti részeiről.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1898-ról. 59—72.
Újabb adatok a Cserhát geológiájához. Földtani Köz-Szakvélemény a Duna jobb és bal partján Dévénytől
Neuere Beiträge zur Geologie des Cserhát. Földtani Közlöny. XXX., 177—181.
1901. *Az Aranyos-folyó völgyének geológiai viszonyai Albák és Szkerisora környékén.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1899-ről. 39—58.
Szakvélemény a Duna jobb és balpartján Dévénytől Krcedinig feltárt és megvizsgált kőbányákról. Budapest, 1—70. (Schaffer Antallal együtt.)

- Geologische Notizen über das Kalkgebiet von Szkerisora und über die südlichen und südöstlichen Teile der Gyaluer Alpen.* Jahresbericht d. Königl. Ung. Geologischen Anstalt für 1898. 64—79.
- Szászcsór és Sebeshely környékének felsőkréta rétegeiről.* Földtani Közlöny. XXXI., 22—28.
- Über die Schichten der oberen Kreide in der Umgebung von Szászcsór und Sebeshely.* Földtani Közlöny. (Geologische Mitteilungen.) XXXI., 114—121.
- Geológiai jegyzetek néhány dunamenti kőbányáról.* Földtani Közlöny. XXXI., 150—155.
- Geologische Notizen über einige Steinbrüche längs der Donau.* Földtani Közlöny. XXXI., 177—183.
1902. *Geologische Verhältnisse des Aranyostales in der Umgebung von Albák und Szkerisora.* Jahresbericht der Königl. Ung. Geologischen Anstalt für 1899. 42—63.
- Magyar petroleumkutatás 1900-ban.* Földtani Közlöny. XXXII., 49—50.
- Petroleumschürfung im Jahre 1900.* Földtani Közlöny. 154.
- Az Aranyos-jolyó völgyének baloldala Topánfalva és Offenbánya közt.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1900-ról. 51—60.
- Alvinc környékének felső kréta korú rétegei,* 9 táblával. Földtani Intézet Évkönyve. XIII., 203—300.
- Die oberen Kreideschichten in der Umgebung von Alvinc.* Mitteilungen aus dem Jahrbuch d. Kgl. Ung. Geolog. Anstalt. XIII., 241—348.
- Die linke Seite des Aranyos-Tales zwischen Topánfalva und Offenbánya.* Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Reichsanstalt für 1900. 56—57.
1903. *Geológiai jegyzetek az Aranyos-jolyó völgyéből.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1901-ről. 52—70.
- Geologische Notizen aus dem Tale d. Aranyos-Flusses.* Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1901. 60—80.
- Két új óriási Inoceramus-faj az erdélyi részek felső kréta rétegeiből.* Földtani Közlöny. XXXIII., 445—451.
- Zwei neue Inoceramus-Riesen aus den oberen Kreideschichten der Siebenbürgischen Landesteile.* Földtani Közlöny. XXXIII., 489—495.
- Előzetes jelentés az erdélyrészi Érchegység andezitjainak korviszonyáról.* Földtani Közlöny. XXXIII., 463—470.
- Vorläufiger Bericht über die Altersverhältnisse der Andesite im Siebenbürgischen Erzgebirge.* Földtani Közlöny. XXXIII., 509—517.
- A Hippurites (Pironea) polystylus előfordulása a cserevitzi hypersenon rétegekben a pétervárad hegyiségben.* Földtani Közlöny. XXXIII., 17—21. (Pethő Gyula hátrahagyott irataiból közölve.)

- Über das Vorkommen von *Hippurites (Pironaea) polystylus* in den Hypersenonschichten zu Cserewitz im Pétervárader-Gebirge. Földtani Közlöny. XXXIII., 134—138. (Aus dem Nachlass von J. Pethő.)
- Geológiai jegyzetek a Fehérkörös és Abrudpatak között levő területről. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1902-ről. 53—59.
1904. Geológiai jegyzetek a Fehérkörös völgyéből. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1903-ról. 96—99.
- Geologische Notizen über das Gebiet zwischen der Fehér-Körös und dem Abrudbache. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1903. 59—66.
1905. Az erdőlyrészi Erchegység nyugati részének geológiai viszonyai. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1904-ről. 88—91.
- Geologische Notizen aus dem Tale der Fehér-Körös. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1903. 105—109.
- Borszék jüzdő és Gyergyóbélbor geológiai és hydrológiai viszonyai. Földtani Közlöny. XXXIV., 1—12.
- Über die geologischen und hydrologischen Verhältnisse von Borszékjüzdő und Gyergyóbélbor. Földtani Közlöny. XXXIV., 33—46.
- Néhány megjegyzés Semper: Beiträger zur Kenntnis des Siebenbürgischen Erzgebirges című munkájához. Földtani Közlöny. XXXIV., 277—288.
- Einige Bemerkungen zu Bergassessor Sempers: Beiträge zur Kenntnis des Siebenbürgischen Erzgebirges. Földtani Közlöny. XXXV., 325—377.
- Adatok a verespataki Kirnik kőzetének pontosabb ismertetéhez. Földtani Közlöny. XXXV., 314—318.
- Beiträge zur genaueren Kenntnis des Gesteins von Kirnik bei Verespatak. Földtani Közlöny. XXXV., 366—370.
- A kovásznai »Pokolsár-jüzdő«. Természettudományi Közlöny. XXXVII., 274—279.
- Abrudbánya környékének geológiai térképe. 1:75.000. Kiadta a M. kir. Földtani Intézet.
- A Magura környékének geológiai térképe. 1:75.000. Kiadta a M. kir. Földtani Intézet.
1906. Az erdőlyrészi Erchegység középső részének geológiai viszonyai. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1905-ről. 63—67.
- Über die geologischen Verhältnisse des westlichen Teiles des Siebenbürgischen Erzgebirges. Jahresbericht der Königl. Ung. Geologischen Anstalt für 1904. 101—105.
1907. A Csetrás-hegység nyugati és déli széle. A M. Kir. Földtani Intézet évi jelentése 1906-ról. 108—116.
- Die geologischen Verhältnisse des mittleren Teiles des Siebenbürgischen Erzgebirges. Jahresbericht d. Königl. Ung. Geologischen Anstalt für 1905. 74—79.

- A telérek mellékközetének befolyása a telérek nemesérc kitöltésére.* Bányászati és Kohászati Lapok. XLIV., 71—76.
- Néhány megjegyzés ijj. Aradi Viktornak »Utazási jegyzetek a Csetrás-hegység déli vidékéről« című közleményére.* Bányászati és Kohászati Lapok. XLIV. 238—242.
- Néhány szó Aradi úr megjegyzésére.* Bányászati és Kohászati Lapok. XLIV. 365—366.
- A Marosvölgy jobb oldalának geológiai alkotása Algyógy környékén.* Földtani Közlöny. XXXVII. 468—481.
- Der geologische Bau der rechten Seite des Marostales in der Umgebung von Algyógy.* Földtani Közlöny. XXXVII. 1907. 537—551.
- Das Goldvorkommen im Siebenbürgischen Erzgebirge und sein Verhältnis zum Nebengestein der Gänge.* Zeitschrift für praktische Geologie XV. 144—148.
- A Magura környéke részletes geológiai térképének magyarázata.* A M. kir. Földtani Intézet kiadványa.
- Erläuterung zur geologischen Karte der Umgebung von Magura.* Herausgeg. von d. Kgl. Ungarischen Geologischen Anstalt.
- Bemerkungen zu Herrn Tills Mitteilung: Der fossilführende Dogger von Villány.* Verhandlungen d. K. K. Geologischen Reichsanstalt. Wien, 131—134.
- Erwiderung auf Herrn Tills Entgegnung.* Verhandlungen d. K. K. Geologischen Reichsanstalt. Wien, 360—364.
1908. *Der westliche und südliche Teil des Csetrás-Gebirges.* Jahresber. d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1906. 124—133.
- Abrudbánya környéke részletes geológiai térképének magyarázata.* A M. kir. Földtani Intézet kiadványa.
- Erläuterung zur geologischen Karte der Umgebung von Abrudbánya.* Herausgeg. von d. Königl. Ung. Geologischen Anstalt.
1909. *A Maros völgyének jobb oldala Algyógy környékén.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1907-ről. 81—87.
- Das rechte Ufer des Marostales in der Umgebung von Algyógy.* Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1907. 91—98.
- Jelentés külföldi tanulmányútamról.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1907-ről. 288—292.
- Bericht über meine ausländische Studienreise.* Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1907. 326—329.
- A thermális vizek fölszínre emelkedéséről.* (Előzetes jelentés.) Földtani Közlöny. XXXIX. 16—17.
- Über das Aufsteigen des Thermalwassers an die Ober-*

- fläche.* (Vorläufiger Bericht.) Földtani Közlöny. XXXIX. 108—110.
1910. *Felvételi jelentés 1908-ról.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1908-ról. 127—128.
A szarvaskői Wehrlittömzs. Földtani Közlöny. XL. 480—485.
Der Wehrlitstock von Szarvaskő. Földtani Közlöny. XL. 518—524.
1911. *Verespatak és Bucsum környéke.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1909-ről. 118—122.
Aufnahmebericht vom Jahre 1908. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1908. 140—141.
Az erdélyi Erchegység bányáinak földtani viszonyai és értékei. (8 táblával és 78 ábrával.) A M. kir. Földtani Intézet Évkönyve. XVIII. 205—463.
1912. *Geologische Verhältnisse und Erzgänge der Bergbaue des Siebenbürgischen Erzgebirges* (mit 8 Tafeln und 78 Abbildungen). Mitteilungen aus dem Jahrbuche d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt XVIII. 229—526.
Geológiai jegyzetek a Biharhegységből. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1910-ről. 80—93. (Szontagh Tamással és Rozlozsnik Pállal együtt.)
Die Umgebung von Verespatak und Bucsum. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1909. 133—137.
Az újvidéki próbajúrások. Földtani Közlöny. XLII. 521—529.
Die Probebohrungen in Ujvidék. Földtani Közlöny. XLII. 595—604.
Válasz Inkey úr megjegyzéseire. Földtani Közlöny. XLII. 913—920.
Erwiderung auf die Bemerkungen des Herrn von Inkey. Földtani Közlöny. XLII. 960—968.
A medencék gyűrődéséről, tekintettel az Erdélyi medence antiklinálisaira. Koch emlékkönyv. 91—100.
Adatok a Biharhegység középső részének földtani ismeretéhez. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1911-ről. 98—105. (Szontagh Tamással és Rozlozsnik Pállal együtt.)
Geologische Notizen aus dem Bihargebirge. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1910. 84—98. (Unter Mitwirkung von Thomas v. Szontagh und Paul Rozlozsnik.)
1913. *Geológiai jegyzetek a Béli-hegységből.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1912-ről. 94—103.
Beiträge zur geologischen Kenntnis des zentralen Teiles des Bihargebirges. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1911. 107—114.
Beiträge zur Geologie des Gebirges von Bél. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1912.

- 102—112. (Unter Mitwirkung von T. Szontagh und P. Rozlozsnik.)
1914. *Geológiai jegyzetek a Biharhegységből.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1913-ról. 207—220.
Geologische Notizen aus dem Bihargebirge. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geolog. Anstalt für 1913. 231—246.
1915. *Geológiai jegyzetek a Biharhegységből és a Vlegyásza keleti oldaláról.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1914-ről. 293—302.
Geologische Notizen aus dem Bihargebirge und von der Ostlehne des Vlegyásza-Gebirges. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1914. 333—344.
A Pálháza környéki riolitterület Abauj-Torna-vármegyében. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1914-ről. 312—323.
Das Rhyolitgebiet in der Gegend von Pálháza im Komitate Abauj-Torna. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1914. 356—369.
A nagybányai bányaterület geológiai viszonyai. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1914-ről. 385—398.
Die geologischen Verhältnisse des Nagybányaer Bergreviers. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologische Anstalt für 1914. 441—455.
1916. *Geológiai jegyzetek a Biharhegység és a Királyerdő csatlakozásáról.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1915-ről. 278—294.
Nagybánya, Borpatak, Felsőbánya és Kisbánya bányageológiai viszonyai. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1915-ről. 392—413.
Az eruptív kőzetek zöldkövesedése. Földtani Közlöny. XLVI. 73—85.
Über die Propylitisierung der Eruptivgesteine. Földtani Közlöny. XLVI. 133—147.
Az arany előfordulási viszonyairól az erdőlyrészi Érc-hegységben és Nagybánya környékén. (Akadémiai székfoglaló.) Math. és Természettudományi Értesítő. XXXIV. 518—550.
1917. *Geológiai jegyzetek a Persányi-hegységből.* A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1916-ról. 254—261.
Geologische Notizen über den Zusammenhang des Bihargebirges mit dem Királyerdő. Jahresbericht der Kgl. Ung. Geol. Anstalt für 1915. 303—330.
Die montangeologischen Verhältnisse von Nagybánya, Borpatak, Felsőbánya und Kisbánya. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geolog. Anstalt für 1915. 432—456.
Ilobabánya, Miszbánya és Láposbánya geológiai viszonyai. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1916-ról. 434—449.

1918. *Geologische Notizen aus dem Persányer-gebirge*. Jahresbericht d. Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1916. 285—293.
Geologische Verhältnisse von Ilobabánya, Miszbánya und Laposbánya. Jahresbericht der Kgl. Ung. Geologischen Anstalt für 1916. 487—505.
1923. *Geológiai jegyzetek a Bihar és Béli-hegységekből*. A M. kir. Földtani Intézet jelentése 1917—1919-ről. 106—109.
Mágyesvasércnyomok a Velencei-hegységben. Természettudományi Közlöny. LV. 233—235.
Lörenthey Imre levelező tag emlékezete. A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVIII. 12. 1—15.
1924. *A Rudabányai hegység geológiai viszonyai és vasérctelepei*. (2 táblával és 7 szövegek közötti ábrával.) A M. kir. Földtani Intézet Évkönyve. XXVI. 2. füzet. 1—24.
Inkey Béla levelező tag emlékezete. A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVIII. 16. 1—14.
1925. *Igazgatósági jelentés 1920—1923-ról*. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1920—1923-ról. 7—14.
A Magyar Királyi Földtani Intézet részletes geológiai jelvételeinek fejlődése és jelenlegi állása. A M. Kir. Földtani Intézet új átnézetes geológiai térképének ismertetése. Földtani Közlöny. LV. 11—20.
Entwicklung und gegenwärtiger Stand der geolog. Detailaufnahmen der Kgl. Ung. Geolog. Anstalt. Besprechung der neuen geologischen Übersichts-Karte. Földtani Közlöny. LV. 261—267.
1926. *A kösseni rétegek facieskifejlődései és sztratigrafiai helyzete a Bihar- és Béli-hegységben*. Math. és Természettudományi Értesítő. XLIII. 469—484.
Die Faciesentwicklung und die stratigraphische Position der Kössener-Schichten des Bihar- und des Béler-Gebirges. Math. und naturw. Anzeiger der Ung. Akademie d. Wiss. XLIII. 485—487.
1927. *Adatok a Tokaji hegység harmadkori erupcióinak körviszonyához*. Földtani Közlöny. LVII. 67—71.
Beiträge zur Reihenfolge der tertiären Eruptivgesteine des Tokajer Gebirges. Földtani Közlöny. LVII. 149—152.
Az egri tufakő használhatósága. Természettudományi Közlöny. LIX. 357—358.
1928. *Igazgatósági jelentés 1924-ről*. A M. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1924-ről. 7—14.
Koch Antal rendes tag emlékezete. A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XX. 8. 1—40.
A zalamegyei kékkúti savanyúvízforrás hidrologiai viszonyai. Hidrológiai Közlöny. IV—VI. 5—10.

- Über die hydrogeologischen Verhältnisse der Sauerbrunnquelle von Kékkút im Zalaer Komitate. Hidrológiai Közlöny. IV—VI. 103.
- Krétaforrás a Gyalui havasok kristályos paláinak metamorfózisa? Földtani Közlöny. LVIII. 35—38.
- Ist die Metamorphose der kristallinen Schiefer der Gyalui-havasok kretazeisch? Földtani Közlöny. LVIII. 167—169.
- A gellérthegyi mélyfúrás tanulságai. Földtani Közlöny. LVIII. 77—87.
- Die Lehren der Tiefbohrung beim Gellérthegey. Földtani Közlöny. LVIII. 206—211.
- A réti mészkö. Természettudományi Közlöny. LX. 127.
1929. Schafarzik Ferenc emlékezete. Hidrológiai Közlöny. VII—VIII. 5—10.
- Zur Erinnerung an Franz Schafarzik. Hidrológiai Közlöny. VII—VIII. 111—112.
- Geologie und Eisenerzlagerstätten des Gebirges von Rudabánya. Mitteilungen aus dem Jahrbuch der Kgl. Ung. Geologischen Anstalt. (Mit 2 Tafeln und 13 Textfiguren.) XXVI. 157—191.
- Magyarország arany-ezüst bányáinak geológiai viszonyai és termelési adatai. A M. kir. Földtani Intézet kiadása.
- Gold occurrences and gold mining on the territory within the Karpathian Range. The gold resources of the world. XV. International geological congress, South Africa. 175—183.
- Budapest székesfőváros területének földtani térképe. Horusitzky Henrik, Pálffy Móric, Schafarzik Ferenc és Schréter Zoltán 1917—1919, évi újabb felvételei alapján.
1930. Adatok Pécs környékének hidrológiájához. Hidrológiai Közlöny. IX. 13—29.
- Daten zur Kenntnis der Hydrologie der Umgebung von Pécs. Hidrológiai Közlöny. IX. 154—162.
- A budapesti hévforrások vízmennyiségének ingadozásáról. Hidrológiai Közlöny. IX. 30—37.
- Schwankungen in der Wassermenge der Thermalquellen von Budapest. Hidrológiai Közlöny. IX. 162—167.
1931. Adatok Pécs környékének hidrológiájához. II. Hidrológiai Közlöny. X. 7—30.
- Daten zur Kenntnis der Hydrologie von Pécs. II. Hidrológiai Közlöny. X. 55—62.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK

SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXI. KÖTET. — *46.* SZÁM

FARKAS GYULA

RENDES TAG

EMLÉKEZETE

IRTA

ORTVAY RUDOLF

L. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÉNAK 1932. ÉVI
DECEMBER HÓ 19-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1933

Midőn a tek. Akadémia harmadik osztálya ama megtisztelő megbízásban részesített, hogy FARKAS GYULA rendes tagról emlékbeszédet tartsak, szándékom volt ezen rámnézve oly megtisztelő és kedves feladatnak a legrövidebb idő alatt megfelelni. Hogy mégis e megbízásnak csak most, két évvel FARKAS GYULA halála után teszek eleget, annak következő okai vannak:

Először is szerettem volna FARKAS GYULA életkörülményeire vonatkozó adataimat kiegészíteni. Azonkívül szükségét éreztem annak, hogy egy bizonyos távolságot nyerjek annál is inkább, mert FARKAS GYULA tudományos működését 80.-ik születésnapja alkalmából 1927. év márciusában a br. EÖTVÖS LORÁND matematikai és fizikai társulat ünnepi ülésén alkalmam volt méltatni¹⁾ és semmikép sem volna reám vonzó akkori állításaim minden tekintetben való megisméltése. Azonban ama közel hat év, mely FARKAS GYULA 80.-ik születésnapjától elválaszt, lehetővé teszi, hogy egész tudományos működését és a fizika ama korát és irányát, melybe működése beleesik, nagyobb távlatból tekintsem mint akkor, nevezetesen az egész fizikai fenomenologia korának viszonyát a mai törekvésekhez úgy vélem, megfelelőbben tudom megítélni.

FARKAS GYULA életkörülményeinek és egyéniségének behatóbb méltatásán kívül, melyre annak idején természetesen egyáltalában nem térhettem ki, valamint tudományos működése méltatásának egyes konkrét kiegészítésén kívül az előbb említett általános szempont érvényesítése az, amiben előbbi méltatásomtól eltérek.

---

¹⁾ ORTVAY RUDOLF: FARKAS GYULA tudományos működése. Matematikai és Fizikai Lapok. XXXIV. kötet, 1—25. l. 1927.

FARKAS GYULA a magyar fizikusok ama generációjához tartozott, kik úttörők voltak abban, hogy itt európai nivójú fizikai kutatás egyáltalában kialakult. Nemcsak kiváló kutató és legnemesebb értelemben vett tanár volt, hanem kiváló egyéniség is, kinek mindig feltétlenül tiszta és nemes intenciója egész környezetére vezérlő és nemesítő hatást gyakorolt, ki körül mondhatjuk megtisztult a légkör, ami érthetővé teszi ama nagyrabecsülést, melyben olyanoktól is részesült, kik tudományos értékeit, — azoktól túlságosan távol állva — kellően nem értékelhették.

1. Farkas Gyula külső életpályája.

FARKAS GYULA külső életmenetének reám nézve legfontosabb forrása ama curriculum vitae, melyet kérésemre az 1927. év elején 80.-ik születésnapja alkalmából a már említett ünneplés után állított össze és amely oly jellemző fogalmazásban is reá, hogy a következőkben szószerint közlöm. Azt hiszem ezen dokumentum értékkel fog birni mindazok számára, kik őt személyesen ismerték.

Az életrajz a következő:

„Életrajz.

FARKAS GYULA JÁNOS születtem 1847. III. 28. róm. kath. vallásban Fehérmegyében, Pusztasárosdon, ahol akkor az atyám uradalmi ispán volt. Később számtartó, majd igazgató tisztartó lett Veszprém megyében Rédén a Galánthai ESZTERHÁZY grófok uradalmában. Én középiskolát Győrött végeztem a bencések főgimnáziumában. Atyám gazdasági lapokba is írogatott s e működése folytán Pestre magához kívánta őt társul PARRAGH bornagykereskedő. Atyám engedett e meghívásnak, noha Győrött három földszintes, kertes háza és kis gazdasága volt, de mi öten gyermekei és anyánk Győrött maradtunk. Ekkorjában halt meg egy kis csudás tehetségű öcsém János mindnyájunk nagy fájdalmára, hárman maradtunk fiúk és egy leány. Én zongoratanításban is részesültem, amihez igen nagy kedvem volt, amelyet jól zongorázó anyám és kítűnő tanítóim is szítottak bennem. Az érettségim után Pestre

mentem jogásznak, de a zeneiskolába is be akartam iratkozni, melynek MÁTRAJ GÁBOR, a Széchenyi könyvtár őre és zeneszerző volt az igazgatója. Már tettem is felvételi vizsgálatot a felsőbb zongora-iskolába, azonban néhány velem együtt vizsgált ifjú oly mesés hallásbeli képességet tanúsított, amilyen nekem nem jutott osztályrészül: zenei törekvéseimmel szakítottam, de azért lelkes zongorázó maradtam igen sokáig. Alig ocsudtam fel zenei csalódásomból, midőn értésemre esett, hogy apámék (recte Paraghék) egy alkalmazottuk hűtlenségén a tönk szélére jutottak. Most a jogászsegélyző egyesület tanácsára SINA báró egy számtartója gyermekei mellé Tolnára mentem. Egy tanévet töltöttem itt, aztán visszajöttem Pestre, ahol WALLA FERENC dr. rókuskórházi főorvosnál lettem házitánító 1867-ben. Lassanként azt az észrevételt tettem, hogy a jogi tárgyak nem érdekelnek eléggé, azonban fölöttéb érdekelnek a fizikai ismeretek. Gyakran kerestem fel kérdéseimmel JEDLIK ÁNYOS doktor, a fizika egyetemi tanárát, aki mindig igen szívesen látott. A következő félévben bölcsésznek iratkoztam be, ott érintkezésem JEDLIKKel meg a matematika professzoraival, végkép eldöntötte a sorsomat. Közben JEDLIK ajánlatára SZÖNYI PÁL magángimnáziumába is beállottam óradíjas tanárnak. Egy ideig nem én, hanem a jelenlétemben SZÖNYI (a TISZÁK volt nevelője) tanított mesteri módon. JEDLIK ajánlatára lettem rendes tagja a kir. magy. Természettudományi társulatnak is 1869-ben. WALLA dr. 1870-ben hivatása áldozata lett. Epen ekkor üresedett meg Székesfehérvárott a városi (akkor még csak al-, egy év múlva fő-)reáliskolán a természettan és vegytan tanári állása. Az igazgató a SAY-féle főreáliskolán érdeklődött tanár iránt (SAY öccse sz. fehérvári gyógyszerész és iskolaszéki tag volt). Onnan engem ajánlottak. Anyai öregatyám nagy meglepetésére (aki a NÁDASDIak nyugalmazott tisztartója székesfehérvári polgár és a városi tisztviselőtestület tagja volt) engem választottak meg e tanári állásra. Ez a nagyatyám meg is hívott a házába, ahol jó néhány évet töltöttem. Időközben családomat újabb szerencsétlenségek sújtották és én MISKE IMRE

báró hívására, tanári állásom megtartása mellett iskolás gyermekei mellé szegődtem házitanítónak. 1874-ben BATTHÁNY GEIZA gróf kívánságára Polgárdin (Fehér m.-ben) kedvező feltételek alatt az ő nagyon tehetséges három gyermeke középiskolai képzésére vállalkoztam. A gróf fizikai laboratóriumot is rendezett be számunkra és rövid idő múlva a három nyelvtanító is tanított (képessegüknel fogva) középiskolai tárgyakat és a falu ügyes plébánosa tanította a hittant. Időközben Olasz- és Franciaországban és itthon Ikervárott (Vasmegyében) is tartózkodtunk. Ez időben kezdtem a párisi Institut Comptes rendus-ébe dolgozni és ez időközben 1876-ban tettem gimnáziumi tanárvizsgálatot a természettanból fő, a mennyiségtanból al-gimnáziumi igényeknek. Az ifjú grófok szép eredménnyel (Lajos a legidősebb kitüntetéssel) rendre letették az érettségi vizsgálatot Győrött. Én pedig ekkor 1880-ban Pestre költöztem. Itt a mennyiségtanból mint fő-tárgyból, a természettanból és csillagászatból mint melléktantárgyakból cum laude bölcsészettudományi doktórátust tettem.

Majd magántanári képesítést szereztem az imagináris változók elméletéből, amely cím alatt a függvénytan különböző részeit (HAMILTON-féle quaterniókat is) adtam elő és a másodikon kezdve minden évben részesültem magántanári jutalomban. 1887-ig voltam magántanár az egyetemen. Ekkorig, hogy tisztán a tudománynak élhessek, anyagi szükségleteimről BATTHÁNY GEIZA gróf gondoskodott. 1886-ban a kolozsvári Tudományegyetem a mennyiségtani természettanra engem jelölt rendes tanárnak. Engem a kinevezés rendkívüli tanárképen ért 1887. januárjára. A kar sürgetése nyomán egy évnyi idő múltán 1888-ban lettem rendes tanár. E minőségemben 1915-ig működtem s ez idő alatt hétszer voltam a kar dékánja, ötször prodékánja s az 1907/8. tanévben az egyetem rektora. 1908/9-ben prorektora. Az egyetemnek képviselője voltam a páduai GALILEI ünnepen, ahol többedmagammal a természettudományok tiszteleti doktorává avattak. Észrevehetően emelkedett itthon tudományos hitelem.

midőn 1896-ban megjelent az akkor nagy hírű göttingeni professor WOLDEMÁR VOIGT Mathematische Physik-jének második kötete. A M. Tud. Akadémia 1898-ban levelező és 1914-ben rendes tagjává választott, az EÖTVÖS LORÁND Math. és Phys. Társulat 1924-ben tiszteleti tagjai sorába emelt. Fiatal koromban koncerteken is vettem részt, amelyeken (Győrött, Tolnán, Székesfehérvárott, Nizzában) többnyire klasszikus darabokat játszottam“.

Ezen életrajzhoz kiegészítésként megjegyzem, hogy FARKAS GYULA erősödő szembajára (glaucoma) való tekintettel tanszékétől 1915-ben megválva és nyugalomba vonulva Budapestre költözött, de tudománnyal állandóan foglalkozott és 1926-ig publikált is. Kétszer nősült, másodszor öreg korában, mindkét nejét még életében a halál elragadta. Azután egy rokonához, NIERENSEE GYULÁhoz költözött, kit fiává fogadott és így legalább aggkorában nem kellett a rendezett otthont és a rokon kezek ápolását nélkülöznie. Halála előtt néhány hónappal Pestszentlőrincre költöztek, hol családi házat építettek és hol 1930. év december 27-én meghalt.

Rendkívül jellemző FARKAS GYULÁra e rövid önéletrajz. Visszatükröződik benne az a félig patriarchalis kor és környezet, melyből a kialakuló nagyvárosi élet többek közt az ő családját is vesztére kiragadja. Láthatjuk a társadalmi eltolódásokkal járó küzdelmeket, melyeknek szenvedő részese, de melyekben nem nélkülözte a megértő és nemeslelkű, sőt nagyvonalú támogatókat sem. Így ha fejlődésének menete nem is volt zavartalan és nem volt mentes küzdelmekről, de aránylag kedvező körülmények közt folyt le. Nem szabad megfeledkeznünk azokról az előnyökről sem, melyek reá nagy műveltségű családokban való hosszú nevelői működésből háramlottak.

Jellemének néhány alapvonása is kiderül életrajzából. Így az önkritika és határozottság, mely már a serdülő ifjúban megnyilvánul, midőn zenei törekvéseiről lemond, midőn meggyőződik arról, hogy képességei e téren nem elegendők ama fok elérésére, melyet elérni töre-

kedett, de csalódása után is lelkes zongorázó maradt. Ugyanez a jellemvonás megnyilvánult akkor is, midőn tanártársai kérése ellenére erősödő szembajára hivatkozva időelőtt munkaerejének teljes birtokában nyugalomba vonult, mert úgymond, nem képes az irodalmat oly mértékben követni, mint ezt egy hivatását teljesítő tanártól joggal el lehet várni.

A mélyreható kritika, a hajthatatlan, mellékes szempontok által el nem téríthető keresése az igazságnak jellemezte úgy tudományos működését, mint egyetemi közügyekben kifejtett tevékenységét és épúgy vezérelte, ha egy tudományos igazság felderítéséről, mintha egy egyetemi tanszék betöltéséről, avagy saját életének sorsdöntő elhatározásáról volt szó. Sokat kívánt önmagától és másokkal szemben is mértéket alkalmazott. Nem volt túlságosan hozzáférhető, az embereket bizonyos távolban tartotta magától, de meg is tudta becsülni az emberi értékeket. Nem volt barátja a sok beszédnek, kijelentéseit, felszólalásait tömör szabatosság, mely csak a lényegre szorítkozott, magas színvonalra emelte, ép így írásművei, ha nem is szolgálják mindenütt a könnyed megértést, a legnehezebb fogalmak felülmúlhatatlan precizitással való körülhatárolására mintaszerű példákkal szolgálnak. FARKAS GYULA elmélyedő természet volt, ki nem kereste az olcsó dicsőséget sem a közélet, sem a tudomány népszerűsítése terén, kinek pályája mintaképe a lassú, fokozatos, de következetes emelkedésnek és elmélyedésnek. És ép mivel nem kereste a népszerűséget, igen nagy tekintélyt tudott magának szerezni és áldásdús befolyást gyakorolni az egyetemi ügyek vezetésére.

2. Első tudományos próbálkozások.

FARKAS GYULA külső életpályája kezdetének ingadozásai és nehézségei visszatükröződnek tudományos fejlődésében is. Dolgozatai, melyek 1865-től, 18 éves korától 1877-ig, 30 éves koráig megjelentek egy tehetséges kezdő többé-kevésbé sikerült próbálkozásai, melyek azonban itt-ott elárulják a gondolkozó főt.

Első dolgozatai zenei tárgyúak²⁾ (1, 2, 3, 4), a többi matematikai és fizikai tárgyú. Van köztük egy „Természettan elemei, Népiskolák számára“ (7) kérdés és feleletekben, egy dolgozat a diszperzió elméletére (8), melyben egy általa nyilvánvalóan empirikusan, kis intervallumra érvényesnek talált összefüggést a törésmutató és rezgésszám közt állít fel és ennek hozzávetőleges levezetését meglehetősen önkényes feltevésekből adja. Pedig ekkor, 874-ben ismereteseek voltak már SELLMEIER dolgozatai 1872-től, melyek a modern diszperzióelmélet alapjait vetették meg, bár a tankönyvirodalom még soká nem vett róluk tudomást, úgy hogy nem csodálkozhatunk, hogy FARKAS GYULA figyelmét is elkerülték.

1877-től 1887-ig sűrűn követik egymást matematikai dolgozatai (9-től 33-ig), melyek részint magyarul és németül, de nagyrészt francia nyelven a párisi Akadémia Comptes rendus-jében, hol VILLARCEAU és HERMITE mutatták azokat be, jelentek meg. Ebben az időben szerzi meg FARKAS GYULA a doktori fokozatot és habilitál a budapesti egyetemen, hol függvénytanról tart előadást, különben pedig a BATTHÁNYIak támogatásával gondtalanul tisztán a tudománynak él. Életének e szakaszában jelentékeny tudományos magaslatra emelkedik és tudományos egyéniségének alapját ez időszakban veti meg. Matematikai dolgozatai algebrai problémákra, mint lineáris egyenletrendszerek megoldására (10), algebrai egyenletek képzetes gyökeinek meghatározására (11, 12, 17, 18), trinom egyenletekre (19), a gyökök sorfejtéssel való meghatározására (14) vonatkoznak. Majd áttér függvénytani problémákra: több dolgozatában az elliptikus függvényekkel (20, 21), a magasabbrendű sinusfüggvénnyel (22, 23, 24, 25) és alkalmazásaival, elliptikus integrálok sorbafejtésével (28), JACOBI-nak a HAMILTON-féle kanonikus egyenletekre vonatkozó tételének általánosításával (32), egyértékű függvényekkel (31) foglalkozik. Egyik dolgozatában

---

²⁾ A zárójelbe tett számok a függelék irodalmi összeállításának sorszámát jelentik.

(30) az általa BÓLYAI-féle algoritmusnak nevezett, az $x^m = a + bx$ egyenlet megoldására szolgáló iteráló eljárást teszi tanulmány tárgyává. Ugyancsak az iterálás képezi tárgyát a „Sur les fonctions iteratives“ című a Journal de Mathematiques-ban 1884-ben megjelent sokszor idézett dolgozatának (33), mely iterálás által nyerhető függvények analitikai karakterének megállapításával és az iterálási processus konvergenciájával foglalkozik. Geometria tárgyú dolgozata is van kettő: egyik PASCAL bigavonallával (29), egy későbbi pedig egymásra teríthető felületekkel (37) foglalkozik.

1887-ben FARKAS GYULA kineveztetett a kolozsvári tudományegyetem matematikai fizikai tanszékére, amivel matematikai tárgyú dolgozatai egyelőre megszűnnek és tudományos fejlődése fordulóponthoz ért. Mielőtt részletesebben kitérnék fizikai kutatásaira, célszerű lesz szemügyre venni azt a kort és annak tudományos eszméáramlatait, melyben élt és melyben tudományos tevékenységét kifejtette.

3. Tudományos hatások és eszméáramlatok Farkas Gyula korában.

Hogy FARKAS GYULA tudományos egyéniségét megérthessük, tekintetbe kell vennünk ama hatásokat, melyeket környezetétől nyert és ama eszméáramlatokat, melyek kora tudományos törekvéseit mozgatták.

Hogy fejlődése eleinte igen lassú volt, azt csak részben tulajdoníthatjuk ama körülménynek, hogy nem élhetett élete eme oly fontos szakában tisztán a tudománynak, hanem nyilván nagy része volt abban egy élénk tudományos élet hiányának hazánkban. Hogy mindezek dacára látköre fokozatosan tágult és nemsokára megtalálta a kapcsolatot ama kérdésekkel és eszméáramlatokkal, melyek kora tudományában uralkodtak, azt kiváló egyénisége érdemének kell tulajdonítanunk. Hogy milyen személyi és speciális hatások érvényesültek nála kiválóan, azt nem tudjuk, csak általánosságban emlék-

szik meg JEDLIK ÁNYOS és a „matematika professzorai” buzdító hatásáról. De tudjuk, hogy megtalálja a kapcsolatot a matematikában uralkodó függvénytan irányzatával, értekezései külföldön is megjelennek, rájuk számos hivatkozás történik, míg az egyetemen a függvénytan rendszeres előadások keretében ismerteti. Hogy mily gyorsan volt képes mélyen járó gondolatok jelentőségét felismerni, arra példa egy (31) dolgozata, melyben a néhány hóval ezelőtt PICCARD által felismert nagyjelentőségű tételt, mely egy függvény által egy lényeges szinguláris hely környezetében felvett értékekre vonatkozik, már saját vizsgálataiban alkalmazza és általánosítja.

Kissé általánosabban szeretnék kitérni ama kor fizikai eszmeáramlataira, melyek FARKAS GYULA működésének irányát is megszabták. Annál inkább van szükség erre, mert tudományos életműve nem merül ki oly speciális vizsgálatokban, melyeknek csak önmagukban van jelentőségük, hanem összességükben egy fizikai világnézet kifejezői. Már említett méltatásomban szembeállítottam egy inkább szorosan a tapasztalathoz símuló, fenomenologikus irányzatot, inkább mechanikai értelmezésre törekvő korpuszkuláris és így inkább spekulatív irányzattal és úgy FARKAS GYULA működését, mint korát a fenomenologikus szempontok túlsúlyával jellemeztem, míg a fizikai kutatás mai irányát inkább a merészebb spekulációval jellemeztem. Azonban az említett mindkét irányzat a mai fizikában is meg van, sőt újabban a fenomenologikus irányzat igen mélyreható és jellegzetes kifejezést nyert, úgy hogy most talán helyesebben tudjuk értékelni úgy a fenomenologikus fizikát és egyúttal FARKAS GYULA életművét is.

Minden mélyebb belátás a fizikában egy alapvető ténynek vagy összefüggésnek felismeréséből indult ki. Egy nagyobb jelenségcsoport értelmezése sohasem volt olykép lehetséges, hogy csak arra szorítkoztak volna, amit a tapasztalat közvetlenül nyújtott, hanem ezt mindig kiegészítették oly elemekkel, melyeket közvetlenül nem észleltek. Eme kiegészítés megengedhető mértéke és

a kiegészítés módja sokszor vita tárgyát képezte, és aszerint, amint egyes kutatóknál vagy a kutatás egyes korszakaiban inkább a közvetlenül észlelhető adottságok, vagy a kiegészítések fontossága átfogó fizikai világnézet kiépítésére áll előtérben, beszélhetünk inkább empirisztikus vagy fenomenologikus irányzatokról egyrészt, másrészt inkább spekulatív, vagy a spekuláció konkrét tartalma szerint inkább korpuszkuális, elméletekről. Ez a különválasztás sohasem teljesen éles sem egyes koroknál, sem egyes kutatóknál és főképp nem a legnagyobbaknál. Az extrém álláspontokat inkább az irányzatok filozófusai képviselték, mint MACH és OSTWALD.

NEWTON, kinél a matematikai természettudomány, az asztronómia és fizika körében konkrét és átfogó alakban először alakult ki és kinek alapkonceptiója a tapasztalati anyag óriási felhalmozódása és az elvi szempontok még nem rég alig sejtett átalakulásai és elmélyedései dacára ma is változatlanul érvényben van, a legnagyobb gonddal igyekezett tisztázni azt, hogy mi a fizikában a közvetlen adottság és mi a hypothetikus kiegészítés, mely utóbbit lehetőleg szűk térre igyekezett szorítani. Ezt jelenti ismert mondása „hypotheses non fingo“. Ő is csinált hypothesiseket, nem vált mind be, de nem hagyta magát általuk félrevezetni a tapasztalat megítélésében, amire jellegzetes példa, hogy a fénysugár periodikus viselkedésének vagy mondhatjuk a fény hullámhosszának felfedezője az emisszióelmélet alapján álló NEWTON és nem a hullámelmélet megalapítója HUYGHENS volt.

A NEWTON által felismert mechanikai alaptörvények és a gravitációtörvények hatása oly meggyőző volt, hogy nem csodálkozhatunk azon, hogy midőn a XVIII. század végén és a XIX. század elején az elméleti fizika mint rendszeres tudomány kialakult, e törvények mintájára akarták az egész fizikai valóságot értelmezni. Így mindenütt távolba ható centrális erőket vettek fel tömegpontok közt, vagy merev részekből gondolták felépítve a testeket és kétségkívül e felfogás termékenynek bizonyult és lehetővé tette az elméleti fizika felépítését. A

hőmennyiség és munka egyenértéke általában az energia megmaradásának tétele, mely a XIX. század közepe táján oly mély benyomást tett, alig alakulhatott volna ki e felfogás nélkül. Kialakult a hő mechanikai elmélete, mely legkonkrétebb alakot a kinetikus gázelméletben vette fel és melynek alapfeltevéseit a legújabb kutatások oly fényesen igazolták.

Azonban nem volt elkerülhető, hogy az elméletek olyan speciális feltevéseket is felvettek, melyek ugyan az uralkodó felfogás szerint közelfekvők voltak, de melyek nélkül is felépíthető volt az elmélet lényeges része. Azonkívül egy teljesen következetes mechanikai elmélet nem volt keresztülvihető. Így főképp a thermodynamika második főtétele okozott nagy nehézségeket, azután az elektrodinamika egyes jelenségei nem voltak a pontmechanika és a centrális erők alap gondolatával értelmezhetők. Azért talán nem véletlen, hogy az elektromos jelenségek értelmezésének helyes útját egy oly kutató mutatta meg, ki nem nőtt fel a pontmechanika gondolatkörében, kit hiányos matematikai képzettsége megóvott attól, hogy minden jelenséget csak a mechanika szemüvegén át nézzen. FARADAY volt az elektromágneses térelmélet megalapítója, kinek előítéletmentes megfigyelései és mély intuiciója lehetővé tette MAXWELL számára az elektromágneses jelenségek átfogó matematikai elméletének felépítését. A meddő kísérletek a MAXWELL-féle alapegyenleteknek egy mechanizmus segélyével való plauzibilis értelmezésére talán legfőképpen hozzájárultak annak a belátására, hogy a természet jelenségei nem szoríthatók a pontmechanika és a merev rendszerek szűk keretei közé.

Ezek az események készítették elő a talajt ama felfogás számára, mely nem törekszik minden jelenség mechanizmussal való értelmezésére, hanem beéri a természet jelenségeinek egyszerű leírásával, azaz differenciálegyenletek felállításával mérhető mennyiségek közt. Ily leírás legrégibb példája a bolygók mozgásának leírása a NEWTON-féle gravitációs törvények által a mechanika te-

rületén belül és a hőjelenségek körében FOURIER elmélete a hővezetésről, a MAXWELL egyenletek vagy a thermodynamika főtételei.

Ezeket époly alaptörvényeknek tekintették, mint a mechanika alaptörvényeit, melyekre nem redukálhatók. A hypothezisképzés legfeljebb arra szorítkozott, hogy az egyenletekhez újabb tagokat függesztettek. Az atomokat és molekulákat általában észlelhetetleneknek és már ezen okból is az elméletből eliminálandóknak tekintették, amennyiben létüket nem vonták teljesen kétségbe. Ezen irány legkimagaslóbb képviselői KIRCHOFF, ki a mechanikát mint a mozgás leírását jellemezte, W. VOIGT, P. DÜHEM, ROBIN, H. POINCARÉ, OSTWALD, ki az atomisztikát a kémiából is eliminálni akarta és MACH, ezen irány filozófusa.

Evvel a fenomenologikus irányzattal szemben állottak azok a felfogások, melyek a jelenségeket speciális mechanikai képek alapján értelmezték. Ennek legelső és legjelentékenyebb képviselője a kinetikai gázelmélet és általában a hő mechanikai elmélete, beleértve a második főtétel statisztikai értelmezését is. CLAUSIUS, KRÖNIG, MAXWELL, BOLTZMANN, GIBBS neveit említjük itt csupán. Ezen elméletek kialakulása is a hatvanas-hetvenes évekre esik, amikor FARKAS GYULA publikálni kezdett. Hazánkban is élénk visszhangra találtak e törekvések, amint az id. SZILY KÁLMÁN és RÉTHY MÓR munkáiból kitűnik. E korpuszkuális és a fenomenologikus elméletek kifejlődése részben egy időre esik, de a MAXWELL-féle egyenletek és a thermodynamika második főtételének korpuszkuális értelmezése körüli nehézségek, valamint az alapfeltevések közvetlen igazolása lehetőségének látszólagos kilátástalan volta a fenomenologikus felfogás túlsúlyra jutását eredményezte.

Egy alapvető fordulat a kilencvenes években állott be, midőn a ritkított gázokban való kísérletek vizsgálata, H. A. LORENTZ elektronelmélete, a ZEEMAN effektus és a radioaktivitás felfedezése teljes túlsúlyra juttatta a kor-

pusztkuláris felfogást, bár nem egészen abban a formában, mint azokat előbb elgondolták.

Ugyanis kiderült, hogy a fenomenologikus elméletek sem voltak hiábavalóak. Reámutattak arra a lehetőségre, hogy a fizika egyes területeinek önálló alaptörvényei legyenek, melyek nem szükségképen a pontmechanika törvényei. Így már LORENTZ elektronelméletében a diszkrét elemi töltések kölcsönhatását nem egy elemi erőtvörvény, hanem az elektromágneses tér törvényei szabályozzák, melyeket önálló alaptörvényeknek kell felfognunk. Sőt igyekeztek a töltések tömegét is az elektromágneses térrel értelmezni, ami a mechanika alapjainak módosított és szabadabb felfogásához vezetett. Ezen szabadabb felfogás tette lehetővé a relativitás elméletét, melyet egész koncepciója minden merészsége dacára a fenomenologikus elméletek sorába iktat. Ép így, ha a fenomenologikus elméletek és az elektronelmélet nem lazította volna kissé meg a klasszikus mechanika kissé dogmatikusan felfogott alapfeltevéseit, alig lett volna lehetséges a mai elméleti fizikában domináló quantummechanika kifejlődése. De nemcsak előkészítő fontossággal bír a fenomenologikus irányzat a mai fizikai mozgalmak szempontjából. Hanem a korpuszkuális elméletek előtörése akkor következett be, midőn nemcsak az elméletek igen nagy produktivitása derült ki, hanem számos oly tény vált ismertté, melyeknél nem számos korpuszkula átlagos hatása, hanem kevés, sőt sokszor egyetlen korpuszkula észlelhető hatást idéz elő. A BROWN-féle mozgás, scintilláció, a mozgó töltések pályáinak feltüntetése WILSON szerint, MILLIKAN módszere az elemi töltések közvetlen mérésére az egyes korpuszkuákat a fenomenologikus adottságok sorába emelték, melyek jellemző adatai, mint számuk, tömegük, töltésük stb. mérhető. A modern korpuszkuális elmélet tehát teljes joggal fenomenologikus elméletnek tekinthető. Sőt azt is állíthatjuk, hogy a quantummechanikában a fenomenologikus irányzat egy újabb fejlődési fokot ért el, mert azt a kérdést, hogy mi képezheti észlelés tárgyát, sokkal inkább elvi alapon

veti fel, mint azt eddig felvethették és sokkal nagyobb konzekvenciával igyekezik kiküszöbölni az elméletből mindazt, ami elvileg nem képezheti észlelés tárgyát. Csak abban különbözik lényegesen a régebbi fenomenológiától, hogy más dolgok azok, amit a régi fenomenológia a lehetséges észlelés határán kívül állónak tekintett és más az, amit a quantummechanika nem tart észlelhetőnek. Így a korpuszkulák létét és jellemző adatait nem tekintjük ma az észlelési lehetőségen kívül állónak, de beszélünk inkompatibilis mérésekről, mert egy rendszer egyes adatainak meghatározása bizonyos más adatok egyidejű meghatározását kizárja, ill. pontosságát korlátozza, amint ez a HEISENBERG-féle határozatlansági relációban kifejezésre jut. Amint ismeretes, ezért nem tulajdonítunk a BOHR-féle elektronpályáknak realitását. Nem akarom azt állítani, hogy a quantummechanikában sikerült minden nem észlelhető elem teljes eliminálása, hanem csak azt, hogy a quantumelmélet statisztikai értelmezése és a HEISENBERG-féle reláció felállítása óta egész fizikai világgépünk ismét fenomenologikus irányban tolódott el.

FARKAS GYULA tudományos működése a legszorosabb kapcsolatban van a fenomenologikus irányzattal, annak egyik legkövetkezetesebb képviselője. Kutatásait a biztonságra és szigorúságra való törekvés és azonkívül a legnagyobb általánosság követelményének kielégítése vezérli. Annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy sok elmélet sikertelenségének oka az, hogy az alapfeltevésekbe túlságos megszorításokat vezettek be. Ezért legjelentékenyebb munkái arra vonatkoznak, hogy egyes tételeket felesleges korlátozásoktól megszabadítson. Szemléletes képekre nem törekedett és így az anyag korpuszkuláris felfogásával foglalkozott ugyan, de szorosabb kapcsolatba nem lépett és mindig bizalmatlansággal viseltetett iránta. Így nem látjuk nyomát, hogy a statisztikai mechanikát akár BOLTZMANN, akár GIBBS által megadott alakjában jelentőségének megfelelően értékelte volna. Az elektronelmélet azonban kétségkívül nagy hatást

gyakorolt reá, de azt oly módon igyekezett gondolatkörébe beilleszteni, hogy specifikus korpuszkuális jellegéből teljesen kivetköztette. Ellenben a relativitás elméletét, mely alapbeállításának annyira megfelelt, bámulatos gyorsan appercipiálta.

4. Farkas Gyula első tudományos fizikai dolgozatai az 1887—1893. években.

Midőn FARKAS GYULA 1887-ben a kolozsvári egyetem matematikai fizikai tanszékét elfoglalta, addigi tudományos működése szinte kizárólag a matematika területére esett. Lelkiismeretességére jellemző, hogy matematikai kutatásait azonnal abbahagyja és teljes erejét állásának megfelelően fizikai tanulmányoknak szenteli, értekezései az 1887—1893 évekből a fizikába való behatolásának mozzanatait jelölik. Ezek egyrésze az akkor aktuális fizikai és kémiai problémákra vonatkozik. Egyik dolgozatában (34) az elemek periodikus rendszerével és az atomsúlyok egészszámtól való eltérésével foglalkozik. Tekintetbe veszi azt a lehetőséget, hogy több, atomsúlyban és tulajdonságaikban csak kissé különböző elem létezik, melyek ugyanazon vegyületben helyettesíthetik egymást. Látszólag igen közel járt itt az izotop elemek gondolatához, de az akkori tudományos helyzetnek megfelelően közelfekvő feltevést teszi, hogy az elem sajátosságai elsősorban az atomsúly függvényei. Hosszú utat kellett a tudomáynak megtennie, lényeges tapasztalatokra és alapvető elméleti meggondolásokra volt szükség, míg a magtöltés, ill. rendszám fogalma kialakulhatott és a periodikus rendszer mélyebb értelmezést nyert. Ugyanezen dolgozat elárulja azt is, hogy FARKAS GYULA odaadással tanulmányozta OSTWALD általános kémiaját. OSTWALD a fizikai kémia egyik úttörője és a szélső fenomenologikus irányzat képviselője volt, ki maradandó befolyást gyakorolt FARKAS GYULÁra. Általában a fizika és kémia határterülete igen érdekelte FARKAS GYULÁT, e területre vonatkozó több értekezése és számos ismertetése mutatja ezt.

OSTWALDON kívül a kolozsvári egyetem kémiai professzora, FABINYI RUDOLF-fal való együttműködése is befolyásolta, mivel együtt végezte egyetlen kísérleti tárgyú vizsgálatát a szén oxydálása által nyert elektromos áramról (35). Egyéb ezidőbeli dolgozatai az elektrokémiára és a kémia thermodynamikai vonatkozásaira terjednek ki (34) (39) és ezenkívül ismertetések vannak az újabb fizikai-kémiai elméletekről, melyek azonban sokszor érdekes önálló megjegyzéseket és fejtegetéseket is tartalmaznak.

Majd a tiszta thermodynamikai kérdések is magukra vonják érdeklődését. Így foglalkozik a thermodynamika második főtételenek általános fenomenologikai levezetésével (38), a gondolatmenet és kérdéstétel egy későbbi igen jelentékeny dolgozatának csíráját rejtí magában. Egy másik dolgozatában a thermodynamika mechanikai analogiájával foglalkozik (52), ily irányú vizsgálatok azidőben hazánkban is folytak. Egy másik, inkább népszerű dolgozata (40) a thermodynamika második főtételenek a világegyetemre való alkalmazását és a világ úgynevezett hőhalálát tárgyalja. Ez egy igen érdekes és magasvonalú ismertetés, melyben a szerző általános természetfelfogása is kifejezésre jut. Csak egy megjegyzésre szorítkozom, ami talán a fizika legújabb fejlődése szempontjából némi érdeklődésre tarthat számot. Azt az alapvető jelenséget, hogy egy vegyület más sajátságokkal bír, mint az azt alkotó elemek, FARKAS avval a feltevessel próbálja értelmezni, hogy az anyagok és így az elemek különbsége az atomok belső mozgási állapotainak különbségére vezethetők vissza. Ha vegyület jön létre, az elemek atomjai kölcsönhatásba lépnek és egymást befolyásolják, úgy mint két egymásra hatást gyakorló rezgő rendszerben a frekvenciák megváltoznak. (Lásd 1. c. p. 39—40.) Ugy látszik FARKAS itten az akkor sokat tárgyalt BJERKNES-féle pulzáló gömbökre gondolt, melyekre akkor az atomok kölcsönhatása értelmezésénél is gondoltak. Ez a gondolat, mely FARKASnál csak hasonlat, eszünkbe juttatja a kémiai kötésnek a

quantummechanika alapján álló HEITLER és LONDONTól eredő értelmezését, mely szerint két atom. kölcsönhatásakor azok állapotát meghatározó sajátfüggvények megváltoznak, tehát egy rezonanciához hasonló jelenség lép fel. Ez persze csak véletlen hasonlóság, nem állíthatjuk, hogy FARKAS GYULA sejtette volna a HEITLER—LONDON-féle elméletet, melynek felállítására az összes előfeltételek hiányoztak.

Ugyanezen időben foglalkozott a GALILEI-féle távcső látóterének elméletével (36), állandó elektromos áramlásokkal (53) és 1893-ban a lineáris elektromos áramlásoknál amaz elemi törvények meghatározásával, melyek az egyedül észlelhető zárt áramkörök esetében hatásukban az AMPÈRE-féle törvény hatásával megegyeznek (56).

1893-ban részt vett FARKAS GYULA Páduában GALILEI tanszékfoglalásának 300 éves jubileumán (55) és ezen alkalomból írt történeti tárgyú dolgozata a virtuális sebességek elvével GALILEInél foglalkozik, amivel kezdetét vették a mechanika alapelveire vonatkozó mélyreható kutatásai.

Célszerű lesz ez időponttól kezdve eltekinteni FARKAS GYULA alkotásainak kronologikus sorrendjétől, hanem azokat tárgykörök szerint fogjuk csoportosítani. A mechanika és evvel összefüggésben az egyenlőtlenségre vonatkozó vizsgálatait, elektrodinamika, thermodynamika, relativitáselméleti és végre vegyes vizsgálatait fogjuk ilyen rendben figyelembe venni.

5. Vizsgálatok a mechanika és az egyenlőtlenségek tana köréből.

Midőn FARKAS GYULA figyelme a páduai GALILEI ünnepély kapcsán a virtuális sebességek elve felé fordult, evvel oly gondolatkörrel lépett kapcsolatba, mely élete végéig lekötötte, melyre a szorosabb értelemben vett mechanikai elvre vonatkozólag kilenc (54, 55, 57, 59, 60, 63, 65, 68, 70) és ugyancsak kilenc az elvvel kapcsolatos matematikai problémákra, nevezetesen a lineáris egyen-

lőtlenségek tanára vonatkozó dolgozata jelent meg (60, 63, 67, 69, 80, 81, 82, 83, 85).

FARKAS GYULA a virtuális sebességek vagy elmozdulás vagy virtuális munka elvében találta meg a mechanika alaptörvényének legegyszerűbb és legáltalánosabb kifejezését, még pedig nem annak egyenlőséggel kifejezhető szokásos alakjában, hanem általánosabb, FOURIERTől eredő, egyenlőtleniséggel jellemzett formájában. Míg a virtuális elmozdulás elvét LAGRANGE az ő korszakalkotó *Mecanique analytique*-jében a mechanika alapjává tette (1788) úgy az elvnek FOURIERTől eredő, egyenlőtleniséggel kifejezhető általánosítását, melyet FOURIER 1798-ban közölt, nem részesítették jelentőségének megfelelő figyelembe, sőt maga LAGRANGE a *Mecanique analytique* újabb kiadásában sem méltatta figyelemre, úgy hogy az elv feledésbe merült, míg GAUSS 1829-ben újra felfedezi. 1834-ben OSTROGRADSKY foglalkozik vele, később itt-ott említik, anélkül, hogy behatóbb tárgyalást nyerne. FARKAS GYULÁé az érdem, hogy a FOURIER-féle elvvel behatóan foglalkozott, sokkal nagyobb általánosságban, mint elődei és kimutatta használhatóságát a mozgás meghatározására.

FARKAS GYULA az egyenlőtleniségek tanára és a mechanika alapelveire vonatkozó vizsgálatait két nagyszabású értekezésben foglalta össze, melyek a *Crelle Journal* 1902. és 1906. évfolyamában: „*Theorie der einfachen Ungleichungen*“ és „*Beiträge zu den Grundlagen der analytischen Mechanik*“ címen jelentek meg és melyekből legjobban alkothatunk magunknak képet idevonatkozó kutatásairól. (69, 70.)

Ezen vizsgálatok legnagyobb értékét az alap- és segédfogalmak rendkívül gondos körülhatárolásán kívül az elvek és tételek általánosságát az addigi tárgyalásokban korlátozó megszorítások eliminálása, valamint egyes szinguláris jellegű esetekre való alkalmazása képezi.

Így FARKAS GYULA a legnagyobb körültekintéssel járt el már az elv kimondására szükséges segédfogalmak bevezetésénél, mint a koordinátarendszer, kényszerálló-

mány, melynél megkülönbözteti a teleprendszer, melynek mozgása függetlennek vehető a rendszer mozgásától és a kapcsoló rendszert, melynek tömege elenyésző a rendszer tömegeihez képest.

A kényszererőt úgy definiálja, mint a tömeg és gyorsulás szorzata által megadott valóságos erő és a szabad erő különbségét, mely utóbbi az az erő, mely akkor is hatna, ha a rendszer pontjainak közvetlen környezetéből a kényszerállományt eltávolítanánk.

Ha a virtuális elmozdulás komponenseit, mint a kényszerfeltételek által megengedett $\partial x_i, \partial y_i, \partial z_i$ és valóságos dx_i, dy_i, dz_i elmozdulások különbségeit definiáljuk: $\delta x_i = \partial x_i - dx_i, \dots$ úgy a FOURIER-féle elvet a következő egyenlőtlenség fejezi ki:

$$\sum_i \{ (m_i \ddot{x}_i - X_i) \delta x_i + (m_i \ddot{y}_i - Y_i) \delta y_i + (m_i \ddot{z}_i - Z_i) \delta z_i \} \geq 0 \quad (1^*)$$

hol m_i az i -ik pont tömege, $\ddot{x}_i, \ddot{y}_i, \ddot{z}_i$ a gyorsulás, X_i, Y_i, Z_i a szabaderő komponensei. Szóval az elv úgy fejezhető ki, hogy a kényszererő virtuális munkája negatív nem lehet. A kényszert általában a virtuális elmozdulás komponensei közt fennálló lineáris relációk, még pedig egyenlőségek és egyenlőtlenségek fejezik ki:

$$\left. \begin{aligned} \sum_{i=1}^n (A_{ik} \delta x_i + B_{ik} \delta y_i + C_{ik} \delta z_i) &= 0 \\ k &= 1, 2, \dots, j; j \leq 3n \\ \sum_{i=1}^n (L_{ik} \delta x_i + M_{ik} \delta y_i + N_{ik} \delta z_i) &\geq 0 \\ k &= 1, 2, \dots \end{aligned} \right\} \quad (2^*)$$

Az együtthatók a koordináták és az időnek általában differenciálható függvényei, de diszkrét szakadási helyeket is megenged. A kényszer független egyenleteinek száma nem lehet nagyobb, mint a változók száma, ugyanezt fel szokták tenni az egyenlőtlenségekre is. FARKAS GYULA kutatásainak egy igen értékes eredménye, hogy a független egyenlőtlenségek száma nem bír felső határral, ha a változók száma kettőnél nagyobb. Függet-

len egyenlőségek alatt olyanokat ért, melyek mindegyike újabb korlátozást jelent a változók számára.

Ha

$$\begin{cases} \theta_i \equiv A_{i1}x_1 + A_{i2}x_2 + \dots + A_{in}x_n \\ \theta'_i \equiv A'_{i1}x_1 + A'_{i2}x_2 + \dots + A'_{in}x_n \end{cases} \quad (3^*)$$

az $x_1, x_2, \dots, x_n$ változók homogén lineáris formái, és a változók minden

$$\theta_i = 0, \quad i = 1, 2, \dots, k; \quad k \leq n \quad (4^*)$$

$$\theta'_i > 0, \quad i = 1, 2, \dots$$

lineáris relációrendszerrel kielégítő értékeinél fennáll a

$$\vartheta \equiv \alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_n x_n \geq 0 \quad (5^*)$$

lineáris homogén reláció, úgy azt mondhatjuk, hogy az (5^*) reláció a (4^*) relációrendszer következménye.

Ezen esetben két fontos tételt sikerült megállapítania. Az első így fejezhető ki: Mindig található olyan λ_i multiplikátorok és olyan λ'_i nem-negatív multiplikátorok, hogy ϑ a következő alakban állítható elő:

$$\vartheta \equiv \lambda_1 \theta_1 + \lambda_2 \theta_2 + \dots + \lambda_k \theta_k + \lambda'_1 \theta'_1 + \lambda'_2 \theta'_2 + \dots \quad (6^*)$$

A második tétel pedig a változók előállítására vonatkozik tetszésszerűen v_i és nem-negatív w_i paraméterek segítségével a következőképpen:

$$x_i = \sum_k F_{ik} v_k + \sum_k P_{ik} w_k, \quad w_k > 0 \quad (7^*)$$

hol F_{ik} és P_{ik} meghatározott számok.

Lineáris egyenlőtlenségek rendszereivel ilv általánosságban FARKASON kívül csak MINKOWSKI foglalkozott, ki „Geometrie der Zahlen“ című híres művében FARKASSAL csaknem egyidőben, de egészen más megfontolások alapján szintén megállapította ezen tételeket. Később HAÁR ALFRÉD inhomogén egyenlőtlenségekre is általánosította FARKAS tételeit. Maga FARKAS GYULA pedig később foglalkozott olyan nem-lineáris egyenlőtlenségekkel, melyek lineárisak rendszerére redukálhatók (80, 81) és ezeket thermodynamikai kérdésekre is alkalmazta.

Az egyenlőtlenségek tanára FARKAS GYULA élete utolsó éveiben ismét visszatért és erre vonatkozik utolsó dolgozata (85) is, melyben az n -dimenziós vektor és a konvex test fogalmának felhasználásával az egyenlőtlenségekre vonatkozó főtételeket rendkívül elegánsan állította elő és megállapított új, érdekes az egyenlőtlenségek közt fennálló reciprocitási relációkat.

Az egyenlőtlenségekre vonatkozó vizsgálatok matematikai alapját képezik a mechanika tárgyalásának a FOURIER-féle elv alapján. Mivel az elvet kifejező (I^*) egyenlőtlenség a változóknak $(\partial x_i, \partial y_i, \partial z_i)$ a kényszerrelátórendszer következménye és így úgy a multiplikátoros, mint a paraméteres előállítás alkalmazható és oly relációrendszerekhez vezet, melyek a LAGRANGE-féle multiplikátoros, illetőleg paraméteres egyenleteknek felelnek meg. A multiplikátoros egyenletek (I^*) és (2^*) relációk alapján (6^*) tételnek megfelelően lesznek:

$$\left. \begin{aligned} m_i \ddot{x}_i &= X_i + \lambda_1 A_{1i} + \lambda_2 A_{2i} + \dots + \\ &\quad + \lambda_k A_{ki} + \lambda'_1 L_{1i} + \lambda'_2 L_{2i} + \dots \\ m_i \ddot{y}_i &= Y_i + \lambda_1 B_{1i} + \lambda_2 B_{2i} + \dots + \\ &\quad + \lambda_k B_{ki} + \lambda'_1 M_{1i} + \lambda'_2 M_{2i} + \dots \\ m_i \ddot{z}_i &= Z_i + \lambda_1 C_{1i} + \lambda_2 C_{2i} + \dots + \\ &\quad + \lambda_k C_{ki} + \lambda'_1 N_{1i} + \lambda'_2 N_{2i} + \dots \end{aligned} \right\} \quad (8^*)$$

$$\lambda'_i \geq 0, \quad i = 1, 2, \dots$$

A paraméteres relációkat, melyek a LAGRANGE-féle másodfajtájú egyenleteknek felelnek meg, nyerjük, ha a virtuális elmozdulás komponenseit (7^*) szerint paraméteresen előállítjuk:

$$\left. \begin{aligned} \delta x_i &= \sum_k F_{ik} \delta v_k + \sum_k P_{ik} \delta w_k \\ \delta y_i &= \sum_k G_{ik} \delta v_k + \sum_k Q_{ik} \delta w_k \\ \delta z_i &= \sum_k H_{ik} \delta v_k + \sum_k R_{ik} \delta w_k \end{aligned} \right\} \quad (9^*)$$

$$\delta w_k > 0$$

és az (I^*) relációba helyettesítjük, ami által a következő relációkat nyerjük:

$$\left. \begin{aligned} \sum_i \{F_{ik}(m_i \ddot{x}_i - X_i) + G_{ik}(m_i \ddot{y}_i - Y_i) + H_{ik}(m_i \ddot{z}_i - Z_i)\} &= 0 \\ \sum_i \{P_{ik}(m_i \ddot{x}_i - X_i) + Q_{ik}(m_i \ddot{y}_i - Y_i) + R_{ik}(m_i \ddot{z}_i - Z_i)\} &\geq 0 \end{aligned} \right\} (10^*)$$

Ha a kényszert csak egyenletek fejezik ki, úgy e relációrendszerből csupán az egyenletek maradnak meg, melyek a közönséges másodfajtájú LAGRANGE-féle egyenletekkel identikusak.

FARKAS példával igazolja, hogy eme a megszokottnál sokkal általánosabb megfontolások igen egyszerű, nem mesterkéltné esetekben is alkalmazást találnak és nélkülözhetetlenek. Így ha a kényszer abban áll, hogy egy tömegpont egy merev test felületének csak egyik oldalán lehet jelen, a kényszert már csak egyenlőtlenséggel fejezhetjük ki. Ezt helyettesíthetjük ugyan egyenlettel, ha a tömegpont nem hagyja el a felületet a mozgás folyamán, de nem nélkülözhetjük az egyenlőtlenséget, ha mozgás közben a felülettől elválík.

Az az eset, midőn a kényszerfeltétel független egyenlőtlenségeinek száma nagyobb, mint a változóinak száma, megvalósul, ha egy merev pontrendszer egy sík felülettel egy konvex síkpolygonban érintkezik, melynek háromnál több szögpontja van.

FARKAS GYULA megfontolásait további általánosabb esetekre is kiterjesztette, így arra az esetre, midőn a kényszert a változók különböző tartományaiban különböző relációk fejezik ki, valamint a sűrűlódás esetére, midőn a kényszerrelációk együtthatói a sebességtől is függnék.

Egy igen messzemenő általánosítása folytonos közegekre vonatkozik, midőn azt a lehetőséget is tekintetbe veszi, hogy a rendszer több, a teret folytonosan betöltő komponensből áll, melyek egymáson áthatolhatnak, úgy hogy a tér egy pontjában többféle sebesség létezik, és a különböző komponensek különböző kényszerrelációknak lehetnek alávetve. Eme általánosításait az elek-

tronelméletre való tekintettel fejtette ki és ezek „Általános mechanikai elvek az aether számára“ címen az Archiv Neerlandaises LORENTZ jubiláris kötetében is megjelent. (68)

A FOURIER-féle elv FARKAS GYULA egész fizikai gondolkodásában centrális helyet foglal el és ez egyetemi előadásajban is kifejezésre jutott.

6. Vizsgálatok az elektrodynamika köréből.

Már előbb említettük FARKAS GYULA szép vizsgálatait, melyekben lineáris stacionárius elektromos áramok esetében az AMPÈRE-féle elemi törvénnyel aequivalens törvényeket megállapította. (56). Míg ez a dolgozat az u. n. klasszikus elektrodynamika gondolkörében mozog, élénk érdeklődéssel követte az elektrodynamika újabb fejlődését is. Akadémiai székfoglaló értekezésében, melynek címe: „Pótlások a vektor-tanhoz és az elektromágnesség tanához“, a MAXWELL-féle elektrodynamika néhány formális vonatkozásával, mint vektorok paraméteres előállításával, valamint az egyenletek lehetséges általánosításaival foglalkozik (66) és ugyanezen kérdések elsejére Vektortanában is visszatér (67). Majd a LORENTZ-féle elektronelmélet figyelmét nagy mérvben leköti, amint erre vonatkozó beható tanulmányai (68, 75, 76) tanúskodnak. A konkrét feltevésekkel dolgozó elektronelmélettel FARKAS GYULA csak úgy tudott megbarátkozni, hogy az elméletet saját fenomenologikus beállításhoz megfelelően átdolgozta. Nevezetesen arra törekedett, hogy az elméletből elimináljon mindent, ami felfogása szerint túlságosan speciális és nem lényegesen szükséges a tapasztalat által ellenőrizhető jelenségek értelmezésére. Nézete szerint az elméletre lényeges az anyagtól és egymástól is függetlenül mozgó elektromos töltések felvétele, de nem lényeges, hogy a töltéseket mint térbelileg elkülönült, meghatározott nagyságú és tömegű részeket fogjuk fel. Az elektromosság fluidum elméletét alkotta meg, melyben a teret folytonosan betöltő,

egymáson áthatolni képes töltések fordulnak elő, melyek mechanikájával már előbb (68) behatóan foglalkozott. Beszél ugyan dipólusokról, pentapolusokról, de ezeknek nem tulajdonít oly jelentőséget, mint a korpuszkuális elmélet, mert ezek a polusrendszerek nála nem különülnek el térbelileg. Így pl. egy dipólus rezgése nála azt jelenti, hogy egy pozitív és egy negatív töltésű, ugyanazt a teret folytonosan betöltő közeg végez egymáshoz képest rezgést, vagy más esetben oly mozgást, hogy az egyik közeg minden pontja körpályát ír le. Az így kialakult elmélet előállítja a LORENTZ-féle elektronelméletnek a középértékekkel értelmezhető mennyiségekre, amint áramsűrűség, dielektromos polároosság stb. vonatkozó törvényszerűségeit.

Ezen elmélet kialakulásában igen erősen megnyilvánult FARKAS GYULA fenomenologikus gondolkozása és az azidőbeli fenomenologusok bizalmatlansága minden korpuszkuális elgondolással szemben, de jelentékeny érdemnek tekinthetjük, hogy megmutatta, hogy mi maradt meg a LORENTZ-féle elektronelméletéből, ha abból a korpuszkuálakat, tehát az elektronokat elimináljuk. Természetesen elmélete nem tudott számot adni azokról a jelenségekről, melyeknél az észlelés nem sok rész átlagos hatására vonatkozik, hanem melyeknél az egyes elemi részek külön fejtenek ki hatást. Mint beszélgetésekből alkalmam volt meggyőződni, FARKAS GYULA is tudatában volt elmélete ily irányú elégtelenségének.

Elmélete termékenynek nem bizonyult és hatást nem fejtett ki úgy mint JAUMANN és mások hasonló törekvései sem. A korpuszkuális felfogás minden téren rendkívül termékenynek bizonyult és lassankint az egész fizika területét áthatotta.

Újabban ugyan történtek kísérletek arra, hogy a folytonosság felfogását újra érvényre juttassák, de ezen törekvések annyiban lényegesen különböznek a régebbi kísérletekről, hogy a korpuszkuálák létét és sajátságait mint megállapított tényt eleve elismerik és azt nem eliminálni, hanem folytonossági alapon értelmezni próbál-

ják, így MIE, és elmélete első korszakában SCHRÖDINGER, vagy pedig a korpuszkuláris szerkezetet, képletesen szólva; mint a valóság egyik oldalát fogják fel, melynek azonban evvel szemben egy más, folytonos, hullámszerű oldala van, mint a quantummechanikában.

Érdekes és felemlítésre méltó FARKAS felfogása az elektromágneses térről, melyet nem tekint alapvető realitásnak, hanem a töltéseket tekinti azoknak. Az elektromágneses tér csupán egy segédszerkesztés, mely arra való, hogy a töltések mozgására belőle következtetéseket vonhassunk. A tulajdonképeni alapegyenlet a töltések megmaradását kifejező kontinuitási egyenlet, melynek paraméteres megoldásai a MAXWELL-féle egyenletek az elektromos és mágneses térintenzitásokkal mint vektorparaméterekkel. Az persze külön tapasztalat, hogy ezek a paraméterek fordulnak elő a LORENTZ-féle erőtvényben is, ami adja meg ezek tulajdonképeni jelentőségét. Az elektromágneses térre vonatkozó hasonló felfogásnak alkalmilag több vezető fizikus is kifejezést adott, mint BOHR, KRAMERS és BORN.

7. Vizsgálatok a relativitás elmélete köréből.

Jelentékeny érdeme FARKAS GYULÁnak, hogy a relativitás elméletének jelentőségét azonnal felismerte, oly időben, midőn a szakemberek tudományos centrumokban sem voltak vele tisztában és körülbelül egy évtizeddel azelőtt, mielőtt az elmélet szélesebb körökben népszerűvé vált és a hozzá nem értők pro és contra hozzászólása annyi és oly kevésbé öröndetes diszkusszióhoz vezetett. FARKAS GYULA elvont gondolkozása és kiváló matematika képzettsége és érzéke érthetővé teszi ezt, amint általában a matematikusok és theoretikus fizikusok könnyen megbarátkoztak ezen elméletnek a köznapi felfogás számára oly merész, de a theoretikus fizika fejlődési irányába eső és már korán egy lezárt logikus rendszerbe foglalható feltevéseivel, úgy, hogy sokan a relativitás elméletét a klasszikus fizika betetőzésének tekintik.

Egészen másképp alakult ki a quantumelmélet, amelyben egyes tapasztalatok értelmezésére ad hoc kellett olyan feltevéseket bevezetni, melyek a klasszikus fizika feltevéseitől igen elütöttek, az elmélet rendszerében idegen testet képeztek és csak az elmélet felállítása (1900) óta több mint negyedszázad után voltak egy átfogó elméletbe beilleszthetők.

FARKAS GYULA egész beállítása érthetővé teszi, hogy a quantumelmélettel annak kezdeti állapotában nem igen barátkozott meg, habár azt hiszem, hogyha az általános elmélet, a quantummechanika, kialakulásakor nem lett volna olyan magas korú, ezt az absztrakt és erősen fenomenologikus elméletet örömmel appercipálta volna.

Miután EINSTEIN 1905-ben a relativitás posztulátumát felállította, FARKAS már a következő évben, 1906-ban egy értekezésben (71) foglalkozik vele és azóta öt (73, 75, 76, 79, 84) további dolgozata vonatkozik e tárgyra. Az elektromosság folytonossági elméletében eleve számol a relativitás követelményeivel, azonkívül megadja a relativitás elmélete szempontjából a virtuális munka, a merevségi és sűrűdástalan folyékonysági állapot, a rugalmasság és érintkezési kényszer kifejezéseit.

Egy 1921-ben megjelent dolgozata (84) a gravitáció elméletének beleillesztését a speciális relativitáselmélet gondolkörébe célozza az egy test problémája esetében. A négydimenziós MINKOWSKI-féle térben egy forgásfelületet definiál, melyben a pont kényszermozgása a gravitáció hatása alatti pont-mozgásnak felel meg. Itt is a virtuális munka elvét használja fel, melyet négyes vektorokkal fejez ki.

Egy másik dolgozatában ZEMPLÉN GYÖZÖNEK a MICHELSON-féle kísérlet magyarázatára vonatkozó feltevéseinek a relativitás elméletéhez való viszonyát tárgyalja. (79).

Az „Energia terjedése“ című (90) egyetemi előadásában a LORENTZ-féle transzformációt a következő feltevésekből vezeti le:

1. A transzformáció véges.

2. Az a téridősokaság konform leképezése.

3. Van egy oly sebesség, mely minden téridőrendszerben ugyanolyan nagyságú, helytől, időtől, iránytól független.

A LÖRENTZ transzformáció ezen levezetését később C. MUNARI (Rendiconti del Reale Accademia dei Lincei XXIII. 781. 1914.) szintén megállapította.

Az általános relativitáselmélettel egy inkább formális (75) és már említett dolgozatán kívül nem foglalkozott.

8. Thermodynamikai vizsgálatok.

Már FARKAS GYULA első fizikai tárgyú dolgozatai közt találunk thermodynamika vonatkozásúakat (34, 35, 38, 39, 40), később pedig igen jelentékeny vizsgálatok tárgyává tett thermodynamikai kérdéseket.

Ezek egyikében, mely akadémiai rendes tagsági székfoglalója, a biztos thermodynamika egyensúly megállapításával foglalkozik (78). A biztos egyensúlyra részletes vizsgálatok vannak, ha a

$$d\varepsilon - Td\eta - d\mu \quad (11^*)$$

kifejezés, melyben ε az anyagi rendszer teljes energiájának és kinetikus energiájának különbsége, T az abszolút hőmérséklet, η a rendszer entrópiája, $d\mu$ a rendszerrel dt idő alatt közölt munka, teljes differenciállá alakítható át. FARKAS kimutatja, hogy e feltevés teljesülése nélkül is lehetséges biztos egyensúly és az általa nyert feltételeket néhány speciális esetre alkalmazza.

Még sokkal jelentékenyebb az a rövid értekezés, mely a Matematika és Physikai Lapokban 1895-ben magyarul és ugyanazon évben németül is a Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn-ban megjelent (58) és melynek címe: „A CARNOT—CLAUSIUS-féle tétel egyszerűsített levezetése“.

A dolgozat célja a thermodynamika II. főtételenek oly levezetését nyújtani, mely mentes minden felesleges és esetleges hozzátételtől, így pl. a speciális rendszere-

ken végzendő körfolyamatoktól. FARKAS a következő tapasztalati alaptételt állítja fel:

„Adiabatikusan, azaz pusztán mechanikai műveletekkel egy test vagy testrendszer sem juttatható oly állapotba, melybe pusztán hőközléssel, azaz hőnek be- vagy kivezetése folytán a hőnek megváltoztatásával juthat“.

Kimutatja, hogy ha ez nem így volna, ellenkezésbe jutnánk a tapasztalattal, pl. a CLAUSIUS-féle posztulátummal, mely szerint alacsonyabb hőmérsékletű hőforrásról kompenzáció nélkül magasabb hőmérsékletű hőforrásra hő nem mehet át. Kimutatja, hogy alaptétele érvénye esetében mindig van a felvett elemi hőt kifejező differenciál kifejezésnek:

$$dQ = \theta d\vartheta + A da + B db + \dots \quad (12^*)$$

hol $\vartheta, a, b, \dots$ állapothatározók és $\theta, A, B, \dots$ ezek függvényei, integrációs nevezője. Az is érdeme, hogy észrevette, hogy ily PFAFF-féle differenciálkifejezésnek, — ha a független változók száma kettőnél nagyobb — általában nincs integrálási nevezője és így annak léte egy tapasztalatot fejez ki. Ezt pl. a kiváló göttingai fizikus W. VOIGT nem vette észre és az integrálási nevezők létezését magától értetődőnek vette fel, Compendium der theoretischen Physik c. jeles művében. FARKAS GYULÁNAK erre vonatkozó kritikai megjegyzéséből, melyet W. VOIGT is elismert, keletkezett a vizsgálat.

E dolgozat nevezetessége abban áll, hogy FARKAS GYULA 1895-ben németül is megjelent dolgozatában antcipálta a thermodynamika CARATHEODORY-tól eredő axiomatikus elméletet.¹⁾ A CARATHEODORY-féle elv (LANDÉ: a Handbuch der Physik-ben megjelent cikke szerint idézve) álljon itt szószerint:

„Im beliebiger Nähe jedes Zustandes eines Systems von Körpern giebt es Nachbarzustände, die vom ersten Zustand aus, nicht auf adiabatischem Wege erreichbar sind“.

¹⁾ CARATHEODORY. Math. Ann. Bd. 67. p. 355. 1909.

Bár a CARATHEODORY-féle elv meglehetősen feltűnést keltett és többen foglalkoztak vele, így T. EHRENFEST—AFANASJEVA, BORN, LANDÉ, figyelmüket elkerülte FARKAS GYULA 14 évvel előbb megjelent cikke, nyilván, mert a Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn nem olyan közközén forgó folyóirat és FARKAS GYULA is elmulasztotta elméletére újólag felhívni a figyelmet, úgy hogy az itthon sem igen volt ismeretes és az előadó figyelmét is BRÓDY IMRE dr. hívta fel reá nemrég.

9. Vegyes dolgozatok.

FARKAS GYULA érdeklődése az elméleti fizikának majdnem minden területére kiterjedt. Az előbb felemlítettéken kívül számos dolgozatát is meg kell említenünk. Így a HUYGENS-féle elv KIRCHOFF-féle alakjának új és elegáns levezetését (62), a gázdifúzió KIRCHOFF-féle egyenleteinek redukálását (64), levelét HILBERThez (72), melyben a HUGONIOT-féle lökéshullámok tárgyalásánál azt a feltevést, hogy bizonyos állapothatározók, mint a sűrűség és a sebesség bizonyos felületeken át ugrásszerűen változnak gyors, de folytonos változással helyettesíti és így is helyes eredményt kap.

Külön ki kell emelni FARKAS GYULA egyetemi előadásait, melyeket gondos kidolgozásban litografálva közrebocsájtott (67, 86—90). Előadásai az egész elméleti fizikára kiterjednek, de beosztásuk a szokottól nagy mértékben eltér. A főszó az alapfogalmak pontos és általános kifejezésén van. Csak oly jelenségeket von tárgyalása körébe, melyek ily értelemben vett rendszeres tárgyalásra mérték. Fogalmazásuk igen gondos és tömör, nem lehet egy szót elvenni, mely fölösleges volna. Ezért nem képeznek könnyű olvasmányt és alig alkalmasak egy kezdő hallgató bevezetésére a tudományba, de ki már érettebb ésszel veszi ezeket kezébe és ki a szigorúság és általánosság követelményeire, valamint egy nagy diszciplína egységes logikus felépítésére súlyt helyez, sok tanulságot meríthet és sok élvezetet találhat bennük.

De ép ezek a sajátságok, valamint a szemléletesség hiánya érthetővé teszik, hogy szélesebb körökben nem váltak népszerűekké.

Előadásai közül egy „Vektortan és bevezetés az inaequatíók tanába“ (67) könyvalakban is megjelent és talán a fentemlített sajátságokat szinte túlozva mutatja, mert többi előadásai ennél könnyedébb modorban vannak megírva. „A mechanika aaptanai“ és „Analytikus mechanika“ című előadásaiban a pont és merev rendszerek mechanikáját tárgyalja a FOURIER-féle elv alapján egységes szempontból. „Erőtan“-a a potenciál elméletét és stacionárius elektromos áramok tanát tartalmazza az „Energia átalakulása“ a thermodynamikát. Végre az „Energia terjedése“ a folytonos testek mechanikáját igen általános alapfeltevések: a FOURIER-féle elv kiegészítve a thermodynamika fundamentális egyenlőtlenségével, alapján tárgyalja, azután az elektrodynamikát a relativitáselmélettel.

Az optika néhány tétele is helyt foglal ezen előadásában. Külön előadásban nem tért ki az optikára.

A fentiekben igyekeztem FARKAS GYULA egyéniségéről és tudományos életművéről képet nyújtani. Tudom, hogy vázlatos és talán egyoldalú és igen meg volnék elégedve, ha csak némileg is sikerült ismerősei és tisztelői előtt képét feleleveníteni és távolállókban is emberi és tudományos értékeinek sejtését felkelteni.

Farkas Gyula tudományos értekezései.

Rövidített jelölések:

- C. R. Comptes Rendus des séances de l'académie des sciences de Paris.
 M. T. É. A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője.
 N. B. U. Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

1865.

1. A zene erkölcsi szempontból. KISBARNAKY (németi praedikátum) néven. Zenészet Lapok 1865. nov. 9.
2. Némely hangzat tilos voltának az oka. KISBARNAKY néven. Zenészet Lapok 1865. dec. 14.

1866.

3. Hogyan eszközölhető, hogy nyelvünk versmértéke megegyezzek a ráírt dal mértékével. KISBARNAKY néven. Zenészet Lapok 1866. jan. 10.

1870.

4. Die Diatonische-Durscala wissenschaftlich begründet, 1—12. Különlenyomat. Taborszky és Parsch. Pest. 1870.
5. A gyülemcsék képtávolának általános pontos képlete. Székesfehérvári alreáliskola évkönyve 1870/71.

1871.

6. Egy homályos pont a betűszámokban. A székesfehérvári tanítóképezdei pótanfolyam értesítője. 1871.

1872.

7. Természettan elemei. Népiskolák számára. Szimmer Kálmán kiadása. Székesfehérvár. 1872. 1—63.

1874.

8. A fénysugarak törésmutatója és rezgésszáma. 1—8. A székesfehérvári „Vörösmarty“ nyomda. 1874. Különlenyomat.

1877.

9. A determinánsok. Genéve 1877. BALTZER művének magyarázatokkal ellátott első szakasza.

1878.

10. Solution d'un système d'équations linéaires, présentée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. LXXXVII. 1878. 523—526.

11. Note sur la détermination des racines imaginaires des équations algébriques. Extrait d'une lettre communiquée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. LXXXVII. 1878. 791—794.

12. Sur la détermination des racines imaginaires des équations algébriques. Extrait d'une lettre communiquée par M. YVON VILLARCEAU. (Folytatás.)

C. R. LXXXVII. 1878. 1027—1029.

13. Matematikai tanulmányok. I. A derivatio elmélete 1—79. Budapest, Athenaeum R. T. nyomdája. 1878.

14. Vegyes m -ed fokú egyenlet egyik gyökének meghatározása sorbafejtés által 1—16. Budapest. Athenaeum R. T. ny. 1878.

15. A háromtagú algebrai egyenlet hatványai és még valami, 1—6. Győr, 1878. Különlenyomat. Czéh Sándor nyomdája.

1879.

16. A C. R. 1879. évf. 1030. lapján a következő közlemény olvasható:

M. le Secrétaire perpétuel signale, parmi les pièces imprimées de la Correspondance:

4° Une brochure de M. J. FARKAS, portant pour titre

„Généralisation du logarithme et de l'exponentielle“. (Présentée par M. YVON VILLARCEAU.) Megjelent Budapestben Kiliánál 1879-ben. V. és 122.

17. Note sur la détermination des racines imaginaires des équations algébriques. (Extrait d'une lettre communiquée par M. YVON VILLARCEAU.) (Folytatás.)

C. R. LXXXVIII. 1879. 273—275.

18. Note sur la détermination des racines imaginaires des équations algébriques (suite et fin). Extrait d'une lettre communiquée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. LXXXVIII. 1879. 565—567.

19. Auflösung der dreigliedrigen algebraischen Gleichung. Archiv der Mathematik und Physik. 64. Teil Erstes Heft. IV. 1—8. Greifswald. 1879.

1880.

20. Sur une classe de deux fonctions doublement périodiques, présentée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. XC. 1880. 1269—1271.

21. Sur les fonctions elliptiques, présentée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. XC. 1880. 1482—1484.

22. Sur l'application de la théorie de Sinus des ordres supérieurs à l'intégration différentielles linéaires. (Extrait d'une lettre adressée à M. YVON VILLARCEAU.)

C. R. XC. 1880. 1542—1545.

23. Sur la théorie de Sinus des ordres supérieurs, communiquée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. XCI. 1880. 209—211.

24. Sur la théorie de Sinus des ordres supérieurs, communiquée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. XCI. 1880. 278—281.

25. Sur la théorie des Sinus des ordres supérieurs. Extrait d'une lettre à M. YVON VILLARCEAU.

C. R. XCI. 1880. 544—547.

26. Mittlerer verticaler Druck des symmetrischen Pendels auf seine Axe. Archiv der Mathematik und Physik. 65. 1880. 435—436.

27. Die Summe gleichartiger Potenzen von den Wurzeln einer algebraischen Gleichung. Archiv der Math. u. Phys. 65. 1880. 433—435.

1881.

28. Sur le développement des integrales elliptiques de premiere et de deuxieme espèce etc., présentée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. 1881. XCII.

29. PASCAL biga-vonalának elemzése. Budapest. Athenaeum R. T. nyomdája 1881. 1—23.

30. A BOLYAI-féle algorithmus. Értekezések a matematikai tudományok köréből, kiadja a M. Tud. Akadémia, VIII. kötet III. szám. 1881. 1—8.

1883.

31. Sur les fonctions uniformes, communiquée par M. YVON VILLARCEAU.

C. R. XCVI. 1883.

1884.

32. Généralisation du théorème de JACOBI sur les équations de HAMILTON, présentée par M. HERMITE.

C. R. XCVIII. 1884.

33. Sur les fonctions itératives. Journal de Mathématiques. X. 1884. 101—108.

1887.

34. Elmélkedések a modern chemia némely hypothézisei és theoriái körül. Vegytani Lapok. Kolozsvár. 1887. V. 49—65. és 112—128.

35. FABINYI RUDOLF és FARKAS GYULA. Állandó elektromos áram a szén oxydálása által. Vegytani Lapok. Kolozsvár. 1887. V. 97—112.

Ugyanaz franciául. C. R. CVI. 1597. 1887.

36. A GALILEI-féle távcső látóterének elmélete és hármas decentrális alkalmazása a kettős látcső hibáinak redukálására. Orvos-természettudományi Értesítő. Erdélyi Múzeumegylet. Kolozsvár. 1887. 273—298.

Ugyanott németnyelvű kivonat. 363—365.

1888.

37. Az egymásra teríthető felületek problémájáról. Erdélyi Múzeumegylet Orvos-természett. Értesítője. Kolozsvárt. 1888. 260—265.

38. A thermodynamika második főtételének általánosságáról.

Ugyanott. Évszám nem biztos. 241—248.

Ugyanaz ugyanott német nyelven. 279—288.

39. A chemiai és elektromos energia vonatkozásairól.

Ugyanott, 1888. 33—38.

Ugyanaz. Zeitschrift für allgemeine Chemie. 1888. III. (Märzheft.)

40. A természet felfogásának újabb módjairól.

Ugyanott. 1888. 25—42.

41. Újabb chemiai elméletek és nézetek. (Ismertetés.) Vegytani Lapok. 1888. VI. 17—20.

42. Megjegyzések a folyadékok elméletéhez. (D. KONOWDOW.) (Ismertetés.) Vegytani Lapok. 1888. VI. 60—66.

43. I. A vegyrokonság tanának eddigi fejlődése. LOTHAR MEYER. 17—20. oldal.

44. III. Nyomás okozta chemiai bomlás esete. W. SPRING és VAN T'HOFF közleményének ismertetése. 63—64. old.

45. IV. A nyugalom törvényeinek azonosságáról physikai, chemiai és mechanikai tünetményeknél.

H. LE CHATELIER francia tudósnak OSTWALD által németre fordított értekezése. 64—66. l.

46. V. Galván combinatiók és másodrendű vezetők ellenállásának biztos megmérése. O. FRÖHLICH (Wied. Ann. 30. k. 1887.). (A törvény bizonyításával kiegészítve a referens által.) 66—69. l.

47. A gázak összenyomhatóságáról. (AMAGAT) 97. l.

48. A gázok kifolyási sebességéről. 98—99. l.

49. Higanyvegyületek képződési melegéről. 99—100. l.

50. Oldatok gőzfeszélye. 100. l.

51. Vízben oldott anyagok disszociálásáról. 100—101. l.

1890.

52. A LAGRANGE-féle egyenletek thermodynamikai értelmezéséről. Orvos-természettudományi Értesítő, Kolozsvárt, 1890. 1—16.

1892.

53. Az egyenletes és állandó elektromos áramlás elméletéről. Orvos-természettud. Értesítő. Kolozsvárt. 1892.

1893.

54. A virtuális sebességek elve GALILEINél. Matematikai és Physikai Lapok. 1893. 78—95.

55. GALILEIRől s a páduai GALILEI ünneplésről.

Ugyanott 1893. 65—77.

Kivonat ugyanerről. Természettudományi Közlöny. 1893. 196—201.

56. Az AMPÈRE-féle elemi törvények aequivalenseinek meghatározása. Értekezések a matematikai tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia 1893. XV. 2. sz. 1—50.

Kivonat ugyanabból franciául. N.B.U. XI. 1893. 161—182.

1895.

57. A FOURIER-féle mechanikai elv alkalmazásai. M.T.É. XII. 459—472.

Ugyanaz németül. N.B.U. XII. 263—281.

58. A CARNOT-CLAUSIUS-féle tétel egyszerűsített levezetése. Matematikai és Physikai Lapok. 1895. 7—11.

Ugyanez németül. N.B.U. XII. 282—286.

59. A FOURIER-féle mechanikai elv története és némely speciális alkalmazásai. Erdélyi Múzeumegylet Értesítője. 1895. 43—54. és 13—32.

1896.

60. A FOURIER-féle mechanikai elv alkalmazásainak algebrai alapjáról. Matematikai és Physikai Lapok. 1896. 49—54.

1897.

61. Beszéd BRASSAI SÁMUEL koporsója mellett. Kolozsvárt. 1897. Ima és beszédek BRASSAI SÁMUEL koporsója mellett. Ajtai könyvnyomdája.

62. A HUYGENS-féle elv új levezetése. M.T.É. XV. 1897. 283—287.

1898.

63. A FOURIER-féle mechanikai elv alkalmazásainak algebrai alapja. M.T.É. XVI. 1898. 361—364.

Ugyanez németül. N.B.U. XVI. 1899.

64. A gáz-diffúzió KIRCHHOFF-féle egyenleteinek reductioja. M.T.É. XVI. 1898. 201—217.

Ugyanez németül. N.B.U. 1899. 97—110.

65. Paraméteres módszer FOURIER mechanikai elvéhez. Matematikai és Physikai Lapok. 1898. 63—71.

66. Pótlások a vektortanhoz és az elektromágnesség tanához. M.T.É. XVI. 1898. 321—360.

Ugyanez németül. N.B.U. XVI. 1899. 111—153.

1900.

67. Vektor-tan és az egyszerű inaequatiók tana. Különlenyomat az Erdélyi Múzeumegylet Értesítője után. Kolozsvárt. 1900. I—XIV. és 1—165.

1901.

68. Általános mechanikai elvek az aether számára. M.T.É. XIX. 1901.

Ugyanaz az Archiv Neerlandaises Livre jubilaire dédié a H. A. LORENTZ-ben.

1902.

69. Theorie der einfachen Ungleichungen. Crelle Journal. 124, 1902. 1—27.

1906.

70. Beiträge zu den Grundlagen der analytischen Mechanik. Crelle Journal. 131, 1906. 165—201.

71. Über den Einfluss der Erdbewegung auf elektro-

magnetische Erscheinungen. Physikalische Zeitschrift. VII. 1906. 654—658.

72. Über die Ableitung der Impulsgleichung gewöhnlicher Stosswellen. (Aus einem Brief an Herrn HILBERT.) Mathematische Annalen. 62. 1906. 582—284.

1907.

73. Über das Postulat der Relativität. Phys. Zeitschr. VIII. 1907. 169—170. (Berichtigung 256.)

74. Beszéd, mellyel mint a kolozsvári F. J. tud. egyetem rektora az 1907/8. tanávet megnyitotta. Kolozsvár.

1910.

75. Alapvetés az elektromosság és mágnesség folytonossági elméletéhez. M.T.É. XVIII. 1910. 1—25.

1911.

76. Alapvetés az elektromosság és mágnesség folytonossági elméletéhez. M.T.É. XIX. 1911. 771—809.

75. és 76. együtt németül. N.B.U. 31. 1913. 54—64.

77. FARKAS GYULA l. t. beszéde BOLYAI JÁNOS hainak atyja mellett elhelyezése alkalmával. Marosvásárhelyt, 1911 július 7. Akadémiai Értesítő, 1911. 526.

1915.

78. Biztos egyensúly potenciál nélkül. M.T.É. XXXIII. 1915. 339—354.

79. MICHELSON negatív kísérletének magyarázatai. M.T.É. XXXIII. 1915. 355—361.

1917.

80. Multiplicatoros módszer négyzetes alakhoz. M.T.É. XXXV. 1917. 51—53.

78. és 80. összefoglalása németül. N.B.U. XXXII. 43—56.

81. Nem-vonalas egyenlőtlenségek vonalassá tétele. M.T.É. XXXV. 1917. 41—50.

1918.

82. Egyenlőtlenségek alkalmazásának új módja.
M.T.É. XXXVI. 1918. 297—308.

83. A lineáris egyenlőtlenségek következményei.
M.T.É. XXXVI. 1918. 397—408.

1921.

84. EINSTEIN-féle gravitáció régi elméletből. M.T.É.
XXXIX. 156—163.

A M. Tud. Akad. 1921. okt. 3. tartott üléséből.

Ugyanez németül. N.B.U. 1921.

1926.

85. Alapvetés az egyszerű egyenlőtlenségek vektor-
elméletéhez. M.T.É. XLIII. 1926. 1—3. Kivonat németül
ugyanott.

Litografált előadási jegyzetek:

86. A mechanika alaptanaí.

87. Analytikus mechanika.

88. Erőtan.

89. Az energia átalakulása.

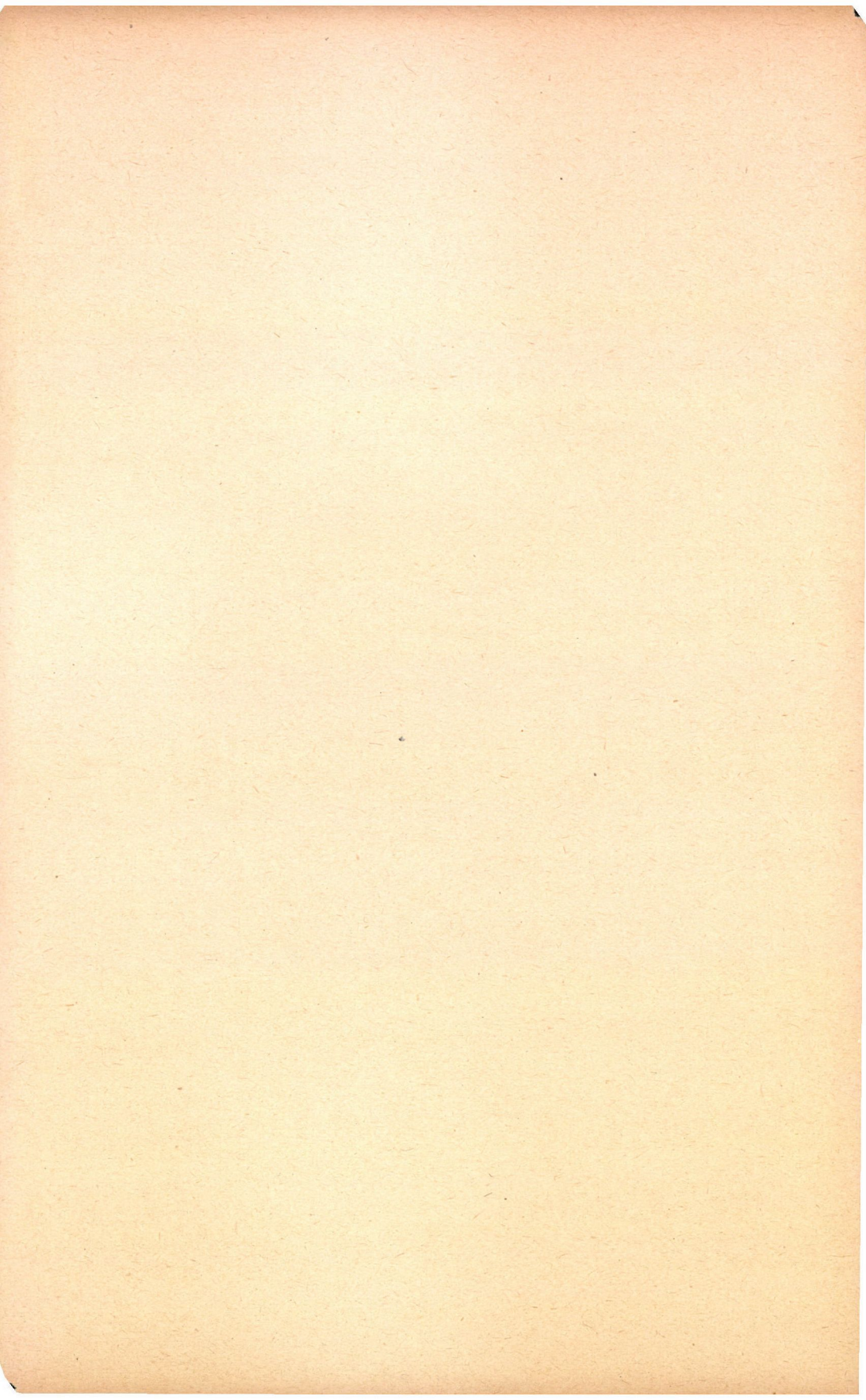
90. Az energia terjedése.

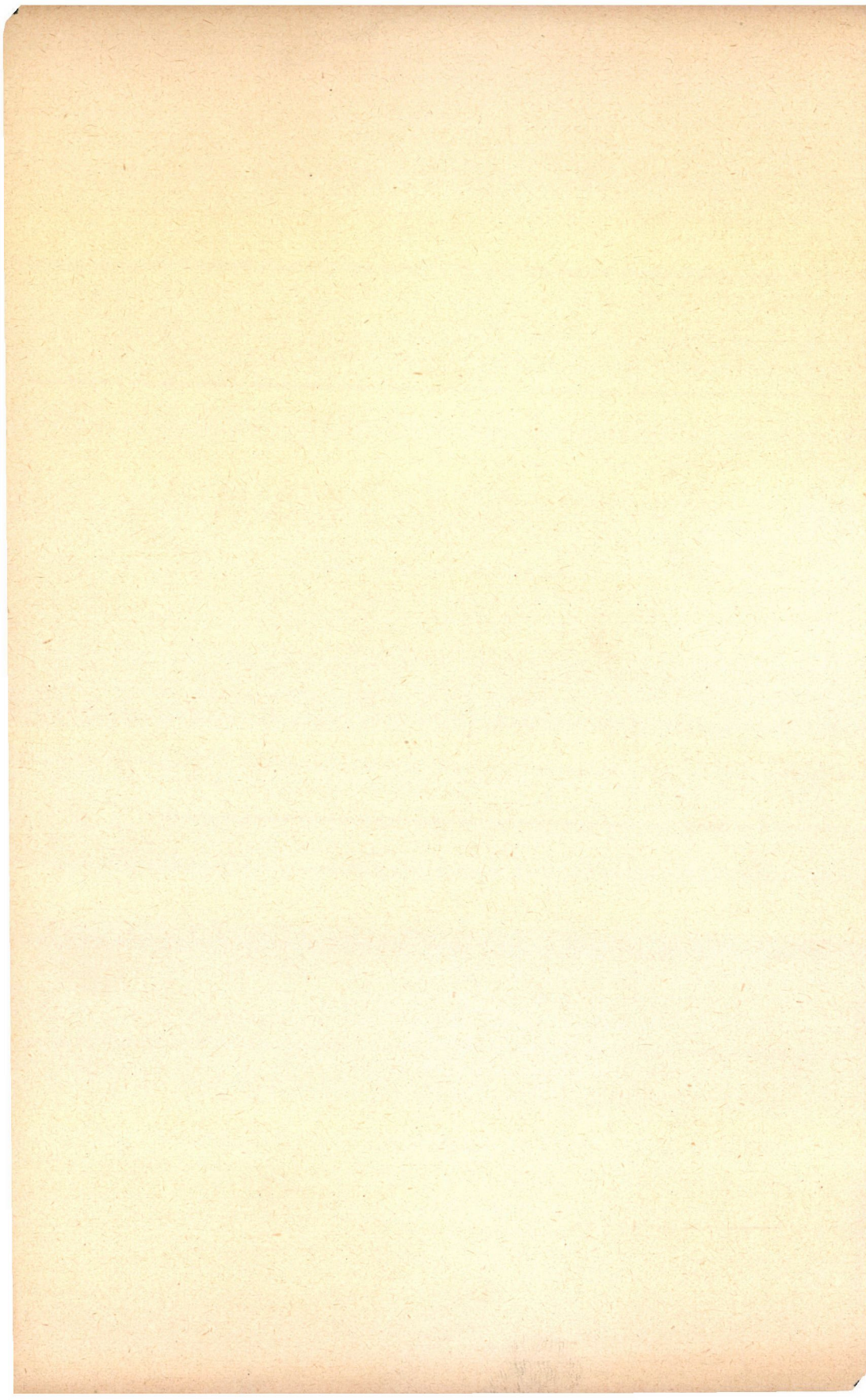

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 16. SZÁM.

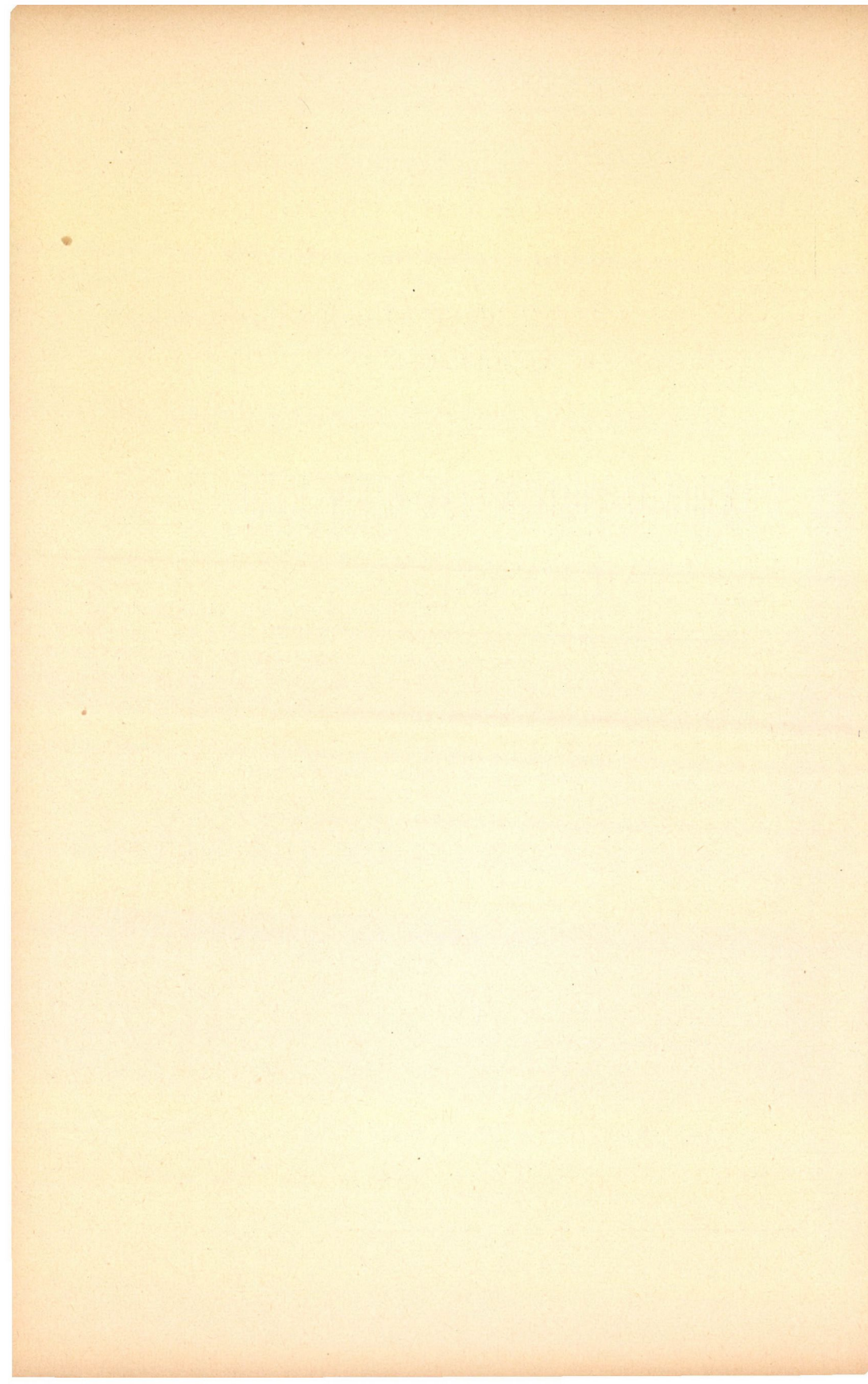
WILAMOWITZ-MOELLENDORFF ULRIK BÁRÓ
EMLÉKEZETE.

ÍRTA
FÖRSTER AURÉL
L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIAÉNAK 1933. ÉVI JANUÁR HÓ 23-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1933.

Wilamowitz-Moellendorff Ulrik báró emlékezete.

Irta: Förster Aurél I. tag.

62 év előtt a St. Denis melletti magaslatokról egy fiatal porosz gránátos katona tekintett le a napfényben úszó Párisra, amely ellen — úgy hitte — másnap rohamra kell indulnia. A szuronyroham elmaradt, helyette hosszadalmas, fárasztó ostromzár következett, amely végre meghozta gyümölcsét. S mikor aztán a győzelmes, de holtfáradt sereg még egyszer feszes díszmenetben elvonult uralkodója előtt s ő még egyszer királyának, most már császárának jóságos szemébe nézhetett, a mi fiatal katonánk is egy páratlan diadalérzet lendületével térhetett vissza hivatásához, a régóta nélkülözött klasszikusokhoz.

Nem külső tényezők vagy családi hagyományok nyomása alatt lépett Ulrich Wichard von Wilamowitz-Moellendorff a tudományos pályára a classica philologia művelői közé. Családja, melynek mindenkori feje a »Freiherr« címet viselte, a poseni porosz nemesi tradícióknak megfelelően legszívesebben a katonai pályán látta volna, és atyja sehogysém tudta megérteni és megbocsátani, hogy nem akart lovastiszt lenni, mikor pedig combjával jobban fogta a lovat, mint a lovasságnál szolgáló testvérei. Az öreg Moellendorff tábornagnak, a Wilamowitz-családot örökbe fogadó dédapának, a hétéves háború hőségének és a leutheni csata győztes hadvezérének talán még a síri nyugalma is veszélyeztette a dédunoka szeszélye, aki olyan pályára lépett, melynek mibenlétét és kilátásait övének meg sem tudta magyarázni. Hogy a családjával való ellentét nem vezetett súlyosabb meg hasonlásra, mint pl. pályatársa, a

nemrég elhunyt bécsi professzor H. von Armin esetében, akit családja hasonló ballépés miatt annak rendje és módja szerint kitagadott, abban bizonyára része van az édesanya megértő szeretetének is, kinek fiúi kegyelettel megrajzolt képét »Emlékezései« őrizték meg számunkra.

Spártai egyszerűségben nevelkedett főleg édesanyjának felügyelete alatt a családi kúrián az orosz-lengyel határ közelében fekvő poseni Markowitz-ban, míg végre 13 éves korában a híres pfortai gimnáziumba kerül. A hajdani cisztercita kolostor falai között évszázados, a reformáció korában is tovább élő hagyományok légkörébe jut, amelyeknek hivatott őreiként ott találjuk Carl Petert, a rektort, akinek házában nyert otthont a fiatal Wilamowitz, Kobersteint, a germanistát és romanistát, Steinhartot, a hellenistát és ismert platonikust, Buchbindert, a matematikust és Corssent, a nyelvészt és historikust. Ennek az iskolának ajánlja később egyik legjelesebb művét, Euripides Heraklesét, majd 33 évvel az intézetből való távozása után, előbb említett öt tanárának »Beszédei és előadásai« gyűjteményét. Ők voltak az ő szemében az ébredő psyche első szárnycsapásainak irányítói, a platoni Eros isteni erejének hordozói, akik a nevelői munkát Istentől kapott hivatásnak tekintették. Szilárd meggyőződése volt, amit írásban és szóban egyaránt hirdetett, hogy minden emberi munkateljesítmény, a tudomány terén elért eredmények is, nem a tehetségnek, hanem a jellemnek termékei. Joggal mondhatta tehát első tanáraitól: »Többet köszönök nekik még tudományom tekintetében is, mint valamennyi egyetemi tanáromnak együttvéve«.

Bár az iskola tantervében a klasszikus nyelvek álltak első helyen, a tanárok készsége módot adott neki arra, hogy a rendes tárgyként tanított francián kívül olaszul és angolul is tanulhasson. Mikor a középiskolát elhagyni készül, csak annyit tud jövőendő pályájáról, hogy minél több nyelvvél és irodalommal kíván foglalkozni, de hogy filológiája hol fog végleg megtelepedni, arról még nem határozott. Mikor egyetemi tanulmányait Bonnban megkezdte, érdeklődése megsziklik a német és a görög között, hallgatja Diez spanyol,

Gildemeister szanszkrit nyelvű előadásait, Springernek a XVIII. század művelődéstörténetéről szóló kollégiumát, de csakhamar győz a kiváló tudósok egész sorával ékeskedő classica philologia. O. Jahn, J. Bernays, H. Usener voltak az ordináriusok, akikhez a magántanárok közül az archaeologus R. Kekulé és a nyelvész Joh. Schmidt csatlakoztak. Valamennyi közül O. Jahn-nak volt rá legnagyobb, egész tudományos egyéniségére döntő fontosságú hatása. Ez a nagy tudású és sokoldalú műveltségű, de szerencsétlen, sorscsapásoktól és betegségtől sújtott ember, akinek a zenetörténetírás egy maradandó értékű, alapos és részletes Mozart-életrajzot köszön, különösen mint egyetemi tanár és előadó szerzett magának elévülhetetlen érdemeket. Az ő tanítványának vallotta magát a nála alig négy évvel fiatalabb Th. Mommsen is, akit ő hódított el a jogtudománytól s nevelt filológussá és historikussá. Jahntól, az ő példájából tanulhatta meg Wilamowitz is, hogy az irodalmi és művészeti emlékek ugyanannak a szellemnek megnyilatkozásai s csak együttes szemlélésük vezethet el bennünket a tünemények mögött rejlő lélekhez. Kevésbé termékenyítő hatással voltak reá a 80-as és 90-es évek leendő princeps philologorumának, H. Usenernek előadásai. Gazdag tudása, éles kritikája imponáltak ugyan neki, de fiatalos túlzásai, szertelensége, főként pedig mitológiai álláspontja elidegenítették tőle.

A bonni négy félév után következő két berlini szemeszter hatásaiban koránt sem volt amazokhoz fogható. Csak egy férfiú akad tanárai között, akit kegyelete Jahn mellé helyez: *Moritz Haupt*. Berlinben teszi le a doktorátust summa cum laude eredménnyel, de disszertációjának csak egy részét tudja kinyomatni, a korrektúrába beleszólnak az ágyúk, s ő ünnepies promóció nélkül siet a harctérre.

Egy évig tart a háború okozta távollét. Visszatérve szemlátomást nehezére esik az elejtett fonalat megtalálni. »Emlékezései«-ben intermezzónak nevezi ezt az időt, amelynek egyetlen fontosabb eseménye az a kirohanás, amelyre őt Fr. Nietzsche-nek, akkor a classica philologia baseli tanárának könyve, »Die Geburt der Tragödie« ingerelte.

Nem vette észre, hogy Nietzschének nem a görög tragédia fontos, hanem a wagneri zenedrámának a görögökkel való megsejtetése. A történelmi tényeken elkövetett erőszak — olyan korban, mely a szellemtörténet jelszavát még nem ismerte — joggal válthatott ki belőle megütközést. A Nietzsche-hívők fölháborodásának a classicus philologus Erwin Rohde adott kifejezést, aki még egy évtized múlva sem tud Wilamowitzról sértegetések nélkül bírálatot írni; ami azonban nem gátolta meg Wilamowitzot abban, hogy Rohde érdemeiről mindig csak a legnagyobb elismerés hangján szóljon.

A következő évre esik olaszországi útja azokkal a hatalmas impressziókkal, melyeket az olasz föld első meglátása minden fogékony lélekben előidéz. A város- és tájképeknek, a népléleknek, a művészet és történelem emlékeinek szemlélete jobban leköti és tudományos egyéniségének kialakulásához is gazdagabb táplálékot szolgáltat, mint a nagy könyvtárakban végzett, főleg Euripidesre vonatkozó kézirati tanulmányok. Bejárta Felső-Itáliát Milanótól Veleccéig, majd hosszabb, lelki élményekben gazdag firenzei tartózkodás után Pistoia, Lucca, Pisa, Arezzo, Cortona, Assisi, Siena érintésével Rómába megy, ahol a német archaeologiai intézetben száll meg. A 60 év előtti Rómának, az újszülött olasz királyság fővárosának tudományos és társadalmi viszonyairól, magának az intézetnek, vezetőinek s a benne lakó »ragazzi«-nak életéről lebilincselő képet fest »Emlékezései« néhány fényes lapja.

1873 tavaszán lép először görög földre Athénben. Az akkori Athén hiányosan feltárt, romhalmaz képét mutató emlékei, a kopár magaslatok, megfelelő társaság hiánya inkább csalódást keltenek benne. Annál jobban ragadják meg lelkét egy peloponnesosi út benyomásai, melyet a fiatal meiningeni herceg kíséretéhez csatlakozva lóháton tesz meg s amelyet Beócián át Delphiig folytat; majd hajóra szállva Korfu szigetén vesz búcsút a görög földtől s Homeros ibolyakék és bíborszínű tengerétől.

Itáliába visszatérve Mommsen oldalán találjuk Nápolyban és Délitáliában, akinek a latin felíratok gyűjtésében

segédkezik, majd újra Rómában Carl Robert, R. Kaibel és Fr. Leo társaságában, akikkel egész életre szóló barátságot kötött. Néhány, számára még ismeretlen város és könyvtár fölkeresése után édesanyjának betegsége 1874 nyarán haza szólítja. Még jókor érkezik, hogy életben találja, de gyermekeinek gondos ápolása sem tudja megmenteni az életnek.

Otthon, Markowitzban, készül el első könyve, habilitációs értekezése, mellyel a berlini egyetem *venia legendi-jét* megszerzi, az *Analecta Euripidea*, melyben szövegkritikai és irodalomtörténeti Euripides-kutatásait s egy drámának, a Hiketides-nek, szövegrecenzióját adja. Az egyetemen csakhamar megtalálja a kapcsolatot a hallgatósággal, gyakorlatokat tart velük lakásán is, a berlini tudományos körökkel pedig szoros érintkezésbe jut főleg Mommsen közvetítésével, kinek házában gyakori vendég. Ő tőle kapott megbízás alapján vállalja egykori tanára, M. Haupt kisebb dolgozatainak összegyűjtését és kiadását is. Nem csodálhatjuk, hogy ilyen szerencsésen kialakuló munkakörből nem szívesen távozott, s nem fogadta el a boroszlói egyetem meghívását rendkívüli tanszékre. De midőn 27. születése napján szülőföldén kapja a hírt, hogy a greifswaldi egyetem rendes tanárnak hívta meg, többé nem habozott s átköltözik a keleti tenger mellé.

Greifswaldban eleinte nehezen tud gyökeret verni. Az éghajlat zord volt, a berlini emlékek kísértettek. De szűkebb kollégáival Susemihlhal és Kiesslinggel jól megfért; az utóbbival együtt indította meg a *Philologische Untersuchungen* sorozatát s Kiessling *Horatiusa* sem készült volna el nélküle s nem lett volna belőle a még ma is (Heinze átdolgozásában) legkitűnőbb német kommentáros kiadás. A hallgatósággal az első pillanattól fogva megértették egymást, s mikor 1878-ban feleségül veszi Mommsen legidősebb leányát, Greifswald rideg légköre is megenyhül.

A greifswaldi évek irodalmi termése jelentékeny. A *Hermes*-ben évről-évre jelennek meg értekezései, amelyek közül nem egy teljesen új fényt vet a tárgyalt kérdésre, mint pl. a »Die Thukydideslegende« (*Hermes* XII.) az

életrajzi kutatás módszerére. »Bizonyára már sok vastag könyvet írtak Thukydides életéről, amelyeket nem olvastam és nincs is szándékom elolvasni...« így kezdi a cikket s ez az elbizakodottan hangzó kijelentése teljesen jogosult, mert értekezése egészen új utat mutat e téren a kutatásnak. Addig divatban volt a hagyományozott adatok közt kisebb-nagyobb valószínűségük szerint válogatni: Wilamowitz fölveti a kérdést, hogyan keletkezett ez a biografiai hagyomány és megállapítja, hogy Thukydidesről már az ó-kori filológia, az alexandriai tudomány sem tudott sokkal többet annál, amit ő maga mond el magáról művében, a többi ránk maradt adat mind ennek alapján keletkezett kombináció, »legenda«. E korból való értekezéseinek egész sora a görög drámára vonatkozik, Euripidesre, Sophoklesre, Menandrosra, és szóljon bár egyes helyek szövegalakjáról, metrikai vagy irodalomtörténeti kérdésekről, vagy felírtos emlékekről, tekintete mindig a nagy összefüggéseket látja és keresi. Könyvei közül erre az időszakra esnek: *Aus Kydathen*, amelyben a »Von des attischen Reiches Herrlichkeit« c. szinte dithyrambikus lendületű beszédén kívül Athén város történetére vonatkozó kutatások foglaltatnak; az *Antigonos von Karystos* a görög filozófiatörténet forrásaira vonatkozó nagyjelentőségű munkája; végül *Kallimachos* himnuszainak és epigrammáinak kiadása.

Greifswaldban csak azok a tanárok szoktak megöregedni, akiket ott felejtene. Wilamowitzot ez a veszély nem fenyegette. 1883-ban hét és fél évi greifswaldi működés után a legtekintélyesebb német egyetemek egyikére, Göttingába hívják, ahol ugyanez év őszén megkezdí működését. Házat vásárol, melynek zászlórúdjára büszkén röpi fel a fekete-fehér porosz lobogó a sárga-fehér hannoveranus-veflek nem nagy öröme. Csakhamar otthonosan érzi magát az új környezetben, amit a középnémet tájék bája is megkönnyített. A hivatali kötelességek súlyosak voltak: az agastyán Sauppe és a beteges Karl Dilthey mellett ő viselte főkép a terhüket. Két négyórás kollégium, szeminárium és prozszeminárium erős próbára tették munkabírását. De azért teljesen meg van elégedve helyzetével s Heidelberg és

Strassburg, utóbb Bonn is, ahova hívták, egymásután kapják a kosarakat. Mikor azután Fr. Leo meghívásával a classica philologia sorsa latin vonatkozásaiban is biztosítva van, végre alkalma van 1890-ben újra Görögországba utazni, ahonnan visszatérve újult erővel lát a munkához. Az ő nevéhez fűződik a göttingai tudós társaság újjászervezése; s a német akadémiák szövetségének megalkotásában is tevékeny része volt.

A göttingai évek alatt már teljes erejében bontakozik ki Wilamowitz tudományos egyénisége. Rövidebb értekezések mellett, amilyenek »Die Bühne des Aischylos«, »Die erste Rede des Antiphon«, »Über die Hekale des Kallimachos«, egymást követik könyvei, melyek sorában első, 1884-ből, a *Homerische Untersuchungen*, első részében az Odyszeának Kirchhoff szellemében való analízise, második felében állásfoglalás a homerosi problémákkal szemben és »Rückblick und Ausblick« címen e problémák »szellemtörténete«. Az *Isylos von Epidauros* egy K. e. III. századbeli márványtáblán álló költeményeknek tárgyalása előbb nyelvi és verstani szempontból, majd a történelmi és vallástörténelmi tanulságok mélytávlatú megrajzolásával. 1889-ben jelenik meg *Euripides Herakles*-e, melynek második kötete a dráma szövegét, fordítását és a kommentárt adja, első kötete *Einleitung in die attische Tragödie* címmel Wilamowitznak talán legtöbbet emlegetett, a szaktudomány körén túl is leginkább ismert és értékelt munkája. A görög tragédia lényegét nem az aristotelesi definíció vagy általános esztetikai megfontolások alapján, hanem a maga történelmileg adott föltételeiből meghatározni: ez volt a szerző célja. Amit itt a tragédia eredetéről és fejlődéséről, a Dionysos-tisztelethez, a dithyramboshoz és a hősmondához való viszonyáról az irodalomtörténeti távlat teljes feltárásával irodalmi és művészeti emlékek alapján életteljes képbe foglal össze, annak főbb vonásai már régóta átmentek a tudományos köztudatba. 1891-ben adja ki Kaibellel együtt a nemrég fölfedezett aristotelesi *Politeia Athenaiou*-t s két évvel rá jelenik meg egyik legérettebb és legértelmesebb műve: *Aristoteles und Athen* két kötetben, melyek közül az

első az aristotelesi munka elemzését adja, a második vele kapcsolatos alkotmánytörténeti és irodalomtörténeti kérdésekről szóló tanulmányokat.

A göttingai évekre következik egyetemi tanárságának harmadik, leghosszabb időszaka, az 1897-től haláláig tartó berlini működése. A vidéki város ihletes csöndjéből a világ-város forgatagába kerül, hogy ott, tudományának egyik exponált őrhelyén, nemzetközi viszonylatban is méltó képviselője legyen az akkor kétségtelenül német vezetés alatt álló classica philológiának. Berlinben egyre növekedő számban keresik fel külföldi hallgatók és a berlini Wilamowitz képe számos honfitársunk emlékében is él. Aki a század elején járt ott, nap-nap után láthatta őt westendi házából kerékpáron bejárni az egyetemre, láthatta, hogy az ötvenéves, galambősz férfi egy húsz éves ifjú élénkséggel ront be a terembe és pattan fel a katedrára. Háromféle előadást szokott tartani: publicumot nagy közönség részére, többnyire százakra menő hallgatóság előtt heti 2 órában, tudományos kollégiumot heti 4 órában és szemináriumot heti 1 vagy 2 órában. A publicumok hallgatóságát teljesen lebilincselte ékesszólásával, ha szabad ezt a kevéssé megfelelő kifejezést használnom előadásának varázsáról, amely élénk színeivel, meglepő fordulataival kereste ugyan a hatást, de minden banális retorikától távol maradt; a hallgató érezte, hogy itt a gondolatok a lélek mélyéből törnek elő s teljes erejével küzd értünk az, aki őket a fölszínre hozza. Ezzel szemben tudományos kollégiumai az előadás külső alakját tekintve teljesen formátlanok voltak: bennük kizárólag a tartalommal kívánt hatni, a tudományos megismerést in statu nascendi bemutatni, problémákat éreztetni, megoldásokat megkísérelni, tévedéseket (sokszor sajátmagának egykori balfogásait) megcáfolni. A tárgyalás menetének ugyanez a szabadsága és mozgékony-sága jellemezte szemináriumi óráit is, ahol készséggel szállott vitába kezdővel, haladóval, jószágos humorral vagy éles gúnnyal, ahogy a helyzet kívánta. Ezt az egyetemi tanítást tekintette mindig főhivatásának és első kötelességének. »Németországban — úgy-mond — az ember csak másodsorban tudós; elsősorban

professzor» és »a Phaidros óta tudjuk, hogy a könyv silány jószág az élő kutatáshoz képest, s remélhetőleg okosabbak vagyunk előadásainkban, mint könyveinkben.« S ha mármost végig nézzük műveinek 1868—1929-ig terjedő jegyzékét, a 763 darab könyvet, értekezést, bírálatot, alkalmi iratot, akkor sejtelmünk lehet annak a tudós életnek méreteiről, amelynek parergonjai ilyen arányúak.

Berlini működését az Institut für Altertumskunde szervezésével kezdi, melynek kitűnő könyvtára a klasszikus ókortudomány egész körére kiterjedt, s amely kezdetben a filológiát és ó-kori történelmet, később, mikor új elhelyezést nyert, az archaeológiát is kebelébe fogadta. Itt tartotta gyakorlatait, az u. n. Proseminar-t, melynek kezdetben ő és H. Diels voltak vezetői, kikhez azután R. Heinze, majd E. Norden járultak, s amely nemcsak a kezdőket, hanem lassankint a hallgatók túlnyomó többségét magához vonzotta, úgy hogy Kirchhoff és Vahlen szemináriuma valósággal elnéptelenedett.

A berlini időszak háború előtti felének irodalmi terméséből kiemeljük *Timotheos* Perzsáinak, a görög *bukolikusok*-nak, *epikusok és elégiaköltők* papyrustöredékeinek, *Aischylos* tragédiáinak szövegkiadásait, a görög *lyrikusok és bukolikusok szövegtörténetéről* szóló nagy tanulmányait, a *Sappho u. Simonides* c. kötetét s a Hinneberg-féle Kultur der Gegenwart c. vállalat számára írt *ókori görög irodalom történetét* és a *görög államról és társadalomról* szóló kötetet. Ezek mellett az önállóan megjelent munkák mellett a rövidebb értekezések egész sorát teszi közzé a *Hermes*-ben, s 1899 óta, amikor a berlini akadémia tagjai közé választja, főleg az akadémia évkönyveiben. Nemsokára átveszi ugyancsak az akadémia megbízásából a görög feliratok gyűjteményének szerkesztését s tagja a görög egyházi írók és a görög orvosok kiadóbizottságának is.

A háború kitörése a tudományos életet is alapjában megrendítette. A fiatalabb nemzedék a zászlók alá siet, a 66 éves Wilamowitz a szószekekről buzdítja nemzetét s maga helyett két fiát küldi a harctérre, az egyiket, Tychót, a halálba. Nemsokára a fiút, de élete munkájának folytatóját is

gyászolhatta benne, akinek postumus műve reményteljes ígéret helyett csak fájó emléket jelentett az apának. Az ő emlékének ajánlja Homerosról szóló főmunkáját: *Die Ilias und Homer*. De egyéb súlyos veszteségek is érik őt és a tudományt: szemináriumának utolsó évjáratából senki sem tér vissza élve a háborúból és sok idősebb tanítványa és munkatársa is ott hagyta életét a harcmezőn. De mindez nem törte meg, sőt fokozta munkaerejét, mert épp oly jól akarta a maga dolgát végezni, mint azok, akiknek soraiban már nem állhatott. Még a háború szomorú vége sem sujtotta le annyira, mint a belső katasztrófa, a német lélek összeomlása. »Meg kellett érnem nemzetem öngyilkosságát, öncsonkítását — die Selbstentmannung meines Volkes«. Úgy érezte, hogy ebben az új világban nincs mit keresnie s hogy napjai meg vannak számlálva. De a moirák más sorsot szántak neki, s a háború utolsó napjaiban elkészült két kötetes *Platon*-ja nem lett a hattyúdala. Már 1921-ben újabb nagy munkája jelenik meg, a *Griechische Verkunst*, mellyel régi tartozást akart törleszteni, továbbá a Gercke-Norden kézikönyve számára írt *filológia-története*, melynek 80 lapja legmélyebb, leggazdagabb tartalmú írásai közé tartozik. A következő években egymást követik nagyobb munkái: a *Pindaros*, a *görög tragédia-fordítások* IV. kötete, a *Hellenische Dichtung* két kötete, a kommentáros kiadások egész sora: *Menandros*, *Euripides*, *Aristophanes* egy-egy darabja, *Hesiodos* Erga-ja. Bizonyára ritka, szinte páratlan jelenség az élete 80. évéhez közeledő aggastyánnak ez a termékenysége, s milyen kicsinyes lélek nyilatkozik meg egy kikoszarozott amerikai cseretanár megjegyzésében, hogy e munkákban bizonyára régi előadásait teszi közzé. Ilyet csak az állíthat, aki soha egy egyetemi előadását sem hallotta. Az örökké ifjú lélek diadala volt ez a vénülő test fölött, a halhatatlanság előre vetett sugára. Földi pályája emlékeiből az *Erinnerungen* c. könyvében búcsúzik s végül a *Der Glaube der Hellenen* két kötetében az istenség felé forduló tekintettel lépi át az örökkévalóság küszöbét.

Wilamowitz egyénisége, helye és jelentősége tudományunk történetében éles körvonalakban lép a filológia történetírója elé. Két irányzat, két filológiai iskola találkozik és forr össze benne: az egyik, melynek távoli őseit Josephus Justus Scaligerben kereshetjük és amely a múlt század elején Németországban A. Boeckh, O. Müller, Fr. G. Welcker működésében éri el teljességét, amelyet jobb kifejezés híján tárgyi filológiának nevezhetünk, — s a másik, amelynek R. Bentley az archegosa, a szövegkritikai irányzat, amelynek a XIX. században G. Hermann nyomdokaiban haladva K. Lachmann, Fr. Ritschl, M. Haupt, a hollandus Cobet, a dán N. Madvig a képviselői. A két irány követői sokszor éles harcot vívtak egymással, amelyben mintha a fegyelmezettebb szövegkritikus iskolának kedvezett volna jobban a szerencse. Az irodalmi hagyomány alapota, a hagyományozás módja tényleg megkívánja e téren a legkörülményesebb, legóvatosabb ténymegállapítást, sőt szükség esetén a hagyomány bátor és biztoskezü kiegészítését vagy kiigazítását is. A divinatorius kritika a maga újjáteremtő munkájának gyönyörűségétől megittasodva, hajlandó volt minden tárgyi tudást a maga függelékének tekinteni s legjobb esetben egy szövegkritikai kommentár ráncai közé rejteni, mint Lachmann Lucretiusa az epikurosi filozófiát; mintha az ó-korról való minden ismeretünk csak arra volna jó, hogy segítségével szövegeket emendáljunk. Ez az irány volt az, amely — Wilamowitz-cal szólva — úgy adta ki a könyveket, mintha nem is volna tartalmuk. Másfelől bizonyos, hogy a másik iskola hívei, kik tárgyi érdeklődéstől vezettetve kutattak a klasszikus ó-kor különböző területein, szövegkritikai érzék és iskolázottság nélkül akárhányszor bizonytalanul tapogatóztak vagy csalóka lidércfény után indultak, mindenestre azonban tompa szerszámmal vájták a földet. Szövegkritikát Boeckh is üzött Pindarosában, Jahn is kiadásában, de inkább kötelességből; itt idegen területen mozognak, akárcsak a szövegkritikus Madvig, mikor késő öregségében könyvet ír a római birodalom alkotmányáról és közigazgatásáról. Wilamowitz Jahn iskolájából jön, a tartalom, a lélek érdekli első sorban, de amel-

lett Isten kegyelméből való szövegkritikus is, akár a másik tanítója, M. Haupt. Példájával bizonyította be, hogy az iskolák ellentétei az emberek gyarlóságából folynak, nem a dolog természetéből, mikor szó és gondolat, forma és tartalom fölött való tökéletes uralmáról tesz tanúságot; e tekintetben csak egy előde és mintaképe lehetett: Th. Mommsen.

Tekintete mindig a görög-római ó-kor egészére irányul. A filológia *egy*, miként tárgya, az élet. »A filológia feladata — úgymond — ezt az elmúlt életet a tudomány ereje által föltámasztani, a költő énekét, a bölcselő és a törvényhozó gondolatait, a templom szentségét s a hívők és hitetlenek érzelmeit, a vásár és a kikötő tarka forgalmát, a földet, a tengert s az embereket munkájuk és szórakozásaik közepette.« A műveltség folytonossága nem szakad meg, mikor a politikai hatalom Róma kezébe kerül, s a görög-latin kultúra egysége nem bomlik föl, amíg a birodalom egysége fönnáll. A classica philologia szétszakítása latin és görög filológiára ennél fogva tudománytalan törekvés, de káros a disciplinákra való feldarabolása is; csak az emberi munkaerő fogyatékosága mentheti ezt, de a specialistának is mindig szem előtt kell tartania a tudomány egészét. Különösen az archaeológiában látta fájdalommal, hogy az mindinkább művészettörténetté, formák történetévé szűkül s nem törődik a tartalommal, amelyet a művész ki akar fejezni, pedig a műemlékek világában is fő a szellem, amely bennök megnyilatkozik.

De nemcsak a tudomány tárgya egységes és oszthatatlan, hanem, miként Wilamowitz példája mutatja, a kutató tudósnak is egész lelkét, egész erejét, minden műveltségi tartalékát latba kell vetnie, ha eredményt akar elérni. Itt nem elég a technikai fogások elsajátítása, a módszer, az egyes filológiai iskoláktól magasztalt »via ac ratio« birtoka, itt egész emberre van szükség. Firenze épületei és műkinccsei, Dino Compagni és Machiavelli, Dante és Boccaccio egyfelől, Pompei romjai, falfestményei, az alexandriai költők másfelől segítették Wilamowitzot a hellenizmus megértéséhez s ott vannak mind láthatatlan segítőtársak gya-

nánt, mikor Olaszországból hazatérve előadást hirdet — a görög epigramma történetéről. Mikor lóháton útban van Attikából Beóciába, a Kithaironon átlovagolva a helyszínen ismeri föl Sophokles Oidipus Királya egy sorában a szövegromlást s mindjárt ott helyben, nyeregben ülve ki is javítja. Valóban kissé szokatlan »via ac ratio«, amelynek eredményei nehezen találhatnak megértésre azoknál, akiknek jellemzésül szájukba adja szellemi ősüknek, Faust Wagnerének szavait: »Ich sehe nichts als einen schwarzen Pudel, es wird bei Euch wohl Augentäuschung sein«.

Ha a filológia egész embert kíván, akkor a tudós nagysága sokszor az ember nagyságán alapul. Wilamowitzban is így volt. Nem akarom a lelki, az intellektuális nagyság meghatározását megpróbálni, de talán szabad megkockáztatni azt az állítást, hogy az az ítélkezés szempontjának olyan emelkedettsége, amely magasabb egységbe tudja foglalni azokat az ellentéteket, melyek az átlagember előtt kibékíthetetleneknek látszanak. Erősen hazafias, nemzeti érzésű szinte a partikularizmusig, mikor porosz voltát minduntalan hangoztatja szászokkal, hannoveranusokkal, délnémetekkel szemben; mikor lelkében újjongó visszhang kél Kleist Prinz von Homburgja olvasásakor: »In den Staub mit allen Feinden Brandenburgs!«: mégis a leghatározottabban elítéli a német kormánynak oktalan és kegyetlen politikáját a lengyelekkel és dánokkal szemben, s van szíve ahhoz, hogy a Rajnán túlra az »ősi ellenség« felé tekintve megismételje a goethei szavakat: »Hogyan gyűlölhetném azt, kinek műveltségem annyit köszön«. Nemzeti érzés és nemzetfölötti humanizmus nem ellentétek, bármit mondjanak is azok, akik — az ő szavaival szólva — az újságokat írják és olvassák.

De más ellentétek is békés harmóniában élnek lelkében, amilyenek a vallásos érzés és a racionalizmus. Gyermekkora vallásos élményekben szegény volt s alapjában arra szorítkozott, amit édesanyjától a mindenható, jóságos égi atyáról hallott, a lelkészt, aki megkeresztelte, később a vallásos szertartás durva profanálása miatt elbocsátották, a csensztóhová csodatévő madonna pedig, akihez lengyel dajkája

imádkozott, neki, a protestánsnak, nem nyujthatott semmit, s különben is csak lengyelül értett. Világnézet dolgában — mint maga írja — Lessing volt a vezetője. De a racionalizmus választóvize nem marta ki lelkéből a vallásos élmény megértésének képességét. Dante és Giotto, a pisai Campo Santo freskói, elsősorban pedig a nagy görög költők éreztették vele a vallásos érzelem erejét. A vallás megértése — írja egy fiatalkori értekezésében — föltétele minden hellén költészet, művelődés és történelem megértésének, mert ők a legistenfélőbb nép. De az olyan megértést, amely nagy részben az érzelmen nyugszik, nem lehet teljesen fogalmi alapon kifejtetni. A hellén istenek is csak szívünkön át szólnak hozzánk». »Ha Beloch magyarázza Pindarost — mondta egyik előadásában — akkor a költő és közönsége, a dór nemesek, mind csupa tökfilkó, mert nem érti meg vallásos lelküket, élő hitüket; minden élő hit pedig szent legyen előttünk.«

Wilamowitz számára a hellénség nemcsak a tudományos kutatás objektuma volt, hanem olyan eleven erő, amelyben nemzetét részesíteni szent kötelességének tartotta. Ezt a célt szolgálja fordítói működése, melynek elveiről Euripides Hippolytosának bevezetésében tárgyal. Wilamowitz vezető elve nem a primitív értelemben vett szövegű fordítás, nem szavak vagy mondatok fotografusa, reprodukálójá akar lenni, hanem a szellem átültetője, amely magának új testet teremt. Amilyen hatással volt az eredeti mű a maga korának közönségére, olyant kell bennünk előidézni a fordításnak. A jó fordítás tehát lélekvándorlás, metempsychosis.

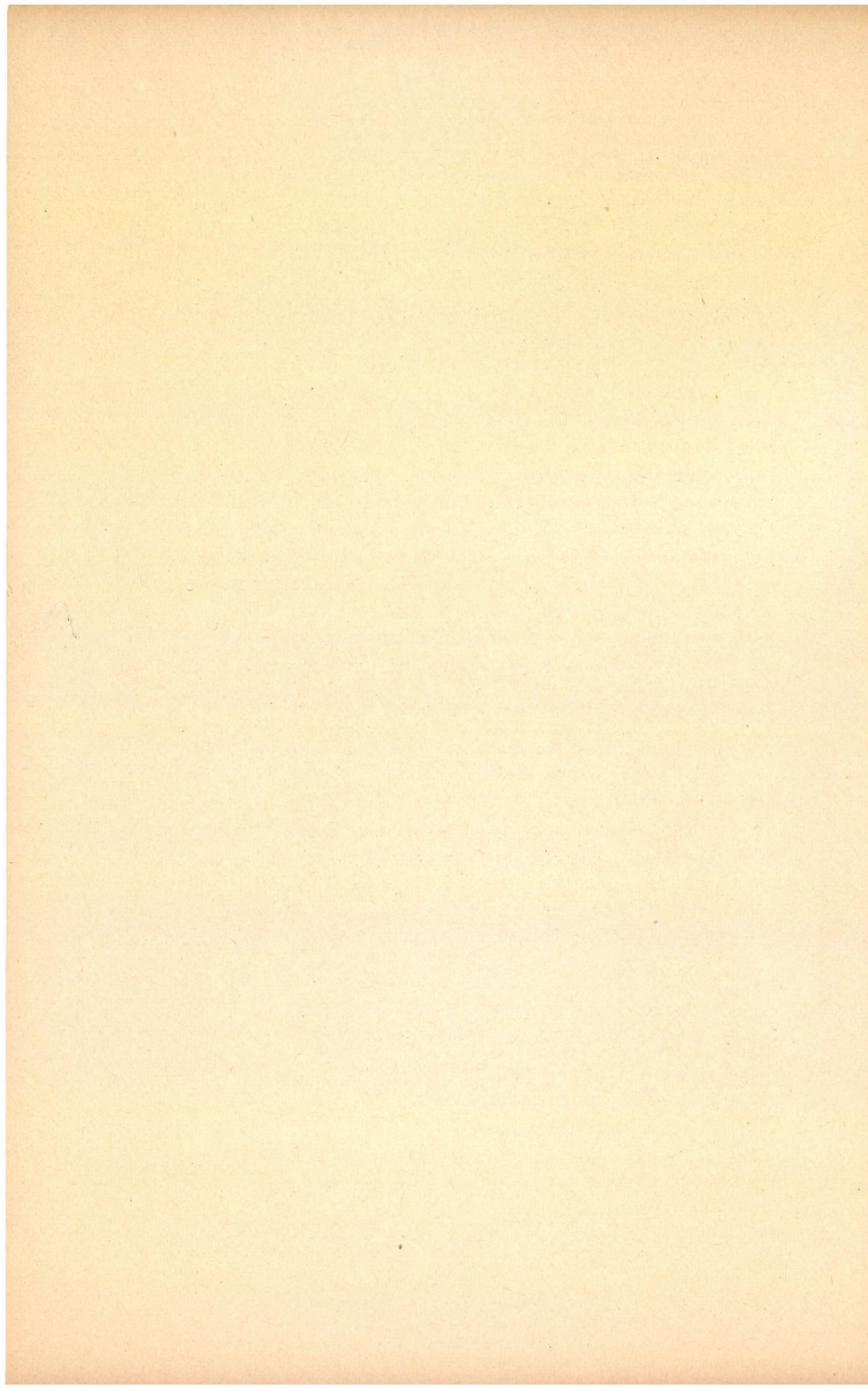
Mikor a múlt század végén a német középiskolában a klasszikus nyelvek helyzete veszélyeztetve látszott, Wilamowitzot is ott találjuk a védők sorában. Az a német gimnázium, amely tantervében szinte félelmetes egyoldalúsággal helyezte előtérbe a két klasszikus nyelvet, nevelte a XX. század elejéig majdnem kizárólag, azontúl nagy részben a főiskolák számára azokat a nemzedékeket, amelyek hazájukat nemcsak a szellemi élet, hanem a technika terén is oly hatalommá tették, melynek letörésére két kontinensnek

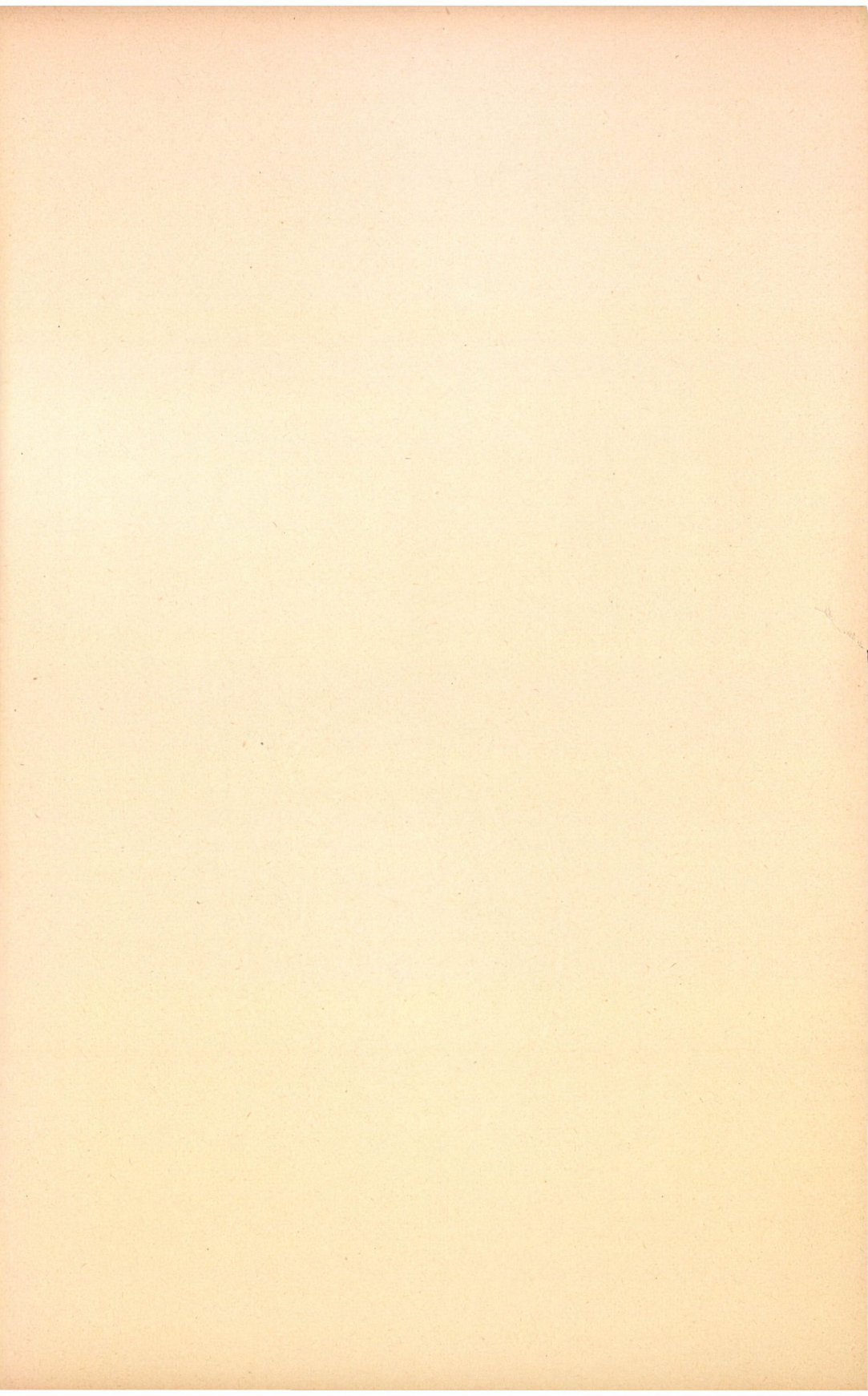
kellett összefognia. Olyan teljesítmény ez a nevelés történetében, amelyhez hasonlót semmiféle iskolatípus fölmutatni nem tud. »Németország nem is tudja, mit köszön a klasszikus oktatásnak«, mondja O. Spengler. Wilamowitz nagyon is tudta; s azért teljes erejével lépett a küzdők sorába nemcsak a zöld asztalnál elmondott beszédeivel, hanem mint tankönyvíró is »görög olvasókönyv«-ével, amelynek célja volt a görög nyelvet a maga világnyelvi mivoltában bemutatni, szemléltetni a tanulóval, »hogy minden tudomány Hellasból származik, matematika és technika, grammatika és orvostudomány, minden filozófia, a szentírás és a kereszténység legrégebbi irodalmi emlékei«. Csak egy Wilamowitz vállalkozhatott hasonló feladatra, mert tökéletlenül kiadott és hiányosan vagy egyáltalán nem kommentált szövegeket kellett kiadni és magyarázni s az anyag kiválogatásánál óriási irodalmat áttekinteni. A könyv hatása nem felelt meg a várakozásnak, aminek oka elsősorban a céhbéli pedagógia maradiságában keresendő, melyet az a humanizmus és historizmus jelszavainak ellentéte mögé rejtett, amit a mindent jobban tudó epigonok siettek még inkább kiélezni. Mintha kizárólag esztetikai alapon lehetne és kellene humanizmust, embernevelést űzni! Wilamowitz nem a humanizmust historizálta, hanem a historizmust humanizálta. Nála igazán »minden istenekkel van tele«. Élete munkája új értékeket tárt föl a classica philologia kincsesháza számára, s mint-hogy ennek kulcsait egyedül a filológus őrzi, bizakodó jóslata szerint a világnak szüksége lesz a filológusra örök időkre!

Pápa, 1933. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 17-SZÁM.

PASTEINER GYULA
EMLÉKEZETE.

ÍRTA
GEREVICH TIBOR
L. TAG.

(ARCKÉPPEL.)

(FELOLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIÁNAK 1931. ÉVI MÁJUS HÓ 18-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1933.

Köl. 1934.

1. —

PASTEINER GYULA

EMLÉKEZETE.

ÍRTA

GEREVICH TIBOR

L. TAG.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

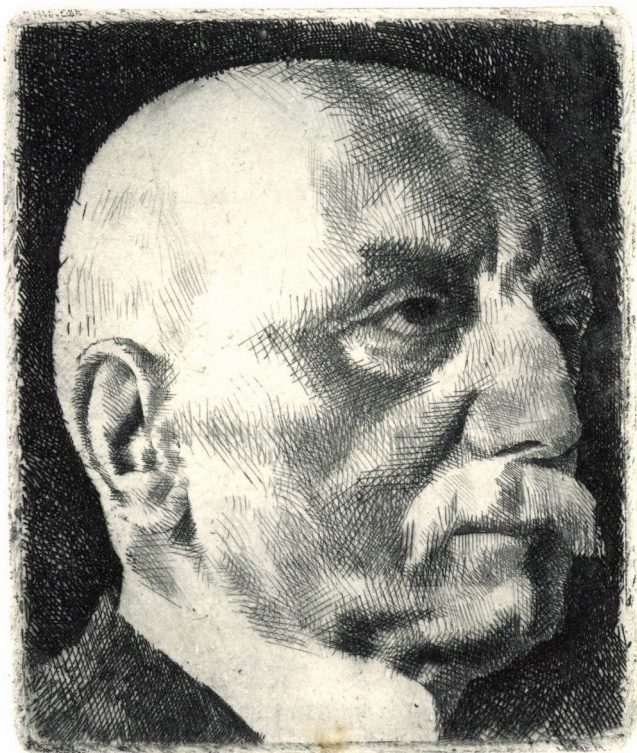
1933.

A. C. 1879

RECEIVED

Shadovár

PASTEINER GYULA

1846—1924.

PASTEINER GYULA EMLÉKEZETE.

ÍRTA GEREVICH TIBOR L. TAG.

Pasteiner Gyula külső életrajza egyszerű, szinte eseménytelen, bár hosszú élettel áldotta meg a Gondviselés. Pályája símán, zökkenők nélkül folyt le; szabályos tudós életpályát futott be. Korán eszmél tudományos hivatására, szakját ingadozás nélkül választja meg. Célkitűzése biztos, nyílegyenesen halad célja felé, melyet — a szokásos kezdeti nehézségek után — szabályos egymásutánban ért el. Korán felismerik és elismerik tehetségét, készségét, rátermettségét úgy a tudományos, mint a hivatalos körök. Mindent elér, ami tudományos pályán kijár.

Született 1846. március 7-én a komárommegyei Tatán. Atyai nagyatyjának itt virágzó majolikagyára volt, amelynek gyárjegye T mellett P vagy PP. Bizonyos, hogy a művészi majolika atavisztikus örökségének része volt abban, hogy az ifjú Pasteiner Gyula érdeklődése a művészeti tanulmányok felé fordult. Szülővárosában járt gimnáziumba, az egyetemet 1864—68. Pesten és Bécsben végezte. Négy évig a budai gimnáziumban latint és görögöt tanított. A kiváló fiatal tanárt a kitűnő szemű Trefort miniszter 1872-ben négy évi külföldi tanulmányútra küldi, amelyet jórészt Rómában és Párizsban tölt. Hazatérve mihamar (1876.) a budapesti egyetem magántanára lesz, 1885. ugyanott nyilvános rendkívüli, 1890. pedig nyilvános rendes tanár a művészettörténet tanszékén, melyen Henszlmann Imre utódként, 1916-ban történt nyugalomba vonulásáig működött. Egyidejűleg hosszú éveken keresztül a Képzőművészeti Akadémián és a Rajztanárképzőben is tanította a művészettörténetet, 1885—86. az Iparművészeti Társulat titkári tisztségét töltötte be. 1885—1894. a »Művészi Ipar« c. szakfolyóiratot szerkesztette, az első két évfolyamot egyedül, a többit Radisics Jenő s részben Uhl Sándor társaságában. Ugyanabban az időben több évig belső munkatársa volt az első nagyszabású katolikus napilapnak, a »Magyar Állam«-nak,

ahova többnyire tanügyi kérdésekről írt. Akadémiánk kötelékébe 1890 óta mint levelező, 1907 mint rendes, 1924 mint tiszteleti tag tartozott. Rendes tagjává választotta a Szent István-Akadémia is. Az 1912. évi római nemzetközi művészettörténeti kongresszus egyik alelnökséggel tisztelte meg. Meghalt Budapesten, 1924 november 8-án, 78 éves korában.

Az ú. n. akadémikus karrier tipikus életrajzi adatai ezek, közösek sok száz és ezer tudós kortársával, elődjével és utódjával. Törés nélküli, szabályos, szinte egyhangú külső életrajzánál gazdagabb, változatosabb, elevenebb, színesebb szellemi életrajza, mely a magyar tudománynak és az újabb magyar szellemtörténetnek érdekes és fontos korszakát sugározta be.

A legmagasabb tudományos polcokra emelkedett életpálya hieratikus mozdulatlansága mögött egy rendkívül eleven, mozgalmas, sőt nyugtalan, bátor és harcosszellem lobogott. A tudós professzor vaskalapja alatt egy éles, logikus, modern fej gondolkozott. Komoly, ünnepélyes tanári talárja alatt meleg szív dobogott, mely — családján kívül — különösen tanítványaival szemben olvadt fel.

Műtörténész volt és kritikus. A művészetnek nemcsak multját kutatta, hanem jelene iránt is érdeklődött. Nem zárkózott be a tudós könyvtárának, kutató műhelyének négy fala közé, hanem mint kritikus és mint rendkívül agilis művészetpolitikus összeköttetésben állott az eleven művészi élettel; fiatalabb éveiben szavával, tollával résztvevett annak harcaiban, kivette részét a magyar művészet és ízlés alakításából.

Komoly és alapos felkészültséggel indult tudós pályájára, amiben nagy hasznára voltak a külföldön töltött évek. Tudását széles alapot adta meg. Kitűnő klasszika-filológus, ez volt középiskolai tanári szakja. Filológiai képzettsége, kutatói módszerének egyik erőssége volt és beható forráskritikára képesítette. Már első dolgozataiban feltűnik széles történeti tudása, ami kutatói munkája biztonságának másik alapja volt. Erős pilléreken nyugodott filozófiai és esztetikai képzettsége is. Rendkívüli emléismerettel bírt, kivált

a régi magyar és olasz, valamint az újabb francia művészet terén. Ezen erényei a fiatal esztetikust és műtörténészt már felléptekor magasan emelték kartársai fölé és biztosítottak nevének már korán elismerést és tekintélyt. Egyik hazai iskolához vagy tudományos irányhoz sem csatlakozott. Mindjárt első föllépésekor határozottan tűnik fel egyéniségének önállósága és sejtetni engedi, hogy maga fog iskolát csinálni. Bár, mint műtörténész tiszteletben tartja, felhasználja, később sok tekintetben tovább fejleszti a két nagy alapító, Ipolyi és Henszlmann munkáját, az ő iránya, módszere egész műtörténeti felfogása és felfogása a műtörténelemtől, annak eszközeiről és célkitűzéseiről merőben különbözik amazokétól.

Éppúgy mindjárt feltűnik bátor hangja és szabad véleménynyilvánítása. Szellemi arcélének egyik legjellegzetesebb vonása kritikai erkölcsi bátorsága. Bírálatában nem fészélyezik személyi, vagy hatalmi tekintetek. Igazát megmondja, ha kormányzati intézkedéssel, tudományos vagy művészeti tekintélyekkel, népszerű közfelfogással kerül is szembe, sőt annál jobban élvezni látszik véleményszabadságát. A független és bátor kritika, erkölcsi nagyságának gránittalapzata, melyről soha, senki kedvéért le nem szállott. Egyéniségének ez egyik legszebb, tiszteletre legméltóbb és legállandóbb vonása, mely nem változik hosszú pályáján. A pajtásbírálat, a klikkszerű rokon- vagy ellenszenv érzése távol állott felfogásától és ízlésétől. Véleményének, ítéletének függetlensége és kérlelhetetlen tárgyilagossága, tiszta igazságkeresése mindinkább oly presztizst kölcsönzött nevének, a kritikai tekintélynek oly hideg, de tisztán fénylő aureoláját fonta alakja köré, amilyenel akkor az irodalomban Gyulai Pál bírt. A nagy irodalmi kritikussal rokon egyéniség volt, szükségszerűen jutottak egymáshoz közel. Amint pszologailag érthető, hogy a magyar kritika egy másik kiemelkedő alakjával, Beöthy Zsolttal sohasem tudta magát megértetni. Nem véletlen, hogy a 80-as és 90-es években Pasteiner volt Gyulai Budapesti Szemléjének művészeti kritikusa. Mind a kettő félelmet nem ösmerő lovagja és bajvívója volt a kritikának. Nem mondunk keveset, ha

hivatkozunk rá, hogy Gyulai előtt művészeti és műtörténeti kérdésekben Pasteiner volt a legfőbb tekintély, vele olvastatta a kéziratokat. Közös vonásuk, hogy fukarok voltak az elismerésben, éppen azért volt dicsérő szavuknak nagy súlya; takarékoskodtak a szép jelzőkkel, hogy növeljék értéküket; kímélet nélkül felfődték a hibákat, hogy bírálatuk indokolt legyen és javítani tudjon. Mindkettőjük kritikai egyéniségében volt valami a XIX. század legnagyobb magyar erkölcsi tanítójából, Széchenyi Istvánból. Pasteiner Gyula kritikusi munkásságának kezdetétől hirdette a hibák felismerésének és kinyilvánításának szükségét és javító hatását. »Az igazság keserű orvosság, de gyógyító ereje van«, írja a Pesti Naplóban közölt első cikkében, 1871-ben. »Ne ámítsuk magunkat a meglevőnek túlbecsülésével«, írja 1885-ben Gyulai súlyos tekintélyű Szemléjében.

Nem tartozott a nemzeti öntömjénezők közé, nem hintett színes vakító port a nemzet szemébe, mint annyian az alkotmányos ébredés első örömeinek évtizedeiben. Ha nem is becsülte túl ezen időben nekilendülő művészetünket, mégis megbecsülte azt. A lázas és sokszor elietett szellemi önberendezkedés e termékeny korszakában, a több retorikával mint igazi művészettel szaporán emelt emlékszobrok-ról volt bátorsága megmondani, hogy »az alkalmi költemények színvonalán állanak«. E teatrális közsobrokkal szemben elhangzott bírálatai akkor sokak előtt ellenszenvesek voltak, ma tudjuk és látjuk, mennyire igaza volt. »Hazafias lelkesedés maga egyedül még nem teremt művészetet«, — írta a magyar szobrászatról a Budapesti Szemlében 1883-ban megjelent tanulmányában. De éppen úgy védelmére is tudott kelni az eszméletét visszanyert hazai művészet géniusának, melyet már akkor megtagadni és megcsúfolni kezdett egy, a század végén mind hangosabbá váló szkeptikus irány. Pasteiner Gyula ha gondosan gyomlálta is a gazt, éppen úgy örülni tudott a magyar művészet zsenge pázsitján kinyílt szép virágoknak.

Hítt a nemzeti művészetben, hítt a magyar faj elhivatottságában és sajátos művészi megnyilatkozási képességében, hítt a magyar idealizmusban. »Ha idealizmusunk, fantá-

ziánk kihál, elvesztünk» — írja 1875-ben, de ugyanakkor figyelmeztet, hogy »a kegyeletes ösztönszerűség még nem végez semmit«. Nemzeti művészetet sürgetett. »Talán nem fogunk mérközhetni a görögökkel — írja 1871-ben a Pesti Naplóban —, de amink lesz, azt joggal miénknek mondhatjuk és lesz önálló becse.« Munkácsyt, Zichyt hozsannával üdvözölte. Munkácsy Krisztus Pilátus előtt című képéről a Budapesti Szemlében (1882) így ír: »Nemcsak festészeti nagy diadal, hanem dicsősége e hazának és a kereszténységnek«. Felismerte Paál László zsenijét, buzdította a fiatal Paczkát, Mednyánszkyt, Vágó Pált. A fiatal Munkácsy elmaradt ösztöndíjáért hadakozik a sajtóban, s keserű iróniával bélyegzi meg azt a hivatalos művészetpolitikát, mely egy Háhn Antal nevű, akkor is alig ismert, ma meg méltán épp elfelejtett festőnél ugyanakkor 6000 forinton megrendelte Rafael két freskójának, a Disputának és az Athéni Iskolának olajfestésű másolatát. »A 6000 forint — írja 1875-ben a Kelet Népeben — minden tekintetben kidobott pénz. Néhány 100 forintért — folytatja nagyon helyesen — az összes vatikáni frescok legjobb metszeteit és fényképeit lehetett volna beszerezni, ami sokkal jobb anyagot nyújt a tanulmányokra, mint a rossz olajfestmény.« Hahn úr miatt a legélesebb polémiába keveredik a művészeti élet hivatalos vezetőivel. »Önök szerint — írja tovább említett cikkében Pasteiner — Munkácsy nagyon szurkosan fest, csak rontaná a fiatal kezdők és a közönség izlését.« Majd így folytatja: »Önök, t. i. azon ismeretlenek szerint, kik megrendelnek, Munkácsy charlatan, festeni nem tud, a rajzról és compositióról fogalma sincs; a fiatal festőről, aki Munkácsy irányához alig közeledik, csak éppen kísérletet tesz, arról azt mondják, — kár, hogy ily fiatal és olyan rossz irányban halad... és az ösztöndíjtól elütik, amint ez most tényleg történt.« Ezeket az elsárgult lapokat olvasva, megértjük, miért és kiknek a kedvéért tartották távol Pesttől Munkácsyt, aki csak akkor kapta meg a hazai elismerést, midőn a nagy külföldi diadalok után ez elől kitérni már nem lehetett, de amikor Párizst, magánviszonyai és műkereskedői megkötöttsége miatt már el sem hagy-

hatta; csak további 20 év múlva — a millennium idején — hívták meg hivatalos állásába, a Képzőművészeti Akadémia élére, midőn ereje, tehetsége már tragikusan lehanyatlott. Bizonyára más, szerencsésebb irányt vett volna művészetünk fejlődése, ha a müncheniek beözönlése helyett Munkácsy és Zichy vette volna át idehaza az irányítást és a művészek nevelését. Biztos, hogy másképp alakult volna a magyar látás, a magyar ízlés, a magyar művészi fantázia. Pasteiner több ízben rámutatott a müncheni gyarmatosítás veszélyeire nemzeti művészetünk szempontjából, s párizsi és olasz művészetpolitikai orientációt sürgetett, sőt Izsó halála után a Képzőművészeti Akadémia egyik szobrászati tanszékére a márványfaragásban járatos olasz mester meghívását javasolta, amiben helyesen érezte meg szobrászatunk egyik hiányát.

A művészeti ösztöndíjak helyes megszervezése érdekében egész sajtóhadjáratot vezetett, oly elveket állítva fel, amelyek megvalósítására egy emberöltőn át kellett várni, s amelyek csak a legutóbbi időben vitettek keresztül, ami kultúrpolitikai ösztönérésének profeciás messi elörelátását bizonyítja. 1875-ben a Budapesti Közlönyben közzétett ösztöndíj-pályázatot »ázsiai izünek« bélyegzi. »A gyökeres hiba — írja — egyaránt a kiosztott összegek, mint az egész eljárás rendszertelenségében, hogy úgy mondjuk szeszélyében rejlik.« Kifogásolja, hogy az ösztöndíjak összege mindössze 3850 forint, hogy egy-egy művészre csak 250 vagy 350 forint jut, azt is későn kapják meg, hogy ezeket a kis összegeket is helytelen szelekcióval osztják ki, hogy a vásárlás mellett csak kis összeg jut külföldi ösztöndíjakra, de a megrendeléseket sem elsőrendű művészek kapják. Kívánja az ösztöndíjügy rendszeresítését, pályaművek beküldését, a bíráló bizottságba kiváló művészek meghívását. Csak végzett akademikusok pályázhassanak. »Akik még az elemekkel sincsenek tisztában, — véli nagyon helyesen, — maradjanak otthon.« Kívánja az ösztöndíjösszeg felemelését, mert »ha elfogy a pénz — úgymond — tanulmány helyett lesz kószálás, garabonciás festéskedés. Az így tönkrement és tönkremenő ragyogó tehetségekről

van akárhány példánk.« Sok apró ösztöndíj helyett kevesebb nagyobbat kell adni, véli. A rendszeresített ösztöndíjak nem zárják ki a rendkívüli miniszteri segélyezést, mondja. »Nem szabad eltitkolnunk e sajnos állapotokat — írja. Mig képzőművészetünk ügye, mely oly közel érinti nemzeti becsületünket, ily szégyenletes viszonyok közt teng, addig mindig keressük ez állapot okait, bírálunk, okoskodunk, beszélünk, ha kell harcolunk és unalmasan bölcsekedünk... majd ha az ügyet jó rendben találjuk, akkor nem lesz egyéb mondanivalónk, mint az, hogy — így jól van.« A bírálat erkölcsi bátorságát növeli, hogy midőn ezeket a sorokat írta, maga is párizsi állami ösztöndíjas volt. És nem ez volt egyetlen hírlapi harca ebben az időben. Nem csoda, hogy midőn külföldről haza jött, bár azonnal egyetemi magántanárrá habilitálták, állami állásba évekig nem nevezték ki. Bezárultak előtte az Egyetemi Könyvtár, a múzeumi képtár és a Képzőművészeti Akadémia kapui, amely utóbbiak csak jóval később nyíltak meg, midőn az Akadémián a művészettörténet oktatását átvette. Merészségéért meg kellett szenvednie. Évekig mint az ország első egyetemén az általános művészettörténet magántanára, kénytelen volt napilapokba politikai cikkeket írni, hogy megélhessen. Kilenc évig volt a klerikális Magyar Állam munkatársa és vezércikkírója, ami viszont Pulszkyéknak nem volt ínyére. Később keserűen gondolt erre az időre és bizonyára politikai újságírói éveinek tanulságaiból és keserveiből keletkezett, túlzásba vitt ellenszenve azokkal a tudósokkal, professzorokkal szemben, akik újságírással is foglalkoztak. Ha ezeket a körülményeket nem ismernők, lélektani rejtély maradna, hogy ő, aki fiatalabb éveiben szívesen vette igénybe a napilapok hasábjait, melyeken sok érdemes, bátor és emlékezetes harcot vívott a magyar műveltségnek és kivált a magyar művészetnek európai színvonalra emeléséért, hogy ő, akinek annyi eleven, színes tollal megírt cikke látott a napi sajtóban napvilágot: később irtózott az újságírói tollat kezébe venni. Bizonyára nem ezek a cikkei szegték kedvét, talán csak részben a miattuk elszenvedett mellőztetés, hanem leg-

inkább az a kényszerűség, hogy robotszámra politikai cikkeket volt kénytelen írni, bár esztetikai mentalitásától a politikai légkör és harcmódor távol állott.

Már az ő szemei előtt lebegett, a félszázaddal később megvalósított magyar *Prix de Rome* gondolata. Erre a célra követelte az egykori osztrák-magyar nagykövetség épületében, a Palazzo Veneziában levő műtermek egyharmadát, a fenntartási összeghez való hozzájárulás jussának alapján. »Róma mindig egyik fő központja marad a művészeti tanulmányoknak, míg Róma lesz és lesz művészet« — írta.

Bátran mondhatjuk, hogy művészetpolitikai ideákban idehaza generációkkal megelőzte korát.

Írói fellépésének első évében, éppen hatvan esztendeje, 1871-ben a Pesti Naplóban írt cikkeiben harcolt a gyakorlati és elméleti művészeti oktatásért. A művész-akadémia — vagy amint akkor nevezték, rajztanoda — kiállításainak nagyobb nyilvánosságát és nagyobb ellenőrzését sürgette. Az egyetemen tanszéket kívánt az antik és a modern művészeteknek. Egy év múlva fel is állították és kinevezték rá a magyar műtörténelem egyik nagyérdemű kezdeményezőjét, Henszlmann Imrét.

Első cikkeit az akkor fiatal középiskolai tanár, mint érthető, az oktatásügynek, pedagógiai kérdéseknek szentelte. Legelső cikkében a középiskolai oktatás színvonalának emeléséért száll síkra bátor hangon. »A Thun-féle systema germanizálta ifjainkat — írja —, de tanultak valamit. Most nem germanizálnak, de annál kevesebbet tanulnak.« Új »középtanodai« törvényeket kíván. Felszólal a tankönyvek monopóliuma ellen. Jobb tankönyveket óhajt. »Három-négy német tankönyvből írnak egyet és csak arra figyelnek, hogy lehetőleg ne hasonlítsanak a már meglevőkhöz« — írja 1872-ben a Pesti Naplóban. Közben néhány esztetikai cikket közöl.

Hírlapokban, folyóiratokban agitál a magyar művészeti kultúra érdekében. A szobrászat fellendítésére szükségesnek tartja magyar műöntöde felállítását. A művészi közízlés javításán fárad. Kikel az olajnyomatok és a viaszfigurák alantas divatja ellen. Elégedetlen a Képzőművé-

szeti Társulattal, mely, mielőtt az emelkedett szellemű és kényes, képzett ízlésű Ipolyi Arnold átvette volna elnökségét, magas szelektáló és irányító hivatását félreismerve, s az átlag-művészek számbeli fölényétől uralva, a vásári ízlés és a vásári szellem martaléka lett. Pasteiner nyíltan rámutatott a bajra. Szemére vetette a Társulatnak, hogy »nem a haladást, hanem az üzletet nézi«. »A társaság helyisége — írja 1876-ban — permanens raktárává kezd lenni a középszerű, elavult műveknek.« Ezek a régi szavak a Társulat hullámzó történetében, sajnos, nem egyszer visszanyerték szomorú aktualitásukat.

Trefort kultuszminiszter szeme megakadt a képzett, szókimondó, eleven tollú fiatal tanáron s több évi külföldi tanulmányútra küldte. Rómában és Párizsban tölt két-két évet, ahonnan kitűnő cikkeket és tanulmányokat küld a Pesti Naplónak, Kelet Népének és az Athenaeumnak. Római leveleiben érdeklődése a régészet és a művészet mellett kiterjedt a politikai, társadalmi, gazdasági kérdésekre. Nem szokványos, akkoriban divatos útilevelek ezek. Megfigyelései egyéniek, stílusa eleven, fordulatos, könnyed és szellemes. A régi Róma mellett az újat is látja. Alig három év telt el azóta, hogy Rómát II. Viktor Emánuel seregei elfoglalták és hogy az Örök Város a *Terza Italia* fővárosa lett. Látja az új Olaszországot, az új Róma problémáit, s bár rokonszenvvel kíséri az új rezsim berendezkedését, Róma elfoglalását — a görögtűzzel túlvilágított garibaldista szellem lángolása közepette — azzal a józan és tiszta szemmel nézi, mellyel azóta a IV. Itália is látja. »Venti settembré« »a Porta Pia előtti gyarló szineloadásnak« nevezi. Gyanakvóan nézi az antiklerikálisok túlhajtott honmentő buzgalmát, ami az egyházpolitikai, a vatikáni kérdés megoldását több mint fél századra lehetetlenné tette. Gúnyosan beszél a felburjánzó republikanizmus »tehetetlen irigységéről«. Szerette Rómát és Itáliát, mert jól ismerte; róla írva lírai is tudott lenni, bár az érzékeny ellágyulás nagyon távol esett alaptermészetétől. Olasz szimpátiái mellett csaknem élete végéig kitartott.

Párizsban összeköttetésbe lépett a magyar művészko-

lóniával, melynek Munkácsy, Zichy, Páál László, Paczka, Mednyánszky voltak akkor nevezetesebb tagjai. Micsodá gárda! El lehet mondani, hogy akkor Párizsban volt a magyar festészet jobbik fele. Pasteiner tulajdonképpen ott kapcsolódott bele a modern művészet kérdéseibe, ismerkedett meg közvetlenül a XIX. század nagy francia művészeivel és művészeti irányjaival. Járja a párizsi magyar műtermeket. Zichy Mihály — Erzsébet királynét Deák Ferenc ravatalánál ábrázoló — egyik legkiválóbb alkotásának befejezése előtt (1877) meghívja a mű megtekintésére. A mester meghívó levelében ezeket írja Pasteinernek: »Négy szem többet lát! A műkritikának csak akkor van valóságos haszna, ha a hibákat megelőzi, nem pedig ha az elkövetetteket megtámadja«. Pasteiner a nagyszabású kompozícióról a Pester Lloydban és a Közvéleményben számol be nagy elismeréssel.

A XIX. századi francia festészetet mindig magasra tartotta, fölényét, kivált a némettel szemben akkor is hirdette, midőn München tekintélye ránehezedett a hazai művészetre, aminek veszedelmét évtizedekkel a modern magyar kritika vészjelzése előtt felismerte.

Párizs, a francia szellem, első szerelmei közé tartozott, ez volt utolsó szerelme is. Élete végén Manet és Degas mellett, az akkori legmodernebb franciákról, Cézanneről, Sisleyről, Gauguinről tartott ragyogó előadásokat az Egyetemen és a Szabad Egyetemen. Legkedvesebb olvasmányai voltak ekkor feljegyzéseik, mémoiresaik és a róluk szóló könyvek. Műveikről fényképfelvételeket hozatott Párizsból és öregén kedvükért párizsi útra vállalkozott.

Évekre terjedt első külföldi tanulmányútjáról 1876-ban kiszélesedett látókörrel tért vissza. Azóta sem szűnt meg európai horizontról nézni viszonyainkat. Európai mértéket kívánt, s mint tudós és tanár, mint kritikus és művészetpolitikus egyaránt azzal is mért.

Világos célkitűzése volt: a magyar kultúrát, tudományt, művészetet, a föllépésekor sok tekintetben még parlagi magyar ízlést európai színvonalra emelni. Ez az életprogram hosszú pályáján vörös fonálként húzódik végig, s

az első évtizedekben inkább a közműveltség és a közízlés, később, miután egyetemi katedráját elfoglalta, a tudomány és a felső oktatás terén érvényesülhetett és érvényesült. Élete egész művének ez adja meg rendkívüli jelentőségét az újabb magyar szellemtörténetben. Nem állott társztalanul a nyugatba való kapcsolódás e törekvésében, mely a kiegyezés utáni egész fiatal magyar generációra rányomta bélyegét. Tudatos kultúrpolitikája volt ez Eötvösnek és Trefortnak, akik a legjobb fiatalokat seregestől küldték külföldi egyetemekre és művészakadémiákra, s nem lehet elvitatni az érdemet, hogy ezek a nyugatról hazatért tudósaink és művészeink alapozták meg a modern magyar közműveltséget. Nagy kár, hogy ez a nyugatba kapcsolódás, az európai kultúrának ez az utolérése már ekkor be nem következett a szépirodalomban is, mely e helyett keleti kényelemmel élt tovább a XIX. századi magyar irodalom hőskorának morzsáin, s írói temperamentum szerint felváltva követte Vörösmarty, Petőfi és utóbb Arany hagyományait, azokat voltaképp nem tovább fejlesztve, hanem megmerevítve és elsekélyesítve. Különc számba ment az a fehér hollóként jelentkező magyar író — teszem egy Justh Zsigmond —, aki modern idegen szellemet, új európai stílust és gondolatokat próbált a magyar irodalom elmeszesedő vérkeringésébe bele vinni. Irodalmi fejlődésünkre káros volt, hogy ez a nyugati beáramlás, forradalmi formában elkésetten a XX. század elején jelentkezett, s szellemi életünknek egyik legzavarosabb korszakában, a nemzeti érzéssel nem egyszer ellentétbe keveredő érzésvilágba burkolva, az irodalomtól idegen társadalmi és politikai mellékcélok szolgálatában fejtette ki hatását, részben olyan írók és irodalompolitikuskok vezetése alatt, akik az újítást a nemzeti hagyományokkal való szakítással egynek tartották. Ez az elkésett nyugatos mozgalom kritikáját önmagában szolgáltatja azzal, hogy legtehetségesebb képviselői közül Ady Endrét és Móricz Zsigmondot nem nyugatossága, hanem lelki érzékenységében, nyelvfejllesztésében és fantáziájában egyaránt gyökeres magyarsága avatja nagy költővé és íróvá, Babits Mihály pedig, a dolgok mélyére

nézve, tulajdonképen Arany János hagyományainak modernül megszólaló, igazi folytatója.

Hogy viszont mit jelentett a magyar képzőművészet számára az idején bekövetkezett nyugati bekapcsolódás, arra a kérdésre a fényes nevek hosszú sora felel, mint Munkácsy, Zichy, Paál, Mednyánszky, Ybl, Steindl, Zala és még hosszú sora azoknak a művészeknek, akik a külföldi hatások ellenére megőrizték, sőt ezek segítségével még értetőbbé, kifejezési készségükben hatásosabbá tették zamatos magyar tehetségüket. Képzeljük el, mi lett volna a magyar művészet sorsa a XIX. század második felében, ha az, az irodalomhoz hasonlóan a Munkácsyak helyett Barabás, Borsos, Ferenczy és Pollák hagyománytisztelő, elkésett utánzóiból állott volna. Hogy ez szerencsére nem következett be, abban nagy érdemük van a magyar kultúrának a 67-es kiegyezést követő, lázasan szervezkedő e korszakában a magyar művészet haladását sürgető, segítő, lelkesen buzdító kritikusoknak, akiknek élén, épp nyugati orientációjával a fiatal Pasteiner Gyula állott.

A magyar kultúra megújítói közül sokan nyugati orientáció alatt Bécsét értették, a művészetet illetőleg pedig még Münchent, ahová a magyar művészetnek valósággal népvándorlása indult meg. Pasteiner Gyula távolabbra tekintett, egészségesebbnek tartott más áramlatokat, a nemzeti egyéniség kifejtésére veszélytelenebbnek, üdvösnek vélte más népek, más kultúrák hatását.

A magyar tudományt és művészetet féltette a germanizálástól. Festészetünket ismételten óvta a müncheni iskolától. Az Isar-parti akadémián akkor uralkodó és a magyar történeti festészetre végzetes hatást gyakorolt Pilotyt nem tartotta sokra. Magasabbra helyezte a történeti festészetben a lengyel Matejkót, üdvösebbnek vélte az olasz és a francia hatást. Már 1875-ben hirdette a »Kelet Népében«, hogy az olasz hatás nem veszélyes kultúránkra, amely tételnek, történelmünkön sokszor bizonyított igazságát újra felismertük.

A fiatal Munkácsynak, Bécs és Düsseldorf után ő ajánlja Párizst, s a sajtóban verekszik párizsi ösztöndíjáért.

Az 1873-iki bécsi világkiállítás képzőművészeti anyagáról a Pesti Naplóban közzétett cikksorozatában az európai modern művészetet a nemzeti művészetek ízlése, stílusa alapján vizsgálja. A müncheni és düsseldorfi iskolákról szólva megbélyegzi a német festők »közönséges témaválasztását«. ... »ott ülnek — írja —, pipáznak, isznak, vigyorgnak a német termekben ez unalmas és otromba alakok«. Ma mindenki igazat fog neki adni, hogy többre becsülte az akkori francia művészet ízlését és európai jelentőségét. »Gallia kakasa — mondja — noha néhány tollától megfosztá Németország és aztán önmagát sebzé, mégis oly nagyokat ugrott, oly messze előre haladt ipar-, művészetben és mindenben, mi az ízléstől föltételeztetik, hogy mi édes mindnyájan csak nehezen dőcögünk utána.«

Képzőművészeti bírálati, különösen azok, melyeket 1882 óta a Budapesti Szemle számára írt, sokszor egész tanulmányokká bővülnek. Nem állottak a műalkotások egyszerű leírásából, sem fellengős méltatásából. Problémákat keresett és látott meg. Rendszerint művészetpolitikai fejtegetésekből indult ki, s tárgyát művészettörténeti távlatba helyezte. Az esztetikai problémát rendszerint történetivé is átértékelte. S mert történeti érzékkel bírt, mert nemcsak a modern művészetnek bírálója, hanem a réginek is tudósa volt, a különböző művészi irányokkal szemben elfogulatlan tudott maradni. Figyelmet fordított a technikai kérdésekre, melyeket kevesen ismertek oly alaposan, mint ő. Bírálatából mindig tanulni lehetett.

Kritikai munkássága összeesett az újabb magyar művészet első fénykorával, melybe Munkácsy, Székely, Lotz, Zichy, Than, Paál László és Mészöly, majd Mednyánszky és Benczur, Izsó és Huszár, utóbb Stróbl, Zala, Ybl és Steindl nagy művészegyéniségei tartoztak. A 67 utáni Magyarországon nem volt a művészetnek mostoha sorsa. Sok nagyszabású középületet emeltek, a kormány nem fukarkodott művészeti megrendelésekben, ha a kiválasztás nem is volt mindig szerencsés; az egyház és az arisztokrácia bőkezű mecénás maradt továbbra is, s a polgári osztályok szívesen áldoztak művészi célokra. A Műcsarnok népszerű

volt, s ha niveauja időnként ingadozott is, gazdasági politikája mindig gyümölcsözőtt. Századok óta először fordult újra elő, hogy magyar művészek idegenben dolgoztak és szereztek elismerést a magyar tehetségnek. Munkácsy, Zichy, Wagner Sándor, Liezen-Mayer világsikereket aratott. A magyar tárlatokat kiváló külföldi művészek keresték fel. Ennek a kornak, ezeknek a művészeknek volt kritikusa Pastener Gyula.

Bírálata mindig bátor, őszinte és sokszor egyéni volt. Nem ismert abszolút művészi tekintélyt. Általánosan nagyra tartott művészekkel szemben is megtette kifogásait, ha oly műveket alkottak, melyek nem nyerték meg tetszését. Munkácsy »Krisztus Pilátus előtt« című alkotását a Budapesti Szemlében hosszú tanulmányban dicsőítette és a mestert oly jelzőkkel díszítette fel, melyeket másokkal szemben eltiltott volna kritikai mértéktartása és fegyelmezettsége. Művészetét Lionardo da Vinci álmai megvalósításának mondta, aminél nagyobb elismerést nem adhatott oly kritikus, aki a művészettörténetnek is kiváló művelője volt. »Lionardo ha feltámadna — írja — elragadtatva felkiáltana: Ime ez az, amit egész életemen át kerestem, kutattam, de nem bírtam megtalálni.« Ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy négy évvel később, a Krisztustrilógia második darabjával, a Golgothával szemben kifogásait ne nyilvánítsa, eszméjét elhibázottnak, képszerűkesztését, sok helyütt rajzát hibásnak ne találja.

Méltán sokra tartotta Zichy Mihályt, egyes alkotásairól külön tárcákat írt, mégis rámutatott színbeli fogyatkozására, s kiérezte némely művéből az egyházellenes tendenciát, amiért meg is merte róni, a magyar politikai és szellemi életnek abban a korában, midőn — saját szavai szerint — »a lapok bizonyos megalégedéssel következtettek festményeinek katolikus ellenes irányára«.

Ha meggyőződése úgy kívánta, szembe szállt a kritikai közhangulattal, s a közönség kedvenceit sem kímélte. Kifogásolta Than és Lotz múzeumi kartonjait. Nem feszélyezte, hogy egyedül állott azon véleményével, mely szerint Ferenczy István nem igazi művész,

hanem modoros utánzó. Benczur arcképeinek túlzott naturalizmusát, fotografikus hűségét hibáztatta; Tisza Kálmánról festett arcképében hiányolta »az erkölcsi ember bemutatását«. Általában az arckép és a tájkép túltengésében a hanyatlás jelét látta. Örömmel szemlélte Vágó Pál magyaros kifejező erejét, míg Roskovics felületesnek, túl könnyednek, erőtlennek mondott stílusától idegenkedett. Felismerte az ifjú Stróbl és Zala oroszlánkörmeit, de pl. Vayt és különösen Kiss Györgyöt kétségkívül túlbecsülte.

Kritikai tevékenységét még a millennium előtt abbahagyta és azöntúl csak a főiskolai oktatásnak és a tudományos munkának élt.

Kritikusi korszakában élénken foglalkozott a művészeti bírálat elméletével a Pesti Naplóban, majd Bodnár Zsigmond Kritikai Szemléjében megjelent cikkeiben. Elene volt az elvont, filozofáló, esztétizáló műbírálatnak. A kritikustól nemcsak a jelen, de — a helyes szemmérték és a történeti beállítást érdekében — a múlt művészetének ismeretét is megkövetelte, aminek kibővítésére ő maga állandóan törekedett.

Az első magyar képzőművészeti kritikus volt, aki alapos elméleti képzettséggel bírt. Akkori esztétikusaink közül Greuss, Beöthy, Bodnár nem foglalkoztak művészeti bírálattal; irodalmi kritikusok voltak. Zsilinszky Mihálynak 1872-ben megjelent »A széptan előcsarnoka« című műve kiterjeszkedett ugyan a képzőművészetre, azonban inkább a nagyközönségnek és az ifjúságnak szólt. Pasteiner e népszerű magyar esztétikáról írt bírálatában joggal kifogásolhatta az emléksímet hiányát, midőn Zsilinszky Michelangelo Mózesét a Sixtusi kápolnába, a belvederei Apollót pedig — Bécsbe helyezte. Zsilinszky értékelése, stílusa, jelzőhasználatja is dilettáns volt, s Pasteiner joggal kifogásolta semmitmondó jellemzéseit és jelzőit, mint *gyönyörű és fenséges, szellemes és megható*. Később sem szűnt meg irtani a hasonló esztétikai és műtörténeti írásmódot.

Pasteiner két nagyobb értekezése »A régi művészet történetének mai tudományos állása« (1875) és méginkább »A művészi és nem művészi utánzásról« (1879), művészeti

elméletének, esztétikájának vázlatát foglalja magában, melyet később, több értekezésében és cikkében, sőt hátrahagyott kiadatlan kézírataiban tovább fejlesztett, bővített, bár lényegileg nem tért el tőle. Esztétikai módszere induktív és nem a priori spekulatív, ami abban a korban újszerű volt és megfelel annak a modern álláspontnak, melyet a művészettörténet az esztétikával szemben ma elfoglal. Fejtegetéseiben a műalkotások konkrét művészettörténeti példáiból indul ki és azokat elemezve jut általános érvényű következtetéseihez, s nem előre megfogalmazott esztétikai elveket alkalmaz a művészi alkotásokra, mint azt az akkor túlsúlyban levő normatív esztétika tette. »A művészet történetében az elvont elméletek egyáltalán nem használhatók« — írja egyik értekezésében.

Esztétikájának három sarkalatos pontja volt. Először: a művészet nem utánzás, hanem átalakítás. A különbözőség elégíti ki a »szépérzetet«, váltja ki a művészi hatást — tanítja oly időben, midőn a közkeletű esztétikai felfogás az utánzásban látta a művészet főcélját. »Valjon birunk-e csak elképzelni olyan embert, aki a világ valamennyi fényképét cserébe merné ajánlani Michel Angelo egy tenyérsnyi nagyságú vázlatáért?« — írja. Második elve az ábrázolt tárggyal szemben a művész egyéniségének szerepét emeli ki, ami szintén ellentétben állott a kor esztétikájával, amely a festményekben és szobrokban az irodalmi, az anekdotikus, az elbeszélő tartalmat kereste. A művészet leegyszerűsített formulája Pasteiner szerint: *natura plus homo*. A harmadik elv az anyag tényezőjének fontos szerepe a formai alakításban. Végül a negyedik, a művészi alkotások megítélésében a fejlődéstörténeti mozzanatot veszi számításba. Ezek az esztétikai alapelvek újak és meglepőek voltak a magyar kritikában, midőn azokat a 70-es években Pasteiner először megfogalmazta. Maga Greguss is, a tudományos esztétikának hazánkban akkor első tekintélye, aki Pasteinernek a művészi utánzásról szóló, említett értekezését a Kisfaludy-Társaságban bemutatta, felszólalt ellenük, amire a fiatal Pasteiner, tanulmányának utóiratában bátor helytállással reflektált, a maga egészében fenntartva álláspontját, amely

a képzőművészeti esztétikának azóta általánosan elfogadott, legelemibb tételeivel azonos. Éppen úgy ma is megáll 1875-ben adott meghatározása a stílusról: »Ahol az alak és tartalom közt teljes összhang jön létre, ott a styl, vagyis az anyag alapja azonosul az eszmével«. A pozitivistá filozófia és esztétika követője volt. Képzőművészeti esztétikájában a francia Quatremère de Quincyhez és a svájci Töpfferhez csatlakozott, míg a művészi anyag törvényeinek vizsgálatában Gottfried Sempernek »Der Stil« c. alapvető művéből indult ki. Szemben állott az idealista esztétikával. »A valósággal nem számító ideal, mert elvont fogalom, nem lehet célja a művészetnek — mondja —, de nem lehet a tárgy főjellege sem«, — folytatja — Taine elméletére célozva, akinek determinizmusával és morál-esztétikájával éppúgy vitába szállott, mint Lessing lángész-teóriájával.

Első nagyszabású művészettörténeti tanulmányát az ókori művészet köréből merítette, »A régi művészetek történetének mai tudományos állása« címmel (1875, 46 l.), amely — mint említém — esztétikai fejtegetéseket is magában foglal. Római tanulmányeinek első eredményeit szűrte le benne. Ebben is, akkor merésznek feltűnő oly új álláspontot foglal el, melyet azóta a modern tudományos felfogás igazolt. Szembe helyezkedik kora régészetének hyperhellenizmusával, azzal a nézettel, vagy — amint magát Pasteiner kifejezi: dogmával, mely szerint »a görög szellem eredeti, a római nem«, s amely az elvont szép kiteljesedését a görög művészetben látó Winckelmann tekintélyéből táplálkozott. Kifogásolja, hogy a német régész elvont esztétikai elméletet húzott rá a műemlékekre, aminek helytelen módszere ellen Pasteiner nem szűnt meg élete végéig tiltakozni. Winckelmannat a legélesebben bírálja. »Csakugyan elborzadunk és van okunk kétségbeesni az emberi tudomány sorsa fölött, ha ma kezünkbe vesszük Winckelmann munkáit és látjuk, hogy az egészben alig van pont, mely magát a részletes kutatás alapján ráalkalmazott ítészet ellen föntartotta volna« — írja ekkor, 1875-ben, midőn Winckelmann művét a klasszika-archeologia bibliájának tekintették, különösen azon számosak, akik tudomá-

nyukat egyoldalúan német könyvekből merítették. Pasteiner Winckelmann felfogásától megvonja az eredetiséget, s Justira hivatkozva, rámutat, hogy művében Montesquieu két munkáját — »*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*« és »*De l'esprit des lois*« — olvasztja egybe, a nélkül, hogy a francia írónak még csak nevét is említene. »Az *Esprit des Lois*-ból oly csodaszzerűen támadt Winckelmann systemája« — mondja ironikusan.

Pasteiner igazságot szolgáltat a római művészet eredeti egyéniségének, »a latin törzs geniejének«, amit különösen az építészetben, annak monumentális felfogásában, a kolosszális méretek hatásának kihasználásában és szerkezeti tekintetben a boltozat alkalmazásában mutat ki. Sőt, a görög szellemnek a rómaiak szemben bizonyos fogyatékoságát látja, nemcsak az említett stílusi és műszaki vonatkozásokban, hanem abban is, hogy a mikrokozmoszus hellén felfogás nem érte el a rómaiaknak, az építészetben kívül egész világnézetükben és politikai ténykedésükben is megnyilatkozó nagyszabású, átfogó, széles szemléletét, makrokozmoszusát. A latinság érdeméül tudja be, a hellenizmusnak, lehanyatlása után, későbbi korok számára átmenetét. Pasteiner fejtegetéseit elsősorban az építészetre alapítja, mert, a modern művészettörténettől azóta általánosan elfogadott nézete szerint »az építőművészet ősanja és legelső létoka a többi művészeteknek«. A magyar műtörténetírásban határkövet jelentő e tanulmányának további tudományos érdeme, hogy szakirodalmunkban elsőnek fordít figyelmet az ókori keleti emlékek rendkívüli fontosságára, ami jóval később, meglepő, új művészettörténeti elméletek felállítására (Strygowsky stb.) vezetett. A keleti népek történetének és művészetének ismeretét bizonyára Párizsból hozta magával, amely ekkor, Texier és De Vogüé felderítő utazásai és kiadványai, valamint Perrault és Chipiez kutatásai, nem utolsó sorban pedig a Louvre keleti gyűjteményei révén, ezeknek a tanulmányoknak fő tudományos központja volt.

Tudományos pályájának kezdetén azt a benyomást kel-

tette, hogy az ókori művészetet választja speciális szakjául, ami önként kínálkozott, tekintve, hogy a classica-philologia volt középiskolai tanári szakja. Phidias műhelyéről tesz közzé egy szakfolyóiratban, az Egyetemes Philologiai Közlönyben alapos tanulmányt, melynek forráskritikai részében nagy hasznára volt filológiai képzettsége. Szellemének elevensége, sokoldalú érdeklődése, olaszországi és párizsi tanulmányai, szoros kapcsolata az élő művészettel, érzéke az aktuális művészi kérdések iránt mihamar az újabbkori művészet tanulmányozására terelték. Fiatalkori dolgozatai után az ókori problémák soha többé nem érdekelték. Az archeologusnak indult Pasteinerből művészet-történész lett. Már 1871-ben írt egy tárcacikket a magyar rézmetszetről, melynek adatait szorgalmasan gyűjtötte, később azonban a gyűjtést abbahagyta. A magyar rézmetszet története azóta is megíratlan. A magyar szobrászatról 1883-ban a Budapesti Szemlében megjelent tanulmányában kivált a XIX. század első felének magyar szobrászait tárgyalja behatóan, sok új adatot hozva felszínre.

Tudományos munkásságának időben egyenlőtlen két korszakát — az archeologiait és a művészettörténetit — összeköti legnagyobb terjedelmű műve, a Művészetek Történetének 1885-ben megjelent hatalmas kötete. Ez volt a nyelvünkön írt első magyar művészettörténet, s így különleges hely illeti meg nemcsak ennek a szakmának, hanem az egész magyar tudományos irodalomnak történetében. Tájékozottsága, módszere, stílusa, jól válogatott bő képanyaga tekintetében teljesen a kor színvonalán állott. Egyaránt szólt a szakemberhez és a nagyközönséghez és ideálisan egyesítette magában a komoly és hasznos kézikönyv azon két fő követelményét, hogy alapos és jól olvasható legyen. A művészet egyetemes történetének keretében végig kíséri a magyar művészetet is a legújabb időkig, ami első kísérlet volt a magyar művészet történeti képének felvázolására.

Legfontosabb és legbecsesebb tudományos munkája a magyar művészetnek topográfiai rendbe foglalt rendszeres története, »Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Kép-

ben» című kiadvány köteteiben elszórva jelent meg. Évek beható kutatásainak eredménye volt. Beutazta az országot, hogy közvetlen szemlélettel tanulmányozza műemlékeinket. Felvételeket, alaprajzokat készítettett, minél pontosabb és részletesebb helyszini tájékozódás céljából élénk levelezést folytatott a vidéki kutatókkal. A kiadvány beosztásához képest topografiai sorrendben, de történeti és stílusi összefüggéseikben tárgyalta művészeti emlékeinket. A középkori művészet terén felhasználta nagy elődeinek, Ipolyinak és még inkább Henszlmannak műveit, azokat mégis revideálta, helyesbítette és kiegészítette, s különösen a külföldi analógiák és a modernebb, szemléltetőbb leírás tekintetében nyújtott többet. Nagyrészt a saját kutató munkájára volt azonban utalva a reneszánsz és a barok korszakokat illetően. A barok értékelésében csaknem két hazai nemzedéket előzött meg, s a külföldieket számítva is az elsők között volt. Henszlmann kutatásai és érdeklődési körén kívül esett a barok, Ipolyi ugyan tudomást vett róla, de nem becsülte, a korhangulat hatása alatt ízléstelennek, tévelygésnek tekintette. Pasteiner tudományos munkásságának ez legértékesebb része. Művészettörténeti kézikönyvének öt kötetre tervezett új kiadásában külön kötetet szánt a magyar művészetnek. Az V., befejező kötetben a »Monarchia« kötetinek eltöredezett fejezeteit, gazdag anyagát szándékozta egyesíteni és helyrajzi feldolgozás helyett történeti konstrukcióba foglalni. Ez a terv, mely tudományos életművének nagy szintézise lett volna, a megvalósulás küszöbén egy váratlanul, de nem célzat nélkül jelentkezett, hevenyészett konkurrens vállalat folytán megghiúsult, ami élete végéig tüskét hagyott Pasteiner lelkében és a magyar művészet történetének is súlyos veszteséget okozott.

Még két nagyobb tanulmánnyal örököltette meg nevét a magyar művészet történetében. Akadémiai rendes tagsági székfoglalójában (1908) a »Monarchia« kötetekben használt helyrajzi módszerét kiszélesíti, s alkalmazza leszűrt összefoglalásban középkori építészetünkre. A külföldi történetírás legújabb módszereinek segítségével vizsgálja Magyarország földrajzi fekvésének, a magyar föld

helyszini alakulásának befolyása mellett, a népességi és gazdasági tényezők, valamint a közlekedési, kereskedelmi és műveltségi utak hatását románkori és gotikus építészetiünkre, melynek emlékeit zónákra osztja és topográfiai egységekbe foglalja. Fejtegetéseinek konklúziójaként mély történeti belátással mutat rá a nemzet élete és építészete közti kapcsolatra. Az újabban divatba jött szellemtörténeti módszert alapos, konkrét, objektív alakjában már itt készen szolgáltatja, a nélkül, hogy ezzel a névvel illetné, amely azonban hátrahagyott kézírataiban világosan felbukkan, jóval korábban, mielőtt a német tudomány megtalálta és programmszerűen felállította volna. Az ő nagy magyar tudós-nemzedékének dicsősége, hogy ezen, irányjelzővel még el nem látott új módszer alkalmazásával nem állott egyedül kortársai, s kivált némileg fiatalabb kortársai közt.

»Az építészet I. Mátyás alatt« című, először a Márki Sándor szerkesztette Mátyás-émlékkönyvben, majd a Budapesti Szemlében és különnyomatban is megjelent értekezésében, a Csánki Dezső ifjúkori Mátyás-kötetének, a magyar reneszánsz-kutatás e gazdag kincsestárnájának adatait új szempontból vizsgálja. Forrás- és stíluskritikai módszerrel különválasztja a történeti, műveltség- és művészettörténeti adatok tömegéből a műtörténetileg használható és ellenőrizhető emlékanyagot, s arra az eredményre jut, hogy Mátyás idejében a budai királyi palotának nagy része, sőt Mátyás építkezéseinek egyrésze is még csúcsives volt, s ezzel a stílussal keveredve, részint a gotikus alapépítményekre alkalmazva jelent meg Budavárában az olasz reneszánsz építészet.

Legsőbb tudományos essayje Mantegnáról szól (1901). Az északolasz Quattrocento e nehéz fajsúlyú mesterének művészi gyökerét Lombardia művelődési és művészeti rétegződésének legmélyéig, a longobard alsó rétegig kíséri nyomon. Atavisztikus művészi hagyományok folytatója ő: »Mantineia longobardus«, akinek germán keverésű küzdelmes lelkében a gót és a longobard művészet nyers fantáziája és keménysége támadt fel. A XV. századi olasz festészet legmagasabb fokán álló technikai tudása ugyan-

abból a munkai tökélyből fakadt, alakjainak szobrászi alkotását ugyanaz a plasztikai erő mintázta ki, amely a középkorban a *Magistri Comacini* vésőjét Európaszerte ismertté és keresetté tette. Komor fenségű művészete az alpesalji vidék legjellegzetesebb képviselője. Férfias, acélos egyénisége páduai Szent Antal küzdő, drámai lelkének atmoszférájában edződött, amely különböző assisi Szent Ferenc lágy, lírai lelki légkörétől, mint ahogy más volt Mantegna és más Peruginó. Mantegna művészi egyéniségének, művészi és lelki leszámazásának keretébe illeszti Pasteiner egyes műveinek mintaszerűen kidolgozott, finom elemzését.

Tudományos módszere fokozatosan haladva, bővülve, tisztulva jutott el a tanulmányainak magaslataira. Kezdetől tisztában volt az akkor még fiatal művészettörténet tudományos követelményeivel. »Egyes elszórt művészettörténeti adatok még nem művészettörténelem« — írja 1871-ben, irodalmi és tudományos szárnypróbálgatásainak első éveiben. Művészettörténeti felfogása késő öreg koráig párhuzamosan haladt a külföldi kutatás áramlataival. Tudományszakának rohamos fejlődésével lépést tartott, benne élt az új irányokban, azokat átvette, fejlesztette, a magyar művészettörténetben mint kutató és mint tanár haladék nélkül beillesztette. Miként az élő művészettel szemben, a tudományban sem volt konzervatív. A legújabb tudományos művek mindig ott feküdtek asztalán és nagyon hamar tanítványai kezébe is adta őket. Az új mindig érdekelte, a nélkül, hogy a régi jót eldobta volna. Semper »Der Stil« című, első kiadásában az 50-es években megjelent munkáját már első tudományos értekezéseiben sűrűn idézi, s még évtizedek múlva is az első mű volt, melyet tanítványaival elolvastatott. Semper vizsgálatai a művészet anyagszerűségéről és technikájáról az újabb művészettörténeti irodalomra termékeny hatást gyakoroltak és hozzájárultak, hogy a művészettörténeti tudomány, eltávolodva a normatív esztétikától, mindinkább a konkrét kutatások terére lépjen.

Pasteiner tudományos felfogásának kialakulását és folyton szélesedő fejlődését, szemléltetően lehet egy-egy

új európai módszer, vagy nagyhatású mű feltűnésének korszakaira osztani. Ezen az alapon első korszakát Semper-nek nevezhetjük. Utána egy erősebb történeti korszak következik, a szilárd történeti konstrukció tekintetében Justi és Thode, a tiszta adati értékelésben, a történelmi segédtudományok művészettörténeti alkalmazásában Milanese és Carl Frey hatása alatt. A művészettörténet történeti szemléletének követelményeit egyébként már kezdettől tisztán látta. 1875-ben megjelent első művészettörténeti értekezésében kifejti, hogy minden kor művészetét a maga mértékével, s nem valamely más stíluskorszakkal kell mérni, amely helyes álláspontot a művészettörténetben már akkor elfoglalt, midőn a magyar politikai történetírás még távolról sem jutott el oda. Ugyanekkor már figyelembe veszi az evolúciós szempontokat.

Utóbb nagy hatással volt rá Giovanni Morelli (Lermolieff) stíluskritikai módszere, melyről bátran állíthatjuk, hogy az egész művészettörténelmet forradalmasította. Ez a »morellianus« korszaka volt a leghuzamosabb, mint ahogy az olasz orvos és szenátor morfológiai módszerének uralma az egyetemes műtörténetírásban is rendkívül tartós volt, s a kvalitási szempont beiktatásával még ma is a művészettörténeti kutatás egyik nélkülözhetetlen eljárása, habár ma már mindenki tisztában van azzal, hogy ez maga még nem a művészettörténelem. Az újabb mozgalmak közül a müncheni Fiedlertől és Hildebrandtól felvetett és az amerikai Berensontól stílusfejlődésileg tovább fejlesztett optikai irány kapta meg leginkább, s vezette, a tudományos meggyőződéseiben az egyoldalú túlzásoktól sem visszariadó Pasteinert már-már a személy nélküli művészettörténet módszerére, amivel azonban irodalmilag nem, csak előadásaiban kísérletezett.

Nem fenntartások nélkül méltatta Wölfflinnek az olasz reneszánszról »Die Klassische Kunst« címmel írott klaszszikus művét, melyet pompás írói stílusa, finom elemzései és vizuális módszere a századforduló legolvasottabb és legnagyobb hatású művészettörténeti munkái közé iktattak. Wölfflin mesterének, Jacob Burckhardtnek reneszánsz-elmé-

letével már régebben szembehelyezkedett, s helytállóbbnak tartotta Courajod felfogását, a nélkül, hogy magáévá tette volna. Pasteiner a reneszánszt nem az antiktól, sem a friss franco-flammand csírából származtatta, hanem a maga korából. Nagy elismeréssel adózott az angol Kristeller Mantegna monografiájának. Teljesen elvetette Muthert, akinek népszerűsége akkoriban vetélkedett Wölfflinével, akinek felületes csillogása azonban nem kápráztatta el. Elrettentő példa gyanánt szokott volt hivatkozni arra a kegyetlen, de szükséges és a tudomány magas etikáját képviselő bírálatra, melyben Muthert saját tanári testülete, a boroszlói egyetem bölcsészeti fakultása részesítette, midőn a XIX. századi festészetről, eredeti kutatások híján írt három kötetes kompilációjának a könyvforgalomból kivonását, vagy a katedráról való lemondását követelte. Ez az ítélet nagyon ínyére volt Pasteinernek, annak a makulátlan és emelkedett felfogásának, melyet a tudomány méltóságáról bírt.

Utolsó korszakában leginkább a modern művészet problémái érdekelték, miként ifjabb éveiben. A francia impresszionista és posztimpresszionista festészet esztétikai világában élt, amint fiatalon az akkori modern franciákért lelkesedett. Szellemi életének széles köre harmonikus szabályos visszahajlásban zárult le.

Sok nagyértékű kiadatlan kézírata maradt, nem egy nyomdakészen, mások vázlatban, vagy csak az anyaggyűjtés stádiumában, így »A tanagrai régiségekről«, az archaeologia rendszeréről, a régészet és a műtörténelem viszonyáról (1873), a pozsonyszentgyörgyi oltárról, XVI. századi várkastélyainkról, a művészettörténet oktatásáról stb. Fennmaradt továbbá egy műkiállítás érdekében 1876-ban Treforthoz intézett terjedelmes emlékirata. Nem tudni, miért nem adta ki vagy fejezte be őket. Nem tartozott a lázas publikálók közé, kiadott dolgain nagy önkritikát gyakorolt. Csak azt bocsátotta közre, amit befejezettnek, teljesnek, lemértnek, kicsiszoltnak tartott.

A tudományos népszerűsítést nem tekintette feladatának; egy sort sem nyomtatott ki, ami újat, új anyagot, vagy új szempontot ne tartalmazott volna. Pedig szakmá-

jában széles tájékozottsága, nagy olvasottsága volt. Minden fontosat elolvasott, ami a műtörténelmet érintette, minden új megjelenést tudomásul vett, s magába dolgozott minden új irányt és módszert. Valóban Európában, széles európai horizonton élt, amelynek távlataiba tanítványainak is betekintést nyújtott.

A magyar művészettörténetben előkelő helyet, értékes kutatási eredményein kívül az a nagy érdeme jelöli ki, hogy a külföldi művészet történetét elsőnek kapcsolta a magyar műtörténetíráshoz, s hogy a művészettörténet új irányait és módszereit bevezette, idején átültette a hazai művészettörténeti tudományba. Henszlmann, Ipolyi, Römer, Hampel, Pulszky Ferenc alapvető munkát végeztek a magyarországi művészet és régészet terén, de megmaradtak ennél. A kutatási kört Pasteiner terjesztette ki az egész európai művészetre. Nála valamivel később, hasonló szerepben, a magyar műtörténet kiszélesült szferikus pályáján meteorként jelent meg, s úgy is tűnt le Pulszky Károly.

Pasteiner Gyula nagy tanár volt. Talán mint tanár volt a legnagyobb. Magántanársága óta közel negyven esztendő-t töltött az egyetemi oktatás szolgálatában, s több mint negyedszázadig ült az ország első és az újabb időkig egyetlen művészettörténeti tanszékén. Elődje, a művészettörténelem első egyetemi tanára hazánkban, Henszlmann Imre idejét és erejét megosztotta a Műemlékek Országos Bizottságának, az akkori nagy Magyarországnak még sok munkát igénylő előadói tisztségével. Pasteiner csak katedrájának élt. Voltaképp ő szervezte meg hazánkban a legjobb európai szinten a művészettörténelem egyetemi tanítását. Tanszéke mellé modernül berendezett intézetet létesített, amelyet könyvtárral, gazdag fényképgyűjteménnyel s az Arundel Társaságnak a maga korában páratlan színes képsorozatával szerelt fel. Az intézetre a sajátjából is tetemes összegeket áldozott, amiben egyéniségének egyik legjellegzetesebb vonása, áldozatos önzetlensége nyilatkozott meg. Az egyéni érdeket mindig alá tudta rendelni a közérdeknek. Morális nagysága nem volt kisebb szellemi méreteinél.

Szuggesztív előadó volt, nem a pátosz által — melyre sohasem törekedett —, hanem a tárgy alapos kifejtése, a tiszta tudományos beállítás, a problémák meglátása, a világos és logikus, kifejezésekben szabatos, tárgyyszerű, de sohasem száraz előadás által. Előadásai sohasem voltak pongyolák, minden órára úgy készült, mintha tudományos fórum előtt kellene beszélnie. A tanórán túl is tanár maradt, foglalkoztatta, olvastatta, irányította tanítványait, kiknek tudományos munkásságát egyetemi éveik után is figyelemmel kísérte és gyomlálta, s kiknek pályáját szeretettel egyengette. Bár tanítványaival szemben az elismerésben épp oly fukar, vagy a bírálatban épp oly szókimondó, sőt kíméletlen volt, mint fiatalabb éveiben műkritikusi szerepében, tanítványai mégis rajongtak érte, mert igazságos volt, mert szavaiban észrevették a tanító és javító célzatot, s mert értük, amíg bizalmát bírták — amit elnyerni, vagy még inkább megtartani nem volt könnyű feladat — mindenben és mindenütt síkra szállott. Ezzel a magatartással érte el azt a nagy pedagógiai eredményt, hogy tanítványai korán hozzászoktak és alkalmazkodtak a magas mértékhez és ránevelődtek a tudományos munka komolyságára.

Biztos szemmel válogatta ki közelebbi tanítványait. Az arra nem érdemest hamarosan elzavarta szemináriumából. Az egyetemen külön distinkció volt a »Pasteiner-tanítvány« elnevezés, amelyet — mint valami tanulmányi kitüntetést — büszkén viseltünk és viselünk ma is, kik szerencsések lehettünk szigorú, de jótékony kezei alatt szellemileg felnőni. Azt hiszem, egyikük sem fog megcáfolni, ha azt állítom, hogy tanítványai közt évtizedek után is fönnáll az ő szellemétől, az ő szemináriumában töltött évek alatt kovácsolt láthatatlan kapocs, mely bennünket, bármi feltehető ellentétek fölött is összefűz. Mindnyájunkban sok maradt az ő tanításaiból, az ő felejthetetlen óráinak emlékeiből, de maradt mindnyájunkban valami töredék az ő egyéniségéből, mondásaiból, jellegzetes szavaiból, talán hanghordozásából és gesztusaiból is, ami csak az igazi nagy tanárok hatásának ismérve. Ha egymásra nézünk, egymásra ismerünk.

Évtizedeken át ezek voltak az egyetemen hallgatói és sok tanítványt nevelt. A magyar művészettörténetben iskolát alapított, amely egy nemzedék magyar művészettörténeti munkájának javát végezte és nyomta rá bélyegét egy korszak magyar műtörténeti irodalmára. Tanítványai az ő útján haladtak és haladnak tovább. Elsőnek vezette a magyar művészettörténelmet az európai művészet széles területére, s ennek a haladásnak további következményeit vonták le tanítványai, midőn az ő útmutatására, a hazai művészet kutatásának első kötelessége mellett nemcsak hogy a külföldi művészet kutatóivá is szegődtek, hanem a külföldnek, a külföld nyelvén is dolgoznak, sőt nem egy közülük maga a külföldön — Bécsben, Münchenben, Hamburgban — működik. Iskolája európaivá lett. Tanítványai az ő szellemi örökségeként vitték végbe a magyar művészettörténelem bekapcsolását a nemzetközi tudományos munkába. Így él életmunkájának hatása nemcsak műveiben, hanem tanítványaiban is.

Pasteiner Gyula erős profillal, kemény kőből faragott, hatalmas tartópillére a magyar művészettörténetnek, melynek alapjait Henszlmann, Ipolyi és Rómer Flóris rakta le. A magyar művészettörténet magasra törő csarnokának boltozásán biztonsággal lehet tovább dolgozni, mert Pasteiner Gyula, a nagy építőmester gondoskodott róla, hogy szerkezeti váza erős és szilárd legyen.

Pasteiner Gyula fontosabb műveinek bibliografiája.

I. Önálló művek.

A régi művészetek történetének mai tudományos állása. Budapest, 1875. M. kir. egyet. ny. 46 l.

A művészi és a nem-művészi utánpótlásról. Felolvastatott az Országos Képtár albumának érdekében a Kisfaludy-Társaság 1878 nov. 30-iki ülésén. Budapest, 1879. Wilckens F. C. 27 l.

A művészetek története a legrégebb időktől napjainkig. Budapest, 1885. Franklin Társ. XIII. 763 l.

Mantegna. Ismeretterjesztő előadás az Országos Képtárban 1901. márc. 24—25-én. Budapest, 1901. Franklin. 27 l. (Klly.: A »Budapesti Szemle« 1901. június havi számából.)

Középkori építészetünk topographiája. A M. Tud. Akadémia első osztályának 1908. január 7-iki ülésén előadott rendes tagsági székfoglaló értekezés. Budapest, 1908. Franklin. 16 l. (Klly.: A »Budapesti Szemle« 1908. április havi számából.)

II. Tanulmányok és cikkek.

a) ²Archaeologia.

A »*Forum Romanum*«-ról. I—II. Róma, sept. 24. (Pesti Napló. 1872. okt. 2.)

Egy szobrász-műhely a régi Athénben. Felolvastatott a Filológiai Társ. f. hó 20-iki ülésében. (Kelet Népe. 1876. máj. 21.)

Phidias műhelye. Felolvastatott a Filológiai Társ. m. évi nov. 8-án tartott ülésében. (Philológiai Közlöny. 1. évf. 1877. 52—59, 171—181. l.)

Óskori, római és népvándorláskori emlékek a Dunán túl. Építészeti emlékek a Dunán túl. (»Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben.« XIII. köt. Magyarország. IV. köt. Budapest, 1896. 85—168. l.)

b) Művészettörténet.

A nemzeti elem a régi hazai művészetben. Előadás a Régészeti Társulat 1886. febr. 23-án tartott ülésén. (Művészi Ipar I. évf. 1885—86. 315—324. l.)

Die Madonna Báthory im National-Museum. (Ungarische Revue. 1886. VI. Jg. 173—177. l.)

Három tányér. (Művészi Ipar. II. évf. 1887. 20—23. l.)

XV. *Lajos korabeli íróasztal és óraszekrény.* (Művészi Ipar. III. évf. 1888. 205—206. l.)

Kisfaludy Károly emlékszobra Győrött. (Művészi Ipar. VII. évf. 1892. 203—204. l.)

Az építészet I. Mátyás király alatt. (Budapesti Szemle. 1893. 73. köt. 1—19. l.)

Az építés Budapesten. (Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. IX. köt. Magyarország. III. köt. Budapest, 1893. 73—118. l.)

Esterháza kastély. (Művészi Ipar. IX. évf. 1894. 147—174. l.)

XVIII. századbeli *jalfestmények Magyarországon.* Kivonat a M. T. Akadémiában 1896. febr. 3-án felolvasott értekezésből. (Akadémiai Értesítő. VII. k. 1896. 192—200. l.)

Építészeti emlékek Felső-Magyarországon. (Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. XV. köt. Magyarország V. kötet. Budapest, 1898. 45—176. l.)

Hat syllabus a Népszerű Főiskolai Tanfolyamon tartott előadásokhoz.

1. *Az építészet művészeti fejlődése.* Hat előadás. Bp., 1903. 10 l.

2. *Az építészet története Magyarországon.* Hat előadás. Bp., 1904. 9 l.

3. *A szobrászat.* Hat előadás. Bp., 1905. 7 l.

4. *Ezeröttszáz év a szobrászat történetéből.* Hat előadás. Bp. 1906. 8 l.

5. *A festészet.* Hat előadás. Bp., 1906. 7 l.

6. *Képtárak. Képek hitelessége. Képbírálat.* Hat előadás. Bp., 1907. 7 l.

Néhány vonás a középkorról. (Religio. 65. évf. 1906. 15. szám.)

c) Művészeti kritika.

Épületeink és azok szobrászati diszítványai. (Pesti Napló. 1871. szept. 30.)

Honvéd szobraink. I—II. (Pesti Napló. 1871. dec. 14., dec. 21.)

Az új országház. (Pesti Napló. 1872. jan. 14.)

Lovagszobrok. Róma, 1872. nov. I—II. (Pesti Napló. 1872. nov. 16., nov. 20.)

Petőfi szobra Izsótól. I—II. Róma, 1873. jan. (Pesti Napló. 1873. jan. 30., febr. 6.)

A »Vasárnapi Ujság«. [Válasz a V. U. Pasteiner Gyula Izsó cikke elleni cikkére.] (Pesti Napló. 1873. febr. 13.)

Ami hiányzik a kiállítástól. I—II. Bécs, jún. hó. (Pesti Napló. 1873. jún. 12. és 14.)

Képzőművészeti levelek a kiállításból. I—VIII. (Pesti Napló. 1873. jún. 26., júl. 3., júl. 10., júl. 17., júl. 24., aug. 14., aug. 21., aug. 28.)

Bécsi nemzetközi kiállítás. (Egy felfedezés a magyar osztályban.) Bécs, júl. 7. (Pesti Napló. 1873. júl. 9.)

Az izlés a nemzetközi kiállításban. Bécs, aug. 20. (Pesti Napló. 1873.)

Az Eötvös- és Petőfi-szobor számára kijelölt helyek. (Pesti Napló. 1873. aug. 27.)

Izsó utódja. (Kelet Népe. 1875. jún. 19.)

Egy francia festő pályafutása. (Kelet Népe. 1875. júl. 1.)

»Redingote» Keleti Gusztáv úrnak. Paris, 1875. júl. 16. (Kelet Népe.)

Magyar festőművészek Párisban. I—II. (Kelet Népe. 1876. ápr. 12., ápr. 13.)

Az árvízkárosultak javára rendezett műipari- és történelmi emlékkiállítás megnyitása. (Kelet Népe. 1876. máj. 11.)

A műtörténelmi kiállításból. (Kelet Népe. 1876. máj. 25.)

Deák's Grabmonument. (Pester Lloyd. 1876. okt. 3.)

Egy országos magyar rajzoló-művészeti kiállítás érdekében. I—II. (Életképek. 1876. I. évf. 94—95. szám.)

Levelek a szegedi közkiállításból. I—IV. (Életképek. 1876. I. évf. 82, 83, 85, 96. számai.)

Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál. Olajfestmény Zichy Mihálytól. (Közvélemény. 1877. júl. 4.)

Königin Elisabeth am Sarge Franz Deák's. Gemälde v. Michael Zichy. (Pester Lloyd. 1877. júl. 4.)

Zichy Mihály. (Családi Kör. 1877. júl. 22. 725—726. l.)

Zichy Mihály festménye: A daemon jegyverei. (Havi Szemle. 1878. I. köt. 161—167. l.)

Der Sparkasse-Brunnen. (Pester Lloyd. 1879. máj. 16.)

Munkácsy Mihály olajfestménye: Krisztus Pilátus előtt. (Budapesti Szemle. 1882. 30. k. 71—102. l.)

A magyar szobrászat. I—II. (Budapesti Szemle. 1883. 34. k. 180—208, 353—372. l.)

Die bildende Kunst in Ungarn und die ungarischen Künstler in der Fremde. (Die Moderne Kunst in Ungarn. Berlin, 1883.)

Krisztus a kálvárián. Festette Munkácsy Mihály. (Budapesti Szemle. 1884. 40. k. 370—385. l.)

A magyar képirás az országos tárlaton. (Budapesti Szemle. 1885. 43. k. 386—400. l.)

Mozart végpercei. Festette Munkácsy Mihály. (Budapesti Szemle. 1886. 46. k. 466—473. l.)

Az Arany-szoborra beérkezett pályaművek. (Budapesti Szemle. 1887. 52. k. 457—465. l.)

Egyházi tárgyak tárlata Bécsben. (Művészi Ipar. II. évf. 1887. 187—194. l.)

Régi és modern képek tárlata. (Budapesti Szemle. 1888. 54. k. 480—501. l.)

A Képzőművészeti Társulat őszi tárlata. (Budapesti Szemle. 1888. 53. k. 138—151. l.)

Mária Terézia-Tárlat Bécsben. (Művészi Ipar. III. évf. 1888. 149—152. l.)

A Képzőművészeti Társulat őszi tárlata. (Budapesti Szemle. 1889. 57. k. 126—137. l.)

A képzőművészet téli tárlata. (Budapesti Szemle. 1890. 61. k. 149—160. l.)

A Képzőművészeti Társulat téli tárlata. (Budapesti Szemle. 1891. 65. k. 130—138. l.)

Szent László emlékérmé. (Művészi Ipar. VIII. évf. 1893. 31—33. l.)

A Képzőművészeti Társulat téli tárlata. (Budapesti Szemle. 1894. 77. k. 302—315. l.)

A Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlata. (Budapesti Szemle. 1895. 83. k. 140—146. l.)

Arany János balladái. Zichy Mihály rajzaival. (Budapesti Szemle. 1895. 84. k. 501—506. l.)

A Képzőművészeti Társulat téli tárlata. (Budapesti Szemle. 1896. 85. k. 158—168. l.)

d) Művészeti elmélet.

A széptan nálunk. (Pesti Napló. 1872. május 25.)

Műtárlat és műítészet. (Fővárosi Lapok. 1873. jún. 7.)

A szobrászat viszonyban az építészettel. I—II. (Athenaeum. 1873. 25—26. szám. 1567—1575. hasáb és 1635—1642. hasáb.)

A művészet haszna. (Athenaeum. 1873. 45. szám. 2860—2867. hasáb.)

A műbírálatról. (Képzőművészeti Szemle. 1879. I. évf. 22—26. l.)

Az olaj-nyomatokról. (Képzőművészeti Szemle. 1879. I. évf. 63—65. l.)

A művészetek kezdetleges fejlődése. (Budapesti Szemle. 1883. 36. k. 355—380. l.)

A képirás. A Mária-Dorottya-Egyesület által rendezett előadások sorozatából. Előadatott 1892. febr. 18-án. (Athenaeum. 1892. I. köt. 67—91. l.)

e) Művészeti közügy.

Művészeti előhaladásunkról. (Pesti Napló. 1871. júl. 12.)

Még egypár szó műtörténelmünk ügyében. (Pesti Napló. 1871. aug. 11.)

Művészeti előhaladásunkról még néhány szó. (Pesti Napló. 1871. aug. 18.)

A művészeti ösztöndíjakról. (Pesti Napló. 1871. aug. 26.)

Az emlékszobrokra gyűjtött összegek. (Athenaeum. 1873. 44. szám. 2809—2817. hasáb.)

A képzőművészeti ösztöndíjakról. I—II. Paris, okt. végén. (Kelet Népe. 1875. nov. 3—4.)

f) Tanügy.

Közüktatásügyünk jelen állapotáról. (Pesti Napló. 1871. jún. 28.)

Gimnáziumi tanügyünk. (Pesti Napló.) 1871. júl. 20.)

Az országos középitanodai tanáregylet és tankönyvirodalmunk. (Pesti Napló. 1871. aug. 2.)

Középiskolai reform ügyében. (Pesti Napló. 1871. aug. 6.)

Visszhang a tanári egyesület közgyűlésére. (Pesti Napló. 1872. aug. 10.)

L'École normale supérieure. (Magyar tanügy. IV. évf. 1875. 605—617. l.)

g) Külföldi tudósítások és tárcacikkek.

Cím és név nélkül. Róma, september 29. (Pesti Napló. 1872. okt. 10.)

A bolognai indóházban. (Pesti Napló. 1872. okt. 28.)

Rómából. Okt. 31. (Pesti Napló. 1872. nov. 6.)

Cím nélkül, P. névjelzettel. Róma, nov. 21. (Pesti Napló. 1872. nov. 26.)

Cím és név nélkül. Róma, dec. 3. (Pesti Napló. 1872. dec. 7.)

Az olasz ellenzék küzdelme. (Pesti Napló. 1872. dec. 18.)

Cím és név nélkül. Róma, dec. 25. (Pesti Napló. 1872. dec. 29.)

Primato Italiano sul Mediterraneo. Róma, 1872. dec. 31. (Pesti Napló. 1873. jan. 7.)

Bejana. Róma, jan. 8. (Pesti Napló. 1873. jan. 12.)

Párisi tárca Olaszországból. Róma, jan. 15. (Pesti Napló. 1873. jan. 22.)

Cím és név nélkül. Róma, febr. 3. (Pesti Napló. 1873. febr. 11.)

Az olasz kamara és a miniszterium. Róma, mart. 9. (Pesti Napló. 1873. márc. 15.)

A pápa egészségi állapota. Róma, ápr. 14. (Pesti Napló. 1873. ápr. 18.)

Istituto della Corrispondenza Archeologica. Róma, ápr. 26. (Pesti Napló. 1873. május 2.)

Palazzo di Venezia. Róma, ápr. 24. (Pesti Napló. 1873. ápr. 30.)

Rómából. Róma, dec. közepén. (Athenaeum. 1873. 1. szám. 48—52. hasáb.)

Rómából. Róma, febr. 2. (Athenaeum. 1873. 3. szám. 422—428. hasáb.)

Róma a multban. (Athenaeum. 1873. 15. szám. 955—959. hasáb.)

Róma a jövőben. (Athenaeum. 1873. 16. szám. 1008—1013. hasáb.)

Cím és név nélkül. Páris, júl. 16. (Kelet Népe. 1875. júl. 21.)

Szórakozás Versaillesban. Aug. 4. (Kelet Népe. 1875. aug. 12.)

A francia akadémia 41-ik székének története. (Fővárosi Lapok. 1877. jún. 26.)

III. Könyvbírálatok.

Tití Livii. Ab urbe condita. Lib. II. Magyarázta Szénássy Sándor. (Tanáregylet Közlönye.)

Rabelais és kora. Tanulmány. Irta Neményi Ambrus. (Kelet Népe. 1877. nov. 27.)

Az Országos Képtár kiválóbb művei. Irta Pulszky Károly. I. jüz. (Havi Szemle. 1879. jan. 101—106. l.)

Dr. Hugo v. Tschudy—Dr. Karl v. Pulszky: Die Landes-Gemälde-Galerie in Budapest. Wien, 1883. (Művészi Ipar. I. évf. 1885—86. 346—348. l.)

Hampel József: Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből. Archaeologiai Értesítő új jolyam. 7. köt. 2. szám. (Művészi Ipar. II. évf. 1887. 81—82. l.)

Ferdinand Ritter v. Feldegg: Grundriss der Kunstgewerblichen Formenlehre. Wien, 1887. (Művészi Ipar. III. évf. 1888. 33—35. l.)

Edmond Bonnaffe: Le meuble en France au XVI-e siècle. Paris, 1887. (Művészi Ipar. III. évf. 1888. 128—129. l.)

Karl v. Lütow: Die Vervielfältigende Kunst der Gegenwart. Wien, 1888. (Művészi Ipar. III. évf. 1888. 163. l.)

Magyar műkincsek. Kiadja a Műbarátok Köre. (Buda-pesti Szemle. 1896. 152—155. l.)

Jelentés a Gorove-pályázatról. (Akadémiai Értesítő. 13. köt. 1902. évf. 380—385. l.)

IV. Szerkesztés.

Művészi Ipar. Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum és a Magyar Iparművészeti Társulat közlönye. — I. évf. 1885—86. Szerk. Pasteiner Gyula. — II. évf.—IV. évf. 1887—1889. Pasteiner Gyula, szerkesztőtársak Radisics Jenő és Uhl Sándor. — V. évf.—IX. évf. 1890—1894. Pasteiner Gyula, szerkesztőtárs Radisics Jenő.

Görög földön. Emlékkönyv a magyar tanárok 1893-ik évi tanulmányútjáról. Szerk. Pasteiner Gyula és Csengery János. Budapest, 1895. Franklin-Társ. XIV. 303 l.

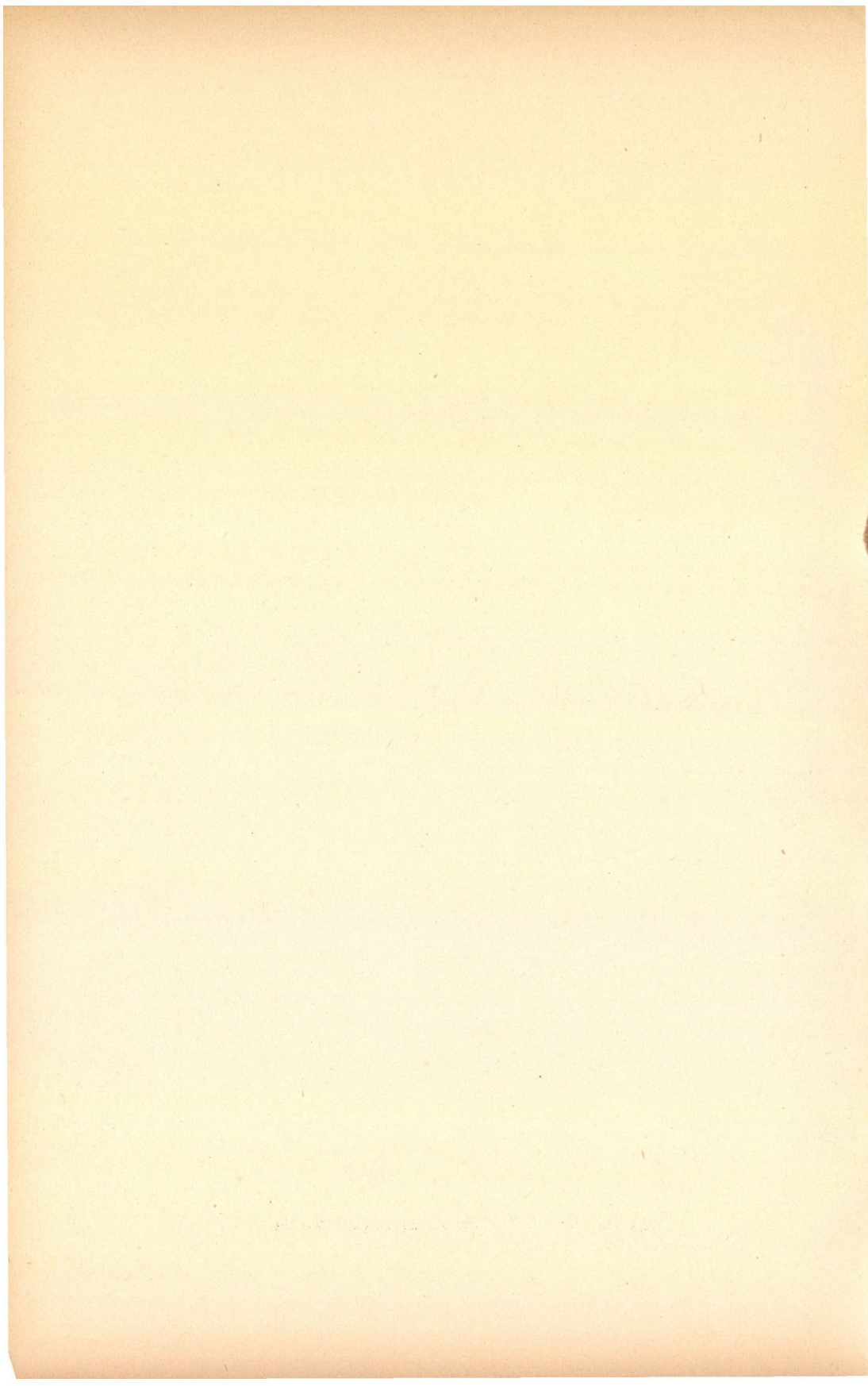
Római világ. Emlékkönyv a magyar tanárok olaszországi tanulmányútjáról. Csengery János és Geréb József közreműködésével szerk. — Budapest, 1899. Athenaeum. 335 l.

Pápa, 1933. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 18. SZÁM.

KRENNER JÓZSEF
EMLÉKEZETE.

ÍRTA
MAURITZ BÉLA
R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1933. ÉVI ÁPRILIS HÓ 24-ÉN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1933.

Pápa, 1933. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

KRENNER JÓZSEF

Krenner József r. tag emlékezete.

Irta : Mauritz Béla r. tag.

Több mint egy évtized mult már el azóta, hogy egy borongós téli napon Krenner Józsefet utolsó útjára kísértük. Több oldalról ért már szemrehányás, hogy oly soká késedelmeskedem a róla való megemlékezéssel. A késedelemnek mélyreható okai voltak. Krenner Józsefből hiányzott minden emberi hiúság; csakis ezzel lehet megokolni azt a szokását, hogy tudományos eredményeivel nem sietett a nyilvánosság elé. Elhunytá után hátramaradt feljegyzései között igen fontos tudományos kutatási eredmények voltak; ezeket előbb mind sajtó alá kellett rendezni, hogy Krenner József egyénisége és érdemei kellőképen kibontakozhassanak. Akadémiánkon a mult század nyolcvanas és kilencvenes éveiben bemutatott dolgozatai közül több csak rövid idővel ezelőtt látott nyomtatásban napvilágot. A sajtó alá rendezés érdeme Zimányi Károly tagtársunkat illeti, aki az elhunynak múzeumi hivatalbeli utóda és évtizedeken át munkatársa volt. Más alig is tudta volna a munkát elvégezni, mert a feljegyzések sok helyen hiányosak voltak; a hiányokat csakis az tudta pótolni, aki Krenner József munkásságát közvetlen közelből ismerte.

Krenner József Sándor Ignác 1839. március hó 3.-án Budán született. Atyja, Krenner József festmény-, műtárgy- és üvegkereskedő volt Budán; a család a régi német patrius-családok közé számított; édesanyja Steinhauser Anna volt; a keresztség alá Buttler grófné tartotta. Fiatal koráról nem sok adat maradt vissza. Elbeszélései alapján tudjuk, hogy hét éves korában rendkívül súlyos tifuszbetegségen esett át, alig tudták az életét megmenteni. Másiklönben roppant szívós egészségnek örvendett, komolyabb

betegség nem gyötörte; tudományos kutatás alkalmával érte a bányában baleset; lezuhanva lábát törte és zúzódásokat szenvedett; egy másik alkalommal vizsgálat közben higanyvegyület oldata fröccsent a szemébe és szemevilágát komoly veszély fenyegette.

Már fiatal korában megnyilvánultak művészi hajlamai. Kitűnő zeneértő volt, a hegedű teljesen hatalmában volt. Már tíz éves korában a budai templomokban a miséken szólókat játszott. Meglett korában — miként ő maga többször elbeszélte — nem egyszer játszott az Opera zenekarában. Midőn az Opera még a régi Nemzeti Színház épületében tartotta előadásait és Krenner a közelben, t. i. a Magyar Nemzeti Múzeum épületében lakott, nem egyszer megtörtént, hogy valamelyik prímhegedűs hirtelen megbetegedvén, közvetlen az előadás megkezdése előtt Krennerért küldöttek, aki azonnal elfoglalta a hiányzó prímhegedűs helyét. A rajz iránt való rendkívüli tehetsége ugyancsak korán megnyilvánult. Keresztanyja, Buttler grófnő nagyon szerette és sokszor felkereste. A művészet iránti hajlamait erősen fejlesztette az apja foglalkozása, aki a negyvenes években évente kétszer a gőzhajóval Bécsbe utazott nevezetesebb festmények és műtárgyak vásárlása céljából; e műtárgyakat főképp a budai főúri körök vásárolták meg. Így igen sok előkelő budai lakos, sok mágnás kereste fel az üzletet és a Krenner-családot. Ez úton jutott kapcsolatba a Krenner-család br. Eötvös Józseffel is. Krenner József már mint felsőbb osztályos gimnázista, képességeivel és tudásával különösen kitűntette magát. Midőn br. Eötvös József a fia, »Lorándka« mellé elsõrendű nevelõt keresett, a választása Krenner Józsefre esett; Eötvös előbb a szülõket, majd a fiatal Krenner Józsefet kérte fel, hogy vállalja el a fiú nevelését. Krenner József sokszor elbeszélte e körülményeket, sokszor elismételte a jelene-tet és a szavakat, amelyeknek kíséretében a felhívás történt. Az eset a Bach-korszak kellõs közepén folyt le és Krenner József körülbelül a következõ módon adta vissza emlékezetbõl Eötvös József szavait: »Érzem — mondotta Eötvös József —, hogy az idõ felettem is eljár; házánk

és ügyünk szomorú sorsa azt az erős meggyőződést keltette fel bennem, hogy egy nemzetnek, ha naggyá akar lenni, művészekre és tudósokra van szüksége, akiknek munkássága hírnevet és jólétet hoz a nemzetre. Meggyőződtem róla, hogy a politika csak keservet és bánatot hoz magával és sok-sok szomorúságot. Nem bírnám fejem lehajtani örök nyugalomra abban a tudatban, hogy fiam szintén politikai pályára lépne. Neki semmi esetre sem szabad politikusnak lennie. Kérem, és ezt minden gondolatomtól áthatva teszem, vállalja el fiam nevelésének szellemi irányítását és hasson oda, hogy belőle is egy, a hazájának dolgozó tudós munkás váljék». (Krenner József családjától nyert értesítés.)

Kilenc éves korában végig élte a forradalmat, közvetlen közletről látta Budavára ostromát és mint többször elbeszélte, ők mint gyermekek minden félelem nélkül merészkedtek ki az utcára a közbe-közbe lezuhanó bombák közé, míg a félelemtől csaknem halálra vált szülők le nem kergették őket a pincékbe. A mai Rózsadomb déli lejtőjének egy igen tekintélyes része szüleinek szőlőtulajdonát alkotta.

Gyermekkorából két érdekes kép maradt vissza róla. Két vagy három éves korában a József nádor udvari festője (Liebe vagy Schrotzberg) lefestette őt egy bájos Biedermayer életnagyságú képen egyik mostohanővérkéjével együtt, amint spárgán egy cinegét tart kezében és az akkori ünneplő gyermekruhába van öltöztetve.

Egy másik kép, talán drogerrotipia, úgy 8—10 éves korában készülhetett; a család tagjaival együttesen van ábrázolva; fekete, attila-szabású díszmagyarban, illetve magyar diákköltözetben látjuk rajta a fiatal Krenner Józsefet.

Igen korán nősült meg; első felesége Machik Mária festőművésznő, a Műegyetem egyik tanárának a leánya volt; a másik leányt Genersich Antal, a budapesti egyetemen a kórbonctan tanára vette feleségül. Ez első házasságából három gyermeke született, Ilona, Victor és Angela. A rendkívül csinos Ilonát benedekfalvi Luby Sándor, a kiváló költő és szerkesztő-hírlapíró, többek között Scheffel »A säckingeni trombitás« című híres költeményének magyarra fordítója vezette oltárhoz. Angela híres szépség volt; Dr.

Seemayer Willibaldhoz, a Néprajzi Múzeum későbbi igazgatójához ment feleségül. Fia, művészi nevén Tardos Viktor, örökölte apjának művészi hajlamait. Nevét számos alkotás örökíti meg. Hazánk egyik legkiválóbb festőművésze volt, akinek különösen freskófestményei a magyar nemzetnek mindenkor büszkeségei lesznek. A festészet mellett ép oly sikerrel forgatta a tollat is; drámái, u. m. »Nero Anyja«, »György barát« és az »Apák«, az avatott szakkritika szerint a magyar drámairodalomnak legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Cikkeiből a legizőbb magyar hazafiság sugárzik ki; folyton azt hangoztatta, hogy a nemzet társadalmának a történelmi multból kell táplálkoznia, a művészetnek a maga feladatait ugyancsak a nemzeti hagyományokból és történelemből kell merítenie. Krenner József első felesége aránylag korán elhunyt és így Krenner másodszor is megnősült, feleségül véve Halász Amáliát, egy földbirtokos és magánzó leányát. Második házasságából három gyermeke született, Kornélia, József Andor és Gyula. Kornélia Kammermayer Oszkár, kultuszminiszeri titkár felesége, Andor a Növénykörtani Intézet kiváló tisztviselője, aki apjának művészi hajlamait szintén örökölte és pompás rajzaival széles körökben keltett nagy feltűnést. Kisebbik fia, Gyula, az ötvösművészet terén szerzett magának nagy elismerést.

Krenner életében unokái közül már felnőtt gyermekek voltak Krenner Amália, Krenner Viktor, Luby Piroska és Seemayer Andor; nem ismerhette azonban meg a kis Kammermayer Oszkárt, aki már Krenner elhunytá után született.

Krenner József a tudomány terén az akkori időknek megfelelően nemcsak az ásványtannal, hanem a földtannal, sőt az őslénytannal is foglalkozott. Az ásványtanban a bécsi udvari múzeum ásványtárában kiváló mestere volt Březina személyében. A természettudományi doktori fokozatot Tübingenben a világhírű Quenstedtnél szerezte meg; a doktori értekezés tárgya is inkább paleontológiai természetű, mert Szob környékének harmadkori üledékeivel foglalkozik. A külföldi útjáról hazatérve, Krenner József 1866. őszén a Magyar Nemzeti Múzeumba nyer kinevezést (évi

630 forint fizetéssel, 120 forint lakbérrel és 20 forint fa-illetmény megváltással) mint örsegéd. Dr. Chyzer Kornél helyét foglalja el; feladatául tűzetett ki, hogy a múzeum állattani osztályában a kagylókat és csigákat, az ásványtani osztályában pedig az oryctognostikus gyűjteményt kezelje. Röviddel utána az újonnan megszervezett József-Műegyetemen elnyerte az ásványtani tanszéket is, melyet 1894-ben a tudományegyetem ásványközettani tanszékével cserélt fel; 1913-ban egyetemi tanári minőségében nyugalmomba vonult, azonban a Múzeum ásványöslénytani tárának főnöke volt élete végéig; utolsó napjait nagyon elkészerítették a kommunisták, akik a múzeumi főnöki állásából eltávolították.

Az Akadémia 1874-ben levelező taggá, majd 1888-ban rendes tagjává választotta. Tagja volt a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak. Négy évtizedre terjedő tanári működése alatt a mérnöknemzedék és a középiskolai tanárok egész serege tőle nyerte ásványtani és közettani tudását. Előadásait valami különleges közvetlenség jellemezte. A tanulni vágyó ifjúság az előadó minden szavából érezte, hogy a professzora a tárgynak teljes birtokában van. Előadását sohasem burkolta misztikus ködbe; egyszerű és közvetlen szavakkal véste a tudást a tanítványok elméjébe. Tanítványai iránt rendkívül jóindulattal viseltetett; az igazi tudós egyszerű szerénysége jellemezte egész egyéniségét. Az emberi gyöngék iránt mélységes megértéssel viseltetett.

Krenner lelke azonban inkább a Magyar Nemzeti Múzeumhoz vonzódott. Ügyszólván egész életét ennek az intézménynek szentelte. Ma a Múzeum ásványtára a világ első gyűjteményei között foglal helyet. Midőn 1869-ben átvette az ásvány- és öslénytár vezetését, e táruk igazán szerény állapotban voltak. 1871-ben megnyerte terveinek Deák Ferencet, aki a magyar országgyűléstől 35000 forintot szavaztatótt meg Lobkowitz János herceg világhírű ásványgyűjteményeinek a megvásárlására. Ez a Lobkowitz-gyűjtemény alkotja a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtárának a magvát. A hercegi család már előzőleg hosszú évtizedeken át foglalkozott az ásványgyűjtéssel; a családnak a monarchia terü-

letén számos bányája volt; e bányák legszebb ásványpéldányai a családi gyűjteménybe kerültek és ott nemzedékről-nemzedékre szállva gyarapodtak. Lobkowitz János herceg az ásványok iránt olyan szeretettel viseltetett, hogy az u. n. kis gyűjteményt még az utazásaira is magával vitte. E gyűjtemények nagy értéke főképen abban rejlik, hogy számos, már régebbi idő óta nem művelt bányahely ásványos kincseit is magába foglalja. Krenner a gyűjteményt személyesen hozta el a csehországi Bilinből; a gyűjtemény 41.217 darabot számlált, súlya 800 mázsát tett ki, szállítására 11 vagon volt szükséges.

A Magyar Nemzeti Múzeum ásványöslénytárát csakhamar újabb szerencse érte. Miként Krenner többször élőszóval elbeszélte, a hatvanas évek vége felé vagy hetvenes évek legelején megjelent nála a műegyetemen egy igen egyszerű öltözetű érdekes egyéniségű férfi, aki arra kérte őt, hogy előadásait látogathassa, sőt ezen túlmenően Krenner szaktudását is igénybe vehesse. E fáradozásáért még külön díjazást is kilátásba helyezett. Krenner minden díjazás nélkül örömmel vállalta a feladatot. Az érdekes férfiú Semsey Andor volt, akiről közelebbit Krenner József legjobb barátja, br. Eötvös Loránd is csak annyit tudott, hogy valami Semsey a bécsi udvarban igen nagy szerepet játszó kedvelt udvari ember, de hogy milyen viszonyban van ezzel a Semseyvel, azt ő sem tudta. Az érdeklődő férfiúban Krenner nagyon is felkeltette az ásványtan és földtan iránt való szeretetet. Egy napon Semsey Andor nagy meglepetéssel szolgált Krennernek. A párisi világkiállításról sokszor beszélt Krenner Semseyvel; elbeszélte, hogy milyen kincsek vannak ott összehordva, milyen kedvező alkalom volna pompás ásványok vásárlására. Semsey Andor egy 30.000 frankról szóló utalványt adott át Krennernek, hogy utazzék ki a kiállításra, vásárolja meg azt, amit jónak lát; ha szükséges, akkor még megtoldja az összeget. Ilyen módon gondolta Semsey Krennernek a fáradozásait viszonzni. A jó viszony Semsey és Krenner között elhunytukig megmaradt és e jó viszony a magyar tudománynak és a magyar nemzetnek igen nagy hasznára vált. Semsey Andorban az

ásványtan és földtan olyan lelkes mecénást talált, hogy hozzá hasonlóval más tudományág alig dicsekedhetik. A három benső barát, Eötvös Loránd, Krenner József és Semsey Andor megtárgyalták a természettudományoknak minden ügyét; Semsey Andor bőkezősége folytán a hazai természettudományi kutatások és gyűjtések nagyszerű fejlődésnek indultak. Semsey a Nemzeti Múzeum ásványtárának gyarapítására tekintélyes összegeket, négy évtizeden át körülbelül egymillió aranykoronát fordított. Ma az ásványtár aranygyűjteménye talán egyedülálló, a meteorit-gyűjteménye pedig a legelsők között foglal helyet. Nagy szerencséje volt Krennernek, illetve az ásványtárnak még az a körülmény is, hogy tisztviselői olyan önzetlen és a tudományért lelkesedő férfiak voltak, mint Franzenau Ágoston, Zimányi Károly és Loczka József. Krenner, Franzenau, Zimányi és Loczka nevét az egész tudományos világ ismeri; munkáikat mindenhol idézik.

Mi, akik hosszabb időt töltöttünk Krenner oldalán, legjobban tudjuk megítélni az ő tudományos érdemeit. Vérteli tudós volt; legnagyobb érdeme abban keresendő, hogy önmagával szemben épen olyan, sőt talán még szigorúbb kritikát gyakorolt, mint másokkal szemben. Vizsgálataiban a túlzásig gondos volt. Eredményeivel sohasem sietett a nyilvánosság elé. Inkább önmagának, mint a nyilvánosságnak dolgozott. Kutatásainak eredményeit félretette, majd idővel újra elővette, ellenőrző vizsgálatokat eszközölt és néha évtizedek is elteltek, míg az eredményekkel a nyilvánosság elé lépett; sőt több új eredménye csak egy évtizeddel elhunytá után látott napvilágot. E rendkívüli óvatossággal el is érte, hogy munkáiban hibát, tévedést nem találunk; eredményei az egész tudományos világ előtt mint a legmegbízhatóbbak szerepelnek. Értekezéseiben minden bőbeszédűséget került. Élőszóval is folyton gáncsolta azokat, akik hosszúra nyújtott bőbeszédűséggel elnyújtott értekezéseket írnak. Eredményeit néhány szóval, röviden, de határozottan adta elő. Akadémiánkhoz a legnagyobb szeretettel ragaszkodott, hiszen csaknem minden tudományos eredményét itt mutatta be legelőször; csak fiatalabb éveiben for-

dult a Magyarhoni Földtani Társulathoz, melynek 56 éven át volt lelkes tagja, 1895—1898-ig alelnöke, majd 1912. óta tiszteleti tagja.

Élete legfőbb céljának tartotta, hogy egy nagy tudományos monografiában megírja mindazt, amit Magyarország ásványvilágáról önálló tapasztalai alapján megfigyelt. E munka állandóan foglalkoztatta. Kéziratának egy jó része el is készült; e kéziratot folyton javítgatta, új adatokkal kiegészítette, csiszolta és fényesítette, hogy minél tökéletesebb legyen. Az utódokra vár e munka meglévő tökéletes részének kiadása. Az Akadémia e művel szemben elismerését fejezte ki, midőn 1908-ban a Semsey-díjjal tüntette ki. E munkában számos olyan adat van, amely még seholsem tetetett közzé; így e műből tudjuk meg, hogy hazánkban a harmotom-, krokoit-, discrasit-, termés antimon-, termés bizmut-, stannin-, kerargyrit- és eukairit-nevű ásványok nem fordulnak elő, a hausmannit előfordulása pedig legalább is kétes. Az Akadémia egyik feladatának tűzhetné ki, hogy a meglévő kéziratot sajtó alá rendezze és a még hiányzó fejezetekre vonatkozó kutatásokat befejeztesse. E munka elvégzése annál sürgősebb, mert Krenner József adatai az egész Nagymagyarországra vonatkoznak és a monografia ugyancsak felölelné a régi magyar birodalom egész ásványvilágát, amely a legtökéletesebben a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtárában és a bécsi udvari múzeumban van képviselve.

Krenner József a nyilvános szerepléstől, mint igazi tudós ember, irtózott. Szerénysége nem kereste a kitüntetéseket. A tudományos körök azonban mindig elismérték nagy érdemeit. 1902-ben, a Magyar Nemzeti Múzeum 100 éves jubileuma alkalmából udvari tanácsosi címet kapott; a Kir. Magyar Természettudományi Társulatnak hosszú időn választmányi tagja volt; a bécsi csász.-kir. birodalmi Földtani Intézetnek, a nagyszombati Természettudományi Társaságnak, valamint a pozsonyi Természttudományi Egyesületnek levelező tagja volt.

Anyagi javak után nem törte magát, a tudós szerény viszonyai között élt és szegényen is halt meg.

Krenner József tudományos munkássága túlnyomórészt az ásványtan birodalmára szorítkozik. Bámulatos ásványismerő volt; ezen a téren olyan készségekre tett szert, amellyennel csak nagyon kevesen rendelkeznek. Néhai Groth Pál, a müncheni egyetem világhírű mineralógusa, közel három évtizeddel ezelőtt, többször is úgy nyilatkozott, hogy mióta Németország legkiválóbb ásványismerője, Websky elhunyt, azóta Krenner József Európa legelső ásványismerője. Krenner úgyszólván első szempillantásra nemcsak megismerte az ásványokat, hanem a legtöbb esetben az ásvány lelőhelyét is meg tudta mondani. Ennek a bámulatos készségnek az eredménye volt az, hogy módjában volt annyi új ásványfajt felállítania.

1877-ben Erdélyben Nagyág híres aranybányájában egy új arany-ezüst-tellurércet fedezett fel, mégpedig jól kifejlődött kristályok alakjában. Az ásványt Bunsen, a világhírű kémikus tiszteletére bunseninnek nevezte el. Tekintettel arra a körülményre, hogy már régebben egy másik ásványt, a nikkel-oxidot bunsenitnek keresztelték el, Gerhard vom Rath ajánlatára a nagyági ércet a krennerit névvel illették és mai napig e néven szerepel a tudományos irodalomban, megörökítve a felfedező nevét. A pompás ércet azóta Amerikában, Colorado-államban Cripple Creek bányahelyen is felfedezték.

A krennerit felfedezését rövidesen 1881-ben követte egy újabb magyarországi érc felismerése. Krenner az Akadémia egyik ülésén bemutatta a Felsőbányán talált semseyitet, egy új ólomantimon-kénvegyületet. Krenner az elnevezéssel akarta a magyar nemzet háláját kifejezni a nagy mecénással szemben. Az új ásványt rövid idő múlva az erdélyi Rodna-bányahelyen is megtalálta; majd később a harzhegyégi Wolfsberg-bányahelyen és a bolíviai híres Oruro-bányában is előkerült.

Ugyanebben az évben a szerencse nagyon kezére járt Krennernek és még egy újabb ásványt sikerült felfedeznie. A szatmármegyei Avas-völgy barnavasérc-telepében az u. n. vas-szuokércet pontos vizsgálat alá véve, megállapította,

hogy az egy víztartalmú vas-szilikát, mely önálló ásványfajnak tekintendő és ezért azt avasitnak nevezte el.

Az 1888. évben Hlavacsek Kornél bányafőmérnök a régi szomolnoki kénkovandbányából egy olyan ásványtömeget küldött be, melyet a küldő nem tudott meghatározni. Krenner csakhamar kimutatta, hogy a beküldött anyag új ásvány, a kénkovand átalakulásából keletkezett víztartalmú vasszulfát, melyet az érdeklődő bányafőmérnök tiszteletére kornelitnak nevezett el. Habár Krenner az ásványt már 1888. június 18-án bemutatta az Akadémia ülésén, a reá vonatkozó értekezést csak halála után, 1925-ben Zimányi Károly rendezte sajtó alá.

Ugyancsak hasonló sors érte a további két szomolnoki vasszulfátot is. Az 1891. év január havának 19. napján tartott ülésen Krenner József két új vasszulfátot mutatott be az Akadémiának. Az egyiket jellemző kristályalakja után rhomboklasnak, a másikat a lelőhely után szomolnokitnak nevezte el. A két ásvány pontos leírása csak 1928-ban jelent meg nyomtatásban; Krenner egykori feljegyzései alapján a leírást ugyancsak Zimányi Károly eszközölte.

Az 1892. évben Felsőbánya újra egy nevezetes érccel gyarapította Magyarország ásványvilágát. Egy új, bonyolódottabb összetételű ólom-ezüst-antimon-kénvegyületet hoztak felszínre, melyet Krenner József ugyancsak Semsey Andor tiszteletére Andoritnak nevezett el. Ugyanezt az ásványt rövidesen Oruro bolíviai bányatelepen is megtalálták és Brögger sundtitnak, Stelzner pedig webneritnek keresztelte el; azonban a tudományos világ Krenner prioritását elismerve, az ásványt andorit-névvel illeti. Jóval később Morey-lelőhelyen Nevadában is felfedezték ezt a ritka ásványt. Egyik legnevezetesebb munkája a loranditról szól. Az 1893. évben az ásványkereskedők Allchar híres madeóniai bányahelyről nagyobb mennyiségben hozták forgalomba a realgar-nevű pompás hajnalpiros színű arzénszulfidot. A remek ásványstufák megfordultak a legkiválóbb tudósok, ásványismerők és gyűjtők kezében. Senki sem vette észre, hogy a realgárkristályok között egy a realgárhoz nagyon hasonló ásvány kristályai is húzódnak meg. Krenner

József éles szeme, kitűnő megfigyelőképessége azonnal megállapította, hogy a realgárszerű kristályok valami új ásványfajt képviselnek. A kémiai vizsgálat pedig beigazolta, hogy az ásvány a természetben oly ritka elemnek, a thalliumnak arzénal és kénnel való vegyülete. Krenner az ásványt loranditnak nevezte el, hódolatát fejezve ki legjobb barátja és a legkiválóbb magyar természettudós, br. Eötvös Loránd iránt.

Több alkalommal foglalkozott a gr. Széchenyi Béla keletázsiai expedíciója alkalmával gyűjtött nefrit-, ill. jadeit-ásványokkal. Ez ásványok nemcsak a mineralógusok, hanem az archeológusok körét is nagyon érdeklik, mert a kökorszaki ember ez ásványokból, ill. kőzetekből készítette a legtartósabb kőszerszámaikat. Krenner 1883.-ban kimutatta, hogy Fischer freiburgi mineralógus gr. Széchenyi Béla, ill. Lóczy Lajos számára hibásan határozta meg az egyik típust nefritnek, mert az nem nefrit, hanem a diopsid-sorba tartozó kristályos tömeg. A jadeitekkal kapcsolatban pedig egy új amfibolfajtát ismert fel, melyet az expedíció vezetőjének tiszteletére széchenyiitnek nevezett el.

Az 1909. év január 18. napján mutatta be Krenner az Akadémiának a warthait-nevű ércet, melyet Vaskőbányán a Terézia-bányában fedezett fel. Az ólom-bizmut-kén-vegyületet Wartha Vince tiszteletére keresztelte, aki nagy rajongással viseltetett az ásványok birodalma iránt. Az ásvány részletes leírása csak 1925-ben jelent meg; Zimányi Károly fáradozása tette lehetővé a sajtó alá rendezést. Az 1913. év június 16. napján Krenner József az Akadémiának megint egy újabb magyar ásványt mutatott be. A szatmármegyei Kisbányán egy ezüst-ólom-atimon-kénvegyületet fedezett fel, az új ezüstércet Fizély Sándor bányafőmérnök tiszteletére a fizélyit névvel illette. Ezzel az elnevezéssel háláját akarta kifejezni Fizély Sándorral szemben, aki maga is lelkes ásványgyűjtő és jó ásványismerő volt és aki mindenkor készséggel állt a kutatók rendelkezésére, megmentve a tudomány számára olyan ásványdarabokat és olyan adatokat, amelyek más bányahelyen a vezetők nem-

törődömsége folytán többnyire nyomtalanul elvesznek. A fizelyitre vonatkozó dolgozat csak 1925-ben jelent meg.

Az 1915. január 18. napján az Akadémia ülésén Krenner József »Két új magyarországi ásvány« címen tartott előadást. Az egyik új ásvány a schafarzikit, melyet Schafarzik Ferenc műegyetemi tanár, kiváló geológus tagtársunk tiszteletére nevezett el. A pozsonymegyei Pernek régóta művelt antimonbányájában ismerte fel az ásványt, melynek kristálykái igen jól meghatározhatók, azonban az anyag csekély mennyisége folytán a kémiai összetételét nem sikerült teljes biztonsággal megállapítani. A schafarzikitre vonatkozó értekezés nyomtatásban csak Krenner József elhunytá után 1921-ben jelent meg. A másik ásvány, amelyet az Akadémia ez ülésén bemutatott, többünknek emlékezete szerint a pulszkyit-nevű ásvány volt. Ez ásványra vonatkozó feljegyzések azonban Krenner József hátrahagyott iratai között annyira hiányosak, hogy még a mai napig sem sikerült őket sajtó alá rendezni.

Hasonlóképp nagyon hiányosak a dognácskaitra vonatkozó adatok is, melyeket egy az emplektitről írott értekezésnek a jegyzetében említ csak. Ez a réz-, bizmut- és kénből álló vegyület Dognácskán fordul elő.

Ha nem is új ásvány, de igen érdekes műtermék a mangánspinell, melyet Krenner József az aradmegyei Menyháza kohósalakjában fedezett fel; ez a műtermék a természetes spinellekkel a legszorosabb kapcsolatban van.

Az 1910. évben Stockholmban tartott nemzetközi Földtani Kongresszuson részletesen ismertetett egy addig kévéssé tanulmányozott vasfoszfátot, melyet még régebben Cornwallban fedeztek fel. Az ásványt sjögrenitnek nevezte el, hódolatát fejezve ki a kiváló svéd minerológus iránt, aki a Bánság bányahelyein elismerésreméltó bányageológiai kutatásokat végzett.

Krenner József tudományos munkásságának egyik legbecsesebb fejezetét alkotják azok az értekezések, amelyekben a régi hibás megállapításokat kijavítja. Számos tudományos vitába beleszólt; szavának mindig döntő súlya volt; az ő megállapításait mindig elfogadták, mert azok mindig helyeseknek bizonyultak.

Két kiváló mineralógus, Breithaupt és Rose között vita folyt az ehrenfriedersdorfi plinian-nevű ásvány mibenlétét illetőleg. Krenner eldöntötte, hogy az igazság Rose oldalán van, a plinian az arzenopirittal azonos ásvány.

Az 1877. évben akadémiai székfoglaló monografiájában a magyarországi angleziteket ismerteti igen behatóan. Foglalkozik Vaskő, Dognácska, Felsőbánya, Borsabánya és Pila anglezitkristályaival és megállapítja, hogy Új Sinkán az anglezit nem fordul elő. A monografiát kiegészítő remek rajzok nagy elismerést arattak.

Krenner nagy szeretettel foglalkozott a tellur vegyületeivel. A tellurérccek klasszikus földje Erdély. Így a botesbányai tellurezüstről megállapítja, hogy lelőhelye valóban Botesbánya és az ércnek a kristályalakja szabályos.

Felsőbányán megtalálja a miargyrit nevű ezüstércet és egyben kimutatja, hogy a kenngottit nevű érc, melynek lelőhelye ugyancsak Felsőbánya, a miargyrittel azonos. A kristályok a függőleges tengely irányában meg vannak rövidülve; máskülönben a kenngottit a már ismeretes felsőbányai és braunsdorfi miargyrittel teljesen azonos.

A kriolit-csoport grönlandi ásványainak tisztázásához Krenner igen fontos adatokat szolgáltatott. Kimutatja, hogy maga a kriolit-ásvány az egyhajlású kristályrendszerben kristályosodik, holott a korábbi kutatók, Websky és Des Cloizeux háromhajlásúnak tartották; a kristályok azonban igen bonyolult ikerösszenövéseket alkotnak; az arksutitról megállapítja, hogy kristályrendszere négyzetes; behatóan ismerteti még a thomsenolitot és pachnolitot.

A bottinói meneghinit ásványról szóló vitába Krenner ugyancsak eredményesen avatkozott be. Sella az ásványról azt állította, hogy a rombos rendszerben kristályosodik; Gerhard vom Rath egyhajlásúnak tartotta. Krenner kimutatta, hogy az ásvány rombos; adatait később Miers is igazolta. Krenner egyben felhívta a figyelmet arra, hogy az ásvány a jordanittal izomorf.

A selmecbányai manganokalcitról Breithaupttal szemben megállapította, hogy az ásvány nem a rombos aragonit-sorba, hanem a romboederes kalcitsorba tartozik.

A freibergi bányászati akadémia gyűjteményében őrzött állítólagos selmeci manganokalcitot Des Cloizeaux beható vizsgálat alá vette és azon különféle megállapításokat tett. Krenner kimutatta, hogy az az ásvány, amelyet Des Cloizeaux vizsgált, sem nem manganokalcit, sem pedig nem Selmece való.

A Krakatau-vulkán borzalmas kitörése alkalmával a vulkáni hamut a szél messzire elhordta; a földünknek számos pontján gondolták a vulkáni hamut megtalálhatni. Így a Zuidertó partján ablaküvegre telepedett vulkáni port írtak le. Krenner kimutatta, hogy az ablaküvegre telepedett por nem vulkáni hamu volt, hanem a tenger vizéből származott kőso és gipsz elegye.

Peters, a budapesti egyetemnek tanára a Bach-korszak alatt, a biharmegyei Rézbányáról bizmutin-ércet írt le; Krenner bebizonyítja, hogy az érc nem bizmutin, hanem egy eddig Magyarországon ismeretlen ásvánnyal, az emplektittel azonos; a Peterstől pektolit-néven említett ásvány, továbbá az u. n. tremolit pedig a wollastonittal azonosak.

Koch Antal Erdélynek egyik igen nevezetes ásvány-lelőhelyéről, a Piskivel szemben fekvő Aranyi-hegyről egy új ásványt írt le, melyet Szabó József tiszteletére szabóitnak nevezett el. Krenner József röviden megállapította, hogy a szabóit nem új ásvány, hanem a hipersztén-nevű, régóta ismert, eléggé közönséges ásvánnyal azonos.

Tiszolc gömörmegei bányatelepről már régebben említettek egy ásványt lillit néven; Krenner kimutatta, hogy a lillit a turmalinnal azonos, továbbá, hogy az ásvány társaságában két érdekes titán-tartalmú ásvány a brookit és az anatas is megtalálható.

Az allaktit-nevű svédországi bázisos mangánarzenátot vizsgálat alá véve, kimutatta, hogy Sjögren adatai nem egészen helyesek és hogy az ásvány optikai tekintetben egyike a legérdekesebbeknek.

Breithaupt Andreasberg harzhegységi ősrégi bányahelyről egy ásványt írt Zygadit néven; Krenner megállapította, hogy a zygadit az albit-földpáttal azonos.

Az ezüstsulfid a természetben jól ismert ásvány, mely számos ezüsbányahelyen megtalálható. Van azonban az ezüstsulfidnak egy módosulata, mely tűskeszerű alakzatokban szokott előfordulni és épen e miatt akanthitnak is nevezték el. A joachimsthalai akanthitról Kenngott, a freiburgi pedig Dauber azt állította, hogy a rombos rendszerben kristályosodik; Krenner szerint az akanthit az argentit-tal azonos. A legújabb vizsgálatok, melyeket a röntgensugarakkal eszközöltek, Krennert annyiban igazolták, hogy a kristályalak a hőmérséklettől függ.

Scacchi 1848-ban a Nápoly melletti Phlegräi-mezők postvulkáni ásványai között egy arzénsulfidot fedezett fel, amelyet kétféle kristálytípusa miatt dimorfinnak nevezett el. Kenngott azt állította, hogy a dimorfin nem új ásvány, hanem a már régóta ismert szép aranysága auripigmenttel azonos. Ennek alapján az ásványt, mint hibásan felállított fajt, törölték. E század elején néhai Schuller Alajos, műegyetemi tanár, volt tagtársunk a légüres térben arzénsulfidokat szállasztott fel és ez alkalommal szép kristályokat nyert. Krenner e kristályokat megvizsgálva megállapította, hogy a dimorfin második típusa a Schuller-féle As_4S_3 összetételű arzénsulfid II. alakjával azonos és ezzel Scacchinak több mint felszázad előtt felállított ásványfaját igazolta; a dimorfin, mint jól megállapított ásványfaj, visszanyerte régi helyét.

A Magyarország ásványairól tervezett nagy monografiából egy kis részletet közölt »A vasmegyei nemes serpentin« címen; ez értekezésében kimutatja, hogy a borostyánkői nemes serpentinben nagy szerepet játszik a pseudofit-nevű klorit-csoportba tartozó ásvány.

Krenner érdeme az eggonit nevű rejtélyes ásvány mi-benlétének a tisztázása. Az ásványfajt Schrauf állította fel. Krenner megállapítja, hogy Schrauf adatai tévesek, pontosan ismerteti az ásvány kristálytani, optikai és kémiai viszonyait; utal a strengittel való izomorfiára. Az eggonit lelőhelye gyanánt az Aachen közelében fekvő Altenberg-bánya szerepelt; Krenner kimutatja, hogy hamisítás történt, mert az eggonit-kristálykákat mesterségesen ragasz-

tották reá az altenbergi zinkércdarabokra; az ásvány igazi lelőhelye Felsőbánya, ahol az eggonit, mint utolsó képződmény, a miargyrit és diaphorit nevű ezüstércekre rakódott reá.

Oravicabányáról Tschermak alloklas-néven egy új ásványfajt állított fel; Krenner megállapítja, hogy az alloklas nem önálló ásványfaj, hanem csak bizmut-tartalmú glaukodot; az igazi glaukodot csak két lelőhelyen, t. i. Huascochelei bányahelyen és Oravicabányán fordul elő.

A biharmegyei Rézbányáról már régebben említettek smithsonitkristályokat; Krenner e régebbi adatokat kétségbe vonja és kijelenti, hogy Magyarország keleti részén és Erdélyben ő még sehol sem észlelt smithsonitkristályokat.

A Csiklován található vezuvián tanulmányozása alkalmával kiemeli azt a megfigyelését, hogy Dognácskán és Oravicabányán, amely bányahelyeket ugyancsak felsorolják a vezuvián lelőhelyei között, ez az ásvány nem fordul elő.

A már régebben ismert ásványokat Krenner József számos újabb hazai és külföldi lelőhelyen fedezte fel. Eleendő lesz ezeket csak röviden felsorolni. A magnésitet Tiszafa (Tiszovica) bánsági lelőhelyen, a farmakosideritet a bars megyei Újbányán, a wolframitot igen különleges körülmények között Felsőbányán, a scheelit Csiklován, ill. Oravicabányán, a diopst, a Kirgizpusztáknak e pompás ásványát a biharmegyei Rézbányán, a fischeritet a krassószőrényi Román-Gladnán, a tellurit az erdélyi Facebaján, a symplestet Felsőbányán fedezte fel; a remek dognácskai haematitkristályokat legelsőnek ő említi fel; Szomolnokról ismerteti a coquimbit, voltait és metavoltin nevű vasszulfátokat. Koch Antal fedezte fel az Aranyi hegyen a rendkívül érdekes összetételű pseudobrookit nevű ásványt, melyet Krenner csakhamar a Vezuv láváján is megtalált. Mossgrufran svédországi bányahelyről Krenner említi legelőször a viztiszta sphaleritet. Nagybányán felfedezi az inesit nevű, mangán-tartalmú zeolitszerű ásványt. Felsőbányán felismeri a higanyszulfidnak fekete módosulását, a metacinnabaritet; ugyanott megtalálja a berthierit nevű antimonércet. A bánsági Vaskőbányán egy igen ritka

mangánércet fedez fel, a pyrochroitot, amelyet addig csakis a svédországi Filipstadról ismertek. Tiszafán a Bánságban felismeri a prehnit nevű, zeolitszerű ásványt. Az erdélyi Érchegységben Rudabányán és Verespatakon felfedezi a rhodonit-nevű szép húspiros mangánszilikátot. A háromszék-megyei Sósmezőn jó kristályok alakjában megtalálja a hatchettin-nevű szénhidrogén-vegyületet.

A különböző lelőhelyek és ásványelőfordulások ismertetését, valamint a már ismert ásványok tulajdonságainak pontosabb jellemzését számos értekezésben tárgyalja. Foglalkozott a budai diluviális mésztufa pizolitos szerkezetével, az északamerikai allanit (orthit) kristályalakjával; egy nagyobbszabású monografiában ismerteti a pompás japáni antimonitkristályokat; az ammoniumbromid kristályalakjáról megállapítja, hogy többnyire erősen el van torzulva; a szelénsavas cadmium-kálium kettős-só kristályalakját részletesen leírta. Sátoraljaújhely-Ardóról ismerteti a riolit-kőzetben található oligoklasz-földpátot. Két újonnan előállított kálium-kadmiumsulfátot kristálytani tekintetben pontosan tanulmányozott. A Zsadányban hullott meteorkőről beható jelentést készített; a Breitenbachban hullott meteorit alkotását alapos vizsgálat tárgyává tette. Lóczy Lajossal együttesen ismerteti a terra rossa keletkezését és mindketten felhívják a figyelmet az Arad és Temesvár között található vörös földre és a magyar vörös márványokra. Krenner fontos adatokat szolgáltatott a termésfémek keletkezéséhez; felemlíti az arany kiválását a fémsulfidokon, kiemelve az erdélyi Toplicán a terméсарany kiválását az antimoniton. Röviden ismerteti a radnai cerussitet, a zempléni Mernyikről származó cinnobert; behatóan tárgyalja a felsőbányai ezüstércet, amelyeknek a sorában szerepel a proustit, pyrrargyrit, miargyrit, kenngottit, rittingerit, freieslebenit, diaphorit és pyrostilpnit. A krassó-szörénymegyei Örményesről ismerteti a Magyarországon elég ritka apatit nevű foszfátásványt. Igen nagy szeretettel foglalkozott az erdélyi Érchegység aranyelőfordulásaival; a termés arany torzult kristályainak egyik legalaposabb ismerője volt. Franzenau Ágostonnal együttesen tisztázta az arizonai Utahról

származó azurit bonyolult kristályait. Egy igen érdekes cikkben emlékezett meg a bizmutin vaskői (Moravica) tömeges előfordulásáról. A boszniai Kresevo auripigment- és realgar-nevű arzénsulfidjait igen élénk szavú ismertetésben ecsetelte. A dognácskai schweizeritet, a nagyágít utáni bournonitpszeudomorfozákat, a piseki bertranditot, a magyarországi vivianiteket, a magyar wolfsbergitet, a bolíviai jamesonitot, a mesterséges sillimanitot, a felsőbányitot, a kapnikbányai fluoritot, a vihnyei stefanitot, a felsőbányai bustamitot behatóbb vizsgálat tárgyává tette. Kutatásainak kedvenc tárgyát alkották a magyarországi piritek; így részletesen megvizsgálta a selmecbányai, dobsinai, csetneki, bindtbányai, kapnikbányai, borsabányai, óradnai és facebajai piritkristályokat. Leírta a ditrói, tihanyi és oláhpiáni zirkonkristályokat. A vaskői veszelyitről megállapította, hogy a kristályai az egyhajlású rendszerbe tartoznak, meghatározta az optikai állandókat, kimutatta, hogy az ásvány rézhidrofoszfát, mely arzént nem tartalmaz. A kapnikbányai kapnicit-wavellit kristálytani és optikai tanulmányozása ugyancsak tőle származik. Csiklován felismerte a gránatkristályokon ülő adularkristálykákat. Pontosabb adatokat szolgáltatott az Aranyi-hegy anorthit kristályairól.

Az akkori idők szokásaihoz híven, Krenner József fiatalabb éveiben geológiával és paleontológiával is foglalkozott. A doktori értekezése, melyet még Tübingában készített és amelynek alapján ott megszerezte a doktori gradust, a dunamenti Szob harmadkori formációjáról szól. Kévesel később az Ajnácskő vidékén talált ősemlősökkel foglalkozva, egy új hódfajt állított fel Castor Ebeczky néven, egyben kimutatta a *Tapirus priscus* Kaup. előfordulását is. Dunaföldváról az ottani turfából bemutatja a *Cervus megacervos* ősszarvas agancsát. Aszódról, Pestszentlőrincről, Salgótarjánból és Abaujból maston-leleteket sorol fel, úgy mint a *Maston tapyroides* és *Mastodon angustidens* fajokat a marin- és szarmata formációktól, továbbá a *Mastodon longirostris* fajt a *congeria*-emeletből. Ismertette az Amerikában újabban felfedezett őssállatokat, t. i. a wyomingi eocénből a *Dinoceras mirabilis* és a kansasi krétából az

Odontornithest. Leírja a borsodmegyei szilvási ősrhinoceroszt, az *Acerotherium incisivumot*. Egy népszerű cikkben ismerteti a legkisebb lényeknek, főképen a foraminiferáknak szerepét a természetben a földrétegek felépítésében. Ugyancsak egy nagyon érdekfeszítő népszerű cikkben a mammuthról emlékezik meg.

Habár az egyetemen a közettant is előadta és éppen működésének java idejére esett a közettan bámulatos rohamos fejlődése, közettani problémák megoldásával nem foglalkozott. Élte alkonyán egyetlen egyszer kísérelt meg egy közettani értekezést, amely azonban balul sikerült. Leányfalun egy nefelin-tartalmú tefrites kőzetet gondolt felismerni, melyet danubitnak nevezett el; a megállapítást mindnyájan kétkedéssel fogadtuk és valóban tévesnek is bizonyult. A mai ismeretünk szerint Krenner József hosszú pályafutása folyamán ezt az egyetlen tudományos tévedést követte el; ami könnyen érthető és megmagyarázható azzal a körülménnyel, hogy élete végén egy addig tőle nem művelt tudományágban próbálkozott, amelynek módszereit nem uralta kellőképen.

Javaslatot tett egy új kristályjelzésre is, amelynek kétségtelenül előnyei, de hátrányai is vannak és épen e miatt nem ment át a közhasználatba.

Midőn a Természettudományi Közlöny népszerűsítő cikkei megindultak, Krenner József eleinte élénk tevékenységet fejtett ki e folyóirat lapjain; népszerű cikkei sűrűn láttak napvilágot. E cikkek, ha nem is íródtak mindig kifogástalan magyarsággal, mégis valami különleges, érdekes, bensőséges közvetlenségről tanuskodnak, az olvasó figyelmét erősen lebilincselik. Még ma, egy félszázaddal a megjelenésük után is élvezettel kell olvasnunk a wielickai bányabalesetről, a borostyánkőről, a magyar chromvaskőről, a Lobkowitz-féle ásványgyűjteményről, a kínai kőszénről, a smaragdról, a dobsinai jégbarlangról, a veresvágási opálról, a mexikói nemes opálról, az óbudai hegycsuszamlásról, a szénsavas viznek az ásványokra gyakorolt hatásáról, az ércelérek keletkezéséről, a valódi türkiszek felis-

meréséről, a Nemzeti Múzeum ajándéktárgyairól, a tigris-zsemről és a lithiumsmaragdról írott népszerű cikkeit.

Egy nagyobbzsabású, félig tudományos, félig népszerű monografiában ismerteti a dobsinai jégbarlangot.

Életének 81. évében, 1920. január 16.-án tért örök nyugalomra. Élete szorgalmas munkában telt el, úgyszólván utolsó leheletéig dolgozott. Eltekintve attól a számos eredménytől, amellyel az ásványtan tudományát gazdagította, fő érdeme különösen két pontban csúcsosodik ki. Oly sok, biztosan megállapított új ásványfajjal gazdagította az ismeretünket, amennyivel a ma élő kutatók közül talán senki sem dicsekedhetik. Neve az ásványrendszertanban annyira ismert, hogy a Dana-féle angol-amerikai »The System of Mineralogy« című legkiválóbb ásványrendszertan ama 50 mineralógus között sorolja fel, akiknek nevét állandóan csak rövidítve idézi, mert olyan gyakran mutatkozik az idézés szükségessége. Krenner József neve több mint fél-századon át a mineralógiában egyet jelentett a tudományos eredmények megbízhatóságával.

Másik fő érdeme magyar nemzeti érdeket szolgált. Terveinek megnyerve Semsey Andort, a Magyar Nemzeti Múzeum ásvány-öslénytárát annyi becses beszerzéssel gazdagította és olyan színvonalra emelte, hogy e gyűjteményt az egész világon a legelsők között emlegették. Sajnos, hogy a háború utáni kormányok fukarsága nem tette lehetővé, hogy a megkezdett gyarapítást az utódok folytassák; ha gyors segítség nem jön, a magyar mineralógusok büszkesége, a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtára a világversenyben elmarad.

Krenner József életfolyása mindnyájunknak példaképgyanánt szolgálhat. Annyit alkotni, a nemzetnek ilyen marandó alkotásokat hagyni örökül, minden hazafinak méltó vágya lehet. Őrizzük meg emlékét kegyelettel, folytassuk a munkáját a tőle tanult becsületes önzetlenséggel. Áldás legyen emlékén!

Krenner József irodalmi művei:

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője.

- Scheelit Oraviczáról. 1875. 9. 5.
 Dioptas Magyarországon. 1879. 13. 10.
 Azurit Utahról. Franzenau Ágostonnal együtt készült értekezés. 1879. 13. 12.
 Kenngottit. 1879. 13. 11.
 Egy Felsőbányán talált új ólomércről (Semseyit). 1881. 15. 111.

Matematikai és Természettudományi Értesítő.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

- A kryolith-csoport grönlandi ásványai. 1883. 1. 186.
 A manganocalcitról. 1883. 1. 231.
 A gr. Széchenyi Béla keletázsiai expedíciójának nephritjei. 1883. 1. 235.
 A Szabóitról. 1884. 2. 230.
 A freibergi bányaakadémia gyűjteményének manganocalcitjai. 1884. 2. 369.
 Adalék az allaktit optikai viszonyainak ismeretéhez. 1885. 3. 16.
 A zygaditról. 1885. 3. 146.
 Az akanthit és a természetes ezüstkéneg. 1887. 5. 137.
 Andorit, új hazai ezüstérc. 1893. 11. 119.
 A lorandit, új ásványfaj. 1894. 12. 473.
 Lorandit, új thalliumásvány Allcharról Makedoniában. 1895. 13. 258.
 A Schuller-féle arzensulfid kristálytani és optikai viszonyairól. 1907. 25. 271; akadémiai bemutató kelte 1894. május 28.
 Ritka svédországi ásvány Magyarországon. 1918. 35. 548.
 Schafarzkit, egy új magyar ásvány. 1923. 40. 255; az akadémiai bemutatás kelte 1915. január 18.
 Kornelit. 1925. 42. 1.; az akadémiai bemutatás kelte 1888. június 18.
 Fizélyit, egy új magyar ezüstérc. 1925. 42. 4.; az akadémiai bemutatás kelte 1913. június 16.
 Warthait, egy új ásvány Magyarországból. 1925. 42. 4.; az akadémiai bemutatás kelte 1909. január 18.
 Két új magyar ásvány. Rhomboklas, Szomolnokit. 1928. 44. 1.; az akadémiai bemutatás kelte 1891. január 19.

Értekezések a természettudományok köréből.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Két új kénsavas kali-cadmium-kettőssónak jegecalakjairól. 1867. 1. kötet; 8. füzet.

A felsőbányai trachyt wolframitja. 1876. 7. kötet; 14. sz.

Magyarhoni anglesitek. Székfoglaló értekezés. 1877. 8. kötet; 8. szám.

Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Die grönländischen Minerale der Kryolithgruppe. 1882/3. 1. 151.

Über den Manganocalcit. 1882/3. 1. 201.

Über die Nephrite der ostasiatischen Expedition des Grafen Béla Széchenyi. 1882/3. 1. 203.

Über den Szabóit. 1883/4. 2. 215.

Über den Manganocalcit der Freiburger Sammlung. 1883/4. 355.

Beitrag zur Kenntniss der optischen Verhältnisse des Allaktites. 1884/5. 3. 214.

Über den Zygadit. 1884/5. 3. 217.

Über den Akantit. 1886/7. 5. 248.

Lorandit, ein neues Thalliummineral. 1893/4. 12. 262.

Sitzungsberichte der Akademie, Wien.

Krystallographische Studien über den Antimonit. 1865. 51.—I. 436.

Über ein Doppelsalz von selensaurem Cadmiumoxid und selensaurem Kali. 1886. 54.—II. 209. Karl v. Hauerrel együtt készült értekezés.

Mineralogische Mitteilungen. Kiadja G. Tschernak.

Wolframit aus dem Trahyte von Felsőbánya. 1875. 9.

Kir. Magyar Természettudományi Társulat Közlönye.

Egy új északamerikai allanit (orthit) jegecalakjáról. 1864. 4. 48.

A büzenyammonium (NH_4Br) jegecalakjáról. 1866. 6. 219.

Egy új selensavas kettőssónak ($\text{K}_2\text{O} \cdot \text{CdO} \cdot 2\text{SeO}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) jegectani monographiája. 1867. 7. 261.

Egy harmadkori magyarhoni trachyt földpátjáról. 1867. 7. 344. A Bugát-díjjal kitüntetve.

Természettudományi Közlöny.

A wieliczкаи baleset. 1869. 1. 150.

A dunaföldvári szarvas agancsa. 1869. 1. 285.

A borostyánkő felismerése. 1870. 2. 85.

- Magyar chromvaskő. 1870. 2. 84.
 A Lobkowitz-féle ásványgyűjteményről. 1871. 3. 37.
 Magyarországi magnezit. 1871. 3. 248.
 Chinai kőszén. 1871. 3. 248.
 A smaragdról. 1872. 4. 213.
 A dobsinai jégbarlang. 1873. 5. 346.
 Európa legbecsesebb drágaköve. 1874. 6. 25.
 Újabban felfedezett őssálatok Amerikában. 1874. 6. 200.
 A legkisebb lényeknek alkotó szerepe a földrétegekben.
 1874. 6. 200.
 Egy borsodmegyei ős rhinocerosról. 1874. 6. 284.
 A mammuth. 1874. 6. 361. és 401.
 A zsadányi meteorkő-hullásról. 1875. 7. 199.
 A mexikói nemesopál. 1876. 8. 20.
 A breitenbachi meteorit alkatrészeiről. 1876. 8. 203.
 A terra rossa keletkezéséről. 1876. 8. 124. Lóczy Lajos-
 sal együtt készült cikk.
 A felsőbányai ezüstérc. 1877. 9. 199.
 Az óbudai hegycsuszamlás. 1877. 9. 237.
 Adalék a termésvémek képződésének magyarázatához.
 1877. 9. 306.
 A szénsavtartalmú víz hatása némely ásványokra. 1877.
 9. 428.
 Magyar apatit. 1877. 9. 464.
 Fehér ólomérc Rodnáról. 1877. 9. 464.
 Az ércelerek képződéséhez. 1878. 10. 194.
 A verespataki aranybánya új kincse. 1878. 10. 234.
 A valódi türköz felismerése. 1878. 10. 355.
 Nemzeti Múzeumunk újabb ajándékásványai. 1878. 10. 471.
 Tellurezüst Erdélyből. 1879. 11. 380.
 Bizmutin Moravicáról. 1882. 14. 26.
 Dioptas Rézbányáról. 1882. 14. 205.
 A lithiumsmaragdról. 1882. 14. 206.
 A Krakatau hamuja. 1884. 16. 258.
 A tigrisszem. 1887. 19. 182.
 A vasmegyei »nemes szerpentin«. 1917. 49. 360.

A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai.

Ajnácskő ősemlősei. 1863. 3. 114.

Földtani Értesítő.

Avasit 1881. 2. 105. és I. Földtani Közlöny 1881. 11. 159.
 A magyarországi fischeritről. 1882. 3. 78. és I. Földtani
 Közlöny 1882. 12. 179.

Földtani Közlöny.

Magyarországi legújabb mastodonleletek. 1873. III. 141.
 Pharmakosiderit Újbányáról Bars megyében. 1874. 4. 38.
 Egy borsodmegyei ős rhinoceros. 1874. 4. 128.
 Rodnai cerussit. 1877. 7. 400.

- Mernyiki (Zemplén vármegye) cinnober. 1877. 7. 400.
 Bunsenin. 1877. 7. 85.
 Schweizerit Dognácskáról. 1883. 13. 210. és németül 269.
 A bottinoi Meneghinitről. 1883. 13. 297. és németül:
 Über den Meneghinit von Bottino. 350.
 A japáni antimonitról. 1883. 13. 304. és németül: Über
 den Antimonit aus Japan. 345.
 Bournonit pseudomorfoza nagyágít után. 1883. 13. 325. és
 németül 365.
 Auripigment és realgar Boszniából. 1883. 13. 381. és né-
 metül: Auripigment und Realgar aus Bosnien. 1884. 14. 107.
 Tiszolczi újabb ásványok (lillit). 1884. 14. 91. és néme-
 tül 566.
 Emplectit és az úgynevezett tremolit Rézbányáról. 1884.
 14. 519. és németül: Emplectit und der sogenannte Tremolit
 von Rézbánya. 564.
 A dognácskai haematitról és a szomolnoki coquimbitról
 és voltaitról. 1887. 17. 546. és németül 556.
 Víziszta sphalerit Svédországból. 1888. 18. 81. és néme-
 tül: Wasserhelle Zinkblende aus Schweden. 151.
 A vezuvi pseudobrookit. 1888. 18. 83. és németül: Über
 den Pseudobrookit vom Vesuv. 153.

Természettajzi Füzetek (Naturhistorische Hefte).

- Bunsenin, egy új Tellurásvány. 1877. 1. 33. és németül:
 Über den Bunsenin, ein neues Tellurmineral. 56.
 Tellurit Facebajáról. 1886. 10. 81. és németül: Über den
 Tellurit von Facebaja. 106.
 Sympleisit Felsőbányáról. 1886. 10. 83. és németül:
 Sympleisit von Felsőbánya. 108.

Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici.

- A grönlandi kryolith főtörési együtthatói. 1910. 8. 370.
 és németül: Die Brechungsexponenten der grönländischen
 Kryolithes.

Zeitschrift für Krystallographie und Mineralogie.

- Über Ungarns Anglesite. 1877. 1. 321.
 Über den Manganocalcit. 1884. 8. 242.
 Über den Szabóit. 1884. 9. 255.
 Über den Manganocalcit der Freiburger Sammlung. 1884.
 9. 288.
 Beitrag zur Kenntniss der optischen Verhältnisse des
 Allaktites. 1885. 10. 83.
 Manganspinelle in der Hochofenschlacke von Menyháza.
 1907. 43. 473.
 Die Krystallform und die optischen Eigenschaften des
 Schuller'schen Arsensulfides. Über den Dimorphin der Sol-
 fatara in den Phlegräischen Feldern. 1907. 43. 476.
 Schafarzikit, ein neues Mineral. 1921. 56. 198.

Ueber Silbererze von Felsöbánya. 1878. 2. 304. Ismertetés.

Apatit von Armonis. 1878. 2. 304. Ismertetés.

Weissbleierz von Radna. 1878. 2. 304. Ismertetés.

Zinnober von Mernyk. 1878. 2. 304. Ismertetés.

Tellursilber von Botes in Siebenbürgen. 1880. 4. 542. Ismertetés.

Über ein neues Bleierz von Felsöbánya. 1884. 8. 532. Ismertetés.

Azurit von Utah. 1884. 8. 532. Franzenau Ágostonnal együtt készült értekezés.

Miargyrit und Kenngottit von Felsöbánya. 1884. 8. 531. Ismertetés.

Dioplas von Ungarn. 1884. 8. 531. Ismertetés.

Congrès Geologique International.

Compte Rendu de la 11-e Session, Stockholm. 1910.

Ein wenig bekanntes Phosphat aus Cornwall. 129.

Über Tephrite in Ungarn. 130.

*

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. 1911. 262. Krenner József osztályigazgató jelentése a 11. Nemzetközi Földtani Kongresszusról.

Centralblatt für Mineralogie ; Abteilung A.

„Mineralogische Mitteilungen aus Ungarn“ címszó alatt.*

1. Metacinnabarit von Felsöbánya. 1927. 362; az akadémiai bemutatás kelte 1908. okt. 19.

2. Beitrag zur näheren Kenntniss des Felsöbányits. 1928; 138.

3. Inesit von Nagybánya. 1928; 140; az akadémiai bemutatás kelte 1904. okt. 10.

4. Scheelit von Csiklova. 1928; 141. L. Akadémiai Értesítő 1875. 9. 3. és Földtani Közlöny 1877. április 11-i szakülés.

5. Rhomboklas. 1928; 265; az akadémiai bemutatás kelte 1891. január 19. L. Akadémiai Értesítő 1891; 96.

6. Szomolnokit. 1928; 268; az akadémiai bemutatás kelte 1891. január 19. L. Akadémiai Értesítő 1891; 96.

7. Berthierit von Felsöbánya. 1928; 270; az akadémiai bemutatás kelte 1908. okt. 19.

8. Pyrit. 1929; 27.

9. Eggonit. 1929; 34.

10. Glaukodot von Oravicabánya. 1929; 39.

11. Fluorit von Kapnikbánya. 1929; 42.

12. Hämatit von Dognácska. 1929; 44; bemutatása a Földtani Társulatban. L. Földtani Közlöny 1887. 17. 556.

---

* Sajtó alá rendezte Krenner József elhunytá után Zimányi Károly r. tag.

13. Zirkon. 1930; 112.
14. Smithsonit von Rézbánya. 1930; 113.
15. Vesuvian von Csiklova. 1930; 114.
16. Prehnit von Tiszafa. 1930; 116.
17. Stephanit von Vihnye. 1930; 159.
18. Andorit von Felsőbánya. 1930; 160.
19. Semseyit von Felsőbánya. 1930; 161.
20. Bustamit von Felsőbánya. 1930; 162.
21. Rhodonit von Rudabánya und Verespatak. 1930; 163.
22. Veszelyit von Vaskő. 1930; 163; akadémiai bemutatás
kelte 1889. november 18.
23. Wawellit (Kapnicit) von Kapnikbánya. 1930; 163.
24. Hahetin von Sósmező. 1930; 166.
25. Orthoklas von Csiklova. 1930; 251.
26. Anorthit vom Aranyer Berg. 1930; 251.
27. Gold von Verespatak. 1930; 253.

Egyéb folyóiratokban megjelent értekezések.

Bunsenin, ein neues Tellurmineral (aus Természetrajzi Füzetek 1877.). Wiedemann, Annalen 1877. 1. 636.

Briefliche Mitteilung über Jadeit. Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. 1883. 2. 173.

Briefliche Mitteilung über Kryolithminerale. Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. 1877; 504.

Über die pisolithische Struktur des diluvialen Kalktuffes von Ofen. Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt. 1863. 13. Heft 3.

A dobsinai jégbarlang. Budapest, 1874. A Kir. Magyar Természettudományi Társulat kiadványa.

Kristályjelzési javaslat. Műegyetemi Lapok. 1876. 1. 298.

Az ehrenfriedersdorfi plinian. Műegyetemi Lapok. 1876. 1. 129.

Jelentés a 11. nemzetközi földtani kongresszusról. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. 262.

Jadeitkövek Birmából. I. Jadeit; II. Széchenyiit. Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredménye. 3. kötet; 6. szakasz; 1897; 285.

Jadeitgesteine aus Birma. I. Jadeit; II. Széchenyiit. Wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien; 3. Band; die Beschreibung des gesammelten Materials; 4. Abtheilung; 1899; 345.

Ueber die Nephrite der ostasiatischen Expedition des Grafen Béla Széchenyi. Budapest, 1883.

Das Tellursilber von Botes in Siebenbürgen. Budapest, 1879. szept. 6. Übersetzt aus dem 122. Heft des Természettudományi Közlöny.

Die Tertiärformation von Szobb. Tübingen, 1865. Doctori dissertatio.

Előadások, ill. bemutatások, melyeknek tartalma nyomtatásban nem jelent meg:

Adatok a magyar vivianitek ismeretéhez. Akadémiai bemutatás kelte 1892. ápr. 11. Matematikai és Természettudományi Értesítő. 1891/92. 10. 140.

Egy új közettypusról. Akadémiai bemutatás kelte 1910. június 13. Akadémiai Értesítő. 1910. 21. 494.

A mesterséges sillimanitról. Akadémiai bemutatás kelte 1913. április 21. Akadémiai Értesítő. 1913. 24. 360.

Két új magyarországi ásvány. Akadémiai bemutatás kelte 1915. január 18. Akadémiai Értesítő. 1915. 26. 107.

Egy boliviai jamesonit ismertetése a chemia-ásványtani szakosztály 1899. december 21-i ülésén. Természettudományi Közlöny 1900. 32. 119.

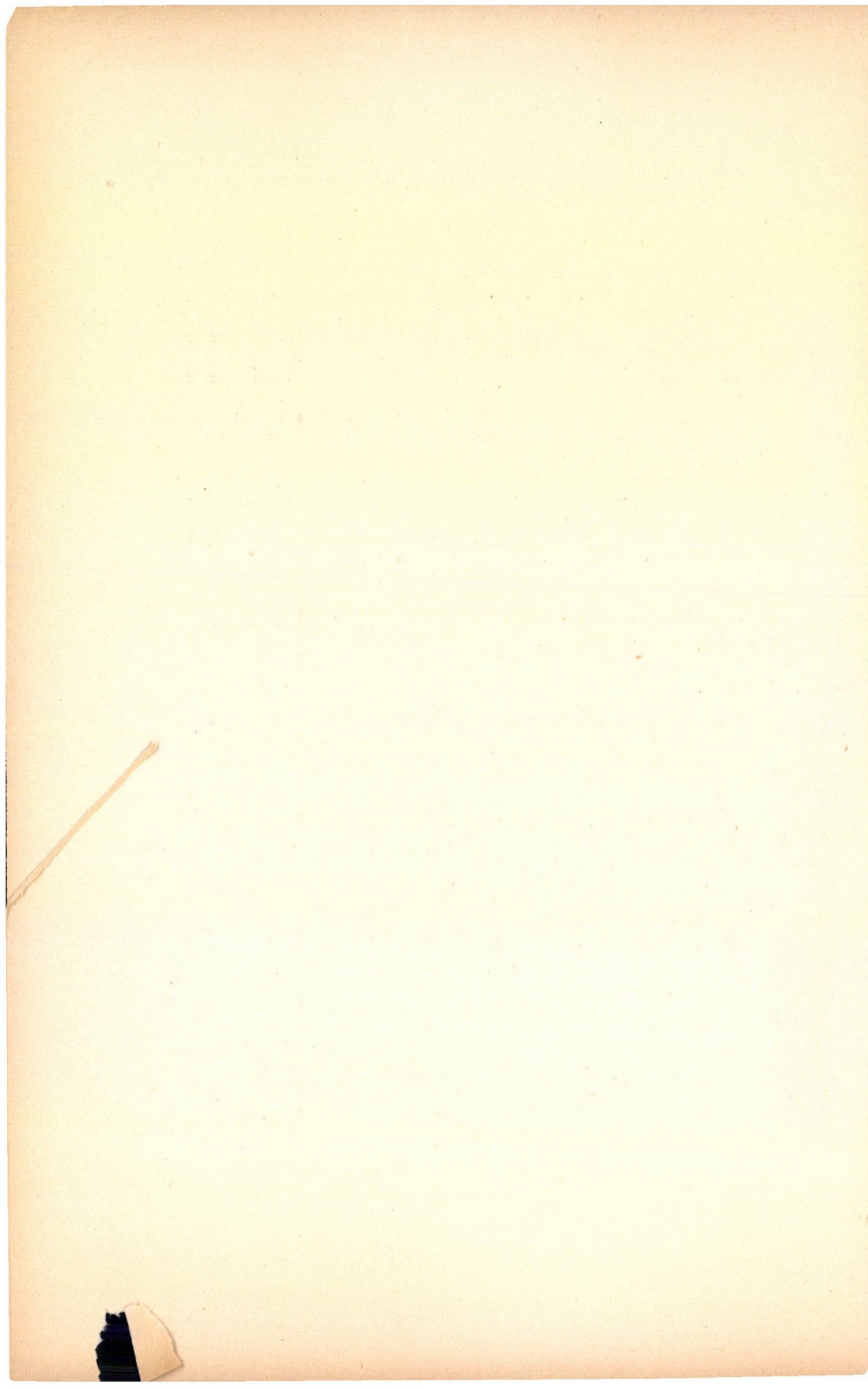
A piseki bertrandit optikai viszonyairól. Akadémiai bemutatás kelte 1888. február 13. Matematikai és Természettudományi Értesítő. 1887/8. 6. 156.

Ásványoptikai tanulmányok. Rendes tagsági székfoglaló értekezés 1886. április 12. Matematikai és Természettudományi Értesítő. 1885/6. 6. 185.

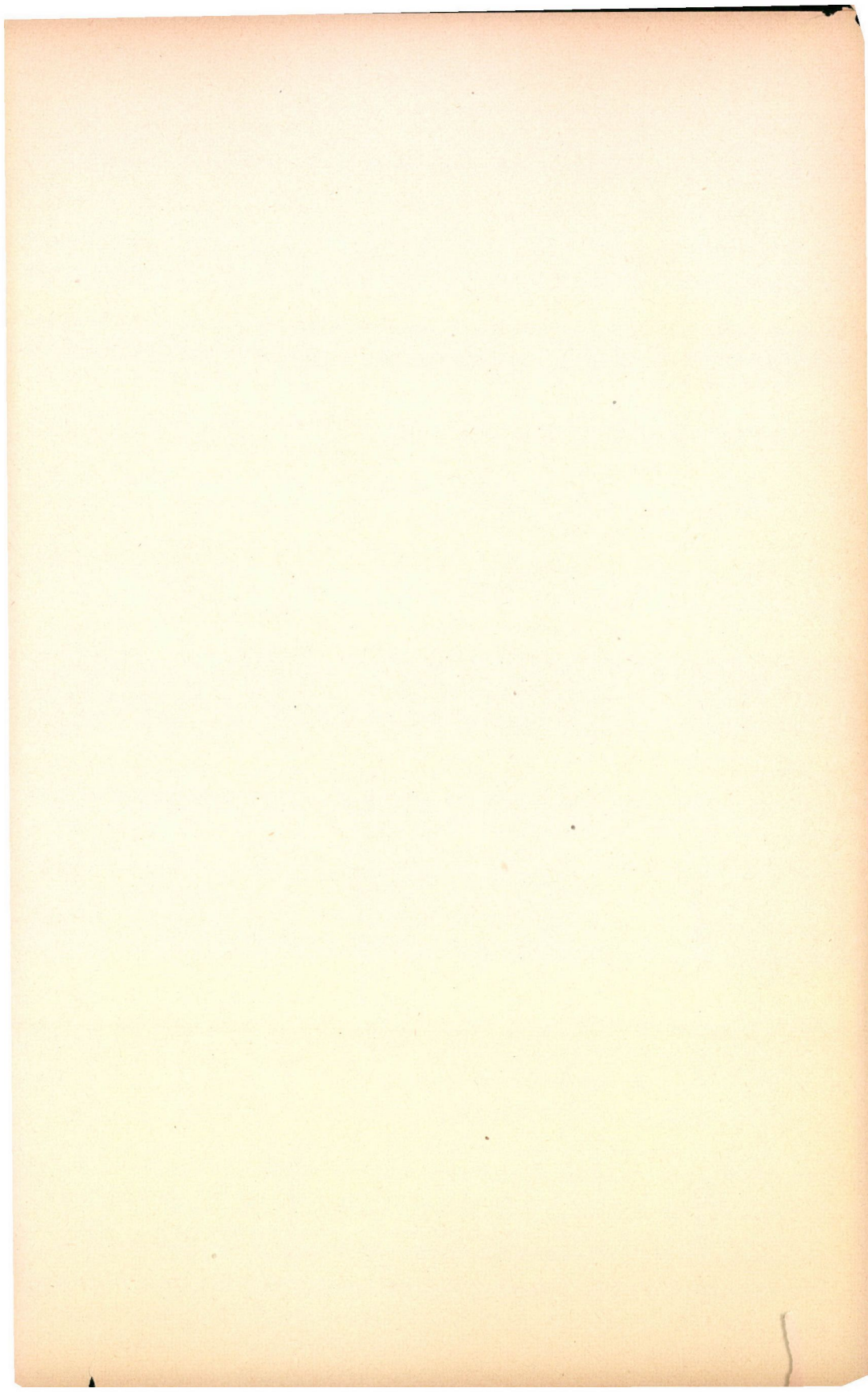
Magyarországi Wolfsbergit. Akadémiai bemutatás kelte 1893. június 19. Matematikai és Természettudományi Értesítő. 1892/3. 14. 342.

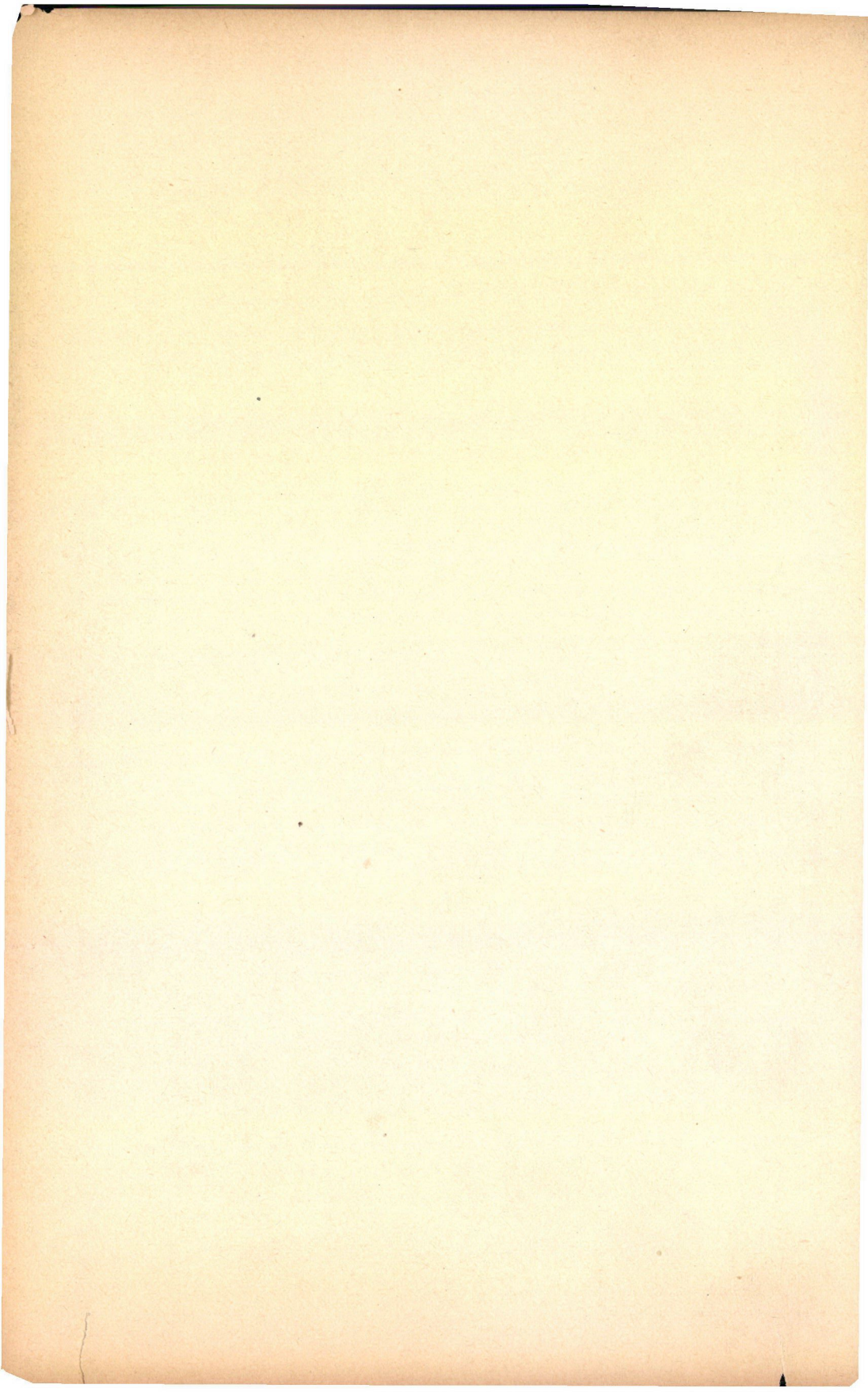

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.**

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 19. SZÁM.

**EMLÉKEZÉS
VADNAY KÁROLY R. TAGRA
SZÜLETÉSE 100-IK S HALÁLA 30-IK ÉVÉBEN**

ÍRTA

BADICS FERENC

T. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK 1932. ÉVI
NOVEMBER HÓ 7-I ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1933.

ELŐSZÓ
TARTALOM
BEVEZETŐ
1. FEJEZET
2. FEJEZET
3. FEJEZET
4. FEJEZET
5. FEJEZET
6. FEJEZET
7. FEJEZET
8. FEJEZET
9. FEJEZET
10. FEJEZET
11. FEJEZET
12. FEJEZET
13. FEJEZET
14. FEJEZET
15. FEJEZET
16. FEJEZET
17. FEJEZET
18. FEJEZET
19. FEJEZET
20. FEJEZET
21. FEJEZET
22. FEJEZET
23. FEJEZET
24. FEJEZET
25. FEJEZET
26. FEJEZET
27. FEJEZET
28. FEJEZET
29. FEJEZET
30. FEJEZET
31. FEJEZET
32. FEJEZET
33. FEJEZET
34. FEJEZET
35. FEJEZET
36. FEJEZET
37. FEJEZET
38. FEJEZET
39. FEJEZET
40. FEJEZET
41. FEJEZET
42. FEJEZET
43. FEJEZET
44. FEJEZET
45. FEJEZET
46. FEJEZET
47. FEJEZET
48. FEJEZET
49. FEJEZET
50. FEJEZET
51. FEJEZET
52. FEJEZET
53. FEJEZET
54. FEJEZET
55. FEJEZET
56. FEJEZET
57. FEJEZET
58. FEJEZET
59. FEJEZET
60. FEJEZET
61. FEJEZET
62. FEJEZET
63. FEJEZET
64. FEJEZET
65. FEJEZET
66. FEJEZET
67. FEJEZET
68. FEJEZET
69. FEJEZET
70. FEJEZET
71. FEJEZET
72. FEJEZET
73. FEJEZET
74. FEJEZET
75. FEJEZET
76. FEJEZET
77. FEJEZET
78. FEJEZET
79. FEJEZET
80. FEJEZET
81. FEJEZET
82. FEJEZET
83. FEJEZET
84. FEJEZET
85. FEJEZET
86. FEJEZET
87. FEJEZET
88. FEJEZET
89. FEJEZET
90. FEJEZET
91. FEJEZET
92. FEJEZET
93. FEJEZET
94. FEJEZET
95. FEJEZET
96. FEJEZET
97. FEJEZET
98. FEJEZET
99. FEJEZET
100. FEJEZET

Emlékezés Vadnay Károlyra

— születése 100-ik s halála 30-ik évében. —

Osztályunk ezidei munkásságát alig fejezhetnők be méltóbban, mint azzal, hogy a nagyokról való ünnepies megemlékezések után — mai utolsó ülésünkön — kegyeletünk adóját lerójuk osztályunk egykori nagyérdemű rendes tagja, Vadnay Károly iránt is, aki teljes félszázadon át (1852—1902.) állott irodalmunk s közművelődésünk szolgálatában, olyan korszakban, midőn e lelkes s hasznos szolgálatra legnagyobb szükségünk volt. Nem alkotott remekműveket, melyek mindenkorra megóvnák nevét a feledéstől, bár e félszázad első felében mint termékeny szépíró, második felében mint műbíró és emlékiró igen tisztes helyet vívott ki irodalmunkban, s élénk megfigyelésen alapuló jellemzéseivel és kiművelt irodalmi ízlésre valló bírálatával ép úgy mint választékos előadásával s gondos stílusával mindvégig példaadólag hatott. De mindezeknél mélyebb s közvetlenebb hatású volt — írókra és olvasókra egyaránt — hosszú hirlapírói s páratlanul lelkiismeretes szerkesztői működése.

Ez utóbbiakkal kapcsolatos mai felolvasásom is, melyben azt fejtegetem, hogy Vadnay milyen irodalmi viszonyok közt s hogyan készült az írói és szerkesztői pályára, másrészt hogy útmutatásaival mikép nevelt az ifjabb írói nemzedékből jó munkatársakat. Előbb azonban — emlékiratai és kiadatlan levelei alapján — röviden rámutatok olyan ifjúkori élményeire (helyreigazítva életíróinak hibás adatait is), melyek nagy befolyással voltak férfiúi jellemének kialakulására, sőt pályaválasztására is.

Maga jegyezte föl, hogy mint a miskolci református gimnázium tanulója — »a veszélyben forgó haza hívó szavára« — bár alig mult tizenhat éves, s szüleinek egyetlen

fia volt, idősb társaival együtt ő is beállt katonának. »Honvéd tüzér azonban — mint Endrödi Sándornak 1900. márc. 22-én írja — *csak a szabadságharc elején* volt, mert atyja kívánatára csakhamar *gyalogos honvéd zászlóaljba* ment«. Ez a Miskolcon toborzott 22-ik számú zászlóalj volt, melyet rövid kiképzés után a mármarosai szorosok és sóaknák védelmére vezényeltek. Kemény szolgálat volt, főképp az 1848/9-iki szigorú télen át, mert nagyon éberen kellett örködni és sokszor szembenézni a halállal, a nélkül, hogy hősi harcot vívhattak volna. De így is a haza ügyét szolgálták, melynek balra fordult sorsáról azonban csak akkor értesültek, midőn a nyári hőségben Erdélybe, s itt a Wesselényi-kastély előtt elterülő zsibói mezőre rendelték őket, ahol a szintén oda rendelt Kazinczy Lajos teljes ezredével együtt — Görgei írásbeli javaslatára — az oroszok előtt kellett letenniök a fegyvert, ami az orosz hadikövettel kötött kénytelen egyezmény értelmében augusztus 25-én Grotenhjelm tábornok és lovas-ezrede előtt úgyahogy meg is történt. Vadnay azonban, ki ekkor már *hadnagy* volt, *nem tette le jegyverét*. 24-én estefelé ugyanis, arra a hírre, hogy osztrák sereg közeledik a fegyverletételre (másnap csakugyan közeledett gróf Clam-Gallas osztrák tábornok követte, de elkészt): a már napközben oszladozó elkeseredett magyar tábor több ezernyi legénysége s több száz tisztje nyakra-főre menekült a szégyen s az osztrák bosszú elől. Köztük volt a fiatal Vadnay is, ki egyik századosa meghívására ennek kocsiján Szatmáron át, hol útlevelet és civil ruhát szerzett, szerencsésen eljutott a zemplénmegyei Monokig, innét pedig gyalog Miskolcra — szüleinek nagy örömére. De a honvédtisztek összefogdosása miatt nem sokáig maradhatott szüleinél s az őszi hónapokban a borsodmegyei Vattán rokonainál lappangott. Itt ismerkedett meg a nemrég oda került Tóth Endre ügyvéd és költő házával a szintén bujdosó *Tóth Kálmánnal*, ami elhatározó befolyással volt későbbi életére. De előbb még sok szenvedés várt reá. Hogy az őt keresők zaklatásaitól megkímélje atyját, önként jelentkezett, s büntetésül nyomban be is sorozták osztrák katonának. Sok honvéd tisztársával együtt

télvíz idején gyalog kellett Bécsbe s innét mint közlegényeknek egyik Felső-Olaszországban állomásozó gyalogezredbe vonulniok — bizonytalan tartamú szolgálatra. Mivel Verona zsúfolva volt katonával, Vadnay századát egy menekült forradalmár grófnak a közeli környéken fekvő kastélyában szállásolták el. Márvány lépcsőkön jártak, de a szolgálat inkább fogházi volt, melynek megalázó munkáit szó nélkül kellett végezniök, mert a legutolsó káplár is éreztette velük, hogy büntetésül szolgálnak. A szigorú fegyelem azonban nem törte meg, sőt megedzette Vadnay fiatal erejét s vidám kedélyét sem tudta megrontani. Néha-néha egy közeli kurta korcsmában találkozni tudtak Veronában maradt társaikkal is, amidőn honvéd-emlékeik elbeszélésével, majd egy-két nótával üzték el a szolgálat keserveit, s míg némelyek csüggedezve néztek mostoha jövőjük elé, Vadnay reménykedve biztatta társait. S reményében nem is csalatkozott.

1851. tavaszán többet magával váratlanul hazabocsátották. Vadnay ekkor is alig volt még tizenkilenc éves ifjú, de a harmadfél évi katonai szolgálat, a nemzeti küzdelem fáradalmai s az utána következő évek szomorú élményei korán férfiúvá, sokat tapasztalt emberré tették. Mikor hazatért, itthon a legádázabb üldözés folyt a hazafiak ellen, de ő már megbűnhődött, szabad volt. Nem folytatta félben hagyott iskolai tanulmányait s később sem a családi hagyományainak megfelelő jogi pályára lépett. A vármegyei szolgálat, a magyar nemes ifjúság politikai és közszereplésének e régi iskolája, az elnyomatás egyre súlyosabb éveiben, mint szabadságharcos előtt különben is, teljesen zárva volt. Természetszeretete s egy-két református lelkészíró példája azt a vágyat keltette benne, hogy ő is ilyen pap szeretne lenni. Atyja és Zsarnay püspök lebeszéltek szándékáról, de Vadnay (egy 1885. július 16-án kelt levelében) évtizedek múlva is sajnálkozva említi, hogy fiatalkori vágya nem teljesülhetett: »Mennyivel több jót és szépet írhatott volna egy csendes falusi paplakban!«

De e nélkül is sok »jót és szépet« írt, mert a papi pályánál is jobban vonzotta az irodalom. Ebbeli hajlamait

az iskola s a szülei ház már tanuló korában ébresztgette, főképp midőn Petőfi verseivel s 1847-ben a Miskolcon átutazó költővel szolgabíró nagybátyja s szülei házában személyesen is volt alkalma megismerkedni. Az olasz földre is elvitte verseit s belőlük nemcsak vigasztalást, hanem ösztönt is merített azok utánzására. De ezzel utóbb felhagyott. Hazatérte után olvasgatással s magaképzésével töltötte idejét, közben novellákat s kisebb cikkeket küldözgetett a szépirodalmi lapokba, főképp a *Hölgyfutárba*, melynek első számait még itthon, besoroztatása előtt volt alkalma olvasni. Itt jelent meg első novellája 1852. elején *Ceylon gyöngye* címmel, mely ezzel is rámutatott Jókai hatására.

Nehéz napjai voltak akkor irodalmunknak. A 48. előtti évtizedek almanachjai és divatlapjai, meg nagyszerű virágzásnak indult költői irodalmunk már kezdték megvalósítani íróinknak azt a félszázados törekvését, hogy a nők érdeklődését fölkeltsék az irodalom iránt. A forradalom vihara azonban jóformán mindent elsöpört. Az élelmes Nagy Ignác sietett a romokból menteni a menthetőt: fenntartani főképp a női közönségnek eladdig megnyilvánult irodalmi érdeklődését, s ezt a vele való sűrűbb érintkezéssel olyan lap útján biztosítani, mely mint »az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből vett közlöny« (ahogy már a címlapon jelezte) — naponként megjelenik.

A cél ki volt tűzve, de elérése nem volt könnyű feladat, mert akkoriban nem volt sem irodalmi, sem társas és művészeti élet, az érdeklődést pedig még évekig a lezajlott tragikus végű küzdelem szereplőinek sorsa, meg az erőszakos uralom bosszúálló munkája foglalta le, mely a szigorú cenzúra által sokáig ránehezedett az ébredező irodalomra is. Nagy Ignác ügyessége s kitartása azonban lassanként legyőzte az akadályokat: régi összeköttetései révén a jelesebb régi írók közül is megnyert néhányat, az ifjabbakat pályadíjakkal serkentette s jó divatképeket adott, utóbb maga elbetegesedvén, 1852. nyarán a fiatal Tóth Kálmánt vette maga mellé segédül. Így megerősödve, az újabban megindított szépirodalmi hetilapok rövidesen

megszűntek mellette, Jókai *Déliabája* pedig 1854. március elején beolvadt a *Hölgyfutárba*. Ez volt Nagy Ignác utolsó öröme, mert e hó 19-én meghalt, s özvegye Berecz Károlyt bízta meg a szerkesztéssel, ki mellett Tóth Kálmán továbbra is segédszerkesztő maradt, sőt ott volt már ekkor Vadnay is.

Nagy események voltak ekkor készülöben: az 1853. végén kitört orosz-török háborúba 1854. március havában a francia és angol nagyhatalmak is beleavatkoztak, s még a monarchia is kénytelen volt legalább figyelő hadtestet küldeni az Aldunához. Mindez nagy izgalmat keltett nálunk is, s általános volt a remény, hogy a nagyhatalmak segítségével felvirrad a magyar szabadság napja is. Tóth Kálmánnak nem sok biztatásra volt szüksége, hogy a várható nagy események reményében, amikor a toll embe-reire nagy hivatás vár, Vadnay is feljöjjön Pestre. Pár nap múlva már a *Hölgyfutár* szerkesztőségében találkoztak.

A nemzeti remény nem vált ugyan valóra, de Vadnay pályaválasztása végleg eldőlt. Tóth Kálmán ekkor már figyelmet keltett csinos költeményeivel, a segédszerkesztői munka azonban mindinkább terhére volt. Vadnay szívesen segédkezett neki a munkában barátságból, de oly ügyesen, hogy nemsokára állandóan ott marasztották. Az egyéni rokonszenv s az ifjúkori közös élmények mellett a mindennapi találkozás és munka egyre közelebb hozta a két fiatal szabadságharcost (Tóth K. csak egy évvel volt idősebb Vadnaynál), s e viszony utóbb meleg barátsággá fokozódott, mely öreg korukig zavartalanul egybekapcsolta őket. Tehetségben, jellemben egymást mintegy kiegészítették: Tóth Kálmán könnyen hevülő, ideálokért lelkesülő lírai költő, Vadnay szépirodalmi műveiben is a reális élet valóságos körében mozgó, minden szépért lelkesülő, de higgadt gondolkodású író, kit a katonaságnál megszokott pontos rendtartás s fegyelmezett megbízhatóság valósággal hivatottá tettek a szerkesztői munkára.

De Vadnay korán észrevette, hogy mindez nem elég: sok mindennek ismeretére, tudására van még szüksége, hogy jó szerkesztő lehessen. Ezért nagy buzgalommal lá-

tott a maga képzéséhez. Valószínűleg magát jellemzi egyik, 1857-ben írt beszélye hősében, egy fiatal orvosban, aki késő éjjelekig »komoly könyvek« olvasásába mélyed s az utcai zaj hiába hívogatja mulatságra: »az ifjú nem érti e zajt, felőle roboghatnak a kocsik, tündökölhet a gázfény, tolonghat a nép az utcákon.... ő tovább forgatja könyveit a halvány lámpafénynél«. ¹ Vadnay is így mélyedt el tanulmányaiba, az ismeretterjesztő enciklopédiák, irodalomtörténeti és esztétikai munkák olvasásába, nyelveket tanult, szorgalmasan olvasgatta a világirodalom jeles termékeit, előbb fordításban, utóbb, kivált a francia műveket, eredetiben. Ekként pár év alatt olyan alapos irodalmi s általános műveltséget szerzett, hogy nemcsak a maga írásműveit tette tudatossá, hanem amidőn 1856. tavaszán Berecztől Tóth Kálmánnal átvették a *Hölgyfutár* szerkesztését, a mások munkáit is szakszerű képzettséggel tudta elbírálni. Ez a tudatosság meglátszott már a lap új célkitűzésében is. Tóth Kálmán ugyanis mint szerkesztő bejelentvén, hogy »Vadnay Károly, a *Hölgyfutár* eddigi segédszerkesztője, jövőre is főmunkatárs marad«, munkatársakul (33) az akkori írók színe-javát sorolja fel, a kettejük által megállapított programban pedig célul tűzik ki, hogy küzdeni fognak »a nemzeti irány mellett, mely a legújabb korban oly lendületet adott irodalmunknak«, — »különös gondjuk lesz a Nemzeti Színházra«, — »Pesti levelek« cím alatt új rovatot nyitnak a fontosabb irodalmi és művészeti kérdések megvitatására, s általában arra törekszenek, hogy »a lap az olvasók ízlésének irányt adjon s elfogadó csarnoka lehessen a koronkint fölmerülő új tehetségeknek«. A kiadó pedig havonként egy eredeti párizsi divatlapot s 24 írónak és színésznek Barabás rajzai után készült képmásaival díszes emléklapokat ígér. Az 1856. májusi lapon Vas Gereben, Szigeti József, Lévay József képei mellett már ott van Vadnayé is, mint aki 1852-től csupán a *Hölgyfutárban* sok kisebb cikken kívül 20 novellát közölt s így a lap olvasói előtt már jó hangzású nevet szerzett.

¹ Az *én Marim* c. beszélyében, mely Szelestey *Szépirod. albumában* (Pest 1858.) jelent meg.

Hogy a közölt program nem maradt üres ígéret, az a munkatársakon kívül, kik az ívrétű lap első felét sok szép költeménnyel, eredeti és fordított novellákkal és változatos tartalmú tárcákkal látták el, — a szerkesztők közül is főképp Vadnay érdeme, ki időnként egy-egy elbeszélésen és tárcán kívül a lap második felében az élénkülni kezdő irodalmi, művészeti s társadalmi élet minden jelentősebb mozzanatáról — legtöbbször saját tapasztalatai alapján — adott közleményeket s vidéki levelezői és külföldi ujságok megbízható közlései után híreket. Különösen szorgalmasan látogatta a Nemzeti Színház előadásait, melyekről oly szakszerű jelentéseket írt, hogy a következő években a drámbíráló bizottság tagjául is meghívták. Egy-egy szabad estéjén ellátogatott a fiatal írók »Kömlös-kerti« összejöveteleire, de e sokszor lármás társaságnál jobban vonzotta az európaihírű magyar operai énekművész: Lonovicsné Hollósy Kornélia szalónja, melyet a nevesebb írókon és művészekon kívül a főúri világ legkiválóbb tagjai is szívesen fölkerestek. Vadnay évtizedek mulva is a legnagyobb elragadtatással írt² ez estélyekről, hol a ház úrnője szépségével, művészetével, szellemes társalgásával mindenkit meghódított. A francia művek olvasásán kívül az ekkor s a következő évtizedekben is szívesen látogatott szalónok mindenesetre hatással voltak arra, hogy Vadnay maga is szellemes társalgóvá lett, ami társaságát mindig élvezetessé tette.

Tóth Kálmán és Vadnay szerkesztésében a Hölgyfutár annyira kielégítette az olvasóközönséget, hogy vele oly komoly irányú lap sem versenyezhetett, mint a Szelestey László szerkesztésében 1857. október 4-én megindított s hetenként két füzetben megjelenő *Szépirodalmi Közlöny*. Pedig anyagilag Tomori Anasztáz, a bőkezű irodalmi mecénás, szellemileg a legjobb munkatársak (köztük a Hölgyfutár két szerkesztője) támogatták, s maga Szelestey annyira önzetlenül dolgozott, hogy lapja tiszta jö-

---

² *Egy művésznők szalónja. (Budapesti Szemle 1881. és Elmult idők (1885.) című emlékiratában.*

vedelméből — nem divat- és műlapokat, hanem — fél-
évenként egy-egy kötet válogatott olvasmányt ígért.

A Hölgyfutár pedig tovább virágzott, bár Tóth Kálmánt mindjobban elvonta a szerkesztői munkától a költészet és a politika. 1856-ig már négy kötet költeménye jelent meg, 1858-ban pedig *Egy királyné* című drámájával megnyerte az Akadémia száz arany pályadíját. Ez irodalmi sikerek után a Kisfaludy-Társaság, majd az Akadémia is tagjai sorába választotta. A politikai élet élénkülésekor, 1860-ban megindított *Bolond Miska* című illusztrált élc lapjának váratlan sikere után, 1861. júniusában lemondott a Hölgyfutár szerkesztéséről.

Bármennyire elfoglalta Vadnayt a szerkesztés munkája, ő is tudott időt szakítani szépirodalmi munkásságra. 1857-ben kiadta két kötetre szaporodott novelláit, melyeket 1862-ig még két kötet újabb beszély s két-két kötet regény követett, s ezenkívül szerkesztette Emich Gusztáv 1862-iki nagy képes naptárát igen tartalmas szépirodalmi s más közleményekkel. De ekkor már ő is belefáradt a Hölgyfutár szerkesztésébe, melyről 1861. végén szintén lemondott. Az éveken át tartó szakadatlan munka közben egyetlen nagyobb szórakozása 1857. nyarán volt, midőn Tomori Anasztáz meghívására, kivel már korábban megbarátkozott, elkísérte őt a világhíres sziléziai Gräfenbergbe, ahonnét Tomori négyes fogatán ellátogattak a közeli poroszországi városokba is.³ Utazni később is nagyon szeretett. Újabb munkáinak jövedelmét már nagyobb tanulmányútra szánta: ellátogatott az 1862-iki londoni világkiállításra, visszatérőben pedig Párizsban s Franciaország több városában töltött hosszabb időt. Felüdülve s tapasztalatokban gazdagon tért haza. A Hölgyfutárnál ezalatt egymást váltogatták a szerkesztők s egymásután elhagyták régi munkatársai. 1863-ban már csak háromszor jelent meg hetenként, 1864. végén pedig teljesen megszűnt.

³ A luxemburgi nagyhercegről című 1899-ben írt rajzában részletesen emlékszik meg a gräfenbergi vidám napokról. (Megjelent a halála után a Kisfaludy-Társ. által kiadott *Irodalmi emlékek* c. (1905.) kötetében.

Bukását nagy mértékben siettette, hogy Tóth Kálmán mint laptulajdonos s Emich Gusztáv mint kiadó, 1864. január 1-én — minden előleges hirdetés nélkül — megindították a *Fővárosi Lapokat*, melynek főmunkatársa ismét Vadnay lett, ki a lap címét már korábban indítványozta. A cím alá csak annyit írtak: »Irodalmi (a lap bővültével később »Szépirodalmi és társadalmi«) napi közlöny«, amivel jelezték, hogy nem fognak politizálni, de azt is, hogy nem csupán a nőknek fognak írni, bár Emich még 1867-ben is adott koronként divatlap-mellékletet. A szerkesztők irodalmi multja elég kezesség volt, hogy jó lapot fognak adni, aminthogy régi jeles munkatársaik és törzselőfizetőik hamarosan visszatértek. Már az első félévben a költemények alatt Arany J., b. Eötvös J., Lévy, Tompa, Szemere Miklós, Szász Károly, Tóth Endre, Vajda János, Madách Imre, Thaly K., Tolnay Lajos, az eredeti elbeszélés- és tárcaírók közt b. Jósika M., Pálffy A., b. Podmaniczky F., Falk Miksa, Henszlmán Imre, Abonyi L., Zilahy K., Berczik Á., Pompéry János neveivel találkozunk, s ez a névsor évről-évre újabbakkal bővült, kik a szerkesztők, különösen Vadnay irányítása mellett igyekeztek munkáik javával gyarapítani a lap hírnevét. 1864. őszén Jósika mint »lapvezető főmunkatársnak«, Vadnaynak küldi el egyik brüsszeli lapban megjelent cikkét, melyben megrója a frivol irányú írókat, s kíséző levelében, melyet Vadnay a *Fővárosi Lapok* november 24-iki számában közölt, megjegyzi többek közt, hogy »e részben a honn működő írók tehetnének legtöbbet«. Vadnay még ezt fűzi hozzá: »Óhajtjuk, hogy e levél sorait minél gyakrabban elolvassák azon fiatal írók, kik a ledérség és sikamlósság ösvényén keresik a fölvilágosultságot és szellemet. Keresék följobb, ahol tisztább a levegő. Csupán csak itt találhatják meg«. Vadnay mint szerkesztő valóban mindenkor örködött lapja tisztaságán.

Egészen véve, a szerkesztők követték a Hölgyfutár 1856-iki programjának bevált irányelveit, de a változott viszonyok új feladatok elé állították őket s a *Fővárosi Lapokban* a kor követelményeihez alkalmazkodva, igyekeztek a nőolvasók érdeklődése körét bővíteni. Széchenyi

István *Hitel* című munkáját (1830.) »honnunk szebb lelkű asszonyainak« ajánlva, már nagyon melegen hívta fel figyelmüket a közdolgok iránt való érdeklődés fontosságára. A 40-es években költőink is szebbnél-szebb költeményeikben hirdették a honleányi kötelességeket, de különben szépíróink előbb s később is még sokáig inkább csak szórakoztatni igyekeztek munkáikkal a nőket. Az 50-es évek zord idejének kellett elkövetkezni, hogy tudatára ébredjenek, mily veszedelemmel fenyegeti nemzetiségünket is az alkotmány elvesztése s irodalmunk bilincsekbe verése. 1859. óta a Kazinczy-centennáriummal megindult irodalmi ünnepélyek (emléktáblák, síremlékek, szobrok leleplezése) régibb irodalmunk hőseinek kegyeletes megemlékezésén kívül egyszersmind a hazafias érzelmek tüntető kifejezői voltak, sőt a férfiaknál és nőknél egyaránt divatba jött nemzeti viselet külsőleg is tanújele volt a fölébredt s többé el nem nyomható nemzeti érzelemnek. A monarchia szerencsétlen végű háborúi aztán véget vetettek a másfél évizetdes önkényes uralomnak. Az 1865. december havára összehívott országgyűlés már a kibontakozás és kibékülés céljával nyílt meg. Tóth Kálmán maga is képviselőiséget vállalván, a Fővárosi Lapok szerkesztését egészen rábízta Vadnayra s 1867. március 27-től kezdve névleg is átengedte neki, csak a lap tulajdonjogát tartva fenn magának.

A 67-iki kiegyezéssel hazánk — legalább belső élete irányításában — visszanyervén önrendelkezési jogát, olyan mozgalom indult meg, mely néhány év alatt minden téren átalakította az életviszonyokat, s a másfél évtizedes kényszerű tétlenséget pezsgő elevenség s életkedv váltotta fel. Az országos meg a megyei és városi közigazgatás, majd a törvénykezés újjászervezése, nagyarányú vállalkozások (gyárak, vasutak stb.) munkája, 1873-ban a testvér-főváros egyesítése stb. egész sereg embert tart lázas foglalkozásban. Új lendületnek indul a társadalmi, irodalmi és művészeti élet: új tudományos és művészeti társaságok és főiskolák keletkeznek. Kevés már az egy Nemzeti Színház, meg a budai Nyári Színkör, 1875. őszén megnyílik az új

Népszínház, miközben előbb csak háttérbe szorul, utóbb végkép eltűnik a német színészet, mert a magyarság térfoglalása egy évtized alatt rohamosan átalakítja s külső és belső életében magyarrá teszi az új fővárost. Nagy és érdemes része van ebben az időszakai sajtónak is. A minden irányban mozgalmas életnek, meg az állandó országgyűlés pártküzdelseinek következeképp módfelett felszaporodik a politikai napilapok s a vegyestartalmú képes hetilapok száma s szinte évről-évre új folyóiratok keletkeznek a szaktudományok szolgálatában. Mindezek statisztikája⁴ valósággal hőmérőként mutatja negyedszázados irodalmi s közállapotainkat.

A napi- és hetilapoknak nagy száma azonban éppen nem állt arányban az olvasóknak sem számával, sem igényeivel, ezért kellő pártolás hiányában egy-két évi küzködés után sok megszűnt közülök, majd ismét újak keletkeztek helyükbe. Velük szemben sokáig szinte versenyen felül állt a *Fővárosi Lapok* tekintélye és kedveltsége: a művelt közeposztálynak szinte nélkülözhetlen családi lapja lett. Vadnay emelkedő tekintélyének bizonyosságai, hogy az újrászervezett dráma-bíráló hármass bizottságnak — Sziligetivel s Gyulaival együtt — állandó tagjául nevezték ki, s e tisztében oly lelkiismeretesen járt el, hogy akiben tehetséget látott, szívesen támogatta tanácsaival: Rákosi Jenő, Tóth Ede, Váradi Antal s mások színműveit ő segítette színpadra. 1866-ban a Kisfaludy-Társaság, 1872-ben az Akadémia is tagjai sorába iktatta, s ettől kezdve igen tevékeny részt vett mindkét irodalmi testület munkájában, főképp a pályamunkák bírálatában.

De mindeme tevékenység mellett mindig legfőbb dolga és gondja volt a *Fővárosi Lapok* szerkesztése. Bizo-

⁴ Id. Szinnyei Józsefnek a *Vasárnapi Ujság* régi évfolyamaiban közlött statisztikája szerint 1848—49-ben összesen 86 magyar hirlap és folyóirat jelent meg Magyarországon; ez a szám 1850-ben leszállt 9-re, de a 60-as föllendülés éveiben 52, 65, sőt 1863-ban már 80-ra emelkedett; a köv. években 10—15-tel lejjebb szállt ugyan, de 1868-ban 140, 1873-ban eléri a 200-at s 1892-ben, ameddig Vadnay szerkesztette a Föv. Lapokat, 676-ra emelkedett.

nyára alig volt akkor szerkesztő, kit az átalakult viszonyok készültebben találtak volna. Mondhatni állandóan közönsége ütőerén tartotta kezét s annak igényeit nemcsak ki-elégíteni, hanem óhajait lehetőleg megelőzve kívánta teljesíteni. A színházak, irodalom, művészeti és társadalmi élet jelenségeinek állandó figyelemmel kísérése mellett az országgyűlés s a politikai élet eseményeiről is — politizálás nélkül — tárgyilagos közléseket adott. Ezeken s a gazdag hírrovatokon felül számos egyéb alkalmi cikk is van minden számban (ezek közt a [K.] jelzésűek mind töle eredtek); pedig a költemények, novellák, tárcacikkek kéziratainak olvasása s elbírálása is eléggé elfoglalta. De Vadnay munkaereje kimeríthetetlen, lelkiismeretessége szinte közmondásos volt. Szerkesztői állandó becsvágya volt az is, hogy erős irodalmi meggyőződésen s tiszteletreméltó erkölcsi felfogáson alapuló ítéleteivel — mint már 1856-ban célul tűzte ki — irányítólag hasson munkatársaira s olvasói ízlésének fejlesztésére és hazafias érzelmeinek ápolására. Ezeknek köszönhetette, hogy az ifjabb írói nemzedéknek nem lehetett nagyobb vágya, mint a Fővárosi Lapok hasábjain fellépni s lehetőleg állandó munkatársai közé tartozni.

Magam is ezek közé tartoztam. 1875. nyarán és őszén, midőn — még mint egyetemi hallgató — a Pesti Napló szerkesztőségében dolgoztam, gyakran láttam az Athenaeum emeleti folyosóján szerkesztői szobájába menni, de hozzá csak jóval később, akkor látogattam el, midőn 1878-tól kezdve más hirlapokban és folyóiratokban közölt s némi figyelmet keltett néhány értekezésem és kritikai cik kem megjelenése után Gyulai Pál 1880. telén maga adta át neki egy drámai irodalmi tanulmányomat. Vadnay ezt készséggel közölte s pár hónap mulva engem bízott meg azzal is, hogy az 1881—83. években Paulay igazgató által rendezett régi színművek előadása napjain irodalmi tárcákat írjak. E 17 tanulmányon kívül 1892-ig (mig Vadnay szerkesztette a Fővárosi Lapokat) sok kisebb-nagyobb s különféle tartalmú tárcacikkem, könyvbírálatom s megbízásából írt alkalmi dolgozatom jelent meg, ő viszont azzal

tüntetett ki, hogy időközben megjelent könyveimet (akadémiai pályadíjat nyert *Fáy András életrajza* című nagyobb munkámat egész tárcacikkben) mindig ő maga méltatta sok elismeréssel, s jóakarátát azzal tetézte, hogy akadémiai tagságra ajánlott, s meg is választatott. Irodalmi összeköttetésünk idején s azontúl is (utoljára 1898-ban) többször fölkeresett gyöngybetűs leveleivel is, melyeket máig kegyelettel őrzök.

Vadnay ugyanis mindig elsőrendű szerkesztői dolgai közé számította a munkatársaival való levelezést s a közölt munkáik tiszteletdíjáról való pontos elszámolást. Ha a címzettek mindnyájan megőrizték volna e leveleket, kiadva több kötetet megtöltenének s becses adalékokat szolgáltatóknak akkori irodalmi s társadalmi viszonyaink megismeréséhez. De talán valamennyinél becsesebbek azok a levelei, melyeket több mint három évtizeden át egyik legkedveltebb munkatársához, *Endrődi Sándor*hoz írt, mert ezek nemcsak irodalmi viszonyainkra, hanem bizalmas jellegűknél fogva mindkettejük egyéniségére nézve is jellemzők. Bevilágítanak különösen Vadnaynak szerkesztői működésébe és — minden irányú tanácsainál, irodalmi s életelvei őszinte közlésénél fogva — hű tükrei jószívűségének és puritán jellemének is, s érdekesek Endrődi életviszonyai és irodalmi törekvéseinek megismerésére nézve is.

Vadnay a székesfehérvári Vörösmarty-szobor leleplezésekor (1866. május 6.) tartott országos ünnepély alkalmával a főgimnáziumi Önképzőkör másnapi külön díszülésén látta s hallotta először Endrődöt, midőn előadta *Vörösmarty szelleméhez* című pályanyertes költeményét és Wekerle Sándort, a későbbi miniszterelnököt, ki mint győztes versenyszavaló, Vörösmarty *Vén cigányát* adta elő. Mindkét szavalót lelkes tapssal jutalmazta az előkelő közönség, Vadnay pedig a Fővárosi Lapokban leírván a kétnapos ünnepélyt, dicsérettel említi Endrődi (akkor még családi nevén Kupritz) Sándor »szabatos formájú és meleg hangon írt költeményét«. A következő 1867. év január 11-én pedig *A cédrus panasza* című szép hazafias allegóriáját ki is adta. Ez a tanulókori költemény nyitotta

meg a Fővárosi Lapokban Endrődi későbbi költeményeinek hosszú sorát, melyek korán megnyerték számára Vadnay becsülését s utóbb meleg barátságát. Mily hálás ragaszkodással viszonzotta ezt Endrődi, legjobban kitűnik egy későbbi nyilvános vallomásából. Egyik legszebb költeménykötetét, az *Isten felé* címűt, — »hálás visszaemlékezéssel a Fővárosi Lapokra« Vadnaynak ajánlván, 1901. november 4-én kelt s hozzá intézett előszavát így kezdi:

»Kedves Barátom! Első verseim a te lapodban, az általad egykor annyi szeretettel és gonddal szerkesztett *Fővárosi Lapokban* jelentek meg, melynek aztán évtizedeken keresztül mindvégig szorgalmas, hű munkatársa maradtam. Költői pályafutásomnak jóformán minden emléke hozzá fűződik e laphoz s így a te nevedhez is. Hozzám írt és híven megőrzött leveleid egész tömege bizonyítja, hogy kezdettől fogva rokonszenvvel, atyai jóssággal kísérted lép-teimet, — soha nem bénítottál, mindig serkentettél, emeltél...«

Az 1868/9. évet Endrődi a berlini és lipcsei egyetemeken töltvén, innét küldi már nemcsak eredeti és fordított költeményeit, hanem színes rajzokban megírt úti élményeit is. Vadnay éles szeme hamar észrevette Endrődinek mind verses, mind prózai munkáiban megnyilatkozó írói tehetségét. Ettől kezdve nemcsak szívesen közölte beküldött műveit, hanem figyelemmel kísérte a képes lapokban megjelent költeményeit, külön kötetekben kiadott fordításait s a Szana Tamás 1871-ben megindított *Figyelőjében* közölt s nagy olvasottságról tanuskodó korszerű irodalmi cikkeit is, melyekre néha helyesbítő megjegyzéseket tesz. Azonfelül, hogy a termékeny tollú fiatal írót alkalmi cikkek megrendelésével, új témák adásával foglalkoztatta, buzdította, tanácsaival támogatta s irányította működését. Így már 1871-ben felhívja figyelmét Heine *Buch der Liederjének* egyik költeményére s Endrődi nemcsak ezt, hanem később Heinének legtöbb költeményét sokaknál sikerültebben lefordította. Másszor egy tárcacikkét közli ugyan, de nincs vele megelégedve. »Tárcát — úgymond 1873. június 12-én kelt levelében — olyat kérek, mely ne

csupán hangulatért legyen írva, mert a költeményt becsessé teheti maga a hangulat, de prózában ez — nézetem szerint — csupán légköre a tartalomnak.« Mint a teljesített óhaj érkezik aztán pár nap múlva Endrődinek *Júniusi éj* című tárcája, melyet nagyanyjának a Bakony közepén, Nagyesztergáron fekvő kúriájában írt. »Ez — írja legközelebbi (1873. július 8.) levelében — igen szép...; noha főeleme és előnye a hangulat, a költészet koloritjától egyszersmind tartalmat is kap.« Hasonlókat kér a Balatonról is, s ha — mint Endrődi írja — elmegy a bécsi világtárlatra, kéri: »ne feledjen egy-pár poetikus képet írni, száraz adatot közölnék mások is«.

Ritkábban fordul elő, hogy verseiben talál kifogásolni valót, ha igen, megírja okait is. Egyszer egy hazafias versének két sorát hibáztatja: »Ott vesztek el a *bitófán*...« stb., melynek együtt említése a *hódolással* nagyon diszharmonikus hangot vegyítene a mult napok folyásába. Nem tette ezt az *Egyetértés* sem prózában, miért tegye a költészet versben? A magyar lovagias, s ha a király már a koronázási sok aranyakat a régi honvédeknek ajándékozta, vajjon a nemzet legyen-e csak engesztelhetetlen a régi honvédek rútul kivégzett tábornokaiért? Azt hiszem... így végzi levelét — e pár sort módosítani kellene. Egy jóbarát véleményeért tán nem fog neheztelni.« Mily kíméletes bíráló, hogy a fiatal költő érzékeny önérzetét valahogy meg ne sértse. E tekintetben Vadnay máskor is nagyon figyelmes.

De ha kedvére való verset, vagy más cikket kap, nem fukarkodik az elismeréssel sem. Sokszor dicséri balatoni tárcáit is. Alsóörsön t. i. volt atyjának még az 50-es években szerzett nagy szőlőbirtoka, s a Balatonra néző egyszerű, de utóbb kényelmessé tett hajléka, ahol költőnk gyermek-kora óta igen boldog napokat töltött. Itt ismerte s szerette meg azt a »titokzatos nagy vizet«, melynek sajátos szépségeiben, verőfényes nappalai s csodaszép holdvilágos éjszakáiban később is sokszor gyönyörködött. Ami Petőfi-nek az Alföld, az volt neki a Balaton, ide járt képzelete a távolban is, s ide járt le maga is, amikor csak tehetette:

élvezni a tavasz ébredését, hallgatni a madarak csicssergését, s hosszában-széltében vitorlázva bejárni minden zegézugát. E rajongó szeretetnek kifejezései azok a színés s többször pompázó stílusban írt rajzok, melyeket már 1871. óta küldözgetett a Fővárosi Lapok számára.

Bármily szívesen fogadta s nyaranta sürgetve is kérte Vadnay az időszerű tárcákat, néha meg is sokalta a rajongás áradozó részét. »Prózában — írja 1876. tavaszán — kirívó lesz sok oly ömlengés, túlzás, mely a versek formájában szépen hangzik... A líra, az »én«, a magunk életmódjának apróságai, úgy tetszik nekem, prózában csak humoros és nem ábrándos hangon szokták megnyerni a magyar olvasó-közönség tetszését... Isten mentsen, hogy Ön lemondjon a természet festéséről, mert hisz ez egyik forsza; sőt csak dicsérje tovább is a Balatonját, mely mintegy egyéniségéhez nőtt, csak az »én«-t szorítsa egy kicsit hátrább.« Majd így végzi levelét: »Nem veszi nemde rossz néven, hogy ezt megírom Önnek. Azért teszem, mert *szeretem Önt, sokra becsülöm tehetségét.* Remélem, lesznek majd balatonfüredi levelek nemcsak a vízről, hanem az életről, nemcsak a rózsákról, hanem az emberekről is«. Nem csalódott. Endrődi még a nyár folyamán küld két tárcát s szeptember végén *A saison után* címűt, melyről Vadnay 1876. szeptember 24-én ezt írja neki: »Kétszer olvastam el kéziratban s holnap átolvasom nyomtatásban is. Igazi költemény: elégia és mégis mennyi élettartalom. Oda kiáltok hát innen a »csobogó víz« mellé: bravo! Kivánok kedves álmodozásokat, ez az Ön elemel«

Amit fentebb »szeretetéről és becsüléséről« írt, ez már korábbi keltű s közelebbi ismeretségükön alapult. Endrődinek az 1869—72. években főképp a Fővárosi Lapok s a Figyelő hasábjain közölt verses és prózai művei annyira fölkellették érdeklődését s bizalmát szerzőjük tehetőségében, hogy 1872. augusztus 2-án felszólítja: — »miután ő szeptember 8. körül Mehádiába s onnét Konstantinápolyba megy —, hajlandó lenne-e akkor, távolléte alatt, a Fővárosi Lapok belső munkatársa, szerkesztő-segédje lenni Szana Tamás mellett.« »Nagyon szeretném — írja

végül — ha elvállalná, mert akkor biztos volnék, hogy a lap jó négy kézben van, s Önök Tamással jól is harmonizálnak. Aztán szeptembert már kellemesen lehet tölteni Pesten.»

Endrődi előtt nem volt új a szerkesztőségi munka, mert 1871—72. telén két rövidéletű politikai lapnál dolgozott; készséggel fogadta tehát Vadnay meghívását. Megbízatása lejártával, 1872. novemberében már Bécsből ír tárcákat. Decemberben ismét Pesten van, aztán pénze fogytával elkeseredetten megy haza Veszprémbe vagy a környéken lakó rokonaihoz. Vadnay persze jobb szerette volna, ha Pesten marad, mert egy-egy sürgősebb megbízását már azt sem tudta, hová küldje. Némi bosszúsággal, de teljes jóindulattal írja neki 1873. március 5-én: »Ön se Pesten, se Veszprémbe nem bír állandóan megmaradni, s mint a harangütő, lóbálózik két felé. Ez megy egy darabig, de nem mehet sokáig. Valahol csak gyökeret kellene vernie, épp írói jövője érdekében, mert az írónak is csak úgy kell talap, mint egy statuának. Ekkép megvan az a baráti óhajtásom, vajha megfogná már egyszer derekasan azt a kereket, melyen forgott, s nyugodtan elszánná magát valamire, hogy vagy itt, vagy ott marad s teszi ezt vagy azt következetesen«. Mindezt pedig — úgymond tovább — azért írja meg, mert »íróságára vonatkoznak, különben — kéretlenül — ilyen tanácsot nem volna szabad adni. Ne vegye tőlem rossz néven«.

Endrődit otthon is sürgették, hogy valamilyen állandó foglalkozást kezdjen; 1871. őszén nyilván ezért iratkozott be a pesti egyetem jogi karára, de ez a tanulmány sehogys sem érdekelte. Mint »szabad madár« akart élni s azzal foglalkozni, mihez kedvet és tehetséget érzett: a költői és írói munkával. Ebben a törekvésében senki sem támogatta jobban, mint Vadnay, nemcsak önzetlen tanácsokkal, hanem mindig szívesen közölt munkáinak honorálásával is,⁵ ha

⁵ Vadnay versekért rendszeren 5 frtot, tárcákért 8—10 frtot, elbeszélésekért jóval többet, előlegül pedig 20—30 frtot adott Endrődinek, ki ez utóbbi összegeket mindig szorgalmasan ledolgozta. Ez a tiszteletdíj bizony az akkori olcsóbb világban is nagyon szerény volt, többször lázadoznak is a fiatal írók, kik még ennyit sem kaptak.

pedig — mint *Alkony* c. hosszabb verses elbeszélését — a Föv. Lapok szűkre szabott tere miatt nem közölhette, Beöthy *Athenaeum* c. folyóiratának adta el.

Endrődi azonban nem mindig anyagi okok miatt ment haza, itt sem volt sokáig maradása. Mint egykor Csokonai és Petőfi, ő is kora ifjúságától fogva ösztönszerűen kereste az új tájakon, új emberek és viszonyok közt az új benyomásokat. Ezért utazott annyit előbb is, később is. 1874. nyarán Erdélybe ment s Kolozsvártól a keleti Kárpátokig bejárta a legszebb helyeket, gyönyörködve a természet elragadó pompájában s az emberek kedvességében. Felejthetetlen napokat töltött különösen Kolozsvárt, ahol már jól ismerték költeményeit s ezért, meg szellemes és vidám társalgásáért mindnyájan megszerették. Úti élményeit aztán a Föv. Lapokban és Závodszy (Széchy) Károly *Otthon* c. szépirodalmi folyóiratában tette közzé.

Ez év őszén kedvező fordulat állt be anyagi helyzetében is. Vadnay 1874. okt. 7-én értesítette, hogy Szana Tamás még mindig beteg s hosszabb időre Olaszországba készül, ezért fölmentését kérte a segédszerkesztői állástól. Ez a levél azért is érdekes, mert bevilágít Vadnay szerkesztői műhelyébe s jellemző a munkatársaihoz való viszonyára is. Mindenekelőtt azt kérdi Endrőditől: »Kíván-e a lap segédszerkesztője lenni? de *állandóan*. A munkakör ez: külföldi és bécsi hírek; de mivel e rovatba én is írok, sokszor pedig nincs rá tér, mellékesen segítség egy-két fővárosi hír vagy vidéki közlés megírásában. Olykor színházba menni s kritikát írni. Néha, nagyrítkán, hangversenybe. De ezeket, ha csak ráérek (s én sokra ráérek), magam végzem. A havidíj 70 forint. Átlag 2—1½ óra a munka délelőtt, azután félóra (hetenként három nap) délután az esti lapokból egy és más kiírása. E mellett dolgozhatik a lapba még vagy 30 frt.-nyit s máshova is, mert itt nem lesz nagyon elfoglalva. Ha tetszik, írja meg, s *örömet kötöm meg Önnek a frigyét*. Hanem egyet kérek meggondolni. A lap érdeke a belmunkatárs állandóságát kívánja. Ez nem azt teszi, hogy Ön örök rabja legyen a *Föv. Lapoknak*. Időnkint mehet egy-két hétre a Balaton csipke-fodrait s

Csobánc kékes ködeit nézni, vihart látni, fák alatt költészkedni... Azt hiszem azonban, hogy miután eddigelé meg lehetőszen »kivándormadárkodta« magát, jó lesz Önnek is — személyi és irodalmi érdekekben — végkép letelepülni valahol, gyökeret verni és környezetet szerezni. Errenézve tán nem lesz mostoha talaj a Föv. Lapok». Levelét aztán e jellemző sorokkal végzi: »Ami az én természetemet illeti, arra ne gondoljon kétkedőleg. Én barátot keresek s nem alárendeltet szerkesztő-társamban, s nem volt eset rá, hogy a morózus Kazárral is csak egy szóváltásom lett volna három év alatt«.

Endrödi nem sokat habozott, hogy elfogadja-e a kedvező feltételeket. Működéséről legilletékesebben maga Vadnay nyilatkozott. 1875. június 30-án kelt levelében — »készséggel bizonyítja, hogy Endrödi mint nyolc év óta egyik legbuzgóbb és legtehetségesebb munkatársa szépirodalmi és más munkáival az írók és olvasók elismerését jelentékeny mértékben vívta ki magának«. 1874. októbertől 1875. június végéig pedig a lapnál mint rovatvezető belmunkatárs is kitűnő buzgalommal és tehetséggel működött«.

Az ilyen elismerést Vadnay nem könnyen osztogatta. Rá kellett arra szolgálni, mert szerkesztői Árgus-szeme mindig éber volt: ha legcsekélyebb tárgyi hibát, stílusbeli helytelenséget vagy csak szóficamot vett észre, azt már a kéziratban kijavította, a naponkint frissen készült híreket pedig nyomtatásban nézte át, mert a helybeli és vidéki lapokból és levelekből átvett híreket is át kellett írni, röviden és szépen, úgy hogy 16 éves leány-olvasói is elolvashassák. Sohasem a szenzációt kereste, hanem az igazságot. Ha valamely fontos, főképp ismert személyekkel kapcsolatos esemény első híre bizonytalan volt, inkább megvárta a másnapi biztosabb híreket, mintsem megtéveszse olvasóit. Lapja szigorú ellenőrzésére s hírei megbízhatóságára Vadnay mindig büszke is volt. Míg más, főképp a gyorsan készülő politikai napilapok éjjeli hírei közt elég gyakori volt a félreértésen vagy hibás fordításon alapult közlemény, a Föv. Lapokban egész éven át egy-egy feltűnőbb sajtóhiba is alig fordult elő.

Endrődi nem sokáig bírta a szobához kötött segéd-szerkesztői munkát, már kora tavasszal lerándult a Balatonra, s aztán alig várta a nyarat, 1875. s 1876-ban is leg-szívesebben ott időzött, 1877. tavaszán pedig szerelmi bánatával Olaszország derült ege alá menekült s egész Nápolyig és Palermóig végig járta a nagyobb városokat, végül Capri szigetén pihent meg, s hazatérte után változatos rajzokban és elbeszélésekben dolgozta fel élményeit. Boldogságot kereső ifjú ábrándjai s a lelkét-szívét háborgató érzelmei pedig abban a két verses kötetben tüdőződnek le, melyek az 1876.-ban alakult Petőfi-Társaság első kiadványaiul jelentek meg 1877. és 1878-ban. E költemények már a hírlapokban közölve is figyelmet keltettek. A Budapesti Szemle szigorú kritikusa *A legújabb magyar lyra* cím alatt szemlét tartván az 1860—1873. közt fellépett lírai költőkről, megállapítja, hogy »egyetlen nagyobb szabású tehetség sem tűnt fel«, de Endrődiről azt mondja, »bár még (t. i. 1873.-ban) kiforratlan, neki van érzéke a belső forma iránt, daleszméket s hozzájuk hangokat is tud találni..., a kedély világában sem idegen..., a természet is élénkebben hat rá, mint társaira«. (B. Sz. 1874. 9. sz.) 1877-ben pedig (u. ott XV. k.) *Négy fiatal lyrikus* (Zichy G., Váradi A., Bartók L. és Endrődi) kötetéről szólva, Endrődi költészetét mindegyikénél jóval magasabbra értékeli. Szász K. a *Vasárnapi Ujságban* (1877. júl. 8.), Reviczky Gyula a Petőfi-Társaság *Koszorújában* (1878. 82. l.) szintén dicsérőleg szólnak róla.

Senki sem örült őszintébben »házi poétája« dicséretének, mint Vadnay, ki joggal mondhatta volna, hogy ő ismerte fel először költői és írói tehetségét, mely az ő irányítása mellett bontakozott ki ily dicséretesen, akkor, midőn az új esztétikusok a terjedő materialista eszmék hatása alatt egyre jobban hangoztatták, hogy a költészet ideje lejárt, ha nem tud kifejezést adni a korszerű eszméknek s csak a szív érzelmeit zengi. Vadnay vaalmennyi kritikusknál melegebben szól Endrődi költészetéről (Föv. Lapok 1877. júl. 17.). Már a cikk bevezetésében kiemeli, hogy »érzelmei igazak, tud színgazdagon festeni, van igazi eszménye, mely

mindig magasan lebeg felette... s a nyelv neki hangszer, melyből mindig összhangzatos zenét merít» stb. s aztán őt tárca-hasábon át részletesen méltatja kiválóbb költeményeit.

Endrődi megnyervén imádottja ígéretét, most már minden igyekezettel azon volt, hogy valami rendes jövedelmű állást szerezzen, amiben — leveleiből kitűnőleg — Vadnay mindig örömmel támogatta. De nehéz volt a választás: a hivatalnoki pálya nem neki való, politikai lapnál dolgozni — »az szörnyű szakmány munka«, a szépirodalmi lap kevés jövedelmet biztosít. A szépírókra akkor valóban rossz idő járt. Jókai a Petőfi-Társaság első közgyűlésén mondott beszédében szintén panaszkodik, hogy a szépirodalmat sem a közönség, sem a kiadók nem pártolják: »a jobb tehetségek is — úgymond — a politikai lapok jövedelmezőbb napszámához szegődnek, hétköznapi tényekkel foglalkoznak, pártot szolgálnak, hódolnak, a helyett, hogy hódítanak« (*Petőfi-Társ. Lapja* 1877. 1. sz.). Aki nem akart ilyen munkára vállalkozni, menekült a »szakmány-munka« elől (mint Endrődi is 1872-ben), de ha szépirodalmi folyóirat szerkesztésével foglalkoztak is, mint Beöthy Zsolt (Athenaeum), Závodszy (Széchy) Károly (Otthon), Szegfi Mór (Családi Kör) s László Mihály, a jogvégzett novella-író, — egymásután a nyugalmasabb tanári pályán kerestek boldogulást. Ezt tette barátai példájára Endrődi is: az 1878/79. tanévet Kolozsvárott töltvén, eddigi egyetemi tanulmányai beszámításával tanári oklevelet szerzett. De csak 1880. őszén sikerült helyettes-tanári állást kapnia Nagyváradon. Vadnay örvend, hogy a »vándor-madár« végre célt ért, s ekkor »igaz baráti érzéssel« kívánja neki, hogy »szíve szerint mennél melegebbé tegye az alapítandó családi fészket«.

Endrődi a tanári foglalkozás mellett továbbra is szorgalmasan dolgozott, Vadnay pedig igyekezett irodalmi sikereit előmozdítani: 1882. januárban tagul választatja a Kisfaludy-Társaságba; ősszel (okt. 2.) melegen gratulál neki (ekkor már tegeződve), hogy a Petőfi-szobor leplezésére írt ódájával 42 pályázó közül ő nyerte el a pálya-

díjat. A *Homályban* c. költeményét is, melyben nemes haraggal ostromozza a korhadó közélet jelenségeit, oly jó-nak tartja, hogy székfoglalóul jelentette be a Kisfaludy-Társaságban. — Endrődi családi örömeit azonban meg-megzavarják a mindennapi élet gondjai, melyeket csak a vékonyan csordogáló írói tiszteletdíjak enyhítettek némileg. Jöttek aztán a gyász napjai, midőn előbb két kis gyerme-két, majd 1889. tavaszán nejét is eltemette. Hiába sírta el bánatát egész kötetnyi szebbnél szebb költeményben, hiába volt a feléje áradó őszinte részvét: Nagyváradon nem volt többé maradása. Irodalmi és politikus barátai se-gítségével végre sikerült az 1891. nyarán megüresedett képviselőházi naplószerkesztői állást szept. 1-én elnyernie. Új hivatala mellett aztán, bár itt is jelentős munkát vég-zett, fokozódó sikerek közt teljesen az irodalomnak él-hetett.

Közben Vadnay is egyre jobban megúnta a közel negy-venévi hírlapírói és szerkesztői vesződséges munkát. Már a 80-as évek folyamán Endrődi előleg-kérő leveleire több-ször panaszkodva írta, hogy csak keveset küldhet, mert pl. 1883. első felében mindössze 575 frt. jutott neki »a lapnál végzett fárasztó szerkesztői és írói munkájáért«, meg is mondta az Athenaeumnak, hogy »lesz oka rá, ha a laptól rövid időn vissza fog vonulni«. 1885. okt. 27-én — ismét azt írta, hogy »a megnagyobbodott lap miatt neki alig jut havonként 70 frt.«. Két év múlva (1887. szept. 26.) meg-újul a panasz: »A dupla lap csak a költséget szaporította, de nem az előfizetőket«. A szűkmarkú kiadó t. i. (1868. óta az Athenaeum r. t.) azt hitte, hogy elég az olvasókat több olvasmánnyal ellátni, hogy az előfizetők számát sza-porítsa. De a lap régi törzsolvasói évtizedek során egyre fogytak, az ifjabbakat pedig már nem elégítették ki a lap keretei. Ehhez járult, hogy az újonnan keletkezett lapok szerkesztői és munkatársai eltanulták s tovább fejlesztet-ték Vadnay szerkesztői jeles tulajdonait, őt pedig, mióta szülőföldjén képviselővé választották (1884.), nagyobb mértékben kezdték érdekelni a közdolgozok, mint azelőtt. Nyolc évig és négy hónapon át (1884 szept. 1-től 1892.

dec. végeig) képviselte kerületét, s ezalatt tovább szerkesztette a Fővárosi Lapokat is; de aztán nyugalomra vágyott. Ez az óhaja teljesült, midőn 1893. jan. 1-től megkapta a *Hivatalos Közlöny* szerkesztői állását. Lemondott tehát a képviselőségről s a Főv. Lapok 1892. dec. 17-iki számában közölte olvasóival, hogy a hó végén leteszi itt a szerkesztői tollát is. Baráti körben csak ki kellett mondani a szót, hogy volt munkatársai és tisztelői *Emléklapot* nyujtsanak át neki búcsúzóul: két hét alatt elkészült a lap, melyben mindenki elmondta — néha az 50-es évekig visszanyúló s Vadnayra vonatkozó — emlékeit, vagy jellemezte a mindenkitől tisztelt szerkesztő kiváló tulajdonait. Csak most tűnt ki, hogy az írói társadalomnak egész tábora, öregek és ifjabbak, mennyi jellemző szép vonást tudtak róla, mert valamikép mindnyájan érezték útmutatásainak, bírálatainak hasznát s egyéniségének példaadó hatását, mely tulajdonok együttvéve a szerkesztők mintaképévé avatták Vadnayt.

Az *Emléklap* ünnepélyes átadásakor azt a többektől kifejezett óhajt, hogy visszavonulása után se tegye le az írói tollat, szívesen teljesítette. Azonfelül, hogy a Főv. Lapok új szerkesztőjét, Szana Tamást, tartalmas cikkekkel támogatta,⁶ nem pihentette szépírói s emlékirói tollát sem. A Kisfaludy-Társaság kiadásában jelent meg 1892-ben az *Éva leányai*, 1895-ben *A besorozott* című 1850. évi »históriája«, 1896-ban külön az *Immaculata* című regénye s még halála után is a Kisfaludy-Társaság adta ki *Irodalmi emlékek* (1905.) cím alatt összegyűjtött újabb emlékiratait s *Elbeszélések* (1906.) című kötetét. Az Akadémiában különösen a drámai-irodalmi pályamunkákról írt alapos jelentéseivel és kitűnő emlékbeszédeivel tűnt ki, amely munkásságának elismerésül 1900-ban rendes tagul választották meg. Utolsó jelentését az 1901. évi Kóczán-pályázatról

⁶ Mindjárt az első félévben 27 vezércikket írt. Ezt Szana T. kezdeményezte, valamint külön divat- és sport-mellékleteket adott, egyebekben pedig pedig igyekezett fenntartani a lap régi elveit; két év múlva polit. és közgazdaságira akarták a lapot átalakítani, a szerkesztők is többször változtak, végre is elsorvadva 1897. nyarán végleg megszűnt.

írta, rendes tagsági székét pedig *Czakó Zsigmond kiadatlan drámai kölleménye* című értekezésével foglalta el.

Levelet azonban már ritkábban írt. Endrődihez az utolsó négyet az 1899. és 1900. években írta. 1899. jan. 5-én megköszöni *Összegyűjtött költeményei* pompás kiállítású négy kötetét, melyeket »hálás emlékezettel« küldött meg neki. »A *hálás* szó — úgymond, inkább tölem eredhetne, mert a szerkesztő lehet csak adója a költőnek, ki őt törekvéseiben támogatta s könnyítette nehéz munkáját olyan hosszú időn át, midőn a föléledő magyar politika évről-évre jobban háttérbe szorítja a szépirodalmat, melyhez a jó kiadók is csak szűken szolgáltatták a szekérkenőt«. Majd alább így folytatja: »Köteteidnek nemcsak olvasása, hanem a csupa látása is igaz öröm énnekem, mert mutatja, hogy amit én mindjárt kezdetben bizton hittem, valósult, — nagyot nőttél. És ami növéssednek igazi kútfeje volt: a tiszta idealizmus, maradjon is még hosszú időn át tápláló, erősítő, emelő forrásod«. Végül, mivel »ő a csúz otthon ülő remetéje«, kéri alkalmi látogatását s biztosítja »őszintén szerető, régi igaz barátságáról«.

A következő két levél 1899. febr. 7. és 1899. május 2. kelettel Endrődi akadémiai tagságáról szól. Miután t. i. — Beöthy jelentése alapján — négy kötetével megnyerte az Akadémia Marczibányi-díját, Vadnay értesíti, hogy »titkos merényletet követett el személye ellen, amennyiben híre s tudta nélkül levelező tagságra ajánlotta«; a második levélben már örömmel értesíti, hogy meg is választották.

Az 1900. március 22-én kelt utolsó levelében Endrődinek az Athenaeum megbízásából írt *Századunk magyar irodalma* stb. című irodalomtörténeti munkájával foglalkozik. Megköszönvén a vaskos kötetet, mindenekelőtt megnyugtatta, hogy kellően figyelembe vette az őszinte Előszót. »A könyvet — úgymond — annak olvastam, aminek írtad: benyomásaid eleven tükrének. S így is vált az érdekessé. Jól tetted, hogy nem kívánoztál a tárgyiaság magas, de hideg ormára; az egyéni benyomás sokat ér, mert szabadságot ad olyan őszinteségekre is, melyekben egyik-másik olvasó nem osztozik« stb. Aztán néhány kifogását

említve, érdekesen nyilatkozik Jókairól, Lisznyairól, Szesteyről. Végül — mivel Endrődi róla is mint »irodalmunk napszámosáról« nagyon melegen emlékezik meg (a könyv 384—87. lapjain): ezt megköszönve nagyon szerényen, de érdekesen nyilatkozik Vadnay a maga irodalmi munkásságáról: »Büszkén mondhatom, hogy sohasem bolondítottam magamat. Aránylag korán megismerve a világirodalom verses és prózai remekeit s már Blair Hugót is bújva, hamar tisztában voltam azzal, hogy milyen arányú tehetségek azok, kik nyomokat hagynak az irodalomban. De az is igaz, hogy sohasem képzeltem magamat többnek, mint ami lehettem, de azt a kis telket, melyet a magyar irodalom területén elfoglaltam, igyekeztem becsületes, szorgalmas munkássággal művelni. *Az ízlés és nemzeti műveltség szolgálatának éltem évtizedeken át.* Hogy te ezt pár lapon elismerni szíves voltál, az nekem jól esett. Többre nem vágyhatom, mert akkor valótlanságot írnának rólam«.

Ez a puritán szerénység is hozzátartozik Vadnay jellemvonásaihoz, ki senkinek igaz érdemeit soha nem kisebbitette, csak a magáéit! Beírta azzal, hogy »becsületes és szorgalmas napszámosa lehetett az irodalomnak« s buzgó terjesztője »az ízlésnek és nemzeti műveltségnek«. A Mármarosban mint gyerek honvéd-káplár egyszer megbotránkozva tiltakozott századosának egyik közlegényt kegyetlenül büntető eljárása ellen; jószívűségből eredt fegyelemsértése miatt haditörvényszék elé állíttatva a fejével játszott, ha jólelkű őrnagya meg nem menti életét azzal, hogy csak lefokozásra ítélte. Mély hálával emlékezik ezért vissza utóbb Rapaics őrnagyra;⁷ ha másképp ítélkezik felette: »ő nem érhetne volna meg az idők nagy fordulatait, nem láthatott volna annyi szépet és gyönyörködtetőt, nem ismerhette volna meg Shakespeare és Arany műveit, nem hallhatta volna Deák Ferenc beszédeit, sem Beethovent és Liszt rhapszodiáit, nem láthatta volna sem Munkácsy képeit, sem Londont és Konstantinápolyt, ott porladnának hamvai vala-

⁷ Az *Elmult idők* c. emlékiratai (1886.) Rapaicsról szól cikke bevezetésében.

hol a felső Tisza partján». Ime legnemesebb élvezeteinek forrása! S azok a »nagy fordulatai« az időnek! Élete alkonynán többször emlegette, mily boldog, hogy olyan korszakban élt, mely gazdag fölemelő nagy eseményekben: itthon a rendi világ átalakulása modern demokratikus nemzetté, kiváló államférfiak, költők, hadvezérek működése, az ősi vitézség újra ébredése szabadságharcunkban, a nemzet együttérzése az elnyomatás idején, az alkotmány visszaszerzése, az ország és a főváros nagy szellemi és anyagi föllendülése, — külföldön a tudományok és találmányok roppant fejlődése, Amerikában a rabszolgaság eltörlése, az olasz és német nemzeti egység megvalósítása... Valóban, ilyen vívmányokat megérni »lelki gyönyörűség!« Ezért szólt oly felmagasztosult érzéssel, midőn kortársairól, ezek küzdelmes, de szép életéről írt: emlékezete s tapasztalata gazdag tárházából merített adataiban az egész kor megelevenedik előttünk. Pihenő óráiban, budai szőlleje s nagy kertje csendjében, sokszor elmerengett a multak emlékein, s ha ezek megörökítése végett tollat fog: »szeme árja megindul«, s ilyenkor elbeszélése és szereplőinek rajza a közbeszótt elmélkedések miatt néha kissé bőbeszédű is, de ennek ellenére érdekes és tanulságos.

Élete utolsó évében egyre súlyosabbá vált betegsége, de így sem térhetett ki az elől, hogy 1902. ápr. 28-án, születése 70-ik évfordulója alkalmából, otthonában a tisztelet és hódolat őszinte hangján ki ne fejezzék előtte nagyrabecsülésüket azok az íróársai és barátai, akiknek körében oly hasznosan működött: az Akadémia nevében Beöthy Zsolt és Vargha Gyula, a Kisfaludy-Társaság nevében Berzeviczy Albert, Kozma Andor és Endrődi Sándor, a Petőfi-Társaság nevében Bartók Lajos, Ábrányi Emil és Pekár Gyula üdvözölték, s kívülök megjelentek a Nőképző-Egyesület elnökei, Rudnay Józsefné és Emich Gusztávné is, akik virágbokrétaival s a hölgytagok által hímzett szép kézimunkával is megajándékozván, emlékiratban köszönték meg a nagy szolgálatot, melyet Vadnay az Egyesület alapítása s a magyar nők irodalmi műveltségének emelése körül szerzett.

Senkisem gondolta, hogy az ekkor vendégeivel még élénken társalgó, sőt otthon még egyre dolgozgató nagyérdemű író három hónap múlva: 1902. július 27-én már ravatalon fog feküdni. A temetésen az irodalmi körök nevében Vargha Gyula búcsúztatta. Később a Kisfaludy-Társaságban (1906.) Beöthy Zsolt, az Akadémiában (1909.) Berczik Árpád mondott felette kiváló irodalmi érdemeit és jeles tulajdonait méltató emlékbeszédet.

*

Ezzel azonban nem záródhatik le Vadnay emlékezete. Aki egy emberéleten át oly példaadó munkásságot fejtett ki mindenütt, ahol munkát vállalt, annak emléke nem múlhat el halálával, sőt kötelez bennünket, hogy alkalomadtán, mint most — születése 100-ik s halálának 30-ik évében tesszük — hálás kegyelettel és áldólag emlékezzünk meg róla.

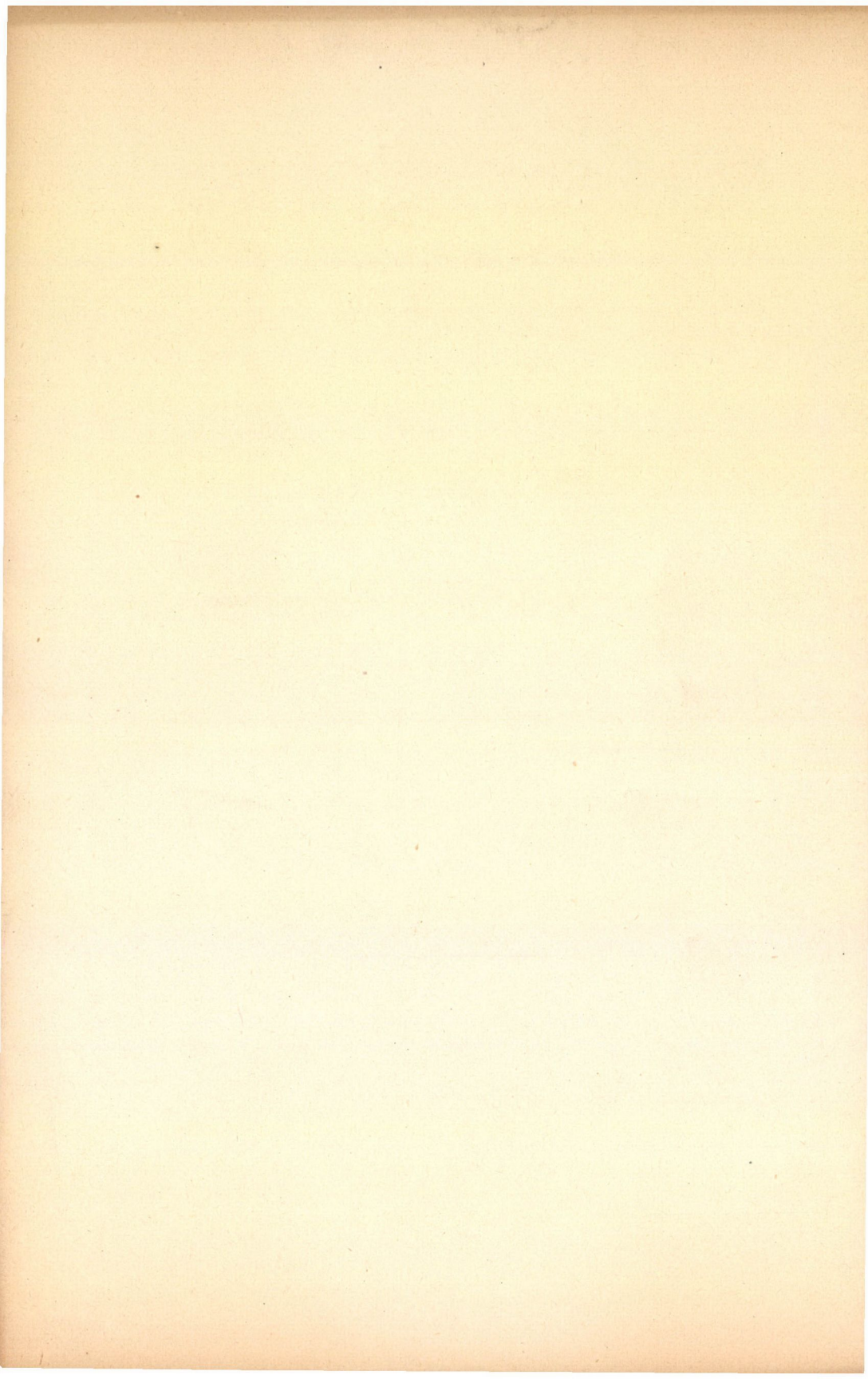

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 20. SZÁM.

MAGYARY GÉZA R. TAG
EMLÉKEZETE.

ÍRTA
VINKLER JÁNOS
L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1932. ÉVI JÚNIUS HÓ 19-ÉN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1933.

Magyary Géza emlékezete.

Irta: Vinkler János I. tag.

Öt éve immár, hogy Magyary Gézát 1928. október 11-én a budapesti egyetem előcsarnokából a kerepesi-úti temetőbe örök pihenőjére kísértük.¹ Nagy idő, ha az emlékéllátás kötelességének értékmérőjéről nézzük, de szinte alig múló pillanat, ha a tanítvány hálájának s az atyai jóindulat és barátság melegének soha el nem muló erővilágából szemléljük. Nem tudtam tőle búcsuzni. Kegyelettel állok ugyan koporsója, vagy zarándokként sirja mellett, de úgy érzem, él, köztünk van, csak beszélni kell vele.

Ő nem a mának, nem önmagának, de nemzetének, nemzete jövőjének élt s élete a legtisztább eszme, a legnemesebb idea szolgálata és megélése volt. Korának világképében élt, de arról a maga bensejéből alakuló rendszert formált.

Minden gondolatából, minden mondatából sugárzik a meggyőződés, hogy »az ideák reális gyökere az életben nyilvánuló valóság.«² E mellett érezte, hogy a lelkében felsorakozó ideák közül egynek vezető szerephez kell jutnia, amelyet mint központi ideát, mint eszmét, szükségszerűen követni kell, mert »minden rendszer merőben teleológikus

---

¹ Magyary Géza 1863-ban Alsólócon született. Középiskolai tanulmányait a nagyszombati érseki főgimnáziumban (1874—1882.), az egyetemet Budapesten végezte (1882—1886.). Két évet töltött joggyakorlaton mint ügyvédjelölt, illetve mint budapesti kir. törvényszéki joggyakornok (1887—1889.). 1890-ben kecskeméti, 1893-ban nagyváradai jogakadémiai tanár, s 1905-től kezdve budapesti egyetemi tanár.

² *Bartók György*: Az „Eszme“ filozófiai vizsgálata. Akad. Ért. 1930. III. 9. sz. 13. old.

alakulat»,³ mely míg egyfelől szabályozásra szorul, addig másrésről ez a szabályozás csak az eszme által történhetik.

Tudja, ha életéből hiányzik az eszme, s cselekvéseit nem ez vezeti, ismeretének nem lehet összefogó rendszere, s tevékenységének minden eredménye csupán efemer jellegű résztudás volna anélkül, hogy azok bármelyike is közelebb vinne az igazság felismeréséhez; illetve tudja, hogy »ha nem tesszük tudományos vizsgálódás tárgyává az igazság természetét, s az abból folyó gondolkodási és kutatási szabályokat, a szaktudomány minden lépése öntudatlanul történik«...⁴

Egész egyéniségét maradék nélkül adta át a maga eszméjének, hogy cselekvéseiben az a maga irányító és szabályozó erejével fenntartás nélkül részt vehessen és a legpregnansabban kifejezésre juthasson.

Gyöngé fizikuma a leggyöngébb széltől is óvást igényel. Mentől kizárólagosabbnak véli ezirányú önismeretét, annál nagyobb lelki erővel tartja távol magától az élethalandóság gondolatát, s annál nagyobb lelki erővel fejleszti önmagában az ember azon előjogát, hogy a legdrágábbat és a legjobbat, ami neki adatik, a mulandóságtól megóvjá.

Ha tudja is, hogy a filozófiai antropológia szerint az ő lelke is az érzékiség és a szellem között foglal helyet, annak az érzékiséggel szemben elsősorban ellenőrzési jogot ad, hogy lelke, a szellem törvényeinek engedelmeskedve, a mulandóságot meghaladó értékeket termelhessen. Így válik a gyöngé fizikum kizárólagosnak hitt ismerete a lelki erő intenzitásának és munkakészségének fokozójává. És Magyary Géza minden pillanatot maradék nélkül cselekvésre használt.

Szinte az elhivatottság gondolata látszik fáradhatatlan tevékenységében. Az élet az ő részére maradék nélküli állandó kötelelességteljesítés volt.

³ Bartók, i. m. 1. old.

⁴ *Pauler Ákos*: Bevezetés a filozófiába. Budapest, Kőr. M. Egyetemi nyomda, 1933. 5—6. 1.

Aránylag rövid, 65 éves, életének munkássága három korszakot mutat: a kereskedelmi jog, a polgári perjog és a nemzetközi jog tudományának a művelését.

Mi volt az a vezérlő eszme, melynek átadottságában részére ez a fokozatos felfejlődés lehetővé vált? Mert előre kell bocsátanunk, hogy Magyary Gézáról föl sem lehet tételezni, hogy cselekvéseiben ad hoc értékű meggondolások vezették volna. De viszont éreznünk kell, ha munkásságának széles terjedelmét nézzük, s abban egy központilag reguláló eszmét keresünk, hogy szinte lehetetlenre vállalkozunk. Mert a tudomány mindhárom síkján egészet alkotott. Vajjon egyáltalán lehetséges-e ily módon egyetlen eszme harmónikusan konstituáló erejének a jelenlétét megállapítanunk? A válasz elvileg nem kétséges, de ha mégis annak, a Magyary Géza lelkében kiélt, formáját nem vetítetők ki hozzá méltóan, az a mi gyöngességünk terhére írassék.

Munkásságának első korszaka a kereskedelmi jog művelése. Az ebben a korszakban kiemelkedő munkája a »Kiadói ügyletről« szóló terjedelmes monografia.⁵ Mikor ezen dolgozatában a kiadói és szerzői jogot, mint a modern jogrendszerek sajátyszerű új intézményeit jelöli meg, álláspontjának igazolására széleskörű történeti kutatással felel. Az ókorban az írói művekre vonatkozó jogviszonyok önálló rendezést nem nyertek, mondja, mert »ahol a haszonhajtó foglalkozás általában megvetett foglalkozásnak tekintetett, nem lehetett várni azt, hogy a szellemi foglalkozást, mint a közügyekkel való foglalkozás mellett szabad emberhez egyedül méltót, haszonhajtónak elismerjék« (4. old.). A középkorban a rendezés hiányát már nemcsak a haszonúzó foglalkozás megvetettségében, hanem a csekélyebb műveltségben és a másolatok elkészítésének költségességében látja. (5. old.) A privilégiumok alkalmasak ugyan a középkor végén és a reformáció elején a munkát, mint dolgot és a benne levő szellemi tartalmat öntudatos elválasztáshoz vinni és külön-külön önálló ér-

---

⁵ A kiadói ügylet. Budapest, Grill, 1893. 134. old.

tékelésre emelni, más szóval mindkét irányban védelmet nyújtani, de a privilégium csak a szellemi tartalomra vonatkozott, mert a dolog feletti jog védelmére elégségesnek látták a közönséges magánjogi védelmet. Mellékes, hogy a privilégiumok a kiadót nem voltak elég alkalmasak megvédeni. A lényeg ugyanis az, hogy amikor a privilégium helyébe folytatólag más védelmi eszközöket kerestek, ezt egy általános szabályban vélték feltalálni, a cél nem az volt, »hogy valakinek egy mű létesítése körül kifejtett szellemi tevékenysége nyerjen védelmet, hanem hogy senkitől se vonassék el az általa kiadott mű szellemi tartalmából huzható haszon« (8. old.). De láthatólag még mindig nincs a szerző sehol. A jogvédelem alapja még mindig csak a kiadót illető kizárólagos jog, mert ő a művet korábban adta ki, mint más. A helyes irány akkor jelentkezik, mikor kezdik belátni, hogy a jogvédelmi alap tulajdonképpen abban áll, hogy *a kiadó a művet a szerzőtől megszerezte*. A mai törvényhozásokban is uralkodónak mondható ezen elv folytán többé nem a kiadó, hanem a szerző személye áll előtérben: a mű szellemi tartalma feletti kizárólagos jog nem a kiadónak, hanem a szerzőnek van biztosítva (9. old.), s a kiadó csak annyiban tarthat arra igényt, amennyiben azt a szerzőtől megszerezte. Ennek a felfogásnak első nyomaival az 1685. évi október 25-iki szász választófejedelmi rendeletben találkozunk.

A kiadó és szerző közötti viszony történeti alakulásának ezen bemutatásával talán fölöslegesen vettem igénybe a Tekintetes Akadémia figyelmét. De ha közelebbről nézzük Magyary Gézának ezt az első munkájának bevezetőjében található vázlatos gondolatmenetét, első pillanatra feltűnik, hogy ebben a magyar nemes ifjú állítja be önmagát az ősiség védelmét nem élvező új világképbe. Az eddig a közügyekkel foglalkozó nobile officialis magyar ifjúság méltó elhelyezkedése a jövőben a szellemi tevékenység területén, elsősorban a tudományos működésben van. Új világ, új ismereteket szomszúhozó élet, mely csak akkor lehet a mienk, csak akkor lehet magyar, ha az a magyar

szellem alkotása, ha abban a magyar szellem alakítja ki önmagát.

A műveltség hiánya, meggyőződése szerint, láthatólag, gátló, jelenléte viszont konstituáló és reguláló tényező a jogintézmények alakulásánál. Amikor ugyanis a közép-kor kultúrhiányát egyik fő akadályként állítja oda a szellemi élet nyilvánulásainak jogtárgyakként való elismerésével szemben, nem lehet kétséges, hogy álláspontja szerint a műveltség pozitív jelenléte viszont konstituáló erőt képvisel.

Ha Magyary Géza lelkét már ekkor új érték, sőt új értékek alakulásának és megismerésének a gondolata foglalkoztatja, s azok jogi releválása céljából az állam jogalkotó hatalmára gondol, bizonyos, hogy ebben a lélekben már ekkor felrajzolódik az állam végső céljáról egy ideálszerkezet, mely folytatólag egy határozott értékelő álláspontot, mint alapot tételez fel,⁶ hogy az új érték egyáltalán felismerhető és rendszerezhető legyen.

Meggyőződéssel tanítja, hogy »valamely szellemi műtartalmának önálló jogtárgyként való elismerése« (1. old.), s a szerzőt az afölött illető rendelkezési jognak a szabályozása »oly magasfokú műveltséget« (1. old.), s »az egyéni érvényesülés jogi oltalmának« (2. old.) oly magas fokát jelenti, melyhez csak a modern kor és annak a jogrendszerei jutottak és juthattak el.

A jogtudomány egy rész kérdését mindjárt a kezdet kezdetén egy, az ő lelkét uraló eszme birtokából nézi. És a műveltség hangsúlyozott kiemelése arra mutat, hogy tevékenységében, tudományos kutatásában az a kérdés foglalkoztatja, minő értékrendszer obiectiválódik és minő értékrendszernek kell obiectávilódnia egy kultúrnemzet jogrendjében, s tovább hogyan obiectiválja magát a magyar szellem a magyar jogrendszerben.

A jog fogalma sokféle árnyalatban jelentkezhetik, de az bizonyos, hogy a jog mélyén mindig erkölcsi értékek-

---

⁶ V. ö. Kornis Gyula: Az államcélok elmélete és a kulturpolitika. Akad. Ért. 1931. 9. old.

nek kell lenniök. S ha így »az állam első és mindig legfőbb jegyében«, nevezetesen a jogszabályokkal formált jogrendben az erkölcsi értékeket nem nélkülözheti, akkor az állam és a jog, illetve a jog alkalmazója, az igazságosság értékelésénél nem divergálhatnak.⁷

Magyary Géza a jogállam fogalmának gondolkörében él, a liberális világképében az egyéni érvényesülés hive. Saját kora adottságának realis talaján áll, de lelkében a kultúrállam rajzolódik fel, melyben az abszolút értékek rendszere, »a jónak, igaznak, szépnek, isteninek értékei« keresnek az erkölcsben és jogban, a tudományban, művészetben és vallásban megvalósulási formákat.⁸

Segíti lelki világának kialakításában, az eszme erejének öntudatos kifejlődésében, az a helyesen felismert elvi alap, hogy nevezetesen: minél több és magasabb fokú érdeket relevál és nyújt egyúttal ahhoz jogvédelmet egy jogrendszer, az a jogrendszer annál tökéletesebb (3. old.). Nem nehéz elgondolni, hogy ha egy alapjában jelentéktelen részkérdésnek, a kiadói és szerzői jognak a kutatásánál is a kultúrállam eszméjébe torkolló részideából indul ki, milyen tisztán határolódik el folytatólag (13. és köv. old.) abban a munkában a két jogintézmény egymástól. Valóságos üdülés a mindig egyirányból szabályozott, lépcsőzetesen felépített gondolatainak az olvasása. Gondolatmenete szinte igazolása a filozófia azon tanításának, hogy »a szellem talaján minden halkan magától szabadon nő, erőszakkal bensőleg semmi sem fejleszthető«.⁹

A szerzői jogot kizárja a tulajdonjog fogalmi köréből, mert »a tulajdonjog csak dolgokban állhat fenn, s nem más javakon« (13. old.). De ha az nem is tulajdonjog, mint ahogyan másutt mondja, az mégis »valóságos magánjogi jellegű jogosítvány, melyben a szerzőnek az a *java nyer védelmet*, amely egy bizonyos *alakban* kifejezett *eszmében*« nyer értékelést. (14. old.) Ez a megállapítás ter-

⁷ V. ö. Kornis i. m. 16. old.

⁸ V. ö. Kornis i. m. 14. old.

⁹ V. ö. Kornis i. m. 19. old.

mészetszerűleg vonja maga után azt a tanítást, hogy a szerzői jog oltalmánál a tulajdonjogi keresetek nem nyerhetnek alkalmazást. Ugyanezt a kizáró következtetést alkalmazza továbbmenően a kiadói jog fogalmának a keresésénél is. Eredményei módot nyújtanak annak megállapítására, hogy a kiadói jog lényeges eleme a *jog gyakorlására vonatkozó kötelesség*. De ugyanezen eredmények alapján mód kínálkozik részére annak éles hangsúlyozására is, hogy *miután mindkét jogintézmény határozottan új értékeket relevál, teljesen fölösleges azokat a már eddig létező értékvédelmi formák közé szorítani*.

De talán legerősebb betekintést enged nemes lelki világába boldogult tagtársunk akkor, mikor a kiadói ügylet tárgyát, nevezetesen a szerzői művet, s az erre vonatkozó jogvédelem előfeltételeit vizsgálja. »A szerzői művek köre, melyekre kiadói ügylet köthető«, amint mondja, »sokkal tágabb, mint amelyekre a szerzői jog védelme kiterjed«. (76. old.) A szerzői művek fogalmának meghatározásánál ugyanis arról van szó, »mennyiben juttatnak kifejezésre oly szellemi tartalmat, mely egy, a jogi forgalomra alkalmas javat képez. Vannak irodalmi vagy művészeti alkotások, melyek, habár irodalmi vagy művészeti szempontból nagy értéket képviselnek is, mégse bírnak oly tartalommal, melyet a jog jogi tárgyként való elismerésre alkalmasnak tarthatna«. (79. old.) A szerzői műnek, ha jogtárgyként való elismerésre igényt tart, két kellékkel kell bírnia: »az egyik a tartalom, a másik az alak. Csak bizonyos tartalommal bíró eszmék, ha bizonyos alakban vannak kifejezve, esnek a szerzői mű fogalma alá«. A tartalmat és az alakot pedig meghatározza a cél, »amelyre való tekintetből a szellemi termékek jogi védelemben részesülnek. A szellemi termelés csak akkor részesül védelemben, ha az a közönségre tanító, nemesítő, azaz szellem- és erkölcsfejlesztő hatással bír«. Eleve kizártnak azonban a jogvédelemből a szerzői mű csak akkor tekinthető, ha ezzel a céllal szöges ellentétben áll. De nem zárja ki a jogvédelmet a cél megvalósítására vonatkozó alkalmatlanság. Úgy hogy míg a szerzői mű irodalmi minősége ilyképen relatív ér-

ték szerint, addig annak a jogvédelemre vonatkozó feltétele objektív érték szerint határoztatik meg. (80. old.)

Láthatólag egy határozott eszmétől formált szellemvilág bontakozik ki minden gondolatából: a jogintézményekben jelentkező értékrendszer tökélyét a kultúra érték-mérőjével nézi. Az egyik fogyatékosága a másik hiányosságát is mutatja és megfordítva.

De még jobban bontakozik ki elvi álláspontja, ha figyelembe vesszük tovább azt a tanítását, hogy »a szellemi alkotás lényegét nem a kifejezett eszme ujdonságában, hanem a kifejezési mód egyéni voltában kell keresni« (83. old.). Ebben a tanításban ugyanis látszólag ellentmondás van. Mert egy eszme hatása alatt alakuló szellem szükségkép rendelkezik konstituáló erővel, s ez alapon első pillanatra alig érthető, miért kell a gondolatoknak csupán új formában való jelentkezését is szerzői műnek tekintenünk. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy az eszmének nemcsak konstituáló, de reguláló ereje is van. Úgy hogy a látszólagos ellentét hamar eltűnik, s annál élénkebben vetíti ki a tanítás azt az elvi álláspontot, hogy egy vezető eszme uralkodó ereje nélkül a jelentkező egyéni érdek felismerése, s a jogvédelem szempontjából való értékelése alig lehetséges. A kultúra az abszolút értékek rendszere lévén, abban egyetlen érdek sem maradhat mérlegelés nélkül, ha a gondolat egyébként csupán új formában való jelentkezéssel mutat is új érdeket.

De ha megint folytatólag adott tanításából azt nézzük, hogy a szerzői jog védelmére vonatkozó objektív álláspontja mellett minő okok zárják ki a szerzői műveket a jogi forgalomból, más szóval valamely szerzői mű tárgyában igénybevett jogvédelem mikor nem vezethet pozitív eredményre, a kizáró okok között a szerzői mű erkölcstelen tartalma szerepel a leghatározottabban. (84. s köv. old.)

Magas követeléseket állított fel a szerzői mű tartalmával szemben elvileg, de mélyre szállott a védelem objektív feltételeit illetőleg. Ha a kultúra a szellem alkotása, s hatalom által ki nem kényszeríthető »szabad egyéni, sze-

mélyes tevékenység eredménye¹⁰, akkor nyilvánvaló, hogy Magyary Géza az erkölcsi korlátokkal szabadabbá tett individuum szárnyaló tevékenységének a lehetőségét és védelmét kutatta. A liberális világnép legnagyobb értékét szolgálta.

Igy volt és ilyen értelemben volt ő kora eszmevilágának is öntudatosan küzdő karaktere, s így rajzolódott fel lelkében tovább a kultúrállam ideálja.

Szabad cselekvéssel, de a pozitív erkölcsi korlátokkal védett ismeret felé törekvés, az abszolút értékek rendszerének minél tökéletesebb felépítését biztosító eszme erejében való hit objektiválódik tudományos igénnyel felépítő első monografiájában.

Van azonban az eszmétől regulált kutatási módszernek egy, talán megfelelően alig értékelhető veszélye: az eszme világító fényén kívül eső tények könnyen értékelés nélkül maradnak. A veszély azonban még nem hiány, mert a totalitásból való szemlélet totalis látóképességet is jelent.

A kiadói ügylet megkötésénél s az abból származó jogok és köteleességek tárgyalásánál (74—134. old.) Magyary Géza figyelmét az élet legapróbb részjelenségei sem kerülnek ki. Nagy gyakorlati érzékkel látja és oldja meg az egymásután jelentkező problémákat. Igazolásául annak, hogy gondolatait az élet adja, s egy végső eszmébe torokolló részideái minden jelentkező részérdek felismerésére is alkalmassá teszik. Minden gondolata az eleven étellel áll szoros kapcsolatban. Uralta a jelent, vagy talán ismerte és ismerni törekedett a jelent, hogy a fejlődés kapcsán eszméinek megnyerje a jövőt. A reális élet és az eszme kapcsolatát különösen hangsúlyoznunk kell, mert ez menti meg őt az egyoldalú dogmatizmustól, kizárólag az esznek való maradék nélküli átadottságtól, amely különösen későbbi munkásságát emeli maradandóvá.

A kiadói ügyletről írt monografiája mellett a kereskedelmi jog körében egy egész sor kitűnő értekezéssel gazdagította a kereskedelmi jog tudományát. De első pillanatra

¹⁰ Kornis i. m. 4. old.

szembetűnő, hogy ezek az értekezések a kereskedelmi társaságok és azok tagjainak, valamint képviselőinek jogi helyzetével, nemkülönben a vonatkozó jogvédelem kérdéseivel foglalkoznak. Legyen szabad itt a figyelmet csupán arra az értekezésre felhívunk, mely 1894-ben jelent meg a Jogtudományi Közlönyben, s amely a megelőző évben Franciaországban keresztülvitt kereskedelmi társasági reformot, illetve az abban észlelhető hiányokat tárgyalja. Ezen hiányok felsorolásából nála általában az a kívánság csendül ki, hogy a gazdasági élet ezen elsőrangú tényezőinek működése nemcsak a tagok, de a nyilvánosság ellenőrzése alatt történjék. A kísértetbe jutás lehetősége elimináltassék, hogy az erkölcsi korlátokkal szabaddá tett cselekvés annál intenzívebben érvényesülhessen: az egyéni szabadság addig, míg az individuum a pozitív erkölcs talaján áll, a gazdasági életben se korlátoztassék. Mentől erősebb az ellenőrzés, annál biztosabb az egyéni karakteralakulás, s főleg a kereskedelmi életben nélkülözhetetlen bizalom kifejlődése.

A kultúrállam, mint ideál mellett láthatólag, a jóléti állam fogalma sem ismeretlen előtte. Az egyén közgazdasági tevékenységének értékelését, s a megfelelő jogvédelem kutatását a tudomány épp oly szükségszerű feladatának tekintti, mint amilyen természetszerű kötelessége az államnak az egyéni jólét feltételeiről, s azok organizálásáról gondoskodni. Az ő ideális szellemvilágában nem fért meg az egyén tevékenységét *uraló* államhatalom, de megtúrta, sőt követelte az egyéni jólét feltételeinek organikus feltárását, hogy az abszolút értékek rendszerét kialakítani hivatott kultúrállam felfejlődését az egyén elégedetlensége, a társadalom diszharmóniája föl ne tartóztathassa. Az államhatalom érvényesülése azonban a jogrend biztosítása érdekében nem kívánja az egyéni szabadság absorbeálását, hanem ellenkezőleg: az eredményes közgazdasági tevékenység feltételeinek organikus felvázolásával és biztosításával annak mentül hatályosabb kifutási lehetőségét. Szabad egyéni tevékenység nélkül a közgazdasági életben sincs új értéktermelés, új értékelismerés. Pedig a kultúr-

állam abszolút értékrendszere tartalmilag is teljességre törekszik.¹¹ Az egyéni szabadság tisztelete nem jogosítja fel az államot, hogy polgárai egyéni jóléte felett napi-rendre térjen, de viszont nem is kötelezi, hogy hatalmát elsősorban a gazdasági értékelés síkján érvényesítse, s ezáltal jóléti vagy szociális állammá alakuljon, s tevékenységének a totalitásból mérhető célkitűzését megnehezítse, vagy elhomályosítsa.

Az új értékek felismerésére, a felismert értékek megfelelő jogvédelemben való részesítésére irányuló tevékenység szinte szükségszerűen viszi át Magyary Gézát arra a jogterületre, amelyen már egy konkrét jogviszonyban jelentkező értékszemléletkülönbség igényel megfelelő szabályozást. Szélsőszerűen tér át a perjog területére, ahol egy már megsértett vagy veszélyeztetett jog hatályos érvényesülésének módja igényel megvilágítást. Ha kultúrfokot jelent a mindennapi élet által létesített értékek felismerése és azok megfelelő jogvédelemben való részesítése, mennyivel inkább* jelent kultúrfokot a törvényben adott absztrakt jogvédelemnek egy konkrét esetben való helyes objektiválása, az igazság érvényesülése.

Nem feltűnő, hogy Magyary Géza munkásságának második korszaka a perjog területén a polgári törvénykezési eljárást uraló alaptanok, alapelvek, részideák kutatásával veszi kezdetét egy 1898-ban megjelent nagyobb terjedelmű monografiájában.¹²

Az ő szellemvilágának ideálszerkezetében az erkölcs mint egyik abszolút érték szerepel. A jogban levő erkölcsi értékek, mint az igazság érvényesülésének legerősebb biztosítékai, adják meg részére annak a hidnak a felépítési lehetőségét, amelyen a jogállamból a kultúrállam ideáljához eljut. Az erkölcsi értékek a jogban csak addig objek-

---

¹¹ A filozófiai értékelméletre vonatkozólag v. ö. különösen *H. Rickert*: *System der Philosophie*, Tübingen, Verl. Mohr, 1921. I. és *M. Scheler*: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Halle, Verl. Niemeyer, 1927.

¹² A magyar polgári peres eljárás alaptanai. Budapest, Franklin 1898. 395. old.

tív értékek, ameddig az igazság érvényesülésének, az igazságszágnak biztosítékai.

Ha a polgári peres eljárás az az út, amelyen a megsértett vagy veszélyeztetett magánjog igazságos rendezést vagy védelmet igényel, akkor a polgári perjog csak úgy felelhet meg ezen jellegének, ha helyes elvi alapon épül fel, ha részideái egy közös célban való kitorkolásra alkalmasak; ha a közhatalmat gyakorlati megvalósulásánál az igazság köntösében tudja bemutatni, illetve a bírói hatalom valóban egy kultúrállam erőtenyezőjeként képes jelentkezni.

A polgári peres eljárás a bíróság és a felek cselekménysorozatából épül fel. Mi sem természetesebb, mint, ha az út teherbíró erejét meg akarjuk mérni, az épületkockák szilárdságát kell elsősorban figyelembe vennünk: a perccselekmények fogalmát és jogi természetét kell megvizsgálnunk, hogy az eszme konstitutív erejének igénybevételel a fogalmat alkotó lényeges jegyeket összefoglalhassuk, azaz a per fogalmát és jogi természetét jellegének megfelelően megismerhessük. Kétségtelen, amint azt Magyar Gyéza maga is mondja, a legnehezebb feladat. De azzal az erős hittel és meggyőződéssel vállalkozik rá, hogy ezen kérdések helyes megfejtése nélkül nem »vagyunk képesek a tételes törvényt kellően megérteni és célszerűségét megítélni«. »Feladatomat«, amint tovább mondja, »különösen nehézé teszi, hogy sok eltérő felfogás ellen kellett állást foglalnom«, s emellett ez a munka »irodalmunkban az első mű, melyben a perbeli cselekmények alaptanai rendszerbe foglalva adatnak elő«. (4. old.)

Nem *captatio benevolentiae* ez a quasi önvallomás, nem kételkedés az elérhető eredmények értékében, hanem csupán annak kiemelése, hogy az abszolút értékek rendszerében a megismerés útja végtelen, minden részletében talán járhatatlan, s éppen azért mint ideál, csak maradék nélküli állandó tevékenységgel formálható. Megértjük, ha azt mondja: »legjobb meggyőződésemet az egyes kérdésekre nézve minden tartózkodás nélkül fejeztem ki«. A szellem talaján az eszme kettős irányú ereje külső hatalommal

nem befolyásolható, s ennek birtokában a tények megfigyelésénél és leírásánál, a legapróbb részjelenségek megfigyelésénél és értékelésénél is, önálló tud maradni. Az *eleven élet az ő megfigyelésének az alapja, s az eszmével való állandó kapcsolata folytán úttörő és útmutató érték minden gondolata*. Tisztán mutatja mindig a regulált területet, s éppen azért az soha nem áttörhetetlen egész. Ellenkezőleg: mindig új cselekvésre ösztönzésnek, új megfigyelésnek, új gondolattermelésnek bőséges talaja. Az ő gondolatainak alapján nincs megállás, mert a fejlődés az elért eredményekig is magas, de a tökéletességig még éppen végtelen.

Önként vetődik fel a kérdés, mi fejleszti ki Magyary Gézában ezt az igazán nemes önkritikát, ezt a karakterré emelkedő öntudatot? Meggyőződésünk szerint az a súlyos próba, mely szellemét egy erős átlendülésben levő jogterület tudományos feldolgozásánál igénybe vette. A törvénykezési élet megfigyelésénél, ha szabad úgy kifejeznem magamat, egyik lába a multon, a másik szinte a szemei előtt alakuló jövőn állott. S ha a lét és legyen gondolkörében a polgári peres eljárást az ő eszméjével formált alakban kívánta bemutatni, az az ő egész egyéniségének teljes átadottságát igényelte.

A mult a polgári perjogot a magánjog rendszerében tárgyalta, a közismert *de personis, de rebus, de actionibus* hármas felosztásban. »A jogvédelem eszméje«, láthatólag, »a jog fogalmába szorosan bekapcsolódott«, s a keresetjog »az alanyi magánjogokban benrejlő potentialis energia« szerepét töltötte be.¹³ Ennek az erőteljes magánjogias felfogásnak természetszerű következménye volt, hogy a keresetjog csak a valósággal sértett jogosítvány mellett nativálódhatott,¹⁴ az a magánjogi viszony tényálladékból ki nem emelkedhetett, s a per maga kizárólag ezen jog életének formájaként jelentkezett. A bíró csupán figyelője

---

¹³ Kolosváry Bálint: A magyar magánjog tankönyve. III. kiad. I. k. 141. és 152. old.

¹⁴ Magyary Géza: Alaptanok. 47. old.

¹⁵ Magyary Géza: Alaptanok. 47. old.

maradt a pontosan körülírt formák között mozgó felek tevékenységének, őrre a forma betartásának. Az állam nem szállhatott le a felek között megzavart magánjogi viszonyba, a vitát maga csak kívülről figyelhette, s rendezés és igazságszolgáltatás helyett ítélete inkább csak formális értékű parancs volt.

Alig lehet eléggé értékelni Magyary Gézának azon tanítását, hogy nemcsak helyes, de szükséges a magánjogi kereset fogalmának a vizsgálata.¹⁵ A jogban levő parancs védelem nélkül nem volna képes objektiválódni. A jog maga biztosíték, illetve védelem nélkül nem tudna lelki-világunkból kilépve életté alakulni, a jogviszonyban norma szerinti cselekvést életrehívni. A jog »bennünk, a társadalomban élő érzés, tudat, akarat (parancs)« maradna,¹⁶ s cselekvéseinkben csupán esetlegesen irányítana. Más kérdés azonban, hogy ez a magánjogi keresetőség, ez a biztosíték a jognak, illetve a jogviszonynak, tényálladási eleme-e, avagy az alapviszony mellett egy új jogviszonyt mutató jelenség-e?¹⁷ Egy bizonyos: a magánjogi viszonyban a védelemmel biztosított cselekvési lehetőség maradék nélküli érvényesülést igényel, és mindaddig, amíg a magánjogban az önhatalmú törvénykezés gondolata él, a védelemnek önálló jogviszonyt constituáló ereje csak reális feltételek mellett képzelhető. Ha tehát a magánjogász egyébként igen helyesen azt tanítja, hogy a keresetjog körüli minden vita meddő, mert »a kikényszeríthetőség a jognak fogalmi alkateleme«,¹⁸ ez megáll addig, amíg a védelem reális sértés vagy veszélyeztetés alapján épül fel. De a vita abban a pillanatban eleven életté válik, amint a sértés vagy veszélyeztetés léte, vagy akár terjedelme, de sőt a sértettnek állított jogviszony léte bizonytalan, s általában vélt sérelemmel állunk szemben. Mig tehát egyrészről jelentkezik védelmi igény létező jogviszony nélkül, másrészt

¹⁶ *Tóth Lajos*: Magyar magánjog. Debrecen, 1922. I. k. II. kiad. 2. old.

¹⁷ V. ö. *Tóth Lajos*: I. m. II. k. I. kiad. 413. és köv. old.

¹⁸ Kolosváry i. m. I. k. 151. old.

ről reális jogalap nélkül, amikor az önhatalom érvényesülése jogosan váltja ki az ellenfél részéről az önszegélyt, az állam kötelelességszerűen vállal szerepet az alapviszony érvényesülésénél, vagy általában a regulált biztosíték objektiválásánál. »Az állam«, amint Magyary Géza mondja, »csak attól a pillanattól kezdve állam, hogy elég hatalommal bír eme functio végzésére«.¹⁹

De ha van akarat jogvédelemre vélt, vagy jogalap nélküli sérelem esetén is, akkor ennek az akaratkiélésnek a magánjogtól független önálló jogban, az úgynevezett keresetjogban kell lehetőséget biztosítani. Vagy megfordítva: ha van ilyen akarat, kötelelességszerűen kell az ezáltal veszélybe jutott reális érdek védelmére kelni. Nem fontos itt annak kiemelése, hogy ez a jog mennyiben abstract parancs, s az annak érvényesítésével létesített perjogi viszony, mint biztosító viszony, mennyiben konkrét parancs, a lényeg az, hogy Magyary Géza fellépése idején csak a tudományban élt a keresetjognak közjogi jogosítványként való szemlélete, de még itt sem volt általánosan uralkodónak mondható szemlélet.²⁰ A magánjogi keresetiségtől független önálló közjogi jellegű keresetjog léte, valamint az ezen keresetjog érvényesítésével alakult perjogi viszony jellege meg éppen a kezdeti stádiumát élte.

A perjog tudománya tulajdonképpen a XIX. század második felében Bülow, Plósz és Degenkolb azon tanításával indul meg, hogy a per közjogi viszony, a kereset közjogi jogosítvány. Elévülhetetlen az érdemük, mert ezzel a tanítással »a kereset kiszabadul a magánjog békjőiből«.²¹ Ez igaz, de ez az első kutatás nem volt képes a maga megismeréseit odáig vinni, hogy a teljes felszabadulást öntudatossá tegye. Sőt a nyomukban megindult perjogi vizsgálódások sem vezettek megnyugtató eredményre, mert a kereset és a perjogi viszony jellegét a már ismert magánjogi

¹⁹ Alaptanok, 6. old.

²⁰ V. ö. *Bacsó Jenő*: A jogvédelem előfeltételei a polgári perben. Mármarosziget, 1910. 1. és köv. old.

²¹ *Bacsó Jenő*: I. m. 1. old.

és közjogi normák keretei között próbálták interpretálni.²²

Magyary Géának elévülhetetlen, úttörőnek mondható érdeme, hogy a per fogalmának, nemkülönben a per jellegének, a perjogi viszonynak, a megismerését a per végső elemeinél, a percselekményeknél kezdi, s az azokban objektivált érték intenzitását vizsgálja. A percselekményeknél is új értékeket, azok objektiválási lehetőségét, biztosítékait keresi.²³ Szorosan alkalmazkodik vizsgálatainál, legalább a per lényegét kitevő jelenségek szempontjából, a percselekmények időrendi kialakulásához. Ez alapon megállapítja, hogy »a per a felek és a bíróság egymástól feltételezett«, a kölcsönös meghallgatás alapján végzett cselekményei által jön létre (8. old.), s hogy »az államnak módjában áll a feleket hátrányos jogkövetkezmények terhe alatt nyilatkozásra szorítani«. (6. old.) Más szóval, »ha az állam valakinek jogi helyzetét azért, mert egy bizonyos cselekményt véghezvinni elmulasztott, az ő hátrányára megváltoztathat, ez csak onnan van, mert az elmulasztott cselekmény *kötelessége* volt«. ²⁴ (7. old.) Percselekmény folytonosság, zavartalan permenet, egy parancs kötelességszerű teljesítése nélkül, sőt a kötelességteljesítés sanctióval való biztosítása nélkül alig képzelhető. Ennek felismerése, s annak az egész perjog megítélésére alapvető jelentőséggel eszközölt kiemelése lehetőséget nyújt boldogult tagtársunk részére, hogy egyrészt a pertől különböző eljárások, nevezetesen a végrehajtás (11—13. old.) és az úgynevezett szinleges perek (13—22. old.) megfigyelésével a perjog köréből egyes jelenségeket kizárjon, másrészt a percselekmények fogalmát általában (22—23. old.), majd a felek és a bíróság percselekményeit (23—29. old.) külön-külön elvi alapon minden zavaró körülménytől menten vizsgálhassa. Így

²² V. ö. Magyary: Alaptanok. 6., 67., 69—70. és 132. old.

²³ A perjogban persze formális, tehát tiszta logikai és nem gondolkodástani értékekről van szó. V. ö. Pauler Á.: Logika. 5. és 131. l.

²⁴ V. ö. a kantí kötelesség-ethika (*formális ethika*) „Du kannst, denn du sollst“ imperativusával. — Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Berlin, Verl. B. Cassirer, 1913. B. IV. és Kritik der praktischen Vernunft. Berlin, Verl. B. Cassirer, 1922. B. V.

válik végül részére lehetővé, hogy a perccselekményeket folytatólag jogi hatásaikban jelentkező érték alapján vizsgálja, s a köteleességszerű perccselekményekkel a megengedett perccselekményeket állíthassa szembe.

Sajnos, boldogult tagtársunk már ezt megelőzőleg a perccselekményeknek empirikus megfigyelése alapján adta meg a per fogalmát. (11. old.) És nem tette előbb önálló kutatás tárgyává azt a kérdést, hol van az az első parancs, mely a perccselekmény-sorozat felfejlődését, a per megindítását lehetővé teszi. Ezen parancs nativálását objektiváló norma önálló életének a megfigyelése nélkül pedig a perccselekmények és a konstituáló eszme kauzális kapcsolatának a felállítása szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

De nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy Magyary Géza ezt nem tudta. Azonban úgy vélte, hogy a maga álláspontját a keresetjogra vonatkozólag Bülow, Plósz, Degenkolb, Wach, Kohler, Planck (46—70. old.) elméleteinek a kritikája kapcsán juttathatja kifejezésre. És nem vette észre, hogy túl erős befolyások alá került, s a perccselekmények új értékelése a kritizált írókat vezető normák mellett nem tud sajátlagosan újszerű önálló rendszerben érvényesülni. Azért látjuk, hogy a kritika is inkább abban a kérdésben csúcsosodik ki, hogy a perjogi viszony egy-séges tényálladék-e, vagy nem. Pedig az egyes perccselekmények jogi hatásukban való felmérése magától vetette fel a gondolatot, hogy a keresetjog érvényesítésével nativált perjogi viszony magába vonta, mintegy absorbeálta azt a magánjogi viszonyt, amelyre vonatkozólag a védelmet igénybe vettük. S így a perccselekmények egyike a perjogi viszony keletkezésére, alakulására és befejezésére, másika viszont a perjogi viszony tényálladáki elemévé vált magánjogi viszony perjogi életalakulására vonatkozik. Hogy ezt Magyary Géza érezte, mutatja azon tanítása, hogy »a felek cselekményei nem mind birnak egyenlő jogi természettel«. (8—9, 22—45. old.)

Egészen természetes ennek a kutatási módszernek az eredménye. A perccselekmények egymástól feltételezett alakulása, köteleességszerű felfejlődése a legélénkebb szin-

ben vetíti ki azokat az elveket, melyek következtében a perccselekmények egy organikus egységben jelentkezhetnek, a perjogi viszony szerves alkotó részeit képezhetik. Tisztán látjuk ugyanis már ebben az ő első perjogi munkájában az egész peres eljárást uraló nyilvánosság, szóbeliség és közvetlenség elvének az életterületét, másrésről a bíróság és felek perccselekményeit időrendi alakulásukban rendező elveket, s itt is elsősorban a rendelkezési és a tárgyalási elvet. (70—138. old.)

A keresetjog önálló megfigyelése nélkül azonban a perccselekmények szerkezeti beállítottságánál egy önálló norma reguláló ereje nem képes érvényesülni. Új értékek, azokat biztosító új jog sajátlagosan önálló új élettechnikát igényel. Azonban e tekintetben, sajnos, gondolatmenete a már létező normák ereje alatt áll. Különösen feltűnő ez ott, ahol perelőfeltételekről beszél. (139. s köv. old.) Pedig a keresetjognak, vagy keresetjog gyakorlásával létesített perjogi viszornak, illetve a perccselekmények új értékelésével jelentkező organikus egésznek csak tényálladási elemei, s ezen elemek jelenléti lehetőségének feltételei vannak, de nincsenek külön perelőfeltételek.

Így jutunk el boldogult tagtársunknak a per fogalmáról és jogi természetéről vallott felfogásához. A fogalom alatt a filozófia tanítása szerint »bármely igazság elemét értjük, azaz ama végső tartalmi mozzanatokat, melyekből az igazságok összetevődnek«. ²⁵ Hogy boldogult tagtársunk ennek a tiszta filozófiai gondolatnak a tudatában tette a per legvégső elemeit vizsgálat tárgyává, kitűnik abból, hogy ismételten beszél »a per lényegét kitevő jelenségekről«. Nem kétséges az sem, hogy a végső elemek közül a *lényeges jelenségek* kiemelését és fogalommá csoportosítását a kultúra abszolút értékrendszerébe emelkedő igazság constitutáló és reguláló erejének hatása alatt eszközli. De viszont a fogalomnak a meghatározott dologról ezt a világképet visszfényben kell kivetítenie, hogy annak egy rendszerben való elhelyezkedése a benső lelkipolyamat természetszerű következményeként váljék lehetővé.

²⁵ Pauler Ákos: Logika, 45. l.

Magyary Géza ezt mondja a per fogalmáról: »a per két egymástól feltételezett közjogi viszonyból áll az állam és mindegyik peres fél között, amelynek alapján az állam egyik fél kérelme folytán s a másik meghallgatása után a felek cselekvését egy bizonyos magánjogi viszony tekintetében meghatározza«. (11. old.) Nem a megfigyelt végső elemek közül kiemelt lényeges jelenségek kapcsolata ez, hanem az értékelés eredményeként jelentkező cél és jogi természet összefoglalása. Nem következetlenség ez, hanem a keresetjog elsődleges biztosító jellegének kiemelése. De sajnos, ezirányú álláspontjának megfelelő feltárása nélkül. Így természetesen kellő alátámasztás nélkül marad a fogalomban szereplő jogi természetre vonatkozó elmélet is. Mert ha, amint mondja »a per jogi természetét tekintve azért két egymástól feltételezett közjogi viszony, mert abban a két fél különböző tartalmú, habár egymásra vonatkozó teljesítésekre van kötelezve« (9. old.), a percselekmények értékelése nem az akarat objektíválására alkalmas tárgyon, hanem ismét annak irányán, illetve a totalitásból kiesett célon keresztül történik.

Szinte az a benyomásunk, hogy ezzel éppen ő, aki pedig a felismert új értékek biztosítékainak regulálásával az ismert formáktól függetlenül, az új érték természetének megfelelő formát keresett, itt talán megriadt attól, hogy a felismert keresetjog életformáját különleges jellegének megfelelően képezze ki. Mert hiszen a percselekmények nem egymás mellett párhuzamosan haladva, hanem, amint maga mondja, egymástól feltételezetten, egymást lépésről-lépésre követve adják a pert. Miért ne lehetne egészen jellegzetes önállósággal egy törtvonallal rajzolható kettős oldalú jogviszony a perjogi viszony, amelyben a törésnél az állam, mint a per egyik alanya áll. Talán a filozófia a cselekvés elméletének a tovább kutatásánál meg fogja adni a választ arra, hogy vajjon ez a jogi életforma megkonstruálható-e vagy nem.²⁶

²⁶ L. különösen *Báró Brandenstein Béla*: A cselekvés elméletéről c. értekezését. Akad. Ért. 1929. III. k. 8. sz.

A magánjogászok egészen helyesen tanítják és taníthatják a magánjogi kereshetőséget az alapviszony tényállásdéli elemeként, az alapviszonyt reguláló parancs érvényesülésének a biztosítékaként. A magánjogi viszonyban ennek a biztosítéknak is a felek a kizárólagos képviselői. Úgy vagyunk meggyőződve, hogy a perjogi viszonyban a keresetjoggal objektivált parancs érvényesülésének a képviselőt az állam veszi át. Ez által az elégtelennek bizonyult magánjogi kereshetőség mellett a közjogi jellegű keresetjogban az alapviszony erősebb védelemhez jutott. Tény, hogy ennek a képviselőnek az átvétele az állam bírói hatalmából folyik, s hogy ennek következtében a felségjog jelenléte a keresetjog érvényesítésével nativált perjogi viszony közjogi jellegét hívja életre. Így válik lehetővé az alapviszony perjogi életének köteleességszerű megélése, illetve az alapviszony magánjogi életének köteleességszerű ismétlése. A bíró elsősorban ezen köteleesség teljesítésének a biztosítója, s mint ilyen, a felek kölcsönös váltakozó per-cselekményeinek a közvetítője. Ezáltal látja és láthatja a felek mellett maga a bíró is az előtte ismételt alapviszony megéléséből az alanyi vagy tárgyi jog parancsnak a megsértését vagy veszélyeztetését. A felségjog gyakorlatából jelenlevő bíró a feleket láthatólag azért emeli át a magánjogi viszonyból egy új perjogi viszonyba, hogy ezzel kiemelje őket az előbbi formalizmusból, mentesítse őket a forma béklyóitól, biztosítsa részükre az alapviszonyban élvezett szabadságot, a magánjogi viszony a biztosító perjogi viszony keretében szabadon kiélhesse magát: maga a bíró a formák között mozgott felek cselekvéseinek egyszerű megfigyelése helyett rendezőleg befolyhasson, végeredményben az ítéletben objektivált konkrét parancs az igazság által az abszolút értékek rendszerének része lehessen. Az ítélet mindezek figyelembevételével természetesen csak egyik részében parancs, másik részében azonban már beszámolás arról, mi történt a felek között a múltban, illetve a bíró előtt a perben, s miért adatott ki az ítéletben éppen az a parancs, ami kiadatott.

A Magyar Gézai által képviselt elvi alapon, de a

percselekmény-sorozatot megindító keresetjog figyelembe vételével a per fogalma úgy volna konstruálható, hogy: a polgári per a kétoldalú meghallgatás elve alapján végzett cselekményekből alakult olyan hatósági eljárás, melyben a bíróság a felek között a pertárgyra vonatkozólag igazságot tesz. A percselekmények s általában a per lényegét kitevő elemek és a konstituáló eszme kauzális kapcsolata talán ennél a meghatározásnál jobban érzékelhető.

Úgy érzem, itt még különösen két kérdéssel kell számolnunk: van-e létjogosultsága annak a tudománynak, amely a keresetjog látszólag meddő létén épül fel, s mi a felek helyzete a felismert új perjogi viszonyban? Amennyire helyes, annyira lenyűgöző szinte a magánjog azon tanítása, hogy a keresetőség az alapviszony tényálladéki eleme. A bíró jelenléte a perben látszólag egyszerű biztosíték az alapviszony köteleességszerű eszmei megismétlésének. A keresetjog gyakorlása mintha kizárólag ezen biztosíték életrehívására irányuló cselekvés volna anélkül, hogy a feleket alapviszonyukkal együtt egy közjogi viszonyba vonná. A gondolat folytatólag abban csúcsosodnék ki, hogy a perjogi viszony a maga közjogi jellegénél fogva csak kötöttséget, a felek szabad cselekvésének a korlátját jelenti az igazság érvényesülésének a rovására. Láthatólag a perjog legmagasabb kérdése így kapcsolódik a per végső jelenségeinek, a percselekményeknek és a felek jogi helyzetének, a kérdésével, az elmélet az eleven élettel. Meggyőződésünk szerint Magyary Gézát az Alaptanok megírása után ezek a gondolatok nem hagyták úgyszólván egy per-cig sem nyugodni. Értéktelen szellemtorna nem volna méltó a magyar nemes ifjúhoz. »Még a 19. század első felének perjogi írói is az általánosságok körében mozogtak«, mondja egy az Alaptanokkal egy évben megjelenő másik értekezésében.²⁷ Más szóval: a törvénykezési életet még ekkor is általános elvi alapon vizsgálták, minő például a nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség, de magukra hagyták a végső

---

²⁷ A perbeli egyességek. Jogtudományi Közlöny, 1900. 37. sz. 354. old. s köv. old.

jelenségeket, a percselekményeket. Így bő lehetőséget nyújtottak arra, hogy ez utóbbiakat magánjogi fogalmak alapján lehessen megítélni, azokban magánjogi szerződéseket látni. Csak a 19. század második felében, mondja megint Magyary, a keresetjog felismerésével kapcsolatban terelődik a tudomány figyelme a per, annak alanyai, nemkülönben a percselekmények fogalmának és jogi természetének kutatása felé.²⁸ Ami ismét azt jelenti, hogy csak a keresetjog létének a felismerése vezet arra a gondolatra, hogy a perben contra jogi hatást kiváltó cselekmények sorozatával állunk szemben, egy önálló életet igénylő organikus egységgel, amelybe a bírói hatalom képviselőjeként olyan elemek szerepelnek, melyek folytán a perjogi viszony a magánjogtól önálló megítélést igényel anélkül, hogy a feleknek az alapviszonyra vonatkozó szabad cselekvése elvileg sérelmet szenvedhetne.

De az adottság, mit a 19. század második felében ez a nativáló tudomány talál, magára erre a tudományra is szinte döntő befolyást gyakorol. A keresetjog gyakorlásával létesített perjogi viszony jellegét ismert közjogi tételek alapján próbálják megítélni. Két véglet: az abstraktiók ismert közjogi normák-, viszont a percselekmények ismert magánjogi normák alapján keresnek értékelést.

Magyary Géza a maga tudománya végső eredményeinek az élén halad, amikor az Alaptanok után folytatólag az egyes percselekmények fogalmát és jogi természetét teszi vizsgálódása tárgyává. Hogy csak a legfontosabbakat említsük, ilyen a perbeli egyezségekről már felhívott értekezése és a perbeli beismerésről írt monografiája. Az előbbi értekezést csak azért vagyunk bátrak itt külön kiemelni, mert abban a legrészletesebben igyekszik feltárni a felek akaraturalmának terjedelmét a perben. Ezzel u. i. módjában van kiemelni, hogy a magánjogi viszony a perjogi viszony tényálladákaként alapjellegét változatlanul megőrzi a perben is. A felek arra vonatkozó akaraturalma a perben is változatlan, a keresetjoggal nativált perjogi viszony a felek-

²⁸ U. o.

nek a magánjog által biztosítható szabad cselekvési elvét nem érinti és nem is érintheti. Vagyis a keresetjog a magánjogi kereshetőség mellett és annak sérelme nélkül valami új értéket kíván objektíválni. Önálló kutatásának létjogosultságához tehát kétség nem férhet.

A feleknek a per tárgyára vonatkozó szabad cselekvése teszi lehetővé, hogy a formalismusra emlékeztető bizonyítástan is új alapra helyeztessék. Meggyőződésem, hogy a lélektan világába tartozó eszme constituáló ereje mellett elsősorban ez a felismerés vezeti boldogult tagtársunkat a perbeli beismerésről írt monografiájában²⁹ arra a perjog-tudományban korszakalkotó gondolatra, hogy a perbeli bizonyítás fogalma is a logika általános szabálya szerint ítélandó meg: a bizonyítás a perben is következtetés, logikai művelet.³⁰ Nem a felek ténye, mellyel a bíróságot a maguk állításainak valódiságáról meg akarják győzni, hanem a bíróság lélektani funkciója. Csak ez a tanítás teszi egyrészt érthetővé, hogy az állam önmaga jelölje meg közegei részére a megismerés forrásait, de viszont másrészről a polgári jogvédelem természetének megfelelően mellőzze a nyomozás elvét, illetve a kényszert. Nem az anyagi igazság, de a kényszerigazság zárható ki ily módon elvi alapon a polgári perből.

A bizonyítás fogalmának ezen egészen újszerű tanításával a részjelenségek megítélésére egészen új perspektívát nyit. A legközvetlenebb eredmény annak kizárása, hogy a percselekményekben magánjogi ügyleteket keressünk, azaz a részjelenségeket ismert magánjogi normák alapján próbáljuk magyarázni. A részjelenségek, mint egyszerű tények, mint egyszerű percselekmények az állam hatalmát képviselő bíró körül csoportosulnak. A bíró pedig míg egyrészt a közjogi jellegű perviszony alakulásának az ura, addig másrészről a pertárgy perbeli felfejlődésének szükségszerű irá-

---

²⁹ A perbeli beismerés. Budapest, Franklin Társulat, 1906. 255. old.

³⁰ V. ö. a bizonyítás fogalmára vonatkozólag különösen *Pauler Ákos*: Logika. Budapest, 1925. 167—168. old.; *Kornis Gyula*: Lélektan és logika. Budapest, 1930. 156. old.

nyítója. De csak irányítója anélkül, hogy kényszerhatalommal annak életét elhatározóan initiálná. Mint a perviszonyura a felségjog képviselőjeként, mint a pertárgy oknyomozó történetének kutatója pedig a pervezetési jogkör alanyaként áll előttünk. Így válik elvi alapon lehetővé, hogy a peres eljárás súlypontját a bizonyításra helyezzük, s minden értelemzavarás nélkül azt mondjuk, hogy a peres eljárás tulajdonképpen bizonyítási eljárás: a peres eljárás tengelye a bizonyítási eljárás, ahol a felek magánérdekeinek megfelelő szabad cselekvése a felségjog képviselője részéről érdemben elvileg nem korlátozható, hanem csak irányítható. A perjogi viszony az alapviszonyt biztosító közjogi jellegének megfelelő kiélést mutathat anélkül, hogy a közhatalom rendező szerepe a feleket a pertárgyra vonatkozólag az irányításon túlmenően korlátozhatná.

Közismert tény, hogy Magyary Géának a perbeli beismerésről írt munkáját Plósz Sándor éles kritikában részesítette. Magyary Géza a per céljával és a bizonyítás előbb jelzett fogalmára vonatkozó álláspontjával összhangban azt mondta, hogy a beismerés a bizonyítás körébe tartozik, a beismert tény bizonyító tény, s a fél, amennyiben beismer, bizonyító eszköz. A perjog-tudomány ezen magasan kiemelkedő két kolosszusának vonatkozó vitája elméleti és gyakorlati szempontból, de főleg módszertani szempontból a jövőben értékelésre vár. Ezúttal csak azt vagyunk bátrak megjegyezni, hogy Magyary Géának ebben a munkájában a bizonyításra vonatkozó jelzett álláspontja még nem olyan határozott, hogy megjelenése idején módszertani értékelésben is részesülhetett volna. Nem szabad u. i. elfelednünk, hogy az Alaptanokban még Magyary Géza is azt mondja, hogy: »a bizonyítás a bíró meggyőzése a felek részéről a tényalap, a kifogás, ellenkifogás és esetleg egyes bizonyító tényekül szolgáló tények valódiságáról«. (193. old.) Viszont a perbeli beismerésről írt munkájában több helyütt, de mindig a legnagyobb óvatossággal jelzi a maga álláspontját, mely szerint: »minden a múltra való következtetés bizonyítás; a bizonyítás lényege a múltra való visszakövetkeztetés; bizonyítás alatt azt az okozati összefüggést kell

értenünk, amely a jelenben észlelhető és a múlt tények között fennáll; a bizonyítás legsajátosabb tulajdonsága a ténybeli okozati következtetés». (6, 32, 125, 150. old.) Ma már nem hagy előttünk kételyt álláspontjának tisztasága felől, de talán megjelenése idején nem volt képes a benne rejlő erőt kivetíteni. Csak így érthető, hogy Magyary Géza maga sem tagadja még ekkor sem a perelőfeltételek (67. old.) tanának létjogosultságát, viszont Plósszal szemben az igazmondási kötelezettséget illetőleg³¹ olyan alapidifferencia állott elő, amelyet csak fictióval lehetett volna áthidalni. A perviszony közjogi jellege pedig annak csak elvek és tények alapján való megélését engedi meg.

Magyary Géza két munkája közül az Alaptanok az elvek vizsgálata a részjelenségeken, »A perbeli beismerés« pedig a részjelenségek vizsgálata az ezeken kivetített elvek visszfényében. A kutatásban olyan módszertani különbség, olyan nagyjelentőségű filozófiai alapon vett fejlődés, amelyet, ismétlem, megfelelően értékelni még a jövőnek is sok munkát ad. A két tanulmány módszertani különbségében való tudományos erő Magyary Géza nagy rendszeres munkájában, az 1913.-ban megjelent Magyar polgári perjogában érvényesül. Az szinte természetesnek látszik, ha azt mondjuk, hogy ebben a rendszeres nagy munkában a perceseplemények időrendi felfejlődésüknek megfelelő csoportosítást kapnak, perelőkészítő, peralapító és perbeli cselekményekként jelentkeznek; a perelőfeltételek tana kiesik, s a fogalmak az egyetlen eszmétől regulált rendszerben egységes elvi alapon mutatkoznak. Magyary Géza Perjoga tankönyvként forog közkézen, de joggal mondhatjuk, hogy a legmagasabb tudomány-értéket képviselő történeti, elméleti és összehasonlító jogdogmatikai alapon megírt közjogi monografia, amely olvasóját a perjogi kódex legmagasabb elvi alapon való kezelésére képesíti, s a gyakorlatot a legapróbb részletkérdéseknél is irányítja. Értékeit azonban csak nagy elmélyedéssel végzett munka alapján fedti fel.

---

³¹ V. ö. *Plósz Sándor*: Összegyűjtött dolgozatai. Budapest, 1927. Akad. kiad. 189. s köv. old.

Talán különösen hat, ha azt mondjuk, hogy Magyary Géza tudományos perjogi kutatását már a perbeli beismerésről írt munkájának megjelenése után befejezettnek tekintette, s nagy perjogi munkája csupán önmagával szemben vállalt köteleességteljesítés volt: elméletét egy önálló rendszerben bemutatni, az eleven élet megfigyeléséből fakadt önálló meglátásait a saját eszméjétől regulált rendszerben adni, a legdrágábbat és a legjobbat, ami neki adatott, a mulandóságtól megóvni.

Igen, mert ha tudományos életének fejlődését kapcsoló három nagy munkája mellett, nevezetesen: az Alaptanok, A perbeli beismerés és a Polgári perjog mellett a maradék nélküli állandó munkásságot jelentő értekezéseinek nagy sorozatát nézzük, 1898.-tól 1906.-ig, a két első munka közötti spáciumban úgyszólván kizárólagosan perjogászként mutatkozik. 1906. után azonban már a nemzetközi jogsegély gondolatával foglalkozó értekezései egy másik szférában, a nemzetközi jog területén, kezdik őt mutatni.

Nyugtalanságot, avagy tényleg a jogvédelem kutatásának egy eszmétől uralt fejlődését jelenti-e ez? A választ itt már boldogult tagtársunk maga adja meg »A nemzetközi bírászkodásról« írt monografiájának előszavában: »Ez a munka az igazságszolgáltatás terén hosszú időn át folytatott kutatásaim betetőzése. Minél jobban elmélyedtem az intézmény tanulmányozásába, annál inkább meggyőződtem arról, hogy azt teljesen átértenem csak akkor sikerül, ha tisztán látom legmagasabb csúcsait, legnagyobb megnyilatkozását — az államok közötti bírászkodást is.

Ez indított jóval a világháború kitörése előtt a nemzetközi bírászkodás tanulmányozására és megérlelte azt az elhatározásomat, hogy vizsgálódásaimat egy kötetben foglalom össze.

A világháború véres tanulságai szándékomban csak megerősítettek és arra ösztönöztek, hogy annál nagyobb odaadással törekedjem munkám befejezésére. Mert kétségtelen, hogy ha van emberi hatalom, mely a mai világkatasztrófa megismétlődését leginkább képes megakadályozni,

akkor a nemzetközi bíraskodás az és a többi békefenntartó intézmény, melyek vele kapcsolatosak». ³²

A tudós és a szinte utolérhetetlen melegszívű ember, nemkülönben a tiszteletet parancsoló hazaszeretet nyilatkozik meg első pillanatra ezekben a kijelentésekben.

Nekünk azonban, tekintettel arra, hogy a törvénykezési élet minden problémájánál állandó érintkezésben kívánunk vele maradni, szabad ennek a kijelentésnek talán a háttérét is megfigyelni. Boldogult tagtársunk ismételten hangsúlyozta, hogy a perjog alkalmazott logika, a szellemtudományok egyik legerősebb területe. Azt lehet mondani, hogy nemcsak a már objektivált értékek, de a védelmi igényléssel jelentkező érdekek is a törvénykezési életben próbálnak reális érvényesüléshez jutni. A törvénykezési élet minden jelentkező magánérdek próbája, mint az összeadásnak a kivonás, a szorzásnak az osztás. Ez elől a gondolat elől a keresetjog felismerése után nem lehet kitérni. Sőt éppen ez a gondolat vetíti ki a keresetjogot föl nem rajzolható fönségben. A keresetjog felismerése következtében nincs az emberi tevékenység eredményeként jelentkező érdek, mely a maga intenzitását a perben ki ne próbálhatná. Ez által a törvénykezés a szabad cselekvés elvét a pozitív erkölcs korlátai között az élet legapróbb részleteiben is biztosítja, s a közakaratot objektiválni hivatott törvényhozás mellett az élet jogot constituáló erejét is elvi alapon szabályozza. Nincs itt hatalom, nincs itt nyers erő, hanem csupán az erkölcs talaján dinamikus erővel szabadon érvényesülő élet; egy eszmétől constituált rendszernek a tökéletesség felé törekvő alakulata. Ebben a szabadságjogban objektiválódik az a közérdek, hogy nevezetesen minden érték szabadon kitermelendő és intenzitása a perben megmérhető. Ez a közérdek kölcsönzi a keresetjognak a közjogi jelleget, s az annak érvényesítésével nativált perjogi viszonynak a közjogi minőséget.

A perben a bírói hatalom jelenléte elsősorban ennek a szabadságjognak a legfelsőbb biztosítója, és a kultúrállam

---

³² A nemzetközi bíraskodás. Budapest, Franklin, 1918. 231. old.

abszolút értékrendszerébe torkoló igazság érvényesülésének a képvisellete lehet; más szóval az eleven élet és a köz-akarattal reprezentált eszme harmonikus megélésének a biztosítóka. Ha azonban az élettényeket perbeli megélésük-nél kizárólag a felségjog által rájuk nyomott bélyeg keretei között próbáljuk mintegy felülről megítélni, s azokban nem elsősorban a pozitív erkölcs talaján mozgó szabad egyéni tevékenység értékeit vagy új értékeit keresni, az alapviszonyt rendező bírói tevékenység állandóan a hatalom jegyében jelentkezik. Hiába a legnemesebb erkölcs talaján mutatkozó emberi tevékenység, a hatalom az adottság érdekében a legnemesebb értékek felfejlődésének is útjában állhat, a legnemesebb erkölcsi értékeket is már nativálásuk előtt halálra ítélni.

Úgy érzem, ezeknek a gondolatoknak a harcában nem volt Magyary Géának nyugalma a polgári perjog szférájában. Ezek a gondolatok hajtották ellenállhatatlan erővel a nemzetközi jog területére. Mert ez a jogterület volna legalább elvileg az, amelynek tételeit hatalom hiányában az erkölcsi erő nativálja jogtételekké, az erkölcsi erő alakítja az élet reális szabályozójává.

És legyen szabad itt Magyary Géának a perjogi viszony közjogi jellegének indokolására vonatkozó tanítását a maga egészében közölni: »Abból az alapfelfogásból indulok ki, hogy az állam a perben a felekkel szemben az ő bírói felségjogát gyakorolja. Hogy az állam gyakorolja a magánjogi, büntető és egyéb igazságszolgáltatást, az egyenesen az állam fogalmából foly. Az állam létesíti a jogrendet, s ő gondoskodik annak fenntartásáról is. Amint a jogrend megalkotása az állam részéről joggyakorlás, hasonlóképpen a jogrend fenntartása is az. Hogy az állam a perben mint a felek fölé rendelt jogot gyakorló tényező lép fel, az kitűnik a per egész menetéből, de különösen abból, hogy a per végén az állam kötelezően meghatározza a felek cselekvését. Az ítélet a felekhez intézett parancs jövődő magatartásukat illetőleg. Ha az állam fenn akar maradni, multhatatlanul szükséges, hogy a jogvédő feladatokat magára vállalja. A legtöbbször, látván az állam ezt

a kényszerhelyzetét, azt mondják, hogy az állam kötelessége jogvédelmet nyújtani, s az egyesek jogosítva vannak az államtól jogvédelmet követelni. Nem veszik észre, hogy ez a jogosítvány minden jogi kikényszeríthetőség híján van az állammal szemben. Ez természetesen nem jelent állami önkényuralmat. Azok az önfenntartási és morális szempontok, amelyek az egész állami életet áthatják, sokkal erősebbek, semhogy az államnak akár csak egy pillanatra is eszébe juthatna az egyesektől a jogvédelmet megvonni. Az egész állami élet fejlődése nem egyéb, mint az egyénnek minden képzelhető eszközzel való erősítése. Azok a súlyos és sokoldalú közjogi lekötélezések, amelyeket a mai különösen szociálisnak nevezhető állam az egyesekre ró, arra irányulnak, hogy az ember érvényesülése a szociális életben minél teljesebb legyen. Mindenkit sokszor elég súlyos és igen sokoldalú közjogi kötelekkel korlátozni, hogy minden egyes egyén annál teljesebben érvényesülhessen, ez a mai állami élet egyik legjellemzőbb sajátága. S az állam jogvédő tevékenysége is ennek jegyében áll. A mai perjogok magasfokú tökélye éppen abban áll, hogy a bírósági szervezetben, mint az eljárásban a legmesszebbmenő biztosítékokkal gondoskodnak arról, hogy az egyén jogi helyzetének megvédése legtökéletesebb legyen. S mindez anélkül történik, hogy az egyénnek a legtávolabbról is jogi hatalma volna az államtól a kívánt jogi oltalmat kikényszeríteni.³³

Ha a felülről képviselt közérdek perbeli jelentkezése adja meg a perjogi viszony közjogi jellegét, láthatólag, a helyes irányt nativáló erkölcsi érték csak a hatalom jegyében jelentkező bíróság perbeli tevékenységére szorítkozik, de a feleknek a pertárgyra vonatkozó szabad cselekvését szabályként már nem regulálja. Tehát természet-szerűleg nyomul előtérbe a hatalom, hogy az alapviszonyra vonatkozólag az igazság mégis érvényre juthasson.

Itt nem lehet megállni. A hatalom a polgári perben sem teheti fölöslegessé a feleknél az erkölcsi értékek igazságot releváló erejének a jelenlétét. Magyary Géza tanításából megállapíthatólag az bizonyos, hogy az államhatalom

---

³³ A perbeli beismerés. 117—119. old.

csak az erkölcs talaján juttathatja diadalra az igazságot. De ha ez áll, annál inkább megáll az, hogy az államok fölött álló világorganizáció meg éppen csak az igazság constituáló erejének hatása alatt végezheti az általános és a konkrét jelentkező érdekek értékelését. Propagatív jelszó legyen ez, vagy pedagógiai értékelés a tömegekkel szemben, mellékes, de föltétlenül alkalmas annak igazolására, hogy pozitív erkölcs nélkül hatalommal sincs igazság.

Ellenállhatatlanul vonzódik a magasabb régiók felé, ahol az ember lelki világában alakult világkép dinamikus erővel kényszerít a felismert igazság reális megélésére.

A nemzetközi jogsegély intézményében a jogvédelem teljességének a gondolata nativálódik, s igazságra törekvő céljában világeszmévé torkollik. Az állam a belföldi jogvédelmet a hatalom birtokában sem láthatja el magasabb értékek igénybevétele nélkül: két állam szembenállása esetén a differenciát egy fölöttük álló hatalom nélkül meg éppen csak egy eszme regulálhatja elvileg. A kutató ellenállhatatlanul vonzódik ebbe a szférába, mert itt valóban a problémák élén áll az a kérdés, hogy: a nemzetközi jogvédelem területén egymással szemben álló államok viszonyát minő elvek uralják, cselekvéseiket minő eszme szabályozza? S ha elvként állítjuk oda szabályozóként a világeszmévé formálódott jogvédelem-teljességben az igazságot, meg van-e a garancia annak reális érvényesüléséhez? s végeredményben visszahatólag a belföldi polgári jogvédelemben a magánfeleknél leendő kiéléséhez?

Egy eszmétől vezetett kutatót a polgári perjog területéről ezek a gondolatok ellenállhatatlanul lendítik át ebbe a szférába. De már az első lépésnél megdöbbenve kell tapasztalnia, hogy a souverénitásban rejlő erő meggátolja őt abban, hogy a nemzetközi jogvédelmet a reális hatalom fölé emelje, vagy legalább az eszmét a reális hatalommal egyenlő értéként kezelje. Megdöbbenve kell látnia, hogy a magánjogi kereshetőséggel hasonlóan a nemzetközi viszonyokban legalább egyelőre a nemzetközi kereshetőség még elvileg sem képezheti ennek a jogviszonynak tényálladási elemét. Mert a jogvédelemteljességben maradék nélkül ér-

vényességre törekvő igazság a souverénitással kerül szöges ellentétbe. Tisztán látja ugyan, hogy a jogvédelemteljességnek gondolatát egyetlen kultúrnemzet sem negligálhatja, de viszont azt is látnia kell, hogy a gondolat a nemzetközi jogsegély legelemibb részkérdéseinél éli ki önmagát, mint amilyen az idézés, kézbesítés, bizonyításfelvétel, vagy hogy jogvédelmet nyújtunk, ha a perben bizonyos külföldi elemek is szerepelnek. A külföldi ítélet érvényének elismerése elől azonban az államok már elzárkóznak, mert a felségjog belföldön magánjogi vonatkozásban is teljességet igényel. A nemzetközi jogvédelem területén tehát a jogvédelemteljesség az államkeretek fölötti értékeknek is bírói mérlegelését igényli, a souverénitás ellenben első és utolsó fokon hatalmat reprezentál, s a nemzetközi vonatkozású kérdéseket rendező jogot kardélen mosolygó délibábnak tekinti. Az előbbi a nemzetközi jogvédelem területét az igazság constituáló erejének hatása alatt mindjobban bővíteni akarja, s a fegyverrel objektivált hatalom biztosító jellegét mindmennyire kitolni, legfeljebb a nemzeti becsület vagy nemzeti létkérdésre szorítani.

Mindenek mellett azonban mégis tény, hogy a védelemteljességgel objektiválni szándékolt igazság a nemzetközi jogsegély legelemibb kérdéseiben világeszmévé torkollott, a huszadik század élő népeinek nagymértékben kultúrjellegét kölcsönzött, érvényesülést igényelt, s az egyes államoknak önálló és államközi életük szempontjából egyaránt életalapjukká vált.

És ez elől a gondolat elől, ha az élet annak látszólag a leghatározottabban ellent is mond, kitérni, életveszély nélkül nem lehet. Vagy amint Magyary Géza mondja: »az államok társaságában egy állam sem maradhatna fenn sokáig, ha azt a merev szabályt állítaná fel, hogy a magánjogok élvezetét csak saját polgárainak biztosítja és ezt is csak akkor, ha az saját területére vonatkozik. Ezt a teljes elzárkózást a külfölddel szemben az emberiség közösségének eszméje sohasem tűrte meg és ma tűrné meg legkevesbbé. Ennélfogva minden államnak jogvédelmi in-

tézményeit a külfölddel való folytonos kölcsönhatás tekintetéből kell berendeznie.³⁴

A nemzetközi jogsegély területének vizsgálata, a bel-földi ítélet érvénye külföldön való elismerésének a feltétele, a nemzetközi érdekek megfelelő jogszabályok útján való objektiválása, kötelező nemzetközi bírászkodás azok a gondolatok, amelyek útján Magyary Géza egy világeszmének az érvényesülését kereste. És a háború után a népszövetségben szervezett nemzetközi választott bíróságról német nyelven írt munkájában³⁵ sietett megvizsgálni, vajjon ebben a világorganizációban megtaláljuk-e a jogvédelem teljességének az útját? ez a világorganizáció gondoskodott-e arról, hogy a nemzetközi értékek mérlegelésénél a hatalom csak a legvégső esetben játszasson biztosító szerepet?

Értékének megfelelően mérlegeli a Népszövetséget és annak intézményeit, s érthetőleg annál erősebben juttatja és kell kifejezésre juttatnia az eszme erejének győzelmébe vetett hitét. A kisebbségek védelmét részünkről létkérdésnek minősíti,³⁶ az optáns pert a világorganizáció erőpróbájaként tekinti,³⁷ s szinte lélekzetviasszafojtva figyeli nemzetközi vonatkozású értekezéseinek egész sorozatában a Népszövetség minden tevékenységét, hogy végeredményben a revíziónak az európai kultúrnemzeteket megmentő útjait legalább megsejthesse. És nem meglepő, hogy 1927-ben a Népszövetségben organizált nemzetközi bírászkodás válságáról ír. Szinte példátlan lelki erőről tesz tanúságot, mikor, a Népszövetségnél az igazság és hatalom egyenlőtlen küzdelmében az eszmét szinte porba hullva látván, azt tanítja, hogy: mi megértők vagyunk a nagy világeszmék iránt,³⁸ nekünk meg kell őriznünk tisztán látásunkat, mert ha egyelőre

³⁴ V. ö. Jogállam. 1908. 603. old. A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai, c. értekezés.

³⁵ Die internationale Schiedsgerichtbarkeit im Völkerbunde. Berlin, 1922. Verlag von Otto Liebmann, 176. old.

³⁶ Magyar Szemle. 1928. II. 44. old.

³⁷ V. ö. Magyar Szemle. 1928. III. 42. old.

³⁸ V. ö. Magyar Szemle. 1927. 120. old.

uralkodik is a politika, az emberiesség érzésének, s vele az igazságnak végül mégis győzelemre kell jutnia.³⁹

Tudományos és erkölcsi alapon vallott meggyőződéses hit ez: nincs okunk a kétségbeesésre, óvakodnunk is kell ettől, mert az igazság előbb-utóbb úrrá válik a szenvedélyek felett. Nincs hatalma se embernek, se államnak arra, hogy »valakire nézve kötelezően határozzon anélkül, hogy maga is kötve ne legyen a joghoz«, s a jog legbensőbb értékéhez, az erkölchöz, és abban az igazsághoz. De nagy eszméknek mindig sok küzdelem és sok botlás után sikerül még csak formát is adni, hát még a formába reális életet önteni.⁴⁰

Magyary Géza élete az emberi tevékenységben jelentkező új értékek felismerése, azoknak megfelelő jogszabályok útján való objektiválása, lehetőleg minden érték vagy érdek érvényesülését biztosító jogvédelem felépítése, s a nemzetközi jogsegély intézményével nativált jogvédelemteljesség gondolatából világeszmevé emelt igazság keresése volt. Ez az élet míg egyrésről minden törvénykezési részjelenség megítélésénél irányt ad, addig másrésről nehéz tudományos munkával öntudatosá magasztosult imádság.

Ha ebben az életben keressük magát az embert, úgy tudnunk kell, hogy az imádságos élet zárkózott élet, s annak alanyát csak az ő elmélkedéseiből kivetített benső világosság fényében szabad megítélnünk. Önmaga a részéről figyelt élet minden jelenségét az eszmétől constituált világképben értékeli, mert ezt a teleologikus alakulatot kívánja tökéletes rendszerré formálni. Ennek a világképet alkotó eszmének az átadottságában kíván maga az ember is mutatkozni. Zárkózott, nem kíván és nem igényel kívülről tanácsot, s a maga lelkivilágának értékeit efemer jellegű megbeszélésekben kockára nem teszi. Tanácsot, utasítást azonban maga szívesen ad, minden kérdésben rendelkezésre áll, mert a benső lelkivilág tiszta fénye a szívben sem

³⁹ V. ö. Magyar Szemle. 1928. II. 45–46. old.

⁴⁰ V. ö. A nemzetközi bíraskodás i. m. 229. old.

hagyhat nemtelen érzelmeket. Ezért mondja boldogult tagtársunk: nemesen érző szív és nagyon világos, józan ész azok a tulajdonságok, melyek különösen a jogásznak legfőbb ékességei.⁴¹ És Magyary Géza minden zárkózottsága mellett maradék nélkül nemesen érző meleg szívű ember volt.

És nem beszél jogegységesítésről, szabad jogról, szabad jogszolgáltatásról, méltányosságról, egyszerűsítésről, törvénykezési mechanizmusról stb. Jelszavaknak tekinti ezeket a gondolatokat, avagy talán nem vett tudomást azoknak érvényesülési igényéről?

Nem itt van annak a helye, hogy ezekhez, valamint általában a ma aktuális kérdéseinek a megoldásához Magyary Géza tanításából a helyes alapra reá mutassunk. De természetesnek tűnik fel, ha azt mondjuk, egyetlen vonatkozásban sem hagy kétséget a maga álláspontja iránt.

A polgári peres eljárásról állandóan mint igazságszolgáltatásról és nem csupán mint egy rendező eljárásról beszél. Hogy nézne ki az az állam, amely jogszabályokat alkot, de megengedné, hogy bírái a közakaratától függetlenül saját maguk formálta elvek alapján rendeznék a vitás kérdéseket? Maga a méltányosság is csak kisegítő erőt képviselhet a jogalkalmazásnál, hogy a jogot esetleges me-revségében enyhítse, s így a szabad cselekvéssel nativált értékek az ítéletben konkrét objektiváláshoz juthassanak. A méltányosság csak a jog mellett, a joggal és megfordítva a jog a méltányossággal együtt képes a konkrét esetben az igazságnak életet adni. Azaz: a méltányosság nem befolyásolhatja a jogalkalmazásban a megismerés, a jogtörténet, a logika, a pszichologia és szociológia szabályszerű találkozását, sőt hivatását éppen akkor teljesíti, ha ezeknek mentől harmónikusabb jelentkezését lehetővé teszi. Az egyénnek és a bírónak függetlenséget, az igazságnak érvényesülési lehetőséget csak a joganyag egységes felfogása adhat. Nem szabadabbá kell tenni a bírót a jogtól, de képessé kell tenni arra, hogy a jogot constituáló eszme útján

---

⁴¹ V. ö. Jogi oktatásunk reformja. Jogállam. 1915. 615. old.

a védelemre szorult értéket felismerni, s a jogban objektívált közakaratnak megfelelő védelmet megadni képes legyen. A jog az alkalmazásnál sem jelent kötöttséget, hanem az eszme alapján való értékelismerési kötelességet.

A polgári peres eljárás magas abstractiókon épül föl, tiszta jogászai gondolkozást igényel, mert, lényegében meghatározott formális szerkezetben mozgó bizonyítási eljárás lévén, alkalmazott logikának tekintendő. De amint azt Magyary Géza különösen is hangsúlyozza: ez a jogászai gondolkozás nem eshet az igazság rovására.⁴² Azaz nem nyomhat el az abszolút értékek rendszerébe beilleszthető egyetlen értéket sem. Ehhez azonban tisztánlátás és nemesen érző szív kell; vagy amint Magyary Géza mondja: a jogász legnemesebb ékességeivel megáldott ember kell. Mert mindezek alapján érthetőleg a perben nem az nehéz, mi a hatáskör, illetékesség, perképesség, mik a bizonyító eszközök, hányféle ítélet van, milyen perorvoslatokat ismerünk, hanem a bizonyítás fogalmának az eszme constituáló ereje alatt való megélése.

A mi perjogi kódexünk ennek a lélektani funkciónak az elvégzésére egy határnapon, tehát a legrövidebb időn belül való megélésére is módot ad, sőt kötelezi a bírót arra, mikor azt mondja, hogy: »az elnök gondoskodni köteles arról, hogy az ügy kimerítő tárgyalásban részesüljön. És megszakítás nélkül lehetőleg ugyanabban az ülésben befejeztessék«. (224. §.) De ismét csak azt mondhatjuk, hogy miután láthatólag a bíró úgy elvileg, mint a Pp. értelmében a per ura, az adott jogkör betöltésére alkalmas bíró kell. Ezért foglalkozik Magyary Géza oly nagy odaadással a jogi oktatás és továbbképzés gondolatával, majd a tehermentesítés, valamint a bírósági szervezet kérdéseivel, mert meg van győződve róla, hogy a kiváló magyar bírói kar a magas abstractiókon felépült Pp. birtokában egy arányos munkamegosztás mellett minden nehézséggel megbirkózik anélkül, hogy törvénykezési eljárásunkban az elvek aljáról le kellene térnünk.

E mellett nagy gonddal figyelte a törvénykezési eljárás

⁴² V. ö. különösen Jogtudományi Közlöny 1910. 355. és köv. 1901. 109., 1904. 56., 1918. 105. és Jogállam 1915. 613. és köv. old.

rás határkérdéseit, a peregyességet és a választott bírósági eljárást, melyekről nemcsak maga értekezett, de tanítványait azok monografikus feldolgozására készítette; mindenestre azzal a jogpolitikai elgondolással: mennyiben alkalmasak ezen intézmények törvénykezési eljárásunk sértetlensége mellett a bíróság tehermentesítéséhez hozzájárulni. A tehermentesítés gondolata kétségtelenül a legjobban izgatta, mert érezte, hogy ez nem elsősorban jogi kérdés, ami meg volna oldható, hanem minden bizonnyal elsősorban kormányzati kérdés, amely ha helyesen meg nem oldható, úgy a munkával túlterhelt bíró a fönt jelzett és föltétlenül megkívánt hivatást be nem töltheti.

Elméleti, vagy gyakorlati szempontból próbáljunk a törvénykezési élet problémáihoz nyulni, s azokban filozófiai, jogfilozófiai, vagy egészen zárt gyakorlati szempontok figyelembe vételével megoldást keresni, mindenütt ott találjuk Magyary Gézát. Szinte azt mondhatnók: egy utolérhetetlenül ideális élet volt az ő élete. Egyetlen eszmének, egyetlen gondolatnak tökéletes átadottsága: a kultúrállam abszolút értékrendszerében lévő igazság érvényesülésének keresése. Mentül magasabbra emelte őt a maga ideális eszméje, annál messzebb látott vissza a múltba, s előre a jövőbe. Ideáлизmusát nem zavarta, hogy ebből a quasi totalitásból egészen tisztán szemlélhette a mindennapi élet ellentétes fogalmainak morajló hullámlását. Tudta, hogy ez az élet: harc és küzdelem. De azt is tudta, hogy az eszme az emberrel nemcsak a magasba száll, de a küzdelem legvégső mélységeibe is elkísér, és mindenütt győzhetetlen erőt képvisel; minden mélységből sértetlenül emeli ki a szellemet a kultúrállam értékrendszerében levő igazság felismeréséhez. Olyan erő, mely a küzdelemben is csak a tisztánlátást és a szeretet melegét fokozza; mely minden körülmények között a jogért és a jogban az emberiségért, az igazságért való küzdelemre képesít; acélos karakterré emel. Magyary Géza a harcot nem kereste; de értetően állta, mert tudta, hogy a harckészség nem átok, hanem az Isten legnagyobb áldása, amellyel élnie kötelesség.

FÜGGELÉK.

Magyary Géza irodalmi munkássága.¹

1886.

1. A magán- és büntetőjogi jogsegély elvei. Pasquich-jutalommal díjazott egyetemi pályamunka, 1886.

1888.

2. A jog és cselekvési képesség a nemzetközi magánjogban. Magyar Igazságügy, 1888. évi IV. és V. füzet.

1890.

3. A rokonok törvényes öröklési rendje 1848. előtti jogunkban. Magyar Igazságügy 1890. évi II.—IV. füzet.

1892.

4. A vétségen alapuló kártérítési kötelemekről. Magyar Igazságügy 1892. évi III.—V. füzet.

1893.

5. A kereskedelmi társaságok szervezésének irányelve. »Jog« 1893. évi 314., 331. és 339. II. és különlenyomatban is.
6. A kiadói ügylet. Különlenyomat a Jogi Szemléből, 1893. 133. l.

1894.

7. A közkereseti társaság képviselőinek hatásköre. Jogtudományi Közlöny, 1894. 6. sz.
8. A kereskedelmi társaságok reformja Franciaországban. Jogtudományi Közlöny, 1894. 13. sz.

1895.

9. A cheque. 1895. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XI. köt., 2. füzet.

---

¹ Magyary Géza irodalmi munkássága évszám szerint olvasható *Fabinyi Tihamér* nagy értékű emlékbeszédének a függelékében is, melyet 1929. évi október 20-án a Jogászegylet teljes ülésén tartott. Legyen szabad felhívunk itt a figyelmét *Szladits Károly* ugyancsak nagyértékű emlékbeszédére, melyet boldogult tagtársunk felett 1930. októberben a Külügyi Társaságban tartott. Az a lényegtelen eltérés, melyet az itt közölt Függelék Fabinyi közlésével szemben tartalmaz, fölöslegessé tehetné volna ezt a Függelékét, gondolatmenetünk megértése azonban ezt a közlést szükségessé teszi.

10. A cheque gazdasági és jogi jelentősége. Jogtudományi Közlöny, 1895. 49. l., a Magyar Jogászegyletben bemutatott dolgozatából.
11. Az új belhajózási törvények Németországban. Jogtudományi Közlöny, 1895. 307. l.

1896.

12. Minő törvényhozási intézkedések kívánatosak a közönség érdekeinek megvédésére a biztosítási ügynökök képviseleti minősége és jogköre tekintetében? Vélemény az 1896. évi jogászgyűlésen; I. ennek irományait 32. l.
13. A cég használatának joga. Jogtudományi Közlöny, 1896. 20. l.
14. A német kereskedelmi törvény tervezete. Jogtudományi Közlöny, 1896. 281.
15. A kereskedelmi jog a jogászgyűlésen. Jogtudományi Közlöny, 1896. 313.
16. Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts. Von Julius Wilhelm Planck. Jogtudományi Közlöny, 1896. 179.
17. Vorträge über die Reichszivilprozessordnung. Von dr. Adolf Wach. Jogtudományi Közlöny, 1896. 234.

1897.

18. Polgári és közigazgatási bíráskodás. Jogtudományi Közlöny, 1897. 1.
19. A magyar váltójog kézikönyve: Nagy Fereenc. Jogtudományi Közlöny, 1897. 146.
20. Jogügyletek magyarázata a felülvizsgálati eljárásban. Jogtudományi Közlöny, 1897. 409.

1898.

21. A magyar polgári peres eljárás aaptanai. 395. l. Franklin-Társulat kiadása, 1898.

1899.

22. Az új német polgári perrend. Jogtudományi Közlöny, 1899. 33.
23. A perfelvétel körüli mulasztás és következményei. Jogtudományi Közlöny, 329., 337.

1900.

24. A perbeli egyezségek. Jogtudományi Közlöny, 1900. 253, 263.

1901.

25. Felülvizsgálat a polgári perrend tervezetében. Jogtudományi Közlöny, 1900. 109.
26. Fellebbezés és felülvizsgálat a polgári perrend tervezetében. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1901. 21. köt., 7. füz.

27. Lévy Béla: A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése kereskedelmi törvényünk revíziója szempontjából. Bírálat. 1901. 186. l.

1902.

28. A jövőre szóló elmarasztalás. Jogtudományi Közlöny, 1902. 14—23.
29. A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai. 1902. 131. l. Balogh Jenő-féle Jogi Értekezések 4. füzeté.
30. Értékpapírok a polgári törvénykönyv tervezetében. 1902. 50. l. Grill kiadása.

1903.

31. A királyi ügyész szerepe a polgári perben. Jogtudományi Közlöny, 1903. 125, 134.
32. Felülvizsgálat a polgári perrend törvényjavaslatában a képviselőház igazságügyi bizottságának módosításai szerint. Szerző jogászegyleti előadásából. Jogtudományi Közlöny, 1903. 421.

1904.

33. A főudvarnagyi bíraskodásról szóló törvényjavaslat. Jogállam, 1904. 3. évf. 342. l.
34. Nagy Ferenc: A magyar váltójog kézikönyve. Budapest, 1904. Jogtudományi Közlöny, 1904. 56.
35. Nagy Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. Jogtudományi Közlöny, 1904. 333.

1906.

36. A perbeli beismerés. 1906. 255. l. Franklin Társulat kiadása.
37. Az elismerés a bírói gyakorlatban. Jogtudományi Közlöny, 1906. 10.

1907.

38. A Kir. Kúria tehermentesítése. Jogtudományi Közlöny, 1907. 77.
39. Újabb irányok a nemzetközi perjogban. 1907. Akadémiai székfoglaló. Értekezések a Társ. Tudományok Köréből. 13. köt. 8. sz.
40. Ungarisches Handelsrecht von 1903 bis Mai 1907. Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht und Konkursrecht. 1907. 60. köt. 250. l.
41. A nemzetközi jogvédelem alapja. Jogállam, 1907. 6. évf., 150. l.

1908.

42. A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai. Jogállam, 1908. 7. évf., 603. Megjelent angol fordításban is.

1909.

43. Nagy Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. VII. kiad. Jogtudományi Közlöny, 1909. 54. l.
44. A közokiratok végrehajtása tárgyában Magyarország, Ausztria és Németország között kötendő szerződés előkészítése. Magyarország Középeurópai Közgazd. Egyesületének kiadványa. 1909.
45. Die Vollstreckungsrechtshilfe zwischen Ungarn, Österreich und Deutschland. (Az előbbi németül.)
46. Az ipari bíraskodás, tekintettel az ipartörvény reformjára. A Magyar Közgazd. Társaság közgyűlésén felolvasott értekezés. Közgazdasági Szemle, 1909. 33. évf.
47. Dékányi évmegnyitóbeszéd. Különlenyomat a budapesti kir. m. tud. egyetem 1909—10. tanév irományaiból.

1910.

48. A bécsi jogsegély-konferencia eredményei. Jogtudományi Közlöny, 1910. 54.
49. Észrevételek a polgári perrend törvényjavaslatához. Jogtudományi Közlöny, 1910. 325, 353.
50. A könyvkivonati illetékesség. Budapesti Hirlap, 1910 nov. 25. sz.

1911.

51. Magyarország, Ausztria és Németország középeurópai közgazd. egyesületeinek 1911. jan. 3—4.-én Bécsben a nemzetközi jogsegély tárgyában tartott konferencián mint magyar előadónak felszólalásai. Ezen egyesületek 1911. évi kiadványaiban.
52. »Kíváncos-e, hogy a törvényszéki ügyekben a francia référéhez hasonló sürgősségi eljárás honosíttassék meg?« Az 1911. orsz. jogászgyűlés irományai. I. köt. 162—166. l. és II. köt. 240—245., 252. l.
53. A csődönkívüli kényszeregyezségről. Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesületben tartott szakértekezlet jegyzőkönyvében. 1911.
54. Die Verfolgung vermögensrechtlicher Ansprüche gegen fremde Schuldnerstaaten. Ein ständiges internat. Schiedsgericht zur Entscheidung solcher Streitigkeiten. A Német Középeurópai Közgazd. Egyesületnek 1911. okt. 14.-én Münchenben tartott gyűléséről készített jelentésében. 81. l.
55. Vélemény a jogi oktatás részleges reformja tárgyában. Előadva az e tárgyban 1911. jan. 2.-ra egybehívott értekezleten. Értekezleti Jegyzőkönyv, 1911.
56. Die neue ungarische Zivilprozessordnung. Recht- und Wirtschaft. 1911. I. évf. 230. l.
57. Die Grundsätze der Mündlichkeit und Unmittelbarkeit in der neuen ungarischen Zivilprozessordnung. Recht- und Wirtschaft. I. 1911. 403. l.

1912.

58. Külföldi ítéletek az új polgári perrendben. Jogállam, 1911. 10. évf. 24. l.
59. A szóbeliség és közvetlenség alapelvei az új polgári perrendtartásban. Jogtudományi Közlöny, 1912. 348.
60. Hellwig K.: A német polgári perjog rendszere. Jogtudományi Közlöny, 1912. 375.
61. Emmer Kornél. Jogtudományi Közlöny, 1912. 155. l.
62. A végrehajtási jogsegély Bosznia-Hercegovinával. A Magyar-Bosnyák-Hercegovinai Központ 1912. évi kiadványai közt.
63. Magyar perjogi reformmozgalmak. A Magyar Tudományos Akadémia 1911. november 12-iki osztályülésén felolvasott értekezés. Budapesti Szemle, 1912. évf. 122. sz.
64. Ungarische Handelsgesetzgebung von Mai 1907 bis 1912. Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht 72. k. 1912. 483. l.

1913.

65. Emmer Kornél emlékezete. Felolvasatott a Magyar Filozófiai Társulat 1913. febr. 26-án tartott ülésén. A Magyar Filoz. Társ. kiadványa. 1913.
66. Magyar polgári perjog. 1913. 996. l. A Franklin Társulat kiadása.
67. Elnöki zárszó a Magyar Jogászegylet 1913. évi ülésén. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1913. évf. Új Folyam, VI. köt. 44. füz.
68. Az iszlam jogállásának szabályozása Magyarországon. A Magyar-Bosnyák Gazdasági Központ felterjesztése a kormányhoz. 1913.
69. Korunk igazságszolgáltatásának vezéreszméi. A Magyar Jogászegylet 1913. évi őszi működését megnyitó közgyűlésen felolvasott értekezés. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Új folyam VII. kötet, 52. füzet. 1913. — Ugyanaz kivonatban Jogt. Közlöny, 48. évf. 46. sz.

1914.

70. A polgári perrendtartás alapelvei című műben (Értekezés-sorozat. Kiadta a Magyar Jogászegylet) I. fej. Területi, időbeli, személyi hatály és XII. fej. Személyállapotot tárgyzó perek.
71. A végrehajtási jogsegély Magyarország és Ausztria között. Kiadta Magyarország Középeurópai Közgazd. Egyesülete, 1914.
72. Die örtliche Zuständigkeith nach der neuen ungarischen Zivilprozessordnung. Gerichtshalle, 58. évf. 1914. 6—7. f.
73. A törvényes vélelmek jogi természete. Jogállam, 1914. 13. évf. 18. l.
74. A harmadik moratórium rendelet. Jogállam, 1914. 13. évf. 624. l.

1915.

- 75. A békemozgalmak és a világháború. 1914 dec. 11-én a budapesti tud. egyetemen tartott előadás. Megjelent a »Háborús előadások a budapesti kir. m. tud. egyetemen« 1915. c. műben, a Budapesti Szemlében (1915. évf.) s több más tudományos lapban.
- 76. A bizonyítás az új polgári perrendben. Jogállam perrendtartási füzeté, 1915. 14. évf. 1—2. sz.
- 77. Az új polgári perrend életbelépésének küszöbén. Jogtudományi Közlöny, 1915. 1. sz.
- 78. Jogi oktatásunk reformja. Jogállam, 1915. 14. évf. 9—10. füz.
- 79. A végrehajtási jogsegély Magyarország és Németország közt. Magyarország Középeurópai Közgazd. Egyesületének kiadványa, 1916. 1—49. l.

1916.

- 80. Der Zwangsausgleich ausserhalb des Konkurses in Ungarn. Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht LXXIX. (1916) kötetében 280—296. l.
- 81. A jog- és államtudományi továbbképzés fejlesztése. A Felsőoktatási Egyesület véleményes jelentése. Budapesti Szemle 1916. évi júniusi füzetében és különlenyomatban.
- 82. Jogi feladataink Keleten. Elnöki megnyitó a Magyar Keleti Gazdasági Központ jogi szakosztályának 1916. jan. 21-én tartott ülésén. A Központ kiadványa.
- 83. A választottbírói eljárás az új polgári perrendben. Jogtudományi Közlöny Emlékkönyve, 1916. 425—434. l.

1917.

- 84. Verwaltung und Rechtspflege in Ungarn. Az »Ungarn« című 1917-ben kiadott gyűjteményes ismertető kötet 268—308. lapjain.
- 85. Polgári életpályák. Tájékoztató rokkant tiszték számára. 1917. 1—17. l.
- 86. A nemzetközi bírászkodás a magyar jogban. Akadémiai székfoglaló. Ért. a phil. és társad. tudományok köréből. II. kötet. 2. sz.

1918.

- 87. A nemzetközi bírászkodás. VIII. és 231. l. Kiadta a Magyar Jogászegylet könyvkiadóvállalata. 1918.
- 88. Tudományos polgári perjog. Jogtudományi Közlöny, 1918. 53. évf. 14. sz.
- 89. A nemzetközi bírászkodás jövője. Jogállam. XVII. évf.
- 90. Zwangsausgleich ausserhalb des Konkurses in Kroatien und Slavonien. Zeitschrift für das gesamte Handels- und Konkursrecht. 81. k. 1—2. füz. 1918. Különlenyomatban is.

1920.

91. Magyarország és a Nemzetek Szövetsége. Jogállam, 1920. XIX. évf. 1. sz.
92. Polgári igazságszolgáltatásunk jövője. Magyar Jogi Szemle. 1. évf. 76. l.
93. Szász-Schwartz Gusztáv. U. ott. I. évf. 321. l.
94. A Nemzetek Szövetsége a mi szempontunkból. U. ott. 1. évf. 393. l.
95. A magyar béke delegáció által az antanthatalmakhoz intézett jegyzék tervezete a Nemzetek Szövetsége tárgyában. A m. kir. külügyminiszterium megbízásából. 1920.
96. Bírói határozatokhoz fűzött megbeszélések a Polgári Törvénykezési Jog Tárában. I. kötet. 11., 18., 21., 29., 40., 44., 61., 66., 69., 70., 72., 73., 130., 132., 177., 197., 224., 227. és 230. ll.

1921.

97. A nemzetközi bíráskodás a Nemzetek Szövetségében. A Magyar Jogászegylet 1921. évi őszi ülészakát megnyitó közgyűlési előadás. Magyar Jogi Szemle II. k. 273—293. l.
98. A Nemzetek Szövetségének reformja. Jogállam, 1921. decemberi száma.
99. Az állandó nemzetközi bíróság. Külügyi Szemle 1921. júl.—okt. füzet.
100. Kritikai ismertetése dr. Fabinyi Tihamér: »A választott bíráskodás« c. művének. Magyar Jogi Szemle, 1921. 2. évf. 142—144. ll.
101. Bírói határozatokhoz fűzött megbeszélések a Polgári Törvénykezési Jog Tárában II. köt. 3., 5., 8., 17., 116., 121., 124., 137., 140., 142., 152., 177., 179., 181., 184., 186., 191., 225. és 229. l.

1922.

102. A szellemi tudományok művelésének válságos helyzete hazánkban. 1922. A Felsőoktatási Egyesület közleményei. III. évf. 2. sz. Külön füzetben is.
103. La réforme de la Société des Nations. Kelet Népe, 1922. évi 3. sz. és Revue de Hongrie, 1922. 15. évf. 26. füz.
104. Az állandó nemzetközi bíróság. Akadémiai felolvasás. 1922. június 19-én.
105. A nemzetközi vegyes döntőbíráskodás jogi természete. Békejog és békegazdaság. 1922. 2. évf. 1. füz.

1923.

106. Zur Frage der Gültigkeit der Friedensverträge. Kelet Népe, 1923. 15. évf. 3—4. füz.
107. Règlement de procédure a la protection des minorités. A Népszövetségi Ligák 1923. évi bécsi közgyűlése számára. A Magyar Külügyi Társaság megbízásából.

1924.

108. Előbbinek átdolgozása a Népszövetségi Ligák 1924. évi lyoni közgyűlése számára.
109. Principes fondamentaux d'une procédure relative a la protection des minorités. Az International Law Association 1924. évi stockholmi közgyűlése számára.
110. Magyar polgári perjog. 950. l. II-ik teljesen átdolgozott kiadás. 1924. Franklin Társulat kiadása.
111. Finnország polgári perjoga. Jogállam, 1924. évi okt. füzet.
112. Les rapports internationaux du droit hongrois privé. Értekezés a Journal du droit international privé 41. évf. 1924. júniusi füzetében. 591—603. l.
113. Véleményes jelentés a magyar jogtudomány állapotáról a Commission de cooperation intellectuelle részére. Francia nyelven. Kéziratban.
114. Két véleményes jelentés a Ruffini-féle tervezet tárgyában a szellemi munka hatályosabb védelméről. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. 1924. Kéziratban.
115. Bulletin de la jurisprudence hongroise. Megjelent a Clunet-féle Journal du droit international c. folyóiratban.

1925.

116. Projet revisé d'un règlement relative a la protection des minorités. — A kisebbségi peres eljárás kimerítő rendszeres tervezete öt fejezetben és 39 §-ban. A Magyar Külügyi Társaság megbízásából a Ligák Uniójának 1925. évi varsói közgyűlése számára.
117. La valorisation des dettes dans le droit hongrois. Értekezés a Clunet-féle Journal du droit international LII. kötetében. 652. l.
118. Bulletin de la jurisprudence hongroise. A magyar bírói gyakorlat nemzetközi vonatkozásainak ismertetése. Clunet-féle Journal du droit international. LII. k. 802.
119. Zur Frage der internationalen obligatorischen Schiedsgerichtsbarkeit. Deutsche Juristenzeitung XXX. k. 1925. évf. augusztusi füzetében.
120. A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Jogtudomány. Centennáris előadás, 1925. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Franciául is: Revue des etudes hongroises et finno-ougriennes, 1926. évi 1. füzete. 5—28. l.

1926.

121. Apponyi és az állandó nemzetközi bíróság. Apponyi Emlékkönyv, 188. l. Kiadta a Magyar Külügyi Társaság, 1926.
122. Bulletin de la jurisprudence hongroise. A magyar bírói gyakorlat nemzetközi vonatkozásainak ismertetése. Clu-

net-féle Journal du droit international 1926. évfolyamában.

123. A kisebbségi peres eljárás reformja. Előadás francia nyelven az International Law Association 1926. évi bécsi konferenciáján. Megjelent az egyesület évkönyvében.
124. Bulletin de la jurisprudence hongroise. (Újabb ismertetése a magyar bírói gyakorlat nemzetközi vonatkozásainak.) Journal du droit international, 1926. évf.
125. A szellemi munkások jogi helyzete munkaadójuk csődje esetében. Véleményes jelentés francia nyelven az Institut de cooperation intellectuelle számára. Kéziratban.

1927.

126. Gróf Klebelsberg Kunó törvényjavaslatai a tudományos kutatás és a magas műveltség intézményei tárgyában. Budapesti Szemle, 1927. febr. szám.
127. Plósz Sándor emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1927.
128. A nemzetközi bírászkodás válsága. Magyar Szemle, I. kötet, 2. sz.
129. Bulletin de la jurisprudence hongroise. Clunet-féle Journal du droit international 1927. évf.-ban.
130. Vélemény a szerzői jogi nemzetközi egyezmény reformja tárgyában. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Kéziratban.
131. Az olasz jogösszehasonlítás és törvényelőkészítés évkönyve. Jogállam, 1927. 27. évf. 10. füz.

1928.

132. A nemzetközi bírászkodás. Polgári jog 1928. évi 1—2. sz.
133. Kompetenzstreit in der internationalen Schiedsgerichtsbarkeit. Ein Beitrag zum ungarisch-rumänischen Agrarprozess. 1928. Deutsche Juristenzeitung 38. évf. 3. füz.
134. A kisebbségek védelme. 1928. Magyar Szemle II. köt. 1. sz.
135. Az optánspercek legújabb fejleményei. 1928. Magyar Szemle. III. köt. 1. sz.
136. Importance et caractere juridique de la Cour permanente de justice internationale. »Scientia« című milánói szaklap 1928. májusi száma. Különlenyomatban is.

Posthumus munkák.

137. Sviluppo ed aspetti caratteristici della Procedura Civile Ungherese. Különlenyomat a Diritto Comparato e Studi Legislativi évkönyvének II. és III. kötetéből. 1929.
138. La juridiction de la Cour permanente de justice internationale.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 21. SZÁM.

ID. SZILY KÁLMÁN
EMLÉKEZETE.

I. ILOSVAY LAJOS IG. ÉS T. T.:

EMLÉKBESZÉD ID. SZILY KÁLMÁNROL.

II. TOLNAI VILMOS L. T.:

ID. SZILY KÁLMÁN MINT NYELVTUDÓS.

(ARCKÉPPEL.)

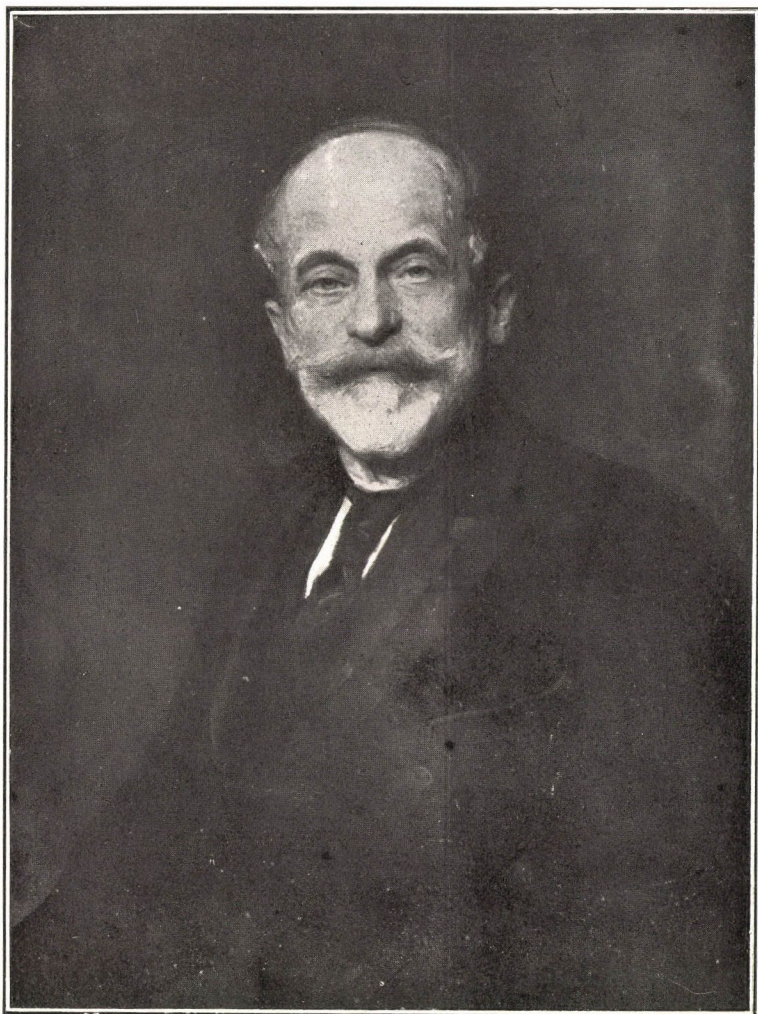
(FELOLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIÁNAK 1933. ÉVI MÁJUS HÓ 21-ÉN
TARTOTT ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1933.

Pápa, 1933. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

ID. SZILY KÁLMÁN

1838—1924.

I.

Id. Szily Kálmán emlékezete.

1838—1924.

Irta: Illosvay Lajos ig. és t. t.

Egy elvesztett hadjárat kínos lelki fájdalmat okoz mindenben, aki bízott a nemzet haderejének büszkeséggel emlegetett katonai erényeiben, mindenki szégyenli a történeteket: de a nemzet vigasztalást keres balszerencséjében s alázattal fordul Istenhez, hogy segítse a megpróbáltatásból tanúságot és erőt meríteni jövőben követendő magatartásához. Ha azonban egy nemzet olyan belső forrongásnak esik áldozatul, amelynek menthetőségére hiányzik minden elfogadható ok, ha a kitört elégedetlenség jogosulatlan és a mozgalom szervezőiben, végrehajtóiban még nyoma sincs olyan tulajdonságoknak, amelyek akár a nemzetnek, akár az emberiségnek boldogulására, becsületére vagy dicsőre szolgálhattak volna: akkor még fájdalmasabb az alulmaradás. Ilyenkor nem az erők összemérésében értékesebb fél győzelmét, hanem a fondorlatos csíny sikerét látjuk az eredményben; bennünk nem a szégyen, hanem a megalázás érzése válik hatalmasabbá és felháborodott lelkünk nyugalmának elvesztéséért nem a vigasztalástól, hanem a szigorú megtorlástól remél elégtételt.

A megalázás érzése hathatta át néhai id. *Szily Kálmánt* is akkor, amikor 1919. április hó 18-án, *Eötvös Loránd* gyászistentiszteletén, a népbiztos búcsúztatójából azt kellett megtudnia, hogy *Eötvös Loránd*, eddig a legnagyobb magyar természettudós, azoknak az eszméknek volt hirdetője, amelyek alapjául szolgálnak a tanácsköztársaság tevékenységének is. Érthető, hogy *Szily Kálmán*, aki közel járt már földi életének befejezéséhez, nem lett volna hazájának hű fia, nem lett volna a nemzeti műveltség ügyének nagyértékű és megértett munkása és nem lett volna Magyarország du-

nántúli része egyik fényes nevű családjának tiszteletreméltó tagja, ha észrevétlenül hagyja vala *Eötvös Loránd* érdemeinek ilyenértelmű magasztalását. Nem is hagyta, hanem így szólt: »Közel vagyok én is az élet határához, ne engedjétek, hogy ez a gyalázat velem is megtörténjék«. Ezek a szavak nem hatásvadászatból hangzottak el ajkairól. A lelkében dúló vihart jelezte, hogy e nyilatkozata után eszméletlenül hanyatlott le székéről. Önkívületes állapota rövid ideig tartott, gyorsan magához tért, majd erejét is visszanyerve, a tanácsköztársaság gyászos időszakát többel mint öt évvel élte túl. És a sorsunkat intéző legfőbb hatalom kegyelméből megérhette, hogy kegyetlenül megcsonkított országunk lakosságának zöme kábultságából felocsudván, legjobbjainkat áldozatos készséggel segítette abban a fáradozásukban, hogy a felbomlott rendet és fegyelmet helyreállítsák.

*

Id. *Szily Kálmán*, *Nagyszigethi Szily Ádám* földbirtokos és felesége *Nagyjeszeni Jeszenszky Sarolta* fia, 1838 június 29-én született Izsákon (Pest vm.-ben). Az elemi iskola osztályait és hatot a gimnáziumból is, otthon végezte el. Tekintve, hogy a Szily-család több egyházi, katonai, közigazgatási szolgálatban kitűnt férfiút nevelt a hazának, feltehető, hogy *Szily Kálmán* már serdülő korában, a család körében értesült azokról az eszmeáramlatokról, amelyek a mult század közepe táján a hazafiak törekvéseit irányították. Halott a magyar nyelvet és irodalmat érdeklő mozgalmakról, a rendi jogok korlátozásáról, a polgári kötelességek kiterjesztéséről folyó eszmecserékről, a megyei életről, *Kossuth*, *Széchenyi* reformtörekvéseiről. Lehetséges, hogy az Istentől tehetséggel megáldott serdülő ifjút az 1848/49-i évek, sokszor csodálatraméltó erőfeszítései, 1849. után nagy elhatározásokra indították s ezeknek következménye, hogy kedvvel végezte be középiskolai tanulmányait a pesti piarista gimnáziumban s 1856-ban kijelentette atyjának azt a szándékát, hogy ő élethivatásul a mérnöki pályát választja. Elhatározása nem nagy örömet okozott a családban s különösen a család egyik nagytekintélyű tagja, megbotránko-

zásában így szólt *Szily Ádámhoz*: »Ádám, remélem nem fogod túrni, hogy Kálmán fiad szégyent hozzon tisztességes családi nevünkre azzal, hogy indzsellér válik belőle«. Atyja megkísérelte Kálmánt eltéríteni szándékától: de ő hajthatatlan maradt s felvettette magát a József-ipartanodába. 1857-ben a bécsi polytechnikumon folytatta tanulmányait s azokat 1860-ban szabályszerűen be is fejezte. Mir bécsi tanulóéveiben jelét adta szervező tehetségének és magasabbrendű célkitűzésének. A magyar egyetemi ifjúságból a »krajcáros egyesület« nevű baráti kört alapította. Tagjai kötelesek voltak minden találkozásuk alkalmával, néhány krajcárral járulni az egyesületi alaphoz, melyből magyar nemzeti és közművelődési célokat támogattak. Ez az egyesület karolta fel *Izsó Miklóst*, a nagytehetségű szobrászt is, akinek fedezte tanulmányi költségeit. A »krajcáros egyesület« rendelte meg *Izsónál gróf Széchenyi István* márvány-mellszobrát, melyet a bécsi magyar egyetemi ifjúság nevében *Szily Kálmán* ajánlott fel a M. T. Akadémiának. A szobor a heti ülésteremben van.

Az 1856. szept. 30-án kelt legfelsőbb rendelet a József-ipartanodát polytechnikummá változtatta át. *Szily* hazatérve, mint *Stoczek Józsefnek*, az 1861-ben polytechnikumi igazgatóvá kinevezett tanárnak segédje, lépett a polytechnikum szolgálatába.

*

Stoczek József a budai egyetem bölcsészeti karához kapcsolt mérnöki intézet (institutum geometricum) egyik kitérő neveltje volt, aki nagy tudásával, szabatos előadásával, az ifjúság iránt tanúsított szigorú, de igazságos bánásmódjával *Szilyt*, még akkor, amikor csak mint tanár és tanítvány érintkeztek egymással, teljesen a maga pártjára hódította s tanársegédi teendőinek végzésével annyira kiérdemelte *Stoczek* megalégedését, hogy *Stoczek* rövid idő múlva, *Szilyben* már nem a főnök akaratahoz simulni tudó tanársegédet, hanem a megbízható munkatársat becsülte. Ezen a viszonyon semmi sem változtatott, hogy *Szily* 1862 július 22-én igazgatósegéd és ideiglenes tanár, 1869 december 22-én pedig a kísérleti természettan nyilvános tanára lett. A különbség csak az volt, hogy ezután nem egy, hanem

két férfiú küzdött azért a célért, hogy az ország gazdasági életének érdekében, a technikai tudományok a budai polytechnikumon minél magasabb szintjára emelhetők legyenek. Ilyen terv csak jól készült szakférfiak segítségével volt megvalósítható. *Stoczek* mint a polytechnikum igazgatója külföldi ösztöndíj szervezésére tett javaslatot. Fáradsága sikerrel járt s az első ilyen ösztöndíjat *Szily Kálmán* élvezte. 1863 őszén ment ki két évre. Idejét Zürich, Berlin és Heidelberg között osztotta meg s többeken kívül *Clausiust*, *Zeunert*, *Magnust* és *Kirchhofot* hallgatta. De *Szily* nemcsak tanult, hanem figyelemmel kísérte a külföldön természettudományokat, matematikát és technikai tudományokat hallgató ifjakat is éppen azért, hogy a betöltendő tanszékeket a legalkalmasabb egyénnel lehessen betölteni.

*

Új tanszékek szervezése s ezeknek, valamint a már szervezett, de megüresedetteknek új tanerőkkel való ellátása az 1871/72-ik tanévben került sorra, abban az évben, amelyben a törvényhozás a polytechnikumot, önkormányzati joggal felruházva, műegyetem névvel, egyetemi fokozatra emelte. *Szily* azelőtt, szűkebb hatáskörrel mint felelőtlen munkatárs, attól kezdve, egy év múlva, mint rektor, vagy növekedő tekintélyénél fogva, mint felelős, illetőleg mint korlátlanabb intéző, érvényesítette befolyását a műegyetem kormányzásában.

A budai polytechnikumot főleg kezdetben nagyon kevesen látogatták. Németországban a polytechnikumokat népszerűvé tette a német közönség, mert hamar felismerte, hogy a földművelés, az ipar, a kereskedelem, a városok rendezése, a vizek szabályozása, az öntöző-csatornák építése, a hírszolgálat gyorsítása s más hasonló foglalkozási tudományos előkészítés nélkül nem, vagy lassan fejlődhet. Magyarországon volt ugyan egy hatalmas szellem, aki a technikai ismereteket megtudta becsülni, aki boldott lett volna, ha minden magyar az ő szemével látni, az ő agyával gondolkozni tudott volna: de a magyarság zöme a technikai alkotások iránt érzéketlen maradt még akkor is, amikor már

Bécsben kevesebb ellentállásra talált az a törekvés, hogy Magyarország is kellő módon szervezett és jól felszerelt polytechnikummal rendelkezék. Elegen vagyunk, akik tanuskodhatunk arról, hogy nálunk sokáig a mérnököt lánc-húzó, a gépészmérnököt lakatos, a műépítészt kőműves, a vegyészt méregkeverő jelzővel tisztelték meg s tanuskodhatunk arról is, hogy a polytechnikum tekintélyét nagyon kis mértékben emelte, hogy belőle műegyetem lett és a törvény a műegyetemre való felvételt az érettségi bizonyítvány bemutatásához kötötte. Kezdetben pedig a mérnökök, építésszek, vegyészek helyzete a közszolgálatban annyira kedvezőtlen volt, hogy a magyar ifjúság semmi kedvet sem kapott technikai tanulmányokra.

Sok magyar ifjú, aki olvasmányai, vagy a családi tanács határozata alapján technikus pályára kívánt lépni és anyagi helyzete megengedte, külföldre ment s főleg Bécsben, Münchenben, Karlsruheban és Zürichben igyekezett megszerezni oklevelét. Arról senki sem beszélt, hogy némely ifjú 4—6 év alatt még a német nyelvet sem tanulta meg jól s éppen ezért vitatható volt, hogy oklevelének akár a tudományos készsétség, akár a gyakorlat nézőpontjából, volt-e értéke. Tapasztalásból állíthatom, hogy kb. hatvan évvel ezelőtt a fiatal műegyetem polgárait nem tekintették egyenlő értékűeknek az egyetemi polgárokkal, hogy 51 évvel ezelőtt, amikor Istenben boldogult *Szily Kálmán*, mint a műegyetem rektora, a nyugalomba vonult *Nendtvich Károly* tanszékének helyettesítésére engem meghívott, néhány Párizsban tanuló orvos-doktor barátom csaknem kockára tette szerencsémét, azt vitatván, hogy a »Collège de France« laboratóriumát a műegyetem laboratóriumával megbánás nélkül felcserélni, lehetetlen. S nem tartozik szívesen idézett emlékeim közé, hogy még hozzánk közelebb eső időben, az aldunai szakasz szabályozása után, mely munkát magyar mérnökök, 18 millió forint magyar pénzzel, a hozzáértők véleménye szerint elismerésre méltóan végeztek el, a magyar értelmiségnek egyik — egyébként érdemes tagja — nem egészen ártatlan elméskedésből így nyilatkozott: a

műegyetem úgy viszonylik az egyetemhez, mint a műbor a jó zamatú természetes borhoz.

Az idők megváltoztak s a közvélemény nálunk a műegyetem felé fordult. Abban, hogy a hangulat aránylag rövid idő múlva megváltozott, oroszlánrésze volt *Szily Kálmán*-nak is. Az ő eddig nem eléggé hangsúlyozott érdeme, hogy példaadásával a született magyar családok fiainak figyelmét a technikai pályákra terelve, megtörte alapját annak a babonának, hogy a technikai pályák méltatlanok a magyar ember érdeklődésére, eloszlatta azt a balhitet, hogy a magyar ifjúság matematikával dolgozó tudományok elsajátítására **alkalmatlan**. A legkülönbözőbb munkaterületeken bebizonyította, hogy ha a munka nemzetének javára szolgál: akkor reá nézve az idő, szorgalom, kitartás, fáradtság csak kötelesség és nem lemondás. És szüntelenül hirdette és hirdettette azokkal, akik vele egyetértettek, hogy a magyar ifjúságot a külföldi műegyetemek látogatásától legbiztosabban az tarthatja vissza, ha a budapesti műegyetem felszerelése és tanártestülete, ha nem különb, legalább is közelítőleg olyan lesz, mint amilyen a legjobb külföldi műegyetemeké.

*

Szily 66 évet töltött közszolgálatban, 31-et a polytechnikumon illetőleg a műegyetemen, 35-öt a M. T. Akadémia főtitkári és főkönyvtárnoki állásában. Mind a két intézmény szolgálatában szerezhető babér: de szükséges, hogy az érte versenyző tudja és akarja egész erejét egyik vagy másik intézmény rendelkezésére bocsátani. Szinte hihetetlen, hogy *Szily* mind műegyetemi tanársága, mind akadémiai főtitkársága és főkönyvtárnoksága idejében is, — még olyan munkaterületeken tudott nagy érdemekre szert tenni, amelyeknek mindegyike egy-egy egész ember erejét leköthette volna. Mintha az ő szervezetében az ugyanazon a napon egymást követő kétféle munka, egész idegrendszere energiájának kimerülését nem siettetten volna, hanem idegrendszere váltakozó munkára volt berendezve s addig amíg a kifáradt idegek pihentek, a pihentek felfrissülve végezték feladatukat. Mert műegyetemi tanárságának idejében a Ter-

mészettudományi Társulatban, meg a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben, akadémiai főtitkársága, később főkönyvtárnoksága idejében az Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaságban fejtett ki új célkitűzésekkel, új úton, örökbecsű munkásságot.

Szily kinevezése 1868-ban, a polytechnikumon, a kísérleti fizika tanszékére szólott: de még mielőtt a polytechnikumnak műegyetemi fokozatra való emelése bekövetkezett volna, egy 1870 szept. 7-én kelt áthelyezés a matematikai fizika és az analitikai mechanikai tanszék átvételével bízta meg.

Szily előadása anyagának egybeállításával és megfelelően szép nyelvezetével tanári népszerűségét, kutató munkásságával tudós tekintélyét, szembetűnően rövid idő alatt alapította meg. Tudományos munkáit jellemzi, hogy az egyidejű irodalmat alaposan ismerte és tudományos segédeszközei: a matematika, matematikai fizika, az analitikai mechanika felett biztonsággal uralkodott.

Már 1862 és 1868 között, igazgatósegéd és ideiglenes tanársága idejében megjelent közleménye a »Hatványlatról« 33 lapra terjedő, nagyon szabatos, összefüggő és az akkori eredményeket kimerítően összefoglaló ismertetés. »A Laplace-féle hangsebesség-képletnek elemi lehozatala«, az akkori irodalom ismeretén alapuló eredeti dolgozat. »A melegség mechanikai egyenértékének pontos kiszámítása« — egy Schröder-féle thermodynamikai fejtegetés rövid és érthető ismertetése.

Legértékesebbek thermodynamikai dolgozatai. Németül a »Poggendorff Annalen der Physik und Chemie« folyóiratban megjelentek a következők:

1. Das Hamiltonsche Princip und der zweite Hauptsatz der mechanischen Wärmetheorie.¹
2. Das dynamische Princip von Hamilton in der Thermodynamik.²

---

¹ Pogg. Ann. 145. K. 295. I. 1872.

² U. o. 149. K. 74. I. 1873.

3. Der zweite Hauptsatz der mechanischen Wärmetheorie abgeleitet aus dem ersten.³

4. Über die dynamische Bedeutung der in der mechanischen Wärmetheorie vorkommenden Grössen.⁴

Közülök az 1. és a 3. megjelentek a »Philosophical Magazin«-ban angolul is, az 1. az 1872. évf. 339., a 3. az 1876. évf. 21-ik lapján.

Magyarul megjelentek:

1. A mechanikai hőelmélet egyenleteinek általános alakjáról.⁵

2. A Hamilton-féle elv és a mechanikai hőelmélet második főtétele.⁶

3. A hőelmélet második főtétele levezetve az elsőből.⁷

A múlt század 60-as 70-es éveiben *Szily* értekezései akkor jelentek meg, amikor vezető tudósok a thermodynamika megalapozásával foglalkoztak. A thermodynamika második alaptételének leszámaztatása mechanikai alaptételekből, olyan nagyságokat állított sorompóba, mint *Rankine*, *Boltzmann*, *Clausius*, *Helmholtz*. A második thermodynamikai főtétel első dinamikai igazolása a molekuláris örvények alapján *Rankinétől* származik; Boltzmann a kinetikai gázelmélet, *Clausius* és *Szily* a *D'Alambert*, illetőleg a *Hamilton*-elvből kerestek levezetést. *Szily* értekezéseit ama kor vezető tudósai figyelemre méltatták és az *Encyclopädie der mathm. Wissenschaften* V. 1. k. 148. l. elismeréssel emlékezik meg *Szily* e tárgyra vonatkozó közleményeiről.

Szily a német címmel 3. számú dolgozatában is mechanikai föltevésekből indul ki és a hőmérsékletnek az eleven-erővel való arányosításából, bizonyos korlátozó föltevéseket kielégítő testekre és állapotokra nézve vezeti le a kitűzött tételt.

³ Pogg. Ann. Ergänzungsband VII. 154. l. 1875.

⁴ Pogg. Ann. 160. K. 437. l. 1877.

⁵ Ért. a math. tud. I. K. 1. sz. 1867.

⁶ U. a. I. K. 10. sz. 1872.

⁷ U. a. IV. K. 3. sz. 1875.

A 4. sz. közlemény nagyon terjedelmes és a kinetikai gázelmélet segítségével törekszik a nevezett jellemzők értelmezését megállapítani. Az az álláspontja, hogy az állapotjelzőket, mint bizonyos, a molekuláris mozgásra vonatkozó mennyiségek időbeli középértékét kell tekinteni.

Szily utolsó közleményének megjelenése óta 57 év telt el. Tanulmányai az elméleti fizikának máig sem tisztázott területeiről valók. Feltétlen érdeme, hogy ezekben a sok leleményességet követelő fejtegetésekben a fizika akkor legkiválóbb kutatóival osztozott az elismerésben, miként ezt Heller Ágost a Fizika története II. k. 413. lapján is megállapította.

Szilynek »A telített gőz nyomásának törvényeiről« írt értekezése *Pictet*nek azzal a fejtegetésével foglalkozik, amelyben *Pictet* a telített vízgőz nyomása és térfogata között keresett összefüggést. Tekintettel a gőzgépre, ez akkoriban fontos és sokat vizsgált feladat volt. Ma a közvetlenül táblázatokban foglalás a szokásos, akkor képleteket kerestek. Szily megállapította, hogy a *Pictet* fejtegetéseinek végeredményét bemutató összefüggés nem felel meg a kísérleti adatoknak, de nem is új, mert más hasonló képlet már ismeretes.

Szily sokoldalúságát bizonyítják számelméleti tárgyú közleményei, melyek közül felemlítem »A binomiális tényezők négyzetének összegéről« című értekezését. Ebben több új összefüggést állapít meg és a Catalan-tételt, mely factoriális-tényezők egytagú kifejezése, binomiális együtthatókkal állította elő.*

*

Szily kutató munkáját — legalább részben — olyan időszakban végezte, amelyben legkevésbé volt ura időbeosztásának. A polytechnikum szolgálatába akkor lépett, amikor Budáról Pestre kellett költöztetni; segített igazgatásában és a célra alkalmatlan épület felszerelésében. Pár év múlva a műegyetemi fokozattal járó szervezési mun-

---

* Szily eddig említett tudományos közleményeinek méltatását dr. Schrodtt István József-műegyetemi m. tanár úr szíveségének köszönöm.

kálatok és a műegyetem végleges elhelyezésével kapcsolatos tervezgetések adtak sok gondot. Nemsokára — 1881 és 1882-ik években — megismerte az új műegyetem építkezés-okozta zaklatott életet és azokat az elégedetlenségeket, amelyek minden nagyobb építkezést kísérnek, ha ez alkalmatlan időben, elégtelen költséggel és nem kielégítő méretezéssel történik. Azonban ezek a kellemetlenségek ha idejét csökkentették is, nem változtatták vágyát az alkotásra.

Szily még nyilvános rendes tanárrá történt kinevezése előtt élénk részt vett a magyar mérnököknek abban a mozgalmában, hogy közös célok elérése végett egyesületben tömörüljenek. 1867-ben megalakult a Magyar Mérnök-Egylet, mely 1871-ben Magyar Mérnök és Építész-Egyletté bővült ki. A Magyar Mérnök-Egylet első titkárává *Szilyt* választották, ki az élet küzdőterén a szót korlátlanul még nem érvényesíthette ugyan, de mint az Egylet közlönyének szerkesztője, egy kis túlzással elmondhatta, hogy kezében van a toll hatalma.

Szily, aki mérnök voltánál fogva, elsősorban bizonyára a technikai tudományos műnyelv és a technikai irodalom fejlesztésére érezhette magát kötelezve, már az 1867-ig megjelent közleményeivel bebizonyította, hogy a működéséhez fűzött kívánságokat ki tudja és ki akarja elégíteni: minthogy azonban a Természettudományi Társulat az 1868 év elején tartott közgyűlésén *Szilyt* a Társulat első titkárának választotta, az eredeti tervet a természettudományok műnyelvének és irodalmának fejlesztésével bővítette. Ezt annyival inkább tennie kellett, mert a természettudományok műnyelvének gyarlóságaira és irodalmának tűrhetetlen magyartalanságaira, a közfigyelmet ő terelte.

1876-ban olyan jelek mutatkoztak, mintha a technikai műnyelv és irodalom fejlesztésének gondolata *Szily* munkatervében megint nagyobb helyet foglalt volna el s bizonyára ez a cél is szeme előtt lebegett, amikor a »Műegyetemi Lapok« alapításához hozzájárult: azonban ez a vállalat részvétlenség következtében már 1879-ben megszűnt.

A magyar tudományos vagy irodalmi társulatok és folyóiratok történetében nincs hasonló eset ahhoz, amelyre a

Természettudományi Társulat és a Természettudományi Közlöny szolgált példát. A Természettudományi Társulatot *Bugát Pál* és a M. T. Akadémia néhány tagja alapította 1841-ben, azzal a célkitűzéssel, hogy a természettudományokat művelje, hazánkat természettudományilag vizsgálja s hazánk fiait mentől nagyobb mértékben részesítse e tudományok jótéteményeiben. *Bugát Pál* egyike volt azoknak is, akik a természettudományos műnyelv és irodalom fejlesztése érdekében szívvel-lélekkel fáradoztak. Azonban se *Bugátnak*, se utódainak nem sikerült megtalálni azt az utat, amelyen járva, megnyerheti a közönség támogatását. A feladat megoldásának titka *Szilynek* volt fenntartva. Ő a választmány hozzájárulásával a tudományos vizsgálatok nagyrészét átutalta a M. T. Akadémia munkakörébe, a Társulat feladatául pedig azt jelölte ki, hogy a természettudományokat megkedveltető módon népszerűsítse. *Szily* szerkesztésében 1869 januárius 1-én indult útjára a Természettudományi Közlöny; ő a fősúlyt a közlemények érdekességére, változatosságára és a közlés formájára helyezte, azaz: mindenki köteles volt közleményét könnyen érthető és élvezhető nyelvezettel megírni.

1869 a Természettudományi Társulat reforméve volt; a szakgyűléseket, a Közlönyt, a Társulat könyvtárát úgy kellett újjáalakítani, hogy azokban a minél szélesebb körbe tartozó tagoknak öröme teljék. Egy év alatt az újjáalakítás eredménye abban jelentkezett, hogy a tagok száma 106%-kal emelkedett. Hét év múlva *Szily* meglegegedéssel állapította meg, »hogy a circulus vitiosusból, mely a természettudományi irodalomra nézve az által keletkezett, hogy az író nem mert írni, a kiadó nem mert kiadni, az olvasó nem mert venni, a Természettudományi Közlöny kivezetett bennünket«.

A nagyszerű eredmény, részben kétségtelenül annak tulajdonítható, hogy *Szily*, a Természettudományi Közlöny szerkesztésében, elveit szigorúan alkalmazta: de részben tulajdonítható annak is, hogy a magyar olvasó közönség tudatára ébredt annak, hogy a természettudományi ismeretek fontos kiegészítő részei általános műveltségünknek

és szükséges feltételei a mezőgazdaságban, iparban, kereskedelemben kívánatos előrehaladásunknak. És bár a Természettudományi Társulatnak minden igaz barátja, hálás lehet azért, hogy *Szily* a Társulat jövőjét szilárd alapokra fektette: de még hálásabbak lehetünk neki azért, hogy a Bugát-féle — bizonyára jó szándékkal kezdeményezett, azonban hatásában végzetesen rosszul sikerült műnyelvünk ügyét a fejlesztés helyes útjára terelte.

Meggyőződésem, hogy ha *Toldy Ferenc* »A Magyar Nemzet Irodalomtörténetét« csak egy évtizeddel később írja meg, nem *Bugát*, hanem *Szily* érdemeként jegyezte volna fel, hogy a nemzetet megtanította *műszabatosan beszélni*.

Nemsokára a Társulat szakelőadásokat, népszerű estélyeket tartatott, a Közlönyön kívül a »Pótfüzeteket«, a szakosztályi folyóiratokat adta ki, könyvkiadó vállalatot indított és a legjelesebb külföldi írók műveiből évente kb. 9000 kötetben terjesztette, csaknem önköltségi áron, a természettudományi ismereteket. Nemsokára a M. T. Akadémia egyik feladatából magára vállalt egy részt, amennyiben az országos segélyből tudományos monografiákat íratott.

És jóleső érzéssel állapíthatta meg, hogy a Társulat szervezete, különösen rendszere, nem külföldről szállított eszme utánzata, hanem tősgyökeres hazai termék, mely egyenesen a magyar viszonyokhoz, a magyar ember természetéhez van idomítva.

A természettudományok művelésével és terjesztésével kapcsolatos *Szilynek* egy közleménye, mely a Természettudományi Közlöny 1878 januáriusi füzetében jelent meg; címe: Magyarország és a természettudományok. Megírására okot adott egy frankfurti lapnak (*Das Museum*) és az augsburgi *Allgemeine Zeitung*nak visszhangja *Szilynek* arra a tanulmányára, amely »Unsere Tätigkeite auf dem Gebiete der Naturwissenschaften im letzten Jahrhundert« címmel a *Literarische Berichte aus Ungarn* 1877. II. k. 2. f. ben jelent meg. (Közölte a *Budapesti Szemle* 1877. évf. 2. sz. is.) A frankfurti újság cikkéből csak az derül ki, hogy írója Magyarország tudományos törekvéseit nem is-

meri; az Allg. Zeit. írója nagyon komolyan, Szily szerint »történeti elmeéllék« bírálta tudományos mozgalmainkat. Hibája, hogy hazánkat, irodalmunk fejlődését, társadalmi viszonyainkat ő sem ismerte, miért több téves következtetésre jutott s közöttük arra is, hogy az Akadémia és a Természettudományi Társulat egymással versenyeznek, amiből munkaköri összeütközések származnak. Az Allg. Zeit. írójának tévedései késztették Szilyt, hogy a magyar tudományosság egészségesebb fejlődése érdekében, egyéni nézeteit elmondja.

Nagyobb érdeklődésre tarthat számot az a megállapítása, hogy az Akadémia egyes osztályainak legértékesebb tagjai azért keresnek valamely más, magán-tudományos társulattal kapcsolatot, mert az Akadémia ügyrendje nehézkessé teszi érvényesülésüket az Akadémiában. Az Akadémiában helyet foglaló szakembereknek a szaktársulatokhoz szítását csak az szüntetheti meg, ha a költségvetés és a nagyobb autonómia, a tagoknak szabadabb mozgást biztosít az osztályokban.

*

Illetéktelen vagyok beleavatkozni Szilynek a magyar nyelvtudomány körébe tartozó munkásságába: mégis közlöm néhány közleményének címét, melyek tájékoztathatnak arról, hogy miként tudta ő a Természettudományi Közönyt beállítani nyelvünk szolgálatába. Magyar fanevek (1878). A régi magyar növénynevek (1879) című közleményeiben sok növénynevet sorol fel, amelyek nyelvtörténeti vonatkozásban becsesek. Pompás közleménye »A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban« (1879). Gúnnyal bírálja a műnyelvben tapasztalható elvtelenséget, kijelöli a tévedéseket, a határozatlanságot és közli azokat a megállapodásokat, amelyeket megszívlevle, a jó nyelvérzékűeket a bosszúságtól, a magyar nyelvet az ellene elkövetett merénylettől meg lehetett volna menteni. »A magyar természettudományi műnyelvről« (1910) című közleményében a magyar műnyelv fejlődésében érvényesült alapelveket foglalta össze.

Még egyszer reá akarom irányítani a figyelmet arra az észrevételére, amellyel *Horváth Gézának* — Magyarországon ezeréves fennállása ünneplésének idejében — a honfoglaló magyarok természetrajzi ismereteivel foglalkozó közleményét kísérte. *Horváth Géza* a feleletre váró kérdést így tűzte ki: »Miféle állatokat, növényeket és ásványokat ismert az ősmagyarság akkor, amikor ezt az országot megszállotta?» Feleletül ezt várta volna: Ismerte mindazokat a természetrajzi tárgyakat, amelyeknek magyar nevük keleti török, ugor és iráni nyelvekből származik: ellenben azokkal, amelyeknek magyar nevük szláv nyelvekből van kölcsönözve, nagyrészt már csak az ország megszállása után, az itt talált szlávok révén ismerkedett meg. A német, olasz és ozmanli eredetű nevekkal jelölt tárgyak, kivétel nélkül, már csak későbbben kerültek a magyarság ismeretkörébe.

Szilynek az a nézete, hogy míg *Horváth Géza* a dolog nevére s módszertanilag az összehasonlító nyelvészetre helyezi a súlyt: addig ő a tárgyra és módszertanilag a természetrajzi geográfiára helyezné és azt mondaná, hogy az ősmagyarság ismerte mindazokat az állatokat, növényeket és ásványokat, melyek a Volga és a Jajk között elterülő pusztán és a Kaukázustól északra fekvő lapályokon akkoriban éltek, tenyészték s találhatók voltak (1916).

Szily életében, ez az ősmagyarság természettudományi ismeretére nézve rendkívül fontos kérdés felelet nélkül maradt. Reméljük, nem végképpen.

*

Szily 31 évet töltött a Természettudományi Társaság ügyeinek vezetésében. Örömmel intézte ügyeit s tiszta öröme telt a szándékait megértő munkatársakban. Ingyen munkát nem kívánt, de a munkatársakban megszilárdította azt a tudatot, hogy a társulati munka nem jövedelmi forrás, hanem »nobile officium«. Több mint 250 közleménye jelent meg a természettudományok különböző ágaiból. A T. Közlöny »Régi magyar megfigyelések« című rovatában bemutatta eleink természettudományi műveltségét, kifejezé-

seit, helyesírását. Mindent elkövetett, hogy a *Bugát*-féle műnyelv minél előbb eltűnjék a használatból és gondosan örködött, hogy *Apáthy* műszavai, melyeket *Apáthy* nem a köztudatba átment alakjukban, hanem sajátos elmélettel visszalatinosított, vagy visszagörögösített formájukban igyekezett a természettudományi írókra reáerőszakolni, természettudományi irodalmunkban polgárjogot ne nyerjenek.

Azokat, akikben a természettudományok művelésére tehetséget ismert fel, a felettes hatóság vagy a tagtársak hozzájárulását kieszközölve, tanulmányaik befejezéséhez segítette.

Nagy szerencse, hogy Szily megnyerte *dr. Semsey Andor* érdeklődését a Természettudományi Társulat tervei iránt. Az ő gazdag adományai nélkül *Herman Ottó* sohasem gyűjthette volna össze azokat az adatokat, amelyek »Magyarország pókfaunája«, »A magyar halászat könyve«, »A magyarok ősfoglalkozása«, »A magyar nép arca és jelleme« című művekben, fogyatkozásaik ellenére, Társulatunknak felette becses kiadványai. A bennük található mű- és mesterszó közül, legfeljebb egy-kettő kerülhetett *Szily* ítélete nélkül a nyilvánosság elébe.

*

Ha most valaki arra volna kíváncsi, hogy a *Szily* harmincegy évre terjedő és csak szemelvényesen ismertetett munkájának mi volt a jutalma? a következőket felelném: 1. a megdicsőültnek arcképe ott függ a Társulat üléstermében, nem volt az Ő, nem lesz a család tulajdona, mert rendeltetése az, hogy látása a Társulat jó szolgálatára buzdítsa az utódokat; 2. neve, addig, amíg a Természettudományi Közlöny megjelenik, a címlapon olvasható, ezzel a megjegyzéssel: megindította 1869-ben *Szily Kálmán*; 3. 30 éves szolgálatának emlékére a közgyűlés megválasztotta a Társulat tiszteleti tagjának s végre 4. létesített egy *Szily*-jutalomdíj-alapot, melyből esetről-esetre készíttethető egy *Szily Kálmán* emlékérem 30 darab 10 koronás arany súllyal s velejár 200 darab 10 koronás arany-emlékjutalom. Az első emlékérmét a közgyűlés *Szily Kálmánnak*, a Társulat újjáteremtőjének ítélte oda.

Azoknak, akik a jutalom csekélységén megütődnének, jusson eszükbe, hogy ennek a nemzetnek mindig voltak kiváló fiai, akik agyuk munkájával, szívök minden dobbanásával híven szolgálták a hazát anélkül, hogy ellenértékiül mindenkinek tiszteletében részesültek volna. Tudomásom szerint Szily kivétel, mert mindenki, aki őt matematikai fizikai, természet- és nyelvtudományi munkásságának híréből ismerte, őszinte tisztelettel hajolt meg érdemei előtt.

*

Szily Kálmánt tudományos és szolgálati kapcsolat fűzte a M. T. Akadémiához. Tudományos téren szerzett érdemeit jutalmazta az Akadémia nagygyűlése akkor, amikor 1865 dec. 10-én levelező taggá választotta; 1873 május 21-én, tehát éppen ma 60 éve az Akadémia rendes, 1883 május 17-én igazgatósági, 1920 november 6-án tiszteleti tagjainak sorába iktatta.

Fraknói Vilmos főtitkár elhúnyta után, 1889 okt. 4-én, az Akadémia bizalma a főtitkári állásra Szilyt választotta meg. És nem csalatkozott. Pontos volt a sok dologi és személyi ügy, a tömérdek osztály és bizottsági ülés nyilvántartásában, intézkedések, határozatok végrehajtásában és résztvett maga is sok ülésen nemcsak mint tag, hanem mint elnök is, talán legörömelebb a szótári bizottság ülésein. Figyelemmel volt az Akadémia anyagi helyzetére, hogy se a központ, se az osztályok kiutalásai zavart ne okozzanak. A tagokkal való érintkezésben lekötelező előzékenység jellemezte, pedig egy annyira különböző vérmérsékletű emberek társaságában, mint amilyen a tudósoké, akiknél az idegesség úgyszólván a foglalkozás járuléka, nem lett volna csoda, ha olykor az ajkak nem mosolygásra, a hangszálak nem sutogásra lettek volna előkészülve. Egymást megértésre vallanak az osztályokkal való érintkezésről szóló jegyzőkönyvek, vagy az összes üléseken, a bizottságok tárgyalásain, a közülésen az Akadémia munkásságáról előterjesztett, beszámoló jelentések.

Szilyt, akit az alkotás vágya mindig izgalomban tartott, a közigazgatás formái szerint végzendő munka nem elégi-

tette ki. Új munkaterületeken gondolkozott. Nem sokáig kellett keresnie, hogy találjon egyet, melyen a munkatöbblet neki több kedvet, az Akadémiának több hasznot okozhatott. Felismerte ugyanis, hogy az Akadémia és megalapítója, fenntartója: a magyar nemzet között, nincs kellő kapcsolat, miért előterjesztést tett oly szerv létesítése iránt, amelyben időnként számot lehetne adni arról, hogy az Akadémia mely eszközökkel, mely eredménnyel teljesíti nagy feladatát: a tudomány és az irodalom magyar nyelven művelését és terjesztését. A M. T. Akadémia 1889. nov. 29-iki összes ülésén elfogadta a Szilytől javasolt *Akadémiai Értesítő* kiadását. Ez az *Értesítő* 1890 óta állandóan megjelenik, ami azt is bizonyítja, hogy az alapítására szükség volt és fenntartása is szükséges. Haszna már abból is belátható, hogy van az Akadémián történeteknek olyan irattára, amely mindenkit megbízhatóan tájékoztat s nem kell az adatokat a nehezen feltalálható hírlapok ellenőrizhetetlen hírei között keresgélgni.

Természetes, hogy az Akadémiai *Értesítő*ben közölt határozatok sem örökre változatlanok, mert az Akadémia is él, az élet pedig változatokkal teljes folyamat. Engem nem is lepett meg, hogy az Akadémiai *Értesítő*ben, annak idejében megjelent határozat szerint, minden évben, Széchenyi-ünnep néven, ünnepies közülés tartandó; hiszen ha az ilyen megállapításokat kezdetben megtartják is, előbb vagy utóbb megszüntetésre ítéli az elmaradhatatlan elkoptatás.

Az előbb említett esetekkel ellentétben mindenkinek örömet fog okozni, ha az Akadémiai *Értesítő*ben lapozgatva reábukkan, hogy az Akadémia közüléstermének díszes történeti képcykusait kinek a kezdeményezésére és ki festette;⁸ ha olvassa, hogy az Akadémia a milleniumi emlék megünneplésében a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfők kritikai kiadásával fog résztvenni.⁹ És öröme még nagyobb lesz, ha olvassa, hogy valamely évtizedekig

---

⁸ Akadémiai *Értesítő* III. K. 304. 1892.

⁹ Akadémiai *Ért.* I. 734. I. 1891.

készült vállalata, p. o. a Nyelvtörténeti Szótár,¹⁰ avagy a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfők kritikai kiadása¹¹ már meg is jelent.

Sokan vannak, akiket eleinknek a tudományok bármely csekély részére irányult tevékenysége nagyon érdekli: nem emelkedett hangulattal olvassa-e az ilyen *Szilynek »Magyarországi György-Mester* aritmetikája 1499-ből»,¹² A Königsbergi Töredékről»,¹³ »Jelentés a *Lázár-codexről*» című előterjesztéseit?¹⁴

Miként nekem lellem mélyéig hatott az az őszinte hálaérzés és mélységes tisztelet, amellyel *Szily Stoczek József*,¹⁵ a felejthetetlen főnök és kartárs, *Arany János*,¹⁶ a nagy költő, főtítkára és *Deik Ferenc*,¹⁷ a haza eddig utolérhetetlenül bölcs fia emlékezetének adózott: meggyőződésem, hogy mások is voltak, akik éppen olyan lelki épüléssel élvezték *Szily* cicoma nélkül kifejezett gondolatait.

Sajnos, nem hiányzik az Akad. Értesítőben az elkedvetlenítő hatású közlemény sem. A magyar tudománynak és irodalomnak igazi nagy jótevői sohasem voltak. *Szily Kálmánnak* és *br. Eötvös Lorándnak* köszönhetjük, hogy ilyen is akadt *dr. Semsey Andorban*. A M. T. Akadémia örök időkre büszke lehetett volna reá, ha sikerül azt a 100.000 forintot, amelyet *dr. Semsey*¹⁸ 10 pályamunkára felajánlott, a magyar tudományos irodalom gazdagítására felhasználni. Nem mondhatjuk, hogy ez, a mi viszonyaink között roppant nagy összeg, teljesen megsemmisült: de az bizonyos, hogy hatása elenyészően csekély volt.

•

¹⁰ Akadémiai Ért. IV. 260. l. 1893.

¹¹ Akadémiai Ért. XI. K. 295. l. 1900.

¹² Akadémiai Ért. IV. 621. l. 1893.

¹³ Akadémiai Ért. V. 399. l. 1894.

¹⁴ Akadémiai Ért. VII. 139. l. 1896.

¹⁵ Akadémiai Ért. III. 621. l. 1892.

¹⁶ Akadémiai Ért. IV. 330. l. 1893.

¹⁷ Akadémiai Ért. XV. 280. l. 1904.

¹⁸ Akadémiai Ért. I. K. 341. l. 1890.

Szily a főtitkári teendőktől 1905-ben vált meg; ugyanazon év március 27-én az összes ülés öt jelölte a főkönyvtárnoki állásra s a *gr. Teleki*-család alapító ága április 6-án ki is nevezte. Május 29-én, az összesülésen előterjesztette munkatervét, illetőleg azokat az alapelveket, amelyek a könyv- és kézírattár igazgatásában és fejlesztésében vezérelni fogják.¹⁹ Sajnos, nem keltett visszhangot az a megszívlelésre méltó észrevétele, hogy nemzeti művelődésünk nézőpontjából sokkal kívánatosabb volna, ha egy nagy *Nemzeti Könyvtárunk* volna, s nem kellene három nagyobb könyvtár költségeiről gondoskodni.

Minthogy a három nagyobb könyvtár: a *M. Nemzeti Múzeum*, a *Budapesti Tudományegyetem*, a *M. T. Akadémia* könyvtára hagyományait, eddig követett szokásait nem könnyen változtatná meg, Szily addig is, amíg az egyesülés ideje elkövetkeznék, fejlesztésükre olyan tervet javasolt, amely mindegyiküknek csak javára válnék. Szerinte ennek a három könyvtárnak nem akármiféle, hanem főként előre megállapított tartalmú művek beszerzésére és a hiányok kiegészítésére kellene törekedni. Nevezetesen:

A *M. Nemzeti Múzeum* könyvtárának *Bibliotheca hungarica*-vá kellene fejlődnie és gyűjtenie kellene nemcsak a magyar nyelvű irodalom műveit, hanem mindazt, amit magyarok, vagy magyarországiak bárhol, bármely nyelven, bármely tárgyról, külföldiek pedig hazánkról és nemzetről írtak és írnak.

A *Budapesti Tudományegyetem* könyvtára legyen a kézikönyvek tára s gyűjtse az irodalom és a tudomány minden ágának termékeit, kivéve a technika és a természettudomány körébe esőket, amelyeknek gyűjtése és megőrzése a Műegyetemi könyvtár feladata.

A *M. T. Akadémia* könyvtára pedig a magyar nyelvű irodalmon kívül elsősorban a Tudós Társaságok, Egyesületek kiadványait, a Folyóiratokat, az »Összes munkákat« szerezzze meg, lehető teljességükben.

Javasolja, hogy a helyes munkafelosztást egy könyv-

---

¹⁹ Akadémiai Ért. XVI. 356. 1. 1905.

tári bizottságra kellene bízni, melyet ki kellene egészíteni a M. N. Múzeum, a Tudományegyetem, a Műegyetem könyvtára igazgatójával.

Az eszme nagyobb volt, mint megvalósításának lehetősége, azért munkatervébe felvett még két olyan feladatot, amelyek kevesebb munkaerővel és pénzáldozattal is megoldhatók. Ezeknek egyike a M. T. Akadémia könyvtárában levő külföldi akadémiák és tudományos társaságok kiadványainak, folyóiratainak leltározása, a hiányok kiegészíthetése végett. Tekintve azonban, hogy ez a munka el sem kezdhető addig, amíg a meglevő folyóiratok és kiadványok névjegyzéke el nem készül, fedezetet kér a névjegyzék elkészítésére, kinyomatására, hogy azokat a tagtársaknak és a külföldi antikuárusoknak minél előbb szétküldhesse.

Másik feladatul az Akadémia könyvtárában levő kéziratár rendezésének befejezését jelölte meg. Reméli, hogy ha *dr. Heinlein Istvánt* munkába állíthatja, kb. öt év múlva a kéziratárt, az irodalom és a történelem bűvái már zavartalanul használhatják.

A M. T. Akadémiának 1906-ban kifejtett munkásságáról készült jelentés közli, hogy az Akadémia könyvtárában levő akadémiák és társulatok kiadványainak jegyzéke már elkészült, nyomtatásban is megjelent s az Akadémia tagjainak, a nagyobb könyvtáraknak, tanintézeteknek megküldötték.²⁰

Mínthogy a M. N. Múzeum könyvtára fejlesztése iránt közölt terve nem keltett érdeklődést, megkísérelte, nem értékesítheti-e eszméjét az Akadémia könyvtárának javára; ezért 1910 januárius 1-én felkérte az Akadémia tagjait, hogy, különösen a külföldön akár magyar, akár más nyelven, akár önállóan, akár folyóiratokból vett különlenyomatokban megjelent dolgozataikat egy-egy példányban a M. T. Akadémia könyvtárának, megőrzés végett, küldjék meg.²¹

Szily főkönyvtárnoksága ideje alatt az Akadémia könyv-

²⁰ Akadémiai Ért. XVIII. K. 364. l. 1907.

²¹ Akadémiai Ért. XXII. K. 46. l. 1911.

tára munkáinak darabszáma 71.604-ről 112.800-ra emelkedett. A vétel útján történt változás is érdekes adat: de szerintem érdekesebb tudni azt, hogy a hagyatékok és az adományok a könyvtárt milyen irányban fejlesztették, más szavakkal, hogy *Szilynek* az Akadémia könyvtárának fejlesztésére közölt alapgondolatát milyen mértékben szolgálták.

Már abban az évben, amelyben *Szily* a főkönyvtárnoki tisztséget átvette, *Ráth György* kir. ítélőtáblai tanácselnök nagy szakértelemmel gyűjtött, régi hungarikákból álló könyvtára, némi kikötésekkel, az Akadémia könyvtára birtokába jutott. 2364 munka közül 527 magyarországi nyomtatvány volt s közülök 47 éppen e gyűjtemény révén vált ismeretessé.²²

1906 január havában értesült az Akadémia arról, hogy *Gomperz Róza* úrnő, elhalt leányának: *özv. Kaufmann Dávidnének*, *Gomperz Irmának* örököse, *Kaufmann Dávid* rabbiképzőintézeti tanárnak, jeles orientálistának, 1800 kötetből és 25 nagyértékű kéziratból álló gyűjteményét »*Kaufmann Dávid és Irma-alapítvány*» megnevezéssel a M. T. Akadémiának ajánlotta fel.²³

1911-ben *özv. dr. Katona Lajosné* úrnő megboldogult férjének hagyatékából 1119 művet adott át az Akadémiának, melyek a román és a germán nyelvészet mythologia-, folklóre- és meseirodalom körébe tartozó értékes kiadványok.²⁴

Ugyanabban az évben *özv. dr. Hernádi Mórné* úrnő férjének a román irodalom műveiben gazdag könyvtárát ajándékozta az Akadémiának.²⁵

1912-ben *Kürschák József* akadémiai tag kb. 200 gazdasági munkából gyűjteményt adott az Akadémia könyvtárának.²⁶

Ugyanabban az évben *özv. dr. Than Károlyné* és fiai, néhai férje hagyatékából 486 levelet, 139 kitüntető iratot,

²² Akadémiai Ért. XVI. K. 572. I. 1905.

²³ Akadémiai Ért. XVII. K. 126. I. 1906.

²⁴ Akadémiai Ért. XXII. K. 466. I. 1911.

²⁵ Akadémiai Ért. XXII. K. 299. I. 1911.

²⁶ Akadémiai Ért. XXIII. K. 266. I. 1912.

oklevelet, jelentést, 23 különféle tárgyat és 73 nyomtatványt ajándékoztak az Akadémiának.²⁷

1915-ben *dr. Vámbéry Ármin* hagyatékából 655 török, perzsa, arab nyomtatvánnyal, 56 nagyon becses török és perzsa kézirattal gyarapodott az Akadémia könyvtára és kéziratgyűjteménye.²⁸

Ijj. Szivák Imre 1916. dec. 31.-én kelt végrendeletében, atyja könyvtárából, 658 kötetben, 618 elsőkiadású olyan, részint angol, részint francia értekezést hagyományozott a M. T. Akadémiának, amelyek az Akadémia könyvtárából hiányoztak. Az adományt a könyvtár már át is vette.²⁹

1918-ban *özv. Jaszenovai Bassarabits Sándorné sz. Forster Irma* úrnő férjének, a Ludovica Akadémia néhai igazgatójának kéziratgyűjteményét hagyományozta az Akadémiának. A hagyatékban a XIII-ik századtól kezdve 350-nél több eredeti oklevél, magánlevél, kézirat és autogramm, valamint 15 drb. vízfestésű arckép van, melyeknek némelyike művészi becsű.³⁰

Ugyanabban az évben *özv. Hajos Józsefné* úrnő néhai férjének, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár elnökének »Népdalok« című gyűjteményét ajándékozta az Akadémia könyvtárának 12 kötetben és egy tartalom-kimutatóval. A gyűjteményben 11.108 darab van.³¹

Meg kell még emlékeznem *dr. Stein Aurél*, hazánk szülöttének, Akadémiánk kültagjának a M. T. Akadémiának szánt hagyományáról. Ő, 1921 végén kelt levelében, néhai főkönyvtárnokunknak azt írta, hogy 2000 kötetnyi gyűjteményét végrendelettel az Akadémia könyvtárának hagyta. 1922. január 30-i ülésén *Szily* bemutatta *dr. Stein Aurél* szerfelett nagyértékű és tudományos tekintetben rendkívül nagybecsű munkáját, melynek címe: »Serindia, detailed report of explorations in Central Asia and wes-

²⁷ Akadémiai Ért. XXIII. K. 341. I. 1912.

²⁸ Akadémiai Ért. XXVI. K. 307. I. 1915.

²⁹ Akadémiai Ért. XXVIII. K. 419. 1917.

³⁰ Akadémiai Ért. XXIX. K. 76. I. 1918.

³¹ Akadémiai Ért. XXIX. K. 77. I. 1918.

ternmost China». Oxford, Clarendon Press, 1921. Öt nagy negyedréti vastag kötet.³²

Ezek a legnagyobb és legértékesebb adományok s bár adattal nem bizonyíthatom, de nem kételkedem, hogy egyes esetekben könnyű volna felajánlásukban a *Szily* érdemét kimutatni.

A közölt hagyatékok, adományok tartalmából megállapíthatjuk, hogy az Akadémia könyvtára felette becses kézirat- és dallamgyűjteménnyel gadagodott, melyeknek gyűjtésére nézve *Szily* munkatervében külön javaslat nincs; de megállapíthatjuk azt is, hogy éppen olyan becses, régi magyar kiadványokkal, valamint germán, román, keleti nyelvészeti kiadványokkal, kéziratokkal gyarapodott, amelyek más könyvtárak értékeivé váltak volna, ha *Szilynek* a gyűjtés megoszlására vonatkozó javaslatát végrehajjták vala. A jegyzőkönyvekben előfordul ugyan, hogy a *Szilytől* javasolt könyvtárnoki bizottságot meg kell alakítani: de a megalakulásáról, a munka megkezdéséről nem találtam adatot.

Szily, mint főkönyvtárnok, 1905 nov. 3-án, a Széchenyi-múzeum megnyitása alkalmából előadta a múzeum történetét és rajzát. A múzeum gondolata 1876-ban merült fel. Akkor csak egy tárgya volt a múzeumnak: *Kőrösi Csoma Sándor* síremlékének fényképe, melyet *gróf Széchenyi Béla* ajánlott fel. Azután megindult a gyűjtés és vásárlás és a megnyitás napjáig a darabok száma 6292-re emelkedett.³³

*

Szily Kálmán, Isten kegyelméből, elég hosszú, elég változatos és eredményekben dús pályafutásában terv- és küldetészerűség ismerhető fel.

Mérnöki pályára lép, mert érzi, hogy hazája szűkölködik technikai szakerők nélkül; a természettudományok művelésének és terjesztésének apostolává szegődik, mert úgy ítéli, hogy az ország gazdasági életében a természettudományok nem érvényesülnek elegendőképpen; a műgye-

³² Akadémiai Ért. XXXIII. 38–39. I. 1922.

³³ Akadémiai Ért. XVI. K. 652. I. 1905.

temi szolgálatból, mely dicsőséggel járt nemcsak reá, hanem a műgyetemre nézve is, nyugalomba vonul, hogy elfogadhassa az Akadémia főtítkári állását, mert *br. Eötvös Loránd*, az Akadémia elnöke, kíváncsúnak nyilvánítja, hogy a főtítkári állás betöltésében a természettudományi szakok képviselői is figyelemben részesüljenek; mint főtítkár, megindítja az *Akadémiai Értesítőt*, mert az Akadémia meglevő szerveit elégtelennek találja az Akadémia és az Akadémiát fenntartó nemzet között bensőbb kapcsolat létesítésére; végre: törekszik reá, hogy a főtítkárságot a főkönyvtárnoksággal cserélhesse fel egyrésről azért, mert az ő teremtő energiáját a főként minták nyomán dolgozó főkönyvtárnoki teendők nem elégítik ki, másrésről azért, mert tisztán látja, hogy ha ebben az állásban élére áll a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Nyelv folyóirat megindítására törekvők mozgalmának, saját nyelvészeti kutatásaiban is gyorsabb és sikeresebb munkát fejthet ki. A »Magyar Nyelvtudományi Társaság« alapítása, a »Magyar Nyelv« megindítása 1905-ben, ugyanabban az évben történt, amelyben *Szily* főkönyvtárnok lett. Miként a Magyar Mérnök Egylet közlönyének, a Természettudományi Közlönynek, az Akadémiai Értesítőnek, azonképpen a »Magyar Nyelvnek« is ő állapította meg munkatervét. A »Magyar Nyelv« egyik szerkesztője 1905-től 1922-ig ő volt, 1922-től 1924-ig csak közreműködött a szerkesztésben: de a tőle kitűzött elvek érvényesülnek az utódok szerkesztésében is.

Szily Kálmán magyar nyelvészeti munkásságának értékét *Tolnai Vilmos* t. tagtársam fogja tüzetesen méltatni. Én csak annak emlékezetbe idézésére szorítkozom, hogy a M. T. Akadémia 1914 május 6-án tartott nagygyűlése az Akadémia nagyjutalmát az 1907—1913. évkörben megjelent legkitűnőbb nyelv tudományi munkák közül a *Szily Kálmán* r. és ig. t. Nyelvújítási Szótára II. kötetének ítélte oda.

*

Mélyen tisztelt Ünnepi Ülész! Megkíséreltem *Szily Kálmán* emlékezetét többoldalú és mindig nagyobbra törekvő munkásságának lehetőleg rövid összefoglalásával föl-

eleveníteni. Céлом elérése végett olyan tömör és jellemző nem tudtam lenni, mint volt *Berzeviczy* elnök úr önnagyméltósága 1915 december 13-án, amikor *Szilyt* az összes ülésen, akadémiai tagságának 50 éves évfordulója alkalmából üdvözölte. Az örömnép hangulatosabb is lehet, mint a megemlékezés az elhunyttról. Amazon a barátság az érdem koszorújába a babérok közé színes és illatos virágokat is fonhat, emezen a kegyelet a babérok közé legfeljebb csak cipruságokat illeszthet.

Az a két észrevétel, amelyeket pár szóval érinteni kívánok, *Szily* nagyságát nem növelik, de elképzelhetővé teszi, hogy szellemi energiájának, azaz szellemi munkaképességének, hosszú életének ellenére is, nem annyira fogyni, mint inkább alkalmilag megsokszorozódnia kellett.

Ismeretes, hogy azok, akik akár testi, akár lelki munkájukat lelki békességben végezhetik, huzamosabb ideig és nagyobb munkateljesítménnyel dolgozhatnak; az is ismeretes, hogy az akár testi, akár szellemi munkáért kijáró elismerés, jutalom, bér, kitüntetés növeli a munkás munkaképességét.

Mondhatom, hogy *Szily Kálmán* családi élete csodálatos példája annak, hogy a sikerült házasság mennyire áldásos biztosítéka lehet a lélek nyugalmától függő szellemi energiának. *Szily* 1870-ben vette nőül *Egyházasbükki Dervarics Rózát*, akivel félszázadnál tovább élt, nagyon boldogul. Egy fiúk és három leányuk érte meg a felnőtt kort. Gyönyörködhettek fiúk, *Kálmán*, előrehaladásában is. *Id. Szily Kálmán* házában az érzelmeknek, az akaratoknak egyetértő találkozása fenntartotta, az eredményes munkaokozta öröm meghatványozta az apa és fiú szellemi energiáját egyaránt.

Szily a polytechnicum, illetőleg a műegyetem szolgáltatásban kivette részét azokból a munkákból, amelyeknek elintézését a különféle hatóságok a tanártestület tagjaitól várják. Szakvélemények írása, közoktatási tanács, középiskolai tanárvizsgáló bizottság, bel- és külföldi kiküldetés sok idejét kötötte le *Szilynek* is. 1869-ben az alap-méter összehasonlításakor a francia ösméterrel, 1870-ben, 1872-

ben *Kruspér István* tanártársával, a magyar kormány képviselőjében a méter-kongresszuson volt Párisban.

Őfelsége I. Ferenc József király érdemeinek elismeréséül 1870-ben a királyi tanácsosi címmel, 1880-ban a Vaskorona-rend III. o. lovagkeresztjével, 1896-ban a miniszteri tanácsosi címmel, 1915-ben a főrendiházi tagsággal tüntette ki. Az előkészítésen már túl volt *Szilynek* egy kitüntetése, amely a tudós munkásságához méltó jutalom lehetett volna: 1918 október 16-án *gróf Zichy János* vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztést tett a király személye körüli miniszternek, hogy őfelsége *IV. Károly Szily Kálmán*t a »Művészetért és Tudományért« című díszjelvénnel tüntesse ki. Október 31-én kitört a forradalom, mely megghiúsította *Szily* kitüntetését s néhány hónapra megszüntette alkotmányunkat is.

Végül megemlékezem még arról, hogy tudományos téren szerzett érdemeiért 1894-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti kara a tiszteletbeli bölcsészdoktori, 1917-ben a m. kir. József-műegyetem a tiszteletbeli műszaki doktori oklevéllel tüntette ki.

*

Szily 1924 július 24-én költözött el körünkből. Azzal a tudattal hagyhatott itt bennünket, hogy az az Isten, akit ő mindig látott, a magyar nyelvtudomány területén is örökbecsű tanulmányok befejezéséhez segítette.

Hivatalosan ma elevenítettük fel emlékezetét, mely addig fog élni, amíg magyar lakja ezt a földet. Törekedtem kifejezni, hogy mindnyájan nagy megbecsüléssel gondolunk példaként említhető cselekedeteire s akaratának engedve, hallgassuk meg még türelemmel azt a pár sort, amelyet külföldi tanulmányútjára indulásakor, 1863 szeptember 21-én írt naplójába: »Óh hálás utókor, ha valaha *Szily Kálmán* nevét elismeréssel említed, el ne feledkezzél arról a nagy-lelkű férfiúról, ki belőlem embert csinált, el ne feledkezzél a tudomány és a haza hű fiáról, nevem elé jegyezd mindig *Sztoczek József* nevét«.

Ilyen volt egy jónevelésű ifjúnak önként megnyilatkozása tanáráról, — 70 esztendővel ezelőtt.

Mielőtt a felolvasó asztalt elhagynám, legyen szabad vallomást tennem arról, hogy ebben a pillanatban az én fáradt szívemet is őszinte hála érzése tölti el *Szily Kálmán* iránt azért, hogy 51 évvel ezelőtt, nekem írt levelével, boldogulásom útját előkészítette, azután az útba helyezett akadályok eltávolításában segített.

Id. Szily Kálmán munkálatai.

Ismétlődő folyóiratok nevének rövidítése:

A Természettudományi Társulat Közlönye = *K.*
 Természettudományi Közlöny = *T.*
 Természettudományi Közlönyhez Pótfüzetek = *P.*
 Értekezések a matematikai tudományok köréből = *Ért. a math. t. köréből.*
 Matematikai és Fizikai Lapok = *Mat. és Fiz. L.*
 Akadémiai Értesítő = *Akad. Ért.*
 Poggendorff Annalen der Physik und Chemie = *Pogg. Ann.*
 Philosophical Magazine = *Phil. Mag.*
 Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből = *Ért. a ny. és szépt. köréből.*
 Magy. Mérnök és Építész-Egylet Közlönye = *M. M. és É. K.*

I. Eredeti szaktudományos értekezések.

1. Hatványlatról. *K.* 3. K. 22. 1862.
2. A Laplace-féle hangsebességi képlet lehozatala. *K.* 5. K. 69. 1865.
3. A melegség mechanikai értékének pontos kiszámítása. *K.* 6. 24. 1866.
4. A mechanikai hőelmélet egyenleteinek általános alakjáról. *Ért. a math. t. köréből.* I. K. I. sz. 1867.
5. A Hamilton-féle elv és a mechanikai hőelmélet második föltétele. *U. o.* 10. sz. 1872.
6. A hőelmélet második föltétele levezetve az elsőből. *U. o.* IV. K. 3. sz. 1875.
7. Das Hamiltonsche Princip und der zweite Hauptsatz der Mechanischen Wärmetheorie. *Pogg. Ann.* 145. K. 295. 1872. *Phil. Mag.* 1872. évf. 339.
8. Das dynamische Princip von Hamilton in der Thermodynamik. *U. o.* 149. K. 74. 1873.
9. Der zweite Hauptsatz der mechanischen Wärmetheorie abgeleitet aus dem ersten. *U. o. Ergänzungsband VII.* 154. 1875. *Phil. Mag.* 1876. évf. 21. I.
10. Über die dynamische Bedeutung der von der mechanischen Wärmetheorie vorkommenden Grössen. *Pogg. Ann.* 160. K. 437. 1877.
11. A telített gőz nyomásának törvényeiről. *Ért. a math. tud. köréből.* VII. 17. sz. 1880.
12. A primitiv gyökök viszonyzáma. *Akad. Ért.* II. 6—8. 368, 478. 1891.
13. A binomiális tényezők négyzetének összegéről. *U. o.* IV. 7. 424. 1893. *Mat. és Fiz. L.* II. köt. 289. I. 1893.
14. A körvonal üldöző görbéje állandó távolság mellett. *Mat. és Fiz. L.* III. köt. 353. 1894.
15. A primitiv gyökök szakaszossága. *Akad. Ért.* VI. 6. 363. 1895. *Mat. és Fiz. L.* IV. köt. 145. 1895.
16. A pythagorási alakok gyakorisága az egész számok során. *U. o.* XXVIII. 137. 1917.

II. Természettudományi, magyar nyelvtudományi és egyéb közlemények.

1. Akin értekezése a calcescentiaról.	K. 6.	144.	1866.
2. Az 1866 novemberi csillagfutás.	U. o.	196.	„
3. A Természettudományi Közlönyről az ol- vasókhöz.	T. 1.	1.	1869.
4. Frankland kísérleteiről.	U. o.	„	39. „
5. A métermérték és a súlyrendszer.	„	„	41. „
6. A Copley érem.	„	„	42. „
7. A petroleum-források apadása.	„	„	87. „
8. Delejes téglák.	„	„	187. „
9. Figierről.	„	„	188. „
10. A csendestengeri vaspálya.	„	„	229. „
11. Graham-féle hydrogenium.	„	„	233. „
12. Régi magyar könyvek.	„	„	283. „
13. Dapsy „A talajkimerülés“ című könyvéről.	„	„	349. „
14. Holtz-féle villanygép.	„	„	359. „
15. Természettudományi Congressusok 1869-ben.	„	„	386. „
16. Hogyan lehet a gőzképződést gyorsítani.	„	„	394. „
17. Titkári jelentés.	T. 2.	90.	1870.
18. A Mont Cenisi alagút fúrása.	U. o. 3.	41.	1871.
19. Magyar volt-e Horky, a Galilei ellenmondója.	„	„	46. „
20. A Közöny olvasóihoz.	„	„	113. „
21. Titkári jelentés 1871-ben.	„	„	153. „
22. Narr kísérletei a testek hűléséről gázokban.	„	„	250. „
23. Soós „Éghajlatlan“ ismertetése.	„	„	287. „
24. A physikai világ communistikus irányzata.	„	„	320, 385. „
25. A víz megfagyása.	„ 4.	70.	1872.
26. Különfélék: Secchi, Mayer, Priestley, Joly, Murchison, Airy, Ruhmkorf, Copernicusról. Mennyit költenek Angliában a tudományra.	„	„	74, 75. „
27. Testek forgássíkja.	„	„	160. „
28. Az Akadémia elnökének 1872. évi megnyitó beszédéből.	„	„	230. „
29. Kell-e a tudománynak államsegély.	„	„	231. „
30. A Lipcsei meteorolog-gyűlésről 1872-ben.	„	„	274. „
31. A Dán meteorológiai intézet.	„	„	276. „
32. Jajkiáltás a Gellérthegyi és Bicskei csillag- vizsgáló eszközök érdekében.	„	„	311. „
33. A nemzetközi méterértekezletről 1872-ben.	„	„	436. „
34. Különfélék. Royal Soc. kitüntetettjei. Chevreul-ünnepély.	„	„	465. „
35. A Holfert-féle elméletről.	„ 5.	40.	1873.
36. Titkári jelentés 1873-ban.	„	„	76. „

37. Tudósok statisztikája.	U. o. 5.	108.	1873.
38. A Birminghami filanthróp.	" "	112.	"
39. A hőfok abszolút mértékéről.	" "	246.	"
40. A regelatio néhány esetéről.	" "	285.	"
41. A gázok belső surlódásairól.	" "	287.	"
42. Különtétel: Természettudósok gyarmata. Venus átvonulása.	" "	373.	"
43. Galilei-emlék Florenczben.	" "	409.	"
44. A Hollandi tudóstársaság aranyérmei.	" "	412.	"
45. Darwin magyar fordításának előszavához.	" "	412.	"
46. A röperőről.	" "	414.	"
47. A Bécsi világtárlat mágnesei.	" "	417.	"
48. A Természettud. Társaság feladatáról. Titkári jelentés.	" 6.	83.	1874.
49. Az Ó-Gyallai csillagda és néhány ott tett észlelet.	" "	164.	"
50. Antolik kísérletei a villanyszikra sikam- lását illetőleg.	" "	166.	"
51. Poggenndorf jubileuma Berlinben.	" "	169.	"
52. Megérdemelt elismerés a meteorologiai észleletek terén.	" "	171.	"
53. Livingstoneról.	" "	207.	"
54. Észrevételek Tyndall „A hő“ című mű- vének magyar kiadásához.	" "	322.	"
55. A gázok magaviselete kis nyomás alatt.	" "	437.	"
56. Term.-tud. Társulat terjeszkedéséről, titkári jelentés.	" 7.	77.	1875.
57. Az alumínium új sajátsága.	" "	481.	"
58. A villámcsapás és a vasúti vonat.	" "	486.	"
59. Nemzetközi mérték hivatal.	" 8.	31.	1876.
60. Népies előadások falun.	" "	38.	"
61. Egy új magyar találmány, világítókészülék.	" "	73.	"
62. Műegyetemi lapok ismertetése.	" "	75.	"
63. Titkári jelentés 1876-ban.	" "	79.	"
64. Tudományos eszközök kiállítása Lon- donban.	" "	130, 210, 245.	"
65. Szinnyi Repertoriuma.	" "	133.	"
66. Statisztika a Poggenndorff Annalisok ma- gyar dolgozótársairól.	" "	212.	"
67. A melegség mechanikai egyenértéke Pultj szerint.	" "	281.	"
68. Az elektromosság sebessége a telegraf- huzalokban.	" "	281.	"
69. Az égi szikráról.	" "	373.	"
70. A holdszivárványról.	" "	414.	"

71. Művek, melyek a föld forgásának befolyásáról szólnak a physikai állapotára.	U. o.	8.	414.	1876.
72. Vulkanról, a Merkuron belőli bolygóról.	"	"	440.	"
73. Ritkított levegő hatása az élőlényekre.	"	"	444.	"
74. Az egy pont körül forgó ingáról.	"	"	484.	"
75. A hőmérők beosztásáról.	"	"	485.	"
76. A Népszerű Előadások gyűjteményéről.	"	9.	33.	1877.
77. Tudományos mozgalmak a hazában.	"	"	42, 77, 245.	"
78. Titkári jelentés, különösen a Társulat terjeszkedéséről.	"	"	81.	"
79. Az Olvasókhoz.	"	"	99.	"
80. Külföldi hangok, tudományos mozgalmairól.	"	"	172.	"
81. Medárd napja.	"	"	244.	"
82. A víz légnyelő képessége fűtött szobában.	"	"	251.	"
83. A telephonia.	"	"	309.	"
84. Pintér Endre prèmontrei kanonokról.	"	"	317.	"
85. Az elektromos világításról.	"	"	392.	"
86. A tűzgömb villámsugarairól.	"	"	398.	"
87. A Közlöny századik füzetéhez.	"	"	441.	"
88. Magyarország és a természettudományok.	"	10.	1.	1878.
89. A telephonról.	"	"	34.	"
90. Megemlékezés Ruhmkorffról.	"	"	72.	"
91. Titkári jelentés.	"	"	75.	"
92. Gyászjelentés Kátai G. haláláról.	"	"	129.	"
93. Szőnyi Pál nekrológja.	"	"	284.	"
94. Magyar fa-nevek az Árpádházi királyok korából	"	"	401.	"
95. A dörzsölési villanyosságáról.	"	"	406.	"
96. Régi magyar fa-nevek.	"	"	445.	"
97. 1877-ben elhunyt természettudósok nekrológja.	"	"	465.	"
98. Titkári jelentés.	"	11.	74.	1879.
99. A Föld alakjáról és nagyságáról.	"	"	204.	"
100. Régi magyar növénynevek.	"	"	321.	"
101. A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban.	"	"	329.	"
102. Indítvány az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésén.	"	"	366.	"
103. Mikor van februárban öt vasárnap?	"	"	403.	"
104. Az elektromosság az élet szolgálatában.	"	"	438.	"
105. A vaskori vízvezeték és az ütő héber.	"	"	405, 445.	"
106. Hazai Gy. molluszkái.	"	"	445.	"
107. Ha majd a köszén elfogy, a természeti erők felhasználása.	"	12.	24.	1880.

108. A természettani népies elnevezések ügyében.	U. o. 12.	36.	1880.
109. Negyven év társulatunk történetéből.	" "	41.	"
110. Titkári jelentés.	" "	73.	"
111. Népszerű természettani könyvek.	" "	86.	"
112. Álló csigán felhuzhat-e az ember önsúlyánál nagyobb terhet.	" "	126.	"
113. Vontcsővű fegyverek elméletét tárgyaló művek.	" "	126.	"
114. Lexicon ügye.	" "	206.	"
115. A termék és termény szókról.	" "	245.	"
116. A méterrendszer egységeinek rövidített jelölése.	" "	246, 285.	"
117. Tekhely és termőhely szók jók-e?	" "	286.	"
118. „Magyartalanságok betűrendben.”	" "	446.	"
119. Physika eszközök nélkül.	" "	454.	"
120. „Szerény értekezés a csillagászatról” című munkáról.	" 13.	227.	1881.
121. Magyarország magnességi viszonyai.	" 14.	11.	1882.
122. Csillagászati observatorium Vasmegyében.	" "	74.	"
123. A fuvola billentyűjéről.	" "	94.	"
124. Valami a kalendáriumcsinálás köréből.	" "	165.	"
125. Helyes-e a „szerves vegyület” „szerves chemia” kifejezés.	" "	308.	"
126. Elektromos gép rajzpapírosból.	" "	390.	"
127. Bergher élő kísérleteiről.	" "	478.	"
128. Meleg források felhasználása hőelektromosság képzésére.	" "	526.	"
129. A gimnáziumi és reáliskolai hallgatók a Műegyetemen. Magyar Tanügy 5. f. 1883.			
130. Elnöki megnyitó beszéd a Társulat 1883-iki közgyűlésén.	T. 15.	49.	1883.
131. A féloldalra való ülés a kocsin és a lónak megterhelhetése.	" "	142.	"
132. A naptárak és az Akadémia almanachja.	" "	190.	"
133. A magyar i képzőről.	" 16.	189.	1884.
134. Az óramutatók szembenállása idejének képlete.	" "	348.	"
135. A „ráolvasás” mibenléte érdekében.	" "	390.	"
136. Műegyetemünk elhelyezésének kérdése 1836—1882-ig. Szily Kálmánnak az 1883/84-ik tanév megnyitásakor 1883. nov. 25-én mondott beszédéből. 1884.			
137. Adatok Bolyai Farkas életrajzához. Ért. a math. tud. köréből. XI. k. 9. 1884.	T. 16.	433.	1884.
138. Elnöki megnyitó.	T. 17.	80.	1885.

139. Különféle sebességek.	T. 17.	262.	1885.
140. Új vasúti jegyek.	" "	307.	"
141. A nagy lánczhidak.	" "	345.	"
142. Anglia szénbányászata.	" "	345.	"
143. Egy új lövedék.	" "	425.	"
144. Az elektromos erőátvitelről.	" "	476.	"
145. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. XIII. k. 8. sz. 1886.			
146. Gáztól át nem járható kaucsukcsövek.	T. 18.	81.	1886.
147. A kinetit.	" "	81.	"
148. A lóerő elnevezés eredete a gépészetben.	" "	81.	"
149. Új transatlanti kabel.	" "	81.	"
150. Egyszerű mód az oxigén folyósítására.	" "	82.	"
151. Elnöki megnyitó a Társulat 1886. évi közgyűlésén.	" "	84.	"
152. A járás-kelés sebessége nagyvárosban.	" "	284.	"
153. A víz felszínének zökkenésszerű emelkedéséről.	" 19.	102.	1887.
154. Magyar munkák a gőzkazánokról, lokomobilok kezeléséről és gázmotorok elméletéről.	" "	102.	"
155. A csillagászati feladatok fejtegetéséről Közlönyünkben.	" "	190.	"
156. A tatai víz hőfoka a József-hegyen, meg a pesti vízvezető csövekben.	" "	190.	"
157. Bolyai Jánosnak az Appendixre vonatkozó levele.	" "	226.	"
158. Az „agyafurt” szó anthropológiai jelentése.	" "	270.	"
159. Régi magyar megfigyelések.	" "	353.	"
160. A menykő beütéséről.	" "	427.	"
161. A Schönbrunni szökökútak tervezője.	" "	428.	"
162. Az egri csillagvizsgálótoronyról.	" "	428.	"
163. A méter-mérték beosztásáról és rövidített jelzéseiről.	" "	429.	"
164. Vulkáni tűnemények a Szilágyságban, Középszolnokmegyében és Tótországban.	" "	470.	"
165. A magnességnek é-vel és nem á-val írásáról.	" "	478.	"
166. A balatoni rianás.	" 20.	29.	1888.
167. A szakadatlanul szökö Heron-kútról.	" "	38.	"
168. Régi magyar megfigyelések.	" "	34, 69, 200.	"
169. A nádfedelű házak villámhárítóval való védelmezéséről.	" "	84.	"
170. A rianás elméletéhez.	" "	126.	"
171. A villámhárító hatásköréről.	" "	166.	"

172. Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt.	T. 20.	169.	1888.
173. A fellőtt golyó visszaesésének sebessége és ereje.	" "	206.	"
174. A színes üvegek világosságátbocsátó tulajdonságának fokozatáról.	" "	206.	"
175. Lindström levele Lewai ügyében.	" "	283.	"
176. „Az aranyon a választóvíz sem fog“ ki-fejezésről.	" "	285.	"
177. Galilei munkáinak teljes kiadása.	" "	435.	"
178. Kérelem Varga Márton utódaihoz.	" "	441.	"
179. A mechanikai tudományok bizonyosságáról.	" "	P. 33.	"
180. A dilatanciáról.	" "	P. 38.	"
181. A lencse formulájáról.	" "	P. 40.	"
182. A fény tovaterjedő sebességéről.	" "	P. 41.	"
183. A fénysebesség jelentése az elektro-dinámikában.	" "	P. 80.	"
184. Régi megfigyelések.	T. 21. 34, 512, 564, 616.	1889.	
185. Elnöki megnyitó a Társulat közgyűlésén.	T. 21.	41.	"
186. A mumia-buza csirázóereje.	" "	222.	"
187. A szél sebessége.	" "	223.	"
188. A nap kisugározta hőmennyiség át-alakulásáról.	" "	237.	"
189. Az együtthangzás vagy velezengetés el-nevezéséről.	" "	237.	"
190. A szélkutyáról.	" "	238.	"
191. A száraz villámokról.	" "	294.	"
192. A májusi fagyos szentek.	" "	337.	"
193. Valamely számnak héttel való osztható-sága.	" "	350.	"
194. A nagy földgömb a párisi kiállításon.	" "	382.	"
195. Az eddig elért legnagyobb munkagyőzés.	" "	395.	"
196. Új növényzet a Krakataón.	" "	396.	"
197. Apáczai Encyclopaediája matematikai és fizikai szempontból.	" "	465.	"
198. A gyurott papiros készítése.	" "	560.	"
199. Van Helmont szobra.	" "	568.	"
200. Az izzó szilárd testek fénylése.	" "	P. 46.	"
201. Régi megfigyelések.	T. 22. 45, 46, 47, 383.	1890.	
202. Adalékok a fotografia történetéhez.	T. 22.	217.	"
203. Gyászjelentés Stoczek József haláláról.	" "	281.	"
204. A M. T. Akadémia 1889. évi működéséről.	" "	323.	"
205. Fehér arany vagy platina ?	" 23.	48.	1891.
206. Hirlapjaink és a M. T. Akadémia.	" "	315.	"
207. Az Akadémia egyes osztályainak működéséről.	" "	326.	"

208. Egy valószínűségi feladat.	T. 23.	378.	1891.
209. Életrajzi adat Voltáról.	" "	384.	"
210. Flammarion jóslatáról.	" "	546.	"
211. A hortensia-virág.	" "	547.	"
212. A leggazdagabb ezüstabánya.	" "	547.	"
213. Bessemer városa.	" "	600.	"
214. A folyadékok egymásba szívárkodása.	" "	P. 94.	"
215. A nap színekpi vonalairól.	" "	94.	"
216. A Társulat 50 éves történetének vázlata.	" 24.	57.	1892.
217. Örökös naptár.	" "	151.	"
218. A színekpek fotográfiája.	" "	266.	"
219. Elnöki megnyitó a Társulat közgyűlésén.	" 25.	85.	1893.
220. A binomiális tényezők négyzetének össze- géről.	" "	322.	"
1. Akad. Ért. IV. k. 7, 424, 1893.			
221. Arithmetica summa tripartita Magistri Georgii de Hungaria.	U. o. "	598.	"
222. Elnöki megnyitó a Társulat közgyűlésén.	" 26.	85.	1894.
223. Traktorija kruga pri stalnoj razdaljini. Glas XLI. 1894.			
224. Elnöki megnyitó a Társulat közgyűlésén.	T. 27.	88.	1895.
225. Elnöki megnyitó a Társulat közgyűlésén.	U. o. 28.	88.	1896.
226. A honfoglaló magyarok természetrajzi ismereteiről.	" "	570.	"
227. Elnöki meguyitó a Társulat közgyűlésén.	" 29.	57.	1897.
228. A választmány indítványa Biró Lajos és a Term.-tud. segélyalap ügyében.	" "	80.	"
229. Adalék a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Bp. Hornyánszky Viktor kiadása. 1898. 8-r. 472 l.			
230. Levele a választmányhoz.	T. 30.	86.	1898.
231. Megemlékezés Erzsébet királynéről.	U. o. "	505.	"
232. Régi megfigyelés.	" "	665.	"
233. Elnöki megnyitó a Társulat közgyűlésén.	" 31.	57.	1899.
234. Freycinet ellentmondónak látszó adatá- ról (Az erők hatása és a szabadesés).	" "	374.	"
235. Az első állatorvosi könyv magyar nyelven.	" "	460.	"
236. Régi megfigyelések: műveltségtörténeti adatok a XVII. század második feléből.	" "	718.	"
237. A paraszt-szekér alkatrészeinek magyar elnevezései. M. M. és É. E. K. XXXIV. k. 17. 1900.			
238. Az új század.	T. 33.	1.	1901.
239. A Semsey-alapítvány.	" 34.	1.	1902.
240. A Társulatunk gyermekkorából.	" "	137, 303.	"
241. Négyszázadik füzetünk.	" "	705.	"
242. Levele a választmányhoz.	" 35.	242.	"

243. A mágnes-cím a magyarban. Történeti és nyelvtudományi tanulmány. Bp. 1905. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 1—18. l.
  244. A M. T. Akadémia Széchenyi-múzeumának tárgyjegyzéke. Szily Kálmán és Viszota Gyula. Bp. A M. T. Akadémia kiadása. 1905. 8-r. 189 l.
  245. A Természettudományi Társulat tagjaihoz. T. 41. 1. 1909.
  246. A Magyar természettudományi műnyelvről. „ 42. 369. 1910.
  247. Apáthy István és a természettudományi műnyelv. „ 43. 350. 1911.
  248. Ötven év. „ 50. 1. 1918.
  249. A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. I. r. 1902, II. 1908.
  250. Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt. A M. T. Akadémia Évkönyvei, XVII. köt., 6 darab, 32—40. l. Bp. 1888. M. T. Akadémia.
  251. Mikes törökországi levelei nyelvi szempontból. Bp. Franklin Társ., 1906. (Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. A m. kir. kormány támogatásával II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás, LVII—LXIII. l.)
  252. Szily Kálmán és Kruspér István: Magyarországi méter- és kilogramm-etalonok. T. 2. 341. 1870.
  253. Szily Kálmán és Gonda Béla: Adalékok a magyarországi természetbúvárok élet-rajzához. „ 3. 448, 491. 1871.
  254. Szily Kálmán és Pethő Gyula: Olvasókhoz a művelődési társulatokról és a Közlönyről. „ 4. 41. 1872.
-

II.

Szily Kálmán a nyelvtudós.

Irta : Tolnai Vilmos I. t.

Szily Kálmánnak a nyelvtudomány iránt való érdeklődése abba az időbe esik, mikor az új neológia szertelenségei ellen az új ortológia kezdte háborúját. Az új neológia főleg a természet- és orvostudományban hirdette a mindenáron való nyelvtisztaságot, irtotta az idegen, rendszerint görög-latin töből eredő műszavakat és Bartzafalvi Szabó Dávid buzgóságát megszegyenítő merészséggel gyártotta helyükbe a magyar szavakat. Ennek a törekvésnek némileg politikai háttere is volt: megakadályozni az önkényuralom hivatalos szóújításait, melyekben szintoly kevéssé tartotta szem előtt nyelvünk természetét, mint a politikában alkotmányunkat. Ez a purista-újító irány azt a tételt állította fel, hogy: a nyelvészetiileg helyes, de tárgyilag nem szabatos szó *rossz*, míg a nyelvilleg szabálytalan, de tárgyilag helyes szó *jó*, és nem is kereste módját, hogy a nyelvi s a szakbeli követeléseket összeegyeztesse. Erre megindult a szógyártásnak áradata, mely első sorban az iskolában, az egyetemtől kezdve le a tanítás alsó fokáig valósággal elborította a tudományos műnyelvet kalandos, idétlen alkotásaival. Azonban a visszahatás sem maradt el. A magyar nyelv művészei és tudósai fölemelték tiltakozó szavukat s magában az Akadémiában indítottak harcot a nyelvrontás ellen. Az egyik párton Arany János, Brassai Sámuel, Imre Sándor és társaik védtek a nyelv igazát; a másikon a Bugát Pál elveit valló természettudósok, élükön az orvos Toldy Ferenc s a szótáríró Ballagi Mór keltek síkra az újítás joga mellett. A két pártban a nyelvi hagyományokra támaszkodó történeti irány s a hagyományokat megtagadó nyelvi forradalom álltak szemben egymással. Ám ezek csak előcsatározások voltak. Az igazi harc akkor kezdődött, mikor éppen a kiegyezés

évében Szarvas Gábor megfújta a riadót, kíméletlen támadást hirdetve az erőszakos nyelvtisztítás és -bővítés ellen s országszerte akkora visszhangot keltett, hogy még a nagy politikai események sem bírták eltompítani.

Ekkor került Szily Kálmán a Természettudományi Társaság titkári székébe s megindította a Természettudományi Közlönyt. Mint az elméleti fizika tanára magával hozta természettudományos gondolkodását, a tények tiszteletét, a gondolkodás szigorú következetességét. De ezeken kívül meg volt benne az erős érdeklődés a múlt iránt, a régi nemesi család öröksége, mely a jelen tényeit előzményeihez kapcsolja és bennük keresi magyarázatukat. Ez irányozza figyelmét a természettudomány magyar múltja és művelői felé. Minél tovább kutatja tudománykörének történetét, annál világosabbá válik előtte az az ellentét, mely a múlt s a jelen között van s legélesebben a műnyelvben nyilvánul. Előbb inkább csak a tudománytörténeti irodalom foglalkoztatja érdeklődését, de hovatovább mind erősebben tudatára jut a »műnyelvi válságnak« — ahogy ő nevezte —, mely a szakemberek munkásságát elszigeteli a nagykörű érdeklődés elől s nem engedi, hogy az általános nemzeti művelődés éltető elemévé legyen. Ebbe bekapcsolódik Szily Kálmán természetes, erős nyelvérzéke, mely megborzadt a Schuster-Bugát-Toldy-féle szógyártás idétlen szörnyűségeitől. Keresi a megoldást, a válságból kivezető helyes utat s megírja korszakos tanulmányát: »A természettudományi műnyelvről« (1879), amelyben a pozitivista fizikus éles ítélete, a történeti hagyomány tisztelete és a hamisítatlan nyelvérzék megveti nemcsak a természettudomány, hanem általában a tudományos műnyelv elvi alapjait. A jelen állapotokat kíméletlen, de igazságos módon jellemzi: »Tájékoztatlanság, ingadozás, szeszélyes önkény tűnik elénk minden lépten-nyomon... Az egyik *szittyá-purista*, mint mondja elvből... A másik németbe ótott *impurista*... A harmadik szeretne is a keskeny középúton megmaradni, de tájékoztatlanságból hol erre, hol arra botlik. Végre az aggódo természetű, mielőtt útnak indul, körültekint egy kissé hazája természettudományi irodalmában, legalább a műnyelvre ke-

resvén benne okulást«... Ez a negyedik, »aggódó természetű«, aki keresi és meg is találja az okulást, maga Szily Kálmán.

Kiindulásul a *nyelvhelyesség* szolgál, mégpedig egyelőre tiszta ortológus fölfogással. Hisz akkor folytak a leghevesebb harcok e kérdés körül és Szily természetszerűleg ezt a fölfogást tette magáévá. Amint Szarvas Gábor a nyelv régi emlékeit teszi bírónak az újítások fölé, úgy Szily Kálmán is a maga szakjának régi emlékeitől kér tanácsot: számbaveszi az elfeledett tudósokat, összegyűjti a régi természet-tudományi megfigyeléseket, fa- és növényneveket, hogy kellő anyaggal rendelkezék a szaknyelv orvoslására. De nemcsak anyagot gyűjt, hanem feleletre vonja azokat a régibb elvi megnyilatkozásokat is, melyek a nyelv fejlesztéséről történtek és megállapítja, hogy Révai, Kis János, Teleki József, Verseghy, bármely táborba tartozzanak is: »józan határozottsággal és bámulatossággal egyértelműséggel« ítélik meg a műnyelv kérdését. Tanulmányaiba vonja szótárainkat a legrégibbtől a legújabbig, s ennek eredménye az lett, hogy mikor az ortológia a teljes győzelem érzetében halálra ítélte a nyelvújítást, váratlanul védője támadt Szily Kálmánban, kinek kezében éppen a legerősebb fegyver, a múlt ismerete fordult az ortológia szélsőségei ellen. A grammatikai és etimológiai alapon álló rideg *nyelvhelyességi* szempont helyébe a *nyelvtörténelmi szemlélet* lépett, s ezt Szily sokkal következetesebben alkalmazta, mint a Nyelvőr szerkesztője és táborá. »Szónyomozás nyelvtörténeti adatok figyelembevételével sőtétben való tapogatózás«, mondja sok ízben.¹ Valóságos szenvedéllyel olvassa a szótárakat s nemsokára jobban ismeri valamennyit, mint a céhbéli nyelvészek.² Az ő szemében a szótár nem holt anyagraktár, hanem eleven tanuja a maga idejének, kora tudásának és műveltségének tárháza, írója lelkiiségének megnyilatkozása, csak érteni kell olvasásához. Gyönyörűség megfigyelni, hogyan fogja vallatóra szótárait; semmi saját-

¹ Adalékok 289., 367. stb.

² Szótárgyűjteménye ma a pécsi egyetem büszkesége.

ságuk nem kerüli el figyelmét, sem erényeik, sem hibáik; sőt a hibák, apró tévedések, félreértések új megállapítások forrásaivá lesznek. A *szótörténet*, Szily kutatásainak legsa-
játabb területe, így kibővül könyvtörténetté, tudomány-
történetté, művelődéstörténetté, sőt a szótárak szerzőinek
életrajza is tükröződik benne. Legszebb példája ennek Cale-
pinus magyar tolmácsának kiderítése, két tanulmánya, való-
ságos iskolapéldája a tudós alaposságának és a kutató szen-
vedélynek, mely nélkül szerinte tudományos kutatás nem
végezhető.³ Az első tanulmányban megállapítja a magyar
nyelvvél bővült Calepinusok könyvészeti családfáját; fel-
kutatja az első kiadás évét és helyét, a szótár királyi en-
gedélyének idejét és szövegét; a szerzőre nézve összegyűjti
azokat a bizonyítékokat, melyek a hagyományban Szántó
István mellett szólnak, de már azt is kétségtelenné teszi,
hogy a szöveg nem egy magyar ember munkája. Bár ekkor
Szántó szerzőségében állapodik meg, érzi, hogy a kérdésnek
még vannak megoldatlan részei. Ezek a — természettudo-
mányi nyelven szólva — »megoldatlan maradékok« indítják
negyedszázad múlva arra, hogy újra fölülvizsgálja a kér-
dést. A második tanulmányban némely nyomtatási jelből,
az írásmód következetlenségéből, s egy-két tisztán magyar
vonatkozású cikkből arra az eredményre jut, hogy hárman
dolgoztak a munkán; hogy Baranya és Laskó, Genf és
Fogarás sajátos említése nem vonatkozhatik Szántó Ist-
vánra, hanem csupán Laskai Péterre, ki két különböző er-
délyi vidékről származó tanulóval Wittenbergában kezdte
meg szótári munkáját, majd másfelé szólíttatván, rájuk
hagyta befejezését. E két tanulmányban nem tudjuk mit
csodáljunk inkább, a módszer szigorú következetességét, az
eljárás szinte mikroszkopikus részletességét, vagy a nyo-
mozásban nyilvánuló elmésséget és leleményt-e, mellyel
Calepinus megnevezetlen és rejtőző tolmácsait európai
vándorútjukon addig követi, míg le nem leplezi őket.

Egy másik kedves szótáráról, a Wagner Phraseológiájá-
ról írt értekezésében valósággal látjuk, mint hajol Faludi

³ Adalékok 363.

Ferenc, a nagyszombati akadémia nyomdaigazgatója, rendtársának, Vargyas Istvánnak kézírata fölé, beleiktatván a maga bőséges nyelvtudásának gyöngyeit e rendkívül becses szótár anyagába.

Kresznerics szótárát nemcsak azért becsüli, mert gazdag és megbízható, hanem mert népnyelvi adatait ott figyelte meg Ságon, három vármegye összeszögellésén, ahol maga Szily is sok tájszólási anyagot szerzett s így ellenőrizheti Kresznerics félszázados gyűjtését, Kresznerics-csel pedig igazoltatja a maga népnyelvi tudását; ekkép szinte személyes viszony szövődik közte és a szótáríró között. Cikkei mindig tartalmaznak valamit a szótárak belső történetéből; beszélgetés közben is gyakori eset volt, hogy egyik-másik szótárról csemegeképpen valami új érdekességgel kedveskedett hallgatójának.

Forrásainak természettudományos alapossággal való ismerete teszi képessé, sőt valósággal belevonja abba, hogy ne csak a maga szaknyelvével foglalkozzék, hanem hogy hovatovább mind erősebben részt vegyen a magyar nyelv általános szótörténetének művelésében, majd vezére legyen ennek a tudományágnak.

Tapasztalatait eleinte néhány igaztalanul kárhozottatott szó védelmében gyümölcsözteti. Tudjuk, a védelem mindig több és finomabb fegyverrel harcol, mint a vád. Az új ortológia diadalmas mohóságában nemcsak a gazt irtotta, hanem egy-egy nemes palántát is kitépett. Szily a régi és a népnyelvre hivatkozva igyekszik megmenteni őket a magyar szókincs számára. Majd igen határozott fordulattal a nyelvjavítók ellen fordul, s az évtizedes használatban meggyökeresedett újításokat a nyelvkincs teljesjogú részeinek nyilvánítja. Ebben találkozik a költők és írók törekvésével, akik féltik a nyelvújítással gazdagodott és már-már megállapodott új irodalmi nyelv elszegényedését a nyelvjavítók szertelen buzgalmától, féltik az író egyéni szabadságát a nyelvvel való bánásban. Ők irodalom-esztétikai érvekkel védik a nyelvújítást, Szily a nyelvtörténet fegyvereivel harcol igazáért. A nyelvújítást is a *nyelvtörténet* egyik fejlődési folyamatának fogja föl, s mindazt, amit az irodalom s a

köznyelv hosszú használatban szentesített, törvényesnek ismeri el, azzal az óvással, hogy: »A régi meglévőnek megvédése még nem ad szabadalmat meg nem lévők fölerőszakolására«. ⁴ Ám haladjon a nyelv újabb fejlesztése a nyelvtani helyesség szigorúan megszabott ösvényén, de a bár nem szabályosan keletkezett s a nyelvben mégis megmaradt alkotásoknak adjuk meg az élet jogát. Szily mint igazi pozitívista mindenütt tényekkel érvel, azt vallván, hogy »ami megvan, az a logika örök törvénye szerint nem képtelenség«. ⁵ Ami az elméleti nyelvtan szerint lehetetlen, a nyelv valódi életében, a régiség s a népnyelv tanúsága szerint gyakran nem az, s a nyelvújítók sokszor a törvénybe nem foglalt, de az ősi teremő nyelvösztönben élő módok szerint gyarapították nyelvünket.

Az első, mintegy ötletes kísérletek után, módszeresen fog a nyelvújítás anyagának vizsgálatába. Már nemcsak egyes szavakkal foglalkozik, hanem maguknak a szóújítók működésének részletes elemzésével; egymásután mutatja ki Bartzafalvi, Verseghy, Sándor István, Bugát s a többinek »életben maradt« szavait, a korcsok mellett a szabályosokat, a halvaszületettek mellett azokat, melyek kiharcolták a létezés jogát. Elemzi a nyelvjavítóktól annyiszor kárhozott képzésmódokat s világot derít a valódi és a látszólagos képzők életére. Ezek legtöbbszörre nem is pusztán látszólagos fejtegetések, hanem mélyen belenyúlnak a képzők jelentésébe is. Hozzákapcsolódnak szószármaztatásai is, melyekben a nyelvtörténeten kívül igen beható tárgyismeret, a természettudományi kutatás eszköze, segíti. Különösen szereti azokat az eseteket, melyekben valamely látszat vagy »szívóséletű tévedés« akadályozza az igazi megismerésnek. Apró remekek ezek az etimológiák. Olvasásuk a maguk idején is élvezet volt; ma talán még inkább azért gyönyörködött, mert nem éppen csak az eredményt, a megtalált igazságot mutatják, hanem azt az utat is, melyen »nyomról-nyomra« járva, legkisebb hénagot sem túrva, biztos úton

⁴ Adalékok 257.

⁵ U. o. 255.

meg is találja. A szigorúan fegyelmezett pozitív természetű tudós, a szakemberré vált nyelvtudós mögül ki-kivillan a magyar úr, aki világos és sajátosan egyéni előadásban, mindig élvezetesen, leleménnyel és elmésséggel írja meg tanulmányait, meleg humorral és rejtett iróniával fűszerezve fejtegetéseit.

Szily Kálmán nagyarányú nyelvtudományi munkássága a Nyelvtörténeti Szótárhoz fűződik. Rögtön az első füzetek megjelenésekor (1888) tüzetes vizsgálat tárgyává teszi a kiadott nyelvtörténeti anyagot s először, minden bírálat és fejtegetés nélkül, csupán a közérdeknek kívánva használni, jegyzetek alakjában közli a Nyelvőrben: »Pótoljuk a hiányokat« cím alatt a kimaradt szavakat és a hibák felsorolását. Amint a füzetek gyors egymásutánban kötetekké nőnek, Szily a szótárnak forrásaival való egybevetését egyre bővíti, s mire a korszakos nagy mű elkészül, készen áll a bírálat is, mely most már az adatok ezrein fölépülve nem marad meg a szóanyag ellenőrzésében, hanem elvi következtetéseket von le a nagy műből. A Nyelvtörténeti Szótárnak addig nem jelent meg érdemleges méltatása Békési Concilia Emil bírálatán kívül, melynek meglehetősen epés megjegyzéseit Szarvas Gábor egy rövid cikkben hasonló hangon visszatükröztette.⁶

Szily Kálmán bírálata⁷ nagy tanulmánnyá nő, melyben a szótárszerkesztés alapelvei vannak letéve. A történeti előzmények után bírálat tárgyává teszi a kiadott utasításokat, az anyaggyűjtés módját s a szerkesztést. Az első kettőnek alapvető hibáját abban látja, hogy nem volt szabatosan meghatározva a felső időhatár, ameddig a gyűjtésnek terjednie kell; ki volt mondva, hogy a nyelvújítás-szabású anyagot mellőzni kell, de nem volt meghatározva, mit kell annak tartani. A mult anyagának kiaknázása nagyon töredékes, mivel a gyűjtés könyvészetileg nem volt kellően előkészítve; arról sem történt gondoskodás, hogy a gyűjtők munka közben az anyagot valami már meglévő forrással

⁶ Kalauz 1889.; Akad. Ért. 1891. 486.

⁷ B. Szemle 1891. és Adal. 367.

való összehasonlítás útján ellenőrizhessék, holott a régi nagy szótárak erre bőven módot nyújtottak. A szerkesztésre nézve veszedelmes volt az utasításoknak az a rendelkezése, hogy a szavak elhelyezése általában betűrendben történjék, de a származás is tekintetbe veendő; a két elv keresztezése tág kaput nyitott az egyéni önkényből folyó hibáknak. Az összetett szavak beiktatásában is sok volt az egyenetlenség. Az értelmezések körül is vannak az anyaggyűjtésből folyó zavarok, a hiányok pedig akkorák, hogy pusztán Molnár Albert szóanyagából 5000 adat maradt ki, mit az utasítások alapján be kellett volna gyűjteni.

S mindennek ellenére, ebben a hibás és hiányos alakjában is, Szily Kálmánnak a Nyelvtörténeti Szótárról az a véleménye, hogy »ily becses és a magyar nyelvtudomány további fejlődésére ily nagyfontosságú gyűjteményes munka még nem jelent meg irodalmunkban«. A tapasztalatokon okulva a java munka csak most indulhat meg igazán.

A bíráló szigorú, de minden ízében igazságos is volt; igazságos nemcsak azért, mert akkor nem is volt más hasonló tárgyismerettel rendelkező szakember a szótáriródlom terén, mint Szily Kálmán, hanem mert természetével sem fért volna össze, hogy midőn a fogatkozásokat fölfedte, az óriási műnek értéke és érdeme előtt szemet húnyjon. A bíráló minden szavában érezni a teljesített munka megbecsülését és az ügyszeretet melegét, mely az ítélő tollat vezette.

Ez a bíráló előkészítette az Akadémia (a világ valamennyi akadémiaja) legnagyobb feladatát, a Nagy Szótár elkészítését, melynek természetszerűleg Szily Kálmán vezetése alatt kellett megindulnia. 1898, május 17-én alakult meg a Szótári Bizottság s ez elnökévé egyhangúan őt választotta meg. Mikor ezért köszönetet mondott, ígéretet tett: »hogy teljes erejéből azon lesz, hogy a Szótári Bizottság főfeladatát, a magyar nyelv nagy szótárának elkészítését, minél hamarabb elérhesse, hogy emberi remény és számítás szerint a kész új Nagy Szótárt maga is még üdvözölhesse«. Ezután a M. T. Akadémia évi munkásságáról szóló főtitkári jelentésben, addig, míg a Szótári Bizottság

külön jelentést nem adott ki, mindig van szó a Nagy Szótárról. Szily Kálmán lelkesedéssel, meleg szeretettel kíséri haladását, biztató jeleit készültének; szinte az Agg Simeon vágyódásával várja, reméli, hogy e nagy nemzeti mű megjelenését megérhesse. Az 1900-ról szóló jelentésben egész bizonyossággal írja: »a szótár tíz-tizenkét év múlva megindulhat«.

Lelkes szózat indul a magyar nyelv barátaihoz, vegyennek részt a Nagy Szótár gyűjtő munkálataiban s nincs boldogabb nálánál, mikor majdnem háromszázan fölajánlják közreműködésüket. A gyűjtők munkájának megkönnyítése s az anyag ellenőrzése végett Címszójegyzéket állít össze a meglévő nevezetesebb szótárak anyagából; 122.000 címszóra megy itt a jegyzékbe vett szóanyag, a legnagyobb magyar szójegyzék, mely mindaddig szótári irodalmunkban előfordult. Ezzel is az a reménye Szily Kálmánnak, hogy mindenki, aki szívén viseli nyelvünk sorsát, munkatársa lehessen a Nagy Szótárnak.

Ám e vérmes remények nem teljesültek s magának a gyűjtőmunkának tíz-tizenkét évre tett határideje mind távolabbra kitolódott. Néhány év múlva kitűnt, hogy a föladat sokkal nagyobb arányú, semhogy néhány esztendő meg bírná valósítani. Mint a külföldi nagy szótárak példája is mutatja, évtizedek megfeszített hangyamunkájára van szükség csupán a gyűjtések befejezéséig, ha a kitűzött eszményt, a magyar nyelv megközelítőleg teljes szókincsének összegyűjtését meg akarjuk valósítani. A gyűjtők száma egyre zsugorodott, a lelkesedés apadt, kivált mikor kitűnt, hogy ehhez a munkához korántsem elég a lelkesedés, hanem hajlandóság, képesség és igen hosszú gyakorlat útján szerzett, komoly szaktudás is szükséges. Sokszor útját állotta a haladásnak az anyagi eszközök korlátozott volta, mely nem engedte, hogy a Szótári Bizottság mindazokat munkába foghassa, akiknek lelkesedésük, képességük is volna rá. Legnagyobb akadálya azonban a munka rövidebb időben való befejezésének az az óriási anyag volt, mely csak a gyűjtés közben tárult fel a maga hatalmas méreteiben. Mint valami kincses bányában, újabb meg újabb gazdag

erek bukkantak elő, miket kiaknázatlanul hagyni vétség lett volna. A munkálatok eljárása is csak fokenként bontakozott ki önmagából. Elméletben ezt előre meghatározni, megszabni csak körvonalaiiban lehet, a valóság maga teremti meg a munka folyamán saját módszerét és szervezetét. Így belső és külső akadályok lassították a munkát, de nem állhatták útját a folytonos haladásnak, mely egyre több és egyre értékesebb anyagot termelt. Az évi kimutatások előbb az adatok százezzeiről, majd millióiról számoltak be. A gyűjtők nagy seregéből, egy kicsi, de lelkes, fegyelmezett és munkájának minden titkát ismerő csapat maradt meg, melyben meg volt és meg van ma is az, ami vezérét, Szily Kálmánt hevítette: a szenvedély és a szaktudás. A dús eredményt látva ő is megbékélt a teljesülés idejének eltávolodásával és örömét a részletek elérésében találta. Az igazi szakértő élvezetével forgatta a kétszázas csomagokban begyűlő anyagot; új meg új gondolattal, a hosszú tapasztalás bölcs tanácsával irányította, vezette a munkát, melynek sem a háború, sem az utána következő mostoha idők nem bírták útját szegni.

Szily Kálmán elévülhetetlen érdeme a Nagy Szótár körül az is, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, kinek elhatározása 1897-ben megvalósította a Szótári Bizottság föllállítását, mindenkor ébren tudta tartani e nagy nemzeti mű iránt való érdeklődését, valamint anyagi eszközökkel való támogatását. A miniszter akkor Wlassics Gyula volt, aki kezdeményezésével utódait is arra kötelezte, hogy példáját kövessék, és Szily Kálmán rajta is volt, hogy ez meg is történjék. Életének egyik utolsó ténykedése is 1924 tavaszán az volt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek segítségével szinte intézményes szervezetet adott a Szótári Bizottság gyűjtő társaságának, mely a jövőre is biztosítja a Nagy Szótár munkálatainak állandóságát és folytonosságát.

Míg a Nyelvtörténeti Szótár tanulságai Szily Kálmánt egyfelől a Nagy Szótár megalapozásához vezették, másfelől régebbi szótani tanulmányaival karöltve a nyelvújítás szókinsének rendszeres vizsgálatára indították. Budenz Józ-

zsef már 1881-ben kibocsátott egy felhívást,⁸ melyben a múlt század harmincas és negyvenes éveiben keletkezett új szavak szerzőinek és eljárásmodjaik összegyűjtését szorgalmazta, de igen csekély eredménnyel. Másfél évtized múlva Szily Kálmán a nyelvújítás egészére kiterjesztve újra megindítja ezt a munkát⁹ és fölszólításában határozott irányelveket is ad. Mindenekelőtt a nyelvújítás *történetét* hangsúlyozza; követeli ennek *szoros időrendben* való felkutatását, az adatoknak szótárakkal és egymással való ellenőrzését. A munka jelentőségét ezekbe a súlyos mondatokba foglalja: »Az irodalmi nyelvek fejlődése szempontjából tanulságosabb nyelvtörténeti probléma aligha volt és lesz valaha, mint a magyar neológia történetének megírása. Hogy egy irodalmi nyelv, a nélkül, hogy más nyelvvel elegetett s eredeti jelleméből kivetkőzött volna, alig száz év alatt... több mint tizenötezer szóval gyarapodjék, bizonyára példátlan a nyelvek történetében... Eddigelé... leginkább a csinált szókkal s ezek közt is legszívesebben a furcsákkal szerettünk foglalkozni. Ez pedig nem igazság. Ha a nyelvújítóknak azt a két-háromezer törvénytelen alkotást terhükre rójuk, a tíz-tizenkétezer törvényeset viszont javukra kell írunk«. A nyelvújításnak addig csak az új szókra korlátozódó meghatározását kiterjeszti a tájszók alkalmazására és a kihaltak föllevenítésére. Ezzel a nagyfontosságú nyilatkozattal az eddig csupán kárhoztatott s mintegy nyelvi betegségnek tekintett nyelvújítást beleiktatja a nyelv szerves fejlődésébe, mely nemcsak öntudatlan tömegjelenség, hanem a nyelv géniusát lelkükben viselő egyének tudatos munkássága is. Egy akkor írt¹⁰ másik cikkében pedig ezeket mondja: »A törvénytelen alkotású szók is tagjai annak az élő szervezetnek, amelyet nyelvnek nevezünk. Nekik is, hiszen élnek, meg van a maguk élettörténete... (a folytonos kárhoztatásnál) vajjon nem méltóbb feladat-e a nyelvtudomány számára, azt vizsgálni: *miért* élt meg ez

⁸ Nyr. X. 97.

⁹ Nyr. XXV. 9.

¹⁰ Nyr. XXV. 120. (1896).

vagy az a szó, *mi* védelmezte meg az elpusztulástól a természetes kiválás során?» Mennyire benne van ebben a megokolásban a természettudós egész gondolkodása, midőn a »létezt való küzdelem« élettani elvét a nyelvre is alkalmazza! S hogy az újítás a lelki tartalomnak írás útján való meg rögzítésével járó lelki folyamat, ebben a velős mondatban fejezi ki: »*Ne újíts*, ez a furcsa tanács valójában annyit tesz: *ne írj!*«¹¹

Ezt a munkát azonban, a nyelvújítás szótárának megalkotását, más nem végezhetette, mint Szily Kálmán, aki a szótörténetben akkor egyedülálló ismeretekkel és tanulmánnyal rendelkezett. 1902-ben odaállította a Nyelvtörténeti és a Magyar Tájszótár mellé a Nyelvújítási Szótár első kötetét, melyet 1908-ban a második is követett. Bár ő maga művét szerényen »a magyar nyelvújítás krónikájának szótári alakban« nevezi, csak erre támaszkodva indult meg igazán szótörténeti irodalmunknak ez az új ága; a Nyelvújítási Szótár nemcsak vezetője, hanem valóságos ellenőre lett e kutatásoknak, nélküle ebben a vizsgálatban azóta egy lépés sem történhetik.

Magát az újítást jóval tágabb értelemben veszi, mint előtte tették. Míg Toldy Ferenc szerint: »...minden még nem létezett s ennél fogva új szónak képzése: nyelvújítás«, addig Szily Kálmán meghatározása szerint nyelvújítás: kiholt szavak fölelevenítése; tájszók irodalmivá tétele; meglévő szóknak új rokon vagy átvitt értelemben való használata; idegen szók meghonosítása; új szók csinálása. Ezzel a megállapítással azonban annyira kiterjeszti a nyelvújítás fogalmát, hogy ez már-már beleolvad a természetes nyelvfejlődésbe, hacsak hozzá nem vesszük, amit ki nem mondott ugyan, de írásaiból nyomósan kitűnik: az újításnak egyéni tudatosságához való kötöttsége.

Így a Nyelvújítási Szótár nem pusztán a nyelvújítás krónikája, hanem az utolsó másfélszázad irodalmi nyelvének történeti szótára, mely közvetlenül a Nyelvtörténeti Szótárhoz csatlakozik. A legbehatóbb bírálatok egyike,

¹¹ NyÚSz. előszavában.

Setälä Emil finn nyelvtudósé, állapítja meg ezt először róla és Szily művének rája tett hatásáról ezeket az érdekes sorokat írja: »Aki pillantást akar vetni abba, milyen erők és lelki tényezők működtek közre az új magyar nyelv kialakulásában, ebben a könyvben egy darab igen sajtáságos szótörténetet olvashat, melyet talán egyetlen más nyelvnek története nem mutat fel ilyen rikító színekben és élénk gondolkodásra késztet általában is a nyelvek fejlődéséről és kialakulásáról«. ¹²

Szily Kálmánnak a magyar szótárirodalom körül kifejtett korszakos munkássága annyira serkentőleg hatott, hogy a fiatalabb nemzedéknek egész új tábora támadt, mely az ő nyomain haladva friss lendületet vitt a magyar nyelvtudományba, de a szorosan vett szakkörökön túl is általános érdeklődést keltett a magyar nyelv kérdései iránt. Ő, aki annyira lelkesedett értük, lelkesíteni is tudott; nemcsak maga munkálkodott, hanem másokat is tudott munkára bírni. Ez az érzés és tudat keltette föl benne a gondolatot, hogy a magyar nyelv munkásait és kedvelőit egy táborba gyűjtse. *Szervezés és népszerűsítés* volt e terv alapgondolata, ugyanaz, mely a Természettudományi Társaság újrászervezésében olyan példátlan sikerrel járt. Szily Kálmán eszméje ismét találkozott a már régen lappangó közóhajjal, hogy a magyar nyelvtudománynak legyen meg végre szintén az a messze kiterjedő társas szervezete, amely majd minden tudománynak, sőt segédtudománynak már régóta meg volt. Így alakította meg Szily Kálmán a Magyar Nyelvtudományi Társaságot, mely minden ízében, különösen folyóiratában, a Magyar Nyelv-ben magán viseli alapítójának lelki bélyegét. Tiszta, elfogulatlan és tárgyilagos tudomány egyrészt, másrészt a tudományos eredmények közérthető, élvezetes alakban való népszerűsítése, az alapelvek. S erre a célra bámulatos szervező tehetségével egyesíteni tudta a magyar társadalom legkülönneműbb elemeit; hisz arról volt szó, ami mindenkit egyaránt érdekel: a magyar nyelvről. Van abban valami megható, hogy a Magyar Nyelv első

---

¹² FUF. 1904. 33.

száma homlokán viseli Szily Kálmán barátja, minden tudományos közügy nagy pártfogója, Semsey Andor nevét, s az utolsó cikk, melyet Szily a Magyar Nyelvbe írt, Semsey Andort búcsúztató sorai, melyeket a nagy tudománybarátnak szentel.¹³ Ami a két Semsey-név között van, az Szily Kálmán ritka sokoldalú munkássága a magyar nyelvtudomány nagy birodalmának szinte minden tartományában. E nagyterjedelmű munkásság részletezése nem lehet a megemlékezés feladata; de tudományos értékén kívül és fölül az az igazi érdeme, hogy nemcsak összegyűjteni és útnak indítani tudta az új egyesülést, hanem két évtizeden át együtt tartani, súlyos időkben fenntartani és egyre fejleszteni. Kifogyhatatlan volt az erkölcsi, értelmi, anyagi eszközök feltalálásában, új meg új eszmék fölvetésében, irányok kitűzésében. Az éveit meghazudtoló fiatalos erő és lelkesedés ellenállhatatlanul magával ragadta a társaság minden tagját, s a társaságon túl is élénk visszhangot keltett a társadalomban.

Két nagyon jellemző nyilatkozata van pályájának első és második feléből. Az utóbbit akkor tette, mikor Akadémiánk elnöke Szily Kálmán tagságának ötvenedik évfordulója alkalmával üdvözölte és pályájának rövid és találó méltatását adta. Szily Kálmán feleletét a következő mondatokkal kezdte: »A hosszú élet nem érdem, csak szerencse. A ránk bízott vagy magunkra vállalt teendők lelkiismeretes elvégzése sem érdem, hanem kötelesség«.¹⁴ Ezek a szerénységünkben nagyon öntudatos szavak történetünk nagy nemes urainak, táblabíráinak, a Fáy Andrások és Deák Ferencek képét idézik föl bennünk, kiknek lelke a kötelező nemesség elvén, mint szilárd pilléren nyugodott. Így gondolkodhatott az a Szily János püspök is, akinek szobra a szombathelyi székesegyházzal szemben öntudatos nyugalommal szemléli élete nagy művét. De Szily Kálmán lelkében egész életén át volt még valami többlet is a kötelesség érzetén fölül. Ezt világítja meg első főtitkári jelentésének

¹³ MNy. XIX. 149.

¹⁴ Akad. Ért. 1915. 693.

bekezdése.¹⁵ Ebben fölidézi Herododos fáklyafutóit, kik kézről kézre adják a szent tüzet Hephaistos szent ünnepén. Azt a fáklyát, melyet az Akadémia alapítói fölgyullasztottak, már három nemzedék adta egymásnak kézről kézre. »A pályafutók kidőlnek egymásután: csak a fáklya maradjon égve, ez a szent tűz — a magyar tudományosság és műveltség fáklyája, ez világoljon mind jobban és jobban, és örökkön-örökké!«

Bizony Szily Kálmán is a fáklyafutók egyike volt, kezében magasan világolt a láng, melyet elődeitől kapott s melyet utódainak örökül hagyott; lelkében a szent tűz, mely elődei tüzén gyulladt s melyet az utána következő öltő lelkében lángra lobbantott.

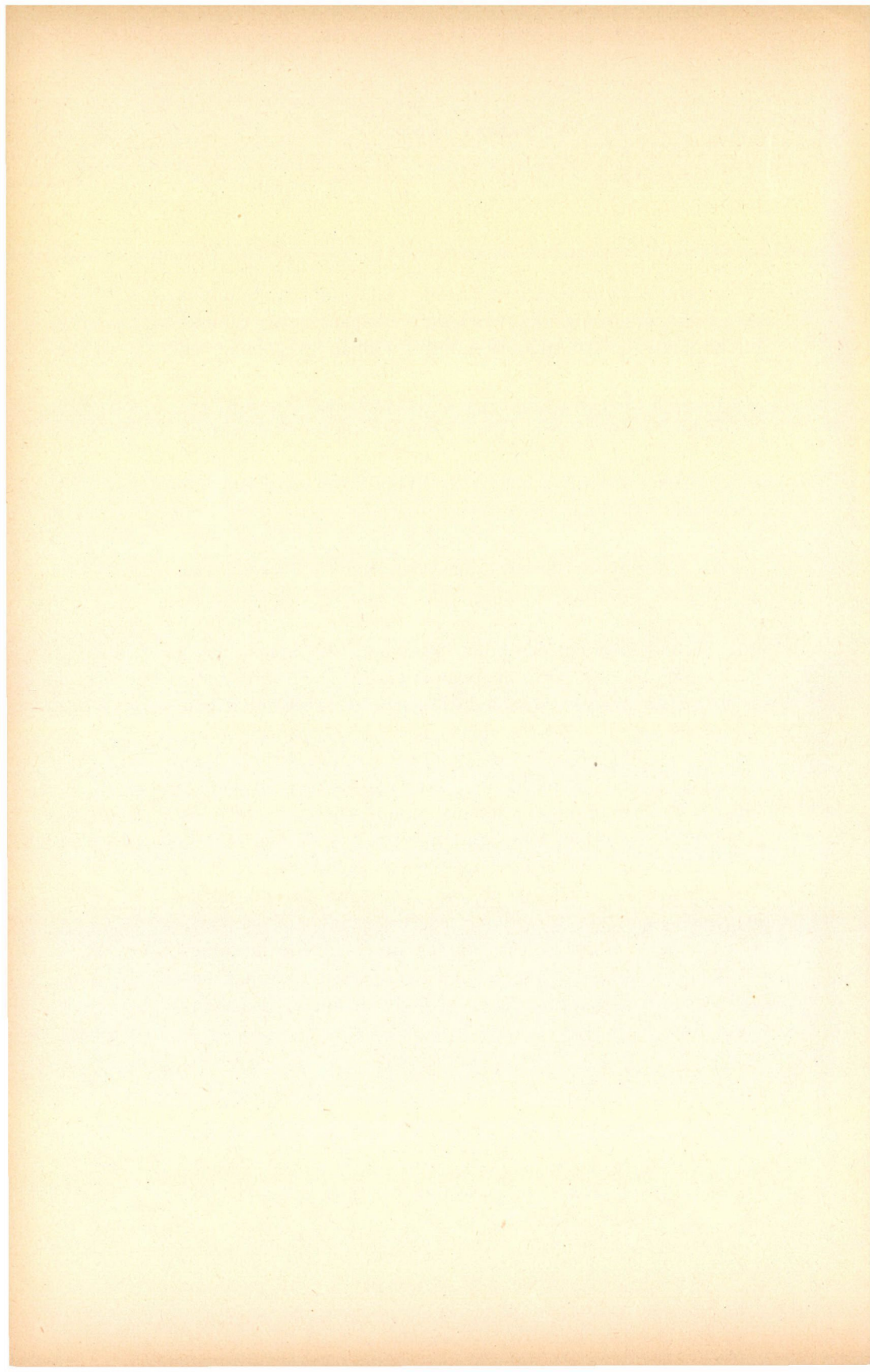
*

A szép zöld Stájerországban, nem messze Gráctól van egy kedves fürdőhely, Radegund, a magas Schöckl-hegy tővén; régi szép időkben a magyar urak kedves üdülhelye. Szily Kálmán három évtizeden át állandó látogatója volt s a szintén hűen kitartó magyar társaságnak középpontja. Az ő kezdeményezése volt, hogy az egyik forrás a Patrona Hungariae nevét viseli, s hogy sok sétaút Széchenyiről, Zichyról s más magyar urakról van elnevezve. A legárnyasabb völgyben, mely e havasi vidéken nem szokatlan perzselő nyári napokon is hűvös marad, van egy nagy kőszikla, rajta hatalmas betűkkel, magyarul beróva a »Szily-völgy« név; nincs is német neve ennek a völgynek. De az ő neve nemcsak a sziklakőbe van vágva maradandó jelekkel; bele van az vésve a magyar tudomány történetének tábláiba, bele lelkébe és szívébe az utódnemzedéknek, melyet ő nevelt s amely magasan lobogtatja a tőle örökül hagyott fáklyát, a magyar tudományosság és művelődés szent tűzét.¹⁶

¹⁵ Akad. Ért. 1890. 335.

¹⁶ Szily nyelvtudományi munkásságának teljes jegyzéke a születése nyolcvanadik évfordulója alkalmával kiadott emlékkötetben (1918.) s innen a Magyar Nyelv 1918—1923. évfolyamainak tartalomjegyzékében. Méltatói: Horváth János az Emlékkönyvben; Gombocz Zoltán, Magyar Nyelv XXI. 78. (1925); Sági István, Nyelvtudományi Közlemények XLVI. 309. (1926.)

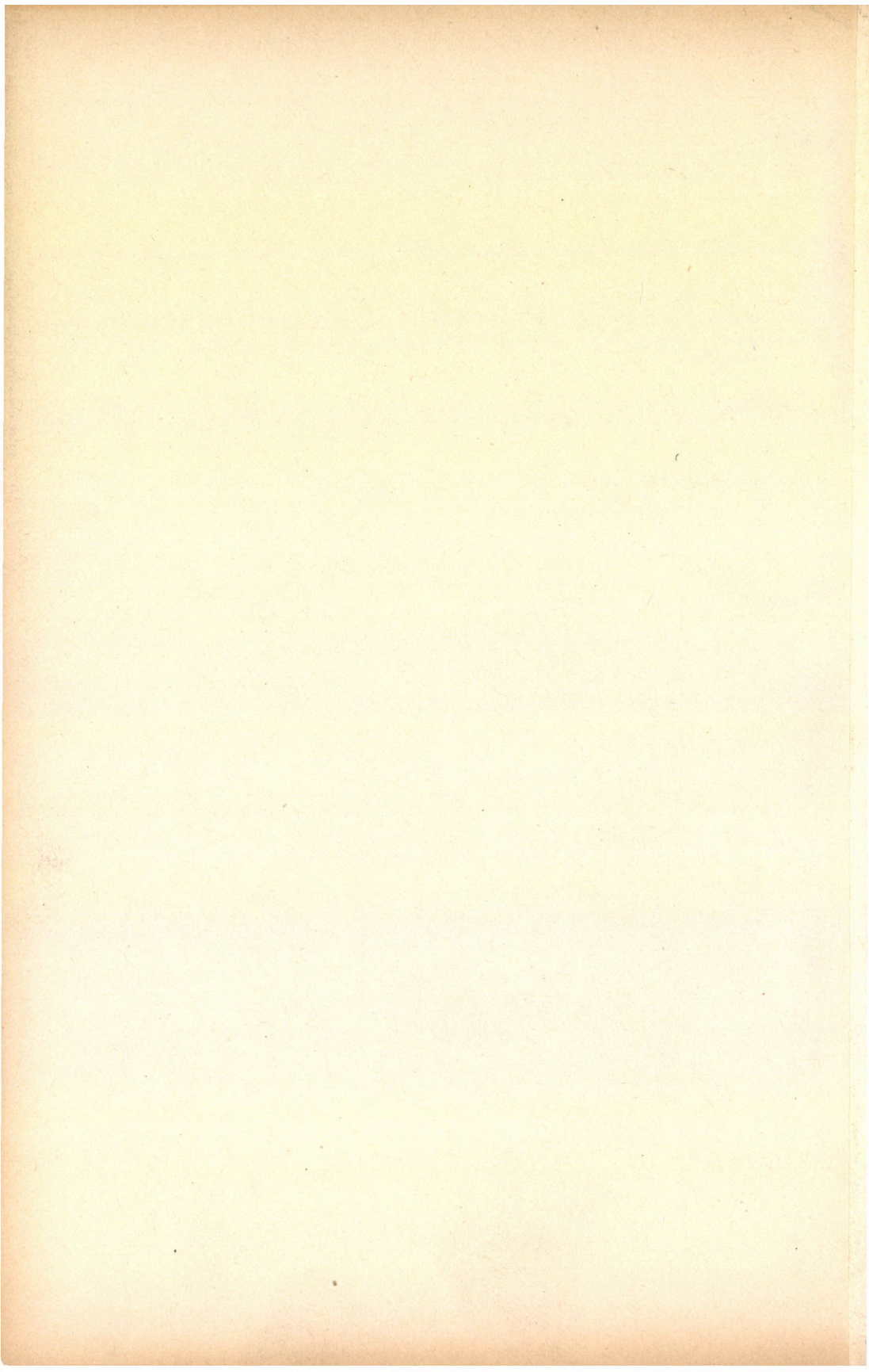

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 22. SZÁM.

NAGY FERENC R. TAG
EMLÉKEZETE.

ÍRTA
KUNCZ ÖDÖN

L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1933. ÉVI NOVEMBER HÓ 27-ÉN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1934.

Pápa, 1934. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Versegi Nagy Ferenc r. tag emlékezete.

Felolvasta 1933. november 27-én Kuncz Ödön l. tag.

1928 szeptember havában, az őszi hervadás gondolatától megremegő röjtöki fák árnyékában helyezték 76 éves korában örök nyugalomra a pihenést és nyugalmat nem ismerő versegi *Nagy Ferencet*, Akadémiánk rendes tagját. Öt év telt el azóta! Mégis úgy érzem, hogy az Ő derűs szelleme, jóságos tekintete, fiatalos tudónyszeretete épp oly elevenen és irányító erővel él közöttünk ma is, mint akkor, amikor velünk volt. És amikor *Nagy Ferencről* megemlékezem, nem is a *multat* idézem, hanem azokat az örökké élő és ható, a magyar jogtudomány fejlődését immanensen determináló erőket analizálom, amelyek ebből a kivételes emberből áradtak ki és maradnak meg mindaddig, amíg magyar jogtudomány lesz.

Ebben az analízisben csak egy törekvés vezet. Annak kutatása, hogy miben rejlett *Nagy Ferenc* egyéniségének szuggesztív ereje, milyen utakon és minő eszközökkel ért fel Ő arra a magaslatra, ahonnan a magyar jogászságot *méltán* és *méltón* vezette.

I.

1. Az 1852. március hó 15-én, Verőcén született *Nagy Ferenc* pályafutása a zavartalan és egyenletes felfelé ívelés egyik legharmónikusabb példánya. Mert habár korán árvaságra jutott, — atyai nagybátyja *Nagy Antal* budapesti gimnáziumi tanár és a Szerémségben lakó anyai nagybátyjai: *Frisch Pál* és *Frisch András* kanonokok szerető gondossággal vették körül és különös súlyt helyeztek alapos kiképzetésére. Kivételes tehetsége, amelyhez önállósága és odaadó kötelelességtudása járultak, megnyilatkozott már a budai gimnáziumban és méginkább a budapesti Tudomány-Egyetem jogi karán, ahol tanulmányait kitűnő ered-

ménnyel elvégezve, 1876-ban állami ösztöndíjjal két és fél éves külföldi tanulmányútra ment. 1877-ben, 25 éves korában, a kereskedelmi- és váltójog magántanára, 1879-ben a nagyváradi jogakadémián, 1881-ben a kolozsvári és 1890-ben a budapesti Tudomány-Egyetemen a kereskedelmi- és váltójog ny. r. tanára lett. 29 éves korában Kolozsváron *Plósz Sándor*, 38 éves korában pedig Budapesten *Apáthy István* örökébe lép. Ezzel be is fejezte *külső karrierjét*. Mert kereskedelemügyi miniszeri két éves államtitkársága, amelyet *Hegedüs Sándor* meghívására fogadott el, az ő 51 éves tanári működésének csupán rövid megszakítását és bizonyos fokú gyakorlati irányú epizódját jelentette. Ő az államtitkári székből is — *magister* maradt.

Tudós egyéniségének kibontakozását döntő módon determinálták *külföldi tanulmányútja és a kolozsvári környezet*.

2. Az első ösztönzést és irányítást a német jogtudósoktól nyerte. *Ihering, Mommsen, Goldschmidt, Grünhut és Unger* — a civilizált és jogtörténelem akkori világhírű korifeusai — voltak a fiatal *Nagy Ferenc*nek külföldi mesterei. A Magyar Jogászegylet 1909. december hó 12-i közgyűlésén tartott vallomásszerű elnöki székfoglalójában hangsúlyozza is, hogy »a német tudomány emlőin nevelkedt«. Ez a német befolyás azonban nála, a magyar jogtudomány leendő apostolánál, nem jelentette a — behódolást is. Sőt megérlelte benne élete legfőbb célját: *kiemelni a magyar kereskedelmi jogtudományt az egyoldalú utánzás köréből; tehát megteremteni az önálló magyar nemzeti kereskedelmi jogtudományt*. És érdekesen válogatta meg a célhoz az eszközöket. Ő, a leginternacionálisabb jogtudomány-ág művelője, az önálló magyar kereskedelmi jogtudomány megteremtéséhez nem juthatott el az elzárkózás politikájával, a külföldi érintkezés kikapcsolásával. És így az egyoldalú német utánzásnak azt a homeopata ellenszerét választotta, hogy kiterjesztette tanulmányait a francia, olasz, angol és északamerikai jog- és jogtudomány alkotásaira is, megteremtve ezzel nálunk a jogösszehasonlító módszert. Tehát azt a nyomást, amellyel a hatalmasan kifejlesztett német jogtudomány a fejlődés kezdetleges szakán álló ma-

gyar kereskedelmi jogtudományt fenyegette, — a többi kultúrnép jogtudományával kívánta *ellensúlyozni* és ezzel — amint mondja — a magyar jogtudományt képessé tenni arra, hogy *föléje emelkedjék az idegen behatásoknak és így önállóbb, függetlenebb legyen.*

És hogy Nagy Ferenc minden alkotása, nemcsak nyelvezetében, hanem *gondolkodásmódjában és karakterében is*, a nemzeti jogtudományt képviseli, azt első sorban annak a céltudatos eljárásnak köszönhetjük, amellyel az egyoldalú osztrák-német befolyást — tisztelettel és elismeréssel átvéve annak minden értékes kincsét — főleg a latin és angolszász kultúra alapos megismerésével ellensúlyozni tudta.

3. A másik nagy tényező, amely Nagy Ferenc tudós egyéniségét kialakította — a *kolozsvári környezet*. Kolozsvár! Magyar Cambridge. Amelynek minden köve, még a sírkövei is (!), évszázados magyar kultúráról regélnek!

Nem véletlen, nem a sors szeszélye az, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század elején Bécsben bontakoznak ki a zene legnagyobb mesterei: *Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert!* Épp így nem véletlen az sem, hogy a magyar kultúrának annyi szép megnyilatkozása a »kincses« Kolozsvárban talált talajra. Az a kristálytiszta levegő, azok a szeszélyesen emelkedő, büszke tölgy- és bükk-fákkal fedett dombok és hegyek, az a megnyugtató és halkán előkelő csend, az a történelmet regélő patinás környezet, amelyek Erdélynek ezt a drága gyöngyét körülveszik, — kicsalják minden lélekből a legrejtettebb »kincseket« is. Hát még a hivatottak, az alkotásra születettek lelkéből! *Plósz Sándor, Concha Győző, Grosschmid Benő és Nagy Ferenc*, — a magyar modern jogtudomány »big four«-ja —, a kolozsvári nyugodt környezetben vetették meg tudományos módszereknek alapjait. Itt készült el Nagy Ferenc három legnagyobb alkotása közül kettő: kereskedelmi jogi kézikönyvének első kiadása 1884-ben és a három kötetre tervezett »Polgári Törvénykezés Rendje« című munkájának 430 oldalas első kötete 1889-ben; valamint itt állította össze 1897-ben megjelent váltójogának alapvázát. Itt merül el Nagy Ferenc a tudományos búvárkodás felemelő szellem-

hangulatába és itt találja meg azt, amit a fővárosi professzor leginkább nélkülöz: az állandó érintkezést, termékenyítő, nyugodt eszmecserét a — kollégákkal. Már pedig *Nagy Ferenc* pályafutásának egyik legszerencsésebb koincidienciája épen az volt, hogy az egyetemi katedra első állomásán olyan férfiak társaságába került, akik a magyar jogtudomány és a professzori hivatás örök büszkeségei maradnak. *Grosschmid Benőben* megtalálta a Werbőczy István és Frank Ignác nyomdokain gigantikus méretekben kibontakozó, a nemzeti magyar magánjogot továbbépítő analytikus éles elmét, *Concha Győzőben* a fenséges eszmék birodalmában bolyongó tudós arisztokratát, *Farkas Lajosban* a római jog fanatikus rajongóját, *Kolosváry Sándorban* és *Óváry Kelemenben* a magyar jogtörténelem élő kútfőit és — last not least — *Haller Károlyban* a ragyogó humorú, derültlelkű életművészt és életjogászt. *Haller Károly!* Meg kell állani emléke előtt annak, aki *Nagy Ferenc* csodálatos egyéni sikerének titkait kutatja. Én *Nagy Ferencnek* — sajnos — nem voltam szorosan vett »hallgatója«. De ott ültem az osztrák jogot előadó *Haller Károly* minden előadásán és éreztem azt, amit *Nagy Ferenc* tanítványai érezhettek: a felüdülést, a szórakozást és nem az elvont és száraz fejtegetésekből kiáradó unalmat és megrémülést. Hogy *Nagy Ferenc* plein airje, közvetlen előadásmódja a hilibi Hallerek talentumának generációkon keresztül kitermelt erdélyi kristálytisztaság és üdítő forrásából is sokat merített, — szent meggyőződése.

4. *Nagy Ferenc* a kolozsvári ideális környezetből teljesen »készén« került 1890-ben, 38 éves korában, a budapesti Pázmány Péter Tudomány Egyetem jog- és államtudományi karára. Ott találta nagy elődjét: *Plósz Sándort* és vele jöttek kiváló kolozsvári kollégái: *Grosschmid Benő* és *Concha Győző*. A nagy négyes tehát ismét együtt dolgozhatott; megerősödve a kiváló pesti kollégák, — közöttük elsősorban *Wlassics Gyula*, *Kerkápoly Károly*, *Kautz Gyula*, *Hajnik Imre*, *Pulszky Ágost* és *Szászy-Schwarcz Gusztáv* — befolyásával és kölcsönhatásával.

Nagy Ferenc Budapesten futja meg akadémiai karrier-

jét. A Magyar Tudományos Akadémia mindjárt felkerülésé-
sekor, 1890-ben, levelező tagjává választja. Székfoglaló
értekezésének tárgya a »tengeri magánjog« volt, amelyről
később két ízben is alapos törvénytervezetet dolgozott ki.
1903. május 8-án az Akadémia, mely az 1897-ben megjelent
váltójogi kézikönyvét a Sztrokay-díjjal jutalmazta — rendes
tagjául választja meg. Újabb székfoglaló értekezését 1906.
február 12-én »A szövetkezetek alapelve« cím alatt tartja
meg; beszámolva azokról az elvi szempontokról, amelyek
alapján állva készítette el két ízben is a szövetkezetekről
szóló törvényjavaslatait. 1908. november 23-án *Hegedüs*
Sándor volt kereskedelemügyi miniszter és rendes tag, 1921.
november 28-án pedig *Vécsey Tamás* volt egyetemi tanár és
tisztelési tag felett tartott emlékbeszédet.

1900-ben lép a politikai pályára. A visói kerület kép-
viselőnek választja és 1900. június 16-ától 1902. május
23-ig mint államtitkár működik a kereskedelemügyi mi-
nisztériumban, ahonnan ismét visszatér katedrájára. 1909-
ben a Magyar Jogászegylet elnökének választja, 1912-ben
valóságos belső titkos tanácsos lesz; a jogi kar két ízben
választja dékánjává és 1926-ban őt küldi a felsőházba kép-
viselőjeként. A magyar kormány őt delegálja a hágai
nemzetközi választottbíróóság (Cour d'arbitrage) tagjává.
Huszonötéves egyetemi tanárságának megünneplésére 1906-
ban Emlékkönyvvel lepik meg tanítványai: *Almási Antal*,
Ágoston Péter, *Baumgarten Nándor*, *Egrý Aurél*, *Fazekas*
Oszkár, *Helle Károly*, *Illés József*, *Lévy Béla*, *Mártonfy*
Marcel, *Meszlény Artur* és *Szladits Károly*.

II.

5. Nagy Ferenc *tudományos alkotásainak* részletes
elemzésével két okból nem foglalkozom. Egyrészt, mert
az Ő szerteágazó és szaktudományában korszakot jelentő
tudományos műveinek méltó ismertetése messze megha-
ladná egy emlékbeszéd keretét. Másrészt és legfőképpen
azonban azért, mert az Ő alkotásai a magyar hiteljog élő
és szerves részeivé váltak. Azoknak alapos ismerete nélkül
még az átlag hiteljogász sem tehet egy lépést sem, és így

azok még mindig és állandóan beszélnek magukért és magukról.

Különben is ennél a visszapillantásnál nem a tudományos eredmények *részletezése*, hanem annak a *módszernek*, annak az alapszemléletnek és azoknak az *alapelveknek* a megvilágítása lényeges, amelyeket Nagy Ferenc tudományos működése folyamán követett. Hiszen ő is hangoztatja, hogy a mi többzezeréves jogtudományunkban »mily kevés az, amit az egyes hozzáad ahhoz, amit mások előtte már elvégeztek«. És érdemét maga is főleg abban a *módban* látta, ahogyan és abban a *célban*, amelyért dolgozott.

6. Nagy Ferenc nem szégyelte bevallani, hogy »a jogtudomány kat-exochen *gyakorlati* tudomány«. Nincs öncélja. Az a rendeltetése, hogy a társadalom és az állam érdekét, szükségleteit, tehát az *élő valóságot*, szolgálja. Éppúgy mint maga a jog, amely nem más, mint az *élet* rendje. Nem az élet van a jogért, hanem fordítva: »Az élet: — mondja — erősebb, mint a törvényhozó vagy a bíró akarata«. Ezért nem helyes az a törvény vagy bírói ítélet, amely szembehelyezkedik az étellel. A jogot az életben jelentkező *szükséglet* teremti meg. Az élet létesíti azokat a berendezéseket, azokat az intézményeket, amelyek jogi szabályozásra szorulnak. A jogszabály, az élet szükségleteit tartva szem előtt, választja ki azt az *érdeket*, amelyet otthonra méltónak talál. Magának a jogszabálynak tartalmát pedig az a hatalmi befolyás determinálja, amely a jogszabály-alkotás idejében érvényesülni tudott. De ugyancsak hatalmi befolyás dönti el, hogy a *megalkotott* jogszabály *érvényesülni* is fog, avagy csupán »papiroson« marad. Ebben az alapvető felfogásban kicsendül nagy mesterének: *Iheringnek* szemlélete.¹

¹ „Der Bildungsprozess des Rechts ist keine Sache der blossen Erkenntnis, wie bei der Wahrheit, sondern Sache des *Kampfes der Interessen*, und Mittel, durch welche er ausgekämpft wird, sind nicht Gründe und Deduktionen, sondern *Aktion* und *Energie* des nationalen Willens... Das Recht ist nicht das Höchste in der Welt, nicht Selbstzweck, der Endzweck desselben ist das Bestehen der Gesellschaft.“ (Zweck im Recht. 6—8. kiadás, 193. és 199. ll.)

Nagy Ferenc a német dogmatizmus és »Begriffsjurisprudenz« általános uralma alatt is ellen tudott állani a pandektisták római joggal megmerevített statikus szemléletének, a természetjogászok vérszegény idealizmusának és a történeti iskola miszticizmusának. És fenntartás nélkül csatlakozott *Einert* józan methodológiájához, aki a váltójogot nem a jogfogalmaknak a filológiával határos logikai elemzésével és összekapcsolásával, hanem »nach dem Bedürfnis des Wechselgeschäftes« építette ki és így alkotta meg Németország egyik legkitűnőbb törvényét: az 1847. évi Wechselordnungot.

7. Nagy Ferenc nem látott a jogtudományban szorosan vett »tudományt«. Szerinte a jogtudomány több ennél: *művészet*; a cselekvés művészete; »ars boni et aequi«, amely nem dolgozhat határozott törvényszerűségekkal, absztrakt fogalmakkal, minthogy feltevéseit és számításait minden pillanatban halomra dönthetik az előre nem látható váratlan események: az empirikus *x*-ek.² És így nem túloz *Ulpianus*, amidőn azt mondja, hogy igazi »bölcsettel« voltaképpen a jogtudós foglalkozik. Éppen ezért helytelen úton járnak azok, akik csak a mult jogintézményeit kutatják és figyelmen kívül hagyják a legfontosabbat: a *jelent*. Amelynek tudományos megismeréséhez és feldolgozásához nem elégséges a logika, filológia és történelem, hanem elsősorban pszichológiára, közgazdaságtanra és szociológiára — egyszóval a maga gazdálkodásában és társas életében gondolkozva cselekvő emberre irányított exakt tudományok alapos ismeretére — van szükség.³

Ezért nem szabad lenézni az élet mélységeibe világító *kazuisztikát*. Mert semmi sem nyújthat nagyobb *tudomá-*

² Nagyon is áll a Nagy Ferenci jogtudományra *Balzac* mély meg látása: »Il n'y a pas de principes, il n'y a que des événements; il n'y a pas de lois, il n'y a que des circonstances: l'homme supérieur épouse les événements et les circonstances pour les conduire«.

³ »Tanúlni józanabb az életből, az emberektől, mintsem mindig csak nyomtatványokból és a múltból...« »Tapasztalás a bölcsesség anyja, s egyenlő észbeli erővel és tudománnyal kettő közt az bölcsőbb, ki több tapasztalású«. (Széchenyi.)

nyos élvezetet — mondja Nagy Ferenc —, mint egy szép jogeset és nagyobb örömet, mint egy szépen kidolgozott és átgondolt *bírói ítélet*. »Vannak tudósok — mondotta a Magyar Jogászegylet elnöki székét elfoglaló beszédében — akik bizonyos souverain lenézéssel tekintenek a kazuisztikára; azt hiszik, hogy nem méltó a tudomány magaslatához, hogy leszálljanak az élet apró-cseprő eseteihez. Ha ehhez még hozzájárul az is, hogy az illető még a maga írási vagy tanítási módorában is minél kevésbbé törekszik arra, hogy a gyakorlat férfiai megértsék; ha még hozzá olyan nyelven beszél, hogy azt a nyelvet előbb meg kell tanulni, mielőtt az ember egyáltalán rájönne arra, hogy tulajdonképpen mit is tanít az illető: akkor az ilyen elmélet által a magyar jogtudomány nem fog előre haladni, az ilyen elmélet a jogtudományra nézve elveszett munka.«⁴

8. Nagy Ferencnek ezek az önvallomásai vakító fény-nyel világitanak reá az ő tudományos műhelyének legelrejtettebb titkaira.

Ő az élettől gögösen eltávolodó német »Begiffsjurisprudenz« fénykorában már tisztán látta, hogy a legszebben kiépített jogász konstrukciók és fogalmak is üresek és hasznavehetetlenek, ha nem terjesztjük ki vizsgálódásainkat a *tényállásra* (magára a szabályozott, absztrahált életviszonyra), a *jogszabályt sugalló jogelvekre* (*rationes iuris*) és azokra a szükségletekre — *érdekekre* —, amelyeket a jogalkotó — a vele szemben érvényesülő hatalmi befolyásoknak engedve — védelembe venni óhajtott. Mert jól tudta, hogy a jogszabályok, sőt általános jogelvek és fogalmak is, végeredményben nem egyebek, mint egy meghatározott társadalmi és gazdasági korszaknak a jogéletben tapasztalható visszatükrözései. Nem lévén a jog egyéb, mint az élet tükre.

⁴ Ezt a gondolatot 1932-ben is szükségesnek tartotta Müller-Erbach müncheni professzor az elmélet hideg magaslatain ábrándozó német jogtudósok felé odakiáltani: „Die Flügel der Rechtsforschung brauchen nicht deshalb zu erlahmen, weil sie genötigt ist, in die Arena des Alltäglichen und seiner Bedürfnisse hinabzusteigen, wenn nur das Feuer echter Wissenschaft auf ihren Altären brennt“. Wohin führt die Interessenjurisprudenz? Tübingen, 1932. 132. 1.

9. A jog lényege a változás; a jog dinamikus és nem statikus jelenség. »A jog terén mily kevés az állandóság!« kiált fel szinte csodálkozva. Nem szabad tehát a régi jogszabályokhoz akkor is ragaszkodni, ha azok a társadalmi és gazdasági viszonyok, amelyek a jogszabályt kifakasztották, már módosultak. Mert ezzel a jogelvek megmerevednek, elszíntelenednek és az életre nézve közömbösek lesznek.

És annak, hogy a jogtudomány elkerülje az elszíntelenedést, a »weltfremd«-séget, — egyetlen útja az *állandó kontaktus a gyakorlati élettel*. Mert a jogtudomány is csak akkor felelhet meg hivatásának, ha — hasonlóan a természettudományokhoz — a terméketlen spekuláció helyett az *életjelenségeket figyeli meg*. Nem komoly az olyan jogász elmélet — mondja —, amely figyelmen kívül hagyja a gyakorlat útmutatásait, valamint hogy ingadozó, a jogkereső közönségre nézve folytonos kockázatot jelentő mesterség az olyan joggyakorlat, amely nem támaszkodik az elmélet irányítására. Mert az elméletnek a gyakorlattal és a gyakorlatnak az elmélettel összhangzásban kell állania. S ha a kettő között mégis diszharmónia támad, akkor vagy az elmélet helytelen, vagy a gyakorlat hanyag (*Schutze-Delitsch*). Legyen tehát a gyakorlat tudományosabb és a tudomány gyakorlatibb — idézi *Savigny* szavait.

»Én egyénileg a magam szerény tudományos működésemben — mondotta 1924-ben — mindig a legnagyobb súlyt helyeztem arra, hogy az elvont jogi fogalmakat a bíróságok megállapításai által alátámasszam, mintegy *elevenebbé tegyem*.«

Igen, Nagy Ferenc — és ebben rejlik az ő tudományoságának legátfogóbb jellemző vonása — a magyar »eleven jurisprudentia« megteremtője és nagymestere volt.

Nem arra törekedett, hogy a jogszabályokat a priorisztikusan matematikai formulákként kezelje, azokat önmagukból és önmagukért magyarázza és vallja alkalmazandóknak, hanem kiterjesztette vizsgálódását arra az életviszonyra, arra a tényállásra is, amelynek absztrakciójaként keletkezett maga a jogszabály.

10. Nagy Ferenc tudományos munkáiban nyoma sincsen Kelsen vérszegény és légüres térben mozgó »reine Rechtslehre«-jének, amely a tételes jogászt arra *utasítja*, hogy csupán és kizárólag a jogszabályokat és ezeknek funkcionális összefüggéseit tartsa szem előtt, de a világért se merjen a normák világából, a Sollwissenschaft metafizikai felhőiből, kitekinteni a valóságok, a tények világába (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, 1923. 92. s. köv. 11.). Nagy Ferenc ezzel az »utasítással« mit sem törődve, nem maradt távol — *az élettől*. Kritika tárgyává merte tenni a törvényt is és nem tartotta hivatásával összeférhetetlennek azt, hogy éles és messzelátó szemeivel állandóan széttekintsen a normák várának falain *kívül* is. Tehát egyaránt érvényesítse a jurisprudentia, a jogpolitika és a jogalkotás szempontjait, anélkül, hogy ezzel szinkretizmust követne el. Mert ő ezt a hármas szemléletet nemcsak lehetségesnek, de egyenesen természetesnek vette. Hiszen a fennálló jogszabály *tartalmának* alapos megismerése önként vezet annak *kritikájára* és a *helyes jogszabály* felkutatására. De meg nem is ismerhetem meg a jogszabály tartalmát, nem is foglalthatok állást annak helyessége, vagy helytelensége tekintetében és még kevésbbé találhatom meg a helyes új jogszabályt, ha nem ismerem a szabályozás szociológiai és gazdasági alapjait, tehát a *valóság világát*.⁵

11. Nagy Ferenc eleven jurisprudentiáját azonban nem lehet egyszerűen beskatulyázni a »szociológiai rendszerbe«; különösen pedig annak legmerészebb elhajlásaiba: a *szabad jogi iskolába*. Ő a helyes középutat kereste és találta meg az élettelen formalizmus és a szabad jogi iskola jogásziatlan dilettantizmusa között. Tehát ragaszkodott a logika megingathatatlan elveire építő *jogászai gondolkodáshoz*, a fogalmak világos megszerkesztéséhez és a jogbiztonság magasabb szempontját szolgáló jogászai munka

⁵ „Minden tudomány útja a tapasztalatok sokasága és minden tudomány célja a megismerés egysége“ (Szász-Schwarz Gusztáv). „Jogi problémák elméleti boncolgatásánál igen helytelen az egységes elvi alap felkutatni akarása. A jogintézmények igen sok szálból szövődnek. Egy szál kibogozása még nem visz a célhoz“. (Szladits Károly.)

szakszerűségéhez. De egy pillanatra sem vette le szemét a jogalkotónak a jogszabály mögött meghúzódó szándékáról: a *ratio juris*ről.

Minthogy — szerinte — a naturalis ratio a jogtétel kötelező erejének végső oka, a törvény helyes értelmezéséhez és alkalmazásához feltétlenül szükség van arra, hogy alaposan ismerjük a ratio iuris, a törvény alapját tevő jogelvet is. Mert egyedül a ratio iuris adhat utbaigazítást a tekintetben, hogy a törvényhozó valamely jogi fogalommal milyen szemszögből operál. A tényállás: az absztrahált *életviszony* és a *törvényhozó szándéka* az a két alappillér, amelyre a jogtudománynak építenie kell. Tehát világosan kell látni a jogszabály *okát* is, nemcsak a tartalmát.⁶

Nagy Ferenc módszertana tehát a normavilág és a valóság közötti ellentétet kívánja áthidalni. Meg akarja szüntetni a küzdelmet az *eszmé* és a *valóság* között. Az Ő írásait olvasva, önkéntelenül eszünkbe jut *Victor Hugonak* a jog és tény küzdelméről írt szép eszmefuttatása: »Véget vetni a jog és tény közötti párbajnak, összeötvözni a tiszta eszmét a valósággal, békességes úton bevinni a jogot a ténybe és a ténnyt a jogba: — ime ez a bölcsek teendője«.

12. Nagy Ferenc az Ő eleven jurisprudentiájának felépítésénél azonban nem elégedett meg a gyakorlatnak az elmélettel összeegyeztetésével, a gazdasági és szociológiai alapok figyelembe vételével. Hanem — világosan látva a jognak az etikummal való szoros egybeforradását — belevitte minden írásába és előadásába a maga *nemes erkölcsiségét is*. Mert vallotta, hogy a gazdasági küzdelem, amelynek rugója az egoizmus, a minél nagyobb haszon elérése, — nem vezethet jóra, ha az erkölcs nem érvényesíti mérséklő, kiegyenlítő hatását. És hogy annak biztosítása, hogy az erkölcsi törvény kategorikus imperativusza a gazdasági küzdelemben is érvényesüljön, a hiteljogász legszébb, legnemesebb, de egyben legnehezebb feladata.

⁶ „vere scire est per causas scire“ (*Bacon*); „felix qui portuit rerum cognoscere causas“ (*Vergilius*); „Dogmatik, die nicht nach dem Warum der Rechtserscheinungen fragt, kann nicht die Wissenschaft vom Recht und von den Erscheinungen des Rechtslebens sein.“ (*Müller-Erzbach*: i. m. 31. l.)

Nem csoda, hogy őt — a vérbeli civilistát — magával ragadta a római remekjogászok puritán stoicizmusa. A »honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere«, a »justitia«, a »honestas«, a »boni mores«, a »bona fides«, a »diligentia«, az »officium« nála nemcsak szavak, nemcsak a jogtudomány komor épületén szépen érvényesülő arabeszkek, hanem *valóságok*. Olyan fenséges létezők, mint Platon ideái. Ezek az erkölcsi elvek Nagy Ferencnél pozitív életelvvé váltak. Tudományos alkotásait pedig átszövik, felemelik a pusztá rationalizmus józan szürkeségéből és megadják nekik azt a lendületet, azt az etikai pátoszt és azt az ellenállhatatlan szuggesztív erőt, amelyek a tanuló-ifjúságot magukkal ragadják.

13. Minden erejével melléje állt a gyöngébb félnek. Elítélte a joggal való visszaélést. Ideáljának tartotta a méltányosság és a jóhiszeműség: a »Treu und Glauben« eszméjét. A generális klauzulák alakjában érvényesülő *erkölcsi elvek* termékenyítő és a jogalkalmazást magasabb szférákba emelő voltát tehát átérezte és elismerte. De küzdött az ellen, hogy e magasztos ideálok a nem eléggé lelkiismeretes bírák kezében a jogászai gondolkodás elpuhulására, a jogbizonytalanságra és az önkényre vezet-
senek.

14. Ha valaki, úgy Ő, a gazdasági jog nagy mestere látta tisztán, hogy minő kiszámíthatatlanul káros következményekkel járhat a mai gazdasági rendben, ha a bíróság a »jóerkölcs«, a »méltányosság«, az »osztó igazság«, a »közérdek«, az »egyetemes közgazdasági érdek«, a »nyomós ok«, a »forgalmi hűség«, a »felek akarata«, stb. generális klauzulák alkalmazásánál nem a fegyelmezett jogászai gondolkodás irányítása mellett, tehát nem a *Magyar Géz*a által oly szépen kiépített »összehasonlító következtetés« alapján, hanem előre kiszámíthatatlan *szubjektív érzése* szerint jár el. Hiszen a kapitalista termelési rendben a gazdasági élet eminens érdeke a jogrend racionálissá válása, a bírói döntések kiszámíthatósága. Mert csak így lehet kalkulálni az üzleti rizikót, csak így alakulhat ki a vállalkozási kedv. A gazdasági életben a jogbiztonságot a szer-

zódési hűség, az adott szó szentsége jelenti. *Pacta sunt servanda!* És egyenesen paradox helyzet keletkezik, ha a bíróság a »méltányosság«, a »jóerkölcs« jelszavával semmisíti meg azt a szerződést, amelynek becsületes megtartását ugyancsak egy erkölcsi elv: a szerződési hűség követeli meg.⁷ A bíróságnak tehát az etikai, irracionális elemeket érvényesítő generális klauzulákat sohasem szabad olyan módon alkalmazni, hogy ezzel a jogbiztonságot ássa alá és végeredményben ártson annak az érdeknek is, amelynek védelmére vállalkozott.

15. Nagy Ferenc világosan felismerte, hogy a jogeszme maradéktalan érvényesülése szempontjából a jogszabályok mellett elsősorban az azokat alkalmazó — *emberek* — fontosak. Egész élete és munkálkodása komoly figyelmeltetés volt, hogy az állam és társadalom, amikor tisztelettel hajtják meg az elismerés zászlaját állami életünk egyik legnagyobb értéke: a csendben, névtelenül dolgozó, ezer gonddal küzködő igaz magyar bíró nemes alakja előtt, — hozzanak meg minden áldozatot és tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a bírói hivatásra a legkiválóbb embertípus szelektálódhasson és hogy a magyar bíró teljes függetlenséggel és odaadással végezhesse a kultúrát és a nemzet nyugodt fejlődését biztosító nehéz munkáját. Mert az igazságszolgáltatást magasztos erkölcsi elvekkel megneemesítő generális klauzulákból csak az igaz bíró kezében fakadhat áldás.

És Nagy Ferenc tudományos munkálkodásának egyik legjelentősebb és legegységesebb eredménye az a szoros szellemi és etikai kapcsolat, amelyet ő a magyar bírósággal tudott kiépíteni.

Az ő eleven jurisprudentiája, megneemesítve fenkölt erkölcsiségével, kézi könyveit nemcsak a tanulóknak, ha-

---

⁷ Természetesen a szerződési hűség respektálása még nem jelenti a szerződések betűihez való ragaszkodást. Mert „valamint a törvények magyarázata mindig akörül forog, hogy mi a törvényhozó akarata: úgy a jogügyletek magyarázatánál mindig az a kérdés, mi a felek akarata?“ (Ker. Jog. 120. §.). „In conventionibus contrahentium voluntatem potius quam verba spectari placuit.“ (*Papinianus.*)

nem a bírának és ügyvédeknek is nélkülözhetetlen útmutatójává avatta. Minthogy ő állandóan az élet forrásából merített, igen nagy súlyt fektetett a bírói gyakorlat ismeretetésére és kritikájára. De minthogy a bírói gyakorlat őt ismerte el irányító mesteréül, a bírói döntések visszatükrözik gondolatait. És Nagy Ferenc, mikor a folytonosan erősödő és fejlődő kereskedelemjogi judikatura eredményeit kézi könyveinek újabb és újabb kiadásai alkalmával összegezte, valóban úgy érezhette magát, mint az, aki két tükör előtt állva, saját magát számtalan tükörképben szemléli. A magyar bírói gyakorlat Nagy Ferenc hangját, mint a visszhang, sokszorosan veri vissza (*Baumgarten Nándor*). Elméleti alkotásainak ezt a gyakorlatra tett nagy hatását maga is boldogan konstatálja: »És hála Istennek azt tapasztaltam, hogy ... olyan kölcsönös viszony fejlődött ki köztem és a gyakorlat között, amely reám nézve minden esetre a legnagyobb elismerést jelenti és tevékenységemet illetőleg legfőképpen nyugtat meg arra nézve, hogy csakugyan ilyen irányban kell a magyar jogtudományt előre vinni és fejleszteni«. Nagy Ferencel tehát megismétlődött az, ami *Jacques Savary*-vel, a francia kereskedelmi jog megteremtőjével történt. *Jacques Savary*, az 1673. évi Ordonnance du commerce kodifikátora és a »Le parfait negociant« szerzője, olyan tekintélyre tett szert, hogy tételeit a francia bíróságok mint törvényt idézték és őt magát »oracle du commerce«-nek nevezték.

16. Nagy Ferencről is, mint minden önerejével és tudásával kiemelkedő magyar nagyságról, elhangzott a — *kritika*. Hiszen olyan szépen mondja Ő — Csemegi Károlyról megemlékezve —, hogy »a kis emberek mennyire szeretnek nagyokról kisebbítő módon nyilatkozni.«⁸ A »legsúlyosabb« kritka, amelyet én Budapesten, kezdő joggyakornok koromban, Nagy Ferenc tudományosságáról hallottam, az volt, hogy *túl egyszerűen, túl világosan ír és beszél*. Nem lehet nagy tudós az az ember — mondották

⁸ Önkéntelenül eszünkbe jut erről a megállapításról *Balzac* kongeniális megfigyelése: „Une des plus détestables habitudes de ces esprits lilliputiens est de supposer leurs petitesse chez les autres“.

—, aki a legkomplikáltabb kérdésekről olyanokat mond, amiket mindenki első hallásra is megért.

Ezek a kis kritikusok nem is sejtették, hogy kritikájukkal a legnagyobb dicséretet zengték Nagy Ferencről. Őket az áltudósok tévesztették meg. Akik bevitték a közvéleménybe azt a meggyőződést, hogy a tudós egy olyan férfiú, aki képes egy órán keresztül egyfolytában beszélni, anélkül, hogy hallgatói akár egy szavát is megértenék. Hogy a bölcsesség kezdete — a köd és a homály⁹

Jó magam, akit a Gondviselés kegyelme Nagy Ferenc örökébe ültetett, nagyon is tudom, hogy mit jelent a szürke, exakt, a magyar ifjúság mentalitásától és életismeretétől annyira távol eső életviszonyokat szabályozó kereskedelmi jog ezerágú problémáit élvezhetően, érthetően és egyszerűen megírni vagy előadni. Hogy mekkora Isten adta tehetségre, fantáziára, általános műveltségre, odaadó szorgalomra, önmehtagadásra, mennyi szívjóságra és türelemre volt szüksége Nagy Ferencnek, hogy megvalósíthassa ezt az egyszerűen megformulázott szándékát: *»En mindig arra törekedtem, hogy úgy írjak és tanítsak, hogy még a kezdő is megértsen s a gyakorlati jogász is könnyen tájékozódjék«*.

17. Hogy ezt a célját minden írásában tökéletesen elérte, arról magam tehetek tanubizonyságot. Hogy azonban az ő világos okfejtése, kristálytisztá és könnyen érthető előadása miként érvényesült a katedrán és szemináriumában, arra nézve álljanak itt legkiválóbb tanítványának: Baumgarten Nándornak megkapóan szép és a közvetlen tapasztalat erejét sugárzó következő szavai: »A legtöbb fiatal jogász a jogszabályok rengetegében oly könnyen eltéved, hogy a fától nem látja az erdőt és az erdőtől nem látja a fát. Nagy Ferenc előadásában az általános szempontokból indult ki és körülírta e szabályrengeteg határait, majd kényelmes ösvényeken vezette hallgatóit egyik fától a másikig és mindig megtalálta a kivezető utat a jog-

⁹ Pedig milyen szépen tanítja a mi Pauler Ákosunk, hogy „bölcsekedni annyit tesz, mint küzdeni a magunk és mások gondolatainak homályossága ellen“.

szabályok szövevényéből. Ő a *rejtvényfejtő* ügyességével tudta megoldani a legösszebogozottabb jogeseteket is és a jogszabályok fejtegetésénél a megoldhatatlannak látszó csomót mindig szétbogozta. Az ő jogi éleslátásának prizmáján keresztül a legkomplexebb jelenségek is alapszíneikre bomlottak; a legnehezebb, legkomplikáltabb jelenségeket a legum cupida juvenusnak, de még a laikusoknak is világosan meg tudta magyarázni. Tanításait az induktív módszerrel kezdte meg és az anyag leegyszerűsítésével, a kételyek kiküszöbölésével értette meg tételeit... Nagy Ferenc a felvetett kérdések ismertetésénél összefoglaló látéképet adott, mintegy madártávlatból, úgy, mintha fordított látcsővel nézne. Azután megint nagyítónak használta a látcsövet és behatolt a legkisebb részletekbe, anélkül, hogy valaha is elvesztette volna a részletek közötti összefüggést.¹⁰

18. Ha most már azt a kérdést vetjük fel, hogy minő problémákra terjesztette ki Nagy Ferenc tudományos kutatásait, — e kérdésre csak azt a választ adhatjuk, hogy *nincs a hiteljognak egyetlen egy része sem, amelybe Nagy Ferenc eszméltetőleg be ne világított volna.*

Tisztán látta már pályájának kezdetén, hogy a kereskedelmi jognak legfontosabb két problémája: a *kereskedelmi társaság* és az *értékpapír*. Éppen ezért elsősorban ennek a két bonyolult matériának lelkiismeretes tanulmányozásához fogott. Neki, a fiatal magyar tudósnak, kel-

¹⁰ Nagy Ferenc. Emlékezés a Magyar Jogászegylet 1929. évi május 12-iki közgyűlésén; elmondta Baumgarten Nándor. 10. lap. Igen találó szavakkal jellemezte Nagy Ferenc előadásainak világosságát Tomcsányi Mór is Nagy Ferenc sírjánál 1929. szeptember 9-én tartott megható beszédében (Akadémiai Értesítő 1929. 211. köv. II.): „Előadásod azért volt annyira világos, mert végtelenül világosak, tiszták voltak a gondolataid, az elgondolásaid is“ ... „Olyan képesség ez, mely legjobban a mély, de átlátszó, tiszta vízű tóhoz hasonlítható. Az avatatlan szemlélő az ilyen tó vizét sekélynek véli, mert a tó belvilágát, az abban levő köveket, növényeket közelinek látja; pedig a szemlélt tárgyak a tó mélyén a távolban vannak, csak a víz átlátszó tisztasága láttatja őket közeliékné. Ilyen mély tiszta tó volt a Te eszmevilágod, melynek mélyéről a gondolat-gyöngyöket világos előadásod közege hozta olyan közel hallgatóid elméjéhez“.

lett szembeszállani azzal a köddel, azzal a sűrű bozóttal, amellyel az akkori német irodalom a kereskedelmi társaságok »jogi természetét« és a váltó és értékpapírok »elméletét« belepte.

»A kereskedelmi társaságok jogi természete« című alapos monografiája 1878-ban jelent meg. Két egyszerűnek látszó megállapítás csendül ki belőle. Először, hogy *valamennyi kereskedelmi társaság jogi személy*; másodsor, hogy a *kereskedelmi társaságok a magánjogi társaságra: a 'societasra' vezetendők vissza*, tehát, hogy kiegészítő jogszabályokként a Kereskedelmi Törvény 1. §-a alapján a magánjogi társaságra vonatkozó szabályokat kell a kereskedelmi társaságokra is alkalmazni. Hogy e megállapításoknak minő fontossága volt és van manapság is, azt csak az tudja megítélni, aki ismeri a német irodalom legjelesebbjei által képviselt és a német kereskedelmi törvénybe is beszüggerált dualisztikus szemléletet és azt az elszántan védett álláspontot, amely csak a közkereseti és betéti társaságot vezeti vissza a magánjogi társaságra — megtagadva ezzel a két társaság jogi személyiségét —; míg a részvénytársaságban, szövetkezetben, korlátolt felelősségű társaságban és betéti részvénytársaságban *egyesületet*: universitas personarum-ot lát, amely nem szerződéssel, hanem konstitutív »Gesamtakt«-tal válik létezővé és amelynek jogviszonyaira — a kereskedelmi törvény hallgatása esetében — nem a társaság, hanem az egyesület jogszabályait kell kiegészítésként alkalmazni.

A Staub Kommentár 6—7. kiadása annyira véglegesnek vette ennek az álláspontnak győzelmét, hogy egyszerűen »eltemeti« a vitát afelett, hogy jogi személy-e a közkereseti társaság. Minthogy a közkereseti társaság »társaság«, még csak beszélni sem lehet arról, hogy jogi személy-e. Az 1926-ban megjelent 12—13. kiadás azonban már szerényebben viselkedik. Elismeri, hogy e kérdés körül még mindig igen nagy a nézeteltérés és hogy a vitának nem tisztán elméleti, hanem életbevágóan fontos gyakorlati jelentősége is van. A fiatal Nagy Ferenc merész megállapításáról a nagy német jogász, Kohler József is

kénytelen 1908-ban, tehát 30 év múlva elismerni, hogy ez az egyedül helyes álláspont. Igenis valamennyi kereskedelmi társaság *jogi személy*: »Alle anderen Konstruktionen widersprechen dem Leben und können die Rechtserscheinung nur in gequälter oder ganz ungenügender Weise erklären«. ¹¹ És Nagy Ferencnek ez a fiatalkori meglátása teszi annyira mélyenszántókká és tanulságosakká azokat a későbbi munkáit, amelyeket a kereskedelmi társaságokról, különösen pedig a szövetkezetekről írt.

A másik nagy kérdés-komplexum — az *értékpapírijog* — területén alkotja meg Nagy Ferenc életének legragyozóbb és legmaradandóbb műveit. Az Ő érdeme, hogy kitartó és hosszú búvárkodás árán világosságot vetett a főleg Németországban felburjánzott *értékpapirelméletekre*. Csalhatatlan judiciuma, tökéletes gyakorlati érzéke és bámulatos leegyszerűsítő és szintétizáló képessége rendet teremtettek a sűrű köddel bevont és mesterkéltné konstrukciókkal összezavart értékpapir-tanban. Az Ő kereskedelmi és váltójogi kézikönyveiben hiába keressük a német teoretikusok könyvtárakat megtöltő írásait beárnyékoló homályt, a papir »genital-, vital- és finalfunkcióit«, az adós és hitelező *akarattesztisztériumát*. Egyéniségének varázsa alatt egyszerűvé, természetessé és világossá válik minden és az Ő váltójogának áttanulmányozása után fölényes kritikai magaslatról tudunk végigszemlélődni az értékpapir-tan részletekbe vesző, ellenmondásokkal, mesterkéltné és sokszor a komikum határain mozgó konstrukciókkal telített mezején. És Nagy Ferenc e »ködoszlató« teljesítményének értékét semmivel sem csökkenti az a körülmény, hogy éppen az értékpapir-tanban csatlakozott az *Einert-Siegel-Kuntze* iskolához, öntudatosan szakítva a nézetünk szerint sokkal

¹¹ Lényegileg Nagy Ferenc rugalmas álláspontját teszi magáévá Karl Wieland is 1921-ben megjelent művében (Handelsrecht. I. 35. §. 425. l.): »Sämtliche Handelsgesellschaften ... sind *Gesellschaften*, insofern sie auf Vertrag gründen, *Gemeinschaften zu gesamter Hand*, insofern ihr Vermögen gemeinsames Vermögen der Mitglieder ist, *juristische Personen*, insofern sie nach aussen nach gewissen Richtungen hin nach Art selbständiger Rechtsträger rechtlich behandelt werden«.

gyakorlatiasabb és egyszerűbb olasz-francia-angol szemlélettel, amely az értékpapírszabályozás problémáit is meg tudta oldani a *szerződéses gondolat* erejével.

Hogy mekkora, abszolút mértéket is megütő mestere volt Nagy Ferenc a váltójog tudományának, azt leginkább a nemzetközi váltójog megalkotása körül betöltött szerepe dokumentálja. Harminchét állam legkiválóbb szakemberei gyűltek össze 1910-ben és 1912-ben Hágában a nemzetközi váltójog megalkotására. És ha valaki lelkiismeretesen áttanulmányozza e munkálatok aktáit és dokumentumait, három nevet lát állandóan dominálni: a francia *Lyon-Caen*-t, a német *Simons*-ot és a magyar *Nagy Ferenc*-et. Az 1912. évi hágai államértekezlet, érdemeinek elismerésül beválasztotta Őt a nyolctagu szerkesztő-bizottságba (*Comité de redaction*), amelyben rajta kívül csak Hollandia, Norvégia, Svájc, Franciaország, Olaszország és Németország képviselői vettek részt. És így Nagy Ferenc alapos búvárkodásait, amelyekkel a váltójog minden részletét átszántotta, — nem csupán a hazai oktatás és jogfejlődés, hanem az egész világ váltójogának megteremtése érdekében is gyümölcsöztetni tudta; dicsőséget szerezve ezzel Nemzetének is.

III.

19. Nagy Ferenc tudományos egyéniségének és alapszemléletének automatikus folyománya volt az ő jogfejllesztő, *reformer munkássága*. Hiszen az Ő dinamikus jogszemlélete nagyon is átérezte, hogy a gazdasági életviszonyokat szabályozó jogrendszernek *természetes tulajdonsága*, hogy időről-időre hozzásimulni igyekszik a folytonosan változó és fejlődő gazdasági élethez. Az a priori reformellenesség tehát ellenkezik magának a jognak a lényegével. E mellett azzal az egyáltalában nem kívánatos következménnyel is jár, hogy a semmiféle mesterséges jogszabállyal fel nem tartóztatható élet vadvizéken fogja a maga hömpölygését továbbfolytatni.

20. Nagy Ferencet, a reformert, azonban egyrészt a szerénység és óvatosság, másrészt a meglevőhöz, a tra-

diciókhöz való ragaszkodás jellemzi. Ő nagyon jól tudta és állandóan tanította, hogy a jog csak *követi*, de nem alakítja ki az életet. A gazdasági élet olyan sajátos törvények uralma alatt áll, amelyeket megváltoztatni a jog a maga primitív eszközeivel nem tud. Éppen ezért nem szabad, mert nem lehet, a törvénytől *mindent* várni. »S vajjon van-e törvény a világon — mondja —, mely meg tudja óvni a közönséget saját könnyelműsége, hiszékenysége, nyereségvágya, játékszenvedélye ellen?«, amely pótolhatja az emberek óvatosságát, önvédekezését, szorgalmát és szakismereteit? A reform teljesen megfelel hivatásának, ha az élet fejlődését éles szemmel meglátja és a kiforrott és típusos jelenségeket a kellő jogi szabályozásban részesíti. Tehát felismeri a kezdeményezés szükségességét és segítségére jön az élet természetes fejlődésének.¹²

A reformnak azonban mindig a meglevőn kell építeni. Organikusan illeszteni be a fennálló jogrendszerbe az új gondolatokat. Éppen ezért nem volt híve a novelláris toldozgatásoknak. Ő első lépésnek a magánjogi törvénykönyv megalkotását tartotta, amelyre kell felépíteni a modern kereskedelmi jog egységes elvektől átvilágított, minden részében kiépített épületét. Mert vallotta, hogy nem okos dolog a szervezet olyan részeiben kísérletezni, ahol a főidegek helyeződtek el és hogy a legéletrevalóbb részlet-reform sikerét is kockára tesszük, ha azt az elavult rendelkezések közé ágyazzuk be.

21. Nem került el Nagy Ferenc figyelmét egy pillanatra sem az a fontos szerep, amelyet a magyar bírói gyakorlat hivatott a jog fejlesztése körül betölteni. És ebből a szempontból egyenesen öröndetesnek találta azt a tényt, hogy kereskedelmi törvényünket a német jogból vettük át. Mert ennek folytán judikaturánk és irodalmunk európai, tehát olyan színvonalra emelkedhetett, amely ké-

¹² „A törvényhozó test mindig akkor hozhat legbölcsebb törvényeket, mikor az idő szükségletei előtté legteljesebben tudva vannak“ ... „Mi nem adhatunk törvényt a jövőnek, valamint a múlt sem adhat nekünk“. (*Széchenyi István.*)

pessé tesz bennünket arra, hogy a recipiált törvény hiányait magunk javítsuk ki. Nagy Ferenc egész tudományos működése arra volt beállítva, hogy a magyar bírói gyakorlatot ne csak a kereskedelmi jog alapos megismerésére, hanem annak tervszerű továbbfejlesztésére — »csendes revíziójára« — is ösztönözze.

22. Hogy milyen befolyást tudott gyakorolni Nagy Ferenc a mi kereskedelmi jogunk továbbfejlesztésére, azt akkor láthatjuk leginkább, ha az ő reformgondolatait és azoknak sorsát nyomon kísérjük.

Kifogásolta a reklámízü és hangzatos cégek használatát. A bírói gyakorlat e visszaélésnek véget vetett. Rámutatott az üzletátruházással és a kereskedelmi utazók vidéki manipulációival kapcsolatos visszaélésekre: megalkották az 1908:LVII. és az 1900:XV. tc.-ket. Nem tartotta a Kereskedelmi Törvénynek a kereskedelmi alkalmazottakra vonatkozó rendelkezéseit alkalmasnak arra, hogy a gazdaságilag gyengébb felek kizsákmányolását megakadályozzák. Megjelent az 1910/1920. M. E. sz. rendelet. Megfontolandónak tartotta a korlátolt felelősségű társaság meghonosítását és szükségesnek a csendes társaság szabályozását. Az 1930:V. tc.-kel megtörtént. Az álszövetkezetek lehetetlenné tétele és a szövetkezeti mozgalom megerősítése érdekében sürgette a szövetkezeti jog korszerű reformját. Az 1898:XXIII., 1920:XXX., 1924:XVIII. és 1923:XXVI. tc.-ek — jórészt az ő reformgondolatait fogadva el — teljesítették óhaját. Régóta küzdött biztosítójogunk újjáalakítása érdekében. Az 1923:VIII. és 1927:X. tc.-ek és az ezek alapján kibocsátott rendeletek túlnyomórészt az ő elgondolásait valósították meg. Részt vett a nemzetközi váltójog előkészítésében, de ugyancsak maga készítette el *Sichermann Bernáttal* és *Fodor Árminnal* együtt az új magyar váltótörvény tervezetét.

Nem valósultak ugyan meg azok a reformtervei, amelyeket részvényjogunk, a bizomány, a belvizi hajózás, a tengeri jog és az árurészletüzlet megfelelő szabályozása érdekében propagált, valamint a magánjog túlságos komercializálásának megszüntetése tekintetében kezdeménye-

zett. De megmaradtak ezek a megoldandó problémák és ha valamikor szőnyegre kerülnek, Nagy Ferenc elgondolásait és útmutatását nem lesz lehetséges figyelmen kívül hagyni.

IV.

23. Nagy Ferenc tudományos és kodifikátori tevékenységét harmonikus egységbe foglalja és leginkább jellemzi az *Ő pedagógus mivolta*, ami érvényesült *közéleti szereplésében és meghitt családi életében* is. Nagy Ferenc elsősorban és minden megnyilatkozásában magister volt. Jó tanár, aki nemcsak *tanít*, hanem *nevel* is.

És amikor Nagy Ferencet mint pedagógust akarom jellemezni, önkéntelenül felelevenednek előttem azok a követelmények, amelyeket Édes Atyám fiatalkori művében¹³ a jó tanárral szemben támasztott.

24. A jó tanár feltétlen biztonsággal uralkodik szak tárgya felett, emellett hogy ismeri a rokntudományágakat is és meg van az általános műveltsége. Mert csak az meríthet mindig friss, üdítő italt, aki a forrás mélyéről merít.

Nagy Ferenc fölényes biztonsággal uralkodott szak tárgyának egész anyaga felett. Emellett megfogadta *báró Eötvös József*nek Vécsey Tamáshoz írt azt a tanácsát is, hogy »a több tárggyal foglalkozás megóv az időelőtti egyoldalúságtól, a tudományok kölcsönös hatása és összefüggése iránti érzéketlenségtől«. Mert maradandót alkotott hatalmas *perjogi művével*, alaposan elmélyedt a *római jog* és *közgazdaságtan* tanulmányozásába és állandóan dolgozott *magánjogi törvénykönyvünk* előkészítésén is. A szuverén tárgyismeret, a tudományágak összefüggésének áttekintése és az általános műveltség magyarázzák meg első sorban Nagy Ferenc kristálytiszta és könnyen érthető elokvenciáját. Mert csak az tudja a tárgyalta kérdéseket plasztikusan a hallgatók elé állítani, aki teljesen tisztában van azzal, amit mondani akar, aki saját maga találta meg az

¹³ Kuncz Elek: *Gymnáziumi paedagógia*. Nagyszeben, 1874.

álláspontját alátámasztó érveket és nem egyszerűen reprodukálja mások megállapításait.

25. Második tulajdonsága a jó tanárnak, hogy mintaképe a *kötelességteljesítésnek*, a szorgalomnak, lelkiismeretességnek, őszinteségnek és igazságosságnak. Mert a *példaadás* maga a *nevelés* és többet ér minden »tanításnál«.

Nagy Ferenc — a nagy stoikus — eleven tartalmat tudott adni egész életével az *officiumnak*. Ő csak kötelességet, szakadatlan munkát ismert élete végéig és ezzel a nemes példával tudott magához nemes embereket vonzani és kapcsolni.

26. Harmadik követelmény a jó tanárral szemben, hogy *szeresse* tanítványait és ezzel a szeretettel tartson rendet és fegyelmet közöttük.

Nagy Ferenc e tekintetben valósággal ideálja volt a jó tanárnak. Ő, aki a saját súlya és érdemei folytán mindenütt vezetett, a szelidség és szeretet fegyvereivel sokkal nagyobb eredményt ért el, mint mások a rideg energia hatalmas quos ego-jával (*Vécsey* emlékbeszéd). Neki nem volt szüksége külsőségekre ahhoz, hogy tekintélye legyen. Mert a maga nemes egyénisége mindenütt és mindenkiben spontán kiváltotta a megbecsülés és tisztelet érzését. Mert meg volt benne a *Pascal* által dicsőített »éloquence qui persuade par douceur«. *Schuster Rudolf*, aki évtizedeken keresztül volt odaadó munkatársa, Nagy Ferenc legszebb emberi tulajdonságát a kedves, nyájas, barátságos és megnyerő modorban és a közvetlenségben jelöli meg. A közvetlenségben, amely ott volt munkáiban, beszédeiben és a magánérintkezésben, amely meghódította mindenkinek a szívét, aki hozzá fordult.

27. Végül a jó tanárnak arra is szüksége van, hogy vegyen részt odaadással a *közéletben* és legyen jó *családapa*. Mert valódi nevelő csak az lehet, aki saját gyermekeinél tanulta ismerni az emberi természetet és innen mérítette a nevelésnél annyira nélkülözhetetlen türelmet és szeretetet.

Nagy Ferenc a közéletben kiemelkedő szerepet töltött be. 1900. óta a visóí, 1910. óta a kaposvári választókerület

képviselője volt. 1926-ban a Pázmány Péter Tudomány egyetem jogi kara küldi be a felsőházba. Mint képviselő a delegáció tagja és a külügyi bizottság előadója volt.

Politikai szereplésében is megmaradt pedagógusnak, »a kioktató előadás művészete mesterének«, amint *Vavrik* Béla jellemezte őt. **Nem vett részt** a politikai intrikákban, hanem parlamenti szereplésében is előkelő *szakember* volt, aki csak ott jelent meg, ahol alapos tudásra, tárgyilagosságra és a közérdek önzetlen szolgálására volt szükség.

28. A politikai szereplés mellett elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar jogászság leghatalmasabb társadalmi szervezetének: a *Magyar Jogászegyletnek* irányítása körül. *Nagy* Ferenc ott volt már ennek az 54 éves egyesületnek nemcsak a bölcsőjénél, hanem a »Csemegi Károly Asztal«-nál is, ahol megszületett a Jogászegylet alapításának gondolata. És így az Egylet több mint félévszázados működése elválaszthatatlanul forradt össze az Ő közreműködésével. *Vavrik* Béla 1909 szeptember 25.-én átadja Neki az elnöki széket és Ő ezt a díszes pocíciót élete végéig a legnagyobb tisztelettől és szeretettől körülövezve, fáradságot nem ismerő önfeláldozással töltötte be. Figyelme kiterjedt az egyleti működés minden részletére. Egyéni varázsával és nagy szervezőképességével a Magyar Jogászegyletet azzá a vezető fórummá tette, ahol legtökéletesebben nyilvánult meg a magyar jogászság egyetemének állásfoglalása az aktuális jogi problémák tekintetében; ahol az előadások és vitaestélyek a tiszta tudományosság és tárgyiasság jegyében zajlottak le. A Jogászegyleti Értekezések és könyvkiadványok kötetei mindennél szebben beszélnek arról a lendületes, a magyar jogtudományt addig nem ismert magaslatokra ragadó munkásságról, amely *Nagy* Ferenc bölcs vezetése mellett a Jogászegyletben meleg otthonra talált. Ő szervezte és vezette az 1911. és 1928. évi Országos Jogászgűléseket, amelyek hosszú időre szóló útmutatást és hatást gyakoroltak a magyar jog fejlődésére. Elnöki működését plasztikusan jellemzik azok a szép szavak, amelyekkel Róla kiváló utóda, *Szászy Béla* emlékezett meg: »Bölcsességgel, nagy körültekintéssel, ügy-

buzgósággal és ügyszeretettel vezette együletünket s mi hűséggel követtük őt, akiben nemcsak a hivatott vezért láttuk, hanem a tökéletes férfi eszményképének megtestesülését is, az igazán jó embert, akiben az értelem fönségét a szív jósága kötötte össze lényének szeretetkeltő külső megnyilvánulásával, puritán tiszta jellemének keresetlen nemes egyszerűségével. Ezekkel a kiváló tulajdonságokkal lett a jogászok fényes testületének hivatott vezérévé s méltó képviselőjévé.

29. Nagy Ferenc mondja *Vécsey Tamás* felett tartott emlékbeszédében, hogy »a legnagyobb jutalom, melyben a jótékony sors az embert részesítheti, a megelégedett, boldog családi élet«. Ezt a legnagyobb jutalmat a jótékony sors Neki is megadta. A kolozsvári egyetemre való kinevezetésének napján, 1881 október 26.-án, 29 éves korában vezeti oltárhoz feleségét: Huzella Erzsébetet és megy el vele Kolozsvárra. A fiatal professzor fiatal és boldog férj lesz, akinek legszebb és legboldogabb emlékei fűződnek ahhoz a kilenc évhez, amelyet Erdély fővárosában eltöltött. Itt születik meg öt gyermeke közül négy, mint ahogy itt született meg tudományos alkotásainak túlnyomó része. A boldog családi élet épp oly ideális harmóniába olvad fel nála a tudományos munkálkodással, mint minden ebben a kiegyensúlyozott, egész emberben, aki a családi és intim baráti körben is ugyanaz volt, mint a katedrán és a közéletben: *egyszerű és jó ember*.

30. *Igaz ember!* És nem is volna teljes a róla festett kép, ha nem elemeznénk *emberi tulajdonságait*. Nagy Ferenc legjellemzőbb tulajdonsága az *Ő nemes és ösztönös humanizmusa*. Ebből táplálkozott igazságszeretete, jósága, önzetlensége és adakozó készsége. Ő előtte érthetetlen volt *Spinoza* közömbössége, amely ugyan nem gyűlöli, nem neveti ki, de nem is szereti embertársait, hanem csak — *megérteni* igyekszik őket. De nála — habár sokszor és sokakban csatlakozott —, nem alakult ki *Anatole France* »bienveillant mépris des homme«-ja sem. Ő sokkal tovább ment. Nemcsak megértette és megbocsátotta az emberi gyengeségeket, hanem szerette az emberben az embert,

a humánusmot, az emberi kvalitásokat. De azért messze állott az érzelgős filantropizmustól. A hizelgés, mely őt állandóan körülvette, közömbösen hagyta. Annál hálásabb volt a szókimondóknak, akik hibáira figyelmeztették. Viszont megmondotta maga is mindenkinek az igazat. Mert meg volt győződve arról, hogy barátaival és embertársaival akkor cselekszi a legjobbat, ha megmondja nekik a *kellemetlen igazságokat* is. És ez a férfias igazmondása nem szerzett *ellenségeket* Neki, mert Nála beigazolódtott az Irás szava, hogy »aki megfeddi az embert, végre is inkább kedvességet talál, mint a síma nyelvű«.

Az Ő humanizmusa a *Pauler Ákos-féle rigorisztikus humanizmus* volt, amely az embereket *jobbakká* akarja tenni, tekintet nélkül arra, hogy ez milyen hatással van — *boldogságukra*. Az ember hivatása nem az, hogy boldog legyen, hanem hogy *jó* legyen, maradék nélkül teljesítse *kötelességét!* Ennek az etikai eszménynek konzekvenciáit Nagy Ferenc magára nézve könyörtelenül levonta. De, mint pedagógus, érvényesíteni igyekezett azokat tanítványaival és mindazokkal szemben is, akik hatása alá kerültek. Mert tudta jól, hogy hazájának kemény, kötelességtudó és cselekvő jellemekre van szüksége.

31. Nagy Ferenc az isteni Gondviselés jóvoltából kora ifjúságában megtalálta *hívását* és pozícióját. Ez a siker azonban őt nem tette elbizakodottá. Ellenkezőleg: megtöltötte lelkét szerénységgel és alázattal. Annak átérzésével, hogy akire sokat bíztak, attól többet követelnek; hogy az embernek e földön csak egy *hívása* van: művelni és őrizni azt a kertet, amelyet az Úr reábízott. S így erkölcsi kötelességének tartotta a kultúra, az igazság szolgálatát; odaadó, lankadatlan *munkássággal*. Nem ismerte a pihenést, a nyugalmat. Egész természetesen vette, hogy az igazi, átfogó és mélyreható munkásságot a »vakációban« fejtse ki. Mert érezte *Pascal*-lal, hogy semmi sem annyira elviselhetetlen, mint a teljes nyugalom, teendők, elfoglaltság nélkül. Mert a munkában az egyedüli boldogságot, az élet legjobb egyensúlyozóját és kormányzóját látta; mert

meg volt Benne a zseni legjellemzőbb tulajdonsága: *a szenvedélyes szorgalom.*

32. A legmagasabb emberi ideálnak: az igazság eszméjének szolgálatában kifejtett értékes munkássága töltötte el Nagy Ferenc lelkét azzal a derűvel, azzal az életet igenlő és megbecsülő optimizmussal, azzal a semmiféle nehézséggel és akadállyal meg nem zavarható nyugalommal, azzal a messzelátó horizonttal, amelyek őt ideális *vezérré* avatták.¹⁴ Ő nem ismerte a csüggedést, a szkepszt, mert eléje tárult az igazság eszméjére épített kultúra határtalan munkaprogramja. Mert hitt az emberiség fejlődésében, tökéletesedésében, az Élet végleges diadalában. A legbölcsebb halálfilozófiát választotta: *megbecsülte az életet!* És ezzel hatott leginkább embertársaira; igazolva *Széchenyinek* azt a meglátását (Napló, 1836. augusztus 8.), hogy »akinek *belül* nem kellemes a lét, az *kifelé* se tud hatni«.

* * *

Nagy Ferenc emberi nagysága, tanítómesteri művészete, jövőbelátó prófétai ihlete legmarkánsabban élete alkonyán tárult elénk, amidőn az 1928. évi magyar jogászgyűlés elnöki székéből a trianoni magyar jogász nehéz, de nemes feladatát vázolta: »Kezd már igazán erősödni a hit, hogy lesz még helyreállítás, lesz még reparáció. Várni kell türelemmel és addig dolgozzunk abban az irányban, amely előttünk áll: *a jog és igazság irányában és annak megvalósításáért.*«

Ezek a szavak az ő ajkain életre keltek, tettekké erősödtek. És a hallgatóság ösztönösen érezte, hogy »megnyílt szemű« (Mózes IV:24, 16.), bibliai erejű, kivételes férfiú előtt ül, aki boldog, mert éhezi és szomjuhozza az igazságot, mert háborúságot szenved az igazságért (Máté

¹⁴ Találón jegyzi meg Róla Baumgarten Nándor (i. m. 37. l.): »Kiegyensúlyozott egyénisége az élet viharában, jóban, rosszban egyaránt az iránytű megbízhatóságával és állandóságával mutatta meg a kivézető utat«.

5. r. 6. és 10.). Az igazságért, amelynek szent és tökéletes eszményével az emberek soha oly rútol vissza nem éltek, mint napjainkban, amikor habár nagyon is jól ismerik az igazságot, de csak addig követik, amíg érdekükben áll és nyomban elfordulnak tőle, mihelyt összeütközik azzal.¹⁵ És ezzel valósággal iskolapéldáját teremtik meg a *Tolsztoj* által meglátott »hazugságban való őszinteségnek«.

Erről a »háborúságról« tesz tanuságot, amidőn a Jogászegylet 1915. december 12-iki közgyűlésén aggódva állapítja meg, hogy a világháború alatt maga a jog, a jogeszmé uralma is súlyos veszteséget szenvedett és nagy kérdés, vajjon visszahelyezhető lesz-e egyáltalában arra a magas piedesztálra, amelyről ez a háború ledöntötte. De méginkább éhezi és szomjuhozza az igazságot, amidőn az 1924. november 30-án tartott közgyűlésen arról panaszkodik, hogy a jognak és igazságnak az a tisztelete, amely a világot a nagy háború előtt áthatotta volt, még mindig nem tudott helyreállani. És ennek oka, hogy a népek győzők és legyőzöttek táborába tömörültek. Hogy a győztesek még az erőszakos és igazságtalan békeszerződéseket sem tartják meg, mihelyt azok valamelyes parányi előnyt jelentenének a legyőzöttek javára. Hogy a békediktátumok kiváltották azt a középkori mentalitást, amely csak az erősnek ad jogot, a hatalmat föléje helyezi a jognak, és így a nyers erőszak és brutalitás még a legelemibb humanizmust sem engedi érvényesülni. Ez a mentalitás rontotta meg a magyar belső állapotokat is; tenyésztette ki a jogbizonytalanságot, amely ellen küzdeni a magyar jogászság feladata és hivatása. *S a küzdelem célja nem lehet más, mint hogy a törvényhozáásban, a kormányzásban és az igazságszolgáltatásban, tehát az egész állami és társadalmi életben a valódi jog és igazság diadalmaskodjék!*

Imígyen *végrendelkezett* Nagy Ferenc. Ezt a drága örökséget hagyta az efemer jellegű, a »válságjog« síkján átmeneti kérdésekkel küzdő, a társadalmi és gazdasági

¹⁵ „Minden ember szereti az igazságot, de a becsstelen csak magának, a becsületes ellenben minden felebarátinak“. (*Széchényi István.*)

sebeket bekötöző magyar jogászságra. Nehogy a mindennapi életküzdelem, a fekete nyomor beszerzése körül kifejtett kényszermunka — amely kitenyészttette a *jogszabály-inflációt*, a *hangzatos jelszavak mámorához való menekülést* és a súlyosabbnál súlyosabb problémák tömegével megrohamozott *kodifikátorok halálos járadtságát* — elterelje azt valódi és ideális hivatásától. De ez a végrendelet komoly és megszívlelendő memento azokkal szemben is, akik a világháborúval ránkzúdított és *jogszabályokkal meg nem oldható* súlyos problémák láttára, hajlandók mindjárt a jog, a jogeszmé, a jogász munka másodrendűségének a hirdetésére. Akik a jogban, az élet rendjében, nem a kultúra egyetlen szilárd alapját, hanem a honmentőknek hitt gondolatok megvalósulásának — *akadályát* látják.

A jog és igazság eszméje — áttüzesítve az áldozatos hazaszeretettel — jelentik a jogászság számára a tökéletes-ség gondolatát. Aminek el nem felejtése, folytonos akarása biztosítja egyedül nemcsak a magyar jog, hanem a magyar nemzet továbbfejlődését is. Ez a lényege a magyar jogászság egyeteméhez intézett 1928. évi megrázó és felejtethetetlen beszédnek.

A Sors kifürkészhetetlen döntéséből — hattyudala lett ez a beszéd. Beteljesült az Írás csodálatos szava: »Az igazmondó ajak megáll mindörökké«.

* * *

Platon arra a kérdésre, hogy nagy ember volt-e Perikles, azt feleli: »Ha az lett volna, akkor az athéneieknek sokkal rosszabb embereknek kellett volna lenniök akkor, amidőn ő először szólt hozzájuk, mint aminők voltak akkor, amikor utoljára hallgatták«. Ha ezt a mértéket alkalmazzuk Nagy Ferencre, akkor Őt a nagy filozófus mérlegén is igen súlyosnak kell találnunk. Több mint egy félévszázadon át foglalkozott a kereskedelmi jog tudományával és a magyar jogászgenerációk nevelésével. Tudományát megteremtette, népszerűvé tette és azt élete utolsó pillanatáig fejlesztette. Tanítványai: a magyar jogtanárok, bírák, tiszt-

viselőik, ügyvédek, kereskedők és iparosok sokkal jobbakká, alaposabbakká lettek az Ő áldásos munkásságának hatására, mint voltak azok, akik Őt először hallgatták. Bárhova nézzünk azon a területen, amelyre működését kiterjesztette, — mindenütt ott látjuk az Általa elvetett mag nemes hajtásait; adakozó, pazar lelkének tündöklő fényét.

Nagy Ferenc itt maradt közöttünk és tovább vezet bennünket a Magyar Sors szomorú és göröngyös útjain.

FÜGGELÉK.

Nagy Ferenc irodalmi alkotásai.*

1876.

1. A kereskedelmi jog egysége a magyar korona területén, különös vonatkozással a német kereskedelmi főtörvényszékre. (J. K. XI. évf. 327., 337., 347., 356., 378., 395. II.)
2. Nemzetközi váltójog. (J. K. XI. évf. 419. I.)
3. Két kérdés a kereskedők cégbejegyzésére vonatkozólag. (J. K. XI. 464., 473. II.)

1877.

4. A cégbejegyzés elmulasztásának jogi következményei. (J. K. XII. 10., 17., 25., 37. II.)
5. Szabad-e a részvénytársaságnak saját részvényeit megszerezni, vagy zálogba venni? (J. K. XII. 125. I.)
6. Lehet-e Magyarországon betéti részvénytársaságot alapítani? (J. K. XII. 197. I.)

1878.

7. A különbözeti ügyletek perelhetősége. (J. K. XIII. 173., 180. II.)
8. A váltókibocsátó aláírásának helye. (J. K. XIII. 148. I.)
9. A gyógyszerészek kereskedőknek tekintendők-e a ker. törvény értelmében? (J. K. XIII. 326. I.)
10. A jogi szakoktatás reformja. (J. K. XIII. 385., 393., 401., 409. II.)
11. A kereskedelmi társaságok jogi természete, különös tekintettel a főbb európai törvényhozásokra. (M. J. IX. 2., 4., 5. és 6. számok.)
12. Az osztrák-magyar részvénytársaságok elsőbbségi kötvényei. (M. J. X. 4. sz.)
13. Az alapító fogalma a Kt. szerint. (M. Th. VIII. 50. és 51. számok.)
14. Bírálat W. Oechselhauser: „Die Nachteile des Aktienwesens und die Reform der Aktiengesetzgebung“ c. művéről. (M. J. X. 1. szám.)

1879.

15. A magyar kereskedelmi törvény az arra vonatkozó törvénycikkekkel, valamint kuriai döntvényekkel. Budapest, 1879.
16. Uzsora rendszabályok. (M. Th. IX. 23—25. számok.)

* Rövidítések: J. K. = Jogtudományi Közlöny; M. J. = Magyar Igazságügy; M. Th. = Magyar Themis; J. E. = Magyar Jogászegylet; J. E. Ért. = Jogászegyleti Értekezések; Kt. = 1875:XXXVII. t.-c., Kereskedelmi Törvény.

17. *A szövetkezetek alakítása.* (M. Th. IX. 41. és 42. számok.)
18. Adalékok jog- és államtudományi szakoktatásunk történetéhez és statisztikájához. (M. J. XI. 3. szám.)

1880.

19. *Optio és plebiscitum.* (M. Th. X. 3. sz.)
20. *A váltójog nemzetközi egységesítése.* (M. Th. X. 24., 25., 28., 29., 30. és 31. számok.)
21. *A kártérítés tanához.* (M. Th. X. 26. sz.)
22. *Kereskedelmi utalvány és kötelezőjegy.* (M. Th. X. 33. sz.)
23. *Bírálat Löwenfeld: „Das Recht der Actiengesellschaft“ c. könyvéről.* (M. J. XIII. 1. sz.)

1881.

24. *A törvénykezési rendtartás novellája. A végrehajtási eljárás.* Budapest.
25. *Van-e joga a biztosítónak a később lejárt részletek fizetését követelni?* (M. J. XV. 3. sz.)
26. *Az értékpapírok részfizetés melletti eladásának szabályozása.* (M. J. XV. 5. sz.)
27. *Az új skandináviai váltótörvény.* (J. K. XVI. 58. 1.)
28. *Az angol részvényjog legújabb fejlődése.* (J. K. XVI. 154. 1.)
29. *A nem kellő teljesítés kifogása a váltójogban.* (J. K. XVI. 139. 1.)
30. *Váltókezesesség és avallum.* (J. K. XVI. 66., 74., 97. és 99. II.)

1882.

31. *Egy kis figyelmeztetés a cégjegyzéseket végző kir. törvényszékeknek.* (J. K. XVII. 152. 1.)
32. *Bírálat A. Renaud: „Das Recht der Commanditgesellschaften“ c. művéről.* (M. J. XVII. 4. sz.)
33. *Bírálat Neumann A.: „A Kt. magyarázata“ c. könyvéről.* (J. K. XVII. 5., 12., 22. sz.)

1883.

34. *A szövetkezetek tagjainak egymás elleni visszkeresete.* (J. K. XVIII. 92. 1.)
35. *Kereskedőnek tekintendő-e a zálogüzlettulajdonos?* (M. J. XIX. 5. sz.)

1884.

36. *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I—II.* Budapest. Első kiadás.
37. *A váltóképesség korlátozása.* (M. J. XXII. 4., 5., 6. sz.)
38. *Bírálat Silberschmit: „Die Commenda in ihrer frühesten Entwicklung bis zum XII. Jahrhundert“ c. könyvéről.* (M. J. XXI. 4. sz.)

1885.

39. *A kereskedelmi ügyek tanához.* (M. J. XXIII. 2. és 3. sz.)
40. *A közraktár és a raktári vállalat.* (M. J. XXIV. 1. sz.)
41. *Az antwerpeni nemzetközi kereskedelmi jogi kongresszus.* (J. K. XX. 337. 1.)

42. Indítvány a jogi szakoktatás reformja tárgyában. (J. K. XX. 273. l.)
43. Hozzászólás a Jogászggyűlés XV. szakosztálya I. ülésén. „A takarékpénztári betevők jogainak megóvása“ c. vitájához.
44. *Előadvány a jogi szakoktatás reformjáról*: (IX. Jogászggyűlés IV. szakosztály I. ülés.)
45. Hozzászólás „A takarékpénztári betevők jogainak megóvása“ c. vitához. (IX. Jogászggyűlés II. teljes ülés.)
46. *Kíváncos-e az 1876. XXVII. tc.-ben a szenvedő váltóképességre vonatkozólag foglalt intézkedések módosítása és ha igen, mely irányban?* (Vélemény és indítvány a IX. Jogászggyűlés állandó bizottsága által kitűzött kérdés felett. Évkönyv I. 177. köv. II.)
47. Telefonjog. (J. K. XX. 169. l.)

1886.

48. *A polgári törvénykezés reformja*. (M. J. XXV. 3., 4., 5., 6. sz.)
49. A váltójog nemzetközi egyenlősítése. (M. J. XXV. 1. sz.)
50. *A polgári törvénykezés reformja*. (M. J. XXVI. 1. sz.)

1887.

51. A jog- és államtudományi szigorlati szabályzat módosítása. (J. K. XXII. 303. l.)

1888.

52. A jogi tanulmányok és az egyéves önkéntesek. (J. K. XXIII. 405. l.)

1889.

53. *A polgári törvénykezés rendje Magyarországon*. (I. kötet, 430. l. Budapest.)
54. Előadói előterjesztés és hozzászólás „A jogi szakoktatás reformjához“. (X. Jogászggyűlés, IV. szakosztály I. ülés.)
55. Hozzászólás u. a.-hoz. (X. Jogászggyűlés IV. sz. o. II. ülés.)
56. Hozzászólás „Az egyes bíróságok hatásköre“ c. vitához. (Jogászggyűlés IV. sz. o. II. ülés.)
57. Birálat *Plósz Sándor*: „A magyar váltójog kézikönyve“ c. könyvről. (J. K. XXIV. 287., 308. II.)

1890.

58. *A polgári törvénykezés reformja*. (M. J. XXXIII. 2., 3., 4. sz.)
59. *A tengeri magánjogról*. (Akadémiai székfoglaló.)

1891.

60. Birálat *Beck Hugó*: „Tanulmányok a biztosítási jog köréből“ c. könyvről. (M. J. XXXV. 5. sz.)

1892.

61. *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. Budapest, 2. kiadás.

1893.

62. Tengeri jogunk reformja. (J. K. XXVIII. 397. 1.)

1894.

63. *Törvényjavaslat a tengeri magánjogról.* Budapest.
 64. A szövetkezetek reformja. (J. K. XXIX. 402. 1.)
 65. Hozzászólás Róth: „Biztosítási törvényünk revíziója“ c. előadásához. (J. E.)

1895.

66. *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve.* I. II. Budapest, 3. kiadás.
 67. *Törvényjavaslat a szövetkezetekről.* Budapest.
 68. Hozzászólás „A magánbiztosítási vállalatokról sz. törvényjavaslat“ c. vitához. (J. E.)

1897.

69. Hozzászólás „A részletügyletek törvényhozási szabályozásáról“ c. vitához. (J. E. Ért.)
 70. *A magyar váltójog kézikönyve.* Budapest. 1. kiadás.
 71. Felügyelőbizottság és igazgatóság. (J. K. XXXII. 313. 1.)
 72. Aufsichtsrat und Direktion. (Pester Lloyd 226. sz.)

1898.

73. *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve.* I. II. 4. kiad. Budapest.
 74. *A magyar váltójog kézikönyve.* Budapest, 2. kiadás.
 75. *A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata.* Budapest.

1900.

76. *A Kt. revíziója.* (J. E. Ért.)
 77. Hozzászólás „A keresk. törvény revíziója“ c. vitához. (J. E. Ért.)

1901.

78. *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve.* I. II. 5. kiadás. Budapest.
 79. *A magyar váltójog kézikönyve.* Budapest, 3. kiadás.
 80. *A magy. Kt., kapcsolatban az arra vonatkozó tc.-kel, valamint kúriai döntvényekkel.* Budapest, 2. kiadás.

1904.

81. *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve.* I. II. Budapest, 6. kiadás.
 82. *A magyar váltójog kézikönyve.* Budapest, 4. kiadás.
 83. *Törvényjavaslat a szövetkezetekről.*
 84. *Draft of a bill relating to co-operative societies.* Budapest, 1904.

1906.

85. *A szövetkezetek alapelve.* (Akadémiai rendes tagsági székfoglaló és Jogállam, 1906. 162. 1.)

86. *Visszapillantás Kt-ünk 30 esztendejére.* (J. K. XXXI. 379. 1.)

87. *A magyar váltójog kézikönyve.* Budapest, 5. kiadás.

1907.

88. *Visszapillantás ker. és váltótörvényünk 30 esztendejére.* (J. E. Ért.)

1908.

89. *Of Hungarian Law.* (Jogállam.)

90. *A magyar jogról.* (Jogállam VII. 8. sz.)

91. *Emlékbeszéd Hegedűs Sándor felett.* (Akadémiai Emlékbeszédék. XIII. k. 12. sz.)

1909.

92. *Törvényjavaslat a tengeri magánjogról.* (Igazságügyi Javaslatok Tára.)

93. *A magyar ker. jog kézikönyve,* I. II. Bp. 7. kiadás.

94. Hozzászólás „Szabadalmi jogunk reformja” c. vitához. (J. E. Ért.)

1910.

95. *A magyar váltójog kézikönyve.* 6. kiadás.

96. *Székfoglaló beszéd a Jogászegylet elnökségének átvételekor.* (J. E. Ért.)

97. *Megnyitóbeszéd a sajtótörvény reformjáról szóló vitához.* (J. E. Ért.)

98. *Zárszó az ipartörvény-tervezet jogi főkérdéseinek tárgyalásához.* (J. E. Ért.)

99. *Megnyitó és zárszó Gallia B.: Keresk. bíraskodás és polg. perrendtartás c. előadásához.* (J. E. Ért.)

1911.

100. *A magyar jogászegylet működése.* (J. K. XXXVI. 430. 1.)

101. Hozzászólás a „Bírói szervezeti reformkérdések” c. vitához. (J. E. Ért.)

102. *Megnyitóbeszéd és zárszó a Jogászggyűlésen.*

1912.

103. Hozzászólás *Fodor Ármin:* „A felülvizsgálatról a polg. perrendtartásban” c. előadáshoz. (J. E. Ért.)

104. *Zárszó „A választói jog reformja” c. vitához.* (J. E. Ért.)

105. *Jelentés a hágai nemzetközi egységes váltójogi Egyezményről.* Társ-szerzők: *Fodor Ármin és Sichermann Bernát.*

1913.

106. *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve.* I. II. Budapest, 8. kiadás.

107. *A hágai államértekezlet által elfogadott nemzetközi váltótörvény.* (J. E. Ért.)

108. *Jogászegyleti megnyitóbeszéd.* (J. K. XXXXVIII. 40 o.)

109. *Polgári törvénykönyv és keresk. jog.* (Kereskedelmi Jog 19—20. sz.)

110. *Megnyitó és záróbeszéd Tóry G. és Thirring L.: „A polg. törvénykönyv tervezete” c. előadásához.* (J. E. Ért.)

1914.

- 111. A nemzetközi váltójogi egyezmény magyarázata. Budapest.
- 112. A polgári törvénykönyv javaslata. (Ügyvédek Lapja 12. sz.)
- 113. A keresk. társaságok jogi személyisége. (J. K. IL. 41. l.)
- 114. Megnyitóbeszéd a Magy. J. E. XXX. évi közgyűlésén. (J. K. IL. 493. l.)
- 115. Hozzászólás a „Közigazgatás reformja“ c. vitához. (J. E. Ért.)
- 116. Képviselőházi beszéd a hágai egységes nemzetközi váltójogi egyezmény és szabályzat, valamint az új magyar váltótörvény tárgyalása alkalmával. (1914. II. 10-i ülés : Budapesti Közlöny 1914. 33. sz. melléklet.)

1915.

- 117. Két közgyűlési beszéd a Magyar Jogászegyletben. (J. E. Ért.)
- 118. Záróbeszéd *Schuster Rudolf* „Turpis causa“ c. előadásához. (J. E. Ért.)
- 119. A háboru és a nemzetközi váltójog. (J. K. L. 527. l.)

1916.

- 120. Elnöki beszéd a Magyar Jogászegylet közgyűlésén. (J. E. Ért.)
- 121. *Über die Rechtsverhältnisse Ungarns und den engeren Zusammenschluss mitteleuropäischer Rechtsbeziehungen.* Budapest.
- 122. A háboru és a nemzetközi jog. (Jogi Dolgozatok a J. K. 50 éves emlékére.)

1917.

- 123. Záróbeszéd *Wittmann Ernő* „A szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabályok“ c. előadásához. (J. E. Ért.)

1922.

- 124. A biztosítási jog reformja. (Biztosítási és Közgazdasági Lapok. XXVIII. 3. sz.)
- 125. *Vécsey Tamás emlékezete.* (Akadémiai Emlékbeszéddek.)

1924.

- 126. Elnöki megnyitóbeszéd. (J. E. Ért.)

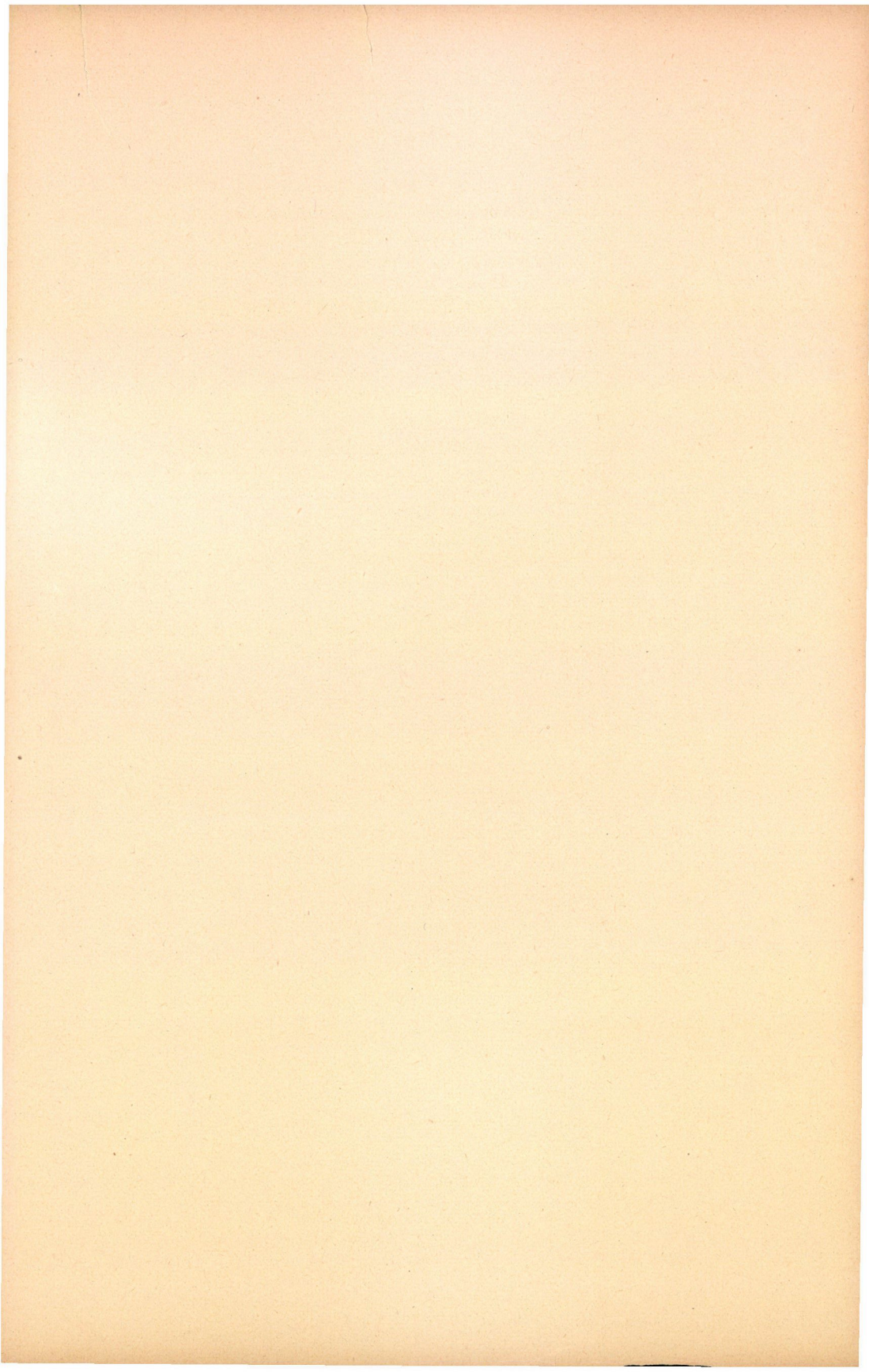
1926.

- 127. Visszapillantás a Kereskedelmi Törvény 50 évére. (J. E. Ért.)

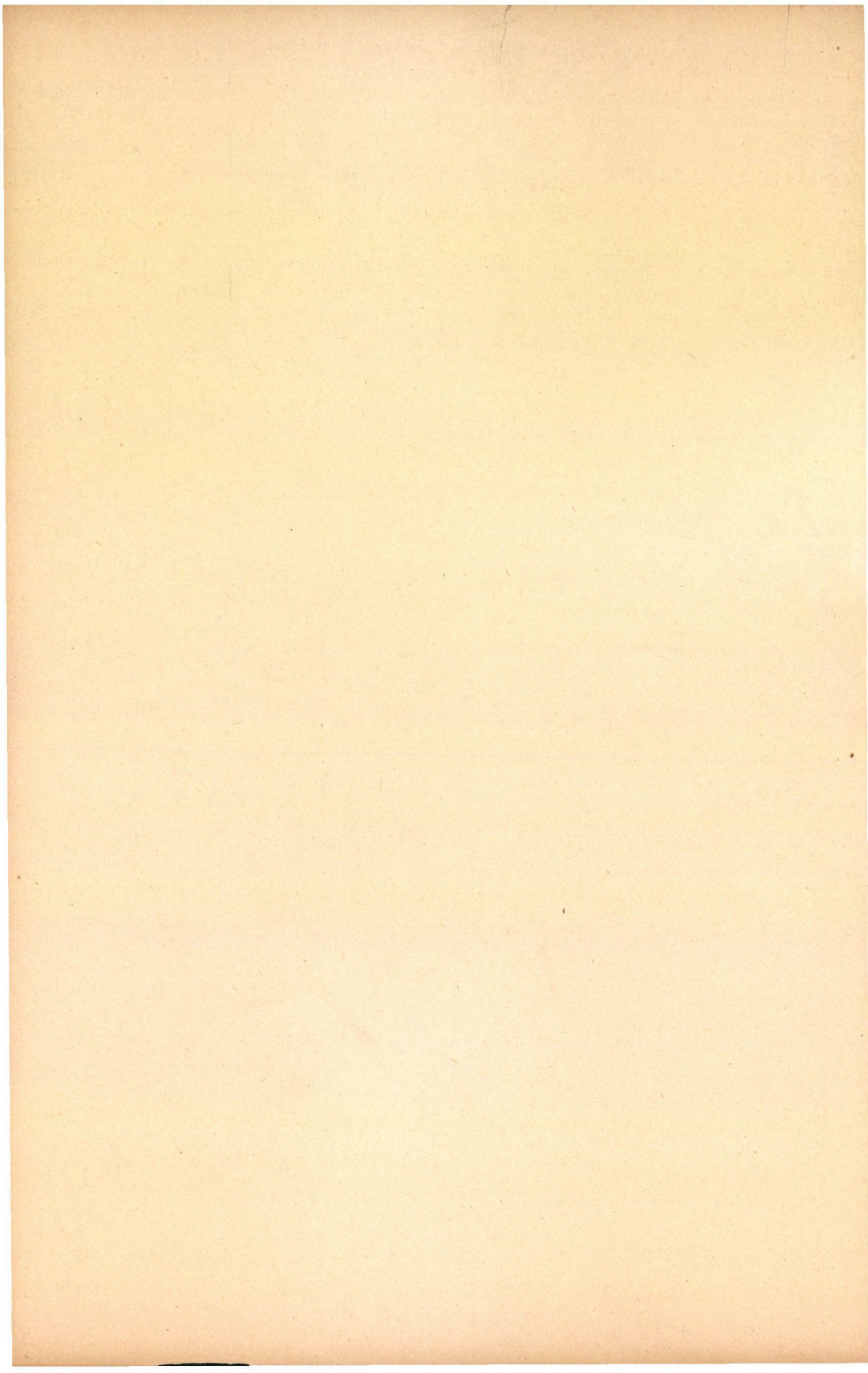
1928.

- 128. Elnöki megnyitóbeszéd az 1928. évi Magyar Jogászgyűlésen.
-

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 23. SZÁM.

BÖCKH HUGÓ L. TAG
EMLÉKEZETE.

ÍRTA
VENDL ALADÁR

R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1933. ÉVI DECEMBER HÓ 18-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1934.

Pápa, 1934. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Böckh Hugó 1. tag. emlékezete.

Irta: Vendl Aladár r. tag.

Tekintetes Akadémia!

Mély megilletődéssel ülök az előadói asztalhoz, hogy *Nagysúri Böckh Hugó* helyettes államtitkár, a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatója, akadémiánk levelező tagja fölött emlékbeszédet tartsak. Kiváló, az egész földön ismert tudósról, mintaszerű tanárról, melegszívű, nemesen érző emberről kell megemlékezni. Aggodalommal és mégis örömmel foglalkoztam ezzel a feladattal, mellyel a tekintetes Akadémia III. osztálya megbízott. Aggodalom tölt el, hogy nem tudom teljes nagyságában élénk idézni az elhunytak nemes alakját. Mégis nagyon hálás vagyok azért, hogy épen nekem — ki a megboldogult képességeit mindig csodáltam — jutott ez a megtisztelő feladat, hogy emléke előtt a tisztelet és elismerés néhány szerény virág-szálát itt, a legmagasabb tudományos fórumon is letegyem. *Böckh Hugó* a magyar tudományos életnek s az egész világ geológusainak egyik legkiválóbbja volt, kinek munkásságát mindenhol igen nagyra becsülték. Lehet, hogy más nálam talán szebben tudta volna méltatni tudományos működését, de nem hiszem, hogy bárki is nagyobb szeretettel és nagyobb kegyelettel ünnepelné emlékét.

A Böckh-család a badeni nagyhercegségből került házáinkba a XVIII. század hetvenes éveiben. Ekkor telepedett meg *Böckh Antal* a pozsonymegyei Modorban. Megszerezte az addig értéktelen Nagysúr nevű mocsaras területet, nagy szakértelemmel víztelenítette s jövedelmező mintagazdaságot telepített rajta.

A természet és a természettudományok szeretete a családban apáról fiúra szállott. Böckh Hugó nagyapja, *Adalbert*, Somorján volt városi orvos. Apja, *Böckh János* geológus a m. kir. földtani intézetnek igazgatója és Akadémianak levelező tagja volt. Anyja: *Hofmann Antónia*, *Hofmann Zakariás* bánsági bányatulajdonos leánya volt.

Böckh Hugó 1874 június 15.-én született Budapesten.* A budapesti tanárképző-intézet gyakorló főgimnáziumában tett érettségi vizsgálatot. 1892-ben önkéntesi évét szolgáltatta a 32. közös gyalogezredben s azután a Pázmány Péter tudományegyetemen a bölcsészeti karon természettudományi tárgyakat hallgatott.

A fiatal Hugó nemcsak a m. kir. földtani intézet gyűjteményeit ismerte már felsőbb osztályos gimnázista korában, hanem az intézetben működő geológusokat is, sőt munkakörüket is. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy már gimnázista korában tisztában volt életcéljával: geológus akart lenni.

A m. kir. földtani intézet ekkor élte aranykorát; több kiváló geológus működött az intézetben: *Böckh János*, *Hofmann Károly* (Hugó nagybátyja), *Inkey Béla*, *Schafarzik Ferenc*. Az intézet akkoriban munkától ízzó légköre a fiatal Böckhre is serkentőleg hatott: már 1896-ban a m. kir. József-műegyetemen *Schmidt Sándornál* az ásványtan és

---

* Böckh Hugó életét és működését méltató munkák:

Vizer Vilmos: Nagysúri Böckh Hugó. Bányászati és Kohászati Lapok. 1931, p. 509—511.

Rozlozsnik Pál: Nagysúri Böckh Hugó élete és munkái. Földtani Közlöny. LXI, 1932, p. 15—36.

Horusitzky Henrik: Dr. Nagysúri Böckh Hugó emlékezete. Hidrológiai Közlöny. XI, 1932, p. 8—16.

Pekár D.: Dr. Hugo von Böckh. Ergänzungs-Hefte für angewandte Geophysik. II, 1932, p. 317—319.

László G.: Hugo Böckh von Nagysur. Mitteilungen d. Geologischen Gesellschaft in Wien, XXIV, 1932, p. 154—155.

Harrison J. V.: Hugo de Böckh. Quart. Journ. of the Geological Society of London. XXXVIII, p. LXXVI—LXXIX.

Jacoh Ch.: Hugo de Böckh. Compt. Rend. de la Société Géologique de France, 1931, p. 265.

földtan tanársegédeként működött. 1898-ban megszerezte a középiskolai tanári oklevelet. Ebben az évben megüresedett a selmecbányai főiskolán az ásvány- és földtani tan-
szék. A pénzügyminiszterium főként *Schajarzik Ferenc* szavára erre az állásra *Böckh Hugót* szemelte ki. Tanulmányai kiegészítésére azonban előbb Münchenben töltött egy évet. Itt különösen *Weinschenk* közettani előadásainak eredeti gondolatai nagy hatással voltak rá. Egyik paleontológiai értekezését (»Orca Semseyi«, új orca-faj a salgótarjáni alsó-miocén rétegekből) itt készítette el s itt fejezte be a »Nagy-
maros környékének földtani viszonyai« című munkáját, mely-
lyel Münchenben kitüntetéssel tette le a doktorátust.

1899 szeptember 5-én nevezték ki a selmeci főiskola rendkívüli tanárává, a következő évben bányatanácsosi címmel rendes tanárrá.

A fiatal, 25 esztendőös professzort rövid idő alatt tanártársai és tanítványai egyaránt szeretettel és tisztelettel vették körül. Kiváló szónoki képessége s nagy tudása révén előadásai annyira lebilincseltek a hallgatóságot, hogy a legnagyobb érdeklődéssel épen az ő előadásait hallgatták.

Mikor tanszékét átvette, szomorúan látta, hogy hiányoznak a komoly tudományos munka eszközei: a modern készülékek és a megfelelő irodalom. *Zittel Károly*, müncheni paleontológus-professzor levelével a pénzügyminiszteriumtól nagyobb összeget szerzett tanszéke számára s ezzel intézetét hamar a kor igényeinek megfelelően szerelte fel.

1901 július 11-én feleségül vette *Szemlőhegyi Kresz Erzsébetet*, *Kresz Gézá*nak, a budapesti Mentő-Egyesület első igazgató-főorvosának leányát, kivel a legboldogabb házasságot élte. 1903-ban született első gyermeke: *János*, 1905-ben leánya: *Erzsébet*, férj. *Poich Lórándné*, 1908-ban *László* fia.

Selmeci tanár korában Böckh, mint elődei közül *Pettkő József* és *Szabó József*, kötelességének tartotta első sorban Selmecbánya környékét tanulmányozni. Szükségét látta azonban annak is, hogy hallgatói kezébe jó tankönyvet

adjon. 1903-ban megjelent Geológia című tankönyvének I., majd 1909-ben II. kötete.

1901 nyarán a svájci *Windgälle* kvarcporfirját tanulmányozta. 1903-ban a *Kodru hegységben* végzett kiegészítő felvételeket. 1904-ben a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R. T. felszólítására a gömöri *Vashegy* és *Hradek* vasérc-előfordulásait tanulmányozta. 1905, 1906 és 1907 nyarán a *Szepes-Gömöri Érchegység* déli részét térképezte a m. kir. Földtani Intézet számára.

Böckh működése eleinte tisztán tudományos jellegű volt. Később azonban mindinkább a gyakorlati irány felé terelődött. Ez a változás főként két okra vezethető vissza: Mint a geológia tanárának a selmeci főiskolán nemcsak az volt a feladata, hogy a tanítványokat a geológiába bevezesse. Közvetlenül meg kellett mutatnia a geológia fontosságát a bányászat szempontjából: a földben levő rejtett kincsek feltárását a geológia segítségével. A második körülmény, mely a tiszta tudománytól mindinkább a gyakorlati kérdések felé irányította, volt a »jánosit« nevű ásvány vitája. Amint később még látni fogjuk, a jánosit-kérdés még ma sincs teljesen tisztázva. E vitáról Böckh 1921-ben egy ízben, mikor a Dunántúl antiklinálisait nyomoztuk, a következőket mondotta: »Ez a vita akkor pillanatnyilag elkedvetlenített s azóta mindinkább a gyakorlati kérdések sokszor igen nehéz problémái érdekelték elsősorban«.

Széleskörű, kiváló képzettsége, kitűnő ítélőképessége, bámulatos emlékezőtehetsége, becsületos gyakorlati érzéke — melyet valószínűleg a Hofmann-család véréből örökölt — mind olyan tulajdonságai voltak, hogy révükön csakhamar első helyet biztosított magának a hazai bányászakértők közt. Már a háború előtti években alig volt nagyobb fontosságú bányai ügyi kérdés, melyben az ő véleményét ki ne kérték volna. Különösen a hazai érterületeken végzett vizsgálatainak voltak fontosak: A *Radnai Havasok* területén felfedezte az ányesi piritelőfordulásokat. A *facebányai* és *ilobabányai* érterületeket az ő részletes vizsgálatai és becslései alapján nyitották meg. A felvidéki magnezittelepek feltárásában is irányító szerepet kapott. A *nyitrabányai*

szénterület geológiájának tanulmányozásával lényegesen hozzájárult a terület szénkincsének helyes értékeléséhez.

Néhai Mály Sándor idősebb Lóczy Lajos ösztönzésére, kit Cholnoky Jenő és Papp Károly támogatott, Erdélyben káliumsókra kezdett fúrásokat. E fúrások nem találtak kálisót. Az első fúrás egészen eredménytelen volt, a második volt a nagysármási híres gázkút.

E fúrásokat oly pontokon telepítették, melyek tektonikai helyzete olyan, hogy nem lehetne alattuk a kálisókat elérni, még ha a mélyben meg is volnának. A fúrások adataiból azonban Böhm Ferenc, Böckh egyik hallgatója — ma pénzügyminiszteri tanácsos, akkor bányamérnök — arra gondolt, hogy, mint más területeken, talán az Erdélyi Medencében is a gáz redőhöz kötve fordul elő.

Néhai Lóczy Lajos, a m. kir. Földtani Intézet akkori igazgatója Böhm eszméje alapján három nagyobb redővonulatot meg is állapított s igazolta az elgondolás helyességét.

Erre a pénzügyminisztérium 1910-ben elrendelte az Erdélyi Medence földgáz-mezőinek részletes tanulmányozását s e munka vezetését Böckh Hugóra bízta. Ekkor jutott élete főmunkaterületéhez s ettől kezdve utolsó percéig főként a szénhidrogének kutatására fordította munkásságát. E gyakorlati irányú munkásságát a legfényesebb sikerek koronázták s az ezen a téren elért eredményeit mindenhol az egész világon, igen nagyra becsülik.

1910 november 16-án főbányatanácsosi címmel első osztályú főiskolai rendes tanárrá nevezték ki.

A szénhidrogének kutatása tehát teljesen Böckh kezébe került s ő a legnagyobb lelkesedéssel, páratlan fizikai és szellemi munkaerővel vezette e munkát. Eleinte maga is a legaprólékosabban részt vett a geológiai felvételekben. Később csak az irányítást tartotta meg magának: Az új területen csak az első átnézetes tájékoztató felvételeket vegyeze maga, a részletes kidolgozást munkatársaira bízta.

Az erdélyi területek rövid egy évi tanulmányozása alapján már világosan látszott az erdélyi szénhidrogén-területek szerkezete.

1911-ben az erdélyi földgáz feltáráásával elért eredményei elismerésül Őfelsége a III. osztályú vaskorona-renddel tüntette ki. Ekkor a szénhidrogének kutatása már annyira lekötötte, hogy tanári tevékenysége lassanként mindig jobban háttérbe szorult.

A következő években az erdélyi kutatások tovább folytak. Közben amerikai szakértők is foglalkoztak az erdélyi területekkel és Böckh 1914-ben közölte, hogy az amerikai szakértők a geológiai tanulmányok és a fúrások alapján az erdélyi gázmezők területét 515.5 km.²-re, a gáztartalmát km.²-ként 140 millió m³-re becsülték.

Az erdélyi káliumsó és földgáz kutatásának történetéről 1930-ban a következőket írta: »Az erdélyi káliumsókutatás és földgázkutatás története típusosan olyan, mint a legtöbb hasznosítható ásványelőfordulás felfedezésének története... Rendesen mást kapunk, mint amire fúrunk, vagy másképen, mint ahogyan elképzelték. Az ilyen fúrások, kutatások történetében elismerést érdemel az, aki a fúrást, kutatást propagálja és az erkölcsi, vagy anyagi kockázatot vállalja. Övé az úttörő, a pionír érdeme. A fúrás és kutatás ezután vagy eredménytelen, ami a gyakoribb eset, vagy eredményes, ami a ritkább. Mindenesetre azonban új felvilágosításokat kap a geológus az elvégzett munkálatok alapján. A nyert felvilágosítások, tapasztalatok alapján rendesen új irányokban indul meg a munka. Végül, ha az eredmény meg van, jön a felhasználás, az értékesítés, ami szintén új, nehéz feladat. A kereskedőknek igazuk van, amikor azt mondják, hogy nem elég termelni, hanem eladni is kell tudni«.

1913 végén a nyitramegyei Egbell község mellett Böckh Hugótól telepített 166.5 m. mély fúrás a gázon kívül petróleumot is feltárt. Ez eredmények láttára a kormány Böckhöt a pénzügyminisztériumba helyezte át s az állami bányászati kutatások vezetésével bízta meg 1914 április 21-én, május 25-én miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel tüntette ki. Ez időtől kezdve azután csupán csak a kutatások irányításának élt s főiskolai tanári állásáról lemondott.

A világháború elején a 32. ezredben a galíciai fronton századparancsnok volt; de hamar felmentették s újra serényen kutatott szénhidrogének után. Ebből a célból 1914—1918-ban Horvátországban folytak geológiai felvételek, s ezek kiderítették, hogy e terület harmadkori rétegei is — akárcsak Erdélyben — gyűrtek. *Böckh* a bujavicai boltozatot megfúratta s 1918-ban 250 m. mélységből földi-gáz tört elő, 300 méterből pedig több mint 100 vagon kenőolajat termeltek.

1917-ben a Dunántúlon, 1918-ban az Alföldön indította meg a szénhidrogén-kutatásokat. Már erdélyi tanulmányai kapcsán 1911-ben felvetette azt a gondolatot, hogy az Alföld gyűröttsége is lehetséges és hogy az Alföldön is tanulmányozni kellene a szénhidrogének előfordulásának lehetőségeit. Az alföldi kutatásokban már nagy szerepet játszott az Eötvös-inga, melyet legelőször már az egbelli területen alkalmazott.

1915-ben akadémiánk levelező tagul választotta.

A nagy háború alatt a középponti hatalmak alumínium-szükséglete nagy arányokban megnagyobbodott. Osztrák területen csakhamar két alumíniumkohó működött s az volt a terv, hogy nálunk is felállítanak egy kohót s abban a királyerdői bauxitokat fogják feldolgozni. *Böckh* is foglalkozott az alumínium-szükséglet kérdésével s azt ajánlotta, hogy a beregmegyei alunitot használják fel az alumínium előállítására, az alunit kálium-tartalmát pedig műtrágyának lehetne értékesíteni. *Szarvasy Imre* tagtársunk eljárást dolgozott ki erre a célra. A pozsonyi Nobel-gyárban 1918-ban már nagyobb arányban folytak az eredményes gyári kísérletek, mikor a háború befejezése véget vetett a nagy alumínium-szükségletnek.

Böckh szerette volna hazánk állami fémbányászatának jövőjét biztosítani. Ebből a célból részvénytársasági alapot akart szervezni s ily módon új tőkét bevonni, mellyel a berendezéseket teljesen a technika modern vívmányai alapján lehetett volna kiegészíteni, illetőleg újakkal pótolni. Az erre vonatkozó előkészítő munkálatokat a nagybányai bányakerületben meg is indította. A kerület érckészletének

becslését meg is kezdette egy bizottságban, melynek két osztrák szakember is tagja volt.

Közben érdemei elismeréseül különböző kitüntetésekben részesült: 1916 őszén a pénzügyminiszter a X. főosztály vezetésével bízta meg. 1917-ben a II. osztályú polgári hadi érdemkereszttel tüntették ki, 1919-ben miniszteri tanácsosi minőségben a magyar királyi állami bányászati monopóliumok és bányászati kutatások központi igazgatójává neveztetett ki.

Megkezdett gyakorlati irányú munkáinak folytatását meggátolta azonban a trianoni béke. Úgyszólván addigi minden munkaterülete: Erdély, a Felvidék, Horvátország — mindazok a területek, hol a földi-gáz- és olajkutatásai eredményesek voltak — mindaz elveszett. E veszteségek igen erősen hatottak ugyan reá, de munkakedve azért nem csapant meg: a megcsonkított ország területén újból megindította a szénhidrogének kutatását. Ekkor — 1918 december 31 óta — már helyettes államtitkár volt s 1919 szeptember 1-én államtitkári hatáskört kapott. Az ország akkori helyzetében lehetetlen volt nagyobb, költséges kutató munkát végeznie. Ő azonban a szénhidrogén-kutatások révén elért nagy tekintélyével a legnagyobb angol földiolaj-társaság: az Anglo Persian Oil Company Ltd. kutató vállalatát, a d'Arcy Exploration Co Ltd.-et rábírta, hogy saját tőkéjével Magyarországon kutatásokat végezzen. A magyar kormány 1920 októberében ezzel a kutató vállalattal egyezményt kötött s a kutató vállalat 120.000 angol font sterling tőkével a Hungarian Oil Syndicate Ltd. céget alapította meg Budapesten. Ez a cég az ország különböző részeiben — először a Dunántúlon, majd az Alföld északkeleti szegélyén — geológiai tanulmányokat végeztetett.

Az angol társaság a geológiai felvételek s az egész kutató munka irányítására Böckhöt kérte fel. E kérésnek csak úgy tehetett eleget, hogy az állami szolgálatból — kormányzói elismeréssel — kilépett (1921 február 21.-én).

A geológiai felvételeket néhány magyar geológus (Pantó Dezső, Pávai-Vajna Ferenc, Vendl Aladár) végezte az ő lelkes irányítása s ellenőrzése mellett.

A Hungarian Oil Syndicate a geológiai felvételek és *Böckh* javaslata alapján csakhamar megkezdette a budafapusztai (Zala megye), majd a kurdi fúrást. Az 1735.5 m. mély budafai fúrás (1920—1923) csak földigáz- és olajnyomokat tárt fel s 1516 m.-ben NaCl-tartalmú vizet. A kurdi 623.3 m. mély fúrás (1921—1923) is — bár olaj- és gáznyomok mutatkoztak — gyakorlati szempontból eredménytelen maradt.

Közben a Hungarian Oil Syndicate tőkéjének java-része elfogyott, úgy hogy a szindikátus a következő fúrást a bajai Pandur-szigeten a pénzügyminisztérium s a magyar bankok támogatásával hajtotta végre. Ez a fúrás (1924—1925) 1396.37 m. mélyen gyakorlati szempontból szintén eredmény nélkül maradt abba.

Mikor a gyakorlati eredmény nélküli fúrásokról szólnunk, szem előtt kell tartanunk, hogy a jól feltárt s olaj- és gázban dús területeken is csak a fúrások bizonyos hányada eredményes. A nehézségek megértésére vegyük szemügyre az egbelli dús és jól tanulmányozott területet. Az első egbelli fúrás kedvező eredményű volt, napi 1.5 ciszterna olaj folyt ki belőle. A II., III. és IV. számú fúrás eredménytelen volt, az V. ismét sikerrel járt. A VIII. és X. fúrás ismét meddő, a IX., XI., XIII. eredményes volt. 1920 júliusában, mikor már 120 fúrás készült el, az eredménytelen fúrások 34%-ot értek el.

Még a szindikátus fúrásainak befejezése előtt megkezdette *Böckh* — mint az Anglo Persian Oil Company geológiai tanácsadója — külföldi szénhidrogén-kutatásait.

1923—24 és 1924—25 téli hónapjaiban Perzsia nyugati és délnyugati részét tanulmányozta. 1925—26-ban a Turkish Petroleum Company Ltd. geológiai vizsgálatait vezette Irakban.

1926 júniusában ismét Perzsiában dolgozott. Ugyanez év szeptemberében amerikai útjára indult s 15 hónapos utazásán Guatemálát, Columbiát, Trinidad szigetét s Venezuela egy részét tanulmányozta a szénhidrogének előfordulása szempontjából. 1928-ban Albániában, majd újból Perzsiában végzett kutatásokat, honnan 1929 júniusában tért

vissza a földművelésügyi minisztérium óhajára, hogy a m. kir. Földtani Intézet megüresedett igazgatói állását elfoglalja. Ez év október 8.-án vette át a földtani intézet vezetését. Ezzel édesatyja örökébe lépett s az intézetbe lüktető, munkateljes életet vitt magával.

Az intézet munkakörének középpontjába a gyakorlati geológiai kérdések tanulmányozását és megoldását állította s évek hosszú sorára szóló, minden részletre kiterjedő munkaprogrammot dolgozott ki. A tervet a főszűlt a szénhidrogének kutatására helyezte, de nagy gondot fordított az ércek s más hasznos anyagok nyomozására, továbbá a vízellátással és az öntözéssel kapcsolatos gyakorlati hidrogeológiai kérdések tanulmányozására is.

Intézeti munkássága nem tisztán az volt, hogy a megindított geológiai munkákat irányította. Hanem az intézet adminisztrációját a régebbi egyszerűbb eljárások helyett igen széles alapokra építette fel. E célból szaporította az igazgatói iroda segédszemélyzetét, kik minden ügyiratot megfelelő külső alakkal láttak el. És minden a saját kezén ment keresztül; még csekély fontosságú kérdést is lényegében maga intézett el.

A külső geológiai munkák kapcsán is a legnagyobb pontosságot és részletességet kívánta meg munkatársaitól. Kisebb területeket dolgoztatott fel, de a legnagyobb aprólékossággal és különös gondot fordított arra, hogy a nagy arányban készített szelvények is a lehető legpontosabbak legyenek.

Az intézet adminisztrációja és a külső munkák középonti irányítása annyira elfoglalta, hogy maga rendszeres, részletes geológiai felvételeket nem végezhetett úgy, mint édesapja, mikor az intézet igazgatója volt. A kint dolgozó geológusokat azonban sorra meglátogatta s tapasztalatainak gazdag tárházában mindig talált analógiát, akármilyen nehéz feladat tisztázásáról és megoldásáról volt is szó.

A munka a m. kir. Földtani Intézetben a kijelölt irányokban a legnagyobb erővel folyt, hogy Böckh külföldi útjain szerzett tapasztalatai a csonkaország javára gyümölcsözzenek. A nagyszabású munkaterv keresztülvitelét s az

esetleges gyümölcsök megérését azonban már nem ér-
hette meg.

Még 1920-ban a M. kir. József-Műegyetem vegyész-
mérnöki és egyetemes osztályán szigorlati kültag lett. Ezt
a megtisztelő szerepét is — mikor itthon volt — a legna-
gyobb pontossággal látta el.

1930 elején a Magyarhoni Földtani Társulat és e tár-
sulat hidrológiai szakosztálya tiszteleti tagjává választotta.
Ezzel a társulat a két legnagyobb elismeréssel tüntette ki.
Ugyanebben az évben a Szent István Akadémiának is
tagja lett.

1931 május havában a londoni egyetem meghívására
Londonban tektonikai előadásokat tartott. Ugyanez év
augusztusában a Kárpáti Geológiai Egyesülés Prágában
tartott ülésein és a Kárpátokba tett kirándulásain vett részt
s a jelenlevők bámulták kiváló képzettségét s testi rugé-
konyságát. Pedig ekkor a gyilkos kór már megtámadta erős
szervezetét.

Röviddel visszaérkezése után májbaja annyira súlyo-
sodott, hogy szanatóriumba kellett feküdnie. Itt vette át
utolsó kitüntetését, a görög Phönix-rend nagykeresztjét is.
Sem erős szervezete, sem az orvosi tudomány azonban nem
tudott megküzdeni a kórral. December 6-án éjjel 1 órakor
nemes szíve megszűnt dobogni.

Az a mély, őszinte és általános részvét, mely iránta
megnyilvánult akkor, mikor a Kerepesi-út mellett levő
temető díszsírhelyére kísértük, méltó volt *Böckh* nagysá-
gához, de méltó volt a magyar tudományos világhoz is.

Böckh Hugó irodalmi munkásságában két időszakot
lehet megkülönböztetni. Az első időszakban a tiszta tudo-
mányt szolgálta s legfeljebb itt-ott mutatott rá gyakorlati
kérdésekre. A másodikban írt munkái első sorban gyakor-
lati jelentőségű problémákkal foglalkoztak.

Az első időszak munkásságát jellemzi, hogy az ásvány-
tan és földtan több ágára kiterjedt. A második időszakban

különösen a szénhidrogén-kutatásokkal összefüggő szerkezeti és rétegtani tanulmányok jelentek meg.

Tisztán tudományos munkáinak sorát ásványtani tárgyú közlemény nyitotta meg: A Kissvábhegy nummulinás mészkövének hasadékaiban apró víztiszta kvarckristályokat fedezett fel 1897-ben. Kimutatta, hogy a kvarcnak ez az előfordulása a carraraival megegyező.

Tanulmányozta a Redwitz (Bajorország) mellett talált fichtelitet 1904-ben. Az ásvány ligroinos oldatából előállított kristályairól kimutatta, hogy monoklin hemimorfok s ezzel az első ásványt állapította meg, mely ilyen szimmetriájú.

Még egy ásványtani dolgozata jelent meg 1906-ban. E munkájában új ásványt írt le. A gömöri hegységben grafitos palákban kivirágzásként poralakú ásványt fedezett fel. E víztartalmú vasszulfát kémiai összetételét *Emszt Kálmán* állapította meg. Fizikai sajátságait maga tanulmányozta; kimutatta, hogy a rombos rendszerben kristályosodik, s édesapja keresztneve után »jánosit« néven írta le. Ez a dolgozata elég nagy vitát idézett elő.

Weinschenk Ernő müncheni tanár — *Böckh* tanára — szerint ez az ásvány monoklin s azonos volna a már régebben ismert copiapittal. *Toborffy* és *Krenner* igazolta *Böckh* megállapításának helyességét, hogy ez az ásvány valóban a rombos rendszerben kristályosodik. Vizsgálataik azt is megállapították, hogy a *Linck* jénai professzor nem elég pontos mérései szerint monoklinnak tartott copiapit rombos szimmetriájú. Ezen az alapon a jánosítot a copiapittal azonosnak tekintették.

Posnjak és *Merwin* szerint a mesterséges copiapit-kristályok valóban rombosak. *Gossner* azonban a Hintze-féle Handbuch der Mineralogie-ban a copiatitot mégis monoklinnak tekinti, »weil es nicht möglich ist diese (a természetes kristályokat) mit den ersteren (a mesterségesekkel) zweifelsfrei in Einklang zu bringen«.

A jánosít- és copiapit-kérdés tehát nemcsak akkor volt vitás, hanem egyes szakemberek szerint még ma is.

Közben az őslénytan terén is eredményesen dolgozott:

Hilber gráci egyetemi tanár egyik közleményében utalt arra, hogy a *Pecten denudatus* Reuss faji jellegei meg lehetős bizonytalanok. *Böckh* igen részletes vizsgálatok alapján megállapította, hogy a *Pecten denudatus* és a *Pleuronectia comitatus* Font. közt számtalan variáció van, úgy hogy e két fajt egyesíteni kell.

A felsőpálfalvai alsó miocén homokkőből előkerült állkapocsról megállapította, hogy új Orca-faj állkapcsa, ezt a fajt *Orca Semseyi* néven vezette be az irodalomba. Ez az Orca-genus eddig csak az oligocénből volt ismert.

Több oligocén s miocén kőületet írt le a Nagymaros környékének geológiáját tárgyaló munkájában.

Becsés eredményeket tartalmaz két közzétani dolgozata is. Selmezbányán a város környékének igen részletes geológiai tanulmányozásába fogott. Ezzel elődei megkezdett munkáját akarta folytatni és befejezni. Tanulmányairól egy közlemény meg is jelent. Ez a munkája főként az eruptív kőzetek korával foglalkozik, megállapítja a kitörések sorrendjét. Kimutatja, hogy a selmeci vulkáni kitörések a miocénban piroxénandezit-hamu és -lapilli hullásával kezdődtek, majd piroxénandezit ömlött ki. Ezután diorit, granodiorit képződött, helyenként granodiorit-aplit is. Majd a biotit-amfibolandezit kitörése következett: eleinte csak hamu-, lapilli- és bombaszórás, később lávakiömlés is. Erre következett a riolittufa, majd a riolit. Az erupció ciklusát a pliocénban a bazalt kitörése fejezte be. Behatóan foglalkozik e munka a vulkáni utóhatásokkal, az elkvarcosodással és a zöldkövesedéssel is.

A svájci Windgälle kvarcporfirja kiömlésének korát (Schafarzikkal együtt) az oxfordi emeletbe sorolta.

Geológiai tárgyú munkái sorát egyik nagyobb műve nyitja meg, mely Nagymaros környékének földtani viszonyait tárgyalja. A Böckh-családnak Nagymaroson nyaralója volt s onnan járta be *Hugó* igen részletesen a környéket. A munka közzétani és paleontológiai részének részletes vizsgálatait Münchenben *Zittel* és *Weinschenk* intézetében végezte el. E munkájában Nagymaros vidékéről áttekintő s mégis a részletekre is kiterjedő képet tárt elénk.

A munka első fele a terület oligocén- és miocén-rétegeit tárgyalja. E rétegek itt összefüggő rétegsorban következnek egymás fölött. Összehasonlításul a gödi rétegeket is tanulmányozta. Paleontológiai-sztratigrafiai vizsgálatainak eredményeiből azt a következtetést vonta le, hogy a felső oligocén-rétegek sztratigrafiai helyzetét — ha a lerakódás félig sós vízi — a fauna százalékos összetételéből nem ítéltük meg; ez csak akkor lehetséges, ha más területeknek vele összefüggő lerakódásait vesszük figyelembe. A brakkvízi és édesvízi lerakódások faunája soha sem oly pregnáns, mint a tengerieké, mert a fauna alakjai általában hosszabb életűek, mint a tengeri faunák.

A másik nagy fejezetben az andezitokat és tufákat breccsákat tárgyalja. Az andezit-típusokat nem választotta külön, ami Szabó József típus-keveredési elvének befolyására vezethető vissza.

1903 nyarán a Kodru-hegységben végzett részletes geológiai felvételeket s kiegészítette és reambulálta Pethő Gyula felvételeit. Eredményeiről rövid jelentésben számolt be. Megállapította (Pethő felfogásával ellentétben), hogy a Kodru régi lánchegység maradványa. A főgerinccel párhuzamos csapásban kelet felé mind fiatalabb kőzetek következnek. Sonkolyostól délre egy második, perm-kőzetekből álló vonulat bukkanik a felszínre. A hegység nyugati oldalát — mint már Pethő is hangsúlyozta — ÉÉNy-i irányú nagy törésvonal határolja. Ezzel az iránnyal párhuzamos vetődések a hegység belsejében is előfordulnak. Harántvetődések is jellemzők. Ezek párhuzamosak a Fekete-Körös azon részével, hol a perm- és jura-kőzeteket átvágja; ez a völgyrészlet t. i. az egyik vetődés mentén fejlődött ki. Egyik harántvetődés mentén Havasdombrótól D-re a Pinye-hegyen a kvarcporfir és kvarcithomokkő a tithon dolomitos mészköveire tolódott; a vetődés folytatásában az Izói-gerinc kvarcporfirja messze kitolódott Ny felé.

Megállapította, hogy — a régebbi felfogással szemben — a Kodru a triászban szárazon állott, míg a Moma jó részét a triász-tenger borította. Száraz volt a Kodru a kréta-korszakban s a harmadkor elején is.

A Kodru nyugati peremét jelző beszakadás és a hátrántvetődések a mediterránban és a szarmata elején képződtek. A szarmata-kor idejében a Kodru lényegileg már ugyanolyan szerkezetű volt, mint ma.

1904 nyarán a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R. T. felszólítására a gömöri Vashegy vasércelőfordulásait és Hradek vasbányáit vizsgálta meg. Eredményeit részletes közleményben foglalta össze.

Ez összefoglalásban pontosan megállapította a rétegsorozatot s azután az érctermő-sorozat geológiai helyzetével s az ércek képződésével foglalkozott. Különösen kiemelte, hogy a rétegsorozat igen erős termális hatásokra utal. A sorozat egyes tagjainak metamorf voltát és az őket ért termális hatásokat a gránitra vezette vissza; ez a gránit a permnél fiatalabb volna.

A vasérc-előjövetelek hasadékkitöltések s a mélyből feltörő termákból váltak ki. A permkori kvarcitos kőzetek merevek s ezért legjobban alkalmasak oly hasadékok képződésére, melyek a felszálló termáknak út gyanánt szolgáltak; azért ezek a legállandóbb vasérctartalmúak. A grafitos palákban és werfeni palákban — mivel lágyabbak — csak bizonyos körülmények közt fejlődhetnek ki oly hasadékok, melyek nagyobb telérek képződésére vezettek.

A földművelésügyi minisztérium megbízásából három nyáron (1905, 1906, 1907) végzett geológiai felvételeket a Szepes-Gömöri Érchegységben. E munkásságáról csak három rövid összefoglaló jelentés jelent meg, az eredmények részletes feldolgozása, sajnos, elmaradt. E rövid jelentésekből is látszik azonban, hogy a hegységet felépítő képződményeket részletesen taglalta s a tektonika lényegére is rámutatott. Különösen kiemelte azt a hasonlóságot, sőt megegyezést, mely a borostyánkői hegység kristályos paláinak egy része s a Szepes-Gömöri Érchegység »érctermő sorozata« közt mutatkozik. A szalónaki antimonit-előfordulást a rozsnyói antimonit párjának tekinti. Az osztrák magnezittelepek s a Szepes-Gömöri Érchegység magnezitelőfordulásai is azonos fellépésűek.

Selmeci tanársága idejének egyik legbecsesebb terméke

volt igen szépen és gazdagon illusztrált nagyszabású két-kötetes geológiai kézikönyve. A munka címlapjára ugyan a tankönyv szót nyomtatta, de a mű terjedelme és tartalma alapján igen kimerítő kézikönyv. A geológiával együtt igen részletesen tárgyalja a közettant és az őslénytant is; hazánk sztratigrafiai viszonyait e munka foglalta először össze modern alapon s azóta nem jelent meg újabb sztratigrafiai összefoglalás. A közettani részekben látszik müncheni tanárának, *Weinschenknek* hatása. Noha *Weinschenk* felfogása bizonyos kérdésekben kissé merész volt, tanításainak nagy részét későbbi vizsgálatok is megerősítették s általános érvényűvé emelték.

Böckh e munkájának első kötete 1903-ban, a második része 1909-ben jelent meg s ma is hézagot pótol, mert azóta hasonló tartalmú s terjedelmű magyar mű nem látott napvilágot.

A gyakorlati célú tudományos munkáinak sorát az Erdélyi medence antiklinálisainak tanulmányozása nyitotta meg.

Erdélyben gázkitörések, iszapvulkánok, olajnyomok régóta ismeretesek. 1904-ben *Schafarzik Ferenc* Felsőbajom környékét ajánlotta megfúrásra a pénzügyminisztériumnak petróleum és gáz nyerése szempontjából. Sajnos, a fúrás elmaradt. *Böhm Ferenc* elgondolása alapján — mint fentebb említettem — indult meg az erdélyi medence részletes tanulmányozása *Böckh* vezetésével. 1910-ben több munkatársával együtt végezte e tanulmányokat s a régebben nagyrészen vízszintes településűnek tartott medencében 18 redőt állapítottak meg. E tanulmányok eredményeit *Böckh* foglalta össze az Erdélyi Medence földi-gázt tartalmazó antiklinálisairól írott munkájában.

Dolgozatában ismertette a gyűrt szerkezetet s kimondta, hogy a sóformáció felett levő vastag rétegsorozatban sok homok- és homokkő-réteg fordul elő, melyek tektonikájuknál fogva alkalmasak arra, hogy az antiklinálisokban kiadós petróleum- és gázelfordulások halmozódjanak fel. A petróleum anyaközetének a miocén slírt tekintette.

Ebben a munkájában már ajánlja az Alföld és Hor-

vátországi területének részletes geológiai tanulmányozását is abból a célból, hogy vajjon e területeken nincsenek-e szintén antiklinálisok, melyek a gáz és petróleum összegyűjtésére alkalmasak voltak. (A Kalnik-hegységben — Horvátországban — Böckh máris megállapított antiklinálisokat.)

Az Erdélyi medence tektonikájának tanulmányozását több munkatársával együtt 1911 és 1912-ben is folytatta. E munkálatok csaknem az egész medencét felölelték s az eredményeket *Böckh*: »Rövid összefoglaló jelentés az Erdélyi medence földgáz előfordulásainak az 1911—1912. években történt tanulmányozásának eredményeiről« közleményében foglalta össze.

Ebben az összefoglalásban ismertette a megállapított boltozatokban lemélyített addigi fúrások eredményeit, melyek együtt naponként 2,368.000 m³ gázt adtak. Ezután leírta az újonnan megállapított redőket s a fontosabb boltozatokat. Kiemelte, hogy a medence redőiben a kősnál régebb kőzetek nem jutottak a felszínre s lehetséges, hogy a sóformáció alatti rétegek tektonikája más, mint a sóformáció és az annál fiatalabb rétegeké. És itt felhívta a figyelmet a *Buxtorf* lenyесett redőihez való hasonlóságra.

1914-ben jelent meg az az értekezése, melyben a bécsi medence északi végében, Egbell környékén végzett tanulmányokról és gyakorlati eredményekről számolt be. (Néhány megjegyzés a Morvavölgy és a Nagy Magyar Alföld fosszilis szénhydrogén előfordulásairól. Bányászati és Kohászati Lapok, XLVII. p. 705—712. és Zeitschrift d. Int. Vereines der Bohringenieur und Bohrtechniker, 1914, 52.)

E közleményében először is szokott őszinteségével elmondotta, hogy miként került az egbelli területre.

Medlen János egbelli földmíves az egbelli vasútvonaltól keletre levő telkén a földből kiáramló gázt felfogta s házában fűtésre használta. A gáz 1911-ben robbant s mivel a ház a vasúti szabályzat ellenére közvetlenül a vasút mellett épült, a hatóság vizsgálatot indított. 1911 július 7-én a bányakapitányság e területet megvizsgálta s *Gallo* főbányabiztos megállapította, hogy *Medlen* házának környé-

kén, mintegy 12 holdnyi területen gázömlések vannak. A bányakapitányság jelentése alapján kezdte el *Böckh* a pénzügyminisztérium megbízásából Egbell környékének tanulmányozását.

Sikerült hamarosan megállapítania, hogy a gázszivárgások KÉK-i irányban húzódó redőn fordulnak elő. További részletes vizsgálatai kimutatták, hogy Egbell mellett valóban jellegzetes brachiantiklinális húzódik. A javaslatára Egbell mellett mélyített fúrás 1914-ben nemcsak a gázt, hanem a petróleumot is feltárta. Az olajat a szarmata rétegek tartalmazták 163.5—166.5 m. mélyen.

Böckh az olaj anyakőzetét a slír-rétegekben kereste s rámutatott arra, hogy a Morvamezőn addig ismert gáz- és olajnyomok eredetileg a slírből származhatnak. Hangsúlyozta egyúttal a Morvamező további tanulmányozásának fontosságát: »A magyar petróleumkutatás jövője a Morva folyó területén, a Morvamezőn, a Nagy Magyar Alföld keleti részén és annak öbleiben, Horvátországban és Erdélyben van«.

Az egbelli olajterületen a megnyitás óta eltelt 20 év alatt kerekén 80.000 métert fúrtak 250 fúrólyukban s 14.000 ciszterna olajat és 4.5 millió köbméter gázt termeltek.

Egbell megfúrása után 10 évvel Egbelltől északra Göding környékét tárták fel, hol ma 30-nál több sikeres fúrás van. Azóta a bécsi medencében még néhány helyen sikerült szénhidrogéneket feltárni. És mindezek az eredmények *Böckh* kezdeményezésének a folytatásai.

Egyik legfontosabb munkájában a báró *Eötvös Loránd*-féle nehézségi méréseknek összefüggését a geológiai szerkezettel állapította meg.

Már az előbb említett dolgozatában az egbelli területtel kapcsolatban rámutatott *Eötvös Loránd* erdélyi méréseinek a jelentőségére. Kiemelte, hogy ott, hol a geológiai megfigyelések brachiantiklinálisok búbjait állapították meg, a nehézségi mérések tömeghiányt, a szinklinálisokban tömegfelhalmozódást mutatnak ki. Az Erdélyi medencében sőt kell feltételeznünk a brachiantiklinálisok magjaiban. »Ha e feltevés bevállik, akkor a nehézségi mérések leg-

alább az Alföld keleti részén megbecsülhetetlen szolgálatot tehetnek.«

1917-ben »*Brachiantiklinálisok és dómok kimutatása torziós mérleggel végzett nehézségi mérések adatai alapján*« című munkájában az addig csak feltételezett összefüggéseket bebizonyította:

Kiindulásul azokat az eredményeket vizsgálta meg, melyeket 1912-ben *báró Eötvös Loránd, Pekár Dezső és Fekete Jenő* Erdélyben a Maros völgye mentén végzett nehézségi mérései megállapítottak.

Böckh a Maros völgyében Marosújvártól Marosvásárhelyig fektetett geológiai szelvényt összehasonlította a nehézségi mérések eredményeivel. Kitűnt, hogy ott, ahol a geológiai szelvényen antiklinális-tengely van, nehézségi minimum észlelhető, a szinklinálisokban pedig maximum. Az antiklinálisok felett jelentkező minimumot, azaz a tömeghiányt az antiklinálisban levő kőso okozza.

Ahol az antiklinálisban nincs kőso, hanem nagyobb sűrűsége paleogén, vagy még idősebb rétegek, ott az antiklinálisoknak nehézségi maximumok felelnek meg. Az egbelli brachiantiklinális magvában nem várható kőso, hanem palogén és még régebbi kőzetek. Ennek megfelelő az izogammák helyzete Egbell környékén, amint az erről a területről készült izogammás térkép mutatja.

Ezen az alapon *Böckh* a következőket mondja: »...a mélyben meggyűrt medencékben, hol a holocén és pleisztocén üledékek a szerkezet geológiai megfigyelését lehetetlenné teszik és ahol az altalaj kinyomozása eddig sokszor csak mélyfúrások segítségével volt lehetséges, a nehézségi mérések megbecsülhetetlen szolgálatokat tehetnek a szénhidrogénekre való kutatásoknál. Ha az észlelések elég sűrűek, az izogammák az altalaj tektonikáját visszaadják és ily módon az ásványolajra, földgázra vagy kősoóra való kutatófúrások azonnal a helyes pontokon telepíthetők meg, ha különben általános geológiai megfontolások vagy az ilyen medencék peremén észlelhető föltárások ilyen fúrások telepítését igazolják.«

Böckh ezt a munkáját is közölte németül (Der Nach-

weis von Brachiantiklinalen und Domen, mittels der Doch-
wage. Petroleum. XII, 817.) és ezzel elindította az Eötvös-
ingát világméretű hódító útjára.

E munkája és személyes közbenjárása alapján a
pénzügyminisztérium a bányászat ikutatások programjába
állította az Eötvös Lóránd ingájával való méréseket. Eötvös
halála után 1919 óta a Bárány Eötvös Lóránd Geofizikai In-
tézet végzi a méréseket Pekár Dezső miniszteri tanácsos,
geofizikus vezetésével.

Böckh munkája megjelenése után megindította az
Eötvös-féle ingával való méréseket az Alföldön, a többi
között a Hortobágyon és környékén. A mérések itt egy
gravitációs maximumot és egy minimumot állapítottak meg.
Ezek közül az egyik — Böckh munkája alapján — antikli-
nálisnak felel meg. Két fúrást tervezett: egyet a maximu-
mon s egyet a minimumon. Az 1113 m. mély hortobágyi
fúrás a minimumon, a Tekeszarva-halom környékén létesült.
Ez a minimum annyira szétterjed, hogy nem annyira sótest
jelenlétére, mint inkább nagyobb mélyedésre lehet követ-
keztetni belőle. A fúrás lényeges eredményre nem is veze-
tett. A maximum Hajduszoboszló környékén, a Vértölgy
vasúti megálló mellett van. Sokkal később és már nem az
ő irányításával készült a hajduszoboszlói fúrás nem a maxi-
mumon, hanem a maximumtól mintegy négy km. távol-
ságra. Ez a fúrás az ismert hajduszoboszlói metános, sós
melegvizet tárta fel.

Abban az időben, mikor Böckh az Anglo Persian Oil
Company geológiai tanácsadójaként működött, alig jutott
hozzá, hogy kutatásainak geológiai eredményeit közölje.
A nagy petróleumvállalatok féltékenyen őriznek minden
oly eredményt, mely bárminő vonatkozásban magával az
olajjal összefügg. Különben is a petróleum-geológus a hely-
szini felvételek alkalmával a geológiai térképet — különös
tekintettel a terület szerkezeti viszonyaira — készíti el. A
részletes öslénytani és közettani feldolgozás rendszerint
csak utólag készül el, vagy esetleg egészen elmarad.

1929-ben azonban mégis igen fontos összefoglalás je-
lent meg Irak geológiájáról.

A lausannei szerződés több európai nagy államnak jogot biztosított, hogy Irak területének hasznos ásványait kihasználja. 1925-ben ezeknek az államoknak megbízottai-ból geológus-bizottság tanulmányozta ebből a célból Irak területét. A kutatások az akkor »Turkish Petroleum Co«-nak nevezett internacionális társulat végezte (ma Irak Petroleum Co). A kutatások vezetésére Böckhöt kérték fel, ki az angolokat képviselte. Az internacionális bizottságban 15 geológus vett részt. *Viennot Pierre* volt a francia csoport, *Noble* és *Shaw* a másik két csoport vezetője. A bizottság Irak legnagyobb részét tanulmányozta, különösen Moszul-t. Böckh és a fiatal francia *Viennot* közt ez expedíció folyamán benső barátság fejlődött ki. Az iraki vizsgálatok eredményei gyakorlati fontosságuknál fogva teljes részletességgel ma még nem kerülhetnek nyilvánosságra. Böckh és *Viennot* azonban Irak geológiájáról rövid összefoglalást írt, mely a párisi akadémia *Comptes Rendus*-jében 1929-ben jelent meg.

A közlemény szerint Irak geológiai szempontból két részre tagolódik. A délnyugati része sivatagos, sík terület s tektonikailag az arab-táblához tartozik. Az északkeleti rész dombvidék s párhuzamos redőkből épült fel; e redők az iráni geoszinklinális láncainak szegélyén húzódnak. E területen az egész üledéksorozat a krétától egészen a pontienig bezárólag gyűrt. Az antiklinálisok egyszerűek, többé-kevésbé szimmetrikusak s gyakran az arab-tábla felé hajlottak.

A munka eredményei egészen új adatok s ezek alapján Irak felépítésének váza tisztán áll előttünk.

Böckh működése az Anglo Persian Oil Co-nál a legnagyobb elismerésben részesült, úgy hogy a társulat geológusai közt csakhamar kiváltságos helyzetet foglalt el. Ezt az eredményt nemcsak annak köszönhetette, hogy petróleumkutató munkájának gyakorlati eredményei voltak, hanem főként annak, hogy a társaság geológiai munkáját a legmodernebb alapokon újra szervezte. E kiváltságos helyzetét ismerte el a társulat akkor is, amikor *Sir John Cadman*,

a társulat elnöke hozzájárult ahhoz, hogy *Böckh* eredményeinek egy részét közölhesse.

Néhai *Gregory W. J.*, a glasgowi egyetemen a geológia tanára, Anglia egyik legkiválóbb geológusa »The structure of Asia« címen egy munkát adott ki 1929-ben. A mű megírásában *Gregoryn* kívül részt vett: *Suess Ferenc Ede* bécsi professzor, *Mushketov D. I.*, az oroszországi geológiai intézet igazgatója, *Barbour George B.*, a pekingi egyetem geológus-professzora, *Berkey Charles P.*, a columbiai egyetemen a geológia tanára, *Brouwer H. A.*, a delfti egyetemen a geológia tanára, *Böckh*, *Lees G. M.* és *Richardson F. D. S.*, az Angol Persian Oil Company geológusai.

E munka gerince a III. fejezet; ezt *Böckh* írta *Lee* és *Richardson* közreműködésével: »Contribution to the stratigraphy and tectonics of the Iranian Ranges«. Terjedelme nyolc ív, azaz az egész könyvnek több, mint a fele. A munkát a British Association for the advancement of science 1928. szeptember 11-i ülésén adta elő *Böckh*.

Egyik levelében előadásának sikeréről a következőket mondotta: »A munka tektonikai része a jelen volt geológusok legnagyobb elismerését vívta ki. Úgy láttam azonban, még nagyobb hatást gyakorolt készségem az angol nyelvben«. Pedig 40 éves korában kezdett angolul tanulni.

Ez a munka *Böckh* legnagyobb alkotása s páratlan tektonikai készségének a külföld előtt is igen nagyra becsült bizonyítéka. A munka úgyszólván a részleteiben teljesen ismeretlen hegység rétegtanát és szerkezetét állapította meg. Ezenkívül azonban a lánchegységek kialakulásában is több általános érvényű törvényszerűséget állapít meg. Ebben a munkájában lelke többször visszatért hazánkba s az analógiákat a Kárpátok övezte területéről gyűjtötte össze.

Lássuk a munka gondolatmenetét!

Böckh az iráni hegyláncok felépítésének értelmezésében az orogén területek szerkezetének megfelelően a következő részeket különbözteti meg: 1. az *előteret*, 2. az *autochton gyűrt és lenyесett területek övét*, 3. a *takarók*

ővét és 4. a *közbenső tömeget*. E részeket külön fejezetek tárgyalják.

Az előtér geológiáját *Böckh* csak röviden jellemzi s csak annyit közöl róla, amennyi a következő fejezetek szerkezetének értelmezéséhez szükséges.

Az előtér az Eufrates és a Perzsa-öböl Ny-ra elterülő terület, az arab-tábla. Arábia, az omán láncok területének kivételével, a cambrium óta nem volt orogenetikus mozgások színhelye. A geológiai ókorban összefüggött az afrikai kontinenssel; déli részében a középkori tenger a mai Indiai Óceán felől nyomult előre. A triász tenger partvonála Eritreától húzódhatott északkeleti irányban s valószínű, hogy részletes vizsgálatok a triászt is kimutathatják Arábiában. A jura- és az alsó-kréta-tenger északi határa is Eritreában van. Jura-lerakódások ismeretesek Arábia középső részében s Aden és Makalla területén, továbbá az Ománban.

Felső-kréta és kainozoi kőzetek nagy területet foglalnak el Arábia keleti részében s csaknem teljesen vízszintes telepedésűek. Csak igen gyenge redőzés látszik rajtuk egy-egy helyen. Bazaltos jellegű eruptív kőzetek a Szíriai sivatagban, Hejazban és Arábia középső részében nagy területeket borítanak. A kitörések eocén utániak. Arábia déli részében krétakori trapp-kőzetek fordulnak elő Aden környékén. A Makalla környékén levő bázisos intruzív-kőzetek valószínűleg szintén krétakoriak.

Az orogenetikus mozgások a gyűrődések s a takarók övében az előtér, azaz Arábia felé irányultak.

Az arab táblától kelet felé terül el az *autochton gyűrt öv*, mely északkelet felé mind erősebben gyűrt redőkből épült fel. Az első, ami itt feltűnik: az egész üledéskor erős megvastagodása. A mio-pliocén rétegsorozatá néhol 4000 m. vastag, vagy még több is. A redők általános csapása ÉNy-i irányú. Helyenként lépcsős kifejlődésű a térszín, a csapásra merőleges irányban. Ezt a jelenséget az a körülmény idézte elő, hogy a gyűrő mozgás ÉK felől DNy felé haladt. A hegység délnyugati részét több helyen az upper fars és a pliocén (bakhtiari) rétegek vastag sora fedi. Ez után olyan öv következik, hol ezek a kőzetek jórésztben letarolódtak s

a pliocén vége felé peneplén alakult ki. Tovább ÉK felé olyan terület következik, hol a miocén előtt lerakódott kőzetek a felszínen vannak.

A Perzsa-öböl területe igen fiatal beszakadás vetődési síkok mentén.

A hegyláncok magasabb régiói felé a gyűrődések mindinkább erősebbek. Végül — még jobban ÉK felé — oly láncok húzódnak, hol a szabályos antiklinálisokat vetődések és kisméretű rátolások váltják fel. Itt a lenyesések jellemzők hasonlóan a svájci Jura-hegység megfelelő területéhez. Ezt a részt *Böckh* a *lenyesések övének* nevezte.

Az autochton gyűrt területek és a lenyesések övében a legidősebb képződmények a *camabriumi kőzetek*. Ezekhez tartozik a kőso is. A kőso-törmzsök közül többet igen részletesen leír *Böckh* munkája. A sőtörmzsök legtöbbje a Perzsa-öböl ÉK-i partvidékén helyezkedik el, de több törmzs az öbölben szigetként fordul elő.

A só maga többnyire fiatalabb rétegek közt telepszik, ami a só felfelé irányuló vándorlásának a következménye. A kőso plasztikus, akárcsak a jég s épen úgy folyni képes, mint a jégárak jége. A kőso felfelé préselődhetik törmzsök alakjában, vagy vetődési síkok mentén, azaz sokkal fiatalabb kőzetek közé kerülhet, mint azok a kőzetek, melyekkel egyidőben képződött a sótelep. A felfelé nyomódást főként a redők képződését előidéző oldalnyomás okozza. *Böckh* részletesen foglalkozik e jelenségekkel s jellemző példákon mutatja meg, hogy miként mozog a kőso a kisebb ellenállású pontok felé; néha egészen a felszínre jut s ott jégár módjára mozoghat a lejtőn lefelé.

Mivel a sőtetek felfelé nyomulásuk folytán különböző korú kőzetek közé jutnak, sokáig kétes volt a só geológiai kora. *Böckh* megállapította, hogy a sőt közvetlenül fedő eredeti kőzetek középső vagy felső camabriumi-koriak. E fedőkőzetek közt helyenként fiatalabb paleozói képződmények is előfordulnak. A paleozói üledékek lerakódása után rövid eróziós időszak következett (Al Buza), melyben konglomerátok képződtek, majd erős vulkáni kitörések mentek végbe.

Triász- és jura-lerakódások csak kevés helyen ismeretesek az autochton gyűrődések és lenyесések övében. A kréta azonban Böckh megállapításai szerint igen nagy területeket borít s gyakran igen vastag, néhol több ezer láb. A kréta részletes taglalása igen nagy nehézségekbe ütközik, mert a oenomántól felfelé sok helyen a globigerinás-faciesben fejlődött ki, mely csak foraminiferákat tartalmaz. Továbbá, mert a mészkövek is sok helyen kövületmentesek. Néhol (Sulaimani környékén) a középső kréta fölött flis fordul elő. A krétában csak egyetlen jelentősebb tektonikus mozgás ment végbe a maestrichtian előtt, valószínűleg a selnonban.

Az eocén-képződmények a következő hat fáciesben fejlődtek ki: nummulinás mészkő, alveolinás mészkő, miliolás mészkő, globigerinás márga, flis és homokkő. Vastagságuk helyenként 2000, sőt 3000 lábnál is nagyobb.

Az oligocén üledékei kevés helyen ismeretesek. Böckh megfigyelései szerint az oligocén néhol (Pusht-i-Kuh, Bakhtiari környéke) teljesen konkordáns az eocénnal. Más-
hol az oligocén transgressziója pyreneusi mozgásokat fejez ki.

Az oligocén Nummulites intermedius-Fichteli-rétegek lerakódása után a tenger visszahúzódott nagy területen és csak lagunák maradtak vissza. Pusht-i-Kuh, Charak, Kuh-i-Asmari, stb.). Egyes területeken azonban a tenger megmaradt ekkor is (Dasht-i-Gul, Bard-i-Quamcheb, Mishun, stb.). A lagunás területeket később újból tenger borította el, s ebből ülepedtek le az alsó miocén mészkövek (Euphrates limestone, Kalhur limestone, Deh Luran limestone, Asmari limestone).

Később a tenger részleges visszahúzódása folytán ismét lagunák jellemezték e területet s a lagunákból gipsz, anhidrit, kősó, márga, agyag és mészkő rakódott le. E kőzetek nagy vastagságban (egészen 3000 láb-
ig) fordulnak elő s lover Fars néven foglalják össze őket. Ezután rendes tengeri (Middle Fars) és félig sósvízi üledékek rakódtak le (Upper Fars). A tengeri (Middle Fars) üledékek faunája gyakran vindobonien jellegű (Mishun környékén), vastagsá-

guk néhol 2800 lábat is elér. Az Upper Fars és a pliocén (bakhtiari) kőzetek főként vöröses homokkövek, márgák és agyagok s ezek fölött folyami eredetű konglomerátok. Ezek vastagsága is néhol több ezer lábat elér.

Mindezek a miocén-pliocén rétegek átlag ÉNy-DK-i irányú redőkbe erősen gyűrtek.

A pleisztocén kőzetek a Kharag szigeten tengeri eredetűek. Ebből joggal arra következtetett Böckh, hogy a Perzsa-öböl északi része a pliocén után képződött.

A takarók övének területéről Böckh kimutatta, hogy az Iráni-hegyláncokban Karmandashtól a Zindon láncokig *jellegzetes takaró szerkezet uralkodik*. A következő takarók különböztethetők meg:

1. *Az eocén flis takaró*. Ez csak a Zindon láncokban s tovább keletre fordul elő. Itt jellegzetes flis kőzetek: zöldes homokkövek, vörös és zöld márgák, sötétszínű márgák, hieroglifás homokkövek és márgák tolódtak rá takaróként miopliocén kőzetekre. A takaró erősen gyűrűt. Fölötte fekszik a később említendő radiolarit és az átalakult bázisos kőzetek takarója.

2. *Normális paleozói üledékek takarója*, mely főleg a Diz folyó nyugati ágától az Isfahantól délre levő területen át húzódik. A benne előforduló kőzetek lényegileg a következők: cambri mészkövek, vörös homokkövek, permocarbon mészkövek, agyagpalák, eocén, oligocén és alsó miocén mészkövek, ismeretlen korú mészkő-konglomerátok.

3. *A radiolarit-takaró* bázisos kőzetekkel. Mikor Böckh e kőzeteket a Zindon-láncokban először látta, mindjárt felismerte, hogy teljesen azonos kőzetek ismeretesek a Földközi tenger környékén levő területeken: a Pyreneusokban, az Alpokban, a Dinari Alpokban; ugyanezek a kőzetek folytatódnak a Balkán-félszigeten át Kisázsia s innen még tovább kelet felé. Az Oman-láncokban is meg van ez a formáció. A Balkán-félszigeten ez a kőzetcsoport a krétánál idősebb. Irakban és Perzsia délnyugati részében az autochton gyűrűt öv eocén és krétahomokkövei és konglomerátjai e kőzetcsoport kavicsait is tartalmazzák. Niriztől

DNy-ra felsőkrétakori mészkő borítja a radiolarit-formáció közeit.

4. *A kréta-mészkő-takaró.* Főként krétakori mészkő gyakran sok kalcitérrel, néhol eocén kőzetekkel. Nem mindenhol különíthető el teljesen a radiolarit-takarótól.

5. *Az átalakult paleozói kőzetek takarója:* fillitek és idősebb erősen metamorf eruptív eredetű kristályos palák és transzgresszív kréta. A filliteket granitok járták át (Kermanshah és Isfahan közt). A fillitek hasonlítanak az észak-magyarországi érctermő sorozat kőzeteihez, de Perzsiában kevesebb eruptív kőzet fordul elő, mint nálunk; például a porfiroidok teljesen hiányoznak.

A közbülső tömeg a takarók övétől lényegesen elütő. Határa a takarók területe felé nagyjában az a vonal, mely a Van-tó és az Urmia-tó vidékétől DK-i irányban húzható meg Hamadanon és Isfahánon keresztül. Itt is hegyláncok vannak, magjaikban különböző idős kőzetekkel; de a láncok közt hatalmas síkságok nagy, újkori kőzetekkel feltöltött medencék terülnek el.

A közbülső tömeg legrégebb kőzetei kristályos palák és eruptív kőzetek. Ezeket középső cambri üledékek (mészkövek, agyagpalák, homokkövek) fedik. Majd hézag következik. Ismeretesebb azonban a középső és felső devon kőzetei. Nincs még eldöntve, hogy a devonból összefüggő rétegsor vezet-e a carbonba, vagy esetleg a kettő között hézag van-e?

Ez idő alatt Perzsia északi, déli és nyugati részét mélyebb tenger borította és a közbülső tömegnek csak a nyugati és a déli részét fedte időnként sekély tenger. Alpesi jellegű mozgások nem voltak; csak a Zagros-hegység felől levő szegélyen volt mélyebb rész és itt a hercini mozgások meggyűrtek a paleozói rétegsort.

A triász csak néhány ponton ismeretes. A jurában újabb transzgresszió történt. A kréta képződményei mindenhol transzgresszív módon fordulnak elő. Ebben az időben a közbülső tömeg délnyugati oldalán jellegzetes geoszinklinális alakult ki. E geoszinklinálisból és Arménia felől ingressziók érték a közbülső tömeget.

A paleogén időben a közbülső tömeg északi és nyugati peremén vulkánok működtek; a neogén vége felé és a pleisztocénban újabb vulkáni kitörések mentek végbe. Az eruptív kőzetek főleg bazaltok, amfibol- és augitandezitok.

A neogén tanulmányozásából kitűnt, hogy a különböző szinklinális területek nem egyidejűleg végeztek mozgásokat és hogy mindegyik nagyobb szinklinális külön változásokon ment át. Qum és Kuh-i-Gugird közelében sötömszök fordulnak elő a neogénban.

A közbülső tömeg mozgásait *Böckh* vizsgálatai a következőkben állapították meg:

A legidősebb megállapítható mozgások precambri koriak; a cambri kőzetek régen lepusztult térszínre rakódtak le, majd epeirogenetikus kisebb mozgások következtek. A paleozói-, jura- és triász-tengerek a régi térszint néhol elborították.

A kréta üledékei transzgredáltak s több helyen idősebb vulkáni kőzetek csoportján nyugszanak. Ez az eruptív kőzetcsoporthoz a Perzsa-öböl sötömszeiben előforduló eruptív kőzetekkel egyenlő értékű s valószínűleg összefügg a radiarit-takaró bázisos eruptívumaival. A kréta vége felé erős elmozdulások mentek végbe. Ugyanakkor és a paleogénban megindult a vulkáni tevékenység.

Újabb transzgressziók állottak be az aquitánban, azután nagy szinklinálisok töltődtek fel egész 15.000 láb vastagságot is elérő üledékekkel. Majd gyűrődések következtek, különösen igen erősen a pliocénban, melyek a Stille-féle oláh mozgásoknak feleltek meg. Főként a pliocén végén az egész terület 3000—5000 láb magasra emelkedett a tenger fölé.

A közbülső tömeg szerkezete nem alpesi, hanem germán jellegű s némiképp hasonló az előtér szerkezetéhez.

Argand felfogása szerint Afrika észak felé mozgott az ázsiai Serindia irányában ugyanakkor, mikor az iráni geoszinklinális képződött. Mikor az iráni hegyláncok a pliocénban kialakultak, akkor a Vörös tenger még nem volt meg mai alakjában, tehát lényegében úgy mondhatnók, hogy Arábia mozgott Serindia felé.

Böckh kimutatta azonban, hogy a Zagros láncai Dél felé, Arábia — azaz az előtér felé nyomódtak, épen úgy, mint az Alpok észak felé.

Lényeges szerep jutott ezen a területen is a közbülső tömegnek, akárcsak más orogén területeken is. Ezért részletesen foglalkozott *Böckh* a közbülső tömeg lényegével.

Felhívta a figyelmet, hogy a közbülső tömeg nem mindig kiemelkedő terület, tehát nem mindig hegység. Kober a »Zwischengebirge« nevet használta. *Böckh* a »median mass« elnevezést honosította meg, melyet közbülső tömegnek kell fordítanunk. Ez a név sokkal jobb a »Zwischengebirge«-nél, mert például a Pannon Medence is, meg a Karib-tenger is közbülső tömeg. Az egyik síkság, a másik tenger, tehát egyik sem hegység.

A közbülső tömeg stabilisabb része a föld kérgének, s a gyúrt és részben takarókban kifejlődött orogén veszi körül. Néhol az orogén két ága közt, máskor az orogén ugyanazon ágának különböző részei közt helyezkedik el. Például a magyar közbülső tömeg keleti részeit a Kárpátok íve övezi, délnyugati területét a Dinaridák határolják.

Különösen hangsúlyozta főként az iráni láncokban észlelt, fentebb említett megfigyelései alapján, hogy a közbülső tömegekben nincsenek alpesi jellegű mozgások, hanem a Stille-féle germán tektonika jellemzi őket. Helyi jelentőségű áttolódások lehetnek bennük, de az áttolódások iránya más bennük, mint az orogénban s a helyi viszonyoktól függ. Kiemelte azokat az ellentéteket, melyek az iráni hegyláncokban végzett vizsgálatainak eredményei s *Argand* felfogása közt mutatkoznak. Az iráni hatalmas geoszinklinális a jurakorszak végével keletkezett s az üledékek lerakódása benne egészen a pliocén végéig folytatódott. Nem fogadhatta el tehát *Argand* nézetét, mely szerint a Gondwana szárazulat É felé, Serindia felé mozgott volna akkor, mikor az iráni geoszinklinális üledéket gyűjtő medence volt. *Argand* elgondolása szerint a magyar közbülső tömeg a redővonulat középső részlete volna; mikor a Kárpátok láncainak részei az előtér felé tolódtak, a köz-

bülső tömegnek le kellett süllyednie. Ezt az *Argand*-féle elgondolás szerint nem tartotta elfogadhatónak.

Böckh szerint a közbülső tömegek lesüllyedése az orogénöv mozgásait elősegítette.

Megállapításai szerint a közbülső tömeg s a fiatalabb orogénöv között rendszerint mélyedéseket találunk. Ezek igen eltérő korokban lerakódott nagy vastagságú üledéksorozatot tartalmaznak. E depressziók általában lassan süllyedő területek, melyek oly nagy süllyedéseken mehetnek át, mint a nagyobb geoszinklinálisok, tehát a bennük felhalmozódó üledékek is igen vastagok lehetnek s ki is gyűrődhetnek. E mélyedések mindig a közbülső tömeg s az utolsó takaró között helyezkednek el.

E mélyedések mozgásai más irányúak, mint a fiatalabb orogénöv mozgásai. Némelykor a bennük levő üledékeken kétoldali kipréselődés nyomai látszanak. Az orogén külső oldalán húzódó nagy geoszinklinálisok hosszúak, e mélyedések ellenben rövidek.

Böckh ezeket a geoszinklinális természetű rövid mélyedéseket *harmadrendű geoszinklinálisoknak* nevezte. *Másodrendű geoszinklinálisoknak* pedig az orogén terület ráncai közt levő geoszinklinálisokat tekintette.

A magyar pannón közbülső tömeg szélein például az Erdélyi medence, a Győri medence, az Alföld ÉK-i része ilyen marginális mélyedés, azaz harmadrendű geoszinklinális.

Különösen a Zagros láncainak tanulmányozása közben lassanként meggyőződött, hogy az orogén területen a gyűrődést *elmerülés követi*, azaz az összehúzódás és kiterjedés felváltja egymást. Ezt a jelenséget úgy magyarázza, hogy a föld magja pulzációkat, oszcillációkat végez, amikhez a merev kéreg alkalmazkodik.

Az alpesi típusú hegyláncok képződésének lényegét a következőkben összegezte épen ázsiai tanulmányai alapján:

A földkéreg egyes részei *állandók*, más részei többé-kevésbé *mozgékonyak*. Némely állandó rész hosszú geológiai időn keresztül gyüretlen; ilyen részek a *kontinentális magok*. Ilyen állandó részek az *előterek* és a *közbülső tö-*

megek is. Közöttük van a nem állandó, *labilis orogénöv*, melyben a geoszinklinálisok kifejlődnek.

Az előtér s a közbülső tömeg egymás felé mozoghat, vagy eltávolodhatnak egymástól. Ha egymás felé mozog a két állandó rész, akkor a köztük levő labilis orogén-öv gyűrődik és benne rendszerint takarók is kialakulnak s kiemelkedik a hegylánc.

A közbülső tömeg régi orogénekből és a közéjük fogott magokból (nucleus) áll.

Mikor Böckh a m. kir. Földtani Intézet vezetését átvette, az intézet egészen lekötötte. Az intézet munkaprogramjának összeállítása, az intézet szabályzatainak kidolgozása s a felvételi munkák irányítása minden idejét elfoglalta, úgy hogy tudományos közlemények írásához csak alig jutott hozzá.

Mégis 1930-ban néhai Lóczy Lajos geológiai irányú érdemeiről a Magyar Földrajzi Társaságban előadást tartott (Lóczy Lajos és a magyar geológia, Földrajzi Közlemények, 1930, LVIII., 106.). E dolgozatában nemcsak néhai Lóczy érdemeit méltatta, hanem összefoglalta s kiegészítette azokat az általános tektonikai megállapításokat is, melyeket az iráni hegyláncokról írott munkájában kifejtett. Gondolatmenetét az előző sorokban a közbülső tömeggel s az alpesi jellegű hegyláncok kialakulásával foglalkozó részben összegeztem.

1931. tavaszán jelent meg *Ferenczi István* egyetemi magántanárral együtt írt közleménye a Balaton környéke vízellátásának geológiai lehetőségéről. Ugyanez év májusában Londonban tektonikai előadásokat tartott. Ez előadásaiban összefoglalta tektonikai tanulmányainak eredményeit, melyek lényegét már az iráni területről írt munkájában rövid összegezésben ismertette.

Megemlítem még, hogy megírta a perzsiai olajterületek geológiáját a híres Engler-Höfer-féle »Das Erdöl« című munka második kiadása számára. Oly részletesen ismertette az Anglo Persian Oil Company perzsiai területeit, hogy a munka megjelenését a társulat vezetősége nem merte megengedni. Mikor kéziratát a társulat elnöke

átfutotta, a következőket mondotta (Rozlozsnik Pál: Nagysúri Böckh Hugó élete és munkái. Földtani Közlöny, LXI., 25.)¹ Böckhnek: »Kedves Uram, gratulálok önnek a kiváló munkához, de tartok tőle, hogy ebben a munkában az olvasó megtalálja mindazt, amit a perzsiai földi olajról egyáltalában tudunk«.

Böckh Hugót a kiváló ítélőképesség, nagy tehetség, óriási tudás, erős gyakorlati érzék és fáradhatatlan munkabírás jellemezte. Szervezete mintha csak acélból lett volna, bírta a megterhelést, munkabírása csaknem határtalan volt.

A fáradtságot, kimerülést nem ismerte, sem a külső munka folyamán, sem akkor, mikor a pénzügyminisztériumban, vagy a m. kir. Földtani Intézetben teljesített szolgálatot. Reggel az első volt a földtani intézetben, s többnyire egyfolytában késő estig dolgozott. Külföldi munkái során egyformán tűrte a meleget, hideget; az úttalan, lakatlan területeken ép oly lelkesedéssel dolgozott, mintha a legcivilizáltabb vidékek minden kényelme vette volna körül.

Egyéni tulajdonságai vezető szerepekre tették őt hivatottá. Kitűnő szervező és adminisztráló képessége, nagy tudása és nagy rendszeretete, mind vezetős szerepre predesztinálta. Akaratát a pénzügyminisztériumban és a Földtani Intézetben felfelé és lefelé egyaránt keresztülvitte. Mielőtt rendelkezéseit kiadta, a legapróbb részleteket is tanulmányozta és megfontolta. Ha azonban a rendelkezést megtette, nem tűrt meg semmi késedelmet s azonnali keresztülvitelt kívánt meg. Ebben a tekintetben magával szemben is a legszigorúbban járt el s ezzel jó példát nyújtott az intézet geológusainak. A geológiai felvételi munkában a legnagyobb pontosságra s a részletek kidolgozására törekedett. Ugyanezt követelte munkatársaitól is.

¹ *Böckh Hugó* megjelent munkáinak jegyzékét ez a cikk és *Hornsitzky Henrik*: Dr. Nagysúri Böckh Hugó emlékezete (Hidrológiai Közlöny, XI, 1932, p. 8–16.) című közleménye állította össze.

Munkaközben ereje kimeríthetetlennek látszott, s ezért soha sem gondolt arra, hogy erejét kímélje. Ha erősen belemerült munkájába, gyakran még rendes étkezésre sem szakított időt magának, sokszor beérte ebédre egy csésze teával.

Bő ismeretkörét mindenki előtt — aki hozzáfordult — szívesen feltárta s kifogyhatatlan volt a tanácsadásban. Erre meg is volt a készsége abban a sok tapasztalatban, melyet geológiai útjain, igen különböző területeken összegyűjtött. Geológus társai legkisebb sikerének is szívből tudott örülni, mert a legapróbb eredményben is a geológia ismereteinek gyarapodását tartotta szem előtt.

Akit egyszer barátjává fogadott, azt minden törekvésében támogatta s minden körülmények közt helyt állt érte. Mivel rendszerint szokimondó volt, objektív ítéletének nyilvánítását nem egyszer zokon vették tőle. Akik azonban közelében voltak, hamar megnyerték barátságát s tudták, hogy őszinte kritikája mellett is igen jó szíve van, mely mindenkit magához ölelt, akiben igaz egyszerűséget és komoly munkát látott. Miként tudományos munkásságában mindig a legalaposabban s a legexaktabb módon igyekezett a valóságot megállapítani, az életben is mindig a nyílegyenes, igaz utat járta s az igazság érdekében nem riadt vissza a nehézségektől s kellemetlenségektől sem.

Jellemének egyik alapvonása a derűs optimizmus volt s ez soha sem hagyta el őt. Még a legsúlyosabb, legszomorúbb helyzetben sem volt reménytelen. A rák szakadt anyagi, erkölcsi és szellemi nyomorúság között sem csüggedt, bár jól tudta, hogy gyorsan elkövetkező fordulat nem várható. Bízott mindig, nem tudott kétségbeesni. Mikor élete munkája gyakorlati eredményeinek színterét elvesztette, nem csüggedt el, hanem a csonkaország területein folytatta munkáját, majd külföldi olajterületek felé fordult a figyelme.

Jellemezte erős hazaszeretete is. Hazaszeretetének erős tanúbizonysága, hogy az ország szellemi és anyagi fejlesztésében önzetlenül, példásan, teljes tudásával vett részt. Mikor az Anglo Persiannak dolgozott, olyan anyagi előnyö-

ket élvezett, minőket az állami szolgálat soha sem nyújthat. Mégis, mikor a haza hívó szavát meghallotta s látta, hogy munkájára itthon valóban szükség van, a fényes anyagi javadalmazást, a társadalmi előnyt azonnal ott hagyta és hazajött szegény tisztviselőnek s szíve utolsó dobbanásáig tudásával és erős akaraterejével szolgált a hazát.

Előkelő, amellettt azonban mégis közvetlen és tapintatos magaviseletével kint a felvételi területen s idegen országokban is megkedveltette magát. Ezen az úton nemcsak magának, hanem az országnak is jóbarátokat és tisztelőket szerzett. Szerette őt mindenki, még a legegyszerűbb ember is, akivel csak érintkezett. Különösen megszerették őt azok a fiatalabb angol geológusok, kikkel együtt dolgozott. Ezek mindig a legmelegebb hangon emlékeztek meg róla s kedves modorát és nagy tudását hirdetik ma is.

Böckh az előszónak is kiváló mestere volt. Mindegyik előadásán lebilincselte és magával ragadta hallgatóságát akár tudományos társulatok ülésein, akár katedráján szólt meg.

Előadói készsége azonban nem csak tudományos témák fejtegetésében tűnt ki. Kiváló társalgó volt ő mindig, ki szellemességével s a világot látott, modern ember élményével mindig hamar a társaság középpontjába került. Aki nem ismerte, s csak először találkozott vele, benne csupán a tapasztalt, sokat utazott, elegáns gentlemant látta és nem sejtette, hogy ez az élénk, szellemes gavallér napokon át tud görnyedni asztal mellett, képes étlen-szomjan reggeltől estig járni a meredek sziklákat egy-egy geológiai kérdés megoldásával kapcsolatban.

A sokoldalú, fáradhatatlan, világot járó munkássága közben mindig csak családi fészkeben talált pihenőt. Szeretett családjá körében felfrissült és bőséges kárpótlást talált azokért a fáradságokért, melyek nehéz munkája közben érték. Nagy gonddal tervezgette gyermekei jövőjének biztosítását: boldog, nyugodt polgári jólétet akart nekik biztosítani. A gondos apa, szerető férj terveit — még mielőtt végrehajthatta volna őket — keresztülhúzta a kirelhetetlen halál.

*Böckh Hugó*ban a geológiának valóban egyik vezérét vesztettük el; ezért eltávozását a földtani tudomány nagy veszteségének érezzük. Élete derekán hagyott itt bennünket, mielőtt hosszú munkássága összes eredményeinek részleteit velünk közölhette volna. Megjelent, s mindenütt igen nagyrabecsült munkáinak s gyakorlati irányú geológiai működésének hatása azonban maradandó lesz mindig, amíg csak tudomány és műveltség honol a földön.
